

MIRCEA PACURARIU

STUDII DE ISTORIE
A BISERICII
ORTODOXE ROMANE

EDITURA Bisericii Ortodoxe Române

STUDIES OF THE HISTORY
OF THE ROMANIAN ORTHODOX CHURCH

ÉTUDES D'HISTOIRE DE L'ÉGLISE ORTHODOXE ROUMAINE

MIRCEA PĂCURARIU

STUDII DE ISTORIE
A BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2005

„diaspore” în trecut și astăzi), *Contribuția Bisericii din Transilvania la înființarea și dezvoltarea ASTREI*, precum și la *promovarea economiei românești* până în 1918 (agricultură, meserii, bănci etc.), teme nestudiate până acum.

A patra grupă de studii o formează cele consacrate implicării preoților de parohie și a călugărilor în cele mai importante evenimente din istoria României moderne și chiar contemporane. Este vorba de *Unirea Principatelor* (cu prezentarea unor ierarhi, preoți și călugări aleși în Divanurile Ad-hoc ale Moldovei și Munteniei, care au sprijinit direct realizarea actelor din 5 și 24 ianuarie 1859), *Războiul de Independență*, din 1877 (în timpul căruia preoți militari au însoțit ostașii pe câmpurile de luptă, iar călugări și călugărițe au funcționat în serviciile sanitare ale armatei române), la care se adaugă un studiu special intitulat *Războiul de Independență și românii transilvăneni* (voluntari din Transilvania, colecte organizate de preoții de aici pentru armata română); *Biserica și Marea Unire* (arătând acțiunile clerului român pentru realizarea actului de la 1 Decembrie 1918); *Preoți militari români în primul război mondial* (din toate „țările” românești de atunci) și în cel de *al doilea război mondial* (prezentat aici pentru prima oară). În legătură cu acest capitol privind preoțimea, trebuie să facem mențiunea că n-a fost tratată participarea clerului la revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, deoarece există un studiu al acad. Alexandru Elian (în rev. „Glasul Bisericii”, nr. 7–8, 1970, p. 734–748), iar contribuția Bisericii transilvănene la revoluția din 1848–1849 am prezentat-o într-o lucrare specială (apărută la Sibiu, în 1995), precum și într-un studiu mai dezvoltat (în „Revista teologică”, nr. 2–3, 1998, p. 44–80). O lucrare aparte privind implicarea clerului român în lupta anticomunistă este în curs de redactare.

Ultimele studii prezintă *Legăturile Bisericii Ortodoxe Române cu alte biserici ortodoxe surori în evul mediu*, cu *Patriarhia Antiohiei* (azi în Siria, cu reședința la Damasc), cu *Patriarhia Ierusalimului* și alte așezăminte bisericești din Țara Sfântă (Israelul de azi), cu *Mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai* (azi în Egipt) și cu *Insula Cipru*. În perioada „turcocrăției”, aceste biserici au fost ajutate timp de mai multe secole de domnitorii Țării Românești și ai Moldovei, căci fără un sprijin financiar din partea lor n-ar fi putut supraviețui; sunt menționate și „vizitele” unor patriarhi ai Antiohiei și Ierusalimului în țările noastre după ajutoare, „închinările” unor mănăstiri românești către aceste instituții bisericești din Orient, cărțile grecești și arabe tipărite aici pentru bisericile și credincioșii de acolo; în partea finală a acestor studii sunt prezentate și legăturile Bisericii românești cu acele instituții din Orient în timpul păstoririi patriarhilor Justinian Marina, Iustin Moisescu și Teoctist Arăpașu. Notăm că legăturile noastre cu Antiohia și cu Ciprul apar aici pentru prima oară; legăturile cu celelalte două au fost tratate și de alții, dar destul de sumar. Nu au fost prezentate legăturile românilor cu Muntele Athos, căci acestea au fost cercetate pe larg și de alți istorici (Teodor Bodogae, G. Cioran, P.Ș. Năsturel), ca și legăturile cu patriarhiile din Constantinopol și Alexandria Egiptului, studiate de alții, înaintea noastră.

Strânse la un loc, studiile publicate între anii 1959 și 2002 (după cum s-a menționat la sfârșitul lor), în forma publicată acum credem că ar putea interesa un cerc mai larg de cercetători și de intelectuali preocupați de istoria Bisericii și a culturii românești.

Volumul de față apare cu sprijinul unor distinse personalități ale culturii românești contemporane: acad. Eugen Simion, președintele Academiei Române, acad. Răzvan Theodorescu, ministrul Culturii și Cultelor, cărora le exprim întreaga mea grațitudine și recunoștință.

Un cuvânt de aleasă mulțumire Marianeii Fota, care s-a ocupat, cu multă competență și dăruire, de redactarea acestui volum, precum și tuturor celorlalți ostenitori din cadrul Editurii Academiei Române.

Autorul

Copyright © Editura Academiei Române, 2005
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050711, București, România
Tel: 4021-411 90 08; 4021-410 32 00
Fax: 4021-410 39 83
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www ear.ro

**Redactor: MARIANA-LUCIA FOTA
DIANA RUSU-BRATU
Coperta: RĂZVAN DAN CURELEȚ**

Bun de tipar: 22.12.2004. Format: 16/70×100.
Coli de tipar: 34 + 13 planșe
CZ pentru biblioteci mari: 281.95(09)
CZ pentru biblioteci mici: 28

ISBN: 973-27-1101-9

CUVÂNT ÎNAINTE

Studiile incluse în acest volum au fost publicate inițial în revistele bisericești ale Patriarhiei Române, mai ales până în anul 1989 („Biserica Ortodoxă Română”, „Studii teologice”, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, „Mitropolia Ardealului”, „Mitropolia Olteniei” ș.a.), sau în volume colective, până în anul 2002. Pentru că la vremea respectivă au apărut într-un tiraj redus, am considerat necesar republicarea lor, după ce au fost revăzute și completate cu bibliografia aferentă din ultimii ani. Abordând teme diverse privind istoria Bisericii și a culturii românești, ele pot fi împărțite în mai multe grupe sau categorii.

O primă grupă o formează studiile sau monografiile consacrate unor ierarhi de mare prestigiu din trecut: *Ilie Iorest*, *Simion Ștefan* și *Sava Brancovici*, toți trei mitropoliți ai Transilvaniei în secolul al XVII-lea, oameni de cultură și apărători ai ortodoxiei în fața prozelitismului calvin-maghiar; episcopul *Clement* al Râmnicului (1735–1748), ctitor de lăcașuri sfinte în județul Vâlcea și îndrumător al activității editoriale la Râmnic; frații arhieriei *Neofit* (1808–1884) și *Filaret Scriban* (1811–1873), din Moldova, oameni de aleasă cultură, profesori, autori de lucrări teologice, manuale școlare și traduceri; *Vasile Mangra* (1850–1918), profesor la Arad, vicar la Oradea, apoi mitropolit al Ardealului (1916–1918), istoric bisericesc și membru titular al Academiei Române, iar în tinerețe un strălucit militant pentru drepturile național-politice ale românilor. Tot în cadrul acestui prim mare capitol sunt incluse două studii despre *Gheorghe Șincai* și *Petru Maior*, prezentați acum – pentru prima oară – ca istorici bisericești.

O altă categorie se referă la trecutul unor așezări monahale românești: *Mănăstirea Sf. Mihail din Perii Maramureșului* (azi în Ucraina), *Mănăstirea Argeș și românii transilvăneni*, *Mănăstiri și schituri basarabene*, *Biserica românească din Basarabia după 1812*. Deși s-a mai scris despre ele, aceste studii aduc date și interpretări noi, subliniind rolul mănăstirilor respective în promovarea unității spirituale și culturale românești.

A treia grupă de studii se referă mai ales la viața bisericească a românilor transilvăneni: *Reînființarea Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei în 1864*, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, *Aspecte din istoria vieții bisericești a românilor din Statele Unite și Canada* (cu o prezentare obiectivă a situației acestei

ABREVIERI

BOR	„Biserica Ortodoxă Română”, București, 1874– .
GT	„Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 1838–1944.
MA	„Mitropolia Ardealului”, Sibiu, 1956– .
MB	„Mitropolia Banatului”, Timișoara, 1951– .
MO	„Mitropolia Olteniei”, Craiova, 1949– .
MMS	„Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași, 1924– .
ST	„Studii teologice”, București, 1949– .
RT	„Revista teologică”, Sibiu, 1907– .
TR	„Telegraful român”, Sibiu, 1853– .

I.

PERSONALITĂȚI ALE VIETII BISERICESTI

„Mitropoliții, episcopii, egumenii și, așa de adesea ori, smeriții călugări ori umilii preoți de mir au dat poporului, ei singuri aproape, toată învățătura, au înzestrat neamul cu o limbă literară, cu o literatură sfântă, cu o artă în legătură cu gustul și cu nevoile lui, au sprijinit statul fără să se lase a fi înghițiți de dânsul, au călăuzit neamul pe drumurile pământului, fără a-și desface ochii de la cer și au ridicat mai sus toate ramurile gospodăriei românești – dând istoriei noastre cărturari, caligrafi, sculptori în lemn, argintari, oameni de stat, ostași, mucenici și sfinți”.

NICOLAE IORGA, *Prefață la Istoria Bisericii românești*, vol. I, ed. a II-a, București, 1929, p. 5.

MITROPOLITUL ILIE IOREST AL TRANSILVANIEI

Între mitropoliții de seamă ai Transilvaniei din secolul al XVII-lea trebuie să pomenim cu cinste pe *Sfântul Ierarh și Mărturisitor Ilie Iorest*. El a avut un rol însemnat în acțiunea de apărare a ortodoxiei în Transilvania, fapt pentru care Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române l-a canonizat. Viața lui Ilie Iorest nu a fost cercetată amănunțit până acum. Lucrul acesta este, într-un fel, explicabil, dacă ne gândim la numărul extrem de redus al surselor documentare pe care le avem asupra vieții și mai ales asupra activității lui. În afară de acestea, în istoriografia bisericească din Transilvania, Ilie Iorest a fost privit mult timp prin prismă confesională, așa cum vom relata în cele ce urmează.

Primul care l-a menționat într-o lucrare istorică, dar foarte pe scurt, a fost Samuil Micu¹. La fel a procedat și Petru Maior, care a reprodus și un pomelnic al mitropoliților Transilvaniei cu sediul la Alba-Iulia, păstrat la Blaj, în care apar doi mitropoliți cu numele „Orest”, dar fără alte amănunte². A reprodus, de asemenea, diploma dată de principele Gheorghe Rákoczy I, din 10 octombrie 1643, pentru numirea lui Simion Ștefan ca mitropolit, în care sunt expuse și motivele înlăturării lui Ilie Iorest din scaunul vlădicesc³.

Nicolae Popea prezenta pe scurt, dar corect, eforturile depuse de Ilie Iorest pentru apărarea ortodoxiei, așa cum rezultă din diploma de numire a urmașului său, pe care o reproducea – în parte – în traducere românească⁴.

Pagini mai bogate și mai documentate i-au închinat istorici din secolul al XX-lea, dar unii de pe poziții neștiințifice, confesionale. Primul dintre ei a fost Augustin Bunea. Deși era, în genere, bine informat, totuși, atitudinea sa reticentă față de ortodoxie l-a determinat să-l prezinte pe Iorest în culori întunecate, socotind că „se

¹ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, ediție de Cornel Cîmpeanu, București, 1963, p. 102.

² Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor atât a cestor dincoace, cât și a celor dincolo de Dunăre*, Buda, 1813, p. 159.

³ *Ibidem*, p. 72–77.

⁴ Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei*, Sibiu, 1870, p. 74–75; diploma de numire a lui Simion Ștefan la p. 75–77.

îndepărtase cu învățăături străine de credința cea adevărată, se împreunase cu ereticii și înșela pe cei care erau chemați a-i mântui, ucigându-le sufletele”⁵.

În 1902 a apărut lucrarea lui Nicolae Iorga *Sate și preoți din Ardeal*⁶, în care a consacrat câteva pagini lui Ilie Iorest. Dar tot atunci a apărut la Blaj cartea lui Augustin Bunea despre *Vechile episcopii*, încât Nicolae Iorga a adăugat câteva pagini la lucrarea sa, în care rectifică sau completa cele scrise de el⁷.

În 1904, cunoscutul publicist și editor de documente Teodor V. Păcățian a combătut pe larg cartea lui A. Bunea despre *Vechile episcopii*, într-o lucrare mai amplă, în care amintea pe scurt și martiriul mitropoliților Ilie Iorest și Sava Brancovici⁸. După apariția cărții sale, Augustin Bunea a revenit, într-o nouă lucrare, asupra acestei probleme, dar cu și mai multă lipsă de obiectivitate, considerându-l pe Iorest ca un ierarh care a abjurat credința ortodoxă, acceptând condițiile calvine și care ar fi tipărit *Catehismul calvinesc din 1642*. Sub raport moral, îl prezenta ca „om stricat, om de nimica”, cu o viață atât de „destrăbălată și scandaloasă”, încât a trebuit să fie înlăturat din scaun și condamnat⁹. Firește, nici una dintre afirmațiile lui Augustin Bunea nu avea vreun temei documentar, ci erau pure născociri pentru denigrarea memoriei acestui ierarh ortodox.

Prima lucrare scrisă cu obiectivitate despre Ilie Iorest se datorează istoricului unit Zenovie Păclișanu. Bazat pe izvoare demne de crezare, el ajungea la concluzia că Iorest a fost un bun ortodox, care a pățimit numai pentru statornicia sa în dreapta credință¹⁰.

Date despre Ilie Iorest apar și în lucrările de sinteză ale lui Ioan Lupaș¹¹, Nicolae Iorga¹², ceva mai mult la Ștefan Meteș¹³, ca și în manualele de istorie a Bisericii Ortodoxe Române pentru institutele¹⁴ și seminariile teologice¹⁵.

⁵ Dr. Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești ale Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 87–94; în același fel îl prezenta și în lucrarea mai veche *Cestiuni din dreptul și istoria Bisericii române unite*, 1893, Blaj, p. 236–238.

⁶ N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 51–54.

⁷ *Ibidem*, p. 336–339.

⁸ Teodor V. Păcățian, *Istoriografi vechi, istoriografi noi*, Sibiu, 1904, p. 143.

⁹ Dr. Augustin Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal*, Blaj, 1904, p. 242–248.

¹⁰ Zenovie Păclișanu, *Condamnarea episcopului [sic] Ilie Iorest*, în rev. „Cultura creștină”, Blaj, an. II, nr. 5, 1912, p. 135–140.

¹¹ Dr. Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 64–66. Același istoric îi închina câteva pagini în studiul *Mitropolitul Petru Movilă și relațiunile lui cu românii. Prigonirea mitropolitului Ilie Iorest din Transilvania*, în vol. *Studii, conferințe și comunicări istorice*, IV, Sibiu, 1943, p. 89–91.

¹² N. Iorga, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ed. II, București, 1929, p. 326–329.

¹³ Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, vol. I, ed. II, Sibiu, 1935, p. 194–200.

¹⁴ Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupaș și Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. II, București, 1957, p. 27–29; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ed. II, București, 1994, p. 65–68.

¹⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. IV, Galați, 1996, p. 187–188, ed. V, București, 2000.

Deci, cercetările privitoare la viața și rolul lui Ilie Iorest în apărarea ortodoxiei sunt destul de lacunare și confuze.

Situația Bisericii românești din Transilvania până la Ilie Iorest. Pentru a cunoaște mai bine condițiile în care urma să-și desfășoare activitatea mitropolitul Iorest, prezentăm succint câteva date referitoare la organizarea și viața Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania până în primele decenii ale secolului al XVII-lea. În teritoriile intracarpatiche exista o organizare bisericească străveche, cu horepiscopi, prin secolele IV–IX. Aceștia le-au luat locul unii episcopi, pe lângă conducătorii politici locali de neam român, la Alba-Iulia, Dăbâca, Biharea, Morisena (Cenad). După ocuparea treptată a Transilvaniei de regatul catolic maghiar, în locul vechilor formațiuni politice românești s-au creat comitatele și trei dieceze catolice. Totuși, s-au menținut și episcopii ortodocși, de neam român, atestați documentar în 1205 și 1391. În a doua jumătate a secolului al XV-lea sunt atestați nominal mai mulți ierarhi ortodocși, ca arhiepiscopul Ghelasie (1376, probabil la Râmeț), Ioan la Hunedoara (1456), mitropolitul Ioanichie (1479), apoi patru mitropoliți (Daniil, Marcu, Danciu, Petru), care și-au avut sediul la Feleac, lângă Cluj, până pe la mijlocul secolului al XVI-lea. În 1553 era hirotonit ca mitropolit al Transilvaniei Ioan, al cărui sediu era probabil în Mănăstirea Prislop. După 1557, pentru mai bine de un deceniu, mitropoliții Transilvaniei (Hristofor, Sava și Gheorghe) s-au stabilit în mănăstirea de la Geoagiu (jud. Alba) și pentru scurt timp în Lancrăm, lângă Alba-Iulia. După 1572, sediul Mitropoliei Transilvaniei s-a stabilit la Alba-Iulia, unde a rămas până la începutul secolului al XVIII-lea. Aici au păstorit mitropoliții Eftimie (1572–1574), Hristofor II (1574–1579), Ghenadie I (1579–1585), Ioan de la Prislop (1585 – cca 1605), Teoctist (1606–1622), Dosoftei (cca 1624–1627), Ghenadie II (1627–1640), Ilie Iorest (1640–1643), Simion Ștefan (1643–1656), Sava Brancovici (1656–1680), Iosif (1680–1682), Ioasaf (1682–1683), Sava III (1684–1685), Varlaam (1685–1692), Teofil (1692–1697) și Atanasie Anghel (1698–1701).

Mitropolia ortodoxă a Transilvaniei, fiind singura instituție românească, a îndrumat întreaga viață social-politică, culturală și bisericească a românilor de aici. Ea a avut un rol însemnat în păstrarea conștiinței de unitate națională românească, prin legăturile permanente pe care le-a întreținut cu bisericile și domnitorii din Țara Românească și Moldova, dar și cu românii din Banat, Crișana și Maramureș. A avut un rol însemnat în păstrarea ortodoxiei, în fața acțiunilor prozelitiste ale catolicilor până la mijlocul secolului al XVI-lea, apoi ale calvinilor. Mitropoliții din Alba-Iulia, mai ales cei din secolul al XVII-lea, în speță Dosoftei, Ghenadie II, Ilie Iorest, Simion Ștefan și Sava Brancovici, au avut de înfruntat încercările fățișe de calvinizare a românilor inițiate de principii calvini ai Transilvaniei: Gabriel Bethlen (1613–1629), Gheorghe Rákoczy I (1630–1648), Gheorghe Rákoczy II (1648–1660) și Mihail Apaffi (1661–1690). Pentru ducerea la bun sfârșit a scopului urmărit de aceștia s-au folosit diverse mijloace: impunerea unor îndatoriri mitropoliților nou-aleși, cu ocazia recunoașterii lor de către principe și înlăturarea acelor care nu le respectau, tipărirea de cărți cu conținut calvinizant, înființarea

de școli cu dascăli calvini, în care se propaga noua doctrină, numirea unor așa-zisi „episcopi” româno-calvini, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cu scopul de-a împiedica buna desfășurare a activității Bisericii Ortodoxe Române și de a îndruma acțiunea prozelitistă calvină, numirea de protopopi români simpatizanți ai calvinilor etc.

În pofida acestei propagande susținute, calvinismul n-a reușit să câștige decât foarte puțini adepți printre români, recrutați mai ales din familiile nobile, care urmăreau, prin această, să-și mențină privilegiile și proprietățile, familii care apoi s-au maghiarizat. Marea masă a poporului a rămas și în continuare strâns legată de „legea” sa strămoșească și de preoții săi¹⁶.

Alegerea unui nou mitropolit în 1640. La 3 septembrie 1640 mitropolitul Ghenadie II al Transilvaniei a trecut la cele veșnice. Chiar a doua zi, superintendentul confesiunii calvine din Transilvania, Ștefan Katona Geleji (1633–1649), îl informa pe principele Gheorghe Rákoczy I despre acest lucru și despre condițiile care ar trebui impuse succesorului său, căci, scria el, „mă tem că ne va cere Dumnezeu socoteală dacă nu ne îngrijim de acești oameni simpli(!)”¹⁷. La 13 septembrie 1640, același Ștefan Geleji adresa principelui o nouă scrisoare, din care reiese că au fost recomandați trei candidați pentru scaunul mitropolitan vacant¹⁸. Primul dintre ei era Meletie Macedoneanul, recomandat lui Geleji de Ștefan Csernaton, un sol al lui Gheorghe Rákoczy, trimis adeseori în Țara Românească. Acest Meletie era un aromân, stabilit de mai mult timp în Țara Românească, egumen la mănăstirea Govora, unde a tipărit mai multe cărți fie în slavonă, ca *Psaltirea* din 1637, *Ceaslovul* din 1638, fie în română, ca *Pravila cea mică* din 1640–1641, cu tiraje separate pentru Țara Românească și Transilvania, și *Evanghelia cu învățătură (Cazania)*, în 1642 și 1644¹⁹. Al doilea candidat era protopopul din Hațeg, dorit de preoți, iar al treilea „un moldovean”, recomandat de Vasile Lupu²⁰.

La 22 septembrie 1640, Geleji adresa o nouă scrisoare lui Rákoczy, în care prezenta cele 24 de condiții pe care i le-a impus lui Meletie dacă voia să ocupe scaunul mitropolitan. La prima vedere se părea că o serie de măsuri erau pozitive și ar fi dus la emanciparea culturală a poporului român: să înființeze o școală românească, cu doi sau trei învățători cunoscători ai limbilor latină, greacă și română, să înființeze o tipografie, să dispună ca preoții să slujească în românește și să predice în românește de două ori duminica și o dată miercurea și vinerea etc. Se

¹⁶ Amănunte în lucrările de sinteză citate ale lui I. Lupaș, Șt. Meteș, Gh. I. Moiescu și colaboratorii și M. Păcurariu. Să se vadă și pr. prof. Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980, p. 23 și urm.

¹⁷ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599–1699, Cluj, 1940, p. 204–205, doc. 85.

¹⁸ *Ibidem*, p. 205–206, doc. 86.

¹⁹ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 105, 112 și 146.

²⁰ În anumite lucrări s-a scris că al treilea candidat ar fi fost Simion Ștefan, viitorul mitropolit (cf. A. Bunea, *Vechile episcopii*, p. 87; I. Lupaș, *Istoria bisericească*, p. 64; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 194). Din scrisorile lui Geleji nu rezultă, însă, acest lucru.

observă că și prin aceste măsuri se urmărea, totuși, calvinizarea Bisericii românești. Pe de altă parte, o serie de îndatoriri erau de-a dreptul inacceptabile pentru orice candidat la scaunul mitropolitan vacant: să se tipărească și să se folosească în bisericile românești cântările calvine, așa cum făceau comunitățile româno-calvine din Caransebeș și Lugoj, să se dea la tipar *Catehismul calvinesc*, care urma să se predea copiilor români în ore speciale de religie, să fie simplificat ritualul botezului și al înmormântării, să fie înlăturate liturghia, cultul sfinților, al îngerilor, al icoanelor, al crucii, să se elimine slujbele legate de cultul morților (parastasele), iar noul mitropolit „să asculte de episcopul ortodox maghiar”(!) etc.²¹.

Peste numai câteva zile, îi scria din nou lui Rákoczy, informându-l că a discutat cu Meletie, dar a constatat că n-a găsit nici un candidat care să accepte „să-și schimbe religia din temelie (*in fundamentibus*); nici acesta [Meletie, n.n.] nu poate fi înduplecat nicidecum la așa ceva, căci atunci l-ar afurisi patriarhul, nu ar permite să fie sfințit vlădică, nici românii nu l-ar primi, dimpotrivă, dacă s-ar duce între ei, cine știe ce i s-ar întâmpla și astfel nu ar putea isprăvi nimic”. În continuare recomanda să se lucreze progresiv pentru calvinizarea românilor²². Dintr-o nouă scrisoare, cu data de 26 septembrie 1640, tot a lui Geleji către Rákoczy, reținem că Meletie era susținut de Matei Basarab²³. În sfârșit, în ultima scrisoare, cu data de 8 octombrie 1640, superintendentul își exprima nemulțumirea că Gheorghe Rákoczy, cedând, la insistențele lui Vasile Lupu, a numit ca mitropolit al românilor ortodocși din Transilvania pe un „moldovean”²⁴. Acesta era *Ilie Iorest*.

Viața lui Ilie Iorest. Se poate reconstitui pe baza a foarte puține izvoare documentare: două însemnări pe manuscrise slavone din mănăstirea Putna, o scrisoare a ierarhilor moldoveni prin care-l recomandau țarului Rusiei și câteva știri pe care le oferă unii cronicari din Transilvania, pe care le vom analiza mai jos.

Din scrisoarea ierarhilor moldoveni către țarul Mihail Feodorovici Romanov (1613–1645), cu data de 2 iunie 1645, aflăm că „acest arhiereu cu numele Iorest este născut în părțile țării ungurești, dar din copilărie a fost dat la învățătură și educat în țara noastră a Moldovei, în mănăstirea Putna și în aceeași mănăstire a fost călugărit, iar după un timp oarecare ridicat la treapta preoției”²⁵. Reiese deci că *Iorest era din Transilvania*, probabil din regiunile învecinate cu Moldova sau din Maramureș, plecat de tânăr la Mănăstirea Putna, unde au trăit în decursul

²¹ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 206–209, doc. 87.

²² *Ibidem*, p. 209–211, doc. 88.

²³ *Ibidem*, p. 211–212, doc. 89.

²⁴ *Ibidem*, p. 212–213, doc. 90. Textul maghiar al celor șase scrisori a fost publicat în *Uj Magyar Muzeum*, vol. I, Pest, 1859, p. 203–204, 206–207, 214–215, 216–218, 219–220 și 223–224.

²⁵ Episcopul Melchisedec (Ștefănescu), *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul, în veacul al XVII-lea*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., s. II, t. XII, București, 1890, p. 64; dr. Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXXIV, București, 1912, p. 1168–1169 (și extrasul, p. 104–105).

veacurilor atâția călugări transilvăneni. Deși nu mai cunoștea starea de strălucire din timpul domniei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi imediați, totuși, Mănăstirea Putna se număra și acum printre mănăstirile importante ale Moldovei, continuându-se aici preocupările culturale și artistice. După ce a învățat carte și rânduilele bisericești, a fost tuns în monahism, primind numele de Iorest, în locul celui de Ilie, primit la botez, iar după un timp a fost hirotonit preot-ieromonah. Actul hirotoniei sale a putut fi săvârșit fie de mitropolitul Anastasie Crimca (1608–1617 și 1617–1629), fie de fostul episcop Efrem al Rădăușilor (1608–1613 și 1616–1623), retras din scaun și așezat la Mănăstirea Moldovița, nu departe de Putna, fie de urmașul acestuia la Rădăuți, episcopul Evloghie (1623–1627). Pe ultima filă a unei *Psaltiri* slavone în manuscris, din secolele XV–XVI, aflată la Mănăstirea Putna, apare și semnătura: *Ieromonah Iorest...vlet 7135 (†1625), noiembrie 8*²⁶. Presupunem că aparținea tânărului ieromonah Iorest, viitorul mitropolit. Fiind ieromonah în 1625, iar mitropolit în 1640, considerăm că s-a născut prin 1600, deci tocmai în zilele de glorie ale lui Mihai Viteazul, care realizase prima unire politică a celor trei țări românești.

În 1637, un preot, Manoil din Suceava, termina de copiat o lucrare a lui Simion Metafrast, în slavonește, începută sub îndrumarea mitropolitului Anastasie Crimca și continuată sub a „ieromonahului Iorest egumen”. Acest lucru îl aflăm dintr-o însemnare pe manuscrisul respectiv (aflat acum în Biblioteca Saltâcov-Scedrin din Petersburg), cu următorul cuprins: „Această carte numită *Metafrast* a început-o arhiepiscopul Anastasie Crimcoviți și n-a putut-o isprăvi, iar după moartea lui [a isprăvit-o] ieromonahul Iorest, în zilele lui Vasile Voievod [= Lupu, n.n.]. Și s-a scris cu mâna popii Manoil din Suceava, de la hramul Vovidenia Maicii Domnului, în anul 7147 [1638], octombrie 11 zile. Și s-a scris aceasta cu mâna lui. Amin”²⁷. N-ar fi exclus să fie vorba de viitorul mitropolit al Transilvaniei. În acest caz, înseamnă că el era un călugăr cu alese preocupări culturale, care probabil avea legături cu școala miniaturistică de la Dragomirna, îndrumată de mitropolitul Anastasie Crimca. De altfel, nici nu putem concepe ca Vasile Lupu să nu fi recomandat un ierarh cu pregătire aleasă, capabil să facă față acțiunilor prozelitiste calvine.

Mitropolit al Transilvaniei. În toamna anului 1640, ieromonahul Iorest a ajuns mitropolit al Transilvaniei, cu sediul la Alba-Iulia, în împrejurările relatate mai sus. Presupunem că a fost numit cu puține zile înainte de 8 octombrie 1640, dată la care Geleji își exprima regretul pentru numirea lui. Potrivit tradiției, a fost

²⁶ Pr. Paulin Popescu, *Manuscrise slavone din mănăstirea Putna*, în BOR, XXX, 1962, nr. 1–2, p. 143 (ms. nr. înv. 582/ 1863).

²⁷ N. Iorga, *Două manuscrise înstrăinate ale lui Anastasie Crimca*, în „Revista istorică”, București, an. XIX (1933), p. 17; reproduc și la N. Grigoraș, *Mitropolitul Anastasie Crimca*, în MMS, XXXIV, 1968, nr. 3–4, p. 311. Presupunem că este vorba de o carte cu vieți de sfinți alcătuită de Simeon Metafrastul, cel mai de seamă reprezentant al hagiografiei bizantine (sec. X), probabil identic cu Simeon Logothetis sau cu Simeon Magistrul. I s-a mai atribuit și o cronică. În cazul nostru, credem că este vorba de *Viețile sfinților*, care au circulat mult în țările noastre în trecut.

hirotonit la Târgoviște, în catedrala ctitorită de Neagoe Basarab, de către mitropolitul Teofil, care păstora atunci (1636–1648), probabil împreună cu sufraganii săi Ignatie Sârbul de la Râmnic (1636–1653) și Ștefan de la Buzău (1637 – cca 1648) ori cu vreunul sau doi arhieri greci veniți în Țara Românească după ajutoare. Hirotonia va fi avut loc pe la sfârșitul lunii octombrie sau poate chiar în primele zile ale celei următoare. Fără îndoială că Matei Basarab va fi oferit noului mitropolit diferite daruri, așa cum au primit și înaintașii, dar mai ales urmașii săi (veșminte și vase liturgice, cărți, bani etc.). N-ar fi exclus ca el să fi primit și o danie de 6 000 de aspri. Când facem această afirmație, ne gândim la cele scrise în hrisovul dat în aprilie 1670 de domnitorul Antonie-Vodă din Popești, mitropolitului de atunci al Transilvaniei, Sava Brancovici, privind tocmai dania de 6 000 de aspri, oferită Mitropoliei Transilvaniei. „La această faptă bună – se scria în hrisov – ne-am nevoit mai cu seamă văzând hrisoavele celor care au domnit înaintea noastră, de fericită pomenire, Io Matei Basarab și Constantin Șerban Voievod”²⁸. De altfel, se cunosc și alte danii ale lui Matei Basarab făcute unor biserici românești din Transilvania, el fiind și ctitorul bisericii din Turnu Roșu (fost Porcești), lângă Sibiu.

La 9 noiembrie 1640, mitropolitul Iorest era în Brașov, însoțit de zece persoane, cum aflăm din *Socotelile orașului*. Poate atunci se întorcea de la hirotonie²⁹. De aici s-a îndreptat spre Alba-Iulia, fiind înscăunat în catedrala mitropolitană ctitorită de Mihai Viteazul, în 1597.

Cu ocazia recunoașterii sale, i s-a cerut, desigur, să ducă la îndeplinire o parte dintre condițiile calvine prevăzute în scrisoarea lui Ștefan Geleji către principe, din 22 septembrie 1640. Acest lucru rezultă și din diploma de numire, dată la 10 octombrie 1643, urmașului său, mitropolitul Simion Ștefan, în care se menționa că „Iorest a fost numit pe lângă anumite condițiuni”³⁰. Presupunem că este vorba numai de o parte dintre condițiile care i s-au propus lui Meletie. Când facem această observație avem în vedere mărturia lui Geleji, care, în scrisoarea din 24 septembrie 1640, recunoștea că n-a găsit „nici un candidat care să-și schimbe religia din temelie”, recomandând el însuși, în continuare, să se lucreze cu tact, treptat, la schimbarea credinței românilor³¹.

Se cunosc puține fapte din scurta lui activitate ca mitropolit al Transilvaniei. Se știe că în 1641 a apărut *Evanghelia cu învățătură*, dată la tipar încă din timpul

²⁸ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 326, doc. 142; Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI–XVIII*, Sibiu, 1968, p. 152.

²⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, București, 1902, p. 215; idem, *Sate și preoți*, p. 52; idem, *Istoria Bisericii*, vol. I, ed. II, p. 327; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 197.

³⁰ A. Bunea scria că i s-ar fi impus șapte condiții, care i s-ar fi propus spre acceptare și lui Meletie (cf. *Vechile episcopii*, p. 89). A fost urmat de I. Lupaș în *Istoria bisericească*, p. 65 și de Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 196. În realitate, lui Meletie i s-a cerut respectarea a 24 de puncte (condiții), cum am menționat mai sus.

³¹ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 209–210, doc. 88.

predecesorului său, Ghenadie. Cartea (cu 330 de file) era o reeditare, aproape pagină cu pagină, după un exemplar defectuos al *Evangheliei cu învățatură* tipărită de diaconul Coresi la Brașov, în 1580–1581. Era o carte pur ortodoxă, fiind o traducere – după ediția slavă, tipărită la Zabludov, în Lituania, în 1569 – a omiliilor patriarhului ecumenic Ioan Calecas, făcută de preoții Iane și Mihai de la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului. Cuprindea tâlcuirea evangheliilor din toate duminiciile și sărbătorile de peste an, începând cu Duminica vameșului și a fariseului³². În ediția din 1640–1641 se observă numeroase greșeli de tipar și schimbări de ortografie, peste 30 de pagini n-au fost tipărite, fără să se țină seama că paginile care urmau nu mai aveau nici un sens. Au fost omise pericopele evanghelice și explicările lor pentru sărbătorile fixe, începând cu luna septembrie până la 25 decembrie.

Cartea începea cu prefața ediției din 1581, exceptând partea referitoare la tipărirea ei de către diaconul Coresi cu ajutorul judei Lucas Hirscher și cu binecuvântarea mitropoliților Serafim al Ungrovlahiei și Ghenadie I al Transilvaniei. În locul aceleia, au fost adăugate alte două pagini, în care se preciza că s-a dat la tipar de „arhimetropolitul” Ghenadie, motivând că „aceste sfinte cărți Evanghelie rumânească cu învățatură, ce se cheamă Mărgărite, împutinându-se și foarte să jăluia toți preoți[i] de această carte”. Se menționa, în continuare, că meșterul tipograf a fost „acest dascăl popa Dobre de au venit din Țara Rumânească de au făcut tipare aici în Ardeal”. Se arăta apoi că, în timpul tipăririi, Ghenadie s-a săvârșit din viață, continuând astfel: „Derept aceia, cu mila lu[i] Dumnezeu Iorist archimetropolit, văzând acest lucru dumnezeesc ce s-au fost început de acel părinte chir Ghenadie, foarte mi se îndulci inima și mă bucurai derept să se întărească legea creștinească și credința dumnezeiască. Derept aceia, cât n-au împlut acel părinte, iară eu de în ce mi-au fost dăruit de Dumnezeu am împlut și am săvârșit aceste sfinte cărți, ca să se înmulțească cuvântul lu[i] Dumnezeu și pre în toate beserecele să le fie preoților de propovedanie, în numele Tatălui și Fiului și Duhului Sfânt în veciia veacului amin”. În continuare, se reproducea partea ultimă din prefața ediției 1581, în care tipograful cerea iertare pentru greșeli. Era menționat și anul: 7149 (= 1641)³³.

Mitropolitul Iorest a păstrat în tot cursul păstoririi sale strânse legături cu Putna, mănăstirea sa de metanie. Prin anii 1641 sau 1642, într-o zi de 14 septembrie, scria bistrițenilor despre „proegumenul Ghervasie de la Putna că au venit la noi cu treabele svintei mănăstiri”. Pe drum, „feciorul” acestuia a ucis un om beat, care i-a

³² Ediția din 1580–1581 a fost reeditată de Sextil Pușcariu și Al. Procopovici, *Diaconul Coresi. Cartea cu învățatură* (1581), vol. I, Textul, București, 1914, 8+566 p. Dintre studiile asupra ei, menționăm: Vasile Grecu, *Izvorul principal pentru Cartea cu învățatură a diaconului Coresi din 1581: Omiliile patriarhului Ioan Caleca (1334–1341)*, București, 1939, 166 p.; Maria Rădulescu, *Originalul slav al Evangheliei cu învățatură a diaconului Coresi...*, București, 1959, 105 p.; pr. Silviu Hărăguș, *O carte de doctrină și pietate ortodoxă: Evanghelia cu învățatură (1581)*, în BOR, LXXXVII, 1969, nr. 7–8, p. 740–773.

³³ I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, p. 115–118 (la p. 116–117 sunt reproduse în caractere chirilice tocmai textele referitoare la retipărirea cărții).

ieșit în cale „tâlhărește”. Ruga să fie eliberat, scriind, în continuare, că n-a putut să-i ceară acest lucru „craifului” (Rákoczy, n.n.), lipsind din Alba-Iulia. În caz că nu va fi eliberat, va interveni, totuși, la acesta³⁴.

Mitropolitul Iorest va fi făcut și unele vizite canonice în eparhia sa – care cuprindea întreaga Transilvanie –, spre a cunoaște la fața locului protopopii și preoții, bisericile și mănăstirile, starea religios-morală a credincioșilor, învățătura și situația materială a clerului ș.a. La începutul lunii iulie 1641 era în părțile Făgărașului, iar în ziua de 7 a aceleiași luni era la Brașov³⁵.

Potrivit vechiului obicei, va fi convocat la Alba-Iulia, o dată sau de două ori pe an, „soborul mare” al eparhiei, format din protopopi și unii preoți, care va fi luat măsuri de interes general bisericesc, va fi judecat abateri de la disciplina bisericească și altele. În conducerea eparhiei, era ajutat de „titorii” și „jurații” scaunului mitropolitan, care constituiau un fel de „organ executiv” al soborului mare³⁶.

La 18 februarie 1642, Dieta Transilvaniei regreta faptul că Ilie Iorest hirotonește preoți dintre iobagii români de pe moșiile nobiliare, ca să-i scape de iobăgie. Membrii Dietei cereau să i se interzică astfel de hirotonii, iar cei care au fost hirotoniți să fie înapoiați proprietarilor, ca iobagi³⁷.

Înlăturarea din scaunul mitropolitan. Păstoria lui Ilie Iorest n-a fost de lungă durată, căci a fost înlăturat în mod brutal din scaun, prin uneltirile cărmuitorilor calvini de atunci ai Transilvaniei. Cauza principală trebuie să o căutăm în faptul că n-a îndeplinit nici una dintre îndatoririle care i-au fost impuse la numire, ci a rămas statornic în credința ortodoxă, împreună cu păstoriții săi. A fost întărit în convingerile sale ortodoxe și îndemnat să reziste în fața tuturor presiunilor și de Sinodul întrunit la Iași, între 15 septembrie și 27 octombrie 1642, care a aprobat *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă. Vreun călugăr de la Putna va fi fost trimis să-l informeze despre cele discutate acolo.

Este sigur că la înlăturarea mitropolitului Iorest din scaun au stat și rațiuni de ordin politic, determinate de răcirea relațiilor dintre principele Transilvaniei Gheorghe Rákoczy I și domnul Moldovei Vasile Lupu. La începutul anului 1643,

³⁴ N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. 56; Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea a II-a, București, 1913, p. 1066–1067, doc. 1966. Tot pentru acel tânăr a intervenit și egumenul Simion de la Putna într-o scrisoare către autoritățile bistrițene, relatându-le că a fost oprit pe nedrept, întrucât cel ucis i-a ieșit în cale „tâlhărește”. *Ibidem*, XV, 2, p. 1016. Prin 1642 egumenul Teofan de la Putna scria bistrițenilor că a trimis pe călugărul Simion în Transilvania „la oameni buni și la potrupopi și la preoți pentru milostenia”, „cine va îndura Dumnăzău să întărească svânta mănăstire” (*ibidem*, XV, 2, p. 1089).

³⁵ A. Bunea, *Vechile episcopii*, p. 90; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 197.

³⁶ Cf. pr. Mihai Colotelo, *Zaonicul Sfântului Ierarh Sava Brancovici*, în BOR, LXXIX, 1961, nr. 7–8, p. 760 ș.u.

³⁷ Zenovie Pâclișanu susținea că în 1641 Ilie Iorest a primit din partea principelui și jurisdicție peste Maramureș, drept recunoscut și de adunarea aceluia comitat. Cf. rev. „Cultura creștină”, Blaj, an. VI, 1916, nr. 8, p. 241 și an. XVIII, nr. 6–7, 1938, p. 401. Nu avem însă nici un temei documentar pentru susținerea unei astfel de afirmații.

polonii au pus mâna pe o scrisoare a lui Vasile Lupu către sultan, din care reiese o atitudine neprietenească față de Gheorghe Rákoczy. Scrisoarea a ajuns la Consiliul de Război din Viena, care a trimis o copie și lui Rákoczy. În fața unei astfel de atitudini, este explicabilă și prigonirea la care a fost expus din partea principelui mitropolitul recomandat de domnul moldovean³⁸.

În legătură cu înlăturarea și prigonirea mitropolitului Iorest s-au purtat multe discuții în istoriografia transilvană. Arătam mai sus că Augustin Bunea, voind să denigreze memoria lui, precum și a unuia dintre urmașii săi în scaun, mitropolitul Sava Brancovici, l-a acuzat că ducea o viață imorală. El se baza pe mărturia a două izvoare săsești din secolul al XVII-lea, și anume o relatare în *Cronica* germană a notarului Georg Kraus din Sighișoara (1607–1679), tradusă, cu diferențe, în *Analele* latinești ale episcopului luteran de mai târziu, Georg Haner (1672–1740).

Din relatările lui Kraus rezultă că în 1638 Matei Basarab ar fi recomandat lui Rákoczy un călugăr – fără să-i dea numele – pentru scaunul mitropolitan al românilor ortodocși din Transilvania, care, ducând o viață imorală, ar fi fost bătut cu nuiele în Alba-Iulia, iar averea – destul de însemnată – i s-ar fi confiscat pe seama statului. Relata, de asemenea, că s-ar fi găsit la el câteva scrisori grecești și românești privitoare la niște „comori” care ar fi ascunse undeva în Transilvania și în Țara Românească. Haner adăuga amănuntul că înainte de a fi bătut, a fost destituit printr-o sentință a sinodului protopopilor³⁹. Textul german al lui Kraus – în forma păstrată în *Cronica* lui George Mihail Gottlieb Herrmann (1737–1807) – a fost folosit și de Johann Christian Engel în a sa *Geschichte der Moldau und Walachey* (Halle, 1804). Din cartea acestuia l-a tradus în românește Gheorghe Șincai, în *Cronica* sa, în partea referitoare la anul 1638.

Dar Șincai, traducând textul, adăuga în paranteză – fără nici un temei – că acel călugăr a fost Ilie Iorest, dând și anul în care a fost bătut: 1643⁴⁰. Supunând unor analize critice aceste texte, profesorul Ioan Lupaș ajunge la concluzia că nu poate fi vorba de Iorest, deoarece el n-a fost numit în 1638, când păstorea încă Ghenadie II și nici n-a fost recomandat lui Rákoczy de Matei Basarab (mai ales că în acel an raporturile dintre ei nu erau prea amicale), ci de Vasile Lupu. Drept aceea, Ioan Lupaș considera că relatările lui Kraus și Haner aveau în vedere pe fostul mitropolit Dosoftei (1624–1627), înlăturat din scaun în 1627, cum scria și

³⁸ I. Lupaș, „*Suveranitatea*” transilvană, moldoveană și munteană în veacul al XVII-lea, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 97.

³⁹ Textul german al lui Kraus și cel latinesc al lui Haner, însoțite de comentarii, au fost reproduse de I. Lupaș în studiul *Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine ar putea fi?*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 247. Textul lui Haner a fost reprodus și de T. Cipariu, în „*Arhivul pentru filologie și istorie*”, Blaj, 1870, nr. XXXI, p. 629, nota.

⁴⁰ Vezi *Hronica lui Șincai*, ed. II, vol. III, București, 1866, p. 52–53 și *Opere*, III, ed. Florea Fugariu, București, 1969, p. 49–50 (a fost redată și de A. Șaguna, *Istoria bisericească universală*, II, Sibiu, 1860, p. 197–198).

cronicarul Gheorghe Brancovici⁴¹. Deci informațiile oferite de cei doi cronicari sași, însușite de Gheorghe Șincai, dar mai ales de Augustin Bunea (*Vechile episcopii*, p. 93) nu se referă la mitropolitul Iorest.

Cu toate acestea, acuzații asemănătoare i s-au adus și lui, în 1643. Le cunoaștem din două mărturii demne de crezare. Prima este diploma de recunoaștere în scaunul mitropolitan a lui Simion Ștefan, dată de principele Gheorghe Rákoczy, la 10 octombrie 1643, prin care-i impunea 15 condiții⁴². În partea introductivă a diplomei se arătau și motivele pentru care a fost înlăturat Ilie Iorest din scaun. Le redăm – pentru frumusețea graiului – după traducerea lui Gheorghe Șincai: „După moartea și mutarea dintru această viață a cinstului odinioară Gheorghie (Ghenadie) Bradi de la Bălgrad, superintendentul [sic!] tuturor bisericilor din Ardeal ce țin de legea grecească, sârbească și românească, am fost socotit să punem și să înălțăm la treapta vlădiciei pre unul anume Elia Ioreșt, după niște orânduiele date lui. Însă acel Elia Ioreșt nebăgând sama de statul său cel besericesc și aflându-se că el, ca unul carele era mai mare preste besericele numitelor legi și trebuia să întrecă pe supușii deregătoriei sale ceii vlădicești păstori și cu nevinovăția vieței și cu sfințenia evlaviei și să le meargă înainte de pilda bună ca cu o făclie aprinsă, n-au plinit acestea, ci de relele sale năravuri și patimi purtat și împins în prăpastie cu multe feliuri de nespuse prihăniri ale vieței s-au încercat și deregătoria vlădiciei o au întunecat cu urâtele vinele vieții cei desfrânate. Și pentru aceia fiindcă prin păstorii aceiași legi când și când s-au dat mai multe jălabe înaintea noastră despre necurata viața lui și despre mai multe necuvioase fapte ale lui și mai pre urmă făcându-se săbor mare de toți protopopii și preoții românești de legile grecească și sârbească, întru același săbor ținându-se

⁴¹ I. Lupaș, *Un vlădică român năpăstuit*, p. 241–256. În sprijinul ipotezei că acel vlădică „năpăstuit” în 1638 ar fi fost mitropolitul Dosoftei din Alba-Iulia (1624–1627), I. Lupaș aduce două mărturii. Prima este o tradiție orală consemnată în scris în *Istoria bisericească* a lui Petru Maior (p. 80–81, reproducă și de I. Lupaș în *Cronicari și istorici români din Transilvania*, I, Craiova, 1933, p. 152–153), căruia i-a împărtășit-o un preot bătrân, că un vlădică român ar fi fost închis „la cetatea Eciului” (azi Brâncovenești, jud. Mureș, unde există și acum un vechi castel), în care ar fi fost omorât. Consideră că pătimirea lui ar fi avut loc în 1638, anul dat de Kraus și Haner. A doua este a lui Gheorghe Brancovici, care scria în *Cronica* sa, redactată în limba sârbă, că „a doua prigonire împotriva Ortodoxiei noastre a fost sub mitropolitul Dosoftei, care nu numai în temniță, cu cunună de mucenic, a preaslăvit pe Dumnezeu cel prea bun, ci fiind maestru zugrav, legat în lanțuri de fier, fu silit a împodobi cu zugrăveli palatul principelui în castelul de la Iernut, în zilele de domnie ale lui Gheorghe Rákoczy I, în anul Domnului 1638, iar viața acestuia se sfârși în anul Domnului 1648”. Cf. Silviu Dragomir, *Fragmente din Cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, vol. II, 1924, p. 69. Întrucât Gheorghe Brancovici a trăit mult timp în Alba-Iulia, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pe lângă fratele său, mitropolitul Sava, socotim că mărturia sa poate fi luată în considerare.

⁴² Diploma în „Magazin istoric pentru Dacia”, III, București, 1846, p. 231–249 și la Timotei Cipariu, „Arhivul pentru filologie și istorie”, p. 628–632 (pasajul privitor la Iorest la p. 628–629). Tradusă în românește de Gheorghe Șincai (vezi *Opere*, III, ed. Fl. Fugariu, p. 55–59). Reprodusă fragmentar de Timotei Cipariu, *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 198–201; Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie a Transilvaniei*, Sibiu, 1870, p. 75–77.

toate câte sunt de a se ținea din crădință și din obiceiul consistoriului lor, tras la judecată și din adevărate și mai multe mărturisiri de capitulari avtentici și de alte persoane vrednice de credință culese, aflându-se că este vinovat tuturor smintelelor și fărădelegilor de care se părea, s-au judecat cu votul și sufragiul tuturor ca să se lepede din dregătoria sa cea vlădicească și ca să nu se întine tot cinul preoțesc să se dea pe mâna magistratului spre pedeapsa ce i se cuvine”⁴³.

Reproducând această diplomă, Gheorghe Șincai adăuga: „Vezi cum se meșteșugea calvinii să tragă la credință și legea lor pe bieții români din Ardeal! Drept aceia, lesne poți crede că pe mitropolitul Bălgradului, Elia Ioreșt...*nu pentru bârfele ce se scriu în diplomatul acela l-au lepădat din vlădicie, ci pentru că n-au primit catehismul, despre carele voi vorbi la anul 1645.* Căci toți protopopii și preoții aceia, carii în diplomat se scot de sub jurisdicția mitropolitului Ștefan Simonie, era calvini și aceia au osândit pe mitropolitul Elia Ioreșt”⁴⁴.

A doua mărturie o constituie scrisoarea prin care ierarhii moldoveni recomandau pe Ilie Iorest țarului Rusiei, la 2 iunie 1645, în care sunt relatate suferințele lui: „Pre urmă, dacă au trecut trei ani, a ridicat [îndemnat] diavolul, care urăște cele bune, pe popa cel mare al craiului, cu numele Gheorghe Ciulai, care este în erezie luterană [sic!], în care sunt și craiul și toți ungurii și l-au defăimat pe acest Iorest, arhierul creștinilor români, la craiul Rákoczy Gheorghe și au adus mărturii mincinoase și i-au făcut mare nedreptate și i-au luat tot ce avea, l-au legat și l-au închis în temniță nouă luni și a suferit în surghiun și împreună cu el mulți preoți creștini, nu pentru altă vină decât pentru credința creștină, voind să-i convertească la luteranism [sic!]. Și pentru că nu aveau ce să-i facă, văzând că ține tare și neclintit la credința sa, însuși craiul Rákoczy Gheorghe i-a dat – cu garanția a 24 de chezași – 1 000 de taleri, ca să-i restituie degrabă în vistieria crăiască și l-a liberat ca să adune și să plătească pentru acei chezași. De aici a venit la mănăstirea sa, la Putna...”⁴⁵.

Pe lângă aceste două mărturii contemporane, tradiția de asemenea cunoaște suferințele sale. Pe lângă mărturia lui Șincai, consemnată mai sus, reținem și cele notate de Samuil Micu. Astfel, în lucrarea sa *Scurtă cunoștință a istorii românilor* scria că Ilie Iorest „din pismă sau din adevăr, Dumnezeu știe, au fost pârât cum că ar fi om cu viață necuviincioasă și scandălos, pentru care lucru din porunca lui Racoți, domnul Ardealului, la Bălgrad [Alba-Iulia, n.n.] în consistoriu au fost judecat și lepădat din episcopie și dat în mâni mirenești să se pedepsească. Alții zic că pentru împotrivirea cea păstoricească cu care s-au pus împotriva eresului calvinesc și nu au voit a primi împărțășirea lui, la carea domnul țării îl silea, au fost lepădat din episcopie, și ca să nu vază că pentru credință pătimește, i-au

⁴³ Gheorghe Șincai, *Opere*, III, ed. cit., p. 55–56.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 59–60.

⁴⁵ Episcopul Melchisedec (Ștefănescu), *op. cit.*, p. 64; Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia*, p. 1170 (și extrasul, p. 106). Am dat o formulare nouă anumitor pasaje, după textul rusesc. Sublinierile ne aparțin.

scornit nume rău și i-au făcut pă ră mincinoasă". În continuare, prezenta și câteva din măsurile opresive luate de calvini împotriva românilor ortodocși⁴⁶.

Nu este exclus ca mitropolitul să se fi opus la difuzarea *Catehismului calvin*, tipărit în satul Prisaca, în anul 1642, printre preoții și credincioșii săi.

Însuși Augustin Bunea era nevoit să scrie că principele calvin nu putea să pedepsească pe mitropolit pentru convingerile sale religioase, deci pentru credința sa ortodoxă, întrucât prin cunoscutele legi transilvane *Approbatæ Constitutiones* era oprită asuprirea religioasă și trecerea forțată la o altă confesiune (partea I, titlul 1, art. 8 din 1591), pe când imoralitatea putea fi pedepsită de autoritatea civilă, fie cu moartea în cazul celor căsătoriți, fie cu amendă în bani și bătaie în cazul celor necăsătoriți (partea III, titlul 47, art. 21 din 1619)⁴⁷. Deci, trebuia găsit un temei legal care să justifice înlăturarea mitropolitului din scaun. O înlăturare pentru credința sa ortodoxă ar fi provocat nemulțumirea celor doi domni din Țara Românească și Moldova, cu care Gheorghe Rákoczy avea tot interesul să păstreze relații de bună vecinătate⁴⁸.

După cum reiese din scrisoarea ierarhilor moldoveni către țarul Rusiei, autorul moral al îndepărtării lui Ilie Iorest din scaun a fost Gheorghe Csulay, numit „popa cel mare”, descendentul unei familii românești maghiarizate și calvinizate din satul Ciula, în Țara Hațegului, pe atunci predicator la curtea lui Gheorghe Rákoczy I, și care, mai târziu (1650–1660), a urmat ca superintendent lui Ștefan Geleji⁴⁹.

Presupunem că demiterea lui Iorest din scaun a avut loc în cursul lunii februarie 1643, pentru că la 4 martie 1643, Geleji îl informa pe Rákoczy de tratativele sale cu protopopii români, îndeosebi cu Simion Ștefan, în vederea recunoașterii acestuia în scaunul mitropolitan vacant. Din scrisoarea respectivă se desprind condițiile grele în care avea să-și desfășoare activitatea noul ales, dar și cele în care lucrase Iorest⁵⁰.

⁴⁶ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, ed. cit., p. 102.

⁴⁷ A. Bunea, *Ierarhia românilor*, p. 242–248. Textul legilor respective la dr. Alexandru Herlea, dr. Valeriu Șotropa și dr. Ioan Floca, *Vechile legislații transilvane. I. Approbatæ Constitutiones*, în MA, XXI (1976), nr. 7–9, p. 465 și 536.

⁴⁸ Gheorghe Șincai scrie că la nunta lui Gheorghe Rákoczy cel tânăr (fiul principelui) cu Sofia Báthory au participat, între alții, „amândoi prinții români”, deci Matei Basarab și Vasile Lupu. Cf. *Opere*, III, ed. cit., p. 54.

⁴⁹ A. Bunea, *Vechile episcopii*, p. 91. Vezi și dr. Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 181.

⁵⁰ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 218–223, doc. 93 (text maghiar și traducere românească). De pildă, se menționa că din cele 20 de protopopiate, 17 au fost trecute sub conducerea efectivă a superintendentului, rămânând numai trei sub ascultarea vechiului mitropolit. În continuare, relatează că această situație a nemulțumit nu numai „pe popa Ștefan, care este acum vlădică”, ci și pe vreo trei protopopi de pe Câmpia Transilvaniei și pe cei din Țara Hațegului, care au declarat că nu doreau să iasă de sub ascultarea mitropolitului lor. Dându-și seama de insuccesul propagandei calvine, Geleji sfătuiă pe principe – în aceeași scrisoare – să permită lui Simion Ștefan să facă o vizită canonică și în protopopiile care i-au fost luate, dar numai însoțit de „popa Gheorghe și de Molodiț” (probabil acel Gheorghe de Secul care a lucrat la traducerea *Catehismului calvinesc* din 1642 și Mihai Molodeț, viitorul episcop de Maramureș din 1651), „fără de care să nu vorbească nimic cu nimenea,

Din diploma lui Gheorghe Rákoczy dată lui Simion Ștefan, reiese că Iorest a fost judecat de un „săbor mare, de toți protopopii și preoții românești de legile grecească și sârbească”. Desigur, conducătorii calvini nu puteau lua singuri hotărâri împotriva lui, pentru a nu supăra pe cei doi domni ortodocși din Moldova și Țara Românească, de aceea i-au înscenat un proces în care au apărut ca acuzatori și ca judecători proprii săi protopopi, desigur, dintre aceia care erau interesați sub aspect material în acțiunea prozelitistă calvină sau de cei care aveau nemulțumiri de ordin personal împotriva mitropolitului. N-ar fi exclus ca între judecătorii lui să fi apărut și mireni calvini, cum se va întâmpla peste patru decenii mitropolitului Sava Brancovici⁵¹.

Înlăturat din demnitatea arhierescă, Iorest a fost aruncat în închisoare, unde a pătimit timp de nouă luni, împreună cu „mulți preoți creștini”, între care vor fi fost și călugări de la catedrala mitropolitană, care s-au opus acțiunii de calvinizare. Nu știm unde au fost închiși. Presupunem că la Alba-Iulia. În orice caz, afirmația istoricului Ștefan Meteș – bazată pe *Cronica* lui Gheorghe Brancovici –, că a fost pus să zugrăvească, legat în lanțuri, castelul de la Iernut, nu se referă la Iorest, ci la Dosoftei, unul din înaintașii săi în scaun, cum am arătat mai sus⁵².

Din moment ce a stat nouă luni în temniță, înseamnă că a fost eliberat prin noiembrie 1643. Faptul că a primit 1 000 de taleri din partea lui Gheorghe Rákoczy – o sumă enormă pentru acel timp – ca să-și răscumpere garanții trebuie interpretat ca o tactică a acestuia, de a fi socotit de vecinii săi ortodocși – Matei Basarab și Vasile Lupu – ca un principe tolerant în probleme religioase.

Din nou în Moldova. După eliberarea din închisoare, Iorest a plecat la Putna, așa cum rezultă din scrisoarea ierarhilor moldoveni către țarul Rusiei. Fiind în pragul iernii, distrus de suferințele îndurate, va fi părăsit Alba-Iulia numai în primăvara anului următor. Vreunul din cei 24 de chezași îi va fi oferit adăpost în cursul iernii anilor 1643–1644. Nu mai avem alte știri despre el până în iunie 1645, când a plecat în Rusia pentru a strânge banii necesari în vederea achitării sumei de 1 000 de taleri în vistieria lui Gheorghe Rákoczy.

Tocmai în acest timp a avut loc un eveniment de mare însemnătate în viața Bisericii Ortodoxe Române, legat de acțiunea de apărare a ortodoxiei în Transilvania. Se știe că în iulie 1642 s-a tipărit în satul Prisaca, „cu voia și cu porunca” principelui Gheorghe Rákoczy și „cu sfatul și îndemnarea și cu cheltuiala” predicatorului calvin al curții princiare Gheorghe Csulay, un *Catehism* în românește, dar cu un conținut calvinizant. Un exemplar a ajuns și în biblioteca învățatului logofăt muntean Udriște Năsturel, fratele doamnei Elina, soția lui Matei

ci adunând preoții români la fiecare protopopiat, să-i sfătuiască a primi condițiile și articolele”. Desigur, este vorba de cele 15 îndatoriri care i-au fost impuse lui Simion Ștefan prin diploma de recunoaștere dată de Rákoczy, la 10 octombrie 1643.

⁵¹ Cf. Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939, p. 74–75.

⁵² Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 422; idem, *Din istoria artei religioase române. Zugravii bisericilor românești*, Cluj, 1929, p. 114. Vezi supra, n. 41.

Basarab, unde a fost găsit de mitropolitul Varlaam al Moldovei. Citindu-l și găsim-l „plin de otravă de moarte sufletească”, Varlaam, conștient de rolul care revenea ierarhilor din Țara Românească și Moldova în acțiunea de apărare a ortodoxiei românești, „îndată – scria el în prefața la *Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc* – am chemat și am strâns săbor dintr-amândouă părțile, și din Țara Românească și din Țara Moldovei”⁵³. Soborul s-a întrunit prin 1644 sau 1645 fie la Iași, unde era scaunul domnesc și unde sta mai mult însuși mitropolitul Varlaam, fie mai degrabă la Suceava, unde era reședința stabilă a mitropolitului. Au participat ierarhii din cele două țări românești extracarpătice, egumenii marilor mănăstiri moldovene și poate chiar unii dintre cărturarii mireni de atunci (Grigore Ureche, logofătul Eustratie ș.a.). Presupunem că la acel sobor a participat și mitropolitul Iorest, aflat acum la Putna, ca unul care va fi putut împărtăși celor prezenți nu numai amănunte interesante asupra doctrinei calvine, ci mai ales asupra metodelor prozelitiste folosite de conducătorii calvini ai Transilvaniei de atunci, pentru atragerea românilor la confesiunea lor. Numai așa ne putem explica și faptul că el a plecat în Rusia pentru a strânge ajutoare abia la un an și jumătate după eliberarea din închisoare. Faptul că scrisoarea sa de recomandare, pe care i-au dat-o ierarhii moldoveni către țarul Rusiei, era întocmită la Suceava, la 2 iunie 1645, ne facem să credem că soborul respectiv a avut loc în acest oraș, cu puțin timp înainte. Soborul a luat în cercetare un răspuns la acel *Catehism*, întocmit de mitropolitul Varlaam, tipărit în 1645, la Iași, acolo unde au apărut și celelalte lucrări ale mitropolitului cărturar, sub titlul *Carte ce se cheamă Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc* (32 file, format mic)⁵⁴.

Călătoria în Rusia. În iunie 1645, mitropolitul Iorest a plecat în Rusia, pentru a strânge ajutoare bănești, în vederea răscumpărării celor 24 de chezași (garanți), așa cum făcuseră și alți ierarhi și călugări transilvăneni înaintea sa (trei călugări de la Prislop în 1628, mitropolitul Longhin Brancovici din Ienopole – azi Ineu – Arad în 1629) și după el Sava Brancovici, în 1668. Avea asupra sa scrisoarea de recomandare către țarul Rusiei Mihail Feodorovici Romanov (1613–1645), dată în Suceava, la 2 iunie 1645, de ierarhii moldoveni: mitropolitul Varlaam, cu sufraganii săi, episcopii Anastasie al Romanului (1644–1658), Ștefan al Rădăuților (cca 1644 – cca 1646) și Ghedeon al Hușilor (1645–1653), având și sigiliile mănăstirilor Putna,

⁵³ Prefața reprodușă parțial la Gh. Șincai, *Opere*, ed. cit., III, p. 64–65; în întregime la Nicolae Drăganu, *Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan, voievodul Moldovei*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, III, 1924–1925, p. 245–249; Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești, 1508–1647*, București, 1938, p. 115–123; I. Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche* (BRV), IV, 1944, p. 191–193; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 231–235. Vezi și Varlaam, *Opere. Răspuns împotriva Catehismului calvinesc*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, 1984, p. 185–189.

⁵⁴ Despre *Răspuns*: Nicolae Chițescu, *Trei sute de ani de la „Răspunsul la Catehismul calvinesc” al lui Varlaam al Moldovei*, în BOR, LXIII, 1945, nr. 11–12, p. 618–638; pr. Teodor Bodogae, *Mitropolitul Varlaam ca teolog*, în MMS, XXXIII, 1957, nr. 10–12, p. 775–790.

Moldovița, Sucevița, Slatina și Bistrița. Așa cum am relatat mai sus, ierarhii moldoveni prezentau pe scurt viața mitropolitului Iorest, relatau suferințele pe care le-a îndurat din partea conducătorilor calvini ai Transilvaniei, îndeosebi a lui Gheorghe Csulay, și apoi cereau sprijinul țarului pentru răscumpărarea celor 24 de chezași⁵⁵. Vasile Lupu i-a aprobat plecarea la 20 iunie 1645, recomandându-l ca „un călugăr bine credincios și întru toate credincios”⁵⁶.

Probabil a plecat în ultimele zile ale lunii iunie 1645. Era însoțit de un călugăr, Gherman – desigur, de la Mănăstirea Putna –, și de nepotul său Jurca. La 28 iulie 1645 era în orașul de graniță Putivlia (Putivl), unde a declarat voievozilor locali că are asupra sa cele două scrisori de recomandare. Potrivit obiceiului din Rusia țaristă, voievozii din Putivlia au cerut acordul țarului pentru continuarea călătoriei spre Moscova. La 2 august 1645 a părăsit Putivlia, transportul și întreținerea fiind asigurate de-acum de statul rusesc⁵⁷. La 24 august era în Moscova, prezentându-se la „biroul ambasadorilor”, unde a predat cele două scrisori și a declarat că a fost „mitropolit în Alba-Iulia și din cetatea aceasta l-au alungat ungurii pentru credința ortodoxă și creștinească și i-au pricinuit multe neazuri. A venit pe urmă în Moldova...De aici a plecat să se închine Maiestății sale țarului din Moscova”⁵⁸.

La 26 august a fost primit într-o primă audiență de țarul Alexei Mihailovici Romanov, care a urmat lui Mihail Feodorovici Romanov (1645–1676). I-a oferit, cu acest prilej, părțile din moaștele Sfântului Dumitru din Tesalonic. În schimb, a primit din partea țarului daruri bogate în obiecte și bani: o cupă de argint aurită cu acoperământ, 12 „arșine” de „camohă”, un soroc de soboli și 20 de ruble. Cunoaștem și cuprinsul a două cereri, pe care le-a adresat țarului în cursul lunii octombrie. Astfel, la 5 octombrie relatează că, fiind găzduit în palatul ambasadorilor, are o chilie rece, drept care ruga să i se dea lemne de foc, ca și altor ierarhi care au venit la Moscova. Într-o altă cerere, ruga să i se permită să viziteze Lavra Sfântul Serghie, împreună cu călugărul Gherman și cu nepotul său Jurca, ceea ce țarul a aprobat, printr-un ucuz cu data de 9 octombrie 1645⁵⁹. Din moment ce solicita lemne de foc și permisiunea de a vizita Lavra, înseamnă că mitropolitul Iorest a mai zăbovit câteva luni în Rusia. Fiind atunci în pragul iernii, va fi pornit spre casă abia în primăvara anului 1646, când iarna rusească era pe sfârșit. Fiind un om cu carte, presupunem că în acest răstimp a cunoscut unele lucrări teologice scrise în limba slavonă de redacție rusă și a vizitat renumitele biserici ale Kremlinului și ale orașului Moscova, cele din Lavra Sfântului Serghie, în care va fi slujit și a cunoscut ierarhi, călugări și preoți ruși.

⁵⁵ Scrisoarea s-a păstrat numai în traducerea rusească, cu greșeli, făcută la Moscova. A fost publicată fragmentar de Melchisedec, *op. cit.*, p. 64–65 și de Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia*, p. 1168–1170 (extrasul, p. 104–106), textul rusesc și traducerea românească.

⁵⁶ Textul rusesc și traducerea românească în *ibidem*, p. 1171 (extrasul, p. 107).

⁵⁷ Amănunte asupra acestor formalități în *ibidem*, p. 1068–1069 (extrasul, p. 4–5).

⁵⁸ *Ibidem*, p. 1077 (extrasul, p. 13).

⁵⁹ *Ibidem*, p. 1078–1079 (extrasul, p. 14–15).

Potrivit obiceiului, la plecare se va fi prezentat din nou la țară, în așa-numita „audiență de adio”⁶⁰. Am putea presupune că la reîntoarcere s-a oprit la Kiev, unde păstora mitropolitul de neam român Petru Movilă (1633–1646). Reîntors în Moldova, desigur, a achitat suma de 1 000 de taleri în vistieria principelui Gheorghe Rákoczy I.

Ultimii ani ai vieții. Nu se cunosc alte știri referitoare la viața mitropolitului Iorest. Presupunem însă că el s-a stabilit în mănăstirea sa de metanie, la Putna, unde a trăit până la sfârșitul vieții⁶¹. Se va fi ocupat în continuare cu studiul, cu săvârșirea de slujbe, poate și cu copierea de manuscrise. A murit aici, la adânci bătrânețe, după cum reiese dintr-o însemnare slavonă scrisă pe un *Minei* pe ianuarie, tot în slavonește, în manuscris, din Mănăstirea Putna: „Ca să se știe că a murit vlădica Iorist, în anul 7186 [= 1678], luna martie 12”⁶². Nu cunoaștem un alt ierarh cu numele Iorest în această perioadă, pentru că fostul episcop de Rădăuți, dintre anii 1651 și 1656, a murit după 1661, în mănăstirea Secu, unde a și fost îngropat⁶³. Înseamnă că *mitropolitul transilvănean, dărzul apărător al ortodoxiei, a murit la 12 martie 1678, în Mănăstirea Putna*, unde își doarme somnul de veci și marele ei ctitor și apărător al creștinătății, Ștefan cel Mare. Probabil a fost îngropat în afara bisericii, pe latura de sud, unde s-au descoperit mai multe morminte arhieriești.

Ținând seama de viața sa curată, dar mai ales de statornicia sa în credința ortodoxă și pătimirea îndurată pentru apărarea ei, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința sa din 28 februarie 1950, a hotărât – pe baza unui referat prezentat de mitropolitul de atunci al Transilvaniei, Nicolae Bălan –, ca mitropolitul Ilie Iorest să fie cinstit de Biserica noastră ca *sfânt mărturisitor*. S-a rânduit ca el să fie prăznuit în fiecare an la 24 aprilie, o dată cu Sfântul Sava Brancovici, unul dintre urmașii săi, care, de asemenea, a fost întemnițat și înlăturat din scaunul mitropolitan de la Alba-Iulia pentru râvna sa întru apărarea credinței ortodoxe. Canonizarea lor

⁶⁰ *Ibidem*, p. 1069 (extrasul, p. 5).

⁶¹ Unii istorici (între care Melchisedec, în *Cronica Hușilor*, București, 1869, p. 122, I. Lupaș, *Istoria Bisericii*, p. 66; N. Iorga, *Istoria Bisericii*, ed. II, vol. II, București, 1932, p. 329; Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 200) s-au întrebat dacă Iorest n-a ajuns, prin 1657, episcop de Huși. În realitate, n-a existat atunci nici un episcop la Huși cu acest nume, ci numai unul la Rădăuți, între anii 1651 și 1656 (†după 1661), dar acesta avea metania la Secu, deci nu este identic cu fostul mitropolit al Transilvaniei. Amănunte la Mircea Păcurariu, *Contribuții la istoria Episcopilor Romanului, Rădăușilor și Hușilor în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în *MMS*, an. LV, 1979, nr. 1–2, p. 66–68. Vezi și pr. prof. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în *BOR*, XCIII, 1978, nr. 3–4, p. 334 și 335 (și extrasul, p. 16 și 18), și în vol. III din *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. II, 1994, p. 544–550.

⁶² Pr. Paulin Popescu, *op. cit.*, p. 130 (ms. nr. inv. 577/ 1863 și nr. 452/ 1952). Autorul a dat aici numai anul: 7186, omițând luna și ziua: 12 martie. Cercetând însemnarea respectivă am putut sesiza ușor că ea n-a fost reprodușă integral. Textul respectiv, în slavonește, are următorul cuprins: „Dasia zidet kogda prestavisi vladica Iorest, vă leat 7186, mșta marta 12”. O altă mână a adăugat, sub aceste rânduri, anul 7186 = 1678.

⁶³ Mircea Păcurariu, *Listele cronologice*, p. 336 (și extrasul, p. 18), și *Istoria Bisericii*, vol. III, ed. II, p. 547.

solemnă s-a făcut în catedrala „Reîntregirii” din Alba-Iulia, în cadrul unei slujbe săvârșite de un sobor de ierarhi, preoți și diaconi, în ziua de 21 octombrie 1955 (tot atunci au fost canonizați cuvioșii mărturisitori Visarion Sarai și Sofronie de la Cioara, precum și mucenicul Oprea din Săliștea Sibiului)⁶⁴.

*

Din puținele izvoare documentare pe care le avem, am încercat să reconstituim viața și faptele unuia dintre cei mai de seamă ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române. Din materialul expus aici, reiese, între altele, că Sfântul Ierarh și Mărturisitor Ilie Iorest a fost un strălucit promotor al unității românești, căci, transilvănean fiind, a întreținut strânse legături cu Moldova, îndeosebi cu Mănăstirea Putna, unde a fost călugărit și a trăit cea mai mare parte a vieții, dar și cu Țara Românească, unde a fost hirotonit întru arhiereu. Mai presus de toate însă a fost un neobosit apărător al ortodoxiei în Transilvania, suferind pentru convingerile sale nouă luni de închisoare și demiterea abuzivă din scaunul mitropolitan. Prin statornicia sa în „legea strămoșească”, el a oferit preoților și credincioșilor săi o pildă vrednică de urmat, contribuind la oprirea acțiunii de dezbinare sufletească a românilor ortodocși transilvăneni, desfășurată de autoritățile de atunci. Dacă la acestea adăugăm și alesele sale preocupări de ordin cultural, ca și contribuția sa la consolidarea legăturilor cu Rusia și cu Biserica Ortodoxă Rusă, vom avea o imagine cât mai completă asupra ierarhului însuflețit de dragostea de Hristos, de pământul strămoșesc și de neamul său, care a fost *Sfântul Ilie Iorest*. Acestea sunt motivele care ne-au îndemnat să-i închinăm paginile de față.

BOR, an. 96, 1978, nr. 9–10, p. 1149–1163.

⁶⁴ Vezi reportajul publicat de pr. prof. dr. Grigorie Marcu, în BOR, LXXIII, 1955, nr. 11–12, p. 1121–1134.

MITROPOLITUL SIMION ȘTEFAN – SĂVÎTOR AL BISERICII ȘI AL POPORULUI ROMÂN

La 20 ianuarie 1648 vedea lumina tiparului, la Alba-Iulia, una dintre cele mai însemnate lucrări din cultura românească: *Noul Testament sau împăcarea au legia noao a lui Iisus Hristos Domnului nostru*. Apariția acestei ediții integrale a *Noului Testament* în limba română este strâns legată de numele mitropolitului de atunci al Ardealului, Simion Ștefan. Spre a înțelege și mai bine importanța acestei tipărituri, considerăm că este necesară o prezentare succintă a vieții naționale și bisericești a românilor transilvăneni în timp ce își desfășura activitatea vrednicul de pomenire mitropolitul Ștefan.

Este cunoscută, de exemplu, încercarea principelui Gabriel Bethlen (1613–1629) de a converti pe români la calvinism, cerând, în acest scop, acordul patriarhului ecumenic Kiril Lucaris. Scrisoarea de răspuns a patriarhului, din 2 septembrie 1629, înlătura, cu multă demnitate, toate argumentele invocate de principe, arătând, între altele, că nu-și poate da consimțământul la o asemenea faptă, căci „ar săvârși un păcat pe care nu l-ar putea spăla toate chinurile pământești”. Ca unul care a călătorit în mai multe rânduri prin țările române, patriarhul atrăgea atenția principelui asupra zădărnicii planurilor sale prin aceste cuvinte: „Pentru îndeplinirea fericită și pașnică a acestei [schimbări de religie], ar trebui mai întâi să se rupă legătura de sânge și de simțire care zvâcnește în taină, dar cu multă putere, între românii din Țara Transilvaniei și locuitorii din țările Munteniei și Moldovei. Negreșit, domnii vecini ai ziselor țări nu vor îngădui aceasta niciodată și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puțin cu îndemnuri tainice”. Deci și străinii erau conștienți de unitatea noastră de neam, de credință și de limbă¹.

Tot din timpul principelui Bethlen, în 1624, mitropolitului ortodox român al Transilvaniei i s-au impus cinci îndatoriri sau restricții pe care „totdeauna nevătămate le va ține și le va primi și să fie ascultător de vlădica bisericii ungurești de lege dreaptă”, adică de superintendentul calvin maghiar din Alba-Iulia².

¹ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, p. 177–179.

² Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, vol. I, ed. II, Sibiu, 1935, p. 193.

Politica religioasă a lui Bethlen a fost continuată de urmașul său Gheorghe Rákoczy I (1630–1648), apoi de fiul acestuia, Gheorghe Rákoczy II (1648–1660). De exemplu, în 1642 s-a tipărit un *Catehism calvinesc* în limba română, în scopuri prozelitiste, căruia mitropolitul Varlaam i-a dat cunoscutul *Răspuns*, aprobat de un „sinod” al ierarhilor munteni și moldoveni. La 9 aprilie 1638, au fost impuse și mitropolitului Ghenadie cinci îndatoriri. Alte condiții i s-au impus mitropolitului Ilie Iorest, cu prilejul confirmării sale ca mitropolit, în toamna anului 1640. Dar, după trei ani, mitropolitul a fost închis timp de nouă luni și eliberat numai pe baza garanției a 24 de martori (garanți) că va plăti o mie de taleri pentru vistieria principelui. S-a retras apoi la Mănăstirea Putna, unde și-a petrecut restul vieții (†1678)³. O păstorire mult mai agitată a avut mitropolitul Sava Brancovici (1656–1680) – urmașul imediat al lui Simion Ștefan –, care a avut de înfruntat o serie de măsuri represive din partea principelui calvin Mihail Apafi (1661–1690). În 1680 i s-a intentat un proces, pe baza căruia a fost închis și înlăturat din scaun (†1683)⁴.

Firește, prozelitismul desfășurat de conducătorii calvini n-a dus la nici un rezultat. Doar puțini dintre românii înnobilați – pentru a-și păstra privilegiile obținute – au acceptat trecerea la calvinism, ceea ce a dus apoi și la înstrăinarea lor ca neam, pe când marea masă a credincioșilor a rămas strâns legată de credința ortodoxă strămoșească.

În astfel de condiții și-a desfășurat activitatea mitropolitul Simion Ștefan, în Alba-Iulia, pe atunci centrul vieții cultural-bisericești a românilor transilvăneni, între anii 1643 și 1656. Nu avem știri despre viața lui până la ridicarea la treapta arhieriei. Presupunem că s-a născut în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea. La botez a fost numit Simion, iar la călugărie a primit numele de Ștefan⁵.

Încercarea de identificare a mitropolitului cu acel „popa Simion din satul Zagra, fiul popii Ștefan”, care se semnează pe un manuscris slavon din secolul al XVI-lea, trebuie privită cu rezerve⁶. Iar identificarea făcută cu ani în urmă de profesorul I. Șiadbei⁷, preluată și de profesorul Tului Racotă din Sighișoara⁸, între

³ Amănunte la pr. prof. Mircea Păcurariu, *Mitropolitul Ilie Iorest al Transilvaniei*, în BOR, an. XCVI, 1978, nr. 9–10, p. 1156 și urm. și în acest volum.

⁴ Ținând seama de răvna lor pentru apărarea ortodoxiei, Sfântul Sinod al Bisericii noastre a hotărât, în 1950, ca mitropoliții Ilie Iorest și Sava Brancovici să fie cinstiți ca sfinți mărturisitori pentru ortodoxie. Canonizarea lor solemnă s-a făcut la Alba-Iulia, la 21 octombrie 1955, iar pomenirea li se face în fiecare an la 24 aprilie.

⁵ Într-o scrisoare a sa, din 2 decembrie 1648, semna „Ștefan arhiepiscop”; cf. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 244–245.

⁶ Francisc Kiss, *Informații privitoare la Simion Ștefan*, în rev. „Steaua”, Cluj-Napoca, an. XXX, nr. 3 (394), 1980, p. 52 și 64.

⁷ I. Șiadbei, *Cercetări asupra cronicilor moldovene*, Iași, 1939.

⁸ Tului Racotă, *Mitropolitul Simion Ștefan al Bălgradului, adnotator al Cronicii lui Grigore Ureche și relațiile sale cu calvinii*, în rev. „Transilvania”, Sibiu, an. 73, nr. 2–3, 1942, p. 136–148 (și extras); idem, *Mitropolitul Simion Ștefan*, în RT, Sibiu, an. XXXVI, 1946, nr. 7–8, p. 384–387, nr. 9–10, p. 420–428 și nr. 11–12, p. 482–492.

mitropolitul Simion Ștefan și Simion Dascălu, interpolatorul *Letopiseșului* lui Grigore Ureche, a fost infirmată în urma analizei critice a izvoarelor documentare, precum și a unor știri inedite, dovedindu-se originea moldoveană a celui din urmă⁹.

Presupunem că a învățat carte la una dintre școlile de atunci, poate la Alba-Iulia, unde exista un gimnaziu încă de prin 1580, transformat în colegiu academic de principele Gabriel Bethlen, în 1622. Probabil tot în mănăstirea-reședință din Alba-Iulia a fost călugărit, dacă nu cumva a fost înainte preot căsătorit. Alegerea sa ca mitropolit a avut loc la scurt timp după întemnițarea lui Ilie Iorest, probabil în ultimele zile ale lunii februarie 1643 sau în primele zile ale lunii următoare. Fără îndoială că a fost hirotonit la Târgoviște – așa cum au fost și înaintașii săi și cum vor fi și urmașii săi, până în 1698 –, de către mitropolitul Teofil, care păstorea atunci (1636–1648), asistat de sufraganii săi. A fost înscăunat apoi, după rânduiala îndătinată, în catedrala mitropolitană din Alba-Iulia, ctitoria lui Mihai Viteazul.

Mitropolit al Ardealului. La 4 martie 1643, superintendentul confesiunii calvine din Transilvania, Ștefan Katona Geléji, îl informa pe principele Gheorghe Rákoczy II de tratativele pe care le-a dus cu Simion Ștefan și cu protopopii români, mai ales cu privire la vizitele canonice ale noului mitropolit. Protopopii și mitropolitul au semnat cu mare greutate restricțiile impuse, dându-și seama că nu există altă soluție. Din aceeași scrisoare reiese că din cele 20 de protopopiate românești din Transilvania, 17 erau puse sub conducerea directă a superintendentului calvin, lucru care a nemulțumit atât pe protopopi, cât și pe noul mitropolit, care se vedea astfel pus în situația de a nu putea face vizite canonice preoților și credincioșilor săi. Dându-și seama de insuccesul propagandei calvine, Geléji sfătuia pe principe – prin aceeași scrisoare – să permită lui Simion Ștefan să facă o vizită canonică și în protopopiatele puse sub obediența sa. Dar în aceste vizite mitropolitul urma să fie însoțit de „popa Gheorghe și de Molodiș”. Probabil erau „Gheorghe de Secul”, care lucra la traducerea *Catehismului calvinesc*, și Mihail Molodeț, viitorul episcop de Maramureș, în 1651, amândoi filocalvini, „fără de care să nu vorbească nimic cu nimenea, ci adunând preoții români la fiecare protopopiat, să-i sfătuiască a primi condițiunile și articolele, căci fără știrea și îngăduința lui la nimic nu ajung și să le dea poruncă să nu atace pe protopopi, căci aceia sunt la un înțeles cu el”¹⁰.

Desigur, este vorba de cele 15 puncte umiltoare (probabil formulate de Geléji) care i-au fost impuse prin decretul de recunoaștere, dat de Gheorghe Rákoczy I la 10 octombrie 1643. Iată principalele îndatoriri: să predice în românește, dar numai după *Sfânta Scriptură*, înlăturându-se astfel Sfânta Tradiție; tineretul să fie instruit după *Catehismul calvinesc*; în locul Sfintei Împărțășanii să se folosească pâine și vin nesfințite; să se înlătore ritualul botezului și al înmormântării, introducându-se, în locul lor, rugăciunile și cuvântările folosite de

⁹ I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 262; D. Velciu, *Grigore Ureche*, București, 1979, p. 218–220.

¹⁰ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 221–223.

calvini; să se înlăture cultul icoanelor și al crucii; să nu se mai admită divorțurile; să nu se mai pună piedici preoților și credincioșilor care, „din insufierea Sfântului Duh”, doreau să treacă la calvinism și altele. Se precizau apoi câteva dintre drepturile pe care le avea superintendentul calvin asupra Bisericii ortodoxe și a mitropolitului. Astfel, „episcopul ortodox unguresc”(1) trebuia să fie consultat „în orice lucru greu în treburile religiei”, el își dădea avizul la numirea, menținerea sau înlăturarea din slujbă a protopopilor și se pronunța – în caz de apel – asupra sentințelor date de mitropolit și protopopi.

Se prevedea ca preoții români care nu vor respecta aceste condiții să fie pedepsiți progresiv, cu 6 florini, apoi cu 12 florini și, în sfârșit, să fie înlăturați din preoție. Ultimul articol prevedea obligația pentru mitropolit de a oferi principelui, anual, câte 32 de piei de samur și patru piei de răs.

În aceeași diplomă de confirmare erau menționate și comitatele (județele) peste care se întindea jurisdicția mitropolitului Ștefan: Alba, Crasna, Solnocul de mijloc, Dobâca, Cluj, Turda, Cetatea de Baltă (Târnava), apoi districtele Chioar, al Bârsei și al Bistriței, scaunele secuiești și săsești (observăm că o bună parte dintre acestea aparținuseră odinioară Episcopiei Vadului). În bisericile care – după părerea conducătorilor calvini – erau câștigate pentru calvinism (Alămor, Orăștie, Hațeg, Hunedoara, Ilia, Criș și trei protopopiate din Țara Făgărașului) „nu va putea să aibă nici o putere, fără numai cât i se va îngădui de domnul episcop unguresc”(1)¹¹.

Fără îndoială că dacă mitropolitul Ștefan ar fi îndeplinit toate condițiile care i-au fost impuse, s-ar fi schimbat din temelie nu numai viața Bisericii, ci însăși viața poporului român din Transilvania. Faptul că ele n-au fost duse la îndeplinire se datorează nu numai curajului și destoiniciei mitropolitului Ștefan, ci mai ales poporului, care a știut să-și apere cu dârzenie „legea strămoșească”. De aceea, cronicarul sas Gheorghe Hanner (†1740) scria că „românii măcar de se fâgăduiau ascultători superintendentului calvinesc, tot credința și legea cea pârintească n-o părăseau, nici cuprindeau înnoirile calvinești, ci pururea se scârbeau de acelea”¹².

Cu toate acestea, acțiunea prozelitistă calvină devenea tot mai apăsătoare și mai primejdioasă. De exemplu, dintr-o diplomă a lui Gheorghe Rákoczy I, din 1647, aflăm că în 1585 toată Țara Făgărașului era scoasă de sub oblăduirea mitropolitului din Alba-Iulia – pe atunci Ioan de la Prislop – și subordonată preotului calvin maghiar din Făgăraș, care primea de la fiecare preot român câte un florin anual. Peste 11 ani, preoții de aici au intrat din nou sub ascultarea mitropolitului Ioan (poate va fi stăruit pentru aceasta Mihai Viteazul). Dar sub principele Gabriel Bethlen, bisericile românești din Țara Făgărașului au fost subordonate din nou superintendentului calvin. Sub Gheorghe Rákoczy I au

¹¹ „Magazin istoric pentru Dacia”, III, București, 1845, p. 231–249. La 7 iulie, principele Gheorghe Rákoczy II confirma din nou drepturile mitropolitului Simion Ștefan, extinzându-i jurisdicția și peste comitatul Sătmăr. Cf. Nicolae Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii române*, Budapesta, 1905, p. 34–36.

¹² Citat după Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 203–204, care-l redă după „Arhivul pentru filologie și istorie” al lui T. Cipariu, Blaj, 1867–1870, nota de la p. 629.

reintrat sub ascultarea mitropoliților Ghenadie II și Ilie Iorest. Dar iată că în 1647, printr-un decret dat de același principe, bisericile amintite erau scoase de sub oblăduirea duhovnicească a mitropolitului Simion Ștefan și puse sub conducerea protopopului Ștefan din Berivoi, sat din Țara Făgărașului, care va fi de acum înainte „în paza și grija milostivă” a principelui. Noului protopop și preoților săi li se cerea să învețe pe credincioși *Biblia* și *Catehismul calvinesc*¹³. Drepturile „acestui protopop suprem” vor fi durat până prin 1659, când principele Acațiu Barcsai a pus Țara Făgărașului sub autoritatea noului mitropolit Sava Brancovici.

Se întâlnesc și alte cazuri de imixtiune ale principelui în problemele administrative și pastorale ale mitropolitului Ștefan. Astfel, la 27 iunie 1648, principele confirma pe preotul Ioan din Crăciunel în demnitatea de protopop, măsură luată „atât împotriva tulburării necuviincioase a vlădicului [Ștefan – n.n.], cât și împotriva altora”. Avea însă obligația să respecte unele îndatoriri favorabile propagării calvinismului: difuzarea *Catehismului calvinesc*, înlăturarea slujbelor („superstiții”, cum le numea decretul) de la botez și cununii, ascultarea de „episcopul ortodox maghiar” și altele. Tot atunci au fost recunoscuți alți patru protopopi români¹⁴.

În 1648, primul an de domnie al noului principe Gheorghe Rákoczy II, s-a tipărit un nou *Catehism calvinesc*, de data aceasta cu litere latine și ortografie maghiară. Era tradus din limba maghiară de cunoscutul predicator calvin Ștefan Fogarasi din Lugoj și tipărit cu cheltuiala lui Acațiu Barcsai, român maghiarizat din Bârcea Mare, jud. Hunedoara, banul Lugojului și al Caransebeșului și comite suprem al Severinului, mai târziu principe al Transilvaniei. Arătam mai sus că în 1642 s-a tipărit un prim *Catehism*, care a primit din partea mitropolitului Varlaam al Moldovei cunoscuta replică *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc* (1645). Nu știm din ce motive calvinii au răspuns mitropolitului moldovean abia în 1656, printr-o broșură tipărită la Alba-Iulia, sub titlul *Scutul catichismusului, cu răspuns den Scriptura svântă, împotriva Răspunsului a doao țări fără Scriptură svântă*, în care erau apărute învățăturile calvine¹⁵. Probabil autorul era superintendentul calvin de atunci, Gheorghe Csulai, un român maghiarizat și calvinizat, originar din satul Ciula, lângă Hațeg.

Se cunosc tot acum multe cazuri de trecere cu forța a unor biserici ortodoxe românești în stăpânirea calvinilor. De pildă, în 1652, a fost răpită biserica ortodoxă din Turdaș (jud. Hunedoara) și dată celor 26 de credincioși calvini din sat, iar ortodocșii au fost nevoiți să-și facă biserică nouă, din nuiele. Credincioșilor trecuți la calvini li s-au maghiarizat numele¹⁶.

La 3 aprilie 1657, deci la un an după moartea mitropolitului Ștefan, principesa Susana Lorántffy, văduva lui Gheorghe Rákoczy I, a dat un decret privind înființarea unei școli românești calvine în Făgăraș. Din cuprinsul

¹³ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 237–238.

¹⁴ *Ibidem*, p. 240–241.

¹⁵ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 160–164.

¹⁶ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 146 și 472, după ziarul „Unirea” de la Blaj, nr. 38 din 1900.

decretului reieșea clar că prin înființarea școlii nu se urmărea altceva decât „calvinizarea” viitorilor preoți și învățători din Țara Făgărașului și – prin ei – a maselor largi de credincioși¹⁷.

În pofida atâtor condiții vitrege în care și-a desfășurat activitatea și a numeroaselor piedici care i s-au impus, mitropolitul Ștefan nu s-a înstrăinat de credincioșii săi și nici n-a îndeplinit condițiile umilitoare pe care i le-au impus conducătorii de atunci ai Transilvaniei. El nu și-a uitat niciodată înaltele sale îndatoriri arhieresti, ci a căutat în permanență să țină trează credința ortodoxă în sufletele păstoriților săi. Se cunosc doar puține aspecte din activitatea lui, pe care le vom consemna aici. De pildă, la 2 decembrie 1648, adresa o scrisoare preoților Măierean și Pavel – în care se intitula „Io vlădica Ștefan ot Bălgrad și a toata Țara Ardealului” –, prin care le cerea să meargă la casa lui Avram Raț și a soției, pentru a le face slujbele solicitate, întrucât fiind bătrâni nu puteau merge la biserică, aflată prea departe de casa lor¹⁸.

La 14 iunie 1651, Simion Ștefan hirotonea, în Alba-Iulia, ca episcop unit de Muncaci – cu sediul în Ungvár –, pe Petru Partenie. Era asistat de doi ierarhi, veniți probabil tot din Maramureș, Sava și Grigorie¹⁹. La 22 mai 1656, confirma ca protopop al Hunedoarei pe preotul Ioan²⁰.

Fără îndoială că mitropolitul Ștefan și-a cercetat fiii duhovnicești din cuprinsul eparhiei sale. Va fi sfințit și unele dintre bisericile care se vor fi ridicat acum. Probabil el a fost acela care a sfințit noua biserică din Porcești (azi Turnu Roșu), lângă Sibiu, ctitoria domnului muntean Matei Basarab, terminată în septembrie 1653²¹. În pofida restricțiilor puse de cârmuirea calvină, care nu admitea cultul icoanelor, în 1654 s-a realizat un valoros ansamblu pictural în Biserica Sf. Nicolae din Hunedoara, de către meșterii zugravi Constantin și Stan, cheltuielile fiind suportate de Dumitru Mărcocian și Nicolae Crăciun²². Este exclus ca mitropolitul să fi fost străin de această lucrare picturală.

Mitropolitul Simion Ștefan a fost preocupat și de soarta clerului său, cerând lui Gheorghe Rákoczy II să recunoască și să reconfirme actele unor principii anteriori, prin care se acordau anumite drepturi și scutiri mitropolitului ortodox din Alba-Iulia și preoților săi. Astfel, la 4 iunie 1595, Sigismund Báthory a dat o scrisoare, în Alba-Iulia, prin care permitea mitropolitului Ioan de Prislop să viziteze pe toți preoții români din Țara Făgărașului și să primească de la ei câte un

¹⁷ *Ibidem*, p. 211–218 și I. Lupaș, *op. cit.*, p. 270–277.

¹⁸ N. Iorga, *Documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, București, 1902, p. 28; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 243–244.

¹⁹ Cf. A. Bunea, *Vechile episcopii românești ale Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 99–101.

²⁰ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 206.

²¹ Amănunte asupra ei la prot. dr. Andrei Gâlea, *O ctitorie a lui Matei Basarab în Ardeal. Biserica din comuna Porcești, jud. Sibiu*, în vol. *Omagiu Î.P.S. sale dr. Nicolae Bălan la douăzeci de ani de arhipăstorie*, Sibiu, 1940, p. 423–425.

²² Marius Porumb, *Zugravii iconostasului bisericii Sf. Nicolae din Hunedoara*, în „Acta Musei Napocensis”, X, 1973, p. 677 și urm.

florin pe an, așa cum se obișnuise până atunci în celelalte părți ale țării. La 9 iunie 1609, principele Gabriel Báthoty i-a scutit pe preoții români de sarcinile iobăgești, dându-le dreptul să se mute, împreună cu familiile lor și cu toate bunurile lor, dar cu aprobarea mitropolitului, într-o altă parohie. Aceste două acte au fost transcrise și întărite împreună, tot ca „scrisori privilegiate”, la 25 iunie 1614, de către principele Gabriel Bethlen. La rândul său, după aproape un sfert de veac, la 9 aprilie 1638, actul lui Bethlen a fost reconfirmat de către urmașul său, Gheorghe Rákoczy I, la cererea mitropolitului Ghenadie II (în partea finală a actului se pomenea de îndatorirea respectării a cinci condiții și de ascultarea pe care o datora superintendentului calvin, de care am scris în alt loc). În sfârșit, acest ultim act a fost confirmat textual de principele Gheorghe Rákoczy II, în Alba-Iulia, la 28 ianuarie 1653, la cererea mitropolitului Simion Ștefan. Erau reconfirmate acum toate „cărțile” „crailor mai dinaintea noastră...și toate carele sunt cuprinse întru dânsese fără de vreo micșorare și fără de adaosătură, neștiearse, nestricate, nice într-o parte prepuse...vlădicăi Simion Stephan și tuturor popilor cu folos...” Diploma a fost apoi publicată, la 8 martie 1653.

Gheorghe Șincai oferea informația că toate aceste acte au fost publicate în românește, cu litere chirilice, la Alba-Iulia, în 1653. El le-a transcris și în volumul III al colecției sale de documente, intitulată *Rerum spectantium*, iar două le-a reprodus în *Cronica* sa (cele din 1595 și 1609). De notat că singurul exemplar cunoscut al acestei tipărituri românești a aparținut lui Timotei Cipariu, dar el a dispărut, împreună cu alte cărți din bogata sa bibliotecă, în frământările anilor 1848–1849²³.

Tipărirea acestei broșuri de către mitropolit, cuprinzând atâtea privilegii acordate de principii catolici (cei doi Bathorești) și calvini ai Transilvaniei (Bethlen și cei doi Rákoczy) slujitorilor Bisericii românești, într-o perioadă de intens prozelitism calvin și de masive codificări ale dreptului medieval laic și religios (chiar în acel an au fost confirmate de Dietă și apoi de principe cunoscutele *Aprobatae Constitutiones*), pune și mai mult în lumină personalitatea mitropolitului Simion Ștefan, preocupat de soarta Bisericii și a clerului său²⁴.

Noul Testament din 1648. Personalitatea mitropolitului Simion Ștefan este conturată și mai mult de cele două cărți care au ieșit de sub teascurile tiparniței din Alba-Iulia sub îndrumarea sa: *Noul Testament*, în 1648, și *Psaltirea*, în 1651. Înaintașii săi în scaun au sprijinit, cât le-au permis împrejurările, activitatea tipografică. De pildă, diaconul Coresi a tipărit un *Sbornic* slavon la Sebeș, lângă

²³ Gheorghe Șincai, *Opere*, I. *Hronica românilor*, tom. II, București, 1969, p. 348, 349 și 421. După Șincai a reprodus aceste două acte și Timotei Cipariu, în *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 192–193 și 194–197. Aceeași versiune românească din 1653 a fost folosită și de Samuil Micu, în lucrarea sa *Istoria bisericească a Episcopiei românești din Ardeal*. Paralel cu versiunea românească a actelor, s-a folosit și una latină, originală, de către o serie de istorici: Petru Bod, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ioșif Kemény, Timotei Cipariu, Ioan Lupaș, Ștefan Meteș etc.

²⁴ Această tipăritură a fost studiată de Aurel Răduțiu, *Actele românești tipărite la Alba-Iulia în 1653*, în „Revista de istorie”, tom. 28, nr. 6, 1975, p. 889–912.

Alba-Iulia, în 1580, „din porunca preasfințitului mitropolit al Ardealului chir Ghenadie”, iar în 1580–1581 a tipărit la Brașov *Evangelhia cu învățătură* (Cazania), cu binecuvântarea mitropoliților Serafim al Ungrovlahiei și Ghenadie I al Transilvaniei. Desigur, ierarhii de la Geoagiu și apoi urmașii lor de la Alba-Iulia n-au fost străini nici de celelalte tipărituri românești și slavone ale diaconului Coresi și ale ucenicilor săi, deși nu erau menționați întotdeauna în prefațele sau epilogurile tipăriturilor respective (ne gândim, de pildă, la *Tetraevanghelul slavon* tipărit de diaconul Lorinț la Alba-Iulia, în 1579). Mitropolitul Ghenadie II a reușit să pună bazele unei tiparnițe la Alba-Iulia, probabil cu sprijinul colegului său, mitropolitul Teofil din Târgoviște și al lui Matei Basarab. În 1640 s-a început aici tipărirea unei noi ediții din *Evangelhia cu învățătură* (după cea coresiană, din 1580–1581), isprăvită în anul următor, când în scaunul vlădicesc din Alba-Iulia păstora „Iorist arhimitropolitul”, care continua și prefața începută de înaintașul său.

Mitropolitul Simion Ștefan a continuat aceste preocupări ale înaintașilor săi prin cele două lucrări amintite. În același timp, el se situa pe linia contemporanilor săi de peste munți, mitropoliții Teofil (1636–1648) și Ștefan (1648–1653 și 1655–1668) ai Ungrovlahiei și Varlaam al Moldovei (1632–1653), a căror preocupare principală era tipărirea de cărți în românește. Socotim că nu este lipsit de interes să menționăm aici că în Țara Românească se făcea vădită preocuparea pentru tipărirea unor cărți de slujbă (*Evhologhionul*, *Antologhionul* și *Psaltirea* la Câmpulung, *Psaltirea* în două ediții și *Ceaslovul* la Govora, *Slujebnicul* sau *Liturgierul* la Dealu, toate în slavonește, *Ceaslovul* în românește, toate sub mitropolitul Teofil, apoi *Triodul-Penticostar* slavon, *Pogribania preoților mireni și a diaconilor*, *Mistirio sau Sacrament* și *Târnosania*, ultimele trei cu tipicul în românește și slujba în slavonește, toate sub mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei sau juridice (*Pravila de la Govora*, în 1640–1641 și *Pravila cea mare sau Îndreptarea legii* de la Târgoviște, în 1652). În Moldova se pune accentul pe tipărirea unor cărți de învățătură (*Cazania* din 1643, *Șapte Taine* în 1644 și *Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, probabil în 1645). În schimb, în Transilvania se tipăreau numai cărți biblice: *Noul Testament* și *Psaltirea*. Circulând pe ambele versante ale Carpaților, indiferent de locul în care au fost tipărite, cărțile menționate mai sus, prin caracterul lor atât de diferit – liturgic, juridic, teologic, biblic –, au satisfăcut toate cerințele preoților români, ca și ale bisericilor pe care le slujeau. O înțelegere tacită între ierarhii celor trei țări românești în privința conținutului tipăriturilor pe care le patronau n-ar fi exclusă.

Ceea ce putem considera ca sigur este faptul că mitropolitul Ștefan n-a tipărit nici o carte de slujbă sau cu caracter teologic și juridic, preferând ca pe acestea să le aducă de dincolo de Carpați (să ne gândim că din *Pravila de la Govora*, din 1640–1641, s-a scos un tiraj aparte, numai pentru Transilvania!), deoarece tipărind cărți teologice sau de slujbă ar fi fost nevoie să schimbe conținutul ortodox, la presiunea conducătorilor calvini. Din moment ce, prin înseși condițiile care i s-au impus prin diploma de recunoaștere, i se cerea înlăturarea ritualului botezului și al înmormântării, este de la sine înțeles că o imprimare a *Molitelnicului* ortodox în

tiparnița din Alba-Iulia era exclusă! Deci mitropolitul Ștefan, om de mare abilitate, a știut să împace și condițiile oneroase impuse de principe, dar și cerințele sufletești ale credincioșilor săi, tipărind numai cărți acceptate de calvini, urmând ca cele de slujbă și învățătură să fie aduse pe ascuns din Țara Românească și Moldova. O dovadă concludentă în sprijinul celor afirmate aici este faptul că din *Cazania* lui Varlaam s-au depistat, până în prezent, 400 de exemplare în Transilvania, deci mai multe decât în țara în care apăruse. Zeci de exemplare din tipăriturile muntene menționate mai sus au fost găsite în bisericile din Transilvania.

Traducerea *Noului Testament de la Alba-Iulia* se încadrează în curentul larg umanist-renascentist de culturalizare a poporului în limba lui, mai ales că traducătorii – ca de altfel toți cărturarii români din acel secol – erau conștienți că limba noastră este de origine latină, urmărind să facă din ea o limbă de cultură, alături de celelalte limbi considerate „sfinte”: greaca, latina, slavona. În afară de aceasta, preoții – și cu atât mai mult masele largi de credincioși – nu mai cunoșteau limba slavonă, încât simțeau nevoia citirii sau ascultării cuvântului lui Dumnezeu în limba vorbită și înțeleasă de toți.

Problema traducerii și tipăririi *Noului Testament* s-a pus cu câțiva ani în urmă, așa cum rezultă din câteva mărturii contemporane. De exemplu, la 5 august 1643, superintendentul Ștefan Geléji din Alba-Iulia – care semna însă „episcop ortodox maghiar transilvan”(!) –, scria protopopilor români că a aflat un cărturar român care știa bine limba greacă și „pricepea” latina, care a început traducerea *Noului Testament* din grecește în românește „pentru întremarea sufletească a numeroaselor comune românești sărmâne”. Întrucât tipărirea presupunea cheltuieli mari, cerea protopopilor să strângă de la fiecare preot câte un florin, urmând ca banii să fie predați „în mâna preotului Ioan, pe care l-am trimis cu vlădica în acest scop”²⁵. Peste un an, la 24 august 1644, principele Gheorghe Rákoczy I i-a scris soției sale, Susana Lorántffi, să plătească preotului român care a făcut traducerea *Noului Testament*. I s-au plătit 50 de florini și un postav²⁶. După o informație contemporană, în 1646 traducerea era gata și se făceau pregătiri pentru a fi dată la tipar²⁷. Faptul că tipărirea s-a încheiat la 20 ianuarie 1648, ne face să credem că s-a dat în lucru la începutul anului 1647 sau chiar în 1646.

Această primă ediție integrală a *Noului Testament* în românește impresionează, de la prima vedere, prin condițiile grafice în care a apărut: format mare, hârtie de bună calitate, literă mărunță, fină, podoabe puține, dar frumos lucrate. Textul propriu-zis, cu 672 de pagini, este precedat de două „predoslovii” – între ele aflându-se pagina cu stema Mitropoliei –, iar în text, la locurile corespunzătoare, se află „predoslovii” la 23 dintre cărțile *Noului Testament*, precum și o serie de glose marginale.

²⁵ I. Lupaș, *op. cit.* p. 227–228.

²⁶ Cf. Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 396.

²⁷ *Ibidem*.

O analiză atentă a celor două predoslovii conturează și mai mult personalitatea vrednicului mitropolit. În prima „predoslovie”, pusă sub semnătura lui „Simeon Ștefan, arhiepiscop și mitropolit scaunului Belgradului, Vadului și al Maramureșului și a toată țara Ardealului”, se aduceau mulțumiri protocolare lui Gheorghe Rákoczy II pentru „ajutorul” dat la tipărire. Afirmația din prefață, că s-a tipărit „cu îndemnul” principelui, nu corespunde adevărului, deși temeul învățaturii calvine era *Sfânta Scriptură*, tradusă în limba poporului. Tot în prefață se preciza că s-a tipărit cu cheltuiala lui Rákoczy. Adevărul este că s-a tipărit cu banii încasați de la preoții români încă din 1643, cum am relatat mai sus²⁸.

În ce privește autorul acestei prime predoslovii, deși majoritatea cercetătorilor consideră că i-ar aparține lui Simion Ștefan, care, de fapt, o semnează, considerăm că este scrisă de unul dintre fruntașii calvini de atunci, probabil Gheorghe Csulái, predicatorul Curții lui Rákoczy, devenit superintendent în 1649, cu a cărui cheltuială s-a tipărit și *Catehismul calvinesc* din 1642. Când facem această afirmație ne bazăm pe faptul că predoslovie de care este vorba cuprinde foarte multe citate biblice, practică folosită de calvini. În același timp, conține idei asemănătoare, ca fond și formă de expunere, cu cele din predoslovie *Psaltirii* din 1651 (primele două fraze sunt absolut identice). Vom vedea, la locul său, că predoslovie *Psaltirii* este scrisă de un calvin, căci cuprinde câteva învățături calvine, pe care cercetătorii nu le-au sesizat până acum. Înseamnă că același autor care, după părerea noastră, este predicatorul Curții, Gheorghe Csulái, a scris și prima predoslovie a *Noului Testament*. N-ar fi exclus ca ea să fi fost redactată în limba maghiară, apoi tradusă în românește. Mitropolitul Ștefan a fost pus să o semneze, ca astfel să se dea mai multă autoritate întregii tipărituri și să poată fi difuzată printre credincioșii săi români²⁹.

Cea de a doua prefață – *Predoslovie către cetitori* –, nesemnată, prezintă un interes deosebit. La început prezenta unele știri despre traducători. „Acest *Testament* – scria autorul – l-au început a-l izvodii ermonah Selivestru... și el s-au ustenit cât s-au putut și curând s-au tămplat lui moarte”. Acest Silvestru era originar din Țara Românească, fost egumen la Govora, unde a tipărit *Sinaxarul* din *Psaltirea slavonă cu Ceaslov* (1638–1641). *Evangelhia învățătoare* de la Govora și Dealu din 1642–1644 a ieșit de sub tipar „cu osteneala și izvodirea” aceluiași

²⁸ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 166–169.

²⁹ O situație asemănătoare prezintă și *Biblia* de la București din 1688, care, de asemenea, avea două prefețe, una pusă sub numele domnitorului Șerban Cantacuzino, adresată clerului și credincioșilor, iar a doua semnată de patriarhul Dositei al Ierusalimului. Considerăm că prima prefață se datora vreunui teolog grec aflat în Țara Românească (poate chiar lui Dositei), căci cuprindea multe considerații de ordin teologic, iar cea semnată de Dositei, în care apar numeroase referințe la istoria poporului român (inclusiv ideea unității muntenilor, moldovenilor și ardelenilor), fie că a fost scrisă de Constantin Cantacuzino Stolnicul, fie de patriarh, dar pe baza indicațiilor date de stolnic. Și în acest caz, socotim că s-a apelat la patriarh să semneze prefața a doua, pentru a conferi o mai mare autoritate noii *Bibliei* românești, nu numai în fața cititorilor români, ci și în fața întregii creștinătăți, patriarhul fiind o figură reprezentativă a ortodoxiei în vremea sa. Cf. pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 135 și ed. II, 1994, p. 134.

„Silvestru ermonah”³⁰. Înseamnă că era un călugăr cu aleasă pregătire, dobândită fie în vreuna dintre mănăstirile țării, fie – poate – la Colegiul lui Petru Movilă de la Kiev, înființat cu câțiva ani în urmă (1631). Așa s-ar putea explica faptul că a tradus *Cazania* din 1642–1644 „din limba rusească” (poate după *Cazania* de la Kiev, din 1637), iar la traducerea *Noului Testament* s-a folosit și de o ediție slavonă, tipărită la Moscova.

În continuare, se menționa contribuția altor cărturari români la revizuirea și îndreptarea traducerii lui Silvestru: „Iară noi, socotind și luând aminte, găsit-am multă lipsă și greșiale în *Scriptura* lui, pentru neînțelesul limbii și cărții grecești. Pentr-aceia noi am început dintăiu a-l posledei și unde n-au fost bine, am isprăvit și am împlut și am tocmit de în cât am putut”.

Se preciza apoi că nu s-a folosit nici un „izvod”, ci „toate câte am putut afla, grecești și sârbești [slavonești – n.n.] și latinești...ce mai vârtos ne-am ținut de izvodul lui Eronim [*Vulgata* – n.n.]... și am socotit și izvorul slavonesc, carele-i izvodit slavonește din greciască și e tipărit în țara Moscului”, dar fără să se îndepărteze de textul original grecesc, care „iaste izvodul celorlalte”.

Nu ne îndoim că atât ieromonahul Silvestru, cât și continuatorii săi au consultat și vechile traduceri românești, fie pe cele aflate în manuscris, fie pe cele tipărite: *Tetraevanghelul* din 1560–1561 și *Apostolul* din 1563, ambele tipărite de Coresi, și, poate, pericopele evanghelice din *Cazania lui Varlaam*, din 1643. Folosirea traducerilor mai vechi nu scade cu nimic din valoarea lucrării, căci, în felul acesta, ea se prezintă ca o încununare a eforturilor cărturarilor români de până atunci de a da cuvântul lui Dumnezeu în limba poporului.

Se naște, în mod firesc, întrebarea: cine au fost continuatorii ieromonahului Silvestru? În prima „predoslovie” – pusă sub numele mitropolitului – se menționa dispoziția pe care o primise din partea lui Rákoczy: „Mi-a poruncit să caut în popii miei preuți cărturari și oameni înțelepți care să știe a izvodi *Testamentul cel Nou...* din limba grecească și slovenească și lătinească”. Este deci limpede că ostenitorii la revizuirea și completarea traducerii erau preoți cărturari din Transilvania de neam român („popii miei”). Frecvența termenilor transilvăneni în textul tradus (*crai, crăiasă, Pătru, păhar, coșarcă, beătură, lămpaș, beteag, îngrupare, muiere, târnaț* etc.) consituie o dovadă în plus că traducătorii erau transilvăneni. Nu excludem însă posibilitatea ca, alături de ei, să fi fost și unii cărturari care activau în Țara Românească, poate Meletie Macedoneanul (deci un aromân), care a avut un rol însemnat în tipărirea cărților de la Govora, sau Daniil Andrean, „monahul din Țara Panoniei” (probabil originar din părțile de vest ale Transilvaniei), care a tradus *Pravila cea Mare* sau *Îndreptarea Legii de la Târgoviște*, din 1652. Pe lângă faptul că erau oameni de carte, amândoi erau apreciați și de cărmuitorii calvini ai Transilvaniei: în 1640 Meletie fusese recomandat de Geléji ca mitropolit, iar în 1657 Daniil a fost numit de Gheorghe Rákoczy II episcop în Țara Făgărașului (iar între anii 1672 și 1679 a fost episcop la Strehăia, în Oltenia), încât calvinii nu vor fi avut nimic de obiectat când mitropolitul îi va fi pus să lucreze alături de „popii săi”.

³⁰ Cf. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 106 și 120.

O altă problemă pusă în a doua prefață a *Noului Testament* este aceea a îmbogățirii limbii literare românești. Traducătorii, preocupați de redarea exactă a textului, au constatat că în limba română nu existau termeni corespunzători pentru o serie de noțiuni. Din aceste considerente au recurs la o soluție foarte ingenioasă, lăsând netraduse cuvintele fără corespondent în limba noastră, dar îmbrăcându-le într-o haină fonetică și morfologică românească. În felul acesta au intrat în limba română – prin *Noul Testament de la Alba-Iulia* – o serie de neologisme: *sinagogă, filosofi, maghi, iotă, teatron, canon, ariopag* (toate sunt grecești, ceea ce constituie o dovadă în plus că s-a folosit și textul *Septuagintei*).

Dar cea mai importantă problemă pusă în această predoslovie se referă la necesitatea unei limbi literare unitare, pe care să o înțeleagă toți românii. Fiind conștient de unitatea poporului român, autorul predosloviei și-a îndreptat gândul către toți românii, nesocotind granițele politice nefirești existente între ei. „Aciasta încă vă rugăm să luați aminte – scria autorul –, că rumânii nu grăiesc în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip. Pentr-aceia cu nevoe poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip, au veșmânt, au vase, au altele multe nu le numescu într-un chip. Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sânt buni, care împlă în toate țările, așa și cuvintele acelea sânt bune carele le înțeleg toți. Noi drept aceia ne-am silit, de cât am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toți, iară să [dacă – n.n.] nu vor înțeleage toți, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte țări, de ș-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într-un chip”³¹. Plastica asemănătoare a cuvintelor cu circulația banilor (parafrazând maxima latinească: *verba valent sicut numi*) arată că autorul era conștient de existența graiurilor și a provincialismelor, dar și de rolul scriitorilor în formarea unei limbi literare comune pentru toți românii. De aceea stăruia cu convingere pentru făurirea unei limbi literare comune, recomandând, în acest scop, folosirea cuvintelor cu cea mai largă circulație (în accepția geografică).

Dar cine este autorul predosloviei, căci ea nu este semnată? Stilul ei, mult mai concis decât al primei predoslovii, cu o expunere care se remarcă prin caracterul ei obiectiv, concret, ordonat și prin frazele în general mai scurte arată că autorul nu este același cu cel al primei predoslovii. *Considerăm că este însuși mitropolitul Simion Ștefan sau un cărturar român ortodox din anturajul său. În orice caz, chiar dacă mitropolitul nu ar fi autorul, totuși, trebuie să admitem că predoslovie s-a scris sub îndrumarea și supravegherea sa directă, deci poate fi socotit – în cel mai rău caz – autorul ei moral.*

El va fi avut ca model pe marele său contemporan din Moldova, mitropolitul Varlaam, care, cu cinci ani în urmă, tipărise *Cazania* „pentru toată seminția românească pretutindenea ce se află pravoslavnici întru-această limbă”, socotind-o ca un „dar limbii românești”, după cuvântul domnitorului Vasile Lupu, din prima

³¹ Textul predosloviei reprodus de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 169–170; ambele reproduse integral în introducerea lui Andrei Șaguna la ediția *Bibliei* din Sibiu, 1856–1858, p. VII–X; a doua reprodusă parțial la I. Lupaș, *op. cit.*, p. 241–243.

prefață, „ce n-are carte pre limba sa”, după cum mărturisea însuși mitropolitul în a doua prefață (notăm că și în cazul *Cazaniei* prefața a doua aparținea mitropolitului)³². Era, de altfel, unul dintre puținele mijloace prin care ierarhul transilvan putea să comunice direct, suflet de la suflet, cu păstoriții săi, supuși împreună unei întreite asuprii: naționale, sociale și religioase. Faptul că prefața n-a fost semnată, trebuie interpretat ca o abilitate a mitropolitului, care voia să evite neplăcerile cu principele și cu superintendentul calvin.

În ceea ce privește traducerea propriu-zisă a *Noului Testament*, primul lucru care impresionează, la citirea cărții, este acela că s-a folosit o limbă plăcută, mult apropiată de a poporului, de o mare frumusețe literară. Fraza nu este înrobită unor influențe străine, ci, dimpotrivă, este capabilă să exprime gândurile fără nici un echivoc. Conștienți de originea latină a limbii noastre, traducătorii s-au orientat spre aceasta, luând din ea o serie de fonetisme, forme și cuvinte necunoscute până atunci (elementele slave și grecești erau folosite într-o măsură redusă). Cunoașterea desăvârșită a limbii vorbite i-a pus pe traducători în situația de a da un text de o deosebită claritate, care a putut fi urmărit cu ușurință de toți românii din toate locurile în care erau „răsfirați” și din toate timpurile, până azi. De aceea, alături de *Cazania* lui Varlaam, *Noul Testament de la Alba-Iulia* constituie temelia pe care s-a făurit, în secolele următoare, limba română literară.

Textul este împărțit în „capete” (capitole), iar acestea în „stihuri” (versete), fiecare capitol având „șuma” (rezumatul) lui. Fiecare pagină are rezervat un spațiu pentru trimiterea la alte capitole sau versete din *Sfânta Scriptură*. Aceste spații mai erau folosite și pentru explicarea unor termeni străini (latinești, maghiari, slavoni) sau pentru explicarea – prin sinonime – a unor cuvinte românești cu circulație mai restrânsă, dar și pentru unele scurte comentarii (exegeză). Aceste glose marginale sunt un ajutor prețios pentru noi, căci prin ele cunoaștem metoda de lucru a traducătorilor, dar aduc precizări și în privința izvoarelor. Între altele, ele confirmă faptul că traducătorii au folosit textul original grec (de pildă, introduc în limba noastră numeroase cuvinte grecești sau le explică, confruntă diversele traduceri cu textul grecesc etc.). Iată câteva dintre aceste glosări: *mag* = filosof; *stomah* = rânză; *ariopag* = iastă casa orașului unde să strângea dregătorii; *iotă* sau *certă* = o slovă care-i mai mică; *teatron* = loc de luptă în mijlocul orașului unde se strângea oamenii să vadă lucruri de minuni; *Decapolita* = noi zicem 10 orașe etc.

Sunt explicați și unii termeni latini mai puțini cunoscuți, ca: *agru* = holdă; *rotariu* = cioplitor; *publican* = vameș; *libertini* = care îi făcea din slugi slobodași etc. Apoi termeni ebraici: *raabi* = învățătoare (vocativ), *raha* = ce să zici tu om fără(m) minte; *mamon* = sirienește lăcomia lumii etc.

Așadar, *Noul Testament de la Alba-Iulia* încearcă o explicare de termeni din limbile greacă, slavonă, latină și maghiară. Termenii explicați sunt din variate domenii: teologie, administrație (*pretor*, *publican*), medicină (*gangrenă*), numismatică (*statir*, *denar*, *aspru*, *codrat*), geografie (*sân de mare*, *vântul evrochlidon*),

³² Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 139 și 140, și Florea Mureșanu, *Cazania lui Varlaam. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, p. 40 și 42.

botanică (*mintă, izmă, cimbru*). Se poate constata că unele dintre cuvintele glosate au intrat în limba noastră direct din limba greacă și latină, în anul 1648. De aceea, notele marginale din *Noul Testament de la Alba-Iulia* pot fi socotite ca un *inceput de dicționar explicativ în limba noastră*.

Apar și scurte comentarii la unele versete. De exemplu: „Mănule curund nu-ți pune pre nime = sau nu popi pe nime; era un bogat și să îmbrăca în ușărmic și vison = visonul era giulgiul subțire și scump ce-l făcea de-n inu, carele era într-un preț ca aurul”; „dacă iară vă zic voao: mai leasnă iastă cămilei pre în urechea acului a trece...= cămila să zice că-i funea corăbii, iar în acest loc să înțeleage cămila³³.

O problemă teologică de mare importanță, legată de ediția *Noului Testament* din 1648, este aceea a predosloviilor la 23 dintre cărțile sale³⁴. Cu excepția *Epistolei către Filimon*, a *Epistolelor II și III* ale lui Ioan și a *Apocalipsei*, toate celelalte cărți au câte o scurtă „predoslovie” sau, în limbajul teologic de azi, o „introducere” la cărțile respective. Din cele 672 de pagini de text, aproximativ 55 de pagini cuprind asemenea considerații isagogice. După părerea cercetătorilor, cele 23 de „predoslovii” la cărțile *Noului Testament* sunt *originale*, neputându-se stabili nici o legătură cu lucrările teologice maghiare contemporane, îndeosebi calvine. Probabil s-a folosit ediția latină a *Bibliei*, apărută la Veneția, în 1587 (*Biblia ad vetustissima exemplaria*), care cuprindea traducerea Fericitului Ieronim, însoțită de trimeri și scurte considerații introductive la fiecare carte (desigur, cărturarii de la Bălgrad au folosit această ediție și pentru confruntări cu textul biblic propriu-zis). Stilul acestor predoslovii este asemănător cu cel din *Predoslovia către cetitori*, ceea ce înseamnă că avem un singur autor. Predomină expunerea sistematică, logică, cu fraze concise și clare, cu gruparea metodică a problemelor, deci se folosește un stil didactic. Predosloviile prezentau scurte date istorice și geografice despre orașele sau ținuturile cercetate de Sfinții Apostoli, mai ales în cazul *Epistolelor* pauline, date despre autori, timpul, locul și limba în care au scris, date asupra cuprinsului cărții. Se face chiar și etimologia numelor unor autori din limbile greacă sau ebraică. În unele predoslovii autorul se angajează în scurte dispute teologice cu filosofii păgâni, ereticii, catolicii

³³ În legătură cu aceste probleme vezi: Ioan Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 136–146; Alexandru Rosetti și Boris Cazacu, *Istoria limbii române literare*, București, 1961, p. 82–94; Gabriel Țepelea, *Date noi despre izvoarele și glosele Noului Testament de la Bălgrad*, în „Glasul Bisericii”, an. XVI, 1957, nr. 9–10, p. 924–933; idem, *Sinonimele în Noul Testament de la Bălgrad*, în BOR, an. LXXX, 1962, nr. 7–8, p. 742–757; idem, *Câteva precizări în legătură cu izvoarele și glosele Noului Testament de la Bălgrad*, în „Limba română”, 1963, nr. 3, p. 274–282 (incluse și în vol. său de *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970, p. 7–51); Ioan Iliescu, *Considerații asupra gloselor din Noul Testament de la Bălgrad*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria Științe filologice, II, 1964, p. 21–34; Gavril Istrate, *Un monument important din istoria limbii române literare: Noul Testament de la Bălgrad (1648)*, în MMS, an. XLVIII, 1972, nr. 9–12, p. 749–774.

³⁴ Cercetate – mai mult sub aspect lingvistic – de prof. Gabriel F. Țepelea, *Predosloviile Noului Testament de la Bălgrad (1648)*, în „Limba română”, nr. 2, 1964, p. 149–157 și *Alte precizări în legătură cu predosloviile Noului Testament de la Bălgrad*, în BOR, an. LXXXVIII, 1965, nr. 1–2, p. 113–121; a se vedea și volumul său *Studii de istorie și limbă literară*, p. 52–75.

etc. Se introduc termeni care nu apar în traducerea propriu-zisă (*epicurei, pașiști, iejuviți, stemă, istorie*). Toate acestea arată formația umanistă a traducătorului, dobândită fie la unele școli din Transilvania, fie peste hotare. De notat că în aceste „predoslovii” se făcea amintire și de unii Sfinți Părinți și scriitori bisericești: Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Atanasie cel Mare, Fericitul Ieronim, Teofilact al Ohridei etc., ceea ce arată că autorul lor nu era calvin (nici filocalvin), ci un român ortodox care a lucrat și la traducerea propriu-zisă.

Pe baza celor arătate aici putem afirma că *Noul Testament de la Bălgrad cuprinde zeci de pagini care pot fi considerate ca primul „manual” de introducere și exegeză în teologia românească*. Trei predoslovii (la evangheliile după Marcu, Luca și Ioan) au fost reproduse în *Biblia de la București* (1688), cu simple modificări grafice sau schimbări de termeni. Același lucru se poate constata și în privința textului propriu-zis, căci *Biblia* de la București a preluat traducerea de la Alba-Iulia, mergând uneori la simpla transcriere sau la schimbări neînsemnate de limbă, cerute de însăși evoluția ei. A fost folosită apoi și de ediția *Noului Testament* de la București, din 1703, tipărit de Antim Ivireanul (se cunoaște și o copie a *Noului Testament*, în manuscris, făcută în Țara Românească – la scurt timp după apariție). Este o dovadă concludentă că *Noul Testament* de la Alba-Iulia se bucura de o autoritate deosebită între scrierile bisericești din secolul al XVII-lea, datorită, în primul rând, limbii folosite, mult apropiată de cea populară³⁵.

Traducerea din 1648 a fost apreciată și mai târziu, între alții, de Andrei Șaguna, care s-a folosit de ea în lucrarea de revizuire și reeditare a *Bibliei de la Sibiu*, din 1856–1858. În prefața acesteia, Șaguna scria că *Noul Testament* de la 1648 și *Biblia* din 1688 „sunt ușile prin care s-a învrednicit poporul românesc a intra în câmpul ceresc al dumnezeieștilor învățături, care în mijlocul vijeliilor și valurilor lumii rămân neclintite și adevărate din veac în veac. Ele sunt izvoarele care au izvorât întâia dată apa vieții veșnice pentru neamul acesta, în toate țările prin care este răspândit”.

Preocupat de limba *Noului Testament* din 1648, Andrei Șaguna scria: „Limba *Bibliei* pentru popor numai o dată se poate face; dacă s-au învins piedica cea mare a traducerii credincioase și înțelese și dacă poporul au primit limba aceia așa zicând în însăși ființa sa, atunci următorii n-au de a face alta, ci numai a reînnoi și îndrepta așa cum o ar fi reînnoit și îndreptat traducătorul cel dintâiu al limbii de ar fi trăit până în veacurile lor. Lauda cea netrecătoare a unui astfelu de lucru se cuvine arhiepiscopului și mitropolitului nostru din Bălgrad Simion Ștefan, care la anul 1648...au tradus și tipărit întâia dată în limba noastră Testamentul cel nou”....„Limba acestei cărți nu e făcută, ci luată chiar din gura poporului și așa traducătorii nu e decât un răsunset nu numai al limbei, ci și al sfințirii și peste tot

³⁵ Asupra problemelor teologice pe care le ridică aceste predoslovii să se vadă studiul pr. prof. Grigorie Marcu, *Considerații asupra Noului Testament din 1648*, în ST, an. XXV, 1973, nr. 9–10, p. 605–618; idem, *Valoarea isagogică și biblică-teologică a celor 24 de predoslovii*, în *Noul Testament de la Alba-Iulia, reeditarea din 1988*, p. 68–76, și cea din 1998, p. 58–66.

al chipului cugetării poporului. Cu tot dreptul dară se pot numi aceste ediții cea dintâiu *Biblie* nu a românilor din Ardeal ori din Țara Românească ori de aiurea, ci cea dintâiu *Biblie* a poporului românesc întreg, cel dintâiu glas obștesc, cu care se roagă acesta părintelui din ceruri”.

„Nici unul dintre traducătorii de mai târziu – continua Șaguna – nu poate fi părtaș laudei ce se cuvine aceluia care au altoit întâia dată cuvântul *Sfintei Scripturi* în pom românesc; ci toți cei de mai târziu au preînnoit și au îndreptat numai unde-și-unde aceia ce traducătorii cei dintâiu, ca nemernici de abia ai unui veac, n-au putut să îndrepte. Dar nici nu au avut lipsă de a îndrepta, fiindcă pe vremile lor au fost bine și desăvârșit așa. Iară limba noastră e un pom viu, care toată primăvara se schimbă: ramurile bătrâne și fără suc se usucă și cad, mlădițe tinere ies și cresc. Frunza vestejește și se scutură, iar altă nouă curând îl împodobeste; toate ale lui se fac și se prefac, numai tulpina rămâne întotdeauna aceeași”³⁶.

Psaltirea din 1651. La 25 decembrie 1651 a ieșit de sub tipar *Psaltirea*, în limba română (având și titlul evreiesc *Sefer Tehilim*), tot la Alba-Iulia. Ca și *Noul Testament*, *Psaltirea* avea două „predoslovii”, nesemnate – una adresată principelui Gheorghe Rákoczy II, alta (la sfârșitul cărții) „cătrecetitori”. Din lectura primei prefețe – mai întinsă –, ne dăm seama că a fost scrisă de un teolog calvin, după părerea noastră de însuși superintendentul Gheorghe Csulái. Astfel, în prima parte, se argumenta – cu multe citate biblice – nevoia propovăduirii cuvântului lui Dumnezeu în limba înțeleasă de credincioși, deci o teză specific calvină. Constatăm, de asemenea, că autorul menționa numai două Taine: Botezul și „Cina Domnului”, ca apoi să arunce o serie de invective la adresa Bisericii catolice și a slujitorilor ei, ceea ce constituie o altă dovadă că scria un calvin. În sfârșit, autorul arăta că principele a poruncit „*slugilor Măriei tale*, împreună cu Simion Ștefan, mitropolitul din scaunul Bălgradului... să izvodim *Psaltirea* lui David den limba jidovească pre limba rumânească...pentru că vedem aiave că tot cinul Bisericii rumânești și grecești iaste den *Psaltire*, că toate slujbele dumnezăești sânt înfrâmsățate cu psalomi den *Psaltire*, *pentru-aceia foarte lăudăm obiciaiul lor*” (subl. n.). Rezultă clar că scria un calvin despre noi, ortodocșii. Acesta nu putea fi decât superintendentul Gheorghe Csulái, de vreme ce se așeza înaintea mitropolitului („*slugile Măriei tale împreună cu Simion Ștefan*”), procedeu întâlnit și în alte acte ale vremii.

Notam mai sus că fondul, dar și forma de expunere a acestei prefețe sunt asemănătoare cu ale primei prefețe a *Noului Testament* (cea pusă sub numele lui Simion Ștefan), ceea ce ne face să afirmăm că sunt scrise de același autor calvin maghiar. Desigur, inițial au fost scrise în maghiară, apoi au fost traduse în română. A doua prefață, foarte scurtă, dădea unele lămuriri asupra noii ediții a *Psaltirii*, arătând că s-a tradus din evreiește și din grecește, pentru că „apa totu-i mai curată

³⁶ *Biblia lui Șaguna*, Sibiu, 1856, p. VI–VII. O parte, reprodusă – cu greșeli –, și la Gh. Tulbure, *Mitropolitul Șaguna. Opera literară. Scrisori pastorale. Circulări școlare. Diverse*. Sibiu, 1938, p. 35–36.

și mai limpede în izvor decât în părae, că de ce se desparte apa de izvor totu-i mai amestecată și mai tulbure”.

Și în această *Psaltire* apar glosări marginale (inclusiv confruntări între textul ebraic și cel grecesc). S-a făcut împărțirea în capitole și versete, fiecare capitol având un mic rezumat. În privința „izvoadelor” folosite, autorii celor două prefete arată că s-a tradus din limbile ebraică și greacă. O comparație cu *Psaltirea Scheiană* și cu *Psaltirea* lui Coresi din 1570 arată că au fost utilizate și acestea³⁷.

Notăm, în încheiere, că *Noul Testament* din 1648 a fost reeditat la Alba-Iulia, în 1988, la 340 de ani de la apariție, prin grija fostului episcop Emilian Birdaș, cu mai multe studii introductive scrise de personalități ale culturii românești contemporane. În 1998 a apărut o nouă reeditare, cu aceleași studii, prin grija actualului arhiepiscop de Alba-Iulia, Andrei Andreicuț, iar în anul 2001, tot prin grija sa, a fost reeditată și *Psaltirea* din 1651, deci la 350 de ani de la apariția ei.

*

Mitropolitul Simion Ștefan a trecut la cele veșnice în vara anului 1656 (probabil prin iulie), fiind atestat documentar, pentru ultima oară, la 22 mai 1656, când numea ca protopop al Hunedoarei pe preotul Ioan³⁸. În septembrie același an, era hirotonit la Târgoviște, potrivit obiceiului vechi, urmașul său, mitropolitul Sava Brancovici.

Concluziile care se desprind din această prezentare sunt evidente. Cei 13 ani de păstorire ai mitropolitului Simion Ștefan au fost ani de neconținute zbuciumări și lupte pentru apărarea credinței strămoșeti în fața multelor încercări de înstrăinare. Deși era conducătorul unei Biserici tolerate, încătușat de atâtea condiții, urmărit și umilit în propria sa țară, mitropolitul Simion Ștefan, cu mijloacele care i-au stat la îndemână, cu dârzenia și abilitatea lui, la care se adaugă credința puternică a păstoriților săi, a știut să treacă peste orice obstacole, lăsând culturii românești acel dar neprețuit care este *Noul Testament din 1648*. Personalitate de seamă a Bisericii și a culturii noastre, însuflețit de un cald patriotism, mitropolitul Simion Ștefan se încadrează în curentul larg umanist-renascentist de culturalizare a poporului și de apărare a ortodoxiei, reprezentat la noi de marii săi contemporani: mitropoliții Teofil și Ștefan al Ungrovlahiei, Varlaam al Moldovei, iar dincolo de hotare de Petru Movilă al Kievului.

NOUL TESTAMENT 1648, Alba-Iulia, 1988, p. 57–67
(și ed. a II-a, Alba-Iulia, 1998, p. 47–57).

³⁷ A se vedea: *Psaltirea de la Alba-Iulia, 1651... Reeditată după 350 de ani*. Alba-Iulia, 2001, 712 p. (cu studii semnate de Iacob Mârza, Eva Mârza, Remus Onișor, Mihai Moraru).

³⁸ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 206.

Spre deosebire de Ilie Iorest, a cărui viață a fost mai puțin cercetată¹, mitropolitul Sava s-a bucurat de mai multă atenție din partea istoricilor. Menționăm și faptul că au rămas și câteva izvoare narrative contemporane privitoare la viața lui, între care *Cronica* fratelui său Gheorghe Brancovici (cca 1645–1711), un scurt fragment din *Cronica* maghiară a lui Mihail Cserei (1668–1756), câteva știri din *Cronica* pastorului luteran Andrei Gunesch (1648–1703) din Petrești (jud. Alba), precum și câteva izvoare documentare².

Dintre istorici, primul care s-a ocupat de Sava Brancovici a fost Samuil Micu, în *Istoria sa*, rămasă în manuscris. Cele scrise de el sunt în mare măsură reproduse – cu mici completări – în *Cronica* lui Gheorghe Șincai³. O scurtă mențiune despre martiriul lui Sava apare și la Petru Maior⁴.

În secolul al XIX-lea, Timotei Cipariu a publicat hotărârile Sinodului convocat de Sava Brancovici în 1675⁵, iar figura mitropolitului a fost prezentată în lucrările unor istorici ca August Treboniu Laurian⁶, Alexandru Papiu Ilarian⁷, Andrei Șaguna⁸, Nicolae Popea⁹, preotul Nicolae Tincu-Velia¹⁰, Eudoxiu Hurmuzaki¹¹, George

¹ Mircea Păcurariu, *Mitropolitul Ilie Iorest al Transilvaniei*, în BOR, an. XCVI, 1978, nr. 9, p. 1149–1163 și în acest volum, p. 11–28.

² Analiza lor la Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939, p. 7–19.

³ Reproduse apoi de Vasile Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656–1680)*, Arad, 1906, p. 135–138; cf. și Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, tom. III, București, 1886, p. 202–206 și ed. lui Florea Fugariu, t. III, București, 1969, p. 171–174.

⁴ *Istoria Bisericii românilor*, Buda, 1813, p. 79; reprodusă și de V. Mangra, *op. cit.*, p. 138; Ioan Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, Craiova, 1933, p. 151–152; Petru Maior, *Scrieri*, vol. II. Ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, București, 1976, p. 124.

⁵ *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 145–150.

⁶ *Documente istorice despre starea politică și ieratică a românilor din Transilvania*, Viena, 1850, p. 129–130.

⁷ *Istoria românilor din Dacia superioară*, I, Viena, 1851, p. 61–62.

⁸ *Istoria Bisericii Ortodoxe răsăritene universale*, vol. II, Sibiu, 1860, p. 105–107.

⁹ *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei*, Sibiu, 1870, p. 78–80.

¹⁰ *Istoria bisericească politico-națională...*, Sibiu, 1865, p. 42–44.

¹¹ *Fragmente din istoria românilor*, traduse de Ioan Slavici, II, București, 1900, p. 20–21.

Barițiu¹², episcopul Ghenadie Enăceanu¹³, profesorul Eusebiu Popovici din Cernăuți¹⁴, protopopul George Popovici din Lugoj¹⁵.

Merită să ne rețină atenția și două articole speciale consacrate marelui mitropolit, unul scris de profesorul Ioan Al. Lapedatu din Brașov¹⁶, altul de absolventul de teologie Simion Popescu¹⁷, mai târziu profesor la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, apoi la Facultatea de Teologie din București. În afara hotarelor românești, figura lui Sava Brancovici a fost prezentată în cunoscuta lucrare a profesorului Evghenie Golubinski de la Academia Duhovnicească din Moscova: *Istoria Bisericii ortodoxe bulgară, sârbă și română* (Moscova, 1871), din care partea referitoare la noi a apărut și în românește (Iași, 1879). Menționăm că aproape toți au folosit numai informațiile lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, aducând prea puține lucruri noi¹⁸.

În primul deceniu al secolului al XX-lea, figura marelui mitropolit a fost în atenția a doi istorici ardeleni, ambii membri activi ai Academiei Române. Canonicul August Bunea de la Blaj (1857–1909) a fost cel dintâi care a prezentat pe mitropolitul Sava cu adversitate, în mod tendențios, în două dintre lucrările sale privitoare la trecutul Bisericii românești din Transilvania, contestându-i lui Sava orice merit și acuzându-l de calvinism și de sentimente prosârbești¹⁹. La scurt timp, în 1906, arhimandritul Vasile Mangra de la Oradea (1850–1918), viitorul mitropolit al Ardealului (1916–1918), a publicat la Arad lucrarea intitulată: *Mitropolitul Sava Brancovici II* (XIV + 181 p.), prima monografie bine întocmită, bazată pe izvoare, închinată în întregime vieții și activității lui Sava, prin care încerca să-i reabiliteze memoria denigrată de August Bunea. Dar în același an a venit și răspunsul acestui istoric²⁰, o replică vehementă, „pe un ton de o agresivitate inadmisibilă celui mai pasionat purtător de condei”²¹. Împotriva lui August Bunea a luat atitudine atunci și cunoscutul ziarist, istoric și editor de documente Teodor Păcățian (1852–1941)²².

¹² *Părți alese din istoria Transilvaniei*, I, Sibiu, 1889, p. 145–146.

¹³ BOR, București, 1884, p. 404–405.

¹⁴ *Istoria bisericească universală și statistica bisericească*, trad. din germană de Atanasie Mironescu, ed. II, vol. IV, București, 1928, p. 437 și 445–448.

¹⁵ *Unirea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, p. 20.

¹⁶ Publicat în ziarul „Orientul latin” din Brașov, nr. 59 din 20 octombrie 1874; reprodus de I. Lupaș, *op. cit.*, I, p. 290–295.

¹⁷ TR, nr. 83–86, din 1874. Tot Simion Popescu, ca student teolog, a scris un articol, intitulat *Mitropolitul Sava II Brancovici și moartea lui*, în foaia-manuscris „Musa” a Societății de lectură a studenților teologi din Sibiu (nr. 13, 14 și 15 din anul școlar 1872 / 73).

¹⁸ Cu excepția paginilor scrise de prof. Eusebiu Popovici, toate celelalte fragmente privitoare la mitropolitul Sava ale istoricilor amintiți aici au fost reproduse de Vasile Mangra, *op. cit.*, p. 135–152; analiza lor succintă la Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 20–22.

¹⁹ *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și a Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 112–132; *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 249–277.

²⁰ Augustin Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906, 102 p. (lucrarea apăruse inițial în paginile ziarului „Unirea” de la Blaj).

²¹ Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 25.

²² *Istoriografi vechi – Istiografi noi*, Sibiu, 1904, p. 143–160.

Tot în primul deceniu al secolului al XX-lea, marele istoric Nicolae Iorga a consacrat câteva pagini mitropolitului Sava, în trei dintre lucrările sale referitoare la trecutul românilor transilvăneni²³.

Istoricul ardelean Ioan Lupaș a scris mai multe studii despre mitropolitul Sava, pe baza cărora personalitatea lui a fost și mai mult conturată²⁴. Profesorul Silviu Dragomir a adus o contribuție importantă la cunoașterea unor documente istorice privitoare la călătoria lui Sava în Rusia, descoperite în arhivele din Moscova, precum și prin traducerea din limba sârbă în românește a *Cronicii* lui Gheorghe Brancovici, cu o serie de amănunte referitoare la activitatea lui Sava ca mitropolit²⁵. Istoricul Ștefan Meteș, de asemenea, a consacrat multe pagini personalității mitropolitului Sava²⁶. S-ar putea adăuga și o conferință despre mitropolitul Sava, rostită de Ioan D. Sandu, fost director al Școlii Normale „Andrei Șaguna” din Sibiu²⁷.

O nouă lucrare de sinteză închinată mitropolitului Sava a apărut în 1939. Era teza de doctorat, la Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj, a Marinei Lupaș-Vlasiu, fiica profesorului academician Ioan Lupaș, până în prezent cea mai temeinică cercetare monografică asupra acestei personalități a vieții bisericești a românilor transilvăneni²⁸.

După această dată au apărut puține contribuții privitoare la mitropolitul Sava. Un articol de sinteză se datorează profesorului Tului Racotă din Sighișoara²⁹. Profesorul Ioan Lupaș, spre sfârșitul strălucitei sale cariere didactice și științifice, a prezentat noi contribuții la cunoașterea personalității mitropolitului³⁰. Două studii publicate în revista „Biserica Ortodoxă Română” pun în lumină aspecte mai

²³ *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 61–80; *Istoria românilor din Ardeal și Țara Ungurească*, I, București, 1915, p. 255–272; *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. II, vol. I, București, 1928, p. 347–358 și 364–375.

²⁴ *Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXXV, p. 563–586 (reprodus în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928, p. 165–193; *Averea confiscată de principele Mihail Apafi de la mitropolitul Sava Brancovici și de la fratele său Gheorghe*, în „Biserica și școala”, Arad, nr. 37–39 din 1915; *Odăjdiile mitropolitului Sava Brancovici*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, p. 203–209; *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, 1918, p. 69–75).

²⁵ *Relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Sect. Ist., t. XXXIV, 1912, p. 1098–1106 (extrasul de la p. 34–42) și *Fragmente din Cronica lui George Brancovici*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj”, vol. II, București, 1924, p. 1–70 (și extras, 70 p.).

²⁶ *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și a Ungariei*, ed. II, Sibiu, 1935, p. 266–299.

²⁷ *Un martir al Ortodoxiei românești: mitropolitul Sava Brancovici*, în „Gând românesc”, Cluj, nr. 7, 1933 (extrasul: Sibiu, 1934, 17 p.).

²⁸ Cf. supra, nota 2. Lucrarea – cu 126 de pagini – are trei părți: I. *Privire critică a izvoarelor și literaturii istorice privitoare la mitropolitul Sava*; II. *Momente principale din viața și activitatea lui*; III. *Anexe documentare*.

²⁹ *Mitropolitul Sava Brancovici*, în „Transilvania”, an. 74, nr. 5, 1943, p. 359–368.

³⁰ *Păstorirea mitropolitului Sava-Brancovici-Brâncoveanu și călătoria lui la Moscova*, în vol. *Studii istorice*, V, Sibiu–Cluj, 1945–1946, p. 71–95, și *Locuința sibiană a mitropolitului Sava Brancovici*, în RT, Sibiu, an. XXXVII, 1947, nr. 7–10, p. 278–280.

puțin cercetate din activitatea sa³¹. Capitole speciale i-au fost consacrate și în ultimele lucrări de sinteză asupra istoriei Bisericii românești³².

Viața lui Sava Brancovici până la alegerea ca mitropolit. Amănunte asupra vieții sale – uneori lipsite de obiectivitate – aflăm în *Cronica* scrisă de fratele său – cu mult mai tânăr – Gheorghe Brancovici. Noul mitropolit făcea parte dintr-o familie originară, se pare, din părțile Herțegovinei, din localitatea Korenici, nume care figura uneori și în titulatura viitorului mitropolit. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, familia Brancovici – refugiată, se pare, din cauza turcilor – stăpâna mai multe moșii în comitatele Arad, Zarand și Timiș. Trăind timp îndelungat printre români, familia Brancovici s-a românizat, lucru care reiese și din semnătura mitropolitului, care apare uneori și sub forma Brâncoveanu. Din această familie au făcut parte și episcopii Matei din Ienopole (Ineu, jud. Arad), pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, apoi fiul său Sava, tot în Ienopole, atestat documentar la 7 aprilie 1606, și care a avut o lungă păstorire, până după 6 noiembrie 1627 și, în sfârșit, Longhin Brancovici, hirotonit „mitropolit” al Ienopolei, în 1628, de patriarhul ecumenic Ciril Lucaris. În anul următor, acest Longhin a făcut o călătorie în Rusia, după ajutoare (mai făcuse una în 1624, fiind călugăr în Mănăstirea Beocin, la nord de Belgrad). Înainte de 1643 s-a retras în Mănăstirea Comana din Țara Românească (la sud de București), ctitorită de domnitorul Radu Șerban (1602–1611; acolo este îngropat domnul însuși, precum și Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul). Longhin a zugrăvit acolo o icoană a Maicii Domnului pentru Matei Basarab și doamna Elina (1643), ajunsă mai târziu la Mănăstirea Hilandar din Muntele Athos. A murit la Comana, după hirotonia nepotului său Sava într-un arhieru, deci după anul 1656³³.

Un frate al lui Longhin, Ioan, în tinerețe ostaș, l-a însoțit în călătoria făcută în Rusia în 1629. Acest Ioan a avut patru fii: Simion, viitorul mitropolit Sava, Mihail, Vasile și Gheorghe cronicarul, precum și două fiice, ale căror nume nu se cunosc.

Simion s-a născut în jurul anului 1620. A învățat carte în casa părintească, apoi a călătorit prin Ungaria și Bulgaria, ca în cele din urmă să se îndrepte spre Mănăstirea Comana, unde se retrăsese unchiul său și unde și-a completat învățătura. După ce tatăl său, doi frați și o soră au murit de ciumă, s-a întors acasă. Acolo s-a căsătorit, a avut copii, care i-au murit de mici.

³¹ Victor Câmpineanu, *Mitropolitul Sava Brancovici. Legăturile cu Rusia și lupta sa împotriva cotoșitorilor turci*, în BOR, LXXII, 1955, nr. 6, p. 551–570; preot Mihai Colotelo, *Zaonicul Sfântului Ierarh Sava Brancovici*, în BOR, LXXIX, 1961, nr. 7–8, p. 755–774.

³² Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa și Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957, p. 85–90; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Manual pentru seminariile teologice*, ed. I, Sibiu, 1972, p. 162–170; ed. II, Sibiu, 1978, p. 180–185; idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (pentru institutele teologice), vol. II, București, 1981, p. 77–88; ed. a II-a, București, 1991, p. 79–88.

³³ Amănunte la Silviu Dragomir, *Câteva date despre familia mitropolitului Sava Brancovici*, în RT, Sibiu, an. II, nr. 9–10, 1908, p. 342–349; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 177–180 și ed. II, 1994, p. 180–184.

Murind Grigore Brancovici, protopopul Ineului, o altă rudă, credincioșii l-au sfătuit pe tânărul Simion să-și închine viața slujirii lui Dumnezeu, ca preot. Răspunzând la stăruințele acestora, cu scrisori de recomandare din partea lor, a plecat la unchiul său Longhin, în Țara Românească. Amândoi s-au îndreptat apoi spre Târgoviște, pentru a ruga pe mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei (1648–1653 și 1655–1668) să-l hirotonească pe Simion preot. După hirotonie și un nou popas la Comana, preotul Simion se întoarce la turma sa duhovnicească din Ineu, încărcat cu daruri primite de la mitropolitul Longhin. Abia acasă a aflat că soția sa murise cu puține zile înainte de hirotonia sa, iar bătrâna sa mamă se călugărise. A păstorit mai mulți ani ca preot-protopop în Ineu, îngrijindu-se nu numai de viața duhovnicească a păstoriților săi, dar și de apărarea lor în fața invadatorilor turci. De multe ori era nevoit să ia arma în mână – alături de credincioși –, încât unii reprezentanți ai autorităților locale otomane se plâneau că ar fi „ziua popă, iar noaptea dușman înarmat și stricător de pace”³⁴.

Notăm că după 1552 vestul Banatului și o parte din Crișana au ajuns sub dominație otomană, formându-se un pașalâc cu sediul în Timișoara, iar Ineu a fost transformat de principele Gheorghe Rákoczi II într-o puternică fortăreață.

Alegerea ca mitropolit. După moartea lui Simion Ștefan, în iunie sau iulie 1656, soborul de preoți și mireni ortodocși întruniți la Alba-Iulia în vederea alegerii unui nou titular al scaunului mitropolitan a ales în această vrednicie pe protopopul Simion Brancovici din Ineu. Potrivit vechiului obicei, a plecat în Țara Românească, având scrisori de recomandare din partea principelui Gheorghe Rákoczy II către domnul Țării Românești Constantin Șerban Basarab (1654–1658). Solemnitatea hirotoniei este descrisă în *Cronica* mereu amintită aici a fratelui său Gheorghe. Acesta relatează că la praznicul Înălțării Sfintei Cruci din anul 1656 a fost tuns în monahism, în catedrala mitropolitană din Târgoviște, sub numele Sava, „după vechiul său strămoș, cel dintâi arhiereu al țării sârbești”, în prezența mitropolitului Ștefan, a unchiului său Longhin, a arhierilor străini aflați atunci la Târgoviște și a episcopilor țării. Trecut prin treptele ierarhice monahale, a treia zi, deci în 16 septembrie, a fost hirotonit întru arhiereu. În zilele următoare a săvârșit el însuși mai multe slujbe și hirotonii, „pentru a se obișnui”, iar în ziua prăznuirii Sfântului Evanghelist Luca (18 octombrie) a slujit în biserica domnească din Târgoviște, în prezența domnului și a mitropolitului Ștefan³⁵.

Încărcat cu daruri din partea acestora, s-a reîntors apoi la turma sa duhovnicească din Transilvania, fiind primit cu mare cinste în reședința sa din Alba-Iulia³⁶.

La 28 decembrie 1656, noul mitropolit a primit diploma de recunoaștere din partea principelui Gheorghe Rákoczy II, prin care i se acorda o jurisdicție foarte întinsă, așa cum n-a avut nici unul dintre înaintașii săi: Transilvania propriu-zisă,

³⁴ Aceste detalii apar în *Cronica* fratelui său, în traducerea profesorului Silviu Dragomir, *Fragmente din Cronica lui Gheorghe Brancovici*, p. 52–55.

³⁵ *Ibidem*, p. 56–57.

³⁶ *Ibidem*, p. 57–58.

la care se adăugau comitatele Severin, Zarand, Bihor și Maramureș, cu excepția Țării Făgărașului și a câtorva parohii. Spre deosebire de tatăl său, care a impus 15 restricții mitropolitului Simion Ștefan, în vederea calvinizării treptate a Bisericii românești, Gheorghe Rákoczy II nu l-a pus pe Sava sub dependența superintendentului calvin, ci i-a cerut doar să tipărească pe viitor cărți în limba română și să îngrijească de școli³⁷. Această situație deosebită se poate explica atât prin personalitatea noului mitropolit – el făcând parte dintr-o familie distinsă, care a dat și câțiva ierarhi și luptători împotriva opresiunii otomane –, dar și prin legăturile politice pe care Gheorghe Rákoczy II le încheiase cu un an înainte cu domnitorii Constantin Șerban al Țării Românești și Gheorghe Ștefan al Moldovei.

Îndelungata păstorire a mitropolitului Sava a fost mult tulburată de acțiunea prozelitistă calvină, pe care încercau să o desfășoare printre românii ortodocși conducătorii confesiunii calvine maghiare, sprijiniți de înșiși principii Transilvaniei, dar și de războaiele și schimbările politice petrecute în primii ani ai păstoririi sale.

În ceea ce privește politica religioasă notăm faptul că după moartea lui Gheorghe Rákoczy I (11 octombrie 1648), văduva sa, Susana Lorántffi, a făcut noi încercări pentru atragerea românilor – mai ales a celor din părțile Făgărașului – la calvinism. În acest scop, la 2 aprilie 1657, a numit câțiva „vizitatori” (un fel de inspectori calvini), care să cerceteze de două ori pe an toate parohiile românești din Țara Făgărașului, să se intereseze de pregătirea preoților și de felul în care își desfășurau activitatea. Cheltuielile lor de deplasare și întreținere le suportau preoții și credincioșii români (de pildă, în 1658, au fost inspectați preoți și „grămăticii” din 39 de sate)³⁸. În ziua următoare, 3 aprilie 1657, aceeași principesă a semnat un nou decret, pentru înființarea unei școli calvine românești în Făgăraș, alături de biserică și școala calvină (reformată) maghiară. Decretul respectiv era însoțit de o serie de dispoziții privitoare la organizarea școlii, personalul didactic, elevii, controlul învățământului, mijloacele de instruire etc. Din lectura acestor dispoziții, rezultă clar că prin înființarea școlii nu se urmărea altceva decât „calvinizarea” viitorilor preoți și învățători din Țara Făgărașului și – prin ei – a credincioșilor. De pildă, se prevedea ca învățătorul școlii să fie absolvent al unei școli reformate maghiare, fiind îndatorat să învețe pe elevi *Catehismul* și cântările calvine folosite în bisericile din Lugoș și Caransebeș, să traducă rugăciunile calvine în românește etc. Se dispunea apoi ca toți „grămăticii” români din Țara Făgărașului să frecventeze cursurile acestei școli, urmând ca după absolvire să funcționeze ca învățători și preoți în Țara Făgărașului. Absolvenții buni urmau să-și continue învățătura în „școala latinească”. Elevii săraci erau întreținuți din contribuțiile preoților (câte 25 de bani și o găină) și ale satelor (câte 25 de bani) din Țara Făgărașului. În pofida scopurilor de calvinizare și maghiarizare urmărite prin

³⁷ T. Cipariu, „Arhivă pentru filologie și istorie”, Blaj, 1870, p. 648–650 (date despre Sava la p. 650–652), în traducerea lui V. Mangra, *op. cit.*, p. 51–52 (în original la p. 155–157).

³⁸ Cf. Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 211; Valer Literat și Martin Járay, „Vizite” calvinești la preoții din Țara Făgărașului..., în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj”, VII, 1936–1938, București, 1939, p. 582–619.

înființarea acestei școli – care a dăinuit până către 1700 –, trebuie să recunoaștem că ea s-a numărat printre cele dintâi școli sistematice românești³⁹.

Pe plan politic consemnăm faptul că în ianuarie 1657, ambițiosul principe Gheorghe Rákoczy II a pornit o expediție în Polonia – cu 50 000 de ostași – în vederea ocupării tronului acestei țări, încheiată, peste câteva luni, cu înfrângerea lui. Din această cauză, domnii țărilor românești extracarpațice – care au aderat la planul lui Rákoczy – au fost maziliți de Poarta Otomană, iar „Staturile” ardelene (Dieta) au primit dispoziția să aleagă un nou principe. La 2 noiembrie 1657, a fost ales Francisc Rédey, dar Poarta a refuzat să-l recunoască. Profitând de această situație, la începutul anului 1658 este reales Gheorghe Rákoczy, care face apel la trupele austriece pentru a se ridica împotriva forțelor otomane. Acest act nesocotit a provocat o teribilă expediție otomană în Transilvania – cu ajutor din partea tătarilor și cazacilor – în august 1658. Între altele, a fost pustiită și Alba-Iulia, capitala principatului, iar sediul mitropolitan și mănăstirea din incinta sa au fost arse și jefuite. Turcii au reușit să impună acum alegerea ca principe a lui Acațiu Barcsai (august 1658–31 decembrie 1661), fost ban al Lugojului și Caransebeșului, român maghiarizat și calvinizat, originar din Bârcea Mare (jud. Hunedoara). El a cedat turcilor Ineu, Lugojul și Caransebeșul, urcând tributul la 40 000 de galbeni anual. Dar în același timp, o altă Dietă, întrunită la Târgu-Mureș, a declarat că rămâne credincioasă lui Rákoczy și politiciii sale antiotomane, încât existau acum doi principii. În felul acesta, Transilvania devine teatrul de lupte pentru satisfacerea unor ambiții personale. În lupta dintre ei, primul care a căzut a fost Gheorghe Rákoczy, înfrânt și rănit în mai 1660, sfârșindu-și zilele în luna următoare, la Oradea. În ianuarie 1661, „Staturile” ardelene au ales ca principe – în locul lui Barcsai – pe Ioan Kemény, fostul comandant al trupelor lui Rákoczy, care a continuat politica sa antiotomană. În iunie 1661, Barcsai a fost prins și ucis din porunca lui Kemény. Dar tot atunci, trupele otomane au intrat din nou în Transilvania, impunând „Staturilor” alegerea ca principe a lui Mihail Apafi, la 14 septembrie 1661, care a deținut această demnitate până la moarte (15 aprilie 1690). În lupta de la Seleușul Mare, Kemény a murit pe câmpul de luptă⁴⁰.

În astfel de împrejurări, desigur că păstorirea mitropolitului Sava nu s-a putut desfășura în liniște. Voind să-și consolideze poziția prin atragerea preoțimii ortodoxe, la 9 ianuarie 1659 Acațiu Barcsai a dat lui Sava o nouă diplomă de confirmare, acordându-i jurisdicție și peste Țara Făgărașului, pe lângă comitatele menționate în diploma lui Gheorghe Rákoczy II⁴¹. Spre sfârșitul lunii următoare, se

³⁹ Amănunte la Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 211–218; idem, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930, p. 9–13; regulamentul școlii a fost publicat de I. Lupaș, în *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 270–277.

⁴⁰ Amănunte la Marina Lupaș, *op. cit.*, p. 44–46, Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 137–139, dar mai ales la Victor Câmpineanu, *op. cit.*, p. 556–561.

⁴¹ N. Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii române*, Budapesta, 1905, p. 38; V. Mangra, *op. cit.*, p. 157–158.

pare că Sava era la Bistrița, unde s-a întrunit Dieta Transilvaniei, căreia îi va fi expus starea deplorabilă a clerului ortodox, din cauza contribuțiilor fiscale. Urmarea a fost că la 15 martie 1659, Barcsai a dat un decret, în Bistrița, prin care scutea pe preoții români de toate îndatoririle fiscale pe care le aveau față de vistieria țării: „de darea dijmelor și a nonelor, adică de dijma grâului, secarei, orzului, ovăzului, meiului, linteii, mazării, bobului, fasolei, cânepii, inului, stupilor, mielușeilor și a altor vite și marhe”⁴². Printr-un alt decret, dat în Bistrița la 20 martie 1659, Barcsai acorda aceleași scutiri și preoților din districtul Făgărașului, subliniind obligația acestora – ca și a celorlalți preoți români din Transilvania – de a sta sub ascultarea mitropolitului Sava⁴³.

În pofida acestor privilegii acordate de Barcsai, mitropolitul înclina spre politica antiotomană a lui Gheorghe Rákoczy II. Atitudinea lui nu trebuie să surprindă, dacă ne gândim că el luptase în tinerețe împotriva otomanilor și că așa îi dictau să facă și interesele păstoriților săi, expuși de atâtea ori la jafurile trupelor otomane. În plus, el nu putea privi cu ochi buni cedarea către otomani a Ineului său natal, a Lugojului și Caransebeșului, precum și sporirea tributului. Dar această atitudine a schimbat cu totul raporturile sale cu principele Barcsai. Așa se face că în iulie 1659, după ce Barcsai a reușit să ocupe Alba-Iulia, scaunul mitropolitan era ocupat de un *Ghenadie* (al treilea cu acest nume în șirul mitropoliților ardeleni), care se intitula „arhiepiscop de Bălgrad, Maramureș și a toată țara Ardealului”⁴⁴. Se pare că acesta era rus de neam, originar din Putivlia (Putivl), oraș în părțile de sud-vest ale Rusiei, numit din botez Gheorghe, fost preot în Alba-Iulia. În însuși decretul de confirmare dat de Acațiu Barcsai în Sibiu, la 15 februarie 1660, era numit „Georgius Putivlensis Moscovita”⁴⁵. Nu se știe cum și când a ajuns acest cleric rus tocmai în Alba-Iulia. Prin același decret, noului mitropolit i s-au impus 13 restricții – inclusiv ascultarea de superintendentul calvin și cele care priveau facilitarea propagandei calvine –, în fond asemănătoare celor care i-au fost impuse lui Simion Ștefan în 1643. Totodată se arătau și motivele care au dus la destituirea lui Sava din scaun: neîndeplinirea condițiilor impuse și „amestecul în afacerile publice ale acestei țări”. Nu avem nici o știre despre hirotonia lui Ghenadie ca mitropolit.

Dar cu toate că era destituit, se pare că Sava a continuat să se considere mitropolit canonic al Transilvaniei și să locuiască la Alba-Iulia, de unde trimitea o scrisoare bistrițenilor, în decembrie 1659⁴⁶. Înseamnă că acum fiecare principe își avea mitropolitul său: Gheorghe Rákoczy pe Sava, iar Acațiu Barcsai – retras la Sibiu – pe Ghenadie. Prezența a doi mitropoliți în anul 1659 se desprinde și din cunoscuta lucrare a protopopului brașovean Radu Tempea II, *Istoria sfintei*

⁴² T. Cipariu, „Arhiv...”, p. 571–572, și V. Mangra, *op. cit.*, p. 63 (în original, la p. 158–159).

⁴³ N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 38–39, și V. Mangra, *op. cit.*, p. 159–160.

⁴⁴ N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, II, București, 1900, p. 9.

⁴⁵ E. Hurmuzaki – N. Iorga, *Documente*, vol. XV, 2, București, 1913, p. 1290–1293, și I. Lupaș, *Documente istorice*, p. 292–296.

⁴⁶ Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 51.

biserici a Șcheilor Brașovului, scrisă pe baza unor izvoare istorice locale sigure. El relatează că în februarie și martie 1659, murind doi preoți la acea biserică, credincioșii au ales pe „Vășii dascălu” și pe „Ion sin Florei Corbea gocimanul”, „și au mers amândoi și s-au preoțit la părintele Sava, mitropolitul din Belgrad” (Alba-Iulia), reîntorcându-se în Brașov la 17 mai 1659⁴⁷. Dar la scurt timp au fost recomandați pentru hirotonie alți doi tineri, Vâlcu și Vasilache, „și au mers amândoi la părintele Ghenadie, la Bălgrad, să se preoțească”. Dar acesta, „văzându-i că sunt tineri și neînvățați, datu-le-au multă certare și n-au vrut să-i preoțească”. Au fost refuzați și de mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei; au fost, totuși, hirotoniți de episcopul Serafim al Buzăului, în 1668⁴⁸.

Se pare că mitropolitul Ghenadie a murit de holeră în vara anului 1660, la Sibiu, unde va fi fost și înmormântat⁴⁹.

După părerea unor istorici (Gh. Șincai, N. Iorga și A. Bunea), argumentată de Victor Câmpineanu, mitropolitul Sava ar fi fost trimis de Gheorghe Rákoczy într-o misiune la cazacii din Ucraina, iar de acolo la țarul Alexei Mihailovici (1645–1674), la Moscova. La 23 mai 1660, vicarul apostolic Gabriel Tomassi scria papei din Varșovia că „un episcop de rit grec” se afla acolo, trimis de Rákoczy la Moscova și la cazaci⁵⁰. Probabil că în Varșovia, Sava va fi aflat de înfrângerea și rănirea lui Rákoczy, în bătălia de pe Șomeșul Mic (22 mai 1660), sfârșindu-și apoi zilele, la Oradea, la 8 iunie 1660. Aflând de aceste evenimente, s-a întors în Transilvania, unde situația continua să fie foarte confuză⁵¹.

Din fericire pentru Sava, continuatorul politicii lui Rákoczy, Ioan Kémeny, a biruit de câteva ori pe Barcsai, încât în toamna anului 1660 ocupa cea mai mare parte a Transilvaniei. Cunoscând raporturile lui Rákoczy cu Sava, firește că el și-a putut continua acum activitatea și sub ocrotirea lui Kémeny, care, cum relatam mai sus, în ianuarie 1661 a fost ales de „Staturile” ardelene ca principe (însuși Barcsai a abdicat în favoarea lui). Așa se face că mitropolitul Sava reapare „oficial” ca mitropolit. La 21 septembrie 1660 el dădea o singhelie protopopului Ianăș din Hunedoara, în calitate de „vlădică de Bălgrad și de toată țara Ardealului”⁵². La 18 aprilie 1661, chema în judecată – printr-un răvaș întărit cu pecetea Mitropoliei – pe un oarecare „Mije Mihai din Bungard cu fata sa, ce a fost măritată după popa Petru”⁵³.

⁴⁷ Radu Tempea, *Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar și note de Octavian Șchiau și Liviu Bot, București, 1969, p. 62.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 64.

⁴⁹ Amănunte și supoziții asupra lui Ghenadie la Ioan Lupaș, *Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici*, în vol. *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, p. 181–189.

⁵⁰ I. Lupaș, *Documente istorice*, p. 296–298.

⁵¹ Victor Câmpineanu, *op. cit.*, p. 559–561.

⁵² N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 281.

⁵³ E. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1308; N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, II, p. 10; Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 278–279; Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 52–53; I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, p. 190–191; idem, *Documente istorice*, p. 305–306 (în ultimele patru lucrări din cele citate aici publică și clișeuul scrisorii).

Arătam mai sus că principele Ioan Kémeny, ducând o politică de apropiere de creștini, deci de înlăturare a influenței otomane, nu s-a putut menține mult timp. La 14 septembrie 1661, autoritățile otomane au numit un nou principe, în persoana lui Mihail Apafi, care a rămas până la moarte (15 aprilie 1690). Pentru mitropolitul Sava, această schimbare a însemnat o nouă luptă pentru menținerea în scaun, luptă din care a știut să iasă biruitor. Bucurându-se de sprijinul preoțimii, la 12 martie 1662, protopopii din eparhie adresau o scrisoare noului principe, prin care-l rugau să-l mențină pe Sava în scaun⁵⁴. De fapt la 23 aprilie 1662, Sava a și primit o diplomă de confirmare, din partea lui Apafi⁵⁵.

Dar cu trei zile înainte, deci la 20 aprilie 1662, Apafi numise pe un Daniil ca „episcop de obște bisericilor românești din țara noastră Ardeal, peste apa Oltului, din partea stăpânirii Sfinției Sale Sava Brancovici, episcopului mai cu mult stăpânitor în țara aceasta a noastră Ardeal...”⁵⁶. Mulți cercetători l-au identificat cu acel „Daniil Andrean, monahul din Țara Panoniei”, care a tradus în românește *Pravila Mare* sau *Îndreptarea Legii* de la Târgoviște, din 1652⁵⁷. N-ar fi fost exclus ca el să fi fost adus de Apafi cu intenția de a-l numi „mitropolit” al întregii țări a Ardealului. Unele pomelnice cunoscute ale Mitropoliei din Alba-Iulia îl menționează în această calitate⁵⁸. Nu se știe unde a fost hirotonit, nici cât și-a păstrat demnitatea de „episcop” în Țara Făgărașului. Cert este că un document de la Iliăș Alexandru al Moldovei, din 12 ianuarie 1668, pe când Daniil se afla la Schitul Babele, dependent de Mănăstirea Soveja, îl prezenta ca „fost mitropolit la Beligrad, în Țara Ungurească”⁵⁹, iar spre sfârșitul anului 1685 participa la hirotonia mitropolitului Varlaam al Ardealului, semnând: Daniil „proin ardelean”⁶⁰. În 1672, Grigorie Ghica, domnul Țării Românești, a creat pentru el o episcopie nouă, în părțile Mehedinților, cu reședința la Strehaia, unde a păstorit până în 1679, când această eparhie s-a desființat. A fost un timp egumen al noii Mănăstiri Cotroceni, apoi s-a retras la Schitul Babele, unde a și murit, în 1688⁶¹.

⁵⁴ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI, București, 1939, p. 17.

⁵⁵ A. Bunea, *Vechile episcopii*, p. 120–122; V. Mangra, *op. cit.*, p. 160–162; Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 52.

⁵⁶ N. Iorga, *Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în „Buletinul Comisiunii Istorice a României”, vol. 2, București, 1916, p. 265. Se pare că este identic cu călugărul Daniil pe care egumenii mănăstirilor Dobromira (Soveja) și Cașin din Moldova îl recomandau lui Apafi, la 10 noiembrie 1661; *ibidem*, p. 263–264.

⁵⁷ Primul a fost Al. T. Dumitrescu, *Contribuțiuni la istoriografia românească veche. Despre Istoria Țării Românești dintru început și autorul ei Daniil Panoneanul...*, în vol. Lui Ioan Bianu, *amintire*, București, 1916, p. 251.

⁵⁸ Publicate de T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. XIII–XVI; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 66–67.

⁵⁹ Pr. dr. Nicolae I. Șerbănescu, *Despre Episcopia Strehaiei*, în MO, VI, 1954, nr. 9–10, p. 504.

⁶⁰ Ghenadie Enăceanu, *Condica Sfântă*, București, 1886, p. 63–64.

⁶¹ Amănunte despre el la pr. dr. Nicolae Șerbănescu, art. cit., p. 488–510; idem, *Noi mărturii despre Episcopia Strehaiei și episcopul ei Daniil*, în MO, XIII, 1961, nr. 1–4, p. 71–79.

Din 1662 până în 1680 Sava Brancovici a păstorit fără întrerupere. Între altele, în primii ani s-a interesat de soarta clerului său, reușind să obțină un nou decret din partea lui Apafi, la 1 septembrie 1663, prin care reînnoia decretul dat de Barcsai la 15 aprilie 1659, privind scutirea preoților români de impozite⁶². În anii următori s-a ocupat de refacerea catedralei mitropolitane și a reședinței, distruse de expedițiile turco-tătare din 1658 și 1660⁶³.

Dar nu peste mult timp mitropolitul Sava a ajuns la neînțelegeri cu principele și cu alți cărmuitori calvini ai Transilvaniei. Motivul este ușor de înțeles: refuzul său de a colabora cu ei în încercările lor de calvinizare a Bisericii românești. O primă măsură s-a luat la 24 mai 1667, când Apafi a dat un decret prin care protopopii filocalvini Ioan Zoba din Vinț și Gheorghe Chira erau numiți „epitropi” ai averii Mitropoliei și mănăstirii din Alba-Iulia și îndatorați să ceară socoteală mitropolitului de toate veniturile încasate de la începutul păstoririi sale și să ia măsuri pentru deschiderea unei școli și reînființarea tipografiei. Îi îndatora, de asemenea, să audieze pe preoții care vor fi fost nedreptățiți într-un fel de mitropolit⁶⁴.

Călătoria în Rusia. Deși era într-o situație dificilă, mitropolitul Sava a obținut, totuși, din partea lui Apafi, aprobarea să facă o călătorie în Rusia, după ajutoare, așa cum făcuseră pe vremuri unchiul său Longhin și mitropolitul Ilie Iorest. Călătoria este descrisă pe larg în *Cronica* fratelui său, dar poate fi reconstituită și după alte izvoare. A plecat din Alba-Iulia – însoțit de fratele său Gheorghe, arhidiaconul Ioan, diaconul Stoica, doi nepoți și șase slujitori – pe la începutul lunii ianuarie 1668. Primise și o scrisoare de recomandare din partea lui Apafi către țar, dată în Bistrița, la 18 ianuarie. În februarie era la Iași, de unde – în 15 ale lunii – adresa o scrisoare lui Apafi, din care rezultă cu claritate că această călătorie avea și un substrat diplomatic, principele cerând să fie informat asupra relațiilor dintre cazaci, polonezi și Moscova⁶⁵. Desigur, va fi cunoscut acum pe mitropolitul Ghedeon al Moldovei (1653–1659 și 1664–1671), poate și pe episcopii Dosoftei cărturarul, pe atunci la Roman (1660–1671), Serafim de la Rădăuți (1667–1669) și Ioan de la Huși (1669–1674). Din Moldova a trecut în Polonia, unde a primit o scrisoare de recomandare către țar din partea regelui Jan Kazimierz (1646–1668), cu data de 30 aprilie⁶⁶. La 8 mai era în Smolensk, iar spre sfârșitul aceleiași luni a ajuns la Moscova.

La 31 mai a fost primit într-o primă audiență de țarul Alexei Mihailovici Romanov (1645–1676). Se cunoaște ceremonialul în care s-a desfășurat primirea, după câteva însemnări păstrate în Biroul ambasadorilor. Din ele rezultă că a fost prezentat țarului de logofătul Gherasim Dohturov. Mitropolitul ardelean a oferit țarului

⁶² T. Cipariu, „Arhiv...”, p. 572–573; V. Mangra, *op. cit.*, p. 65–66 (textul original la p. 162–163).

⁶³ Despre aceste restaurări ne dă știri Gheorghe Brancovici, *Fragmente...*, p. 58–59.

⁶⁴ Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 280; Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 55.

⁶⁵ A. Veress, *Documente*, XI, p. 83.

⁶⁶ S. Dragomir, *Relațiile Bisericii românești cu Rusia în secolul al XVII-lea*, anexa XXV, p. 116–117.

următoarele daruri: o icoană a Sfintei Treimi (hramul Mitropoliei din Alba-Iulia), încadrată în ramă de argint cu diamante, o panaghie tăiată în chiparos, încadrată în aur, cu pietre scumpe și rubine, două cruci tăiate în lemn de cedru. La rândul său, țarul a dăruit mitropolitului: o cruce de argint aurită, cu acoperământ, o stofă de camohă (brocart), un soroc (40) de „soboli” (blăni de samur) și 30 de ruble⁶⁷.

A doua zi, la 1 iulie 1668, mitropolitul Sava s-a prezentat la Biroul ambasadorilor, unde a înaintat un memoriu, care era un adevărat program politic de luptă antiotomană. El scria, între altele: „Bucuroși am face și noi ceea ce este spre umilirea turcilor, dar fără ajutorul altor creștini și monarhi și fără de voia și ajutorul lui Dumnezeu nimic nu-i cu putință, căci și noi suntem sub picioarele lor; de aceea și noi, dacă am ști cu adevărat că va fi năvălire asupra procleților de agareni, și noi am fi gata la aceea.

Este în părțile acestea mare mulțime de creștini pravoslavnici: sârbi, bulgari, români; toți aceștia așteaptă să fie de undeva năvală a creștinilor asupra blestematului de turc, căci sunt în mare lipsă, necaz și strâmtoare; dacă ar vrea Dumnezeu, aceștia toți ar fi cu oaste gata”. În continuare, menționa rugămintea mitropolitului Antonie Vinițchi al Kievului – pe care-l va fi întâlnit în călătoria sa –, care solicita sprijinul țarului pentru a se putea întoarce la scaunul său⁶⁸.

Se pare că mitropolitul Sava a locuit în casa unui ierarh rus. În ziua de Sfinții Apostoli Petru și Pavel a slujit în biserica Uspenia din Kremlin, alături de patriarhii Paisie al Alexandriei, Macarie al Antiohiei, cel al Moscovei, precum și alți ierarhi străini și ruși, prezenți la lucrările Sinodului convocat la Moscova, în 1666–1667, pentru judecarea patriarhului rus Nicon⁶⁹.

Mitropolitul Sava a rămas în capitala statului rusesc până spre sfârșitul lunii august 1668. Desigur, în acest răstimp el va fi avut ocazia să cunoască renumite monumente de artă, mănăstiri și biserici din Moscova și împrejurimi, va fi cunoscut ierarhi, stareți, călugări și preoți ruși, din care unii îi vor fi acordat ajutoare pentru Biserica sa. La 2 august a fost primit într-o nouă audiență de țar, când a mai primit un ajutor de 200 de ruble în „soboli”⁷⁰. La 4 august i s-a înmănat o scrisoare către principele Transilvaniei, prin care țarul îl informa că Sava primise „milostenia” sa⁷¹.

Cu puțin timp înaintea plecării, la 25 august 1668, mitropolitul Sava a primit un hrisov (ucaz) din partea țarului, prin care i se acorda dreptul – nu numai lui, ci și

⁶⁷ *Ibidem*, anexa XXVI, p. 117–119.

⁶⁸ Memorialul publicat în original și traducere, *ibidem*, anexa XXVII, p. 119–121; trad. românească reprodușă și de I. Lupaș, *Documente istorice*, p. 312–313.

⁶⁹ Slujba descrisă pe larg de Gh. Brancovici. Cf. S. Dragomir, *Fragmente*, p. 60. Notăm că patriarhul Macarie făcuse lungi călătorii în Moscova, dar mai ales în Țara Românească, între anii 1653 și 1654, 1655 și 1658, descrise de fiul său, arhidiaconul Pavel din Alep, deci cunoștea bine realitățile românești. Patriarhul Paisie s-a oprit în țările noastre după întoarcerea de la Sinodul din Moscova, iar înainte vreme era în corespondență cu Vasile Lupu al Moldovei. Cf. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 266 și 282–283.

⁷⁰ S. Dragomir, *Relațiile...*, p. 40. Odăjdiile primite de Sava „de la împăratul Moscului” sunt menționate și în așa-numitul *Zaconic*, de care ne vom ocupa mai jos.

⁷¹ *Ibidem*, anexa XXVIII, p. 121–122.

urmașilor săi în scaun –, să meargă în Rusia după ajutoare – cu 5 însoțitori – tot la 7 ani, urmând ca daniile primite să fie scutite de vamă⁷². Datorită deosebitei considerații pe care și-a câștigat-o din partea țarului, acesta a dispus să i se mai ofere o mitră arhierască, iar la plecare, în ziua de 28 august, a fost condus până la Smolensk de Bogdan Tursov, căpitanul strelîșilor din Moscova, ceea ce constituia o deosebită cinste pentru un ierarh străin⁷³. Ajuns în localitatea de graniță Zverevici, la 12 septembrie 1668, adresa o scrisoare de mulțumire țarului, spunând că „după făgăduiala mea, întrucât îmi va fi cu putință, cu inima curată și cu tot sufletul, voi încunoștința despre toate și voi scrie...dacă îmi va fi cu putință”⁷⁴. La 22 octombrie era în Varșovia. Presupunem că înainte de Crăciun va fi ajuns la reședința sa din Alba-Iulia⁷⁵.

Ani de neliniște. După reîntoarcerea din Rusia, pentru mitropolitul Sava a început o perioadă de noi necazuri, provocate de principele Mihail Apafi și conducătorii confesiunii calvine, conștienți că prin călătoria în Rusia i-a crescut încrederea în ortodoxie și hotărârea de a rezista în fața oricăror noi încercări de calvinizare a Bisericii sale. Se adăuga la aceasta și teama lui Apafi – om de încredere al turcilor – că Sava urmărise în călătoria sa și interese de natură politică, antiotomane. O primă măsură s-a luat la 20 februarie 1669, când Apafi, îndemnat de superintendentul calvin Petru Kovásznaï din Alba-Iulia, a dat un decret prin care i s-au impus mitropolitului o serie de îndatoriri și restricții, în mare identice cu cele impuse lui Simion Ștefan în 1643. Între altele, i se cerea să înființeze școli românești, mai ales la Alba-Iulia, în comitatele Hunedoara și Maramureș, în districtul Cetății de Piatră; să repună în funcție tipografia, în care să imprime cărți noi; să se facă slujbele numai în românește. În aparență, măsurile erau favorabile Bisericii Ortodoxe; totuși, prin ele nu se urmărea decât calvinizarea ei treptată. Dar cea mai grea obligație era aceea a subordonării mitropolitului față de superintendentul calvin, „atât în hirotonia preoților și a protopopilor, cât și în destituirea celor nevrednici sau reprimirea celor ce făgăduiesc îndreptarea vieții, în vizitarea canonică a bisericilor, în revizuirea cauzelor grele bisericesti și în convocarea și conducerea sinodului general românesc”. După terminarea lucrărilor sinodului, mitropolitul era obligat să se prezinte, cu câțiva însoțitori, „la porunca numitului episcop [superintendent, n.n.]...la sinodul pastorilor unguri ortodocși reformați de religie evanghelică [sic], ca lucrurile hotărâte în sinodul său să le supună unei revizuirii mai mature...”⁷⁶.

⁷² *Ibidem*, p. 122–124.

⁷³ *Ibidem*, p. 40–41.

⁷⁴ *Ibidem*, anexa XXX, p. 124–125.

⁷⁵ Amănunte asupra misiunii în Rusia la S. Dragomir, *Relațiile...*, p. 1098–1106 (34–42) și anexele citate; Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 56–61; I. Lupaș, *Păstorirea mitropolitului Sava Brancovici-Brâncoveanu și călătoria lui la Moscova*, în „Studii istorice”, IV, Sibiu–Cluj, 1945–1946, p. 71–95; V. Cămpineanu, *op. cit.*, p. 562–564.

⁷⁶ T. Cipariu, „Arhiv...”, p. 611–612, în traducere la V. Mangra, *op. cit.*, p. 67–69 (text latin la p. 163–166).

Desigur, această încălcare a autonomiei Bisericii românești a dus la agravarea neînțelegerilor dintre mitropolit și principe. Totuși, în anii care au urmat, Sava a știut, cu abilitatea și energia care l-au caracterizat, nu numai să se mențină în scaun, ci chiar să ajute la propășirea Bisericii pe care o cârmuia.

La începutul anului 1670 a făcut o călătorie în Țara Românească. Printr-un hrisov din aprilie acel an, Antonie-Vodă din Popești (1669–1672), împreună cu mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei (1668–1672 și 1679–1708), cu episcopii Serafim al Râmnicului (1668–1670) și Grigorie al Buzăului (1668–1691) și cu boierii din Divan, au acordat o danie anuală de 6 000 de „bani” Mitropoliei Transilvaniei, așa cum făcuseră și înaintașii săi în scaun, Matei Basarab și Constantin Șerban Basarab. Domnul muntean își motiva dania, știind că Mitropolia Transilvaniei era „ca o corabie ce se leagănă în mijlocul valurilor mării, lipsită de cele din urmă mijloace, stând în mijlocul a tot felul de eretici de felurite credințe și fiind hulită de ei din toate părțile în deosebite chipuri”. În partea finală a hrisovului, se adresa urmașilor săi în scaun, făcându-le rugămintea să-i respecte dania și s-o continue⁷⁷. Tot atunci, mitropolitul Sava iscălea un act de judecată, alături de patriarhul Dositei al Ierusalimului, aflat la Târgoviște⁷⁸.

Peste câțiva ani, la 20 decembrie 1673, mitropolitul a obținut un decret din partea lui Apafi, prin care preoții români erau scutiți de dijme față de fisc (vin, grâu, legume, oi, stupi)⁷⁹. În anii următori se cunosc câteva vizite canonice și sfințiri de biserici făcute de Sava. Astfel, în 1672 a sfințit Mănăstirea Moisei din Maramureș, se pare renovată atunci, iar peste doi ani sfințea biserica din Vlădeni, lângă Brașov⁸⁰. În 1675 era în Brașov, unde a încercat – fără rezultat – să impună ca protopop pe preotul Vâlcu, se pare un intrigant (pe care-l numise și în 1673, împotriva voinței credincioșilor), în locul lui Văsii Hoban, care era dorit de credincioși și de autoritățile orașului⁸¹.

Dar îndată după aceste bucurii au urmat și necazuri. La 14 iunie 1674, Mihail Apafi a dat o nouă diplomă, prin care mitropolitul ortodox, împreună cu protopopii și preoții săi și toate bisericile ortodoxe erau subordonate noului superintendent calvin din Alba-Iulia, Gáspár Tiszabécsi. Acesta urma „să aibă grijă de toate bisericile românești și să le cârmuiască după conștiința sufletului său”, iar mitropolitul era obligat „să meargă înaintea numitului domn pișpecului [episcop, în limba maghiară, n.n.] cel de legea calvinească, oricând îl va chema, în orice loc, făcând el vizitațiile

⁷⁷ Hrisovul a fost publicat de Ioan Pușcariu, în *Orele libere*, Sibiu, 1867, p. 27–33; I. Lupaș, *Documente istorice*, p. 322–327 (text slav și traducere, fascimil la p. 323); analiza hrisovului la Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI–XVIII*, Sibiu, 1968, p. 152 (fascimil fig. 19).

⁷⁸ Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 64.

⁷⁹ T. Cipariu, „Arhiv...”, p. 573–574, în traducerea lui V. Mangra, *op. cit.*, p. 70–72 (text latin la p. 166–167).

⁸⁰ Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 287.

⁸¹ Radu Tempea, *op. cit.*, ed. cit., p. 65–67.

sale, altfel nu va scăpa de pedeapsă”⁸². Dar cu abilitatea sa cunoscută, mitropolitul Sava a știut să treacă și peste aceste noi umilințe pregătite de Apafi.

„Sinodul” mitropolitului Sava. În anul 1675, mitropolitul Sava, „având grijă de lucrările bisericesti și multe lipse a preoților, a bisericilor și a creștinilor”, a convocat în sobor pe toți „jurații scaunului cu protopopii”, în mănăstirea-reședință din Alba-Iulia. N-ar fi exclus ca sinodul să se fi întrunit în două sesiuni⁸³. Cei prezenți – sub conducerea mitropolitului – au luat o serie de hotărâri, care au ajuns până la noi sub forma a două „așezăminte sobornicești”. Cercetătoarea Marina I. Lupaș a împărțit aceste hotărâri în patru grupe, după cuprinsul lor, împărțire pe care o adoptăm și noi⁸⁴:

1. *Românizarea slujbelor bisericesti*. Chiar în fruntea hotărârilor sobornicești se afla această dispoziție: „Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră rumânește creștinilor în biserică și unde va trebui și va fi lipsă. Care cărți sănt scrise și scoase pre limba rumânească să se citească și să se învețe în beserică creștinilor și într-alte locuri unde va fi lipsă”. În a doua listă de hotărâri sinodale se reluau aceste dispoziții, precizându-se: „Cuvântul lui Dumnezeu carele iaste mai de lipsă creștinilor și neînvățaților, ca și cum iaste de lipsă lumina în vreme întunericii, așa și cuvântul lui Dumnezău ca să să vestească în limba noastră rumânește, [în] carele ne-am născut, ca să înțeleagă toți creștinii, săva că în toate săboarele mai dinainte vreme am dojenit și am poruncit, așe și acum”.

În continuare, tot în a doua listă de hotărâri se prevedea: „Popii care nu se nevoiește cu rumănie, ci tot cu sârbie [slavonă, n.n.], unii ca aceia și lor facu-și de către Dumnezău pedeapsă și de către poporani urăciune și săborului scădeare, aceia cu un cuvânt să se oprească din popie”. Deci rezultă limpede că mitropolitul urmărea cu perseverență românizarea slujbelor bisericesti. El este cel dintâi ierarh despre care știm că a dat dispoziții în scris privind săvârșirea slujbelor în rumânește. Reținem apoi că el dispunea ca „vestirea” sau „predicarea” cuvântului lui Dumnezeu să se facă nu numai în biserici, ci „unde va trebui și va fi lipsă”, iar cărțile românești să se citească în biserică, dar „și într-alte locuri unde va fi lipsă”. Se va fi gândit, desigur, la cununii, înmormântări, masluri etc.

Tot în a doua listă apare și îndatorirea pentru preoți de-a învăța pe copiii din parohie: „Iară pintru ca să mai întărească și pruncii, nefiind în șculă [sic] unde să învețe, tot creștinul să-și ducă pruncii la beserică și popa, după ce va isprăvi slujba besericeii, să facă știre cum să să strângă pruncii, să-i învețe, cum iaste scris mai sus”. Nu cunoaștem până la el măsuri de aceste gen pentru instruirea copiilor în

⁸² T. Cipariu, „Arhiv...”, p. 575, în trad. rom. la V. Mangra, *op. cit.*, p. 72–73 (textul latin la p. 167–168).

⁸³ Cf. T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 148.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 145–150; V. Mangra, *op. cit.*, p. 79–82 (analiza lor la p. 82–92); Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 68–69.

biserică, în lipsa școlilor. Este o dovadă că mitropolitul era preocupat de ridicarea nivelului moral, dar și intelectual al păstoriților săi.

În ceea ce privește săvârșirea slujbelor, preoții erau îndatorați să slujească în duminici și sărbători, precum și în zilele de miercuri și vineri, iar în timpul posturilor zilnic (se motiva că în restul timpului ei erau nevoiți să muncească). În schimb, cei din orașe, precum și cei „de pe la biserici unde sânt mai cu dobândă și plată li se dă mai bună”, erau îndatorați să slujească zilnic. Înaintea căsătoriilor, trebuiau să facă „vestiri” în biserică, pentru a nu exista nici o „necădere” între miri.

2. *Disciplina preoților.* În afară de îndatoririle privitoare la săvârșirea slujbelor menționate mai sus, existau și alte dispoziții privitoare la starea religios-morală a clerului. De pildă: „care popă se va face vornic pe la nunți și va juca ori va umbla beat prin târg ori va umbla la crâșme și se face măscărici sau vrăjitor, să i se ia popia”. „Care popă va cununa noaptea, au frăție, au fugit de alt popor sau făcători de rău carii nu și-au plătit pocania, să i se ia popia”. Se prevedea și pentru mitropolit îndatorirea de-a face vizite canonice, de a cerceta pe protopopi dacă „s-au purtat bine la dregătoria lor”, ca și pe preoții parohi. Pentru protopopi se prevedea obligația de a numi preoți în parohiile vacante și să nu primească preoți fără „carte” de la protopopul de care au aparținut.

3. *Înlăturarea superstițiilor, mai ales a celor legate de cultul morților.* O simplă enumerare a acestora conturează o imagine tristă a unor stări de lucruri de acum trei veacuri, dar și dorința mitropolitului de-a le îndepărta. Menționăm, între altele: „Când cheamă creștinii pre popa la bolnavi să-i cuminice și nu vor să iasă după popa din casă, acolo popa să nu meargă la morții casei; molitvă să nu facă nici oaselor, nici hainelor, nici oi au vaci preste mort să nu dea, au găini,...picioarele dobitoacelor să nu le spele, nici să le arză cu lumina în frunte și colac peste groapă să nu arunce, muierile să nu țipe pe uliță; care nu vor să-și îngroape morții luna sau mercuria, la aceia popii să nu meargă; popii să nu facă molitvă pre dobitoace; care oameni sau muieri vor face foc în curte la Joi mari sau la Blagoveștenii [Bunavestire, n.n.] și vor pune masă și pâne și zic că vin morții, pe acei [ii] vor da șpanilor să [= dacă] nu să vor lăsa; sărbătorile drăcești, marțe și miercuri, cine va ținea vrăji, pre acei [ii] vor da șpanilor să [= dacă] nu să vor lăsa; pruncii să nu toace pre păresimi; cu lopata la Paști să nu se bată; în lune de Paști în apă să nu să tragă”. În ce privește preoții, se dispunea ca „de bobonoșaguri” [= superstiții, n.n.] „ce nu este scris la tipic să nu ție”.

4. *Viața religios-morală a credincioșilor.* Pentru întărirea vieții duhovnicești, credincioșii erau îndatorați să meargă la biserică în duminică și sărbători, să învețe *Tatăl nostru*, cele 10 porunci, *Crezul*, să se împărtășească de patru ori pe an, să respecte pe preoți și să le dea ofrandele cuvenite pentru săvârșirea slujbelor, să-și trimită copiii la biserică, unde preotul îi va catehiza, după slujbă.

Rezultă că nu era absolut nici o dispoziție cu caracter calvinizant, așa cum s-au străduit să arate unii istorici⁸⁵. Din simpla enumerare a acestor hotărâri

⁸⁵ În speță Augustin Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, p. 33–38.

adoptate de soborul din 1675, reiese că mitropolitul Sava era preocupat de ridicarea vieții duhovnicești a clerului și păstoriților săi, dar mai ales de înlocuirea limbii slavone de cult cu cea română, lucru pe care-l realiza tot pe atunci marele său contemporan, mitropolitul Dosoftei al Moldovei.

În legătură cu acest Sinod, trebuie să ne reținem atenția și așa-numitul *Zaconic ce se zice cartea legilor*, un fel de „statut” de organizare a Bisericii ortodoxe românești din Transilvania, în secolele XVI–XVII. Se păstrează fragmentar, cum vom arăta mai jos. Deși fragmentul păstrat s-a scris „în anii Domnului 1680, iunie, când „săborul mare a toți protopopii... pre părintele Iosif Budai pre vlădicia Ardealului metropolit Bălgradului l-au ales”, totuși rânduielele cuprinse în el sunt cu mult mai vechi, după cum rezultă chiar din textul lui⁸⁶. Între altele, se menționa: „Avut-au această Metropolie totdeauna grijitori și titori ca agiutoriu, iar titorii adevărați și giurați *s-au rânduit în vlădicia mitropolitului Sava Brancovic*” (subl. n.). Aceștia erau: protopopii Ioan (Zoba) din Vinț, Toma din Bălgrad, Dumitru logofătul și Groza Miclăuș din Bălgrad. Înseamnă că prevederile *Zaconicului* s-au aplicat și în timpul păstoririi mitropolitului Sava, dar și sub înaintașii săi. Fragmentul păstrat consemnează titlurile celor 11 capitole din *Zaconic*: alegerea mitropolitului, drepturile lui, „deregătoria titorilor”, averea Mitropoliei, protopopii, preoții, soborul mare, „soboarele mici ale eparhiilor”, alegerea „diecilor” pentru hirotonie. În continuare, s-a păstrat capitolul întâi, care se ocupa cu „alegerea vlădiciei”, și capitolul patru, care se ocupa cu „avuția besearcei”, adică a Mitropoliei.

Din informațiile lacunare ale *Zaconicului*, coroborate cu datele oferite de *Istoria bisericească și Protopapadichia* lui Petru Maior, rezultă că mitropoliții Ardealului erau ajutați în conducerea treburilor eparhiei de „soborul mare” – un fel de organ deliberativ –, format din mitropolit, protopopi, unii preoți, din „titori” și „jurați”, el întrunindu-se o dată sau de două ori pe an. Soborul mare alegea pe mitropolit sau îl judeca, elabora legi (ca în 1675), alegea „titorii și jurații scaunului mitropolitan”, confirma protopopi, judeca unele cauze disciplinare ș.a. „Soborul mic al eparhiilor” era organul deliberativ al fiecărui protopopiat, fiind format din toți preoții săi, împreună cu unii mireni mai de frunte, orășeni sau țărani. El alegea pe protopop, pe delegații (deputații) din soborul mare, pe „jurații scaunului protopopesc”, judeca unele cazuri disciplinare mai mărunte etc.

„Titorii și jurații” scaunului mitropolitan formau organul executiv al soborului mare. „Titorii” (care nu trebuie confundați cu „ctitorii”, adică fondatorii unei biserici) aveau ca îndatorire principală aceea de a ajuta pe mitropolit în administrarea averii bisericești (de unde și denumirea de „titori ca ajutor” sau „grijitori”), ei fiind un fel de „epitropi” din legislația bisericească de azi. „Jurații” erau „asesorii” din secolul al XIX-lea și începutul celui următor (după Statutul Organic șagunian) sau „consilierii eparhiali” de azi, ei formând un fel de

⁸⁶ Publicat de T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 257–263, apoi de V. Mangra, *op. cit.*, p. 93–97. O analiză amănunțită a lui a făcut pr. Mihai Colotelo, *Zaconicul Sfântului Ierarh Sava Brancovici*, în BOR, an. LXXIX, 1961, nr. 7–8, p. 755–774.

„consistoriu” al scaunului mitropolitan sau un „consiliu eparhial” de azi. Din moment ce soborul mare era format din clerici și mireni, era firesc ca și organul său executiv – titori și jurați – să aibă tot o componență mixtă⁸⁷.

Capitolul al patrulea din *Zaonic*, intitulat *Despre avuția besearecei, se știe argintul, odăjdiile, cărțile*, era de fapt un inventar al bunurilor Mitropoliei. Din primele rânduri reiese că Apafi obligase pe „titori” să ceară socoteală mitropolitului de toate bunurile Mitropoliei încă din 6 iulie 1679, când s-au strâns „toți protopopii în Bălgrad la mănăstire”. În continuare, erau menționate vasele și veșmintele liturgice ale Mitropoliei, apoi cărțile. Trebuie să reținem că sunt peste 30 de cărți de slujbă, în slavonește și românește (în afară de cele aduse de la Moscova). Faptul că între ele apar *Evanghelia* (1682) și *Apostolul* (1683) tipărite la București și dăruite de Șerban Cantacuzino mitropolitului Sava din Veștem la hirotonia sa (1684), precum și cartea *Sicriul de aur* (apărută la Sebeș, în 1683) arată că inventarul respectiv nu s-a întocmit la 6 iulie 1679 (probabil atunci numai i s-a cerut lui Sava să prezinte situația averii Mitropoliei), ci mai târziu, după 1684. Între altele, apar și *Cinci cărți a lui Moise rumânește* (în *Palia* de la Orăștie din 1582 au intrat numai *Facerea și Ieșirea*; înseamnă că erau traduse în românește și alte cărți ale *Vechiului Testament*), o *Psaltire rumânească* (probabil a lui Coresi sau cea de la Alba-Iulia, din 1651), un *Testament rumănesc* (din 1648), o *Pravilă mare tipărită rumânească* (desigur, cea de la Târgoviște, din 1652), o *Poucenie de la Moldova* (*Cazania* lui Varlaam), un *Prolog tipărit în Moldova rumănesc* (probabil un volum din *Viețile sfinților* de Dosoftei) și altele. Veșmintele vlădicești și cărțile slavone primite „de la împăratul Moscului” erau trecute separat. Un rând de vase liturgice era dăruit de însuși principele Apafi, altul de patru credincioși „greci”, adică aromâni din Alba-Iulia.

Dar să revenim la ultimii ani de păstorire ai mitropolitului Sava. Merită să ne rețină atenția o singhelie, românească, pe care a dat-o la 12 martie 1677 preotului Paștiu, o dovadă în plus asupra încercărilor sale de-a româniiza slujbele bisericești. Se intitula „Sava Brancovici, din mila lui Dumnezeu mitropolit al Bălgradului, Vadului, Maramureșului și a întregii țări a Ardealului și celelalte”, dar o semna *Sava Brâncoveanu*. Între altele, îi dădea următoarele îndrumări: „Deci se cade și ție, fătul meu cel sufletesc, să te neveești să știi toate tainele Svintei Beseareci cum au poruncit Dumnezău și au rânduit și au tocmit Svinții Părinți. Și iarăși să te neveești foarte tare ca să propoveduești *Svânta Evanghelie* curat și luminos creștinilor și să povestești *Scriptura Svântă* oamenilor în limba întru care grăesc ca să înțeleagă tot creștinul, și mare și mic, cuvântul lui Dumnezău. Și când vei fi chemat la ospăț sau în vorba oamenilor, portul și cuvintele tale să fie spre învățătură creștinilor, să nu cumva să fie schizmă sau sminteală prin tine întru creștini”. În continuare, îi recomanda să respecte îndemnurile Sf. Apostol Pavel din *Epistolele către Tit*, 1, 7–9 și *I Tim.*, 4, 16. Faptul că se cerea respectarea celor „tocmite” de Sfinții Părinți este încă o dovadă asupra ortodoxiei lui Sava⁸⁸.

⁸⁷ *Ibidem*, passim.

⁸⁸ Textul singheliei la Marina I. Lupaș, *op. cit.* p. 91–92; I. Lupaș, *Documente istorice*, p. 348–350; reproduș și de Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Manual pentru seminariile teologice. ed. II, Sibiu, 1978, p. 185; ed. IV, Galați, 1996, p. 198.

Tot în anul 1675, mitropolitul a avut o nouă bucurie. Profitând de faptul că fratele său Gheorghe a fost numit reprezentant (capuchehaie) al lui Mihail Apafi pe lângă Poarta Otomană – dăruindu-i și o moșie la Vințul de Jos –, mitropolitul a putut obține noi drepturi pe seama Bisericii sale. Așa se face că la 20 decembrie 1675, principele a dat o diplomă prin care dispunea ca protopopii, preoții și bisericile românești să nu mai fie scoase de sub jurisdicția lui Sava Brancovici, „vrednicul episcop al bisericilor românești, sârbești și grecești de sub stăpânirea noastră, care locuiește în mănăstirea ce se află în Bălgrad”. Mitropolitului i se reinnoia dreptul de a încasa de la fiecare preot „obișnuitul florin anual”⁸⁹.

În anii următori, mitropolitul a fost nevoit să ducă noi lupte pentru respectarea drepturilor Bisericii sale. De pildă, la 12 august 1676 a obținut un decret de la Mihail Apafi privind scutirea de dări a preoților români⁹⁰. Peste doi ani – la 23 octombrie 1678 –, primește un nou decret din partea principelui, în care se arăta că deși existau numeroase acuze împotriva lui, totuși, îi recunoștea toate drepturile și atribuțiile arhieresti, inclusiv dreptul de-a încasa dări de la preoții săi. Aceleași dispoziții se repetau într-un decret cu data de 4 octombrie 1679⁹¹.

Ultimii ani ai vieții. Deși la prima vedere se părea că relațiile dintre mitropolit și principe erau bune, în realitate deveneau tot mai încordate. Situația i s-a agravat după ce a ajuns superintendent Mihail Tófői, fost predicator la Curtea lui Apafi, un calvin convins, om cult, cu studii în Anglia și Germania (Wittenberg). Se adăuga și faptul că tocmai atunci se descoperise un complot îndreptat împotriva lui Apafi, condus de Paul Béli, magnat ardelean emigrat la Istanbul, care a încercat să înlăture domnia tiranică a principelui. Printre aderenții lui Béli se număra și Gheorghe Brancovici, lucru pe care-l recunoaște el însuși în *Cronica sa*⁹². N-ar fi exclus ca la mișcarea antiapafiană să fi aderat și mitropolitul Sava, fapt care i-a agravat și mai mult situația. Așa se pot explica grabnicele măsuri de cercetare și judecare a cazului său.

Din dispoziția lui Apafi, la 2 iunie 1680, s-a constituit un „scaun de judecată” la Alba-Iulia. Președinte era numit Paul Alvinczi din Vurpăr, protonotarul principelui și prefectul bunurilor fiscale din Transilvania, iar între membrii se numărau predicatorul-protopop calvin Ioan Veresmarthy din Benic (j. Alba), protopopul român Ioan Zoba din Vinț (j. Alba), notarul (secretarul) soborului mare, cunoscut filocalvin și dușman al mitropolitului, „împreună cu alți bărbați mireni și din tagma bisericească știutori de legi”, în total 101 persoane. Primul acuzator era superintendentul Mihail Tófői, reprezentat prin Ștefan Paloș, iar apărătorii mitropolitului erau fratele său Gheorghe și negustorul „grec” (aromân) Ioan Patăr (Pater Ianoș).

În aceeași zi s-a pronunțat sentința de destituire a mitropolitului – redactată în limba maghiară –, din care desprindem că era acuzat că ar fi dus o viață imorală,

⁸⁹ Trad. rom. la T. Cipariu, „Arhiv...”, p. 651, și V. Mangra, *op. cit.*, p. 74.

⁹⁰ T. Cipariu, „Arhiv...”, p. 574; V. Mangra, *op. cit.*, p. 74–75 (text original la p. 168–169).

⁹¹ Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 73.

⁹² S. Dragomir, *Fragmente*, p. 68.

că a neglijat mănăstirea din Alba-Iulia și tipografia. Pe baza acestor acuzații nedrepte, Sava Brancovici, „cel până acum vlădică al românilor, să se lepede și din dregătoria episcopoească și din cea preotească, pe temeiul canoanelor 80 și 81 ale bisericii calvine din Ardeal și canonul 75 al legii românești și, ca persoană infamă, să se dea în mâna magistratului din afară al Măriei sale craiul, să facă cu el după *Aprobatae Constitutiones*, partea I, titlul I, art. 3, însă făcându-se acestea, să fie dator a da seama de averile mănăstirii Bălgradului”⁹³. Deci un mitropolit ortodox român era judecat după „canoanele” confesiunii calvine maghiare!

Scriind despre condamnarea lui Sava, cronicarul maghiar Mihail Cserei (1668–1756) relatează că protopopul Ioan Zoba a fost „mituit cu daruri” de principe, ca să-l acuze pe Sava de imoralitate. Același cronicar scria că „au prădat întregă averea” mitropolitului și că l-au obligat să plătească 3 000 de taleri pentru procurarea cărora a trimis pe fratele său Gheorghe în Țara Românească⁹⁴.

Chiar în ziua în care s-a dat sentința, Apafi a adresat o scrisoare Sfatului orașenesc din Sibiu, cerând imediată sigilare a bunurilor avute de cei doi frați Brancovici în casa în care locuiau cu chirie în Sibiu, atunci când treburile îi aduceau în acest oraș⁹⁵. Peste trei zile, la 5 iunie 1680, Apafi informa pe sibieni că a trimis doi oameni – Samuel-Medgyessi și Ștefan Arpassi – care, împreună cu doi reprezentanți ai orașului Sibiu, să ia în primire „toate bunurile ce se află acolo sub orice nume” și să caute și pe cele care eventual erau ascunse⁹⁶. La 9 iunie, cei doi trimiși au făcut inventarierea, iar la 12 iunie îi trimiteau principelui un raport asupra modului în care s-a făcut inventarierea și sigilarea bunurilor. Pe lângă o serie de veșminte și vase liturgice, obiecte de argint, stofe, săbii, s-au mai găsit trei traiste în care se găseau cărți românești, apoi „o ladă mare pestriță”, în care erau 14 saci cu cărți; s-a descoperit și „tipografia, împreună cu toate instrumentele și cu literele românești”, într-un sac „câteva scrisori, scrieri și cărți românești”, în alt loc „cărți românești, maghiare și latine, 66 la număr și un ziar cusut în piele”⁹⁷. Probabil va fi fost jurnalul său personal care, dacă s-ar fi păstrat, ar fi constituit un însemnat izvor de informații privitoare la arhipăstoria sa. Impresionează numărul mare de cărți, mai ales românești, dar și maghiare și latinești. În afară de acestea, exista și o altă

⁹³ Sentința (în traducere rom.) la V. Mangra, *op. cit.*, p. 101–104 (text original la p. 169–172); data asupra procesului la Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 293–295, și Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 74–76.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 77.

⁹⁵ *Ibidem*; traducerea românească a acestui ordin la p. 93–94. Mitropolitul Sava avea, încă din 1674, o locuință în Sibiu, în casa lui Ioan Graffius (pe strada centrală, se pare pe locul clădirii în care se află Agenția de Voiaj, lângă hotelul „Împăratul Romanilor”), care, fiindu-i dator 30 sau 40 de florini, a oferit celor doi frați o locuință în Sibiu, fără chirie. Cf. Ioan Lupaș, *Locuința sibiană a mitropolitului Sava Brancovici*, în RT, an. XXXVII, 1947, nr. 7–10, p. 278–280.

⁹⁶ Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 95.

⁹⁷ *Ibidem*; inventarul bunurilor la p. 97–108; raportul celor doi la p. 109–110. Acest inventar a fost publicat și de Ioan Lupaș în articolul *Averea confiscată de principele Mihail Apafi de la mitropolitul Sava Brancovici și fratele său Gheorghe*, în „Biserica și școala”, Arad, nr. 37–39, din 1915.

serie de cărți – mai ales de slujbă –, așa cum se constată din inventarul anexat *Zaconicului*, de care ne-am ocupat mai sus. Reiese că mitropolitul Sava avea o frumoasă bibliotecă, ceea ce reflectă preocupările sale intelectuale.

După judecată, mitropolitul Sava a fost închis, lucru pe care-l mărturisește însuși Apafi, în scrisoarea adresată sibienilor în ziua judecății⁹⁸. Fratele său Gheorghe scria că „fiind zăcător de boala podagrei, luându-l cu nemiloasă grozăvie din patul de boală, îl așezară pe un cal și îl duseră cu așa batjocură în pretoriul ighemonului, unde fu închis în temniță. Pentru ca după legea lor să poată răpi toată averea lui, închiseră în aceeași temniță cu mitropolitul pe unicul frate bun al său, Gheorghe Brancovici”⁹⁹. Cronicarul maghiar contemporan Mihail Cserei relatează că mitropolitul – deși bătrân și bolnav – a fost scos din închisoare numai în cămașă și bătut cu biciul „până ce s-au rupt și au căzut cămașa...și carnea de pe dânsul”¹⁰⁰. Cronicarul sas Andrei Gunesch, pe atunci pastor în Petrești (j. Alba), scria că, fiind întemnițat, i s-au aplicat „lovituri enorme”, încât „după puțin timp și-a dat nefericitul suflet”¹⁰¹. Mai târziu, Petru Maior scria că „în castelul de la Blaj al principelui Apafi, dintru a cărui poruncă lăudatul Sava fu bătut de moarte, după aceea în beserica cea de la Vinț [probabil în care slujea protopopul filocalvin Ioan Zoba, unul din acuzatorii mitropolitului, n.n.], înaintea a tot norodul fu în chip de despreoție desfăcut de veșmintele ceale arhieresti, după aceea din nou băgat în temniță și de acolo scos în toată vinerea, fu bătut cu toiege până la moarte”¹⁰².

La scurt timp după judecarea și întemnițarea lui Sava, s-au făcut câteva încercări pentru eliberarea lui. Fratele său Gheorghe, eliberat din închisoare, a plecat pe ascuns în Țara Românească, unde s-a bucurat de ospitalitatea domnitorului Șerban Cantacuzino, solicitându-i sprijinul¹⁰³. Acesta, prin Constantin Brâncoveanu, viitorul domn, pe atunci trimisul țării la Poartă, a încheiat o înțelegere cu adversarii politici ai lui Apafi aflați la Istanbul – Ladislau Csáky și Cristofor Pásko –, în care se prevedea că în cazul înlăturării acestuia, să se dea libertate credinței ortodoxe în Transilvania, iar „pe înțeleptul domn mitropolit Sava, care a fost închis fără vină de guvernul tiranic al lui Apafi, să-l restabilească în dregătoria sa cea de mai înainte și să i se reintegreze cinstea defăimată”¹⁰⁴. Același Cserei scria că Șerban-Vodă ar fi declarat că era dispus să cheltuiască 500 000 de taleri pentru înlăturarea lui Apafi din scaun, ca să răzbune, în felul acesta, „nemaipomenita barbarie” făcută mitropolitului¹⁰⁵.

⁹⁸ Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 94: „Vlădica român de până acum, pentru cunoscutele și numeroasele sale necuviințe, fiind osândit în chip legitim, se află în prinsoare”.

⁹⁹ S. Dragomir, *Fragmente*, p. 64.

¹⁰⁰ Gh. Șincai, *Hronica*, ed. 1886, p. 205–206, și ed. 1969, p. 173–174; și la V. Mangra, *op. cit.*, p. 132–133.

¹⁰¹ Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 82.

¹⁰² P. Maior, *Istoria Beserecei românilor...*, Buda, 1813, p. 79; textul reprodus și de V. Mangra, *op. cit.*, p. 138.

¹⁰³ S. Dragomir, *Fragmente*, p. 64–65.

¹⁰⁴ T. Cipariu, „Arhiv...”, p. 652; V. Mangra, *op. cit.*, p. 179–180.

¹⁰⁵ T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 270 (originalul maghiar); V. Mangra, *op. cit.*, p. 133; Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 297; Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 85.

Desigur, principele Apafi nu putea rămâne pasiv în fața uneltirilor îndreptate împotriva lui. Toate acestea l-au determinat să-l elibereze pe mitropolitul Sava – la o dată pe care nu o cunoaștem –, pentru ca să faciliteze astfel o apropiere de Șerban Cantacuzino¹⁰⁶. Este sigur că la începutul anului 1683 Sava mai trăia, pentru că atunci Gheorghe Brancovici, aflat încă la Curtea lui Șerban-Vodă, dădea instrucțiuni contelui Csáky, cel pomenit mai sus, care pleca atunci la Viena, cum să procedeze în vederea obținerii unui titlu nobiliar pentru el și fratele său Sava. Intervenția a avut rezultatul dorit, pentru că la 7 iunie 1683, împăratul Leopold I al Austriei (1658–1705) ridică la rangul de baron pe cei doi frați¹⁰⁷.

Dar mitropolitul n-a mai ajuns să vadă această distincție. Bătrân și bolnav, el trecuse la cele veșnice, probabil în aprilie 1683, pentru că la 1 mai Gheorghe Brancovici dăruia – din București – o *Evanghelie* (tipărită în 1682) bisericii din Veștem, lângă Sibiu, pentru a se pomeni la Sfânta Liturghie „smerit rugător Mărilor Sale răposatul Sava, mitropolitul Ardealului”¹⁰⁸.

Din cele expuse, reiese că mitropolitul Sava a fost o personalitate de seamă a vieții bisericești a românilor transilvăneni. Păstorind aproape un sfert de veac în împrejurări foarte vitrege, el a reușit, totuși, să apere clerul și credincioșii în fața oricăror încercări de înstrăinare a lor de credința strămoșească și de neamul din care făceau parte. Pentru strădaniile depuse de el în acest sens, dar mai ales pentru suferințele pe care le-a îndurat spre sfârșitul vieții cu demnitate și resemnare creștinească, a fost considerat de urmași ca un „mucenic” sau „martir” al legii strămoșești. Samuil Micu, de pildă, relatând moartea sa mucenicească, scria: „Tot norodul și clerul românesc ca un lucru adevărat ține, *cum de la cei bătrâni au luat* [subl. n.], că Sava acesta toate întâmplările acestea le-a pățit pentru credință, că s-a împotrivit eresului calvinesc și l-a lepădat și n-a vrut a se uni cu acela”¹⁰⁹.

Este interesant de subliniat faptul că primul care a pus problema canonizării mitropolitului Sava a fost un cărturar unit, August Treboniu Laurian, care, încă din 1850, a scris: „Sava II fu unul dintre mitropoliții cei rari și *care merită a fi numărat printre sfinți*”¹¹⁰. Peste aproape un sfert de veac, profesorul Ioan Al. Lapedatu din Brașov propunea: „Spre a-i dovedi toată recunoștința, s-ar cuveni ca noi să serbăm pe acest mare bărbat ca *pe un sfânt al neamului nostru; să-i dăm onoruri de sfânt, căci a murit pentru Biserică și națiune*”¹¹¹.

¹⁰⁶ Se pare că prin 1681 era liber și continua să se considere mitropolitul canonic al țării, deși în iunie 1680 fusese ales Iosif Budai. Tot din acest răstimp datează o plângere împotriva lui că hirotonea preoți și că a sfințit o biserică în părțile Clujului, cf. Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 83.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 86–87 și 112–116.

¹⁰⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, București, 1906, p. 201–202, nota 711.

¹⁰⁹ V. Mangra, *op. cit.*, p. 138.

¹¹⁰ Cf. supra, nota 6 și *ibidem*, p. 138. Pe lângă cei trei iluminiști ardeleni, au fost și alți doi istorici uniți care au prezentat în culori luminoase figura mitropolitului Sava: Al. Papiu Ilarian și George Barițiu – cf. supra, notele 7 și 12.

¹¹¹ Cf. supra, nota 16, și V. Mangra, *op. cit.*, p. 152.

Dar canonizarea lui s-a făcut abia în timpul păstoririi patriarhului Justinian. Ținând seama de statornicia sa în dreapta credință și de pătimirea îndurată pentru apărarea ei, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința sa din 28 februarie 1950, a hotărât – pe baza unui referat prezentat de mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan –, ca mitropolitul Sava Brancovici și înaintașul său în scaun, Ilie Iorest, să fie cinstiți în Biserica noastră ca sfinți mărturisitori. S-a hotărât ca ei să fie prăznuiți în fiecare an în ziua de 24 aprilie. Tot atunci au fost canonizați Cuvioșii mărturisitori ieromonahii Visarion Sarai și Sofronie de la Cioara, precum și mucenicul Oprea din Săliștea Sibiului, prăznuiți în fiecare an la 21 octombrie¹¹². După această dată s-a alcătuit slujba acestor „sfinți ardeleni”, s-au ridicat biserici care au ca ocrotitori fie pe Sfinții Ierarhi Iorest și Sava, fie pe ceilalți trei, iar chipurile lor s-au zugrăvit în numeroase biserici care au fost împodobite cu picturi.

BOR, an. 101, 1983, nr. 3–4, p. 225–247.

¹¹² A se vedea, în această lucrare, p. 27 și 28.

EPISCOPUL CLIMENT AL RÂMNICULUI

În secolul al XVIII-lea, Episcopia Râmnicului – Noul Severin a avut în fruntea ei o serie de ierarhi vrednici, care au făcut cinste acestui vechi scaun vlădesc. Între ei se numără Antim Ivireanul și Damaschin Dascălu, în prima jumătate a secolului, Chesarie și Filaret în a doua jumătate a lui, care s-au remarcat îndeosebi prin activitatea lor cultural-editorială.

Între aceștia, trebuie să pomenim însă, cu aceeași cinste, și numele episcopului Climent, mai puțin cunoscut până acum. Într-adevăr, toate manualele și lucrările de specialitate au acordat în paginile lor un spațiu destul de redus acestui vrednic vlădică al Râmnicului.

Câteva date oferise Ghenadie Enăceanu în *Condica Sfântă*, prezentând doar „paretisisul” său din scaunul episcopal¹.

Date amănunțite, dar legate numai de împrejurările în care a venit în fruntea Eparhiei Râmnicului, se găsesc în lucrarea profesorului Nicolae Dobrescu, consacrată istoriei Bisericii românești din Oltenia sub austrieci².

Informații mai amănunțite asupra alegerii sale și asupra activității desfășurate în timpul păstoririi dă tot profesorul Nicolae Dobrescu, în cursul său de *Istoria Bisericii Române*³.

Episcopul (mai târziu mitropolitul primat) Athanasie Mironescu, în *Istoria Eparhiei Râmnicului*, se ocupa, de asemenea, pe larg, de viața și activitatea sa, dar fără ca să pună în lumină toate laturile ei multiple⁴.

Nicolae Iorga îi consacra puține rânduri în lucrările sale de sinteză privind istoria Bisericii române⁵ și istoria literaturii române⁶, enumerând câteva dintre tipăriturile sale.

¹ Ghenadie Craioveanu (Enăceanu), *Condica Sfântă*, București, 1886, p. 149–155 (mai ales p. 154–155); același text și în BOR, an. IX, 1885, nr. I, p. 40–41, și nr. 2, p. 91–93.

² Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii române din Oltenia în timpul ocupației austriece (1716–1739)*, București, 1906, p. 116–135.

³ *Istoria Bisericii Române, secolul XVIII*, curs litografiat, 1910, p. 87–119.

⁴ (Athanasie Mironescu), *Istoricul Eparhiei Râmnicului Noului Severin*, București, 1906, p. 134–141.

⁵ N. Iorga, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor*, ed. II, vol. II, București, 1930, p. 105 și 112–113.

⁶ Idem, *Istoria literaturii românești*, ed. II, vol. II, București, 1926, p. 578–579.

Pr. I. Popescu-Cilieni, într-o scurtă istorie a Bisericii din Oltenia, de asemenea amintește în puține cuvinte de ostenelele episcopului Climent⁷.

Date succinte prezintă asupra sa pr. Niculae Șerbănescu, într-un studiu publicat în anul 1964⁸.

Manualul de *Istoria Bisericii Române* pentru institutele teologice, din 1958, are o singură pagină despre acest ierarh. Ceva mai pe larg i-am prezentat personalitatea în propriul nostru manual pentru învățământul teologic universitar⁹.

Este adevărat că toate aceste lucrări au numai cuvinte de apreciere la adresa episcopului Climent, după cum era firesc, ținând seama de frumoasa activitate culturală și administrativă, depusă în cursul celor 13 ani cât a stat în fruntea Eparhiei Râmnicului Noului Severin.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm mai pe larg viața și activitatea desfășurată de acest ierarh în vremurile tulburi ale ocupației Olteniei de către austrieci și în cele imediat următoare. Am fost îndemnați la aceasta, pe de o parte, de faptul că se cunosc prea puține lucruri despre el, pe de alta, pentru că s-au găsit două lucrări scrise de el însuși, necunoscute până acum. Gândul nostru este de a pune în lumină puternica sa personalitate, care nu a fost cercetată până acum pe măsura vredniciilor sale.

Viața și activitatea înainte de alegerea ca episcop. Au rămas puține informații referitoare la viața sa până în 1735, când a fost ales în scaunul vlădicesc al Râmnicului. Era originar din satul Pietrarii de Jos (între Băile Govora și Horezu), lucru consemnat în numeroase izvoare și lucrări. Tatăl său se numea Radu Modoran, iar mama Paraschiva. Trebuie să se fi născut prin 1685, căci într-un raport al administrației austriece a Olteniei către generalul Wallis din Sibiu, asupra modului în care s-a făcut alegerea de episcop în 1735, se arată că noul ales avea vârsta de 50 de ani¹⁰. Nașterea sa a avut loc tocmai în timpul unei năvăliri de oști otomane în țară, când mama sa, fugită de frică în părțile muntoase ale Vâlciei, l-a născut la poalele muntelui Buila, nu departe de comuna Bărbătești. Mai târziu, ca episcop, a zidit în acel loc un schit, căruia i-a dat numele de „Pătrunsa”, gândindu-se că acolo au „pătruns-o” pe mama sa durerile nașterii. La botez a primit numele de Constantin, cum relatează ucenicul său, ieromonahul Lavrentie, cunoscutul „diortositor” al cărților tipărite la Râmnic, în prefața *Antologhionului* din 1737: „prin ruga sfântului Constandin înălțându-se la stepena aceasta, căci numindu-te cu acest nume de la sfântul botez...”¹¹.

⁷ Pr. I. Popescu-Cilieni, *Pe firul istoric al Episcopiei și Mitropoliei Olteniei*, în vol. *Viața bisericească în Oltenia*, Craiova, 1941, p. 105–106.

⁸ Pr. Niculae Șerbănescu, *Episcopii Râmnicului*, în MO, an. XVI, 1964, nr. 3–4, p. 193–194.

⁹ Gh. I. Moiescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. II, București, 1958, p. 191 (în această pagină s-au strecurat și câteva greșeli, între care și unele de tipar); Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ed. a II-a, București, 1994, p. 333–336.

¹⁰ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci, III, 1733–1739*, publicat de Constantin C. Giurescu, București, 1944, p. 79.

¹¹ *Antologhion*, Râmnic, 1737, prefața, f. 3.

A avut doi frați, pe Simion Vătășelul din Pietrari și pe preotul de mir Mihule, călugărit mai târziu sub numele de Macarie ieromonahul, cu ajutorul cărora a ridicat schitul Pietrari, pe moșia părintească. A avut și surori, probabil două. Despre una știm că se călugărise sub numele de Ștefana, după ce fusese căsătorită cu un preot Matei, călugărit și el la Bistrița¹². Într-un pomelnic al schitului Comanca, în care era inclus și un pomelnic al episcopului Climent și al familiei sale, apar multe nume de preoți, ieromonahi, ierodiaconi și monahii, semn că provenea dintr-o familie foarte evlavioasă¹³. Până astăzi se mai găsesc descendenți ai familiei sale în comuna Pietrari.

A fost tuns în monahism în Mănăstirea Hurezi¹⁴. Desigur, aici a învățat și carte, căci din lucrările sale și din prefețele cărților de slujbă tipărite de el, dar mai ales din faptul că a fost un sprijinitor al culturii, se vede că era om cu învățătură. Prin 1725 a fost numit egumen la Polovragi, care era un metoc al Hurezului. A stat în fruntea acestei mănăstiri opt ani, apoi administrația austriacă a Olteniei l-a numit egumen al Mănăstirii Bistrița. Se cunosc aceste lucruri dintr-o însemnare făcută de Radu Logofețelul de la Episcopia Râmnicului, care, în 1737, copia „din porunca și cu toată cheltuiala” lui Climent *Cuvintele Sfântului Simeon al Thessalonicului*. Însemnarea sa preciza, printre altele: „Pentru că acest părinte Climent ep[iscop], fiind de postrig din sf[ânta] mănăstire Hurezii și după obiceiul ace[le]i sf[i]nte mănăstiri alegându-se cu voia nastavnicu[i] și a tot soborul, s-au trimis egumen la mănăstioara ce să chiiamă Pol[o]vraci, care iaste închinată sf[i]ntei mănăstiri Hurezii și fiind acolo ig[u]m[en] ani 8 și chivernisind bine și cu plăcere dumnezeiască și omenească și văzându-i-să vrednicia, din porunca preacinstitei Administrație s-au ales și s-au rânduit ig[u]m[en] la sf[ânta] mănăstire Bistrița și fiind acolo ig[u]m[en] ani...[loc gol]. Și de acolo, cu voia lui D[um]nezeu și cu alegerea a tot clirul besericesc și boeresc și a tot pravoslavnicul norod s-au făcut ep[iscop] scaunu[lu]i Râmnicului”¹⁵. Din moment ce a fost egumen la Polovragi opt ani, trebuie să fi fost ales prin 1724 sau 1725, căci până în 1724 era întâlnit egumenul Dionisie¹⁶. La 18 mai 1732 era tot acolo, căci la această dată administrația austriacă confirma mănăstirii stăpânirea moșiei Polovragi¹⁷. La

¹² A. Mironescu, *op. cit.*, p. 136.

¹³ Biblioteca Academiei Române, *Ms. rom. 2213*. Iată pomelnicul său: „Climent arhierul, Radul, Paraschiva, Ioan moș, Radul, Elisa[be]tha, Samfira, Stănilă, Nasta ereiș[a], Macarie ier[o]monah, Georgie, Ioan, Dimitrie ereu, Vladul, Martha monahia, Rada, Dobra, Matei erei, Ilarion [i]er[o]monah, Oprea, Constandin, Drăgan, Nestor, Radu, Theodor, Mariia, Paraschiva, Ivan, Dimitrie, Constandina, Nastasiia, Mihul [i]erod[iacon], Rada ereiș[a], Paraschiva, Adam, Rada, Samfira, Vladul, Anghelina, Dima, Olimpiada monahia, Ioan [i]erodiacon, Dumitru”.

¹⁴ „[...] întru care casă și locaș d[um]nezeesc, adecă în sfânta mănăstire Hurezii și cinul îngeresc ai luat”, scria ieromonahul Lavrentie în *Prefața* citată, f. 3.

¹⁵ G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 193–194.

¹⁶ Alexandru Ștefulescu, *Polovragii*, Târgu-Jiu, 1906, p. 54, nota 1. Pe peretele de apus al bolniței, ridicată la Polovragi de urmașul său, egumenul Lavrentie, în 1736–1738, sunt zugrăviți: arhim. Dionisie, egumenul Hurezului, episcopul Climent și ctitorii: egumen Lavrentie și ieromonah Ștefan. *Ibidem*, p. 87.

¹⁷ *Ibidem*, p. 123.

Bistrița va fi fost numit pe la sfârșitul anului 1732 sau chiar în 1733, căci la 8 septembrie 1732 era încă egumen aici Ștefan¹⁸. A stat în fruntea ctitoriei Craioveștilor mai puțin de trei ani, căci la 28 iunie 1735 a fost ales episcop al Râmnicului.

Alegerea ca episcop. În urma războiului turco-austriac din 1716–1718, încheiat cu pacea de la Passarowitz, din 1718, Oltenia a trecut în stăpânirea austrieilor. Pe scaunul episcopal de la Râmnic se găsea atunci marele cărturar Damaschin Dascăluș (1708–1725), care-i urmasese lui Antim Ivireanul. În această nouă stare de lucruri, prin proclamația împăratului Carol al VI-lea al Austriei, din 22 februarie 1719, adresată populației din Oltenia, Episcopia Râmnicului era pusă sub jurisdicția canonică a Mitropoliei ortodoxe sârbe din Belgrad, ca astfel să se rupă orice legătură cu Mitropolia din București. De fapt, problema acestei jurisdicții a rămas în suspensie până la sfârșitul anului 1725, când s-a recunoscut în mod oficial¹⁹.

După moartea episcopului Damaschin (5/16 decembrie 1725), a fost ales, în 1726, egumenul Ștefan de la Govora, care a murit însă la 20 august (st. v.) 1727, fără ca să fi fost hirotonit arhieru. În septembrie 1727 a fost ales episcop egumenul Inochentie de la Brâncoveni, care a păstorit până la moartea sa, survenită la 1 februarie 1735.

La 28 iunie 1735 s-a întrunit, probabil la Craiova, adunarea electivă, formată din reprezentanții clerului și ai boierimii, sub conducerea consilierului Vogt, în calitate de „comisar” al administrației austriece în Oltenia. Adunarea avea menirea să propună trei candidați, pe care administrația îi va face cunoscuți „oberdirectorului” din Sibiu, iar acesta, la rândul său, va recomanda pe unul dintre candidați Curții imperiale de la Viena, urmând să se obțină apoi recunoașterea din partea împăratului. Adunarea a acordat 38 de voturi egumenului Climent de la Bistrița, 37 lui Ghenadie de la Cozia (originar din Dobriceni-Vâlcea) și 37 lui Dionisie de la Hurezi (originar din Bălăcești – Gorj). Deci Climent a obținut numai cu un vot mai mult decât ceilalți doi egumeni²⁰.

Cei trei candidați au fost luați apoi în discuția administrației din Craiova. „Prezidentul” ei, baronul Salhausen, și consilierii Vogt și Pârșcoveanu erau pentru egumenul Climent, iar consilierul Vlasto era pentru egumenul Ghenadie. La 2 iulie 1735 administrația a înaintat un raport în acest sens generalului comandant Frantz Paul von Wallis din Sibiu, „oberdirectorul” Olteniei²¹. La rândul său, Wallis a acceptat părerea majorității, recomandând Curții pe Climent ca pe un om evlavios, liniștit și mai credincios împăratului²².

Cei nemulțumiți cu alegerea lui Climent, între care în primul rând se numărau egumenul Ghenadie de la Cozia și protectorul său, boierul călugărit

¹⁸ Arhivele Statului, București, *Fond Episcopia Râmnicului*, Pachetul 57, doc. 2.

¹⁹ N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 54.

²⁰ *Ibidem*, p. 116.

²¹ C. Giurescu, *op. cit.*, III, doc. 55, p. 77–80.

²² N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 117 și anexa 181, p. 336–338.

Dositei Brăiloiu, s-au adresat mitropolitului sârb Vichentie Ioanovici. Acesta, fiind nemulțumit că nu i se ceruse părerea la numirea noului episcop, a găsit acum un prilej potrivit de a se amesteca în treburile Bisericii românești din Oltenia. De aceea, el trimite trei scrisori: prima către generalul Wallis, a doua către administrația din Craiova și a treia către clerul și boierii din Oltenia, arătând că dreptul de a recomanda împăratului pe unul dintre cei trei candidați îi revenea lui, și nicidecum generalului-comandant din Sibiu²³.

Dar la 31 august 1735, Consiliul de Război și Camera Curții s-au adresat împăratului, cerând ca să fie recunoscut cât mai curând ca episcop egumenul recomandat de Wallis, iar mitropolitului sârb să i se interzică orice amestec în actul alegerii, el urmând numai să hirotonească pe noul ales²⁴. Într-adevăr, la 1 octombrie 1735, Curtea de la Viena adresa două „rescripte”: unul către Wallis și altul către mitropolitul Vichentie, prin care li se comunica numirea egumenului Climent ca episcop de Râmnic. Tot în ziua de 1 octombrie 1735 s-a dat și diploma de confirmare ca episcop. În urma acestei diplome, Climent a fost instalat, cum constatăm și din alte rapoarte ale autorității austriece²⁵.

Dar frământările legate de numirea lui Climent ca episcop nu s-au terminat nici acum. Clericii și boierii nemulțumiți cu alegerea sa au înaintat un nou protest către Consiliul de Război din Viena, cerând să li se permită să facă o nouă alegere²⁶. Mitropolitul sârb Vichentie, de asemenea, a înaintat un protest, la 15 octombrie 1735, declarând că nu-l poate hirotoni pe Climent, întrucât mănăstirile și boierii l-au informat că nu a fost ales de întreg clerul și poporul și pentru că a fost recomandat de autoritățile civile. Cerea și el să se facă o nouă alegere²⁷.

În acest timp, Climent a trimis mai multe scrisori mitropolitului Vichentie, prin care-l ruga să-l hirotonească arhiereu. Mitropolitul îi răspunde abia la 5 decembrie 1735, arătând că nu știe dacă la alegere s-a lucrat potrivit obiceiului Bisericii Răsăritene și pravilei. Îi reproșa apoi că nu i s-au adresat lui în chestiunea alegerii și numirii, ca el să facă propunerea împăratului²⁸.

Anul 1736 s-a scurs cu tratative duse cu mitropolitul Vichentie Ioanovici în vederea hirotoniei lui Climent. Dintr-un raport al lui Wallis rezultă că abia în aprilie 1737 a fost trimis la Belgrad împreună cu doi egumeni, cu doi boieri și cu un funcționar al administrației, Dindar, în vederea hirotoniei. Ea s-a făcut la 12 aprilie 1737. Episcopul Climent a plecat apoi la Sibiu, unde a depus jurământul de fidelitate față de împăratul Carol al VI-lea al Austriei, înaintea generalului-comandant Wallis. Instalarea i s-a făcut de către administrația din Craiova, deoarece Wallis a interzis episcopului sârb, delegat de mitropolitul Vichentie să

²³ *Ibidem*, p. 117–118 și anexa 173, p. 330–331.

²⁴ *Ibidem*, p. 118 și anexa 172, p. 327–329.

²⁵ *Ibidem*, p. 118 și anexa 179, p. 333–335: „Diploma confirmatorium pro Clemente ritus Graeci Orientalis Ecclesiae Abbatae monasterii Bistritza in Episcopum Valachiae Cis-Alutanae Rimnicense electo”.

²⁶ *Ibidem*, p. 120–121 și anexa 190, p. 344–345.

²⁷ *Ibidem*, p. 121 și anexa 195, p. 352–353.

²⁸ *Ibidem*, p. 122–123 și anexa 186, p. 340–341.

facă instalarea, ca să intre în Oltenia. Consiliul de Război din Viena a interzis apoi mitropolitului sărb orice amestec în problemele Bisericii românești din Oltenia²⁹.

Episcopul Climent, patriot luminat. Păstorirea sa, începută cu atâtea frământări, a continuat în împrejurări și mai dramatice. În mai 1736 a început războiul între Rusia și Turcia, iar în iunie 1737 a declarat război Turciei și Austriei. Războiul a fost însă câștigat de turci. În aceste împrejurări, detașamentul austriac aflat în Craiova, sub comanda colonelului Salhausen, președintele administrației, a fost nevoit să părăsească Oltenia, la 27 octombrie 1737. La această dată, se poate spune că a încetat formal și ocupația austriacă în Oltenia. Înaintând oștile turcești și tătărăști, au ocupat cea mai mare parte a Olteniei. Episcopul Climent a fost nevoit să-și părăsească reședința, refugiindu-se în Munții Lotrului. Acolo, a primit o scrisoare de la domnitorul Constantin Mavrocordat, prin care îl sfătuia să iasă din munți și „să se închine” turcilor și tătarilor, ca astfel să scape țara de pustiire. Episcopul Climent – deși sfătuit de autoritățile austriece să treacă în Ardeal – a ascultat de domnul Țării Românești, ieșind, cu mai mulți egumeni, înaintea pașei care comanda o oaste otomană ce se îndrepta spre Slatina, punându-se sub protecția acestora. Despre pasul făcut de episcop vorbesc mai multe rapoarte ale autorităților austriece, precum și pomelnicul cel mare al Episcopiei. Astfel, generalul Johan Georg von Lobkowitz, numit comandant al trupelor din Ardeal în locul lui Wallis, se plângea de atitudinea episcopului în trei rapoarte sosite la Viena în cursul lunii decembrie 1737. La 25 decembrie 1737 Consiliul de Război cerea lui Lobkowitz să tragă la răspundere pe episcop, dar acum era prea târziu³⁰.

Pomelnicul cel mare al Episcopiei, prezentând această perioadă a vieții lui Climent, scria: „[...] pentru că stăpânind neamții aceste cinci județe ani 21, când a fost la leat 7246 [1737] sculatu-s-au turcii cu război asupra nemților și i-au bătut și i-au scos din țara ac[i]asta și au ars Episcopia ac[i]asta, sfânta biserică și toate casele deîmprejur și stricându-se toate și surpându-se, i-au venit lucru de pustiire, de istov și nerămânând loc de locuință, au fugit acest părinte peste munte la Lotru, pentru că și ticăloșii de oameni din partea locului acestuia, câți scăpase netăeați și nerobiți, fugise prin munți și prin peșteri. Deci, sf[i]nția sa văzându-și staulul risipit și rătăcit, mult plângând și amărându-se vrea să treacă de acolo în Ardeal. Iar pe acea vreme fiind domn la București Constandin Vodă fiul lui Nicolae Vodă Mavrocordat, au scris la acest părinte să iasă din munți și să meargă să se închine turcilor și tătarilor, cari vin să robească acea parte de loc și să nu rămâie picior de om, și cu multă groază [i]eșind și mergând și închinându-se au potolit zarva și robia ce vrea să fie, mult folos făcând la toată eparhia sa și petrecând în mâinile tătarilor și ale turcilor ani 2, iar la al treilea an făcându-se pace, cinstindu-se și

²⁹ *Ibidem*; amănunte la p. 125–130 și anexa 209, p. 358–359. De această problemă s-a ocupat și prof. Nikola Gavrilovici din Novi Sad, în art. *Cum a fost hirotonit episcopul Climent al Râmnicului de către mitropolitul Vichentie Ioanovici în 1737*, în „Analele Societății de Limbă Română”. Panciova, 1972–1973, nr. 3–4, p. 173–192 + 2 pl. (în sârbește).

³⁰ N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 133 și anexele 211, 212, 213 și 214, p. 359–360.

întărindu-se cu ferman împărăteasc al sultanului ce scrie mai sus [Mahmud I, n.n.] și viindu-și iară la scaun la Episcopie...”³¹.

Climent făcuse acest pas ca urmare a nemulțumirilor pe care le produsese stăpânirea austriacă din Oltenia în viața Bisericii și a clerului: sistemul fiscal, amestecul fiscalului în administrarea averilor mănăstirești, înlăturarea episcopului de la alegerea egumenilor, neconfirmarea unor drepturi și altele³².

La 15 februarie 1738 episcopul Climent se afla în Craiova, de unde adresa o proclamație către clerul, boierii, pârcașii și locuitorii din partea de munte a județului Vâlcea, îndemnându-i să se supună turcilor și să nu lase pe soldații austrieci și pe hoți să le facă tulburări. Le arăta că, nesupunându-se, vor avea și mai mult de suferit. Din scrisoare, se desprinde grija sa deosebită față de păstoriții săi, punându-și viața în pericol pentru ei. Expunea și împrejurările în care a trecut de partea turcilor. Socotim potrivit să reproducem câteva fragmente din scrisoare, pentru a ne da seama de patriotismul său luminat, de care a dat dovadă în acele vremuri atât de tulburi. Arăta că s-a dus la pașa în Slatina „spre închinăciune”, ca „să scoatem ticăloasa țară din robie ce au fost ca toată să robească, după cum veț[i] fi văzut și veț[i] fi și auzit ce de mulțime de oaste au fost gătită să intre în pământul acesta, ca să robească ticălosul norod și să stingă pe tot omul. Și noi de astă toamnă până acum ne-am dat robi și pătimirăm cât D[u]mnezeu știe, că doară a scăpa până în primăvară țara neprimejdută de robie...” În continuare, le arăta că Oltenia era supusă turcilor în afară de județul Vâlcea, ai cărui locuitori nu au făcut încă actul supunerii. De aceea, Tos-Pașa din Craiova avea de gând să pornească cu oști ca „să robească și să taie și să stingă pe tot norodul din partea muntelui”. Climent a intervenit pentru ei în două rânduri pe lângă pașă, rugându-l ca „măcar să mai fie îngăduială până vă vom face știre, umilindu-mi-să inima pentru amarul și pieirea voastră”. Expunea apoi necazurile și suferințele prin care a trecut în acest timp, rugându-i din nou să-l asculte și să se închine turcilor, ca să-și scape satele de pustiire: „Și de atuncia până acum nu poci să știu de câte ori au vrut să mă taie, nice poci ști câte lacrimi și amar am tras cât D[u]mnezeu știe; pân[ă] în z[i]ua și ceasul de acum mă aflu cu viață”³³.

Această lungă scrisoare constituie o dovadă grăitoare cu privire la grija lui față de credincioșii pe care-i păstorea, el fiind, așa cum sublinia predoslovla *Cazaniei* din 1748, „mijlocitoriu de pace și îmblânzitoriu de cumpliți oșteani”³⁴.

În tot acest timp, Climent a rămas în Craiova. În urma luptelor pierdute de austrieci și după îndelungate tratative diplomatice, la 18 septembrie 1739 s-a

³¹ A. Mironescu, *op. cit.*, p. 258–259.

³² Prezentând situația episcopului Climent în aceste triste împrejurări, Nicolae Iorga scria: „Războiul îl apucă îndată și el, cuprinzând în sine toată nemulțumirea clerului oltean, a boierimii oltene, a țării oltene îndeobște împotriva unei cărmuiri de stoarcere și jignire, deși în precise și fine vorbe apusene, se puse sub scutul turcilor. La 1739 întorcându-se la Râmnic el găsea numai ruine, dar, ca mângâiere, stăpânire românească și ortodoxă” (*Istoria Bisericii*, II, ed. II, p. 105).

³³ C. Giurescu, *op. cit.*, III, doc. 216, p. 315–318.

³⁴ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tomul II, București, 1905, p. 106 (în continuare: BRV).

încheiat pacea de la Belgrad. Turcia redobânda Serbia cu Belgradul, iar Oltenia, care de fapt fusese pierdută de austrieci încă de la sfârșitul anului 1737, a fost realipită la Țara Românească, așa cum fusese cu 21 de ani mai înainte. În aceste împrejurări, episcopul Climent a revenit la reședința sa distrusă de la Râmnic, devenind sufragane al Mitropoliei Ungrovalahiei, în fruntea căreia se găsea acum Neofit Cretanul (1738–1753).

Activitatea editorială. Deși episcopul Climent a păstorit într-o perioadă atât de agitată, totuși, s-au tipărit la Râmnic 16 cărți fie de ritual, fie de învățătură creștinească. Este adevărat că majoritatea acestora nu erau altceva decât manuscrise rămase de la marele său înaintaș Damaschin, care tradusese în românește cea mai mare parte a cărților de slujbă, dar, din cauza restricțiilor ce i s-au impus de către autoritățile austriece, nu le-a putut tipări³⁵.

Cu toate acestea, în acțiunea de tipărire a manuscriselor lui Damaschin își are și Climent meritul său, pentru că el a fost cel care a avut inițiativa, a supravegheat tipărirea și a suportat cheltuielile de tipar. Cu alte cuvinte, el este cel care a transpus în faptă gândurile și intențiile înaintașului său. Acest lucru a fost subliniat și de ieromonahul Lavrentie în *Predoslovia* la *Antologhionul* din 1737, arătând că la tipărirea acestor cărți amândoi episcopii și-au avut partea lor de contribuție: „unul cu multa dascălie și altul cu multa cheltuială”. Climent a știut să grupeze în jurul său și un personal tipografic destoinic: ieromonahul Lavrentie, preotul Mihai Athanasievici (sau Mihai Athanasie Popovici), Dimitrie Pandovici și alții.

Astfel, sub Climent s-au tipărit următoarele cărți de slujbă traduse de Damaschin și rămase în manuscris: *Antologhion* (1737 și 1745), *Octoih* (1742), *Penticostar* (1743), *Ceaslov* (1745), *Evangelhie* (1746), *Psaltire* (1746), *Apostol* (1747), *Catavasier* (1747), *Liturghier* (1747) și *Molitvelnic* (1747)³⁶. Merită să fie menționat faptul că majoritatea acestor tipăriri au prefete semnate de episcopul Climent, în care, între altele, aprecia și ostenelele înaintașului său Damaschin. Celelalte tipăriri sunt mici lucrări de învățătură sau pastorale adresate clerului și credincioșilor, scrise de însuși episcopul Climent. Vom prezenta pe rând toate tipăririle – cărți de slujă și de învățătură – ieșite de sub teascurile tiparniței râmnicene în timpul păstoririi sale.

Încă din primul an al păstoririi sale, deci pe când nu era încă hirotonit arhiereu, tipărea un

1. *Antologhion*, „ce să zice *Floarea cuvintelor*...Acum întâi tipărit rumânește supt stăpânirea Preainălțatului Maestat Împărat al Romei Carol al șaselea, fiind d[i]rector țării Ardealului și Valahiei ecțelenția sa grof de Vales. Cu blagoslovenia și cu toată cheltuiala Presfințitului și de Dumnezeu iubitorului chir Climent, episcopul

³⁵Cf. N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 59.

³⁶ Cf. Alex. Lăpedatu, *Damaschin episcopul și dascălul, traducătorul cărților noastre de ritual*, București, 1906, p. 13 ș.u.; Mihail Regleanu, *Contribuții la cunoașterea episcopului de Râmnic Damaschin*, în „Hrisovul”, I, 1941, p. 442–449; Barbu Teodorescu, *Episcopul Damaschin și contribuția sa la crearea limbii literare române*, în MO, an. XII, 1960, nr. 9–12, p. 641.

Râmnicului. Și s-au tipărit în sfânta Episcopie a Râmnicului la anul de la facerea lumii 7245, iară de la nașterea lui Hs. 1737, întâia zi a lui august. De Dimitrie Pandovici tipografu” (4 file nenumerate + 650 de file numerotate)³⁷.

Are o prefață semnată de ieromonahul Lavrentie din Mănăstirea Hurezi, diortositorul cărții, dedicată nou-alesului episcop Climent. Lavrentie, care a diortosit majoritatea cărților tipărite sub Climent, se socotea „ca fiu sufletesc al Prea Sfinției Tale și al mieu stăpân”. Lucrul este ușor de înțeles, dacă ne gândim că amândoi erau din aceeași Mănăstire Hurezi. Arăta că tipărirea s-a făcut „dintru a Prea Sfinției Sale cheltuială spre folosul cel de obște”.

Activitatea tipografică la Râmnic s-a reluat abia peste cinci ani, adică în 1742, lucru explicabil, dacă ținem seama că în 1739, la revenirea lui Climent la Râmnic, totul era distrus. În 1742 el a reușit să pună sub tipar o altă carte rămasă de la Damaschin, și anume un

2. *Octoih...* „Acum într-acest chip tipărit rumânește într-a doao domnie a prealuminatului nostru domn Io Mihai Racoviță voevod, cu blagoslovenia a Preasfințitului mitropolit al Ungrovlahiei chir Neofit. Și cu toată cheltuiala sfinției sale de Dumnezeu iubitorului chir Climent episcopul Râm[nicului]. În sfânta Episcopie a Râmnicului, [feat] 7251 [1742]...” (4 file nenumerate + 253 + 124 file numeroate)³⁸.

Predoslovie era semnată tot de ieromonahul Lavrentie, care, în partea finală, amintea și de ostenele misionare și culturale ale lui Climent: „Lăuda-voi dar multa răbdare a sudalmelor și suferirea jafurilor și a primejdiilor și răpirea oșteanilor agareani [turci și tătari – n.n.] și tranzilvăneani [austrieci, n.n.] ce au pătimit în vremea răzmiriții în 3 ani prea cinstitul părinte și iubitoriul de Dumnezeu episcop al Râmnicului chir Climent. Așijderea și multa răvnă și purtare de grijă ce are și până acum pentru toată eparhia sfinției sale, au dat în tipar cu a sa chieltuială aciastă carte a *Octoihului*, într-a carea se află tainele ceale mai înalte ale legii noastre, pentru ca să poată și ciata preoților și copiii creștinilor cari se nevoesc la învățătura cărții, să o câștige pre lesne și să o cetească, nu numai în școale, ci mai ales în sfintele biserică, spre lauda lui Dumnezeu”³⁹.

3. *Penticostarion...* 1743 (3 file nenumerate, 257 de file numerotate)⁴⁰. Are o predoslovie semnată de episcopul Climent, adresată domnitorului Mihail Racoviță, în care se arăta datoria creștinilor de a cinsti autoritatea de stat, potrivit cuvintelor *Sfintei Scripturi*. Sublinia apoi însemnătatea *Penticostarului* pentru Biserica creștină, întrucât, prin imnurile sale, el preamărește cel mai de seamă praznic al creștinătății, Învierea Domnului.

³⁷ BRV, II, p. 52–53; Aurelian Sacerdoțeanu, *Tipografia Episcopiei Râmnicului (1705–1825)*, în MO, an. XII, 1960, nr. 5–6, p. 319–320.

³⁸ BRV, II, p. 62–64; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 320. Precizăm că toate celelalte tipăriri menționează numele domnului țării și că s-au tipărit cu „blagoslovenia Preasfințitului mitropolit al Ungrovlahiei”. De asemenea, pe fiecare foaie de titlu se arăta că s-au tipărit „cu toată cheltuiala iubitorului de Dumnezeu chir Climent episcopul Râmnicului”.

³⁹ BRV, II, p. 63.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 73–76; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 320–321.

4. *Antologhion...*1745 (4 file nenumerate + peste 554 de file numerotate)⁴¹. Are două predoslovii. Prima era a episcopului Climent, adresată noului domn Constantin Mavrocordat, prin care aducea laude pentru grija care o arăta Bisericii și poporului, menționând și faptul că s-a folosit traducerea lui Damaschin. A doua predoslovie era adresată de ieromonahul Lavrentie cititorilor.

5. *Ceaslov...*1745 (8 + 492 de file)⁴². Are o *Predoslovie către pravoslavnicii cititori*, semnată de episcopul Climent, în care explica cele șapte laude: Polunoșnița, Utrenia, Ceasul 1, Ceasul 3, Ceasul 6, Ceasul 9 și Vecernia, arătând cum s-au format din orele de rugăciune ale *Vechiului Testament*, la care s-au adăugat diferite cântări și rugăciuni.

6. *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie...*1746 (4 + 164 de file)⁴³. *Predoslovie* îi aparținea tot lui Climent, fiind adresată domnitorului Constantin Mavrocordat. Se ocupa, în general, de *Sfânta Evanghelie*, explicând și simbolurile celor patru evangheliști. Evidența râvna lui Constantin-Vodă în privința tipăririi cărților.

7. *Psaltirea proorocului și împăratului David...*1746 (1 + 437 de file)⁴⁴.

8. *Acatist*, 1746 sau 1747, din care nu se cunosc exemplare complete⁴⁵.

9. *Apostol...*1747 (4+ 256 de file)⁴⁶. Începea cu o predoslovie a episcopului Climent către Constantin Mavrocordat, în care-i aprecia râvna depusă în slujba Bisericii și a poporului, făcându-i și urări de sănătate și domnie rodnică.

10. *Catavasiariu...*1747(1+56+ 160 de file)⁴⁷. Primele 28 de file erau tipărite în greacă, cu caractere chirilice, f. 29–56 în slavonă și îndrumările tipiconale în română, iar partea a doua era în întregime în română.

11. *Sfintele și dumnezeieștile Liturghii...*1747 (2 file nenumerate + 277 de file)⁴⁸.

12. *Molitvelnic...*1747 (4 file nenumerate + peste 252 de file numerotate)⁴⁹.

13. *Cazanii...*1748 (3 + 200 + 110 file numerotate). Este o retipărire a *Cazaniei* lui Varlaam al Moldovei, la care s-a adăugat și o cazanie pentru 24 noiembrie, când se face prăznuirea Sfântului Clement Romanul, precum și câteva dintre cazaniile de la Govora – Dealu, din 1644, și din *Chiriacodromionul* de la Bălgrad (Alba-Iulia), din 1699⁵⁰.

⁴¹ BRV, II, p. 80–83; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 321.

⁴² BRV, IV, 1936, p. 241, 242; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 321.

⁴³ BRV, II, p. 88–92; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 322.

⁴⁴ BRV, II, p. 94 și IV, p. 242; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 322.

⁴⁵ BRV, IV, p. 57–58 și 67–68.

⁴⁶ *Ibidem*, II, p. 94–96; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 323.

⁴⁷ BRV, II, p. 96–98 și IV, p. 242–243; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 323.

⁴⁸ BRV, II, p. 99; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 323–324.

⁴⁹ BRV, II, p. 101–102; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 324.

⁵⁰ BRV, II, p. 105–107; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 324–325. Cf. și Ierom. Nestor Vornicescu, *Cazaniile noastre*, în MMS, an. XXXVII, 1961, nr. 3–4, p. 193, nota 35; Atanasie Popa, *Cazania lui Varlaam*, Timișoara, 1944, p. 111–117.

Predoslovie era scrisă în cinstea lui Climent, care tocmai în timpul tipăririi se retrăsese din scaunul episcopal. Sublinia strădaniile depuse, în cursul păstoriei, între care și tipărirea de cărți. În partea ultimă amintea de retragerea sa din scaun, îndemnând pe cititori să primească „cu drag și această mai de pre urmă a lui carte ca și cealelalte, ce mai nainte de cât aciasta s-au făcut și o cetiți cu mulțămîță, rugând pre Dumnezeu neîncetat pentru spăseniia Sfinției sale...”. Probabil, autorul predosloviei era tot ieromonahul Lavrentie, care, de altfel, a purtat și grija diortosirii.

În afară de aceste cărți de slujbă și de *Cazanie*, sub episcopul Climent s-au tipărit și câteva lucrări mai mărunte, unele scrise de el însuși. Le consemnăm și pe acestea:

14. *Rugăciuni pentru dobitoacele bolnave*, 1744, 8 file. Nu are titlu, dar dintr-o însemnare de la sfârșit aflăm că s-a tradus din slavonește în românește „de cuviosul dascăl chir Leontie ieromonahul Tismenii”⁵¹.

15. *Capete de poruncă* la toată ceata besericească pentru ca să păzească fieștecăre din preoți și din diaconi deplin și cu cinste datorii hotarului său. Acum întâi tipărite, în zilele preainălțatului domn a toată Țara Rumânească Io Mihai Racoviță Voevod. În Sfânta Episcopie a Râm[nicului], la leat 7251 [1743]. De popa Mihai Athanasievici tipografal”. Are 32 de pagini, cu câte 19 rânduri pe pagină.

Un exemplar original din această broșură – după care am redat titlul – se păstrează în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu⁵². Biblioteca Academiei Române are numai o copie fotografică (CVR 215 A), reprodușă după un exemplar incomplet, păstrat în Biblioteca Universitară din Cluj (are însă și două file care nu există în exemplarul de la Sibiu). Dar, din cauza lipsei foii de titlu, autorii *Bibliografiei românești vechi* au consemnat-o sub numele de *Învățăture în postul mare*, Râmnic, 1737–1749⁵³. În realitate, această broșură are două părți: prima cuprinde „capetele de poruncă” (f. 1–5), iar a doua este o pastorală către cler și popor la începutul postului mare (vom analiza cuprinsul ei în capitolul următor).

16. *Învățătură bisericească pe scurt pentru șapte taine...Acum a treia oară în Episcopia Râmnicului mai pe scurt tipărit...1746, 30 de file*⁵⁴.

În Biblioteca Mitropoliei din Sibiu se păstrează și un rezumat al acestei cărți, tipărit în 1747, care poartă titlul *Întrebări și răspunsuri pentru șapte taini ale sf[i]ntei Besearici și ceale zece porunci. Și pentru credința legii și în ce Dumnezeu creadem. Și pentru 7 daruri și pentru 3 fapte bune ale b[o]gosloviei și*

Despre cărțile de ritual tipărite sub episcopul Climent vezi și: Barbu Teodorescu, *Circulația vechii cărți bisericești. Contribuție la un catalog cumulativ*, în BOR, an. LXXIX, 1961, nr. 1–2, p. 179–184.

⁵¹ BRV, IV, p. 56; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 321.

⁵² Vezi Ioan N. Beju, *Tipăriturile românești vechi necunoscute*, în „Mitropolia Ardealului”, an. IX, 1964, nr. 1–2, p. 65–68.

⁵³ BRV, IV, p. 54; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 320.

⁵⁴ BRV, II, p. 92–93 și IV, p. 242; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 322. Are și o prefață semnată de Climent, care, după BRV ar fi o reproducere a prefeței semnate de Damaschin în ediția de la 1724 a *Învățăturii pentru cele 7 Taine*. Probabil că întreaga lucrare este o reeditare a celei din 1724.

pentru 4 bunătăți ale sufletului și pentru 7 păcate de moarte. Și pentru 12 roduri ale m[i]l[o]steniei. Și pentru diate la vreama morții. Și pentru nunți spre folosul și lesnele preoților. Acum într-acest chip întâi tipărite în zilele luminatului domn Io Constantin Nicolae Voevod. În Episcopia Râmnicului. La anul de la Hs. 1747. De popa Mihai Athanasie Popovici⁵⁵. Are 12 file nenumerotate, cu câte 23 de rânduri pe pagină (vom arăta cuprinsul ei în capitolul următor).

Din toate acestea, se desprinde constatarea că în timpul păstoririi lui Climent s-a desfășurat o intensă activitate tipografică, venind prin aceasta în ajutorul preoților, care trebuia să corespundă cât mai mult misiunii lor.

Trebuie să mai notăm aici că din dispoziția lui Climent s-au copiat și câteva manuscrise. Astfel, în 1736, un „Serafim monahul din Câmpulung” copia „din preacinstită porunca” episcopului Climent, un manuscris cuprinzând *Cuvinte ale Sf. Simeon al Thessalonicului*⁵⁶. Manuscrisul său a fost copiat apoi de Ilarion, proegumenul Bistriței⁵⁷, iar între 1 iunie și 1 septembrie 1737 de Radu Logofețelul, „din porunca și cu toată cheltuiala episcopului”⁵⁸.

Episcopul Climent, păstor de suflete. Relatasem mai sus că s-a îngrijit de tipărirea unor cărți de învățătură și pastorale adresate preoților în vederea luminării lor. În această privință el a fost un vrednic continuator al lui Antim Ivireanul, care, de asemenea, a purtat o grijă deosebită preoțimii. S-a simțit îndatorat să tipărească astfel de lucrări – după cum mărturisea el însuși –, deoarece preoțimea nu avea pregătirea necesară unui păstor de suflete și câteodată nici o purtare morală corespunzătoare. Din aceste motive, a tipărit în 1743 lucrarea intitulată *Capete de puruncă*, cu pastorala la începutul postului.

Prima parte a lucrării cuprindea 12 porunci adresate preoților privitoare la îndeplinirea slujbei lor. De notat că multe dintre ele erau asemănătoare – uneori aproape identice – cu cele cuprinse în lucrarea lui Antim Ivireanul *Capete de poruncă la toată ceata besericească*, Târgoviște, 1714 (vezi Antim Ivireanul, *Opere*. Ed. de Gabriel Ștrempel, București, 1972, p. 388–390). Vom reda mai jos – în rezumat – cuprinsul celor 12 porunci, din care reiese și starea culturală și morală a preoțimii oltene în acele vremuri.

1. Să cerceteze mereu biserica „făcând rânduitele slujbe, cu toată socotința și silința și făcând sf[â]nta Liturghie cu inima umilită” (text asemănător cu primul punct din *Capetele de poruncă* ale lui Antim).

2. Să aibă o purtare morală corespunzătoare: „... blânzi, înțelepți, postitori, treazi, înfrânați, să nu fiț[i] ușarnici, nici grăitori de cuvinte de rușine, nici nebuni, nici mândri, nici trufași, nici mincinoși, neiubitori de ospeațe, nici lacomi...cărți ereticești să nu cetiți oamenilor; fiii voștri să-i învățați a umbla în căi bune fără de ponosluire”.

⁵⁵ Ioan I. Beju, *op. cit.*, p. 68–70.

⁵⁶ G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 210–212.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 110–112.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 193–194.

3. Să țină biserica în curățenie, îndeosebi altarul. Se termină cu îndemnul: „și în ce zi veți sluji sfânta Liturghie, să vă păziți a nu avea vrajbă cu nimenea, ca să nu fugă de la voi D[uhul Sfânt]”.

4. Îi îndemna să nu scurteze „ceva din slujbă și cetanii”.

5. Să cerceteze chiar și nechemați pe cei săraci și pe văduvele sărace „ce bolesc și mor sau nasc”.

6. Să asculte de arhiereul locului și să nu îndeplinească slujba duhovniciei „fără de cartea arhiereului vostru”.

7. Să nu se amestece în lucruri lumești: mărturii mincinoase, jurăminte, chezășii, negustorii și altele, căci „aduc scandală la norod” (text asemănător cu porunca a cincea a lui Antim).

8. Cei care se vor hirotoni necanonic la Vidin sau în alte părți „se vor pune la bir în rândul țăranilor și se va pedepsi ca un fur de sfinte” (Antim prevedea – în porunca a șasea – aceeași pedeapsă pentru cei care voiau să se hirotonească prin simonie sau prin intervenția vreunui boier).

9. Preoții și diaconii care vor umbla prin cârciume și beți se vor „lipsi de tot darul preoției și se va pune în rândul țăranilor la bir” (dispoziție identică cu porunca a șaptea a lui Antim).

10. Interzicea preoților și familiilor lor să vândă vin pe la casele lor, urmând ca „cel ce va face acest lucru necuvincios și fără lege se va lipsi de tot darul preoției și să va da în rânduiala țăranilor” (aproape identică cu porunca a noua a lui Antim).

11. Interzicea preoților să-și părăsească parohia „fără de carte de mărturiseală de la arhiereul său” (aproape identică cu porunca a zecea a lui Antim).

12. Da îndemnul final ca fiecare preot „să socotească cu deadinsul și să păzească învățătura noastră ce am scris întru aceste 12 porunci”.

Partea a doua a lucrării, o *Pastorală* la începutul postului mare, era adresată „tuturor celor ce vă aflați în Eparhia smereniei noastre, cuvioșilor igumeni, cuciarnicilor preoți, cinstiților boeri, dumneavoastră neguțătorilor și ceilalți blagosloviți creștini, întru D[uhul Sfânt] iubiți fii ai smereniei noastre...”.

Tuturor acestora le dădea îndemnul: „Să ne nevoim să ne curățim prin post, prin spovedanie și prin pocăință, ca să nu ne lipsim de binele ceresc și pământesc”. Recomanda ca exemple de postire pe Mântuitorul, pe Moise, pe Daniil și pe cei trei tineri, pe niniviteni (în urma predicii lui Iona), pe Estera. Urmău apoi îndemnuri de a se feri de patimile trupești și sufletești și „să ne împărtășim cu Hristos prin post, prin ispovedanie, prin pocăință”. Iar în continuare scria: „Că nici înger, nici om ne-au răscumpărat pe noi din robia diavolului, fără decât D[omnul] nostru Is. Hs. și-au vărsat sângele din robia diavolului: deci să nu ne arătăm nemulțumitori cătră el, lăsând sfintele poruncile lui și urmând faptele întunecarecului, să nu-l scărbim pe el prin viața noastră cea necuvincioasă, ci să postim postul acesta de 40 de zile, care post și cel fără de păcat, D[omnul] Is. Hs. l-au postit, lăsându-ne noao pildă: ca să ne pocăim de toate păcatele și răotățile noastre, că mare bucurie se face în ceriu pentru un păcătos ce se pocăiește”. În

încheiere porunca preoților să citească acest cuvânt de învățătură în toate bisericile și să dea credincioșilor îndemnuri și îndrumări cum trebuie să postească.

Arătăm mai sus că în 1747 a apărut o mică broșură cu titlul *Întrebări și răspunsuri pentru șapte taini*, adresată „cucernicilor preoți și diaconi din toată Eparhia smereniei noastre”. În cuvântul înainte le arăta că, întrucât domnitorul Constantin Mavrocordat „au mântuit toată ciata preoțească de sarcina dărilor”, se cuvine ca și ei să-și îndeplinească cu toată vrednicia slujirea preoțească. Constata că au prea puține cunoștințe teologice, fapt pentru care a și primit observații de la domnitor, subliniind că „la divanuri înaintea Măriei Sale Vodă sunteți foarte isteți și răspunzători...iară dacă vă întreabă Măria Sa Vodă sau altcineva din boieri sau din alte obrază pentru leage, voi sunteți foarte smeriți și tăcuți și nu știți da un răspuns...” Tocmai din aceste motive a și dat la tipar broșura respectivă.

Urma apoi un mic catehism, sub formă de întrebări și răspunsuri, despre Sfintele Taine (p. 3–5^v) și celelalte învățături menționate în foaia de titlu, pe care doar le înșiră uneori. Este un catehism cu totul sumar, desigur, rezumat de episcopul Climent după edițiile anterioare ale lucrării cu același titlu. Iată două exemple de întrebări și răspunsuri. „Î. Ce iaste ipostasul? R. Feață de-o ființă, chipul și ființa Tatălui, iară feațele grăim, întru D[u]mnezeu fără[ă] de trup și neschimbat. Î. Ce iaste osibirea a toate aceaste trei ipostasuri și ce iaste obștirea? R. Deosebi dar iaste Tatăl nenăscut și Fiiul născut, iară D[u]hul Sf[ă]nt purcezătoriu din Tatăl, iară obștirea lor iaste d[u]mnezeirea și împărăția” (f. 8).

La sfârșit, prezenta un model de testament („izvodul vieții”) și un altul („izvod”) de foaie de zestre (după *Capetele de poruncă* ale lui Antim).

O însemnare finală arăta că osteneala diortosirii i-a revenit tot ieromonahului Lavrentie.

La 25 iunie episcopul Climent adresa „cucernicilor preoți și diaconi cari vă aflați în Eparhia smereniei noastre” o nouă *Pastorală*, în legătură cu sărbătorile care trebuie ținute⁵⁹. Între altele, scria: „Să [ci] să nu cinstiți sfinții precum făcea[u] elinii închinători la idoli, cu jocuri și cu hore pe la capiște, ci să-i cinstiți cu slujbele și cu paza sfintelor biserici și cu prinoase și cu prescuri și cu lumânări și cu alte faceri de bine la cei lipsiți, iar nu numai cu șederea și încetarea lucrului, că aceea ce fel de sărbătoare este?...” Este adevărat că el recomanda un număr exagerat de sărbători care trebuia respectate, înșirând peste 50, în afară de duminici.

În continuare, dezvinovăța pe preoți de unele din acuzele care le erau aduse de mireni, arătând că „[...] aceștia sunt cei ce vă dau blagosloveniile, aceștia sunt cei ce vă sfințesc, aceștia sunt cei ce vă nasc a doua oară în baia sfântului Botez, aceștia vă pecetluiesc cu darul Sfântului Duh, aceștia sparg zapisul păcatelor voastre, aceștia vă împrietenesc cu Dumnezeu. Aceștia vă fac părtași cu Trupul și Sângele Domnului Hristos. Aceștia sunt cei ce vă folosesc cu rugăciunile lor la boalele voastre, la nevoile voastre, în viață, la moarte și după moarte. Și nu vedeți atâta câștig și bunătăți ce vă fac, atâtea daruri ce vă împart. Nu mai vă uitați cu

⁵⁹ C. E(rbiceanu), *Enciclica lui Climent episcop al Râmnicului*, în BOR, an. XVIII, 1894–1895, nr. 2, p. 123–129 (reprodusă după revista „Menirea preotului”, Râmnicu-Vâlcea, nr. 2, 15 martie 1895).

atâta pizmă și cu atâta mânie la greșalele lor, ce au ca niște oameni ce poartă trup și viețuiesc în lume...”

Deci episcopul Climent nu a neglijat nici îndatorirea de a da învățături preoților și îndemnuri de viață creștinească păstoriților săi.

Ctitor de lăcașuri sfinte. Personalitatea episcopului Climent se conturează și mai puternic dacă cercetăm și bisericile ctitorite de el și rudele sale în numeroase sate de pe valea Otăsăului, cele mai multe dintre ele fiind și azi lăcașuri de închinare pentru credincioșii din acele sate.

1. *Catedrala episcopală din Râmnic.* Am arătat mai sus că în timpul războiului turco-austriac biserica episcopală ridicată la sfârșitul secolului al XVI-lea, sub episcopul Mihail, precum și reședința și clădirile anexe, au fost arse și distruse. De aceea, prima grijă a lui Climent, după reîntoarcerea la Râmnic, a fost aceea de a reface catedrala episcopală, cu hramul Sfântul Nicolae, clopotnița și celelalte clădiri. Pomelnicul cel mare al Episcopiei, consemnând zidirea noului lăcaș, scria: „[...] și viindu-și iar la scaun la Episcopie, au prefăcut și au înălțat biserica ac[i]asta, făcându-o cu turle, că mai nainte a fost dreaptă, și împodobind-o și cu zugrăveale precum să veade, făcut-a și clopotnița și casele împrejur”⁶⁰. Noua catedrală se va fi ridicat cu banii Episcopiei, din daniile de la diferiți credincioși, dar și din banii episcopului Climent, care a depus toată osteneala pentru construirea noului locaș de închinare.

Biserica lui Climent a dăinuit peste o sută de ani. În 1847 a fost demolată, iar după ce a fost ales în fruntea eparhiei Sfântul Calinic de la Cernica (1850), s-a început zidirea actualei catedrale episcopale, terminată în 1856. Pisania acesteia amintește și de biserica lui Climent: „[...] dar la anul 7243 [1735], în vremea războiului turcilor cu nemții, arzând, s-a făcut a doua oară de părintele Climent episcopul...”⁶¹

2. *Bolnița Episcopiei*, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, a fost ridicată din temelie de episcopul Climent, fiind terminată în anul 1745. Biserica-bolniță există și azi în incinta Episcopiei Râmnicului, fiind în stare foarte bună. Ea s-a zidit – după cum arată un document – „spre odihna și îngroparea răposaților slujitori ai acestei sf[i]nte Ep[i]scopii, ieromonașilor și monașilor, împreună și a altor poslujnici câți să vor întâmpla a-ș[i] da obștească datorie, slujind sf[i]ntei Ep[i]scopii”. La ridicarea ei a fost ajutat și de „cuviosul între ieromonași chir Theodor, care fiind călugărit aici la sf[â]nta ep[i]scopie au adaos cu ce au putut la această sf[â]ntă bolniță și au dat viia lui de la Mal, cu pimniță și casele de piatră și cu pometul și cu livezile dinprejur”⁶².

⁶⁰ A. Mironescu, *op. cit.*, p. 180.

⁶¹ *Viața bisericească în Oltenia*, p. 672. Bibliografie mai detaliată la Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. Țara Românească*, vol. II, Craiova, 1970, p. 540–542.

⁶² A. Mironescu, *op. cit.*, p. 183–184; *Viața bisericească în Oltenia*, p. 672–673.

Inscripția de deasupra ușii de intrare pomenea drept ctitor numai pe episcop: „Aciastă sfântă și dumnezeiască biserică ce să chiamă bolniță, întru carea să cinstește și să prăznuește Adormirea Preasf[în]tei Născătoare de Dumnezeu și p[er]p[et]ua Fecioarei Mariei, iaste zidită di[n] temeliia ei prin osteneala și cu toată cheltuiala Preasf[în]ții sale chir Climent ep[iscop], precum și besearica cea mare iarăș[i] de Sf[în]ț[ia] Sa s-au înălțat și cu zugrăvele s-au împodobit, în zilele Mării Sale Io Costandin Nicolae Voevod, ispravnic fiind Spiridon monah chelar, Oc[tombrie] 20, 7254 (1745)”⁶³.

Pe peretele de miazăzi al pronaosului se vede chipul episcopului-ctitor, înveșmântat în mantie arhierescă, cu cârjă în mână, iar pe cap cu potcap și camilafcă⁶⁴.

3. *Schitul Pietrarii de Jos*, cu hramul Bunavestire. Am menționat că episcopul Climent era orginar din satul Pietrarii de Jos. Aici a ridicat el, în anii 1742–1744, un schit, chiar pe moșia părinților săi. Împreună cu el au ctitorit schitul și frații lui: Mihul din Pietrari – călugărit înainte de moarte, sub numele de Macarie ieromonahul – și Simion Vătășelul din Pietrari. Pisania, săpată în piatră deasupra intrării, are următorul cuprins: „Această sf[în]tă și d[um]nezeiască biserică, întru carea să cinstește și să prăznuiască bl[ag]oveșteniile Preasf[în]tei de D[um]nezeu Născătoare și pururea Fecioarei Mariei, carea den temelia ei iaste zidită din bun gândul și cu toată cheltuiala părintelui chir Climent, episcopul Râmnicului Noul Severin, în zilele prealuminatului domn Io Mihai Racoviță Voevod, la curgerea anilor 7250 (1742), la luna lui apr[ilie] 26, ispravnic fiind chir Ilarian proig[umen] Bistriț[ei]”.

Biserica este construită din piatră și cărămidă, în formă de navă, fără turlă, acoperită azi cu șită, în față având un pridvor deschis pe toate laturile. A fost împodobită cu zugrăveli foarte reușite, fiind terminată cu totul în 1744, cum arată o lungă pisanie din pronaos deasupra intrării: „[...] și au sfârșit de tot lucrul acestă sf[în]tă besearică în zilele prealuminatului domn Ioan Costandin Nicolae Voevod, în anul 7253 [1744] la octonvrie dni [ziua] 20. Zugravii popa Gheorghe i brat ego Andrei i Danciul Filip 1744”. Se mai văd și azi chipul episcopului Climent, înveșmântat în mantie, în dreapta intrării, în pronaos, precum și al ieromonahului Macarie, al lui Simion Vătășelul și ai unor membri ai familiilor acestora, în stânga intrării. În partea dreaptă a pronaosului se află piatra de mormânt a preotului Mihai (Macarie), răposat la 23 martie 1743.

Episcopul Climent a înzestrat schitul cu toate cărțile și odoarele necesare, dăruindu-i și partea sa de moștenire. În 1743 l-a închinat Mănăstirii Bistrița, dar la 24 martie 1747 a anulat acel așezământ, închinându-și ctitoria Episcopiei, cu dorința ca preoții slujitori să se rânduiască din neamul său din Pietrari.

Ctitoria lui Climent se menține și azi în stare foarte bună, servind ca biserică-filială în parohia Pietrari-Bârlog. În apropierea ei se mai văd ruinele fostei sale case⁶⁵.

⁶³ Inscriptia la: G. Enăceanu, *op. cit.*, p.154; A. Mironescu, *op. cit.*, p. 185; N. Iorga, *Inscriptii din bisericile României*, vol. II, București, 1908, p. 321; *Viața bisericească în Oltenia*, p. 673.

⁶⁴ A. Mironescu, *op. cit.*, p.185; chipul său din bolniță este reproduș la p. 139.

⁶⁵ Despre Schitul Pietrari vezi: *ibidem*, p. 402–406; Virgil N. Drăghiceanu, *Monumentele Olteniei*, în „Bul. Com. Mon. Ist.”, XXVI, 1933, p. 52–53; Ion Donat, *Fundațiunile religioase ale*

4. *Schitul Pătrunsa*, cu hramul Cuvioasa Paraschiva. Este așezat la poalele muntelui Buila, la 7 km de comuna Bărbătești. Tradiția spune că a fost construit de episcopul Climent pe locul unde l-a născut mama sa, fugită din cauza turcilor. I-a dat hramul Cuvioasa Paraschiva, în amintirea mamei sale, care purta același nume. Fiind distrus prin căderea unei stânci din munte, a fost refăcut de postelnicul Dumitru, protopopul Pietraru și postelnicul Ioan Bărbătescu – probabil urmași ai episcopului –, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Rămas în părăsire pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost readus la viață, prin 1934–1935, de monahul Veniamin Grigorescu. Se păstrează în stare bună, fiind construit din lemn și acoperit cu șită⁶⁶.

5. *Schitul Colnic*, cu hramul Nașterea Maicii Domnului. Se află în comuna Frâncești, satul Desrobiți, nu departe de mănăstirile Surpatele și Dintr-un Lemn. Poartă acest nume pentru că este așezat pe o colină rotundă (colnic). A fost ridicat în 1752 de către episcopul Climent și unele rude, căci satul său natal este situat la numai 10 km de această nouă ctitorie a sa. Este de dimensiuni reduse (14,50 × 5,70 m), construit din piatră și cărămidă, cu un pridvor în față, fără turlă, cu acoperișul din șită.

A fost împodobit cu frumoase picturi în frescă (unele și în exterior). Pe peretele de apus al pronaosului, în dreapta ușii de intrare, este pictat episcopul Climent în mantie arhierască, ținând în mână, împreună cu nepotul său, protopopul Nicolae, tabloul votiv al bisericii, cu inscripția: „Climent episcop al Râmnicului și ctitor al acestei biserici”. Alături este zugrăvit preotul Răducan, iar în stânga ușii de intrare: „popa Nicolae protopop, nepotul episcopului Climent”, soția sa, fiul lor Manu și alți trei copii ai lor. Pe pereții de miazăzi și miazănoapte sunt zugrăviți alți preoți-ctitori cu familiile lor. Pictura a fost bine lucrată de zugravii Grigore, Ioan, Dimitrie și Mihail, ale căror nume sunt scrise la proscomidier.

Bisericii i s-au făcut reparații în secolul al XIX-lea, fiind în stare bună. Servește și azi ca biserică de mir în parohia Mănăstireni⁶⁷.

6. *Biserica din Bodești*, cu hramul Intrarea în biserică. Se află în comuna Bodești, satul Drăgănești. A fost construită de episcopul Climent și de unii nepoți ai săi, cum arată pisania de deasupra ușii de intrare: „Această sfă[n]tă și d[u]mnezeiască besearică întru carea să cinsteaște hramul Vovedeniia Prea Sf[i]nței de D[u]mnezeu Născătoare și Pururea Fecioarei Mariei, carea din temelie iaste zidită din bun gândul și cu toată

Olteniei, Craiova, 1937, p. 64–65. Cel mai complet studiu – cu redarea corectă a tuturor inscripțiilor (după care le-am luat și noi) – este al lui P. Ș. Năsturel, *Fostul schit Bunavestire din Pietrarii de Jos*, în MO, an. VII, 1955, nr. 3–4, p. 206–210. Unele informații le-am primit de la pr. Ioan Tuțu de la parohia Stoenеști-Bârlog, în 1964.

⁶⁶ *Marele Dicționar geografic al României*, IV, București, 1901, p. 662; Ziarul „Cuvântul adevărului”, Râmnicu-Vâlcea, an. III, nr. 14 din 1 nov. 1904; Meletie Răuțu, *Monografia ecleziastică a județului Vâlcea*, Râmnicu-Vâlcea, 1908, p. 103 și 107; I. Donat, *op. cit.*, p. 64; *Viața bisericească în Mitropolia Olteniei*, p. 852.

⁶⁷ M. Răuțu, *op. cit.*, p. 105; preotul I. Popescu-Cilieni, *Biserici, târguri și sate din jud. Vâlcea*, Craiova, 1941, p. 82. Informații amănunțite am primit de la pr. Ioan Mutuliță de la parohia Mănăstireni, în 1964.

cheltuiala Sf[în]ției sale] părintelui chir Climent ep[iscopul] Râm[nicului], dinpreună cu nepo[șii] prea sf[în]țitului] Păr[inte] chir Antonie arhimandrit, egumen Bistri[ței], și cu părintele chir Ilarion, arhim. proegumen Bistri[ței] și cu popa Mihul, nepot prea sf[în]țitului] pă[rinte] epis[cop] și cu popa Nicula[e], fratele proeg[umenului], ș[i] popa Grigore, în zilele prealuminatului domn Io Grigorie V[oie]v[od], leat 7258 [1749], m[esea] oct[ombrie] 28”.

Biserica este construită din piatră și cărămidă, în formă de navă, fără turle, acoperită cu șifă, împodobită cu picturi. Episcopul ctitor este zugrăvit în pronaos, deasupra ușii de intrare, împreună cu nepoșii săi care l-au ajutat să ridice biserica. Se menține în stare bună – după unele reparații mai târzii –, servind și azi ca biserică parohială în Bodești⁶⁸.

7. *Biserica din Bărbătești*, cătunul Vătășești, cu hramul Sfântul Ierarh Nicolae. Este construită din piatră și cărămidă. În interior sunt pictați episcopul Climent, vătaful Ștefan cu soția sa Ilinca și alții. Slujește și azi ca lăcaș de închinare în acest sat⁶⁹.

8. *Biserica din Goranu*, lângă Râmnicu-Vâlcea. Episcopul Climent a ctitorit și în acest sat o biserică cu hramul Sfinții Voevozi, care mai târziu a primit și un al doilea hram, Sfântul Nicolae. A fost construită din piatră și cărămidă, fără turlă, acoperită cu șifă. Fusese zugrăvită în timpul construirii, apoi zugrăvită din nou în anul 1857. Din 1907 a fost închisă, iar de atunci s-a ruinat și s-a distrus mereu, mai ales în timpul ocupației germane din 1916. Azi n-au mai rămas din ea decât zidurile laterale, cu adânci crăpături în ele⁷⁰.

După unii cercetători, chiar și biserica din *Budești*, în apropiere de Râmnicu-Vâlcea, ar fi tot o ctitorie a episcopului Climent, pictată prin 1787 de Matei Zugravul⁷¹.

O catagrafie a Eparhiei Râmnicului din 1840 consemna o biserică din lemn, cu hramul Cuvioasa Paraschiva, în *Pietrarii de Sus*, cătunul *Motești*, care ar fi ctitorită tot de episcopul Climent și moșnenii satului, deși arată că s-a zidit în anul 1662, ceea ce este o greșeală evidentă. Aceeași catagrafie consemnează o biserică de lemn, cu hramul Sfântul Nicolae, în satul *Bârzești*, comuna Bodești, „făcută de Prea Sfinția Sa Părintele Episcop Climent, popa Ion Bodescu, Gligore Bârzescu, Tudor Bârzescu, Radu Bârzescu și Vasile Bârzescu la anul 1742, octombrie 15”⁷².

⁶⁸ Ghenadie al Râmnicului, *Vizite canonice însoțite de note istorico-arheologice*, București, 1892, p. 33–34; *Marele dicționar geografic*, I, p. 489; I. Popescu-Cilieni, *Biserici, târguri și sate*, p. 34; *Viața bisericească în Mitropolia Olteniei*, p. 695. Informații și de la pr. Gh. Drăgănescu de la parohia Bodești I, în 1964.

⁶⁹ „Cuvântul adevărului”, an. III, Râmnicu-Vâlcea, nr. 14 din 1 nov. 1904, p. 147; A. Mironescu, *op. cit.*, p. 137; I. Popescu-Cilieni, *Biserici, târguri și sate*, p. 35.

⁷⁰ Pr. Dominic N. Ionescu, *Schituri și biserici de sat*, București, 1931, p. 54–56, și informații de la pr. Gheorghe Mustăța de la parohia Goranu, în 1964.

⁷¹ A. Mironescu, *op. cit.*, p. 137; pr. Dominic N. Ionescu, *op. cit.*, p. 76–78; I. Popescu-Cilieni, *Pe firul istoric al Episcopiei...*, p. 105. În 1964, pr. paroh Nicolae Avram mi-a comunicat însă că biserica este construită mai târziu, de niște moșieri din partea locului. N-ar fi exclus ca ei doar să fi refăcut o biserică mai veche, ctitorită de Climent.

⁷² I. Popescu-Cilieni, *Biserici, târguri, sate...*, p. 33.

În afară de aceste ctitorii ale lui Climent, numele său este trecut în numeroase pomelnice ale unor biserici din această regiune. Astfel, în multe lucrări este considerat drept ctitor al schitului *Comanca*, din satul Pietriș-Comanca, comuna Băile Olănești. În realitate, schitul a fost ctitorit de ieromonahul Pahomie Bujoreanu (fostul vornic Preda Bujoreanu), ieromonahul Teodosie (fostul vornic Teodor Olănescu) și alții, în 1736. Într-un pomelnic al schitului Comanca sunt rezervate câteva pagini pentru „pomea[l]nicul părintelui chir Climent episcopul Râmnicului”, cu precizarea: „Pentru ceale ce au dat la acest sf[ă]nt schit danie însă să s[ă] știe, anume, un sf[ă]nt antimis, un minei rumănesc, un triod rum[ă]nesc, un molitvenic rumănesc, o liturghie rumănească, o psaltire rumănească, un catavasiariu grecesc, rumănesc, slovenesc”⁷³.

Este trecut în pomelnicul mănăstirii *Iezerul*: „acest Climent arhieru au dat cărți”⁷⁴.

Din toate acestea, se desprinde constatarea că episcopul Climent a fost un mare „ctitor și binefăcător” de biserici în cuprinsul eparhiei pe care a păstorit-o. De aceea, numele său se pomenește și azi cu cinstire în multe sate de pe valea Otăsăului.

Episcopul Climent și românii ortodocși din Ardeal. După dezbinarea bisericească din 1698–1701, credincioșii care au rămas statornici în dreapta credință n-au mai avut un ierarh propriu timp de 60 de ani. Din aceste motive, păstoria duhovnicească a credincioșilor din Ardeal, mai ales a celor din părțile de miazăzi, a revenit mitropoliților Ungrovlahiei și episcopilor Râmnicului. Pentru ca să rupă legăturile bisericești ale românilor din Brașov și Țara Bârsei cu mitropolitul din București, generalul austriac Tige din Sibiu a decis, la 20 ianuarie 1723, ca ei să depindă pe viitor de episcopul Râmnicului, care, la rândul său, era sub jurisdicția canonică a mitropolitului sârb din Belgrad. Astfel, românii ortodocși din Brașov și Țara Bârsei au ajuns sub cârmuirea duhovnicească a episcopilor Inochentie și Climent⁷⁵. Această situație a dăinuit până în 1739, după încheierea păcii de la Belgrad.

S-au păstrat de la acești doi episcopi mai multe scrisori adresate preoților, gocimanilor și juraților de la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului, prin care cereau ploconul vlădicesc sau căutau să împace spiritele în urma tulburărilor cauzate de preotul Teodor Băran, care ajunsese protopop în Brașov cu ajutorul sașilor, fără consimțământul credincioșilor. Vom cerceta cuprinsul câtorva scrisori adresate brașovenilor de episcopul Climent.

La 26 aprilie 1736, pe când era numai „ipopsifios”, cum și semna, se adresa credincioșilor din Șcheii Brașovului, muștrându-i că nu i s-au prezentat încă de când a fost confirmat în scaunul Râmnicului. Își arăta apoi mirarea că episcopul

⁷³ Ioan Vărtosu, *Biserici din lemn și cruci de piatră din județul Râmnicul Vâlcei*, în „Bul. Com. Mon. Ist.”, XXVI, 1933, p. 135. Informații de la pr. Ioan Proistoșescu de la parohia Băile Olănești, în 1964.

⁷⁴ A. Sacerdoțeanu, *Pomelnicul mănăstirii Iezerul*, în MO, an. XIV, 1962, nr. 7–9, p. 533.

⁷⁵ Legăturile Episcopiei Râmnicului cu Ardealul prezentate detaliat la Ștefan Meteș, *Relațiile Bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române din veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, p. 26–44 (pentru perioada 1716–1739).

sârb Nicanor al Cruședolului făcuse o vizită canonică în Țara Bârsei, de vreme ce ea era acum sub jurisdicția sa. Scrisoarea o trimite prin eclesiarhul său, preotul Ioan Făgărășanul, deci tot un ardelean⁷⁶. Brașovenii i-au răspuns prin același eclesiarh. Climent le trimite a doua scrisoare, din Craiova, cu data de 28 mai 1736, informându-i că le-a primit scrisoarea și știrile trimise. Le promitea că va scrie sașilor din Brașov, fostului protopop Florea Băran și fiului său Teodor, numit protopop de sași, „cum ce au fost poclonul cathedrei noastre să se trimită, iar mai mult să nu se mai amestece la nici unele din ale protopopiei...”. Din scrisoare reieșea că episcopul Climent avea de gând să-și viziteze fiii duhovnicești din Brașov, căci scria: „[...] până când va vrea Dumnezeu ca să vă vedem și atuncea toate să vor așeza după cuviință”⁷⁷.

La 8 iunie 1736 îi scria din Râmnic preotului Radu (Tempea, cronicarul), încredințându-l să îndeplinească slujba de protopop în locul popii Teodor, omul sașilor: „[...] iată acum a dooa oară îi scriem, pentru lucrurile protopopiei de aciia, cu tot dinadinsul să porți grija cât pentru ale orașului, așijderea și pentru ale ținutului Bârsei, de judecăt[i] și de alte venituri ale catedrei noastre... Iată că scriem și acelui popă Theodor să să părăsiască de ce s-a apucat, că apoi sas – naționul nimic nu-i va folosi...”⁷⁸.

La 28 mai 1737 îi scria din Craiova popii Teodor, certându-l pentru că s-a așezat protopop în locul tatălui său cu ajutorul sașilor și punându-i în vedere să nu mai provoace neorânduie, întrucât el a numit ca protopop pe Radu Tempea⁷⁹. În aceeași zi îi scria și fostului protopop Florea Băran, tatăl lui Teodor, muștrându-l pentru că și-a reținut 78 de florini din plata dăjdiilor ce se cuveneau episcopului de Râmnic, cerându-i să-i fie trimiși⁸⁰.

La 28 septembrie 1737 scria din nou protopopului Radu Tempea și unui jupân cu numele Mogoș, pe care-i muștra pentru faptul că nu-l informau despre situația lor⁸¹. A doua zi, deci la 29 septembrie 1737, anunța pe protopopul Radu și pe jupânul Mogoș că a primit informațiile trimise, dându-le sfaturi cum să lucreze pe viitor la Viena în afacerile obștei românești din Brașov. Le cerea ca „fără de zăbavă să avem înștiințare cu amănuntul ca și noi să vă putem da mână de ajutor...”⁸².

Cu aceasta se încheie corespondența dintre episcopul Climent și românii din Scheii Brașovului, ea fiind întreruptă de războiul turco-austriac care începuse tocmai

⁷⁶ Dr. Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei (1700–1783)*, vol. I, Brașov, 1901, doc. 80, p. 182–183.

⁷⁷ *Ibidem*, doc. 82, p. 187–188.

⁷⁸ *Ibidem*, doc. 84, p. 192–193. Aceste lucruri le consemnează și Radu Tempea II în *Cronica* sa. Cf. Sterie Stinghe, *Istoria besearecei Șcheailor Brașovului (manuscript de la Radu Tempea)*, Brașov, 1899, p. 140 (și ediția O. Șchiau – L. Bot din 1969).

⁷⁹ Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului*, vol. I, Brașov, 1943, anexa XII, p. 398–399.

⁸⁰ *Ibidem*, anexa XI, p. 398.

⁸¹ S. Stinghe, *Documente...* V, Brașov, 1906, doc. 18, p. 90–91.

⁸² *Ibidem*, doc. 20, p. 95–96. Vezi și Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI–XVIII*, Sibiu, 1968, p. 56–57.

atunci. În 1739, după încheierea păcii de la Belgrad și revenirea Olteniei la Țara Românească, a încetat și jurisdicția Râmnicului asupra Brașovului și Țării Bârsei.

Totuși, legăturile dintre Episcopia Râmnicului și românii din Ardeal au continuat și după aceea, dar sub alte forme. Așa, de pildă, în 1740, episcopul Climent a hirotonit ca preot pe Coman Bârsan din Rășinari, care mai târziu va ajunge protopop în acest frumos sat românesc⁸³.

Tot el a hirotonit pe preotul Luca din Buntești-Bihor⁸⁴. Unele dintre antimisele sfințite de episcopul Climent au ajuns și în Ardeal. Astfel, în 1905, Nicolae Iorga a găsit unul în biserica din Dobârca (lângă Sebeș), cu data 7245 [1737], iar altul în biserica din Luța (lângă Făgăraș), având textul: „S-au blagoslovit și s-au sfințit cu mâna iubitorului de D[u]mnezeu ep[iscop] al Râmnicului chir Climent, leat 7246 [1738]”⁸⁵. Un antimis sfințit de el se găsea în Eparhia Clujului, în 1940⁸⁶. Un altul se găsește în colecția Muzeului Arhiepiscopiei Sibiului, provenind de la biserica din satul Galeș, de lângă Săliște; o însemnare arată că pe el a slujit și cunoscutul preot-martir Ioan din Galeș. N-ar fi exclus ca el să fi fost hirotonit chiar la Râmnic, de către episcopul Climent, care i-a dăruit și antimisul^{86 bis}.

Episcopul Climent a venit în ajutorul românilor ardeleni și prin tipăriturile sale, care au cunoscut o largă difuzare și în Ardeal, păstrându-se până azi în numeroase biserici de aici sute de cărți ieșite din teascurile tiparniței râmnicene în timpul păstoririi sale. Ele s-au difuzat nu numai în Ardealul propriu-zis, ci și în Banat, Bihor și Maramureș. Cea mai largă răspândire au cunoscut *Penticostarul* din 1743, *Antologhionul* din 1737 și 1745, apoi *Evanghelia* din 1742 și 1745, *Apostolul* din 1747, *Cazania* din 1748, *Octoihul* din 1742 și mai puțin celelalte⁸⁷. Circulația tipăriturilor lui Climent în Ardeal a fost așa de intensă, încât la 18 iunie 1747 s-a dat un „rescript imperial” prin care se interzicea aducerea de cărți din Muntenia și Moldova, iar dacă vor mai fi aduse, birourile vamale să le predea iezuiților, spre a fi revizuite sau cenzurate⁸⁸.

⁸³ Preot Emilian Cioran, *Biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva din Rășinari*, în *Omagiu Î.P.S. Sale Dr. Nicolae Bălan la 20 de ani de arhipăstorie*, Sibiu, 1940, p. 331.

⁸⁴ Ștefan Tășiedanu, *Unirea Bihorului din 1737*, în „Cultura creștină”, Blaj, an. V, 1915, p. 373. În satul Mezieș din Bihor păstorea în 1752 preotul Ioan, hirotonit cu 10 ani în urmă de un episcop Climent la București (*ibidem*). Poate că e vorba de ierarhul de care ne ocupăm.

O consemnare a preoților din Țara Bârsei din 1776 arată că în Tohanul Nou păstoreau și preoții Radu și Stoica, hirotoniți în 13 și 14 octombrie 1741, la Giurgiu, de un episcop cu numele Climent. S-ar putea să fie Climent al Râmnicului, dacă nu cumva era vreun arhiereu titular grec. Cf. pr. I. Ludu, *Preoți săceleni și brăneni acum 176 de ani*, în TR, nr. 9–10, 1953, p. 3–4.

⁸⁵ N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, I, București, 1906, p. 299.

⁸⁶ Prot. dr. Sebastian Stanca, *Graiul antimiselor*, în *Omagiu cit.*, p. 720.

^{86 bis} Diacon Pavel Cherescu, *Antimisele din colecția Muzeului Arhiepiscopiei Sibiului. Studiu istorico-liturgic*, în RT, an. IV (76), 1994, nr. 3, p. 69–70.

⁸⁷ Despre circulația tipăriturilor râmnicene în Ardeal, vezi studiul lui Barbu Teodorescu, *Circulația vechii cărți bisericești...*, p. 185–191, și pr. prof. Sofron Vlad, *Prezența cărții râmnicene din secolul al XVIII-lea în Transilvania și Banat*, în MA, an. XXIV, 1979, nr. 4–6, p. 319–346 (lucrare aproape exhaustivă).

⁸⁸ Virgil Molin, *Tiparnița de la Râmnic, mijloc de luptă ortodoxă împotriva catolicismului din Transilvania, 1705–1800*, în MO, an. XII, 1960, nr. 7–8, p. 464.

Activitatea economico-administrativă. În cursul păstoririi sale, episcopul Climent s-a străduit să creeze și o stare materială cât mai bună Episcopiei Râmnicului. Astfel, pomelnicul cel mare al Episcopiei nota: „[...] plătit-au și o datorie de la părintele Damaschin t[a]l[eri] 500 la vl[ă]d[i]ca Mirăul [al Mirelor, n.n.] la București, plătit-au și altă datorie de la părintele Inochentie t[a]l[eri] 600 și au câștigat moșii și vii sf[i]nței case aceștia și cu alte vrednicii și faceri de bine s-au arătat aceștii sf(i)nte case ca în veaci să se pomenească”⁸⁹.

Averea Episcopiei a sporit în timpul său prin câteva danii și prin cumpărări. Astfel, la 1 februarie 1740, un oarecare Radu îi dăruia un loc la poalele viei Episcopiei, numit Constandinu⁹⁰. La 6 martie 1742, ieromonahul Teodor, care a contribuit la zidirea bolniței de la Episcopie, îi dăruiește o vie la Mal⁹¹. La 22 iunie 1743, ieromonahul Pahomie Bujoreanul, ctitorul schitului Comanca, dăruia Episcopiei „o vie ce este la Brad, în hotarul Bojorenilor”⁹². La 15 aprilie 1744 ieromonahul Partenie lăsa Episcopiei partea sa de moșie de la Măinești, precum și un răzor de vie, precizând că nici unul dintre feciorii lui nu va avea dreptul să se amestece în dania sa⁹³. La 6 iunie 1745 un oarecare Dima lăsa Episcopiei un teren de 48 de stânjeni⁹⁴. La 20 octombrie 1745 Maria clucereasa, fiica răposatului Teodor Berindei, dăruia Episcopiei moșia „ce se chiamă Risipiți sud Vâlcea, ce iaste pe apa Oltețului”, pentru ca să fie „părinților călugări de hrană și mie și părinților miei și răposatului soțului meu și părinților lui de pomenire în veci, ca să ne pomenească la sfântul jertvelnic”⁹⁵. La 1 iulie 1747, preotul Radu și fratele său, fiii ceaușului Chirica Ulubescu, dăruiau Episcopiei „niște locuri”⁹⁶. Un oarecare Gheorghe Dorobanțu din „Vel Ocnă” (Ocele Mari) lăsa Episcopiei, la moartea sa, o vie, iar patru răzoare și o livadă rămâneau soției sale Ilinca până la moartea sa, când vor trece tot în stăpânirea Episcopiei. Se cunoaște acest lucru dintr-o scrisoare a lui Climent ca „proin episcop Râm(nicului)” din 13 iunie 1752⁹⁷.

În timpul păstoririi sale, Episcopia Râmnicului a reușit să cumpere câteva moșii și vii. Astfel, la 17 septembrie 1736 un monah Chiril îi vindea o vie „la Olteni”⁹⁸. La 26 ianuarie 1738 Ivașcu sin Preda îi vindea partea sa de moșie de la Balș⁹⁹ și tot el, împreună cu alții, mai vindea o parte din moșia de la Balș, la 3 aprilie 1739¹⁰⁰. La 9 februarie 1740 Danciu Fluerătorul din Berești vindea o moșie în hotarul Modoaiei¹⁰¹. La 11 decembrie 1740 Preda Bogdănescu și fratele

⁸⁹ A. Mironescu, *op. cit.*, p. 259.

⁹⁰ Arh. Stat. București, *Episcopia Râmnicului*, pac. 50, doc. 12.

⁹¹ *Ibidem*, pac. 50, doc. 1.

⁹² *Ibidem*, pac. 48, doc. 1.

⁹³ *Ibidem*, pac. 90, doc. 14.

⁹⁴ *Ibidem*, pac. 39, doc. 92.

⁹⁵ *Ibidem*, pac. 66, doc. 9.

⁹⁶ *Ibidem*, pac. 39, doc. 93.

⁹⁷ *Ibidem*, pac. 51, doc. 6.

⁹⁸ A. Mironescu, *op. cit.*, p. 138.

⁹⁹ Arh. Stat. Buc., *fond cit.*, pac. 90, doc. 9.

¹⁰⁰ *Ibidem*, pac. 90, doc. 10.

¹⁰¹ *Ibidem*, pac. 24, doc. 7.

său Gheorghe vindeau o livadă în Lăzurel, iar la 30 iunie 1741 Bălașa, sora preotului Ignat din Râmnic, vindea un loc în Bogdănești¹⁰². La 8 octombrie 1741, preotul Matei din Popânzălești îi vindea o vie la Balș, iar la 20 noiembrie 1741 un alt răzor de vie în aceeași localitate¹⁰³. La 26 aprilie 1742 Ioniță Băleanu da episcopului Climent două părți din moșiile Găneasca și Copăcel pentru niște bani¹⁰⁴. La 15 septembrie 1742 Mihalcea Giormanianul vindea Episcopiei jumătate din moșia Bohanul¹⁰⁵. La 26 august 1743 un oarecare Constantin îi vindea un vad de moară în hotarul Sărăcineștilor¹⁰⁶. La 4 decembrie 1746 preotul Vasile Modoianul și alții vindeau Episcopiei moșia lor din hotarul Modoaia¹⁰⁷. La 24 iulie 1747 Dima și fratele său îi vindeau o siliște și niște locuri¹⁰⁸.

Episcopul Climent a mai câștigat câteva proprietăți pe seama Episcopiei și de la diferiți candidați la hirotonie. Astfel, la 1 februarie 1740, „Radu fecior popei Ioan ot Râmnic” dăruia Episcopiei un loc, pentru că „am năzuit la mila Prea Sfinției Sale ca să mă facă diacon și popă”. La 28 ianuarie 1748 „popa Mirică, feciorul popei Simei”, dăruia Episcopiei „o seliște și un loc de vie” la Bogdănești, „pentru hirotonia mea, făcându-mă Prea Sfinția Sa diacon și preot”. La 13 aprilie 1741 Climent dădea „carte ce se cheamă *Mineiu*” în schimbul unui loc de livadă primit de la „popa Stroe și popa Badea i popa Manoilă”¹⁰⁹.

Între documentele Episcopiei Râmnicului, păstrate la Arhivele Statului din București, se găsesc numeroase acte prin care i se confirma stăpânirea unor moșii, acte prin care se zălogeau anumite moșii de către Episcopie, hrisoave domnești prin care i se acorda „milă de vinăriciu” și altele. Toate acestea îl arată pe Climent și ca un bun chivernisitor al bunurilor materiale ale Episcopiei Râmnicului.

Alte știri despre episcopul Climent. În 1746 a luat parte la marea acțiune de desființare a rumâniei, întreprinsă de domnitorul Constantin Mavrocordat. La 1 martie 1746 și la 5 august 1746 a semnat – împreună cu mitropolitul Ungrovlahiei Neofit Cretanul și cu ceilalți reprezentanți ai Bisericii și ai țării – „cartea” Obșteștii Adunări „pentru slobozirea și răscumpărarea rumânilor”. Prin aceasta se înlătura o veche nedreptate socială, constatându-se că acest „obicei al rumâniei”, rămas „de la moșii și strămoșii noștri”, nu era „de nici un folos”, ci dimpotrivă, „de mare pagubă sufletului creștinesc”¹¹⁰.

În vara anului 1746 mitropolitul Neofit Cretanul a vizitat pe episcopul Climent și câteva biserici și mănăstiri din Vâlcea. Era în cursul primei sale vizite canonice

¹⁰² A. Mironescu, *op. cit.*, p. 138.

¹⁰³ Arh. Stat. Buc., *fond cit.*, pac. 90, doc. 12 și 13.

¹⁰⁴ *Ibidem*, pac. 59, doc. 5.

¹⁰⁵ *Ibidem*, pac. 11, doc. 16.

¹⁰⁶ *Ibidem*, pac. 60, doc. 27.

¹⁰⁷ *Ibidem*, pac. 24, doc. 8.

¹⁰⁸ *Ibidem*, pac. 39, doc. 94.

¹⁰⁹ A. Mironescu, *op. cit.*, p. 139.

¹¹⁰ A.T. Laurian și N. Bălcescu, „Magazin istoric pentru Dacia”, tomul II, București, 1846, p. 284–287.

prin țară, asupra căreia a lăsat și prețioase însemnări de călătorie. El a ajuns la Râmnic în seara zilei de 19 iulie 1746. A doua zi, fiind duminică, a liturghisit în biserica-bolniță ctitorită de Climent. În ziua de 22 iulie a părăsit Episcopia, îndreptându-se spre Cozia, de unde s-a reîntors la Râmnic în ziua de 25 iulie. În ziua următoare, a plecat spre Ocnele Mari, unde a slujit în 27, duminica, apoi a vizitat Mănăstirea Titirești, Schitul Slătioara, mănăstirile Govora, Dintr-un Lemn și Surpatele. În ziua de miercuri, 30 iulie, „am ajuns seara la o moșie a episcopului Climent numită Pietrarii, unde are casă de piatră și biserică de piatră și am rămas acolo și joi, la 31 iulie. Iar vineri, la 1 august, liturghisind acolo și ospătând, am plecat de acolo și mergând în sus spre miazănoapte, am ajuns seara la mănăstirea ce se cheamă Bistrița”. Mitropolitul Neofit și însoțitorii săi au vizitat, în continuare, mănăstirile Arnota, Hurezi și metocul Stoiceni, iar la 10 august au trecut în județul Muscel, în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei¹¹¹.

Episcopul Climent era prezent și în unele instanțe de judecată, din încredințarea domnitorilor țării, pentru confirmarea sau hotărnicia unor moșii. De pildă, la 22 iunie 1743, făcea parte – din dispoziția lui Mihai Racoviță – dintr-o comisie de judecată, împreună cu ispravnicul Argeșului Sandu Bucșenescu, vornicul Radu Olănescu și alții, în vederea delimitării munților Paraginosul și Frăstoșteanul, pentru care locuitorii din Lotru aveau „pricină și gălceavă” cu cei din Ciocadia-Gorj¹¹².

Uneori a făcut parte și din Dicasteria Mitropoliei Ungrovlahiei, mai ales când se judecau afaceri disciplinare din eparhia sa. Astfel, în 1746, un diacon Grigorie din Bălteni „ot Jiu sud Mehedinți”, fiind hirotonit ilegal „la Di” (Vidin), a fost caterisit de mitropolitul Neofit, episcopul Climent și arhieriei Dionisie Sidis și Macarie Thebaidis¹¹³.

Retragerea din scaun și moartea. Ajuns la vârsta bătrânețelor, episcopul Climent a urmat exemplul multor ierarhi din trecut, care se retrăgeau de bunăvoie din scaun când ajungeau la neputințele vârstei înaintate, spre a lăsa locul unora ce puteau să conducă treburile eparhiei cu mai multă energie și pricepere. Așa a procedat și episcopul Climent. La scurt timp după numirea în scaunul domnesc a lui Grigorie Ghica (aprilie 1748), el s-a îndreptat spre București, unde, la 8 mai 1748, a depus cărja vlădicească, adică a făcut „paretisis”, cum se spunea pe atunci. Actul său de retragere din scaun a fost consemnat în condica de hirotonii a Mitropoliei Ungrovlahiei și din el ne putem da seama încă o dată de grija deosebită pe care o

¹¹¹ Ghenadie Enăceanu, *Mitropolitul Ungrovlahiei Neofit*, I, în BOR, an. II, 1875–1876, p. 737–744 și an. III, 1876–1877, p. 6–22 (textul citat la p. 11); Mihai Caratașu, Paul Cernovodeanu și Nicolae Stoicescu, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Neofit I Cretanul*. Traducere și prezentare de..., în BOR, an. XCVIII, 1980, nr. 1–2, p. 243–315, și vol. *Călători străini despre țările române*, IX, București, 1997, p. 335–346 (fragmentar).

¹¹² T.G. Bulat, *Contribuțiuni documentare la istoria Olteniei, secolul XVI, XVII și XVIII*, Râmnicul Vâlcea, 1925, p. 118–120.

¹¹³ Mircea Păcurariu, *Dicasteria și consistoriul Mitropoliei Ungrovlahiei*, în BOR, an. LXXVII, 1959, nr. 7–10, p. 965–966.

avea față de Eparhia Râmnicului, pe care voia s-a vadă condusă de un ierarh energetic și capabil. Redăm cuprinsul acestui impresionant act al episcopului Climent: „Văzându-mă cum am ajuns la multă slăbiciune din pricina bătrânețelor și a dese boale ce m-au coprins și văzându-mă că nu mai pociu să săvârșesc adesea ale arhierii slujbe și să păstoresc și să por[t] grijă dup[ă] cum se cade de eparhiia mea, a[m] venit dup[ă] cum am putut aici, la scaunul domnesc în București, și m-am rugat de stăpânul meu Prea Sfinția Sa părintele mitropolitul țării[i] chirie chirie Neofit și de Măria Sa prealuminatul nostru domn Io Grigorie Ghica V[oe]v[od], ca să facă milă cu slăbiciunea mea și să rănduiască pă alt frate să fie ep[iscop] la eparhia mea pre care vor aleage dup[ă] pravilă, fiindcă eu înaintea Prea Sf[în]ției Sale și a Mări[ei] Sale prea luminatului nostru domn și a tuturor boiarilor divanului Mări[ei] sale, în divan, din bună voia mea, nefiind sil[i]t dă nimenea, m-am părăsit de eparhiia mea, iar nu și de slujba arhierescă și pentru aceasta am scris această a mea părăsire dă eparhie, într-această condică a Sf[în]t[ei] Mit[ropolitii], iscălitu-mă cu iscălitura mea înaintea și a altor frați arhieriei. 7256 [1748], ma[i], dn[i] 8”. Actul este semnat de mitropolitul Neofit, episcopul Climent, Vartolomei al Dristrei, Grigorie al Mirelor și Dionisie, fost al Paflagoniei¹¹⁴.

În aceeași zi a fost ales ca urmaș ieromonahul Grigorie (1748–1764), egumenul mănăstirii Cozia, un ucenic al său. Actul alegerii sale a fost semnat și de Climent¹¹⁵.

Predoslovia *Cazaniei din 1748* – ultima carte tipărită de el – relatând retragerea sa din scaun – scria: „[...] în zilele acestui blagocestiv domn [Grigorie Ghica, n.n.], la leatul ce scrie mai sus [1748, n.n.], la luna lui mai în 8, mergând acest mai sus numit părinte arhieriu înaintea Măriei Sale au făcut par[etisis] și au lăsat scaunul său iubitului său ucenic chir Grigorie episcop...” căci el „[...] călătoria și-au plinit și credința dreaptă au păzit și văzând că au îmbătrânit și au slăbit, de bună voia sa s-au prostit [smerit, n.n.] și cu umilință la toată obștea se roagă să nu fie uitat, că le va fi păcat”¹¹⁶.

În cuvinte asemănătoare consemna retragerea sa din scaun și pomelnicul cel mare al Episcopiei: „Iară când au fost la anii 7256 [1748], la luna lui mai 7 d[ni], au mers la București, fiind domn pe acele vremi Io Grigorie Ghica Voevod și s-au prostit [smerit, n.n.] de bună voia sa din scaun și au pus în locul sf[în]ției sale pre un ucenic al sf[în]ției sale, anume Grigorie și s-au dat la o parte din valurile lumii, ca întru liniște să roage pre D[um]nezeu a căruia milă să fie cu sf[în]ția sa și cu noi toț[i] în veci. Amin. Și mai trecând vream ș-au dat sf[în]ția sa datoria sfârșitului vieții, la anul 7261 [1753], ianuarie 31 d[ni]”¹¹⁷. Deci după retragerea din scaun a mai trăit aproape cinci ani. Înainte de moarte a îmbrăcat marea schimă

¹¹⁴ G. Enăceanu, *Condica Sfântă*, p. 149–150. Menționăm că dintr-o greșeală de transcriere a datei retragerii sale, făcută de Enăceanu, în multe lucrări s-a scris că retragerea ar fi avut loc la 8 mai 1749, și nu în 1748. În realitate, s-a retras în 1748, cum arată și izvoarele contemporane: pomelnicul cel mare al Episcopiei și predoslovia *Cazaniei din 1748*. Însuși Enăchescu dă, în altă parte, anul 1748, nu 1749.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 151–153.

¹¹⁶ *BRV*, II, p. 106.

¹¹⁷ A. Mironescu, *op. cit.*, p. 259.

sub numele de Cosma¹¹⁸. Dacă acceptăm ca dată a nașterii anul 1685, cum am arătat la început, înseamnă că a murit la vârsta de 68 de ani.

✱

Cercetând viața și activitatea episcopului Climent, constatăm că păstorirea sa a fost una dintre cele mai rodnice din istoria eparhiei Râmnicului, deși a stat în fruntea ei doar 13 ani. De fapt, am putea spune că păstorirea lui a început efectiv abia în 1739, căci din 1735 până în 1737 a condus eparhia ca „ipopsifios”, nefiind hirotonit, iar din 1737 până în 1739 a fost nevoit să-și părăsească reședința din cauza războiului turco-austriac, când i-au fost distruse catedrala episcopală, reședința și clădirile anexe. La toate aceste neajunsuri mai trebuie să adăugăm și opoziția pe care a întâmpinat-o la alegere din partea unor boieri și egumeni, dar mai ales din partea mitropolitului sârb de la Belgrad. El a știut însă să biruiască cu hotărâre și încredere în Dumnezeu toate aceste greutăți. Privit prin prisma atâtor dificultăți pe care le-a îndurat, el apare ca un om energic și cu o voință puternică.

În cursul celor nouă ani de păstorire mai liniștită (1739–1748), a refăcut Episcopia din situația nefericită în care ajunsese datorită vitregiei vremurilor și a adus-o la starea de înflorire pe care o cunoscuse sub înaintașii săi. Astfel, a continuat activitatea cultural-editorială începută sub episcopii Antim și Damaschin, a rezidit catedrala episcopală și clădirile din jur, a ctitorit câteva schituri și biserici, cele mai multe slujind până astăzi ca lăcașuri de închinare, s-a străduit ca preoțimea să corespundă cât mai mult înaltei sale misiuni și a creat o stare materială corespunzătoare pentru Episcopie. Toate acestea îl arată ca un ierarh cu vederi largi, om de carte, bun păstor de suflete și bun gospodar. De aceea, considerăm că trebuie să i se acorde un loc de cinste în rândul marilor ierarhi ai Râmnicului din trecut, putând să fie pus alături de înaintașii săi Antim Ivireanul și Damaschin Dascălul, precum și de urmașii săi de mai târziu, Chesarie și Filaret.

MO, an. 17, 1965, nr. 1–2, p. 22–49.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 141. Un document din 15 noiembrie 1753 menționa pe „răposat(ul) Climent episcopul Râmnicului”. *Ibidem*.

Dintre numeroasele personalități ale clerului moldovean din secolul al XIX-lea, se numără la loc de cinste și frații arhieriei Neofit de Edessa Scriban și Filaret Stavropoleos Scriban. Considerăm că nu este lipsită de interes o succintă prezentare a vieții și activității lor, mai ales că s-a scris prea puțin despre ei. Familia Scribăneștilor se pare că era orginară din Transilvania, de unde trecuse în Bucovina, stabilindu-se în Câmpulung și apoi la Burdujeni. Numele inițial de familie era Artimescu, așa cum se numea și tatăl arhieriei Scriban: iconomul Ioan Artimescu. Numele de Scriban i-a fost dar arhieriei Filaret în timp ce era elev la Academia din Iași (purtând, pe atunci, numele de Vasile Popescu) de către profesorul Vasile Fabian-Bob, așa cum îl încredințaseră mai multe persoane pe George P. Samureanu (un nepot al Scribăneștilor, mama sa fiind soră cu arhimandritul Theoctist). Mai târziu, numele de Scriban l-a luat și Neofit, precum și Christofor Bogatu (arhimandritul Theoctist de mai târziu)¹.

Cel mai în vârstă dintre frații Scriban, episcopul titular Neofit de Edessa², s-a născut în anul 1808 în comuna Burdujeni (azi înglobată în municipiul Suceava),

¹ Date interesante despre familia Scriban la George P. Samureanu, *Familia Scriban*, în „Revista literară”, an. XI, nr. 31, 32, 33 și 34 din 1890. Câteva date se află și la Neofit Scriban, *Încercări poetice. Discursuri politice. Memuare și scrisori politice...Date la lumină de Romulus Scriban*, Iași, 1870, p. 52, nota.

² Despre Neofit Scriban s-au scris până în prezent următoarele lucrări: Constantin Erbiceanu, *Viața și activitatea Preasfințitului Neofit Scriban, episcop de Edesa și fost profesor la Seminarul Veniamin din Mănăstirea Socola*, București, 1888, 29 p. (extras din BOR, an. XII, 1888–1889, nr. 5, p. 321–336, și nr. 6, p. 401–411); Econom D. Lascăr, *Neofit Scriban (teză pentru licență)*, București, 1896, 96 p.; ed. a II-a, București, 1898, 106 p.

Încă din timpul vieții lui Neofit s-a publicat o scurtă biografie a sa de către Arune Pumnul, *Lepturariu românesc*, tom. IV, Viena, 1864, p. 214–216. Datele pe care le oferă A. Pumnul nu corespund însă întru totul realității.

Date interesante prezintă și Gh. Erbiceanu, *Discurs funebru pronunțat la moartea Prea S-tului Neofit Scriban*, în „Revista teologică”, Iași, an. IV, nr. 21 din 14 septembrie 1886, p. 164–168, și nr. 22 din 21 sept. 1886, p. 173–176. Vezi și Iuliu Scriba, *Neofit Scriban*, în *Enciclopedia română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 917–918.

primind la botéz numele de Nicolae. Familia lor se strămutase de mai mult timp la Burdujeni, venind aici din Câmpulungul Moldovei. Tatăl lor era iconomul Ioan Artimescu, preot la biserica Mănăstirii Todireni (azi biserica parohială din Burdujeni-Târg), mort la 6 iunie 1848. Mama, presvitera Pelaghia, născută Bogatu, murise încă din vremea copilăriei fiilor săi. Amândoi părinții sunt înmormântați în curtea bisericii din Burdujeni-Sat, ctitorită de Filaret Scriban³. Dintre fiii lor, în afară de Neofit și Filaret, mai cunoaștem pe Gavriil Scriban. Acesta studiasse la Seminarul de la Socola, fiind apoi hirotonit preot și numit profesor de cântări bisericești și tipic la același Seminar. A ocupat acest post timp de șapte ani, până la moartea sa, survenită la 17 octombrie 1851. A fost înmormântat la Burdujeni de către Filaret Scriban. O soră a fraților Scriban, Sofia, a murit la Botoșani, tot prin 1848, împreună cu fiica sa Pulcheria, fiind înmormântate la biserica Cuvioasa Paraschiva din Botoșani și aduse apoi la Burdujeni⁴.

În slujba Bisericii. Tânărul Nicolae Scriban și-a însușit primele cunoștințe de carte la școala mănăstirii din Burdujeni, unde erau predate materiile obișnuite la asemenea școli pe vremea aceea: scrisul, cititul, aritmetica, religia (cu învățarea *Ceaslovului* și a *Psaltirii*) și cântările bisericești. Tot aici a învățat grecește de la călugării greci din mănăstire⁵. La vârsta de 16 ani a intrat la Mănăstirea Gorovei, unde a fost tuns în monahism de către egumenul acelei mănăstiri, arhimandritul Macarie Jora, primind numele de Neofit. Fiind un bun cunoscător al muzicii bisericești – în română și în greacă – și având o voce frumoasă, a fost numit psalt

³ Pe crucea de pe mormânt se află inscripția: „Aici odihnesc Iconomul Ion Scriban mort de holeră în 1848”. Comunicat de preotul D. Hrițcu din Burdujeni-Sat, în 1958.

⁴ Gavriil Scriban a avut șase copii: Temistocle, August, Romulus, Ioan, Iulia și Nicolae, creșcuți de frații Neofit și Filaret, căci erau orfani și de mamă. Dintre aceștia, August a fost trimis să studieze la Petersburg, de unde s-a întors cu titlul de „candidat în legi”, fiind apoi profesor la Seminarul de la Socola. Romulus, cel mai apropiat de frații Scriban, a fost trimis de M. Kogălniceanu să studieze la Torino, unde a obținut titlul de doctor în drept și științe administrativ-politice, ajungând apoi magistrat și profesor secundar. El este tatăl arhimandritului Iuliu Scriban. Cf. T. N. M(anolache), *†Arhimandritul Iuliu Scriban*, în BOR, an. LXVII, 1949, nr. 3–4, p. 69. Temistocle a murit de tânăr, în 1844. Ioan a fost ofițer. Iulia a fost căsătorită cu profesorul Gheorghe Erbiceanu de la Seminarul „Veniamin”.

O altă rudă a Scribăneștilor era arhimandritul Theoctist Scriban (în mirenie Christofor Bogatu), văr primar cu ei după mamă, mama fraților Scriban fiind soră cu preotul Gavriil Bogatu, tatăl lui Theoctist. Vezi despre el: Gh. Erbiceanu, *Note asupra vieții și activității arhimandritului Theoctist Scriban*, în BOR, an. XIII, 1889–1890, p. 699–702; G.P. Samureanu, *Theoctist Scriban*, în „Revista literară”, an. XI, nr. 7, 1890, p. 106–110, și Mircea Păcurariu, *Arhimandritul Theoctist Scriban*, în MMS, an. XXXVI, 1961, nr. 3–4, p. 236–240. Nepoata fraților Scriban, Pulcheria, fiica sorei lor Sofia, a fost căsătorită cu iconomul Ioan Bobulescu, viitorul arhiereu titular Iosif Sevastias (mai târziu Botoșăneanu) și apoi episcop al Râmnicului. Vezi: C. Erbiceanu, *Viața și activitatea Prea Sfințitului Iosif Bobulescu, fost episcop al Râmnicului Noului-Severin*, în BOR, an. XIX, 1895–1896, nr. 6, p. 219–332. O altă nepoată a lor s-a căsătorit cu diaconul Ioan Dârțu, dar a murit la 6 luni după căsătorie; soțul ei s-a călugărit, sub numele de Ieremia, ajungând mai târziu arhiereu titular cu numele de Gălățeanu. Vezi despre el: diaconul Ilie Gheorghită, *Arhiereul Ieremia Dârțu (Gălățeanu)*, în „Anuarul Seminarului «Veniamin Costachi»” din Iași, 1927–1930, Iași, 1931, p. 69–73.

⁵ Gh. Erbiceanu, *Discurs funebru...*, p. 165.

sau cântăreț al Mănăstirii Gorovei, lucru atestat de o însemnare făcută de el însuși pe o carte de cântări bisericești, semnând „Neofit cântărețul, la 1827”⁶.

Nu a stat însă mult timp la Gorovei, căci în 1833 îl găsim la Iași ca ieromonah și slujitor al bisericii Sf. Trei Ierarhi. Deși era acum în vârstă de 25 de ani, totuși și-a reluat studiile, frecventând diferite cursuri la Școala Vasiliană de la Trei Ierarhi, reînființată în 1828, și la Academia Mihăileană, înființată în 1835, școli în floare pe atunci, cu profesori distinși, ca G. Seulescu, Vasile Fabian-Bob, Eftimie Murgu și alții⁷. Aici a făcut frumoase studii de literatură și filosofie, învățând limbile latină și franceză și aprofundând limba greacă, pe care o cunoștea de acasă. Se pare că prin 1837–1838 și-a terminat studiile, căci în 1838 îndeplinea slujba de predicator și catihet la Mitropolie, fiind hirotosit de mitropolitul Veniamin Costachi în treapta de singhel⁸. Cunoaștem și câteva cuvântări pe care le-a rostit în această perioadă în catedrala mitropolitană din Iași.

În 1838 a tipărit un scurt *Catehism*, cu titlul *Catehisis seau învațeturi de capitenie ale Bisericii reseritene, parte compuse, iar parte culese shi printr-un nou metod, scrise cu litere strămoșești* de singelul Neofit Scriban... (Iași, Tip. Sf. Mitropolii, 1838, XIV+II + 48 p., format mic). Lucrarea a fost scrisă la îndemnul și cu cheltuiala mitropolitului Veniamin Costachi, pentru a servi celor ce doreau să treacă de la alte rituri la credința ortodoxă. Manuscrisul fusese cercetat și îndreptat de Petru Câmpeanu, profesor de filosofie la Academia Mihăileană. Neofit semnează și o prefață, în care scria despre virtutea dragostei (p. XII–XIV), apoi, pe două pagini, dădea o „scurtă povățuire în scrierea cu litere române sau latine” (p. I–II), catehismul său numărându-se printre primele lucrări tipărite cu litere latine din Moldova. Lucrarea cuprindea câteva rugăciuni, datoriile omului către Dumnezeu, către sine, către aproapele și datoriile creștinești, urmând apoi catehismul propriu-zis, sub forma obișnuită de întrebări și răspunsuri, împărțit în trei părți: despre credință (inclusiv *Simbolul credinței*), despre dragoste (inclusiv explicarea celor 10 porunci) și despre nădejde (rugăciunea domnească și fericirile).

Cu toate că își dobândise o cultură frumoasă în școlile frecventate, singhelul Neofit Scriban a plecat în 1838 la București, ca să urmeze cursurile Colegiului Național de la Sf. Sava; în București a rămas mai mult de un an, ascultând cursurile profesorilor de acolo⁹.

În 1839 s-a reîntors la Iași, reluându-și postul de predicator la Mitropolie, fiind numit și „catihet esortator și spiritual pa lângă școlile publice din Mănăstirea Sf. Trei Ierarhi”¹⁰. În același an, cu prilejul deschiderii cursurilor la institutul vasilian, a rostit, în Biserica Trei Ierarhi, un *Cuvânt despre educație*, în care cerea cultivarea limbii române în școli, arătându-se ca un însuflețit apostol al culturii și limbii românești¹¹. Tot în această perioadă de timp, mitropolitul Veniamin Costachi îl ridică la treapta de protosinghel.

⁶ C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 5.

⁷ *Ibidem*, p. 6–7.

⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁹ Gh. Erbiceanu, *Discurs funebru...*, p. 165; C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 10.

¹⁰ Cf. *Pidalionul*, ed. Neamțu, 1844, prefața, f. 3^v.

¹¹ N. Scriban, *Cuvinte bisericești*, București, 1868, p. 83–89.

În toamna anului 1840, din cauza unor intrigi și calomnii urzite împotriva sa la curtea domnitorului Mihail Sturza, fiind acuzat că are idei progresiste, a fost trimis pe cinci ani la Mănăstirea Neamț pentru „pocăință”, după ce vreme de cinci săptămâni, în decembrie 1840, își găsisse adăpost în casa părintească de la Burdujeni. Și-a început canonul la mănăstire în primele luni ale anului 1841. N-a stat însă mult timp la Neamț, căci mitropolitul Veniamin Costachi, printr-o scrisoare cu data de 26 ianuarie 1842, îl numea profesor la Școala Națională de la Fălticeni, obligându-l, în același timp, să corecteze traducerea sa la *Pidalion*¹².

Din timpul profesoratului său la Fălticeni se cunosc și două discursuri: *Discurs la fundarea școlii naționale din Fălticeni, la 1842, aprilie 29* și *Discurs la examen la școala din Fălticeni, ținutul Suceava, 1842, iulie 15*, în care insistă asupra rolului deosebit pe care-l are învățământul în limba română¹³. A fost numit apoi, pentru scurt timp, egumen la Mănăstirea Mogoșești¹⁴.

La 12 august 1843, la rugămintea vrednicului stareț al mănăstirilor Neamț și Secu, arhimandritul Neonil, a fost numit de către domnitorul Mihail Sturza profesor de științe religioase și limba elină la Școala Națională din Mănăstirea Neamț, înființată pentru călugării care doreau să învețe carte. I se reînnoiește și datoria de a corecta traducerea la *Pidalion* a mitropolitului Veniamin Costachi¹⁵. Această voluminoasă operă de legiuiri bisericești a ieșit de sub tipar în 1844, în Mănăstirea Neamț. Foaia de titlu consemna pe toți aceia care au ostent și au contribuit la publicarea ei: „[...] traduse din grecește în românește de Înalt Prea Sfințitul proin mitropolit Kiriu Kir Veniamin..., prin sânguința și cheltuiala Prea cuviosului arhimandrit și stareț sf. Mănăstirii Neamțul și Secul Kir Neonil, îndreptate și îndeplinite de protosinghelul Neofit”. Tot Neofit Scriban semna o prefață *Către cetitori* (p. 1–4), în care sublinia importanța lucrării.

În urma trimerterii sale la Mănăstirea Neamț, protosinghelul Neofit a compus mai multe poezii, unele în care-și plângea soarta nemeritată, iar altele cu caracter patriotic¹⁶. Tot din această perioadă datează mai multe cuvântări, rostite fie la diferite sărbători bisericești, fie cu prilejul unor fapte însemnate, petrecute în Mănăstirea Neamț¹⁷.

În 1846 este rechemat la Iași și numit director al Școlii de la Trei Ierarhi și „superior” al Bisericii Sf. Vasile.

¹² *Pidalionul*, prefața, f. 3^v.

¹³ N. Scriban, *Încercări poetice*, p. 66–67 și 75–84.

¹⁴ *Pidalionul*, prefața, f. 3^v.

¹⁵ *Ibidem*. Vezi cuvântarea rostită la 17 octombrie, cu prilejul deschiderii cursurilor Școlii Naționale din Mănăstirea Neamț, în N. Scriban, *Cuvinte bisericești*, p. 208–225.

¹⁶ Publicate în N. Scriban, *Încercări poetice*, p. 5–47. O scurtă caracterizare a activității sale poetice vezi la Horia Opreșan, *Un prelat poet: Neofit Scriban*, în „Arhiva”, Iași, an. XXXIX, nr. 4, 1932, p. 148–153.

¹⁷ De pildă, cuvântările rostite cu prilejul tunderii unor frați în monahism: N. Scriban, *Cuvinte bisericești*, p. 100–121 și 200–209. O cuvântare a fost tipărită în broșură, cu prilejul vizitei făcute la Mănăstirea Neamț de fiii domnitorului Mihail Sturza, în 5 septembrie 1844. Era o adevărată predică dogmatico-morală, în care vorbea mai ales despre Biserică și supunerea pe care i-o datorează credincioșii.

În anul 1848, fratele său Filaret Scriban, pe atunci rector al Seminarului de la Socola, în dorința de a avea un corp didactic bine pregătit, l-a adus și pe Neofit ca profesor. A deținut slujba de profesor la Seminarul din Mănăstirea Socola timp de 14 ani, din 1848 până în 1862, fiind însărcinat în cursul acestor ani să predea: istoria universală și a patriei, limba elină, retorica și filosofia. Din noiembrie 1860, după ce fratele său Filaret a fost numit profesor la noua Facultate de Teologie din Iași, Neofit este numit și rector al Seminarului, funcție pe care a îndeplinit-o timp de doi ani, până în noiembrie 1862¹⁸. În 1852, mitropolitul Sofronie Miclescu îl ridicase la treapta de arhimandrit¹⁹.

Din timpul profesoratului său la Socola datează și unele lucrări. Dintre acestea consemnăm traducerea unei lucrări teologice în română și două manuale didactice, întocmite mai cu seamă pentru elevii săi de la Socola. În 1851 traducea în română o lucrare cu caracter dogmatic-simbolic a lui Alexandru Sturza, publicată sub titlul *Duplul paralel sau Biserica în fața papității și a reformei veacului XVI...* (Iași, Tip. Buciumul Român, 1851, 117 p. în 8°, cu alfabet de tranziție). Are două prefețe: a lui Neofit Scriban (p. 1–5) și a lui Alexandru Sturza (p. 6–8). Expunerea se împarte în două mari capitole sau „paralele”. Paralela întâi prezintă controversile dogmatice dintre Biserica ortodoxă și cea romano-catolică: dogma purcederii Duhului Sfânt, purgatoriul, cuminecarea sub ambele forme, întreita cufundare la botez, întrebuițarea pâinii dospite și azimilor la cuminecătură, primatul papal. Paralela a doua înfățișează controversile dogmatice dintre Biserica ortodoxă și protestantism: credința și faptele bune drept condiții ale mântuirii, Sf. Euharistie, autoritatea Bisericii, Sf. Tradiție, cultul sfintei cruci, a Maicii Domnului, al îngerilor și sfinților, cultul sfintelor icoane și al moaștelor, posturile, starea sufletelor după moarte și rugăciunile pentru cei morți.

Între lucrările didactice se numără *Urziri istorice sau curs metodic de istorie...* (Iași, Tip. Buciumul Român, 1851, 212 p., în 8°, cu alfabet de tranziție). Manualul era destinat nu numai seminariștilor de la Socola, ci tuturor tinerilor, cărora le adresează *O vorbă de prefață. Către tinerimea română*. Era prelucrat după istoricul francez Lévy, expunând pe scurt istoria antică, medie, modernă și cea a patriei.

O altă lucrare didactică a lui Neofit Scriban este *Metoda pentru studiul limbii elenice*, după J. J. Burnouff...Partea I (Iași, 1861, XV + 318 p. în 8°) și cuprindea morfologia; partea a doua (Iași, 1862, 340 p., în 8°) cuprindea sintaxa. Era tipărită – așa cum aflăm din foaia de titlu – „pentru uzul în școlile publice ale țării”²⁰.

Militant pentru Unirea Principatelor. Dar ceea ce-l ridică pe Neofit Scriban cu mult deasupra contemporanilor săi și-l așază printre cei mai de seamă slujitori ai

¹⁸ Gh. Erbiceanu, *Discurs funebru...*, p. 116; C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 19.

¹⁹ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea Socola*, Iași, 1885, p. 102.

²⁰ C. Erbiceanu, în *Viața și activitatea P.S. Neofit*, p. 19, afirmă că ar fi rămas de la el și o *Retorică* în manuscris, ceea ce nu este exclus, fiind și profesor de retorică.

Bisericii românești din toate timpurile este aportul său deosebit de însemnat în frământările anilor 1856–1859, în vederea realizării Unirii țărilor române²¹. Propaganda unionistă, care începe să se manifeste mai ales în urma încheierii Tratatului de la Paris de către cele șapte Mari Puteri ale Europei, la 18/30 martie 1856, a avut un sprijin puternic în reprezentanții Bisericii, în frunte cu însuși mitropolitul Sofronie Miclescu. Din dispoziția acestuia, arhimandritul Neofit Scriban scrisese lucrarea *Unirea și neunirea Principatelor Române* (Iași, Tip. Buciumul Român, 1856, 28 p., cu alfabet de tranziție), având și o precuvântare a lui Teodor Codrescu²². Lucrarea era împărțită în două capitole: I. *Neunirea Principatelor*, în care combătea argumentele reprezentanților partidei antiunioniste, și II. *Unirea Principatelor*, în care arăta foloasele de natură politică, economică și administrativă ce ar rezulta în urma unirii celor două țări românești. Lucrarea arhimandritului Scriban a produs însă nemulțumiri în partida separatiștilor, fiind combătută de postelnicul Nicolae Istrati, fratele episcopului antiunionist Meletie Istrati de la Huși, prin broșura intitulată *Despre cvestia zilei în Moldova*, apărută în 1856, la Iași (36 p., format mic). Broșura lui Nicolae Istrati a fost combătută de mai mulți patrioți moldoveni, între care se număra și arhimandritul Neofit Scriban, care i-a dat riposta cuvenită prin lucrarea *Foloasele Unirii Principatelor Române* (Iași, Tip. Buciumul Român, 1856, 38 p., cu alfabet de tranziție)²³. Și aceasta era împărțită în două capitole: I. *Foloasele din lăuntru* (p. 6–20), în care arăta că în urma Unirii se va ajunge la o prosperare economică a țării și la o mai bună organizare administrativă, și II. *Foloasele din afară* (p. 20–37), în care arăta importanța politică a Unirii celor două țări. Aceste două lucrări i-au atras aversiunea reprezentanților partidei antiunioniste, precum și a conducătorilor țării, care de asemenea se numărau între dușmanii Unirii. Agentul austriac de la Iași a cerut chiar caimacamului Teodor Balș

²¹ Rolul lui Neofit Scriban în aceste evenimente a fost exagerat de unii. De exemplu, D. Lascăr, *op. cit.*, ed. 1898, p. 35, afirma că ar fi fost președinte al Comitetului Unionist înființat la Iași în 30 mai/ 11 iunie 1856. Tot așa și N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, 1904, p. 38. Din lectura atentă a actelor acestui comitet nu reiese că Neofit ar fi deținut rolul de președinte, deși era în legătură cu liderii acestui comitet: D. Rallet, C. Negri, A. Panu, M. Kogălniceanu, M. C. Epureanu, D. Cracti, P. Mavrogheni, D. Cozadini, C. Hurmuzaki și alții.

²² Lucrarea a apărut în „Zimbrul”, Iași, an. IV, nr. 117 din iunie 1856, și în „Steaua Dunării”, Iași, an. II, nr. 29 din 5 iunie 1856. Este reprodușă și în Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturza și Dimitrie C. Sturza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. III, București, 1889, p. 1–7 (și traducerea franceză, p. 7–13). Un exemplar din lucrarea lui Neofit Scriban a fost trimis de către consulul francez din Iași, Victor Place, ministrului de Externe al Franței, contele Alexandre Walewski. Cf. *Acte și documente*, III, București, 1889, p. 556.

²³ Publicată și în „Zimbrul”, an. IV, nr. 142 și 143 din 3 și 4 iulie 1856. D. Lascăr, în *op. cit.*, ed. 1898, p. 36, afirma că aceste două lucrări ale lui Neofit au fost tipărite în 10 000 de exemplare și difuzate în toată Moldova de către elevii Seminarului de la Socola, cu prilejul vacanței din vara anului 1856.

Arhimandritul Neofit Scriban a mai publicat atunci și o poezie, *La unirea românilor*, în „Zimbrul”, an. IV, nr. 140 din 1 iunie 1856, reprodușă în *Încercări poetice*, p. 53–55. Tot de atunci era și poezia *Liberarea sclavilor în Moldova*, în *Încercări poetice*, p. 39–42.

(1856–1857) exilarea lui Neofit, din cauza celor două broșuri²⁴. Noul caimacam, Nicolae Vogoride (1857–1858), a intervenit pe lângă mitropolitul Sofronie să nu înscrie pe frații Scriban în listele electorale ale clerului pentru alegerile în Divanul Ad-hoc, sub pretext că însăși Poarta Otomană ar fi cerut acest lucru²⁵.

Întrucât mitropolitul Sofronie era printre cei mai însuflețiți sprijinitori ai ideii Unirii, caimacumul Nicolae Vogoride și reprezentantul turc în Comisia Europeană de la București, instituită de Congresul de Pace de la Paris (februarie–martie 1856), au cerut patriarhului ecumenic înlăturarea sa din scaunul mitropolitan. Lucrurile n-au ajuns însă așa departe, dar patriarhul Chiril a adresat mitropolitului Sofronie o scrisoare ofensatoare, în care se plângea în termeni vagi de conduita sa, amenințându-l că va lua măsuri energice împotriva sa dacă se va menține pe aceleași poziții²⁶. Scrisoarea a produs o vie indignare în întreaga țară. În urma primirii ei, arhimandritul Neofit Scriban a întocmit, probabil pentru consulul francez Victor Place, o scurtă notă cu câteva dovezi asupra autocefaliei Bisericii moldovene²⁷. Nu peste mult timp, a tipărit la Paris o lucrare mai dezvoltată, în care trata aceeași problemă, cu titlul: *Scurtă istorisire și hronologie despre Mitropolia Moldovei* (Paris, 1857, 18 iunie, 28 p., cu alfabet de tranziție). După o scurtă istorie a Mitropoliei Moldovei, cu prezentarea mitropoliților din Suceava și Iași (p. 5–24) – în care găsim însă numeroase date eronate –, aducea câteva dovezi prin care căuta să arate că Biserica Moldovei era „neatârnată” de Constantinopol, deci „autocefală”. Iată acele argumente: 1. Vechea „Mitropolie” a Tomisului – care cuprindea și Moldova – era autocefală. 2. Mihail Paleologul, în timpul lui Alexandru cel Bun, acorda Mitropoliei Moldovei dreptul de neatârnată. 3. În *Îndreptarea Legii* se menționa că Mitropolia Moldovei nu atârna nici de Ohrida, nici de Constantinopol. 4. Mărturia lui Dimitrie Cantemir din *Descrierea Moldovei*, care sublinia cinstea deosebită de care se bucura mitropolitul Moldovei între ceilalți mitropoliți, nefiind supus nici unui patriarh; el era hirotonit de arhieri locali, confirmat de domn și doar își anunța alegerea la Patriarhie. 5. Un firman al sultanului întărea mitropolitului Moldovei drepturile sale de vechime. 6. Analele țării nu arată că actele de natură bisericească ar fi fost supuse aprobării Patriarhiei. 7. Regulamentul Organic, prin art. 413, prevedea ca mitropolitul să fie judecat pentru abateri canonice și disciplinare de către un sobor de 12 arhieri din Principate, iar pentru abateri de natură civilă de un sobor de 12 arhieri și 12 boieri mari²⁸.

Se cunosc și alte fapte ale arhimandritului Neofit Scriban din timpul frământărilor pentru Unire. Cu prilejul venirii în Moldova a comisarilor celor șapte Mari Puteri, care formau așa-numita Comisie Europeană de la București, a cărei

²⁴ *Acte și documente*, IV, București, 1889, p. 731.

²⁵ *Ibidem*, IV, p. 509–511.

²⁶ *Ibidem*, IV; scrisoarea patriarhului la p. 465–466.

²⁷ *Ibidem*, IV, p. 564–566. Are data de 13 mai 1856.

²⁸ În Divanul Ad-hoc al Moldovei, în ședința din 4/16 noiembrie 1857, când s-a luat în dezbatere problema recunoașterii autocefaliei Bisericii moldovene, se aduceau aceleași argumente. Comp. cu *Acte și documente*, VI, București, 1896, p. 159–160.

misiune era de a informa asupra dorințelor românilor, în fruntea clerului și a credincioșilor ieșiți întru întâmpinarea lor, la Iași, se aflau și frații Scriban²⁹. Amândoi frații au vizitat pe comisarii Puterilor străine favorabile Unirii (Rusia, Franța, Sardinia și Prusia), expunându-le doleanțele unioniștilor moldoveni.

În vara anului 1857, comitetul unionist de la Iași a însărcinat pe arhimandritul Neofit Scriban să plece la București, pentru a intra în legătură cu unioniștii din Țara Românească. Împreună cu aceștia trebuia să stabilească măsurile de interes comun în vederea continuării luptei pentru realizarea Unirii. În același timp, trebuia să intre în legătură cu membrii Comisiei Europene, cărorora să le ceară Unirea și să le aducă la cunoștință plângerile moldovenilor împotriva caimacamului Vogoride și a Guvernului său³⁰. În București a intrat în legătură cu baronul de Talleyrand, cu mitropolitul Nifon și cu fruntașii unioniști din Țara Românească. A adresat fiecărui episcop eparhiot și mitropolitului câte o scrisoare, în care îi îndemna să sprijine Unirea³¹. Tot în București, a rostit, în Biserica Sărindar, un cuvânt la ziua caimacamului Alexandru Dimitrie Ghica, adept al Unirii³².

Rolul său se reliefează în vremea alegerilor pentru Divanul Ad-hoc. Se știe că în Moldova au avut loc două alegeri, în primele dintre ele reușind antiunioniștii, grație măsurilor arbitrare și falsurilor comise de Guvernul caimacamului Vogoride. La aceste alegeri arhimandritul Neofit a fost exclus din listele electorale ale clerului din Iași, pe motiv că era „monah”, care locuiește în afara orașului, la Socola³³. După anularea acestora, în noile alegeri de la 29 august 1857, clerul din Iași, cu 136 de voturi, din 139 câte fuseseră exprimate, a ales pe arhimandritul Neofit Scriban ca reprezentant al său în Divanul Ad-hoc³⁴.

²⁹ Vezi depeșa comisarului francez, baronul de Talleyrand-Périgord adresată contelui Walewski, în *Acte și documente*, IV, p. 409. Iată cum descria Victor Place pe frații Scriban, într-o depeșă adresată contelui Walewski, la 4 iunie 1857: „Amândoi sunt, fără îndoială, reprezentanții cei mai luminați, cei mai capabili și cei mai energici ai clerului moldovean...De mult timp austrieicii și turcii au înțeles că frații Scriban pun piedici politicii lor de presiune și înșelare și ce influență vor avea ei în Divan, unde dorința generală îi cheamă; de aceea nu vor neglija nimic pentru a-i îndepărta” (*ibidem*, IV, p. 730–731).

³⁰ În această călătorie era însoțit de nepotul său Romulus. Au trecut Milcovul noaptea, pentru ca să nu fie surprinși de autorități. Cf. C. Erbiceanu, *Viața și activitatea P.S. Neofit*, p. 21; N. Scriban, *Apologia sa față de cleveitorii săi din Iași și București*, București, 1867, p. 36.

³¹ Cf. D. Lascăr, *op. cit.*, p. 36. Vezi scrisoarea adresată episcopului Climent al Argeșului la 3 iulie 1857, în Biblioteca Academiei Române, Ms. 4, f. 755–758.

³² N. Scriban, *Cuvinte bisericesti*, p. 243–246.

³³ *Acte și documente*, IV, p. 4, 641–642 și 786. Arhimandritul Neofit a protestat împotriva acestei măsuri ilegale, arătând că face parte din clerul orașului Iași, în calitate sa de profesor la Seminar, de arhimandrit al Mitropoliei și cenzor al cărților bisericesti și al predicilor rostite în catedrala mitropolitană, deci pe nedrept e considerat simplu „monah” (*ibidem*, IV, p. 790–791). Însuși mitropolitul Sofronie, într-o scrisoare către Comisia Europeană de la București, din 18 iunie 1857, protestează împotriva excluderii sale din liste, declarând, printre altele: „[...] ar fi de dorit pentru slava Bisericii și pentru binele nației ca țara noastră să aibă cât mai numeroși oameni ca arhimandritul Neofit Scriban” (*ibidem*, IV, p. 867–876; citatul la p. 870). După anularea primelor alegeri, printr-un ofis al Departamentului de Interne din 22 august (3 septembrie 1856), era trecut și el în listele electorale (*ibidem*, V, București, 1890, p. 554–555).

³⁴ *Ibidem*, V, p. 609, după „Gazeta de Moldavia”, an. XXVIII, nr. 71 din 9/21 septembrie 1857.

Divanul s-a deschis în ziua de 28 septembrie (st. v.) 1857, fiind precedat de un *Te Deum* săvârșit în Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași, la care arhimandritul Neofit a rostit în fața deputaților prezenți o cuvântare ocazională, în care le vorbea despre importanța evenimentului³⁵.

În ședința din 7/19 octombrie 1857 s-a votat cu un mare entuziasm propunerea lui M. Kogălniceanu despre organizarea viitoare a țării. În ședința a opta, din 10 octombrie 1857, s-a ales un comitet alcătuit din 9 membri, între care și arhimandritul Neofit, care era însărcinat cu formularea problemelor ce urmau a fi luate în discuție de către Divan. Comitetul a întocmit un proiect, cu 15 propuneri, între care punctele 5 și 6 se ocupau de probleme bisericești: 5. „Libertatea cultului în mărginirea capitulațiilor” și 6. „Înființarea unei autorități sinodale centrale pentru treburile duhovnicești ale Bisericii române”³⁶. În ședința a zecea, din 25 octombrie 1857, s-a luat în discuție problema libertății cultelor. În cadrul discuțiilor, a luat cuvântul și arhimandritul Neofit, care a sprijinit această dorință a Divanului, cerând însă ca libertatea cultelor să fie acordată în așa fel încât „să nu jignească religia ortodoxă”. Cerea și înființarea unei autorități sinodale cu atribuții legislative și administrative³⁷. În discuțiile care au avut loc în luna decembrie în comitetul reprezentanților clerului, cinci dintre membrii săi (arhierii Ghenădie Șendrea și Filaret Scriban, arhimandrii Neofit Scriban și Melchisedec Ștefănescu și iconomul Dimitrie Matcaș) au întocmit și prezentat Adunării un proiect în 12 puncte „cu privire la viitoarea organizare a Bisericii moldovene”. După lungi discuții asupra celor 14 puncte prezentate de deputații clerului, în ședința a 21-a, din 21 decembrie 1857, Adunarea a votat în unanimitate un program de 15 puncte, cu privire la Biserica³⁸.

Neofit Scriban a votat alături de ceilalți membri ai Divanului numeroase măsuri propuse în vederea reorganizării Principatelor: egalitatea tuturor înaintea legilor și desființarea privilegiilor, respectul domiciliului și libertății individuale, organizarea armatei, separarea puterii executive de cea legiuitoare, supunerea străinilor la legile țării, încheierea de relații comerciale cu alte state, învățământul obligatoriu și gratuit etc. A sprijinit și unele amendamente care erau propuse. De exemplu, amendamentul propus de M. Kogălniceanu pentru respingerea instituției Senatului și organizarea unei singure Adunări Legislative. Neofit Scriban a fost singurul cleric care a votat această măsură³⁹. În nesfârșitele discuții asupra raporturilor dintre boieri și țărani clăcași, arhimandritul Neofit, împreună cu arhierul Ghenădie Șendrea și iconomul Dimitrie Matcaș, a votat pentru

³⁵ N. Scriban, *Cuvinte bisericești*, p. 74–82.

³⁶ *Ibidem*, VI, 1, p. 87–88.

³⁷ *Ibidem*, VI, 1, p. 102–107. Arhimandritul Neofit avusese pregătită încă o lungă cuvântare, pentru a o rosti în Divan, prin care cerea restituirea averilor bisericești și îmbunătățirea soartei clerului. N-a rostit-o însă pentru ca să nu provoace nemulțumiri. Reprodusă în N. Scriban, *Cuvinte bisericești*, p. 226–242.

³⁸ *Acte și documente*, VI, 1, p. 469–470; Filaret Scriban, *Istorie bisericească a românilor pe scurt*, Iași, 1871, p. 148–151. Nicolae Dobrescu, *Studii de istoria Bisericii române contemporane. Istoria Bisericii din România (1850–1895)*, București, 1905, p. 93–95.

³⁹ *Acte și documente*, VI, 1, p. 279–280 și 300. Pentru ședințele Divanului vezi același volum, p. 35–531.

propunerea deputaților țărani, care cereau desființarea boierescului și a tuturor privilegiilor, precum și alte măsuri în vederea îmbunătățirii situației lor⁴⁰.

După dizolvarea Divanului, în cursul anului 1858 au avut loc pregătirile în vederea alegerilor pentru Adunarea Legislativă a țării, care avea menirea să desemneze pe noul domnitor. La 29 august 1858, arhimandritul Neofit Scriban a rostit o cuvântare către alegătorii din Iași, prin care-i îndemna să-și aleagă reprezentanți vrednici, care să lupte pentru unirea celor două țări⁴¹. Cu ocazia deschiderii Adunării Legislative, la 28 decembrie 1858 (st.v.), săvârșindu-se un *Te Deum* în Biserica Sf. Nicolae Domnesc, tot arhimandritul Neofit a rostit o scurtă cuvântare în fața deputaților prezenți, cerându-le să-și aleagă un domnitor vrednic, care să-i urmeze cu cinste lui Ștefan cel Mare⁴². Cu ocazia alegerii lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Țării Românești, a scris un articol intitulat *O salutare României în 24 ianuarie 1859*, în care pröslăvea marele eveniment⁴³.

După alegerea lui Alexandru Ioan Cuza în Țara Românească, s-a hotărât ca garnizoana din Iași să fie formată din ostași munteni, iar cea din București din ostași moldoveni. La venirea batalionului I din regimentul II muntenesc în Iași, ostașii au fost întâmpinați de elevii Seminarului de la Socola, iar arhimandritul Neofit Scriban a rostit un cuvânt de bun venit, cerându-le să fie credincioși domnului, țării și Bisericii⁴⁴. La 12 decembrie 1861, la proclamarea Unirii definitive, Neofit Scriban a rostit un cuvânt de felicitare în fața lui Alexandru Ioan Cuza⁴⁵.

Alte fapte ale lui Neofit Scriban. Acestea au fost, pe scurt, meritele și aportul său la cauza Unirii. După realizarea acestei mari dorințe a celor două țări, și-a dat seama că se deschidea o nouă epocă pentru cler, de aceea a tipărit trei broșuri, scriind despre rostul clerului în noua organizare a țării. În prima broșură, intitulată *Necesitatea clerului în societate și nevoia de punere a sa în adevărata cale a sortirii sale...însoțită de constituțiunea clerului ortodocs din Transilvania* (Iași, Tip. Buciumul Român, 1859, 58 p., cu alfabet de tranziție, extras din „Steaua

⁴⁰ *Ibidem*, VI, 1, p. 342–346. Împreună cu Ghenadie Șendrea, Melchisedec Ștefănescu și Dimitrie Matcaș votează și un amendament la propunerea deputaților țărani, cu un cuprins asemănător (*ibidem*, VI, 1, p. 369–385).

⁴¹ N. Scriban, *Încercări poetice*, p. 85–95.

⁴² „Steaua Dunării”, an. III, nr. 6 din 10 ian. 1859; N. Scriban, *Cuvinte bisericesti*, p. 247–248; *Acte și documente*, VIII, București, 1900, p. 338–339. Amintim aici că, în această perioadă, arhimandritul Neofit a rostit mai multe cuvântări la înmormântarea unor fruntași ai Partidului Unionist, din care reiese, de asemenea, patriotismul său. De pildă, *Cuvânt la înmormântarea vornicului Dimitrie Ralet*, în „Steaua Dunării”, an. III, nr. 78 din 14 noiembrie 1858; *Acte și documente*, VII, București, 1892, p. 714–718, și N. Scriban, *Cuvinte bisericesti*, p. 295–302; *Cuvânt la moartea lui Mihail Cantacuzino Pașcanu*, *ibidem*, p. 273–286, reproduc și în N. Iorga, *Cuvântări de înmormântare și pomenire*, Vălenii de Munte, 1907, p. 129–138; *Cuvânt la moartea arhiereului Ghenadie Șendrea*, în *Cuvinte bisericesti*, p. 336–346 (și în broșură, Iași, 1861).

⁴³ „Steaua Dunării”, an. III, nr. 23 din februarie 1859; N. Scriban, *Încercări poetice*, p. 58–65; *Acte și documente*, III, p. 611–615.

⁴⁴ „Românul”, București, 28 aprilie 1859; N. Scriban, *Cuvinte bisericesti*, p. 46–52; comp. și cu A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. XIII, București, 1930, p. 37.

⁴⁵ N. Scriban, *Cuvinte bisericesti*, p. 249–250.

Dunării”, „Zimbrul” și „Vulturul”), arăta care este rolul clerului în societate, precum și nevoia de a fi luminat și sprijinit. În altă broșură, intitulată *Clerul român în fața articolului 46 de Convențiune...* (extras din „Steaua Dunării”, retipărită de arhimandritul Dionisie Romano, locotenent de episcop al Buzăului, Buzău, 1860, 32 p.), considera că membrii clerului sunt în drept să ocupe funcții publice, în baza art. 46 din Convenția de la Paris, din 1858, care prevedea egalitatea tuturor în fața legii și dreptul de a fi admiși în dregătorii publice în amândouă țările (se pare că a fost scrisă în urma demisiei arhimandritului Melchisedec Ștefănescu din funcția de ministru al Cultelor, în mai 1860).

Întrucât se pusese problema alegerii unor noi episcopi – dat fiind că majoritatea scaunelor episcopale și chiar scaunul mitropolitan de la Iași erau ocupate de locuitori („locotenenți”), publicându-se chiar un proiect de lege care să reglementeze aceste alegeri –, arhimandritul Neofit Scriban a tipărit broșura *Nelegalitatea și defectuoșitatea proiectului de lege pentru alegerea mitropolișilor și a episcopilor din Principatele Unite* (Iași, Tip. Buciumul Român, 1861, 24 p., extras din ziarul „Trecutul”, nr. 7 și 8 din 1861). Preconiza aici o serie de măsuri salutare privitoare la cler. De pildă, cerea ca promovările în funcțiile bisericești să se facă numai pe baza activității depuse în slujba Bisericii și a țării. Pentru arhieriei, cerea să aibă studii, iar alegerea lor să se facă de către o Adunare Obștească, formată din deputații Adunării Legislative, din membrii Sinodului și din reprezentanții extraordinari ai clerului de mir și monahal din fiecare ținut al eparhiei vacante. Se ridica împotriva numărului mare de hirotoniri și tunderi în monahism. Cereă ca numai acei monahi să fie admiși la taina hirotoniei care au absolvit Seminarul de la Mănăstirea Neamț.

Am menționat mai sus că în noiembrie 1860 arhimandritul Neofit Scriban a fost numit rector al Seminarului de la Socola, funcție pe care a îndeplinit-o până în 1862. În tot acest timp a deținut și funcția de membru în Consiliul Superior de Instrucțiune de pe lângă Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice. În 1862, drept răsplată pentru serviciile aduse Bisericii și țării, la propunerea lui Al. I. Cuza, locotenentul de mitropolit al Moldovei, Chesarie Răsmeriță Sinadon, l-a ridicat la treapta de arhieru titular, cum se obișnuia pe atunci, pentru scaunul de Edessa⁴⁶. La 3 noiembrie 1862 era numit „locotenent” de episcop al Argeșului, în urma morții episcopului Climent, păstorind până în 1865⁴⁷. Se știu însă prea puține lucruri din vremea episcopatului său de la Argeș, așa că ar fi nevoie de noi cercetări spre a pune în lumină această parte puțin cunoscută a activității sale. Se cunosc unele intervenții ale lui către domn, cerând îmbunătățirea situației clerului⁴⁸.

Din 1865 a început așa-numita „luptă pentru canonicitate”, în care rolul de frunte l-au deținut frații Scriban, mai ales Neofit. Lupta a început după publicarea

⁴⁶ O copie de pe actul de promovare la treapta de arhieru, având data martie 1862, în B.A.R., Ms. 218, f. 67 (dosar Iosif Bobulescu).

⁴⁷ Contemporanii spun că se vorbea ca Neofit Scriban să fie numit mitropolit al Ungrovlahiei în locul lui Nifon (1850–1875).

⁴⁸ O adresă semnată împreună cu alți 14 clerici din eparhie, la 18 mai 1864, în N. Scriban, *Încercări poetice*, p. 22–25; alta, din 9 decembrie 1864, la p. 26–29.

Decretului organic pentru înființarea unei autorități sinodale centrale pentru afacerile religiei române, din 3 decembrie 1864, dar mai ales după publicarea *Legii pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți din România*, votată de Camera Deputaților la 20 ianuarie 1865, de Senat la 5 februarie și sancționată de domn la 11 mai 1865⁴⁹. Prin prima lege se prevedea constituirea unui Sinod general, format din mitropoliții și episcopii eparhioți și din arhieriei români, din câte trei deputați aleși de clerul de mir al fiecărei eparhii (preoți sau laici cu cunoștințe teologice) și din decanii facultăților de teologie din București și Iași (care însă nu existau). Se prevedeau astfel de „sinoade” și pentru eparhii. Prin cea de a doua lege se prevedea numirea mitropoliților și a episcopilor de către domn „după o prezentare a ministrului de Culte, în urma deliberării Consiliului de Miniștri”, precum și judecarea lor de către Curtea de Casație pentru delictele de natură civilă. Deci se aduceau lucruri noi, mai ales în ceea ce privește numirea arhieriei eparhioți de către domn, ceea ce era contrar obiceiului țării și canoanelor. Între episcopii decretați în urma promulgării acestei legi se număra și Neofit Scriban, decretat episcop de Argeș la 11 mai 1865. Nevoind însă să primească scaunul episcopal în asemenea condiții, la zece zile după numire și-a prezentat Guvernului demisia, fiindu-i primită la 2 iunie 1865⁵⁰. La 1 decembrie 1865, începând și lucrările Sinodului de care am amintit mai sus, în ședința a treia din 7 decembrie, Neofit Scriban ia cuvântul pentru a-l combate, depunând tot atunci un protest pe biroul Sinodului și părăsind sala de ședințe. Sinodul i-a exclus din sânul său atât pe Neofit, cât și pe Filaret Scriban și pe Iosif Bobulescu, care, de asemenea, au protestat împotriva sa⁵¹.

Îndată după numirea episcopilor pe baza acestui decret, a început o luptă înverșunată în presă, discuții în Senat, pe tema „necanonicilor”. Cei mai de seamă adversari ai acestora erau frații Scriban, cărora li s-au alăturat în curând arhieriei Iosif Bobulescu Sevastias și Ioanichie Evantias de la Câmpulung, preotul Păunescu din Pitești, arhimandritul Climent Nicolau din Iași (care-i combate pe „necanonicii” prin ziarul lui „Preutul”), precum și unii laici: Scarlat Rosetti (prin ziarul „Ecclesia” și în Senat), Ioan Valentineanu (prin ziarul „Reforma”), Romulus Scriban (prin ziarul „Dacia romană”), Scarlat Turnavitul (care a cerut în Senat excluderea „necanonicilor” de la ședințele sale), N. R. Rosnovanu și alții. S-a mers și mai departe, încât Scribăneștii au apelat la consulii străini – ceea ce, desigur, a fost o regretabilă greșeală – și la Patriarhia din Constantinopol, care a rupt relațiile cu episcopii „necanonicii”.

Lupta a continuat timp de mai mulți ani, cu polemici și discuții de ambele părți. Acum apar o serie de articole și lucrări ale lui Neofit Scriban, prin care apăra punctul de vedere canonic, ridicându-se împotriva episcopilor numiți de Al. I. Cuza și a

⁴⁹ I. M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiurile României vechi și noi*, vol. I, București, 1873, p. 1789–1791; a doua este reprodusă și la N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 107, n. 2.

⁵⁰ N. Scriban, *Răspuns Guvernului și Sinodului românesc din 1865*, București, 1896, p. 103.

⁵¹ *Ibidem*, p. 101, urm.; la p. 111–113, cele trei proteste ale lor. De fapt, acest Sinod nici n-a funcționat prea mult.

Sinodului creat prin Decretul organic. Între lucrările sale din acest timp se numără: *Răspuns Guvernului și Sinodului românesc din 1865, adică explicăciuni la protestele a trei arhieriei moldoveni în contra legiuirilor necanonice octroate* (impuse – n.n.) *Bisericii de puterea civilă din Principatele Unite de la Dunăre...* (București, 1866, 118 p.). Combătea aici legile și măsurile luate de Al. I. Cuza privitoare la cler și Biserică. Altă lucrare se intitula *Apărare a adevărului și a dreptului față de episcopatul necanonic...* (București, 1866, 72 p.). Combătea pe arhieriei „necanonică”, arătând totodată lupta pe care a dus-o el în vederea ridicării Bisericii la o stare mai bună. În *Răsturnarea ultimelor rătăciri a apărătorilor episcopatului necanonic și a nelegiuirilor făcute Bisericii românești...* (București, 1867, 52 p.), combătea pe autorul articolului *Bratianida*, publicat în numărul 522 al ziarului „Trompeta”. În *Apologia Prea Sfințitului Arhiepiscop D.D. Neofit Scriban față de clevetitorii săi din Iași și București...* (București, 1867, 72 p.), arăta rolul său în Divanul Ad-hoc, răspunzând atacurilor adversarilor săi⁵².

Lupta Scribăneștilor a fost, totuși, încununată de succes, căci în 1872 s-a constituit un Sinod canonic, legal, format din cei doi mitropoliți, din cei șase episcopi sufragani și din opt arhieriei „titulari”, câte unul pentru fiecare eparhie. Prin *Legea sinodală* din acel an, s-a revenit și la vechiul sistem de alegere a mitropoliților și episcopilor de către un colegiu electoral, format din membrii Sfântului Sinod și din membrii Camerei și Senatului, cu excepția eterodocșilor.

În cursul acestor frământări, episcopul Neofit Scriban a stat în București, pe la diferite biserici, în 1867 fiind la biserica Amza⁵³. În locul său, ca episcop de Argeș a fost numit arhimandritul Ghenadie Țeposu, hirotonit de îndată ca arhiepiscop, om cult, cu studii la Lipsca, predicator renumit în acea vreme. Numirea lui a provocat însă nemulțumiri între credincioșii din eparhie, care îl doreau pe Neofit Scriban. S-au adresat numeroase memorii Guvernului și domnitorului, prin care se cerea înlăturarea lui Ghenadie și revenirea lui Neofit⁵⁴. Ca urmare a acestor intervenții, episcopul Ghenadie a demisionat în 1868, retrăgându-se în București, unde a trăit până la sfârșitul vieții (†1877). În locul său a fost reintegrat Neofit Scriban, în calitate de locotenent de episcop (19 iulie 1868). Și în această a doua

⁵² În afară de aceste lucrări, Neofit Scriban a mai publicat numeroase articole în diferite periodice și câteva broșuri. Consemnăm doar câteva dintre ele: *Expunere de situațiunea actuală a episcopatului Ecclesiei romane*, la 6 septembrie 1866, memoriu adresat domnitorului și publicat în ziarul „Ecclesia”, nr. 7 din 18 septembrie 1866 (text român și francez). Alte lucrări și articole sunt reproduse în *Încercări poetice: Respingerea sofismelor necanonicului Sinod din 1867* (p. 127–171); *Noua chestie religioasă în România* (p. 96–107); *Act istoric. Scrisoare către D. Conte Scarlat Rosetti* (două scrisori, p. 108–126); *Unde mergem cu Biserica* (p. 177–185); *O vorbă a Bisericii adânc intristate* (p. 190–197) și altele.

⁵³ N. Scriban, *Răsturnarea ultimelor rătăciri*, prefață.

⁵⁴ Un memoriu semnat de 430 de credincioși din Curtea de Argeș și Pitești, la 22 martie 1866, și adresat Locotenentei Domnești, în N. Scriban, *Apărare a adevărului și a dreptului*, p. 69–70. Un memoriu al credincioșilor din Curtea de Argeș, din 10 oct. 1866, și altul al celor din Pitești, din septembrie 1866, adresat domnitorului, în N. Scriban, *Apologia*, p. 68–71. S-au mai adresat șase memorii în același sens, acoperite de mii de semnături.

perioadă a episcopatului său la Argeș a luat mai multe măsuri în sprijinul clerului său⁵⁵. A păstorit timp de cinci ani, când, în urma sancționării *Legii sinodale* din 1872, s-a făcut alegerea episcopului eparhial în persoana arhimandritului Iosif Naniescu, viitorul mitropolit al Moldovei (ianuarie 1873). Neofit s-a retras definitiv din viața bisericească, stabilindu-se în casa părintească de la Burdujeni, unde și-a petrecut apoi restul vieții.

Nici în ultima parte a vieții sale nu și-a părăsit preocupările culturale, deși era înaintat în vârstă. Astfel, în 1868 a tipărit un volum de predici și cuvântări cu titlul *Cuvinte bisericești rostite la diferite ocazii* (București, 1868, 362 p.). În afară de cuvântările menționate în cursul acestei expunerii, volumul cuprinde și o seamă de predici – originale, traduse sau prelucrate –, rostite la diferite praznice împărătești și ale sfinților⁵⁶. În 1870, nepotul său Romulus îi strânge o parte dintre poezii, cuvântări și articole într-un volum intitulat *Încercări poetice. Discursuri politice. Memoare și scrisori politice...* (Iași, 1870, 252 p.), de care am amintit în repetate rânduri.

La îndemnul tipografului Toma Teodorescu din București, revizuieste vechile traduceri românești la *Mărgăritarele* Sfântului Ioan Gură de Aur, confruntându-le cu ediția grecească publicată la Veneția, în 1793. Lucrarea a apărut sub titlul *Mărgăritare sau colecțiune de cuvinte alese a celui întru Sfinți Părintelui nostru Ioan Hrisostomul, Arhiepiscopul Constantinopolului și ale altor Sfinți Părinți*. A treia oară tipărită în românește... (București, Tipografia Toma Teodorescu, 1872, 384 p., in-folio). Cuprinde 34 de predici ale Sfântului Ioan Gură de Aur, zece predici și câteva învățături din alți Sfinți Părinți.

În 1874, făcând o călătorie la Locurile Sfinte, și-a publicat impresiile de călătorie, cu numeroase informații istorice și geografice, într-o lucrare intitulată *Călătoria mea la pământul sfânt și la Ierusalim în lunile iunie, iulie, august și septembrie 1874* (București, Tipografia Națională, 1875, 50 p.). Lucrarea – scrisă chiar în Ierusalim, în zilele de 1–27 august 1874 – era închinată fratelui său Filaret, în memoria căruia scria și un „imn de jale” (p. 48–50).

Tot în acest timp a scris și o interesantă lucrare exegetico-dogmatică, intitulată *Testamentul Vechi studiat duce la cel Nou ori evidenții intrinsece că Sacra Scriptură este insuflată de Dumnezeu pentru scularea și mântuirea omenirii*. Operă lucrată după originale grecești... (București, Tipografia Curții, 1876, 113 p.). Lucrarea se ocupa de învățătura *Vechiului Testament*, insistând asupra profețiilor mesianice și a superiorității învățăturii *Noului Testament*, care este împlinirea celui vechi.

⁵⁵ Câteva acte de apărare a clerului și o adresă a sa din 1870 către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, prin care cerea să se ia măsuri pentru îmbunătățirea stării clerului, în N. Scriban, *Încercări poetice*, p. 227–250.

⁵⁶ Unele dintre cuvântările acestui volum apăruseră și în broșură. De pildă: *Cuvânt la înmormântarea presviterului Saftă Isăcescu*, Iași, 1859, 14 p.; *Cuvânt la înmormântarea Prea Sfințitului episcop Tripoleos Ghenădie Șendrea*, Iași, 1861, 16 p.; o scurtă caracterizare a activității predicatoriale a lui Neofit Scriban, vezi la diaconul dr. Gheorghe Comșa, *Istoria prediciei la români*, București, 1921, p. 178–179.

A publicat și câteva cuvântări: *Cuvânt junebru...rostit în 20 mai 1873... asupra rămășiților mortale ale reposatului senatore, graff și cavaler Carol de Rosetti* (București, 1872, 13 p.); *Cuvânt pentru Sfintele Paști 1876, aprilie 1* (București, 1876, 12 p.) și *Cuvânt la Nașterea Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos* (București, 1876, 15 p.). Menționăm și *Plângerile unui sihastru pentru România*, împărțită în șapte cânturi (Iași, 1875, 76 p.)⁵⁷.

Ultimii ani ai vieții și i-a petrecut retras la Burdujeni. Prin testamentul său a lăsat suma de 2 000 de galbeni Primăriei din Burdujeni pentru înființarea unui fond din care să se întrețină biserica familiei – ctitorită de fratele său Filaret – și un azil de bătrâni, pentru care a lăsat casele părintești⁵⁸. A murit în ziua de marți, 9 octombrie 1884, fiind înmormântat la 11 octombrie, în pronaosul bisericii familiei, alături de fratele său Filaret. Slujba înmormântării a săvârșit-o un sobor de preoți, în frunte cu arhiepiscopul Ieremia Dârțu Gălățeanu, în prezența unei numeroase asistențe, între care se aflau și profesorii Seminarului de la Socola, în frunte cu directorul Theoclist Scriban⁵⁹.

Din această sumară expunere, socotim că cititorul își va putea forma o icoană clară a acestei luminoase figuri a clerului moldovean din secolul al XIX-lea. Neofit Scriban este unul dintre cei mai luminați ierarhi ai Bisericii noastre, căci nu s-a petrecut nici o faptă de seamă în vremea sa la care el să nu-și fi adus o contribuție efectivă. Preot la Biserica Sfinții Trei Ierarhi și predicator la Mitropolie, profesor la școlile naționale din Fălticeni și Mănăstirea Neamț, la Școala de la Trei Ierarhi și la Seminarul de la Socola, locțiitor de episcop la Argeș, Neofit Scriban a lăsat pretutindeni urme prin activitatea sa. Nerecunoștința contemporanilor săi însă nu a ținut seama nici de aceste laturi ale activității sale, nici de aportul său la realizarea Unirii Principatelor și la revenirea Bisericii ortodoxe la organizarea ei pe principii canonice tradiționale, ci l-a forțat să se retragă în Burdujenii copilăriei, unde a trăit, aproape uitat, până la sfârșitul vieții.

MMS, an. 35, 1959, nr. 1–2, p. 87–102.

⁵⁷ O listă a tuturor lucrărilor sale, vezi în *Bibliografia românească modernă, 1831–1918*, vol. IV (R–Z), București, 1996, p. 226–228.

⁵⁸ C. Erbiceanu, *Viața și activitatea P.S. Neofit*, p. 28.

⁵⁹ Un anunț despre moartea sa, în „Revista teologică” din Iași, an. II, nr. 30, din 14 octombrie 1884, p. 233. Notăm că C. Erbiceanu și D. Lascăr dau greșit anul morții sale: 1885, în loc de 1884.

Fratele mai mic al lui Neofit Scriban, episcopul titular *Filaret Stavropoleos*¹, s-a născut la Burdujeni, în 1811, primind la botez numele de Vasile. Primele cunoștințe de carte le-a dobândit în casa părintească și de la călugării greci din Mănăstirea Todireni, ca și fratele său². Copilăria și-a petrecut-o în multe necazuri, așa cum el însuși povestește la bătrânețe, într-o scrisoare adresată nepotului său Romulus, în 1870. Redăm un scurt fragment din această scrisoare: „Cunoaște că eu, după ce am fost dat de tatăl meu de a servi ca băet de 12 ani la han la Botoșani doi ani, și un an la băcănie tot acolo, Providența trimițându-mi boale grele, tatăl meu m-a luat acasă și am făcut pe bucătarul și spălătorița, fiindcă vlădica de Burdujeni, de la mănăstirea de acolo [Meletie Burdujanul, fostul episcop de Roman din timpul Eteriei, n.n.], nu îngăduia preoților văduvi, cum era tatăl meu, de a ține femei în case, nici pentru a spăla pe copii. După acești trei ani de slugărie, am fost dat iarăși la slugărie la călugării greci din Treisfetitele [„Trei Ierarhi” din Iași, n.n.], care erau una cu aceia din Burdujeni. Aicea, ca servitor, am început studiile mele, învățându-mi lecțiile nu ziua, căci eram slugă, ci noaptea, și nu la lumânare, căci nime nu mi-o

¹ Despre Filaret Scriban au scris: Constantin Erbiceanu, *Viața și activitatea și scrierile Prea Sfințitului Filaret Scriban, tratată din punct de vedere religios, moral și literar*, București, 1892, 104 p. (extras din BOR, an. XVI, 1892–93, p. 385–416, 481–512, 601–620, 693–704). Vezi apoi: *Cuvinte funebre pronunțate la înmormântarea repausatului arhiepiscop Filaret Scriban, episcop Stavropoliei*, imprimate de arhiepiscopul Iosif Sevastias Bobulescu, Iași, 1880, 54 p. Cuvântările au fost rostite de iconomul Constantin Buțureanu (p. 7–12), prof. Gh. Erbiceanu (p. 13–26), prof. Constantin Erbiceanu (p. 27–42) și preotul Nestor Vorobchievici (p. 43–53); George P. Samureanu, *Episcopul Filaret Scriban*, în „Revista literară”, an. XI, nr. 3, 1890, p. 39–43; Iuliu Scriban, în *Enciclopedia română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 918. Cu ocazia semicentenarului morții sale, a scris un scurt articol preotul Corneliu Grumăzescu, *Arhiepiscopul Filaret Stavropoleos Scriban. O aniversare care nu trebuie uitată*, în BOR, an. XLI, 1923, nr. 15, p. 1112–1114.

Scurte date biografice se găsesc și în alte părți: Avksenti Stadnițki (viitorul mitropolit Arsenie de Novgorod), *Rumîni polucivșie obrazovanie v russkih duhovnoucebnih zavedeniiah* (Românii care și-au făcut studiile în școlile teologice rusești), Kișinev, 1891, p. 3–23.

Dintre ruși a scris despre el și I. Askocenski, *Istoria Kievsoi Duhovnoi Akademii* (Istoria Academiei Duhovnicești din Kiev), Kiev, 1863, p. 193 și urm.

² G. P. Samureanu, *art. cit.*, p. 39.

da, ci suindu-mă în dosul caselor, pe niște stânjeni de lemne, la zarea lunei și așa, la un examen, în prezența neuitatului Kiselev, Direcțiunea Școalelor, în urma ecsamenului public, m-a scos din slugărie, rânduindu-mă pedagog cu dreptul de intern, iar aceasta pentru cuvântul că nu eram nobil, nu puteam fi admis intern de-a dreptul”³.

Elev și profesor. Acest din urmă fapt s-a petrecut în 1830, când a intrat la Școala Vasiliană de la Trei Ierarhi din Iași, reînființată cu doi ani în urmă, în 1828. Școala era împărțită în trei cicluri: curs elementar, școală normală și gimnaziu, la care se adăugau câteva obiecte „extraordinare”: dreptul privat al românilor și limbile elină, franceză și rusă. În 1835 se organizează Academia Mihăileană, la început cu 4 clase gimnaziale – ridicate apoi la 7 –, și în care erau admiși absolvenți ai gimnaziului vasilian și ai pensionatelor particulare. În 1837 programul studiilor la aceste două școli era următorul: clasele I și II începătoare, la Școala Vasiliană, iar clasele I și II gimnaziale, clasele I și II umanoare, clasa de filosofie și clasa de drept, la Academia Mihăileană⁴. Tânărul Vasile Popescu-Scriban, căci așa se numea pe atunci, a urmat cursurile acestor două școli în calitate de „stipendist” [bursier, n.n.], din 1830 până în 1837. Din „atestatul” eliberat la 28 noiembrie 1838, rezultă că în acești 7 ani audiase următoarele cursuri: catehismul, gramatica românească, gramatica latină, retorica și mitologia, geografia universală, istoria universală, matematica (aritmetica, algebra, trigonometria), filosofia (logica, metafizica, filosofia morală), limbile rusă, franceză și latină. La toate aceste obiecte, precum și la purtare, „totdeauna s-au făcut vrednic din clasul I-iu cu Eminenție”⁵. Pe lângă aceste cursuri, mai urmăsea un an și jumătate cursul de filosofie al lui Eftimie Murgu⁶ și cursul de legi („dreptul naturii și legilor țivile din condica Moldovei”) al „jurisconsultului” Christian Flechtenmacher⁷.

Deși era numai elev, în 1834 este numit, prin concurs, profesor suplinitor de limba franceză la Școala Normală de la Trei Ierarhi, post pe care-l va deține până în 1836, când este însărcinat să predea gramatica română, aritmetica și catehismul elevilor din „clasul începător”. În 1837 este însărcinat cu suplinirea cursurilor de retorică, poezie și mitologie la Academia Mihăileană, fiind numit tot atunci și pedagog. În sfârșit, în 1838 este dat ca ajutor paharnicului G. Săulescu la cursul său de istorie, post pe care-l deține până în 1839⁸. Reiese de aici că tânărul Vasile

³ Ms. rom. 735, Biblioteca Academiei Române (B.A.R.). Reprodus și la C. Erbiceanu, *Viața ... P. S. Filaret*, p. 3–4 și 85.

⁴ A. D. Xenopol, *Memoriu asupra învățământului superior în Moldova. Cu ocazia aniversării a 50-de ani a înființării acestui învățământ*, Iași, 1885, p. 30.

⁵ *Ibidem*; atestatul eliberat de Epitropia Școalelor, la p. 123–124.

⁶ *Ibidem*; atestatul elogios eliberat de E. Murgu, la 20 mai 1836, la p. 119–120.

⁷ *Ibidem*; atestatul acestuia din 10 decembrie 1837, la p. 122.

⁸ *Ibidem*, p. 57. O notă a Departamentului Cultelor și Instrucțiuni pentru anii serviți ca profesor, în Biblioteca Academiei Române, Ms. 735, f. 19, reprodusă și de C. Erbiceanu, *Viața... P. S. Filaret*, p. 65.

Popescu-Scriban era unul dintre cei mai distinși elevi ai școlii, căci numai așa se explică faptul că, fiind încă elev, i se încredințase suplینirea cursurilor menționate. În 1837, după absolvirea cursurilor, este cinstit de domnitorul Mihail Sturza cu rangul de „pitar”⁹.

Din această perioadă a vieții sale de elev și profesor, datează câteva cuvântări, precum și unele lucrări didactice sau literare, tipărite sau rămase în manuscris. Dintre cuvântări, cea mai de seamă este aceea rostită la înmormântarea profesorului său, ardeleanul Vasile Fabian-Bob, la 7 aprilie 1836¹⁰. În 1836 a tipărit și prima sa lucrare, intitulată *Întăile cunoștințe pentru junimea moldoveană care învață limba franceză*, Iași, la Institutul Albinei, 1836, 4 p. + 254 p., format mic. Are o scurtă prefață, semnată „Vasile Popescu, elevu Academiei, Eși, 3 aprilie 1836”. Cartea era formată numai din retroversiuni, cu text paralel român (cu litere chirilice) și francez. Textele erau luate din diferite discipline: astronomie, fizică, zoologie, botanică, chimie, geografie, iar la sfârșit (p. 186 și urm.) avea o scurtă gramatică franceză (noțiuni elementare). Peste doi ani a tipărit o geografie a celor trei țări românești, intitulată *Mică geografie a Daciei, Moldaviei și a Țării Românești*, prelucrată de V. Popescu Scriban, elev Academiei Mihăene, Eșii, în Tipografia Albinei, 1838, 4 p. + 56 p. Lucrarea se număra printre primele geografii publicate la noi, prima fiind aceea a episcopului Amfilohie Hotiniul, prelucrată după Buffier, tipărită la Iași, în 1795.

Câteva lucrări i-au rămas însă în manuscris. Între acestea se numără o *Retorică cu toate părțile ei*, propusă în clasele umanoare, la 1837, în Academia Mihăileană, de profesorul Vasile Scriban¹¹, și o *Gramatică franceză*, tălmăcită de V. Popescu-Scriban Pitar (în 24 de lecții, plus una „depre sintacs pe scurt”)¹².

În afară de aceste manuale didactice, a mai prelucrat și tradus unele bucăți literare. Între acestea se numără *Tragedia lui Brutus*, prelucrată în românește după franțuzăște de pitarul V. Popescu-Scriban, Eșu, 1838, în tipografia... (semn că era destinată publicării)¹³ și *Ambrozie Cruzoe*, tălmăcit de Popescu-Scriban Pitar¹⁴. Tot din această perioadă datează câteva traduceri: din Cornelius Nepos (din latină), *Dialogurile morților* (din franceză), și *Viața lui Socrate*¹⁵ (din latină).

Student la Kiev. În dorința de a-și îmbogăți cunoștințele și în același timp de a sluji Bisericii, în 1838 a adresat o cerere „către Cinstita Epitropie a învățăturilor publice în Prințipatul Moldaviei”, prin care ruga „să fie trimis la vreo universitate

⁹ *Ibidem*, p. 5.

¹⁰ *Cuvânt funeral alcătuit și rostit de elevul Vasile Popescu cu prilejul înmormântării Dsale paharnicului Vasile Fabian, profesorul în clasul filosofiei la Academie, răposat în Iași la 7 april. 1836*, 3 f. Litografiat. Este reproduș și în A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 125–131. Se află și în Biblioteca Academiei Române, Ms. 736, f. 204–206 și cota III, 192.016.

¹¹ Cf. A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885, p. 259.

¹² Ms. 764, B.A.R., f. 159–215.

¹³ *Ibidem*, f. 1–79. Era prelucrată în versuri.

¹⁴ *Ibidem*, f. 80–100.

¹⁵ Cf. C. Erbiceanu, *Viața... P. S. Filaret*, p. 5.

din țările străine, spre a să desăvârși în științele teologicești”¹⁶. Mitropolitul Veniamin Costachi, în calitate de președinte al Epitropiei Învățăturilor Publice și ceilalți membri, între care și Gheorghe Asachi, au hotărât să-l trimită la Academia Teologică din Kiev. Prin mijlocirea consulului rus din Iași, s-a obținut aprobarea din partea Guvernului rus și a Sf. Sinod¹⁷. Mitropolitul Veniamin din Petersburg, printr-o scrisoare datată 20 iulie 1839, îl recomanda mitropolitului Kievului Filaret Amfiteatrov¹⁸. A plecat în Rusia abia în august 1839¹⁹. A urmat cursurile Academiei Duhovnicești din Kiev până în 1842, admitându-i-se să urmeze cei patru ani de studii numai în doi ani²⁰.

Acolo a avut ca profesori pe unii dintre cei mai de seamă teologi ruși ai vremii, între care protoereul Ivan Scvorțev, profesor de filosofie morală, Iacob Amfiteatrov, părintele omileticii rusești, și alții. A avut legături de prietenie cu o serie de ierarhi și profesori ruși, fie de la Kiev, fie din alte centre, pe care a avut prilejul să-i viziteze după terminarea studiilor. Fusesse coleg, printre alții, cu Macarie Bulgakov, viitorul mitropolit al Moscovei, și cu Alexei Novoselov, viitorul episcop al Ecaterinoslavului. Corespondează mai târziu cu arhiepiscopul Inochentie Borisov al Odesei, renumitul predicator, fost rector al Academiei din Kiev când își începuse el studiile, și cu urmașul său Dimitrie Muretov, ajuns și el arhiepiscop al Odesei²¹. Dar cele mai strânse legături de prietenie le-a legat cu diplomatul și gânditorul Alexandru Scarlat Șturza²².

În timpul celor trei ani petrecuți în Rusia, tânărul Vasile Popescu-Scriban a strâns mult material documentar și bibliografie din arhivele și bibliotecile rusești, în vederea întocmirii unei istorii bisericești a românilor²³. Tot în Kiev a compus

¹⁶ Ms. 734, B.A.R., f. 117.

¹⁷ *Ibidem*, f. 132–135.

¹⁸ *Ibidem*, f. 130–131. Scrisoarea lui Veniamin, în traducere rusă, la A. Stadnički, *op. cit.*, p. 6–8.

¹⁹ Scrisoarea, în limba latină, trimisă de Filaret al Kievului lui Veniamin Costachi, la 29 august 1839, prin care-l informa de sosirea lui Scriban, se află în Biblioteca Academiei Române, Ms. 734, f. 133–134, și în traducere rusă la A. Stadnički, *op. cit.*, p. 8–9. Mitropolitul Veniamin îi răspunde la 15 ianuarie 1840, mulțumindu-i pentru primirea elevului său la Academia Duhovnicească din Kiev, Ms. 734, B.A.R., f. 135.

²⁰ De acest lucru îl informează el însuși pe mitropolitul Veniamin, printr-o scrisoare datată 10 iulie 1841. *Ibidem*, f. 107.

Cuvântarea rostită de Vasile Popescu-Scriban în 1841, după terminarea cursurilor, cu prilejul examenului public din acel an, la Gh. E. Sorocovenco, *Românii și rușii*, în rev. „Din trecutul nostru”, Chișinău, an. IV, nr. 22–30, 1936, p. 32–35.

²¹ Cf. A. Stadnički, *op. cit.*, p. 22–23.

²² Date amănunțite despre Al. Șturza la Gh. Bezviconi, *Din trecutul lui Alexandru Șturza*, în rev. „Din trecutul nostru”, an. IV, nr. 36–39 din 1936, p. 1–81 (cu specială privire la p. 51–81); E. Haivas, *Alexandre de Stourdza, 1791–1854*, Paris, 1939, și preotul Ioan Irimia, *Viața lui Alexandru Sc. Șturza*, în BOR, an. LXII, 1945, nr. 11–12, p. 657–667, și an. LXIV, 1946, nr. 4–6, p. 258–273.

²³ Dăm aici numai câteva indicații asupra materialului strâns de Scriban, azi în Biblioteca Academiei Române, Ms. 738, f. 154–198 și 214–241: articole în limba rusă publicate în periodicele rusești și în *Istoria Rusiei*, de Karamzin, extrase din diferiți autori români sau străini. În Ms. 737 se află mai multe articole (unele copiate), publicate în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, în colecția *Uricariul* ș.a. O parte din materialul adunat l-a folosit la redactarea *Istoriei bisericești a românilor pe scurt*, apărută în 1871, la Iași.

mai multe poezii, rămase în manuscris²⁴. Sunt interesante apoi scrisorile sale către diferite persoane din țară: Veniamin Costachi, Gheorghe Asachi, fratele său Neofit, tatăl său și unii prieteni²⁵.

După terminarea studiilor, dorind să obțină titlul de magistru în teologie, și-a exprimat către mitropolitul Filaret dorința de a fi tuns în monahism. Mitropolitul Filaret a cerut mitropolitului Veniamin Costachi permisiunea de a-l tunde în monahism chiar în Kiev, lucru pe care mitropolitul Moldovei l-a acceptat²⁶. A fost tuns în monahism în Marea Lavră din Kiev, Peștera Sf. Antonie, de către însuși mitropolitul Filaret, care i-a dat numele său, în ziua de 5 august 1841. În ziua următoare, la Schimbarea la Față, a fost hirotonit ierodiacon, iar în 15 august, la Adormirea Maicii Domnului, ieromonah, ambele hirotoniri fiind săvârșite tot de mitropolitul Filaret, în Marea Lavră din Kiev²⁷. În aprilie 1842 Academia Duhovnicească din Kiev l-a declarat *magistru sacro-sanctae Theologiae humaniorumque litterarum*, acesta fiind primul caz când un român era promovat magistru în teologie al unei academii duhovnicești din Rusia²⁸.

Rector de seminar. Terminând studiile, după o călătorie făcută la Petersburg, în toamna anului 1842 se reîntoarce în țară. La 20 septembrie 1842 Epitropia Învățăturilor Publice l-a numit profesor și rector al Seminarului „Veniamin” din Mănăstirea Socola, în locul arhimandritului Vladimir Suhopan²⁹. Abia după câteva luni, la 15 februarie 1843, ieromonahul Filaret Scriban a fost ridicat la rangul de arhimandrit, cu dreptul de a purta cruce și mitră la slujbe, de către arhiereul Filaret Beldiman Apamias, la stăruințele domnitorului Mihail Sturza³⁰. În același an, la 21 iunie, Comitetul Mitropoliei și al Mănăstirilor Pământești, l-a numit egumen al Mănăstirii Socola, post pe care-l va deține până în 1862, el fiind primul care a îndeplinit atât slujba de rector al Seminarului, cât și pe aceea de egumen al Socolei³¹.

²⁴ Iată care sunt aceste poezii: *Fericirea, Cântarea mea, Toamna, Paștele de la Kiev, Merlușca mea, Singur în spital, Postul cel Mare, Nimicirea, Cântarea, Acasă, Prejmetul Kievului, Adevăr*, Biblioteca Academiei Române, Ms. 734, f. 106–107, 122–125, 136–142. Unele fragmente din aceste poezii sunt reproduse la C. Erbiceanu, *Viața... P. S. Filaret*, p. 13–15 și 17–18.

²⁵ Ms. 734, B.A.R., f. 103–120.

²⁶ *Ibidem*; cererile sale de călugărie, din 3 ianuarie 1841 și 25 iunie 1841, adresate mitropolitului Filaret, la f. 142–144, iar una către mitropolitul Veniamin, din 10 iulie 1841, la f. 107–108. Mitropolitul Filaret se adresează mitropolitului Veniamin în două rânduri, la 13 ianuarie și la 25 iunie 1841, *ibidem* f. 143–146. Mitropolitul Moldovei răspunde cu întârziere, la 29 iunie și la 25 iulie 1841, acceptând, prin amândouă scrisorile, călugărirea și hirotonia lui, *ibidem* f. 146^v și 101^v.

²⁷ Ceremonia tunderii în monahism o descrie însuși Filaret Scriban în două scrisori, una adresată lui Veniamin Costachi, în august 1841, *ibidem*, f. 109–115. Mitropolitul Filaret, de asemenea, îl anunță pe mitropolitul Veniamin de intrarea în monahism și hirotonia ieromonahului Filaret Scriban, la 18 august 1841, *ibidem*, f. 101.

²⁸ Copia de pe diploma sa de magistru, scrisă în latinește, din 8 aprilie 1842, în Ms. 737, f. 217. Un atestat în original, în limba rusă, eliberat de aceeași Academie, la 15 aprilie 1842, în Ms. 735, f. 22–23.

²⁹ Originalul actului de numire în Ms. 735, f. 24.

³⁰ *Ibidem*, f. 28.

³¹ *Ibidem*, f. 32.

Postul de rector l-a deținut timp de 18 ani, până la 10 noiembrie 1860, când i-a urmat fratele său Neofit. În acești 18 ani, arhimandritul, mai târziu arhiepiscopul Filaret Scriban, a avut de luptat cu numeroase greutăți și intrigi, dar a reușit, totuși, să ridice Seminarul la o stare înfloritoare³². Îndată după numire, în 1843, profitând de faptul că Alexandru Scarlat Sturza se afla în Moldova, l-a rugat să accepte să facă parte din Epitropia Seminarului „Veniamin”. Deși trăia în Rusia, Alexandru Sturza a acceptat propunerea, delegând ca epitrop, în locul său, pe vornicul Alexandru Balș, iar după demisia acestuia, pe Todiraș Sturza³³. Filaret Scriban a reușit apoi să introducă noi materii de studii în Seminar și să stabilească două cicluri de cursuri: inferior și superior. A reușit, de asemenea, să înființeze 12 „școli catehetice ținutale”, în scopul pregătirii candidaților pentru Seminar.

Dar starea de înflorire a Seminarului n-a durat mult timp, deoarece mitropolitul Meletie, urmașul lui Veniamin Costachi, a reușit să-l înlătore pe Al. Sturza din Epitropia Seminarului, iar cursurile să le reducă la 4 ani, cu studii mai mult elementare, măsură aprobată și de domnitor, la 23 ianuarie 1848. Mulți profesori au fost puși în disponibilitate, printre ei numărându-se și Filaret Scriban, înlăturat din funcțiile de rector și profesor al Seminarului și de egumen al Socolei. El însă a continuat să rămână la Seminar, spre a împiedica desființarea sa totală. În asemenea împrejurări, mitropolitul Meletie s-a văzut nevoit să revină întrucâtva asupra măsurilor sale, numindu-l, la 7 februarie 1848, director al Seminarului, dar fără catedră³⁴. Norocul a fost că mitropolitului a murit în același an de holeră, iar Mihail Sturza a fost înlăturat din domnie.

În anul următor este numit domn Grigorie Ghica, iar în 1851 este ales mitropolit episcopul de Huși Sofronie Miclescu, de la care Filaret Scriban a avut mult sprijin. A pornit de îndată la reorganizarea Seminarului, ridicând treptat numărul claselor până la 8, cu două cicluri, și aducând mereu noi profesori. Cea mai desăvârșită reformă a Seminarului, sub rectoratul lui Filaret Scriban, s-a făcut în anul 1851. În acel an, Divanul Obștesc și domnitorul Grigorie Ghica au aprobat „Legiuirea pentru organizarea învățământurilor bisericesti din Moldova”, întocmită de Filaret Scriban³⁵. Prin această legiuire, programa întocmită de mitropolitul Meletie a trecut, cu mici excepții, la școlile catehetice ținutale. Se înființează alte

³² Amănunte asupra rectoratului său vezi la C. Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea Socola*, Iași, 1885, p. 62–112, și Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului Veniamin din Iași*, 1803–1903, București, 1904, p. 64–103.

³³ Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 23–24 (la anexe).

Cele 36 de scrisori adresate de Al. Sturza lui Filaret Scriban, la G. P. Samureanu, *Corespondența lui Alexandru Scarlat Sturza cu arhiepiscopul Filaret Scriban asupra Seminarului Socola din Iași (1849–1854)*, traducțiune din limba rusă, în revista „Tinerimea română”, noua serie, vol. IV, fasc. 3, an. XVI, București, 1900, p. 136–160, și vol. V, 1900, p. 146–178, cu o prefață de G. Tocilescu; cuprinde date interesante asupra vieții Seminarului, precum și unele informații cu privire la lucrările sale traduse în română și asupra unor personalități contemporane.

³⁴ C. Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin*, p. 90–94.

³⁵ *Manualul administrativ al Moldovei*, vol. II, nr. 329, p. 376 și urm. Fragmente din el sunt reproduse și la Gh. Adamescu, *op. cit.*, anexa 37, p. 66–68. În actele rămase de la Filaret Scriban, păstrate în Biblioteca Academiei Române, se mai găsesc numeroase proiecte de regulament întocmite tot de el, pentru învățământul seminarial: Ms. 738, f. 47–72, 134–141, 144–153.

două seminarii, cu 4 ani de studii, la Roman și Huși. Cel de la Socola avea două cicluri, fiecare cu 4 ani. Absolvenților Seminarului Superior le erau rezervate funcțiile mai importante în învățământ și cler. În același timp, s-a pus capăt hirotoniilor celor fără 4 clase de Seminar (păcat însă că nu s-a prea ținut seamă de această măsură). Administrația generală a seminariilor era încredințată unei Epitropii, formată din mitropolit (pentru Socola) sau episcopii eparhioți (pentru Roman și Huși) și ministrul averilor bisericești și învățăturilor publice. Pentru administrația internă se prevedea un comitet, format din rectorul Seminarului, inspector, catehet, econom și secretar. După această legiuire, în școlile catehetice erau prevăzute următoarele materii: catehismul, istoria sfântă, tâlcuirea rânduieilor bisericești, aritmetica, cântările bisericești și tipicul, citirea și scrierea după gramatică. La Seminarul Inferior: gramatica românească, istoria sfântă pe larg, istoria bisericească, aritmetica, geografia, istoria universală și a patriei pe scurt, retorica, dogmatica, pastorala, limba greacă, limba rusă (facultativ), muzica vocală, cântările bisericești și tipicul, citirea și tâlcuirea *Noului Testament* (acest program a fost în vigoare până la 1864). În cursul superior, la Socola, se predau: istoria bisericească pe larg, logica și psihologia, istoria filosofiei, omiletica cu exerciții „ritoricești”, arheologia biblică, istoria bisericească pragmatică, ermeneutica, scripturistica, ecleziastica, teologia morală, teologia fundamentală, dreptul canonic, teologia polemică, limbile latine, franceză și rusă (facultative).

Filaret Scriban nu s-a mulțumit însă numai cu această nouă organizare dată școlilor bisericești din Moldova. Începând cu anul 1848 a trimis o serie de tineri, absolvenți ai Seminarului Superior de la Socola, la studii în străinătate, pentru „a pregăti cadrele didactice necesare pentru învățământul seminarial”. Primii au fost ierodiaconul Melchisedec Ștefănescu și Cristofor Scriban (viitorul arhimandrit Theoctist), trimiși în 1848 la Academia Duhovnicească din Kiev, de unde s-au reîntors în 1851, primul cu titlul de magistru în teologie și litere, iar al doilea cu titlul de candidat în teologie. Amândoi au fost numiți în același an profesori la Seminarul de la Socola. În 1852 a trimis la Petersburg pe Ioan Mandinescu și pe August Scriban, reîntorși în 1857 cu titlul de „candidați în legi”, fiind numiți apoi amândoi profesori. În 1856 a trimis un alt grup de tineri, și anume: ierodiaconul Climent Nicolau, monahul Filaret Dimitriu și Gheorghe Erbiceanu la Atena, ierodiaconul Damaschin Matiescu și monahul Ghenadie Enăceanu la Halchi și Vasile Agapie la Universitatea din Paris. Toți au ajuns mai târziu oameni de seamă și cu rosturi însemnate în viața noastră bisericească: profesori, arhierii, arhimandriți, în afară de unii care au murit prea tineri, la care mai putem adăuga numeroși alți clerici, absolvenți ai cursului superior de la Socola, care au devenit profesori de seminarii, cateheți la școlile ținutale, protoerei etc. Se poate spune, pe bună dreptate, că ei formează o adevărată „școală” a lui Filaret Scriban³⁶.

³⁶ Ms. 738, B.A.R., f. 124–125, conține o listă a celor trimiși în străinătate de Filaret Scriban. Tot acolo este și o listă cu absolvenții cursului superior de la Socola, indicându-se și slujbele ce li s-au încredințat. Tot de acolo rezultă că în anii 1843–1858 au absolvit cursurile Seminarului de la Socola 1 075 de tineri.

Autor de manuale. O altă latură însemnată din activitatea lui Filaret Scriban este aceea de autor de manuale didactice pentru nevoile seminariilor. În această privință poate fi considerat un adevărat deschizător de drum, căci până la el nu se mai tipăriseră decât vreo câteva catehisme și manuale elementare. La îndemnul lui, unii dintre elevii săi, între care la loc de frunte se numără Melchisedec Ștefănescu, au îmbogățit mai târziu literatura didactică teologică cu alte noi manuale. Trebuie să cunoaștem însă și materiile pe care le predase Filaret Scriban în timpul profesoratului său. Dintr-o programă școlară cu data de 1 octombrie 1848, rezultă că predă dogmatica, dreptul canonic, ermineutica și istoria patriei³⁷. În 1853/54 predă teologia fundamentală, retorica și omiletica³⁸. După 1860, când a fost numit profesor la Facultatea de Teologie din Iași, a continuat să predea la Socola dogmatica și morala³⁹.

Între primele lucrări tipărite și care au putut să fie folosite ca manuale în Seminar, se numărau două traduceri din opera protectorului său Alexandru Scarlat Sturza. Astfel, în 1843 a publicat lucrarea, în două volume, intitulată *Epistolii sau scrisori despre datoriile sfințitei dregătorii preuțăști...* tom. I, Iași, Tip. Albinei, 1843, XX + 276 p., tom. II, Iași, 1843, IV + 268 p., în 8°. Traducerea s-a făcut din rusă, fiind tipărită cu litere chirilice. Lucrarea a putut să fie folosită ca manual de pastorală, căci cuprindea o serie de sfaturi sub formă de scrisori date de un preot unui fiu sufletesc al său, care îmbrățișase misiunea preoțească. Iată cuprinsul ei pe scurt (tomul I): Despre pregătirea la preoție (9 scrisori), Despre sfintele orânduiri bisericești (9 scrisori), Despre mărturisire (12 scrisori), Despre propovăduirea cuvântului lui Dumnezeu (11 scrisori); (tomul II): Despre învățătura legii sau a credinței (9 scrisori), Despre purtarea preotului cu oamenii (12 scrisori), Despre chemarea la lucrarea evanghelizatorului (12 scrisori). În prefață se menționa că lucrarea s-a tipărit în 2500 de exemplare, „cu scopul de a împărți unul la fieșicare preot parohial” (tom. I, p. XII).

A doua traducere din opera lui Alexandru Scarlat Sturza se intitula *Învățăături religioase, morale și istorice...* Iași, 1844, XII + 180 p., în 8°. A fost tradusă din limba franceză (probabil după edițiile tipărite la Iași, în 1842 și 1843) și tipărită cu litere chirilice. Prezenta argumentele pentru dovedirea existenței lui Dumnezeu, păcatul strămoșesc și transmiterea lui, Legea veche, Întruparea Mântuitorului și opera Sa de răscumpărare.

În anul următor a tradus, după o ediție rusească, *Mărturisirea ortodoxă a apostoliceștei și catoliceștei Biserici de Răsărit, alcătuită de mitropolitul Petru Movilă...* Mănăstirea Neamțu, 1844, 19 f. + 320 p., în 8°. Aceasta este prima ediție a *Mărturisirii ortodoxe*, tipărită în Moldova. S-a tradus în scopul folosirii ei ca manual în Seminarul de la Socola. Avea o precuvântare, cu data de 28 aprilie 1844, „Întăririle” patriarhilor Răsăritului la *Mărturisirea Ortodoxă și Viața lui Petru Movilă*, scrisă de Filaret Scriban, iar la sfârșitul cărții s-a adăugat *Arătarea*

³⁷ C. Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin*, p. 75.

³⁸ *Ibidem*, p. 99.

³⁹ Ms. 735, B.A.R., f. 159.

creдинței despre descoperirea Sf. Grigorie, episcopul Neochesariei, luată din ediția mitropolitului Grigorie Dascălul la *Mărturisirea ortodoxă* de la București, din 1827. O nouă ediție s-a tipărit la Mănăstirea Neamț, în 1864 (19 f. + 320 p., în 8°, cu litere chirilice). Nu se deosebește cu nimic de ediția din 1844. A treia ediție s-a publicat de către arhiereul Iosif Sevastias Bobulescu, la Iași, în 1874, cu litere latine (VI + 180 p., în 8°)⁴⁰.

În 1846 a publicat la Iași un *Catihis în scurt...*, prelucrat pentru școlile bisericești în limba românească... O nouă ediție a apărut la Iași, în 1856 (122 p., în 4°, cu alfabet de tranziție), publicat de iconomul Ioan Bobulescu și medelnicerul Vasile Galin. Cuprindea o scurtă introducere și catehismul sub forma obișnuită: credință (p. 13–66), nădejde (p. 67–87) și dragoste (p. 88–106), iar la urmă un scurt istoric al celor 7 sinoade ecumenice (p. 109–122).

În 1847 a publicat *Istoria sfântă pe scurt sau istoria Bisericii Vechiului Așezământ...* Tălmăcită și dată la lumină pentru învățarea în seminariile și celelalte școli bisericești... Iași, Tip. Sf. Mitropolii, 1847, VIII + 160 p., în 8°, cu litere chirilice. În 1855 a apărut ediția a doua, iar în 1872 arhiereul Iosif Bobulescu a publicat a treia ediție, cu litere latine, cu titlul: *Istoria sfântă a Vechiului Testament*, Iași, 1872, IV+130 p., nedeosebindu-se prin nimic de prima ediție. Lucrarea este împărțită în 6 capitole (perioade), în care se expune pe scurt istoria vremurilor veterotestamentare. Nu știm din ce autor a tradus-o, dar e sigur din rusă.

În 1855 a tipărit *Morala creștinească sau teologia morală pe scurt...*, Iași, Tip. Buciumul Român, 1855, VIII + 220 p., în 4°, cu alfabet de tranziție. Lucrarea are o scurtă introducere, apoi 9 capitole în partea întâi și 8 capitole în partea a doua. Partea întâi are mai mult un caracter dogmatic-moral (starea omului renăscut prin har), iar partea a doua un caracter pur moral (datoriile creștinului către sine, către aproapele, familie, patrie, biserică).

În 1856 a apărut *Sfințita ermineitică sau știința de a înțelege și a explica Sfânta Scriptură...* Iași, Tip. Buciumul Român, 1858, VI + 178 p., în 4°, cu alfabet de tranziție. Are și o introducere. În partea întâi se scria despre înțelesul Sf. Scripturi: literal, parabolic și tipic, în partea a doua „despre mijloacele dinlăuntru și dinafară a explicării Sf. Scripturi”, iar în partea a treia „despre modul de a exprima aflatul înțeles al Sfintei Scripturi” (prin traducere și comentariu).

În 1858 a tipărit *Istoria bisericească pe scurt*. Prelucrată în limba română... Publicată pentru întrebuințarea în seminariile, Iași, Tip. A. Berman, 1858, 232 p., în 8°, cu alfabet de tranziție. În 1869 Iosif Bobulescu a publicat ediția a doua (142 p., în 8°), iar în 1874 ediția a treia (204 p., în 8°), amândouă la Iași, destinate „pentru uzul

⁴⁰ Despre traducerea lui Filaret Scriban la *Mărturisirea ortodoxă în românește*, în *Orthodoxos Omologia, Mărturisirea Ortodoxă*. Text grec inedit. Text român. Editată de preotul Niculae M. Popeșcu și diac. Gheorghe I. Moisescu, București, 1942, p. LVII–LX.

Ediția din 1844 a fost cunoscută și în Ardeal, fiind retipărită la Sibiu, în 1855 și 1914. Vezi asupra acestei probleme: N. Bănescu, *Starețul Neonil, Corespondența sa cu C. Hurmuzachi și Andrei Șaguna*, Vălenii de Munte, 1915, p. 78 și urm., și I. Lupaș, *Din corespondența lui Șaguna cu Filaret Scriban*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, I, 1921–1922, Cluj, 1922, p. 337–342.

școalelor secundare din România”. Era împărțită în patru perioade: 1. *De la nașterea lui Hristos până la Constantin cel Mare*; 2. *De la Constantin cel Mare până la schismă*; 3. *De la schismă până la înființarea Patriarhiei din Moscova*; 4. *De la înființarea Patriarhatului rusesc – de care se ocupa pe larg – până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*. Avea și un scurt subcapitol despre *Creștinătatea în Dacia*, în care se ocupa de începuturile creștinismului pe pământul românesc. După fiecare perioadă tratată urmau note explicative, cu bogate informații bibliografice, precum și cu „tabele hronografice” pentru identificarea celor mai de seamă fapte istorice.

Ultima lucrare didactică a lui Filaret Scriban, tipărită cu puțin înainte de moartea sa, este *Istoria bisericească a românilor pe scurt*, Iași, 1871, IV + 200 p., în 8°, publicată de Iosif Bobulescu. Am relatat mai sus că încă din timpul studenției la Kiev a strâns mult material documentar în vederea tipăririi unei istorii bisericești a românilor. Simțindu-și sfârșitul aproape și neputând valorifica bogatul material adunat, a publicat un rezumat al acestei istorii, așa cum arăta el însuși în prefață. Lucrarea are 4 părți: I. *Creștinătatea în Dacia*; II. *Istoria Bisericii bulgaro-române*; III. *Istoria Bisericii române din principatele Moldova, Țara Românească și Transilvania*; IV. *Privire istorică asupra celor din urmă cinci secoli ai Bisericii românilor, adică de la 1300 până la 1866*, cu două „subdiviziuni”: 1. *Despre Biserica românilor transilvani*; 2. *Biserica românilor de dincoace de Carpați*. Se ocupa și de evenimentele contemporane lui (Divanul Ad-hoc, Biserica sub Al. I. Cuza și lupta pentru canonicitate). La urmă (p. 157–198), are și *Hronografia arhipăstorilor daco-români din Dacia Traiană* (Moldova, Țara Românească și Transilvania). Are însă numeroase greșeli de datare, indicând și unele persoane inexistente. De pildă, vorbește de un mitropolit Simeon în Țara Românească, la 1290, pe care l-ar fi adus Radu Negru din Făgăraș, apoi de mitropolitul Mitrofan, tot în Țara Românească, și care ar fi participat la Sinodul de la Florența. În schimb, nu amintește de Iachint de Vicina. E interesantă părerea lui cu privire la începuturile creștinismului în Dacia, socotind că primii creștini ar fi apărut în urma propovăduirii Sf. Apostoli Pavel și Andrei în sudul Dunării și a coloniștilor romani în nordul ei. Ca material bibliografic – în afară de cel inedit adunat de el – folosește cronicile țării, „Cronica” lui Șincai, „Magazinul istoric pentru Dacia”, „Arhiva istorică a României”, lucrările lui Petru Maior, Dionisie Fotino, Al. Lesviodax, Mihail Kogălniceanu, Andrei Șaguna, I. D. Petrescu, *Oriens chistianus* a lui Le Quien și altele⁴¹.

În afară de aceste lucrări didactice tipărite, unele au rămas în manuscris. Așa este „*Theologia fundamentală*, paradosită de S. sa păr. arhim. Filaret, rectorul Seminariei”⁴². În prefața la *Mărturisirea ortodoxă*, însuși Filaret Scriban înștiința pe cititori că are gata de tipar – pe lângă unele lucrări care apoi au apărut – o *Dogmatică*, o *Omiletică* și *Legile canonice*⁴³. Între hârtiile rămase de la el, păstrate

⁴¹ Lista lucrărilor sale tipărite apare și în *Bibliografia română modernă, 1831–1918*. Vol. IV (R–Z), București, 1996, p. 224–225.

⁴² A. D. Xenopol – C. Erbiceanu, *Serbarea școlară din Iași*, p. 282.

⁴³ *Mărturisirea ortodoxă*, ed. Neamțu, 1864, p. 8 (prefața e însă cea din 1844).

în Biblioteca Academiei Române, se află și un manuscris intitulat *Privire în scurt asupra arheologiei creștine*⁴⁴.

Alte fapte de seamă. Mai menționăm și alte câteva aspecte ale activității sale. O latură însemnată este aceea de predicator. Păcat însă că nu se cunosc decât puține dintre cuvântările sale, mai ales funebre, păstrate în Biblioteca Academiei Române⁴⁵.

În timp ce era rector la Seminarul de la Socola, a zidit o biserică în satul natal, la Burdujeni, pe care a înzestrat-o cu toate cele necesare, iar după moarte i-a lăsat, prin testament, averea sa⁴⁶.

Pentru munca lui neobosită depusă în slujba Bisericii și a învățământului, la rugămintea domnitorului Grigorie Ghica, în 1852, mitropolitul Sofronie Miclescu a hirotonit pe arhimandritul Filaret Scriban ca arhiereu titular, cu numele Stavropoleos⁴⁷. Tot ca o răsplată a intensei sale activități, Societatea de Istorie și Antichități din Odessa l-a ales membru de onoare, la 15 decembrie 1858⁴⁸.

Arhiereul Filaret Scriban a sprijinit lupta pentru Unirea Țărilor Române, alături de fratele său Neofit. Fiind și el unul dintre membrii Partidului Unionist, Guvernul caimacamului Vogoride i-a făcut numeroase neajunsuri. În urma Tratatului de pace de la Paris, din 18/30 martie 1856, revenind Moldovei cele trei județe din sudul Basarabiei (Cahul, Ismail și Bolgrad), arhiereul Filaret Scriban și protosinghelul Theoctist Scriban au fost însărcinați cu preluarea bisericilor și cu conducerea afacerilor bisericesti din acele județe, care, peste câțiva ani, vor forma noua eparhie a Dunării de Jos⁴⁹. N-a rămas însă mult timp acolo, deoarece s-a reîntors la vechea lui ocupație la Seminar, deși credincioșii de acolo l-au cerut prin numeroase memorii să le fie rânduit episcop⁵⁰.

Nu peste mult, caimacamul și ministrul de Culte au decretat înlăturarea sa din postul de rector, înlocuindu-l cu Vladimir Suhopan⁵¹. Înlocuirea sa era motivată de rezultatul anchetei făcute în Seminar, în 1853, când s-ar fi găsit unele nereguli în administrație și în procesul de învățământ (în comisia de anchetă figurând și

⁴⁴ Ms. 736, B.A.R., f. 97–110.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 141–248.

⁴⁶ Pe frontispiciul bisericii, la intrare, se află o inscripție scrisă cu litere chirilice: „Această biserică s-au făcut de arhimandritul Filaret Scriban, 1851”. Informație primită de la pr. D. Hrițcu din Burdujeni-Sat, parohul acestei biserici, în 1959.

⁴⁷ Actul original eliberat de mitropolitul Sofronie pentru hirotonia întru arhiereu, cu data de 12 ianuarie 1852, în Ms. 735, B.A.R., f. 45.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 137–139.

⁴⁹ Adresa Mitropoliei către Departamentul Cultelor asupra misiunii date lui Filaret, în *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. IV, București, 1889, p. 219. Adresa mitropolitului către Filaret și Theoctist, din 10 februarie 1857, prin care le încredința această misiune, în Ms. 735, B.A.R., f. 103.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 77–90 și 117–133.

⁵¹ Raportul Ministerului Cultelor și Instrucțiunilor adresat caimacamului, la 4/16 mai 1857, cerând înlocuirea lui Scriban cu Suhopan, în „Gazeta de Moldova”, an. XXVIII, nr. 39 din 20 mai 1857, reprodus și în *Acte și documente*, IV, p. 681–682; adresa Departamentului de Culte către mitropolitul Sofronie, prin care era anunțat de schimbarea survenită în Seminar, *ibidem*, IV, p. 704.

Suhopan)⁵². Mitropolitul Sofronie a protestat însă cu vehemență împotriva acestei înlocuiri, cerându-i lui Suhopan să se reîntoarcă la Mănăstirea Dojești, unde era egumen⁵³. La rândul său, Filaret Scriban a rămas mai departe la Seminar, deși fusese amenințat că va fi scos cu forță⁵⁴. În asemenea condiții, Guvernul și caimacamul n-au mai îndrăznit să-l înlăture de la conducerea Seminarului.

În 1857, mitropolitul Sofronie adresa reprezentanților Puterilor europene de la București un memorandum, format dintr-o introducere și o expunere în 34 de articole, în care se prezentau o serie de măsuri ce trebuiau luate, în vederea unei reorganizări bisericești în România. Autorul acestui memorandum era arhiepiscopul Filaret Scriban. O parte dintre principiile expuse în el au fost admise de Divanul Ad-hoc, altele au fost legiferate mai târziu. În mare, memoriul cerea drepturi pentru cler, formarea unui Sinod (din chiriarhii eparhioți, arhiepiscopului, rectori de seminarii, egumeni și protoierei), cu largi drepturi administrative, legislative și judecătorești; indica modul de alegere al ierarhilor, dispoziții privitoare la învățământul teologic și altele⁵⁵.

După publicarea listelor electorale în vederea alegerilor pentru Divanul Ad-hoc, constatând măsurile abuzive luate de Guvern pentru înlăturarea unioniștilor din liste, arhiepiscopul Filaret Scriban, împreună cu alți trei egumeni, la 5/15 iulie 1857, declară Departamentului de Culte că se abțin de la alegeri⁵⁶. După anularea primelor alegeri, făcându-se noi alegeri, la 29 august (st. v.) 1857 Filaret Scriban era ales deputat în Divanul Ad-hoc din partea egumenilor mănăstirilor neînchinat, împreună cu arhiepiscopul Calinic Miclescu Hariupoleos, ambii aleși cu unanimitate de voturi⁵⁷. În Divanul Ad-hoc, deși n-a fost atât de activ ca fratele său Neofit, a avut, totuși, un rol destul de însemnat. Fusese ales președinte al Comitetului Clerului⁵⁸, votând împreună cu ceilalți deputați toate reformele cerute în vederea reorganizării celor două țări, sprijinind diferite amendamente și propuneri.

După Unirea Principatelor, arhiepiscopul Filaret a continuat să rămână în fruntea Seminarului de la Socola, până în toamna anului 1860. Înființându-se atunci o Facultate de Teologie în cadrul Universității din Iași, a fost numit profesor de arheologie biblică, limba ebraică și introducere în cărțile *Vechiului Testament*,

⁵² Asupra neînțelegerilor pe care Scriban le-a avut în Seminar, în 1853, vezi Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 79–81, și anexele 28 și 29, p. 55–58.

⁵³ Adresa mitropolitului către Departamentul Cultelor, din 22 mai / 3 iunie 1857, în *Acte și documente*, IV, p. 723–726; Gh. Adamescu, *op. cit.*, anexa 43, p. 80–81. Vezi și icon. D. Furtună, *Între Filaret Scriban și Vladimir Suhopan*, în BOR, an. XLVI, 1928, nr. 12, p. 1083–1087.

⁵⁴ Cf. *Acte și documente* IV, p. 731 și 749. De această încercare de înlocuire, consulul francez, Victor Place, l-a informat și pe contele Walewski, ministrul de Externe al Franței, *ibidem*, IV, p. 729–732 și 747–750.

⁵⁵ Ms. 738, B.A.R., f. 73–80; C. Erbiceanu, *Viața... P. S. Filaret*, p. 46–48. Alte proiecte de reorganizare bisericească, la p. 30–116.

⁵⁶ *Acte și documente*, V, p. 134–135.

⁵⁷ *Ibidem*, V, p. 609.

⁵⁸ *Ibidem*, VI, 9, p. 62 și 162. În ședința din 20 decembrie 1857, tot el a citit raportul comitetului clerului în cele 12 puncte, de care am amintit. Dezbaterile Divanului: *ibidem*, VI, 1, p. 35–531. Amănunte pentru aportul său la Unire în C. Erbiceanu, *Viața... P.S. Filaret*, p. 36–63.

ajungând curând și prorector al Universității. A rămas, în continuare, egumen la Mănăstirea Socola, precum și profesor de dogmatică și morală la Seminar⁵⁹. A predat cursuri la facultate până în 1863, avându-l coleg pe arhiepiscopul Vladimir Suhopan. La 31 august 1863 și-a înaintat demisia, cerând să i se facă formele de pensionare. Servise în învățământul teologic 20 de ani, 11 luni și 10 zile.

În 1863 era numit „curator provizoriu” la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, tocmai în timpul înlăturării călugărilor greci, slujbă pe care n-a deținut-o mult⁶⁰. Tot pe atunci fusese numit membru în comisia de cercetare a documentelor mănăstirilor închinată, din care a demisionat în curând⁶¹. În anul următor a demisionat și din epitropia averii bisericii Sf. Ioan Botezătorul din Iași⁶².

În 1864 s-a retras definitiv din slujbele avute în cadrul Bisericii. S-a stabilit la via sa de lângă Mănăstirea Socola, în satul Bucium, cumpărată încă din 1844, unde a rămas până la sfârșitul vieții.

Începând cu anul 1865 se alătură fratelui său Neofit în „lupta pentru canonicitate”. A protestat, împreună cu Iosif Bobulescu, împotriva lucrărilor Sinodului din 1865, adresându-se apoi și patriarhului de Constantinopol și consulilor străini din București. Aceste lucruri l-au costat mult, căci în iarna anului 1865, plecând cu Iosif Bobulescu spre București, au fost arestați la Focșani și aduși la Iași. Ulterior a fost ținut mult timp sub pază la via sa. Patriarhia le scrie atât lui, cât și lui Iosif Bobulescu, la 27 februarie 1866, cerându-le să nu liturghisească cu arhieriei „necanonici”⁶³. Deși nu a fost așa de activ ca fratele său Neofit, a publicat și el câteva articole în periodicele timpului în chestiunea „canonicității”⁶⁴. Au rămas de la el o serie de lucrări mai mărunte în manuscris, asupra aceleiași probleme: 1. *Lămurirea noului proiect de lege despre alegerea mitropoliților și a episcopilor în România (1866)*; 2. *Domnul românilor și Grigorie V patriarhul ecumenic*; 3. *Legiuirea dezordinei și a imoralității în Biserica română*; 4. *Nouvelles notes explicatives aux projets des trois évêques roumains* (lucrată de

⁵⁹ Adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunilor din Moldova pentru numirea sa, din 29 octombrie 1861, în *Ms. 135*, B.A.R., f. 158; o nouă adresă a aceluiași Minister, din 10 noiembrie 1860, *ibidem*, f. 159; o copie de pe Decretul de numire semnat de Al. I. Cuza, *ibidem*, f. 160.

⁶⁰ Adresele de numire date de Minister (9 octombrie 1863) și Mitropolie (15 noiembrie 1863), în *Ms. 735*, B.A.R., f. 168–169.

⁶¹ Adresa de numire din 8 august 1863, *ibidem*, f. 166–167. Demisia îi este primită la 5 noiembrie 1863, ministru al Cultelor și Instrucțiunilor fiind D. Bolintineanu, *ibidem*, f. 169.

⁶² Adresa „Spiritualului Dicasteriu”, din 14 august 1864, prin care i se primește demisia, *ibidem*, f. 176. Încă din 1855 Mitropolia i-a admis să locuiască în biserica Sf. Ioan Botezătorul din Iași, fiindu-i sănătatea cam șubredă, numindu-l și epitrop al ei. Cf. C. Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin*, p. 104 și idem, *Viața... P. S. Filaret*, p. 26.

⁶³ Adresele lui Filaret și Iosif Bobulescu către consulii străini la C. Erbiceanu, *Viața... P. S. Filaret*, p. 77–78; în copie și în *Ms. 735*, B.A.R., f. 188–189 și 193–194. Adresa patriarhului Sofronie al Constantinopolului către Filaret Scriban și Iosif Bobulescu, în C. Erbiceanu, *Viața... P. S. Filaret*, p. 78–80 (amănunte la p. 68–84); în copie și în traducere românească, în *Ms. 735*, B.A.R., p. 186, 200–203.

⁶⁴ *Scandalul episcopal lămurit*, în ziarul „Ecclesia”, an. I, nr. 14 din 4 dec. 1866, p. 106–109; *Biserica și România*, *ibidem*, an. II, nr. 4 din 19 februarie 1867, p. 72–81 și altele.

amândoi frații); 5. *Considerațiuni critice asupra anticanonicității sinodului român și a regulamentului său* (în rusă)⁶⁵.

În 1867, deși trăia ca arhiepiscop pensionar, Filaret Scriban a fost ales senator în Colegiul II electoral din Iași. Și-a îndeplinit mandatul de senator până în 1869, luând și cuvântul în dezbaterile Senatului⁶⁶. Mitropolitul Calinic Miculescu l-a delegat să participe la marea serbare de la Putna din 15/27 august 1871, împreună cu arhiepiscopul Iosif Bobulescu, arhimandritul Ieronim Buțureanu și arhidiaconul Nectarie Apostoliu⁶⁷.

Retras la via sa de la Socola, în martie 1873 se mută la nepotul său Iosif Bobulescu, pe atunci egumen la Talpalari, în Iași. Simțindu-și sfârșitul apropiat, și-a întocmit testamentul, la 19 martie 1873. Prin testamentul său, își lăsa via de la Socola lui Iosif Bobulescu, pentru a-l înmormânta și a-i plăti datoriile, impunându-i obligația ca la moartea lui să o lase ctitoriei sale de la Burdujeni. Biblioteca a lăsat-o Seminarului de la Socola⁶⁸.

A murit la 23 martie 1873, fiind prohodit în biserica Talpalari din Iași, la 25 martie. De aici, rămășițele pământești i-au fost transportate la Burdujeni și înhumate în biserica sa, la 27 martie 1873, în prezența fratelui său Neofit și a lui Iosif Bobulescu⁶⁹.

Aceasta este, pe scurt, viața și activitatea lui Filaret Scriban, episcop titular al Stavropoliei. Ridicat prin propriile sale puteri, înfruntând atâtea greutăți, Filaret Scriban a reușit să devină cel mai învățat ierarh al vremii sale. Magistru al Academiei Duhovnicești din marea vatră a ortodoxiei rusești, în care a strălucit odinioară chipul luminat al mitropolitului Petru Movilă, arhiepiscopul Filaret Scriban

⁶⁵ Ms. 735, B.A.R., f. 211–215; ultima lucrare, la f. 196–199. Este interesantă lucrarea lui Șt. Berechet, *Dovezi noi asupra secularizării averilor mănăstirești*, în BOR, an. XLI, 1923, nr. 14, p. 1041–1043, nr. 15, p. 1115–1120 și nr. 1, 1924, p. 3–6, în care se ocupa de o broșură de 32 de p., apărută în 1864, la Petersburg, sub titlul *Polojenie pravoslavnoi țercovi i monastirei v. Moldavii* (Situția Bisericii Ortodoxe și a mănăstirilor din Moldova). Șt. Berechet crede că autorul acestei broșuri este Filaret Scriban. Tot Șt. Berechet afirmă (p. 1042) că Filaret Scriban voia să părăsească țara, pentru a se retrage în Rusia, în calitate de șef al Misiunii palestinien-ruse din Ierusalim, dar n-a fost primit.

⁶⁶ Vezi *Dezbaterile Senatului pe 1867–1869*; diferite concepte de discursuri și interpretări, precum și o dare de seamă către alegătorii săi, în Ms. 736, B.A.R., f. 37–40, 51–53, 73, 74 și 125–126.

⁶⁷ Cf. Teodor Balan, *Serbarea de la Putna, 1871*, Cernăuți, 1932, p. 139 și 190.

⁶⁸ Textul testamentului este reprodus la C. Erbicenau, *Viața P. S. Filaret*, p. 90–93; copii se păstrează în Biblioteca Academiei Române, Ms. 218, f. 91–92 și 129; Ms. 735, f. 239–240. Iosif Bobulescu donează via bisericii din Burdujeni în 1885, cf. Ms. 218, f. 131. Biblioteca lăsată Seminarului de la Socola se compunea din 488 de cărți în diferite limbi (36 românești, 190 franțuzești, 130 rusești, 65 grecești, 13 latinești, 2 nemțești și 2 ebraice), cf. Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 146, n. 5.

⁶⁹ Lângă el a fost înmormântat, în 1884, și Neofit. Acesta pusese pe piatra de mormânt o lungă inscripție, în 30 de versuri, amintind pe părinții săi, Ioan și Pelaghia, de frații Filaret și Gavriil, de sora Sofia. Sunt consemnate în ea și cele două mari evenimente la care au participat Scribăneștii: Unirea Principatelor și lupta pentru canonicitate.

poate fi considerat, alături de mitropolitul Veniamin Costachi, drept ctitorul învățământului teologic din Moldova. Și pe bună dreptate, căci timp de 18 ani a condus Seminarul de la Socola, căruia i-a creat primul curs superior în țara noastră, i-a pregătit un select corp profesoral și l-a înzestrat cu manuale didactice, trecând apoi ca profesor la prima noastră Facultate de Teologie. Filaret Scriban a contribuit apoi și la adâncirea relațiilor Bisericii moldovene cu Biserica ortodoxă rusă, fie prin traduceri sale, fie prin corespondența purtată cu diferiți ierarhi ruși, fie prin ucenicii săi de la Socola trimiși să studieze în Rusia. Dacă la acestea adăugăm și contribuția sa în problema Unirii din 1859 și în timpul luptei pentru canonicitate, vom avea o imagine deplină a multiplei și prodigioasei sale activități. Cu toată activitatea depusă în slujba Bisericii și a Patriei, contemporanii săi nu l-au apreciat așa cum se cuvenea. Răutatea și invidia omenească l-au făcut să se retragă spre sfârșitul vieții din slujbele avute, fără ca să fie ridicat la vreun scaun episcopal, deși ar fi meritat această cinste.

Slujitori ai altarului, ai catedrei și ai neamului lor, militanți cu graiul și cu scrisul pentru Unirea Principatelor Române și pentru așezarea Bisericii pe baze canonice, frații Neofit și Filaret Scriban merită din plin prețuirea și cinstirea noastră. Pomenirea lor este o datorie nu numai pentru Biserica Moldovei, ci pentru întreaga Biserică Ortodoxă Română, pentru propășirea căreia au luptat o viață întreagă.

MMS, an. 35, 1959, nr. 1–2, p. 102–116.

VASILE MANGRA, ISTORIC ȘI MILITANT PENTRU DREPTURILE ROMÂNILOR TRANSILVĂNIENI

Puțini mai știu azi cine a fost Vasile Mangra, istoricul și patriotul de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui următor, asupra căruia s-au îndreptat atât de multe cuvinte de nejustificată osândă¹. Drept aceea încercăm, în paginile de față, să punem în lumină câteva aspecte din rodnică sa activitate culturală, națională și bisericească.

Vincentiu Mangra (sau Vichentie, din botez) era fiul unui preot de țară din Săldăbagiu Mic – județul Bihor, Mihai Mangra, și al soției sale Maria Ceontea, născut la 25 mai 1850. A mai avut trei frați și trei surori. După ce a făcut „școala poporală” (elementară) în satul natal și cel învecinat, Ginta, s-a înscris, ca alți bihoreni, la gimnaziul românesc întemeiat de Samuil Vulcan în Beiuș, apoi la cel maghiar din Oradea. Între anii 1869 și 1872 a studiat la Institutul Teologic din Arad, apoi, un an, la Academia de Drept din Oradea².

În slujba Bisericii. A început încă de atunci activitatea publicistică, fiind colaborator, iar în anul școlar 1871/72 redactor la „Speranța”, foaie literar-bisericească, organul societății de lectură a teologilor români din Arad, apreciată de George Barițiu, Andrei Șaguna și de alți cărturari români. În februarie 1874 episcopul Miron Romanul de la Arad (ales în același an mitropolit la Sibiu) l-a numit redactor la buletinul oficial al Episcopiei, „Lumina”. Cu tot entuziasmul tânărului redactor, gazeta și-a încetat apariția în vara anului 1875, din motive „grave materiale”. Dar la 30 ianuarie (st.v.) 1877, apare un nou organ de publicitate: „Biserica și școala”, foaie bisericească, școlastică, literară și economică, cu o existență de peste opt decenii; a fost redactată tot de V. Mangra (care i-a dat și numele) până la sfârșitul anului 1883, când episcopul Ioan Mețianu l-a înlocuit,

¹ Redacția revistei „Familia” de la Oradea are meritul de-a fi făcut o „reabilitare” a lui Vasile Mangra prin grupajul de articole publicat în numărul 10 (226) din octombrie 1987, semnate de Dumitru Chirilă, Constantin Mălinaș, Gheorghe Lițiu și Mircea Păcurariu.

² Acte școlare în Arhiva Bibliotecii Mitropoliei din Sibiu (cităm ABMS), fond Vasile Mangra, act. 463–469. Date autobiografice în același fond, act. 193/1 și 193/2.

deoarece n-a voit să renunțe la ortografia fonetică folosită de Academia Română. În cursul anului 1900 va fi redactor al acestui periodic pentru a treia oară³.

La 19/31 mai 1875 a fost numit profesor provizoriu la Institutul Teologic din Arad, definitivat la 11/23 iulie 1878. La 6 august 1879 a fost călugărit la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, cu numele Vasile, cum va semna de acum înainte. La 10 septembrie 1879 a fost hirotonit ierodiacon, iar la 1 ianuarie 1880 preot-ieromonah, de către episcopul Ioan Mețianu. De la 1 martie 1882 până în toamna anului 1883, a fost încredințat cu conducerea provizorie a Institutului Pedagogic din Arad. Disciplina introdusă în Institut, ca și exigența sporită la examene, au dus la nemulțumiri, fapt pentru care a fost înlăturat de la conducere. A rămas, în continuare, ca profesor de limba și literatura română, istorie, retorică și drept canonic până în 1893, când a fost înlăturat definitiv de la catedră, la cererea Guvernului din Budapesta, pentru activitatea sa național-politică. Abia în 1899 episcopul Iosif Goldiș l-a numit „referent ajutor” în secția bisericească a Episcopiei Aradului. În 1899, de Crăciun, a fost hirotesit protosinghel. În 1900 a fost ales vicar al Consistoriului Ortodox Român din Oradea, fiind hirotesit arhimandrit de către episcopul Ioan Papp de la Arad, în Duminica Tomii din anul 1906. A deținut această funcție până în vara anului 1916, când a fost ales mitropolit al Ardealului. Ca mitropolit a păstorit până la moarte (1/14 octombrie 1918)⁴.

Ca profesor, apoi ca „vicar episcopesc” a fost membru în Adunarea Eparhială de la Arad și în Congresul Național Bisericesc al Mitropoliei Ardealului. În această calitate s-a dovedit un membru activ al celor două foruri bisericești, prin sugestiile și propunerile pe care le-a făcut în diferite ședințe. De pildă, în ședința Congresului Național Bisericesc din 12/24 octombrie 1878, Vichentie Mangra (pe atunci „deputat mirean”) a propus să se înființeze o academie teologică cu patru ani de studii, pentru pregătirea clerului din întreaga Mitropolie. Congresul a reținut propunerea și a invitat Consistoriul mitropolitan să prezinte soluții la viitorul Congres, care urma să se întrunească peste cinci ani⁵.

³ Amănunte la Roman Ciorogariu, *Speranța* (1869), *Lumina* (1872), *Biserica și școala* (1877), *Tribuna* (1884–1912), Cluj, 1934, p. 6–12.

⁴ Date biografice în TR, an. LXVI, nr. 104 din 4/17 octombrie 1918, p. 414–415; Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox din Arad*, Arad, 1922, p. 657–659; Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 469–493; Gheorghe Lițiu, *Un academician arădean înainte de 1918: Vasile Mangra*, în vol. *Academia Română și Banatul*, Timișoara, 1982, p. 154–160; pe scurt, viața și activitatea lui, prezentate la Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Române*, vol. III, București, 1981, p. 200–202; ed. a II-a, București, 1994, p. 220–221. Activitatea lui V. Mangra ca istoric a fost prezentată de preot Pavel Vesa din Arad, în studiul *Un istoric la cumpăna de veacuri: Vasile Mangra (1850–1918)*, în „Arca”, Arad, nr. 4–6 (109–111), 1999, p. 107–121. Marius Eppel, *Vasile Mangra (1850–1918). Contribuții la cunoașterea vieții și activității lui*, Arad, 2000, 124 p. Lucrarea – bazată mai mult pe actele din „fondul Mangra” de la Biblioteca mitropolitană din Sibiu – se ocupă mai ales de „militantul național-politic” Vasile Mangra. Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002, p. 188–196.

⁵ *Protocolul Congresului Național Bisericesc Ordinar al Mitropoliei românilor greco-orientali din Transilvania*, convocat la Sibiu, pe 1/13 octombrie 1878, Sibiu, 1879, p. 74 și 92–93.

În sesiunea Congresului din 1881, Consistoriul mitropolitan raportează că a întâmpinat greutăți în studierea propunerii. Cu toate acestea, Congresul insistă ca propunerea lui Mangra să fie pusă în aplicare⁶. La 28 iunie 1885 însuși mitropolitul Miron Romanul îi cere lui Vasile Mangra să întocmească un proiect pentru o viitoare academie. Îndeplinind această misiune, Mangra prezintă un proiect la 30 mai 1886, prin care preconiza ca Institutul din Sibiu să fie transformat în Academie, cu opt profesori, toți cu doctorat în teologie sau cu pregătire similară, cu același program de studiu ca și la facultăți, plus limbile română, greacă, latină, slavonă, apoi filosofie, drept, economie (agricolă). În proiectata academie urmau să fie primiți numai absolvenți de gimnaziu cu maturitate, care, la terminarea celor patru ani de studii, să susțină o teză tipărită, pe baza căreia să obțină titlul de licențiat. Tinerii fără maturitate urmau să-și facă studiile la institutele din Arad și Caransebeș. Congresul Național Bisericesc, întrunit în 1886, a însărcinat Consistoriul mitropolitan să comunice acest proiect sinoadelor eparhiale din Sibiu, Arad și Caransebeș, ca să se pronunțe asupra lui până la proximus Congres⁷. Proiectul n-a fost acceptat tocmai de Sinodul Arhiepiscopiei Sibiului, motivându-se că, prin crearea unei academii, Arhidieceza ar fi pusă în situația de a-și trimite candidații cu pregătire mai puțină la Arad⁸. În felul acesta, propunerea lui Mangra nu s-a transpus în faptă, deși proiectul lui era foarte bine conceput pentru acel timp, iar crearea unei academii la Sibiu ar fi dus la o mai bună pregătire a clerului ortodox transilvănean⁹.

În calitate de deputat în Sinodul diecezei Aradului (adunarea eparhială), Vasile Mangra a făcut o serie de propuneri menite să contribuie la progresul vieții culturale și bisericești din eparhie. De pildă, în sesiunea din 1877 a propus să se publice măcar un „șematism” (anuar), cu un scurt istoric al eparhiei, ținând seama de „lacuna cea mare în istoria diecezei noastre, provocată de lipsa trebuincioaselor izvoare istorice”¹⁰. În 1883 problema a fost reluată în Sinod și chiar s-a instituit o comisie (dar fără Mangra), care să se ocupe de strângerea de documente referitoare la istoria eparhiei¹¹. Vasile Mangra și-a exprimat în scris nemulțumirea pentru modul în care s-a ales comisia respectivă, precizând că era nevoie să fie aleși „oameni deprinși cu cercetările istorice”¹². Nu s-a realizat nimic, încât în 1904 tot Mangra a reluat problema în paginile ziarului oficial al eparhiei. În același an,

⁶ *Ibidem*, pe 1881, p. 133.

⁷ *Ibidem*, pe 1886, p. 144.

⁸ *Protocolul Sinodului Arhidiecezei Sibiului...*, 1887, p. 50–51.

⁹ V. Mangra a reluat problema mai târziu, în articolul *Academie teologică pentru Mitropolia ortodoxă română din Transilvania*, în „Biserica și școala” (cităm BȘ), an. XXIV, nr. 31 din 12 august 1900, p. 271.

¹⁰ *Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din dieceza Aradului*, ținute în anul 1877, Arad, 1877, p. 35, hot. 145.

¹¹ BȘ, an. VII, 1883, nr. 22, p. 191.

¹² BȘ, an. VII, 1883, nr. 28, p. 210.

Mangra a publicat documente privitoare la trecutul eparhiei, între care și diploma imperială de confirmare a cumpărării unei moșii în Arad, de către episcopul Isaia Diacovici, în 1706¹³.

Istoric bisericesc. Dacă Vasile Mangra n-a reușit să elaboreze o istorie a eparhiei, deși avea strâns mult material privitor la această temă, totuși el a scris un număr însemnat de lucrări, fiind considerat ca unul dintre istoricii de prestigiu ai vremii lui și primul mare istoric bihorean. Faptul că pe baza acestor lucrări istorice a fost ales membru activ al Academiei Române, în 1909, socotim că este o dovadă convingătoare asupra prestigiului de care se bucura în cercurile cultural-academice de atunci.

Încă din anul 1881, Vasile Mangra s-a angajat într-o dispută cu istoricul dr. Rethy Lajos, autorul lucrării *Anonymus és az erdély oláhok* (Anonymus și românii ardeleni), publicată în gazeta „Alföld” din Arad, în care istoricul maghiar contesta originea noastră romană și continuitatea pe teritoriul vechii Dacii, considerând că românii s-ar trage din slavi, bulgari și tătari, iar limba română din slava veche. I-a răspuns profesorul Iosif Goldiș, viitorul episcop al Aradului, prin cartea *Latinitatea limbii române* (publicată în limba maghiară), dar Réthy și-a susținut în continuare tezele absurde, în paginile aceluiași ziar. În această situație a intervenit și tânărul profesor Vasile Mangra, printr-o disertație publică, susținută la Arad și publicată apoi în serial în „Familia” de la Oradea a lui Iosif Vulcan, sub titlul *Despre continuitatea neîntreruptă a elementului român în Dacia*¹⁴.

Pentru combaterea argumentelor neștiințifice și tendențioase ale lui Rethy, Vasile Mangra recurge la izvoare antice și medievale (Priscus, Iordanes, Procopius, Anonymus, Ana Comnena, Honiates ș.a.), cita istorici moderni (români și străini), folosea argumente de logică demografică, economică și politică, argumente care dovedeau o cunoaștere temeinică a problemei, dar și un simț istoric deosebit.

Lucrarea lui Mangra a fost apreciată nu numai de presa românească din Transilvania, ci și de ziarul de limbă germană „Arader Zeitung” și de altele. Dincolo de Carpați, în ședința secției istorice a Academiei Române, din 19 martie 1882, academicianul bănățean Vasile Maniu (1824–1901), prezentând un raport despre istoriografia românească din anii 1880–1881, consemna, alături de lucrările lui Bogdan Petriceicu Hasdeu (*Cuvente den bătrâni*), și pe cele ale unor profesori arădeni în problema continuității românilor, cu aprecieri deosebit de elogiase¹⁵.

¹³ BȘ, an. XXVIII, 1904, nr. 14, p. 114.

¹⁴ „Familia”, an. XVII (1881), nr. 17 din 5/17 aprilie, p. 166–167; nr. 29 din 12/24 aprilie, p. 174–175; nr. 30 din 19 aprilie/1 mai, p. 190–191; nr. 31 din 23 aprilie/ 5 mai, p. 198–199 și nr. 32 din 26 aprilie/8 mai, p. 207.

¹⁵ *Analele Academiei Române*, seria 2, t. 4, secțiunea II. Discursuri, memorii, notițe, București, 1884, p. 165–330; Vasile Maniu, *Românii în literatura străină. Studii istorico-critice și etnografice. Un memoriu asupra mișcării literaturii istorice în străinătate și la noi, urmată în decursul anilor 1880 și 1881*, București, 1882, p. 170 (lucrarea a fost tradusă în același an în limba germană de P. Broștean și tipărită la Reșița). Amănunte asupra problemei vezi la Constantin Mălinaș, *Drumul spre Academie*, în „Familia”, nr. 10 (266) din octombrie 1987, p. 8.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, Vasile Mangra a făcut servicii deosebite culturii noastre prin strângerea și studierea unor vechi manuscrise și cărți românești aflate în satele bihorene, pe care le-a dăruit apoi Academiei Române. De notat că a pornit această acțiune, care va dura vreo două decenii, din proprie inițiativă, chiar înainte de a fi începută de Academia Română pentru întreg spațiul etnic românesc. Între manuscrisele aflate de el se numără câteva de valoare excepțională, copiate în părțile Bihorului de cărturari ca Vasile Sturze Moldoveanul, Pavel Muncăcianul și alții, iar dintre cărțile tipărite unele erau unicate.

Reținem doar câteva titluri din valoroasele sale donații. În ședința Academiei Române din 10 ianuarie 1892, Ioan Bianu i-a prezentat prima donație, constând în câteva manuscrise și unicul exemplar din *Psaltirea românească* tipărită de diaconul Coresi la Brașov, în 1570 (găsită în biserica din Lazuri de Beiuș)¹⁶. În ședința Academiei din 14 ianuarie 1894, se anunța o nouă donație de cărți vechi, documente despre răscoala lui Horea și nouă manuscrise de la Vasile Mangra. Între acestea figurau: *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643), un *Ceaslov*, un *Liturghier*, *Șapte Taine*, toate copiate de Vasile Sturze Moldoveanul în sate bihorene și altele. La 6 martie 1895, se înregistrează o nouă donație, de data aceasta de obiecte vechi (care s-au trimis Muzeului Național de Antichități), dar și 3 manuscrise bihorene și 5 cărți (între care *Pravila de la Govora* din 1641 și *Psaltirea slavo-română* a lui Dosoftei, tipărită la Iași în 1680). În 1896, Vasile Mangra donează Academiei mai multe documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania din 1848 și un nou manuscris de la Vasile Sturze. La 30 aprilie 1899 se primesc alte patru manuscrise, iar la 7 decembrie *Pravila de rugăciuni a sfinților sârbi*, tipărită în 1761, la Râmnic. La 7 noiembrie 1903 Academia Română primește o nouă donație de o valoare excepțională: unicul exemplar din *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc* al lui Varlaam al Moldovei, tipărit, se pare, în 1645 la Iași, găsit în satul Budureasa din județul Bihor¹⁷. În 1906 oferă Academiei alte manuscrise și tipărituri, cu ocazia unei vizite a lui Nerva Hodoș la Oradea (a primit atunci donații asemănătoare și de la alți cărturari bihoreni). Ultima donație a lui Mangra se înregistrează în 1907¹⁸.

Corespondența lui Vasile Mangra cu Ioan Bianu, bibliotecarul Academiei Române, oferă informații despre interesul său statornic față de vechile manuscrise și tipărituri, pe care le va oferi înaltului for cultural din București. În aceeași corespondență apar și probleme de ordin național-politic, care priveau pe românii transilvăneni¹⁹. Unele dintre aceste tipărituri le-a cercetat Mangra însuși, în mici studii publicate în periodicele vremii. De pildă, în 1890 a publicat un articol în

¹⁶ Psaltirea va fi descrisă apoi în cunoscuta lucrare a lui Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 56. A servit și la întocmirea lucrării cercetătoarei Stela Toma: *Coresi, Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu Psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de..., București, 1976, 780 p.

¹⁷ Pe baza acestui exemplar s-a făcut reeditarea sa: Varlaam, *Opere. Răspuns împotriva Catehismului calvinesc*. Ediție critică, studiu introductiv și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, 1984, 231 p. + facs.

¹⁸ Amănunte la C. Mălinaș, *art. cit.*, p. 8–9.

¹⁹ A se vedea vol. *Scrisori către Ioan Bianu*. Ediție și note de Marieta Croicu și Petre Croicu, vol. II, București, 1975, p. 198–213.

„Tribuna” de la Sibiu (nr. 264) despre *Psaltirea* lui Coresi, iar în 1892 un altul în „Familia” de la Oradea, despre diecii-copiști din Moldova. Peste câțiva ani au fost tipărite împreună, sub titlul *Cercetări literar-istorice. I. Psaltirea diaconului Coresi tipărită în 1570 la Brașov. II. Rolul diecilor din Moldova în cultura românească în secolul al XVII-lea* (București, 1896, 29 p.). În ambele studii, ca și prin faptul că le-a tipărit la București, voia să sublinieze vechimea și continuitatea legăturilor culturale dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților.

A scris și un studiu asupra *Răspunsului la Catehismul calvinesc*, publicat în „Biserica și școala” de la Arad (an. XXVII, 1903, nr. 21, p. 165–166 și nr. 22, p. 173–174). În 1905 a publicat, tot la Arad, broșura *Slujba sfințirii bisericii, după două manuscripte din anii 1674 și 1757...*, cu o prefață (XXII+35 p.), manuscrisele fiind descoperite în bisericile din Cărpinet și Copăcel.

În primul deceniu al secolului al XX-lea, cercetările lui au primit o nouă orientare, simțindu-se dator să răspundă la criticile vehemente, cu nuanță confesională, ale istoricului Augustin Bunea de la Blaj. Așa a fost lucrarea despre *Mitropolitul Sava II Brancovici, 1656–1680* (Arad, 1906, XV + 182 p.), prima monografie închinată acestui ierarh, victimă a principelui calvin Mihail Apafi. Autorul a utilizat toate izvoarele cunoscute până atunci, iar în anexe a reprodus o parte dintre ele. Este regretabil doar stilul polemic, care scade din valoarea științifică a cărții.

O altă lucrare, *Ierarhia și Mitropolia Bisericii române din Transilvania și Ungaria* (Sibiu, 1908, 128 p., retipărită din „Telegraful român”), era un răspuns dat lucrării lui A. Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria* (Blaj, 1904), în care acesta contesta existența unei Mitropolii ortodoxe românești în Transilvania înainte de Mihai Viteazul. Vasile Mangra făcea o scurtă incursiune în istoria vieții creștine la români, apoi se ocupa de organizarea bisericească a românilor transilvăneni, dovedind că Mitropolia exista cu mult înainte de unirea de la 1600, alături de episcopiile de Vad și Maramureș. Este adevărat că a făcut și el o serie de greșeli, susținând teze infirmate de cercetările ulterioare. A publicat și un studiu istorico-canonic, în volumul despre *Mitropolitul Andrei Șaguna* (Sibiu, 1909), intitulat *Șaguna ca organizator constituțional* (p. 435–453).

Spre sfârșitul vieții a publicat lucrarea intitulată *Contribuțiuni la istoria Bisericii române* (Sibiu, 1917, 60 p.), care urma să fie folosită ca material documentar în procesul intentat atunci Bisericii sârbești pentru mănăstirile din Banat. Făcea o scurtă introducere în istoria creștinismului românesc, începând cu secolul IV, inclusiv asupra continuității noastre în teritoriile nord-dunărene (cu dovezi din istoriografia maghiară), precum și cu un scurt istoric al vieții monahale de la noi.

Toată această apreciabilă activitate în domeniul cercetării istoriei noastre bisericești și a vechii culturi românești a dus la alegerea lui Vasile Mangra ca *membru activ al Academiei Române*, la sesiunea generală din 27 mai/9 iunie 1909 (cu 18 voturi din 26). A fost ales în secția istorică, pe baza unui amplu raport prezentat de cunoscutul arheolog Grigore Tocilescu (1850–1909), în care era prezentată pe larg activitatea lui Mangra ca profesor, ca îndrumător al periodicelor

arădene, ca istoric, ca donator de cărți și manuscrise Academiei. „Cercetările sale istorice, sfaturile bune pe care le dă preoților din eparhie și mai presus de toate curentul naționalist pe care îl întreține în Crișana, la marginea apuseană a culturii românești, unde se resimte atât de mult golul lăsat de regretatul nostru coleg Vulcan, au fost motive îndeajuns pentru care Secțiunea să voteze în unanimitate propunerea scrisurii pentru alegerea părintelui Vasile Mangra ca membru activ în Secțiunea istorică”, încheia Grigore Tocilescu²⁰. În cadrul aceleiași sesiuni au mai fost aleși Augustin Bunea (tot ca membru activ), protopopul Gheorghe Popovici de la Lugoj și Constantin Giurescu, toți în secția istorică (corespondenți), scriitorii Ioan Alexandru Brătescu-Voinești și Ioan Basarabescu, istoricul George Murnu, matematicianul Gheorghe Țițeica (corespondenți), mitropolitul primat Athanasie Mironescu (onorar), Henri Poincaré (onorar). În ședința din ziua următoare, 28 mai 1909, Mangra s-a prezentat la lucrările Academiei și a rostit un scurt cuvânt de mulțumire²¹. În același an Vasile Mangra a fost ales membru onorar al Societății Istorice Române din București, condusă de Em. Kretzulescu²².

În anii următori a participat la lucrările Academiei și, în același timp, înaltul for l-a însărcinat cu întocmirea de rapoarte asupra unor lucrări prezentate pentru premiere. Între altele, a făcut un raport asupra monografiei lui Ioan Lupaș despre mitropolitul Andrei Șaguna (apărută la Sibiu, în 1909)²³. În 1913 i s-au înaintat alte lucrări pentru a întocmi cuvenitele rapoarte de premiere²⁴.

Dar la 1 mai 1914 Vasile Mangra, sosit la lucrările sesiunii generale a Academiei, a fost victima unor atitudini necolegiale din partea mai multor membri ai înaltului for (între care dr. C. I. Istrati, I. Bianu), care au refuzat să-i vorbească, iar un grup de studenți l-au brutalizat în fața clădirii Academiei, acuzându-l pentru schimbarea atitudinii sale politice, de care ne vom ocupa mai jos. Ca urmare, în ședința din 2 mai 1914, s-a hotărât ca el să fie „suspendat temporar” de la lucrările Academiei. Dintr-un memoriu-protest înaintat de Mangra desprindem că de această atitudine ostilă a unor academicieni față de el nu erau străine nici cercurile clericale de la Blaj, care l-au criticat în paginile ziarului „Unirea” (il cita pe Iuliu Maniu), nici profesorul și academicianul Ioan Bianu (tot unit), nemulțumit de faptul că Mangra criticase lucrările tendențioase ale lui Augustin Bunea²⁵. Cu acestea, activitatea lui Mangra în marele for cultural s-a încheiat. Totuși, în

²⁰ *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXXI, 1908–1909, Partea administrativă și Dezbaterile, București, 1909, p. 203–205.

²¹ *Ibidem*, p. 211; Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române în date (1866–1996)*, București, 1997, p. 157–158. În legătură cu alegerea lui au apărut scurte informații în TR, an. LVII, nr. 58 din 30 mai/12 iunie 1909, p. 243; BȘ, an. XXXIII, nr. 23 din 7/20 iunie 1909, p. 4. Despre alegere: diferite acte în ABMS, fond V. Mangra, act. 377, 378, 379, 385.

²² ABMS, fond V. Mangra, act. 1302–1306.

²³ *An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. II, t. XXXII, 1909–1910. partea Administrativă și Dezbateri, București, 1910, p. 318–319. A se vedea și AMBS, fond V. Mangra, act. 387–391.

²⁴ ABMS, fond V. Mangra, act. 494 și 496.

²⁵ ABMS, fond. V. Mangra, act. 37–49 și 110–130.

sesiunea generală extraordinară a Academiei Române, întrunită la Iași, la 8/21 octombrie 1918, după o întrerupere de doi ani, moartea sa a fost anunțată de vicepreședintele Ioan Bogdan, iar în raportul general pentru anii 1916–1918, întocmit de Ioan Bianu, se preciza că în acest răstimp „Academia a suferit pierderi multe și grele în personalul membrilor ei”: I. Sbiera, T. Maiorescu, A. Naum, B. Delavrancea, G. Coșbuc, N. Teclu, C. Istrati și V. Mangra. Înseamnă că Academia îl socotea tot ca membru al ei și îi cinstea memoria²⁶.

Militant național-politic. Dacă Vasile Mangra are merite incontestabile în istoriografia românească, în schimb, activitatea sa politică este un caz cu totul aparte. Până la începutul secolului al XX-lea s-a numărat printre militanții de frunte ai luptei național-politice a românilor transilvăneni, pentru ca spre sfârșitul vieții să militeze pentru înțelegerea cu autoritățile de stat maghiare. Consemnăm doar câteva aspecte din activitatea sa.

Încă din primii ani de activitate la Arad a fost ales secretar al Comitetului Partidului Național Român pentru Arad, funcție pe care a deținut-o mai mulți ani; în această calitate a desfășurat o prodigioasă activitate național-politică românească în părțile de vest ale teritoriului etnic românesc²⁷. În preajma Conferinței extraordinare a Partidului Național Român de la Sibiu, din ianuarie 1892, care urma să ia în discuție redactarea *Memorandum*-ului, a convocat la Nădlac (jud. Arad) o mare adunare românească, la care s-a stabilit să fie trimiși la Sibiu și delegați arădeni. A participat și el la conferința respectivă. După conferință, a trimis preoților și învățătorilor din satele Aradului și Bihorului scrisori cu chenar tricolor și cu inscripția aurită: „totul pentru națiune”, îndemnându-i să se înscrie în delegația care urma să prezinte *Memorandum*-ul împăratului Francisc Iosif I. El însuși s-a îndreptat spre Viena, cu câteva săptămâni înainte de plecarea delegației de 300 de memorandiști, pregătind opinia publică vieneză, reușind să câștige pentru cauza românească o parte dintre oamenii politici de acolo, între care și cunoscutul filoromân, primarul Karl Lueger²⁸. După reîntoarcerea de la Viena, reacțiunea maghiară din Arad a organizat o serie de manifestații publice împotriva lui, una dintre ele fiind cea din 30 iunie/1 iulie 1892²⁹.

La 1 septembrie 1893 (ordinul nr. 2914 al Episcopiei) a fost suspendat de la catedră, în urma sesizării Ministerului Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, acuzat că a făcut parte din delegația care a dus *Memorandum*-ul la Viena, că ar cultiva sentimente „antipatriotice” în sufletele elevilor săi, fiind făcut răspunzător chiar și pentru manifestația pe care o aminteam mai sus. În prealabil, fusese anchetat, din dispoziția autorităților, de directorul Institutului, ieromonahul

²⁶ *An. Acad. Rom.*, s. II, t. XXXIX, 1916–1919, p. 108, 112, 155.

²⁷ ABMS, fond V. Mangra, act. 37–49 și 110–130.

²⁸ ABMS, fond V. Mangra, act. 169–174.

²⁹ ABMS, fond V. Mangra, act. 192.

Augustin Hamsea, din 9 până în 15 mai 1893³⁰. A rămas fără slujbă până în 1899, deși Consistoriul a fost nevoit să-i plătească, în continuare, salariul de profesor.

În preajma procesului intentat memorandiștilor, Vasile Mangra s-a dovedit a fi luptătorul cel mai activ pentru apărarea acestora și pentru cauza națională românească în acea perioadă de grele încercări. A organizat acum adunări în care s-au aprobat rezoluții de solidaritate cu membrii Comitetului Central și s-au expediat telegrame către cercuri academice și culturale din străinătate. El a fost organizatorul unei mari adunări populare la Arad, în piața catedralei, la 2 mai 1894, la care au participat peste 10 000 de români din „comitatele” Arad, Bihor, Timiș și Caraș-Severin. În cuvântul pe care l-a rostit atunci a prezentat un proiect de rezoluție prin care cerea Guvernului din Budapesta să respecte drepturile națiunii române și ale celorlalte naționalități asuprite din Imperiul Habsburgic. Merită să fie menționat faptul că s-au primit atunci și telegrame de adeziune din partea unor cercuri politice sârbești din Novisad, Vârșeț, Zombor și Zagreb. În timp ce membrii Comitetului Central al Partidului Național Român erau deținuți, Vasile Mangra i-a vizitat în închisorile de la Vaț și Seghedin³¹.

Încă din 7 mai 1894, o dată cu începerea procesului memorandiștilor, a fost ales un Comitet Provizoriu al Partidului Național Român, care să asigure continuitatea conducerii vieții politice a românilor transilvăneni în cazul condamnării membrilor Comitetului Central implicați în proces, având și dreptul de a convoca o conferință națională a partidului. Din acest comitet făcea parte și ieromonahul Vasile Mangra.

Dar la scurt timp după intentarea procesului memorandiștilor, judecat la Cluj între 7 și 25 mai 1894, Guvernul maghiar a desființat Partidul Național Român, printr-o decizie datată 16 iunie 1894, semnată de ministrul de Interne Hieronymi Károly, sub pretext că lucra „fără statute” și avea legături „cu străinătatea”.

După interzicerea activității Partidului Național Român, membrii Comitetului Provizoriu au purtat, totuși, discuții pentru a stabili modalitățile de acțiune în viitor. Mangra a avut, și de data aceasta, un rol deosebit. O primă consfătuire, cu caracter confidențial, a avut loc la Arad, la 29 septembrie 1894, alegându-se o comisie de 14 membri care să stabilească strategia continuării luptei naționale. Vasile Mangra a făcut acum o călătorie la București, unde a discutat cu cercurile politice de acolo posibilitățile de acțiune în situația nou creată.

Într-o nouă consfătuire, ținută la Arad în locuința profesorului Romul Ciorogariu (viitorul episcop Roman), s-a hotărât convocarea unei adunări populare la Sibiu, pentru ziua de 28 noiembrie 1894. Actul de convocare a fost pregătit de Vasile Mangra și semnat de numeroși preoți, învățători și țărani, mai ales din părțile Aradului³². La această mare adunare populară românească a fost ales președinte protopopol Mihail Popovici din Orșova. Cuvântul de deschidere a fost

³⁰ ABMS, fond. V. Mangra, act. 193; T. Botiș, *op. cit.*, p. 42–43.

³¹ Vasile Popeangă, *Aradul, centrul politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867–1918)*, Timișoara, 1978, p. 43–44 și 49.

³² *Ibidem*, p. 49–51.

rostit de Vasile Mangra, în care spunea, între altele: „Prezența D-voastră dovedește că nici greutatea vremilor nu vă descurajează, nici tăria credinței nu vă lipsește în lupta națională și aceasta, desigur, pentru a neamului iubire, căci scris este: «Dragostea toate le învinge și este mai tare chiar decât moartea». Cu gândul morții se împacă bunul creștin, căci el trăiește în speranța unei alte vieți mai fericite, dar nu se poate împăca patriotul, care dorește însuși să vadă fericirea neamului și mărirea patriei sale...Într-adevăr, astăzi mai ales, când mereu ni se repețește ca să ne împăcăm cu gândul de a fi asimilați sau absorbiți ca naționalitate, oare care român s-ar putea împăca cu gândul acesta, și să steie liniștit când constatat este că asimilarea unui popor de către altul este procesul descompunerii sale, este moartea lui vecinică”³³. Adunarea a protestat împotriva desființării Partidului Național Român, condamnând politica Guvernului ungar de ignorare constantă a drepturilor celorlalte națiuni din Transilvania. S-a pronunțat și pentru întrunirea unui congres al naționalităților asupra din Austro-Ungaria. Adunarea a avut un larg ecou, provocând și interpelări în Parlamentul din Budapesta³⁴.

Încă din toamna anului 1892, Mangra a fost delegat de conducerea Partidului Național Român să înceapă tratativele cu reprezentanții sârbilor și slovacilor, în vederea realizării unei alianțe politice a naționalităților. În ianuarie 1893 a participat la o conferință comună, care a avut loc la Viena, când s-a hotărât și convocarea unui congres al naționalităților, dar procesul *Memorandum*-ului a întârziat acest eveniment. În martie și iulie 1893 a fost la Novisad, unde a luat legătura cu frunzașii politici sârbi în același scop.

În martie 1895 Vasile Mangra și Ștefan Petrovici, în numele conducerii provizorii a Partidului Național Român, s-au întâlnit la București cu o delegație slovacă (P. Mudroň, I. Daxner și M. Ștefanovici). Au fost însoțiți tot timpul de conducătorii mișcării naționale ardeleno refugiați la București (Eugen Brote, Ioan Slavici, Septimiu Albini, Aurel C. Popovici). Au vizitat mai multe instituții culturale, au avut convorbiri cu acești conducători ai emigrației – se pare că și cu D. A. Sturdza – în legătură cu convocarea Congresului naționalităților³⁵.

Congresul s-a întrunit la Budapesta, la 10 august 1895, adevăratul organizator și animator al lui fiind Vasile Mangra. Apelul tipărit pentru convocarea Congresului era semnat de Vasile Mangra, dr. Ștefan Petrovici (români), Paul Mudroň, dr. Samo Daxner (slovaci), dr. Emil Gavrilă și Nicolae Ioximovici (sârbi). La deschiderea Congresului au vorbit: Vasile Mangra din partea românilor, Emil Gavrilă și Paul Mudroň din partea celorlalte naționalități. Erau de față peste 400 de delegați ai românilor, sârbilor și slovacilor din Austro-Ungaria. Congresul s-a ținut sub președinția lui George Pop de Băsești, abia eliberat din închisoare, a sârbului Mihailo Polit-Desančić și a slovacului Paul

³³ Cuvântarea lui Mangra a fost publicată în TR, an. XLII, nr. 124 din 19 noiembrie/1 decembrie 1894, p. 500.

³⁴ Cf. Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 718–737; TR, an. XLII, nr. 124 din 17/29 noiembrie 1894, p. 495–496 și nr. 126 din 24 nov./6 dec. 1894, p. 503.

³⁵ Lucian Boia, *Eugen Brote (1850–1912)*, București, 1974, p. 114.

Mudroň. În cadrul Congresului s-a protestat împotriva Legii naționalităților din 1868 și a Legii electorale, s-a cerut dreptul de folosire a limbilor naționalităților în administrație și justiție, vot universal, direct și secret, libertatea întrunirilor și a asociațiilor, un minister al naționalităților ș.a. Congresul a ales un comitet executiv format din patru români (între care și V. Mangra), patru sârbi și patru slovaci, care să lucreze în așa fel încât alianța dintre cele trei națiuni să devină o forță vitală în viața politică a Ungariei, să convoace periodic Congresul, să stabilească noi contacte, să facă cunoscută cauza lor opiniei publice europene³⁶. Congresul a avut un larg ecou în presa românească. S-a scris despre el în „Tribuna” de la Sibiu, în „Voința națională” de la Craiova, în diferite periodice sârbești și slovace³⁷.

În anii următori, Vasile Mangra a făcut încercări pentru convocarea unui nou Congres, dar fără rezultat. De pildă, a participat la întrunirile comitetului executiv ales de Congres, ținute la Budapesta, la 27 decembrie 1895, apoi la 18 aprilie 1896³⁸.

După interzicerea activității Partidului Național Român, s-au găsit alte mijloace pentru continuarea acțiunilor politice românești. De exemplu, în comitatul Arad, din inițiativa aceluiași luptător intransigent care era pe atunci Vasile Mangra, s-a convocat „conferința alegătorilor români din comitat”, la 9/12 octombrie 1895 (la care au participat și preoți), când s-a hotărât să se depună toate eforturile în vederea alegerii a cât mai mulți români în „adunările comitatense” sau județene. În adevăr, la alegerile care s-au făcut pentru adunarea județului Arad, la 7 noiembrie 1895, au fost aleși mulți reprezentanți ai românilor (protopopul Constantin Gurban, Aurel Suciuc, Mihai Veliciu, Nicolae Oncu, Iuliu Mera, Ștefan Cicio Pop și alții). La 3/15 decembrie 1895, tot din inițiativa lui Mangra, s-a convocat o conferință a tuturor membrilor români aleși în adunarea județeană. Cu această ocazie, Mangra a propus organizarea românilor „într-un club central și în cluburi cercuale”, care să continue lupta național-politică a românilor transilvăneni. S-a constituit de îndată „clubul central” cu 30 de membri, iar în anii următori „cluburi cercuale”, numărul lor ajungând, în 1901, la 35, pentru tot comitatul Arad³⁹.

În 27 aprilie/9 mai 1899 Vasile Mangra, împreună cu Romul (Roman) Ciorogariu, Mihail Veliciu și Nicolae Oncu, grup care a imprimat un caracter militant întregii vieți politice din părțile Aradului, a semnat o înțelegere (scrisă de Ciorogariu), prin care se angajau să sprijine alegerea vicarului Iosif Goldiș de la Oradea ca episcop la Arad, după ce Ioan Mețianu a fost ales mitropolit la Sibiu.

³⁶ Date despre Congres în ABMS, fond V. Mangra, act. 58, 61–79, 102, 119 ș.a.; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 762–769; Ștefan Pascu, *Rélations roumano-slovaques à la dernière décennie du XIXe siècle*, în „Revue Roumanine d’Histoire”, VII, 3, 1968, p. 385–396; Keith Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, p. 73–94; M. Timbus și A. Caciora, *Izvoare noi privind Congresul naționalităților asuprite din Austro-Ungaria (Budapesta, august 1895)*, în „Ziridava”, Arad, X, 1979, p. 383.

³⁷ De pildă, în TR, an. XLIII, nr. 86 din 3/15 august 1895, p. 343; „Tribuna”, an. XII, nr. 156 din 12/ 24 iulie 1895; nr. 171 din 30 iulie/11 august 1895; nr. 172 din 1/13 august 1895; „Voința națională” din Craiova, I, nr. 73 din august 1895; cf. și ABMS, fond V. Mangra, act. 1189 și 1193/1–3.

³⁸ ABMS, fond V. Mangra, act. 83, 88, 90, 96, 97, 101–109.

³⁹ ABMS, fond V. Mangra, act. 211. Vezi și V. Popeangă, *op. cit.*, p. 131–134.

Semnatarii au cerut candidatului la episcopie (deputat cu program „guvernamental” în Parlamentul din Budapesta) ca în cazul alegerii și recunoașterii sale, să respecte un adevărat „program” de acțiune națională, culturală și bisericească, în 9 puncte. Între altele, i se cerea: „a susține autonomia Bisericii gr. or. române de înrăurișta externă a statului”, să facă din Episcopia Aradului „un adevărat centru cultural prin angajarea oamenilor cinstiți, curați la mâini, talentați și inspirați de iubirea de neam și Biserică, atât în oficiile administrative diecezane, cât și la catedrele Seminarului diecezan și a le deschide acestora teren de activitate, ca Biserica să dea națiunii: carte, preoți și învățători apti pentru apostolia românismului”; „în cele politice, episcopul să observe față de Guvern o atitudine autoritară și solidară cu națiunea, iar față de Partidul Național o binevoitoare atitudine, în special persoanelor și organelor angajate la politica militantă națională, să le dea curs liber și nimeni să nu fie persecutat din partea Bisericii pentru atitudinea sa politică națională”. În punctul 8 se cerea expres: „a rehabilita și a da satisfacție părintelui Vasile Mangra pentru injurioasa sa suspendare de la catedră”. Alte puncte ale „programului” prevedeau înlăturarea unor stări de lucruri din eparhie existente în timpul lui Ioan Meșianu⁴⁰.

Vasile Mangra a avut un rol însemnat și în apariția ziarului „Tribuna poporului” din Arad, pus sub conducerea lui Ioan Russu Șirianu, nepotul lui Ioan Slavici. În acest scop, el colectase de la diferiți prieteni din București suma de 10 500 lei, apoi alți 4–5 000 de florini de la românii ardeleni (cu o parte din acești bani s-a cumpărat o tipografie). În 1903 și-a încetat activitatea ziarul „Tribuna” de la Sibiu, fondat în 1884. În aceste împrejurări „Tribuna poporului” de la Arad a luat numele de „Tribuna” și a rămas singurul organ politic al românilor transilvăneni de atunci. Mangra a rămas un colaborator constant până în 1910. A scris multe articole de fond, așa cum făceau și Vasile Lucaciu, Ioan Russu Șirianu și alți militanți pentru drepturile românești⁴¹.

Acesta a fost luptătorul politic pe care Octavian Goga îl caracteriza ca „intransigent și îndrăzneț, cu ochi luminați de ideal, respingând orice nuanță a oportunității, apărându-și dărș și cu nobilă îndărătnicie convingerile în haina atât de simpatică a călugărului luptător...chinuit de durerile neamului, pururi treaz la orice nedreptate a dușmanului, aprins, furtunatec, nervos, el își spunea cuvântul când în adunările noastre naționale, când în întrunirile de la Dacia din București”⁴².

Vicar la Oradea. Dar începând cu anul 1899 se observă o schimbare în atitudinea sa. La instalarea episcopului Iosif Goldiș la Arad (20 iulie 1899), la care a participat și cunoscutul om politic maghiar Tisza István, a vorbit și Mangra, militând pentru înțelegere și colaborare între români și maghiari⁴³.

⁴⁰ ABMS, fond V. Mangra, act. 1461.

⁴¹ R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 24, 44–45.

⁴² O. Goga, *Însemnările unui trecător*, Arad, 1911, p. 200.

⁴³ T. V. Păcășian, *op. cit.*, vol. VII, p. 55; T. Neș, *op. cit.*, p. 218 și 482.

La 22 aprilie/5 mai 1900, Sinodul eparhiei Aradului (adunarea eparhială) l-a ales vicar (președinte) al Consistoriului ortodox din Oradea, fiind instalat la 12 iunie 1900⁴⁴. A fost sprijinit și de episcopul Iosif Goldiș, căruia i-a urmat la conducerea Consistoriului respectiv.

Dar păstoria lui Goldiș la Arad n-a durat mult, căci a trecut la cele veșnice la 23 martie/5 aprilie 1902. În această situație a fost convocat Sinodul eparhial electoral de la Arad, la 30 mai/12 iunie 1902, sub președinția mitropolitului Ioan Mețianu. La alegere, protosinghelul-vicar Vasile Mangra a obținut 30 de voturi, iar arhimandritul Augustin Hamsea, fost profesor și director al Institutului Teologic-Pedagogic din Arad, acum egumen al Mănăstirii Hodoș-Bodrog, sprijinit de mitropolit, numai 26 de voturi. A fost declarat ales Vasile Mangra, care și-a rostit obișnuitul cuvânt în fața alegătorilor. Dar împăratul Francisc Iosif, la propunerea Guvernului din Budapesta, după o așteptare de peste o jumătate de an, prin rezoluția din 15 decembrie 1902, a refuzat să recunoască alegerea lui Mangra. În preajma alegerilor, ca și în perioada care a urmat, până la publicarea rezoluției imperiale, vicarul Mangra a fost ținta multor atacuri din partea adversarilor săi politici, ca și din partea susținătorilor lui Augustin Hamsea (se vorbea de două „partide”: „mangriști” și „hamsiști”). Se pare că de nerecunoașterea lui nu era străin nici mitropolitul Ioan Mețianu, în dorința de a reuși alegerea lui Hamsea. Convocându-se din nou Sinodul electoral, la 30 ianuarie/12 februarie 1903, sub conducerea delegatului mitropolitului, protosinghelul dr. Eusebiu Roșca de la Sibiu, a fost ales asesorul consistorial protosinghelul Ioan Papp, cu 36 de voturi, față de numai 26 câte a obținut Hamsea⁴⁵.

În aceste împrejurări Vasile Mangra și-a continuat activitatea la Oradea, până în primăvara anului 1916. Totuși, n-a abandonat nici lupta politică, deși situația lui ca vicar nu-i mai permitea să fie angajat în „politica militantă”. De pildă, în 1906, a fost prezent la București, cu ocazia deschiderii marii expoziții românești aniversare (1800 de ani de la ocuparea Daciei de către romani și 40 de ani de domnie a regelui Carol I). Cu acest prilej a avut convorbiri și cu marele om de stat Ion I.C. Brătianu și cu alte personalități ale vieții politice românești⁴⁶.

La 5–9 august 1907, patru luptători pentru drepturile românilor din Ardeal: Ioan Slavici, Eugen Brote, Vasile Mangra și Roman Ciorogariu s-au întâlnit la Găiceana (azi în județul Bacău), unde Brote era administratorul unei moșii a lui Dimitrie A. Sturdza. Cei patru au stabilit un adevărat „program” de acțiune politică (numit de Ciorogariu „Pactul de la Găiceana”), în 9 puncte. Ei se angajau să sprijine pe deputații români aleși în Parlamentul din Budapesta, „cât timp aceștia vor susține programul național”, să stabilească contacte chiar și cu reprezentanții Partidului Social Democrat din Ungaria, să colaboreze cu croații în problema

⁴⁴ *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din dieceza Aradului*, 1900, p. 65–66; date referitoare la alegerea ca vicar, inclusiv felicitări și proteste, în ABMS, fond V. Mangra, act. 248–273.

⁴⁵ TR, an. L, nr. 61 din 1/14 iunie 1902, p. 245; nr. 138 din 10/23 decembrie 1902, p. 559. Diferite acte în legătură cu această alegere în ABMS, fond V. Mangra, act. 295, 329, 338, 339.

⁴⁶ V. Popeangă, *op. cit.*, p. 209.

națională, să nu intre în conflicte cu nici unul dintre partidele din România de atunci, să țină la curent pe regele Carol I, pe D. A. Sturza și pe frații Brătianu asupra tuturor acțiunilor lor; vor face abonamente în România pentru ziarul „Tribuna” din Arad și, „deși nu cer”, vor accepta eventualele ajutoare din partea Guvernului din București. Merită să fie reținut și punctul 4: „Ne vom feri de orice conflict cu frații greco-catolici și vom dezaproba, cu toată hotărârea, orișice încercare de a produce ori de a accentua conflictele confesionale”. Ultimul punct, al noulea, a fost redactat, desigur, la sugestia lui Vasile Mangra: „Vom profita de împrejurări să obținem un ajutor bănesc pentru conservarea națională și religioasă a românilor din dieceza Orăzii mari, pe care îi socotim ca fiind cei mai expuși”. Era, deci, o adevărată platformă politică, un program de lucru în perspectiva națională românească⁴⁷.

Dar în 1910 s-a produs ruptura definitivă între Mangra și vechii lui prieteni. Atunci a acceptat să candideze pentru un loc de deputat în Parlamentul din Budapesta (în cercul electoral Ceica – jud. Bihor), dar cu „program guvernamental” din partea Partidului Național al Muncii, condus de Tisza István, partid care milita pentru împăcarea naționalităților din Ungaria, firește, cu drepturi mai largi pentru națiunea maghiară. A fost ales cu multă însuflețire, căci bihoreni îi erau sincer atașați încă de pe când era alături de luptătorii „naționaliști”⁴⁸. Îndată după aceasta, foștii săi tovarăși de luptă au îndreptat atacuri vehemente atât împotriva lui, cât și a celorlalți doi patrioți români care militau acum pentru cooperarea între români și maghiari: Ioan Slavici și Eugen Brote. Între alții, tânărul poet Octavian Goga, într-o serie de articole publicate în „Tribuna” din Arad. Ziarul însuși, la înființarea căruia Mangra contribuise atât de mult, a rupt orice legătură cu el⁴⁹.

În fața acestei schimbări, în mod firesc se naște în mintea oricui întrebarea: ce l-a determinat pe Vasile Mangra să facă acest pas? Oricum, de o trădare nu poate fi vorba; de o renegare a neamului și a limbii sale ori a luptei de până atunci cu atât mai puțin. O dovedesc lucrările sale istorice pe care le-a scris în primul deceniu al secolului al XX-lea, dar și lupta neobosită pe care a desfășurat-o de acum înainte în vederea salvării școlilor românești amenințate de cunoscutele legi școlare ale ministrului Apponyi Albert, din 1907. De satisfacerea vreunui orgoliu personal de a ajunge arhiereu, așa cum au crezut unii, iarăși nu poate fi vorba.

Socotim că răspunsul cel mai convingător la această întrebare ni-l dă prietenul său de o viață, cel care i-a cunoscut sufletul și toate frământările lui, marele pedagog, patriot și ziarist, episcopul Roman Ciorogariu, care scria că

⁴⁷ Miron Constantinescu, *Un document inconnu (5–9 août 1907), concernant la lutte nationale de libération des Roumains de Transylvanie*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, nr. 3, 1965, p. 571–576; Lucian Boia, *op. cit.*, p. 169–170; vol. *Roman R. Ciorogariu (1852–1936). Studii și documente*. Prefață: episcop dr. Vasile Coman. Studii: prof. dr. Vasile Popeangă și pr. dr. Gheorghe Lițiu. Documente: Andrei Caciora, Vasile Popeangă și Mircea Timbus, Oradea, 1981, p. 55–56 și 191–192.

⁴⁸ T. Neș, *op. cit.*, p. 416–421; cf. și Roman Ciorogariu, *Spre prăpastie*, Arad, 1911.

⁴⁹ T. Neș, *op. cit.*, p. 487–488. A se vedea și broșura: Al. Vaida-Voevod, *Mangra, Tisza și Tribuna*, Arad, 1911, și Roman R. Ciorogariu, *Spre prăpastie*, passim.

Vasile Mangra n-a urmărit altceva, prin compromisul încheiat cu Tisza István, decât salvarea școlilor românești din Bihor, conștient că acestea aveau menirea de a păstra însăși ființa noastră națională. „De când a venit la 1900 ca vicar episcopesc în Oradea Mare – scria Ciorogariu –, vedea cu ochii cum se stinge sufletul românesc din Biharia în lipsă de școli românești și, sub bătaia prozelitismului catolic, nu află altă mântuire decât reînființarea vechii Episcopii ortodoxe din Oradea Mare. Știa că aceasta nu o poate face fără învoiala și sprijinul material al Guvernului. Aceasta l-a determinat la hotărârea fatală de a intra în Partidul „Muncii” de sub șefia lui Tisza și a candida la mandatul cercului Ceica cu program guvernamental la alegerile parlamentare din 1910, prezidate de Guvernul Kuhén Hederváry, venit la putere cu programul de împăciuire a naționalităților”⁵⁰.

Însuși Vasile Mangra a dat o explicație schimbării atitudinii sale politice într-un fel de „memoriu justificativ”, întocmit în 1914, în urma incidentului de la Academia Română. El preciza că nici în noua sa calitate de „deputat guvernamental” „n-am încetat de a fi și a mă afirma ca român, nici de a lucra cu cuvântul și cu fapta pentru cultura românească”. Schimbarea „programului politic” era cerută de însăși poziția sa de președinte-vicar al Consistoriului din Oradea și a făcut-o numai „în interesul poporului românesc și a culturii naționale”, subliniind că toți ierarhii ardeleni au fost nevoiți să adopte „o atitudine conciliantă și de înțelegere cu toate guvernele statului”, ca în felul acesta să poată apăra interesele Bisericii și ale școlii românești. În sfârșit, menționa faptul că l-au îndemnat să facă acest pas (în urma procesului *Memorandum*-ului) chiar doi oameni politici români: bănățeanul Alexandru Mocioni (1841–1909), unul dintre conducătorii luptei de emancipare din Banat și Crișana, președinte al Partidului Național al Românilor din aceste părți (creat în 1869), un timp președinte al Astrei (1901–1904), și Dimitrie A. Sturdza (1833–1914), în câteva rânduri prim-ministru, președinte al Partidului Național Liberal (1892–1908), secretar, apoi președinte al Academiei Române. Amândoi credeau că prin schimbarea atitudinii politice a unor patrioți români ardeleni se va putea ajunge la o înțelegere cu autoritățile ungare, iar poporul român va fi scutit în viitor de numeroasele abuzuri la care era expus. Cu alte cuvinte, acțiunile lui Vasile Mangra erau sprijinite de Partidul Național Liberal din vechea Românie. Însuși ziarul „Tribuna poporului” de la Arad – scria Mangra – a fost întemeiat, în 1897, tot în scopul propagării politicii de conciliere româno-ungare, preconizată de D. A. Sturdza⁵¹.

Interesul cercurilor conducătoare din vechea Românie față de schimbarea atitudinii politice a lui Mangra reiese și dintr-o scrisoare a lui Eugen Brote, pe care a adresat-o prietenului său, la 14/ 27 mai 1901, din Găiceana: „[...] cercurilor noastre

⁵⁰ R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 64.

⁵¹ ABMS, fond V. Mangra, act. 1320–1322 și 1324. Despre îndemnul lui D.A. Sturdza adresat lui Mangra de a-și revizui atitudinea politică i-au vorbit semnatarului acestor pagini, cu ani în urmă, și doi istorici de prestigiu, „contemporani”, în tinerețea lor, cu Vasile Mangra: Ioan Lupaș și Ștefan Meteș.

căroră D-ta ții să le pui în evidență stările de pe acolo, a luat act de progresele mari cari s-au făcut prin conlucrarea D-tale în politica națională. Mai mult: până la cel mai sus pus demersurile D-voastră pentru un *modus vivendi* află vii aprobări”⁵².

Trebuie să recunoaștem că, în pofida schimbării atitudinii sale politice, Vasile Mangra a continuat să fie același bun român, receptiv la toate aspirațiile neamului său. Este grăitoare, în acest sens, atitudinea sa față de școlile românești de pe teritoriul Vicariatului din Oradea (viitoarea Episcopie din Oradea, creată în 1920), fapt ce confirmă afirmațiile lui Roman Ciorogariu, citate mai sus. În anul 1909, printr-un ordin al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta s-a dispus ca pe viitor catehizarea elevilor din clasele superioare ale gimnaziilor de stat să se facă în limba maghiară. Vicarul Vasile Mangra a dat însă un ordin-circular către toți cateheții, interzicându-le să facă educația religioasă a acestor elevi în limba maghiară, ci numai în limba română⁵³.

În 1911 a înaintat un memoriu-protest către ministrul Cultelor și Instrucțiunii, contele Zichy János, împotriva abuzurilor organelor locale de stat față de școlile românești din Bihor, în urma cărora multe dintre ele au fost închise⁵⁴.

De asemenea, a dat dispoziții să se facă cercetări în satele în care Ministerul Cultelor și Instrucțiunii a schimbat limba de predare în anumite școli, adică româna cu maghiara. În urma protestelor sale, Ministerul a fost nevoit să revină și să repună limba română în drepturile ei⁵⁵. În orice caz, în urma strădaniilor sale, nici o școală românească din Bihor n-a fost pierdută ci, dimpotrivă, a obținut și unele ajutoare din partea Ministerului de resort.

Mai mult decât atât: în calitatea sa de vicar (care implica și pe cea de „inspector” al tuturor școlilor românești din Vicariatul de Oradea), Vasile Mangra a salvat mai mulți învățători români, acuzați de autorități că nu cunosc limba maghiară și care au fost repuși în slujba lor. În același timp, a luat măsuri severe față de anumiți preoți care n-au acordat atenția cuvenită școlilor din parohia lor (în calitatea lor de „directori” ai acestora). Așa s-a întâmplat în 1914, când a cerut sancționarea a nouă preoți care nu și-au îndeplinit îndatoririle de cateheți și „n-au dezvoltat activitate mulțumitoare în scopul apărării școlii confesionale”⁵⁶.

În 1915 a cerut „disciplinarea alor 7 preoți care au păcătuit față de școala confesională, respectiv față cu ordinațiunile consistoriale privitoare la instrucția elevilor rămași fără învățător”⁵⁷.

Mai trebuie să menționăm aici că tot în calitatea lui de vicar la Oradea, între anii 1910 și 1915 a fost mereu preocupat de cumpărarea unei clădiri corespunzătoare

⁵² ABMS, fond V. Mangra, act. 284.

⁵³ *Protocolul Sinodului eparhial al diecezei Aradului pe anul 1910*, p. 138–145.

⁵⁴ *Ibidem*, 1912, p. 160.

⁵⁵ *Ibidem*, 1910, p. 143; 1911, p. 140; 1912 și 1913, p. 179.

⁵⁶ T. Neș, *op. cit.*, p. 492.

⁵⁷ Cf. Vasile Popeangă, *Mărturiile privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784–1918). Documente referitoare la Episcopia ortodoxă a Aradului*, Arad, 1986, p. 322 (dintr-un raport prezentat de Mangra asupra situației învățământului ortodox din Vicariatul Oradiei, în 1915).

pentru reședința Vicariatului. În acest scop, a adresat mai multe memorii Congresului Național Bisericesc, Consistoriului Mitropolitan și Sinodului eparhial de la Arad. N-a fost ajutat de cei care aveau datoria să o facă: mitropolitul Ioan Mețianu și episcopul Ioan Papp⁵⁸.

De asemenea, în perioada vicariatului său au fost construite biserici noi în parohiile: Cheresig, Chișlaz, Leș, Lunca, Miersig, Ortiteag, Satubarbă, Pocioveliște, Pocola și altele. S-au ridicat noi clădiri pentru școlile românești în satele: Abram, Apateu, Chșirid, Leș, Lunca, Ortiteag, Pocola, Remetea, Săldăbagiu de Barcău, Sântelec, Sudrigiu, Tășad, Vașcău, Darvaș și Peterd (ultimele două azi în Ungaria), s-au refăcut un număr însemnat din clădirile școlare existente⁵⁹.

Mitropolit al Ardealului. Ultima etapă din viața lui Vasile Mangra o reprezintă anii 1916–1918. La 21 ianuarie/3 februarie 1916 murise mitropolitul Ioan Mețianu de la Sibiu. Deși Statutul Organic prevedea ca alegerea succesorului său să se facă în cel mult trei luni, totuși, Guvernul din Budapesta a permis să fie convocat Congresul Național Bisericesc electoral numai după șase luni. Cu sprijinul unor membri ai Congresului, unii aleși dintre funcționarii de stat, ministrul Tisza István a reușit să obțină alegerea arhimandritului Vasile Mangra ca mitropolit, la 24 iunie/6 august 1916. A fost hirotonit și instalat la Oradea, la 16/29 octombrie 1916, de episcopii sufragani Ioan Papp de la Arad și Miron Cristea de la Caransebeș, deoarece autoritățile bisericești de la Sibiu erau transferate, din dispoziția Guvernului, la Oradea, în urma intrării trupelor românești în Transilvania⁶⁰.

Cu ocazia alegerii, Vasile Mangra declara în fața Congresului: „Ca apostolul păcii evanghelice, voi propovădui totdeauna *pacea, iubirea și concordia* între fiii Bisericii și cetățenii patriei, fără osebire de confesiune și naționalitate”⁶¹.

Iar cu ocazia hirotoniei și instalării, formula și un scurt „program de activitate”, prin cuvintele: „Preocuparea noastră de căpetenie va fi, așadar, ca să restabilim onoarea amvonului, să dăm poporului preoți după porunca Domnului, care îi vor paște cu știință și cu învățătură și, în scopul acesta, vom căuta să ridicăm nivelul învățământului teologic prin reforma seminariilor și întemeierea unei academii sau facultăți teologice”⁶². Era vechiul său deziderat, propus Congresului Național Bisericesc încă din 1878.

Într-adevăr, deși în plin război mondial, la 10/23 mai 1917 mitropolitul Vasile Mangra cerea Consistoriului sibian – aflat însă la Oradea – ridicarea

⁵⁸ Actele referitoare la această problemă în AMBS, fond V. Mangra, act. 788–820.

⁵⁹ Preot dr. Gheorghe Lițiu, *Date noi despre viața și sfârșitul mitropolitului Vasile Mangra*, ms.

⁶⁰ Amănunte asupra alegerii la Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, p. 59–75; Romulus Căndea, *Biserica ardeleană în anii 1916–1918*, Cernăuți, 1926, p. 9 și urm. A se vedea și TR, an. LXIV (1916), nr. 77, 78, 79, 86, 87 și 88.

⁶¹ TR, an. LXIV, nr. 78 din 28 iulie/10 august 1916, p. 315.

⁶² TR, an. LXIV, nr. 88 din 25 oct./7 noiembrie 1916, p. 355.

cursurilor teologice la patru ani de studii, încât cei ce urmau să se înscrie în toamna anului 1917, să facă patru ani. Cerându-se propuneri concrete din partea Consiliului profesoral, acesta a ales o comisie de trei (Nicolae Bălan, Pavel Roșca și Romulus Cândea) care, la rândul ei, a considerat că discutarea unei asemenea probleme nu era oportună. Cu toate acestea, Sinodul episcopal, întrunit la 23 august/5 septembrie 1917, a obligat pe profesorii celor trei institute (Sibiu, Arad și Caransebeș) ca până la 31 decembrie 1917 să prezinte câte un plan de învățământ conceput pentru patru ani de studii. Din păcate, evenimentele dramatice prin care trecea atunci întreg neamul românesc au împiedicat și de data aceasta împlinirea planurilor de o viață ale lui Vasile Mangra⁶³.

Abia la 1 iulie 1917 s-a primit aprobarea Guvernului pentru întoarcerea mitropolitului, a Consistoriului Arhiepiscopiei Sibiului și a Institutului Teologic de la Oradea la Sibiu. Dar, în acest răstimp, sute de preoți din Arhiepiscopia Sibiului au fost închiși, deportați în județul Șopron sau refugiați dincolo de Carpați, iar învățătorii școlilor românești trimiși pe câmpurile de luptă din Galiția sau Italia, pentru o cauză cu totul străină neamului lor. În astfel de împrejurări, Vasile Mangra a intervenit la Guvern pentru eliberarea unora dintre ei, între care dr. Ioan Lupaș, deportat în județul Șopron, și avocatul dr. Ioan Suci, care i-a fost contracandidat în alegerile de la Ceica⁶⁴.

În iulie 1917, ministrul de tristă amintire Apponyi Albert a decis ca în toate institutele pedagogice românești să fie numit câte un „comisar ministerial”, cu depline drepturi de control asupra profesorilor și elevilor. Vasile Mangra, cu episcopii de la Arad și Caransebeș, au înaintat un documentat memoriu-protest, la 4 septembrie 1917, dar fără rezultat, așa încât toate institutele pedagogice au avut câte un astfel de comisar în anul școlar 1917/1918.

La 2 august 1917, același ministru Apponyi a anunțat că urmează să creeze așa-numita „zonă sau graniță culturală”, adică toate școlile românești din județele învecinate cu vechea Românie urmau să fie transformate în școli de stat, cu limba de predare maghiară. Mitropolitul și consilierii săi au întocmit un lung protest împotriva acestei măsuri, la 24 august/ 6 septembrie 1917. Problema s-a discutat în tot cursul anului școlar 1917/1918, fără să se ajungă la vreun rezultat concret. Între altele, a fost discutată și în Sinodul Arhiepiscopiei Sibiului (adunarea eparhială) din 1918, în prezența unui comisar al ministrului Apponyi Albert, dar mitropolitul n-a avut curajul să se pronunțe deschis împotriva pretențiilor lui Apponyi, așa cum au făcut mulți membri ai Sinodului⁶⁵. Merită, totuși, să ne reținem atenția un interviu acordat de Vasile Mangra unui ziarist maghiar: „Eu sunt omul bunei înțelegeri. Mă feresc de conflicte. Sunt fiu credincios al statului ungar. Dar nu aprob amestecul în

⁶³ Arhiva Institutului Teologic din Sibiu, dosar 44 din 1916/17 și Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, dosar III, 517/1916; cf. și TR, an. LXV, nr. 75 din 21 septembrie/4 octombrie 1917, p. 299.

⁶⁴ T. Neș, *op. cit.*, p. 492.

⁶⁵ Amănunte la Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850–1916. Zona culturală*, Sibiu, 1919, *passim*; R. Ciorogariu, *Zile trăite*, p. 94–137; Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului*, Sibiu, 1987, p. 164.

autonomia Bisericii și protestez și contra vătămării legilor noastre. Noi nu putem defini sau prescrie forma în care se exercitează dreptul maiestatic, dar măsura luată de Excelența sa, contele Apponyi, n-o consider ca drept maiestatic. Comisarii trimiși [la cele trei sinoade eparhiale, n.n.] n-au fost nici măcar comisari ai Guvernului, ci *comisari ministeriali*, care au reprezentat numai persoana ministrului de Culte. Ei n-au fost membri ai Sinodului și, prin urmare, n-aveau loc în Sinod. Pentru cele ce se petrec în Sinod, eu sunt responsabil. Eu port răspunderea ca acolo să nu se întâmple lucruri împotriva patriei și statului. *Străinul n-are loc în Sinod*⁶⁶.

Încercările de creare a „zonei culturale” s-au sfârșit în toamna anului 1918, când soarta Puterilor Centrale era pecetluită pe toate fronturile. Se apropia „ziua învierii neamului românesc”, de la 1 Decembrie 1918.

În această perioadă de mari frământări, la 1/14 octombrie 1918, mitropolitul Vasile, bolnav de inimă, și-a sfârșit viața pe neașteptate, într-un hotel din Budapesta. Acolo a și fost înmormântat, în cimitirul Kerepesi⁶⁷. Prin testament a rânduit ca slujba înmormântării să fie oficiată de un singur preot, asesorul Matei Voileanu, „fără predică, numai cu rugăciunile și cântările prescise”. Pentru viitoarea Episcopie a Oradei lăsa 10 000 de coroane. Consistoriului din Oradea – existent atunci – îi lăsa 5 000 de coroane. Suma de 4 000 de coroane (în obligații de stat) o lăsa Consistoriului Arhiepiscopiei Sibiului, urmând ca atunci când se va ajunge la 20 000, din „venitul acestui capital, din timp în timp se va da ca premiu pentru cea mai bună lucrare apologetică, dogmatică ori istorică a Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania, manual pentru tinerimea școlară de la școlile medii ori pentru seminariile teologice”. Mobila sa o lăsa tot Arhiepiscopiei Sibiului. În privința bibliotecii personale, rânduia ca o parte dintre cărți să fie adăugate la biblioteca mitropolitului Șaguna, iar dacă se vor găsi exemplare pe care biblioteca respectivă le avea, acestea să fie oferite bibliotecii Societății de Lectură a Teologilor din Arad, „unde am făcut începutul studiilor mele și am pus temelia modestei mele culturi teologice”⁶⁸. În ultima parte a testamentului scria: „[...] las și iert pe toți ce mă urăsc și m-au nedreptățit, rugând pe milostivul Dumnezeu să-mi ierte și mie cu îndurare păcatele mele...” Din nefericire, devalorizarea coroanei, după 1918, a făcut cu neputință respectarea

⁶⁶ TR, an. LXVI, nr. 56 din 24 mai/6 iunie 1918, p. 221.

⁶⁷ TR, an. LXVI, nr. 104 din 4/17 octombrie 1918; nr. 105 din 6/19 octombrie 1918; nr. 106 din 9/22 octombrie 1918. Cauzele morții – o boală de inimă – au fost elucidate de pr. dr. Gheorghe Lițiu, *O controversă finală: împrejurările morții*, în „Familia”, Oradea, nr. 23 (123), nr. 10 (266), octombrie 1987, p. 9; idem, *Date noi...*, cu reproducerea unor informații din presa budapestană: *Az Ujság, Magyarórszag, Budapesti Hirlap, Pesti Hirlap, Az Est, Népszava*. Frământările din anii păstoririi la Sibiu, ca și moartea sa, au fost prezentate de Mihai Diaconescu în romanul *Sacrificiul*, București, 1988.

⁶⁸ În 1917 dăruise 121 de volume pentru biblioteca internatului ortodox român din Beiuș, fapt pentru care rectorul acestuia, Aurelian Magier (viitorul episcop Andrei), îi adresa o scrisoare de mulțumire la 10/23 mai 1917. ABMS, fond V. Mangra, act. 1449.

acestor prevederi testamentare. În orice caz, testamentul pune și mai mult în lumină personalitatea lui Vasile Mangra⁶⁹.

*

Aceasta a fost viața zbuciumată a celui care a fost Vasile Mangra, o dată militant de frunte al mișcării național-politice românești, iar spre sfârșitul vieții cu o altă orientare politică, determinată tot de dorința de a-și sluji neamul. În adevăr, l-a slujit prin cercetările sale istorice, dovedind, între altele, originea și continuitatea noastră pe aceste meleaguri, ca și vechimea organizării bisericești a românilor transilvăneni și a pus în lumină vechea cultură românească din Bihor. A slujit școala românească din Bihor, pe care a salvat-o de la deznaționalizarea urmărită de autoritățile maghiare. A slujit pe românii transilvăneni prin lupta pe care a purtat-o mai bine de două decenii pentru emanciparea lor politico-națională, pentru obținerea de drepturi depline. Iar dacă în ultima parte a vieții a militat pentru colaborare cu autoritățile de stat, aceasta n-a făcut-o din interese personale, ci s-a jertfit pe sine însuși ca să obțină măcar unele drepturi pentru românii din Bihorul natal. A făcut însă greșeala că s-a încrezut prea mult în cuvintele amăgitoare ale lui Tisza István. Spera să fie urmat și de alți patrioți români, dar și aici s-a înșelat (excepție făcând foștii săi prieteni Eugen Brote și Ioan Slavici). Nu și-a dat seama că el singur nu va putea obține ceea ce nu reușise în decurs de atâția ani întreg Partidul Național Român din Transilvania. Aceasta nu însemna că și-a trădat sau și-a renegat neamul din care făcea parte.

Dar, cu toate astea, îndată după moarte s-a așternut tăcerea peste memoria lui, am putea spune „o tăcere impusă”. Cunoscutul om politic și ziarist Valeriu Braniște (1869–1928), un vechi adversar al lui Mangra, în calitatea sa de conducător al Resortului Cultelor și Instrucțiunii din Consiliul Dirigent de la Sibiu, a cerut Sinodului episcopal al ierarhilor ortodocși din Ardeal, la 20 aprilie 1919, să declare nelegal Congresul Național Bisericesc întrunit în Sibiu, la 22 iulie (5 august) 1916, să se considere ca neexistente toate hotărârile luate de acest Congres nelegal, precum și consecințele lor, să declare *uzurpat scaunul mitropolitan* (subl.ns.), ocupat prin votul acestui corp născut prin nelegiuire și să restituie în toate starea de drept de înaintea de publicarea acestor alegeri de deputați congresuali, luând de urgență toate măsurile necesare pentru deplina *restitutio in integrum* a Bisericii greco-orientale române...precum și pentru a complini în mod legal scaunul mitropolitan, *aflător în vacanță de la fericitul mitropolit Ioan Meșianu încoace* (subl. ns.)⁷⁰.

La această adresă, cei doi episcopi, Ioan Papp de la Arad (pe atunci și loçiiilor de mitropolit) și Miron Cristea de la Caransebeș, au întocmit un raport detaliat, care a fost înaintat Consistoriului mitropolitan. Cei doi evidențiau abia acum faptul că majoritatea deputaților din Congresul electoral din 1916 au fost

⁶⁹ Testamentul publicat în TR, an. LXVI, nr. 105 din 6/19 oct. 1918.

⁷⁰ Dr. Eusebiu R. Roșca, *Monografia Mitropoliei ortodoxe române a Ardealului, începând de la repausarea arhiepiscopului-mitropolit Andrei, baron de Șaguna, până astăzi*, Sibiu, 1937, p. 48.

aleși „ilegal”, încât declarau alegerile respective ca „nevalide”; în consecință, „restituim Biserica Ortodoxă Română din Mitropolie întru toate în starea de drept existentă înainte de alegerile congresuale făcute în primăvara anului 1916”. Cei doi episcopi se refereau acum și la canonul 30 apostolic și la canonul 3 de la Sinodul VII ecumenic, care prevedea depunerea episcopului ales cu ajutorul stăpânirii politice⁷¹.

Transpus Consistoriului Mitropolitan și luat în discuție în ședința acestuia din 1/14 mai 1919, raportul Sinodului episcopal a provocat discuții și chiar nemulțumiri. Reținem cele spuse de trei viitori episcopi. Primul era Roman Ciorogariu, care-i urmase lui Mangra în postul de vicar la Oradea (pentru recunoașterea căruia a intervenit chiar el): „hotărârile făcute nu se pot invalida și sentințele executate nu se pot casa”; dr. Ioan Stroia, viitorul episcop al Armatei, declara că „hirotoniile rămân valide”, iar dr. Iosif Bădescu, viitorul episcop de Caransebeș, a fost mult mai categoric: „Sinodul episcopesc trebuia să se fi pronunțat la examinarea canonică” (& 157 din Statutul Organic), deci propunea „să nu se ia în considerare raportul respectiv”. Consistoriul mitropolitan a hotărât, cu toate acestea, ca raportul Sinodului episcopal să fie înaintat Congresului Național Bisericesc din februarie 1920 (când a fost ales mitropolit Nicolae Bălan). Acesta a „ratificat” hotărârile Sinodului, „prin care a declarat de nevalide toate alegerile, precum și toate concluzele Congresului din 1916, născut din ilegalitate”⁷².

Judecând acum, după peste 80 de ani, potrivit principiului *sine ira et studio*, constatăm că amândoi episcopii sufragani au avut o atitudine duplicitară față de fostul lor mitropolit Vasile Mangra. Ei înșiși au fost membri ai Consiliului Național Bisericesc electoral din 1916, dar atunci n-au avut curajul să se împotrivescă amestecului fâțiș al organelor de stat în alegerea unor deputați congresuali. Înșăși verificarea alegerilor de deputați s-a făcut în ședința Consistoriului mitropolitan din 9/22, 10/23 și 11/24 iunie 1916, ținută sub președinția lui Ioan Papp, fiind de față și Miron Cristea. Amândoi episcopii au hirotonit pe Mangra întru arhiepiscop și mitropolit și îl „recomandau” „tuturor celor din cinul preoților și călugărilor și întregului popor din Arhidieceza Transilvaniei, precum și din întreaga Mitropolie”. Deci, nu este vorba de o „uzurpare a scaunului mitropolitan”, cum pretindea Valeriu Braniște în adresa lui. Iar Congresul Național Bisericesc din 1920, care a „ratificat” hotărârea Sinodului episcopal cerută de Valeriu Braniște, era format în cea mai mare parte din deputați care au făcut parte și din Congresul electoral din 1916. Cu alte cuvinte, cei care l-au ales în împrejurările vitrege din 1916 și care-l considerau pe Mangra ca singurul în stare să salveze Biserica și școala românească și să ducă tratative cu Guvernul maghiar de atunci, cereau acum, în condițiile politice schimbate, să fie anulate toate alegerile din 1916, deci și propria lor alegere ca deputați în Congresul electoral.

⁷¹ Raportul lor în *ibidem*, p. 49–51.

⁷² *Ibidem*, p. 52–53.

Notăm că în trecutul Bisericii românești s-au mai făcut alegeri de ierarhi sub influența sau chiar din dispoziția domnilor țării și de multe ori ierarhul respectiv era nevoit să se retragă din scaun după ce ajungea la cârma țării un alt domn, dar niciodată nu s-a întâmplat ca alegerea să fie „anulată”. El rămânea ca „proin-mitropolit” sau „proin-episcop” (fost episcop), bucurându-se de toată cinstirea cuvenită unui ierarh. Cităm cazul lui Varlaam al Râmnicului, mutat „cu sila” în scaunul mitropolitan, la 24 decembrie 1672, sub Grigore Ghica, nevoit să se retragă la 25 aprilie 1679, sub Șerban Cantacuzino (†1702). Chiar și unii ierarhi ardeleni din perioada „dualistă” (Miron Romanul la Sibiu, Ioan Papp la Arad și însuși Miron Cristea la Caransebeș) au fost aleși numai după ce Guvernul maghiar a refuzat recunoașterea primilor aleși.

Dacă este vorba de nerespectarea rânduielilor canonice, atunci ar putea fi acuzați de aceasta înșiși episcopii Ioan Papp și Miron Cristea, care, urmând să facă „examinarea canonică” a lui Vasile Mangra după alegerea ca mitropolit, au declarat că Mangra fusese ales episcop la Arad, deci în urmă cu 14 ani. Dar aceea fusese făcută de mitropolitul Ioan Mețianu cu episcopul Nicolae Popea de la Caransebeș, care acum nu mai erau în viață. Tot așa de reprobabilă a fost și atitudinea celor doi episcopi la moartea lui Vasile Mangra, căci deși se găseau amândoi în Budapesta, Ioan Papp s-a reîntors în aceeași zi la Arad, iar Miron Cristea a pretextat că este bolnav, deci n-a participat la înmormântare⁷³.

În felul acesta s-a așternut uitarea peste Vasile Mangra și de multe ori s-au scris și cuvinte de osândă la adresa lui, din partea unor oameni care nu i-au cunoscut îndeajuns viața și, mai ales, lupta dezinteresată, pusă în slujba neamului său. Acceptând că Mangra a făcut greșeli politice, nu trebuie să uităm că doi dintre prietenii și tovarășii lui de luptă, memorandistul Eugen Brote și scriitorul Ioan Slavici, au avut ulterior aceeași atitudine în raporturile cu autoritățile de stat de atunci și totuși n-au fost uitați (despre Eugen Brote a scris o temeinică monografie Lucian Boia, în 1974). Același Ioan Slavici, ca și Gala Galaction și Tudor Arghezi, au făcut greșeli asemănătoare în perioada ocupației germane a capitalei. Iar Octavian Goga, unul dintre cei mai aspri judecători ai lui Vasile Mangra, a făcut cunoscutele greșeli politice din perioada interbelică. Și totuși n-au fost uitați ca oameni și cu atât mai mult opera lor, intrată de mult în patrimoniul culturii românești⁷⁴. „Nu se poate scrie trecutul luptelor noastre naționale fără amintirea călugărului Vasile Mangra, precum nu se poate scrie istoria literaturii românești fără Ioan Slavici”, scria, pe bună dreptate, spre apusul vieții, episcopul Roman Ciorogariu⁷⁵.

⁷³ *Ibidem*, p. 37–53.

⁷⁴ Cf. Dumitru Chirilă, *O personalitate controversată din trecutul Bihorului – Vasile Mangra*, în „Familia”, an. 23 (123) oct. 1987, p. 8.

⁷⁵ R. Ciorogariu, *Speranța, Lumina...*, p. 42.

„A sosit vremea să i se facă dreptate lui Vasile Mangra”, spunea, spre sfârșitul vieții, regretatul profesor Ioan Lupaș. Să i-o facem măcar acum, când școlile românești de pe întreg cuprinsul Transilvaniei românești, pentru apărarea cărora și-a spus și el cuvântul, au cunoscut o dezvoltare fără precedent în istoria țării, când cercetările istorice și acțiunea de valorificare a patrimoniului cultural bihorean începută de el au atins apogeul, când țara noastră a cunoscut eliberarea după o lungă opresiune, iar cetățenii României vor să trăiască în cele mai bune raporturi cu toate minoritățile de la noi.

Se cuvine să-l cinstim pe Vasile Mangra, această personalitate complexă a vieții românești din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și primele două de la începutul celui următor, ca istoric, ca îndrumător al școlilor românești, ca luptător pentru drepturile poporului român în perioada dualismului austro-ungar și ca slujitor al Bisericii strămoșești! Considerăm că a sosit timpul ca osemintele lui să fie aduse de la Budapesta și așezate, spre veșnică odihnă, fie în catedrala din Oradea, fie în pământul Săldăbagiului natal, iar numele lui să fie reșezat în pomelnicul ierarhilor care au păstorit în scaunul mitropolitan al Ardealului.

MA, an. 35, 1990, nr. 2, p. 15–32.

GHEORGHE ȘINCAI – OM DE CULTURĂ ȘI ISTORIC BISERICESC

Ideologia „luminilor” s-a afirmat și în Țările Române, ca expresie a luptei sociale și naționale a noilor forțe sociale din Europa. Ideile înnoitoare au fost enunțate la noi încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea de către episcopul Inochentie Micu și au fost dezvoltate la sfârșitul secolului, dar și mai târziu, de renumiți cărturari precum Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Piuariu Molnar și continuatorul acestora, Gheorghe Lazăr, iar în Țara Românească și Moldova de Dionisie Eclesiarhul, Zilot Românul, Dinicu Golescu, Ioniță Tăutu, mai târziu Eufrosin Poteca și alți cărturari militanți, care au dezbătut cele trei probleme majore ale istoriei neamului: originea romană a limbii și a poporului român, continuitatea sa neîntreruptă pe pământul pe care trăim și unitatea de neam și de limbă a românilor de pretutindeni. Într-un astfel de climat favorabil dezvoltării culturale, a trăit și a activat marele iluminat Gheorghe Șincai.

S-a născut în anul 1754, în Râciul de Câmpie, în casa bunicului său, deși la acea dată familia nu se mutase încă din părțile Făgărașului. Până de curând majoritatea cercetătorilor susțineau că s-ar fi născut în Șamșud. Abia în ultimul timp, cercetătorii Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor au stabilit că locul nașterii sale a fost satul Râciu. În ceea ce privește data nașterii, aceasta a fost obiect de discuții, datorită informațiilor contradictorii pe care le dă el însuși. Astăzi majoritatea cercetătorilor s-au fixat asupra zilei de 28 februarie 1754.

Copilăria și-a petrecut-o în satul Șinca Veche, la poalele Munților Făgăraș, pe moșia părintească, lucru pe care-l afirmă el însuși în notele unei *Elegii* în versuri latine, cu caracter autobiografic. Pentru că militarizarea pământurilor satului a avut loc prin anii 1761–1766, trebuie să socotim că în această perioadă a părăsit, cu familia sa, locurile natale și s-a îndreptat spre Câmpia Transilvaniei, locul de origine al mamei lui Șincai. Părinții lui s-au mutat în Șamșud, nu departe de Râciu, pe o moșie nobiliară. Aici tatăl său „avea o parte de moșie nobiliară, nu moștenită, ci lăsată zălog”, după cum spunea el într-o notă a *Elegiei*.

Ioan Șincai și soția sa Ana au avut șase fii și două fiice. Cel mai mare, Ioan, după studii făcute la Universitatea din Târvania (azi în Slovacia) și la Viena, a ajuns căpitan în armata austriacă. A căzut într-o luptă împotriva francezilor la

Lörch, în 1795. Este demn de notat faptul că el s-a îngrijit într-o mare măsură de educația fratelui său Gheorghe. Ceilalți frați au fost Vasile, Grigorie și Pantelimon, consemnați toți într-un document din 1793. Surorile au fost măritate în Râciu.

Ioan Șincai s-a preocupat mult de educația fiilor săi, de aceea s-a străduit să-i îndrume spre cele mai bune școli ale vremii. După stabilirea la Șamșud, micul Gheorghe a fost trimis în satul Săbed, pentru a învăța limba maghiară, dar, neplăcându-i locul, n-a frecventat mult timp școala de acolo. Întors la Șamșud, a învățat la școala de pe lângă biserica românească. A fost îndrumat apoi de tatăl său spre Târgu-Mureș, înscriindu-se la Colegiul Reformat, unde a început studiul limbilor latină și maghiară. După doi ani, la îndemnul fratelui său Ioan, s-a înscris la Liceul Iezuit din Cluj, vechi așezământ de cultură, întemeiat încă din 1580, unde a studiat, timp de patru ani, gramatica și poetica, fiind mereu în fruntea colegilor săi. Aici și-a însușit elementele de bază ale culturii umaniste, a învățat arta de a alcătui scrisori, compuneri și chiar versuri, a studiat istoricii și poezii latini, și-a însușit cunoștințe de limba și literatura greacă. În 1772 a părăsit Clujul „pentru oarecare năsrâmbă”, cum spunea el însuși, și s-a îndreptat spre Bistrița, la Gimnaziul Piaristilor, unde a absolvit clasa de retorică. Și-a completat acum și cunoștințele de limbă germană. Despre toate aceste școli prin care a trecut scria el însuși în versurile *Elegiei* sale.

După absolvirea acestor școli, s-a îndreptat spre Blaj, unde, în 1773, deci la vârsta de numai 19 ani, a fost numit profesor la clasa de „retorică și poezie”. În 1774 s-a călugărit sub numele de Gabriel, pentru a putea fi trimis la studii la Roma. A fost îndrumat spre Colegiul „De Propaganda Fide”, împreună cu Petru Maior și Ioachim Pop. Acolo a urmat, timp de cinci ani, studii de filosofie și teologie, pe care le-a finalizat, obținând titlul de „doctor” în aceste două discipline. Dar, deși a fost trimis la Roma să facă studii de teologie, Șincai s-a dedicat cu toată râvna studiilor de istorie, reușind să devină, la finele celor cinci ani, un istoric cu o temeinică pregătire. În același timp, a cercetat cu asiduitate bibliotecile și arhivele Romei (Biblioteca Vaticanului, Biblioteca Sopra la Minerva, Biblioteca ad Aracoelli, Biblioteca Colegiului „De Propaganda Fide”, la care a fost un timp și custode), notându-și tot ceea ce interesa istoria poporului român.

Din anii șederii la Roma datează volumele sale de izvoare istorice privind poporul nostru, în număr de 27 (de fapt sunt numai 26, fie dintr-o numerotație greșită, fie că un volum s-a pierdut). El a copiat cu migală texte din scriitori latini și bizantini, inscripții privind Dacia romană, texte din geografii antici, relatări din evul mediu, texte din dicționare, lexicoane istorice și geografice și orice alt fel de informații privitoare la poporul român și la ținuturile locuite de acesta. Textele erau copiate în limba originalelor (latină, germană, italiană, franceză). Întâlnirile cu numeroși învățați ai Romei, ca și lecturile sale asidue l-au dus la însușirea unei metode de lucru riguros științifică pentru acel timp. Despre toate aceste lucruri vorbește în *Elegia* amintită.

După terminarea studiilor la Roma, în 1779, Șincai și ceilalți doi colegi s-au îndreptat spre casă, prin Viena. Șincai (ca și Petru Maior) a rămas la Viena, unde a

urmat, timp de un an, cursuri de pedagogie, la Școala Normală de la Sfânta Ana și cursuri de drept natural, public și bisericesc la universitate. Se urmărea pregătirea sa în vederea conducerii și organizării școlilor naționale românești din Transilvania, Curtea din Viena voind să facă din învățământ un instrument al politicii sale de stăpânire și catolicizare.

La Viena a continuat însă cu aceeași râvnă și investigațiile istorice, cercetând bogate arhive și biblioteci. A descoperit aici manuscrisele cronicarilor români (Grigore Ureche, Miron Costin), *Cronica Bălăceanu*, *Cronica domniei lui Mihai Viteazul* în prelucrarea lui Balthasar Walther, opera lui Dimitrie Cantemir, precum și diferite informații străine privitoare la istoria poporului nostru. A reușit să cunoască și colecțiile marilor bibliofili, cum a fost aceea a fostului guvernator al Transilvaniei Anton Hadik. Anul petrecut la Viena a fost folosit totodată și pentru stabilirea unor relații cu învățații care l-ar fi putut ajuta la îmbogățirea cunoștințelor acumulate. A cunoscut acum mai ales istorici preocupați de problemele transilvănene, cum au fost istoricii maghiari Daniel Cornides și Iosif Benkő.

La Viena, Șincai a intrat însă și în cercul tinerilor români transilvăneni, aflați acolo la studii, cunoscându-l astfel pe Samuil Micu, care era director de studii la Colegiul „Sancta Barbara”, înființat de clericii români din Transilvania, în care era găzduit și Gheorghe Șincai, colegiu care pe atunci era socotit ca un mic centru cultural românesc. Rodul prieteniei acestor doi învățați a fost publicarea la Viena, în 1780, a cunoscutei gramatici *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Lucrarea a fost redactată inițial de Samuil Micu, fiind completată de Gheorghe Șincai cu mai multe reguli noi și observații, îmbogățită cu câteva dialoguri și sistematizată. Tot el a scris în întregime prefața, care începea cu o scurtă schiță a istoriei limbii române.

În cursul aceluiași an, Șincai s-a reîntors în Transilvania, pentru a-și pune în valoare bogatele cunoștințe dobândite la Roma și Viena. Activitatea sa a început chiar în primul an al domniei împăratului Iosif al II-lea, care dăduse *Edictul de toleranță*, prin care se acorda tuturor cetățenilor dreptul la instrucție și la ocuparea funcțiilor publice, indiferent de confesiune.

În decembrie 1780 era la Blaj, la Mănăstirea Sfânta Treime, îngrijindu-se de instruirea și educarea elevilor înscriși la „școala normălească”, precum și de alcătuirea manualelor necesare acesteia. În anul școlar 1781–1782 era profesor de poetică la „gimnaziu”. Concomitent îndeplinea și funcția de catehet, iar din 1782 și pe cea de director al școlii „naționale” (fostă „normălească”) din Blaj. Această școală, în care se predă „metodul normal” timp de șase săptămâni, avea menirea de a forma și perfecționa pe dascălii sătești. Se cunosc mai multe certificate școlare eliberate de Șincai absolvenților acestei școli. În anul 1784 a fost numit director al tuturor școlilor „naționale” unite din Transilvania. Notăm că funcția de director al școlilor naționale ortodoxe era deținută de brașoveanul Dimitrie Eustatievici, autorul primei *Gramatici românești* (din 1757), rămasă în manuscris. În această calitate, Șincai s-a arătat mai neobosit ca oricând în munca nobile de luminare a poporului român, socotind că una dintre cauzele asupririi sale ar fi neștiința de

carte. A fost preocupat în permanență de creșterea numărului de școli, precizând, într-o *Autobiografie* – în manuscris – din 1804, că a întemeiat 376 de școli, în pofida opoziției ce i se făcea din partea nobilimii și a autorităților de stat. A cutreierat în trei rânduri satele Transilvaniei, în vederea inspectării școlilor, semnalând, în urma acestora, greutățile și neregulile pe care le-a întâlnit, făcând rapoarte despre starea lor, ținând cursuri de îndrumare, la Blaj.

Pentru a asigura acestor școli un nivel corespunzător, Șincai a tipărit și câteva manuale didactice: *Prima principia latinae grammatices quae ad usum scholarum Valachico nationalium...* (Primele elemente ale gramaticii latine pentru uzul școlilor naționale românești, Blaj, 1783), *Alfavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalești a neamului românesc*, numit și *Abecedarul cel mare* (Blaj, 1783), *ABC sau Bucoavnă pentru folosul școalelor niamului românesc* (Sibiu, 1783), *Bucoavnă pentru pruncii cei rumânești carii se află în mare Prințipatum Ardealului* (Sibiu, 1788), *Îndreptare către aritmetică...pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc* (Blaj, 1785). În 1783 tipărea, tot la Blaj, *Catehismul cel mare, cu întrebări și răspunsuri, alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc*, singura lucrare cu caracter teologic a lui Șincai. În sfârșit, menționăm un manual cu un alt profil, și anume *Povățuire către economia de câmp, pentru folosul școalelor românești* (Buda, 1806), cu popularizarea unor cunoștințe agricole.

Prin munca sa neobosită pentru înființarea de școli românești, prin pregătirea de cadre didactice pentru ele, prin redactarea de manuale, Șincai a ridicat contra sa pe cei potrivnici ideii de emancipare a poporului român prin școală. Prilejul s-a ivit îndată după moartea împăratului Iosif al II-lea (1790), când s-a inaugurat în Transilvania o epocă absolutistă, în care predomina ideea revenirii la vechile rânduieli, de dinainte de reforme. În această perioadă, în 1791, s-a redactat și acel *Supplex Libellus Valachorum*, prin care românii cereau drepturi politice egale cu ale celor trei națiuni „recepte” din Transilvania, memoriu de care n-a fost străin nici Șincai. El a fost combătut, între alții, de istoricul sas Karl Eder, directorul școlilor săsești din Transilvania, printr-o lucrare tipărită la Cluj, în 1791, în care contesta argumentele cuprinse în acest important memoriu.

Majoritatea cercetătorilor au arătat că Șincai a dat un răspuns acestor „bârfeli” ale lui Eder, sub titlul *Responsum ad crism Caroli I. Eder in Supplicem libellum valachorum Transilvaniae* (1792), răspuns care n-a fost acceptat la tipar de cenzura de atunci. În ultimul timp se consideră că nici n-a existat un astfel de răspuns, ci că Șincai intenționa să publice, ca o anexă la ediția a doua din *Elementa linguae daco-romanae...*, care a apărut la Buda, în 1805, un *Dialog*, cuprinzând o scurtă istorie a poporului român. În acest *Dialog* (azi pierdut) între un român și un străin, Șincai infirma părerile lui Eder, expuse în comentariile acestuia la *Supplex*. Tipărirea sa, ca anexă la *Elementa linguae...*, nu s-a aprobat, deoarece cuprindea afirmații potrivnice „adevărului istoric”, „care ar putea să producă tulburare în rândurile poporului român”.

Dar Gheorghe Șincai a avut de îndurat neplăceri și din partea conducătorilor de atunci ai Bisericii unite. În 1782, scaunul episcopal de Blaj devenise vacant, prin

demisia lui Grigorie Maior. Dintre cei trei candidați propuși de sinodul din Blaj, Curtea din Viena a numit ca episcop pe preotul Ioan Bob, ca unul ce-i era devotat, fiind recunoscut de papă și instalat abia în 1784. Cu acesta au avut neînțelegeri pentru tot restul vieții marii învățați blăjeni, mai ales că ei au fost împotriva alegerii sale ca episcop. Ei au cerut episcopului, încă din iunie 1784, să-i dezlege de voturile monahale, lucru ce li s-a permis numai lui Gheorghe Șincai și lui Petru Maior. Alexandru Papiu-Ilarian afirma că neînțelegerile dintre ei au survenit și pentru faptul că „pe când acesta [Bob, n.n.] cerca a vâri în Biserica Română inovațiuni latine, ei apărau cu însuflețire vechile datini ale Bisericii Orientale”. Conflictul cel mai grav a avut loc în 1794, între Bob și Șincai, când acesta ar fi rostit la Blaj cuvintele: „[...] voi fi conducătorul și autorul rebeliunii și al conjurațiilor”, cuvinte care-l priveau pe Bob. Acuzat de acesta că prin cuvintele de mai sus ar fi urzit o conspirație împotriva statului, a fost arestat, bătut și închis în temnița din Aiud. Acolo a stat din septembrie 1794 până în iunie 1795. În acest timp, la 18 octombrie 1794, Guvernul Transilvaniei numea, la propunerea lui Ioan Bob, un nou director al școlilor românești unite, în persoana lui Gheorghe Tatu, deși postul fusese solicitat și de Chiril Țopa, un om capabil și cu vederi înaintate. Procesul lui Șincai a avut loc în mai 1795, și, după audierea mai multor martori, forul judecătoresc l-a găsit nevinovat și a decis eliberarea lui.

După ce a fost eliberat din închisoare, a încercat să-și reocupe postul de director, dar toate încercările lui au rămas zadarnice. S-a adresat în acest scop Guvernului Transilvaniei, iar în 1796 a făcut și o călătorie la Viena, înaintând o petiție împăratului Francisc I. A urmat apoi o corespondență îndelungată între Viena și Cluj, până ce, abia la 9 septembrie 1796, i s-a comunicat că a fost înlăturat definitiv din postul de director, ca unul ce era considerat ca „tulburător al liniștei publice”. O încercare de a ocupa, în 1797, un post de translator pe lângă Guvernul Transilvaniei a rămas, de asemenea, fără rezultat.

Pentru Șincai a început acum o viață de sărăcie și lipsuri, de peregrinări în diferite părți ale Transilvaniei, îndeosebi la Oradea, unde va găsi un sprijin vremelnic la episcopii de acolo, Ignatie Darabant și Samuil Vulcan. Autoritățile de stat îl urmăreau pretutindeni, acuzându-l chiar că ar intenționa să reintroducă în Transilvania „lumea lui Horia”. În cele din urmă s-a stabilit la familia contelui Daniel Wass din Țaga, o familie cu idei înaintate pentru acel timp, despre care Șincai scria că ar fi fost originară din Moldova. Timp de șase ani (1797–1803) s-a ocupat de educația celor trei fii ai lui Daniel (Toma, Ioan și Gheorghe) și de administrarea moșiilor acestuia. Probabil că lucrarea sa *Povățuire către economia de câmp*, apărută la Buda, este rezultatul activității sale practice în mijlocul naturii.

În 1803 a părăsit familia Wass, îndreptându-se spre Oradea, care era pe atunci unul dintre orașele cu o bogată activitate culturală românească. Pe lângă o serie de români cu alese preocupări cărturărești, Șincai a legat aici strânse relații de prietenie cu profesorul maghiar Mihail Tertina, prodirectorul Academiei, om cu vaste cunoștințe de limbi străine, care i-a pus la dispoziție bogata sa bibliotecă, și cu poetul maghiar Ladislau Nagy. Cel din urmă a publicat, în 1804, la Oradea, o

culegere de versuri omagiale închinată bărbaților de seamă din comitatul Arad, sub titlul general de *Oradias*. La această culegere a colaborat și Șincai cu elegia sa în versuri latine: *Elegia Nobilis Transilvani Georgii Sinkai*. Aceasta este un poem, prima parte având un caracter autobiografic (cu diferite note care completează informațiile), iar partea a doua scoțând în evidență meritele lui Tertina și Nagy. Importanța sa constă în faptul că este una dintre primele încercări de acest gen la noi.

Credincios gândului de a termina istoria românilor, la care începuse să lucreze încă din anii studiilor la Roma, în noiembrie 1803 Șincai a părăsit Oradea, îndreptându-se spre Buda. La recomandarea lui Tertina, a început să lucreze și să studieze în muzeul diplomatic, istoric și juridic al cunoscutului arhivar Martin Gheorghe Kovachich. Acest învățat, de origine croată, se ocupa cu editarea unor vechi lucrări maghiare de istorie și drept. Șincai l-a ajutat în muncă, citind, colaționând diferite versiuni, făcând extrase și redactând prefete la autorii latini și maghiari pe care Kovachich intenționa să-i publice. În același timp, se îngrijea și de aranjarea colecției de manuscrise și rezolva problemele administrative ale muzeului. În această perioadă a avut prilejul să cunoască o seamă de învățați maghiari, intrând în cercul acestora. Tot de acum datează și corespondența sa cu istoricul vienez Johann Christian Engel, viitorul său adversar în probleme de istorie transilvană. Acesta îi ceruse lămuriri asupra unor chestiuni de istorie românească. Șincai i-a răspuns la 24 aprilie 1804, împărtășindu-i informații despre cronicarii noștri.

Dar munca istovitoare de la Kovachich, ca și faptul că era prea puțin retribuit și că nu se putea ocupa aproape deloc de propriile sale cercetări l-au determinat să ceară postul de corector al cărților românești care se imprimau în tipografia Universității din Buda. Cu multă greutate a ajuns să fie numit, la 15 mai 1804. În anul următor, celălalt iluminist, Samuil Micu, a fost numit cenzor al cărților românești tipărite la Buda, dar a murit în 1806.

Postul rămas astfel liber a fost cerut, între alții, și de Șincai. El a și fost însărcinat, în mod provizoriu, cu îndeplinirea sarcinilor legate de acest post, dar numai până la 7 iulie 1807, iar în cel de corector până în 1808.

La 13 noiembrie 1806 Capitlul Episcopiei Greco-Catolice din Oradea înainta Consiliului Locotenențial Regal din Buda cele trei propuneri necesare pentru numirea unui nou cenzor. Pe listă figurau canonicul Ioan Corneli din Oradea, protopopul Petru Maior din Reghin și Gheorghe Șincai. Deși fusese numit primul, acesta a renunțat, iar la 13 iunie 1808 a fost numit Maior. De-acum, activitatea lui Șincai la Buda se consideră încheiată. La invitația fiilor lui Daniel Wass, foștii să elevi, s-a retras la moșia lor, în satul slovac Sinea, din nordul Ungariei, lângă Kosice (azi în Slovacia). De acum începe o perioadă și mai zbuciumată în viața sa, cu veșnice peregrinări pe la Oradea și Blaj, până în clipa morții, survenită la 2 noiembrie 1816, la Sinea.

Perioada șederii la Buda – deși relativ scurtă – a fost una dintre cele mai prolifiche pentru Șincai, deoarece acum a putut să dea la lumină câteva dintre lucrările sale și să-și termine cele care i-au rămas în manuscris. Dintr-o scrisoare adresată prietenului său Ioan Corneli, reiese că slujba de corector nu-i lua mai mult de două

ore pe zi, iar restul timpului „îl consacru națiunii”, cum mărturise el, continuându-și cercetările în bibliotecile și arhivele din Buda și Pesta. A continuat și legăturile cu diferiți cărturari, fiind cunoscut în cercurile acestora. Astfel, căpitanului de cavalerie Ioan Lipszki, care lucra la întocmirea hărților unei regiuni din imperiu, i-a oferit lămuriri cu privire la transcrierea toponimicelor românești și la folosirea și valoarea literelor chirilice. Dându-și seama că problema prezenta interes, a și tipărit această lucrare, sub forma unei scrisori deschise, cu titlul: *Epistola Georgii Sinkai...ad Ioannem de Lipszki..., Mappae Geographicae Provinciarum ad S. Coronam Regni Hungariae pertinentium Elucubratorum*, Buda, 1804, 14 p.

Tot în Buda, în 1805, a reușit să dea la lumină ediția a doua din gramatica tipărită inițial în colaborare cu Samuil Micu, de data aceasta numai sub numele său. Avea același titlu, *Elementa linguae daco-romanae*... Ea se adresa acum în primul rând străinilor, mai ales comercianților care doreau să învețe limba română. Aducea și câteva modificări ortografiei, făcând concesii fonetismului (de pildă introduce pe *î, â, e*, ca în cuvintele: *sînt, sîntem, sînteți* și nu *sent, sentem*, ca în prima ediție; diftongul *oa* este scris ca *atare* și nu prin *ó*, ca în prima ediție). El însuși mărturisea, în prefață, că s-a orientat spre o scriere fonetică, această ediție fiind „redactată după un mod mai ușor de a scrie și a citi”, pe când în prima ediție „puțin a lipsit de nu am făcut limba română asemenea celei franceze după scriere”.

Pe lângă această lucrare tipărită au mai rămas de la el în manuscris și câteva lucrări de popularizare. Așa este lucrarea intitulată *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, redactată tot în perioada șederii la Buda și publicată abia în 1964. De fapt, ne aflăm în fața unei lucrări de fizică, prelucrată și adaptată după învățatul teolog german I. H. Helmuth (1732–1813). Prelucrarea lui Șincai este una dintre cele mai reprezentative ale iluminismului românesc de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, ea având meritul de a fi prima lucrare de proporții în cultura românească prin care se căuta ca, prin împărtășirea de cunoștințe științifice, să se înlăture superstițiile din popor.

O altă lucrare cu caracter științific, rămasă în manuscris, este *Istoria naturii sau a firei*, prelucrată tot după Helmuth, cu trei capitole: despre plante, despre minereuri, despre viețuitoare. Deși lucrarea este azi mult depășită din punct de vedere științific, totuși ea se impune prin faptul că este una dintre primele încercări de aceste gen la noi, dar și prin faptul că are numeroase observații care oglindesc natura din țara noastră, credințe, obiceiuri și tradiții ale poporului.

În sfârșit, Șincai este autorul unui dicționar cuprinzând numirile plantelor, mineralelor și animalelor, intitulat *Vocabularium pertinens ad Tria Regna Naturae*. La întocmirea acestuia au putut să-i servească drept model multe lucrări similare germane.

Dar principala operă a vieții lui Șincai, la care a lucrat aproape 40 de ani, este cea istorică, operă care conturează în mod pregnant activitatea sa cultural-științifică.

Este vorba de *Hronica* sa în trei volume și de colecția de documente care i-a stat la bază. Am arătat, în primele pagini ale lucrării, că Șincai începuse strângerea materialului privitor la istoria românilor încă din timpul studiilor sale, în arhive și biblioteci din Roma și Viena, continuând mai târziu cu cele din Transilvania, Buda și Pesta. El a reușit, într-o perioadă îndelungată de timp, să culeagă un material imens, într-o colecție de 27 de tomuri. Din acest bogat material a alcătuit o colecție de documente și știri din izvoare narrative, în trei volume, căreia avea intenția de a-i da titlul fie de *Analele daco-romane*, fie *Magazinul analelor dacice*, fie *Memoria daco-romanilor sau a românilor și popoarelor învecinate*. În cele din urmă titlul ales a fost: *Rerum spectantium ad Universam gentem Daco-Romanam seu Valachicam summaria collectio ex diversis authoribus facta a Georgio Gabriele Șinkai...* Tomul I cuprinde anii 88–1329, tomul II anii 1330–1551 și 1684–1724, iar tomul III anii 1552–1683. În intenția lui Șincai acestea urmau să însoțească *Hronica*. Manuscrisul colecției se păstrează azi în Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române.

Deși avea promisiuni că va fi sprijinit în tipărirea ei, Șincai a ezitat mereu să dea urmare îndemnurilor unor învățați din Buda, care-l sfătuiau să publice această colecție de documente și izvoare în limbile în care s-au scris, iar textului românesc să i se adauge unul latin paralel. El și-a dat seama că prin publicarea unei simple colecții de documente nu putea să slujească pe deplin cauza politică și socială a neamului său. De aceea, în mintea lui s-a conturat ideea elaborării unei istorii a tuturor românilor.

Pe baza cercetărilor întreprinse în bibliotecile și arhivele publice și particulare din Roma, Viena, Buda și Transilvania și a informațiilor culese din istoriile antice, din cronicile medievale și străine, tipărite sau manuscrise, din lucrările contemporanilor săi, Șincai a izbutit să dea cea mai de seamă operă istorică scrisă până atunci la noi: *Hronica românilor și a mai multor neamuri*. Încă din perioada șederii la Buda a încercat să pună sub tipar această operă, de o netăgăduită valoare științifică. A realizat planul doar parțial, publicând o mică parte din *Hronica* sa în *Calendarele* românești care se tipăreau pe atunci la Buda. Aceste calendare erau publicații ale tipografiei universității, fiind proiectate de Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Apărute din 1805, Micu a reușit ca în *Calendarele* din 1806 și 1807 să publice câteva fragmente din istoria românilor. Acest lucru l-a făcut și Șincai, publicând în *Calendarele* din 1808 și 1809 mici fragmente din *Hronica* sa, și anume din prima parte a lucrării, de la anul 86 până la anul 274, în două fascicule, de câte 40 de pagini fiecare, adăugate calendarelor respective. Titlul era acela pe care avea să-l dea și manuscrisului definitiv: *Hronica românilor și a mai multor neamuri, încât au fost ele așa de amestecate cu românii cât lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înțeles, din mai multe mii de autori, în cursul de 34 de ani culeasă, și după anii de la nașterea Domnului nostru Iisus Hristos alcătuită de Gheorghe Șincai din Șinca, doctorul Filosofiei și al Teologiei, fostul director al școalelor naționalnice în toată țara Ardealului și diortositoriul cărților în Crăiasca tipografie a Universității ungurești din Pesta.*

De fapt, ea n-a fost terminată decât după plecarea din Pesta, la Sinea și apoi la Oradea Mare, la episcopul Samuil Vulcan. Abia la 2 noiembrie 1811 adresa acestuia o scrisoare, prin care îl informa că a terminat *Hronica* și-l ruga să desemneze pe cineva să o revizuiască.

Ca o anexă la *Hronică* a întocmit *Scara întâi sau arătarea numelor și a autorilor care se află în Cronica românilor*, manuscris de 107 pagini, care nu a văzut lumina tiparului.

După terminarea versiunii românești, a început redactarea unei versiuni prescurtate, în limba latină, ca astfel istoria poporului nostru să poată fi cunoscută și de străini. Tradusă, oarecum rezumativ, până la anul 1183 și un mic fragment pentru anii 1440–1448, versiunea latină avea titlul: *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et Plurium aliarum Nationum...* Manuscrisul se păstrează în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj. A mai întocmit apoi un *Index in Tomum I Chronici Daco-Romani seu Valachici*, rămas tot în manuscris.

În 1812 Șincai se adresa tipografiei din Buda, anunțând că a terminat *Hronica* și că se ocupa cu traducerea ei în limba latină, întrebând dacă n-ar putea să o tipărească pe cheltuiala statului în ambele limbi. Deși n-a primit un răspuns satisfăcător, totuși a înaintat versiunea latină, atât cât era redactată, funcționarului cenzorial din districtul Oradea, Anton Szerdahelyi, care, la 6 mai 1812, i-a dat aprobarea de tipărire pentru Ungaria fără nici o observație. Negăsind tipograf în Oradea, a fost nevoit să se adreseze unuia din Sibiu, dar acesta avea nevoie de autorizația cenzurii din Transilvania, în vederea tipăririi. De aceea, la 2 iunie 1813, Șincai a înaintat Guvernului transilvan versiunea latină a *Hronicii*, arătând că a lucrat la această operă, redactată în românește și latinește, timp de 40 de ani, și că are aprobarea de tipărire pentru Ungaria, dar acum intenționa să o publice la Sibiu, în tipografia lui Barth, cu care a și încheiat un contract. La 14 iunie 1813 manuscrisul a fost înaintat pentru examinare comisiei de cenzură, formată din câte un reprezentant al celor patru religii acceptate în Transilvania. Pentru anii 1813–1814 această comisie era formată din Iosif Mártonfi, episcopul romano-catolic al Transilvaniei, ca președinte, precum și din trei membri: Francisc Szilagyi, profesor de filologie și istorie la Colegiul reformat din Cluj, Friederic Leonhard, parohul bisericii luterane din Cluj, și Ioan Körmötzi, superintendentul unitarian din Transilvania. Președintele Comisiei, episcopul Mártonfi, a înaintat Guvernului, la 5 martie 1814, un referat asupra textului latin al *Hronicii*, prin care făcea un aspru rechizitoriu părerilor expuse de Șincai. Fiind un exponent al clasei conducătoare și al națiunii care deținea pe atunci o situație dominantă în Transilvania, episcopul Mártonfi caracteriza opera lui Șincai ca „ineptă, ridiculă, plină de păreri false, de conjecturi caraghioase” și ca „periculoasă opiniei publice”. Potrivit părerilor expuse în acest referat, Guvernul transilvan a dispus interzicerea tipăririi. S-a intervenit chiar și la Oradea și la „Consiliul Locotenențial” din Ungaria ca să nu se țină seama de aprobarea de tipărire pe care o acordase cenzorul din Oradea. La cererea lui Șincai de a i se restitui opera, i s-a răspuns că Guvernul a confiscat-o.

Manuscrisul autograf al lui Șincai se păstrează azi la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, provenind din colecția muzeului ardelean din Cluj. O copie a

Hronicii se găsește la secția de manuscrise a Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei Române, provenind din Biblioteca Episcopiei greco-catolice din Oradea. Alte două copii se păstrează la București și Iași. Manuscrisul de la Iași a stat la baza multor ediții tipărite. Prima se datorează arhimandritului maramureșean Ghermano Vida, stabilit la Iași, care a publicat acolo, în 1843, prima parte a *Hronicii*, până la anul 999. În același timp, profesorul Alexandru Gavra din Arad anunța, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” de la Brașov (nr. 14/ 1842), că intenționează să publice opera istorică a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, lucru ce a făcut să se întrerupă continuarea publicării *Hronicii* la Iași. Dar Gavra, în locul *Hronicii*, a publicat, în 1844, un fel de „mister dramatic”, intitulat *Monumentul Șincai-Clainian*, menit să țină treaz interesul publicului pentru opera scriitorului și să servească drept preambul la ediția *Hronicii*, din care a și publicat doar primul volum, la Buda, în 1844, ajungând cu expunerea până la anul 832. Abia în 1853 s-a publicat, la Iași, prima ediție completă, în trei volume (1026 p.), cu alfabet de tranziție, sub îngrijirea lui August Treboniu Laurian, Anastasie Panu și Mihail Kogălniceanu, după manuscrisul lui Vida. Ediția a doua a lucrării a apărut la București, în 1886, tot în trei volume, publicată de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, sub îngrijirea lui Grigore Tocilescu. O ediție critică, în trei volume, a apărut în 1967–1969, îngrijită de Florea Fugariu, cu prefață și note de Manole Neagoe (CCXXVII + 604 + 452 + 382 p.).

Hronica expune într-o succesiune cronologică și în paralel întreaga istorie a românilor și a popoarelor vecine, cu care am venit în contact (romani, greci, bulgari, unguri etc.). Spre deosebire de cronicile românești de până atunci, care înregistrau pasiv întâmplările din trecut, lucrarea lui Șincai, prin bogăția izvoarelor folosite, prin argumentele aduse, prin numeroasele aprecieri critice asupra evenimentelor contemporane lui, constituie o puternică armă de luptă pentru a dovedi cu argumente științifice originea latină a poporului român și implicit a limbii sale, continuitatea sa neîntreruptă în Dacia și unitatea românilor de pretutindeni.

Șincai considera anul 86, când au avut loc primele lupte dintre daci și romani, drept începutul istoriei românilor. El credea că în urma acestor lupte toți dacii au pierit, iar în locul lor au fost aduși coloniști din întregul Imperiu Roman, dar mai ales din familiile de frunte din Italia și Roma. Acest lucru era pentru el un argument puternic în lupta pentru obținerea de drepturi politice, românii fiind de „viță nobilă”. Din acești coloniști romani s-a născut poporul român, atât în nordul, cât și în sudul Dunării. Susținător convins al continuității, el nu putea crede că masa populației și-ar fi părăsit rosturile sub Aurelian și ar fi trecut în sudul Dunării. Dimpotrivă, cei rămași ar fi stăpânit aceste teritorii neîntrerupt, iar istoricii străini le-au dat numele popoarelor „barbare” care s-au așezat vremelnice în țara lor. Iată ce spunea el: „Din partea coloniei care au rămas în Dachia veche s-au prăsit toți românii câți sunt de-a stânga Dunării, cum cură în Marea Neagră, iară din partea coloniei care s-au trecut Dunărea și s-au așezat în Dachia cea noao, așșderea și din romanii pre care i-au adus marele Constantin din Trachia, s-au prăsit românii cei ce sunt de-a dreapta Dunării, carii s-au numit după aceea amu vlahi, amu kotzo- sau

kuzovlahi, iar mai pe urmă țințari; tocma cum s-au numit și cei ce au rămas de-a stânga Dunării, întâi romani apoi abotriți, după aceea comani și paținachite, mai pre urmă munteni, moldoveni, mărgineni, mocani, frățuți, ci oricum s-au numit sau se numesc acum, tot de o viță și o porodiță sînt, adecă romani de sînge, precum firea și virtutea îi mărturisește...” (*Hronica*, ed. 1886, I, p. 46–47).

Hronica lui Șincai expune într-o largă perspectivă istoria politică a românilor din toate cele trei țări românești, descriind cu multă căldură luptele lor pentru păstrarea independenței și a pământului strămoșesc. Condamna cu asprime pretențiile absurde ale cărmuitorilor și nobililor poloni și maghiari de a supune Moldova și Țara Românească (I, p. 412; II, p. 81, 86, 127, 174). El deplângea faptul că Țara Românească și Moldova nu erau unite, căci așa ar fi putut birui mai ușor uneltirile din afară: „[...] pre neamul românesc mai mult l-au stricat întâi neînțelegerea dintre dânșii și pizma din lăuntru, carea și pre strămoșii noștri – romanii cei vechi –, singură i-au mâncat, apoi pizma și fala creștinilor din vechimi, și mai vîrtos a leșilor decât neamurile cele păgâne, tătarii și turcii; căci de aceștia lesne și prea ușor s-ar fi apărat românii, mai ales de nu s-ar fi despărțit moldovenii și muntenii în doao domnii, ci ar fi fost toți supt un cap ținând laolaltă” (I, p. 599). Același lucru îl spune și într-o altă parte a *Hronicii*: „Vai neamului românesc și iarăși vai! carele uitându-și vița și sămânța, geme sub jugul altor neamuri, nu pentru altăceva ci numai pentru neînvățătura, nedragostea între sine, nepriceperea sa și vicleșugul neamurilor celor străine, care cu frumoase pretexturi, mai ales ale legii creștinești, în care eu vreau să mor, înșală pe beții români de-i stăpînesc și-n ziua de acum” (II, p. 337).

Dintre domnii români Șincai vorbește cu cea mai mare admirație de Ștefan cel Mare, „coroana vitejilor” (II, p. 164, ed. II, p. 43), „carele pentru vitejia și faptele lui nu în zadar s-au numit după aceea cel mare sau bun” (II, p. 53, ed. II, p. 43), reproducând multe dintre aprecierile istoricilor străini despre el. Vorbește însă cu multă durere atunci când țările române ajungeau sub unii domni străini de neamul nostru, care nu urmăreau decât oprimarea lui.

Scriind de românii din Transilvania, Șincai condamna mereu pe „domnii aceia carii se lăpădase de neamul, legea și credința românilor, din carii erau prăsiți numai ca să-și poată tăgădui neamul și să se arate a fi de neamul unguresc” (II, p. 214). Acești renegați deveneau apoi cei mai mari asupritori ai neamului românesc, „pre carele îl sugrumă și-l împedecă de la sporirea înainte” (II, p. 129). Aducând exemplul lui „Ioan de Hunedoara”, „decât carele mai viteaz coroana Ungariei n-au avut sub sine”, Șincai ținea să adauge: „Se știe că pizmașii neamului românesc de pe timpul lui Ioan Huniadi tot întru aceia s-au silit cum ar putea stinje vestea și lauda neamului nostru celui românesc. Drept aceia numai întru aceia își bătea capul cum ar putea lua pe Ioan Corvinul de la români ca să-și înalțe neamurile sale, care pe vremea aceia mult scăzuse, iară acuma într-atâta s-au stâns cât în țara ungurească puținii unguri diaoși se află, în Ardeal deabia doao sau trei familii (zic de cei mai luminați și mai puternici), ci stăpînesc acuma în Ungaria mai cu sama horvații [croații, n.n.], toții [slovacii, n.n.] și nemții...Anume ți-aș putea spune aci toate

famiiliile și cele din Ungaria și cele din Ardeal, care nu sunt, ci numai mai se numesc pre sine unguri, dară înconjur perirea care mi s-ar putea întâmpla din spunerea adevărului (II, p. 3, ed. II, p. 7). Pentru dovedirea originii românești a lui Iancu de Hunedoara, aduce mărturia împăratului Ferdinand I și a însuși fiului său Matia Corvinul. Cu toată teama ce și-o exprimă mai sus, Șincai dă și alte nume de famillii nobile de origine românească: Kemeny (I, p. 446), Bethlen (I, p. 470), Mailath (II, p. 285), Iosika (II, p. 421), Barciai (III, p. 139), Telechi (III, p. 192) și altele.

Trebuie subliniat și faptul că în scrisul lui Șincai nu se găsesc cuvinte jignitoare la adresa poporului maghiar sau a altor popoare, ci numai a cârmuitorilor și a nobilimii. De pildă, vorbind despre domnia nedreaptă a lui Despot-Vodă în Moldova, mărturisește că „n-am vrut, nici vreau să vătăm vreun neam, că neamurile toate au un preț înaintea mea” (II, p. 342).

Șincai se ocupa pe larg, în *Hronica* sa, și de problemele sociale, descriind viața grea a țărănimii române iobage din Transilvania. Marile răscoale țărănești din 1437 și 1514 au fost provocate de ordinea socială existentă, vădită prin răpirea pământului și a altor bunuri ale țărănimii, prin dijme și robotă. El scoate în evidență și consecințele pe care a trebuit să le îndure țărănimea în urma înăbușirii acestor răscoale.

Astfel, el arăta că până la răscoala lui Doja țaranii „erau oameni slobozi, adecă se putea muta de pre un loc pre altul, când vrea, deacă plătea domnilor, pre ale căror locuri ședea, ce li se cuvenea și-și plătea datoriile”, iar după înăbușirea răscoalei, „când s-au primit și Tripartitul sau fundamentul legilor ungurești și ardelenesti, cel din Ștefan Verbeuți alcătuit, din carele scriu acestea, s-au făcut iobagi deplin, adecă așa s-au legat locurilor pe care ședea, cât dintr-însele nu s-au putut după aceea mișca sau de s-au mișcat nescine s-au dus înapoi cu sila”.

În continuare, arăta starea deplorabilă a românilor: „...Neamul nostru cel românesc întreg, adecă nu numai proștii, ci și nobilii din Ardeal și părțile țerei ungurești, pentru că n-au primit rătăcirile protestanților, precum nu primiseră și obiceiurile Bisericii Romei mai nainte, la atâta au ajuns, cât numai suferiți [tolerați, n.n.] s-au ținut în Ardeal și părțile țerei ungurești, precum arată Approbatele Ardealului, ba proștii la atâta ajunsesse pe vremea mea că să vindea ca dobitoacele fără de loc, nu cu locul pe carele lăcuia împreună; afară de slujbele care le făcea domnilor pământești, începând de luni până sâmbătă sara în toată săptămâna, preste tot anul, dumineca, fiindcă altele nu se putea lucra, domnii cei pământești pre iobagii săi îi trimetea cu cărți [scrisori, n.n.] pe la alți domni”. În continuare, zugrăvea și starea clerului: „Preoții românești trebuiau să dea dăjdi domnilor pe an și să le crească și hrănească câni; pre feciorii lor îi răpea de la învățătură făcându-i curteni și îi silea să-și mute legea și credința, și altele mai multe făceau domnii cei pământești cu beții români, mai vârtos domnii aceia carii să lăpadase de neamul, legea și credința românilor, din carii era prășiți, numai ca să-și poată tăgădui neamul și să se arate a fi de neamul unguresc...” (II, p. 214, ed. II, p. 182–183).

Dar în *Hronica* lui Gheorghe Șincai sunt prezentate și numeroase probleme de istorie bisericească, încât cercetătorii trecutului Bisericii noastre pot găsi aici și un material informativ deosebit de prețios într-o serie de probleme. Semnalăm

câteva dintre acestea: încreștinarea poporului român (ed. I, vol. I, p. 67–68, și ed. II, p. 65–69); despre persecuții și unii mucenici de pe pământ românesc, cum au fost Sfântul Emilian din Durostorum (I, p. 81 și ed. II, p. 83), Sfinții Nichita Romanul și Sava Gotul (I, p. 89, și ed. II, p. 88–91); despre „Ulfila, mitropolitul Ardealului și următorul Sfântului Teofil” (I, p. 93–94, și ed. II, p. 95); despre erezii și sinoadele ecumenice; despre episcopii daco-romani din sudul Dunării și cei de la Tomis, cum au fost Teotim (I, p. 106 și 112–113, și ed. II, p. 106 și 112) sau Niceta de Remesiana (I, p. 109–111, și ed. II, p. 108–110); încreștinarea bulgarilor (I, p. 205) și Sfinții Chiril și Metodie, pe care îi socotește „diaoși romani dintră colonii lui Traian” (I, p. 255, și ed. II, p. 250); încreștinarea ungarilor în ritul răsăritean și hirotonia episcopului Ierotei la Constantinopol (I, p. 286 și 303, și ed. II, p. 280); scrisoarea papei Grigorie IX către principele de coroană Bela, din anul 1234, în care erau consemnați „vlahii” din teritoriile ocupate de cumani, care primeau „toate tainele Bisericii” de la anumiți „pseudoepiscopi” (I, p. 409, și ed. II, p. 396); înființarea Mitropoliei Moldovei (I, p. 591–592, și ed. II, p. 564); Sinodul de la Florența și participarea mitropolitului Damian al Moldovei (I, p. 630–632, și ed. II, p. 603); înființarea episcopiiilor Râmnicului și Buzăului de către fostul patriarh ecumenic Nifon (II, p. 146, și ed. II, p. 127); numirea mitropoliților Ardealului Ioan de la Prislop (II, p. 414), Simion Ștefan (III, p. 59–65) și Sava Brancovici (III, p. 128–129; ed. II, p. 111–112 și 171–174); știri mai mărunte despre ierarhii din Țara Românească și Moldova, despre ctitoriile mai de seamă ale domnilor lor și altele.

Vom prezenta în cele ce urmează doar câteva probleme mai importante din trecutul Bisericii noastre, așa cum se desprind din *Hronica* lui Șincai. Prezintă începuturile creștinismului în Dacia, el arată că între soldații romani veniți în Dacia mulți erau creștini, argumentând cu mărturiile lui Tertulian și Origen (I, p. 20 și 64). El arată în continuare că exista încă din primele secole ale creștinismului o organizație bisericească, pentru că la Sinodul I ecumenic a participat și mitropolitul Teofil din părțile noastre: „Din Dacia lui Traian sau cea veche, care pe vremea soborului acestuia, precum s-au arătat la anul 319, se numea Gothia, au fost mitropolitul Teofil, după cum mărturisește iscălitura lui. Fost-au cu mitropolitul Teofil și Ulfila preotul, carele apoi i-au și urmat. Ci fiindcă iaste, a căreia cetății mitropolit au fost? Mie mi se vede că ar fi fost al Bălgradului [Alba-Iulia, n.n.] din Ardeal, pentru că începutul Mitropoliei cei românești din Bălgrad aiurilea nu-l aflu...” (p. 67, ed. II, p. 69).

Vorbind în continuare despre episcopii din Dacia aureliană care au participat la Sinodul de la Niceea, încheia astfel: „Iată că în timpul lui Gallie (260–268) era preoți creștini în Dachia lui Traian în care năvălise gothii. Așadar nu românii au luat credința lui Hs. de la gothi sau de la sloveni; ci gothii și slovenii s-au luminat prin români” (I, p. 68, ed. II, p. 70).

Cu toate că Șincai făcea parte din Biserica unită și își făcuse studiile la Colegiul „De Propaganda Fide” din Roma, din cuprinsul *Hronicii* sale reiese limpede că el înfiera diferite acțiuni ale papilor și ale iezuiților, atunci când acestea erau îndreptate împotriva neamului său. El condamna actul unirii din 1698–1701 și

își exprimă nemulțumirea că n-a avut urmări favorabile pentru românii transilvăneni. Unirea cu Roma, în concepția lui Șincai, trebuie înțeleasă doar ca o recunoaștere că papa „este cel mai întâi dintre patriarși” și ca „apusenii și răsăritenii” să-și păstreze obiceiurile lor și „să nu se hulească”.

Astfel, vorbind despre unirea care o făcuse cu Biserica Romei Ioniță, domnul vlahilor și bulgarilor, Șincai preciza că prin acel act ei „nu și-au lăsat legea și obiceiurile cele mai dinainte, ci numai așa s-au supus Bisericii Romei ca să ție pre papa cel mai întâiul între patriarși și să nu hulească pre latini și obiceiurile lor, cum au făcut și cei din Ardeal românii când s-au unit. Iară rușii din Polonia și Ungaria nu bine au lucrat când au adăugat în simbolul credinței cuvintele «și din Fiiul», căci legea și obiceiul cel vechiu au trebuit ținut. Așa ar fi fost unirea adevărată, ca apusenii să ție obiceiurile sale și răsăritenii iarăși ale sale, și unii pre alții să nu se hulească” (I, p. 378).

El condamna amestecul papilor în treburile românilor, scriind că „ungurii, îndemnați de Grigorie al IX-lea, papa de la Roma, numai de aceea să grijea cum ar putea supune sieși pre români și pre bulgari” (I, p. 412). În alt loc scria că pe românii transilvăneni „îi măncase papa de la Roma mai înainte, căci nu s-au plecat lui să-i fie dobitoace, nu oi sufletești” (II, p. 354). Iar în cronica anului 1595 scria: „Dară eu mă mir și mă ciudesc ce au avut Climent VIII, papa de la Roma, căci n-au avut gând să ajute pre bieții moldoveni, fără numai să-i supună sie” (II, p. 413, ed II, p. 350).

Șincai a închinat numeroase pagini unirii cu Roma din 1698–1701 (III, p. 275, și urm.; ed. II, p. 234 și urm.). Nu observăm însă o condamnare totală a acestui act, deoarece se temea de autoritățile bisericești, lucru pe care-l mărturisea el însuși, cum vom vedea mai jos. Să ne gândim numai la faptul că el și-a scris o parte din *Hronică* la curtea episcopului Samuil Vulcan de la Oradea, care a lucrat mult pentru propagarea uniației în satele Aradului și Bihorului. De aceea, el face puține aprecieri personale asupra actului unirii și se mulțumește să reproducă lungi pasaje asupra modului în care s-a făcut. Este interesant că Șincai reproduce din autori calvini (Mihail Cserei, Petru Bod, Nicolae Bethlen ș.a.) – care, evident, condamnau actul uniației, dar fără ca el să ia atitudine împotriva lor, așa cum făcuse în alte ocazii. Dimpotrivă, după ce reproduce din lucrarea istorică a lui Nicolae Bethlen un lung fragment asupra încercărilor de unire cu Roma făcute sub mitropolitul Teofil, Șincai trăgea această concluzie: „Dintru aceasta poți culege cât s-au nevoit dușmanii spre stricarea neamului românesc, dară la anii viitori și mai clar o vei vedea aceasta. Iesuviții încă așa lucra pentru folosul românilor, ca ei apoi să oblăduiască preste români, cum și aceasta o voi arăta la anii următori. Drept aceia, n-au numit pater Barani, carele au făcut mărturisirea credinței cea mai de sus adusă, pe Teofil mitropolit, cum era, ci numai episcop” (III, p. 213, ed. II, p. 235).

După ce se ocupa pe larg de sinoadele de unire, diplomele împăratului Leopold I, cele două hirotonii ale lui Atanasie Anghel și celelalte fapte petrecute în anii 1698–1701, Șincai ajungea la constatarea că uniația folosea numai ungușilor, sporindu-se cu uniții numărul „catolicilor”, căci printr-o diplomă a împăratului Leopold I, din 5 septembrie 1699, se prevedea ca în diferitele funcții administrative

să se numească și catolici, proporțional cu numărul lor. Pe marginea acestei dispoziții, Șincai face constatarea: „În punctul acesta, ca și-n celelalte prea mult s-au ajutat lătinii prin uniți, numai de ar fi mulțumit uniților sau de le-ar mulțumi și-n timpul de acum”. Iar mai departe adăuga: „Ci noi românii de vom lua afară clerul cel unit, carele încă mai numai atâta se socotește cât a cincea roată la car, ce folos am avut sau avem din toate acestea? De vrei a înțelege și mai apriat [clar, n.n.] lucrurile acestea, cetește pe Cserei Mihai” (III, p. 297; ed. II, p. 246). Într-adevăr, el reproduce în continuare pagini întregi din lucrarea istorică a calvinului Mihai Cserei, prin care acesta scria în termenii cei mai aspri despre unirea cu Roma (III, p. 303–304, 316, 318–319; ed. II, p. 251 ș.u.)

De pildă, la cronica anului 1700, reproduce din Cserei un fragment din care redăm și noi aceste rânduri: „Mai multe încă au făcut papistașii din Ardeal, că iesuviții pre ascuns atâta au îmblat pre lângă Athanasie vlădicul cel românesc până ce l-au înșelat, de [=încât] și ei și preoții cei rumânești din Ardeal s-au unit cu papistașii, fâgăduind vlădicului multă cinste și mergere înainte, iară preoților că se vor mântui de iobăgie, de darurile ce le da pre an domnilor pământești și de dijme și ca să nu se facă vreo răscoală pentru aceia în țară, de la împăratul și de la cardinalul Colonic au adus patentul, ca să aibă volnicie [libertate, drept, n.n.] preoții cei rumânești a se uni cu măcar carea religie, și să aibă privilegiurile religiei aceia cu care se vor uni” (III, p. 303; ed. II, p. 251). În alt loc reproduce un fragment din Cserei privitor la călătoria lui Atanasie Anghel la Viena, unde „de cardinalul Colonic cu foarte mare cinste s-au primit și i-au aruncat un lanț de aur în grumazi; acesta i-au fost toată mergerea înainte, că tocma precum lucră dracul de caută voia omului, până ce îl aduce la păcat, apoi îl poartă pe unde vrea, așa au făcut și cu vlădicul, până când l-au apucat în cursă; pentru că papistașii cu toată sfiiala îl cinstea până atunci, iar după aceia i-au luat toată ocârmuirea din mână și este un iesuvit lângă dânsul pururea, fără de a cărui știre și voie nici o carte poate scrie cuiva. Bucuros s-ar lăsa de unire ca aceasta, dară nu-l lasă. Dacă au mâncat sărat, bee, că adevărat i-or împla păharul” (III, p. 318–319/ 263–264).

Reproduce apoi lungi fragmente din opera istorică a celuiilalt iluminist, Samuil Micu, prin care acesta condamna în termeni aspri modul în care s-a făcut uniația (cf. III, p. 289, 317–318, 396–397, 414). Reproducem și noi un scurt fragment din opera lui Micu, după *Hronica* lui Șincai, în care se arăta rostul teologului iezuit pe lângă episcopii uniți: „Tot pre aceia vreme s-au ivit supt numele lui Colonic arhiepiscopul de la Strigon o instrucție cu carea se da învățătura teologului și se spunea ce dregătorie are. După această instrucție, vlădicul numai numele îl avea, iară dregătoria episcopască o purta teologul întru atâta cât vlădicul se putea zice vicariu teologului. Altă instrucție era carea se zicea că de la Roma au venit, carea de tot strângea puterea și autoritatea vlădicului și pre iezuvitul teolog îl pune cap mai mare și vlădicului și clerului, că vlădicul, cum rânduia aceia, nici a face visitație, nici a hirotoni, nici a pedepsi pe cei răi, nici o judecată a face, nici vreo rânduială în cler a face, nici slujitori a-și băga sau a-i lăsa și muta [nu] îi era slobod, fără voia teologului, încă nici cărți a scrie și a le trimite mai nainte de a le arăta teologului și alte mai multe” (III, p. 318; ed. II, p. 318).

În altă parte a *Hronicii* Șincai arăta că unirea s-a făcut „numai ca să poată ajuta nobililor și preoților celor românești” (II, p. 214), dar – spunea el în continuare – „mai pe urmă numai popilor au folosit, că aceștia au dobândit puțină scutintă, cam anevoie, dară nobilii au rămas cu buzele drâmboete până astăzi, căci latinilor destul le este că, înșelând pre români din partea lor, au putut învinge cu numărul pre calvini, care în sine erau cei mai tari în timpul acela” (II, p. 215; ed. II, p. 124). Reiese deci și din scrisul său că la baza actului uniației au stat numai interesele Curții de la Viena și interesele materiale ale nobililor și preoților români.

Șincai sublinia rolul nefast al iezuiților în actul uniației. De pildă, referitor la o scrisoare prin care boierii din Țara Oltului ar fi acceptat uniația, în 1711, Șincai scria următoarele: „Scrisoarea aceasta, carea trebuia să rămână în original în arhivul vlădicesc din Blaj, după rău obiceiul lor o au furat iezuviții și o au trimis provincialului lor, lui Heveneși, carele o au legat între scrisorile cele multe, care tot cu răpirea și cu furtișagul le-au adunat, spre mare paguba multora, dară mai vârtos a ardelenilor...” (III, p. 363; ed. II, p. 299).

Arăta apoi că prin uniație nu s-a produs nici o schimbare de natură dogmatică în sânul Bisericii românești din Transilvania, căci „unirea n-au stat nici stă din alta fără numai să nu clevetim pre cei ce se țin de Biserica Romei, pentru obiceiurile lor, iară noi românii să ținem obiceiurile Bisericii Răsăritului și latinii încă să nu ne clevetească pe noi, căci celea patru puncturi care sânt între uniți și neuniți (cu iertare să fie zis de mine), necum să le știe românii cei proști și neînvățați, dară dintre cărturarii românești încă mulți nu le înțeleg, ci numai pleave vorbesc, neînțelegând unul” (II, p. 214–215; ed. II, p. 184). Iar în altă parte scria că „și acuma se află nebuni ca aceia carii gândesc că greco-catolicii, pentru că să numesc uniți, trebuie să fie supuși romano-catolicilor; ci înțelepciunea arată că a fi supus cuiva atâta însemnează cât a fi lui asemenea” (III, p. 319; ed. II, p. 264).

Șincai deplângea în repetate rânduri faptul că prin unirea cu Roma a încetat existența vechii Mitropolii Ortodoxe a Bălgradului, creându-se în locul ei o Episcopie greco-catolică la Făgăraș, mutată apoi la Blaj. El constata că și prin aceasta nu s-a urmărit altceva decât oprimarea națională a românilor. Încă din primul volum al *Hronicii*, el scria cu o fină ironie: „[...] sfârșitul ei [al Mitropoliei Bălgradului, n.n.] s-a făcut în anul 1721, când s-au milostivit Inochentie papa de la Roma a ne dărui cu Episcopia Făgărașului în locul Mitropoliei Bălgradului, pentru aceia că ne-am unit cu St. Biserică a Romei” (I, p. 67; ed. II, p. 69). El amintea apoi faptul că episcopul Ioan Patachi „își băgase în cap încă de tânăr că nu poate fi vreo episcopie adevărată pre lume de nu va fi întărită (ce zic, întărită, ba de nou făcută și întemeiată) de patriarhul Romei...”, lucru pentru care a cerut canonizarea Episcopiei Făgărașului din partea papii. Pe marginea acestui act, Șincai făcea următoarea constatare: „Așa dară Biserica românilor din Ardeal, al cărei arhiepiscop, Sf. Theofil, au șezut în soborul cel dintâiu a toată lumea și dintâiu de la Nicheia, unul fiind din cei 318 Sfinți Părinți, precum s-au arătat la anul 325, încă ce lipsă au avut de întărirea patriarhului Romei? Au nu pentru aceia s-au făcut Episcopia Făgărașului, ca să se întoarne Mitropolia Bălgradului? Dară pentru ce să

se întoarce Mitropolia? Au nu pentru aceia ca românii să fie supuși neamurilor acelora pe care ei le-au întors la creștinătate?” (III, p. 413; ed. II, p. 339).

Ocupându-se în continuare de bula papei Clement al XI-lea din 1721, prin care întărea noua Episcopie a Făgărașului, bulă foarte confuză, fapt pentru care nici n-a putut s-o traducă în românește, Șincai scria: „[...] multe bule patriarhicești am cetit în viața mea, dară bulă încâlcită și fără de înțeles ca aceasta n-am cetit; doară Dumnezeu au tulburat mintea celui ce o au scris, pentru că n-au fost spre binele și folosul, ci spre răul și stricarea românilor din Ardeal” (III, p. 414; ed. II, p. 340). Rezumând în continuare bula papală, reiese din cuprinsul ei că noua episcopie se înființa pentru „grecii, rutenii, românii, raștiani și alții care s-au unit și n-au avut ca uniții arhierie pân-acum”. De aceea Șincai se întreba, pe bună dreptate: „ce greci? ce ruteni? ce raștiani sau sârbi au fost pre vremea aceasta în Ardeal, carii să fie unit ? au nu și-au arătat Curtea Romei (cum se numea cu puțini ani mai nainte), prin numirea neamurilor, ce nici au lăcuit în Ardeal, necum să se fie unit cu miile, toată neștiința sa și necunoștința neamurilor pe care vrea să le pască?” (III, p. 415). Iar din rândurile ce urmează înțelegem și mai bine atitudinea sa față de uniație: „Zisei că așa putea mai multe cuvânta, dară mă tem de limbile cele clevetitoare și de crierii cei goli, cari lezne ar putea stârni despre mine ce nici [nu] gândesc aceasta: dintre doi arhieriei românești din Ardeal, adică Ioan Bob și Vasile Moga, carii și astăzi în ziua de Sântămăria Mare din anul 1811 trăiesc, care s-ar putea zice cel adevărat următoriu al sântului Theofil?” (III, p. 416; ed. II, p. 341). Din cele expuse de el până aici, răspunsul este limpede, că adevăratul urmaș al vechilor mitropolii ai Ardealului, începând cu Teofil, așa cum socotește Șincai, era Vasile Moga.

Dacă Șincai ar fi mers cu expunerea faptelor și după anul 1739, presupunem că ar fi dat informații deosebit de prețioase asupra mișcării antiunioniste din Transilvania din cursul secolului al XVIII-lea (Visarion, Sofronie etc.), ca și asupra încercărilor Curții din Viena de a răspândi cu forța uniația (generalul Buccow etc.).

*

Din cele ce am prezentat până aici reiese că Șincai și-a dat seama de urmările nefaste ale actului uniației din 1698–1701, pe care el o înțelegea numai în sensul de a nu „huli” pe „latini”, dar păstrându-ne „obiceiurile Besearicii Răsăritului”. El condamna uneltirile iezuiților și ale Curții din Viena de a atrage pe românii transilvăneni la unire cu Biserica Romei și deplângea încetarea Mitropoliei române ortodoxe a Bălgradului. În toată expunerea sa referitoare la actul uniației, el s-a dovedit a fi un istoric obiectiv, aducând chiar mărturii ale istoricilor calvini, numai pentru a scoate în evidență adevărul istoric.

Vasta și multilaterală activitate a lui Gheorghe Șincai, concretizată în înființarea și conducerea a peste 300 de școli sătești, în publicarea de manuale necesare acestora, în alcătuirea unor lucrări de filologie, de popularizare a cunoștințelor științifice, în încercări poetice, în cercetările sale erudite în arhive și biblioteci, pe baza cărora și-a creat nepieritoare sa operă istorică, toate acestea îl

În altă parte a *Hronicii* Șincai arăta că unirea s-a făcut „numai ca să poată ajuta nobililor și preoților celor românești” (II, p. 214), dar – spunea el în continuare – „mai pe urmă numai popilor au folosit, că aceștia au dobândit puțină scutintă, cam anevoie, dară nobilii au rămas cu buzele drâmboete până astăzi, căci latinilor destul le este că, înșelând pre români din partea lor, au putut învinge cu numărul pre calvini, care în sine erau cei mai tari în timpul acela” (II, p. 215; ed. II, p. 124). Reiese deci și din scrisul său că la baza actului uniației au stat numai interesele Curții de la Viena și interesele materiale ale nobililor și preoților români.

Șincai sublinia rolul nefast al iezuiților în actul uniației. De pildă, referitor la o scrisoare prin care boierii din Țara Oltului ar fi acceptat uniația, în 1711, Șincai scria următoarele: „Scrisoarea aceasta, carea trebuia să rămână în original în arhivul vlădicesc din Blaj, după rău obiceiul lor o au furat iezuviții și o au trimis provincialului lor, lui Heveneși, carele o au legat între scrisorile cele multe, care tot cu răpirea și cu furțișagul le-au adunat, spre mare paguba multora, dară mai vârtos a ardelenilor...” (III, p. 363; ed. II, p. 299).

Arăta apoi că prin uniație nu s-a produs nici o schimbare de natură dogmatică în sânul Besericii românești din Transilvania, căci „unirea n-au stat nici stă din alta fără numai să nu clevetim pre cei ce se țin de Beserica Romei, peștru obiceiurile lor, iară noi românii să ținem obiceiurile Besericii Răsăritului și latinii încă să nu ne clevetească pe noi, căci celea patru puncturi care sânt între uniți și neuniți (cu iertare să fie zis de mine), necum să le știe românii cei proști și neînvățați, dară dintre cărturarii românești încă mulți nu le înțeleg, ci numai pleave vorbesc, neînțelegând unul” (II, p. 214–215; ed. II, p. 184). Iar în altă parte scria că „și acuma se află nebuni ca aceia carii gândesc că greco-catolicii, pentru că să numesc uniți, trebuie să fie supuși romano-catolicilor; ci înțelepciunea arată că a fi supus cuiva atâta însemnează cât a fi lui asemenea” (III, p. 319; ed. II, p. 264).

Șincai deplângea în repetate rânduri faptul că prin unirea cu Roma a încetat existența vechii Mitropolii Ortodoxe a Bălgradului, creându-se în locul ei o Episcopie greco-catolică la Făgăraș, mutată apoi la Blaj. El constata că și prin aceasta nu s-a urmărit altceva decât oprimarea națională a românilor. Încă din primul volum al *Hronicii*, el scria cu o fină ironie: „[...] sfârșitul ei [al Mitropoliei Bălgradului, n.n.] s-a făcut în anul 1721, când s-au milostivit Inochentie papa de la Roma a ne dăruî cu Episcopia Făgărașului în locul Mitropoliei Bălgradului, pentru aceia că ne-am unit cu St. Beserică a Romei” (I, p. 67; ed. II, p. 69). El amintea apoi faptul că episcopul Ioan Patachi „își băgase în cap încă de tânăr că nu poate fi vreo episcopie adevărată pre lume de nu va fi întărită (ce zic, întărită, ba de nou făcută și întemeiată) de patriarhul Romei...”, lucru pentru care a cerut canonizarea Episcopiei Făgărașului din partea papii. Pe marginea acestui act, Șincai făcea următoarea constatare: „Așa dară Beserica românilor din Ardeal, al cărei arhiepiscop, Sf. Theofil, au șezut în soborul cel dintâiu a toată lumea și dintâiu de la Nicheia, unul fiind din cei 318 Sfinți Părinți, precum s-au arătat la anul 325, încă ce lipsă au avut de întărirea patriarhului Romei? Au nu pentru aceia s-au făcut Episcopia Făgărașului, ca să se întoarne Mitropolia Bălgradului? Dară pentru ce să

se întoarce Mitropolia? Au nu pentru aceia ca românii să fie supuși neamurilor acelora pe care ei le-au întors la creștinătate?” (III, p. 413; ed. II, p. 339).

Ocupându-se în continuare de bula papei Clement al XI-lea din 1721, prin care întărea noua Episcopie a Făgărașului, bulă foarte confuză, fapt pentru care nici n-a putut s-o traducă în românește, Șincai scria: „[...] multe bule patriarhicești am cetit în viața mea, dară bulă încâlcită și fără de înțeles ca aceasta n-am cetit; doară Dumnezeu au tulburat mintea celui ce o au scris, pentru că n-au fost spre binele și folosul, ci spre răul și stricarea românilor din Ardeal” (III, p. 414; ed. II, p. 340). Rezumând în continuare bula papală, reiese din cuprinsul ei că noua episcopie se înființa pentru „grecii, rutenii, românii, raștiani și alții care s-au unit și n-au avut ca uniții arhierie pân-acum”. De aceea Șincai se întreba, pe bună dreptate: „ce greci? ce ruteni? ce raștiani sau sârbi au fost pre vremea aceasta în Ardeal, carii să fie unit ? au nu și-au arătat Curtea Romei (cum se numea cu puțini ani mai nainte), prin numirea neamurilor, ce nici au lăcuit în Ardeal, necum să se fie unit cu miile, toată neștiința sa și necunoștința neamurilor pe care vrea să le pască?” (III, p. 415). Iar din rândurile ce urmează înțelegem și mai bine atitudinea sa față de uniație: „Zisei că aș putea mai multe cuvânta, dară mă tem de limbile cele clevetitoare și de crierii cei goli, cari lezne ar putea stârni despre mine ce nici [nu] gândesc aceasta: dintre doi arhieriei românești din Ardeal, adică Ioan Bob și Vasile Moga, carii și astăzi în ziua de Sântămăria Mare din anul 1811 trăiesc, care s-ar putea zice cel adevărat următoriu al sântului Theofil?” (III, p. 416; ed. II, p. 341). Din cele expuse de el până aici, răspunsul este limpede, că adevăratul urmaș al vechilor mitropoliți ai Ardealului, începând cu Teofil, așa cum socotește Șincai, era Vasile Moga.

Dacă Șincai ar fi mers cu expunerea faptelor și după anul 1739, presupunem că ar fi dat informații deosebit de prețioase asupra mișcării antiunioniste din Transilvania din cursul secolului al XVIII-lea (Visarion, Sofronie etc.), ca și asupra încercărilor Curții din Viena de a răspândi cu forța uniația (generalul Buccow etc.).

Din cele ce am prezentat până aici reiese că Șincai și-a dat seama de urmările nefaste ale actului uniației din 1698–1701, pe care el o înțelegea numai în sensul de a nu „huli” pe „latini”, dar păstrându-ne „obiceiurile Besearicii Răsăritului”. El condamna uneltirile iezuiților și ale Curții din Viena de a atrage pe românii transilvăneni la unire cu Biserica Romei și deplângea încetarea Mitropoliei române ortodoxe a Bălgradului. În toată expunerea sa referitoare la actul uniației, el s-a dovedit a fi un istoric obiectiv, aducând chiar mărturii ale istoricilor calvini, numai pentru a scoate în evidență adevărul istoric.

Vasta și multilaterală activitate a lui Gheorghe Șincai, concretizată în înființarea și conducerea a peste 300 de școli sătești, în publicarea de manuale necesare acestora, în alcătuirea unor lucrări de filologie, de popularizare a cunoștințelor științifice, în încercări poetice, în cercetările sale erudite în arhive și biblioteci, pe baza cărora și-a creat nepieritoarea sa operă istorică, toate acestea îl

înfățișează ca pe un reprezentant de o incontestabilă valoare a iluminismului românesc. Iar opera sa istorică, prin bogăția informației, prin spiritul critic și militant de care este pătrunsă, va ocupa pentru totdeauna un loc de seamă în patrimoniul culturii românești.

Lucrări consultate (în ordine cronologică)

- Al. Papiu Ilarian, *Viața, operelele și ideile lui Georgiu Șincai*, București, 1869.
- Al. Borza, *Prima istorie naturală românească: „Istoria naturei sau firei” de Gh. Șincai*, în „Transilvania”, an. LII, 1921, nr. 9–12, p. 825–836.
- Zenovie Pâclișanu, *Contribuții la biografia lui Gheorghe Șincai*, în „Transilvania”, an. LIII, 1922, p. 295–310.
- Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori: Gheorghe Șincai și Samuil Micu*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Literare*, seria a III-a, tomul II, 1924, 122 p.
- Al. Borza, *Primul dicționar de științe naturale românesc: „Vocabularium pertinens ad tria naturae” de Gh. Șincai*, în „Dacoromania”, V, 1927–1928, p. 553–562.
- Zenovie Pâclișanu, *Un vechi proces literar. Relațiile lui Ioan Bob cu Samuil Klein, Gh. Șincai și Petru Maior*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Literare*, seria a III-a, tomul XVI, 1935, p. 221–255 și „Revista Fundațiilor Regale”, București, an. II, vol. III, 1935, p. 87–121.
- Mario Ruffini, *La scuola latinista romana (1780–1871)*, Roma, 1942, p. 52–68 și 89–115.
- Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 248–280.
- D. Prodan, *Un manuscris al lui Gheorghe Șincai împotriva superstițiilor*, în „Studii și cercetări științifice”, Cluj, I, 1950, fasc. 2, p. 143–157.
- D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 34–45.
- Romulus Munteanu, *Contribuția Școlii ardelenne la culturalizarea maselor*, București, 1962, passim.
- I. Lungu, *Gheorghe Șincai, învățat și gânditor iluminist*, în „Cercetări filosofice”, 1963, nr. 2, p. 389–406 și nr. 4, p. 895–911.
- Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, *Studiu introductiv la Gheorghe Șincai, Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, București, 1964.
- Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, 1965, 252 p.
- Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, ed. îngrijită de George Ivașcu, București, 1966, p. 128–133 și 170–187.
- Manole Neagoe, *Prefață la Gheorghe Șincai, „Opere”* (ediție îngrijită de Florea Fugaru, în 3 vol.), vol. I, București, 1967 (CCXXVII p.).
- Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 101–178.
- Dumitru Popovici, *Studii literare*, vol. I, Cluj, 1972, p. 209–227, 248–252 și 290–315.
- Jana Balacciu și Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, 1978, p. 238–239.
- Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 829–832 (cu o bogată bibliografie).
- Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ed. a II-a, București, 2002, p. 477–479.

BOR, an. 85, 1967, nr. 1–2, p. 95–114.

CONSIDERAȚII ASUPRA ISTORIEI BISERICESTII A LVI PETRU MAIOR

Născut prin anii 1754–1756 în Târgu-Mureș, ca fiu al protopopului Gheorghe Maior, și-a făcut studiile gimnaziale la Târgu-Mureș și Blaj, apoi a urmat studii de filosofie și teologie la Roma (1774–1779) și de drept canonic la Viena (1779–1780). Peste tot, a adunat cunoștințe întinse, pe care le-a pus apoi, cu iscusință și devotament, în slujba luptei de emancipare a poporului său. După o scurtă ședere ca profesor la Blaj (1780–1785) și după o mai îndelungată activitate ca preot și protopop la Reghin (1785–1809), Petru Maior a fost numit „crăiesc revizor” și corector al cărților românești care se tipăreau la Buda, slujbă în care a ostenit până la moarte (1809–1821). În această ultimă slujbă, Petru Maior a putut să-și tipărească cea mai mare parte a operelor sale, unele dintre ele redactate încă în timpul șederii la Reghin, toate cu un vădit caracter militant. Astfel, în lucrarea sa fundamentală, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (1812), a demonstrat – printr-o argumentație istorică, filologică și logică – originea latină a poporului și a limbii române, precum și continuitatea noastră pe aceste meleaguri. În lucrările filologice (*Disertație pentru începutul limbii românești*, *Disertație pentru literatura cea veche a românilor*, *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi*, *Ortographia romana sive latino-valachica*, ultimele două publicate în fruntea *Dicționarului de la Buda* din 1825, la elaborarea căruia a avut o contribuție importantă și el) a afirmat, pentru prima dată în lingvistica noastră, că limba română provine din latina populară și nu din cea clasică și că influența slavă asupra limbii române nu a alterat structura ei gramaticală; a pledat pentru îmbogățirea limbii române cu neologisme și pentru introducerea alfabetului latin. Sub influența ideilor iluministe, Petru Maior a tradus sau a prelucrat unele lucrări în scopul culturalizării maselor, între care *Întâmplările lui Telemah* a lui Fenelon, lucrări de pomicultură, viticultură, medicină populară etc.

Ca teolog, de la Petru Maior au rămas trei volume de predici: *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți* (1809), *Didahii...la îngropăciunea pruncilor morți* (1809) și *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului* (1810), aducând, prin ele, o contribuție prețioasă la dezvoltarea omileticii românești. De asemenea, au rămas de la el – în manuscris – două lucrări istorico-

canonice: *Procanonul* (1783), în care combătea în mod vehement primatul papal, și *Protopopadichia* (1795), în care milita pentru recunoașterea vechilor drepturi ale protopopilor români din Transilvania.

Dar Petru Maior este un deschizător de drum și în istoriografia noastră bisericească. Înaintea lui, Samuil Micu, în volumul IV al scrierii sale *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor*, se ocupase și cu istoria bisericească a românilor din Transilvania, fără ca lucrarea să vadă lumina tiparului. Petru Maior, în schimb, a fost primul care a reușit să tipărească o lucrare de acest gen, sub titlul *Istoria Bisericeii românilor atât a cestor dincoace, precum și celor dincolo de Dunare* (Buda, 1813), putând fi considerat, datorită acesteia, drept „părintele istoriografiei noastre bisericești”.

Gândul întocmirii unei asemenea lucrări îl avea de mult timp, lucru pe care-l mărturisea el însuși, în primele rânduri din prefață: „Dorul cel neastâmpărat carele pururea l-am avut a cunoaște întâmplările Bisericeii românilor, din tinerețele mele m-au îndemnat a culege, oriunde aflam vro hârtiuță în care era scrise lucruri de ale Bisericeii românilor din Ardeal, unde lăcuiam, înainte de veacul meu întâmplare și, ca un lucru sfințit, cu grije o am ținut. Din pruncie am auzit bucuros pe bătrâni, când grăia despre lucruri vechi ale Bisericeii și ale vlădicilor, în tinerețele sale văzute sau și de la părinții lor auzite. După aceia, înadins cercam să aflu de acest feliu de bărbați vechi de zile și însumi le dau ocazie (prilej) a vorbi despre lucruri de demult” (*Istoria Bisericeii*, p. III). În continuare, își arăta durerea pe care i-o pricinuia necunoașterea trecutului Bisericii strămoșești, scriind: „Mă durea inima că mai toate neamurile, cele cătuși decât polite, începutul, creșterea, schimbările și celelalte ale bisericilor sale, prin necurmata nevoință a celor învățați ai săi, le au scoase dintru întunec la lumină și prin dărnicia celor avuți date la tipariu; iară Biserica românilor, măcar că aceștia, precum cu vița, decât toate neamurile sunt mai străluciți, așa și cu vechimea cuceriei creștinești nu de multe ghinte întrecuți, iaste lipsită de această prea aleasă înfrumșetare” (p. V).

Recunoștea el însuși că n-a întocmit o lucrare perfectă, din cauza lipsei de izvoare documentare, iar în tinerețea sa, din cauza lipsei de biblioteci (la Reghin), deși, cât a putut, a adunat un mare număr de documente și mărturii orale. Lucrarea a fost scrisă într-un timp relativ „scurt”, cu ajutorul noștilor celor lungi a unsprezece săptămâni, încât „nu atâta pot zice că o am iscusit, cât o am grămădit”, căci „am purces pe o cale necum de alții bătută, ci până acum nici ispitită de cineva”. De aceea „nimenea nu poate aștepta de la mine o istorie deplină” (p. VI–VII).

Istoria bisericească are 4 pagini (prefață) și 392 pagini de text, format 4°. În cele mai multe exemplare, anumite pagini au fost rupte. În exemplarul păstrat în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu lipsesc paginile 235–266 și 327–342.

Trebuie notat că tipărirea lucrării a ajuns numai până la pagina 392, fiind apoi oprită, în împrejurări greu de elucidat. Presupunem că numai episcopul Ioan Bob de la Blaj (1782–1830) era interesat să intervină la forurile competente pentru a împiedica tipărirea și, mai ales, difuzarea lucrării. Explicația este ușor de dat: Petru Maior susținea în paginile cărții teze care nu erau în acord cu înnoirile catolicizante

ale episcopului, care încerca să introducă absolutismul ierarhic în Biserica unită, să limiteze drepturile protopopilor și să introducă inovații în cultul ortodox, păstrat neschimbat și în Biserica unită. Maior combătea în mod vehement toate aceste înnoiri, dezvăluind, în plus, și numeroasele abateri de care se făcea vinovat Ioan Bob.

O parte dintre paginile înlăturate de la tipar au fost publicate mai târziu de Timotei Cipariu, în cunoscuta sa lucrare *Acte și fragmente* (Blaj, 1855), iar un scurt fragment, netipărit de Cipariu, a fost publicat de profesorul Pompiliu Teodor, de la Cluj.

Lucrarea sa are două părți mari: I. *Pentru religia sau cuceriia românilor*, în 4 capitole (p. 1–119) și II. *Despre ierarhia românilor*, în 7 capitole (p. 120–392).

În partea întâi, Petru Maior vorbește despre începuturile creștinismului pe teritoriul țării noastre, în patru capitole. Astfel, în capitolul I, intitulat *Pentru primirea credinței creștinești întra români*, se ocupă cu primirea credinței de către strămoșii noștri daco-romani în Dacia Traiană și Aureliană (p. 1–14) și de încreștinarea ungarilor (p. 14–20). În capitolul II, *Pentru legea Bisericii românilor*, dovedește că „Biserica românilor totdeauna au fost de legea grecească” (ortodoxă) (p. 22–25), iar în capitolul III, intitulat *Despre felul credinței creștinești a românilor* (p. 47–70), prezintă unele dintre încercările Bisericii romano-catolice de a introduce „unirea” între români. Capitolul IV este intitulat *Despre începutul și întâmplările unirei românilor cu Biserica Romei în Ardeal* (p. 71–119). După o prezentare a situației Bisericii ortodoxe românești din Ardeal sub principii calvini, prezintă „unirea” făcută sub Atanasie Anghel, apoi starea ei sub episcopii următori: Ioan Patachi, Inochentie Micu, Petru Pavel Aron, Atanasie Rednic, Grigorie Maior și Ioan Bob.

Partea a doua a lucrării, intitulată *Despre ierarhia românilor*, are 7 capitole. În primul capitol scrie *Despre episcopiile românilor celor dincoace de Dunăre* (p. 120–141): a Gotiei, pe care o socotea românească, apoi cele din Moldova, Muntenia și Transilvania, în epoca medievală. Capitolul II se ocupa cu Arhiepiscopia și Mitropolia românilor în Ardeal (p. 142–171), dovedind că ea a existat dinainte de Mihai Viteazul și că ierarhii din Alba-Iulia, înainte de „unire”, au purtat titlul de „arhiepiscop și mitropolit”. În capitolele III, IV și V se reîntoarce la creștinismul primelor veacuri și tratează despre legăturile bisericești ale românilor cu episcopiile de la sudul Dunării (p. 171–192). În capitolul VI revine la *Eparhia Episcopiei Făgărașului* (p. 192–354). Este un capitol istoric-canonice, în care se ocupă cu începuturile Episcopiei Făgărașului (p. 192–201), cu primirea domeniului de la Blaj și transferul scaunului vlădicesc acolo (p. 210–224), cu soborul mare al Episcopiei (p. 224–230), cu probleme referitoare la căsătorie (p. 233–276), la protopopi și ceilalți slujitori bisericești (p. 277–354). Capitolul VII prezintă *Faptele vlădicilor celor uniți din Ardeal* (p. 355–392), deși se ocupă numai de Atanasie Anghel și Ioan Patachi. Expunerea se termină cu alegerea episcopului Inochentie Micu. După cum se poate constata, expunerea nu este unitară și sistematică, ci așa cum arăta și el în prefață, mai mult „o am grămădit”.

În cele ce urmează, vom prezenta câteva dintre concluziile la care a ajuns Petru Maior în cercetarea trecutului Bisericii noastre ortodoxe. Vom prezenta însă faptele în ordinea lor cronologică, și nu așa cum au fost expuse de Petru Maior.

În ce privește pătrunderea credinței creștine în Dacia Traiană, arăta că acest lucru s-a petrecut încă pe la începutul secolului II, o dată cu colonizarea romană în Dacia. În *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* arătase că, după ocuparea Daciei de către romani, au fost aduși aici coloniști, mai ales din Roma, voind să arate prin aceasta descendența noastră pur romană. În *Istoria bisericească* arăta că între coloniștii aduși de la Roma mulți au fost creștini, deci ei au avut un rol însemnat în propagarea noii credințe în Dacia (p. 4–5). „Nu mă îndoiesc – scria el – că strămoșii românilor, precum sângele în vine, așa credința lui Hristos de la Roma o au adus cu sine în Dachia, și așa intra cetățenii romani, pe carii spre stăpânirea satelor și a orașelor i-au fost trimis Traian în Dachia, au fost creștini” (p. 4). În sprijinul afirmației sale aduce cunoscutele mărturii literare ale lui Tertulian (*Împotriva iudeilor*, cartea VII), ale Sfântului Iustin Martirul (*Dialogul cu iudeul Trifon*), ale lui Eusebiu din Cezareea, Sf. Ioan Gura de Aur și Sf. Grigorie de Nissa (p. 4, 6).

În continuare, aducea câteva mărturii de ordin logic asupra răspândirii creștinismului în Dacia. De pildă, afirma că împărații romani n-au dezlănțuit persecuții împotriva creștinilor din Dacia, deoarece era necesară „statormicia inimilor romanilor celor ce lăcuia în Dachia spre a apăra țara asupra varvarilor” (p. 9). Deși argumentele aduse de el pentru dovedirea vechimii creștinismului pe teritoriul țării noastre nu sunt suficiente, totuși susținea corect că elementele de bază ale creștinismului nostru sunt latine și nu le-am primit de la slavi, cum afirmaseră Engel și Sulzer.

După părăsirea Daciei sub Aurelian și căderea ei sub dominația goților, aceștia n-au împiedicat răspândirea noii credințe, ci, dimpotrivă, unii dintre ei „s-au supus grumazii lui Hristos” (p. 9). Aducea în sprijin mărturia istoricului bisericesc Socrate. Celelalte popoare migratoare n-au împiedicat nici ele răspândirea învățaturii creștine, „că acestora nu le era grije să pună piadeca credinței creștinești, ci să răpească averea noroadelor” (p. 11). Arăta apoi că scriitorii vechi nu consemnează prigoniri îndreptate de popoarele migratoare asupra creștinilor din Dacia (p. 11). Creștinismul s-a răspândit apoi și mai mult în timpul lui Constantin cel Mare (p. 11), până ce, în timpul împăratului Iustinian (sec. VI), „de obște românii din Țara Românească, în Moldova, în Ardeal și în Banat au fost creștini” (p. 12).

În partea a doua a lucrării menționa cele mai vechi episcopii de pe teritoriul de azi al României. Știa de existența episcopiei Tomisului, dar cu date istorice foarte sumare (p. 121). Bazat pe lucrarea lui Le Quien, *Oriens christianus*, vorbea despre episcopul Teofil al Gotiei, participant la Sinodul I ecumenic. Episcopiei Gotiei i-ar fi aparținut toți „românii” din fosta Dacie Traiană. Menționa apoi un mitropolit cu numele Sofronie al Gotiei, pe la 1292 (p. 125–126), socotind – în mod eronat – că a păstorit în părțile noastre. El conchidea că în Dacia veche „multe episcopii au fost mai de mult, a căror acum nici locul, nici numele, nici numărul nu știm” (p. 126).

La Episcopia Novelor, întâlnim numele episcopilor Petru, Secundin și Petronie, pe care-i socotește români (daco-romani) (p. 174–175). La Episcopia Nicopolului găsește pe episcopii Marcellus, „de viță românească”, și Amantius, tot

daco-roman (p. 175–176). La Odessus era întâlnit episcopul Dittas sau Dizzas (p. 176–177), la Appiaria episcopii Martialis și Luppicianus (p. 177–178), la Comeea episcopul Marius (p. 178), la Durostorum episcopul Monofilus (p. 178–179), iar la Marcianopolis episcopul Pistus, care a participat la lucrările Sinodului I ecumenic (p. 179–189 și p. 13). Într-un subcapitol dovedește că „toate episcopiile din Dachia cea de mijloc au fost românești” (p. 180–183). Menționa apoi sinodul de la Sardica din 343, la care au avut un rol însemnat Osiu din Cordoba și Protogenes din Sardica, pe care, de asemenea, îl considera român. În altă parte scria de Teotim al Tomisului, care a lucrat pentru încreștinarea unora dintre huni (p. 20). Trebuie să recunoaștem faptul că de la Petru Maior încoace, șirul episcopilor daco-romani sud-dunăreni cunoscuți a crescut cu foarte puține alte nume.

În ce privește pe Sf. Niceta de Remasiana, arăta în mod corect că el n-a contribuit la creștinarea strămoșilor noștri, deoarece ei „toți înainte de apostolia Sfântului Nichita au fost creștini”, având și „multe episcopii” (p. 14). Versurile Sf. Paulin de Nola, cum că alergau la Sf. Niceta locuitorii „din Dachia Mediteranea și cei din Dachia Ripense”, trebuie interpretate în sensul că aceștia se îndreptau spre el ca fiii spre un părinte, „ca să audă învățăturile cele pentru mântuirea sufletului” (p. 13). În schimb nu ia atitudine față de ipoteza greșită, susținută de istoricul maghiar Benkő, care considera că Episcopia „Milcului” (Milcoviei) a fost întemeiată de Sf. Niceta de Remesiana pentru huni, nu pentru români (p. 122).

În partea a doua a lucrării scria și despre legăturile daco-romanilor cu Iustiniana Prima (p. 184–187), reproducea textul *Novelii XI* a lui Iustinian privitoare la înființarea Arhiepiscopiei. Susținea apoi, greșit, că arhiepiscopii și păstoriții ei au fost de „neam român”, ba însuși Iustinian ar fi fost de „neam român” (p. 187).

Într-un subcapitol special (partea I, cap. 21) (p. 22–25) dovedea că „Biserica românilor totdeauna au fost de legea grecească” (adică ortodoxă). De fapt, Petru Maior arăta că, „în veacurile cele dintâiu românii toți au fost supuși patriarhului Romei vechi. De unde măcar ca întru acele veacuri nu era întră creștini acea împărțire de legi, ca unii să se zică de lege latinească sau romană, alții de lege grecească, totuși, precum în toate besericile cele supuse Patriarhiei Romei vechi, afară de cele de limbă grecească, se slujea cele sfinte în limba latinească, așa și românii nu numai afară, între cele politicești, ci și în beserică nu altă limbă întrebuința, fără cea latinească, care e limba neamului lor” (p. 181).

Maior arăta că împărțirile în două legi („latinească și grecească”), „în veacurile cele dintâiu ale Besericei nicidecum nu au fost” (p. 23). El constata că „după ce s-au împărțit împărăția romanilor în a Apusului și în a Răsăritului, atunci Beserica care era întru împărăția Apusului au început a se chiuma Beserica Apusului și Beserica ce era întru împărăția Răsăritului s-au zis Beserica Răsăritului” (p. 25). După aceasta, Bisericile din Roma și Constantinopol au lucrat ca să-și supună toate Bisericile din Apus și, respectiv, din Răsărit.

În ce privește Biserica românească, deși creștinarea s-a făcut, după Maior, de la Roma (cf. p. 24 și 181), „totuși, după ce s-au escat împărțirea legilor cea mai sus arătată, totdeauna s-au ținut de legea grecească. Carea și de acolo se vederește că

Beserica românească nu numai a celor dincolo de Dunăre, ci și a cestor dincoace de Dunăre, până în vremile cele de demult au fost supusă patriarhului de la Țarigrad” (p. 24 –, aceeași afirmație și la p. 49). Argumentează, printre altele, cu canonul 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon, care „Besericele cele ce sânt între varvari, adecă dincoace de Dunăre, întra care e Beserica românilor celor din Dachia vechie, le-au supus patriarhului de la Țarigrad” (p. 24). Concluzia lui Petru Maior este foarte semnificativă: „Nice nu se arată nicăieri urmă de unde măcar cât de mică găcitură să se poată storce, ca doar Beserica românilor cândva au fost de legea latinească” (p. 25).

Într-un alt subcapitol se ocupa cu încreștinarea ungarilor sub principele Gyula (partea I, cap.1, &5, p. 14–20), cu multe date istorice greșite. Bazat pe istoricii bizantini Kedrenos și Zonaras, arăta că prima dată s-a botezat la Constantinopol principele maghiar Bulosudes, naș fiindu-i împăratul Constantin. I-a urmat principele Gyula, care, după ce s-a botezat la Constantinopol, a dus cu el pe episcopul ortodox Ierotei. Acesta, „venind în Ungaria, pe mulți de la înșelăciunea cea varvaricească i-au întors la credința cea creștinească” (p. 15). În acest subcapitol, Petru Maior se dovedește necruțător cu unii învățați străini care voiau să deformeze adevărul istoric pentru susținerea unor interese străine. De pildă, îl combătea pe Eder, care contesta adevărul spuselor celor doi istorici bizantini, susținând că nu era nevoie de o încreștinare la Bizanț, de vreme ce erau creștini în Transilvania încă din secolul IV. Maior îl combătea arătând că au fost mulți „crai și principii” care au mers la Constantinopol pentru primirea credinței, nu pentru că n-ar fi putut face acest lucru în țara lor, ci pentru a primi acolo titluri nobiliare, precum și diferite daruri. În schimb, împărații bizantini, acceptând să le fie nași, nădăjduiau că vor avea liniște din partea lor (p. 16–17). Susținea însă greșit că Ierotei era vlah sud-dunărean (p. 18). În schimb, este acceptabil punctul său de vedere că Ierotei n-a avut de făcut nici o lucrare misionară în Transilvania, căci în acest timp toți românii erau creștini (p. 19). În partea a doua a lucrării, revenind la Ierotei, susținea, de asemenea greșit, că și-a avut reședința în Alba-Iulia, „fiind mai cinstit întră toți episcopii Ardealului” (p. 122).

Despre Episcopia romano-catolică de Alba-Iulia nu credea că există de la regele Ștefan cel Sfânt, ci „sau din vro episcopie din cele vechi ale românilor e născută sau...de la vreun episcop din aceia misionari e născută” (p. 123).

Se ocupa apoi de relațiile Bisericii românilor cu Patriarhia de la Târnovo sub Ioniță Asan (partea I, cap. 2, p. 33–46, cap. 3, p. 50–52, și partea a II-a, cap. 5, p. 189–192), arătând că jurisdicția patriarhului de acolo s-ar fi întins peste românii din nordul Dunării.

Sub Ioniță Asan s-au făcut primele încercări de propagandă romano-catolică printre români. Astfel, papa Inocențiu III acorda arhiepiscopului Vasile de Târnovo titlul de primat. Cu toate acestea, Petru Maior nu știa să se fi tradus missa latină sau alte slujbe în românește. Arăta că nici izvoarele Bisericii apusene nu știu despre vreo schimbare a ritului ortodox la vlahii balcanici. „De unde – conchide el –, nu ne putem îndoi că partea cea mare a legii grecești la românii aceia au fost rămas nevătămată” (p. 36).

Propaganda catolică în Țara Românească, de asemenea, „cu puțin folos s-au ispitit” (p. 52). În acest scop a lucrat mai mult doamna Clara, dar fără rezultat. Despre Nicolae Alexandru Basarab nu crede „să fi avut ceva plecare spre unire cu Biserica Romei” (p. 56), iar sub Vlaicu-Vodă, „nici o adaogere nu s-au făcut către unirea catolicească” (p. 54).

În Moldova, arăta că au existat mai multe parohii catolice, dar erau a unor secuici stabiliți acolo (p. 57).

Cunoștea și încercările de catolicizare făcute sub Lațcu-Vodă, când s-a așezat episcopul catolic Andrei la Siret, în 1370, și de trimiterea unor misionari franciscani în Moldova (p. 25–32). Consemnează (bazat pe Le Quien) un mitropolit, Grigorie al Moldovei, care, în 1435, a primit o scrisoare de la papa Eugen IV, care-i scria că a auzit că ar dori să accepte unirea cu Roma (p. 57). Amintea de asemenea pe mitropolitul Damian al Moldovei, care a participat la Sinodul de la Ferrara–Florența, împreună cu protopopul Constantin, bazat pe lucrarea lui Silvestru Syropoulos (p. 57).

Despre eparhiile ortodoxe din Țara Românească scria în partea a doua a lucrării, dar foarte pe scurt (p. 126–127). Știa că într-un timp au fost doi mitropoliți: „dintră carii unul ține locul Nicomidianului și se zice exarh a toată Ungaria și a Plaiurilor, altul se zice mitropolit a părții Ungrovlahiei și iaste în locul Amasenului” (p. 126). Deci este vorba de Mitropolia propriu-zisă a Ungrovlahiei și de fosta Mitropolie a Severinului. Mitropolia Ungrovlahiei avea două eparhii sufragane: a Râmnicului și a Buzăului. Informațiile sunt foarte sumare (după Le Quien și Pray).

Despre eparhiile ortodoxe din Moldova (Mitropolia din Suceava–Iași și Episcopiile de la Roman, Rădăuți și Huși) scria doar câteva rânduri, în partea a doua a lucrării (p. 127–128).

În ce privește pe românii transilvăneni, are un subcapitol special în care relatează că „mai demult toți au fost neuniți” (p. 58–66). Combătea pe istoricul Pray, care susținea că până la Reformă, românii transilvăneni au fost catolici, întrucât la 1437 plăteau dijma episcopului romano-catolic Gherghe Lepeș. Maior susține corect că episcopii catolici comiteau de mai multe ori acest abuz, încasând dijme de la credincioșii ortodocși. Reproducea (p. 63–65) cunoscuta scrisoare a papei Grigorie IX către viitorul rege Bela IV, din 1234, prin care i se plângea că în „episcopatul cumanilor” există „niște noroade care se cheamă vlahi, adică români, de legea grecească”, deci ortodoxă, care nu voiau să primească Sf. Taine de la episcopul latin al cumanilor, „ci de la niscari episcopi mincinoși de legea grecească”. Bazat pe aceste cuvinte din scrisoarea papei, Maior conchide că „în veacurile acele mai mulți episcopi românești de legea grecească era în Ardeal. Care obicei cum ca și după aceia multă vreme s-au ținut în Ardeal și ca unul din cei mai mulți episcopi fu ales arhiepiscop și mitropolit, care titlă și vrednicie vecui la românii din Ardeal până când pe la capătul sutei 17 de la Hs. se uniră cu Biserica Romei vechi” (p. 66).

Un subcapitol special era consacrat secuilor, arătând că până la sfârșitul secolului al XVII-lea erau „de lege grecească, dar uniți cu Biserica Romei”, bazat pe faptul că preoții lor erau căsătoriți și că țineau toți postul ortodox (p. 66–70).

În partea doua a lucrării vorbea – destul de sumar, de altfel –, despre Mitropolia de la Alba-Iulia și celelalte eparhii românești din Transilvania de până la 1701 (p. 128–131 și mai ales p. 142–171). În patru subcapitole din capitolul II (p. 142–161) aducea diverse mărturii prin care dovedea că românii au avut la Alba-Iulia, înainte de 1701, un „arhiepiscop și un mitropolit”. Între altele menționa patru diplome (hrisoave) din secolul XV privitoare la acești mitropoliți. Prima era a lui Matei Corvinul, din 1479, în care se vorbea de „arhiepiscopul Ioanichie” din Bălgrad, despre care crede că și-a avut reședința la Alba-Iulia. Celelalte sunt de la regele Vladislav al Ungariei (din anii 1491, 1494 și 1498). Cea din 1494, de exemplu, îndatora pe egumenul Ilarie, de la Mănăstirea Sf. Mihail din Peri, să dea cinstea convenită episcopului din Muncaci și să fie supus „arhiepiscopului din Transilvania”.

Aducea apoi ca dovezi unele dintre tipăriturile vechi: *Cazania* de la Brașov a lui Coresi, din 1580–1581, *Cazania* din 1641, *Noul Testament* din 1648, *Psaltirea* din 1651, *Molitvelnicul* din 1689, toate tipărite la Alba-Iulia, în care ierarhii români din Alba-Iulia apar cu titlul de „mitropoliți” (p. 143–148).

În continuare, reproducea hrisovul lui Constantin Brâncoveanu, din 15 iunie 1700, prin care dăruia moșia Merișani mitropolitului Atanasie al Ardealului (p. 149). Inochentie Micu, într-o scrisoare trimisă de la Roma, în 1747, protopopului Ioan Sacadati, îi scria: „Scaonul acesta au fost arhiepiscopesc și se face [sic!] scaon episcopesc!” (p. 150). Ca protopop în Gurghiu, a văzut el însuși antimise sfințite de mitropoliții Sava Brancovici și Varlaam (p. 158). De asemenea, a văzut o scrisoare semnată de Atanasie Anghel, ca arhiepiscop, din anul 1711, deci după unirea cu Biserica Romei (p. 158).

În continuare, reproducea un pomelnic al mitropoliților Bălgradului, păstrat la Blaj. Pomelnicul este următorul: Ioan (de la Prislop), Teoctist, Ghenadie, Orest (Ilie Iorest), Teofil, Ștefan, Gherasim, Orest, Ioan, Daniil, Sava (Brancovici), Iosif (Budai), Iosafat, Sava (din Veștem), Varlaam și Teofil (p. 159). Constatăm că pe lângă mitropoliții cunoscuți azi de istorici, în pomelnicul respectiv apar în plus: Teofil și Ștefan (probabil mitropoliții din Țara Românească, din timpul lui Matei Basarb, care au hirotonit pe mitropoliții din Alba-Iulia contemporani cu ei), un Gherasim (probabil confundat cu Ghenadie III), un al doilea Iorest și un al doilea Ioan. În schimb, lipsesc înaintașii lui Ioan de la Prislop, iar despre mitropolitul Dosoftei (cca 1623–1627) vorbește în fragmentele inedite publicate de Timotei Cipariu în *Acte și fragmente* (Blaj, 1855), reproducând hotărârile soborului convocat de acesta la 4 iulie 1627, privitoare la viața morală a clerului și a credincioșilor (T. Cipariu, p. 150–156). Tot inedite au rămas și hotărârile soborului convocat de Sava Brancovici la 1675, privind viața religioasă și morală a clerului și a credincioșilor și combaterea superstițiilor (publicate de T. Cipariu, p. 145–150).

În general, părerile sale asupra vechimii Mitropoliei din Alba-Iulia sunt juste. Păcat că ele n-au fost acceptate și de istoricii uniți de după el (Augustin Bunea ș.a.).

În ce privește episcopiile ortodoxe românești din Transilvania, Petru Maior cunoștea pe cele de la Geoagiu (cu episcopul Hristofor), Silvaș (dar recunoaște că

nu are știri despre ea), Vad și Maramureș (p. 129–161, 171), dar fără știri care să prezinte vreun interes. Înainte de a intra în tratarea „unirei” românilor cu Biserica Romei în Ardeal (p. 71–119), Petru Maior se ocupa cu situația Bisericii ortodoxe române din Transilvania până la 1700 (p. 71–85). Astfel, descria încercările unor principii transilvăneni de a atrage pe români la calvinism. În acest scop, „din porunca prințului George Racoți s-au tipărit un *Catehism* foarte blestemat în limba românească, în carele sfintele taine, cinstirea icoanelor și a moaștelor, posturilor, slujbele bisericești, călugăriia și alte toate se lăpăda ...” (p. 72). Toate încercările conducătorilor calvini de a propaga noua învățătură printre români au rămas zadarnice. S-a păstrat doar obiceiul de a se da „paști” în ziua Învierii Domnului, obicei necunoscut în alte Biserici Ortodoxe. „Nu poate fi îndoială – scrie el – cum că țărimonia aceea de a băga pâinea în vin în ziua de Paști iaste urma a Cinei sau cuminecătorei calvinești, și acestea, atunci când se făcea silă cunoștiințelor românilor în Ardeal fu acolo între români băgate” (p. 77).

Noua învățătură calvină a fost acceptată doar de unii „nemeși români”, care apoi s-au înstrăinat și de neamul din care proveneau, în scopul păstrării privilegiilor (p. 79). Încercările prozelitiste calvine neavând nici un rezultat, „începură adecă cu legături, cu temnițe și cu batjocurite desprețiri, ba și cu moarte de preoți și mai vârtos pre arhierii a-i spărea, a-i munci și a-i măcelării” (p. 79). Mai mult a suferit mitropolitul Sava Brancovici. Bazat pe unele mărturii scrise și orale, reda unele dintre suferințele acestuia. Astfel, a fost închis în castelul principelui Mihail Apafi de la Blaj, „dintru a căruia poruncă lăudatul Sava fu bătut de moarte, după aceea în biserica cea de la Vinț înaintea a tot norodul fu în chip de desprețire desvâscut [sic!] de veștmintele cele arhieriești, după aceea de nou băgat în temniță și de acolo scos în toată vinerea fu bătut cu toiage până la moarte” (p. 79).

În încheiere, prezenta și starea preoțimii ortodoxe românești din Transilvania în secolul al XVII-lea, scriind: „Domnii locurilor pe preoții acelorași români îi purta ca pre iobagi și ca pre niște robi apuși; îi mâna la lucru domnesc ca și pre alți iobagi și le lua dajde colonială de la dânșii, îi băga prin temnițe, cum lor le plăcea... Ba cum îmi povestea bătrânii, pe preoții românilor îi silea domnii locurilor ca să le ermeze câinii cei de vânat într-aceiași casă cu sine și cu fiii săi” (p. 81–82). Se adăuga și faptul că în Transilvania erau acceptate numai „patru credințe” (catolică, luterană, calvină și unitariană), pe când Biserica Ortodoxă era doar „suferită”, iar preoții ortodocși „nu pot avea acele cădințe și scutele ce le au preoții cei din cele patru credințe primite și se socotesc între proști” (p. 87). Acestea au fost adevăratele motive care au determinat o parte dintre români să dea urmare celor două diplome ale împăratului Leopold I, unindu-se cu Biserica Romei (p. 82–85), căci, prin diploma a doua, clerul românesc a fost scutit „de greutățile și de batjocurile cu care mai nainte era asuprit” (p. 86). El considera însă că toți românii transilvăneni s-au unit atunci cu Roma (p. 86–88) și apoi, în cursul secolului al XVII-lea, au început a se „lepăda” de „zisa unire”.

Același lucru îl scoate în evidență atunci când vorbește de starea preoțimii ortodoxe în secolul al XVIII-lea, arătând că, din cauza greutăților materiale, primii

care treceau, „numele cel de neunit îl schimba în nume de unit; și cu această puțină schimbare scapă de vechile greotăți și se împărtășesc cădințelor celor ce le au neamurile cele primite în Ardeal, ținându-și legea grecească cea mai dinainte întregă și neschimbată, întocma cum o țin toți uniții români din Ardeal” (p. 140). Iată adevăratele motive care au determinat „uniația” de la 1698–1701: din interese de ordin politic și social. El precizează însă că „se uniră cu Biserica Romei în credință, iară nu în lege, că legea grecească totdeauna și după făcuta unire o au ținut întregă și până astăzi o țin; încă mai bine și mai curat de cum văd eu că se ține prin bisericele sârbilor celor neuniți” (p. 88).

Problema păstrării „legii” vechi apare în mai multe pagini ale *Istoriei* lui Petru Maior. Astfel, arată că, deși s-au confruntat cu multe obstacole, totuși „legea sa cea grecească pururea neclătită o au ținut și o țin până astăzi...ci întregă, zisei, întreguță o țin; nici la aceia n-au fost niciodată siliți ca să adaogă la simbolul credinței «și de la Fiiul purcede», nici să pomenească pe papa la liturghie, ci fiește-carele preot singur pre arhierul eparhiei întru carea iaste îl pomenește” (p. 141).

Petru Maior înțelegea deci unirea ca mijloc de afirmare a poporului român, ca un mijloc de păstrare a unității naționale, cu păstrarea credinței ortodoxe.

De remarcat și faptul că Petru Maior nu știa nimic despre „manifestul de unire” al celor 38 de protopopi din 7 octombrie 1698. Lucrul este explicabil, căci acesta a fost ascuns de iezuiți și descoperit abia în 1879. Nu vorbește nimic nici despre rehirotonirea lui Atanasie la Viena. În genere, relatările sale despre „unirea” cu Biserica Romei sunt foarte vagi și lacunare (p. 86–88).

În ultimele pagini ale lucrării, revenind asupra celor dintâi episcopi uniți, Petru Maior vorbește și de păstoria lui Atanasie (p. 355–376). Astfel, reproduce cele 28 de „canoane” ale Soborului mare al Mitropoliei Ardealului, întrunit la 14 septembrie 1700, privitoare la viața morală a preoților și a credincioșilor, la slujbele bisericești etc. (p. 355–359). De remarcat că nu se face nici o amintire în ele de unirea cu Roma, ci totul e în duhul tradiției ortodoxe. Face apoi scurte comentarii pe marginea unora dintre acele canoane.

În continuare, reproduce o dispoziție dată de Atanasie Anghel la 4 ian. 1712 (p. 373–375), în legătură cu unele aspecte din viața morală a credincioșilor și a unor slujbe (botezul să se facă la 8 zile după naștere, liturghia să se facă în fiecare duminică și sărbătoare, când se va citi și cazania, toți credincioșii să se spovedească, să cunoască învățăturile elementare de credință etc.).

În orice caz, figura episcopului Atanasie Anghel apare în culori destul de întunecate: nehotărât, lipsit de energia pe care trebuie să o aibă un conducător bisericesc și ajuns sub controlul teologului iezuit, care „vârtos îl încălecăse” (p. 375).

În mai multe pagini ale cărții apar cuvinte de condamnare la adresa teologului iezuit, care, prin diploma a doua leopoldină, a fost „pus în coasta vlădicilor uniți” (p. 88) (se pare că expresia aceasta a fost folosită prima dată de Petru Maior). Astfel, își exprima indignarea că episcopul unit era obligat să țină teolog lângă el cu cheltuiala eparhiei. „Îi venea adeca greu clirului unit – scria Maior – ca a dooa diplomă a împăratului Leopold, în cele ce sunt spre greotatea clirului se ține, și în

cele ce sunt p[ar]tinitoare e lipsit de putere. Una mai mare greotate era, ca dup[ă] diploma aceia arhiepiscopul uni[un]ilor e detoriu s[ă] suferi [accepta, n.n], l[ă]ng[ă] sine, teolog carele totdeauna au fost de lege latineasc[ă] și cu cheluiala sa îl hr[ă]nea” (p. 85).

Se ridică îndeosebi împotriva încercărilor teologului de a introduce înnoiri catolicizante în doctrina, cultul și organizarea Bisericii unite românești din Transilvania. Scria, de pildă, că românilor „nu le ticni de unire”, pentru că au văzut „pre teologul cel de l[ă]ng[ă] arhiepiscopul lor că nu are barbă după obiceiul Bisericii Răsăritului și în p[ar]esimi m[ă]ncă oao, adecă e de lege l[ă]tineasc[ă] sau, cum se zice de obște, popistaș”. Ar[ăt]a, în continuare, că românii se temeau că teologul a fost impus ierarhilor uni[un]iți, „ca pre încetul pe toți românii s[ă]-i tragă la legea l[ă]tineasc[ă], adecă s[ă]-i facă popistași” (p. 89). Revenea apoi, într-un subcapitol special, la teologul iezuit (p. 98–102), când prezenta p[ă]storirea lui Inochentie Micu, scriind, între altele: „[...] deci fiindcă acești de lege latineasc[ă], la români, teologi și generali auditori a tuturor cauzelor, în coastele vl[ă]dicului puși era, neștiutori de pravila și de tocmelele Bisericii cei grecești, vrea după pravilă și tocmelele Bisericii cei latinești să p[ă]șească întru judecare, deoarece fieștecarele după meșteșugul carele îl știe, după acela lucră. Pentru aceia, nu e de mirare ca teologii aceia s-au ispitit a schimba tocmelele românilor și a le face l[ă]tinești. Cu care s-au întâmplat cât până au fost acest feliu de teologi l[ă]ng[ă] vl[ă]dica uni[un]ilor români, nu numai puțin rod au putut aduce propovăduirea uni[un]ilor bărbați spre întărirea unirei, ci pre urmă, partea cea mai mare a românilor cu totul se l[ă]sară de unire” (p. 102).

În alt loc nota că „grija cea mai mare” a teologului era să înlătore obiceiul Bisericii Ortodoxe – ținut deci și de uni[un]iții din Ardeal – de a face divorțuri în caz de desfrânare a unuia dintre soți și „potrivnicul obicei al popistașilor s[ă]-l bage” (p. 385). Petru Maior declara categoric că „românii sunt de lege greceasc[ă] și cu acea tocmeală se feceră [sic!] uni[un]iți ca nici la un obicei de a popistașilor nimene s[ă] nu-i sileasc[ă], nice alții, nice vl[ă]dica” (p. 387).

Tot în partea a doua a lucrării, Maior relua, în mai multe rânduri, problema teologului iezuit, scriind, între altele: „precum greu le era românilor de a vedea pre teologul de lege popistașeasc[ă] l[ă]ng[ă] vl[ă]dica lor și mai greu încă cădea vl[ă]dicului, ba și de unire tare s[ă] sp[er]ia oamenii pentru ființa popistașului preot în curtea și în coastele românescului vl[ă]dică” (p. 230). Descr[ie]a apoi câteva dintre nedreptățile comise de el, ca unul care „avea putere mare” și „nice de vl[ă]dica, nice de altul nu se sfiia” (p. 231).

Nu trece cu vederea nici intenția pe care o avea episcopul romano-catolic maghiar din Alba-Iulia ca, după unire, să aibă și cârmuirea spirituală a credincioșilor. Petru Maior ar[ăt]a că dacă i s-ar fi îndeplinit această „poftă”, episcopul român din Ardeal, „carele până aici fusese arhiepiscop și mitropolit”, ar fi ajuns „numai vicariu episcopului celui l[ă]tinesc al Ardealului și întru toate at[ar]nat de la porunca acestuia” (p. 89). Această pretenție a produs noi nemulțumiri printre credincioșii români (p. 90).

După moartea episcopului Atanasie Anghel (1713), a urmat Ioan Patachi, „n[ă]scut român și de lege greceasc[ă]”, trecut apoi la catolici și după ce a fost ales

episcop „iarăși se întoarce la legea cea grecească a românilor” (p. 377). Acesta a fost nevoit să-și mute reședința la Făgăraș, căci cu ocazia rezidirii cetății Alba-Iulia, reședința și biserica Mitropoliei românești au fost dărâmate (p. 90).

Ioan Patachi a cerut de la papa să „canonizească” noua eparhie unită din Ardeal (p. 193). Dar, în loc să o recunoască drept arhiepiscopie și mitropolie, papa Inochentie a recunoscut-o, printr-o bulă din 1721, doar ca episcopie. Faptul era comentat cu o mușcătoare ironie de către Petru Maior: „Că pe arhierul acela al românilor în Ardeal – scria el – pre carele mai-nainte și papistații îl cunoștea arhiepiscop și craii țării ungurești în public îl mărturisea arhiepiscop și mitropolit...după ce s-au unit cu Biserica Romei, papa îl blagoslovii să fie episcop. Întâmplatu-s-au aceasta din reotatea și cu vicleșugul iezuiților, au după rugarea episcopului lătesc Gheorghie Martonfi, ca să nu fie în Ardeal mai cinstit arhierul românilor decât episcopul papistașilor, au din plăcerea scaonului Romei, au doar toate fură adunate într-o una, nu știu” (p. 196–197). Această degradare a fostei Mitropolii „mare rău clirului și poporului românesc născu” (p. 197). Petru Maior relatează, în continuare, că acesta era un obicei vechi al Bisericii catolice, ca atunci când un episcop ortodox se unea cu Roma, să fie subordonat episcopilor romano-catolici și socotit simplu vicar (p. 197–198). De altfel, „întru aceeași asupra era arhiepiscopul din Ardeal cu toți românii lui după făcuta unire cu Biserica Romei” (p. 198).

Revine în mai multe rânduri asupra lui Ioan Patachi. Printre altele, condamna înnoirile catolicizante introduse de acesta. De exemplu, la 26 februarie 1725, Patachi a convocat un sobor, care a adus 14 hotărâri privitoare la viața religioasă și morală a clerului și a credincioșilor (p. 377–384). Printre altele, se hotăra interzicerea broșurii *Învățătura bisericească de cele 7 Taine*, tipărită la Râmnic (1724), deoarece aceasta susținea că prefacerea darurilor se face la epicleză, pe când, după Patachi, s-ar face la cuvintele „Luați mâncați...și Beți dintru acesta toți...” (p. 380). În comentariul pe care îl făcea la această hotărâre, Petru Maior scria: „[...] se vede că Ioan Patachi mai mult au fost teolog șolasticesc decât teolog dogmaticesc, deoarece oprește, nimene să nu cuteze a ține acea cărțuie în care se zice că la Sfânta Liturghie se preface pâinea în Trupul și vinul în Sângele Domnului nostru Is.Hs. prin cuvintele acele „Și fă adecă pâinea aceasta cinstit Trupul Hristosului Tău ...” (p. 384). Petru Maior susținea deci punctul de vedere ortodox, arătând că „Biserica Apusului nu e potrivnică întru aceasta grecilor, de vreme ce niciodată n-au osândit acea părere; ba dimpotrivă, cei mai învățați fii Bisericii Apusului țin și apără acea părere”(p. 384–385).

Făcând o privire de ansamblu asupra păstoririi lui Ioan Patachi, Petru Maior sesiza faptul că în timpul său „pierdură românii din Ardeal arhiepiscopia” și „vru și unele obiceiuri papistașești să bage între români”. El intenționa să introducă și alte înnoiri catolicizante, pentru care „aștepta altă vreme spre a le vesti”, dar n-a reușit să le facă, pentru că „cu otravă în cafe băgată fu grăbită moartea vlădicului Ioan Patachi, cât nu ajunse a mai vesti alte socotele” (p. 389).

După Ioan Patachi, conducerea Bisericii românești unite din Transilvania a fost încredințată superiorului iezuiților din Cluj. Această numire a cauzat multă

tulburare între români, „crezând că numai strămoșeasca lege și tocmală cea besericească a românilor, de care până astăzi foarte sunt alipiți cu inima româniei – așa cât și de umbră în traba aceasta încă se sparie – se va schimba în lege și tocmală lătinească sau popistășească” (p. 92). Din această pricină, continua Petru Maior, „mulți dintră uniții români, nu numai mireni, ci și preoți, socotea că mai bine va fi de cu bună vreme să rumpă unirea cea cu Beserica Romei făcută, decât strămoșeasca lege și tocmală să o sufere a se schimba. De aceea, dacă mai nainte numai câte unii și pre cătinel și mai mult cu cărtirea decât cu fapta s-au împotrivit făcutei uniri, acum cu gloata și cu larmă au început a scădea de la unire, ba încă și silă a face celora ce vrea să rămâne în unire ...” (p. 92–93).

Au urmat în scaun episcopul Inochentie Micu (ales în 1728, înscăunat în 1732), primul militant pentru obținerea de drepturi pentru poporul român din Transilvania, „vlădică harnic, bărbat iscusit în toate părțile și teolog mare”, cum îl caracteriza Maior (p. 110). Prima sa grijă a fost aceea de a înlătura nemulțumirile apărute sub superiorul iezuiților de la Cluj. „El fece [sic!] rânduială ca legea și toate tocmelele Besericei Răsăritului pretutindene curat să se țină ; pentru aceea, de au ispitit ceva iezuviții schimbare să facă întru tocmelele cele mai înainte întră români ținute, aceea întru nemica să fie și toți la cele vechi obiceiuri să se întoarcă” (p. 102). Din „râvna lui spre legea grecească” (p. 102) a înlăturat teama unora că li se va schimba „legea cea veche” (p. 103). El a avut multe neînțelegeri cu teologul iezuit, căruia „prinse a-i pune hotar ca nemica din obiceiurile și tocmelele cele popistășești să nu cuteze a vâri întră români” (p. 103). În sinodul convocat de Inochentie Micu, la Blaj, în 1739, i-au pus teologului (pe atunci Nicolae Ianoși) mai multe condiții, căci „teologul cel în coastele vlădicului românilor pus nu totdeauna au fost vlădicului credincios sau clirului uniților voituriu de bine” (p. 98). Amestecul acestuia în treburile Bisericii unite a ajuns cu vremea atât de mare, încât Inochentie Micu, în 1747, pe când era la Roma „au fulgerat afurisanie asupra teologului său” (p. 98, textul ei la p. 98–101). Într-o scrisoare adresată de episcopul Inochentie din Roma, tot în 1747, el scria protopopului Nicolae Sacadati că iezuiții doreau ca Biserica românilor „să o prădeze, să o robească și de rodurile fundamentale să o despoaie” (p. 180).

Consemnează pe scurt și lupta dusă de Inochentie pentru dobândirea de drepturi pentru națiunea română. Văzând că „scuteala și cădințele” promise de împăratul Leopold nu sunt date din pricina celor „carii pizmuia să fie preoții românești scutiți și cinstiți ca preoții altor neamuri”, Inochentie „începu des a merge la Beciu [Viena, n.n.], a plânge și a se ruga la înălțata Curte, de unde multe moșii și scutele dobândi preoților românești; nici nu se lăsă până nu văzu întră articulii țării în anul 1744 priimită unirea și clirul uniților” (p. 103), iar în altă parte scria despre Inochentie: „[...] nu fu îndestulat cu nevoița cu care cerea binele clirului său, ci se încumătă a se pune în primejdie să câștige fericire și tuturor celorlalți români, adecă ca nemeșii români să să înalță la dregătorii politicești ca și ungurii nemeși; și româniei cei proști [adică iobagii, n.n.] să fie scutiți de asprelele domnilor pământești; și altele mai multe mari lucruri spre folosul românilor au ispitit... De acii cred eu –

continuă Maior – că s-au urzit asupra preabunului părinte vihorul carele pre urmă îl fece [sic!]) să moară afară de țara Ardealului” (p. 349–350). Datorită luptei pentru păstrarea legii strămoșești și pentru obținerea de drepturi pentru poporul său, Inochentie „se făcu foarte iubit tuturor românilor și pentru aceea pre toți îi ținea întru liniște” (p. 103). Consemna, de asemenea, eforturile sale pentru obținerea domeniului episcopal de la Blaj, unde voia să construiască o reședință și mănăstire (p. 201–210).

Menționa și venirea în Transilvania a călugărului Visarion, în 1744, deci în timpul păstoririi lui Inochentie, recunoscând că „pre acesta și astăzi îl pomenesc românii sub nume de sfânt” (p. 109). Deși Petru Maior era unit, nu folosea cuvinte ofensatoare la adresa acestui apărător al ortodoxiei, ci prezenta lucrurile într-un stil sobru, cu toată obiectivitatea (p. 105–110), căci, după cuvântul său, „cu anevoie iaste a nu grăi adevărul”.

Petru Maior încheie relatările sale despre Inochentie Micu prin aceste cuvinte: „[...] iar după ce iubitoriul de neamul său, prea bun vlădică Inochentie prin grea goană... fu silit a fugii la Roma, de unde nu s-au mai întors, grea tulburare urmat-a între românii din Ardeal” (p. 103).

Desigur, dacă *Istoria* lui Petru Maior ar fi fost tipărită în întregime, ar fi rămas de la el și alte pagini interesante despre lupta și jertfa lui Inochentie Micu, lucru ce-l mărturisește el însuși, afirmând că „va grăi” mai pe larg despre „goana grea” pornită asupra lui Inochentie (p. 103). Din nefericire, tipărirea s-a oprit la p. 392, tocmai unde începea descrierea păstoririi lui Inochentie, despre care n-a mai reușit să scrie decât 20 de rânduri (p. 389–392).

Prezenta apoi „statul unirei” sub episcopii Petru Pavel Aron (p. 110–113), Atanasie Rednic (p. 114–115), Grigore Maior (p. 115–116) și Ioan Bob (p. 116–119). Între altele consemna – foarte sumar – răscoala lui Sofronie de la Cioara și trimiterea generalului Buccow în Transilvania (p. 110). Descria pe larg arestarea preotului Ioan din Sadu, zis Tunsu, dus la Târgu-Mureș, unde tatăl lui Maior, Gheorghe, îndeplinea slujba de protopop. Trebuie subliniat faptul că Petru Maior scria cu simpatie și despre acest mare apărător al ortodoxiei (p. 111–113). Arată că în timpul păstoririi lui Petru Pavel Aron (1752–1764) „partea cea mai mare a românilor în Ardeal au trecut la neunire” din cauza celor petrecute sub Ioan Patachi și a teologului iezuit, dar și pentru pedeapsa care i-a fost dată lui Inochentie, „părintele cel bun al românilor” (p. 113).

Sub episcopul Petru Pavel Aron, dar și sub urmașii săi, au început să apară disensiuni între episcop și călugării de la mănăstirea din Blaj (p. 210–224). Numărul călugărilor scădea mereu, încât în timpul lui Ioan Bob nu mai rămăsese decât unul singur (p. 224).

Pe episcopul Atanasie Rednic (1764–1772), zelos propagator al uniației, Petru Maior îl înfățișa ca „om închis, netocmai spre a împlânzi și a trage norodul cătră sine, pre neuniți cu cătane [soldații, n.n.] îi silea să se adune a auzii propovăduirea lui” (p. 114). Relata apoi, cu mult umor, cum Atanasie Rednic a poruncit să se zugrăvească Sinodul de unire de la Florența „în chip de un arbore

mare”, între participanții la Sinod fiind zugrăvit și predecesorul său în scaun, Petru Pavel Aron. Cum între ascultători se aflau „și preoți neuniți, care știau istoria soborului de la Florenția”, aceștia „îl făceau de minciună pe propovăduitorul vlădică și așa toată învățătura lui o lipsea de crezământ, și oamenii se îngreșau de pânza aceea întru care era închipuit soborul de la Florenția și pre vlădică nici într-o seamă nu-l băga. Și așa vlădica Athanasie ostenindu-se în zadar, și pre clericii scolastici, pre carii îi purta cu sine pentru cântare, păgubindu-i întru învățăturile lor, fără de nici un rod se înturna acasă” (p. 114–115).

Foarte pe scurt prezenta păstorirea episcopului Grigorie Maior (1772–1782), sub care „unirea” a înregistrat unele succese, mai ales că sub el a fost îndepărtat teologul iezuit (p. 115).

Fără îndoială, cele mai multe pagini i-au fost rezervate lui Ioan Bob (1782–1830), contemporanul lui Petru Maior, în timpul căruia și-a desfășurat activitatea ca profesor la Blaj și preot-protopop la Reghin.

Referindu-se la acest episcop, Petru Maior prezintă o impresionantă aglomerare de fapte, cu numeroase informații de culise și amănunte pitorești din viața sa înainte de intrarea în episcopat, apoi prezentarea multor capete de acuzație la adresa sa ca episcop, condamnând arbitrariul păstoririi sale. Biografia lui poate fi privită astfel ca un adevărat pamflet. Printre altele, prezintă dezinteresul pe care l-a manifestat Ioan Bob față de lupta națională și socială a românilor. De exemplu, la rugămintea ce i-a făcut preotul Ștefan Salciai de a rămâne la Viena – după recunoașterea ca episcop – ca „să lucreze a câștiga ceva folos clerului de la împăratul”, acesta „nu vru nicedecum”, ci, dimpotrivă, i-a replicat: „[...] nu m-oi strica eu pe mine pentru voi” (p. 136 în textul editat de T. Cipariu).

Pe plan bisericesc, Bob intenționa „să facă grele schimbări și strămutări în tocmelele cele bisericești cu care au trăit până acuma românii uniți din Ardeal, și care sunt de obște în Biserica grecească ...” (p. 321).

În ce privește problema religioasă, în timpul lui Bob „mulți de la unire au trecut la neunire”, favorizați de Edictul de toleranță al împăratului Iosif al II-lea (p. 116–117). Acest lucru s-a petrecut și din cauza lui Ioan Bob însuși, care „din fire nu are nici acea căutătură în față, nici acea dulceață în cuvinte, nici acea curgere în vorbă, carea e de lipsă a împlânzii norodul și a sporii în unele ca aceste, necum să dumerească pre cei ce până aci vrea să scadă de la unire ...” (p. 116). Petru Maior intenționa să scrie mai pe larg despre faptele lui Bob în ultima parte a lucrării sale, dar n-a putut să ajungă cu tipărirea până acolo. Acest lucru îl mărturisea în prefață, scriind: „Măcar că de obște obiceiul iaste istoricilor a nu scrie faptele cele scâlciate ale celor puternici până sunt în viață aceștia, pentru ca să nu fie surupați întru nenorocire de puterea lor, eu totuși, pentru dragostea adevărului, cu carea îmi iaste învăpăiată inima, mai bucuros am fost să sufer primejdia, de va fi așa voia Celui Înalt, decât să las sau a se înșela cei viitori cu strălucirile cele nălucite, sau a nu ști cauza (pricina) schimbărilor celor în viacul meu întâmplare...” (p. VIII).

O parte dintre relatările privitoare la Ioan Bob au fost editate de Timotei Cipariu în lucrarea sa *Acte și fragmente*, după o copie făcută de pe original (cu date

biografice despre Ioan Bob până la instalarea ca episcop, p. 132–137 din T. Cipariu). Un alt scurt fragment inedit a fost publicat de Pompiliu Teodor (*op. cit.*, p. 278–281), în care sunt expuse alte fapte ale lui Ioan Bob. Deosebit de semnificative sunt cuvintele cu care se încheie acest fragment inedit: „De s-ar afla cineva carele să scrie toate faptele și trebile vlădicului acestuia și după moartea lui să le dea la lumină, spre mare îndreptare ar fi următorilor vlădici și pre urmă spre nu puțin clirului folos” (ed. P. Teodor, p. 281).

Fragmentele inedite publicate de Timotei Cipariu cuprindeau și o scurtă istorie a Episcopiei unite a Orăzii (*Acte și fragmente*, p. 163–188). Însuși Maior preciza că locul acestei istorii era în partea întâia, dar la rugămintea episcopului Samuil Vulcan a așteptat să i se trimită anumite informații de la Oradea, culese de secretarul Episcopiei, Mihai Munteanu. Nerăbdător cum era să-și vadă cât mai curând tipărită lucrarea, n-a mai așteptat sosirea actelor de la Oradea, așa încât a rămas ca istoria acestei eparhii să fie pusă în partea doua. Dar împrejurările au făcut să rămână inedită (cf. p. 163–164 din *Acte și fragmente*). Arăta că ținutul Bihorului a fost sub cârmuirea duhovnicească a Mitropoliei Transilvaniei (p. 164). După „unire”, „episcopul popistășesc cel de la Oradea Mare întru adevăr au încălecat pre românii cei din varm[eghia] Bihorului și i-au supus supt stăpânirea sa”, ajungând să le fie „cu stăpânirea episcop întocma ca și celor de lege popistășească” (p. 165).

Totuși, românii bihoreni au continuat să rămână „drept în legea cea grecească și cu preoți de legea și de neamul său” (p. 165). Episcopii catolici din Oradea au început să ia dijmă de la credincioșii uniți, pe care aceștia nu o dădeau înainte de 1701. Aceste două mari nemulțumiri ale românilor din Bihor i-au determinat ca „tare a se scârbi de făcuta unire” (p. 166). Nemulțumirea le era și mai mare văzând că românii uniți din Ardeal, rutenii uniți de la Muncaci, ca și ortodocșii români și sârbi de la Arad au episcopi din neamul lor (p. 166). Episcopii latini de la Oradea, în loc să remedieze aceste două nemulțumiri ale bihorenilor, dimpotrivă, au început prigoane împotriva preoților și credincioșilor români, încât pe unii „îi băgară în temniță, pre alții îi puse supt toiage”, fapte care au produs „și mai mare ură” împotriva unirii (p. 167).

Din această cauză, s-a făcut o „conscriptie” în satele bihorene din ordinul Curții imperiale din Viena pentru a stabili situația exactă a uniților și ortodocșilor. Comisia care a efectuat statistica a înaintat rezultatul la Viena, la 15 decembrie 1758, constatând că în tot județul Bihor numai trei parohii s-au declarat în întregime unite (p. 167). După aceasta, s-a dispus ca românii să nu mai plătească dijmă episcopului romano-catolic, iar uniții să aibă un episcop, dar subordonat celui romano-catolic din Oradea (p. 168). Primul episcop a fost Meletie Covaci (1748–1770), care era socotit vicar al episcopului romano-catolic (p. 168–169). După moartea lui, Curtea din Viena a solicitat papei înființarea unei episcopii proprii pentru românii uniți din Bihor. Papa Pius al IV-lea a aprobat înființarea unei episcopii proprii pentru românii din Bihor, în 1777, primul episcop fiind Moise Dragoș (1777–1787). Sub acesta, noua episcopie a primit un domeniu la Beiuș, luat

din al episcopului catolic, s-a creat un capitol cu 5 canonici, s-au acordat salarii preoților din cele 52 de parohii unite, câte erau atunci (p. 167–172). După o încercare nereușită a uniului ucrainean Mihail Savnițchi de a ajunge episcop (p. 172–173), scaunul de la Oradea a fost ocupat de episcopul Ignatie Darabant (1788–1805), fostul vicar al Episcopiei de la Blaj, om „harnic, cu inimă mare și cu nestâmpărată râvnă spre binele cel de obște al clerului românesc” (p. 174). El a izbutit să înființeze un seminar unit la Oradea, în fosta clădire a iezuiților de acolo, a obținut salarii pentru preoții săi (p. 174–175). I-a urmat Samuil Vulcan, în 1806, hirotonit în 1807, care a terminat catedrala episcopală unită din Oradea, începută de Darabant, și a contribuit la progresul material al eparhiei sale (p. 175–176).

Un capitol special era consacrat episcopiei rutene unite din Muncaci (p. 176–188), de care aparțineau și uniții români din părțile de nord ale Transilvaniei (Maramureș, Satu-Mare). Amintește de Mănăstirea Sf. Mihail din Peri și de drepturile cvasiepiscopale ale egumenului. Primul episcop ortodox cunoscut la Muncaci a fost Ioan, la sfârșitul secolului al XV-lea, care voia să răpească vechile drepturi ale egumenului ortodox de la Peri. Acești ruteni s-au unit cu Roma, în 1646, primul episcop unit fiind Petru Partenie, hirotonit de Simion Ștefan la Alba-Iulia (p. 184–185). Maior arăta că din cele 700 de parohii, câte erau dependente de Muncaci la vremea respectivă, vreo 200 erau românești (p. 185).

În primul capitol din partea a II-a (subcapitolul 7, p. 131–141), Petru Maior se ocupa de Episcopia ortodoxă românească din Transilvania, înființată la 1761. Scria pe scurt despre Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, Ghedeon Nichitici, Gherasim Adamovici, la instalarea căruia, în 1789, a fost prezent și Maior, apoi de vacanța scaunului episcopal între anii 1796 și 1811 (p. 131–132). Se ocupa mai pe larg de contemporanul său Vasile Moga, reproducând decretele imperiale pentru alegerea și recunoașterea sa ca episcop (p. 133–135), precum și „instrucțiunea” în 19 puncte ce i s-a impus la instalare (p. 136–140), arătând greutățile cu care se confrunța din cauza acesteia. Reda, în continuare, situația dificilă a preoților ortodocși din Transilvania, având aceleași obligații către stat ca și păstorii lor, iar în ținuturile locuite de sași, nevoiți „să dea dijmă tocma popii celui săsesc”. Toate aceste îndatoriri și sarcini care apăsau asupra preoțimii ortodoxe proveneau din faptul că ortodocșii erau numai „suferiți”, adică tolerați. Maior arăta că din cauza acestei situații mulți treceau la uniație (cf. p. 140). Scria cu simpatie despre episcopul Vasile Moga și despre râvna sa pentru emanciparea Bisericii sale (p. 141). Cu aceleași cuvinte calde vorbea despre fiii Bisericii ortodoxe române, arătând beneficiile pe care le-ar avea dacă ar ieși de sub jurisdicția Bisericii ortodoxe sârbești. „Să aibă românii neuniți, cei dincoace de Tisa, episcop de neamul lor – scria Petru Maior – și întră dânșii un mitropolit de carele să se țină și episcopii cei din Ardeal și cel din Bucovina, asemenea români, ca să nu atârne întru nemica de la mitropolitul cel sârbesc din Carloviț ... cât bine ar putea românii de la părinții și arhipăstorii cei de sângele lor nădăjdui!” (p. 131). Sunt gânduri care l-au călăuzit și pe Andrei Șaguna încă de la venirea lui în Transilvania, militând pentru restaurarea vechii Mitropolii ortodoxe a Transilvaniei, dinainte de 1701.

Aceleași cuvinte profund creștinești le folosea Petru Maior când scria despre conviețuirea preoților și credincioșilor ortodocși cu cei uniți în timpul său, în pagini vrednice de o antologie. El arăta că s-a stins „urgia” care exista mai înainte între cele două Biserici ale românilor din Transilvania, „cât acum nu numai nu se gonesc, nu se batjocoresc unii pe alții, ci încă cu prietenie frățească petrec laolaltă, ba și la îngropăciunea morților și la maslu și întru alte tocmele duhovnicești și bisericești se adună laolaltă, cântă, slujesc împreună, fără a se sfii unii de alții; și poporeni, și cei uniți și cei neuniți, fără deosebire chiamă la unele ca aceste preoți și neuniți și uniți, numai cât preoții nu slujesc liturghie unul în biserica altuia, măcar și că aceasta am văzut făcându-se câteodată. Iară când merge vreun protopop unit, carii, precum am spus mai sus, toți sunt bărbați învățați, la beserică sau la îngropăciune de a neuniților și vrea să spună învățătură de rost, prea bucuros îl ascultă nu numai mirenii, ci și preoții cei neuniți și vârtos îi mulțămesc. Asemenea, la îngropăciunea celor uniți, de va fi mai îndemnat întru propoveduire vreun preot neunit decât cei uniți ce se află acolo față, bucuroși îl ascultă uniții și întocma ca pre preoții cei uniți îl cinstesc. Ce e mai mult, fără osebire se ispovedesc uniții la preoții neuniți și neuniții la preoții uniți, ba și însuși preoții fac aceiași. Pre multe locuri nici nu mai auzi acum vorbă de unire și de neunire, numai cât pre unii îi chiamă uniți și pe alții neuniți, după felul arhierului căruia sunt supuși” (p. 118).

Acesta era rezultatul politicii de dezbinare bisericească, dusă mai bine de o sută de ani de Curtea din Viena și de iezuiți: conviețuire frățească cu ortodocșii, păstrarea neștirbită a legii strămoșești și lupta comună pentru apărarea drepturilor națiunii române. Deci au rămas zadarnice toate încercările celor ce „nu iubesc să fie români laolaltă, nici uniții, nici neuniții, ci îi voiesc despărțiți, ca și cum ar fi doao neamuri ...” (p. 113).

În partea inedită, editată de T. Cipariu, apar câteva pagini în care vorbește și de organizarea eparhiei ortodoxe a Transilvaniei (p. 156–163 din T. Cipariu). Episcopul de atunci, Vasile Moga, ceruse aprobarea forurilor politice să stea în Sibiu și nu la Cluj, cum îl obliga „instrucția” în 19 puncte. Petru Maior ar fi dorit ca ortodocșii „să fie cu mâna îndurătoare a da bani spre cumpărarea casei cei de rezidenție episcopescă”, pentru că așa va fi mai sigură șederea în Sibiu (p. 157). Constata că deși Moga era episcop numai de doi ani (1811–1813), ortodocșii aveau seminar în Sibiu, „iară cu școalele cele de prin sate, până acum întrec neuniții pre cei uniți în Ardeal” (p. 158).

Scria apoi de „Consistoriul” de la Sibiu, format din câțiva protopopi și preoți, având ca secretar pe Aron Budai. Se ocupa, ceva mai detaliat, de problema despărțirilor (p. 158–162), criticând obiceiul ortodocșilor de a desface căsătoria dacă n-a fost făcută de parohul mirelui sau al miresei, potrivit unei dispoziții a împăratului Iosif al II-lea, care ulterior a fost revocată. Arăta că eparhia ortodoxă a Transilvaniei avea pe atunci 34 de protopopiate, toate conduse de titulari, nu de viceprotopopi, inspectori etc., ca sub Ioan Bob la uniți (p. 162), având aceleași drepturi pe care le aveau protopopii uniți (vezi mai jos). Parohii ortodoxe erau pe atunci 1 000 (p. 163).

În ultima parte a *Istoriei bisericești* a lui Petru Maior erau expuse numeroase probleme referitoare la organizarea bisericească a românilor transilvăneni, privite din punct de vedere canonic și istoric. De regulă, problemele erau expuse comparativ: înainte de 1701, când exista vechea Mitropolie ortodoxă românească din Alba-Iulia, și după această dată, mai ales sub episcopul Ioan Bob, contemporanul lui Petru Maior, când vechile rânduieli, respectate în Biserica unită din Transilvania, începeau să fie schimbate. Faptele respective sunt expuse în partea a doua, cap. 6, subcap. 4–12, p. 224–354, cu anumite foi înlăturate, cum am menționat mai sus.

O primă problemă tratată aici este aceea a „soborului mare” (p. 224–228), existent încă din timpul Mitropoliei din Alba-Iulia. Soborul era format din toți protopopii în funcție și câte doi preoți bătrâni din fiecare protopopiat. Se întrunea o dată pe an, discutându-se cu acel prilej „lucrurile cele de obște și alte pricini și cauze, sau de căsătorie sau când era asupra vreunui protopop (a) se judeca” (p. 227). Sinodul acesta s-a întrunit și după 1701 (chiar și în sinodul convocat de Atanasie Anghel la 1700 s-a hotărât acest lucru), până în timpul lui Atanasie Rednic. Grigorie Maior nu l-a mai convocat în tot anul, iar Ioan Bob, din 1784, de când a fost instalat, și până în 1813, când se tipărea lucrarea lui Petru Maior, l-a convocat de două ori: o dată pentru a depune jurământ față de împăratul Leopold al II-lea, a doua oară față de Francisc I. Cu ocazia celui de al doilea, protopopii au cerut lui Bob să convoace soborul în fiecare an, „după obiceiul cel vechiu”, pentru „acele multe smintele ce sunt într-o această eparhie a Făgărașului, ca să se îndrepte”, dar episcopul „nu s-a învoit”. „Pricina cea adevărată lasă să o găsească alții”, încheia Maior (p. 228).

Pentru că soborul mare era greu de convocat în cursul anului, când apăreau anumite probleme de rezolvat, vlădicii Ardealului nu cărmuiau „după nălucirile capului lor, nice după sfatul a unuia singur”, ci „avea 12 bărbați aleși din clir, carii închipuia săborul mare” (p. 229). Vlădica îi convoca oricând era nevoie în cursul anului. Soborul mare din 1675, convocat de Sava Brancovici, îi numea „jurați”, soborul din 1700 „ctitori jurați”, iar soborul din 1728, ținut sub șeful iezuiților din Cluj, îi numea „asesori” (p. 229). Petru Maior nota că în soborul convocat de Ioan Bob, la 1792, acesta a fost nevoit să-și aleagă 12 protopopi, potrivit vechiului obicei, ca membrii „închipuitori soborului mare”, dar nu i-a convocat niciodată (p. 229–230).

Petru Maior, ca unul care a trăit în acel timp, constată că, după Inochentie Micu, toți episcopii de la Blaj „au avut unul căruia cu totul se încredința și se lăsa să-l poarte de nas și el îl urma cu ochii închiși după sfatul aceluia ...” (p. 231).

De fapt, după ce s-a întemeiat mănăstirea din Blaj, sub Petru Pavel Aron, episcopii uniți obișnuiau să se sfătuiască în anumite probleme cu călugării de aici, deci ei au luat locul celor 12 protopopi sub numele de „consistorium”. În acest consistorium „era mai mare sau general auditor, după porunca împărăției, pathărul teolog de lege lătimească ...” (p. 230). Consistoriul cerceta îndeosebi neînțelegerile dintre preoți și „cauzele de căsătorie”.

Problemei desfacerii căsătoriei (divorțului) Petru Maior îi consacra mai multe pagini din lucrare (p. 233–276, cu paginile lipsă 235–266). El arăta că în Biserica ortodoxă românească întotdeauna s-a obișnuit să se procedeze la desfacerea căsătoriei pe motiv de desfrânare a unuia dintre soți. Acest obicei, „despre care pre larg cuvântă pravila cea românească” (p. 234), l-au ținut o vreme și românii uniți din Transilvania. Teologul iezuit a stăruit însă în permanență pentru introducerea obiceiului apusean, al despărțirii de casă și masă, fără să se admită o nouă căsătorie până trăiesc părțile (p. 375 ș.a.). Sinoadele protopopești au continuat însă și după 1701 să desfacă anumite căsătorii din cauză de desfrânare (cf. p. 376), dar când ajungea cazul în consistoriu, teologul iezuit „nu o judeca după legea grecească, ci după legea sa cea lătinească”, adică nu aproba despărțirea (p. 269–270). După înlăturarea teologului iezuit, asesorii din consistoriu au urmat obiceiul de a nu mai face despărțiri, pe de o parte, „fiind deprinși cu teologul latin a nu le îngădui”, pe de alta, „având nu știu ce frică deșartă că se vor mânیا popistașii” (p. 270). Ioan Bob, de asemenea, nu a admis, sub nici un motiv, desfacerea căsătoriei (p. 270). Din această cauză mulți obișnuiau să meargă la preoți străini, care îi cunneau a doua oară, sau treceau în Țara Românească și în Moldova (p. 271–272). Din aceste motive, s-a inaugurat și obiceiul de a face apel la scaunul arhiepiscopesc romano-catolic maghiar din Esztergom, neobișnuit până atunci (p. 233). Petru Maior se arată indignat de acest procedeu, introdus de iezuiți, precizând că desfacerea căsătoriei pe motiv de desfrânare „nu iaste lege, ci silă românilor uniți”. Acest lucru i s-a spus în față lui Ioan Bob, în soborul mare de la 1790, arătându-i-se: „[...] consistoriu vlădicesc nu are acea putere cât obiceiul Bisericii grecești cel de obște cu sila să-i răstoarne” (p. 270).

Petru Maior, om chibzuit și cunoscător al realităților vieții, ca unul care a fost păstor de suflete aproape un sfert de veac, arată că este împotriva firii să nu desfaci căsătoria în caz de desfrânare, căci aceasta înseamnă să lași un bărbat nevinovat, având poate și slujbă și fiind obligat la toate îndatoririle către stat, să-și crească singur copiii, cărora, desigur, nu le poate da o creștere corespunzătoare (p. 271).

Petru Maior se arată indignat și de măsura luată de episcopul Petru Pavel Aron, care a hotărât, potrivit obiceiului Bisericii catolice, să nu fie valide și să se desfacă acele căsătorii săvârșite de un alt preot decât acela al mirelui sau al miresei, hotărâre acceptată și de episcopii care au urmat, „împotriva legii Bisericii grecești” (p. 274).

Un lung subcapitol este consacrat protopopilor români transilvăneni, prezentând pe larg toate drepturile acestora (partea a II-a, cap. VI, 10, p. 277–326 și 343–344, cu 17 pagini lipsă). De fapt, această problemă o tratase și în lucrarea rămasă în manuscris, *Protopopadichia, adecă puterea, drepturile sau privileghioanele protopopilor celor românești din Ardeal* (1795).

Ca unul care a fost atâția ani protopop la Reghin, Petru Maior a cunoscut mai bine decât alții toate încercările episcopului Ioan Bob de a limita drepturile protopopilor și a concentra întreaga putere în mâna sa. El voia să demonstreze că protopopii sunt urmașii vechilor horepiscopi, prezentând drepturile lor pe baza canoanelor și a

vechillor obiceiuri ale Bisericii ortodoxe românești din Transilvania. Iată care sunt, după Petru Maior, „puterile” și „cădițele” protopopilor români din Transilvania.

1. „A cerceta canoniceste besericele protopopiatului său”, deci să facă vizitele canonice obișnuite, în care să constate starea lăcașurilor de cult, a veșmintelor, vaselor și cărților liturgice (p. 279–281).

2. „A cerceta popoarele protopopiatului său”, adică pe credincioși, cărora să le împărtășească cunoștințe religioase și să se intereseze dacă își îndeplinesc îndatoririle lor creștinești: dacă merg la biserică, dacă cinstesc pe preoți și plătesc „simbria ce li se cuvine” etc. (p. 281–286).

3. „Cearcă cum se poartă preoții cei din ținutul lui întru slujba cea preoțească” (p. 287–301). Dezbătea aici diferite probleme referitoare la Sfintele Taine, îndeosebi dintre cele controversate între catolici și ortodocși. De exemplu, notează că, deși la ortodocși botezul se face prin afundare, consideră totuși valid și botezul prin „turnare”, obișnuit în Transilvania. De asemenea, protopopii trebuie să constate dacă se respectă obiceiul ortodox de a unge pruncii cu Sfântul Mir și de a-i împărtăși îndată după botez. De asemenea, trebuie să cerceteze dacă preoții nu împărtășesc pe cei vârstnici fără spovedanie. Trebuie apoi să cerceteze dacă preoții nu împărtășesc și din miride (ca la catolici), „pentru că niciodată n-au avut Biserica grecească cuget și la acele, ci singur agnețul care se aduce pentru pomenirea Domnului și Dumnezeuului nostru Isus Hristos să se sfințească și să se prefacă în Trupul Domnului” (p. 294). În ce privește taina pocăinței, preoții au îndatorirea de-a arăta credincioșilor care sunt păcatele mari ce trebuie mărturisite, să-i aducă pe penitenți în stare de căință și să le dea „canon” pentru păcatele lor. În privința maslului, trebuie să cerceteze dacă preoții nu-l slujesc eterodocșilor, care „nu cred a fi taină maslul” (p. 298), dacă se slujește potrivit tipicului și dacă nu cumva se săvârșește de un singur preot. Aducea dovezi din Sfânta Tradiție că maslul se poate face și la cei sănătoși, nu numai la bolnavi. În privința Tainei cununiei, protopopii erau îndatorați să cerceteze dacă preoții respectă gradele de rudenie și dacă spovedesc pe cei ce vin la cununie.

4. „Să cercce viața și petrecerea preoților, adevă de nu sunt înjurători sau sfatnici sau bătaci sau bețivi”(p. 301). De asemenea, cercetează „cum se poartă preoții pre la ospetele cele de la nuntă, sufere [admite, n.n.] oare de a se face acolo jocuri scândălăgioase au doară încă și însuși privesc la acele și arată voe bună spre iale” (p. 302).

5. „A canonii pre preoții carii greșesc” (p. 303–306). Se ridică împotriva episcopului Ioan Bob, care, în 1793, a încercat să ia protopopilor acest drept.

6. „A judeca cauzele cele de căsătorie” (p. 306–307). În Biserica românească din Transilvania despărțirile se făceau la scaunul (soborul) protopopesc, apoi în cel episcopesc (pe când la catolici o asemenea cauză se judecă în scaunul episcopesc, apoi în cel arhiepiscopesc).

7. „A da carte de cununie”, fără de care nici un preot nu poate cununa pe nimeni (p. 307–308). În acest fel trebuiau oprite cununiiile făcute fără respectarea gradelor de rudenie sau prin răpiri de fete.

8. „A face ertare în vestirile cununiei” (p. 308–316). Stăruie pe larg asupra acestei chestiuni, pentru că Ioan Bob stabilise că numai el va putea acorda pe viitor „dispenzație” celor trei vestiri pentru cununie. Arată că în Ardeal numai la „popistași” dau episcopii „acea dispenzație”, potrivit unei hotărâri a Conciliului de la Trident „la a căruia tocmele besericești nicecum români, ca cei ce sunt de legea grecească, nu sunt supuși” (p. 311). Arată că este un lucru nefiresc „a drumării către scaonul vlădicesc” pentru asemenea dispense, din moment ce ele pot fi date de protopopi, potrivit obiceiului.

9. „A da carte de răcomandare celor ce vreau să se hirotonisească” (p. 316). Protopopul face cercetare în parohia respectivă să vadă pe cine doresc credincioșii, interesându-se de cunoștințele și de purtarea morală a candidatului.

10. „A băga în popor pe cel de curând hirotonit”, deci să-l instaleze în parohie (p. 316–322). Pe lângă faptul că s-au întâmplat cazuri când s-au așezat în parohii anumiți indivizi nehirotoniți care săvârșeau cele sfinte, tinerilor hirotoniți la Blaj nu li se da nici o învățătură cu privire la practica liturgică, încât în parohie săvârșeau „cumplite smintele într-o slujire” (p. 318). De aceea, scria Maior, era cazul ca Ioan Bob să-și lase „acea ispită”, de-a nu informa pe protopopi de hirotoniile făcute.

11. „A da preoților popoară”, deci protopopul avea dreptul de-a da o parohie unui preot venit din alt protopopiat, chiar fără știrea episcopului, cu condiția de-a avea carte canonică de la protopopul de la care a plecat (p. 322–323).

12. „Să aleagă vlădică” (p. 323–325). Prezintă modul de alegere a episcopilor uniți din Transilvania de către protopopi, însoțiți de câte doi preoți. Alegerea se făcea în catedrala episcopală din Blaj, în fața a doi comisari imperiali și a unui secretar. Împăratul numea pe unul dintre primii trei candidați, indiferent de numărul voturilor primite.

13. „Să li se dea dajdie de la preoții cei din ținuturile lor” (p. 325–343; p. 327–342 lipsesc).

14. Un ultim drept al protopopilor era acela „să nu se poată pune jos din dregătorie după zburdarea vlădicului, fără cu [numai] judecata săborului mare, pentru canonică vină” (p. 343–344).

Într-un scurt subcapitol (p. 344), Petru Maior menționa alte abuzuri ale lui Ioan Bob, și anume că în locul protopopilor morți numea „vișeprotopopi, inspectori, administratori și notari”, titluri „neuzite în Beserica grecească, nice în Beserica românilor până în veacul nostru”, desigur, pentru a-i subordona mai ușor și, în același timp, a-i înlocui oricând.

Constatăm că multe dintre aceste „cădițe” le au și protopopii de azi. Trebuie reținut însă faptul că multe dintre ele sunt de competența episcopilor eparhioți, așa cum se obișnuiește azi în Biserica noastră, deci Petru Maior a exagerat în multe privințe rolul protopopilor.

Ultimul subcapitol se ocupa cu preoții parohi și ceilalți slujitori bisericești din eparhia unită a Blajului (p. 345–354). Eparhia avea aproximativ 1 200 de parohii, fiecare având câte un preot paroh, precum și alți slujitori: cântăreț și crâsnic (făt, țârcovnic), fiecare având anumite scutiri. De exemplu, parohul „e scutit de porția

împăratească și pre cap și pre toate vitale sale, ori de ce feliu să fie și oricât de multe acele; asemenea sunt scutite pământurile cele besericești din care se hrănește, fie puține, fie multe. Iară unde nu sunt moșii bisericești, ci parohul are ale sale, acele se scutesc întocmai ca cele besericești până la măsura aceia ce se zice porția canonică. Aceasta stă din 20 de gălete de sămănătură și 15 cară de fân” (p. 345). Cântărețul și paracliserul erau, de asemenea, scutiți „de toate greotățile cele de obște”. În ce privește „porția împăratească”, erau scutiți „numai de florinții cei de pre cap”, dând în locul lor 18 crăițari (p. 345).

Concluzii. Am urmărit, în paginile lucrării de față, cuprinsul *Istoriei bisericești* a lui Petru Maior, lăsându-l mai mult pe el să vorbească, pentru ca în felul acesta să ne dăm seama de părerile sale în anumite probleme de interes istorico-bisericesc. Trebuie să reținem de la bun început că Petru Maior are meritul incontestabil de a fi scris prima *Istorie bisericească* a românilor, care s-a tipărit, putând fi socotit – alături de Samuil Micu, de la care avem o istorie bisericească inedită –, drept „părintele istoriografiei noastre bisericești”. O a doua constatare care se impune este aceea că întreaga lucrare este scrisă cu multă obiectivitate. Deși era preot unit, în *Istoria bisericească* Petru Maior se prezintă ca un teolog ortodox, ca de altfel și în celelalte lucrări teologice ale sale. Nu găsești în toată lucrarea nici un cuvânt de apărare a actului „uniației” din 1698–1701 sau vreun cuvânt jignitor la adresa ortodoxiei. Dimpotrivă, el prezintă uniația drept o consecință a situației economice, sociale și politice a românilor din Transilvania. Ca și Inochentie Micu, Petru Maior a văzut în unirea cu Biserica Romei un mijloc prin care să se poată obține emanciparea politico-socială a românilor transilvăneni. El prezintă adevăratele sentimente ale credincioșilor uniți, nemulțumiți de teologul iezuit, de înnoirile introduse de el și de unii episcopi de la Blaj. Scoate în evidență rezistența ortodoxă față de uniație (Visarion Sarai, Sofronie de la Cioara, Ioan din Sadu ș.a.), ca și nedreptățile pe care le sufereau ortodocșii, siliți adeseori „cu cătane” să treacă la uniație. Arată limpede și deschis că preoții și credincioșii, adeseori, în cursul veacului al XVIII-lea, schimbau numai „numele de neunit în nume de unit”, din interese de ordin material.

În foarte multe pagini ale lucrării își arăta nemulțumirea față de aceia care căutau să „schimbe legea grecească” prin introducerea de înnoiri catolicizante în doctrina, cultul și organizarea Bisericii „unite”, scoțând în evidență, peste tot, învățătura ortodoxă tradițională. Vorbea, de asemenea, despre bunele raporturi existente între ortodocși și uniți, în ciuda încercărilor care se făceau pentru a-i dezbină și învrăjbi.

Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că pentru secolul al XVIII-lea, *Istoria bisericească* a lui Petru Maior continuă să fie și azi un izvor de informație de primă mână. Numeroase fapte au fost trăite de el însuși, altele au fost prezente pe baza informațiilor culese de el din diferite acte din arhiva Episcopiei Blajului, atâtea câte a putut să obțină, încât avem de-a face cu adevărate pagini memorialistice.

Se remarcă paginile consacrate episcopilor uniți și, mai ales, contemporanului său, episcopul Ioan Bob, despre care aduce atâtea elemente noi, necunoscute din alte izvoare, încât pentru păstorirea acestora trebuie să facem apel întotdeauna la lucrarea lui Petru Maior. Demne de reținut sunt și portretele pe care le face episcopilor uniți de la Blaj și Oradea, cu sentimente de admirație pentru unii (Inochentie Micu, Grigorie Maior, Ignatie Darabant), cu aversiune pentru alții (Ioan Patachi, Atanasie Rednic, Ioan Bob), prezentate într-un stil viu și atrăgător.

Este adevărat că pentru epoca veche și cea medievală, *Istoria* lui Petru Maior nu mai poate fi folosită, fiind depășită de cercetările ulterioare, care au infirmat multe dintre concluziile sale. Deși folosește multe izvoare străine, latinești, grecești, maghiare, germane, totuși, multe fapte sunt prezentate în mod eronat și lacunar. Multe greșeli face mai ales atunci când vrea să prezinte drept români diferite personalități ale trecutului (împăratul Iustinian, episcopul Ierotei cel trimis în Ungaria etc.). Se remarcă însă unele documente, reproduse în original, la subsol, care mai pot fi folosite și azi de cercetători. De asemenea, sunt remarcabile informațiile asupra vechimii Mitropoliei ortodoxe din Transilvania.

Cu toate aceste deficiențe, explicabile pentru acea epocă de început a studiilor istorice, lucrarea lui Petru Maior ocupă un loc de seamă în istoriografia noastră bisericească, fiind prima lucrare de acest gen la noi și oferind prețioase informații, necunoscute din alte lucrări, asupra vieții bisericești a românilor transilvăneni în secolul al XVIII-lea.

MA, an. 16, 1971, nr. 5-6, p. 386-408.

Se remarcă paginile consacrate episcopilor uniți și, mai ales, contemporanului său, episcopul Ioan Bob, despre care aduce atâtea elemente noi, necunoscute din alte izvoare, încât pentru păstorirea acestora trebuie să facem apel întotdeauna la lucrarea lui Petru Maior. Demne de reținut sunt și portretele pe care le face episcopilor uniți de la Blaj și Oradea, cu sentimente de admirație pentru unii (Inochentie Micu, Grigorie Maior, Ignatie Darabant), cu aversiune pentru alții (Ioan Patachi, Atanasie Rednic, Ioan Bob), prezentate într-un stil viu și atrăgător.

Este adevărat că pentru epoca veche și cea medievală, *Istoria* lui Petru Maior nu mai poate fi folosită, fiind depășită de cercetările ulterioare, care au infirmat multe dintre concluziile sale. Deși folosește multe izvoare străine, latinești, grecești, maghiare, germane, totuși, multe fapte sunt prezentate în mod eronat și lacunar. Multe greșeli face mai ales atunci când vrea să prezinte drept români diferite personalități ale trecutului (împăratul Iustinian, episcopul Ierotei cel trimis în Ungaria etc.). Se remarcă însă unele documente, reproduse în original, la subsol, care mai pot fi folosite și azi de cercetători. De asemenea, sunt remarcabile informațiile asupra vechimii Mitropoliei ortodoxe din Transilvania.

Cu toate aceste deficiențe, explicabile pentru acea epocă de început a studiilor istorice, lucrarea lui Petru Maior ocupă un loc de seamă în istoriografia noastră bisericească, fiind prima lucrare de acest gen la noi și oferind prețioase informații, necunoscute din alte lucrări, asupra vieții bisericești a românilor transilvăneni în secolul al XVIII-lea.

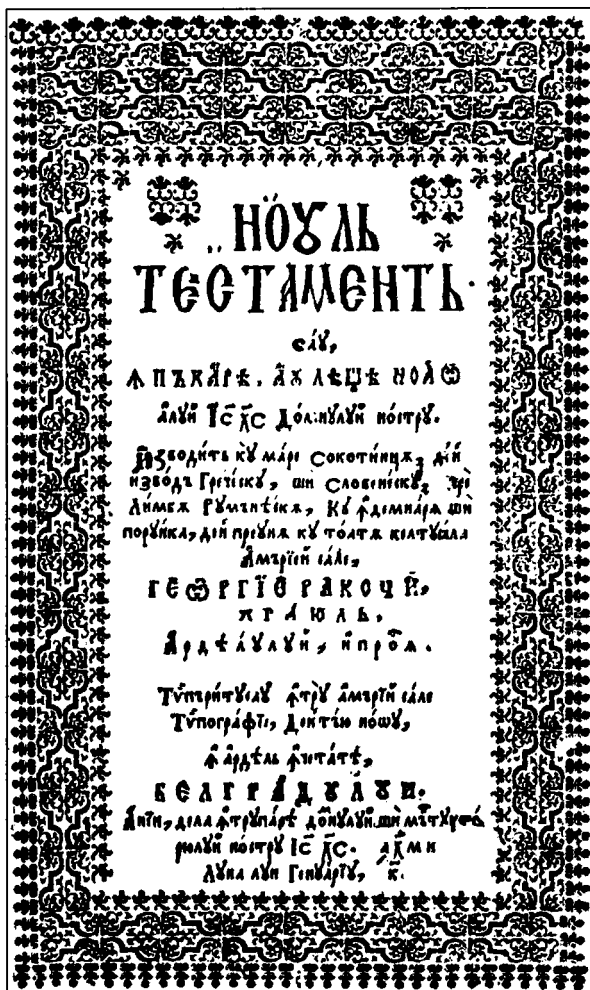
MA, an. 16, 1971, nr. 5-6, p. 386-408.

1. Sfinții Ierarhi Ilie Iorest și Sava Brancovici, mitropoliți ai Transilvaniei în sec. XVII – pictură de Constantin Petrescu, Catedrala Reîntregirii din Alba-Iulia.

2. Cuvioșii Mărturisitori Visarion, Sofronie și Mucenicul Oprea Nicolae din Săliștea Sibiului – pictură de Costin Petrescu, Catedrala Reîntregirii din Alba-Iulia.

3. Foaia de titlu a Noului Testament de la Bălgrad (1648).

4. Episcopul Climent al Râmnicului (1735–1748), portret din bolnița Episcopiei Râmnicului.

5. Arhiepiscopul Neofit Scriban (1808–1884).

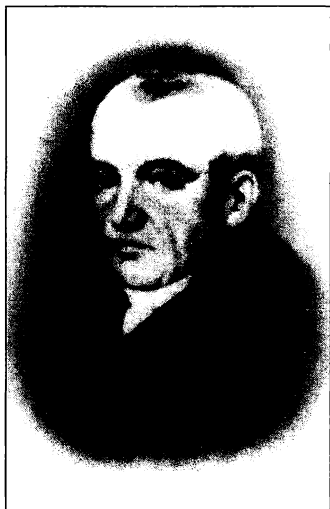

6. Arhiepiscopul Filaret Scriban (1811–1873).

8. Gheorghe Șincai (1754–1816).

9. Petru Maior (cca 1754–1821).

7. Mitropolitul Vasile Mangra al Transilvaniei (1850–1918).

II.

LĂCAȘURI DE CULȚ ROMÂNEȘTI

*Nu voi intra în sălașul casei mele, nu mă voi sui pe
așternutul patului meu de odihnă, nu voi da somn
ochilor mei și pleoapelor mele dormitoare și repaos
tâmpelor mele, până nu voi afla loc Domnului și sălaș
Dumnezeului lui Iacôb.*

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU
(din *Pisania* Mănăstirii Hurezi)

MĂNĂȘTIREA SPĂNTUȘ MIHAIL DIN PERI MARAMUREȘULUI

Învățătura creștină a fost cunoscută sporadic pe o parte a teritoriului țării noastre încă din „veacul apostolic”, prin predica Sfinților Apostoli Andrei și Filip, în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, precum și în teritoriile de dincolo de Prut. Prin „ucenicii” acestora noua învățătură s-a răspândit treptat și în alte teritorii ale României de azi, mai ales după cucerirea Daciei de către Traian. Acest lucru este confirmat de o serie de izvoare arheologice „paleocreștine”, mai ales pentru Transilvania, Banat și Dobrogea, dar și de mărturiile literar-istorice privitoare la creștinismul daco-roman din Dobrogea de azi, fosta provincie romană Scythia Minor.

Deși nu avem – până acum – știri despre începuturile vieții creștine în Maramureș, nu excludem existența unor creștini și în această parte a teritoriului românesc chiar din epoca primară. Acest lucru ni-l sugerează atât faptul că în apropierea teritoriului respectiv s-au făcut importante descoperiri arheologice paleocreștine (ne gândim mai ales la cele din Moigrad, fostul Porolissum roman), cât și la faptul că Maramureșul a cunoscut același proces de romanizare ca și restul teritoriului Daciei de altădată, proces paralel cu cel al încreștinării.

Fără îndoială că vor fi existat și aici un număr infim de creștini chiar înainte de secolul IV, după care numărul lor se va fi înmulțit. Existând creștini, trebuie să admitem că ei aveau preoți, căci nu se putea concepe comunitate creștină fără cult, care consta în rugăciune, „frângerea pâinii” și predică. Probabil unii dintre „horepiscopii” (episcopii de sat) care activau pe teritoriul fostei Dacii vor fi ajuns și în teritoriile cele mai îndepărtate ale spațiului etnic românesc, adică Maramureș¹.

Din *Cronica* scrisă de Magistrul P. sau Notarul Anonim (Anonymus) al regelui Bela – probabil Bela II (1131–1141) –, cunoscută sub numele de *Gesta Hungarorum*, rezultă că în teritoriile intracarpatiche existau câteva voievodate românești: al lui Gelu în centrul Transilvaniei, al lui Menumorut în zona Crișurilor și al lui Glad în Banat și părțile Aradului. La acestea se adaugă voievodatul de Alba-Iulia, care nu este consemnat de Anonymus. După ultimele cercetări, centrul formațiunii politice a lui Gelu era la *Dăbâca*, la cca 30 km N-E de Cluj-Napoca,

¹ Problemă dezbătută în lucrarea noastră *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980, p. 10–22.

unde s-au descoperit și fundațiile mai multor biserici din secolele IX–XIII. Se pare că aici, la Dăbâca, precum și la Biharea și la Alba-Iulia, își aveau sediul episcopi români ortodocși, care îndrumau viața duhovnicească a românilor din voievodatele respective. Înseamnă că, pe lângă fiecare cârmuitor politic, exista și un cârmuitor bisericesc, practică întâlnită în Bizanț și, în genere, în toată lumea ortodoxă². Mult mai târziu, dintr-o scrisoare a papei Inocențiu III către arhiepiscopul de Kálocsa, cu data de 3 mai 1205, rezultă că exista o episcopie „în țara fiilor cneazului Bâlea”, desigur ortodoxă, întrucât papa îi cerea s-o aducă „sub ascultarea scaunului apostolic”; probabil era în Bihor sau în părțile Hunedoarei, unde se întâlnesc cneji cu numele Bâlea³.

O inscripție din biserica Mănăstirii Râmeț – descoperită în 1978 – consemnează numele arhiepiscopului Ghelasie, al meșterului zugrav Mihul de la Crișul Alb și anul 1376. Deci în anul respectiv românii transilvăneni aveau un cârmuitor bisericesc, în persoana arhiepiscopului Ghelasie, primul ierarh ortodox cunoscut, în teritoriile intracarpătice⁴.

Nu mai stăruim asupra faptului că în secolele XIII–XV, în toate părțile Transilvaniei, dar mai ales în zona Hunedoara–Alba, au fost ctitorite o serie de biserici și mănăstiri, din care multe dăinuiesc până azi. Acestea presupun existența unor ctitori, a unor meșteri constructori și zugravi, a unor preoți care să slujească în ele și mai ales a unor mase de credincioși care să se roage în ele. Numeroasele măsuri restrictive luate de mai mulți regi ai Ungariei împotriva Bisericii ortodoxe din Transilvania și a credincioșilor ei duc la aceeași concluzie, că aici exista un număr însemnat de preoți și mai ales de credincioși, dar și o organizare bisericească proprie, toate acestea constituind o problemă neplăcută, un adevărat pericol pentru Biserica oficială, catolică. Existența a două state românești independente, la sud și est de Carpați – din a doua jumătate a veacului al XIV-lea – cu o puternică viață și organizare bisericească ortodoxă, iar în Transilvania un compact bloc etnic românesc – care vorbea aceeași limbă și mărturisea aceeași credință cu cei de dincolo de Carpați – nu putea decât să îngrijoreze regalitatea maghiară, care își vedea astfel compromise planurile de expansiune teritorială și confesională.

Așa se explică politica religioasă represivă inaugurată de regele Ludovic cel Mare (1342–1382) față de românii transilvăneni. Între altele, dreptul de stăpânire asupra pământului și recunoașterea calității de nobil era condiționată de apartenența la Biserica catolică⁵. În două acte, din 1366, se luau diferite măsuri împotriva

² *Ibidem* p. 29–33; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 64–68.

³ *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, vol. I (1075–1250), București, 1951, doc. 47, p. 29.

⁴ Amănunte la Liana Tugearu și Monica Breazu, *Reconsiderarea datării unui vechi monument de artă românească*, în „Arta”, an. XXVIII, 1981, nr. 1, p. 33, și Liana Tugearu, *Biserica mănăstirii Râmeț*, în *Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV–1450)*, partea I, București, 1985, p. 149–173.

⁵ Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 93–97; *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum.....*, Budapest, 1941, p. 207–208.

românilor și a preoților lor „schismatici”, adică ortodocși. Prin refuzul de a recunoaște necatolicilor dreptul la titlul nobiliar și la stăpânirea pământului, dar mai ales prin interzicerea activității preoților ortodocși, practic *confesiunea ortodoxă era scoasă în afara legii* sau, altfel spus, Biserica ortodoxă și credincioșii ei erau excluși din viața constituțională a voievodatului transilvan. Deci autoritățile de stat recunoșteau o singură confesiune: cea catolică⁶.

Cunoscând aceste lucruri, se va înțelege mai bine situația creată în 1391, când mănăstirea ortodoxă din Peri a fost declarată „stavropighie” patriarhală. Trebuie să notăm, în prealabil, că în Maramureș sunt atestate documentar și arheologic mai multe biserici și mănăstiri în tot cursul secolului al XIV-lea. De pildă, cnejii din *Giulești* au ridicat aici o biserică, împodobită cu fresce⁷. La *Cuhea* (azi Bogdan-Vodă), locul de origine al voievodului Bogdan, plecat în Moldova, s-au descoperit fundațiile unei biserici de piatră, cu fragmente de pictură murală, din aceeași perioadă⁸. Sunt atestate documentar bisericile românești din *Ieud* (1364), *Biserica Albă* (1373), *Apșa de Mijloc* (1428 și 1440), *Sarasău* (1456) și altele. Se pare că tot pe atunci existau mănăstiri la *Bârsana* și *Cuhea*⁹.

Dar în Maramureș sunt atestați documentar mai mulți preoți, tot începând cu secolul al XIV-lea: Miroslav din *Giulești*, în 1364, continuând cu cei din secolul următor: Balotă din *Apșa de Mijloc*, în 1415, Costea din *Văleni* în 1415 și alții, unii dintre ei având titlul de „nobil” sau *homo regius*¹⁰.

„**Stavropighia**” din **Peri**. În satul Peri din Maramureșul istoric (azi Grușevo, în Ucraina subcarpatică), pe malul drept al Tisei, nu departe de Sighet, exista o mănăstire cu hramul Sfântul Arhanghel Mihail¹¹. Era ctitorită de frații Dragoș și Drag, cnejii români din Bedeu. Acest Dragoș este viitorul conducător al Țării Moldovei, pe la mijlocul secolului al XIV-lea. După ce fiul lui Dragoș, Sas-Vodă, a fost alungat din Moldova de Bogdan (plecat din *Cuhea*), fiii acestuia, Baliță și Drag au ajuns comiți ai Maramureșului, Ugocei și Sătmarului și mari proprietari de moșii în câteva comitate din Transilvania și din Ungaria de nord-est.

Baliță și Drag au refăcut și vechea ctitorie a familiei lor din Peri, înzestrând-o cu diferite proprietăți. De pildă, dintr-un act din 1 mai 1404, dat în Sighet, rezultă

⁶ Comentarea acestor acte la Șerban Papacostea, *Întemeierea Țării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor*, în vol. *Geneza statului în evul mediu românesc*, p. 83–87.

⁷ Radu Popa, *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1969, p. 35.

⁸ Radu Popa și Mircea Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966, p. 35.

⁹ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 218 și 224–228.

¹⁰ Cf. Ioan Mihali, *Diplome maramureșene*, Sighet, 1900, p. 28, 38, 61 și 81.

¹¹ Dintre numeroasele studii consacrate acestei mănăstiri consemnăm aici: Grigore Nandriș, *Despre mănăstirea din Peri*, în „Graiul românesc”, Cernăuți, II, 1928, nr. 2, p. 21–26; G.G. Rafiroiu, *Mănăstirea din Peri*, Oradea, 1934, 48 p.; Radu Popa, *Zur kirchlichen Organization der Rumänen in Nordsiebenbürgen im Lichte des patriarchalischen Privilegium von 1391*, în „Ostkirchliche Studien”, Würzburg, XXIV, 1975, nr. 4, p. 309–317; episcop Damaschin Coravu, *Mănăstirea din Peri și importanța sa istorică*, în MO, an. XXXIV, 1982, nr. 7–9, p. 496–514.

că fiii lui Baliță, Dumitru și Alexandru, confirmau mănăstirii o veche danie făcută de tatăl și unchiul lor: satele Teres, Crivcici și Peri, o moară pe râul Săpânța, la vărsarea în Tisa¹².

În 1391, Drag a plecat la Constantinopol, cerând ca mănăstirea ctitorită de familia lor („pe care o au din părinți”) să fie luată sub ocrotirea Patriarhiei ecumenice de acolo, suprema instituție ecleziastică din Răsăritul ortodox. La 13 august 1391, patriarhul Antonie IV a semnat un *tomos*, prin care declara mănăstirea din Peri *stavropighie patriarhală*. În dreptul canonic ortodox, prin stavropighie se înțelege o mănăstire care, potrivit dorinței ctitorului, este scoasă de sub ascultarea sau obediența ierarhului locului și subordonată direct unei patriarhii, lucru vădit prin trimiterea crucii patriarhale, care va fi așezată la temelia bisericii (din cuvintele ὁ σταύρος = cruce și πρυεῖν = a înfige, a pune)¹³. Ca atare, tomosul respectiv preciza că „sfânta și venerata mănăstire din regiunea Maramureșului, cea închinată în numele cinstitului conducător al puterilor cerești Mihail, să se bucure de acum înainte, precum și în viitor, de supravegherea și ocrotirea patriarhală, precum și de cinstea și măreția [care decurg] din acestea”.

În continuare, egumenul mănăstirii, ieromonahul Pahomie, era investit ca „exarh peste ținuturile subordonate sub raport spiritual mănăstirii, adică Sălajul, Arva, Ugocea, Beregul, Ciceul, Ungurașul și Bistra”¹⁴. Se menționa apoi că „egumenul exarh este dator să supravegheze preoții și poporul care se află în ținuturile numite, să-i îndrume și să-i învețe cele folositoare de suflet și mântuitoare, să judece și să cerceteze chestiunile de drept bisericesc ivite la preoți și să îndrepte cele ce reclamă îndreptare în chip legal și canonic și să aibă dreptul [autorizația] de a sfinți dumnezeieștile și sfintele lăcașuri care se ridică în aceste ținuturi pentru stavropighia patriarhală, fiind dator să facă și pomenirea patriarhală cu numele [său] la toate sărbătorile sfinte, atât în numita și venerata mănăstire, cât și în toate dumnezeieștile și sfintele lăcașuri care se vor ridica”.

În final, patriarhul făcea câteva precizări în legătură cu alegerea succesorului lui Pahomie: „Smerenia noastră mai poruncește, prin prezenta scrisoare sigilată, că dacă i s-ar întâmpla moarte egumenului acestuia, prea nobilii frați ai noștri numiți [mai sus], voievodul Baliță și Drag să aibă îngăduința, împreună cu obștea călugărilor mănăstirii, să aleagă un alt egumen, care să stea în locul acestuia și să aibă și el libertate și putere în numitele ținuturi ca *exarh* al nostru, să supravegheze pe preoți și să sfințească sfintele lăcașuri patriarhale care se ridică pentru stavropighia patriarhală”¹⁵.

¹² Damaschin Coravu, *op. cit.*, p. 514.

¹³ Andrei Șaguna, *Compendiu de drept canonic...*, ed. III, Sibiu, 1913, p. 198–202, consideră stavropighiile ca „necanonice”.

¹⁴ În legătură cu identificarea acestor regiuni, a se vedea precizările lui Radu Popa, *Țara Maramureșului*, p. 252–253. În textul latinesc nu apare Bistra, ci Amlașul bihorean (ung. Almaszag). azi Voievozi – pe râul Bistra, în jud. Bihor, unde s-au descoperit fundațiile unei mănăstiri din secolele XIII–XIV. Cf. Radu Popa, *Valea Bistrei în secolele XIII–XIV. Cercetări documentare și arheologice în nordul Bihorului*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 215–219.

¹⁵ Textul grecesc publicat în „Magazin istoric pentru Dacia”, III, București, 1846, p. 173–176; *Arhiva românească*, tom. I, ed. II, Iași, 1860, p. 11–13; Fr. Miklosich și I. Müller, *Acta Patriarchatus*

Rezultă că ieromonahul Pahomie devenea un „exarh patriarhal”, adică un loțiitor, reprezentant sau delegat al patriarhului ecumenic în ținuturile menționate în tomos. Ca atare, el avea dreptul de îndrumare duhovnicească a preoților și credincioșilor de aici, de a judeca abaterile de la disciplina bisericească, dar și dreptul de a sfinți biserici, care – după rânduielile ortodoxe – era rezervat numai episcopului. Nu era menționat nimic în legătură cu hirotoniile preoților, drept care se înțelege că rămânea rezervat, în exclusivitate, „arhierilor locali”.

Cu aceeași ocazie, Patriarhia ecumenică a adresat o scrisoare ieromonahului Simeon „din Rusia Mică”, fiind împuternicit să conducă provizoriu Biserica de acolo, respectiv Mitropolia Haliciului, după moartea întâistătătorului ei, până la alegerea unui nou titular, deci devenea un „loțiitor de episcop”. În caz că Simeon va muri (semn că era bătrân), tot voievozii Baliță și Drag erau împuterniciți „să aleagă pe altul pentru conducerea Bisericii și să o cârmuiască și acela, așa cum avea să o cârmuiască și ieromonahul Simeon”. În legătură cu acest Simeon trebuie să notăm că el fusese „hirotonit” ca arhieriu de un grec oarecare, Pavel Tagaris, care se prezenta drept „patriarh ecumenic”. Abia mai târziu s-a aflat că nu era decât un impostor, fapt pentru care însuși Simeon „s-a lepădat” de acea hirotonie¹⁶.

Este greu de precizat dacă acest ieromonah Simeon era un călugăr din obștea Mănăstirii Peri, așa cum au presupus unii. În orice caz, pentru noi informația respectivă prezintă un interes aparte, în sensul că frații Baliță și Drag încercaseră – cu prilejul hirotoniei necanonice (mai corect spus „pseudohirotonie”) a lui Simeon –, să aibă propriul lor episcop pentru teritoriile din nordul spațiului geografic și etnic românesc¹⁷. Trebuie să reținem și faptul că în sudul regatului polon de atunci, adică în „Țara Haliciului”, locuia un număr apreciabil de români, în zeci de sate, avându-și

Constantinopolitani, t. II, Vindobonae (Viena), 1862, p. 156–157. Traduceri românești: Constantin Erbiceanu, *Una din cărțile de pe care și-a făcut studiile și cercetările sale neuitatul mitropolit al Moldovei Dositeiu* (Dosoitei, n.n.), în BOR, an. X, 1886–1887, nr. 14, p. 1222–1234; N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor* (colecția Hurmuzaki), vol. XIV, partea 1, București, 1915, p. 13–15; G.G. Rafiroiu, *op. cit.*, p. 45–48; Simeon Reli, *Biserica ortodoxă din Maramureș în vremurile trecute*, Cernăuți, 1938, p. 52–53; episcop Damaschin Coravu, *op. cit.*, p. 511–512 (după care am reprodus).

În Transilvania a mai fost publicată o traducere latină – dar cu unele schimbări și adăugiri – de Petru Maior, *Istoria bisericească a românilor...*, Buda, 1813, p. 142–147; Andrei Șaguna, *Istoria Bisericii ortodoxe răsăritene universale*, tom. II, Sibiu, 1860, p. 90–92; Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei*, Sibiu, 1870, p. 23–24; Teodor V. Păcățian, *Istoriografi vechi – Istoriografi noi...*, Sibiu, 1904, p. 101–102; I. Mihali, *op. cit.*, p. 109–111; Alexandru Cziple, *Documente privitoare la Episcopia din Maramureș*, în *An. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., seria II, t. XXXVIII, 1916, p. 283–284 (extrasul la p. 35–36). Deosebirile dintre originalul grec și traducerea latină au fost prezentate de Nicolae Iorga în *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene (Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XII), București, 1906, p. XXXVIII–XLII; G. G. Rafiroiu, *op. cit.*, p. 29–31; S. Reli, *op. cit.*, p. 51–52 și Damaschin Coravu, *op. cit.*, p. 505.

¹⁶ Fr. Miklosich – I. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, t. II, p. 157–158 și E. Hurmuzaki – N. Iorga, *Documente...*, XIV, 1, p. 15–16. Izvoarele poloneze îl prezintă pe Simeon ca „moldovean”, cf. Teodor Holban, *Români pe teritoriul polonez până în secolul XVI*, în „Arhiva”, Iași, XXXIX, 1932, nr. 1–3, p. 32.

¹⁷ Amănunte la S. Reli, *op. cit.*, p. 53–62; Damaschin Coravu, *op. cit.*, p. 500.

propria lor organizare politico-socială și bisericească. Un episcop cu numele Chiril „Românul” era atestat documentar în anul 1353 la Przemysl (azi în sudul Poloniei).

Analiza atentă a celor două acte patriarhale duce la anumite constatări. În condițiile de atunci, când Maramureșul intrase în stăpânirea regilor catolici maghiari, iar Țara Haliciului era încorporată în regatul catolic polon, Patriarhia ecumenică a căutat să-și extindă sfera de influență și asupra acestor „țări”, una românească, alta rusească, în care trăiau credincioși ortodocși. Pentru cei din Țara Haliciului, Patriarhia acceptase să ridice Episcopia de acolo la rangul de Mitropolie, în 1371, la cererea regelui Cazimir al Poloniei, care amenințase că, în caz de împotrivire, va obliga pe credincioșii ortodocși din regatul lui să treacă la catolicism. Regele polon a procedat în forma aceasta numai din dorința de a scoate Haliciul de sub jurisdicția bisericească a Mitropoliei Kievului, ca în felul acesta să înlăture, indirect, pretențiile cnejilor ruși asupra Țării Haliciului, locuită de ortodocși.

În Maramureș, situația era, însă, diferită. Regele Ungariei Sigismund de Luxemburg (1387–1437) – continuator al politicii antiortodoxe a lui Ludovic cel Mare – nu avea nici un interes să aibă aici o eparhie ortodoxă, dependentă de Patriarhia din Constantinopol, fapt care ar fi încurajat cunoscutele tendințe spre autonomie ale voievozilor de aici. Iar frații Baliță și Drag, în situația lor de supuși ai regelui maghiar, nici nu puteau cere o eparhie – episcopie sau mitropolie – pentru românii ortodocși din Maramureș. Drept aceea, prevalându-se de calitatea lor de ctitori ai Mănăstirii Peri, au cerut patriarhului să o pună sub autoritatea sa directă, declarându-o stavropighie. În felul acesta, cei doi frați și-au asigurat dreptul de patronat bisericesc asupra credincioșilor ortodocși români din părțile de nord ale Transilvaniei, din Maramureș, dar și din țara învecinată, a Haliciului, singurul drept realizabil în împrejurările de atunci¹⁸.

O expresie din tomosul sinodal din 13 august 1391, care a dat naștere la interpretări diferite, este cea privitoare la „bisericile sfințite de către arhieriei locali” (τῶν τοπικῶν ἀρχιερεῶν). Textul este următorul: „Smerenia noastră, primind rugămintea lui [sic!] ca fiind dreaptă și binecuvântată, dar totodată acest lucru a și fost până acum o datină a Marii Biserici [din Constantinopol, n.n.] și a patriarhului ecumenic, nu numai de a face o stavropighie patriarhală și de a sfinți lăcașuri sfinte în numele patriarhului, dar și *cele sfințite prin arhieriei locali* să se bucure de ocrotirea și supravegherea patriarhală și de cinstire și mărinimie...”¹⁹. Oricum, textul este echivoc, putând fi interpretat și ca referindu-se la dreptul Patriarhiei de a lua sub oblăduire orice biserică din cuprinsul eparhiilor subordonate, fie că e vorba de biserici din teritoriile menționate în tomos, sfințite de „arhieriei locali”, adică de aici, din teritoriile românești. Nu este exclusă nici ultima interpretare, dat fiind faptul că în

¹⁸ Teodor Holban, „Popii” și Biserica românilor din Polonia, în „Arhiva”, Iași, an. XXXVII, 1931, p. 25–30.

¹⁹ Redat după traducerea episcopului Damaschin Coravu, *op. cit.*, p. 512, cu ușoare îndreptări stilistice. De notat că în traducerea latinească textul citat lipsește. În schimb, apare textul: „Dacă vreunul din supușii noștri, arhiepiscopi sau episcopi, s-ar afla în numita mănăstire sau în ținuturile ei, să fie numitului egumen spre ajutor...”. Cf. Damaschin Coravu, *op. cit.*, p. 513.

teritoriile intracarpatică existau „arhierii locali”, cum era, de pildă, Ghelasie, cel consemnat în inscripția de la Mănăstirea Râmeț, în anul 1376.

Câteva acte mai târzii referitoare la Mănăstirea Peri par să încline în favoarea tezei că este vorba de ierarhi transilvăneni²⁰. Cert este că anul 1391 reprezintă un moment de seamă în viața românilor din Maramureș și din părțile Haliciului, o realizare curajoasă a celor doi frați în lupta lor pentru autonomie politică și bisericească față de regii catolici ai Ungariei și Poloniei, în lupta pentru păstrarea ființei naționale românești și a credinței ortodoxe.

Nu avem nici o știre că patriarhul și-ar fi exercitat vreodată dreptul său de jurisdicție asupra mănăstirii din Peri. Egumenul-exarh Pahomie și apoi urmașii săi au știut să profite de drepturile pe care le primiseră prin tomosul patriarhal din 13 august 1391.

Arătăm că printr-un act din 1 mai 1404, fiii lui Baliță – Dumitru și Alexandru – confirmau o danie mai veche – de trei sate și o moară –, făcută mănăstirii de tatăl și unchiul lor.

Înainte de anul 1456, coloniștii din Câmpulung (pe Tisa), ca și unii autohtoni au cotropit o parte dintre ogoarele, fânețele, pășunile și pădurile mănăstirii. Dintr-un act cu data de 6 aprilie 1456, se constată că, la ordinul regelui Vladislav I al Ungariei (1440–1444), se făcuse o hotărnicie a moșiilor locuitorilor din Câmpulung în defavoarea mănăstirii de la Peri. Egumenul ei, Simeon – numit într-un act „din Sălaj” –, ca și locuitorii din satele Sarasău și Săpânța, au protestat. Regele a ordonat conducerii comitatului Maramureș să apere mănăstirea și pe locuitorii din satele amintite (10 iunie 1456), dar a cerut și locuitorilor din Câmpulung să restituie terenurile ocupate în mod abuziv²¹. Dintr-un alt act, rezultă că locuitorii din Câmpulung n-au ținut seama de dispozițiile regale, ci, din contră, au răpit mănăstirii 24 de vite, 4 boi și două care cu fân, fapt pentru care comiții Maramureșului i-au obligat – la 9 noiembrie 1457 – la plata unei despăgubiri de 100 de mărci de Buda²². Conflictul s-a aplanat definitiv la 28 februarie 1458, când conducerea comitatului Maramureș adevărea că, în urma cercetările efectuate, Mănăstirea Peri, prin ieromonahul Simeon, ca și locuitorii din Sarasău, Săpânța și Apșa au fost repuși în drepturile lor²³.

În ultimul deceniu al secolului al XV-lea, aflăm alte câteva știri despre mănăstirea din Peri, în legătură cu un conflict pe care l-a avut cu episcopii ruteni de la Muncaci (azi Mukacevo, în Ucraina subcarpatică). Acești episcopi sunt atestați documentar din ultimele două decenii ale secolului al XV-lea, avându-și reședința

²⁰ Am înclinat spre părerea că este vorba de ierarhi români din teritoriile intracarpatică, în lucrările noastre *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, p. 55, și *Istoria Bisericii românești din Transilvania...*, p. 107–108.

²¹ I. Mihali, *op. cit.*, p. 393–395.

²² *Ibidem*, p. 402–404.

²³ *Ibidem*, p. 406–407.

în mănăstirea cu hramul Sfântul Nicolae din Muncaci, ctitoria cneazului Teodor Coriatovici. În dorința de a acapara cât mai multe beneficii, dar și de a limita drepturile egumenului-exarh din Peri, episcopul Ioan de Muncaci a falsificat un act din 1360, pretins a fi de la Teodor Coriatovici, în care numele mănăstirii sale, Sf. Nicolae din Muncaci, era înlocuit cu al „mănăstirii Arhanghelul Mihail din Maromarus”. Cu acest fals, la 31 iulie 1491, a obținut de la regele Ungariei Vladislav II (1490–1516) un act care-i dădea dreptul de a încasa toate veniturile Mănăstirii Peri, „obișnuite din vechime”²⁴.

Egumenul-exarh Ilarie s-a adresat regelui, la Cașovia (azi Kosice, în Slovacia), sesizându-i falsul comis de episcopul de Muncaci, prezentându-i tomosul patriarhal din 13 august 1391, în original, însoțit de o traducere în limba latină, dar cu omisiuni și adaosuri, pe care le-am menționat în alt loc. La procesul judecat la Buda, în fața regelui, pentru a stabili jurisdicția egumenului-exarh Ilarie, dar și dijmele încasate de la credincioși, acesta a fost repus în drepturile sale. Episcopul nici nu s-a prezentat. La 14 mai 1494, regele Vladislav II i-a dat egumenului un decret, prin care i se confirmau drepturile din 1391, cu condiția ca, atât el, cât și urmașii lui să acorde cinstirea cuvenită episcopului de la Muncaci, iar *arhiepiscopului din Transilvania, celui de acum și celor viitori, să le dea supunerea și ascultarea cuvenită, ca mai marilor [superiorilor] săi*²⁵.

Episcopul Ioan n-a respectat nici de data aceasta dispozițiile regale, încât a fost necesar un nou proces, la care episcopul iarăși nu s-a prezentat. Se mențin hotărârile primului proces. La 29 noiembrie 1498, regele a dat un nou decret, prin care ordona dregătorilor lui să apere pe egumen de orice abuzuri ale episcopului de Muncaci²⁶.

Pe noi ne interesează mai mult cuvintele din decretul de la 14 mai 1494, prin care egumenul de la Peri era îndatorat să dea ascultare „arhiepiscopului din Transilvania”, considerat ca „superiorul” sau „mai marele” său. Aceste cuvinte au dus la formularea mai multor ipoteze, dar și la veritabile polemici între istoricii bisericești ortodocși și cei uniți. În timp ce Petru Maior susținea că este vorba de arhiepiscopul ortodox al Transilvaniei – cum apare clar în decret –, deși îl plasa greșit la Alba-Iulia²⁷, Augustin Bunea susținea inițial că este vorba de „mitropolitul din Transalpina”, adică din Țara Românească²⁸, dar ulterior a acceptat teza lui Nicolae Iorga, că ar fi „arhiepiscopul latin al Transilvaniei”, cu sediul în Alba-Iulia²⁹.

²⁴ Actul respectiv a fost publicat de Petru Maior, *op. cit.*, p. 143–144; I. Mihali, *op. cit.*, p. 600–602; Al. Cziple, *op. cit.*, p. 286–287 (extrasul la p. 37–38). Despre falsificarea lui vezi Gr. Nandriș, *op. cit.*, p. 24–25; G.G. Rafiroiu, *op. cit.*, p. 28.

²⁵ Diploma regală publicată de P. Maior, *op. cit.*, p. 143–146; „Magazin istoric pentru Dacia”, III, p. 172–179; I. Mihali, *op. cit.*, p. 606–607; Al. Cziple, *op. cit.*, p. 286–287.

²⁶ P. Maior, *op. cit.*, p. 146–147; „Magazin istoric pentru Dacia”, III, p. 180–183; N. Popea, *op. cit.*, p. 24–25; I. Mihali, *op. cit.*, p. 624–625; Al. Cziple, *op. cit.*, p. 287–288. A se vedea și Ștefan Lușă, *Biserica Ortodoxă și românii din Ardeal și Ungaria în veacul XV*, în MA, an. III, 1958, nr. 1–2, p. 83–85.

²⁷ P. Maior, *op. cit.*, p. 142–148 și 156.

²⁸ Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 3–6.

²⁹ N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 314–315; Augustin Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 163–190.

Cu trecerea timpului, cercetările istorice au dat la lumină numele unui „arhiepiscop” al Transilvaniei în ultimele două decenii ale secolului al XV-lea, Daniil, care își avea sediul la Feleac, lângă Cluj, urmat de alți patru ierarhi, în aceeași localitate, în prima jumătate a secolului al XVI-lea³⁰. Deci aceștia erau „superiorii” egumenilor-exarhi de la Peri.

Alte știri despre mănăstirea din Peri. După părerea unor istorici, aici și-ar fi avut reședința unii dintre episcopii de la Muncaci: Ilarie, în 1556, Serghie (fost egumen la Tismana, numit episcop de Muncaci în 1600, de Mihai Viteazul), iar mai târziu episcopul Iosif Stoica, spre sfârșitul secolului al XVII-lea³¹.

Nu avem, însă, nici o mărturie sigură în acest sens. Adevărul este că acel episcop Ilarie de Muncaci, pomenit mai sus, era împrumut, la 19 februarie 1556, de către comitele Maramureșului, Gheorghe Báthory, să ia în stăpânire averea mănăstirii din Peri³². De asemenea, nu pot fi luate în considerare nici părerile unor istorici și lingviști că în Maramureș, și în mod deosebit la Peri, s-ar fi tradus primele texte românești, zise „rotacizante”, și că ar fi existat chiar și o tipografie. Tezele sunt inacceptabile, ele bazându-se doar pe simple supoziții și nu pe mărturii istorice sigure³³.

O știre sigură despre Mănăstirea Peri apare într-un act cu data de 9 martie 1607, prin care căpitanul cetății Hust (azi în Ucraina subcarpatică), Valentin Druget, la rugămintea domnitorului Simeon Movilă al Moldovei (iunie 1606 – septembrie 1607) și a conducerii comitatului Maramureș, restituie mănăstirea din Peri, cu „pământurile arabile, livezile și apele de pescuit” episcopului de Muncaci și Maramureș de atunci și urmașilor săi, cu condiția ca acei episcopi „să asculte de cetatea Hustului”. Nu se știe cine era atunci titularul scaunului episcopal: Serghie, Petronie (consemnat în 1600) sau altul³⁴. Din actul respectiv se desprinde că averile mănăstirii fuseseră răpite de cineva, fie de autoritățile din Hust, fie de vreun nobil local sau de principele Transilvaniei Ștefan Bocskai (1605–1606), iar acum, la intervenția domnitorului moldovean, ea era repusă sub autoritatea canonică a episcopului locului. Intervenția domnitorului Simeon Movilă scoate la lumină un alt aspect din viața mănăstirii: legăturile ei – și ale Maramureșului, în genere – cu Moldova.

O altă știre datează din 13 februarie 1646, când „întreaga obște a cinștiilor preoți de lege grecească” (ortodoxă) rugau conducerea comitatului Maramureș să intervină la „Măria sa domnul” pentru restituirea satului și Mănăstirii Peri,

³⁰ Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, p. 57 și 82.

³¹ Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, Sibiu, 1935, p. 182, 225 și 236. Același, *Mănăstirile românești din Transilvania*, Sibiu, 1936, p. 173. Părerea a fost preluată și de Damaschin Coravu, *op. cit.*, p. 505–507.

³² Al. Cziple, *op. cit.*, p. 288; Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 225; idem, *Mănăstirile*, p. 173; Damaschin Coravu, *op. cit.*, p. 506.

³³ Vezi numele acestor cercetători la Damaschin Coravu, *op. cit.*, p. 509.

³⁴ Al. Cziple, *op. cit.*, p. 288–289; trad. rom. la S. Reli, *op. cit.* p. 78–79.

declarând că sunt dispuși să le răscumpere chiar și cu bani³⁵. Probabil cererea respectivă a fost formulată la îndemnul episcopului de atunci al Muncaciului, ruteanul Vasile Tarasovici (1646–1648). Înseamnă că avusese loc un nou abuz, o nouă trecere forțată a bunurilor mănăstirii în proprietatea altcuiva, se pare a principelui Transilvaniei Gheorghe Rákoczy I (1630–1648). Intervenția n-a avut nici un rezultat.

Câțiva ani mai târziu, probabil în 1657, mănăstirea a fost devastată și prefăcută în ruine, se pare, cu ocazia expediției principelui Transilvaniei Gheorghe Rákoczy II (1648–1660) în Polonia. La 24 iulie 1668, noul principe Mihail Apafi (1661–1690) dăruia toate averile mănăstirii lui Ștefan Frater, căpitanul cetății Hust. Donația a fost confirmată la 7 aprilie 1669³⁶.

După ce Maramureșul a fost reanexat la Ungaria, în 1732, averile respective au ajuns din nou în posesia statului. Ele au fost răscumpărate de la Francisc Buday, moștenitorul familiei Frater, la 18 martie 1756, pentru suma de 1 500 de florini. Avea era destul de mare: o moară cu două pietre, o cârciumă, 182 iugăre de teren arabil și 3 573 iugăre de pădure³⁷.

Îndată după aceasta, Macarie Suhajda, egumenul unit al Mănăstirii Sfântul Nicolae din Muncaci, încerca să dobândească averea pentru mănăstirea pe care o cârmuia (notăm că în 1646, în cadrul unei adunări la Ujgorod, o parte dintre rutenii din Ucraina subcarpatică au acceptat unirea cu Roma). Din dispoziția autorităților s-a făcut o anchetă – de către pretorul Gheorghe Iura și „asesorul județean” Ladislau Rednic –, pentru a se stabili cine are dreptul de proprietate asupra acestor bunuri. La 24 noiembrie 1761 au fost audiați 22 de martori, continuându-se, la 14 ianuarie 1762, cu audierea altor trei martori. Din citirea întrebărilor puse celor chestionați se desprinde că mănăstirea era în ruină. De pildă, apar întrebări privitoare la „colina de lângă satul Peri, care se numește și acum mănăstirea călugărilor”, „ruinele de piatră ale mănăstirii și ale bisericii care se văd încă”, dar și întrebări referitoare la „călugării alungați din mănăstire” și la averile ei. Toți martorii declară că dealul de lângă satul Peri se numește „mănăstirea”, că se mai vedeau ruinele ei și ale bisericii, că satul Peri i-a aparținut. Unul dintre martori declara că pustiirea mănăstirii și alungarea călugărilor ar fi avut loc în anul 1606, când ar fi avut loc lupte interne în Transilvania; mai degrabă credem că este vorba de anul 1657, când a avut loc campania lui Gheorghe Rákoczy II în Polonia (la care participă și corpuri de oaste din Moldova și Țara Românească). Alți trei martori, Ioan Dunca și cei doi Petru Birtoc, tatăl și fiul, declară că monahii din Peri au fost alungați de calvinii din Câmpulung pe Tisa. O mărturie interesantă depune iobagul Francisc Szilágyi (Sălăjanu), de 75 de ani, al cărui străbunic, preotul Gherasim din Peri, învățase carte în mănăstirea de aici. El relatează că mănăstirea a fost distrusă „într-o revoluție”, când ea a fost incendiată și prădată de soldați, iar călugării

³⁵ Al. Cziplé, *op. cit.*, p. 295.

³⁶ Z. Pâclișanu, *Câteva contribuții la istoria Mănăstirii din Perii Maramureșului*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 333.

³⁷ *Ibidem*.

alungați; după aceasta, averile ei au trecut în proprietatea contelui Rédai, apoi a lui Gheorghe Kapi și, în sfârșit, a principelui Mihail Apafi, care le-a dăruit, cum am constatat, lui Ștefan Frater. În legătură cu documentele mănăstirii, martorii Ștefan Rednic și protopopul Andrei Rednic declară că ele erau în păstrarea fostului protopop Ladislau Rednic din Giulești (tatăl lui Andrei), de la care le-a luat cu forța vicarul unit rutean Andrei Bacinsky (viitor episcop de Muncaci). Aproape toți martorii știau că satul Peri, în întregime, precum și părți din alte sate au aparținut mănăstirii³⁸. Trebuie să reținem din aceste declarații, mai ales din relatarea lui Francisc Szilágyi (Sălăjanu), că străbunicul său învățase la Peri, mărturie sigură că unii tineri se pregăteau pentru preoție în mănăstire.

*

Atestarea documentară a Mănăstirii Peri, în 1391, reprezintă un moment de seamă în istoria Bisericii și a românilor maramureșeni. Prin acordarea statutului de „stavropighie” mănăstirii și a titlului de „exarh patriarhal” egumenului ei se crea aici o situație nouă, rar întâlnită în dreptul bisericesc ortodox. Era o măsură de excepție, luată de patriarhul ecumenic, la dorința expresă a celor doi voievozi români, în vederea consolidării rezistenței ortodoxe în fața acțiunilor prozelitiste catolice, patronate de regii Ungariei, care urmăreau, în final, și deznaționalizarea românilor. Dacă atunci nu s-a realizat acest lucru, el se va face în secolele următoare, atât prin autoritățile locale de stat, cât și prin episcopii ruteni – uniți și maghiarizați – de la Muncaci. S-a ajuns astfel la pierderea treptată a atâtor suflete românești și ortodoxe, în satele – odată românești – din dreapta Tisei, acțiune continuată – din nefericire – până în zilele noastre.

Astăzi, prin strădaniile preotului Grigorie Luțai, din parohia Săpânța, s-a ridicat în hotarul acestei comune, pe malul stâng al Tisei, o mănăstire nouă, monumentală, de lemn, în stilul specific bisericilor maramureșene, cu hramul Sfântul Iosif Mărturisitorul, episcopul Maramureșului. Este situată doar la câțiva kilometri de vechea mănăstire cu hramul Sfântul Arhanghel Mihail, încât ne va aminti mereu de ea.

„Ortodoxie maramureșeană”, an. 2, 1997, p. 155–165.

³⁸ *Ibidem*, p. 334. ;

MĂNĂȘTIREA ARGEȘ ȘI ROMÂNII TRANSILVĂNENI

Au trecut aproape 500 de ani de la sfințirea măreței ctitorii a evlaviosului Neagoe Basarab și a doamnei sale Despina Milița (15 august 1517). Considerăm că facem un lucru folositor prezentând câteva știri asupra legăturilor acestei mănăstiri cu credincioșii ortodocși români din Transilvania.

La consolidarea lor au contribuit nu numai înalte fețe bisericești sau domnii țării, ci mai ales mulțimea necunoscută a smeriților viețuitori ai mănăstirii sau a credincioșilor transilvăneni care își plecau genunchii în fața altarului ctitoriei lui Neagoe Basarab.

Într-adevăr, în părțile Argeșului s-au așezat, în cursul secolelor, numeroși ciobani („poenari” din părțile Sibiului și „bârseni” din Țara Bârsei), precum și bejenari din diferite părți ale Transilvaniei, plecați dincolo de munți din cauza sarcinilor feudale înrobitoare. Alții – clerici și credincioși – au trecut și s-au stabilit în părțile Argeșului din cauza asupririlor religioase, mai ales în secolul al XVIII-lea. Plecarea lor peste munți era mult ușurată de trecătorile existente: Buzău, Teleajen, Predeal, Bran și Turnu Roșu.

Prezența transilvănenilor în aceste părți este atestată nu numai de documentele vremii, ci și de toponimia argeșeană. Sate cu nume de Ungureni (în com. Brăduleț și com. Valea Iașului), Poenari (com. Corbeni), Mocani (cătun în com. Valea Iașului), Galeș (com. Brăduleț), Bran (loc. în com. Căpățâneni), precum și sate ca Albești–Ungureni, Căpățâneni, Cepari–Ungureni, Oiești–Ungureni atestă o migrare din Transilvania a întemeietorilor lor¹. Este firesc ca toți acești transilvăneni să fi avut legături cu mănăstirea lui Neagoe Basarab și a doamnei Despina, pe care unii o ajutau și cu bani, așa cum vom nota mai jos.

În cele ce urmează, vom prezenta, pe baza puținului material documentar pe care-l avem, câteva aspecte ale legăturilor Mănăstirii Argeș cu românii transilvăneni.

¹ Cf. Mara N. Popp, *Contribuțiuni la viața pastorală din Argeș și Muscel (Originea ungurenilor)*, în „Buletinul Societății Române de Geografie”, an. LII, București, 1933, p. 229–282; *Argeșul în lumina toponimiei*, în „Argeș”, an. I, nr. 6, 1966, p. 13.

Aceste legături încep chiar din timpul ctitorului ei, Neagoe Basarab. Ca în tot decursul istoriei, viața economică și comercială a Țării Românești, în timpul domniei sale, a fost strâns legată de Transilvania, îndeosebi de orașele Sibiu și Brașov. De altfel, domnul muntean era în bune raporturi de prietenie și vecinătate cu regele Ungariei Ludovic II Iagello (1516–1526), care, la 9 iunie 1517, îi dăruia domeniul Geoagiul de Jos, cu vreo 20 de sate în jur. Neagoe Basarab a deținut Geoagiul până la moartea sa, când a trecut în stăpânirea unor boieri din Țara Românească².

Din corespondența destul de bogată a lui Neagoe Basarab cu sașii din Sibiu (în latină și slavonă), reiese că el furniza acestora chiar și unele informații cu caracter politic. Cele mai multe scrisori, însă, au în vedere probleme de interes comercial. Având o deosebită înclinație pentru operele de artă, este firesc ca el să fi întreținut corespondență mai mult cu meșteri care-i pregăteau obiecte de metal pentru bisericile sale, îndeosebi cu argintari. Cunoaștem câteva nume de furnizori sași din Sibiu, ca Ioan Flesser, Ludovic Rorer și Celestin. Dintr-o scrisoare a sa, din 18 decembrie 1518, aflăm că meșterii Ioan și Celestin îi lucraseră, în Țara Românească, 17 potire de argint aurit, de care a fost mulțumit, răsplătindu-i după cuviință. Ulterior, Celestin a trecut din nou în Țara Românească, primind din partea domnului cel mai bun argint, „ca să ne facă o cădelniță după chipul turnului cetății voastre”, pentru că – spunea el, în continuare –, *noi am străbătut Țara Ungurească și nicăiri n-am văzut turn mai frumos*. Domnul n-a fost însă mulțumit de lucrarea lui Celestin, considerând execuția mult inferioară celei pe care i-ar fi făcut-o meșterii din țară³.

Din alte scrisori se desprinde că domnul muntean trimitea, în repetate rânduri, oameni de încredere la Sibiu cu diverse afaceri comerciale (Roman Diacul, Coman Portarul, Barbu Diacul și alții).

Aceleași relații prietenești le avea și cu brașovenii, la care trimitea pe un preot, Petru din Câmpulung, rugându-i să nu fie supărat de nimeni. Într-o altă scrisoare amintea de un meșter, căruia îi dăduse să-i lucreze un sfeșnic. În sfârșit, printr-o scrisoare cu data de 24 aprilie 1520, Neagoe Basarab invita pe sașii brașoveni la a doua inaugurare a Mănăstirii Argeș, căci prima avusese loc când biserica nu fusese terminată pe dinafară⁴.

Fără îndoială că domnul muntean va fi cunoscut și preoți sau credincioși români din Transilvania, mai ales în cursul călătoriei pe care a făcut-o aici, de care amintea în scrisoarea menționată mai sus.

² Ștefan Meteș, *Moșiile domnilor și boierilor din Țările Române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, p. 49. Autorul presupune că biserica din satul Almașul Mare – aparținătoare acestui domeniu –, amintită atunci, ar fi o ctitorie a lui Neagoe Basarab, *ibidem*, p. 50.

³ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, București, I, p. 236–237.

⁴ Asupra legăturilor sale cu sașii transilvăneni, vezi T. G. Bulat, *Din domnia voevodului Neagoe IV Basarab. Relațiile cu ungurii și sașii ardeleni*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 73–77; Alexandru Neamțu, *Un capitol din relațiile Țării Românești cu Transilvania în veacul al XVI-lea*, Sibiu, 1945, p. 6–23 (extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, vol. X); Theodora Voinescu, *Din legăturile artistice ale Țării Românești cu Transilvania (meșteri argintari)*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an. III, nr. 1–2, 1956, p. 75–79.

Doamna Despina Milița, soția lui Neagoe Basarab, a avut de asemenea strânse legături cu Sibiuul. Așa după cum consemnează și tradiția, doamna Despina Milița i-a fost lui Neagoe cea mai devotată colaboratoare la ctitorirea mănăstirii Argeșului. Era firesc ca și ea să fi avut convorbiri cu meșterii sibieni amintiți mai sus despre obiectele de artă necesare ctitoriei de la Argeș. Se pare că îndată după moartea soțului său, ea s-a retras undeva, în Transilvania, de unde mulțimea sibienilor că i-au dat de știre despre ocuparea scaunului domnesc de către fiul său Teodosie (15 sept. 1521 – cca ian. 1522)⁵.

După ce Teodosie a fost înlăturat din scaun (ianuarie 1522), doamna Despina Milița s-a refugiat la Brașov, iar de acolo, la Sibiu⁶.

Aici a trăit mai mulți ani, împreună cu cele două fiice care-i mai rămăseseră (din șase copii): Stana și Ruxandra. Curând Stana s-a măritat cu Ștefăniță-Vodă, domnul Moldovei (1517–1527), iar Ruxandra cu Radu de la Afumați, domnul Țării Românești (1522–1529). După moartea lui Ștefăniță (1527), doamna Stana s-a stabilit la Sibiu, alături de mama sa, călugărindu-se înainte de moarte, sub numele de Sofronia. A trecut la cele veșnice în 8 februarie 1531. După moartea lui Radu de la Afumați (1529), doamna Ruxandra s-a retras și ea la Sibiu, ca peste câțiva ani să se mărite a doua oară, cu Radu Paisie, domnul Țării Românești (1535–1545)⁷.

Fără îndoială că în timpul domniei celor doi gineri ai săi, doamna Milița Despina se va fi reîntors în Țara Românească. Sub celelalte domnii, ca și în timpul nenumăratelor lupte duse de Radu de la Afumați, ea a stat mai mult în Sibiu. Pe lângă multele necazuri familiale care s-au abătut asupra ei, cu moartea atâtor ființe dragi, ea a avut în Sibiu și două procese: unul în 1524, cu argintarul Celestin, care i-a reținut mai multe vase prețioase pentru o pretinsă datorie de 57 de florini, care ar fi rămas de la soțul ei, și altul în 1534, cu argintarul Petru Otvös, care nu voia să-i restituie o coroană de aur, în valoare de 1 000 de florini⁸. Este sigur că în 1544, deci sub Radu Paisie, era în Țara Românească, pentru că la 17 noiembrie informa pe sibieni că a trimis la ei pe omul său de încredere, Radu⁹.

În 1545, când s-a dat domnia lui Mircea Ciobanul, doamna Despina Milița, împreună cu mitropolitul Anania și mai mulți boieri, s-a refugiat din nou în Transilvania. Ea s-a stabilit tot la Sibiu. Se pare că aici a fost tunsă în monahism, probabil de mitropolitul Anania, sub numele de Platonida. În Sibiuul pribegiei sale, și-a dat obștescul sfârșit, la 30 ianuarie 1554, în timpul unei epidemii de ciumă¹⁰. În

⁵ Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiuul în sec. XV și XVI*, București, 1927, p. 61.

⁶ În august 1523 era în Brașov, căci atunci voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, aducea la cunoștința brașovenilor ordinul regal, potrivit căruia doamna Despina Milița urma să fie trimisă la Sibiu. Cf. Hurmuzaki-Iorga, *Documente XV*, 1, p. 271.

⁷ Al. Neamțu, *op. cit.*, p. 25–26; N. Iorga, *Femeile în viața neamului nostru*, Vălenii de Munte, 1911, p. 19–21; Al. Lapedatu, *Mormântul Doamnei Despina*, în „Revista istorică”, an. VII, 1921, p. 23–26.

⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, III, București, 1901, p. LXXV, nr. VIII; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 367–368; Al. Neamțu, *op. cit.*, p. 26; Theodora Voinescu, *op. cit.*, p. 79.

⁹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 408.

¹⁰ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 23–24.

aceiași an a ajuns domn Pătrașcu cel Bun (1554–1557), sub care boierii pribegi și mitropolitul Anania s-au reîntors în Țara Românească. În 1556, desigur, cu știrea noului domn, Pătrașcu cel Bun, mitropolitul Anania a trecut din nou în Transilvania, pentru a aduce în țară osemintele doamnei Milița (monahia Platonida). El le-a îngropat la Argeș, punând deasupra mormântului o lespede de piatră cu o inscripție în slavonă, care se traduce astfel: „A răposat roaba lui Dumnezeu doamna monahia Platonida și s-a săvârșit la Sibiu în anul 7062 [1554]/ luna ianuarie, 30 de zile, și după doi ani a adus-o Prea Sfințitul Mitropolit chir Anania”¹¹.

Știri asupra legăturilor Mănăstirii Argeș cu Transilvania avem și sub fiul și urmașul lui Neagoe Basarab, Teodosie. Acesta trimitea la Sibiu, în 7 ianuarie 1522, pe primul egumen al Argeșului, *Iosif*, dându-i și o scrisoare de recomandare către „județul” și cei 12 „pârgari” ai orașului (primarul și consilierii), în care preciza că l-a trimis „cu ale noastre adevărate și de trebuință cuvinite la Domnia voastră”¹². Nu cunoaștem însă din ce motive fusese trimis egumenul argeșean la Sibiu. Fără-ndoială că, în cursul călătoriei sale, el va fi avut prilejul să intre în legătură cu preoți și credincioși din Transilvania, cărora le va fi vorbit și despre vestita ctitorie a lui Neagoe Basarab de la Argeș.

Peste mai bine de o jumătate de secol este întâlnit un alt egumen argeșean în Transilvania. Se știe că în 1679, mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei, întemeietorul unei tipografii în București, fusese silit să se retragă din scaunul mitropolitan, pe care-l prelua acum fostul mitropolit Teodosie, înlăturat din scaun în 1672. De teama domnitorului Șerban Cantacuzino, Varlaam s-a refugiat în Transilvania. Cu câteva zile înainte de 21 august 1679, el era în Făgăraș, fiind găzduit în casa unui preot cu numele Radu. De aici a fost trimis la curtea princiară a lui Mihail Apafi de la Alba-Iulia, unde, desigur, l-a vizitat și pe mitropolitul Sava Brancovici. Se pare că a trecut apoi prin Sibiu, căci *Socotelile* orașului aminteau în acel timp de un „vlădică valah”, fără să-i dea numele. A ajuns apoi în Brașov, găzduind în casa unui „jupân Vasile”, cumnatul protopopului Vâlcu din Șchei. În această pribegie, mitropolitul Varlaam era însoțit de un *Ioasaf proigumen ot Argeș*. La Brașov, proegumenul Ioasaf a legat prietenie cu „logofătul” Constantin din Șchei, feciorul „jupânului Dumitru

¹¹ Preotul dr. Nicolae Șerbănescu, *Mitropolitul Anania. Contribuție la istoria Bisericii Române în sec. XVI*, în „Glasul Bisericii”, an. IX, 1950, nr. 9–10, p. 38–40. Autorul presupune că Anania și-ar fi avut metania la Argeș (cf. p. 35) și că a comandat piatra de mormânt a Despinei-Platonida la meșterii din Sibiu. Presupune, de asemenea, că tot atunci a fost comandată și propria sa piatră de mormânt, care avea inscripția curioasă: „[...] roaba lui Dumnezeu Doamna a Preasfințitului mitropolit Kir Anania al Țării Românești”, cf. p. 45–46). Inscripția de pe mormântul Despinei la N. Iorga, *Inscripții din bisericile românești*, București, 1905, p. 151; Victor Brătulescu, *Frescele din biserică lui Neagoe de la Argeș*, București, 1942, p. 13.

¹² Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 27. Acest Iosif este amintit și de autorul *Letopiseșului cantacuzinesc* prin cuvintele: „Și puseră arhimandrit pre chir Iosif într-acea mănăstire noao, ce să chiamă Argeșul. Și-l blagosloviră să facă liturghie cu bederniță... Aceasta dete patriarhul Theolipt și de tot săborul..., cf. *Istoria Țării Românești, 1290–1690*. Ediție critică, C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 40.

Țărălungă”, care l-a informat că era în posesia unor acte ale mănăstirilor Sadova, Câmpulung și Căldărușani. După ce s-a reîntors în țară, Ioasaf a aflat că monahii de la Căldărușani aveau mare trebuință de unul dintre hrisoavele deținute de „logofătul” brașovean, deoarece „le împresuraseră alții moșiile”, iar ei nu aveau cu ce se apăra. De aceea, la 12 iunie 1690, Ioasaf îi scria logofătului Constantin, amintindu-i de șederea sa și a mitropolitului Varlaam la Brașov, rugându-l să dea călugărilor căldărușeni acel hrisov¹³. Fără îndoială că în cursul șederii lor la Bălgrad (Alba-Iulia), la Sibiu sau la Brașov, mitropolitul Varlaam și însoțitorul său, proegumenul Ioasaf, au avut ocazia să cunoască preoți, credincioși și lăcașuri de închinare din Transilvania. Ei vor fi slujit, desigur, în Biserica Sf. Nicolae din Șchei, asupra căreia se revărsaseră daniile multor domni, boieri și ierarhi din Țara Românească și Moldova. Între anii 1708 și 1716 Ioasaf a păstorit ca episcop la Buzău.

Știri despre credincioșii transilvăneni veniți la Mănăstirea Argeș avem însă numai din secolul al XVIII-lea. Ele se referă la câteva danii făcute mănăstirii de ciobanii bârseni și făgărășeni, care, așa cum am arătat mai sus, ajungeau cu oile și pe plaiurile argeșene. Astfel, dintr-un pomelnic al mănăstirii, aflăm că în 1700 „boiarii din Țara Oltului carii ungurești sunt”: Radu, Stanca, Radu și Neacșa, dăruiau mănăstirii 80 de lei¹⁴. Apoi, un „Radul Văscea din Râșnov” făcea o danie de 20 de oi cu miei și un cal¹⁵. Același pomelnic menționează pe „bârsenii ce țin munții mănăstirii”, care, la 6 martie 1766, dăruiau mănăstirii 50 de oi, 50 de miele și un cal¹⁶.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a avut loc o așezare mai masivă de transilvăneni la Mănăstirea Argeș. Aceasta a fost determinată de două cauze: asuprirea credincioșilor ortodocși din partea autorităților și a conducătorilor Bisericii unite, mai ales în urma mișcării religioase-sociale a călugărului Sofronie de la Cioara, din 1759–1761, apoi de distrugerea mănăstirilor ortodoxe din Transilvania de către generalul Buccow, în 1761. Trebuie subliniat faptul că la Argeș au găsit adăpost doi dintre conducătorii mișcării de rezistență împotriva uniației: protopopul Nicolae Pop din Balomir și însuși ieromonahul Sofronie de la Cioara.

Protopopul Nicolae Pop, fostul vicar al episcopului Inochentie Micu, după numirea lui Petru Pavel Aron ca vicar apostolic, a renunțat pe față la uniație, trecând cu câțiva însoțitori în Țara Românească, în cursul lunii august 1748. De acolo, la începutul lunii octombrie 1748, a plecat în Rusia, unde a stat până în anul următor, prezentând țarinei Elisabeta un memoriu în numele clerului și al credincioșilor din Transilvania,

¹³ I. Lupaș, *Pribegia prin Ardeal a mitropolitului Varlaam al Ungrovlahiei (1679–1680)*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1928, p. 199–202; preotul Nicolae Șerbănescu, *Varlaam, mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei bucureștene (1672–1679)*, în BOR, an. LXXVI, 1958, nr. 12, p. 1149.

¹⁴ Aurelian Sacerdoțeanu, *Pomelnicul mănăstirii Argeșului*, în BOR, an. LXXXII, 1965, nr. 3–4, p. 314.

¹⁵ *Ibidem*, p. 318. Pomelnicul său: „Radul, Mariia, Radul, Radul, Maria, Stan, Alde, Mariia, cu tot neamul lui”.

¹⁶ *Ibidem*, p. 318–319. Radu, Vișoi, Agapie și Bucur dădeau 20 de oi și 20 de miele; Măilat, Vasâlca, Bucur și Măilat 15 oi și 15 miele, iar Stoia, Vișoi și Mihai 15 oi, 15 miele și un cal.

relatând suferințele pe care le îndură din cauza credinței lor. S-a reîntors apoi în Țara Românească¹⁷. După cum aflăm dintr-o scrisoare contemporană, Nicolae Pop se angajase față de Grigorie Ghica, domnul Țării Românești, că ar putea să treacă peste munți aproximativ 16 000 de români transilvăneni. S-a și pornit o acțiune pentru îndeplinirea acestui plan, iar Grigorie Ghica a dat, la 14 mai 1750, un hrisov prin care se acordau anumite scutiri imigranților transilvăneni¹⁸. Din acest hrisov reieșea că Nicolae Pop mai era încă atunci egumen al Mănăstirii Argeș (*nunc exaratus este archimandrita et hegumenos dominalis monasterii Argis*). El s-a călugărit sub numele de Nichifor și a îndeplinit slujba de egumen până în iunie 1764. În septembrie 1763 apare chiar între cei trei candidați la scaunul episcopal de la Buzău, alături de Partenie de la Tismana și Cosma, protosinghelul Mitropoliei, fiind ales cel din urmă¹⁹.

Ieromonahul Sofronie de la Cioara, cunoscutul conducător al mișcării sociale și religioase din 1759–1761, s-a retras în Țara Românească, unde mai fusese și în tinerețe, cu prilejul călugăririi și hirotoniei sale. El s-a stabilit acum la Argeș, unde era egumen arhimandritul Nichifor. Acest lucru este cunoscut dintr-un interogatoriu luat de autoritățile de stat din Transilvania protopopului Simion Stoica din Bălgrad, care declara că „a auzit în 19 septembrie 1762 de la dascălul Bălgradului Ioan, care a venit din Valahia de curând, că Sofronie este la Argeș, în bună stare, a vorbit cu el în trecuta iarnă în Râmnic, acum n-a vorbit, ci numai a auzit de la episcopul Râmnicului [Grigorie Socoteanu, n.n.] că este tot în sus-numita Mănăstire Argeș”²⁰. S-a dovedit că în 1764 arhimandritul Nichifor a încredințat lui Sofronie egumenia Mănăstirii Robaia, care era metoc al Argeșului încă din 1671²¹. În timpul războiului ruso-turc din 1769–1774, Sofronie a activat în favoarea Rusiei, înțelegând că prin biruința acesteia ar putea fi ajutați și românii ortodocși din Transilvania. De aceea, însoțit de noul egumen al Argeșului, Damaschin, au mers în 1769 la Focșani, de unde s-au îndreptat cu o ceată de „volintiri” spre București, reușind să alunge pe turci din capitală, la 5 noiembrie²². Asupra ultimilor ani ai vieții lui Sofronie nu există știri sigure²³.

¹⁷ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 197–207.

¹⁸ *Ibidem*, I, anexa 61, p. 89–90 și II, p. 298. Guvernul transilvan a observat în curând acțiunea sa și a oprit-o, dispunând să se acorde 200 de galbeni celui care ar ajuta la arestarea lui Nicolae Pop. *Ibidem*, I, p. 107.

¹⁹ I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, București, 1941, p. 4, n. 2. Un clopot de la mănăstire, spart într-un incendiu în anul 1866, avea inscripția: „Făcutu-s-au acest clopot întru pohvala Adormirii Prea Sfintei Născătoarei de Dumnezeu, hramul Sfintei Mănăstiri Argeșul, de cuviosul arhim. Kir Nichifor igum. Argeșul, leat 7263 [1755]”; Gr. Tocilescu, *Biserica episcopală a Mănăstirii Curtea de Argeș* [București, 1886], p. 56.

²⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, București, 1902, p. 39.

²¹ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 5. Într-un act din 10 iulie 1765 și într-unul din noiembrie 1771, întâlnim un egumen cu acest nume la Vierș, care ar putea să fie tot Sofronie de la Cioara. *Ibidem*, p. 5–6. Prin cercetările profesorului I. Ionașcu se infirmă părerea unor istorici mai vechi, potrivit căreia Sofronie ar fi ajuns egumen la Argeș. Vezi mai ales S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 152 și urm. și 255–259.

²² Cf. Cronica stolnicului Dumitrache, ed. V. A. Urechia, în *Analele Academiei Române*, s. II, t. X, p. 371, după I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 6.

²³ După o relatare transilvană ar fi fost arestat de ruși și omorât în Moldova, prin 1774. Cf. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 223 și 450.

Un alt fruntaș al luptei împotriva uniației în Transilvania a fost *ieromonahul Nicodim*. Călugărit și hirotonit la Râmnic de către episcopul Grigorie Socoteanu, el a călătorit la Viena și de două ori în Rusia, în problemele românilor ortodocși din Transilvania. S-a stabilit apoi la Râmnic, lângă protectorul său, episcopul Grigorie. Desigur, va fi cercetat la Argeș pe arhimandritul Nichifor. Probabil la stăruințele acestuia sau ale episcopului Grigorie, Nicodim a fost numit, prin 1761, egumen al Schitului Berislăvești, care, din 15 aprilie 1760, era pus sub epitropia mănăstirilor Argeș și Cozia²⁴. În această calitate, fără-ndoială că a trebuit să fie mereu în legătură cu egumenul Mănăstirii Argeș și cu soborul ei. El a îndeplinit un rol însemnat în așezarea unor români transilvăneni peste munți. Astfel, în 1764 a așezat, pe moșia Ciofrângeni a Schitului Berislăvești, mai mulți „oameni străini ungureni”. La 27 mai 1768 apare ca egumen la Berislăvești unul cu numele *Partenie*, care pare să fi fost tot transilvănean. Acesta a zidit din temelie schitul, apoi a ajuns egumen al Mănăstirii Argeș, iar în locul său, la Berislăvești, întâlnim unul cu numele Dionisie. Abia la 15 martie 1774 reapare Nicodim ca egumen la Berislăvești, când lua în primire averea schitului. El apare apoi în numeroase acte ale acestuia. În cursul războiului ruso-austro-turc din 1787–1791 s-a retras în Transilvania, unde a murit²⁵.

Cam în același timp se întâlnesc la Argeș și doi zugravi originari din Transilvania. Este vorba de meșterii *Stan și Iacov*, fiii preotului Radu din Rășinari, cu ucenicul Filip, poate tot un transilvănean. Se pare că ei au făcut o înnoire a picturii mănăstirii, căci numai așa ne putem explica prezența unei inscripții, prinsă în zidul de miazăzi al altarului, cu următorul cuprins: „Stan zugrav i brat ego Iacov zugrav, sin popei Radul ot Rășinari meseța septemvrie 1 dni, leat 7270 [1761]. Pământ și cenușe. Eu, Filip, ucenic”²⁶. N-ar fi exclus ca acești doi zugravi rășinari să fi fost chemați la Argeș de arhimandritul Nichifor.

Păcat că nu se cunosc și alți călugări transilvăneni stabiliți la Argeș în această perioadă. Fără-ndoială că numărul lor a fost destul de ridicat, mai ales după 1761, când au fost distruse mănăstirile ortodoxe din Transilvania, din ordinul generalului Buccow, iar viețuitorii lor au fost nevoiți să-și caute adăpost în mănăstirile de peste munți²⁷. Astfel, marea ctitorie a lui Neagoe Basarab și a doamnei Despina a devenit un adevărat centru de rezistență și luptă împotriva uniației din Transilvania, primind între zidurile ei pe înșiși conducătorii acestei lupte.

²⁴ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 8–10.

²⁵ Amănunte la I. Ionașcu, *ibidem*, p. 10 și urm. (aici și originea transilvăneană a lui Partenie). Și la alte metocuri ale Mănăstirii Argeș s-au așezat călugări transilvăneni. De pildă, la Schitul Brădet (zidit de Mircea cel Bătrân și închinat Argeșului de Matei Basarab, în 1637), s-a stabilit în 1765 ieromonahul Marcu, originar din Viștea de Sus, în Țara Făgărașului, fapt consemnat de el însuși pe o evanghelie. Cf. Mara N. Popp, *op. cit.*, p. 236.

²⁶ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 53; V. Brădulescu, *op. cit.*, p. 23, n. 2; Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII–XVIII*, București, 1998, p. 169–170 și 378–381.

²⁷ De pildă, o inscripție de pe o tablă de plumb a învelitorii avea acest cuprins: „[...] judecă: leat 1781, sept. 28. S-au isprăvit, adică eu de loc din Țara Ardealului din Tibru, varmeghea Belgradului, de neam din Săndrești. Dumnezeu să-l erte”. Cf. Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 54.

Știri mai ample referitoare la legăturile Argeșului cu Transilvania avem din timpul primului episcop *Iosif* (1793–1820). Se știe că la 18 octombrie 1793, Divanul Țării Românești a aprobat propunerea mitropolitului Dositei Filitti de a se înființa o nouă Episcopie, cu reședința la mănăstirea lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș, cu jurisdicție peste județele Argeș și Olt, în fruntea căreia să fie numit arhiereul Iosif Sevastias. Noul episcop de Argeș era un cunoscut cărturar, ucenic al episcopului Chesarie al Râmnicului (1773–1780), pe care-l ajutase în opera de tipărire a cărților bisericești. Același ajutor l-a acordat mai târziu și urmașului lui Chesarie în scaun, episcopul Filaret (1780–1792). A avut prilejul să cunoască și să se împrietenească cu bine cunoscutul negustor sibian Hagi Constantin Pop. Se păstrează o parte din corespondența lor, precum și numeroase scrisori ale altor călugări de la Episcopia Argeșului adresate „casei de comerț” Hagi Constantin Pop din Sibiu²⁸. Din cuprinsul lor putem să cunoaștem nu numai legăturile comerciale pe care le aveau episcopul argeșean și clericii săi cu negustorul sibian, ci și diverse aspecte ale legăturilor culturale-bisericești. Vom consemna doar cuprinsul câtorva scrisori de acest gen. De pildă, în 1795 Hagi Constantin Pop îi scria episcopului Iosif, revenind asupra unei vechi propuneri făcute de el, de a retipări mineiele episcopului Chesarie „pentru folosul sufletesc al neamului nostru”²⁹. Pentru că acest plan nu s-a putut realiza atunci, episcopul Iosif îi scria lui Hagi Pop, în 1795, propunându-i să tipărească o „carte de rugăciuni aleasă din toată *Psaltirea*”, dar fără să pomenească numele traducătorului. Cartea a și apărut la Sibiu, în 1796, sub titlul *Alegere din toată Psaltirea*³⁰. La 9 august 1795 episcopul Iosif îi scria din nou, arătându-i că intenționa să tipărească la Sibiu *Acolutia Sfântului Nifon* al Constantinopolului³¹. La 2 februarie 1796 și 3 noiembrie 1796 îi făcea propunerea ca „de-ți iaste voia să faci o pomenire fără de moarte sufletului, în locul mineielor să se tipărească *Tâlcul Evangheliei*, carele până acum n-au mai ieșit la lumină în limba noastră românească cu tipariul”. A găsit doi călugări din Moldova, care au tradus această lucrare, voind să o tipărească (sunt cunoscuții traducători Gherontie și Grigorie, ultimul fiind viitorul mitropolit al Țării Românești). Îi scria apoi că dacă s-ar tipări cartea în 1 000 de exemplare, 500 le-ar lua episcopul Romanului, Veniamin Costachi. La propunerea sa, Hagi Pop îi răspundea, la 26 noiembrie 1796, arătându-i că nu crede că tipograful s-ar angaja să tipărească o astfel de lucrare, fiindcă „sunt multe cuvinte împotriva latinilor...”³² La 28 noiembrie 1801, episcopul Iosif își arăta

²⁸ Corespondența lor a fost publicată de N. Iorga: *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea*, în „Analele Academiei Române”, seria II, Mem. Secției Lit., tom. XXVIII, 1905–1906, p. 199–229, și prof. dr. George Potra, *Din corespondența inedită a unor fețe bisericești din Țara Românească cu Transilvania, în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea*, în BOR, an. LXXXIII, 1965, nr. 1–2, p. 153–168.

²⁹ N. Iorga, *Contribuții...*, p. 204.

³⁰ *Ibidem*, p. 205; Ioan Bianu–Nerva Hodoș, *Bibliografie românească veche*, II, București, 1910, p. 384.

³¹ N. Iorga, *Contribuții...*, p. 206.

³² *Ibidem*, p. 210–211, 215–216.

dezamăgirea că nu se pot retipări mineiele, împărtaşindu-i lui Hagi Pop intenția de a tipări un *Antologhion* și rugându-l să discute această problemă cu tipograful Ioan Barth. Tipograful i-a și trimis un deviz, dar nu s-a tipărit nimic³³.

Planurile acestor doi buni români s-au realizat abia peste câțiva ani. Astfel, în 1805 au apărut la Buda cele *12 Mineie*, îndreptate de Iosif, prin purtarea de grijă a cunoscutului medic oculist Ioan Piuaru Molnar, fiul preotului Ioan Piuaru zis Tunsu, din Sadu. Episcopul semna o *Înainte cuvântare*³⁴.

În 1806 a tipărit la Sibiu *Slujba Sfântului Nifon*, sub îngrijirea brașoveanului Gheorghe Nicolau, cu o prefață semnată de mitropolitul Dositei Filitti al Ungrovlahiei³⁵. În 1811 episcopul Iosif a tipărit la Buda și Râmnic *Octoihul*, îndreptat de el, „după noua tălmăcire a izvodului grecesc”, făcută de Gherontie și Grigorie, având o *Înainte cuvântare* semnată tot de el³⁶.

Din alte scrisori rezultă că la școala de pe lângă Mănăstirea Argeș învățau și câțiva copii din Transilvania, trimiși de Hagi Constantin Pop, fie ca să-i pregătească pentru preoție, fie pentru a-i fi de ajutor în afacerile sale comerciale. Unul dintre ei, cu numele *Gheorghe*, îl informa, la 28 martie 1796, asupra progreselor sale la studii, scriindu-i că a început studiul limbii grecești, glasurile pe muzica psaltică, rânduiala slujbelor „și încă tot nu mi-au îndestulat cu atâta învățătură”. Îl informa apoi că episcopul l-a hirotesit citeț „și cântu în biserică de răsună mănăstirea”. Cu toate că se bucura de sprijinul lui Hagi Pop și de îngrijirea părintească a episcopului Iosif, tânărul Gheorghe fuge acasă, împreună cu un alt coleg din Transilvania, *Ioan*, lucru de care vlădica se grăbește să-l anunțe pe Hagi Pop, la 16 iulie 1796. Acesta îi răspunde, informându-l că a discutat cu băiatul, care, bineînțeles, s-a dezvinovățit. Îl ruga acum pe episcop să-l reprimească în școală. La 5 august 1796 episcopul îi răspunde la scrisoare, precizând că „pentru dragostea dumitale și a domnului doftor Molnar, gata sunt a-l primi oricând se va trimite, trecând cu vederea toate urmările lui de mai înainte”. Cu toate acestea, copilul nu s-a mai întors la școală³⁷.

Și din alte scrisori se pot desprinde unele lucruri legate direct de Biserică. De pildă, într-o scrisoare din 10 august 1799, episcopul îl informa pe Hagi Constantin Pop că în ziua următoare, la praznicul Sf. Nifon, patriarhul Constantinopolului, va fi pomenit și el, fiindcă „mult te-ai ostenit cu trimiterea celor ce am avut trebuință și

³³ *Ibidem*, p. 222–223.

³⁴ I. Bianu–N. Hodoș, *op. cit.*, II, p. 456–461. Exemplarele pentru Transilvania aveau în titlu binecuvântarea mitropolitului Ștefan Stratimirovici din Karlowitz, iar cele pentru Țara Românească pe cea a mitropolitului Dositei Filitti și a episcopului Iosif.

³⁵ *Ibidem*, II, p. 487–488.

³⁶ *Ibidem*, III, p. 47–53. În același an, ucenicul său Nicodim Greceanu de la Căldărușani a tipărit la Sibiu lucrarea *Învășături de multe științe folositoare pentru copiii care vor să cunoască Sfânta Scriptură*, traduse de el din grecește și revăzute de Iosif, care îl lauda în prefață că nu-și uită datoria ce are „pentru procopsirea școlarilor”. *Ibidem*, III, p. 41–45.

³⁷ N. Iorga, *Contribuții...*, p. 211–214. Menționăm că fiul lui Hagi Pop, Zenovie, viitorul conducător al casei de comerț din Sibiu, învățase carte la București, la școala Mănăstirii Domnița Bălașa, în anii 1799–1802, fiind și el sub îndrumarea și supravegherea episcopului Iosif. Cf. G. Potra, *op. cit.*, p. 143 și 159.

cu tacerea cutiei în care i să păzește cinstita mână”³⁸. Din alte scrisori reiese că episcopul Iosif îi ceruse în mai multe rânduri lui Hagi C. Pop materiale de care avea nevoie pentru zugrăvirea bisericii Episcopiei și a paraclisului cu hramul Sf. Nifon, trimitând într-un rând și pe un zugrav, Ilie, care să cumpere vopsele³⁹. Alte scrisori sunt cu caracter strict comercial, episcopul Iosif cerând prietenului său sibian să-i trimită hârtie, stofe, semințe sau diferite obiecte casnice. După moartea lui Hagi C. Pop (1 oct. 1808), episcopul Iosif a continuat corespondența cu fiul său, *Zenovie Zamfir Pop*. Din scrisorile adresate celor doi Pop, tatăl și fiul, reiese că episcopul Iosif era în corespondență și cu doctorul *Ioan Piuaru Molnar*⁴⁰.

Nu putem trece cu vederea nici faptul că episcopul Iosif al Argeșului a tipărit la Mănăstirea Neamț două cărți scrise împotriva uniaților din Transilvania. Astfel, în 1816 a tipărit cartea lui Atanasie de la Paros: *Arătare sau adunare pre scurt a dumnezeieștilor dogme*, împreună cu alte câteva lucrări, mai ales privitoare la purcederea Sfântului Duh. Din prefața episcopului Iosif rezultă în ce scop s-au tipărit⁴¹. În 1817 a apărut, tot acolo, lucrarea lui Nichifor Calist Xantopol: *Tâlcuire pre scurt la antifoanele celor opt glasuri*, tradusă din grecește de călugărul Gherontie, din dispoziția episcopului Iosif. Era îndreptată împotriva cărților episcopului Ioan Bob de la Blaj, după cum mărturisea în prefață ierodiaconul Grigorie, viitorul mitropolit al Ungrovlahiei⁴².

Pe lângă episcopul Iosif, se cunosc și alți clerici aflați în slujba Episcopiei Argeșului, care purtau corespondență cu „casa de comerț” Hagi Constantin Pop din Sibiu. Aceștia cereau să fie aprovizionați cu tot felul de mărfuri și materiale necesare construcțiilor și reparațiilor de la Episcopie sau la unele mănăstiri și schituri, cu obiecte de cult, cu articole de îmbrăcăminte, medicamente, alimente, căruțe sau trăsuri, hârtie, cărți, ziare, mărfuri de uz casnic. Solicitau apoi diferite schimburi de bani, păstrarea la casa Pop a unor sume de bani sau a unor obiecte de valoare etc. Astfel de scrisori au rămas și de la arhimandriții Partenie (1790–1797) și Dorotei (1798–1817), de la economii Meletie (1800–1828) și Calistrat (1808).

Arhimandritul Partenie fusese egumen al Mănăstirii Argeș timp de 14 ani (1779–1793), după cum rezultă din inscripția pietrei sale de mormânt (†20 septembrie 1797)⁴³. Într-un timp s-a refugiat în Transilvania – probabil în cursul războiului

³⁸ *Ibidem*, p. 160.

³⁹ *Ibidem*, p. 155, 157, 161. La rândul său, Hagi Pop ceruse un zugrav pentru pictarea bisericii ctitorite de el în Sibiu (biserica zisă „din Groapă”), dar Iosif îi răspunde că nu cunoaște decât unul bun, care e prea ocupat cu alte lucrări, pe când ceilalți sunt „numai niște cârpaci”. Cf. *ibidem*, p. 163.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 162, 168. Într-o scrisoare către Hagi Pop din 1796, episcopul Iosif scria: „Domnului doftorului Molnar trimit dorită dragoste cu blagoslovenie și foarte îl doresc, pentru că am cunoscut râvna ce are pentru procopsirea și întemeierea neamului nostru rumânesc”. N. Iorga, *Contribuții...*, p. 213.

⁴¹ I. Bianu–N. Hodoș, *op. cit.*, III, p. 137–138.

⁴² *Ibidem*, III, p. 190–193. A se vedea și prof. dr. George Potra, *Din activitatea culturală a episcopului Iosif al Argeșului*, în BOR, an. 96, 1978, nr. 9–10, p. 1164–1171.

⁴³ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 54. Probabil el este fostul egumen de la Berislăvești din 1668, trecut apoi în aceeași calitate la Argeș, despre care prof. Ionașcu scria că este transilvănean. Vezi supra, n. 25.

ruso-austro-turc din 1787–1792 –, căci într-o scrisoare către Hagi Pop, din 12 octombrie 1794, cerea să i se trimită un ciur „cum am văzut la Porumbac [jud. Sibiu, n.n.], când eram în bejenariu în partea locului”⁴⁴. Din cele 16 scrisori ale sale, adresate casei de comerț Hagi C. Pop, interesează mai ales aceea din care reiese că au fost lăsate în păstrarea acestei case moaștele mănăstirii, din cauza războiului din Țara Românească. În 1790 ele erau aduse înapoi, iar la 18 august același an, egumenul Partenie trimitea pe eclesiarhul Bogoslov să ridice și mâna Sf. Nifon, care rămăsese la Sibiu⁴⁵. Din cuprinsul scrierilor sale reiese că el corespundea și cu protopopul de Avrig și cu o persoană din Lanocrăm⁴⁶. Toate aceste lucruri ne fac să credem că el era transilvănean de origine, poate chiar din Lanocrăm (lângă Alba-Iulia), de unde erau și alți clerici argeșeni, despre care vom scrie mai jos.

De la Hagi Constantin Pop se păstrează șase scrisori către arhimandritul Partenie, din anii 1790–1791, prin care răspunde la diferitele sale solicitări⁴⁷.

De la un alt cleric argeșean, *arhimandritul Dorotei*, se cunosc 57 de scrisori, adresate, între anii 1798 și 1827, fie lui Hagi Constantin Pop, fie lui Stan Popovici, reprezentantul firmei după moartea acestuia⁴⁸. Din scrisorile acestuia reiese că era transilvănean de neam, se pare din Lanocrăm, unde avea un frate preot, Ioan, căruia îi scria din când în când, prin mijlocirea corespondentului său din Sibiu⁴⁹. Scrisorile lui Dorotei se reduceau numai la nevoile de aprovizionare ale Episcopiei Argeșului sau la afaceri în legătură cu administrarea averii acesteia. Mai interesante pentru noi sunt trei scrisori din anul 1814, prin care era chemat la Argeș meșterul Gheorghe Wolf din Sibiu, ca să toarne câteva clopote pentru ctitoria lui Neagoe. Wolf s-a și deplasat la Argeș, unde a lucrat trei clopote⁵⁰. Cele cinci scrisori de la economul *Meletie* și una de la economul *Calistrat* către casa Hagi Pop se ocupă tot

⁴⁴ Cf. N. Iorga, *Contribuții...*, III, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Lit., seria II, tom. XXIX, 1906–1907, p. 14.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 13–14 (scrisorile publicate) și G. Potra, *op. cit.*, p. 127–130 și 1097–1108. Prof. Potra arată că ar fi rămas de la el 17 scrisori; în realitate sunt numai 16, căci cea cu data de 17 aug. 1798 este scrisă de un zugrav cu același nume, tot de la Argeș, care lucrase niște iconițe pentru Hagi Constantin Pop. N. Iorga (*Contribuții...*, III, p. 15) a sesizat bine că este vorba de două persoane, lucru destul de limpede, căci egumenul Partenie murise din 20 septembrie 1797.

⁴⁶ Pe o scrisoare către Hagi Pop, din 1790, Partenie nota: „Această scrisoare către protopop Ioan, printr-un avrigean să se dea din cei care vin cu cară la Sibiu”. G. Potra, *op. cit.*, p. 1098; iar la ultima sa scrisoare, din 1797, alături încă una, cu rugămintea „să trimită cât mai degrab, sau pe poștă, sau cu altcineva la satul Lanocrăm”. *Ibidem*, p. 1108 și N. Iorga, *Contribuții...*, III, p. 15.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 1142–1146.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 130–135 și 1109–1142 (scrisorile publicate, cu o introducere); N. Iorga, *Contribuții...*, III, p. 16–25.

⁴⁹ În 1799: „Prin prietenii dumitale să trimită această scrisoare la frate-meu, popa Ioan, sau și prin părintele vicarius” (Ioan Popovici din Hondol, n.n.); în 1821: „Lângă aceasta te poftesc și de bucățile de cărți care din anul trecut s-au primit la dumneata să binevoiești a să da la acest om ca să le ducă la popa Ioan, frate-meu de la Lanocrăm”. N. Iorga, *Contribuții...*, III, p. 17 și 23; G. Potra, *op. cit.*, p. 1112 și 1127.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 1115–1116; N. Iorga, *Contribuții...*, III, p. 17–18. Vezi inscripțiile de pe două clopote, care menționează numele meșterului Gheorghe Wolf, la Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 56.

de chestiuni comerciale. Din unele scrisori ale arhimandritului Dorotei reieșea că Meletie zăbovea în Sibiu timp mai îndelungat⁵¹.

Din această prezentare sumară a corespondenței episcopului Iosif și a colaboratorilor săi cu casa Hagi Constantin Pop se desprinde constatarea că, în tot cursul păstoririi sale și chiar după moartea sa, Episcopia Argeșului a fost în strânse legături, nu numai de natură comercială, ci și de natură cultural-bisericească, cu firma amintită.

Sub urmașii lui Iosif, legăturile Episcopiei Argeșului cu Transilvania sunt mai puțin cunoscute. Despre urmașul său imediat, episcopul *Ilarion Gheorghiadis*, sfătuitorul lui Tudor Vladimirescu, se știe că la 13 mai 1821, aflând de apropierea trupelor otomane, se refugiase la Brașov. El a petrecut aici mai mulți ani, refuzând să se înapoieze în țară în 1822, când fusese chemat de domnitorul Grigorie Ghica să-și reocupe scaunul episcopal. S-a reîntors abia în 1827, iar în 1828, la moartea episcopului Grigorie Râmniceanul, care fusese ales în 1823, este reșezat în scaunul de la Argeș. Merită să ne rețină atenția faptul că la înmormântarea sa (†7/8 ianuarie 1845, la Mănăstirea Antim din București), a rostit o cuvântare de pomenire unul dintre ucenicii săi, și anume arhimandritul *Dionisie Romano*, tot transilvănean, originar din Săliștea Sibiului, pe atunci director al Seminarului din București, viitor episcop al Buzăului⁵².

Și în cursul secolului al XIX-lea se întâlnesc câțiva slujitori ai Episcopiei Argeșului originari din Transilvania. În 1836 s-a înființat, în incinta Episcopiei, un seminar teologic. La acesta au funcționat și câțiva profesori transilvăneni și bănățeni, între care se număra și *Zaharia Boerescu*. Acesta era originar din Banat, născut în 1809, cu studii de teologie la Vârșeț și fost profesor la Seminarul din București, între 1837 și 1843. În 1843 a funcționat pentru câteva luni ca director al Seminarului din Curtea de Argeș, apoi a revenit aici, ca profesor și inspector între anii 1851 și 1864, când a fost transferat la Seminarul din București. Ca inspector (director) la Argeș a reușit să ridice o nouă clădire pentru Seminar⁵³.

Dintre slujitorii Episcopiei îl pomenim aici doar pe călugărul *Ierotei*, originar din Lancrăm, care, prin 1821, a deschis la Mănăstirea Antim din București, metoc al Episcopiei Argeșului, o „școală de țârcovnici”, în care preda candidaților la preoție cunoștințe elementare de catehism. Școala lui a funcționat mult timp, chiar paralel cu Seminarul din București, deschis în 1836, și la care Ierotei a îndeplinit pentru un timp slujba de inspector. În 1843 a fost numit egumen al Mănăstirii

⁵¹ N. Iorga, *Contribuții...*, III, p. 15 și G. Potra, *op. cit.*, p. 148–149.

⁵² T.G. Bulat, *Cuvânt despre Ilarion, episcop de Argeș*, în „Păstorul ortodox”, Pitești, an. X, nr. 2 (1911), p. 102–107; pr. Gabriel Cocora, *Episcopul Ilarion al Argeșului*, în MO, an. XIV, nr. 5–6, 1962, p. 313; pr. Nicolae Șerbănescu, *Episcopii Argeșului*, în MO, an. XVII, nr. 7–8/ 1965, p. 606–609.

⁵³ Vezi despre el: Pârvu Boierescu și Gh. Părmuță, *Zaharia Boerescu. Câteva date despre viața unui dascăl de teologie*, în „Glasul Bisericii”, an. XIX, nr. 3–4, 1960, p. 229–245; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ed. a II-a, București, 2002, p. 57. Tot la Seminarul din Curtea de Argeș au mai funcționat profesorii *Vasile Ghejan* (1864–1870) și *Nicolae Mazăre* (1897–1901), amândoi transilvăneni. Cf. George C. Drăgănescu, *Istoricul Seminarului din Curtea de Argeș*, Pitești, 1900, p. 18.

Glavacioc, unde a deschis o nouă școală de grămătică. După 1855 a ajuns revizor și președinte al Consistoriului eparhial al Episcopiei Argeșului, unde a și murit, la 31 decembrie 1870⁵⁴.

În secolul al XX-lea – mai precis după 1918 – legăturile Episcopiei Argeșului – respectiv ale mănăstirii lui Neagoe – cu Biserica ortodoxă a Transilvaniei sunt tot atât de însemnate. Doi dintre întâistătorii eparhiei au fost de origine transilvăneană. Primul este episcopul *Nichita Duma* (1923–1936), născut în Săcalul de Pădure–Mureș, absolvent al Institutului Teologic din Sibiu, fost protopop de Lăpuș și Reghin. Ca episcop de Argeș s-a remarcat prin realizări materiale (reparații la mănăstirile Văleni, Turnu și Robaia, la schiturile Bascovele și Strihareț). Al doilea este *arhiereul Emilian Antal*, originar din Toplița, jud. Harghita, care între anii 1941 și 1944 a cărmuit Eparhia Argeșului în calitate de „locotenent” de episcop⁵⁵.

Nu trebuie trecut cu vederea nici actualul episcop al Argeșului, P. S. *Calinic Argatu* (din 1990), licențiat al Institutului Teologic din Sibiu, fost preot de mir în câteva parohii din nordul Ardealului.

*

Din cele prezentate, reiese că între Mănăstirea Argeș și românii transilvăneni au existat întotdeauna legături trainice și neîntrerupte. Slujitorii mănăstirii și Episcopiei Argeșului erau conștienți că dincolo de Carpați trăiesc credincioși de același neam cu ei, care trebuiau ajutați să-și păstreze credința strămoșească. Așa se explică prezența conducătorilor mișcării antiuniune din Transilvania la Argeș, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unde li s-au încredințat chiar posturi de conducere, ca și tipăriturile episcopului Iosif de la Sibiu, Buda și mai ales de la Neamț, cu scopul, mărturisit chiar în prefețe, de-a ajuta pe credincioșii transilvăneni împotriva celor care căutau să le rupă unitatea spirituală.

Prin aceste legături, mănăstirea și Episcopia Argeșului au adus o contribuție importantă la consolidarea conștiinței că muntenii sunt una cu „ungurenii” și cu moldovenii, formând același popor român, vorbind aceeași limbă românească și mărturisind aceeași credință ortodoxă.

MA, an. 12, 1967, nr. 8–9, p. 649–663.

⁵⁴ Victor Papacostea și Mihail Regleanu, *Seminarul Central 1836–1936. Documentele întemeierii*, București, 1938, p. 43–44, 88, 123–125, 128–136, 149, 154; pr. Nicolae Gh. Diaconescu, *Școala candidaților de preoție din mănăstirea Glavacioc*, în „Glasul Bisericii”, an. XIX, 1960, nr. 7–8, p. 661–666.

⁵⁵ Preotul Niculae Șerbănescu, *Episcopii Argeșului*, p. 625–627.

MĂNĂȘTIRI ȘI SCHITURI BASARABENE

Trecutul așezărilor monahale de dincolo de Prut a fost în atenția mai multor cercetători. În timpul primei ocupații rusești a Basarabiei (1812–1917), o serie de cercetători români de acolo, dar și câțiva ruși au menționat, în lucrările lor, și unele date privitoare la viața monahală de dincolo de Prut: Al. Zasciuk, Alexei Naco, Pavel Crușevan, Nicolae Lașcov, Arsenie Stadnițki – viitor mitropolit –, preotul I. Egorov – toți cu lucrări publicate în limba rusă –, Zamfir Arbore (1848–1933), cu masiva lui monografie, având aproape 800 de pagini, *Basarabia în secolul al XIX-lea* (București, 1898) și cu *Dicționarul geografic al Basarabiei* (București, 1904) etc.

La scurt timp după unirea Basarabiei cu România, a apărut prima monografie despre *Mănăștirile din Basarabia* (în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești” din Chișinău, vol. XI, 1919, și extras, 95 p.), întocmită de arhimandritul Visarion Puiu (1879–1964), viitor episcop de Argeș, apoi de Hotin, mitropolit al Bucovinei, mai târziu al Transnistriei, condamnat la moarte de Tribunalul Poporului din București, „în contumacie”, în 1946, și care și-a petrecut ultimii 20 de ani din viață în exil, în Apusul Europei. În perioada interbelică, au mai apărut o serie de studii consacrate unor mănăștiri basarabene, fie în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești” sau în „Arhivele Basarabiei”, ambele la Chișinău, fie în revistele bisericești ale timpului („Luminătorul” și „Misionarul” la Chișinău, „Însemnări creștine” la Bălți). Ele se datorau mai ales cunoscuților istorici care au activat un timp la Chișinău: Ștefan Ciobanu, Alexandru Boldur, Ștefan Berechet, Nicolae Popovschi, Petre Constantinescu-Iași, Constantin Tomescu, Toma G. Bulat, Paul Mihail și alții. Datorită acestora, trecutul Basarabiei românești a ajuns să fie cunoscut tot mai mult în rândul unor largi categorii de cercetători și intelectuali români¹.

Desigur, în perioada ocupației sovietice a Basarabiei, nu s-au putut continua cercetările privitoare la trecutul românilor de acolo și mai ales al Bisericii și al vieții spirituale, din motive ușor de înțeles. Abia după 1989 au început să reapară lucrări privitoare la istoria Basarabiei – inclusiv a Bisericii și a mănăștirilor –, fie

¹ Amănunte asupra acestor cercetări la Mircea Păcurariu, *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*, Iași, 1993, p. 9–21.

reeditarea lucrărilor unor istorici din perioada interbelică (Ion Nistor, Ștefan Ciobanu, Alexandru Boldur, Nicolae Popovschi, Paul Mihail, Petru Cazacu), fie lucrări noi (Nicolae Ciachir, Ioan Gherman, mitropoliții Nestor Vornicescu și Antonie Plămădeală, Boris Buzilă, Florin Rotaru și alții). În ce privește mănăstirile notăm patru monografii apărute recent: *Mănăstiri basarabene* (sub redacția Antoninei Sârbu și Victor Ladaniuc, Chișinău, 1995), *Mănăstiri și schituri din Basarabia* (de Luminița Ilvițchi, Chișinău, 1999), *Biserici și mănăstiri medievale din Basarabia* (de Vlad Ghimpu, Chișinău, 2000), iar în ultimul timp volumul *Locașuri sfinte din Basarabia* (Chișinău, 2001), întocmit de un grup de tineri cercetători și ziariști și publicată sub patronajul mitropolitului Petru Păduraru al Basarabiei; aduce multe informații noi, mai cu seamă cu privire la situația acestor mănăstiri după 1944 și până azi.

Ultimele trei lucrări citate prezintă date privitoare la așa-numitele „biserici rupestre” de pe malul drept al Nistrului, asupra cărora s-au făcut cercetări mai ales în ultimii ani. Astfel de „așezări monahale rupestre” au fost descoperite în mai multe părți ale țării și li s-au consacrat o serie de studii. Șirul „biserițelor” rupestre se pare că începe cu „peștera Sfântului Andrei” din comuna *Ion Corvin*, pe malul pârâului Cuzgun, în sudul Dobrogei, în care, potrivit tradiției, ar fi stat și Sfântul Apostol Andrei, primul propovăduitor al învățaturii creștine printre daco-geții și grecii de la Pontul Euxin.

Un complex monahal descoperit și studiat recent este cel de la *Dumbrăveni*, în apropierea graniței cu Bulgaria, datat din a doua jumătate a secolului IV, cu o existență de câteva secole. Un altul s-a descoperit în localitatea *Slava Rusă* (fosta Libida, din timpul stăpânirii romane), din piatră și cărămidă, existând din secolele IV–VII. În aceeași zonă, în apropiere de Constanța – Tomisul de altădată –, se găsesc cunoscutele bisericuțe rupestre, șase la număr, de la *Basarabi–Murfatlar*. Toate prezintă asemănări cu alte complexe monahale din diferite părți ale lumii orientale și balcanice.

Asemenea așezări monahale rupestre se găsesc și pe malul drept al Nistrului, puse recent în lumină de cercetătorii menționați. Este adevărat că o datare exactă a lor este greu de făcut, în faza actuală a cercetărilor. În orice caz, în mod cert ele datează încă din primul mileniu creștin, când astfel de așezări rupestre erau foarte răspândite în lumea creștină de atunci, în Egipt, în Orientul Apropiat și în Balcani. Cele mai multe se găsesc pe malul înalt și stâncos al Nistrului, în zona Soroca–Orhei. Chiar și cercetătorii ruși din veacul al XIX-lea, precum și Zamfir Arbore, le consideră ca aparținând primului mileniu creștin; probabil aici s-au refugiat călugării ortodocși „iconoduli” din Constantinopol în secolul al VIII-lea, din cauza persecuțiilor provocate de împărații bizantini „iconoclaști”.

Consemnăm, în primul rând, bisericuța din „peștera lui Bechir”, de mici dimensiuni, săpată în roca de cretă a unui râuleț care se varsă în Nistru, lângă

orașul Soroca. Este formată dintr-un naos și un mic altar; prezintă asemănări cu bisericuțele rupestre de la Dumbrăveni și Basarabi–Murfatlar².

Altă bisericuță rupestră se găsește la *Japca* sau *Șabca* (45 km sud de Soroca), aproape de Nistru. Este greu de stabilit de când există; unii îi plasează începuturile în secolul al XV-lea, deși ar putea fi mult mai veche. În orice caz, aici, la Japca, pe lângă bisericuța rupestră, s-au ridicat, de prin secolul al XVII-lea, o biserică de lemn, iar în secolul al XIX-lea, din piatră, încât viața monahală s-a desfășurat aici fără întrerupere, timp de câteva secole, chiar în perioada sovietică³.

La sud de această așezare monahală rupestră se găsește alta, la *Saharna*, pe râul cu același nume, dar tot lângă Nistru (45 km de la Orhei și 85 km de la Chișinău). Așezarea rupestră are o bisericuță, chilii și alte încăperi. Dimensiunile bisericuței, cu hramul Bunavestire, sunt foarte reduse: 5,3 m lungime, 4,1 m lățime și 2,5 m înălțime. Ca și în cazul celorlalte bisericuțe rupestre, este greu de precizat de când datează; recent s-a emis părerea că ar exista din secolul al XIV-lea⁴.

Mănăstirea rupestră *Țipova* este situată la 40 km de Orhei, pe vârful unei stânci abrupte a Nistrului, la o înălțime de circa 100 de metri față de nivelul apei. Această așezare monahală rupestră are trei niveluri, numărând două bisericuțe și peste 20 de încăperi (chilii) – unite între ele prin scări și galerii interioare –, construite în mai multe etape, începând cu secolele XII–XIII (după alte păreri, din secolele XIII–XIV). Este cea mai impunătoare dintre toate așezările monastice rupestre de pe Nistru⁵.

Menționăm și o așezare rupestră mai târzie, și anume „mănăstirea pârçălabului Bosie”, lângă Orheiul Vechi, săpată în malul stâncos al Răutului, datată 1665, după cum arată pisania⁶.

La o distanță de aproximativ 250 m de aceasta, tot pe malul Răutului, lângă satul *Butuceni* (circa 15 km de Orhei), se găsește un alt complex monahal, considerat ca existând încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui de-al XIV-lea. Întregul complex este format dintr-o bisericuță și 11 chilii; probabil din cauza prăbușirii unor stânci, bisericuța și chiliile au fost abandonate și în locul lor a fost construită „Mănăstirea lui Bosie”. La aproximativ 1 km depărtare, există un complex și mai vechi, cu alte încăperi săpate în piatră (cea mai mare fiind rezervată bisericii), cunoscut sub numele de „Mănăstirea Peștera”⁷.

² Vlad Ghimpu, *Mănăstirea rupestră de la Peștera lui Bechir din Soroca*, în „Tyragetia”, VI–VII, Chișinău, 1998, p. 43–56; idem, *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia*, Chișinău, 2000, p. 144–162.

³ Primul care s-a ocupat de bisericile rupestre de la Japca, Saharna și Țipova a fost J. Egorov, în „Buletinul Societății Istorico-Arheologice Bisericești” din Chișinău, din 1918. Vezi și Luminița Ilvițchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, Chișinău, 1999, p. 37; Vlad Ghimpu, *Biserici și mănăstiri...*, p. 166–173.

⁴ Vlad Ghimpu, *Biserici și mănăstiri...*, p. 163; a se vedea și L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 40.

⁵ Vlad Ghimpu, *Biserici și mănăstiri...*, p. 174–178; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 34–36.

⁶ Vlad Ghimpu, *Mănăstiri rupestre din Orheiul Vechi*, în „Tyragetia”, VI–VII, Chișinău, 1998, p. 35–42; idem, *Biserici și mănăstiri...*, p. 133–135.

⁷ Eugen Bârză, *Reevaluări cronologice ale complexului monastic rupestru Butuceni–Orhei*, în „Arta '97”, Chișinău, 1997, p. 130–139; Vlad Ghimpu, *Biserici și mănăstiri...*, p. 137–138; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 38–39.

O altă așezare monahală rupestră exista la *Molovata*, tot în zona Orhei-Chișinău, pe malul stâncos și abrupt al Nistrului, cu o bisericuță (naosul aproape pătrat, 3,70×3,80 m) și cu câteva chilii. În sfârșit, notăm și pe cele din nordul Basarabiei, în apropiere de *Hotin*, iar altele tocmai în sud, lângă *Cetatea Albă*, tot pe malul stâncos al Nistrului⁸.

Toate aceste așezări monahale rupestre constituie mărturii istorico-arheologice indiscutabile asupra vechimii și continuității credinței și spiritualității ortodoxe românești în teritoriile dintre Prut și Nistru.

✠

✠

Viața monahală de dincolo de Prut a continuat, sub alte forme, în tot cursul evului mediu. După întemeierea statului moldovean independent, mănăstirile și schiturile de dincolo de Prut au fost ctitorite de unii dintre domnitorii țării, de unii boieri sau chiar de călugări și credincioși. Vom enumera pe cele mai însemnate, subliniind și importanța lor culturală și spirituală, acolo unde este cazul.

Într-un act din 25 aprilie 1420, emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun, era menționată *Mănăstirea lui Varzăr*, în ținutul Orhei, care, mai târziu, va fi cunoscută sub numele de *Vărzărești*⁹. Puține știri au rămas despre ea. Va fi cunoscut pustiirile tătarilor, ca și trecerile oștilor rusești în secolele XVIII și XIX. În 1770 era refăcută de un protopop, Constantin Măcărescu, împreună cu tatăl său, preotul Vlasie, călugărit sub numele de Varlaam; în 1796 s-a ridicat o nouă biserică¹⁰.

Într-un alt act, tot de la Alexandru cel Bun, datat 10 februarie 1429, era consemnată „mănăstirea de la *Vășnevăț*”, în ținutul Lăpușna, unde era egumen un Chiprian, pe care domnitorul o dăruia, împreună cu cinci sate, soției sale, Malina, și fiilor lor, „ca să le fie uric cu tot venitul ei”. Presupunem că este Mănăstirea *Chipriana* sau *Căpriana* de mai târziu, în ținutul Lăpușna, cărmuită de acel prim egumen cunoscut după nume, Ciprian¹¹. Se pare că o biserică nouă la Căpriana a zidit Ștefan cel Mare, prin 1470. Câteva decenii mai târziu a fost refăcută de Petru Rareș, prin 1545; tot el a înzestrat-o cu mai multe moșii, cum va face și Alexandru Lăpușneanu. Noi biserici se vor construi în incinta ei în secolul al XIX-lea, cum vom relata în paginile următoare¹².

⁸ L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 41.

⁹ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 136–137; *Documente privind istoria României. A. Moldova, I (1384–1475)*, București, 1954, p. 41, doc. 48.

¹⁰ Arhimandritul Visarion Puiu, *Mănăstiri din Basarabia*, Chișinău, 1919, p. 81; Ștefan Berechet, *Mănăstirile*, în vol. *Basarabia*, Chișinău, 1926, p. 210.

¹¹ *Documente privind istoria României. A. Moldova, I (1384–1475)*, București, 1954, p. 76, doc. 87.

¹² Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 18–21; Ștefan Berechet, *Mănăstirea Căpriana*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice–Basarabia” (cităm ACMIB), VII, 1928, p. 89–109; idem, în vol. *Basarabia*, 1926, p. 211–214; mitropolitul Nestor Vornicescu, *Mănăstirea Căpriana – vechi centru de spiritualitate românească în Codrii Lăpușnei*, în vol. său *Studii de teologie istorică*, Craiova, 1998, p. 155–166.

Tradiția populară atribuie lui Ștefan cel Mare și Sfânt ctitorirea unor paraclise și biserici în cetățile *Chilia*, *Cetatea Albă* și *Hotin*; presupunem că au fost distruse după ce forțele otomane au ocupat aceste cetăți, ori au fost transformate în geamii¹³.

În secolul al XVI-lea, Petru Rareș ctitorește biserica de la Căpriană, cum am relatat mai sus. Nu este exclus ca printre ctitorii acestui secol să se fi numărat și domnitorul Alexandru Lăpușeanu, originar din ținutul Lăpușnei.

În secolul al XVII-lea, Vasile-Vodă Lupu zidește biserica cu hramul Sfântul Dumitru din *Orhei*, în 1639, care se va numi și „biserica domnească”, existentă și azi, precum și o biserică cu hramul Sfântul Nicolae în *Chilia Nouă*, lângă cetate, în anii 1647–1648¹⁴.

Spre sfârșitul secolului, Constantin Brâncoveanu a zidit o mănăstire, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, la *Ismail*, localitate aflată pe atunci în cuprinsul Mitropoliei Proilaviei (Brăilei)¹⁵.

În același secol, stolnicul Mihai Hâncu, un localnic, a ridicat mănăstirea care îi va purta numele, *Hâncu*, situată pe apa râului Cogâlnic, în ținutul Lăpușna. Arsă de tătari după aproximativ un secol, ea va fi apoi reclădită după anul 1772. Va cunoaște o frumoasă dezvoltare în secolul al XIX-lea și în perioada interbelică¹⁶.

Secolul al XVIII-lea reprezintă perioada de apogeu în istoria monahismului basarabean, în sensul că numărul mănăstirilor și al schiturilor a sporit în mod simțitor. Nu erau ctitorii domnești, căci în epoca zisă „fanariotă” numărul acestora era destul de redus, ci ctitorii ale unor boieri, negustori, răzeși, preoți, dar mai ales ale unor călugări și călugărițe. Oricum, erau așezări monahale mai modeste, cu resurse materiale destul de restrânse, situate mai ales în codri. Vom consemna doar pe cele mai importante.

Mănăstirea *Hârbovăț* (sau *Gârbovăț*), la aproximativ 40 km de Orhei și 50 km de Chișinău, este ctitorită de boierul Constantin Carpuz, în jurul anului 1730; prin 1762 a fost refăcută, arsă în trei rânduri de turci și de tătari și refăcută în 1816 (cu hramul Adormirea Maicii Domnului) de Ștefan Lupu din Chișinău, devenit monahul Serapion, și soția sa Elena, călugărită la schitul Tabăra, împreună cu un arhimandrit Serafim¹⁷.

¹³ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 207–208.

¹⁴ ACMIB, I, 1924, p. 46–49; a se vedea și Ștefan Berechet, *Când a zidit Vasile Lupu biserica din Orhei?*, în „Revista arhivelor”, București, an. II, nr. 3, 1926, p. 406–409; Gheorghe Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 131–133 și 157–159.

¹⁵ Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 24.

¹⁶ *Ibidem*, p. 45; Leon T. Boga, *Acte privitoare la Mănăstirea Hâncu*, în „Arhivele Basarabiei” (cităm AB), an. II, 1930, nr. 1, p. 92–110; mitropolitul Nestor Vornicescu, *Mănăstirea Hâncu, centru de spiritualitate românească în secolele XVII–XX*, în vol. *Studii de teologie istorică*, Craiova, 1998, p. 167–170.

¹⁷ Aurel Sava, *Mănăstirea Hârbovățul, 1730–1816*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău” (cităm RSIAB), XXIV, 1934, p. 321–360 (și extras); *Mănăstiri basarabene*, Chișinău, 1995, p. 61–62; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 58–61.

Mănăstirea *Hârjauca* (la 50 km de Orhei și 60 km de Chișinău) este ctitorită, după o ipoteză mai nouă, în jurul anului 1740, de călugărul Teodosie-Teoctist, pe moșia boierului Niculiță. Inițial s-a construit o biserică din lemn și câteva chilii. Urmașii boierului Niculiță i-au dăruit peste 2 000 de ha de pădure și 26 ha de teren arabil. O adevărată renaștere va cunoaște în prima jumătate a secolului al XIX-lea¹⁸.

Mănăstirea *Țigănești* (la 30 km de Orhei și 35 km de Chișinău) a fost întemeiată în 1725; atunci s-a ridicat o biserică din lemn, prin jertfele materiale ale serdarului Lupu Dencu, ale ginerelui său, Enache șetrarul, și ale unor răzeși din satele învecinate¹⁹.

Tot în părțile Orheiului se află Mănăstirea *Tabăra* (25 km de Orhei și 35 km de Chișinău). A fost ctitorită de boierul Gheorghe Russo, prin 1784; după o altă opinie ar fi ctitoria unui Darie Carp²⁰. Mănăstirea *Răciula* (sau *Reciula*) – la 36 km de Orhei și 46 km de Chișinău – a fost ridicată de preoții Andrei și Ioan Roșca din Pașcani, cu ajutoare din partea răzeșilor Simion și Constantin Statu, prin 1798²¹.

În aceeași zonă a Orheiului, un ieromonah Iosif – venit de la Căpriana –, a ridicat, în anul 1783, o biserică cu hramul Sfântul Nicolae, întemeind un schit care s-a numit apoi *Condrița* (la 25 km de Chișinău). A dobândit statutul de mănăstire mult mai târziu²².

Începuturile Mănăstirii *Curchi* sau *Curchiul* sunt învăluite în legende, încât cu greu se pot stabili numele ctitorilor și data întemeierii. Cea mai plauzibilă ipoteză ni se pare aceea potrivit căreia a fost întemeiată înainte de anul 1765, de frații Iordache și Mihai Curcă; ei au ridicat o biserică din lemn, cu hramul Sfântul Dumitru. O biserică din piatră, cu hramul Nașterea Maicii Domnului, a fost construită în anii 1808–1810, de ardeleanul Teodor (Toader) Sabău, fost ofițer în armata rusă; este o biserică de mari dimensiuni, asemănătoare cu catedrala Sfântul Andrei din Kiev și cu biserica mare a Mănăstirii Smolnâi din Petersburg. Acest nou ctitor s-a călugărit apoi sub numele Filaret și a înzestrat mănăstirea cu sute de deseatine de pământ²³.

Mănăstirea *Frumoasa* sau *Frumușica* (la 32 km de Orhei și 47 km de Chișinău) datează din anii 1804–1805, când răzeșul văduv Efrem Jurcu, din satul Olișcani – devenit monahul Eftimie –, împreună cu câțiva călugări, a ridicat o bisericuță din lemn și câteva chilii²⁴.

Probabil încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea exista și Schitul *Hirova* sau *Ciurova* (18 km de Orhei și 36 km de Chișinău); distrus de tătari, a fost refăcut după 1805, cu sprijinul credincioșilor din jur²⁵.

¹⁸ *Mănăstiri basarabene*, p. 116; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 62.

¹⁹ Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 59–62; Ștefan Ciobanu, *Mănăstirea Țigănești*, în ACMIB, III, 1931, p. 3–18; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 66.

²⁰ V. Puiu, *op. cit.*, p. 79–80; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 80–81.

²¹ V. Puiu, *op. cit.*, p. 3–18; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 96–97.

²² V. Puiu, *op. cit.*, p. 29–30; *Mănăstiri și biserici*, p. 47–48; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 95.

²³ V. Puiu, *op. cit.*, p. 31–36; Constantin Tomescu, *Acte de la mănăstirea Curchi*, în AB, 1929, nr. 3, p. 98–117; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 76–79.

²⁴ Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 39–40; *Mănăstiri basarabene*, p. 107–108.

²⁵ Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 68.

În sfârșit, tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe la 1770, a avut loc o refacere a străvechii mănăstiri de la *Vărzărești* (circa 60 km de la Chișinău); ea s-a făcut de către fostul preot Vlașje, călugărit sub numele de Varlaam, și de fiul său, protopopul Constantin Măcărescu, iar în 1796 s-a construit o biserică nouă²⁶.

În apropiere de Chișinău, deci în ținutul Lăpușna, se găsea una dintre cele mai importante așezări monahale ale Basarabiei, Mănăstirea *Suruceni*. Inițial era un schit, cu o biserică din lemn, întemeiat în 1785, de un ieromonah Iosif, care a devenit apoi primul egumen, cu ajutorul pitarului Casian Suruceanu²⁷.

Un număr însemnat de mănăstiri se găseau în ținutul *Soroca*, inițial simple schituri ctitorite de călugări sau de răzeși din satele din împrejurimi. De pildă, la *Japca* sau *Șabca*, pe malul Nistrului, la 45 km de Soroca, pe lângă biserica rupestră pe care am consemnat-o în alt loc, ieromonahii Iezechiil, Nicodim și Teodosie, veniți de la schitul Deleni, din județul Botoșani, au ridicat o biserică nouă și chiliile din lemn, în jurul anului 1770²⁸.

Mănăstirea *Dobrușa* (58 km de Orhei și 100 km de Chișinău), lângă localitatea Șoldănești, mai târziu una dintre cele mai însemnate mănăstiri ale Basarabiei, a fost întemeiată de călugărul Ioasaf, venit din Mănăstirea Probota, prin 1772. Lucrările de construcție a biseriței din lemn, cu hramul Sfântul Nicolae, și a chiliilor au fost terminate câțiva ani mai târziu, de unii călugări veniți de la Curchi; inițial a fost „închinată” Mănăstirii Probota. După ce aceasta a fost închinată Sfântului Mormânt din Ierusalim, Dobrușa a împărțit aceeași soartă²⁹.

O primă biserică la Mănăstirea *Rughi sau Rudi*, tot din județul Soroca (50 km de Soroca), a fost ridicată de frații Andronache și Teodor Rudea (Rudi), împreună cu negustorul Simion Donciu din Moghilău, dincolo de Nistru. Și-a întrerupt activitatea în 1846, ca apoi să fie redeschisă în 1921³⁰.

O răzeșoaică, Maria din Cotiujeni, călugărită sub numele Mitrodora, a pus bazele Schitului *Coșilauca* sau *Cușelauca* tot în ținutul Soroca, în jurul anului 1786³¹. Iar biserica Mănăstirii *Călărășauca* sau *Călărășăuca*, în nord, pe Nistru, în fața orașului transnistrean Movilău (Moghilev), este construită de un oarecare Hagi Marcu Donici din Movilău, în 1780–1782, pe locul unei biserici mai vechi, din lemn. S-a zidit cu binecuvântarea patriarhului Avramie al Ierusalimului, aflat pe atunci în Moldova. Inițial depindea de Mănăstirea Sfântul Sava din Iași, închinată Sfântului Mormânt³².

Rezultă că mănăstirile și schiturile de dincolo de Prut erau ctitorite de domnitorii țării (Căpriană și Ismail), de boieri (Hâncu, Hârbovăț, Țigănești,

²⁶ *Ibidem*, p. 81.

²⁷ *Ibidem*, p. 57.

²⁸ Vezi G. Bezviconi, *Mănăstirea Japca din județul Soroca*, București, 1942, 280 p., passim.

²⁹ Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 37–38; Glicherie Lovin, *Acte de la Mănăstirea Dobrușa*, în AB, 1929, p. 90–99 și 1930, nr. 1, p. 111–117; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 88–89.

³⁰ Al. Protenco, *Istoria Schitului Rudi*, în RSIAB, XVI, 1925, p. 3–17; Nicolae Țiganco, *Mănăstirea Rughi*, în ACMIB, II, 1928, p. 111–124; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 73.

³¹ Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 66.

³² *Ibidem*, p. 63–64; L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 85.

Tabăra), de călugări (Dobrușa, Saharna, Condrița, Japca, Suruceni), de călugărițe (Coșilauca), de preoți de mir (Răciula, Hirova, Vărzărești), de răzeși sau târgoveți (Rughi, Curchi, Călărășauca, Frumoasa). Trebuie reținut în mod deosebit faptul că toți ctitorii acestor așezăminte monahale – indiferent de starea lor socială sau materială – erau români.

Majoritatea aveau o situație materială corespunzătoare, fiind înzestrate de ctitori cu diferite proprietăți (mai ales în cazul celor boierești). Câteva dintre ele au fost închinatelor Locurilor Sfinte, Mitropoliei Moldovei sau Episcopiei de Huși.

Este greu să ne facem o imagine asupra activității culturale pe care au desfășurat-o aceste mănăstiri și schituri. Fără îndoială că fiecare dintre ele aveau manuscrise și cărți liturgice, necesare pentru săvârșirea slujbelor, sau cărți de învățătură pentru obștea monahală; presupunem că unele manuscrise vor fi fost copiate chiar de călugării din obștea respectivă, dar numeroasele războaie ruso-turce, pustiirile venite din partea tătarilor, iar mai târziu măsurile dure luate de ocupații sovietici, apoi de comuniștii „moldoveni”, au dus la pierderea multor manuscrise și tipărituri, dar mai ales a unor documente, pe baza cărora s-ar fi putut reconstitui trecutul acestor așezări monahale. În orice caz, acele manuscrise și tipărituri au avut un însemnat rol moral-spiritual și național în rândul credincioșilor români de dincolo de Prut.

Prin Tratatul de pace de la București, din 16 mai 1812, dintre Rusia și Imperiul Otoman, Moldova a pierdut teritoriul dintre Prut și Nistru, el fiind anexat la Rusia țaristă. De acum înainte, Basarabia, cum a fost numită de noii stăpânitori, ajunge o simplă gubernie, parte integrantă a Rusiei țariste, pierzându-și curând orice autonomie, promovându-se o politică de rusificare, prin administrație, școală și Biserică.

Noua Arhiepiscopie a Chișinăului și Hotinului – cu sediul în Chișinău –, creată printr-un ucuz al țarului Alexandru I, din 21 august 1813, a fost condusă de ierarhi ruși și ucraineni, cu excepția primului arhiepiscop, românul Gavriil Bănulescu-Bodoni (1813–1821). Noua eparhie a fost organizată în forme tipic rusești și subordonată Sfântului Sinod al Bisericii Ruse din Petersburg.

În acest context, a început o etapă nouă și în istoria Bisericii ortodoxe românești din Basarabia, implicit în viața monahală. Trebuie să recunoaștem că sub aspect economic, mănăstirile au cunoscut o stare de prosperitate; acolo nu s-a pus nicicând problema vreunei „secularizări” a averilor mănăstirești, cum a fost cazul în România, în 1863, în timpul lui Alexandru Ioan Cuza. Disponând de imense posibilități materiale s-au putut construi biserici noi aproape în toate mănăstirile basarabene, impresionante prin dimensiuni, prin arhitectura lor – este adevărat, specific rusească –, prin pictură și obiectele de cult cu care au fost înzestrate. Din nefericire, cu rare excepții, poate tocmai din aceste considerente nu se poate vorbi de o viață duhovnicească superioară, așa cum se înregistra în foarte multe mănăstiri din dreapta Prutului, influențate de „curentul paisian”, născut în mănăstirile Neamț–Secu.

După anexarea Basarabiei la Rusia, multe dintre schiturile mai puțin importante au fost desființate, iar viețuitoșii lor mutați în alte mănăstiri și schituri. Printre acestea se numărau schiturile: Cucuruzeni, Fântâna Doamnei, Ghitici, Hârtop, Horodiște, Ignăței, Mana, Popăuți, Râșca, Recea, toate în ținutul Orhei, Cosăuți, Poiana, Rezina, Cărătura, Rughi – pe care l-am amintit, desființat în 1846 –, toate în ținutul Soroca³³.

În 1918, la unirea Basarabiei cu România, existau 13 mănăstiri și patru schituri de călugări: Căpriansa, Condrița, Hâncu, Suruceni, Noul Neamț (Chițcani), Ismail (Cetatea, cu schitul Terapont), Curchi (cu schitul Pripiceni), Dobrușa, Frumoasa, Hârbovăț, Hârjauca (cu schitul Bocancea), Saharna (cu schitul Țipova) și Țigănești; 7 mănăstiri de călugărițe: Călărășauca, Coșilauca, Japca, Hirova, Răciula, Tabăra și Vărzărești și un schit de călugărițe la Borisovca–Ismail.

Dintre acestea, Căpriansa și Condrița erau închinare Mănăstirii Zografu din Muntele Athos, iar Dobrușa, Călărășauca și Mănăstirea din Ismail – Cetatea erau închinare Sfântului Mormânt (Patriarhia Ierusalimului)³⁴.

Notăm aici și faptul că în 1813 mitropolitul Gavriil Bănulescu a trecut Mănăstirea Căpriansa, cu toate moșiile ei (închinare Mănăstirii Zografu din Muntele Athos), sub directa sa conducere, pentru întreținerea arhiepiscopului, deci devenea un fel de „metoc al Arhiepiscopiei”. În 1837, la stăruințele monahilor athoniți, a fost reînchinată Mănăstirii Zografu, iar arhiepiscopii Chișinăului au primit Mănăstirea Hârjauca, cu toate moșiile ei. La 9 mai 1873, toate averile mănăstirilor închinare sau neînchinare din Basarabia au trecut sub controlul Ministerului de Externe din Petersburg³⁵.

Majoritatea călugărilor și călugărițelor proveneau din familii de răzeși români – mai puțini din familii de preoți sau de târgoveți – din satele învecinate mănăstirilor. Călugării ruși sau ucraineni s-au așezat treptat în mănăstirile și schiturile noastre, fiind numiți apoi – aproape în exclusivitate – în posturile de egumeni ai mănăstirilor și schiturilor respective. Aproape toți erau cu puțină învățătură, unii chiar neștiutori de carte, fiind implicați mai mult în problemele economice ale mănăstirilor; se călugăreau puțini absolvenți de seminar sau de academii teologice.

Primul mitropolit al Basarabiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni, s-a interesat de mănăstiri, dispunând să se introducă în fiecare „viața de obște”, așa cum văzuse el însuși la Muntele Athos sau la Mănăstirea Neamț, pe când era îndrumată de starețul Paisie. S-a introdus inițial în Mănăstirea Hâncu; în celelalte mai târziu, până în 1830, întrucât inițial s-au semnalat împotriviri din partea călugărilor. Încă din primul an de activitate, 1813, a numit un „blagocin” (exarh sau inspector) peste toate mănăstirile și

³³ Lista acestor schituri desființate la V. Puiu, *op. cit.*, p. 12–17. Există un schit din lemn și în târgul Soroca, ctitorit de Emandachi Ruset, în 1752, dispărut; tot în Soroca o biserică de mir, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, ridicată în 1770 de protopopul Teodor Stamate, refăcută în deceniile următoare de alți credincioși români. Cf. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 773.

³⁴ Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 10–11.

³⁵ *Ibidem*, p. 20.

schiturile din eparhie, care avea îndatorirea de a introduce viața de obște și de a controla întreaga activitate care se desfășura în ele. Această funcție a fost menținută în tot cursul ocupației rusești, dar mulți dintre blagocini erau străini³⁶.

Sub raport constructiv, s-au înregistrat realizări majore. S-a introdus treptat, în construcția unor biserici mănăstirești și din târguri, stilul specific arhitecturii rusești, mai ales turlele, în forma unor bulbi de ceapă. Vom prezenta, în continuare, cele mai reprezentative biserici mănăstirești construite în această perioadă.

De pildă, însuși mitropolitul Gavriil Bănulescu a refăcut biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului din Mănăstirea *Căpriana*, „zdruncinată de vechime și cutremure”. În 1840 s-a construit o biserică nouă, cu hramul Sfântul Gheorghe, de către egumenul Ilarion. La Căpriana a fost îngropat și primul cărmuitor al Bisericii basarabene, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. În 1822, s-a zidit o biserică nouă la *Dobrușa*, cu hramul Sfântul Nicolae, cu ajutorul boierului Toma Cosma, cel care ctitorise și biserica din Iași care îi poartă numele (o altă biserică s-a construit aici, în 1847), alta la *Tabăra* (1828). În 1825 boierul Constantin Androne ctitorește o impunătoare biserică, cu hramul Înălțarea Domnului (rezidită, cu trei altare, în 1912), la Mănăstirea *Japca*. Tot acolo, un credincios cu numele Mihail Labă-Lobov, din Chișinău, zidește o biserică cu hramul Sf. Arhanghel Mihail, în 1849. În 1835 s-a zidit o biserică nouă, cu hramul Cuvioasa Paraschiva, la Mănăstirea *Hâncu*, prin strădaniile starețului Dosoftei, iar în 1836 s-a zidit o biserică nouă, cu hramul Sfântul Nicolae, la Mănăstirea *Hirova*, prin strădaniile stareței Elisabeta Herescu. În 1835 s-a construit un schit nou, cu hramul Sfântul Terapont, în *Ismail*, cu cheltuiala țarului Nicolae I, în amintirea trecerii oștilor rusești peste Dunăre, în 1828, când începea un nou război cu Imperiul Otoman.

În deceniile următoare, mai ales sub păstorirea arhiepiscopului Irinarh Popov (1844–1858, fost la Riga, mai târziu la Camenetz – Podolsk și la Riazan), s-au zidit noi biserici mănăstirești la *Coșilauca* (de stareța Eupraxia – Elena Costin, în 1855), la *Călărășauca* (o biserică din zid, în 1855, cu hramul Sfântul Mitrofan, și una din lemn, ctitorită de generalul român Nicolae Cerchez și soția sa Ana, în 1853), la *Hârjauca* („mănăstire arhiepiscopală” din 1837 până în 1918, unde s-a zidit o biserică impunătoare, cu hramul Sfântul Spiridon), apoi la *Răciula* (1845), *Țigănești* (1846), *Ismail* (1852), *Tabăra* (1857) etc.³⁷.

Pe lângă vechile mănăstiri basarabene menționate aici, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a înființat încă una, și anume *Noul Neamț* sau *Chițcani*, după numele satului în care se găsește, pe Nistru, în apropiere de Tighina. Înființarea ei era, într-un fel, o consecință a secularizării averilor mănăstirești din România, în 1863, în timpul lui Alexandru Ioan Cuza. Mănăstirea Neamț avea în Basarabia 14 moșii, care erau administrate pe atunci de ardeleanul Teofan Cristea, care stătea în Chițcani, unde au plecat și câțiva călugări nemțeni, nemulțumiți de legea secularizării, în frunte cu duhovnicul Andronic Popovici, fiu de preot din Lungani-Iași (mama era,

³⁶ *Ibidem*, mai ales p. 8–9; Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p. 95–99 (și reeditarea din anul 2000).

³⁷ Visarion Puiu, *op. cit.*; Mănăstiri basarabene și L. Ilvițchi, *op. cit.*

însă, originară din Bălți). În 1864, ieromonahii Teofan și Andronic au obținut acordul Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse din Petersburg de a întemeia o mănăstire nouă pe moșia Chițcani, urmărind să se închinovieze acolo până la 50 de călugări, de preferință de la Mănăstirea Neamț. Noua mănăstire urma să fie considerată „fiică duhovnicească” a celei dintâi și să păstreze legăturile cu Mitropolia Moldovei, prevedere care, treptat, nu s-a mai respectat. Biserica mare, cu hramul Înălțarea Domnului, a fost sființită la 5 noiembrie 1878, de arhiepiscopul de atunci al Chișinăului, Pavel Lebedev. Primul egumen a fost Teofan Cristea, urmat de Andronic Popovici (1820–1893). Acesta a scris câteva lucrări istorice, din care doar două au văzut lumina tiparului, iar restul au rămas în manuscris. Printre altele, la Noul Neamț a scris o *Istorie pentru sfintele mănăstiri Neamțul și Secul*³⁸.

În noua mănăstire s-au zidit patru biserici impunătoare: Înălțarea Domnului (numită „Soborul”), Adormirea Maicii Domnului, Înălțarea Sfintei Cruci și Sfântul Nicolae, încât avea aspectul unei adevărate „lavre” rusești. Mănăstirea Noul Neamț a avut un important rol spiritual pentru credincioșii români de pe ambele maluri ale Nistrului, întreținând, în continuare, strânse legături și cu mănăstirile din Moldova liberă (al treilea stareț a fost tot un român, arhimandritul Gherman Iremicioi, din 1893 până după 1918)³⁹.

După 1863, când a avut loc secularizarea averilor mănăstirești din România, din ordinul Guvernului țarist averile mănăstirilor neînchinat din Basarabia au fost arendate prin licitație publică, ceea ce a contribuit la o creștere însemnată a veniturilor lor. În schimb, moșiile Mănăstirii Căpriană, închinată mănăstirii bulgare Zografu din Muntele Athos, au continuat să fie administrate de trimișii aceleia, ceea ce a dus la ruina ei materială. Abia în 1915, după ce Bulgaria a intrat în război împotriva Rusiei, moșiile ei au fost trecute în proprietatea statului și în fruntea ei a fost numit un egumen rus⁴⁰.

³⁸ Date biobibliografice despre Andronic Popovici, la Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996, p. 357–358; ed. a II-a, 2002, p. 390.

³⁹ Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 51–52; vezi și L. Ilvițchi, *op. cit.*, p. 103–106, și Vasile Bârză, *Noi știri istorice privind întemeierea mănăstirii Noul Neamț*, în „Teologie și viață”, Iași, serie nouă, an. 9 (75), 1999, nr. 1–6, p. 67–94.

⁴⁰ Merită să fie consemnate aici și câteva date statistice despre averile mănăstirilor basarabene din 1870. Dintr-un total de 168 de moșii mănăstirești (aproximativ a opta parte din teritoriul Basarabiei), Patriarhia Ierusalimului (Sfântul Mormânt) avea 35 de moșii (73 958 deseatine), Mănăstirea Sf. Ecaterina din Muntele Sinai 13 moșii (15 049 deseatine), mănăstirile athonite Vatoped 48 (64 181 deseatine), Zografu 23 (49 895 deseatine), Sfântul Pavel 6, Xiropotamu 2, Ivir 1, școala Patriarhiei ecumenice din Constantinopol 6, Patriarhia Antiohiei 1, deci un număr de 135 de moșii. La acestea se adăugau și proprietățile unor instituții bisericești din Moldova liberă: Mitropolia din Iași 4, Episcopia Hușilor 12, Mănăstirea Neamț 14, Slatina 1, Pângărați 1, Biserica Sf. Gheorghe–Lozonschi din Iași 1 (cu un total de 56 084 deseatine).

Abia în 1873 s-a luat o măsură nouă, în sensul că toate terenurile agricole și pădurile care aparțineau mănăstirilor să fie administrate de Ministerul Domeniilor din Petersburg. Tot atunci s-a înființat Direcția Averilor Mănăstirești din Basarabia și s-au luat măsuri pentru o repartizare mai judicioasă a acestor venituri, încât au putut beneficia de ele multe instituții culturale și bisericești, între care și școlile eparhiale din Chișinău și Edineți, dar și Locurile Sfinte din Orient, cărora le

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-au construit câteva biserici mănăstirești noi – unele adevărate monumente de artă, cu influențe ale stilului arhitectonic rusesc –, la *Vărzărești* (1863), *Saharna* (1883), *Condrița* (1895–1897). În 1870 s-a întemeiat un schit la *Bocancea*, dependent de Mănăstirea Hârjauca, iar în 1903 un schit la *Pripiceni*, dependent de Mănăstirea Curchi. Case noi pentru egumeni și călugări s-au zidit aproape peste tot.

La începutul secolului al XX-lea s-au construit biserici noi la *Căpriana* (1903), *Răciula* (1906–1910), *Japca* (1912–1916). În timpul primului război mondial, în 1916, mănăstirile Japca și Călărășauca au fost transformate în mănăstiri de maici, fiind aduse acolo călugărițe rusoaiice, refugiate din teritoriile poloneze anexate la Rusia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Schitul Suruceni a fost declarat tot atunci mănăstire⁴¹.

În multe mănăstiri basarabene, arhiepiscopii de la Chișinău au numit egumeni (nastoiateli) ruși sau ucraineni, mai ales la cele mari, cu resurse materiale deosebite: Căpriana, Japca, Frumoasa, Hârbovăț, Hâncu, Suruceni. La fel era și cazul Mănăstirii Hârjauca (încredințată direct arhiepiscopului pentru întreținere) și cea de la Curchi (a episcopului vicar, din 1868), cărmuite de „locțiitorii” (namestnicii) acestora. Mulți egumeni aveau studii teologice superioare; unii erau și profesori la Seminarul Teologic din Chișinău. Fiind ruși sau ucraineni, autoritățile bisericești îi transferau adeseori de la o mănăstire la alta, chiar și dincolo de Nistru, după cum cereau interesele politice și bisericești ale statului rus. Aceeași soartă o aveau și călugării români care manifestau sentimente naționale, cum a fost cazul arhimandritului Gurie Grosu, care, în 1909, a fost numit egumen la o mănăstire din gubernia Smolensk.

Conducerea eparhială din Chișinău a cerut, în mai multe rânduri, să-i oblige pe călugări să învețe limba rusă. S-au înființat și câteva școli mănăstirești în care se predă în limba rusă. În mănăstirile conduse de străini, s-a creat a doua „strană”, cea în care se cânta în slavonă; se înțelege că și egumenii sau ieromonahii ruși sau ucraineni slujeau tot în slavonă. Toate mănăstirile erau controlate și îndrumate de acei „blagocini” sau exarhi mănăstirești, care funcționau încă din 1812, unii dintre ei fiind ruși sau ucraineni⁴².

În pofida acestor situații nefericite, majoritatea zdrobitoare a monahilor erau români. Deși erau fără o pregătire școlară corespunzătoare – unii fără nici o pregătire –, ei au avut meritul de a fi menținut legătura cu masele de credincioși – țărani –, din rândul cărora proveneau, păstrând astfel tradițiile și datinile românești. În pofida atâtor restricții și încercări de rusificare, mănăstirile basarabene au continuat să fie – poate singurele – adevărate focare de învățătură și de viață românească. Tot ca fapt pozitiv trebuie să notăm că multe mănăstiri aveau – încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar mai ales de la începutul celui de-al XX-lea – azile pentru copii orfani, provenind

reveneau două cincimi din venituri. Cf. Iosif Parhomovici, *Câteva date noi privitoare la moștile mănăstirilor închinat din Basarabia*, în RSIAB, XIII, 1921, p. 35–37.

⁴¹ Apud Visarion Puiu, *op. cit.*

⁴² Cf. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 429–433.

din familii de preoți sau de țărani din satele învecinate: Hârbovăț, Hârjauca, Dobrușa, Curchi, Japca (toate de băieți), Răciula, Hirova și Coșilauca (de fete).

În încheierea acestor considerații notăm că din rândul monahilor basarabeni, câțiva s-au remarcat în mod deosebit. Cel mai de seamă a fost *Arsenie Stadnițchi* (1862–1936), fiu de preot din Comarova–Hotin, magistru în teologie al Academiei Duhovnicești din Kiev, profesor la Seminarul din Chișinău, apoi rector al celui din Novgorod, profesor și rector al Academiei Duhovnicești din Moscova, care i-a conferit titlul de doctor pentru lucrările privitoare la istoria Bisericii românești, episcop, apoi arhiepiscop de Pskov, mitropolit al Novgorodului, iar în 1917 unul dintre cei trei candidați pentru ocuparea scaunului de patriarh al Rusiei, condamnat și exilat la Tobolsk, în timpul regimului bolșevic, iar spre sfârșitul vieții mitropolit la Tașkent⁴³. Îl consemnăm apoi pe arhimandritul *Anatolie Tihai* (Chihai), originar din Tărăsăuți–Hotin, absolvent al Academiei Duhovnicești din Kiev, care a activat în cadrul Misiunii Ortodoxe Ruse din Japonia – la Hackodate și Osaka –, alături de cunoscutul misionar mitropolitul Nicolae Kasatchin (fratele său, Iacob, absolvent al Seminarului din Chișinău, a fost cântăreț în Osaka, căsătorit cu o japoneză)⁴⁴. Iar între cei care au militat activ pentru unirea Basarabiei cu România, în 1918, s-au numărat mai ales arhimandriții *Gurie Grosu*, revenit în Basarabia în 1917, și *Dionisie Erhan*, egumenul Mănăstirii Suruceni. Primul a devenit arhieru în 1918, arhiepiscop al Chișinăului în 1920, iar în 1928 ridicat la demnitatea de mitropolit al Basarabiei, iar Dionisie Erhan a fost hirotonit arhieru vicar încă din 1918, iar în 1934 a fost ales episcop la Ismail.

După Unirea din 1918, începe o etapă nouă nu numai în istoria Basarabiei, ci și în istoria monahismului românesc de acolo. Mănăstirile erau îndrumate acum de arhiepiscopii-mitropoliți din Chișinău sau de ierarhii din cele două eparhii noi, înființate în 1923, la Ismail și Bălți. Deși acum nu mai aveau posibilitățile materiale de altădată (pentru că prin reforma agrară de acolo, din 1920, fiecare instituție bisericească rămânea numai cu câte 50 de hectare), ele și-au continuat lucrarea lor duhovnicească printre credincioșii basarabeni. Lucrări de construcție s-au efectuat la cele mai multe dintre ele. În câteva s-au înființat „școli monahale”, iar la Dobrușa o școală de cântăreți bisericești și o tipografie. În multe dintre ele s-au închinoviat călugări și frați din dreapta Prutului, după cum și anumiți călugări basarabeni au contribuit la revigorarea monahismului din vechea Românie sau din Transilvania (cum a fost cazul arhimandritului Gherontie Guțu, devenit stareț la noua mănăstire de la Rohia, în Țara Lăpușului).

O perioadă tristă pentru Basarabia – inclusiv pentru mănăstiri – se înregistrează în primul an de ocupație sovietică, 1940–1941, ca apoi să se

⁴³ O scurtă biobibliografie la Mircea Păcurariu, *Dictionarul teologilor români*, ed. a II-a, p. 446–447.

⁴⁴ V. Sorocovschi, *Câteva cuvinte despre vestitul misionar ortodox Anatolie Tihai*, în „Misionarul”, Chișinău, V, 1933, p. 727–733.

instaurate pe deplin după 1944. În locul Mitropoliei Basarabiei rămâne o singură instituție bisericească, Arhiepiscopia Chișinăului, subordonată Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse din Moscova și condusă de ierarhi ruși; episcopiile din Ismail și Bălți au fost desființate. Dintre mănăstiri, a supraviețuit doar cea de la Japca, în care au rămas, cu mari riscuri, un număr redus de călugărițe rusoaice. Celelalte au fost desființate, pe rând, și li s-a dat o altă destinație.

Iată pe scurt soarta acestor mănăstiri, cu data desființării lor: Condrița (1947, școală silvică, apoi tabără de copii), Frumoasa (1948, casă de copii, un timp colonie pentru femei cu moravuri ușoare), Țipova (1949, biserica a fost transformată în depozit de tutun), Rughi (1949, orfelinat, apoi spital de copii), Hârjauca (1953, casă de odihnă, apoi sanatoriu), Hâncu (1956, sanatoriu), Hirova (1959, depozit și spital de copii handicapați), Dobrușa (1959, școală-internat pentru copii handicapați), Suruceni (1959, spital psihiatric), Vărzărești (1959, depozit de produse alimentare), Răciula (1959, cu împotriviri fâțișe din partea credincioșilor, cu morți și răniți, contra cărora au fost aduși 500 de militari; a devenit depozit de produse alimentare), Tabăra (1960, școală și club), Coșilauca (1960, spital TBC, apoi clădirile au fost date colhozului local și maicile obligate să lucreze acolo), Țigănești (1960, spital de psihiatrie), Călărășauca (1961, spital pentru copii cu boli psihice), Curchi (1961, spital psihiatric), Hârbovăț (1962, școală pentru copii handicapați), Noul Neamț (1962, spital psihiatric și depozite), Căpriana (1962, sanatoriu TBC pentru copii), Saharna (1964, spital pentru copii handicapați).

Cu prilejul executării ordinelor de desființare a mănăstirilor, dar și în perioadele imediat următoare, au avut loc adevărate acte de barbarie: alungarea călugărilor sau călugărițelor, arestarea unora dintre ei, trecerea pământurilor și a inventarului agricol în posesia colhozurilor locale, arderea cărților de slujbă și a celor din biblioteci, distrugerea icoanelor, a veșmintelor și obiectelor de cult (unele obiecte de artă însușite chiar de reprezentanții autorităților) etc. În felul acesta s-au pierdut manuscrise, cărți și obiecte de cult de o reală valoare istorică și artistică. Ne putem da seama de efectele negative pe care le-au avut aceste măsuri asupra credincioșilor basarabeni, deși erau obișnuiți cu deportări, închisoare, înfometare, supraveghere permanentă, pierderea serviciului și atâtea alte metode represive și de intimidare⁴⁵.

O dată cu schimbările survenite dincolo de Prut în 1989, începe o nouă etapă în istoria monahismului basarabean. Rând pe rând, vechile mănăstiri s-au redeschis (începând cu Căpriana, Noul Neamț, Coșilauca, Tabăra ș.a.), au fost refăcute bisericile și clădirile anexe, au fost împrăștiate cu mici loturi de pământ. Redeschiderea acestor așezăminte monahale a fost destul de anevoioasă, pe de o parte din cauza greutăților financiare, pe de alta datorită faptului că spitalele sau

⁴⁵ Datele menționate au fost preluate după vol. *Mănăstiri basarabene* și după L. Ilvițchi, *op. cit.*

căminele care funcționau în ele aveau nevoie de alte clădiri în care să fie mutate. Și totuși, greutățile au fost învinse, încât azi există în Basarabia peste 30 de mănăstiri. S-au înființat și câteva mănăstiri noi, în satele *Veverița, Nicoreni, Chiștelnița și Sireți*, lângă Chișinău, în incinta cărora s-au construit biserici – în stilul arhitectonic specific moldovenesc – și clădirile anexe corespunzătoare. Personalul monahal s-a refăcut treptat, mai ales cu tineri, mulți dintre ei având și pregătire teologică, la care se adaugă și călugări sau maici în vârstă, alungați din mănăstirile lor în timpul prigoanei comuniste. În Mănăstirea Noul Neamț s-a înființat, în 1991, un seminar teologic, care există și azi, pregătind preoți pentru numeroasele parohii vacante din Basarabia. Slujbele în bisericile mănăstirești se fac mai mult în română, după cărți tipărite la Patriarhia din București sau chiar la Chișinău⁴⁶. Singurul lucru îngrijorător însă este acela că toate așezămintele monahale readuse la viață și întreaga lucrare duhovnicească de după 1989 se găsesc sub îndrumarea canonică a Mitropoliei Moldovei, subordonată Patriarhiei Moscovei.

Omagiu acad. Virgil Cândea la împlinirea vârstei de 75 de ani, București, 2002, p. 91–105.

4

⁴⁶ Date interesante despre situația actuală a mănăstirilor apar în lucrarea *Locașuri sfinte din Basarabia*, Chișinău, 2001.

BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN BASARABIA DUPĂ 1812

„Țara” cuprinsă între Prut, Dunăre, Marea Neagră și Nistru, cunoscută mai târziu sub numele de „Basarabia”, a constituit mereu o parte integrantă a Moldovei. Din cauza expansiunii otomane, anumite părți din aceste teritorii au fost cotate de ei. De pildă, în 1484, Ștefan cel Mare a pierdut Chilia și Cetatea Albă (numită de turci Akkerman). În 1538, sultanul Soliman Magnificul, pornit împotriva lui Petru Rareș, a cucerit partea de sud a teritoriului dintre Prut și Nistru (Bugeacul); s-a constituit atunci „raiaua” Tighina (numită Bender). Restul teritoriului a rămas în stăpânirea Moldovei, fiind cunoscut și sub numele de „Moldova de peste Prut” (cu ținuturile Cahul, Tigheciu, Fălciu – o parte a acestuia fiind în dreapta Prutului –, Lăpușna, Orhei, Iași – cu o parte tot în dreapta Prutului –, Soroca și Hotin). Abia în 1713 turcii, cu ajutorul tătarilor, au cucerit cetatea Hotin și apoi ținutul înconjurător, formând o „raia” a Hotinului, în 1715.

Ascensiunea politică și militară a Rusiei, începută încă din timpul țarului Petru cel Mare (1696–1725), a avut urmări și pentru teritoriile românești din stânga Prutului. Astfel, între anii 1769 și 1774 ambele țări românești, iar în 1787–1791 numai Moldova, inclusiv raialele Tighina și Hotin, au fost ocupate de ruși, instituindu-se, de fiecare dată, o administrație militară rusă. Prin pacea de la Iași, din 29 decembrie 1791, Țările Române au ajuns din nou sub suzeranitate otomană, iar *granița dintre Rusia și Moldova s-a fixat pe Nistru*.

O nouă schimbare teritorială s-a produs în urma războiului ruso-turc din anii 1806–1812, când ambele țări românești au fost reocupate de trupele rusești. Războiul s-a încheiat cu pacea de la București, din 16/28 mai 1812, când s-a hotărât ca întreg teritoriul dintre Prut și Nistru să intre în componența Rusiei țariste. Anexarea era fără valoare și nulă de drept, căci Turcia nu avea drepturi teritoriale asupra pământului românesc; în plus, era un act imoral, de care dădea dovadă Rusia față de români. Partea răpită Moldovei avea o suprafață de 45 630 km². Noii stăpânitori au numit întreg teritoriul răpit „Basarabia”, deși până atunci acest nume îl purta numai partea de sud (Bugeacul), după numele dinastiei „Basarabilor” din Țara Românească. Basarabia a devenit curând o simplă gubernie, parte integrantă a Imperiului Țarist, ai cărei locuitori – indiferent de neam – erau considerați ca supuși credincioși ai țarului. Chiar de la început, populația moldovenească a încetat să mai

fie considerată ca o etnie distinctă. Pentru noii stăpânitori nu mai contau nici limba, nici obiceiurile și tradițiile locale, ci se aveau în vedere doar legile și dispozițiile care priveau pe toți cetățenii imperiului. În 1828, printr-un ucaz al țarului Nicolae I (1825–1855), noua provincie și-a pierdut orice autonomie, limba română a fost înlăturată din instituțiile oficiale, începându-se o politică de rusificare prin administrație, școală și Biserică.

În timpul dominației otomane, în părțile de sud ale Basarabiei și în zona gurilor Dunării s-au stabilit și așa-numiții „lipoveni” (o ramură a rascolnicilor ruși, care s-au împotrivit reformelor bisericești ale patriarhului Nicon). În cursul războiului ruso-turc din 1806–1812, la chemarea autorităților rusești, au venit – tot în părțile de sud ale Basarabiei – numeroși bulgari și găgăuzi (populație de origine turcă, dar de credință ortodoxă, ai cărei strămoși au venit din bazinul Niprului în sudul Dunării, în secolul al XI-lea). După trecerea Basarabiei în stăpânirea Rusiei, au mai fost colonizați aici ruși, ucraineni, greci, germani, polonezi, care au fost înzestrați cu mari suprafețe de pământ, moldovenii fiind practic alungați de pe locurile natale; în târguri s-au stabilit armeni și evrei.

Potrivit unui recensământ din 1817, Basarabia avea atunci o populație de 482 630 de locuitori, dintre care 419 240 români (86%), 30 000 ruteni (6,5%), 19 130 evrei (4,2%), 6 000 lipoveni (1,2%), 1 200 bulgari (0,25%), 1 207 găgăuzi (0,25%) și alții.

Sub raport administrativ-bisericesc, la început, ținuturile Iași (de ambele părți ale Prutului), Hotin, Soroca, Orhei și Lăpușna aparțineau de Mitropolia din Iași (cu timpul Hotinul a trecut la Episcopia de Rădăuți), iar Tigheciul, Fălciul (de ambele părți ale Prutului), Cahulul și celelalte teritorii, până la Marea Neagră, aparțineau de Episcopia Romanului. După 1598, când s-a înființat Episcopia Hușilor, acestea i-au fost atribuite ținuturile Fălciu, Cahul, Tigheciu, Lăpușna, Orhei și Soroca. În 1542, în urma trecerii cetății Brăila (Ibrail) și a ținutului înconjurător în stăpânire otomană, s-a constituit o eparhie ortodoxă aparte, dependentă direct de Patriarhia ecumenică, și anume Mitropolia Proilaviei. La aceasta au fost anexate și teritoriile cucerite de turci după 1538, din stânga Prutului (Benderul). Mai târziu, s-a creat o Episcopie a Hotinului (pentru raiaua cu același nume), dar cu o existență efemeră (1767–1770), și care era subordonată Mitropoliei Proilaviei.

Se apreciază că în 1812 existau aici 10 sau 12 protopopi, care beneficiau de o serie de drepturi. Existau apoi 775 de biserici parohiale, din care abia 40 din piatră, una din cărămidă, iar restul din lemn.

Pe lângă aceste biserici parohiale, existau peste 30 de mănăstiri și schituri, dintre care unele întemeiate de domnii țării, de mari boieri sau de anumiți călugări și credincioși. Mănăstirea *Vășnevăț*, numită apoi *Căpriana* sau *Chiprieni*, era atestată documentar în 1429, deci în timpul lui Alexandru cel Bun; prin 1545, Petru Rareș a ridicat aici o biserică nouă. Mănăstirea *Vărzărești* era consemnată prin 1420 (biserică refăcută spre sfârșitul secolului al XVIII-lea). Tradiția populară atribuie lui Ștefan cel Mare paraclise și biserici în cetățile *Chilia*, *Cetatea Albă* și *Hotin*. Mai târziu, Vasile Lupu a zidit o biserică cu hramul Sfântul Dumitru în

Orhei, alta cu hramul Sfântul Nicolae în *Chilia Nouă*, iar fratele său, Gheorghe, mare paharnic, a refăcut din temelie Biserica Adormirea Maicii Domnului din *Ismail* (pe atunci în Mitropolia Proilaviei), metoc al Sfântului Mormânt. În 1677 stolnicul Mihail Hâncu a ctitorit mănăstirea ce-i va purta numele – *Hâncu* – în părțile Lăpușnei (refăcută în secolul al XVIII-lea, după ce a fost arsă de tătari).

În secolul al XVIII-lea – pe lângă numeroasele biserici de mir din târguri (mai ales Chișinău) și sate – în teritoriile de dincolo de Prut s-au ridicat noi mănăstiri: *Hârbovăț*, *Hârjauca*, *Țigănești*, *Saharna*, *Condrița*, *Curchi*, *Tabăra*, *Răciula*, *Hirova*, *Frumoasa* (la începutul secolului al XIX-lea), toate în ținutul Orhei, apoi *Japca* (*Șabca*), *Dobrușa*, *Călărășauca*, *Coșilauca* (*sau Coșelauca*) în ținutul Soroca, *Suruceni* în Lăpușna și mai multe schituri. Erau ctitorite fie de mici boieri, fie de călugări, de călugărițe sau de preoți de mir. Nu se poate vorbi de vreo activitate culturală deosebită în aceste mănăstiri, așa cum se întâmpla în Moldova din dreapta Prutului. În schimb, aveau o situație materială corespunzătoare, fiind înzestrate de ctitorii lor cu moșii, fapt pentru care unele au fost închinat, în decursul veacurilor, fie Locurilor Sfinte, fie Mitropoliei din Iași, Episcopiei de Huși sau Mănăstirii Neamț.

Era firesc ca Basarabia să primească și o nouă organizare bisericească după 1812. Între anii 1808 și 1812 – în timpul ocupației rusești a Principatelor – țarul Alexandru I numise ca „exarh” al bisericilor din Țara Românească și Moldova pe mitropolitul *Gavriil Bănulescu-Bodoni*, conducând efectiv, în acești ani, Mitropolia Moldovei. Acesta era român de neam, cu studii în Transilvania, apoi la Kiev, insula Patmos, Smirna, Muntele Athos și Constantinopol (unde s-a călugărit), fost profesor la Iași și la Poltava, hirotonit arhieru pentru Moldova în 1791, în timpul unei ocupații rusești, după care a ajuns mitropolit al Poltavei, apoi al Kievului. După pacea de la București, el s-a stabilit la Chișinău, considerându-se, în continuare, ca întâistătător al Bisericii din teritoriul anexat la Rusia. În urma propunerilor pe care le-a făcut către Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse din Petersburg, la 21 august 1813, țarul Alexandru I a aprobat înființarea „Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului”, în frunte cu Gavriil, cu jurisdicție peste teritoriile de dincolo de Prut (până în 1837 avea și unele teritorii situate între Nistru și Bug, cu orașele Tiraspol, Dubăsari, Ovidiopol și Odessa). Noua eparhie era subordonată Sinodului Bisericii Ruse. Mitropolitul Gavriil a organizat noua eparhie în forme specifice rusești. În ianuarie 1813 s-au deschis cursurile unui seminar în Chișinău, care a ajuns cu timpul la șase clase, cum a rămas până după 1918, dar cu profesori ruși și ucraineni. În 1814 Sinodul din Petersburg a aprobat înființarea unei tipografii în Chișinău, dar cu foarte multe restricții (tipărirea cărților de slujbă după edițiile de la Moscova, „cu litere civile rusești” ș.a.). Sub Gavriil s-au tipărit mai multe cărți de slujbă în română. În 1817 Societatea Biblică Rusă a tipărit la Petersburg *Noul Testament*, iar în 1819 *Biblia* întregă, în limba română, difuzate în Basarabia, dar și în Moldova din dreapta Prutului și în Țara Românească.

După moartea lui Gavriil (†30 martie 1821, înmormântat la Căpriană), scaunul arhiepiscopal de la Chișinău a fost ocupat de 12 ierarhi ruși, numiți direct de

Sf. Sinod din Petersburg. Necunoscând limba română, tradițiile și obiceiurile credincioșilor români de aici, ierarhii ruși de la Chișinău au fost *un sprijin real al autorităților în acțiunea de rusificare a Basarabiei*. De pildă, sub *Dimitrie Sulima* (1821–1844), limba română a fost eliminată din seminar, încât cursurile au început să se predea numai în rusește. De altfel, în 1828 rusa a fost declarată limbă oficială în Basarabia. Totuși, s-au mai tipărit câteva cărți de slujbă și de învățătură în română. O realizare deosebită a lui Dimitrie a fost construcția catedralei eparhiale din Chișinău („Soborul”), sfințită în 1836, precum și alte biserici în diferite târguri și sate.

În 1856, potrivit prevederilor Tratatului de pace de la Paris, trei județe din sudul Basarabiei (Cahul, Bolgrad și Ismail) au fost retrocedate Moldovei. Acum s-a înființat Consistoriul Duhovnicesc la Ismail, iar în 1864 Episcopia Dunării de Jos, cu sediul în aceeași localitate, condusă de marele cărturar Melchisedec Ștefănescu. Dar în 1878, prin Tratatul de pace de la Berlin, cele trei județe au fost reanexate la Rusia; Episcopia Dunării de Jos și-a stabilit atunci sediul la Galați.

Procesul de rusificare s-a accentuat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, îndeosebi sub arhiepiscopul *Pavel Lebedev* (1871–1882), reprezentant tipic al naționalismului rusesc. Din dispoziția acestuia au fost distruse multe dintre cărțile de cult românești, iar tipografia și-a încetat activitatea. Toți cântăreții bisericești au fost obligați să dea un examen special de limba rusă. Rusificarea se făcea mai ales prin școlile îndrumate de Biserică. După 1861 s-au înființat aproximativ 400 de școli primare parohiale, care în curând au trecut în seama statului; limba de predare era cea rusă. Din 1884 a apărut, în toată Rusia, un nou tip de școală primară, numită „bisericească-parohială”, în spirit ortodox și rusesc. S-au înființat astfel de școli și în Basarabia; pe la începutul secolului al XX-lea numărul lor se ridica la aproape 600. Pe lângă acestea, mai existau și câteva „școli mănăstirești”, iar în unele târguri s-au înființat „școli spirituale”, un fel de gimnazii (la Chișinău, Ismail și Edineți, de băieți, și una de fete la Chișinău), toate îndrumate de Biserică, cu limba de predare rusă.

În ce privește preoțimea, notăm că în multe parohii au fost numiți preoți ruși sau ucraineni, care slujeau în slavonă. Toate parohiile aveau o situație materială foarte bună, cu zeci de desetine (1,10 ha) de pământ, folosite de preoți, diaconi și cântăreți. Ca fapt pozitiv, trebuie notat că fiind o eparhie bogată, s-a putut desfășura aici și o frumoasă activitate socială și filantropică. Așa-numitele „frățimi” de preoți și mireni (din Chișinău, Tighina ș.a.) întrețineau azile și cantine pentru săraci. N-a fost neglijată nici acțiunea de apărare a ortodoxiei, dat fiind faptul că ea se confrunta aici cu o serie de alte culte sau secte care s-au desprins de Biserica Ortodoxă. Din 1868 până în 1916 s-au convocat congrese anuale ale preoților din eparhie, în cadrul cărora se discutau probleme de interes cultural, misionar sau economic.

Candidații la preoție se pregăteau în seminarul din Chișinău, cu șase clase, cu limba de predare rusă. Cei mai buni absolvenți ai seminarului își continuau studiile la Academia Teologică din Kiev. Între aceștia s-au numărat câțiva teologi de prestigiu, ca *Arsenie Stadnički*, fiu de preot din Comarova–Hotin, fost rector al

Academiei Teologice din Moscova, arhiepiscop al Pscovului, apoi mitropolit al Novgorodului († în 1936, deportat la Tașchent), arhimandritul *Anatolie Tihai* din Tărăsăuți–Hotin, cunoscut misionar în Japonia († în 1893), *Nicolae Grosu*, care la începutul secolului al XX-lea a fost profesor la Academia Teologică din Kiev († după 1944, în România).

Mănăstirile basarabene – cele mai multe întemeiate în veacul al XVIII-lea – și-au continuat lucrarea lor duhovnicească în spirit românesc, în mijlocul credincioșilor. S-a înființat o mănăstire nouă la *Chițcani*, pe Nistru, numită și Noul Neamț, pentru că primii ei monahi veniseră de la Mănăstirea Neamț, precum egumenul Teofan Cristea, ardelean de origine, sau duhovnicul Andronic Popovici, fiu de preot din Lungani–Iași.

În primul deceniu al secolului al XX-lea s-a înregistrat o mișcare de redeştere națională în rândul clerului și credincioșilor români din Basarabia. În 1905 s-a cerut introducerea limbii române în biserică și școală, în seminarul din Chișinău, în publicații proprii; reînființarea tipografiei eparhiale, restaurarea patriarhiei ruse și altele. Arhiepiscopul *Serafim Ciciagov* (1908–1914), alt reprezentant al absolutismului ierarhic rusc, a împiedicat însă satisfacerea celor mai multe revendicări românești. S-a reînființat doar tipografia, în 1906, care a imprimat mai multe cărți de slujbă și *Viețile sfinților*, în limba română, cu tiraje foarte mari.

În 1908 și-a început apariția revista „Luminătorul”, în română, care a continuat până în timpul celui de al doilea război mondial, la care s-au adăugat și alte periodice românești, ca „Basarabia”, „Viața Basarabiei”, „Cuvânt moldovenesc”, toate cu o existență mai scurtă, precum și un număr însemnat de broșuri numite „filișoare”, cu vieți de sfinți, învățături religio-morale și altele. O serie de clerici (preoții profesori Constantin Popovici și Alexie Mateevici, ieromonahii Gurie Grosu și Dionisie Erhan, viitori ierarhi, preoți din familia Baltaga etc.) și câțiva cărturari mireni au sprijinit din plin această mișcare de renaștere națională.

Lupta lor a fost încununată prin unirea Basarabiei cu România, proclamată de Sfatul Țării din Chișinău, la 27 martie/9 aprilie 1918. La realizarea unirii Basarabiei cu România și-au adus contribuția o serie de patrioți de mare prestigiu (Pantelimon Halippa, Ion Inculeț, Ion Pelivan, Daniel Ciugureanu, Pantelimon Erhan, Ștefan Ciobanu etc.), între ei numărându-se și câțiva clerici: arhimandriții Gurie Grosu și Dionisie Erhan, preoții Alexandru Baltaga și Andrei Murafa.

*

Îndată după unirea din 1918, Biserica din Basarabia a întrerupt legăturile cu Biserica rusă și a intrat sub jurisdicția canonică a Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române de la București. Acesta a numit ca locțiitor de arhiepiscop la Chișinău pe episcopul de Huși *Nicodim Mumteanu* (1918–1919), viitorul patriarh. La 21 februarie 1920 a fost ales ca arhiepiscop *Gurie Grosu* (între timp hirotonit arhieru), originar din Nimoreni–Lăpușna, magistru în teologie al Academiei Duhovnicești din Kiev. În

1928 Arhiepiscopia a fost ridicată la rangul de Mitropolie, iar Gurie a devenit astfel mitropolit. A păstorit până în noiembrie 1936 († în 1943, la București, și înmormântat la Cernica). După el, scaunul mitropolitan de la Chișinău a fost condus numai de locțiitori, între care și *Efrem Enăchescu* (1938–1944), care în ianuarie 1944 a fost ales arhiepiscop și mitropolit († în 1968, la Cernica).

În 1923 s-au înființat alte două eparhii pe teritoriul Basarabiei. Prima era a *Cetății Albe – Ismailului*, cârmuită de bucovineanul *Nectarie Cotlarci* (1923–1924), ardeleanul *Iustinian Teculescu* (1924–1932) și *Dionisie Erhan*, un localnic (1934–1941), de *Policarp Morușca* (locțiitor în 1941–1944), ardelean, fost episcop în America, și *Antim Nica* (1944), basarabean, cu o frumoasă pregătire teologică († în 1994, ca arhiepiscop la Galați). A doua eparhie era a Hotinului, cu reședința în Bălți, cârmuită de *Visarion Puiu* (1923–1935), *Tit Simedrea* (1935–1940) și *Partenie Ciopron*, ca locțiitor (1941–1944).

În cei peste 25 de ani de viață românească în Basarabia, sub îndrumarea ierarhilor menționați, s-au înregistrat o serie de realizări în sectorul vieții bisericești. În primul rând, trebuie reținută acțiunea de „românizare” a întregii vieți bisericești, prin acești ierarhi, prin egumeni și protopopi români, prin introducerea și aplicarea prevederilor Statutului de organizare a Bisericii Ortodoxe Române din 1925, prin Facultatea de Teologie din Chișinău (înființată în 1926), prin Séminarul Teologic, care și-a continuat existența, cu profesori români, prin numeroase publicații bisericești în limba română.

Și-au continuat activitatea Uniunea Clerului Ortodox din Basarabia, Frățimea Misionară „Nașterea lui Hristos” din Chișinău și alte asociații de clerici și mireni. Opera de asistență socială a fost mereu în atenția clerului parohial; activitatea misionară s-a intensificat, așa încât s-a întrunit chiar un congres misionar la Chișinău. Vechile mănăstiri și-au continuat lucrarea lor duhovnicească; au luat ființă câteva schituri noi, iar la Dobrușa s-a înființat o școală de cântăreți. S-au ridicat, din temelie, peste o sută de biserici, iar multe dintre cele vechi au fost renovate; cea mai monumentală era catedrala din Bălți.

În mod deosebit trebuie să menționăm înființarea Facultății de Teologie din Chișinău, în 1926, încadrată, însă, în Universitatea din Iași, la care au funcționat profesori de mare prestigiu din vechea Românie, ca Vasile Radu (Vechiul Testament), Gala Galaction (Noul Testament), Nichifor Crainic (istoria literaturii religioase moderne), Constantin Tomescu și Toma Bulat (istoria bisericească), Cicerone Iordăchescu (patrologie), Valeriu Iordăchescu (morală), Iuliu Scriban (omiletică și catehetică), Nicolae Popescu-Prahova (drept bisericesc), Ion D. Ștefănescu (istoria artei creștine), basarabeni Serghe Bejan (dogmatică), Ștefan Ciobanu (istoria literaturii române vechi), Alexandru Boldur (istoria românilor) și alții. Din nefericire, facultatea a fost desființată în 1941. Toți acești profesori au publicat valoroase lucrări în specialitatea lor, iar Vasile Radu și Gala Galaction au tradus *Biblia*.

Au apărut mai multe periodice bisericești, între care: „Luminătorul” (din 1908), „Revista Societății Istorice-Arheologice Bisericești” din Chișinău (încă din 1909),

„Misionarul” (la Chișinău), „Arhivele Basarabiei” (la Chișinău, redactată de profesorii Toma Bulat și Constantin Tomescu), „Însemnări creștine” (Bălți), „Buletinul eparhiei Cetății Albe – Ismail”, „Episcopia Hotinului”, gazeta săptămânală „Raza”, editată de Uniunea Clerului din Basarabia, revista „Studentul”, a teologilor din Chișinău și altele. La toate au colaborat profesorii de teologie menționați mai sus, dar și alți profesori, între care: Constantin Popovici, Teodor Rudiev, Alexandru Scvoznicov (Severin), Pavel Grosu, dr. Paul Mihail, Vasile Țepordei, Sergiu Roșca, Gheorghe Cunescu, Antim Nica, viitorul ierarh, și mulți alții.

Toată această frumoasă activitate misionar-pastorală, culturală și constructivă a încetat în vara anului 1940, când, în urma cunoscutului Pact Ribbentrop–Molotov, Basarabia și Bucovina au fost ocupate de sovietici. Autoritățile românești – inclusiv cele bisericești – au fost nevoite să se retragă în dreapta Prutului. Basarabia a devenit Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, acordându-i-se și teritorii din stânga Nistrului (care formau, din 1924, o republică autonomă moldovenească). Anul de ocupație sovietică a adus mari suferințe: zeci de mii de români basarabeni și bucovineni au fost deportați în Siberia sau în Kazahstan. Între ei notăm pe preoții Alexandru Baltaga, fost membru în Sfatul Țării, care a proclamat unirea Basarabiei cu România în 1918 († la 7 august 1941, în Kazan) și Teodor Neaga († la 20 mai 1943, în Penza). Potrivit unor cercetări recente, din 526 de preoți rămași aici, 48 au fost împușcați sau deportați, 13 biserici distruse din temelie, alte 27 transformate în săli de spectacole sau cu altă destinație. Limba română a fost înlocuită cu așa-numitul „grai transnistrean”, care a devenit apoi „limba moldovenească”, publicațiile românești au fost suprimate, s-a introdus alfabetul rusesc, s-a început o puternică propagandă ateistă.

După 22 iunie 1941 a început eliberarea Basarabiei de către trupele românești. Curând după aceasta, s-au reîntors autoritățile și a început acțiunea de refacere a tot ceea ce era românesc. Viața bisericească și-a reluat mersul ei firesc.

Toată această lucrare românească a încetat din nou din vara anului 1944, când Basarabia a reintrat în componența imperiului sovietic. S-a revenit de îndată la stările de lucruri din 1940–1941, prin așa-numita Republică Socialistă Sovietică Moldovenească, având și teritorii din stânga Nistrului, locuite de moldoveni. Bucovina, nordul ținutului Hotin, ținutul Herța, precum și sudul Basarabiei au fost incluse în R.S.S.Ucraina. S-a revenit la „limba moldovenească” și la alfabetul rus. Sute de mii de români din Basarabia și Bucovina au fost deportați în Siberia și Kazahstan în mai multe rânduri, iar în locul lor aduși ruși, ucrainenii și chiar de alte etnii, limba rusă a fost introdusă în administrație și în școală, urmărindu-se, sistematic, înlăturarea a tot ceea ce era românesc.

S-a destrămat toată organizarea bisericească românească de până atunci. În locul Mitropoliei Basarabiei s-a creat, la Chișinău, o episcopie dependentă de Patriarhia Moscovei, cârmuită, până în 1989, de șase ierarhi ruși. Același lucru s-a petrecut la Cernăuți, unde, în locul mitropoliei românești s-a creat o episcopie, cu

ierarhi ruși sau ucraineni. Eparhiile Ismailului și Hotinului (Bălți) au fost considerate ca desființate.

A început o campanie organizată împotriva religiei, dar mai ales a Bisericii ortodoxe, confesiunea majorităată în Basarabia. Dintre cele peste o mie de biserici ortodoxe au fost închise, imediat după anexare, aproximativ 500, între care și catedrala din Chișinău. În 1957–1958 a început o nouă etapă în lupta împotriva Bisericii, când au fost închise alte aproximativ 300 de biserici ortodoxe, încât au rămas deschise doar vreo 200, pentru toate fixându-se impozite foarte mari și o serie de restricții. Au fost închise, rând pe rând, cele peste 20 de mănăstiri și schituri; a rămas doar Mănăstirea *Japca*, în care trăiau călugărițele rusoaice. Toate bunurile Bisericii au fost trecute în proprietatea statului.

Majoritatea parohiilor care au mai rămas erau păstorite de preoți recrutați din rândul cântăreților sau chiar al unor credincioși, oameni fără nici o pregătire teologică. Puțini tineri „moldoveni” ajungeau la seminarul din Odessa și mai puțini la academiile duhovnicești din Moscova (Zagorsk) și Leningrad. Numeroși preoți și cântăreți au fost deportați, între care frații Anton și Vladimir Cernăuțeanu, morți în Siberia, Gheorghe Armașu, Antonie Vustean, ieromonahul Varlaam Chiriță (8 ani deportare în Siberia), ieromonahul Serafim Dabija (cu 10 ani deportare dincolo de Polul Nord) și mulți alții. Chiar și unii dintre preoții „refugiați” în România au fost arestați, între care cunoscutul publicist, părintele Vasile Țepordei (1908–2002), condamnat de tribunalul sovietic din Constanța la 25 de ani muncă silnică, din care a executat 8 ani în diferite lagăre siberiene, inclusiv la Vorcuta (a se vedea cartea sa *Amintiri din Gulag*, București, 1992). În multe parohii românești au venit preoți de alt neam, care au început să slujească în slavonă (de fapt, cărți liturgice nu s-au mai tipărit în Basarabia, iar „importul” de carte bisericească din România era interzis).

Abia din anul 1989 a început procesul de redeșteptare națională în Basarabia (mai ales după 31 august, când limba română a fost declarată limbă de stat), accentuat în anii următori, când s-a proclamat suveranitatea Republicii Moldova (1991). Din nefericire, noul stat independent și suveran a fost confruntat cu acțiunile separatiste ale raioanelor din stânga Nistrului, care au dus la proclamarea așa-zisei Republici Moldovenești Nistrene.

Concomitent, după 1989 a început și procesul de renaștere a vieții creștine în Basarabia. În acel an, ultimul ierarh rus de la Chișinău, Serapion Fadeev, compromis pentru imoralitate și simonie, a fost nevoit să părăsească Basarabia, fiind răsplătit cu un scaun mitropolitan la Tula. În locul său a fost numit un localnic, *Vladimir Cântărean*, originar din Călincăuți, cu titlul de arhiepiscop. În curând au fost aleși doi episcopi, *Petru Păduraru*, la Bălți, și *Vichentie Moraru*, la Tighina.

S-au redeschis peste 600 de biserici parohiale și aproape toate cele 20 de mănăstiri desființate anterior; a început refacerea lor, precum și construcția unor biserici noi. Printre militanții pentru redeșteptarea națională românească s-a

numărat protoereul *Petru Buburuz* din Chișinău. Datorită strădaniilor sale, s-a înființat Societatea Culturală-Bisericească „Mitropolitul Varlaam” și au apărut foaia „Datina creștină” și revista teologică „Luminătorul”. Tot datorită stăruințelor sale s-a deschis, în toamna anului 1991, Facultatea de Teologie din cadrul Universității din Chișinău, dar din nefericire cu o existență de abia doi ani. Un seminar teologic s-a deschis la Mănăstirea Căpriană, mutat ulterior la Noul Neamț (Chițcani). Mai mulți tineri basarabeni au fost trimiși la studii la facultățile de teologie din Iași, București, Sibiu, Cluj-Napoca și altele. Aproape toate eparhiile din țară au trimis mii de cărți românești – inclusiv de slujbă – pentru parohiile și bisericile românești din Basarabia.

Astăzi însă situația Bisericii românești de aici este foarte tulbure, datorită tocmai celor care se află în fruntea ei. Astfel, încă din 1992 s-au conturat două curente în viața Bisericii: unul rusofil, promoscovit, în fruntea căruia se situează arhiepiscopul Vladimir și episcopul Vichentie, urmați de numeroși preoți, mai cu seamă dintre cei fără pregătire teologică, și al doilea, al celor care doresc unirea cu Biserica românească, condus de episcopul Petru de Bălți, care, datorită acestei atitudini, a fost suspendat din funcție de arhiepiscopul Vladimir, măsură aprobată și de patriarhul Alexei al II-lea „al Moscovei și a toată Rusia”. Episcopul Vichentie s-a putut convinge singur de „sinceritatea” Patriarhiei Ruse, căci curând a fost numit episcop undeva, în Siberia, la Cita, în apropierea graniței Rusiei cu China; azi este, însă, arhiepiscop la Ecaterinburg.

La 3 aprilie 1992, un grup de 52 de deputați din Parlamentul Moldovei a cerut patriarhilor Alexei al Moscovei și Teoctist al României să înceapă un dialog în vederea „refacerii unității bisericești a poporului român”. La 9 aprilie 1992, Sf. Sinod din București a și dat un comunicat, în care declara că nu a recunoscut niciodată desființarea mitropoliilor Basarabiei și Bucovinei, după cum nu poate accepta nici consecințele Pactului Ribbentrop–Molotov pe plan bisericesc. Arhiepiscopul Vladimir s-a adresat însă Patriarhiei Moscovei, cerând „independentă în probleme de administrație bisericească și de economic”, ceea ce Sinodul patriarhal de la Moscova a și aprobat, fără vreo consultare a Patriarhiei Române. Mai mult, la 5 octombrie 1992, patriarhul Alexei al II-lea a trimis o scrisoare de protest Sinodului din București, față de comunicatul din 9 aprilie 1992, declarând cu cinism că Pactul Ribbentrop–Molotov nu are nici o legătură cu problemele bisericești în discuție.

În această conjunctură, episcopul Petru și mai mulți preoți au cerut să fie luați sub oblăduirea Patriarhiei Române. La 19 decembrie 1992 Sf. Sinod al Bisericii noastre a luat act de această dorință, hotărând „reactivarea” Mitropoliei Basarabiei, ca mitropolie autonomă, sub oblăduirea sa canonică. S-a confirmat Adunarea ei eparhială (formată din clerici și mireni) și numirea episcopului Petru ca locțiitor de mitropolit, până la alegerea unui titular.

Hotărârea de la București a dus la reacția președintelui de atunci al republicii, Mircea Snegur, care a protestat împotriva ei chiar în Parlamentul Republicii Moldova, deși opinia publică din țară și din Basarabia se aștepta la o altă atitudine.

Arhiepiscopul Vladimir a plecat imediat la Moscova, unde a fost răsplătit – pe data de 22 decembrie 1992 – cu titlul de mitropolit. Trădarea s-a plătit bine întotdeauna! După cum era de așteptat, patriarhul Alexei a adresat o nouă scrisoare de protest Prea Fericitului părinte patriarh Teoctist, considerând hotărârea de la București drept „o ingerință anticanonică în problemele interne ale Bisericii Ortodoxe din Moldova, care este o parte a Patriarhiei Moscovei”.

Deci patriarhul „Moscovei și a toată Rusia”(!) și-a adus aminte abia acum că are fii duhovnicești în Basarabia românească. Dar când soldații Armatei a 14-a ruse și cazacii chemați de Igor Smirnov devastau și omorau moldoveni nevinovați, nu și-a adus aminte de acești „fii duhovnicești” ai săi! Nici nu este de mirare, căci n-au luat atitudine față de acele crime nici ierarhii „iubitori” de neam Vladimir și Vichentie! Mai mult chiar: episcopul Petru a fost scos cu forța din propria sa reședință episcopală de la Bălți de soldații și cazacii lui Smirnov. În anii din urmă ierarhia promoscovită s-a consolidat, prin hirotonia unor noi ierarhi (la Edineți și chiar dincolo de Nistru, la Dubăsari). Mitropolia Basarabiei, condusă de mitropolitul Petru, a fost cu greu recunoscută oficial de autoritățile de stat de la Chișinău, abia în anul 2002, doar după ce a primit recunoașterea forului internațional pentru drepturile omului, de la Strasbourg.

Imperiul sovietic s-a destrămat! Doar patriarhul Alexei al II-lea încearcă să mențină „imperiul pravoslavnic rus”, ajutat de ierarhi care și-au vândut propriii lor credincioși asuprașitorilor de veacuri. Se vede că acești ierarhi și preoții lor au uitat de suferințele pe care le-au îndurat părinții și rudele lor în timpul lui Stalin, Hrușciiov și Brejnev. Au uitat de sutele de mii de români care au murit în Siberia și Kazahstan, au uitat de sutele de biserici și mănăstiri închise de regimul bolșevic, au uitat că nu aveai dreptul să înveți și să te rogi în limba moșilor și strămoșilor!!! Și totuși, se îndreaptă spre Moscova, care de trei secole a adus Basarabiei numai umilințe, jafuri și crime, așa cum nu s-au cunoscut în nici o parte a pământului românesc și cum puține se întâlnesc în toată istoria lumii.

Să nădăjduim că Dumnezeu „părinților lor”, Dumnezeu neamului românesc din Basarabia le va lumina mințile și le va deschide inimile, spre a înțelege că locul lor nu este alături de o putere străină, înrobitoare și distrugătoare de suflete, ci alături de frații lor din dreapta Prutului, de românii de pretutindeni.

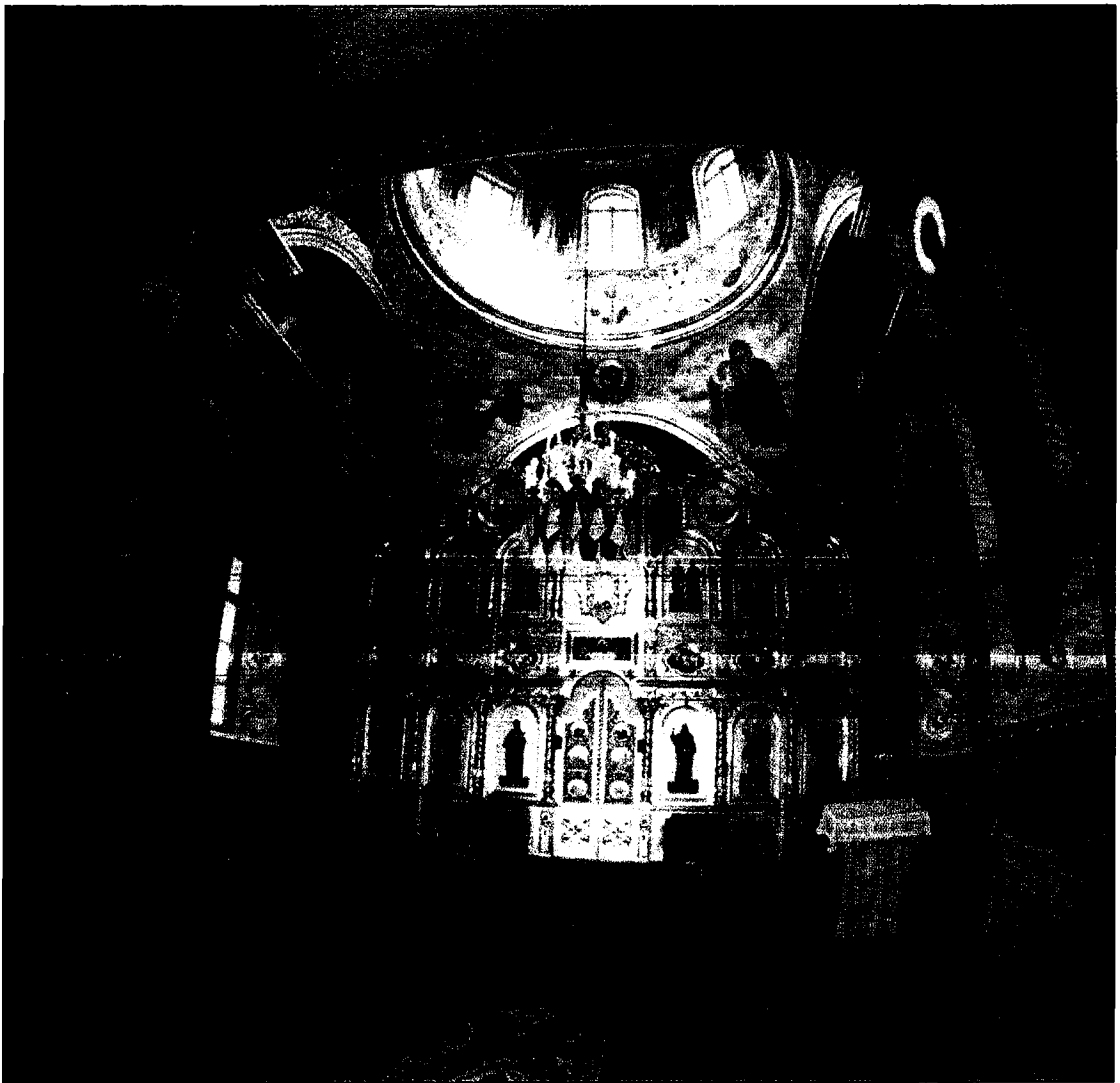
Rezumat după un studiu publicat în MMB, an. I (LXVII), 1991, nr. 9–12, p. 15–49.

10. Orheiul vechi. Vedere spre altarul bisericii rupestre din Butuceni, în Basarabia.

11. Biserica de iarnă și stăreția de la Mănăstirea Hâncu din Basarabia.

12. Naosul bisericii de vară Sf. Cuvioasă Parascheva din Mănăstirea Hâncu (1835) – Basarabia.

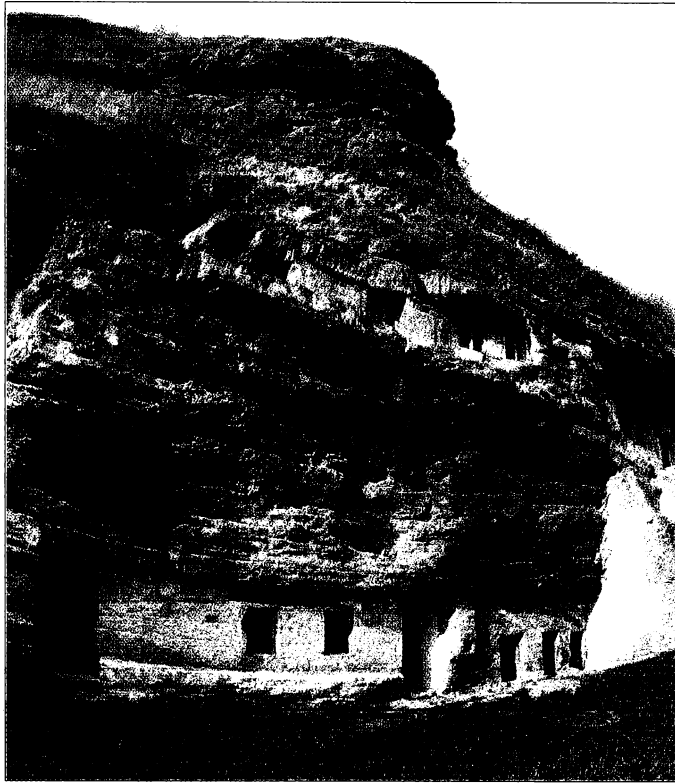
13. Mănăstirea Noule Neamț – Biserica Înălțarea Sfintei Cruci (a doua jumătate a secolului al XIX-lea) – Basarabia.

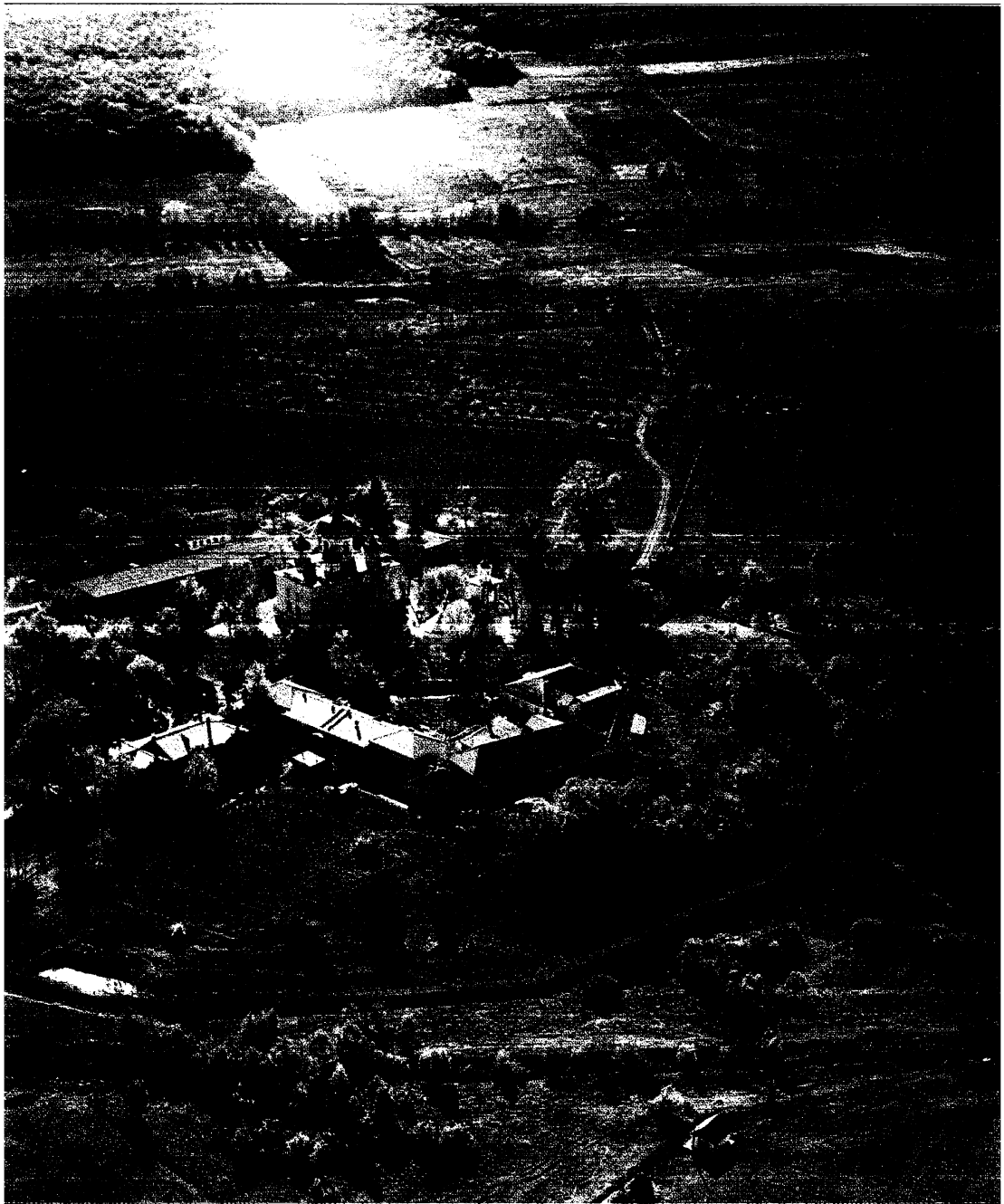
14. Mănăstirea Hârjauca din Basarabia, în incinta căreia se vede Biserica Înălțarea Domnului (1836).

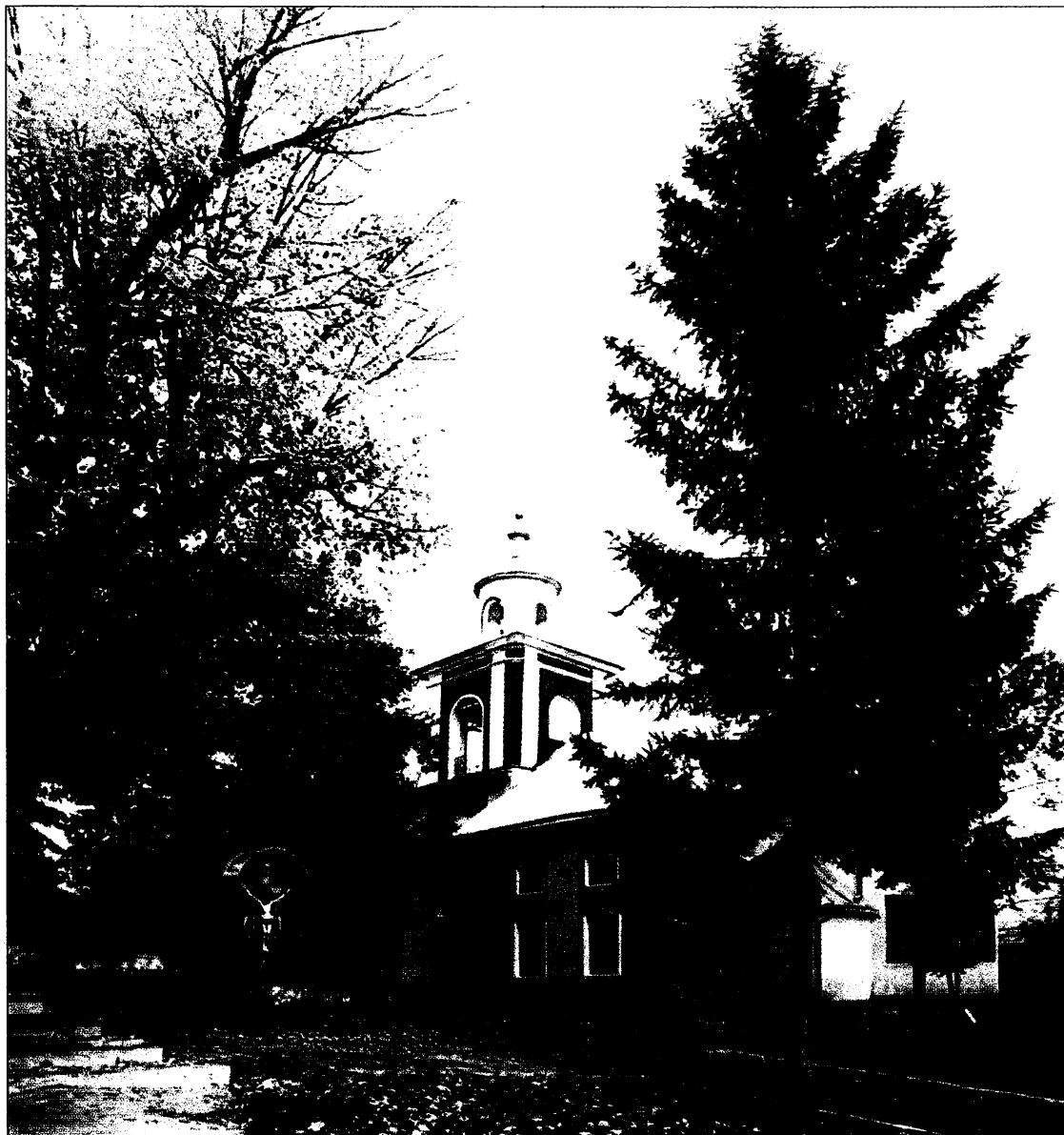
15. Vedere generală a Mănăstirii Japca, pe malul Nistrului.

16. Complexul monahal rupestru de la Țipova (Țâpova)
pe malul Nistrului (sec. XV).

17. Vedere generală a Mănăstirii Hârbovăț din Basarabia.
În centru este Biserica Pogorârea Duhului Sfânt (a doua jumătate a secolului al XIX-lea).

18. Biserica de iarnă Adormirea Maicii Domnului de la Mănăstirea Hârbovăț – Basarabia.

III.

TRANSILVANIA – IMPLICAREA BISERICII ÎN VIAȚA CULTURALĂ ȘI SOCIALĂ ROMÂNEASCĂ

*Jur pe Dumnezeu cel viu că singura strădanie care o am,
ziua-noaptea, [este] ca să folosesc Bisericii și creștinătății
noastre întregi, fără deosebire de limbă și seminție.*

ANDREI ȘAGUNA
(din scrisoarea către patriarhul
Iosif Raiacici al Karlowitzului)

REÎNFIINȚAREA MITROPOLIEI ORTODOXE A TRANSILVANIEI ÎN 1864

După ce în anul 1701 mitropolitul Atanasie Anghel a fost din nou hirotonit, dar ca episcop unit, vechea Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei și-a încetat existența, luându-i locul o episcopie unită, subordonată arhiepiscopului romano-catolic din Esztergom.

Preoții și credincioșii ortodocși au rămas vreme de 60 de ani fără un cârmuitor suflătesc. Abia în 1761, în urma nenumăratelor demersuri și memorii adresate Curții din Viena, ca să li se dea un ierarh, a fost numit ca administrator al Bisericii ortodoxe române din Ardeal episcopul sârb al Budei, Dionisie Novacovici. El a păstorit pe credincioșii români în împrejurări destul de grele, până la 1 octombrie 1767. În locul său a fost numit ca administrator al Bisericii ortodoxe din Ardeal episcopul Caransebeșului, Ioan Georgevici, la 7 octombrie 1768, dar peste o lună, la 11 noiembrie 1768, acesta a ajuns „administrator” (locțiitor) și apoi mitropolit al Karlowitzului. În 1770 a fost numit episcop al Ardealului Sofronie Chirilovici. În 1774 acesta a fost ales însă episcop de Buda, iar în 1781 la Timișoara, având îndatorirea să hirotonească preoți și pentru bisericile din Ardeal, care rămăseseră sub conducerea unui vicar, protopopul Ioan Popovici din Hondol (lângă Deva). La 6 noiembrie 1783 a fost numit episcop Ghedeon Nichitici, egumenul Mănăstirii Șișatovaț, instalat la Sibiu, la 1 iulie 1784.

În 30 septembrie 1783 Episcopia ortodoxă română a Transilvaniei a fost subordonată în chestiunile spirituale și dogmatice Mitropoliei din Karlowitz. În același an și Episcopia românească a Bucovinei a fost subordonată Mitropoliei din Karlowitz. La 8 decembrie 1786 aceste două eparhii românești au fost puse sub jurisdicția Mitropoliei de Karlowitz și în problemele administrative. Astfel, episcopiile ortodoxe române din Ardeal și Bucovina – ca și cele din Banat – au ajuns sufragane Mitropoliei ortodoxe sârbe din Karlowitz.

După moartea lui Nichitici (17 noiembrie 1788), împăratul Iosif II a numit ca episcop ortodox al Ardealului pe egumenul Bezdinului, Gherasim Adamovici, la 31 martie 1789. Sârb de neam, el a fost totuși unul dintre apărătorii drepturilor poporului român, înaintând Curții din Viena, împreună cu episcopul Ioan Bob de la

Blaj, cunoscutul memoriu al românilor, intitulat *Supplex Libelus Valachorum*, în 1791. După moartea sa (13 aprilie 1796), deși mitropolitul de la Karlowitz ceruse numirea ca vicar a învățatului preot rășinărean Sava Popovici, totuși Guvernul Transilvaniei a numit pe Ioan Popovici din Hondol, iar după moartea acestuia, în 1805, pe protopopul Nicolae Huțovici din Hunedoara. Abia la 1 octombrie 1810 st.n., deci după ce timp de 14 ani locul fusese vacant, a fost ales episcop al Transilvaniei preotul din Sebeș, Vasile Moga. Acesta a fost primul român care a condus Biserica ortodoxă din Transilvania după „unirea” (uniația) de la 1698–1701. El a păstorit în împrejurări destul de grele, până la moartea sa, în 17 octombrie 1845. La 15/27 iunie 1846 a fost numit vicar Andrei Șaguna, ales episcop la 1 decembrie 1847, hirotonit în 18/30 aprilie 1848 la Karlowitz. Din cele de mai sus reiese că Biserica ortodoxă din Ardeal a avut un sprijin statornic în Biserica sârbă în toată jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea.

Credincioșii români din părțile Aradului și din Banat, de asemenea, au ajuns în legături cu ierarhia sârbească. Grupuri de sârbi refugiați din cauza turcilor s-au așezat în părțile Tisei și ale Mureșului, între români, încă de la sfârșitul veacului al XIV-lea. Cel mai însemnat exod sârlesc în părțile noastre a avut loc în anul 1690, sub conducerea patriarhului Arsenie III Cernoevici. Împăratul Leopold II de la Viena (1658–1705) i-a ocrotit pe sârbi prin așa-numitele „privilegii ilirice”, acordându-le o largă autonomie bisericească și administrativă. Sub conducerea patriarhului Arsenie s-a organizat și viața bisericească a credincioșilor sârbi stabiliți pe pământ românesc. La începutul veacului al XVIII-lea s-a creat și o episcopie la Arad, în fruntea căreia au stat numai ierarhi sârbi, până la începutul veacului al XIX-lea, deși majoritatea covârșitoare a păstoriților era formată din români. Scaunele ierarhice de la Caransebeș–Vârșeț și Timișoara, unde înainte vreme fuseseră ierarhi români, acum au fost ocupate numai de sârbi, deși credincioșii erau în majoritate români. Toate aceste episcopii erau sufragane Mitropoliei Karlowitzului. Însuși mitropolitul de Karlowitz se intitula „al sârbilor și al românilor”, arătând grijă față de credincioșii de neam român. De la acești ierarhi sârbi au cerut ajutor în prima jumătate a secolului al XVIII-lea chiar și credincioșii ortodocși români din Transilvania, atunci când împrejurările nu le mai permiteau să treacă în Țara Românească și Moldova. Mulți tineri ardeleni au primit taina preoției prin acești ierarhi sârbi.

Dar, dacă în cursul secolului al XVIII-lea aceștia au fost un sprijin pentru credincioșii români, spre sfârșitul acestui secol oblăduirea sufletească a ierarhilor sârbi asupra credincioșilor români nu mai corespundea cu dezvoltarea Bisericii române și a conștiinței naționale române. Din aceste motive au început, încă din primul deceniu al secolului al XIX-lea, luptele credincioșilor români din Banat și Crișana pentru alegerea unor episcopi români în scaunele amintite, îndeosebi a celui de la Arad, luptă purtată timp îndelungat și terminată cu izbânda acestora.

În urma biruinței obținute în 1810 de credincioșii ortodocși din Ardeal prin alegerea episcopului român Vasile Moga, a început și lupta credincioșilor din părțile Aradului și din Banat ca să li se dea episcopi din neamul lor. În 1812 s-a

deschis o școală pedagogică în Arad, iar în 1822 un institut teologic. Profesorii acestor școli, precum și alți cărturari (Iosif Iorgovici, Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici-Loga, Ioan Mihut ș.a.) s-au pus în fruntea celor care cereau episcop român la Arad. D. Țichindeal a și dus la Viena o petiție, *Supplex Libellus Valachorum dioecesis Aradiensis Francisco I-mo collato, mense iulii 1814*. La 17 august 1815, la câteva zile după moartea ultimului episcop sârb de la Arad, Pavel Avacumovici, credincioșii arădeni au trimis la Viena un nou memoriu, prin care cereau să se interzică mitropolitului din Karlowitz să numească un nou episcop la Arad. Sunt trimiși apoi la Viena luptătorul pentru drepturile românilor Moise Nicoară și vicarul protopopesec Popovici-Șerbu, care au înaintat Curții un nou memoriu, la 27 noiembrie 1815. Moise Nicoară a rămas mai mulți ani în Viena, prezentând noi memorii în care expunea dorințele credincioșilor arădeni. Lupta a continuat câțiva ani, dar s-a lovit mereu de rezistența dură a ierarhiei sârbe. Abia în 1829 mitropolitul Karlowitzului, Ștefan Stratimirovici, a acceptat alegerea – în Sinodul de la Karlowitz – a unui episcop român la Arad. Acesta a fost egumenul mănăstirii Bezdin, făgărășeanul Nestor Ioanovici. Astfel, după mai bine de o sută de ani, credincioșii români din părțile Aradului, cărmuiți de ierarhi sârbi, au ajuns să vadă pe acest scaun un ierarh din neamul lor¹.

În Banat, lupta pentru înlăturarea ierarhiei sârbe se poate urmări încă de la începutul secolului al XIX-lea, prin diferitele memorii înaintate Curții imperiale de la Viena în 1807, 1822, 1833, 1835 și 1838, dar care n-au avut nici un rezultat. În cursul revoluției din 1848, în cea de a doua Adunare Națională a Românilor Bănățeni de la Lugoj, din iunie, s-a decis înlăturarea ierarhiei sârbe, declarându-se vacante scaunele din Banat. Pentru acestea au fost aleși doi vicari români: protopopul Dimitrie Stoichescu-Petrovici, vicar „mitropolitan” la Timișoara, și protopopul Ignatie Vuia, ca vicar „episcopal” la Caransebeș. După înăbușirea revoluției ierarhia sârbă a revenit, menținându-și dreptul de conducere bisericească asupra românilor, până în 1865².

Deci o primă etapă, aceea a alegerii românilor în scaunele ierarhice de la Sibiu și Arad, se încheiase. Credincioșii ortodocși români și conducătorii lor au început acum a doua etapă a luptei, și anume aceea a reînființării vechii Mitropolii ortodoxe a Transilvaniei și a obținerii deplinei autonomii a Bisericii ardelen. Trebuie să notăm că această problemă a preocupat și pe fruntașii românilor în 1848, căci în „petiția națională”, întocmită în numele poporului român la Adunarea de pe Câmpia Libertății din Blaj, punctul 2 avea următorul cuprins: „Națiunea română pretinde ca Biserica română, fără distincțiune de confesiune, să fie și să

¹ Damaschin Ioanovici, *Câteva momente din lupta unui episcop românesc la Arad*, în RT, an. X, Sibiu, 1916, p. 166–191 și 239–275; dr. Gh. Ciuhandu, *Episcopul Nestor Ioanovici*, Arad, 1929; *Triumful ortodoxiei la Arad*, Arad, 1929.

² Amănunte la I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 149 și urm.; Costin Feneșan, *Știri noi privind lupta națională a românilor din Banat și Câmpia Aradului la începutul secolului al XIX-lea*, în MB, an. 29, 1979, nr. 1–3, p. 134–143; I.D. Suci și Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Timișoara, 1980, p. 542–659.

rămână liberă, independentă de oricare altă Biserică – egală în drepturi și foloase cu celelalte Biserici din Transilvania. Ea cere restabilirea Mitropoliei române și a sinodului general anual după vechiul drept, în care sinod să fie deputați bisericești și mirenești. În același sinod să se aleagă și episcopii românești – liber, prin majoritatea voturilor, fără candidațiune”³. Deși acest punct era redactat în termeni generali, totuși el exprima destul de clar dorința românilor de a se reînființa vechea Mitropolie ortodoxă, așa cum a fost înainte de 1698–1701. Cei care formulară acest punct aveau în vedere faptul că Episcopia ortodoxă de la Sibiu depindea de Mitropolia din Karlowitz, iar Episcopia unită de la Blaj de Arhiepiscopia romano-catolică de la Esztergom. Curtea de la Viena, interesată însă să mențină dezbinarea religioasă între românii din Ardeal, a aprobat ridicarea Episcopiei Blajului la rangul de Mitropolie în 1850, hotărâre confirmată și de papă, în 1853, pe când reînființarea Mitropoliei ortodoxe a fost mereu amânată, până în 1864.

Am relatat mai sus că la Adunarea Națională a Românilor Bănățeni, ținută la Lugoj, în 15/27 iunie 1848, s-a cerut despărțirea ierarhică de Biserica sârbă, precum și refacerea vechii Mitropolii românești a Timișoarei. În același timp au fost aleși cei doi vicari români, și anume protopopii Dimitrie Stoichescu-Petrovici și Ignatie Vuia, implicați în mișcarea de refacere a ierarhiei bisericești naționale⁴.

Cel care a reușit să realizeze o parte dintre dorințele exprimate de români în anul revoluționar 1848 în problemele bisericești a fost episcopul Andrei Șaguna, de la Sibiu. El a luptat încă de la începutul păstoririi sale pentru emanciparea Bisericii ortodoxe și egalitatea ei cu celelalte confesiuni, pentru separarea ierarhică de Biserica sârbă, pentru reînființarea vechii Mitropolii autonome a Transilvaniei și organizarea ei pe baze constituționale. După unele informații, chiar după ce a fost numit vicar (1846), în Ardeal, ar fi rostit, către delegația care-l întâmpina, aceste cuvinte: „Pășesc pe pământul clasic al străvechii Mitropolii române ortodoxe. Vă făgăduiesc sărbătorește că voi lucra neobosit pentru înființarea ei. Așa să-mi ajute Dumnezeu”⁵. Într-adevăr, timp de 15 ani el n-a lăsat nici un prilej potrivit în care să nu stăruiască și să nu militeze pentru realizarea acestei dorințe, care preocupa și pe alți conducători ai românilor. El a întâmpinat în tot acest timp opoziția cercurilor conducătoare habsburgice, mai ales în perioada absolutismului (1849–1860).

Prin petiția generală a națiunii române, înaintată împăratului la 13/25 februarie 1849, la Olmütz (Olmouc), de către o delegație condusă de episcopul sibian, se cerea, printre altele, și deschiderea unui congres al românilor, care să aibă și misiunea de a alege un „cap ecleziastic de sine stătătoriu... și sub care vor sta ceilalți episcopi naționali”⁶. La 5 martie 1849 aceeași delegație, aflată la Olmütz, adresa Ministerului imperial de Curte un memorandum în care, vorbind

³ Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 155–156; dr. Ilarion Pușcariu, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, p. 10 (anexe); Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. I, ed. II, Sibiu, 1904, p. 330; Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, București, 1982, p. 484–486.

⁴ N. Popea, *op. cit.*, p. 156; T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 350–353; vezi și Mircea Păcurariu, *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848–1849*, Sibiu, 1995, p. 82–83.

⁵ Dr. Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, vol. II, Sibiu, 1911, p. 269–270.

⁶ N. Popea, *op. cit.*, p. 157; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 12 (anexa).

despre numirea unui „cap ecleziastic” pentru români, arăta că prin aceasta nu se cere nimic nou, întrucât românii au avut din vechime o Mitropolie la Alba-Iulia⁷. Murind episcopul Ștefan Popovici al Vârșetului, a fost adresată, la 20 iulie 1849, o petiție către Ministerul Cultelor, cerând să fie numit ca episcop românul Patrachie Popescu, deoarece din cele 300 de parohii ale eparhiei numai în 30 erau credincioși sârbi. Cereau, de asemenea, să se interzică mitropolitului sârb Iosif Raiacici, care în 1848 primise titlul de patriarh, orice amestec în problemele Bisericii ortodoxe române. Cereau, în sfârșit, să li se dea voie românilor „de a ține un congres pentru constituirea lor ecleziastică și la alegerea episcopilor și a unui mitropolit”⁸. La nici unul dintre aceste memorii nu s-a primit nici un răspuns.

În primăvara anului 1849, pe când se afla la Viena, episcopul Andrei a tipărit acolo, apoi la Sibiu, o broșură în limbile germană și română, cu titlul: *Promemorie despre dreptul istoric al autonomiei bisericești-naționale a românilor de religea răsăriteană*. Această broșură (de 15 p.) avea scopul să convingă cercurile conducătoare despre existența Mitropoliei ortodoxe române de Alba-Iulia, bazat pe afirmațiile istoricilor: Al. Geanoglu-Lesvioldax (*Istoria bisericească*), Engel (cele 6 volume din *Istoria Ungariei*) și Petru Maior (*Istoria bisericească*). Broșura se încheia cu rugămintea de a se accepta convocarea unui sinod al românilor din episcopiile Ardealului, Bucovinei, Timișoarei, Aradului și Vârșetului. Broșura nu s-a învrednicit însă de un răspuns din partea Curții imperiale din Viena.

Episcopul Andrei avusese de gând, încă din 1848, să înceapă lucrările de organizare a Bisericii sale dorind să deschidă, în septembrie 1848, un sinod la care să ia parte 44 de preoți și 56 de mireni. Izbucnind revoluția, sinodul proiectat nu s-a mai putut întruni⁹. Abia la 12 martie 1850 a convocat la Sibiu un sinod format din 24 de preoți și 20 de mireni, printre care și Avram Iancu. În cuvântarea de deschidere a sinodului, ierarhul făcea un scurt istoric al Bisericii ardelene, din cele mai vechi timpuri până la el, făcând cunoscute apoi toate demersurile făcute în vederea restaurării Mitropoliei. Sinodul a decis să adreseze un memoriu către Curtea din Viena în vederea restaurării Mitropoliei, cerând și convocarea unui sobor (sinod) „unde eparhiile române să fie reprezentate prin trimișii săi preoți și mireni, care apoi să pășească la consolidarea Mitropoliei și la alegerea mitropolitului, a episcopilor și a celorlalți dignitari bisericești”¹⁰.

Începând cu ziua de 23 iulie 1850 s-a ținut și la Arad un sinod diecezan, sub conducerea episcopului Gherasim Raț, format din 19 preoți și 7 mireni. Sinodul a adresat împăratului Francisc Iosif o petiție, în 14 puncte, la punctul 7 cerându-se reînființarea Mitropoliei ortodoxe¹¹.

⁷ N. Popea, *op. cit.*, p. 157; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 18 (anexa).

⁸ *Ibidem*, p. 24–25 (anexa); T.V. Păcățian, *op. cit.*, I, p. 622–623.

⁹ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 96.

¹⁰ *Actele soboarelor Bisericii greco-răsăritene din Ardeal din anii 1850 și 1860*, Sibiu 1860, p. 38–41.

În memorandumul înaintat Curții din Viena la începutul anului 1850, prin care cerea drepturi pentru români, Șaguna punea și problema reînființării Mitropoliei, cf. Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 46–55 și T.V. Păcățian, *op. cit.*, I, p. 658–667.

¹¹ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 114; pr. Gheorghe Lițiu, *Românii arădeni în frământările anilor 1849–1850*, Arad, 1947, p. 32–64.

În 1850, episcopul Andrei Șaguna a completat *Promemoria* cu o nouă broșură, tipărită tot în ambele limbi, la Sibiu. Ea avea titlul *Adaos la Promemoria despre dreptul istoric al autonomiei bisericești-naționale a românilor de relegea răsăriteană* (23 p.). În acea broșură aducea noi dovezi despre vechimea Mitropoliei Ardealului, reproducând patru diplome ale regilor Ungariei, Matia și Vladislav (tipărite de August Treboniu Laurian în *Magazinul istoric pentru Dacia*, vol. III), din care reieșea existența unui arhiepiscop sau mitropolit al românilor ortodocși din Ardeal încă din secolul al XV-lea. Făcea apoi un scurt istoric al Bisericii ardeleno din secolele XVI–XVII, încheind broșura cu o listă a mitropoliților Ardealului până la 1698 și apoi a episcopilor ortodocși, de la 1783 (Ghedeon Nichitici) până la el, dar cu unele lacune și mici imprecizuni cronologice.

La 20 aprilie 1851 adresa Ministerului Cultelor un nou memoriu, sub titlul *Memorial, prin care se lămurește cererea românilor de religiunea răsăriteană în Austria, pentru restaurarea Mitropoliei lor din punct de vedere al sfintelor canoane*. Broșura a fost scrisă la Viena, în timpul vacanței de Paști a conferinței episcopilor ortodocși din Austria, ținută din 15 octombrie 1850 până în 3 iulie 1851. A fost tipărită în Viena, în limba germană, apoi în română (23 p.)¹². La argumentele istorice din primele două broșuri, adăuga argumente de ordin canonic în vederea reînființării Mitropoliei. Arăta apoi cum s-a desființat vechea Mitropolie a Bălgradului, cum au ajuns românii ortodocși sub jurisdicția Bisericii sârbe și care au fost raporturile dintre cele două Biserici în cursul veacului al XVIII-lea¹³.

Încă din 16/28 martie 1849, pe când se afla la Viena, episcopul Andrei adresa o scrisoare patriarhului sârb Iosif Raiacici – cel care-l hirotonise ca episcop –, prin care-l ruga să accepte separarea Bisericii românești de cea sârbească. Printre altele, îi scria: „Să nu cugeți, rogu-te, că prin așa o faptă loială vei dezbină Biserica: nu, nu o vei dezbină, ci prin aceasta o vei lega cu mult mai tare decât își poate cineva închipui. Eu sub autonomia românilor în privința religiei nimica alta nu înțeleg decât regimea sau guvernarea cea din lăuntru a ierarhiei române, de tot independentă de cea sârbească, iar ierarhiile acestea amândouă să fie o Biserică după religie, după credință și după dogme, așa cât în privința acestora, care compun ființa Bisericii răsăritene, o ierarhie fără de cealaltă nimica să nu judece nici să nu decidă, și ca urmare a legăturii aceștia bisericești și a armoniei să fie împreunarea credinței și împărtășirea Sf. Duh pentru care noi chemați și datori suntem a lucra. În privința stării politice, doresc ca și neamul meu cel românesc să capete existența sa în politică după principiul egalității. Jur pe Dumnezeu cel viu că singura strădanie care o am, ziua-noaptea, [este] ca să folosesc Bisericii și creștinătății noastre întregi, fără deosebire de limbă și seminție”¹⁴.

Episcopul Aradului, Gherasim Raț, de asemenea a adresat, la 5 noiembrie 1849, din satul Cuvin, o scrisoare patriarhului Iosif, în care se pronunța pentru

¹² A apărut în limba română ca anexă la *Actele soboarelor din 1850 și 1860* și în extras (Sibiu, 1860). Este reprodușă și de Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 38–97 (anexe).

¹³ Aprecieri critice asupra celor trei broșuri vezi la Șt. Lupșa, *Vechea Mitropolie a Ardealului. Contribuții la istoria ei în secolele XV și XVI*, Sibiu 1948, p. 5–10.

¹⁴ N. Popea, *op. cit.*, p. 126–128 și Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 38–39 (anexe).

reînființarea Mitropoliei autonome a românilor ardeleni: „[...] Români să aibă precum au avut cândva ierarhia română deschilinită [separată, n.n.] de cea sârbească, metropolit român în însași acea pusăciune în privința românilor precum au fost și încă este metropolitul, acum patriarhul sârbesc de la Karlowitz, în privința poporului sârbesc și român... națiunea română [să] fie dăruită cu metropolit din sânge român, carele să tragă cătră sine diececele române, precum și acele în care românii fac majoritatea credincioșilor Bisericii răsăritene”¹⁵.

Problema autonomiei Bisericii ardeleni a fost ridicată și în Sinodul (conferința) ierarhilor ortodocși din Austria, întrunit la Viena între 15 octombrie 1850 și 3 iulie 1851, însă datorită lui Iosif Raiacici, sub președinția căruia se țineau lucrările, Sinodul s-a ocupat numai cu probleme minore, omițând mereu problema pusă de episcopul Andrei Șaguna¹⁶.

În acest răstimp, episcopul Andrei a adresat numeroase memorii și Curții din Viena, în același scop. Aici a întâmpinat însă împotrivire și rea voință din partea ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Leo Thun. În vreo 5 ani el înaintase Curții 11 petiții, în sensul hotărârilor Sinodului eparhial din 1850, la care fie că primea răspunsuri evazive, fie că nu primea nici unul¹⁷.

Prin intermediul guvernatorului Ardealului, Schwarzenberg, el adresa, la 1 decembrie 1855, un lung memoriu către împărat, în care se plângea de atitudinea lui Leo Thun față de Biserica ortodoxă română, expunându-și apoi doleanțele în 9 puncte. Cel mai important era punctul ultim, privitor la reînființarea Mitropoliei. El își exprima nemulțumirea că noul mitropolit al Blajului, Alexandru Sterca-Șuluțiu, se intitula într-o circulară „mitropolit de Alba-Iulia”, informând întreg „poporul român” – nu numai pe credincioșii săi – că, prin înființarea Mitropoliei Blajului, s-ar fi restaurat vechea Mitropolie de până la 1701. După ce prezenta pe scurt trecutul Mitropoliei ardeleni și modul în care a fost suprimată, episcopul Andrei scria: „Pătruns până în inimă de răspunderea cea grea cu care sum datoriu lui Dumnezeu, înaintea căruia odinioară voi avea a da seamă pentru toți pașii cei ce i-am făcut ori nu i-am făcut, ridic, ca episcop, protest sârbătoresc în contra oricărei supozițiuni, sub orice formă, că Mitropolia cea nou înființată greco-catolică a Făgărașului s-ar putea cumva socoti și privi ca o restaurare a Arhiepiscopiei și Mitropoliei celei vechi greco-orientale din Alba-Iulia în Ardeal”. Arăta apoi starea vitregă în care era ținută Biserica ortodoxă față de celelalte confesiuni din Ardeal: „Biserica noastră oftează în profundă întristare, pe când celelalte Biserici în țară se bucură. Catolicii privesc plini de încredere veselă la Concordat, care libertatea Bisericii lor o asigură pe bază fermă; protestanții de confesiune augustană primiră o instrucțiune nouă pentru reprezentanța și administrațiunea Bisericii lor; greco-catolicii se veselesc pentru înființarea unei Mitropolii și a două episcopii nouă; numai noi nu ne putem ridica ochii întru bucurie, deoarece noi trebuie să simțim în toate zilele că

¹⁵ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 43–45 (anexe).

¹⁶ Amănunte la Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 114–121.

¹⁷ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 104.

religiunea noastră este încă numai suferită” (tolerată, n.n.)¹⁸. Nici acest memoriu n-a avut vreun rezultat.

Alte încercări în vederea reînființării Mitropoliei s-au mai făcut abia în anul 1860, când au apărut timpuri mai favorabile, în urma abolirii „regimului absolutist de stat”, căruia i-a luat locul așa-zisul „regim liberal”. În 1860, episcopul Andrei, cu Alexandru Mocioni și Nicolae Petrino, ca reprezentanți ai românilor din Ardeal, Banat și Bucovina în Senatul imperial din Viena, au început o acțiune comună în vederea restaurării Mitropoliei. Ei au avut acum ocazia să discute această problemă cu patriarhul Iosif Raiacici și cu alți reprezentanți ai clerului și poporului sârb, aflați atunci la Viena. Împreună cu aceștia au ținut două conferințe – în 28 și 30 iunie 1860 –, în care au discutat diverse probleme legate de viața Bisericilor ortodoxe din Austria. Ele n-au avut însă nici un rezultat, pentru că Raiacici stăruia ca eparhiile ortodoxe din Ardeal, Bucovina și Dalmația să rămână și pe mai departe sub jurisdicția Karlowitzului. El a înaintat și împăratului un memoriu în acest sens tot atunci. La rândul lor, episcopul ardelean cu ceilalți doi reprezentanți ai românilor au înaintat un protest către împărat, la 21 august 1860, invocând dreptul istoric al românilor ortodocși din Ardeal de a avea propria Mitropolie. Ei cereau restaurarea vechii Mitropolii, care să cuprindă pe credincioșii români din diecezele Ardealului, Timișoarei, Vârșețului și Aradului, precum și acorțul de a convoca o „adunare a episcopilor și bărbatilor de încredere din memoratele episcopii, sub președinția celui mai bătrân episcop”. Cereau, de asemenea, aprobarea pentru convocarea unei adunări de preoți și mireni din Bucovina, în vederea reglementării situației din acea eparhie¹⁹.

La acest memoriu s-a dat o rezoluție imperială, la 27 septembrie 1860, privitoare la restaurarea Mitropoliei, permițându-se convocarea unui sinod al episcopilor ortodocși din Austria, care să înainteze apoi împăratului propunerile sale, îndeosebi cele privitoare la situația bisericească a românilor ortodocși. Se arăta, printre altele, că împăratul „nu este neaplecat înființării unei Mitropolii române gr. neunite, însă dezlegerea legământului ierarhic de până acum, enunțat prin deciziunile prea înalte din 30 septembrie și 9 octombrie 1783, s-ar putea analiza numai pe baza opiniunii unui sinod regular”²⁰. Aceasta a fost prima rezoluție dată din partea Curții din Viena la numeroasele cereri și memorii făcute de românii ortodocși în frunte cu episcopul lor, timp de 12 ani, în vederea restaurării Mitropoliei.

¹⁸ Memoriul – fragmentar –, la N. Popea, *Arhiepiscopul și mitropolitul Andrei Șaguna*, Sibiu, 1879, p. 88–102 (cit. la p. 101–102); în întregime la Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 122–161 (anexe); numai pct. 9 la N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 177–179.

Șaguna mai înaintase un protest la 24 mai 1855 împotriva circularei mitropolitului Șuluțiu, prin care acesta pretindea că noua Mitropolie unită era continuatoarea celei desființate în 1701. *Ibidem*, p. 174–177 și N. Popea, *Mitropolitul Andrei*, p. 110–115.

¹⁹ N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 185–187; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 166–167 (anexe); *Actele soboarelor din 1850 și 1860*, p. 91–94; T.V. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 100–102.

²⁰ N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 190–191; rezoluția din 1860 la p. 192–193; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 167–168 (anexe), iar rezoluțiile din 1783 la p. 1–2 (anexe); T.V. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 102–103.

Ținând seama de această rezoluție, episcopul Andrei a convocat cel de al doilea Sinod al eparhiei sale, la Sibiu, în 24–26 octombrie 1860, spre a vedea care erau părerile și dorințele credincioșilor săi în această problemă. El a informat pe membrii Sinodului de toate demersurile făcute în ultimii ani în vederea rezolvării acestei vechi dorințe a credincioșilor ardeleni. În însuflețita cuvântare de deschidere a Sinodului, el spunea că acea zi era „o zi mare, o zi însemnată, o zi mult dorită, o zi de sărbătoare a Bisericii noastre din Ardeal... căci ea ne prevestește reînvierea Mitropoliei noastre, celei împiedecate de una sută șasezeci de ani din partea politico-civilă...”²¹.

Actele Sinodului arată că membrii săi au fost informați de ierarh despre toate demersurile pe care le făcuse până atunci în vederea restaurării Mitropoliei²². Sinodul a adresat, la 26 octombrie 1860, un nou memoriu către împărat în sensul restaurării Mitropoliei, afirmând, printre altele, că românii ortodocși din Austria „nu vreau să introducă în Biserica lor nici o noutate, când doresc ca să-și aibă ierarhia lor legală, națională-bisericească, ci vreau numai să restaureze acea ierarhie sau Mitropolie a lor, ce au avut și până la an. 1700”. Memoriul cerea reînființarea Mitropoliei, invocând trecutul istoric al Bisericii ortodoxe din Ardeal, precum și canoanele care îndreptățesc orice Biserică națională de a avea în fruntea ei un conducător nesubordonat altuia dinafară²³.

Tot în ședința din 26 octombrie 1860 s-a adresat un memoriu Sinodului mitropolitan din Karlowitz, în care, după o scurtă expunere a istoriei Bisericii ardeleni, se cerea separarea ierarhică a celor două Biserici și ridicarea Episcopiei ardeleni la treapta mitropolitană, „ca apoi amândouă mitropoliile, ca două surori bune să funcționeze spre binele vremelnic și veșnic al creștinilor săi...”²⁴.

Menționăm aici că Sinodul a adresat o scrisoare și domnitorului Alexandru Ioan Cuza, rugându-l să acorde viitoarei Mitropolii moșia Merișani din Argeș, care, la 13 iunie 1700, fusese dăruită de Constantin Brâncoveanu Mitropoliei Bălgradului, dar apoi pierdută prin actul „unirii” din 1698–1701²⁵.

Sinodul a hotărât ca, în cazul când nu s-ar da o rezoluție favorabilă restaurării Mitropoliei până la sărbătoarea Sf. Gheorghe, din anul 1861, episcopul să convoace din nou Sinodul, pe data de 1 mai 1861, spre a se consulta asupra celor ce urmează să se facă. Acest proiectat sinod n-a mai fost însă convocat, deși Mitropolia nu se reînființase.

Acel Sinod din 1860 a adresat o scrisoare episcopului Eugenie Hacman al Bucovinei, arătându-i – pe baze canonice –, că într-o țară trebuie să fie o singură

²¹ N. Popea, *Mitropolitul Andrei*, p. 134–135; *Actele soboarelor din 1850 și 1860*, p. 71–91 (cit. la p. 71–72).

²² *Ibidem*, p. 56–58.

²³ *Ibidem*, p. 101–112; N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 195–202; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 168–173 (anexe); T.V. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 121–127.

²⁴ *Actele soboarelor din 1850 și 1860*, p. 114–120; N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 202–206; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 173–176 (anexe).

²⁵ Scrisoare către Cuza în *Actele soboarelor din 1850 și 1860*, p. 123–126, și N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 207–208.

Mitropolie pentru credincioșii aparținând aceleiași neam²⁶. Intenția lui Șaguna era aceea de a constitui o singură Mitropolie pentru toți românii ortodocși din Austria. Această Mitropolie nu putea să fie decât a Ardealului, continuatoarea vechii Mitropolii a Bălgradului. O Mitropolie a Bucovinei nu era justificată nici din punct de vedere canonic, și nici istoric, de vreme ce Episcopia bucovineană era urmașa vechii Episcopii de Rădăuți, căci fosta Mitropolie a Sucevei își avea acum scaunul la Iași. Dar episcopul Eugenie Hacman a zădărnicit planurile colegului său din Sibiu și ale reprezentanților clerului și credincioșilor bucovineni, care voiau să existe o singură Mitropolie românească în Ardeal, căreia să-i fie subordonată și Episcopia Bucovinei. Eugenie a convocat, la 7/19 februarie 1861, un sinod de preoți, la Cernăuți, cărora li s-a prezentat o propunere privitoare la înființarea unei Mitropolii a Bucovinei, cu doi episcopi sufragani, alegerea mitropolitului urmând să se facă într-un sinod provincial mixt, care să aleagă trei candidați, din care apoi împăratul să numească pe unul. De teama episcopului, aproape toți preoții au semnat propunerea prezentată. Din dispoziția sa, a fost tipărită apoi și o broșură în acest scop, cu titlul *Dorințele dreptcredinciosului cler din Bucovina în privința organizării canonice a diecezei și a ierarhiei sale...*, în care se cerea ridicarea eparhiei bucovinene la rangul de Mitropolie²⁷.

În astfel de împrejurări, ierarhul de la Sibiu a fost nevoit să publice mai multe articole polemice în „Telegraful român” și, în cele din urmă, broșura polemică intitulată *Anthorismos sau deslușire comparativă asupra broșurii Dorințele clerului din Bucovina* (Sibiu, 1861, 132 p.; în 1863 a apărut și în limba germană, tot la Sibiu). El combătea propunerile broșurii bucovinene și ale sinodului de preoți convocați de episcopul Hacman, arătând drepturile istorice ale Mitropoliei ardelene și necesitatea ca românii ortodocși din Austria să aibă o singură Mitropolie, apărând astfel principiul sinodalității în Biserică²⁸.

Lucrările privitoare la reînființarea Mitropoliei Ardealului au mers și pe mai departe cu încetineala cunoscută în cercurile conducătoare habsburgice. În 1862 a murit patriarhul Iosif Raiacici, care, după cum am relatat, era împotriva acordării autonomiei Bisericii ardelene. În locul său a fost numit ca „administrator” (locțiitor) al scaunului patriarhal episcopul Timișoarei, Samuil Mașirevici. A început acum și o polemică în presă pe această temă, în diferite ziare românești și sârbești. Merită să fie reținut faptul că din partea sârbă doar o parte a clerului – îndeosebi episcopatul – mai stăruia în atitudinea potrivnică față de Biserica română, pe când mireni sârbi au început să-și dea seama de cererile îndreptățite ale

²⁶ *Actele soboarelor din 1850 și 1860*, p. 95–99; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 177–180 (anexe).

²⁷ *Ibidem*, p. 80. La 9/21 februarie 1861 George Hurmuzaki îi scria lui Șaguna, plângându-se de atitudinea episcopului Hacman și a sinodului. *Ibidem*, p. 182–185 (anexe).

²⁸ Eparhia Bucovinei a fost ridicată la treapta de mitropolie abia la 23 ianuarie 1873, dându-i-se ca sufragane două eparhii slave din Dalmația: Zara și Cataro, care, din punct de vedere istoric, geografic sau etnic, nu aveau nimic comun cu Mitropolia românească din Bucovina. Episcopul Eugenie Hacman n-a avut norocul să fie înscăunat ca mitropolit, căci a murit la 31 martie 1873. Primul mitropolit a fost Teofil Bendela, hirotonit la Sibiu, în ianuarie 1874.

românilor și să-i sprijine în vederea realizării lor²⁹. Astfel, ziarul sârbesc „Vidovdan”, care apărea la Belgrad, în numărul din 15 februarie 1862 scria că „mitropolitul român nu trebuie să fie nici într-o privință supus patriarhului sârbesc, deși demnitatea patriarhală este mai mare decât cea mitropolitană. Patriarhul sârbesc va fi căpetenia bisericească a sârbilor, iar mitropolitul român al românilor; amândoi pot sta lângăolaltă foarte frumos”. Iar mai departe scria: „Este nedrept a scurta pe români în câștigarea ierarhiei lor; este nedrept a-i ținea cu sila în uniunea ce atinge administrațiunea bisericească; și de aceea de ar avea sârbii orice drepturi, trebuie să se abată de la ceea ce nu e drept...”. Ziarul „Srbski Dnevnik” scria că „românii au avut Mitropolia lor, care a încetat cu unirea. Însă un popor nu poate pierde dreptul său pentru greșelile capilor săi, nici independența sa de mai înainte, cum și neputința unui popor nu dă altui popor sau căpeteniei lui bisericești dreptul spre o tutelă veșnică... Dacă despărțirea totală ar fi chiar în contra canoanelor, viața poporului și reținerea caracterului național este mai presus de toate canoanele...”³⁰.

În această conjunctură favorabilă, credincioșii români din eparhiile bănățene și din Arad au ținut două conferințe la Timișoara, în 21 ianuarie și 10 februarie 1862, în care au hotărât trimiterea unei delegații de clerici și mireni la Viena, spre a-și expune doleanțele în legătură cu reînființarea Mitropoliei³¹.

De fapt, s-a și constituit o delegație de clerici și credincioși români din Transilvania, Banat și Bucovina, care s-a prezentat la Viena în 24 februarie 1862. La 3/15 martie 1862 delegația a fost primită de loțiitorul împăratului, arhiducele Rainer, căruia i-a prezentat un lung memoriu privitor la reînființarea Mitropoliei. Delegația s-a prezentat apoi la câțiva miniștri și la cancelarii aulici ai Transilvaniei și Ungariei. O parte din delegație – în frunte cu episcopii de la Sibiu și Arad – a așteptat sosirea împăratului la Viena, prezentându-i și acestuia doleanțele credincioșilor ortodocși români. Memoriul prezentat de această delegație scotea în evidență dreptul istoric al românilor ortodocși de a avea o Mitropolie, cerând despărțirea ierarhică de sârbi. În partea finală a memoriului se cerea să se permită românilor ortodocși din Austria convocarea unui congres bisericesc format din 40 de preoți și 60 de mireni din Ardeal, Bucovina, Banat și din cele două dieceze sârbești din Banat (a Timișoarei și a Vârșetului), în vederea organizării lor bisericești și a alegerii mitropolitului; conducerea acelu congres să se încredințeze episcopului din Sibiu, și tot el să se ocupe cu conscrierea comunităților bisericești române din Banat și cu alegerea de deputați în congres, întrucât credincioșii români de aici nu aveau nici un episcop³².

Abia la 29 iunie 1863 Cancelaria aulică transilvană a trimis rescriptul imperial, cu data de 25 iunie 1863, prin care împăratul se declara de acord cu

²⁹ N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 210.

³⁰ Reprodus după I. Lupaș, *op. cit.*, p. 272–273. Despre părerile exprimate în presa română, sârbă, maghiară și germană pentru și împotriva înființării Mitropoliei, vezi *ibidem*, p. 272–278 și N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 228–241.

³¹ *Ibidem*, p. 210–218; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 136–137.

³² Memoriul la N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 219–226 și Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 200–205 (anexe).

separarea de ierarhia sârbească și cu restaurarea Mitropoliei ortodoxe române. Cancelaria cerea însă să i se răspundă la mai multe întrebări, anume: dacă noua mitropolie urma să cuprindă pe toți credincioșii ortodocși români din Austria, sau numai pe cei din Ungaria; care va fi reședința noii mitropolii, care vor fi episcopiile sufragane și reședințele lor³³. Răspunsul, dat la 26 iulie 1863 de Andrei Șaguna, arăta că el se declară pentru o mitropolie a tuturor românilor ortodocși din Austria – deci să-i cuprindă și pe cei din Bucovina –, iar reședința să fie la Sibiu. Ca episcopii sufragane, pe lângă cele existente (a Aradului și Bucovinei), cerea să se mai înființeze încă trei, la Timișoara, Caransebeș și Cluj, ultima prin scindarea Episcopiei Ardealului de atunci, Arhidieceza rămânând cu 400 000 de credincioși, iar Episcopia Clujului cu 300 000. Cerea apoi să se acorde Bisericii noastre și patru mănăstiri, care pe atunci aparțineau Bisericii sârbe, dar care, pe vremuri, fuseseră românești: Hodoș-Bodrog, Bezdin, Sângeorge și Mesici. Cerea să se acorde eparhiilor române și partea convenită din fondurile comune ale eparhiilor sârbești, întrucât și credincioșii români au contribuit prin daniile lor la formarea acestor fonduri. Arăta apoi că alegerea mitropolitului trebuie să se facă de un congres bisericesc, format din preoți și mireni din întreaga mitropolie, iar a episcopilor sufragani de către sinoadele eparhiilor respective. În același răspuns, arăta că prin separarea celor două ierarhii, Biserica sârbă nu va suferi nici o pagubă și nici o nedreptate, căci credincioșii sârbi din Banat vor rămâne și pe viitor sub cârmuirea duhovnicească a episcopilor lor³⁴.

Cercurile conducătoare n-au fost însă de acord cu propunerea de încorporare a tuturor românilor din Austria în aceeași Mitropolie. De aceea, la 28 martie 1864, Cancelaria aulică dispunea să se consulte Sinodul Episcopiei ardeleni dacă noua mitropolie nu s-ar putea extinde numai asupra credincioșilor români din Ardeal³⁵.

Sinodul s-a și întrunit la Sibiu, înainte de a se fi dat această dispoziție, și anume la 22 martie 1864. Episcopul Andrei a informat și de data aceasta pe membrii sinodului de toate demersurile făcute în ultimii patru ani în vederea reînființării Mitropoliei. S-a înaintat acum un nou memoriu către împărat, în care se cerea „a ne concede cât mai curând reînființarea Mitropoliei noastre, cu estinderea acum îndată asupra tuturor conașionalilor și coreligionarilor noștri din țările amintite [= Transilvania, Banat, Ungaria și Bucovina, n.n.], ca așa să ne putem și noi constitui o dată bisericește în sensul canoanelor noastre”³⁶.

Acest Sinod are o deosebită importanță, căci acum s-a elaborat – pe baza unui proiect întocmit de episcop – un regulament de organizare a afacerilor eparhiale (în 174 de paragrafe). Regulamentul – dar mai ales proiectul – a servit ca material, în 1868, la elaborarea statutului organic³⁷.

³³ *Ibidem*, p. 208–209.

³⁴ *Ibidem*, p. 210–216 (anexe).

³⁵ *Ibidem*, p. 216–218 (anexe).

³⁶ Memoriul în *Actele sinodului Bisericii greco-răsăritene în Ardeal din anul 1864*, Sibiu, 1864, p. 276–283; N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 243–247; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 218–221 (anexe).

³⁷ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 146.

La 1 august 1864 s-a deschis, la Karlowitz, Sinodul episcopal, precum și congresul pentru alegerea patriarhului sârb. Reprezentanții credincioșilor ortodocși români din părțile Aradului și din Banat s-au prezentat și ei la Karlowitz, dar nu pentru a lua parte la lucrările Congresului, ci ca să facă declarații în numele credincioșilor români că ei nu pot socoti pe noul ales ca arhiepiscopul și mitropolitul lor, deci nu pot să participe nici la alegerea lui, ci așteaptă să li se acorde, potrivit dorinței exprimate de ani de zile, propriul lor mitropolit. Poziția românilor a fost subliniată mai ales prin cuvântarea ținută de cunoscutul om politic Vincențiu Babeș, în ședința din 5 august 1864. Ei au înaintat, în acest sens, și un memoriu către împărat, în care expuneau pe larg toate încercările făcute în vederea restaurării Mitropoliei, și un alt memoriu către generalul Iosif Philippovici de Philippsberg, comisarul imperial care conducea lucrările congresului³⁸.

Congresul a ales ca patriarh pe episcopul Timișoarei, Samuil Mașirevici, care „administrase” și până atunci scaunul din Karlowitz. După confirmarea noului ales, s-a întrunit – din 13 august 1864 – și Sinodul episcopilor ortodocși din Austria. La 13 august împăratul a adresat noului conducător al Bisericii sârbe o scrisoare, prin care-i cerea să discute în Sinod și problema Mitropoliei ortodoxe române. La lucrările Sinodului a participat și episcopul ortodox al Ardealului.

Noul patriarh sârb, spre deosebire de înaintașul său, Iosif Raiacici, s-a pronunțat de la bun început pentru organizarea credincioșilor ortodocși români într-o Mitropolie proprie, îndemnând și pe ceilalți ierarhi sârbi din Sinod să adopte aceeași atitudine. În cuvântul pe care l-a rostit în Sinod, Andrei Șaguna arăta motivele pentru care credincioșii români doreau să aibă Mitropolia lor autonomă, citând și hotărârea adusă în această privință de Sinodul eparhial întrunit în acel an. Sinodul episcopilor ortodocși din Austria s-a declarat de acord, în unanimitate, cu înființarea unei Mitropolii pentru românii ortodocși din Ardeal, Banat și Ungaria. S-a hotărât ca Episcopia Aradului, care avea credincioși români, să devină sufragana a noii Mitropolii. S-au mai luat în dezbatere și alte chestiuni privind noua Mitropolie românească: hotărârea ca primul mitropolit să fie numit de împărat, să se separe parohiile și protopopiatele formate din credincioși români și sârbi, numirea noilor episcopi sufragani să se facă de noul mitropolit și episcopul de la Arad. S-a propus să se înființeze episcopii noi la Caransebeș, Ineu și Oradea, dar la propunerea episcopului de la Arad, Procopie Ivașcovici, a lăsat în seama viitorului mitropolit libertatea de a propune ce episcopii sufragane să se înființeze. S-a pus și problema repartizării unei părți din averea comună bisericească și a mănăstirilor, lucrând rapoarte în acest scop – în luna octombrie 1864 – episcopul Procopie Ivașcovici și Vincențiu Babeș.

Menționăm că s-a hotărât tot atunci, la Karlowitz, crearea unui Sinod permanent, format din patriarhul sârb și mitropolitul român, cu sufraganii lor, care să discute „asupra dogmelor credinței, cestiunilor canonice, cărților simbolice și asupra tuturor acelor obiecte bisericești de cari depindea unitatea și identitatea religiunii

³⁸ *Ibidem*; cele două memorii și cuvântarea lui Babeș la p. 222–238 (anexe) și la N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 249–271; I. D. Suciș și R. Constantinescu, *op. cit.*, II, p. 842–852.

greco-orientale, de care se țin amândouă aceste națiuni”. Sinodul urma să fie convocat din 6 în 6 ani și, în caz de nevoie, și mai des, o dată la Karlowitz, o dată la Sibiu, președinția având-o cu rândul întâistătătorii celor două Biserici, iar dezbaterile să aibă loc în română și sârbă³⁹. Hotărârea n-a fost însă pusă în aplicare.

Mai notăm aici și faptul că la ultimele ședințe ale Sinodului a participat și episcopul Eugenie Hacman, care a propus din nou înființarea unei Mitropolii în Bucovina, cu doi episcopi sufragani, un român și un rutean. Prin uneltirile sale el a făcut ca eparhia Bucovinei să nu fie alipită la noua Mitropolie a Ardealului⁴⁰.

Sinodul episcopal de la Karlowitz a înaintat Curții din Viena hotărârile luate în problema înființării Mitropoliei române. Totuși, rezolvarea definitivă a avut loc abia peste patru luni. În acest timp, problema Mitropoliei române a continuat să fie tratată prin corespondență cu diferiți factori de răspundere.

Abia la 12/24 decembrie 1864, printr-un autograf imperial, s-a aprobat înființarea Mitropoliei ortodoxe a Ardealului. Autograful, adresat episcopului Andrei, avea următorul cuprins: „Ascultând rugările românilor gr. or. din Transilvania și Ungaria, în consonanță cu intențiunea manifestată prin rezoluțiunile mele din 27 septembrie 1860 și din 25 iunie 1863, am încuviințat ca pentru dâșii să se înființeze o Mitropolie independentă, coordonată cu cea sârbească și ca Biserica episcopescă din Transilvania să se ridice la demnitatea mitropolitană. Totodată aflu a Te denumi pe Domnia Ta de Arhiepiscop și Metropolit al românilor gr. orientali din Transilvania și Ungaria”⁴¹.

Astfel, după ce firul istoric al Mitropoliei Ardealului fusese întrerupt prin vitregia vremurilor peste un veac și jumătate și după ce 15 ani s-au făcut diferite încercări pentru restaurarea Mitropoliei ortodoxe române, credincioșii ardeleni, în frunte cu arhipăstorul lor, și-au văzut visul realizat. De aceea, chiar în ziua de Crăciun a anului 1864, Andrei Șaguna a adresat o pastorală clerului și credincioșilor săi, în noua calitate de arhiepiscop și mitropolit. Pornind de la cuvintele psalmistului: „Bine este a ne mărturisi Domnului și a căuta numele Tău preînalt, a vesti dimineața mila Ta și adevărul Tău în toată noaptea”, el aducea păstoriiților săi vestea ridicării Episcopiei Ardealului la treapta de Mitropolie. Pe lângă cele cuprinse în autograful imperial, circulara arhierească mai cuprindea unele amănunte în legătură cu eparhiile sufragane, pe care le reproducem aici:

IV., Mitropolia noastră are a consta din eparchiile cele de până acum a Ardealului și Aradului, cu luarea afară a comunei bisericești sârbe din Arad și apoi din comunele române care se țin acum de eparchiile Timișoarei și Vârșețului.

³⁹ Hotărârile Sinodului în broșura *Acte oficiale privitoare la înființarea Mitropoliei gr. răsăritene a românilor din Transilvania, Ungaria și Banat*, Sibiu, 1867, p. 3–22; N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 272–277; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 148–151 și 285–295 (anexe).

⁴⁰ La reînțoarcerea în eparhie, credincioșii i-au adresat o scrisoare prin care și exprimau nemulțumirea față de atitudinea sa de a nu accepta ca eparhia să devină sufragană a Mitropoliei Ardealului. Vezi scrisoarea la N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 280–291 și Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 295–305 (anexe).

⁴¹ N. Popea, *Mitropolitul Andrei*, p. 146; idem, *Vechea Mitropolie*, p. 295–296; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 153 și 305 (anexe).

- V. Comunele bisericesti române din protopopiatele Caransebeşului, Mehadiei, Lugoşului, Făgetului, Vărădiei, Jebelului, Vârşeşului, Palancei, Panciovei şi Ciacovei au a se face o eparhie cu locul reşedinţei episcopului în Caransebeş, iar
- VI. Comunele bisericesti din protopopiatele Hasiaşului, Lipovei, Timişoarei, Cianadului, Chichindei şi Becicherecului au a se întrupa în eparhia Aradului.
- VII. În privinţa comunelor mestecate din diecezele Aradului, Timişoarei şi a Vârşeşului are a se urma după hotărârile Sinodului din Karlowitz, care lasă în voia unor asemenea comunităţi a se declara de care Mitropolie vreau să se ţină şi apoi oficiolatele subordonate vor tracta astfel de lucruri şi le vor aşterne spre finala decizie la cancelaria aulico-ungară sau la ministerul de rezbe!”⁴².

Observăm deci că dorinţa credincioşilor ortodocşi din Ardeal ca noua Mitropolie să aibă mai multe eparhii sufragane nu s-a putut realiza, căci au fost acordate numai două: a Aradului şi a Caransebeşului, care urma să se înfiinţeze.

Cu prilejul sărbătorilor Crăciunului din 1864 şi ale Anului Nou 1865, în toate bisericile s-au înălţat rugăciuni de mulţumire către Dumnezeu pentru binefacerea cea mare revărsată asupra credincioşilor ardeleni. Din toate părţile se îndreptau spre Sibiu scrisori şi „deputaţiuni” care să felicite pe noul arhiepiscop şi mitropolit. Printre cei care l-au felicitat a fost şi patriarhul sârb Samuil Maşirevici, care scria, printre altele: „[...] poftesc de la Domnul Dumnezeu din adâncul inimii mele ca Metropolia Ta să fie norocoasă şi spre mulţi ani şi concomitată de binecuvântările aceluia popor în fruntea căruia stai acum ca căpetenie spirituală...”⁴³.

O scrisoare impresionantă i-au adresat, în ianuarie 1865, numeroşi preoţi şi credincioşi din Bucovina, în care îşi exprimau bucuria pentru reînfiinţarea Mitropoliei, dar totodată şi nemulţumirea că Episcopia lor nu i-a devenit sufragană. Reieşea din scrisoare adâncă nemulţumire faţă de episcopul Eugenie Hacman, care a împiedicat realizarea acestei dorinţe a credincioşilor săi⁴⁴.

„Telegraful român” din 1865 a publicat mai multe articole asupra acestui act istoric, unele reproduse după periodicele româneşti de peste munţi, precum şi unele dintre scrisorile de felicitare primite de noul mitropolit.

În memoriile sale pentru anul 1864, mitropolitul Andrei scria: „Acest an 1864, al mângâierii şi al bucuriei supreme, este pentru noi toţi românii de religia greco-răsăriteană în Transilvania şi Ungaria de cea mai mare însemnătate şi epocală; căci după ce în luna lui iulie s-a ales mitropolit sârbesc Samuil Maşirevici în locul lui Iosif Raiacici şi s-a rânduit ţinerea unui sinod episcopesc, în care să ia parte şi episcopul nostru din Ardeal – şi pentru înfiinţarea Mitropoliei române, în ce s-a şi învoit unanim corul episcopesc –, a urmat, în 12/24 decembrie, rezolvarea prea înaltă a Mitropoliei noastre şi denumirea mea de arhiepiscop al Ardealului şi de mitropolit al tuturor românilor greco-răsăriteni din Ungaria şi Ardeal”⁴⁵.

⁴² N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 304–307; II. Puşcariu, *op. cit.*, p. 312–314; Gh. Tulbure, *Mitropolitul Şaguna*, Sibiu, 1938, p. 235–238; I.D. Suci şi R. Constantinescu, *op. cit.*, II, p. 852–853.

⁴³ N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 302; II. Puşcariu, *op. cit.*, p. 314–315 (anexe).

⁴⁴ N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 299–301.

⁴⁵ *Memoriile lui Şaguna*, Sibiu, 1923, p. 95–96.

Deși se făcuseră pregătiri pentru instalarea îndătinată în scaunul mitropolitan – și anume în biserica mare din Rășinari –, lucru dorit de credincioși, totuși ea nu a mai avut loc, căci diplomele cerute pentru reînființarea Mitropoliei și numirea noului mitropolit au întârziat mereu, așa că el, funcționând mai multă vreme în noua calitate, s-a considerat, de fapt, ca instalat⁴⁶.

O dată cu autograful imperial pentru reînființarea Mitropoliei române, s-a dat un alt autograf și către patriarhul sârb, Samuil Mașirevici, prin care i se cerea să convoace Congresul Național-Bisericesc Sârb, care să discute problema împărții averii comune a Patriarhiei din Karlowitz⁴⁷. O „instrucțiune” dată la 29 decembrie 1864 comisarului imperial la Congres, Iosif Philippovici, prevedea ca să lucreze două comisii, una formată din patriarhul, episcopii și deputații sârbi, iar cealaltă din mitropolitul român, episcopul Aradului și deputații români din Congres⁴⁸.

Din Viena – unde fusese să mulțumească pentru restaurarea Mitropoliei⁴⁹ –, noul mitropolit ortodox al Ardealului s-a dus de-a dreptul la Karlowitz, cu o parte dintre membrii delegației, spre a lua parte la aceste lucrări. La 8/20 februarie 1865, comisia românească și-a început lucrările. Ea cerea ca din așa-numitele fonduri „clerical” și „inalienabil”, care se ridicau la 1 255 447 fl., respectiv 749 447 fl., să se dea Bisericii române 556 500 fl. + 318 600 fl., adică în total 875 100 fl., plus o parte dintre fondurile mai mărunte. Cereea apoi să i se mai dea acestei Biserici și cele patru mănăstiri: Hodoș-Bodrog, Bezdin, Sângeorge și Mesici. Comisia și-a încheiat lucrările la 16/28 februarie 1865, prezentând protocolul ședințelor comisarului imperial și rămânând, în continuare, la Karlowitz, pentru a primi răspunsul comisiei sârbe. Abia la 5/17 martie 1865 patriarhul Samuil a convocat și pe reprezentanții Bisericii române la o ședință comună. Merită o atenție deosebită documentata cuvântare ținută de mitropolitul Andrei în această ședință comună, prin care invoca, cu argumente istorice, dreptul Bisericii sale de a primi o parte dintre fondurile Bisericii sârbe, precum și dreptul de a i se restitui cele patru mănăstiri, foste românești înainte de întinderea jurisdicției Bisericii sârbe asupra credincioșilor români. Mitropolitul a redus, în cele din urmă, pretențiile sale și ale comisiei române la suma de 400 000 fl. Reprezentanții Bisericii sârbe n-au voit însă să acorde decât 200 000 fl., iar dintre mănăstiri nici una. Fiind informat că și împăratul avea interesul să nu se ajungă la nici o înțelegere în această chestiune, mitropolitul cu ai săi au părăsit Karlowitzul, urmând ca autoritățile de stat să hotărască asupra averii lor comune. Inaugurându-se însă peste puțin timp sistemul de stat dualist, chestiunea s-a transpus Dietei Ungariei din Budapesta, care a dat-o apoi în competența instanțelor judecătorești⁵⁰. Abia în 1873, după multe tratative,

⁴⁶ Dr. Il. Pușcariu, *Chestiunea instalării lui Andrei Șaguna în scaunul mitropolitan*, în RT, an. II, nr. 3, 1908, p. 97–99 și nr. 4, p. 146–150.

⁴⁷ N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 295, și Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 305–306 (anexe).

⁴⁸ N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 312.

⁴⁹ Cf. N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 308–311; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 320–322 (anexe).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 311–323; *Acte oficiale privitoare la înființarea Mitropoliei*, p. 23–127; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 156–161 și 322–375 (anexe).

Biserica ortodoxă română din Ardeal a primit 230 000 fl., iar dintre mănăstiri doar Hodoș-Bodrogul, fiind pe teritoriul Episcopiei românești a Aradului.

*

Am arătat mai sus că după reînființarea Mitropoliei ortodoxe ardelene, i s-au dat ca episcopii sufragane cele de la Arad și Caransebeș, ultima urmând să se înființeze acum. Mitropolitul, împreună cu episcopul Aradului, au discutat la Karlowitz, în 6 martie 1865, problema alegerii unui episcop la Caransebeș. S-au pronunțat asupra arhimandritului Ioan Popasu, protopopul Brașovului, și asupra protosinghelior Nicolae Popea din Sibiu și Miron Romanul din Arad, hotărând să fie ales și propus pentru confirmare Ioan Popasu⁵¹.

Printr-o rezoluție imperială (din 6 iulie 1865) s-a decis ca începând cu ziua de 15 iulie 1865 despărțirea ierarhică de sârbi să fie considerată încheiată și să înceapă funcționarea eparhiilor românești a Aradului și Caransebeșului. Totodată, arhimandritul Ioan Popasu era recunoscut ca episcop al noii eparhii bănățene. Printr-o diplomă imperială (cu data de 8 iulie 1865) se fixa teritoriul eparhiei Aradului, de la care se luau parohiile sârbești din dreapta Mureșului, adăugându-i-se parohiile românești din stânga acestui râu, și anume din protopopiatele Hisiaș, Lipova, Timișoara, Cenad, Chichinda Mare și Becicherec.

În aceeași zi s-a dat o a doua diplomă, privitoare la înființarea Episcopiei Caransebeșului, care urma să cuprindă toate parohiile românești din protopopiatele Caransebeș, Mehadia, Lugoj, Făget, Oravița, Jebel, Vârșet, Palanca, Panciova și Ciacova⁵². Prin aceasta, s-a rezolvat și separarea parohiilor românești de cele sârbești, urmând să se mai rezolve numai despărțirea credincioșilor din parohiile mixte, lucru care a durat însă mai mult timp. Pentru că separarea era fixată pentru data de 15 iulie 1865 și nou-alesul episcop al Caransebeșului nu era încă hirotonit, a preluat mitropolitul de la Sibiu administrarea eparhiei bănățene până la hirotonirea și instalarea lui Ioan Popasu. Hirotonia acestuia s-a făcut abia peste o lună, la 15 august 1865, în biserica mare din Rășinari, de către mitropolitul Andrei și episcopul Procopie. Înscăunarea i s-a făcut la 31 octombrie 1865, de către episcopul Procopie, ca „mandatar mitropolitan”. Noul episcop a avut mult de luptat cu greutățile începutului, dar prin munca sa stăruitoare a izbutit să înființeze un institut pedagogic-teologic, o tipografie, un organ oficial eparhial cu titlul „Foaia diecezană” și să ridice o reședință⁵³.

Notăm aici că cei 4 deputați români la acest congres, toți din Banat, au adresat o petiție împăratului, la 28 februarie 1865, prin care cereau înființarea unei episcopii la Timișoara, în suburbia Fabric, cu conducerea căreia să fie încredințat în mod provizoriu Procopie Ivașcovici. Se spune că nu s-a putut înființa tocmai din cauza acestuia, nevoind să i se ia nimic din eparhia sa. Cf. George Ardelean, *Istoricul episcopilor noué*. Studiu istoric, Sibiu, 1901, p. 15–17.

⁵¹ Vezi protocolul alegerii la Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 375–378 (anexe).

⁵² Textul latinesc al diplomelor la Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 396–398 (anexe), în trad. rom. la N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 324–326; I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, II, p. 864–871.

⁵³ I. D. Suci, R. Constantinescu, p. 326 și Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 162; la 18 august 1865 Șaguna adresase o circulară preoților și credincioșilor din eparhia Caransebeșului, vestindu-le alegerea și hirotonirea lui Ioan Popasu ca episcop; vezi Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 238–240.

În 1867, după inaugurarea statului dualist Austro-Ungaria, s-a lucrat pentru „inarticularea” Mitropoliei Ardealului, de teama ca ea să nu fie recunoscută de Dieta Ungariei. De aceea, s-a stăruit ca existența Mitropoliei să fie asigurată printr-un articol de lege special, aprobat în Dieta constituțională a Ungariei. Ministrul Cultelor, Iosif Eötvös, a supus Dietei ungare, încă la 24 aprilie 1868, un proiect de lege pentru reglementarea situației Bisericii ortodoxe din Ungaria, asupra căruia au luat cuvântul numeroși deputați români, maghiari și sârbi. Acceptat în Dietă, proiectul a fost dezbătut și în Casa Magnaților, la 4/16 mai 1868, vorbind în cauza Mitropoliei însuși titularul ei. Proiectul a fost promulgat în Dietă la 24 iunie, iar în Casa Magnaților la 30 iunie 1868 și apoi sancționat de împăratul Francisc Iosif I (*Articolul de lege IX*, din 1868). Prin aceasta s-a asigurată existența legală și autonomia Mitropoliei ortodoxe române în cadrul statului dualist austro-ungar⁵⁴.

După aceasta, mitropolitul Andrei a obținut aprobarea pentru convocarea unui congres național-bisericesc al românilor ortodocși din întreaga mitropolie. Făcându-se alegeri de deputați în toate trei eparhiile, și anume câte 10 preoți și 20 de mireni, congresul s-a deschis la Sibiu, în 16/28 septembrie 1868, cu 90 de deputați (30 de clerici și 60 de mireni). Lucrările au fost deschise de mitropolit, care a rostit o lungă și însuflețită cuvântare, prin care își exprima satisfacția că a putut vedea realizată reînființarea Mitropoliei și deschiderea primului Congres Național-Bisericesc al românilor ortodocși din Ardeal și Ungaria.

După o scurtă expunere a trecutului Bisericii ardelene, arăta demersurile făcute pentru reînființarea Mitropoliei și convocarea Congresului. Arăta apoi că deși a condus Biserica ardeleană timp de 20 de ani fără să aibă vreun statut de organizare, totuși n-a introdus „vreun absolutism ierarhic, care eu întotdeauna l-am combătut și despre care există în afacerile mele cele mai lămurite dovezi. Dară astăzi – spunea el în continuare –, când ți-au venit ție, noule Ierusalime, earăși lumina și mărirea Domnului preste tine au răsărit, depun cu desăvârșită odihnă sufletească toată competența legislativă și administrativă a Bisericii noastre naționale în mâinile Congresului prezent și ale celor viitoare congrese, care singure sunt reprezentantele legale și canonice a întregii noastre provincii metropolitane, prin urmare competente de a duce și conduce trebile administrative-economice, bisericești, școlare și fundamentale. De astăzi încolo, depun și responsabilitatea pentru ulterioara soartă a Bisericii în mâinile acestui congres și a celor viitoare și mă mângâi, căci cutez să zic că nu în deșert am alergat, nici în deșert m-am ostenit (*Filip.*, II, 16), că n-am alergat ca și cum n-aș fi știut unde alerg, nici am dat război ca și cum aș fi bătut văzduhul (*I Cor.*, IX, 26), ci luptă bună m-am luptat, curgerea am plinit și credința am păzit (*II Tim.*, IV, 7) și că astăzi pot să mă rog lui Dumnezeu ca acum să mă slobozească pre mine în pace, că văzură ochii mei mântuirea carea au pregătit înaintea feței tuturor românilor de relegea gr. răsăriteană din Ungaria și Ardeal (*Luca*, II, 29–31)”⁵⁵.

⁵⁴ Amănunte la N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 327–336; idem, *Mitropolitul Andrei*, p. 149–153; II. Pușcariu, *op. cit.*, p. 163–166; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 284–287.

⁵⁵ Cuvântarea la N. Popea, *Mitropolitul Andrei*, p. 153–158; idem, *Vechea Mitropolie*, p. 338–344; vezi și *Protocolul congresului național bisericesc român de religie gr. răsăriteană*, Sibiu, 1868, p. 4 și urm.

Congresul a durat 22 de zile, adică până în 7/19 octombrie, ținându-se 12 sedințe, în care s-au dezbătut cele mai importante probleme ale organizării noii Mitropolii. La loc de frunte era problema adoptării unui regulament de organizare a Bisericii ardelen. Mitropolitul a prezentat Congresului un *Proiect de regulamentul pentru organizarea treburilor bisericesti și școlare și fundamentale române de religiuinea greco-orientală*. O comisie a Congresului, formată din 27 de membri (3 clerici și 6 mireni de fiecare eparhie), a studiat acest proiect, care, cu unele mici modificări, a fost primit de Congres sub numele de *Statutul organic al Bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania*. Statutul a fost sancționat și de împărat, la 28 mai 1869. S-a ridicat acum în Congres și problema înființării a două noi episcopii sufragane: la Oradea și Timișoara.

La 1/13 octombrie 1870 s-a întrunit un nou Congres Național-Bisericesc, primul convocat pe baza Statutului organic. Statutul a fost adoptat acum ca lege obligatorie pentru întreaga Mitropolie. Din acest an au început să se țină sinoade eparhiale în fiecare an în cele două eparhii sufragane, a Aradului și Caransebeșului, ca și în Arhiepiscopia Sibiului⁵⁶.

La 16/28 iunie 1873, primul arhiepiscop și mitropolit al reînființatei Mitropolii a Ardealului, Andrei Șaguna, închidea ochii, mulțumit că strădaniile pe care le-a depus din clipa venirii sale pe pământul Ardealului au fost încununat cu succes. El lăsa o Biserică bine organizată, înzestrată cu cele mai de seamă instituții, care să-i asigure o bună dezvoltare și în viitor⁵⁷.

MA, an. 9, 1964, nr. 11–12, p. 814–840.

⁵⁶ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 168–172; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 284–290.

⁵⁷ Problema reînființării Mitropoliei a mai fost în atenția unor cercetători, între care cităm: Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, ed. II, Sibiu, 1911, p. 269–283; Ioan Matei, *Andrei Șaguna și restaurarea Mitropoliei Transilvaniei*, Sibiu, 1943, 34 p. (extras din TR pe 1943 și vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 532–549; Keith Hitchins, *Andrieu Șaguna and the Restoration of the Romanian Orthodox Metropolis in Transylvania, 1846–1868*. Offrint „Balkan Studies”, Tessaloniki, 6, 1965, 20 p.; Keith Hitchins, *Andrieu Șaguna and Joseph Rajacic: The Romanian and Serbian Churches in the decade of Absolution*, in „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, București, X, 1972, nr. 3, p. 567–579 (trad. rom. în vol. *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1700–1868*, Cluj-Napoca, 1987, p. 191–206); Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania, 1846–1873*. Traducere de Aurel Jivi, București, 1995, p. 204–230; Nicolae Bocșan, *Emie și confesiune în Transilvania în secolele XIII–XIX*, Oradea, 1994, p. 97–188; idem, *Mișcarea pentru restaurarea Mitropoliei ortodoxe române din Transilvania, 1849–1855*, în vol. *Grai maramureșan și mărturie ortodoxă*, închinat episcopului Iustinian Chira la împlinirea vârstei de 80 de ani, Baia Mare, 2001, p. 181–195.

ISTORIA VIETII BISERICESTI A ROMANILOR HUNEDOARENI

Fără îndoială, Hunedoara este una dintre cele mai încântătoare zone ale țării noastre. Numeroase frumuseți naturale conferă un farmec aparte județului, de la un capăt la altul. Partea de sud este ocupată de masivul Retezat, cunoscut și sub numele de Munții Hațegului, cel mai puternic și mai bine conservat masiv glacial din Carpați, cu peste 30 de vârfuri și culmi distincte, având, în același timp, cea mai bogată și neîntrecută floră și faună din munții românești. În prelungirea lor se află Munții Vâlcanului, în dreapta Jiului, apoi Munții Parângului, în stânga lui. La nordul acestora se găsesc ramificații ale Munților Sebeșului, cu vestitele cetăți dacice.

În nordul județului se întinde o bună parte din Munții Apuseni (Munții Metaliferi), care, deși nu se ridică la frumusețile naturale ale celor de mai sus, totuși au o importanță deosebită, datorită bogățiilor subsolului și semnificației istorice pe care o poartă.

În partea apuseană a județului se întinde o parte din Munții Poiana Ruscăi, cu vestita „țară” a pădurenilor, una dintre cele mai interesante sub raport etnografic și folcloric.

Județul este bogat și variat nu numai prin munți, ci și prin câmpiile, văile și pădurile sale. Minunața „țară” a Hațegului, valea Streiului și valea Mureșului cuprind frumuseți de nedescris. Diversitatea peisajelor, de un aspect și colorit neîntrecut, cu o natură variată și încântătoare, atrage turiști din toate părțile și în toate anotimpurile¹.

¹ Pentru frumusețea regiunii, vezi Silvestru Moldovan, *Țara noastră*, Sibiu, 1894; S. Mehedinți, *România*, ed. XI, București, 1932; I. Simionescu, *Țara noastră. Oameni, locuri, lucruri*, București, 1937; Octavian Floca și Victor Șuiaga, *Ghidul județului Hunedoara*, Deva, 1936.

Despre istoria județului se pot consulta: *Istoria Transilvaniei*, vol. I; II, București, 1962; V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*, în *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, V, 1929; Șt. Manciulea, *Așezările românești din Transilvania și Ungaria în secolele XIV–XV*, Blaj, 1941, p. 139–153; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, 3 vol., Cluj-Napoca, 1971–1986.

Amănunte se pot culege și din lucrarea lui Csánki Dezső, *Magyarország története és földrajza a Hunyadiak Korában*, V, Budapest, 1913.

Sub raport etnografic, populația județului, majoritar românească, mai ales în mediul rural, este una dintre cele mai interesante din întreaga țară. Munții Poiana Ruscăi, Țara Hațegului, bazinul Jiului, zona Orăștiei și Munții Zarandului prezintă aspecte etnografice și folclorice de o mare diversitate și bogăție artistică².

Dar județul Hunedoara trebuie privit și ca o carte deschisă de istorie, frumusețile naturale îmbinându-se în mod armonios cu o serie de vestigii istorice și artistice, care atestă vechimea și continuitatea românească neîntreruptă pe aceste meleaguri. Datorită, pe de o parte, așezării sale geografice, iar pe de alta, bogățiilor de tot felul ale solului și subsolului, ținutul hunedorean a fost locuit din timpurile cele mai îndepărtate. În peșterile de la Cioclovina, Ohaba-Ponor, Crăciunești etc. s-au găsit urme ale omului paleolitic. În stațiunile de la Nandru și mai ales de la Turdaș, s-au aflat urme din neolitic. Epoca metalelor este, de asemenea, reprezentată prin diferite stațiuni.

În nici o parte a țării nu sunt reprezentate atât de bine urmele stăpânirii puternicului Burebista și ale viteazului Decebal ca în cetățile dacice din Munții Orăștiei, cu așezarea principală Sarmizegetusa, de pe dealul Grădiștei. Cetățile respective fac dovada stăpânirii acestui ținut, cu câteva secole înainte de cucerirea romană, de către populația de munte, de agricultori și păstori ai statului dac. Aici s-au desfășurat și fazele mai importante ale războaielor daco-romane din anii 101-102 și 105-106, încheiate prin cucerirea Daciei de către oștile împăratului Traian și crearea provinciei romane Dacia, pe o bună parte din teritoriul fostului stat al dacilor.

Tot atât de bine este reprezentată pe teritoriul județului Hunedoara civilizația romană. Ruinele capitalei romane Ulpia Traiana Sarmizegetusa, nu departe de Hațeg, ca și cele de la Germisara (Cigmău) și Micia (Vețel), împreună cu rețeaua de drumuri antice, cu monumente de toate categoriile, cu exploatarea miniere, sunt mărturii grăitoare în acest sens.

În timpul trecerii populațiilor migratoare, drumul acestora spre apus ducea pe valea Mureșului, deci chiar prin centrul ținutului hunedorean. Aceste populații n-au lăsat decât puține urme ale trecerii lor pe aici. Dintre ele, doar slavii au conviețuit cu daco-romanii, lăsând urme în viața acestora, după cum dovădesc numirile de localități de origine slavă: Bucova, Grădiștea, Breazova, Ostrov, Tuștea, Răchitova, Peșteana, câteva Ohabe, unele nume de râuri sau de munți.

Cei care au trăit pe aceste meleaguri, de la formarea lor ca popor distinct și până azi, sunt românii. Ei au apărut în istorie cu organizațiile lor naționale, în frunte cu cneji, juzi și voievozi. Era o populație liberă, cu moșiile, cu drepturile și scaunele ei de judecată. Îndeosebi românii din Țara Hațegului au putut să-și păstreze mult timp situația lor privilegiată. Această „țară” este consemnată în cel mai vechi document privitor la primele formațiuni voievodale românești, și anume în diploma dată de regele Bela IV al Ungariei cavalerilor ioaniți, în 1247. În afară de voievodatul lui Seneslau, de cnezatele lui Ioan și Farcaș, toate în sudul Carpaților, actul respectiv menționa și „țara Litua” a voievodului Litovoi, așezată pe Jiu, de care ținea și „Țara Hațegului” (*terra harsoc*). În 1277 este amintit din nou Litovoi (probabil identic cu cel din 1247), care, împreună cu fratele său Bărbat,

² Romulus Vuia, *Portul popular al pădurenilor*, București, 1958, 78 p.; idem, *Portul popular din Țara Hațegului*, București, 1962, 87 p.

s-a luptat cu oastea maghiară condusă de magistrul Gheorghe și comitele Petru. Luptele s-au purtat, probabil, în Țara Hațegului. Litovoi a fost ucis, iar Bărbat luat prizonier, reușind să se elibereze după plata unei însemnate sume de bani. El urmează fratelui său, dar este nevoit să recunoască suzeranitatea regelui Ungariei. Deci abia în această perioadă coroana ungară și-a extins autoritatea asupra teritoriilor hunedorene (în 1269 Deva este amintită drept cetate regală, iar în 1276 apare documentar „comitatul” Hunedoarei).

Dar și după extinderea stăpânirii ungare aici, satele erau conduse tot de cneji și juzi, atestați mereu în documentele timpului și confirmați de regii Ungariei în stăpânirea proprietăților lor. Acești cneji formau clasa privilegiată românească. Treptat, în decursul secolului al XV-lea, organizația cnezială și-a pierdut importanța, iar o parte dintre cneji s-au contopit în nobilimea maghiară, deznaționalizându-se și pierzându-și credința ortodoxă, iar o altă parte s-a pierdut în țărănimia de rând, transformându-se treptat din țărani liberi în iobagi.

În secolul al XV-lea din ținutul hunedorean s-a ridicat vestitul erou Iancu de Hunedoara (†1456), apărătorul Europei împotriva invaziei otomane. El și-a recrutat o mare parte dintre ostașii săi tocmai dintre românii din aceste părți, mulți dintre ei fiind „înnobilati” pentru faptele lor de arme. S-a format astfel o pătură nobiliară de origine românească, ai căror descendenți – nemeșii – au existat până la începutul secolului al XX-lea, formând o pătură distinctă de foștii iobagi, pe care ei îi numeau „rumâni”. Cnejii români, unii ctitori de biserici, sunt consemnați și pe valea Mureșului, precum și în Țara Zarandului. Masiva populare a satelor hunedorene din cele mai vechi timpuri arată caracterul românesc al acestei zone.

Dar spre sfârșitul evului mediu, tot din ținutul hunedorean a pornit și lupta împotriva asupririi naționale și sociale, prin răscoala din 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan, ultimul originar chiar din acest județ.

În sfârșit, tot pe pământul Hunedoarei s-au purtat și eroicele lupte din anii 1848–1849, sub conducerea lui Avram Iancu. Teritoriul fostului comitat al Zarandului, desființat de împăratul Iosif al II-lea, reînființat la moartea sa și apoi desființat din nou în 1876 și împărțit la comitatele Arad și Hunedoara, a fost, deci, leagănul celor două mari revoluții ale românilor. Aici se află Țebea, cu falnicul gorun al lui Horea și mormintele lui Avram Iancu, Ioan Buteanu și Simion Groza, Baia de Criș, fostul sediu al Zarandului, unde a pribegit și a murit, în 1872, „craiul munților”, Mesteacănul, unde Crișan cu ai săi au jurat credință în lupta lor, Curechiul, locul de unde a pornit răscoala din 1784, satul Crișan, unde s-a născut marele conducător.

Menționăm că din aceste istorice regiuni s-a ridicat Ioan Budai-Deleanu (cca 1763–1820), autorul *Țiganiadei*, fiu de preot din Cigmău, apoi învățații frați Aron (1837–1900) și Nicolae Densușianu (1846–1911), fiii preotului din Densuș, amândoi profesori la universitățile din București și Iași, autori de lucrări istorice și filologice. Tot aici, într-o casă țărănească din satul Bințișni, s-a născut marele pionier al aviației, Aurel Vlaicu (1882–1913). La Gurasada, pe valea Mureșului, s-a născut reputatul istoric Silviu Dragomir (1888–1962), profesor la Universitatea din Cluj și membru al Academiei Române.

În secolul al XX-lea, acest minunat ținut românesc a progresat tot mai mult sub raport economic, dar și cultural. Monumentele istorice și arheologice ale trecutului au fost scoase la lumină, conservate și puse în valoare. Pe plan economic, județul a ajuns la o însemnătate deosebită prin industria sa. Bazinul carbonifer al Văii Jiului și cel aurifer din jurul Bradului, combinatele siderurgice de la Hunedoara și Călan, exploatările de tot felul din alte părți nu sunt decât o continuare a muncii rodnice pe care a dus-o poporul român pe aceste meleaguri, din timpurile cele mai îndepărtate ale preistoriei până azi.

Cele mai vechi știri despre viața bisericească a strămoșilor noștri daco-romani de pe teritoriul județului Hunedoara datează din secolul al IV-lea. Cercetări arheologice recente au dus la constatarea că ar exista anumite obiecte paleocreștine descoperite în teritoriile hunedorene încă din secolul al IV-lea la Veșel (fosta Micia) și chiar la Sarmizegetusa, ceea ce arată că existau mici comunități creștine în aceste localități³. Desigur, populația daco-romană, apoi românească, a rămas pe teritoriile hunedorene și după retragerea lui Aurelian din anii 271–275. În secolele XIII–XV se cunosc o serie de măsuri luate de regii Ungariei pentru distrugerea „schismaticilor”, adică a ortodocșilor români din Transilvania. Măsuri categorice se lua și împotriva preoților ortodocși. Consemnăm doar câteva dintre acestea, îndeosebi cele ce priveau clerul și credincioșii din zonele hunedorene. La 25 iulie 1366 regele Ludovic cel Mare ordona dregătorilor săi din Caraș și Cuvin, în Banat (deci în vecinătatea Hațegului), să aresteze pe toți preoții „slavi” sau „schismatici”, deci pe cei care slujeau în slavonă, adică „ortodocșii”, și să-i prezinte comitelui Benedict Heem, care va primi alte dispoziții în legătură cu ei⁴. Ordinul lui Ludovic cel Mare a fost întărit mai târziu de regele Sigismund de Luxemburg, care, la 5 decembrie 1428, interzicea preoților „schismatici” să mai boteze pe cineva în districtele Caransebeș, Orșova și Hațeg, dispunând ca „nimeni să nu mai poată deține vreo proprietate cu drept de nobil sau de cneaz, dacă nu mărturisește credința catolică”. Se începea deci procesul de înstrăinare ca neam și credință a acestor cneji români⁵. În astfel de condiții, nu este de mirare că unii cneji români ortodocși, din părțile Hațegului și Hunedoarei, au acceptat catolicismul, înstrăinându-se apoi și de neamul lor. În orice caz, numeroasele măsuri luate de regii Ungariei împotriva „schismaticilor”, din care am dat doar două exemple, constituie o dovadă asupra permanenței românilor în teritoriile intracarpatiche, o dovadă că ei erau în număr foarte mare și că reprezentau un pericol pentru statul ungar catolic.

³ Alexandru Nemoianu, *Trei obiecte paleocreștine descoperite la Veșel (jud. Hunedoara)*, în MB, an. XXIX, 1979, nr. 1–3, p. 127–133.

⁴ E. Hurmuzaki–N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea 2, p. 132, doc. 90; I. D. Suciș și Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 73–74, doc. 24.

⁵ Ștefan Lupșă, *Catolicismul din Ardeal și Ungaria până în anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 74–76 (trad. rom.) și 93–99; I. D. Suciș–R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 85–91, doc. 40

Continuitatea românească este dovedită mai ales de monumentele istorico-bisericești ale județului, aparținătoare secolelor XII–XV. După părerea unor istorici de artă, biserica din *Densuș*, în apropierea fostei capitale romane Sarmizegetusa, o construcție stranie și singulară la noi, ridicată din pietre romane provenite din ruinele aceleia, ar aparține secolului al X-lea. Alții consideră că ar fi un vechi monument funerar, adaptat pentru cerințele cultului creștin, după „retragerea aureliană”, încă din secolul IV⁶. A fost împodobită cu picturi în 1443, de un zugrav Ștefan, probabil cu cheltuiala cnejilor din familia Mânjina, atestați documentar în secolul al XIV-lea. Biserica de piatră din *Streisângeorgiu*, de proporții reduse, este considerată drept cea mai veche clădire românească păstrată integral până azi. Cercetările efectuate în vara anului 1975 au dus la descoperirea unei pisanii în limba slavonă, scrisă în 1313–1314, care consemnează numele cneazului Balea, al preotului local Naneș și al zugravului Teofil. Dar sub pictura și inscripția din 1313–1314 se află un strat și mai vechi de zugrăveală, considerat a fi cel mai vechi ansamblu pictural cunoscut la noi în țară. Înseamnă că biserica a fost construită înainte de secolul al XII-lea, probabil pe locul alteia și mai vechi, din lemn. În 1408–1409 biserica a fost refăcută de cneazul Cândreș și soția sa Nistora, „jupânul” Lațcu, fratele lui Cândreș, și fiul său Vlaicu, după cum arată pisană, lângă tabloul lor votiv. În satul *Strei* se află o altă frumoasă biserică cnezială, din secolul al XIII-lea, împodobită cu picturi în interior și în exterior în secolul următor, probabil cu cheltuiala cneazului Petru, fiul lui Zaicu. Biserica din *Sântămăria Orlea*, lângă Hațeg, de dimensiuni mai mari, de tip romano-gotic, a fost ctitorită de cneji din familia Cânde, spre sfârșitul secolului al XIII-lea, și împodobită cu picturi deosebit de valoroase, probabil în 1311 (azi este biserică maghiară calvină). La *Cetatea Colțului*, în apropierea satului Râu de Mori, se află o biserică-paraclis, ctitoria cnejilor din aceeași familie Cânde, în secolul al XIII-lea. Din secolul al XIV-lea datează bisericile din *Ostrov*, *Peșteana*, *Sânpetru*, *Nucșoara*, toate în aceeași Țară a Hațegului.

La aproximativ 15 km de orașul Hațeg se află Mănăstirea *Prislop*, ridicată spre sfârșitul secolului al XIV-lea de ucenici ai Sfântului Nicodim de la Tismana (se pare că el însuși a stat aici, în primul deceniu al secolului următor, și a copiat cunoscutul său *Tetraevanghel* slavon). În deceniul al optulea al secolului al XVI-lea, mănăstirea a fost rezidită din temelii de domnița Zamfira, fiica lui Moise-Vodă al Țării Românești, căsătorită în Transilvania, îngropată aici, în biserică (†1580). În aceeași zonă se găseau și mănăstirile de la *Cerna* (Negoiu) și *Plosca*, azi dispărute.

În jurul Hunedoarei exista o biserică la *Cinciș*, ridicată după tradiție de cnejii satului, înrudiți cu Iancu de Hunedoara, care a dispărut. În 1458 românii din *Hunedoara* au ridicat o biserică de zid, cu hramul Sf. Nicolae, de dimensiuni mai mari, rezidită în deceniul al optulea al secolului al XVI-lea, existentă și azi.

Pe Valea Mureșului prezintă un interes aparte biserica din *Gurasada*, care datează din secolul al XIII-lea, cu o formă deosebită, care, alături de bisericile din

⁶ Ioan Marin Mălinaș, *La umbra Sarmizegetusei romane: Basilica din Densuș. Reflecții istorice și liturgice inspirate de o carte tipărită la Viena în 1775*, Oradea, 1997, 196 p.

Streisângeorgiu și Strei, se numără printre cele mai expresive realizări ale arhitecturii medievale românești din Transilvania. În jurul anului 1400 s-a zidit biserica din *Leșnic*, cu un ansamblu de picturi murale originale, între care se remarcă tabloul votiv înfățișându-l pe cneazul Dobre Românul, ctitorul bisericii. Biserica din *Roșcani* a fost ctitorită de cneji din familia Caba, în prima jumătate a secolului al XV-lea. Tot acestui secol îi aparține biserica din *Bârsău*, lângă Deva, refăcută în secolul următor.

În jurul orașului Brad se află alte două remarcabile realizări ale artei medievale românești: bisericile din *Crișcior* și *Ribița*. Prima a fost ridicată în jurul anului 1400 de jupânul Bălea și soția sa Vișa, zugrăviți într-un tablou votiv alături de ceilalți membri ai familiei lor, iar cea din *Ribița* de frații cneji Vladislav, cu soția Stana, și Miclăuș, cu soția Sora (1417)⁷.

În afară de acestea, izvoarele timpului amintesc și alte biserici românești, mai ales în Țara Hațegului, azi dispărute. De pildă, în secolul al XV-lea au fost zidite biserici la *Râu Bărbat*, *Sălașu de Sus*, *Grădiște*, *Răușor*, *Șerel*, *Valea Dăljii*, *Livadia*, *Silvașu de Sus*, *Mălăiești* și multe altele⁸. Exista o biserică românească și în *Deva*, ajunsă apoi în stăpânirea calvinilor, demolată spre sfârșitul secolului al XIX-lea, una la *Peștiș* și multe altele, căci nu putem crede că satele hunedorene, în care sunt atestați atâția preoți, să nu fi avut și biserici: mai mici, din lemn, sau mari și trainice, ridicate de cneji și voievozi locali, cu preoții lor. Numele unora dintre ei au rămas scrise în documentele timpului, ajungând până la noi. Astfel, în ziua de 2 iunie 1360 s-a ținut la Hațeg un scaun de judecată sub conducerea vicevoievodului Transilvaniei, Petru. Scaunul de judecată era alcătuit, potrivit vechiului obicei românesc, din 12 cneji, 6 preoți și 6 țărani, aleși de adunarea tuturor cnejilor și românilor din Țara Hațegului. Din cartea de judecată, scrisă în latină, aflăm însă numele a 11 cneji și a 5 preoți. Aceștia erau: protopopul *Petru* din *Ostrov* și preoții *Zampa* din *Clopotiva*, *Balc* din *Peșteana*, *Dalc* din *Densuș* și *Dragomir* din *Tuștea*⁹.

Peste o jumătate de veac, la 17 februarie 1411, s-a judecat, tot la Hațeg, un proces de proprietate între protopopul român *Dobrotă*, din *Râu Bărbat*, și rudele lui, pe

⁷ Vezi despre aceste biserici: Virgil Vătășianu, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930; Silviu Dragomir, *Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV–XV*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice–Transilvania”, 1929, Cluj, 1930, p. 223–264; idem, *Ctitorii bisericii din Bârsău*, în anuarul citat, 1930–1931, Cluj, 1932, p. 139–148; Vasile Drăguț, *Vechile monumente hunedorene*, București 1968. Asupra picturii acestor biserici vezi I. D. Ștefănescu, *La peintures religieuses en Transilvanie et en Valachie depuis les origines jusqu'au XIX siècle*, I–II, Paris, 1930–1932; idem, *L'art byzantin et l'art lombard en Transilvanie*, Paris, 1938. Bibliografie detaliată la Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, ed. II, București, 1991, p. 335–336; ed. a III-a, Iași, 2004, p. 290–293.

⁸ Amănunte la Andrei Medieșanu (Adrian A. Rusu), *Biserici medievale românești de odinioară din Țara Hațegului*, în MB, an. XXXV, 1985, nr. 7–8, p. 496–501; Adrian Andrei Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, 386 p. + ilustr.

⁹ Dr. Silviu Dragomir, *Cei mai vechi protopopi români*, în RT, Sibiu, an. V, 1911, nr. 19–20, p. 531–534; preotul Nicolae M. Popescu, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942, p. 16–25.

de o parte, și Barb, fiul cneazului Leel, din același sat, de alta. Nu se cunosc însă numele preoților care au făcut parte atunci din scaunul de judecată¹⁰. În anii următori, apar documentar și alte nume de preoți români din Țara Hațegului: *Toma* din Nălațvad în 1444, *Stoica* din Valea Dâljii, pe la mijlocul secolului, apoi un șir de preoți din satul Peșteana: *Mihail* în 1479 și 1486, *Nicolae* și *Petru*, la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor, iar în 1553 un *Ioan*, care a fost hirotonit atunci arhieru. Mai sunt cunoscuți preoții: *Dan* din Sălașu de Sus, în 1496, *Ladislau* din Șerel, la sfârșitul secolului al XV-lea, aparținând unor familii cneziale sau nobiliare românești.

Din același străvechi pământ românesc al Hațegului sunt cunoscute cele mai vechi nume de preotese române, *Teodora* și *Maria*, în anul 1496¹¹.

Dintr-o scrisoare a călugărului franciscan Székely Mihály, din 1456, reiese că românii își păstrau cu sfințenie credința și obiceiurile strămoșești și datorită predicilor unui protopop cu numele *Petru*, din părțile Hunedoarei. În 1506 era numit protopop în Hunedoara preotul din satul Socet, tot *Petru*¹².

Din moment ce existau preoți și protopopi, trebuia să existe și ierarhi care să hirotonească și să așeze în slujbe pe cei de mai sus. Iată câteva mărturii din care rezultă că unii ierarhi ortodocși români își aveau sediul chiar în părțile Hunedoarei. Într-o scrisoare cu data de 3 mai 1205, papa Inocențiu III scria arhiepiscopului maghiar din Kalocsa că a fost informat de episcopul catolic din Oradea că „pe moșiile fiilor cneazului Bălea (*in terra filiorum Bele knese*) ar exista o episcopie care nu este supusă nici unei mitropolii”, care ar trebui adusă sub ascultarea Bisericii romane. Papa îi atrăgea atenția „ca acea episcopie să nu fie cumva supusă Bisericii din Constantinopol”¹³. Este mai presus de orice îndoială că era o episcopie ortodoxă. Considerăm că episcopatul respectiv se găsea tocmai în părțile Hunedoarei, unde se întâlnesc atâția preoți și protopopi români, precum și atâtea biserici, două dintre ele fiind ctitorite chiar de cneji cu numele Bălea (Bălea), și anume cele din Crișcior și Streisângeorgiu.

Cercetări istorice recente au dovedit că în anul 1376 conducătorul bisericesc al românilor transilvăneni era arhiepiscopul *Ghelasie*, al cărui nume a fost citit într-o inscripție din biserica Mănăstirii Râmeț. În 1391, un act emis de Patriarhia ecumenică pentru stavropighia patriarhală din Perii Maramureșului amintea de *arhieriei locali* din Transilvania, fără să le cunoaștem numele sau locul în care își aveau sediul. Desigur, arhiepiscopul Ghelasie, ca și urmașii săi, consemnați la 1391, vor fi hirotonit și preoți în părțile Hunedoarei, care vor fi sfințit unele dintre bisericile ridicate acum¹⁴.

¹⁰ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 534.

¹¹ Adrian Andrei Rusu, *Preoți români ortodocși din districtul Hațegului în secolul al XV-lea*, în MB, an. XXXII, 1982, nr. 1–12, p. 644–653.

¹² I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 96, doc. 48.

¹³ *Documente privind istoria României. C. Transilvania*, veacurile XI, XII, și XIII, vol. I (1075–1250), București, 1951, p. 29, doc. 47.

¹⁴ Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980, p. 51–58.

Înainte de anul 1456, își desfășura activitatea pastorală în mijlocul românilor transilvăneni; un ierarh care și-a avut sediul chiar în orașul Hunedoara. Este vorba de un ierarh cu numele *Ioan*, venit aici tocmai din Caffa Crimeii (azi Feodosia, lângă Cherci). După părerea unui cercetător, el ar fi făcut parte dintr-o *familie românească* din Caffa (și nu grecească, așa cum s-a crezut mult timp), căci izvoarele istorice arată că în serviciul factoriei genoveze din Caffa se găseau și mulți români¹⁵. N-ar fi exclus ca el să fi păstorit un timp chiar în Caffa, ca preot sau poate ca ierarh. A plecat de acolo fie pentru că orașul era stăpânit de genovezii catolici, fie datorită primejdiei tătare sau otomane. Probabil a fost numit episcop (mitropolit) al românilor transilvăneni cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara, stăpânul cetății de aici (în 1453 tocmai se terminaseră lucrările de reamenajare a cetății). Până în ianuarie 1456 vlădica Ioan își cumpărase casă în Hunedoara și făcea vizite canonice în satele românești din sudul Transilvaniei. N-ar fi exclus să fi stat și în Mănăstirea Prislop, situată la aproximativ 15 km de Hunedoara. Activitatea lui a încetat brusc la începutul anului 1456, în urma uneltirilor inchizitorului papal Ioan de Capistrano (Giovanni Capestrano), chemat cu trei ani în urmă în Transilvania ca să predice o cruciadă împotriva turcilor. Din dispoziția acestuia, Ioan de Caffa, aflat într-o vizită canonică în părțile Devei, Șoimoșului și Lipovei, a fost arestat în ianuarie 1456, închis la Timișoara, apoi dus la Pesta. Știrile unor misionari catolici că ar fi acceptat catolicismul sunt, desigur, tendențioase. Presupunem că Ioan din Caffa a fost mitropolit al tuturor românilor din Transilvania¹⁶.

În 1479 izvoarele istorice atestă un nou ierarh pentru românii ortodocși din teritoriile intracarpătice: *Ioanichie*. Numele său, sub forma *Iowanmychik, metropolitanus Nandoralbensis*, apare într-o diplomă dată de regele Matei Corvin, la 20 martie 1479, la rugămintea acestui ierarh, prin care preoții români din Maramureș erau scutiți pentru totdeauna de orice impozite către stat, precizându-se că erau „șupuși pomenitului mitropolit”. Mulți istorici au socotit că este vorba de un mitropolit din Belgradul sârbesc (Nandor Alba), cu jurisdicție și peste românii din Maramureș, alții că ar fi un mitropolit cu reședința în Alba-Iulia și, în sfârșit, un ierarh sârb refugiat tocmai în Maramureș. Ne-am exprimat în alte lucrări părerea că ar putea fi un „Ioanichie Nandorensis”, adică din Nandru (Nandor), sat situat la 10–12 km de Hunedoara, unde va fi fost preot; deci ar fi un succesor imediat al lui Ioan cel din 1456, cu reședința în Hunedoara sau la Mănăstirea Prislop¹⁷.

După el, aproximativ șapte decenii scaunul Mitropoliei ortodoxe românești a Transilvaniei s-a stabilit în satul Feleac, lângă Cluj, unde au păstorit mitropoliții

¹⁵ Eugen Arădeanul (Glück), *Din istoria eparhiei Aradului și Hunedoarei de la mijlocul secolului al XV-lea*, în MB, an. XXXI, 1982, nr. 1–3, p. 89.

¹⁶ Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, vol. I, ed. II, Sibiu, 1935, p. 83–84; Ștefan Lupșa, *Biserica Ortodoxă Română din Ardeal și Ungaria în veacul XV*, în MA, an. II, 1957, nr. 3–4, p. 225–229; Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, p. 59–65; Eugen Arădeanul, *op. cit.*, p. 85–91; I. D. Suciuc-R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 93–99, doc. 45–50.

¹⁷ Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, p. 67–71.

Daniil, Marcu, Danciu (Ștefan?) și Petru. După 1538 și până în 1553 nu se cunosc alți ierarhi români, probabil și din cauza evenimentelor politice care au urmat după anul 1541, când voievodatul Transilvaniei devine principat autonom, sub suzeranitate otomană, cu capitala în Alba-Iulia.

Abia în anul 1553 apare un nou mitropolit al Transilvaniei, de data aceasta în mod cert originar chiar din Țara Hațegului. Era preotul *Ioan din Peșteana*, trimis atunci de castelanul Ioan Fanchi din Hunedoara în Țara Românească, pentru a fi hirotonit arhieru, pentru că voievodul Transilvaniei „i-a dăruit Episcopia românilor” de aici (acest voievod era Francisc Kendy, desigur, din familia Câdea-Kendeffy din Țara Hațegului, care va fi cunoscut pe Ioan ca preot). În acest scop, Ioan Fanchi a scris și domnitorului Mircea Ciobanul al Țării Românești. Desigur, preotul Ioan a fost hirotonit arhieru de mitropolitul Anania al Ungrovlahiei, care păstorea atunci. Presupunem că mitropolitul Ioan II s-a stabilit în Mănăstirea Prislop, situată în apropiere de Hunedoara, dar și de fosta sa parohie de la Peșteana¹⁸.

Pe la mijlocul secolului al XVI-lea s-au produs schimbări profunde în viața politică și confesională a Transilvaniei. La scurt timp după ce a devenit principat (1541), Dieta, întrunită la Cluj, în 1543, a proclamat principiul libertății religioase în Transilvania. Sașii au aderat la luteranism (recunoscut ca *religio recepta* în 1550), iar ungurii la calvinism (recunoscut ca religie oficială de stat în 1564) și, în măsură mai redusă, la unitarianism (recunoscut în 1568). Cele trei noi confesiuni protestante au dus la slăbirea considerabilă a pozițiilor catolicismului. Mai mult decât atât, în 1556, Dieta, întrunită la Sebeș, a hotărât desființarea Episcopiei romano-catolice maghiare din Alba-Iulia; peste câțiva ani s-a hotărât secularizarea averilor Bisericii catolice. Același lucru s-a petrecut și cu episcopiile catolice din Oradea și Cenad și cu toate mănăstirile. Episcopii, preoții și călugării catolici au fost expulzați.

Aceste schimbări au dus la inaugurarea unei noi politici confesionale față de români, religia lor ortodoxă fiind socotită, în continuare, ca „tolerată”. De acum înainte, locul acțiunii prozelitiste catolice a fost luat de noua confesiune calvină, aceasta urmărind să-și câștige adepți și printre români, acțiune care va dura până spre sfârșitul secolului al XVII-lea. Încercările cărmuitorilor noii confesiuni calvine de a-și atrage unii adepți printre români au avut oarecare succes tocmai în județul Hunedoara. O bună parte dintre fostele familii cneziale românești, mai ales din Țara Hațegului, trecute prin secolele XIV–XV la catolicism, au adoptat acum calvinismul, urmând și înstrăinarea lor de neam, prin maghiarizare. S-au înstrăinat chiar și unele lăcașuri de cult. Un caz tipic îl prezintă monumentala biserică din Sântămăria Orlea, la început ortodoxă, ctitoria familiei de cneji Cânde, devenită Kendefy, care a ajuns cu timpul biserică romano-catolică, apoi calvină, cum a rămas până azi (o parte dintre frescele ei, de factură bizantină, din 1311, se mai văd și acum).

Prin trecerea unor nobili la calvinism, au fost siliți și unii dintre iobagii lor români, care munceau pe moșiile lor, să accepte noua confesiune. Așa au devenit

¹⁸ *Ibidem*, p. 97–98.

calvini unii români din satele Turdaș (cărora calvinii le-au luat și biserica), Jeledinți, Rapolt, Hărău, Bârcea, Răcăștia, Hășdat și altele. Din rândul acestor români calvinizați provin cei trei „episcopi româno-calvini” (corect: superintendenți): Gheorghe din Sângeorzul Trascăului (azi Colțești, jud. Alba), după 1566, urmat de Pavel din Turdaș, sat lângă Orăștie (Tordassy Pál), în 1569, și de fiul sau ruda sa, Mihail din Turdaș (Tordassy Mihály), care a convertit 26 de români din satul său, dându-le nume maghiare. Cu sprijinul acestui Mihály Tordassy s-a tipărit *Palia* de la Orăștie, din 1582.

Marea majoritate a clerului și credincioșilor din Transilvania, deci și din județul Hunedoara, a rămas însă statornică în credința strămoșească, sub îndrumarea mitropoliților Transilvaniei, care și-au avut un timp reședința în mănăstirea de la Geoagiu (*Hristofor*, 1557–1559, *Sava*, 1559–1570, *Gheorghe*, 1561–1562), apoi la Alba-Iulia: *Eftimie* (1572–1574), *Hristofor II* (1574–1579), *Ioan de la Prislop* (1585 – cca 1605), *Teoctist* (cca 1605 – cca 1622), *Dosoftei* (cca 1623–1627), *Ghenadie II* (1627–1640), *Ilie Iorest* (1640–1643), *Simion Ștefan* (1643–1656), *Sava Brancovici* (1656–1680) și cei șase urmași ai săi, cu păstoriri mai scurte. În mod deosebit trebuie reținut faptul că unii dintre aceștia erau hunedoreni. Așa au fost *Ioan*, egumenul de la Prislop, ales mitropolit în 1585, hirotonit la Târgoviște, care a păstorit în zilele de glorie ale primei uniri, realizată de Mihai Vitezul. În timpul păstoririi lui, marele domn a zidit o nouă catedrală și o reședință mitropolitană în Alba-Iulia, în cursul anului 1597. În 1627 a fost ridicat pe scaunul mitropolitan din Alba-Iulia preotul nobil Gheorghe de Brad, care, ca monah și arhieru, a primit numele de *Ghenadie*, hirotonit și el în Târgoviște. Urmașul imediat al lui Sava Brancovici a fost ieromonahul *Iosif Budai* din satul hunedorean Pișchinți (1680–1682), hirotonit la București de mitropolitul Teodosie¹⁹.

Doi episcopi ai Vadului proveneau din mănăstiri hunedorene, ceea ce ne face să credem că erau originari din zona respectivă. Primul era episcopul *Ioan* din Mănăstirea Cerna, titular la Vad între anii 1599 și 1605, se pare mort într-o luptă la Sătmar, mult timp numit greșit în istoriografia noastră Ioan Cernea²⁰, și episcopul *Teofil* (din 1615), provenit din obștea Mănăstirii Prislop.

Un rol însemnat în viața Bisericii transilvănene se pare că l-au avut și protopopii din Hunedoara. Pe lângă protopopul Petru din 1456, notat mai sus, se știe că în 1506 era numit protopop al Hunedoarei preotul *Petru* din Socet²¹, iar în 1540, un oarecare „popa Iuvon” (*Ioan*)²². La 12 august 1582, Ioan Török, comitele castelului din Hunedoara, numea ca protopop al districtului pe un oarecare *Moise*²³. În actul de numire al protopopului *Ianăș*, dat de mitropolitul Ghenadie la 4 decembrie

¹⁹ Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 79–87; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 1992, p. 127–130 și 150–168.

²⁰ Mircea Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop*, Arad, 1986, p. 108; Adrian Andrei Rusu, *Mănăstirea Cerna*, în MB, an. XXXVI, 1986, nr. 4, p. 44.

²¹ N. Iorga, *Studii și documente*, XII, București, 1906, p. LX și 278–279.

²² N. Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii române*, Budapesta, 1905, p. 41–42.

²³ N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 279.

1628, se cerea ca el să vegheze la respectarea rânduielilor morale creștine de către preoți și credincioși, cu dreptul de a aplica pedepse, acolo unde va fi cazul²⁴. Același protopop era confirmat mai târziu de Simion Ștefan, în 1656, și de Sava Brancovici, în 1660²⁵. Sub păstoria acestui Ianăș, în 1634 s-a restaurat vechea biserică a orașului, cu hramul Sf. Nicolae, după cum spune pisania ei românească²⁶.

În frământările și schimbările de domnie din Transilvania din deceniul al șaselea al secolului al XVII-lea, mai apare un protopop cu numele *Nicolae*, confirmat de principele Acațiu Barcsay, la 28 iunie 1659²⁷. Spre sfârșitul secolului, la 9 aprilie 1697, mitropolitul Teofil numea ca „ispravnic”, în locul protopopului Nicolae, pe un frate al său, cu numele *Ioan*. Nu-i exclus să fie Nicolae, cel amintit la 1659. Actul de numire al lui Ioan preciza că va îndeplini funcțiile protopopești în mod provizoriu, urmând ca soborul mare al protopopilor, care se întrunea la Alba-Iulia, să aleagă pe noul protopop²⁸. Menționăm aici și pe protopopul *Ioan Munean* (sau *Muntean*), din Tuștea, ctitorul bisericii-monument istoric din Ciula Mare, din 1680²⁹.

În secolul al XVIII-lea, preoților hunedoreni le-a revenit misiunea de a apăra pe credincioșii lor de uniație și de a-i întări în dreapta credință ortodoxă. Dacă în manifestul de unire din 7 octombrie 1698, între cei 38 de protopopi semnatari figurează și câțiva preoți hunedoreni (Gheorghe din Hațeg, Ioan din Hunedoara, Daniil din Ilia, Simion din Silvaș și Adam din Cugir), aceasta nu înseamnă că ei au acceptat unirea, așa cum au voit să arate reprezentanții istoriografiei greco-catolice, căci adaosurile din manifest arată limpede că ei doreau ca „toată legea să stea pe loc”³⁰. Chiar în anul următor, pe baza hotărârii Dietei de a se face o anchetă în toată Transilvania pentru conscrierea preoților care se unesc, pentru cei din Țara Hațegului ancheta s-a făcut în satul Băiești, în ziua de 21 ianuarie 1699. Preoții au scris următoarele: „Legea noastră românească din legea grecească o ținem întregă și o ținem așa fiindcă în ea ne-am aflat”. Actul era semnat de protopopul Gheorghe din Hațeg, Ioan din Silvașu de Jos, Vasile din Clopotiva, Negrilă din Râu de Mori, Costea din Cârnești, Ioan din Răchitova, Filip din Rea, Ignat din Ciopea, Ștefan din Livadia, Gheorghe din Pui și Alexandru din Ponor. Zece dintre ei, care purtau titlul de „nemeși”, au declarat și verbal că vor să depindă și pe viitor de mitropolitul român, de superintendentul calvin și de protopopul său din Deva. Aceștia erau: Ioan din Râu Bărbat, Andrei din Sălașu de Sus, Ioan din Băiești, Ștefan din Paroș,

²⁴ Timotei Cipariu, *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 253–254; N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 280–281.

²⁵ *Ibidem*, p. 281; N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 42; Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 189, n. 1, p. 206 și 452.

²⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 118; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 69.

²⁷ N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 41–42.

²⁸ T. Cipariu, *op. cit.*, p. 254–255; Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 327 și 452; N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 282.

²⁹ Iacob Radu, *Istoria vicariatului gr. cat. al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 182. Câteva nume de preoți și protopopi în Hațeg și împrejurimi, vezi la Andrei Medieșanu (Adrian A. Rusu), *Aspecte din istoria protopopiatului Hațeg la sfârșitul secolului XVII*, în MB, an. XXXV, 1985, nr. 3–4, p. 225–229.

³⁰ Ștefan Lupșa, *Biserica ardeleană și unirea în anii 1697–1701*, în BOR, an. LXVI, 1948, nr. 9–10, p. 481.

Nicula din Sălașu de Sus, Petru din Mățești, Petru din Râu Alb, Iosif din Băiești, Iancu din Livadia și Iancu din Baru Mare³¹.

Trebuie subliniat și faptul că în soborul mare al tuturor protopopiatelor, cu delegați preoți și credincioși, convocat la Alba-Iulia în iunie 1701, brașovenii, făgărășenii și hunedoreni au fost cei care au respins unirea, obținând dreptul de a rămâne și pe mai departe ortodocși, dar cu obligația de a plăti lui Atanasie „darea și ploconul”. La 16 iulie 1701, Atanasie da un act la mâna protopopului Hunedoarei, cu următorul cuprins: „Fiind sobor mare în Bălgrad de toți protopopii țarei Ardealului, dat-am cartea noastră de credință în mâna protopopilor varmeghiei Hiniadorei, lăcuitori în Hinidora, protopop Gheorghe și protopop Ioan și a toți popii și mirenii din varmeghia Hinădoarei, lăcuitori în Hinidora, protopop Gheorghe și protopop Ioan și a toți popii și mirenii din varmeghia Hinădoarei, cari țin legea grecească și românească, cum legea înălțatului împărat și cele patru puncturi ce le-am arătat să nu le hulească, ci numai precum au trăit până acum, după obiceiul pravilei grecești și de aici înainte biserica Hinidoarei și cu toate bisericile din varmeghia Hinidoarei și cu toți preoții și mirenii așa să tocmească, cu toate tocmele bisericesti, neadăugând și nescăzând”³².

În timpul cunoscutelor lupte pentru apărarea ortodoxiei, la mijlocul secolului al XVIII-lea, și-au adus partea lor de contribuție și preoții și credincioșii din părțile Hunedoarei. În primăvara anului 1744 a sosit în Dobra călugărul Visarion Sarai. Înconjurat de o mulțime de credincioși, el a străbătut valea Mureșului, de la Dobra la Deva, iar de aici până la Săliște, îndreptându-se spre Sibiu, unde a fost arestat. Pretutindeni predica împotriva unirii, de care credincioșii aflau acum pentru prima dată, reușind să întoarcă satele la ortodoxie și să alunge preoții uniți³³.

La scurt timp, ținutul hunedorean a dat pe unul dintre cei mai energici apărători ai credinței strămoșești. Este vorba de protopopul *Nicolae Pop* din Balomir³⁴. Fusesse inițial vicar al episcopului Inochentie Micu, deci cleric unit. După plecarea episcopului la Roma și-a dat seama că uniația nu era decât o amăgire, menită să distrugă unitatea sufletească a poporului român. După aceea s-a întors la ortodoxie, a trecut în Țara Românească, iar de acolo a plecat, în 1748, în Rusia, unde a rămas mai mult de un an, până la 17 noiembrie 1749. A prezentat țarinei Elisabeta Petrovna un memoriu, în numele clericului și al poporului român din Transilvania, în care arăta suferințele pe care le îndurau din cauza uniației. Împărăteasa a luat în considerare memoriul său, intervenind în acest sens la Viena.

³¹ Ștefan Meteș, în „Renașterea”, Cluj, nr. 22, 1947; Ștefan Lupșa, *Biserica ardeleană și unirea*, în BOR, an. LXXX, 1962, nr. 9–10, p. 913.

³² „Magazinul istoric pentru Dacia”, III, București, 1846, p. 322–333, și Ștefan Lupșa, *Biserica ardeleană și unirea*, II, extras din „Anuarul Institutului Teologic Sibiu”, Sibiu, 1949, p. 13 (de notat că cei doi protopopi sunt în fruntea manifestului de unire din 7 octombrie 1698).

³³ G. Bogdan-Duică, *Călugărul Visarion Sarai*, Caransebeș, 1896; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 137 și urm.

³⁴ Există, în întreaga Transilvanie, două sate cu acest nume. Unul, Balomiru de Câmp, de lângă Orăștie (din 1968 aparține jud. Alba), și altul lângă Hațeg. Considerăm că este vorba de Balomiru de Câmp, care ținea pe atunci de scaunul Orăștiei.

Din Rusia s-a reîntors în Țara Românească, făgăduind lui Grigorie Ghica, domnul de atunci, că, sub anumite condiții fixate în scris, ar putea să treacă în Țara Românească aproximativ 16 000 de români transilvăneni. S-a și pornit o acțiune pentru îndeplinirea acestui plan, iar Grigorie Ghica a dat, la 14 mai 1750, un hrisov prin care acorda anumite scutiri emigranților transilvăneni. Din acest hrisov, reiese că Nicolae Pop era încă de atunci egumen al Mănăstirii Argeș. El s-a călugărit sub numele de Nichifor și a stat în fruntea mănăstirii până în iunie 1764. În septembrie 1763 figura printre candidații la scaunul episcopal de Buzău, împreună cu Partenie de la Tismana și Cosma, protosinghelul Mitropoliei din București, fiind ales cel din urmă³⁵.

Călugărul Sofronie, originar din satul Cioara, la hotarul județelor Alba și Hunedoara (azi în jud. Alba), și-a desfășurat o parte a mișcării antiuniata și pe teritoriul fostului comitat Hunedoara. După ce autoritățile i-au distrus schitul pe care și-l ridicase la Cioara, a început lupta împotriva unirii în județul Hunedoara. Arestat din ordinul „comitelui suprem” al județului, a fost închis la Bobâlna, înainte de Crăciunul anului 1759. Eliberat de cetele de țărani din părțile Zarandului, Abrudului, Orăștiei și Hunedoarei, în seara zilei de 12 februarie 1760 s-a retras în comitatul Zarand, reușind să întoarcă pe toți cei amăgiți la credința strămoșească. În mai era în Zlatna, Abrud și Câmpeni. A convocat un „sinod” de preoți și mireni la Zlatna, în zilele de 10 și 11 august 1760, adresând memorii împărătesei Maria Tereza și Guvernului („Gubernium”) Transilvaniei, apoi a convocat un nou „sinod” la Alba-Iulia, între 14 și 18 februarie 1761. În primăvara anului 1761, mișcarea ajunsese la punctul culminant, încât unirea era amenințată să fie definitiv lichidată. Curtea din Viena și Guvernul transilvan s-au văzut nevoiți să trimită aici pe generalul Nicolae Adolf von Buccow și să numească un episcop pentru românii ortodocși, în persoana lui Dionisie Novacovici³⁶. Sofronie s-a retras în același an în Țara Românească, la Argeș, unde era egumen arhimandritul Nichifor. În 1764 acesta a încredințat lui Sofronie egumenia Mănăstirii Robaia³⁷. Atunci au revenit la ortodoxie egumenul Varlaam, cu călugării Efreem și Nichita de la Prislop, ieromonahii Teodosie și Carpie (sau Paisie) de la Plosca. Efreem și Teodosie au fost arestați și închiși la Sibiu, apoi expulzați în Țara Românească (acolo a scris Efreem *Plângerea sfintei Mănăstiri a Silvașului*), dar după câțiva ani s-au reîntors în Transilvania, ajungând preoți în satele Bulzu, respectiv Țalna de Sus, în județul Alba³⁸.

În urma acțiunii lui Sofronie, a fost trimis în Transilvania generalul Buccow, cu misiunea de a consolida unirea. El a distrus, în cursul anului 1761, zeci de mănăstiri ortodoxe, între care și cele hunedorene de la Prislop și Plosca, probabil cele de la Cerna și Vaca (azi Crișan), în jurul Bradului, refăcută în 1759 prin

³⁵ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 197–207 și anexa 61; I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, București, 1941, p. 4, nota 2.

³⁶ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, Sibiu, 1930, p. 152 urm.; acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 208 și urm.

³⁷ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 5.

³⁸ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 327, și Mircea Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop*, p. 43–46.

strădaniile egumenului Varlaam de la Prislop. Sub conducerea generalului Buccow, s-a întocmit acea statistică a tuturor preoților și credincioșilor români din Transilvania, uniți sau neuniți. Cu acest prilej s-au aflat în județul Hunedoara (în afară de scaunul Orăștiei și Zarand): 14 895 de familii de ortodocși și 3 973 de familii unite, cu 58 de preoți ortodocși și 233 de preoți uniți, atribuindu-se ortodocșilor 213 biserici și uniților 71. Din totalul de 286 de sate, 55 erau în întregime unite, 193 în întregime ortodoxe, 2 cu majoritatea credincioșilor uniți și 36 cu majoritate ortodoxă, iar 188 de parohii ortodoxe erau fără preoți. În comitatul Zarand, în cele 91 de comune (azi aparținând în marea lor majoritate de județul Hunedoara) erau 38 de preoți uniți la 208 familii și alți 36 de preoți ortodocși pentru 6 367 de familii ortodoxe, iar biserici: 4 unite și 79 ortodoxe. Menționăm că dintre aceste sate zărăndene numai 4 erau în totalitate unite, iar celelalte 87 în totalitate ortodoxe, din care 72 fără preot. În cele 15 sate din scaunul Orăștiei, erau 43 de preoți uniți la 95 de familii și nici un preot ortodox pentru cele 2 098 de familii ortodoxe. Erau 4 biserici unite și 11 ortodoxe. Din cele 15 sate, 3 erau în întregime ortodoxe și 12 cu credincioși ortodocși în majoritate.

În privința județului propriu-zis al Hunedoarei, ni se pare suspect numărul celor 55 de parohii complet unite, mai ales pentru faptul că absolut toate erau situate în Țara Hațegului (cu puține excepții acestea sunt parohiile care au aparținut, până în 1948, fostului „vicariat greco-catolic al Hațegului”). Fără îndoială că, în acest colț de vechi pământ românesc, comisia de recensământ a comis acte abuzive, în scopul atribuirii a cât mai multe parohii și biserici episcopului unit Petru Pavel Aron. Câteva dintre aceste abuzuri sunt menționate chiar în exemplarul oficial al conscripției (statisticii). Astfel, s-a decis ca ortodocșii să ridice capele pentru credincioșii uniți în următoarele parohii hunedorene: *Balșa* (121 de familii ortodoxe, 3 preoți uniți și 4 familii unite), *Poiana* (148 de familii ortodoxe fără preot, 2 preoți uniți, cu 7 familii unite), *Valea Nandrului* (90 de familii ortodoxe fără preot, 2 preoți uniți, cu 4 familii unite), *Valea Sângeorgiului* (79 de familii ortodoxe fără preot, 2 preoți uniți, fără credincioși!), *Strei-Săcel* (66 de familii ortodoxe fără preot, un preot unit, cu 4 familii) și *Dâncu Mare* (98 de familii ortodoxe fără preot, cu un preot unit, dar fără credincioși). Deci credincioșii ortodocși erau obligați să ridice capele preoților uniți!

În alte parohii, deși uniții erau în număr infim, le era dată biserica zidită de ortodocși, iar aceștia erau sfătuiți să-și ridice alta. Astfel de cazuri s-au petrecut în parohiile: *Mada* (106 familii ortodoxe fără preot, 11 familii unite, cu 2 preoți), *Hunedoara* (156 de familii ortodoxe, cu un preot, 28 de familii unite, cu 2 preoți; este vorba de vechea biserică monument istoric), *Ghelari* (123 de familii ortodoxe, cu 3 preoți și 36 de familii unite, cu 2 preoți), *Vâlcelele Bune* (103 familii ortodoxe fără preot, 29 de familii unite, cu un preot) și *Silvașu de Jos* (123 de familii ortodoxe fără preot, 17 familii unite, cu 2 preoți).

În alte parohii, credincioșii ortodocși, după ce li se luase biserica, erau îndrumați la bisericile din parohiile învecinate. Așa a fost cazul parohiilor: *Cigmău*

(63 de familii ortodoxe, 13 unite), *Alun* (30 de familii ortodoxe, 18 unite), *Tuștea* (73 de familii ortodoxe, 7 unite) și *Boița* (nu se arată numărul ortodocșilor).

În sfârșit, o serie de parohii din Țara Hațegului au fost declarate din oficiu unite, unele pentru faptul că s-au prezentat în fața comisiei după termen: *Brezova*, *Grădiște* și *Ohaba Sibișel*. La altele se preciza numai că vor rămâne unite, fără nici o explicație: *Păcinești*, *Hobița*, *Păclișa*, *Cârnești*, *Ostrovu Mare*, *Rea* și *Petros*. La comuna *Clopotiva* se menționa că s-a pus în vedere celor 169 de familii să rămână unite, altfel vor fi pedepsite pentru „apostazie”. Se înțelege că și bisericile acestor parohii au fost trecute în stăpânirea uniților. Așa au ajuns unite 11 parohii din Țara Hațegului. Fără îndoială că nici restul parohiilor din Țara Hațegului, în total 55, nu s-au declarat ele unite, ci au fost trecute în mod abuziv³⁹.

În deceniul al cincilea al secolului a fost trecută sub dependența Bisericii unite și Mănăstirea Prislop, ctitoria Sfântului Nicodim și a domniței Zamfira, iar moșiile ei răpite. În deceniul al șaselea, egumenul Varlaam proceda la o restaurare a mănăstirii. Acum a fost rezugrăvită de cunoscutul preot-zugrav Simion din Pitești, care, în anii următori a lucrat mai multe icoane și a împodobit cu fresce și alte biserici din aceeași zonă a Hațegului. Un ieromonah *Efrem* a făcut, în 1756, o copie după cunoscuta lucrare teologico-filosofică a învățatului domn moldovean Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*. Același Efrem a scris, prin 1763, și cunoscuta cronică în versuri *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvașului din eparhia Hațegului din Prislop*, cu peste 700 de versuri. În 1762 mănăstirea a fost incendiată din ordinul autorităților habsburgice. În deceniul al optulea, ieromonahul Nichita, silit să accepte uniția, și preotul Lazăr din Silvașu de Sus refac mănăstirea, cu puținele resurse materiale de care dispuneau și cu ajutoare primite de la unii credincioși⁴⁰.

După 1761, când Biserica ortodoxă din Transilvania a primit un episcop sârb, pe *Dionisie Novacovici* (după o „văduvie” de 60 de ani), au trecut și parohiile din județul Hunedoara sub ascultarea acestuia. După el, Episcopia ortodoxă a Transilvaniei, acum cu sediul la Sibiu, a fost condusă de alți trei episcopi sârbi: *Sofronie Chirilovici* (1770–1774), *Ghedeon Nichitici* (1784–1788) și *Gherasim Adamovici* (1789–1796). În perioadele dintre ei, conducerea Episcopiei era încredințată protopopului-vicar Ioan Popovici din satul Hondol, de lângă Deva.

La 29 octombrie/8 noiembrie 1781, împăratul Iosif al II-lea a dat așa-numitul *Edict de toleranță*, prin care se interzicea asuprirea cetățenilor din Imperiul Habsburgic pe motive de credință. Orice comunitate religioasă, dacă avea 100 de familii, avea dreptul să-și zidească biserică, să întretină preot și învățător. Necatolicii nu mai erau obligați să ia parte la slujbele catolicilor sau să plătească taxe preoților catolici. Prin același *Edict* era admisă și trecerea de la o confesiune la

³⁹ Datele de mai sus după dr. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1760–1762*, Cluj, 1926 (extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj”, III, 1924–1925), 88 p., și comentariul pe marginea ei la Matei Voileanu, *Să se facă lumină. Biserica românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1926, p. 132.

⁴⁰ Mirccea Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop*, p. 38–48; „Plângerea” la p. 128–145.

alta. În cazul unor căsătorii mixte, dacă tatăl era ortodox, deveneau ortodocși numai băieții, iar dacă tatăl era unit, toți copiii erau trecuți ca uniți. Dar la scurt timp (16 ianuarie 1782), dându-și seama că acest edict ar periclita uniția, împăratul a revenit asupra lui printr-un rescript, care reglementa trecerile de la catolicism la ortodoxie. El dispunea ca acele care doreau să părăsească Biserica romano-catolică și Biserica unită să li se facă o catehizare de șase săptămâni în învățătura catolică și numai după aceea să se pronunțe. La 25 ianuarie 1782, printr-o nouă dispoziție imperială, se cerea să nu se ia în considerare cererile prezentate de comunități întregi, ci numai cele individuale⁴¹.

În pofida acestor dispoziții care, practic, făceau imposibilă revenirea la ortodoxie, *Edictul de toleranță* a declanșat o puternică mișcare de reîntoarcere la credința strămoșească în rândul celor ce fuseseră ținuți până atunci cu forța în uniție. Mișcarea a fost deosebit de puternică în Țara Hațegului. Pe la mijlocul lunii martie 1782, se răspândise zvonul despre *Edict* în Hațeg și în câteva zile a cuprins toate satele din jur. Astfel, la 1 aprilie 1782, preoții Mihai din Sălașu de Jos, Iosif din Paroș, Iștvan, Daniil și Antonie, toți din Sălașu de Sus, se plâneau protopopului unit Iosif din Hațeg că parohienii lor au dus „paștile” spre sfințire la preotul ortodox Vasile din Hațeg⁴². La 3 aprilie se plâneau și preoții Petru și Silvestru din Silvașu de Jos că parohienii lor, „înfierbântându-se” în săptămâna Patimilor, „stau să se omoare”, iar „popii cei de jos s-au dat din frică la neunire” (Gheorghe și Mihai, n.n.)⁴³. Protopopul Iosif a informat pe episcopul Grigorie Maior din Blaj, scriindu-i: „[...] din Duminica Floriilor, mai ales a doua zi, luni [în] săptămâna Patimilor, cu adevărat ca un fulger au cuprins tot vindicul Hațegului vrajba și împărecherea în aleanul sfintei uniri, cât prin multe sate sfintele biserici s-au închis și preoții s-au oprit și așa, cu mare durere a sufletului, sfintele slujbe au rămas în lipsă și paștile tot norodul numitului vindic la Hațeg, la popa Vasile cel nou, spre sfințire le-au adus, tocmai cu aceia dragoste au alergat la dânsul, ca cum ar fi fost Ierusalimul într-acel loc”⁴⁴.

Îndată ce a primit acest raport, episcopul Grigorie Maior s-a adresat Guvernului și „comandei militare” din Sibiu, rugându-i să intervină pentru întoarcerea poporului la uniție⁴⁵. La 30 aprilie, autoritățile militare din Sibiu au ordonat Regimentului I de graniță să pună în vedere batalionului din Hațeg să preîntâmpine tulburările; declarațiile de treceri religioase să nu fie acceptate de la comunități întregi, ci de la câte unul, pe rând, în prezența unui preot, instigatorii să fie pedepsiți, iar când va veni delegatul episcopului unit să facă „instrucția” de șase săptămâni, să-l asiste câte un ofițer, pe rând⁴⁶.

⁴¹ Dumitru Stăniloae, *O luptă pentru Ortodoxie în Țara Hațegului*, în „Anuarul XV al Academiei Teologice Andreiene”, Sibiu, 1938–1939, p. 5–8.

⁴² Dumitru Stăniloae, *Din urmările edictului de toleranță în Țara Hațegului*, în vol. *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu*, București, 1936, p. 839–840.

⁴³ *Ibidem*, p. 840–841.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 841.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 838.

⁴⁶ Dumitru Stăniloae, *O luptă pentru Ortodoxie*, p. 16.

Poporul rezista însă cu dârzenie. La 27 octombrie 1782 Regimentul I grăniceresc raporta „Comendei generale” din Sibiu că uniții din Țara Hațegului „se împotrivesc acum pe față să mai participe la serviciile divine unite, să-și boteze copiii prin preoți uniți și să-și îngroape morții prin aceștia”⁴⁷.

Prin februarie 1783, s-au deplasat la Hațeg și clericii blăjeni pentru instrucția de șase săptămâni. S-a hotărât ca aceasta să înceapă în Sălașu de Sus, unde oamenii erau mai temperați, ca să poată influența și pe ceilalți. Credincioșii au refuzat însă să meargă la biserică, „deoarece aceștia [emisarii Blajului, n.n.] erau de religie unită și ei au fost una în gândul că pe aceștia să nu-i asculte”. Comisarii Blajului s-au reîntors atunci acasă.

Autoritățile militare și civile au cerut să se trimită alți delegați. Nu știm ce s-a întâmplat⁴⁸. Cert este că poporul nu s-a putut întoarce la credința strămoșească decât în 1948. La aceasta a contribuit și așa-numita *Patentă de unire*, din 20 august 1782, dată de împăratul Iosif al II-lea, prin care dispunea ca fiecare Biserică să rămână cu credincioșii pe care-i are și să nu se mai facă prozelitism⁴⁹.

În această perioadă de frământări, majoritatea preoților ortodocși hunedoreni au fost hirotoniți în Țara Românească, îndeosebi la Râmnic, sau de episcopii sârbi din Arad, Timișoara și Buda. Abia după 1761, anul numirii și instalării episcopului Dionisie Novacovici la Sibiu, au început să fie hirotoniți de el și apoi de urmașii lui. Despre hirotoniile din Țara Românească, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, avem o mărturie din anul 1745, când au fost arestați trei tineri din comitatul Hunedoara, care se întorceau de la hirotonie din Țara Românească, și închiși în cetatea Deva. S-au răsculat însă trei sate și, atacând pe soldați, au reușit să elibereze doi dintre noii preoți⁵⁰. Dintr-o „conscriptie” a tuturor preoților ortodocși din Transilvania, întocmită în anul 1805, se mai întâlnesc numele a 18 preoți hunedoreni hirotoniți în Țara Românească, majoritatea în jurul anului 1760⁵¹.

Dacă în frământările menționate preoțimea hunedoreană a avut un rol mai puțin însemnat decât clerul din alte părți (de exemplu, din Sibiu sau Brașov), ea a avut un rol hotărâtor în cea mai însemnată mișcare cu caracter social a românilor transilvăneni, adică în răscoala țărănească de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, din 1784. Alături de numeroși preoți din restul Transilvaniei, în această cruntă înclăștare se întâlnesc și numele mai multor preoți hunedoreni care s-au ridicat, alături de păstoriții lor, împotriva asupritorilor de veacuri ai poporului român. Astfel, în ziua de 31 octombrie 1784, la adunarea țaranilor de la Mesteacăn, ținută în prezența lui Crișan,

⁴⁷ *Ibidem*, p. 19.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 19–22.

⁴⁹ Teodor V. Păcățian, *Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni în secolul XVIII*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj”, III, 1924–1925.

⁵⁰ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 160. Mai multe nume de preoți hunedoreni hirotoniți la Râmnic vezi la Ștefan Meteș, *Relațiile Bisericii românești din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, p. 63–65.

⁵¹ Vezi numele lor la Matei Voileanu, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928, passim.

când s-a hotărât ca țaranii să se îndrepte spre Alba-Iulia ca să se înscrie ca grăniceri („cătane”), preotul satului, *Ianăș Cazan*, a făcut rugăciuni pentru buna reușită a celor hotărâte acolo⁵². Între preoții care s-au alăturat răscoalei s-au numărat: *Constantin Turciu* sau *Costan* din Crișcior, *Dănilă* din Crișcior, *Avram* din Uibărești, *Gheorghe* din București, *Zaharia* din Bretea Mureșană, *Mihail* din Gelmar. Câțiva dintre ei au fost uciși sau alungați din parohii, după înăbușirea răscoalei⁵³.

Rolul preoților în răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan era foarte bine precizat într-un memoriu al nobilimii din comitatul Hunedoara, înaintat contelui Jancovits, la 3 noiembrie 1784 – cel care va conduce și procesul fruntașilor răscoalei –, în care se cerea „să se pedepsească într-un mod exemplar și preoții românilor, care, sub pretextul religiei, învățară plebea ca să extermine pe unguri”⁵⁴. Astfel, preoțimea hunedoreană a fost alături de păstoriții ei, luptând împreună cu ei împotriva robiei seculare și împărțind toate durerile și suferințele lor.

La trei ani după răscoală, întreaga preoțime ortodoxă din Hunedoara a fost cercetată de ierarhul ei, episcopul Ghedeon Nichitici de la Sibiu. Nu era vorba de o vizită canonică în sensul obișnuit al cuvântului. Episcopul convoca într-o zi anumită pe toți preoții dintr-un protopopiat la sediul acestuia, spre a le vedea „cărțile de preoție” (singheliile) și protocoalele. Astfel, în 27 mai/8 iunie 1787 a făcut o astfel de „vizitație canonică”, în protopopiatul Orăștie, condus pe atunci de protopopul Lazăr Ștef. Protopopiatul avea 35 de parohii, întinzându-se până aproape de Hațeg. În 3/14 iunie are loc cercetarea preoților din jurul Hațegului, la care s-au prezentat doar 6 preoți, din 6 parohii. Se pare că pe atunci nu mai exista un protopopiat al Hațegului, deoarece majoritatea parohiilor au fost trecute la unire. La 4/15 iunie are loc cercetarea preoților din protopopiatul Hunedoara, condus de protopopul Petru Ștef, cu 33 de parohii. La 10/21 și 11/22 iunie episcopul era în Dobra și Ilia, unde s-au prezentat preoții din 33 de parohii. Constatând că protopopul Iacob din Roșcani era bătrân și că nu a dat îndrumările necesare preoților în privința ținerii protocoalelor, episcopul a numit pe preotul Iosif Nemeș din Dobra, ca viceprotopop, urmând ca celălalt să-și păstreze numai „titlușul”, iar cel nou să conducă efectiv protopopiatul. La 14/25 iunie 1787 episcopul era în Hondol, protopopiat condus de Ioan Popovici, fostul vicar al Episcopiei Sibiului, care avea sub ascultarea sa 34 de parohii. În sfârșit, la 16/27 iunie episcopul era în satul Trestia, pe atunci sediul unui protopopiat, cu 41 de parohii, din părțile Zarandului, condus de protopopul Iosif Sânzian. Aici episcopul a constatat că patru preoți nu aveau nici un fel de protocol, cu toate că au primit îndrumări în acest sens din partea protopopului. Din această cauză, i-a dat în seama unui „sobor strâns”, care a hotărât ca unuia să i se dea un canon de 50 de mătăni, iar celorlalți să li se aplice „pedeapsă trupească, adică cu bețe”.

⁵² Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria*, București, 1884, p. 156; Ioan Lupaș, *Răscoala țaranilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934, p. 91; Ștefan Meteș, *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, 1933, p. 51; D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, ediție nouă, revăzută, vol. I, București, 1984, p. 302.

⁵³ Nicolae Densușianu, *op. cit.*, și Ștefan Meteș, *Lămuriri*, *passim*.

⁵⁴ Nicolae Densușianu, *op. cit.*, p. 346.

În fiecare protopopiat episcopul a dat diferite îndrumări preoților, mai ales în legătură cu misiunea lor în mijlocul poporului drept-credincios⁵⁵.

Peste aproape două decenii, cu ocazia „conscriptiei” bisericilor ortodoxe din Transilvania, făcută din ordinul Guvernului, în comitatele Hunedoara, Zarand și scaunul Orăștiei s-au găsit: 319 parohii, 28 755 de familii, 298 de biserici și 280 de preoți⁵⁶.

În această perioadă, mai precis între anii 1796 și 1810, când scaunul episcopal de la Sibiu era vacant, Episcopia ortodoxă a Transilvaniei a fost condusă de protopopii Ioan Popovici din Hondol, până la moartea sa, în 1805, apoi de Nicolae Huțovici din Hunedoara, în calitate de vicari. În 1811, Episcopia Sibiului, deci și parohiile ortodoxe din județul Hunedoara, a primit – după 110 ani – un episcop de neam român, pe *Vasile Moga*, care a păstorit până în 1845.

Peste mai bine de o jumătate de secol, preoțimea din Hunedoara a avut din nou prilejul să-și arate atașamentul față de dreptele năzuințe ale poporului. La Adunarea națională de pe Câmpia Libertății de la Blaj, din 3/15 mai 1848, au participat și preoți hunedoreni împreună cu credincioșii lor, căci în proclamația redactată de Aron Pumnul, prin care erau anunțate satele de convocarea acestei adunări, se preciza ca la ea să fie prezenți toți protopopii cu câte doi preoți din protopopiat și „câte cu doi oameni din tot satul românesc, fie unit, fie neunit, tot atâta a fi, căci toți suntem români”⁵⁷. Unii protopopi, ca Procopie Prodan al Silvașului de Jos, au dispus să fie în 3/15 mai la Blaj toți preoții din protopopiat și câte doi țărani din fiecare sat⁵⁸.

În cursul luptelor pe care le-au purtat românii sub conducerea lui Avram Iancu în Munții Apuseni, s-au distins și câțiva preoți hunedoreni. Sunt bine cunoscute numele preoților *Simion Balint* din Roșia, *Nicolae Vlăduț* din Bogata de Mureș și *Simion Prodan* din Măgina (toate în jud. Alba), precum și al preotului *Simion Groza* din Rovina, lângă Brad, viceprefectul lui Ioan Buteanu. El s-a distins în luptele pe care le-au dus românii împotriva maiorului Hátváni Emeric la Abrud⁵⁹, apoi în luptele din jurul Bradului și Abrudului cu trupele locotenent-colonelului Kémeny Farkas⁶⁰. Lupta cu Kémeny este considerată cea mai strălucită biruință a lui. Preotul Simion Groza își doarme somnul de veci la Țebea, alături de „craii munților” și de prefectul Ioan Buteanu.

Despre preotul *Ioan Oncu* din Tomești se spune că era tribun în armata lui Iancu. Prins de dușmani, a fost dus la Oradea, unde a suferit mai mult timp. A murit în 1852, în vârstă de abia 41 de ani. Preotul *Ioan Faut* din Juncu de Sus (azi Dumbrava de Sus) a fost ales tribun, luând parte la luptele de la Mihăileni și în

⁵⁵ Vizita canonică a lui Nichitici, la dr. Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tomul I, Sibiu, 1889, p. 98–125.

⁵⁶ Matei Voileanu, *Contribuțiune*, passim.

⁵⁷ Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, București, 1966, p. 218.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 403, nota.

⁵⁹ Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965, p. 153, 156, 165, 167, 169.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 183, 185, 188–189. Acest Kemény ar fi exclamat: „Dracul să se mai bată cu popii” (p. 188).

trecătorile din Buceș împotriva armatelor lui Hátváni și Kémeny. Preotul *Marian David*, din Juncu de Jos (azi Dumbrava de Jos), era viceprefect, fiind însărcinat cu strângerea alimentelor și transportarea lor la locul de luptă. Preotul *Iov Lupu* din Vaca (azi Crișan) a stat în fruntea credincioșilor, dându-le îndrumări pentru apărarea satului lor împotriva atacului ce se pregătea. Preotul *Lazăr Comșa* din Ribița a luat parte la o luptă dusă în satul Grohot. După terminarea acestei lupte, țărani au fost conduși spre Câmpeni, în tabăra lui Iancu, de preoții *Atanasie Popovici* din Ribicioara și *Gheorghe Roman* din Grohot. Preotul *Avram Ciocan*, din Blăjeni–Plai, a fost căpitan de oaste românească.

În cursul aceluiași încleștări, câțiva preoți din părțile Bradului au fost uciși. Așa s-a întâmplat cu *Adam Suba* din Strâmba (azi Livada) și *Petru Incău* din Brotuna, spânzurați cu alți 5 preoți din Hălmagiu. Din Vața de Sus a fost omorât preotul *Iosipaș*. Preotul *Ioan Bura* din același sat a fost împușcat, dar a scăpat cu viață. Preotul *Mihai Oprîșa* din Țebea, împreună cu învățătorul-cantor Ioan Tisu, din același sat, a fost împușcat în iarna anilor 1848–1849, iar preotul *Pantea* din Țărățel a fost împușcat într-o duminică, după ce a terminat slujba.

În sfârșit, preotului *Iosif Cazan* din Mesteacăn, nepotul de fiu al preotului Ioanș Cazan, cel din 1784, i s-au smuls unghiile, i s-au scos dinții, i s-a ars barba și apoi a fost ucis.

Tot atunci au fost arse bisericile din Juncu de Sus, Grohot, Blăjeni–Plai, Blăjeni–Sat, Țărățel și Mesteacăn. Astfel, preoțimea hunedoreană și-a adus o prețioasă contribuție la desfășurarea evenimentelor din anul 1848⁶¹.

Merită să fie reținut faptul că un preot hunedorean, *Nistor Socaciu* din Biscaria, a scris o autobiografie în proză și 9 755 de versuri, sub titlul *Epistolă a năcazurilor și istoria timpurilor trecute, 1830–1856*, o adevărată cronică locală, cu foarte multe știri referitoare la evenimentele petrecute în anii 1848–1849 în satele din jurul Devei și la suferințele îndurate de români și de preoții lor⁶².

În tot cursul secolului al XIX-lea și apoi în prima jumătate a secolului al XX-lea, viața bisericească a clerului și credincioșilor ortodocși din județul Hunedoara a fost îndrumată de ierarhii ortodocși români de la Sibiu: episcopul *Vasile Moga* (1811–1845), episcopul, apoi mitropolitul *Andrei Șaguna* (1846–1873), mitropoliții *Miron Romanul* (1874–1898), *Ioan Meșianu* (1899–1916), *Vasile Mangra* (1916–1918) și *Nicolae Bălan* (1920–1955). Viitorii preoți se pregăteau în Institutul Teologic din Sibiu, ridicat de Andrei Șaguna la rang de școală superioară, cu trei ani de studii, în care se primeau numai absolvenți de gimnaziu, iar sub mitropolitul Nicolae Bălan a devenit academie teologică (1921), cu patru ani de studii.

⁶¹ Dr. Grigorie Gh. Comșa, *Ortodoxia și românismul în trecutul nostru*, Arad, 1933, p. 139–153; pr. Grigorie N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, vol. I, București, 1940, p. 33–34; pr. prof. Mircea Păcurariu, *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848–1849. Contribuția Bisericii*, Sibiu, 1995, 236 p. (indeosebi p. 129–133).

⁶² Originalul în Biblioteca Academiei Române, Ms. 672; o copie în Biblioteca Facultății de Teologie „Andrei Șaguna” din Sibiu, Ms. 327 A. A se vedea: pr. prof. Mircea Păcurariu, *Un preot cronicar la mijlocul secolului al XIX-lea, Nistor Socaciu din Biscaria*, în MB, an. XXXVIII, 1988, nr. 2, p. 36–47.

Nu putem trece cu vederea faptul că în 1869 mitropolitul Andrei Șaguna, cu concursul protopopului *Iosif Bașa*, a deschis la Brad un gimnaziu ortodox. Împreună cu gimnaziul din Brașov, acestea erau singurele școli secundare îndrumate de Biserica Ortodoxă. Aici au activat profesori distinși, ca *preotul dr. Pavel Opișa*, *protopopul Vasile Damian* și alții, care, prin munca lor, au pregătit numeroase generații de intelectuali, recrutați îndeosebi din satele din Munții Apuseni⁶³.

Tot în timpul lui Andrei Șaguna s-au înființat noi școli confesionale ortodoxe în întreaga arhiepiscopie, deci și în zonele de care ne ocupăm. Posturile de învățători erau ocupate de absolvenți ai secției pedagogice a Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, sau chiar de preoți, absolvenți ai aceleiași școli. Protopopii îndeplineau funcția de inspectori școlari. Un rol deosebit de însemnat au avut în județul Hunedoara protopopii: *Vasile Pipos* din Geoagiu (1831–1907), *Ioan Rațiu* din Hațeg (1827–1891), foști profesori la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, *Ioan Papiu* din Deva (1833–1907), *Vasile Damian* din Brad și alții⁶⁴.

În vicariatul greco-catolic al Hațegului s-au înființat mai multe școli populare, prin strădaniile învățatului vicar *Ștefan Moldovan*. Acesta a făcut și o serie de cercetări cu caracter istoric, în toate parohiile aparținătoare aceluia vicariat (notând parohii, mănăstiri, cărți vechi, documente etc.), rămase în două volume nepublicate⁶⁵. Cercetările lui au fost continuate, la începutul secolului al XX-lea, de vicarul *Iacob Radu*, care a scris și istoria vicariatului.

În cursul anului 1877, cu prilejul Războiului de Independență dus de România, cu o însuflețire de nedescris s-au făcut colecte în bani și articole de îmbrăcăminte pentru sprijinirea răniților sau a văduvelor și orfanilor celor căzuți pe câmpul de luptă. S-a manifestat în acest fel deplina solidaritate ce exista între românii transilvăneni și cei de dincolo de Carpați. Colectele erau făcute de preoți sau de preotese și erau centralizate la Sibiu, de către Iudita Măcelariu, soția militantului naționalist Ilie Măcelariu, sau la Brașov, de către comerciantul Diamandi Manole. Rezultatul tuturor colectelor se publica în „Telegraful român” sau în „Gazeta Transilvaniei”. Dintre preoții hunedoreni notăm pe tânărul protopop al Dobrei, *Romul Crainic*, care a reușit să strângă în Dobra și satele din jur suma de 65,69 florini. Într-o scrisoarea a sa trimisă redacției „Telegrafului român”, la 6/18 iulie 1877, el relatează neplăcerile pe care le-a avut din cauza acestei colecte, fiind reclamat de pretorul Iliei, baronul Kemény, și anchetat de pretorul G. Nandra din Dobra. Cercetând lista sa de subscripții, se pare că el a stăruit pe lângă preoții din protopopiat să contribuie cu bani pentru răniții români, căci apar în ea 18 preoți și două preotese din satele din jurul Dobrei⁶⁶. O altă colectă a făcut preotul unit *Ștefan*

⁶³ Vezi dr. P. Opișa, *Înființarea gimnaziului din Brad și teatrul român*, în „Familia”, Oradea, nr. 36–40 din 1904; Nestor Lupei și Romulus Neagu, *Monografia Liceului „Avram Iancu” din Brad, 1869–1969*, Brad, 1969, 222 p.

⁶⁴ Enea Hodoș, *Cercetări. Probleme școlare confesionale*, Sibiu, 1944, passim.

⁶⁵ Vezi Florian Dudaș, *Cărțile vechi românești din Țara Hațegului în lumina catalogului lui Ștefan Moldovan* (1857), în „Banatica”, 5, Reșița, 1979, p. 485–510.

⁶⁶ TR, 57, 1877, p. 229–230, și nr. 62, 1877, p. 249.

Grațian din Ostrovu Mare, în parohia sa și în cele învecinate, strângând 18 florini. Pe lista sa apar 9 preoți și două preotese⁶⁷. Pe o listă de subscripții din Deva apar 4 preoți⁶⁸. Alți preoți apar pe listele de subscripții din Orăștie, Hațeg, Hunedoara etc.⁶⁹.

După câțiva ani, în procesul *Memorandum*-ului, apare numele aceluiași entuziast protopop al Dobrei, *Romul Crainic*. El figura ca inculpat, alături de 25 de membri ai Comitetului Executiv ai Partidului Național Român, fiind acuzat că a răspândit 20 de exemplare din *Memorandum*. La interogatoriile la care a fost supus, în 19 iunie 1893 și 18 septembrie 1893, la judecătoria de ocol din Ilia, a declarat că nu răspunde la întrebări decât în cazul că i se pun în limba română, refuzând să semneze procesele verbale, pe motiv că n-au fost redactate în românește. A făcut chiar apel împotriva faptului că nu s-au respectat cele două cereri ale sale⁷⁰. La procesul propriu-zis al memorandiștilor de la Cluj, din 7–25 mai 1894, el nu a fost prezent, suspendându-se urmărirea sa în justiție, pe motive medicale⁷¹.

Între preoții întemnițați în urma numeroaselor procese politice sau de presă de la începutul secolului al XX-lea, îl amintim pe *Petru Laslău* din Vălișoara. A fost închis la Seghedin în 1908 (în timp ce era acolo și profesorul Ioan Lupaș), pentru că participase în fruntea credincioșilor săi la alegerea de deputați din circumscripția Dobra, sprijinind pe candidatul român Aurel Vlad. Bătut de jandarmi, i s-a intentat un proces de agitație și a fost închis la Seghedin⁷².

Preotul unit *Iosif Stupineanu* din Bârcea Mare a fost condamnat la trei luni de închisoare și 100 de coroane amendă pentru că ceruse copiilor din sat să-l salute numai în românește⁷³.

Un rol de seamă în viața național-politică a românilor transilvăneni, la începutul secolului al XX-lea, a îndeplinit protopopul *Vasile Damian* din Brad (1855–1919). După ce a făcut studii de teologie la Sibiu și de filosofie la Universitatea din Viena, a fost numit protopop la Brad, încă din 1884, îndeplinind această slujbă până la moarte; un timp a fost director al gimnaziului ortodox de acolo (1884–1891). Din 1905 până în 1918 a fost ales, în toate legislaturile, deputat în Parlamentul din Budapesta, în cercul electoral Baia de Criș, din partea Partidului Național Român. În această calitate, a urcat în repetate rânduri la tribuna Parlamentului, subliniind drepturile inalienabile ale românilor, vechimea și continuitatea lor pe teritoriul Transilvaniei. A luat cuvântul în 1907, la discutarea cunoscutei legi școlare a ministrului Cultelor și Instrucțiunii Appony Albert, în 1909, când s-a discutat problema veniturilor preoțești, în 1911 și 1913, când a luat din nou apărarea școlilor populare românești subvenționate de Biserică, în 1914,

⁶⁷ GT, nr. 27, 1878.

⁶⁸ GT, nr. 83 și 92, 1877.

⁶⁹ Detalii asupra acestor acțiuni la Mircea Păcurariu, *Ecoul Războiului de Independență în „Telegraful Român” din Sibiu*, în MA, an. XII, 1967, nr. 4–5, p. 315–344.

⁷⁰ I. P. P(app), *Procesul Memorandumului românilor din Transilvania. Acte și date*, Cluj, 1932, p. 50, 61, 188, 389.

⁷¹ *Ibidem*, II, p. 6.

⁷² Ioan Lupaș, *Paralelism istoric*, București, 1937, p. 29.

⁷³ Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1945, p. 259.

când s-a opus unui proiect de lege referitor la circumscripțiile electorale, dezavantajos pentru românii din Transilvania⁷⁴.

Problemele naționale românești au fost îmbrățișate cu entuziasm și de gazeta „Libertatea” de la Orăștie (1902–1933), întemeiată și redactată de preotul ortodox *Ioan Moța* (1868–1940). În 1915–1916 a apărut la București, iar în 1917 la Cleveland, în Statele Unite, unde redactorul era trimis într-o misiune de Guvernul român. Din 1905, „Libertatea” era însoțită de „Foaia interesantă”, cu bucăți literare pentru popor, redactată de același preot, foaie care a apărut apoi și la București și Cleveland. Din 1906, pe lângă aceste două gazete, a inițiat și una cu caracter economic, „Tovărășia”, redactată de economistul Vasile Osvadă, cu îndrumări pentru țărani, iar din 1909 una umoristică, „Bobârnaci”, redactată de Ermil Borcea. La aceste patru ziare au colaborat și unii dintre marii noștri scriitori din vechea Românie⁷⁵.

Preoțimea hunedoreană și-a avut partea ei de pătimire, de suferințe fizice și morale, mai ales în cursul primei conflagrații mondiale. Se știe că autoritățile maghiare au arestat și deportat atunci sute de preoți români, mai ales după 14/27 august 1916, când România a declarat război Austro-Ungariei. Între ei, consemnăm pe venerabilul preot *Avram Stanca* din Petroșani, care, după intrarea armatei române în Transilvania, s-a pus în slujba ei, oferind o serie de informații și pomenind pe regele Ferdinand al României la slujbe. Din cauza vârstei, 71 de ani, nu s-a putut retrage cu trupele românești dincolo de Carpați. Arestat într-o noapte friguroasă din luna octombrie de jandarmi unguri, a fost dus vreo 40 de km pe jos, îmbrăcat în haine de vară și cu capul descoperit, fapt care i-a cauzat pierderea vederii. Ajuns la Sebeș, a fost lăsat în casa fiului său, preotul-istoric dr. Sebastian Stanca (pe atunci deportat la Ruszt), unde a și murit, la 24 decembrie 1916. Preotul *Teofil Păcurariu* din Nandru Vale a fost arestat la 2 octombrie 1916 și condamnat de Tribunalul Diviziei Honvezilor din Cluj la 12 ani închisoare, pentru că și-a exprimat speranța și bucuria că armata română va elibera Transilvania. În urma recursului, judecat la Curtea de Apel a Diviziei Honvezilor din Budapesta, i s-a redus pedeapsa la 5 ani închisoare. Și-a executat pedeapsa la Cluj, până în noiembrie 1918, dar a murit în septembrie 1919, în urma suferințelor îndurate. Au mai fost închiși: *Ioan Budoiu* din Câmpuri–Surdac (Cluj, 1 noiembrie 1916–10 martie 1917), *Adam Lula* din Biscaria (Cluj, 26 septembrie 1916–20 februarie 1917), *Octavian Piso* din Silvașu de Sus, închis 3 luni la Seghedin, uniții *Zaharia Pop* din Mănăstirea Prislop, închis tot la Seghedin și mort, foarte tânăr, la scurt timp după eliberare, *Sigismund Vladislav* din Paroș, închis 3 luni tot la Seghedin, *Gheorghe Todoran* din Paroșeni, la Cluj (1 septembrie 1916–octombrie 1918).

⁷⁴ Amănunte la Barbu Roventza, *Un luptător din Zărand*, în TR, an. 133, nr. 9–10 din 1 martie 1985, p. 3, și mai ales Eugen Greuceanu (Glük), *Contribuții cu privire la viața și activitatea protopopului Vasile Damian*, în MB, an. XXXVI, 1986, nr. 3, p. 23–30.

⁷⁵ Ioan I. Șerban și Horea Rotche, *Considerații privind rolul presei românești din Orăștie în lupta pentru eliberare națională (1895–1918)*, în „Apulum”, XXII, 1985, p. 249–264; Valentin Orga, *Moța. Pagini de viață. File de istorie*, Cluj-Napoca, 1999, 232 p.

Alți preoți hunedoreni au fost deportați în județul Șopron, în Ungaria: *Silviu Andrica* din Sârbi (3 luni, apoi trimis pe front ca preot militar), *Nicolae Pop* din Ormindea (în Lakompak sau Sopronnyek, septembrie 1916–februarie 1917), *Nicolae Popa* din Vălișoara (în Șopron, din toamna lui 1916 până în toamna anului următor), *Constantin Tisu* din Peștera (în Kabold, 16 noiembrie 1916–30 aprilie 1917), *Petru Todoran* din Curechiu (în Sopronnyek, 12 septembrie 1916–12 octombrie 1917), *Pompiliu Popovici* din Chitid (probabil Șopron, 28 august 1916–iulie 1917).

Au fost arestați mai mulți preoți din Țara Hațegului și Valea Jiului – ortodocși și uniți –, acuzați că ar fi avut legături cu armata română după intrarea ei în Transilvania. Așa au fost: *Victor Șandru* din Lupeni (internat 4 luni în lagărul deținuților sârbi din Nezsider, apoi alte 5 luni într-un sat din județul Șopron, după care i s-a fixat domiciliu forțat în satul Forău, jud. Bihor), *Isidor Saturn* din Merișor (în Nagymárton, 6 luni), *Ioan Pepenariu* din Bărbătenii de Sus (în Sopronnyek, un an și 6 luni). Unii au fost internați fie în lagărul sârbilor din Nezsider, fie în Budapesta, fără să se cunoască precis în ce perioadă: dr. *Cornel Popescu*, protopop în Hațeg, *Teofil Crișan*, protopop-vicar unit în Hațeg, *Petru Armean* din Ohaba de sub Piatră (3 luni), *Ioan Bocănicu* din Pui (6 luni), *Iustin Bora* din Bucova, *Vasile Bora* din Coroești (9 luni), *Nicolae Cârbea* din Baru Mare (9 luni), *Ioachim Cerbiceanu* din Nucșoara (9 luni), *Nicolae Cerbiceanu* din Sălașu de Sus (9 luni), *Petru Cheșan* din Densuș, *Vasile Comes* din Șerel, *Petru Conda* din Păucinești, *Atanasie Daju* din Fizești (9 luni), *Ioan Dănescu* din Mățești (9 luni), *Ioan Farcaș* din Băiești (9 luni), *Septimiu Ionaș* din Totești, *Aurel Iubaș* din Ciula Mare, *Aurel Mărilă* din Silvașu de Sus, *Aron Mihăescu* din Fărcădinu de Sus, *Mihai Munteanu* din Federi (9 luni), *Gheorghe Nicula* din Râu Alb (9 luni), *Jacob Niculescu* din Tuștea, *Valer Paveloni* din Băuțaru de Jos, *Silviu Popa* din Cârnești, *Silviu Simonetti* din Peșteana, *Ioan Suci* din Galați (9 luni), *Ioan Susman* din Silvașu de Jos, *Mihail Șoproni* din Hățăgel, *Emil Todoran* din Șerel (9 luni), *Liviu Varvoni* din Peștenița, *Emil Vladislav* din Sălașu de Sus. Despre preotul *Ioan Munteanu* din Uricani se știe că a fost arestat de armata ungară în august–septembrie 1916, dar nu s-a mai aflat nimic despre el, semn că a fost ucis.

Mai mulți preoți s-au retras cu armata română, în septembrie 1916, ca *Teofil Ioanovici* din Livezeni (reîntors abia în aprilie 1919), *Ioan Duma* din Petroșani, *Ioan Arad* din Petrila–Poieni, *Simion Suci* din Petrila–Lunca și alții. Câțiva au fost înrolați în armata austro-ungară ca preoți militari și trimiși pe diferite fronturi – în Galiția sau Italia, unde luptau soldați români transilvăneni: *Sebastian Rusan* din Vulcan (viitorul mitropolit al Moldovei), *Silviu Andrica* din Sârbi și alții⁷⁶.

Dar spre sfârșitul anului 1918, lacrimile și suferințele s-au schimbat în lacrimi de bucurie, aduse de prăbușirea Imperiului Austro-Ungar și formarea statului național român unitar, prin actul unirii de la Alba-Iulia, din 1 Decembrie

⁷⁶ Amănunte la dr. Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, passim; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, vol. II, passim, și la pr. prof. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungur față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului, 1867–1918*, Sibiu, 1986, p. 179–199 și 260–282.

1918. La istorica adunare din orașul unirii, între cei 1 228 de delegați oficiali, 155 reprezentau județul Hunedoara, fie aleși de popor în circumscripțiile electorale existente, fie trimiși de Biserică (de regulă protopopii), asociații culturale, reuniuni de femei, de meseriași și de muncitori. Între aceștia, 47 reprezentau Biserica și școala confesională: 12 protopopi, 9 preoți, 18 învățători și 8 mireni, membri în forurile bisericești. Încă în cursul lunii noiembrie 1918 au fost alese Consiliile Naționale Române locale ca organe politico-administrative instituite de popor. Au fost aleși ca președinți și secretari un număr de protopopi, preoți-parohi, învățători, avocați etc. De pildă, au fost aleși ca președinți protopopul dr. *Ioan Dobre* la Deva (ca secretar a fost ales preotul *Laurențiu Curea*, care a avut un rol însemnat în formarea unităților de voluntari români la Praga), la Hațeg protopopul dr. *Cornel Popescu*, la Brad protopopul *Vasile Damian*, la Dobra protopopul *Iosif Morariu*, la Geoagiu protopopul *Ioan Popovici*, la Petroșani preotul *Ioan Duma*, la Lupeni preotul unit *Nicolae Zugrav* (ca vicepreședinte preotul *Victor Șandru*, amintit mai sus), la Vulcan preotul *Sebastian Rusan* și alții. Ca vicepreședinți au fost aleși protopopii *Ioan Pop* la Hunedoara, *Vasile Domșa* și *Ioan Ienea* la Orăștie, *Romul Miocu* la Petroșani, *Constantin Moldovan* la Ilia și alții. Numeroși alți preoți au fost aleși ca președinți ai Consiliilor Naționale Comunale. Spațiul nu ne permite să consemnăm numele tuturor. Preotul *Ioan Budoiu* (cel închis la Cluj, în 1917) era trimis acum la Alba-Iulia ca delegat al Reuniunii de Muzică și Cântări din Câmpuri-Surduc, al cărui președinte era.

În afară de acești delegați oficiali, au mai fost de față și mulți alți preoți, alături de cei peste 15 000 de hunedoreni de pe Valea Mureșului și Valea Streiului, din Țara Hațegului, de „pădurenii” din zona Munților Poiana Rusca, de moșii de pe Valea Crișului Alb și din Munții Zarandului, de „momârlanii” și minierii din Valea Jiului, toți urmași ai dacilor lui Burebista și Decebal, ai ostașilor și veteranilor aduși de Traian în Dacia, ai cnejilor și luptătorilor împotriva oștilor otomane din veacurile XIV–XV, ai țărănilor răsculați sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, ai revoluționarilor conduși de Avram Iancu. Toți aceștia și-au înscris numele cu cinste în rândurile marilor luptători pentru libertate și independență națională, a căror memorie trebuie să fie păstrată cu recunoștință de toate generațiile⁷⁷.

În perioada interbelică, preoții hunedoreni și-au desfășurat activitatea în noile condiții create după constituirea statului național român unitar. Din 1920 ei au fost păstoriți de mitropolitul *Nicolae Bălan* al Ardealului (†1955), dar, cu data de 1 aprilie 1949, parohiile ortodoxe din județul Hunedoara au fost alipite la Episcopia Aradului, devenită acum sufragana a Mitropoliei Banatului. Episcopia Aradului și Hunedoarei, cum se numea acum, a fost păstorită de episcopii *Andrei Magieru* (1936–1960), *Nicolae Corneanu* (1961–1962), ales apoi mitropolit al

⁷⁷ Vezi broșura *Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 53 și urm.; dr. Victor Șuiagă, *Hunedoara la Marea Unire*, în MB, an. XXVIII, 1978, nr. 10–12, p. 635–639.

Banatului, *Teoctist Arăpașu* (1962–1973), viitorul mitropolit al Olteniei, apoi al Moldovei și patriarh, *Visarion Aștileanu* (1973–1984) și *Timotei Sevciciu* (din decembrie 1984).

În perioada interbelică, activitatea clerului hunedorean s-a axat mai mult pe probleme misionar-pastorale, prin Asociația Clerului Ortodox Român „Andrei Șaguna” din Ardeal și Banat, prin cercurile pastorale locale etc.

Mulți tineri hunedoreni au studiat la Academia Teologică „Andreiană” din Sibiu, câțiva la facultățile de Teologie din Cernăuți și București. Dintre ei se vor impune mai târziu, în teologia românească, profesorii de teologie *Ilarion Felea* de la Arad (1903–1961), născut în Valea Brad, mort la închisoarea de la Aiud, și *Liviu Stan* (1910–1973), originar din Socet, fost profesor la Academia Teologică din Sibiu, iar din 1948 la Institutul Teologic din București.

În câteva orașe, dar mai ales în mediul rural, s-au construit biserici, unele adevărate monumente arhitectonice și picturale: Orăștie (prin strădaniile preotului Ioan Moța, care a continuat un timp și publicarea gazetei sale „Libertatea”), Cugir, Vinerea, Brad, Călan, Petrița, Lupeni, Vulcan, Aninoasa, Deva (unită) etc. În fosta „plasă” Hunedoara, un deputat liberal, *Constantin Bursan* (mort în 1962, în închisoare), a ctitorit biserica cu hramul Sfinții Împărați Constantin și Elena din Hunedoara-centru, remarcabil monument de artă bisericească, precum și bisericile din Batiz, Strei, Buituri (azi înglobat în Hunedoara), iar în „țara pădurenilor” cele de la Dăbâca, Cernișoara-Florese, Baia Craiului, Toplița, Vălar-Buzdular, Cerbăl și Alun (ultima din marmură de la cariera locală)⁷⁸.

Câțiva preoți s-au pus în slujba noului învățământ românesc creat după 1918, ca profesori de religie la liceele de băieți „Decebal” din Deva, „Aurel Vlaicu” din Orăștie, „Avram Iancu” din Brad (rămas sub îndrumarea Bisericii până în 1948), cel din Petroșani, Liceul de Fete din Deva, Școala Normală din Deva, Liceul Comercial din Hațeg, câteva gimnazii, școli de ucenici etc. Chiar și unii dintre profesorii de la alte catedre – mai ales la Liceul din Orăștie – erau absolvenți ai unor școli teologice, de regulă ai Institutului din Sibiu. Câțiva preoți au activat în garnizoana Deva sau la penitenciarul de acolo. În timpul celui de al doilea război mondial, câțiva preoți hunedoreni au însoțit trupele noastre pe fronturile de est și de vest. Tânărul Nicolae Lepădatu din Uroi, student teolog la Sibiu, înrolat ca sublocotenent în Regimentul 92 Infanterie din Orăștie, a murit în luptele de la Sevastopol, în vara anului 1942.

Mai multe parohii unite au revenit la ortodoxie după 1918: Cheile Cibului (azi în jud. Alba), Poiana (în zona Geoagiu), București (lângă Brad), iar parohiile unite din Țara Hațegului – în frunte cu preoții lor – au revenit la ortodoxie în toamna anului 1948. Tot atunci a redevenit ortodoxă – așa cum a fost de la început – și Mănăstirea Prislop. Ea a cunoscut o remarcabilă „înnoire” duhovnicească timp de zece ani, datorită strădaniilor depuse de părintele *Arsenie Zian Boca* (1910–1989),

⁷⁸ Despre el: Mircea Păcurariu, *Constantin Bursan, ctitor de biserici hunedorene*, în BOR, an. 120, 2000, nr. 7–9, p. 184–193.

originar din Vața de Sus, stareț, apoi duhovnic până în 1959, când mănăstirea a fost închisă din dispoziția autorităților comuniste.

Instaurarea regimului comunist a adus multe suferințe și preoților hunedoreni. Au rămas știri – incomplete – despre arestarea și condamnarea a peste 15 preoți hunedoreni. La loc de frunte îl consemnăm pe părintele *Gheorghe Tarcea* din Hunedoara (1890–1963), originar din Mag, jud. Sibiu, fost mulți ani învățător în Hunedoara și, în paralel, preot în Josani, Peștiș, Mănerău, Răcăștia și Nandru. Pentru că făcuse parte din mișcarea legionară, a fost arestat încă din toamna anului 1944 și închis în lagărul de la Slobozia, până în octombrie 1945. Din 1952 până în 1954 a fost din nou arestat, iar între anii 1954 și 1956 a avut domiciliu obligatoriu în satul Răchitoasa, din Bărăgan, unde, cu ajutorul altor deportați, a construit o biserică din chirpici. La 21 mai 1958, de Sfinții Împărați Constantin și Elena, pe când slujea Sfânta Liturghie în biserica din Nandru, a fost arestat din nou de organele de Securitate din Deva. Acuzat că ar face parte dintr-o organizație subversivă „Garda Albă”, care ar urmări o insurecție armată în vederea înlăturării regimului, a fost condamnat la muncă silnică pe viață; închis la Aiud, a murit acolo la 30 septembrie 1963 (fiul său Mircea și ginerele său, Amos Mihăilă, au fost condamnați la câte 20 de ani de închisoare).

În același proces „Garda Albă”, alături de părintele Tarcea, au mai fost condamnați – la câte 25 de ani de închisoare – alți trei preoți din sate din jurul Hunedoarei: *Nicolae Isac* din Zlaști, *Adrian Botici* din Baia Craiului, care a construit mai multe biserici în „țara pădurenilor”, și *Filaret Bojescu* din Lelese (originar din Bucovina)⁷⁹.

Îl consemnăm apoi pe părintele *Petru Boldor* (n. 1910 în Bozeș–Hunedoara), care a păstorit în câteva parohii hunedorene, apoi în altele din județul Alba, ca să-și sfârșească viața într-un azil de bătrâni din Sibiu, în anul 2000. A făcut parte și el din mișcarea legionară, fapt pentru care a fost condamnat, încă din 1949, la 10 ani de închisoare; după ce și-a ispășit pedeapsa – la Canal, Aiud și Gherla –, a fost reținut, în continuare, încă patru ani, deci până în 1963⁸⁰.

Tot în primii ani ai regimului comunist a fost arestat și protopopul *Ioan Duma* din Petroșani (1884–1957), absolvent al Institutului Teologic din Sibiu și al Facultății de Științe Naturale din Budapesta, unul dintre preoții de elită ai timpului, colaborator la o serie de ziare și reviste. A fost arestat de organele de Securitate în altar, după slujba din Duminica Rusaliilor, în 1949, și închis fără proces, un an și jumătate⁸¹.

⁷⁹ Detalii la Vasile Manea, *Preoți ortodocși în închisorile comuniste*, București, 2001, p. 246–247.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 57 și Paul Caravia, Virgil Constantinescu și Flori Stănescu, *Biserica întemnițată. România*, București, 1998, p. 94.

⁸¹ Vasile Manea, *op. cit.*, p. 101–102.

Studentul *Oprea Crăciun*, pe atunci la Academia Teologică din Arad, a fost arestat în 1948 și condamnat la 8 ani închisoare, acuzat de „împotrivire față de ordinea socială”, și închis pe rând la Arad, Oradea, Timișoara, Pitești, Canal și Gherla. După eliberare, și-a continuat studiile teologice la Sibiu și a fost hirotonit pentru parohia Cinciș⁸².

Între cei arestați în anii 1958–1959, mai consemnăm pe preoții *Ilie Ștefănie* (n. 1906), protopop în Orăștie, condamnat la 10 ani de închisoare, *Ioan Sabău* din Vinerea (n. 1914), condamnat la 8 ani (după eliberare preot în Bobâlna) și *Lazăr Măciucă* din Ocolîșu Mare (n. 1913), condamnat la 8 ani; toți trei erau acuzați de „uneltire împotriva ordinii sociale” și judecați de Tribunalul Militar Brașov. Preotul *Romulus Albu* din Hărău a fost condamnat de același tribunal la 8 ani de închisoare pentru „deținere de publicații interzise”, iar preotul *Dumitru Laslău* din Sântuhalm (n. 1910) a fost condamnat de Tribunalul Militar Timișoara la 5 ani de închisoare, sub acuzația de „uneltire împotriva ordinii sociale”⁸³.

Pentru perioade mai scurte au fost reținuți, pentru cercetări, preoții *Augustin Puiuț* din Gialacuta (aprilie 1952–aprilie 1954), *Nicolae Stanciu* din Blăjeni (iulie 1952–mai 1954), *Traian Moșic* din Petrila și alții. Preotul *Cornel Tomescu* din Balșa, condamnat la 7 ani închisoare, pe baza unui denunț al unui muncitor din Simeria, a murit în Delta Dunării, la Salcia, în 1961⁸⁴.

În câteva rânduri a fost arestat și părintele *Arsenie Boca*, fost stareț la Mănăstirea Sâmbăta de Sus, iar după 1949 stareț și apoi duhovnic la Mănăstirea Prislop; în 1959 i s-a interzis să mai slujească, iar Mănăstirea Prislop a primit o altă destinație (azil de bătrâni), până în anul 1976⁸⁵.

Ceilalți preoți hunedoreni au fost în permanență supravegheați fie de organele de Securitate, fie de așa-numiții „împuțerniciți” (inspectori) ai Ministerului (mai târziu Departamentul) Cultelor, așa cum se întâmpla cu slujitorii tuturor cultelor din țară.

În pofida atâtor situații nefericite, clerul hunedorean și-a făcut datoria, firește, în limitele impuse de autoritățile de stat comuniste. Au fost refăcute, chiar cu sprijinul statului, câteva dintre bisericile-monumente istorice ale județului: Densuș, Streisângeorgiu, Strei, biserica Mănăstirii Prislop, Leșnic, Gurasada, Crișcior și altele.

Monumentala biserică din Ghelari, începută încă înainte de război, opera preotului *Nerva Florea*, a fost terminată acum și sfințită de episcopul Visarion Aștileanu, în 1973. La alte biserici – mai ales în mediul rural – s-au făcut reparații ori au fost pictate.

⁸² Paul Caravia și colab., *op. cit.*, p. 314.

⁸³ Vasile Manea, *op. cit.*, p. 25, 147, 163, 226, 244.

⁸⁴ *Ibidem*, 215, 234 și 252 (a se vedea și Paul Caravia și colab., *op. cit.*, p. 431).

⁸⁵ *Ibidem*, p. 52–54. Despre acești preoți a scris și prof. Gabriel Valeriu Basa, *Preoți, teologi și călugări hunedoreni în închisorile comuniste*, articol aflat acum sub tipar.

După 1989 a continuat acțiunea de refacere a unor biserici hunedorene ori s-a început construcția de biserici noi. În același timp s-au întemeiat câteva schituri: la Cetatea Colț, la poalele Munților Retezat, la Crișcior, Crișan (fost Vaca), la Ghelari (cu maici) și lângă Vulcan. La Mănăstirea Prislop s-a întemeiat un seminar teologic, în care sunt primite maici, surori și fete, mai ales din județul Hunedoara. Numeroși tineri absolvenți de liceu sau de seminar – fie băieți, fie fete – se îndreaptă spre noua Facultate de Teologie din Arad sau spre cea din Sibiu. După obținerea licenței în teologie, sunt încadrați ca preoți-paroahi, ca profesori de religie sau ca asistente sociale.

Unul dintre monahii de excepție ai județului, *Daniil Stoenescu* (n. 1957, în Hățăgel–Densuș, cu studii de teologie la Sibiu și cu doctorat la Tesalonic), a fost ales, în anul 2001, episcop-vicar la Timișoara, cu delegație de „locțiitor de episcop” la Vârșeț, pentru românii din Banatul iugoslav.

În felul acesta, tradițiile de muncă în slujba neamului și a Bisericii din trecut sunt continuate, cu rezultate deosebite, și astăzi, la început de nou mileniu.

Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă, Arad, 1989, p. 81–107.

ASPECTE DIN ISTORIA VIETII BISERICESTI A ROMÂNILOR DIN STATUTELE UNITE ȘI CANADA

Cmigrarea românilor în America se încadrează în marea mișcare europeană care a dus la „colonizarea” și popularea continentului nou cu atâția imigranți, mai cu seamă englezi, irlandezi, francezi, italieni etc. America oferea tuturor posibilități de muncă și le deschidea perspective frumoase pentru viitor. Românii – iubitori de glie prin definiție –, obișnuiți cu viața lor patriarhală, gata să înfrunte orice vitregii ale istoriei, au pornit spre „lumea nouă” cu mult mai târziu decât alte popoare europene.

În 1955, istoricul american Demetrius Dvoicenko Markov a descoperit în corespondența lui Benjamin Franklin (1706–1790), cunoscutul fizician, filosof, economist și om politic american, o informație referitoare la un „preot al Bisericii grecești” (= ortodoxe) din Transilvania, cu numele Samuilă Damian, care a vizitat mai multe localități din America – prin 1749 –, unde l-a cunoscut pe Franklin și s-a împrietenit cu el, de la care a primit cunoștințe privitoare la folosirea electricității. Din America a plecat în Jamaica, de unde i-a scris lui Franklin, informându-l că intenționează să plece în Mexic, apoi în insulele Filipine (la Manila), în China, India, Persia, Turcia, de unde să revină în Transilvania¹.

Într-o statistică din 1805, apare un preot cu numele *Samoilă Damian*, hirotonit în 1762 de episcopul Dionisie Novacovici de la Sibiu și care, în 1805, activa în parohia Iara de Jos, din „comitatul” Turda, situată la poalele Munților Apuseni, la circa 30 km de Turda; să fie oare fiul celui care vizitase America?²

Se pare că primii români care s-au stabilit în America au fost câțiva participanți la revoluția din 1848/1849 din Transilvania, care, de teama unor represii din partea autorităților habsburgice de atunci, și-au părăsit pentru totdeauna locurile natale. În orice caz, în „războiul de secesiune” din anii 1861–1865, în „armata libertății” au luptat și câțiva români, precum ofițerii Eugen Alcazar și Nicolae Dunca, morți ca eroi, Eugen Ghica, Emanoil Boteanu sau bihoreanul

¹ Paul Cernovodeanu, *Un transilvănean prieten cu Benjamin Franklin*, în „Magazin istoric”, an. IV, 1970, nr. 11, p. 48–61.

² Matei Voileanu, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928, p. 42–43.

Gheorghe Pomuț, care ulterior a fost numit consul al Statelor Unite la Petersburg (1866–1872), unde a și murit (12 octombrie 1882).

Primele grupuri mai mari de români au ajuns în Statele Unite și Canada în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, continuând în primii ani ai secolului al XX-lea. Greutățile materiale de acasă i-au determinat pe mulți țărani români din teritoriile aflate în stăpânirea fostului Imperiu Austro-Ungar să-și părăsească satele natale și să se îndrepte spre „lumea nouă”, în dorința de a câștiga „mia de dolari și banii de drum”, după o expresie frecventă atunci, ca apoi, reîntorcându-se acasă, să-și cumpere un lot de pământ, unelte agricole mai „moderne” și să-și ridice o casă nouă. A contribuit însă la aceste emigrări și politica dură de deznaționalizare – mai cu seamă prin școală – pe care o duceau autoritățile maghiare, după realizarea pactului „dualist” austro-ungar, din 1867. Mulți tineri plecau pentru ca să nu-și satisfacă serviciul militar în armata austro-ungară. Spre Statele Unite se îndreptau ardeleni – mai cu seamă din părțile Sibiului și Făgărașului –, și bănățeni, iar spre Canada bucovineni, aflați pe atunci tot în cadrul Imperiului Habsburgic. Se îmbarcau în portul Fiume, de la Marea Adriatică, pe atunci încorporat în același stat. Au plecat apoi „coloniști” din Dobrogea (alipită la România în 1878, după 460 de ani de stăpânire otomană), dintre care mulți proveneau din ciobani ardeleni plecați acolo cu turmele de oi.

Din vechea Românie, ca și din Basarabia, se cunosc emigrări sporadice, mai mult după primul război mondial. În schimb, s-au stabilit în Statele Unite mulți aromâni (la Bridgeport–Connecticut, Woonsocket, statul Rhode Island, Southbridge și Worcester în statul Massachusetts, St. Louis, Missouri etc.), care, după crearea statelor naționale în Balcani, deveniseră „cetățeni” ai Greciei, Serbiei, Bulgariei, mai târziu ai Albaniei, țări care, deși se declarau „ortodoxe”, erau foarte intolerante cu ei, chiar șovine. Acești aromâni credeau că măcar în „țara libertății” să-și poată manifesta sentimentele lor naționale.

În America de Sud s-au stabilit – în trecut, ca și astăzi –, mult mai puțini români, dar din toate țările locuite de ei.

De regulă, la început au plecat în America numai bărbați. Cu timpul, unii și-au chemat și soțiile ori au venit acasă, s-au căsătorit și au plecat împreună cu soția. Pentru cei necăsătoriți, tot unii dintre românii stabiliți mai de mult acolo au creat un fel de ospătării sau hanuri, pe care le numeau „bort” (de la englezul „board”), în care primeau adăpost și masă, asigurându-li-se și spălătul rufelor.

În condițiile progresului industrial cunoscut în Statele Unite, se căutau brațe de muncă – multe, dar mai ales ieftine. Așa se face că transilvănenii imigrați se angajau în minele de cărbuni din Pennsylvania, la construcția de șosele și căi ferate, dar mai ales în fabrici și abatoare, la Cleveland–Ohio, Youngstown–Ohio, Akron–Ohio, Detroit–Michigan, Chicago–Illinois, St. Paul–Minnesota și în alte părți. Cei mai întreprinzători au intrat în afaceri comerciale sau în profesii libere, ajungând la o situație materială mai bună. Cu timpul, cei care au rămas definitiv acolo au reușit să-și cumpere loturi de pământ și să-și construiască case proprii. Așa se face că existau pe vremuri „cartiere” întregi locuite numai de români din

zona Sibiului și Făgărașului sau din Banat (inclusiv din viitorul „Banat iugoslav”). Cu trecerea anilor, cartierele respective au fost abandonate de descendenții primilor veniți, încât azi multe dintre ele sunt locuite numai de negri (ca la Detroit, pe strada în care se afla sediul Arhiepiscopiei misionare, în timpul păstoririi arhiepiscopului Victorin).

În primii ani ai secolului al XX-lea, când mulți imigranți și-au dat seama că vor rămâne definitiv în America, s-a pus problema înființării unor organizații de ajutor reciproc, de care românii aveau absolută nevoie, dar și a unor societăți culturale și naționale. Așa se face că în noiembrie 1902 au luat naștere societățile „Carpatina” din Cleveland și „Vulturul” din Homestead–Pennsylvania, amândouă la stăruințele lui Ilie Martin din Sălișteța Sibiului. În 1906 existau 14 societăți, fiecare cu nume românești, toate contribuind la întărirea sentimentului național, departe de „țara” lor vitregă, Austro-Ungaria, unde orice manifestări cu caracter românesc erau oprite. În același an se înființează Uniunea și Liga Societăților Românești din America, cu sediul în Cleveland, la care aderă cele mai multe societăți românești, care își continuă activitatea până azi. În anii următori se înființează alte societăți: „Carol I” din Ellwood City (1907), „Deșteaptă-te, române” din Detroit (1909), „Armonia” (1911), „Vasile Stroescu”(!) din St. Louis și altele. Din nefericire, în preajma și în cursul primului război mondial, printre românii imigranți apar și mici grupuri cu idei comuniste, care se constituie curând în „Federațiunea Comunistă”.

Aromânii și-au organizat propriile lor societăți culturale sau de ajutor: „Fărșărotul” din Bridgeport–Connecticut (1903), „Fraternitatea” din St. Louis–Missouri și altele.

Anul 1903 marchează începutul presei românești în America. Acum apare „Ecoul american” la New York, precum și „Poșta română” la Pittsburg, în 1904 „Tribuna”, în 1905 și „Românul”, ambele la Cleveland, toate cu o existență scurtă. Din 1906 apare, fără întrerupere, până azi, ziarul „America”, tot în Cleveland. La acestea se adaugă și altele – cu caracter național, religios sau socialist –, care au apărut în anii următori, până în zilele noastre, majoritatea pentru perioade scurte.

Primii imigranți români în America n-au fost preocupați numai de problemele materiale, ci și de cele sufletești. Plecați dintr-un climat spiritual propriu satului ardelean de altădată, credincioșii români stabiliți în America simțeau nevoia unei comuniuni spirituale așa cum o cunoscuseră acasă; simțeau nevoia unei liturghii, a unei spovedanii și împărtășanii, a unui cuvânt de învățătură din partea unui slujitor al altarului. Dat fiind faptul că majoritatea imigranților proveneau din Ardeal, se înțelege că, pe lângă ortodocși, existau și greco-catolici sau uniți, urmare a politicii confesionale habsburgice din anii 1698–1701.

Va fi fost nespus de greu pentru primii imigranți să trăiască fără nici o asistență religioasă. Doar în cazuri de forță majoră (botezuri, cununii, înmormântări) se adresau câte unui preot ortodox grec sau rus ori chiar vreunui preot catolic, dar nu putea fi vorba de nici o mulțumire sufletească, din moment ce nu înțelegeau limba în care slujeau aceia.

De la primele societăți național-culturale create de imigranți a pornit și ideea înființării unor parohii românești. După unele informații, primul preot care ar fi plecat în America, dar neoficial, pe cont propriu, în 1902, a fost *Gheorghe Hențea*, originar din Sebeșel, jud. Alba, paroh în Lelese, apoi în Ghelari–jud. Hunedoara, absolvent al Institutului Teologic din Sibiu (1899). Au rămas de la el câteva însemnări despre cele văzute acolo.

În cursul lunii iulie 1904, mitropolitul Ardealului Ioan Mețianu (1899–1916) a luat primele măsuri cu privire la românii ortodocși plecați în America. Astfel, la 17 iulie emitea o circulară către toți protopopii din Arhiepiscopia Sibiului, cerând să-i recomande preoți, din care să fie trimis unul în America, pe cheltuiala Arhiepiscopiei, pentru a se informa la fața locului. Câteva zile mai târziu, la 24 iulie, cerea protopopilor date cu privire la numărul românilor plecați din fiecare parohie și numele localităților în care s-au stabilit. Din rapoartele prezentate de protopopi, reținem doar câteva date care ni se par mai interesante: din Vlădeni–Brașov plecaseră 130–140 de țărani, stabiliți în Youngstown, Pittsburg și Cleveland. Din protopopiatul Săliște erau plecați în Cleveland, St. Louis și Indiana Harbor; din protopopiatul Agnita la Cleveland, Cincinnati, Sharon, Erie și Youngstown.

La prima circulară a mitropolitului au răspuns 10 preoți din jurul Sibiului, de pe Târnave și din județul Hunedoara, dispuși să plece în America. Dintre ei, a fost ales și numit, la 12 septembrie 1904, preotul *Zaharia Oprea* din Bandul de Câmpie (azi Band, jud. Mureș), om mai în vârstă, absolvent al Institutului Teologic din Sibiu, în 1879, și preot, din 1882. Din rapoartele periodice pe care le trimitea la Sibiu reiese că a trecut prin mai multe orașe în care trăiau pe atunci români (Pittsburg, Cleveland, Sharon, Youngstown, Indiana Harbor etc.), săvârșind liturghii și diferite slujbe pentru acei români. A făcut și câteva colecte – destul de modeste – pentru catedrala mitropolitană care se construia atunci (în New Castle, Pittsburg și Youngstown), dar și pentru biserica din propria sa parohie. După o ședere de câteva luni, s-a reîntors acasă, iar la 10 martie 1905 înainta Mitropoliei un raport general asupra misiunii lui, dar fără propuneri concrete privind organizarea bisericească a credincioșilor ortodocși din America³.

În schimb, înșiși românii de acolo încep o acțiune energetică pentru înființarea unor parohii. Primii care au fost preocupați de această problemă au fost românii stabiliți în Cleveland, fie ortodocși, fie uniți, grupați în societățile „Carpatina” și „Clubul cultural”. La 30 august 1904 ei au hotărât să înființeze o parohie pentru toți românii de acolo și să ceară un preot „de acasă”. A fost întocmită o scrisoare, dar autorul ei, fiind unit, a trimis-o la Blaj. Mitropolia de acolo, aflând de înfrățirea uniților cu ortodocșii, în spiritul prozelitismului tradițional, a trimis ca preot misionar la Cleveland pe *Epaminonda Lucaciu*, doctor în teologie de la Roma, fiul cunoscutului militant naționalist Vasile Lucaciu. Sosind acolo, ortodocșii i-au refuzat serviciile și astfel s-a constituit o parohie greco-catolică, Sf. Elena, existentă și azi.

³ Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, *Dosarele III, 325 și III, 453*, din 1904.

În toamna anului 1905, Mitropolia Sibiului a trimis în America pe tânărul preot *Moise Balea*, care sosește acolo în decembrie și preia parohia nou constituită din Cleveland. Era originar din Cărpiniș-Alba, din „țara moșilor”, născut la 15 mai 1879, absolvent, în anul 1905, al Institutului Teologic sibian, hirotonit la 18 octombrie 1905 pentru „parohia Cleveland”. Bun organizator și misionar, tânărul preot a lucrat mult pentru constituirea mai multor parohii ortodoxe românești în Statele Unite: South Sharon–Pennsylvania (1905), Youngstown–Ohio (1906), Farrel–Pennsylvania (1906), Salem–Ohio (1906), Erie–PA (1906), Indiana, Harbor–Indiana (1906), Martins Ferry–Ohio (1911), Akron–Ohio (1914), Ellwood City, PA (1914), St. Louis – Missouri și altele.

Pentru a contracara acțiunea prozelitistă a lui Epaminonda Lucaciu, care edita ziarul „Românul”, Moise Balea pune bazele ziarului „America”, „organ al românilor din Statele Unite și în special al bisericilor greco-orientale”, la 1 septembrie 1906. Deși anunța că „apare când am voie, timp și bani”, ziarul „America” se tipărește până în zilele noastre, având deci aproape o sută de ani de existență neîntreruptă, astăzi sub îndrumarea Uniunii și Ligii Românilor din Cleveland.

Al doilea preot ardelean plecat în America, în 1906, a fost *Trandafir Scorobeș*, originar din Streza Cârțișoara (azi jud. Sibiu), coleg de an la Institutul Teologic din Sibiu cu Moise Balea. Este viitorul arhiepiscop-vicar al Arhiepiscopiei Sibiului, cu numele călugăresc Teodor. A rămas în America din noiembrie 1906 până în 1909, păstorind la Youngstown și Sharon, dar înființează și parohia din Alliance–Ohio, în 1907. Tot el a stabilit primele legături cu reprezentanții Bisericii episcopaliene (anglicane) din America.

În 1908, a venit preotul *Simion Mihălașan*, originar din Ohaba, jud. Alba, absolvent, în 1902, al institutului sibian și care va păstori timp de 55 de ani în Indiana Harbor, statul Indiana (†1963). În 1909 a sosit un alt absolvent al Institutului Teologic din Sibiu, *Ioan Podea*, originar din Săcădate–Sibiu, care a primit curând misiunea de a organiza parohiile românești într-un protopopiat; în 1912 a venit preotul *Octavian Mureșan*, care a rămas în America mai mulți ani, apoi alții, cu mai puțini ani de activitate.

S-au înființat și câteva școli românești, cu ore ținute după-amiaza, de câteva ori pe săptămână, pentru copiii românilor născuți acolo, cărora li se preda religia, precum și gramatica, literatura română, istoria românilor (școala de la Youngstown, în 1919, condusă de preotul Ilie Pop, școala din Gary–Indiana, în 1915 etc.).

Sub îndrumarea acestor preoți – mai cu seamă a lui Moise Balea – s-au ridicat biserici la Indiana Harbor (1906), Cleveland (1908), Youngstown (1909), Garry (1910), Farrel (1911), Detroit (1912), Erie (1913), St. Paul (1913), Canton (1914), Chicago (1915), Akron (1917), Warren–Ohio (1917), Ellwood City (1918). Parohii cu credincioși aromâni s-au organizat în localitățile menționate în paginile anterioare.

Românii uniți și-au constituit și ei câteva parohii, dar preotul Epaminonda Lucaciu le-a subordonat episcopilor romano-catolici locali, care au devenit astfel – potrivit principiilor canonice catolice – proprietarii bisericilor care s-au constituit.

În Canada, fiindcă imigranții erau bucovineni – stabiliți aici ca agricultori în provinciile Alberta, Saskat, Chewan, Manitoba și Quebec –, au cerut preoți de la Mitropolia Moldovei, pe care o recunoșteau astfel drept ocrotitoarea lor spirituală. Așa se face că în 1903 mitropolitul Partenie Clinceni a trimis, ca preot misionar la Regina Sask, pe arhimandritul *Evghenie Ungureanu* de la Mănăstirea Neamț, sub îndrumarea căruia s-a ridicat acolo o biserică din lemn. În 1905, venind în țară, a luat cu el un al doilea slujitor, pe protosinghelul *Benedict Ilescu*, din aceeași mănăstire, care curând va ieși din cler. În 1910 Evghenie s-a reîntors definitiv în țară (†1933), fiind trimiși mai apoi protosinghelii *Ghenadie Gheorghiu*, în 1910, *Silvestru Ionescu*, în 1913, *Filaret Gheorghiu*, în 1916. Deși neobișnuiți „cu viața de parohie”, „păstorirea călugărească” în Canada a dus la păstrarea credinței ortodoxe printre românii stabiliți acolo și la organizarea a opt parohii până la începerea primului război mondial.

Din nefericire, românii din America au fost confrunțați, încă din primii ani, cu acțiunea prozelitistă a unor culte neoprotestante, mai ales a baptismului. Așa se explică apariția primelor comunități baptiste românești la Cleveland, Cincinnati, Akron, Chicago ș.a., care există și azi.

Izbucnirea primului război mondial a adus schimbări profunde și în viața românilor din America. Nici unul dintre ei nu mai era dispus să se reîntorcă acasă pentru a fi încorporat în armata austro-ungară. Dimpotrivă, după 6 aprilie 1917, când Statele Unite au declarat război Germaniei și Austro-Ungariei, unii dintre ei s-au înrolat ca voluntari în armata americană, cu convingerea că pot contribui și ei la prăbușirea Imperiului Habsburgic și, implicit, la realizarea unității noastre de stat. S-au făcut colecte, care au fost trimise în vechea Românie.

Pe plan bisericesc, toți și-au dat seama că reîntorcerea în România nu va fi posibilă din cauza războiului. Așa se face că tocmai în această perioadă se înființează un mare număr de parohii ortodoxe românești. Din nefericire, de acasă, din Transilvania, nu mai puteau fi trimiși preoți, iar cei existenți în America cu greu puteau face față tuturor solicitărilor.

Anul 1918 marchează un moment de seamă în viața bisericească a românilor din America. Din ziarele de acolo, românii ortodocși au aflat de toate suferințele celor rămași acasă, în frunte cu preoții lor, de toate presiunile exercitate de Guvernul din Budapesta în vederea maghiarizării școlilor românești. În această conjunctură, se deșteaptă și mai mult conștiința națională în sufletul românilor din America. La 24 februarie 1918 s-a întrunit, la Youngstown, o „adunare națională” a românilor, cu participarea a 13 preoți și 51 delegați mireni, în cadrul căreia s-a hotărât ca „de astăzi înainte, nimeni dintre noi să nu mai fie supus și nici să aibă nici un soi de legătură cu Mitropolia română ortodoxă din Ungaria și Transilvania și numai atunci să fie statornicite iarăși când Transilvania și ținuturile românești din Ungaria vor fi dezrobite, făcând parte din Regatul liber al României”. S-a ajuns la această hotărâre și datorită faptului că Mitropolia Ardealului era păstorită de Vasile Mangra, ales mitropolit cu concursul Guvernului din Budapesta. În continuare, decideau „să întemeiem aici, pe pământul acestei țări a libertății, o

episcopie românească de legea noastră, a Răsăritului”, urmând ca ea să fie subordonată Mitropoliei Ungrovlahiei. Declarau că vorbesc în numele celor 150 000 de români ortodocși stabiliți în America, dar și în numele „milioanelor de frați rămași sub stăpânire ungurească, al căror glas a fost întotdeauna și este astăzi mai mult decât oricând înăbușit de silnicie și prigoane”. Aceasta a fost prima hotărâre privitoare la înființarea unei episcopii pentru românii din America. Schimbările survenite după primul război mondial au împiedicat ducerea la îndeplinire a acestor hotărâri, care reprezintă, totuși, o pagină luminoasă în istoria românilor din America.

În 1917 a ajuns în Canada preotul dr. *Lazăr Gherman*, fost un timp profesor la Facultatea de Teologie din Cernăuți, care s-a pus în slujba Bisericii ucrainene din această țară, ca director și profesor la un curs de teologie, în Winnipeg. În 1922 s-a stabilit ca preot în Statele Unite, la Roebing–New Jersey. El a avut – după părerea noastră – un rol nefast în viața românilor americani. Dată fiind lipsa acută de preoți la parohiile nou create în timpul războiului și în anii următori, Lazăr Gherman a intrat în legătură cu episcopii ruși *Ștefan Dzubay*, din New York, cu urmașul său *Adam Filipowski* și cu episcopul *Arsenie*, din Winnipeg, în Canada. Aceștia au hirotonit peste 20 de cântăreți bisericești sau chiar simpli credincioși cu o evlavie deosebită, pe baza unui „examen” sumar de cunoștințe religioase, făcut de Lazăr Gherman și a recomandărilor lui. În felul acesta, au apărut așa-numiții „preoți de nevoie” din America. Este adevărat că unii dintre ei s-au impus prin viața lor morală și ca buni păstori de suflete, dar alții au produs multe neajunsuri preoților cu pregătire teologică trimiși din țară, unii dintre ei având și impedimente canonice la hirotonie. Lazăr Gherman a organizat și o asociație a preoților hirotoniți în America, iar într-o adunare a acestora, ținută la Detroit, în iunie 1922, a fost ales protopop al lor. În aprilie 1923 a convocat, la Cleveland, un Congres Bisericesc Mixt, la care s-a hotărât din nou înființarea unei episcopii și s-a format un „consistoriu” (consiliu eparhial), sub conducerea sa, dar n-a fost recunoscut decât de „preoții de nevoie”. Multe neajunsuri a produs românilor și preotul *Ioan Podea*, om întreprinzător și inteligent, dar care a fost prins acolo în mrejele propagandei socialiste. Era influențat însă și de confesiunile protestante din America, încât recomanda „reformarea” cultului ortodox și chiar revizuirea dogmelor. Își propaga ideile prin ziarul „Semănătorul” și prin calendarele editate de el. În 1921, reîntorcându-se în țară, mitropolitul Nicolae Bălan de la Sibiu a cerut autorităților să nu-i mai permită reîntoarcerea în America. Ioan Podea a ieșit din cler, iar mai târziu regimul comunist l-a „răsplătit”, numindu-l redactor-șef al unui ziar brașovean și director al Muzeului din Brașov (†1968).

În această conjunctură cu totul nefavorabilă, noul mitropolit al Ardealului, Nicolae Bălan (1920–1955), și-a pus problema trimiterii altor preoți în America. Din nefericire, după 1918, în Transilvania numărul preoților a început să scadă, căci mulți dintre ei au intrat în slujbe „laice”, de regulă ca profesori, iar numărul studenților teologi era în vădit regres. Totuși, în 1922–1923, Mitropolia Sibiului a trimis mai mulți tineri, între care Ioan Truța, Ioan Stănilă, Ștefan Oprean, Andrei

Moldovan, viitorul episcop, și alții. Cu toate acestea, nu s-a putut ajunge la o organizare unitară a tuturor parohiilor ortodoxe românești. Pe de o parte, Ioan Podea, revenit o vreme în America pe cont propriu, făcea propagandă deschisă împotriva ierarhiei bisericești și a preoților, iar pe de alta, Lazăr Gherman a convocat o „conferință” a „preoților hirotoniți în America”, la Pittsburg, la 7 octombrie 1924, prezidată de episcopul rus Adam Filipowski, în cadrul căreia s-a decis ca, până la alegerea unui episcop român, preoții ortodocși români din America să-i fie subordonați sub raport spiritual. Între timp, s-au trimis mereu memorii, fie la București, fie la Sibiu, cerându-se numirea unui episcop pentru parohiile ortodoxe românești din America. În paginile ziarului „America” din Cleveland apar o serie de articole semnate de preoți din America, în care își expuneau opiniile în legătură cu o viitoare episcopie. Nu s-a realizat nimic, poate și din cauza unor mici „rivalități” între Patriarhie și Mitropolia Ardealului, fiecare dorind să-și asume „jurisdicția canonică” asupra românilor americani.

Abia la 29 mai 1928 Sfântul Sinod din București a hotărât să trimită în America doi delegați: preotul Trandafir Scorobeț, pe atunci consilier arhiepiscopal la Sibiu, și profesorul dr. Ioan Matei, de la Academia Comercială din Cluj, membru în Consiliul Central Bisericesc (ardelean, cu studii teologice la Sibiu). Mitropolia Sibiului s-a opus, fiind trimis, în cele din urmă, numai Trandafir Scorobeț, părere acceptată ulterior și de Sf. Sinod. A plecat în America la 20 noiembrie 1928.

Misiunea preotului Scorobeț n-a fost ușoară, căci existau acum trei „grupuri” de preoți români pe continentul american: cei trimiși din țară, aflați, într-un fel, sub „jurisdicția” Mitropoliei Sibiului, cei hirotoniți în America, constituiți în asociația condusă de Lazăr Gherman, precum și cei din Canada, aflați sub jurisdicția Mitropoliei Moldovei, care, tot pe atunci, a trimis acolo pe arhimandritul Valerie Moglan, viitor arhieru-vicar la Iași. În afară de aceștia, câțiva preoți se găseau sub o jurisdicție bisericească rusă, iar alții s-au declarat „independenți”. În vederea realizării unei unități bisericești a românilor americani, preotul Trandafir Scorobeț a întreprins mai multe vizite canonice prin parohii. Pentru ziua de 30 ianuarie 1929 a convocat o conferință preoțească la Cleveland, la care participă 17 preoți, între care și câțiva dintre cei hirotoniți în America. S-au discutat probleme pastorale și organizatorice, parohiile fiind împărțite în șase „cercuri religioase”, cu centre la Cleveland, Farrell, Chicago, New York, St. Paul și Detroit. Se recunoștea autoritatea Sf. Sinod, prin delegatul său, mitropolitul Nicolae Bălan.

Pe baza celor hotărâte, părintele Scorobeț a convocat un congres bisericesc la Detroit, la Biserica Sf. Gheorghe, pentru 25 aprilie 1929. Au fost prezenți 20 de preoți și 24 de mireni, la care se adăugau doi delegați ai românilor din Canada. Discuțiile au fost aprinse, nelipsind nici reproșuri vehemente din partea mirenilor la adresa Bisericii mame, care n-a răspuns ani de zile la solicitările parohiilor din America de a li se trimite preoți. În ședința ultimă, din 28 aprilie 1929, s-a hotărât să se înființeze Episcopia Misionară Ortodoxă Română din Statele Unite și Canada, sub jurisdicția Sf. Sinod din București, urmând ca viitorul episcop să fie membru al acestuia. Hotărârile congresului bisericesc de la Detroit au fost aprobate în țară

de Congresul Național Bisericesc, la 21 noiembrie 1929, iar de Sf. Sinod abia la 1 martie 1933.

Sunt deosebit de interesante pentru cei de azi informațiile pe care le prezenta preotul Trandafir Scorobeț în *Raportul* asupra misiunii sale în America. Rezultă că existau pe atunci în Statele Unite aproximativ 150 000 de români ortodocși, cu 34 de biserici, și alți 75 000 în Canada, cu 15 parohii, la care se adaugă 250–300 000 de greco-catolici și neoprotestanți. Pe primul loc se situa orașul Detroit, unde trăiau 45 000 de români, având două biserici ortodoxe, două greco-catolice și cinci(!) baptiste, urmate de Chicago și Cleveland, cu câte 8 000 de români, Indiana și Canton, cu câte 5 000, Philadelphia și Youngstown, cu câte 4 000 etc. Greco-catolicii aveau parohii compacte în Aurora–Illinois, East Chicago ș.a., iar bapțiștii aveau comunități mari în Detroit, Cleveland, Akron, Waren etc.

Până la numirea unui episcop, Congresul de la Detroit a ales o comisie provizorie sau interimară, formată din 4 preoți și 8 mireni, care să conducă afacerile episcopiei și să țină legătura cu Sf. Sinod. În fruntea comisiei a fost ales preotul Ioan Truța, ceilalți membri clerici fiind Octavian Mureșan, Elie Pop și arhim. Daniil Maxim (din Canada). Comisia interimară s-a întrunit la Cleveland, la 4 iulie 1929, și a redactat o circulară către toate parohiile din Statele Unite și Canada, informându-le de hotărârile luate la Detroit privind înființarea episcopiei. Rând pe rând, parohiile au aderat la această hotărâre, după o muncă susținută din partea membrilor comisiei și a altor preoți⁴.

În iunie 1931 Mitropolia Moldovei – păstorită pe atunci de Pimen Georgescu –, a renunțat oficial la jurisdicția ei asupra parohiilor din Canada, urmând ca ele să fie încadrate în viitoarea episcopie a Americii.

În acest răstimp, singurul sprijinitor entuziast al hotărârilor de la Detroit – privind crearea episcopiei – s-a dovedit a fi patriarhul Miron Cristea (1919–1939). În schimb, se constată o totală lipsă de interes din partea autorităților de stat – unii recomandând chiar reîntoarcerea imigranților în țară –, dar și opoziția mitropolitului Nicolae Bălan de la Sibiu, care dorea să-și mențină jurisdicția asupra parohiilor din America. S-a ajuns până acolo încât în Congresul Național Bisericesc din 1932 – la propunerea mitropolitului – s-a hotărât ca românii din America „să rămână sub vechii lor chiriarhi”. Așa se face că au mai trecut câțiva ani până la realizarea visului românilor americani de a-și avea propria lor episcopie. Ca fapt pozitiv, trebuie notat că mitropolitul Nicolae a primit doi tineri români născuți în America la Academia Teologică „Andreiană” din Sibiu, unde și-au făcut studiile, între anii 1933 și 1937: Vasile Hațegan, născut la Youngstown, mai târziu preot în New York și Cleveland, și Eugen Lazăr din Alliance–Ohio, devenit preot în St. Paul, Detroit și Gary.

În această atmosferă, preotul Ioan Truța a convocat Al Doilea Congres al Episcopiei, la Cleveland, la 30–31 octombrie 1932. Acum s-a dezbătut și votat *Proiectul de lege și Statutul* pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române din Statele Unite și Canada, întocmit în prealabil de comisia interimară. Avea la bază

⁴ Cf. Preot Trandafir Scorobeț, *Raport asupra misiunii în America*, Sibiu, 1929, 36 p.

principiile *Statutului organic* șagunian, înscrise și în *Legea* și *Statutul* Bisericii noastre, din 1925, firește, cu adaptările necesare, impuse de situația din America. Noul statut a fost aprobat apoi de Sinodul permanent, în iunie 1933. Tot atunci preotul Ioan Truța a fost numit vicar, până la alegerea unui nou episcop. Al Treilea Congres al Episcopiei s-a întrunit la Chicago, tot sub președinția lui Ioan Truța, reluând dezideratele congreselor anterioare. În urma stăruințelor patriarhului Miron pe lângă regele Carol al II-lea, ministrul Cultelor și Instrucțiunii, dr. Constantin Angelescu, a prezentat Camerei Deputaților și Senatului un *Proiect de lege* pentru înființarea episcopiei misionare, în sesiunea ordinară a celor două Camere din 26 și 28 aprilie 1934. Legea s-a votat, fiind promulgată la 5 mai 1934 și apoi publicată în „Monitorul oficial” din 8 mai 1934. Art.1 din *Lege* prevedea că episcopia misionară va fi „sufragană Mitropoliei Ungrovlahiei și sub jurisdicția canonică a Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române”. Episcopul urma să fie ales de Sf. Sinod și să participe la lucrările acestuia (art. 2.).

A urmat alegerea noului episcop, după consultarea prealabilă a Consiliului episcopal din America. Patriarhul l-a propus inițial pe arhiereul Veniamin Pocitan de la București, dar s-a opus atât mitropolitul Nicolae Bălan, cât și preotul vicar Ioan Truța, apoi pe arhiereul Andrei Magier Crișanul de la Oradea, viitor episcop la Arad, dar acesta a refuzat. În cele din urmă, a fost recomandat arhimandritul *Policarp Morușca*, pe atunci starețul mănăstirii Hodoș–Bodrog de lângă Arad, agreeat și de cei din America, dar și de cei din țară (mai ales că era cumnat cu Nicolae Bălan). În felul acesta, Sf. Sinod, la 26 ianuarie 1935, a aprobat alegerea și hirotonia sa ca episcop al românilor din America. La 24 martie 1935 a fost hirotonit în peraclisul patriarhal din București de către trei arhieri și investit de patriarhul Miron. Noul episcop (1883–1958) era fiu de preot ardelean din Craiva–Alba, cu studii gimnaziale la Alba-Iulia și Blaj și teologice la Sibiu. A fost preot-paroh în Șeica Mare, lângă Sibiu, apoi s-a călugărit (sub numele Policarp, în locul celui primit la botez, Pompei), la Mănăstirea Hodoș–Bodrog, pe care a cămuit-o timp de aproape zece ani, ca stareț. Publicase o serie de studii, articole și predici în „Revista teologică” de la Sibiu, pe care a și redactat-o un timp, și în „Telegraful român”. A sosit la Cleveland la sfârșitul lunii iunie 1935. La 4–5 iulie 1935, cu ocazia celui de Al Patrulea Congres al Episcopiei, întrunit la Detroit, a fost înscăunat, în frumoasa catedrală cu hramul Sf. Gheorghe, de către preotul vicar Ioan Truța, în numele patriarhului Miron, predându-i conducerea eparhiei. Biserica Sf. Gheorghe a fost declarată „catedrală episcopală”.

Păstorirea lui Policarp Morușca în America n-a fost ușoară. Necunoașterea limbii engleze și a modului de viață american l-au dezavantajat mult. Îndată după instalare, din lipsa unei locuințe în Detroit, a fost nevoit să se stabilească în Cleveland, într-o casă în apropierea Bisericii Sf. Maria, cumpărată și mobilată în mod corespunzător de parohia și Reuniunea Femeilor Ortodoxe de acolo. Neînțelegerile dintre preoții cu studii, veniți „din țară”, și cei „de nevoie”, hirotoniți în America – necunoscători ai teologiei și ai canoanelor, neobișnuiți cu disciplina bisericească –, precum și vehementa campanie anticlericală purtată în presă – mai ales de ziarul „America” – de

o serie de mireni creau stări tensionate și reale dificultăți în calea noului episcop, dornic să pună rânduială în viața bisericească din America. Episcopul însuși se plângea de dificultățile întâmpinate în cuvântul de deschidere al Congresului din 1936, ținut la Youngstown. Într-un studiu consacrat românilor din America, episcopul Policarp nota cu regret că „n-a prea fost în viața lor un an fără vrajbă”⁵.

În pofida tuturor greutăților care i-au stat în cale, în cei patru ani de păstorire efectivă în America, episcopul Policarp și-a înscris numele în istoria acestei eparhii prin câteva fapte remarcabile. În primul rând, a procedat la organizarea eparhiei, pe care a împărțit-o în 6 protopopiate, cu 44 de parohii și 62 de filiale; acestea aveau 43 de biserici și 5 paraclise, deservite de 37 de preoți. A condus și prezidat congresele anuale ale episcopiei: la Youngstown (5–6 septembrie 1936), la Vatra Românească (4 iulie 1938 și 4 iulie 1939). Sub aspect cultural, a pus bazele gazetei eparhiale lunare „Solia”, din 23 februarie 1936, și a calendarului (almanah) „Solia”, amândouă cu apariție neîntreruptă până azi, în care se publicau articole scrise de episcop și de preoți cu pregătire superioară din cuprinsul eparhiei, inițial numai în limba română. Sub raport material, la stăruințele unor preoți, în vara anului 1937 s-a cumpărat o fermă, la Grass Lake, în apropierea orașului Jackson, statul Michigan, cu o casă impunătoare, cu 25 de camere și un teren agricol în jur, cu o suprafață de 73 de acri, cu suma de 25 000 dolari. După reparațiile absolute necesare, întregul complex a fost inaugurat oficial la 4 iulie 1938. S-au stabilit aici reședința episcopală și birourile, cu intenția de a se crea și o mănăstire, un cămin pentru preoți bătrâni, ateliere de lumânări și altele. Toate clădirile de aici sunt cunoscute, până azi, sub denumirea de Vatra Românească.

În august 1939, episcopul Policarp a venit în țară, pentru a-și vizita familia și a raporta noului patriarh, Nicodim Munteanu (1939–1948), situația eparhiei pe care o conducea. Din nefericire, episcopul Policarp nu s-a mai putut reîntoarce în America, fiind nevoit să-și petreacă ultimii ani de viață în România. Nu se cunosc exact motivele care au împiedicat reîntoarcerea lui în America. Se pare că unii preoți, în frunte cu Simion Mihălțan, ar fi trimis un memoriu regelui Carol al II-lea și cunoscutei sale amante, Elena Lupescu (evreică), prin care Policarp era acuzat că este „antisemit”. Rămânând deci în țară, în timpul războiului a fost locțiitor de episcop la Ismail (septembrie 1941–ianuarie 1944), ca apoi să fie numit director al Internatului Teologic din București (1944–1945) și locțiitor de episcop al Maramureșului (1945–1946). În 1948, la cererea noilor autorități comuniste, din țară, a fost „pus în retragere” și închinoviat la Mănăstirea Sf. Treime din Alba-Iulia (biserica numită inițial „a Încoronării”, apoi „a Reîntregirii”), iar din 1955 a fost stareț al Mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul din Alba-Iulia, unde a și murit, la 26 octombrie 1958⁶.

⁵ *Omagiu Î.P.S. sale dr. Nicolae Bălan*, Sibiu, 1940, p. 607.

⁶ Date biobibliografice la Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002, p. 433–436; Aurel Sasu, *Cazul Policarp Morușca*, Cluj-Napoca, 2002, 244 p.; Gabriel-Viorel Gârdan, *Policarp Morușca, primul episcop al românilor ortodocși din America*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia orthodoxa*”, an. 47, nr. 1–2, p. 229–252; Alexandru Moraru, *Un ierarh nedreptățit: episcopul Policarp Morușca al Americii*, în vol. *Studia historica et theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu*, Iași, 2003, p. 757–770.

După plecarea episcopului Policarp, conducerea episcopiei a fost preluată – până în 1947 – de preotul Simion Mihălțan din Indiana Harbor. Într-o scurtă prezentare a trecutului eparhiei, publicată într-un *Album aniversar* din 1954, se constata că nu există „izvoare istorice” pentru această perioadă, semn că ele au fost „pierdute” intenționat. În orice caz, congresele anuale au continuat, dezbătându-se mai mult probleme legate de Vatra Românească (n-a fost convocat doar în 1943). De notat că în anii 1946–1947, ani de secetă și de mari lipsuri materiale în țară, românii din America au trimis – prin Biserică – substanțiale ajutoare materiale pentru regiunile înfometate din Moldova. Un rol însemnat în această acțiune a revenit preotului Vasile Hațegan, pe atunci în New York, care a trimis multe ajutoare la Sibiu.

O etapă nouă în istoria eparhiei americane începe după instaurarea regimului comunist în România. Mulți se așteptau la o reîntoarcere iminentă a episcopului Policarp în America, mai ales după ce România a întors armele împotriva Germaniei. Fără ca Policarp Morușca să fi fost pensionat sau înlăturat din scaun, Sf. Sinod – probabil la cererea autorităților de atunci –, a încercat, în 1946, să trimită în America pe arhiepiscopul Justinian Marina Vasluiuanul de la Iași – viitorul patriarh – sau pe arhiepiscopul Emilian Antal Târgovișteanul, dar nici unul n-a acceptat.

Spre surprinderea tuturor, la 17 februarie 1947, consilierul Pamfil Ripoșanu, de la Legația română din Washington, a informat oficial pe protopopul Simion Mihălțan că Ministerul Cultelor, la recomandarea patriarhului Nicodim, a aprobat numirea ca episcop al românilor din America a lui Antim Nica, fost, în 1944, episcop al Ismailului, în Basarabia. Era, fără îndoială, o măsură arbitrară, necunoscută în practica bisericească de la noi, o încercare de imixtiune a noilor autorități comuniste în viața diasporei din America, mai ales că episcopul Policarp nu ceruse pensionarea și nici nu se luase încă vreo hotărâre în acest sens. Consiliul episcopal a respins hotărârea de la București, iar la 28 martie 1947 s-a convocat, la Detroit, un congres extraordinar al episcopiei, la care au participat reprezentanți ai celor mai multe parohii, și care a respins cu indignare adresa Legației române. Totodată, a fost abrogat *Statutul* în vigoare, care dădea Sfântului Sinod dreptul de a numi episcop în America.

Acest moment reprezintă începutul neînțelegerilor cu Patriarhia română, care se vor adânci mereu în deceniile ce vor urma. Obișnuitul congres anual, din vara anului 1947, întrunit la Vatra, a fost convocat în vederea alegerii unui nou episcop. Se avea în vedere arhimandritul dr. Teofil Ionescu, parohul bisericii române din Paris, dorit de conducerea provizorie a episcopiei. S-a aflat însă că Teofil Ionescu dăduse o declarație prin care promitea menținerea conducerii eparhiale de atunci, precum și alegerea preotului Ștefan Opreanu ca arhiepiscop-vicar. Aceste aranjamente „de culise” au dus la demisia preotului Simion Mihălțan din postul de vicar și la înlăturarea celor care ajunseseră în mod abuziv la conducerea episcopiei (preotul Glicherie Moraru și consilierul juridic Nicolae Neamțu Martin). Se instituie o nouă comisie interimară, condusă de data aceasta de Teofil Ionescu, din care făceau parte preoții Simion Mihălțan, Ioan Truța, Ioan Stănilă și alții, care a funcționat

doar câteva luni. Congresul reafirma că îl consideră pe Policarp Morușca încă episcopul canonic al Americii, deoarece nu exista nici un act legal de retragere sau de pensionare. S-a aflat abia acum și de memoriul trimis regelui Carol al II-lea, în 1939, care a dus la oprirea episcopului în România. Între timp, în România, cu data de 1 septembrie 1947, Episcopia misionară a fost scoasă din bugetul Statului, iar în 1948 episcopul Policarp a fost „pus în retragere”. La 30 iulie 1947, episcopul – aflat în satul Craiva-Alba – trimitea o „scrisoare pastorală” clerului și credincioșilor, prin care declara că se consideră, în continuare, episcopul lor legitim. Într-adevăr, consiliul interimar – la conducerea căruia a ajuns preotul Ioan Truța, după ce Teofil Ionescu s-a reîntors la Paris, unde mai târziu a fost hirotonit arhiepiscop – a început demersuri pentru reîntoarcerea episcopului Policarp la postul său, dar fără rezultat. Congresul anual, din 2–3 iulie 1950, întrunit la Philadelphia, declara în unanimitate că îl consideră ca episcop tot pe Policarp Morușca, iar în cazul când nu se va reîntoarce în America în decurs de un an, să fie convocat un congres electoral care să-i aleagă un episcop-vicar și care să conducă afacerile eparhiei în numele episcopului titular.

Anul 1950 inaugurează o etapă nouă în istoria vieții bisericești a românilor ortodocși americani, ajungându-se la o divizare a lor în două episcopii, cu urmări durerose, care se resimt până în zilele noastre. Considerăm că a sosit timpul ca faptele să fie prezentate, măcar acum, cu obiectivitatea cerută oricărei cercetări istorice. Opt nemulțumiți – între care Simion Mihălțan – s-au întrunit la 17 mai 1950, în casa parohială din Detroit – preot fiind Ghicherie Moraru – și, fără să aibă vreun mandat din partea congresului, au „ales” un nou episcop, în persoana preotului văduv *Andrei Moldovan* din Akron–Ohio, fost, timp de 8 ani, secretarul consiliului episcopal. De fapt, prin actul lor, se crea o nouă eparhie, care, de fapt, *a și fost înregistrată, ca atare, de autoritățile statului Michigan, la 12 iunie 1950*, sub numele de Episcopia Ortodoxă Autonomă din America de Nord și de Sud, urmând ca ea să fie sub jurisdicția Patriarhiei Române. În orice caz, trebuie rectificate și datele care mai circulă și azi în publicațiile noastre bisericești, că Andrei Moldovan a fost ales de un congres. Adevărul este că la pretinsul „congres” au participat *opt persoane*, fără să fi avut vreun mandat din partea preoților și credincioșilor. Obișnuitul congres anual al episcopiei, întrunit în iulie 1950, la Philadelphia, n-a aflat nimic de cele întâmplate, deși Andrei Moldovan era prezent la lucrări.

Informat de cele petrecute în America prin Legația română din Washington, Sf. Sinod a recunoscut, la 4 octombrie 1950, „alegerea” făcută în Detroit și l-a invitat pe Andrei Moldovan în țară, în vederea hirotonirii întru arhiepiscop. A sosit la București la 2 noiembrie 1950, fiind întâmpinat la aeroport de reprezentanții Patriarhiei. În două săptămâni toate actele legate de hirotonie au fost încheiate. Astfel, la 5 noiembrie a fost călugarit în Mănăstirea Neamț, de către mitropolitul Moldovei, Sebastian Rusan. După o vizită de o săptămână la cele mai de seamă mănăstiri ale țării, la 12 noiembrie 1950, arhimandritul Andrei a fost hirotonit arhiepiscop în catedrala mitropolitană din Sibiu de un sobor de cinci arhiepiscopii, în frunte cu mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan. După o altă săptămână de vizite la

mănăstirile din Oltenia, la 19 noiembrie 1950, în palatul patriarhal din București, a avut loc ceremonia investirii sale ca episcop al eparhiei ortodoxe române din America, făcută de patriarhul Justinian Marina⁷. În ziua următoare s-a reîntors în America. În afară de acestea, prin două scrisori, patriarhul Justinian numea ca vicar eparhial pe preotul Simion Mihălțan (cel înlăturat în 1947), iar preoții Ioan Truța și Ioan Stănilă „au fost opriți de la orice lucrare preoțească până la predarea arhivei și averii mobile și imobile a eparhiei” preotului Mihălțan.

De notat că episcopul Policarp n-a întâlnit pe noul episcop cu ocazia hirotonirii și vizitei sale în România, deși s-ar fi convenit să fie invitat, mai ales că Andrei venise și în Alba-Iulia, iar Policarp se găsea în Craiva, la numai câțiva kilometri distanță. Desigur că scrisoarea de felicitare pe care i-a trimis-o lui Andrei i-a fost impusă de autoritățile de atunci. Același lucru se poate spune și despre scrisoarea sa din 15 februarie 1951, prin care îl recunoștea pe Andrei ca „succesor legal și canonic” și „singurul îndreptățit de a intra în posesia Vetrei Românești”⁸. De altfel, însuși episcopul Policarp scria unei credincioase din America, în 1951, că „a trebuit să dau în scris tot ce mi s-a cerut să iscălesc”. Din alte scrisori ale sale, adresate unor preoți și credincioși din parohia sa, rezultă același lucru⁹.

Aceste măsuri, dar mai ales hirotonia lui Andrei Moldovan la București, fără știrea și consimțământul preoților și credincioșilor din America, au agravat și mai mult situația destul de tensionată care exista acolo. În loc să se ajungă la unitate, în jurul episcopului Policarp, căruia noile autorități din România postbelică ar fi trebuit să-și dea acordul pentru reîntoarcerea la credincioșii lui, s-a ajuns acum la existența a două eparhii românești, fiecare dintre ele socotindu-se „canonică”, iar ierarhii, succesori legitimi ai lui Policarp.

La 16 noiembrie 1950 – deci numai la patru zile după hirotonia lui Andrei – s-a întrunit la Cleveland Consiliul episcopal (între care și Simion Mihălțan!) care a condamnat acțiunea lui Moldovan, hotărând să nu-l accepte ca episcop, deoarece n-a fost ales de nici un for legal al Episcopiei, urmând să-l considere, în continuare, pe Policarp Morușca drept episcop „canonic”.

În urma unei circulare a Consiliului episcopal, majoritatea zdrobitoare a preoților și a parohiilor declarau că nu-l recunosc pe Andrei Moldovan ca episcop. A urmat o perioadă deosebit de dureroasă în viața bisericească a românilor ortodocși americani, cu atacuri în presă, cu scrisori de amenințare, cu intentarea unui proces la Tribunalul Federal de către Andrei Moldovan preotului Ioan Truța pentru intrarea în posesia bunurilor Episcopiei și altele.

Sub aceste „auspicii” s-a întrunit congresul anual din 3–5 iulie 1951, la Chicago. Congresul a votat o moțiune, prin care declara că „numirea și hirotonirea întru episcop a fostului preot de la Akron, Andrei Moldovan, este ilegală și

⁷ Amănunte în BOR, an. LXXVIII, 1950, nr. 11–12, p. 618–663.

⁸ *Ibidem*, p. 664–671.

⁹ Recent a apărut o lucrare care dezvăluie aspecte necunoscute din ultimii ani de viață ai episcopului Policarp: Preot Remus Grama, *Policarp Morușca. Scrisori din captivitate. Tragedia despărțirii bisericești a românilor americani*, Cluj-Napoca, 2004, 230 p.

anticanonică, fiind făcută pe bază de date false și ca atare refuză să-l recunoască episcop și declară că nu-l va accepta niciodată ca titular al Episcopiei noastre”. Luând în discuție raporturile Episcopiei cu Patriarhia Română, s-a votat atunci și o „declarație solemnă”, din care reieșea că „Episcopia Română Ortodoxă din America [nu mai apare, deci, atributul de „misionară” – n.n.] este complet autonomă nu numai în ce privește administrația, dar și în cele duhovnicești, neprimind nici un fel de dispozițiuni sau hotărâri din partea Bisericii din România, controlată de comuniști”. S-ar putea obiecta acum, după cinci decenii, doar faptul că acel congres n-a proclamat o autonomie *temporară* față de autoritățile bisericești din țara mamă, care ar fi fost justificată prin existența regimului comunist-ateu.

Congresul a luat în discuție și problema alegerii unui episcop-vice, care să conducă afacerile eparhiei în absența lui Policarp Morușca, pe care îl considerau, în continuare, ca titular, deși Ministerul Cultelor îl pusese „în retragere”, în 1948, fără consultarea clerului și a credincioșilor săi. Era „un act chiar simbolic de solidaritate cu episcopul prizonier”. Dintre doi candidați – arhimandritul *Ștefan Lucaciu*, originar din părțile Aradului, fost un timp duhovnic la Academia Teologică din Arad, pe atunci refugiat politic în Franța, și teologul (nehirotonit) *Viorel Trifa* –, cu majoritate de voturi a fost ales cel din urmă.

Noul ales s-a născut la 28 iunie 1914, în Câmpeni-Alba, fiind nepot de frate al preotului Iosif Trifa, conducătorul mișcării „Oastea Domnului”, licențiat al Facultății de Teologie din Chișinău, cu studii de specializare la Facultățile de Litere și Filosofie ale universităților din București și Berlin. Pentru că în 1940 a fost președintele Uniunii Naționale a Studenților Creștini Români din întreaga țară, după venirea lui Ion Antonescu la conducerea țării a fost internat într-un lagăr german de lângă Berlin, apoi la Buchenwald și Dachau, până în toamna anului 1944. După punerea în libertate, cinci ani a fost profesor la un colegiu catolic din Italia, după care, în iulie 1950 a imigrat în SUA, încredințându-i-se redacția ziarului oficial al eparhiei „Solia”, la Cleveland. Hirotonit diacon și preot, apoi călugărit, sub numele Valerian, la 27 aprilie 1952 a fost hirotonit episcop în Biserica Pogorârea Duhului Sfânt din Philadelphia, de către mitropolitul Ioan, conducătorul Bisericii ucrainene independente din SUA, asistat de doi arhiepiscopi ucraineni. A fost instalat în cadrul congresului anual ținut la Detroit, la 4–5 iulie 1952. După moartea lui Policarp Morușca (26 octombrie 1958) a fost considerat ca episcop eparhial al românilor ortodocși din Statele Unite și Canada.

Păstorirea episcopului – mai târziu promovat arhiepiscop – Valerian Trifa, deși îndelungată, n-a fost deloc ușoară. În primul rând a fost ținta atacurilor lui Andrei Moldovan și a celor din jurul său, dar mai ales a unor cercuri evreiești din America și din România, care i-au reprobat apartenența politică din anii premergători celui de al doilea război mondial. Ceea ce i s-a reproșat mereu episcopului Valerian a fost faptul că a acceptat să fie rehirotonit întru arhiereu, întrucât s-a constatat că ierarhii hirotonisitori din 1952 nu aveau „succesiune apostolică” (aparținând grupării zise a „samosveaților”), dar mai ales pentru că a solicitat „primirea diecezei sale sub jurisdicția Bisericii ruse ortodoxe greco-catolice din America”, în martie 1960. Este

vorba de o Biserică ortodoxă de origine rusă, care a luat naștere după revoluția comunistă din 1917, din Rusia, când numeroși ierarhi, preoți, călugări și credincioși din această țară s-au refugiat în Apusul Europei și în America.

Un comunicat oficial, cu data de 3 aprilie 1960, informa pe toți preoții și credincioșii români din Statele Unite și Canada că, „începând cu data de 31 martie 1960, Episcopia noastră a cerut și a fost primită sub jurisdicția *Mitropoliei Ortodoxe Ruse din America*, de sub păstoriarea Î.P.S. Sale mitropolitului Leontie și a *Marelui Sobor al episcopilor ortodocși ruși din Mitropolie*” (subl. n.). Cererea Episcopiei fusese discutată și aprobată de Sinodul acelei Mitropolii, întrunit la New York, la 31 martie 1961. Comunicatul mai preciza că această decizie a fost determinată de „imposibilitatea reluării legăturilor cu Biserica Ortodoxă Română”.

Într-un *Memorandum* dat publicității de președintele Sinodului episcopilor, mitropolitul Leontie, se prevedea deplina autonomie a eparhiei românești, dar se impuneau și anumite îndatoriri, între care: pomenirea mitropolitului rus la toate slujbele care se vor oficia în bisericile românești; Sf. Mir va fi oferit de Mitropolia rusă; „Sinodul episcopilor din cuprinsul Mitropoliei are jurisdicție în toate problemele spirituale și canonice din dieceza românească”; aceasta „va participa la sprijinirea materială a Mitropoliei”; „în toate problemele interortodoxe și interbisericești, episcopul român va acționa în conformitate cu hotărârile Sinodului al cărui membru este”. Tot acum i se fixa ierarhului român o nouă titulatură: „episcop de Detroit și Michigan”. Explicațiile și justificările date de Valerian Trifa într-un interviu acordat lui Petru Lucaci, redactorul ziarului „America” din Cleveland, cu privire la încadrarea Episcopiei românești sub jurisdicție ortodoxă rusă nu ni se par convingătoare nici azi, după atâtea decenii¹⁰.

După 10 ani, s-a produs însă o schimbare radicală în viața acestei Biserici rusești din America. În urma unor tratative purtate între reprezentanții Patriarhiei Moscovei și ai Mitropoliei rusești din America, la 10 aprilie 1970 patriarhul Alexei I „Al Moscovei și a toată Rusia” a semnat „tomosul de autocefalie” al Bisericii Ortodoxe din America (Orthodox Church in America—OCA). La 18 mai 1970, o delegație a acestei Biserici, condusă de episcopul Theodosie de Alaska, a primit tomosul respectiv, la Moscova, din partea locțiitorului de patriarh al Moscovei, Pimen, întrucât Alexei I murise cu câțva timp în urmă.

Trebuie reținut că în afară de Patriarhia Moscovei, nici o altă Patriarhie Ortodoxă nu a recunoscut „autocefalia” acestei „Biserici”, care din „rusă”, cum se intitula până atunci, devine acum „americană”. Este limpede pentru oricine că situația acestei Biserici nu poate fi considerată de nimeni drept „canonică”.

În urma schimbărilor survenite, la 17 decembrie 1970, s-a încheiat la New York un acord între „Biserica Ortodoxă din America” și Episcopia „de la Vatra”, semnat de mitropolitul-primat de atunci Irineu și de arhiepiscopul Valerian. Acordul a fost ratificat apoi și de Congresul Episcopiei. În mare, se mențineau aceleași prevederi înscrise și în Memorandumul din 1960. Fără îndoială că numai cei de după noi — cu obiectivitatea cerută oricărei cercetări istorice — vor judeca corect urmările acestei

¹⁰ Interviul în Calendarul „Solia” din 1990, p. 107–136.

subordonări a unei eparhii românești față de o Mitropolie care se pretinde „americană”, dar care, de fapt și de drept, este „ruso-americană”. Sub jurisdicția ei au mai rămas – în afară de eparhia „de la Vatra” – cea albaneză și una bulgară.

Revenind la episcopul Valerian Trifa, trebuie să notăm că, în pofida tuturor atacurilor din presă și a piedicilor care i s-au pus, a reușit să creeze un bun nume eparhiei pe care a condus-o și să-i ridice prestigiul în fața celorlalte biserici ortodoxe naționale din America. Încă din primii ani de activitate, a refăcut radical clădirile de la Vatra, unde și-a stabilit reședința (un timp a stat în Cleveland). În scurt timp, Vatra a devenit un adevărat așezământ de cultură și de educație creștinească și românească, cu biserică (paraclis), săli de cursuri în cadrul „taberelor” de vară, la care se predau lecții de religie și limba română pentru tineret, cu monumente comemorative ridicate în amintirea victimelor regimului comunist din Basarabia și Bucovina, cu un cimitir în care sunt înmormântați preoți și credincioși români decedați în America (aici au fost aduse și osemintele lui Valerian Trifa din Portugalia). În ultimii ani de păstorire a pus bazele unei prestigioase instituții de cultură: Centrul Moștenirii Culturale Româno-Americane de la Vatra, cu arhivă, bibliotecă, săli de ședințe și de lectură etc.

De regulă, la Vatra au loc congresele eparhiale anuale, aici își au sediul și își țin congresele cele două mari asociații românești îndrumate de Episcopie: ARFORA (Asociația Reuniunea Femeilor Ortodoxe Române din America), înființată în 1934, reorganizată în 1938 și 1948, și AROY (Societatea Tineretului Român Ortodox American), înființată în 1950. Episcopul Valerian a patronat și apariția vechilor publicații eparhiale: ziarul oficial „Solia”, redactat între anii 1954 și 1974 de părintele Vasile Hațegan din New York și Cleveland, calendarul-almanah „Solia”, amândouă cu un număr mult mai mare de articole în limba engleză decât în anii anteriori; a tipărit, de asemenea, o serie de cărți de slujbă, format mic, cu text paralel, român și englez, dat fiind faptul că generațiile de noi români, născuți în America, nu mai cunosc limba strămoșilor. Se plănuise chiar înființarea unui seminar teologic cu numele „Andrei Șaguna”, la Vatra, prin 1954.

Sub raport ecumenic, a consolidat legăturile Episcopiei românești cu alte Biserici Ortodoxe, dar și cu alte Biserici creștine din Statele Unite și Canada. A participat, împreună cu preotul Vasile Hațegan, la lucrările celei de A Doua Adunări Generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Evanson–SUA din 1954, și a celei de A Patra Adunări de la Uppsala, în Suedia, din 1968.

Sub păstoria lui Valerian Trifa s-au construit o serie de biserici noi, într-un stil modern, propriu continentului nord-american, dar păstrând elemente din arhitectura tradițională românească. Consemnăm catedrala episcopală cu hramul Sf. Gheorghe din Detroit Southfield, Michigan (în locul celei cu același nume, în care au fost instalați episcopii Policarp și Valerian), în stilul bisericilor din Bucovina – ridicată în timpul păstoriei preotului George Preda, sfințită în 1961–, Biserica Sf. Maria din Cleveland, ridicată prin strădaniile preotului Vasile Hațegan, cu un turn-clopotniță foarte înalt, o replică modernă a bisericilor de lemn maramureșene, ambele concepute de arhitectul român Haralambie Georgescu din

California, bisericile Sfinții Apostoli Petru și Pavel din Dearborn Height–Michigan, Sf. Gheorghe din Canton–Ohio, Întâmpinarea Domnului din Akron–Ohio, în stilul bisericilor de lemn maramureșene, Sf. Nicolae din Alliance–Ohio, Sf. Dumitru din Bridgeport–Connecticut, Învierea din Warren–Ohio, Sf. Maria din Chicago, Sf. Apostol Toma din St. Louis–Missouri, Pogorârea Sfântului Duh din Garry/Merrillville–Indiana, Sf. Nicolae din Detroit și altele. Toate au clădirile anexe obișnuite la orice comunitate bisericească din Statele Unite sau Canada: casă parohială, birouri, săli de clasă pentru școala duminicală, bibliotecă, arhivă, sală de ședințe pentru consiliul parohial, hale foarte spațioase pentru întâlnirile cu credincioșii după slujbe sau pentru serbări etc. Tot în cursul păstoririi episcopului Valerian au fost renovate sau pictate unele dintre bisericile mai vechi ori s-au ridicat noi clădiri anexe. În 1967 s-a sfințit Mănăstirea Schimbarea la Față, din apropierea orașului Elwood City, statul Pennsylvania, condusă mulți ani de maica Alexandra, fosta principesă Ileana, din familia regală română.

În ultimii săi ani de păstorie, a hirotonit mai mulți tineri teologi din România, care, fiind trimiși de Patriarhie la studii în SUA, nu s-au mai întors în țară ori a primit preoți care reușiseră să părăsească România pe alte căi. A hirotonit, de asemenea, câțiva români născuți în America, cu studii teologice în facultățile de acolo, și chiar câțiva „convertiți” de la alte confesiuni creștine.

În multe parohii numărul credincioșilor a crescut, prin noi imigrări, mai ales după 1964, când s-a produs o oarecare „destindere” în țară. Mulți români au fost chemați în America de rudele pe care le aveau acolo, având deci și acordul autorităților din țară, dar mai mulți au reușit să ajungă în America pe căi „ilegale”. Spre deosebire de deceniul ultim al secolului al XIX-lea și primele două decenii ale celui de al XX-lea, când plecau români aproape exclusiv din mediul rural, în timpul regimului comunist s-au stabilit acolo mai mult intelectuali, unii chiar de renume internațional. Este regretabil însă că puțini dintre aceștia au sprijinit parohiile existente, cei mai mulți manifestând un dezinteres total față de neamul lor și de credința strămoșească.

După o păstorie de peste trei decenii, arhiepiscopul Valerian a fost nevoit să se retragă din scaun, la 28 iunie 1984, întrucât autoritățile americane i-au retras cetățenia. Au contribuit la aceasta și anumite cercuri din România și America, care lucrau în acest sens din dispoziția autorităților comuniste de la București, lucru ce rezultă din mărturiile fostului general de securitate Ion Pacea¹¹. Stabilit în Portugalia, a murit în ianuarie 1987, în Estoril; ulterior, rămășițele pământești i-au fost duse în cimitirul de la Vatra. Prin toată activitatea sa, episcopul Valerian Trifa rămâne în istoria Bisericii românești din Statele Unite și Canada ca o figură reprezentativă, ca un vrednic ierarh, conducător al comunităților românești, ctitor de așezăminte culturale și bisericești, ecumenist, teolog și editor.

Activitatea episcopului Valerian a fost continuată de episcopul vicar *Nathaniel Popp*, născut în 1940 în Aurora–Illinois, din părinți ardeleni. A studiat la

¹¹ *Orizonturi roșii*, 1992, p. 332–338.

Colegiul Sf. Procopie din Lisle, Illinois, apoi la Universitatea Gregoriană din Roma, ale cărei cursuri le-a absolvit în 1966. A fost hirotonit preot greco-catolic, dar în 1968 a trecut la Biserica Ortodoxă, slujind în câteva parohii din cadrul Episcopiei de la Vatra. La 20 septembrie 1980 un congres electoral al Episcopiei, întrunit la Cleveland, l-a ales episcop auxiliar, iar la 28 octombrie 1984, un alt congres electoral, întrunit în aceeași localitate, l-a ales ca episcop eparhiot, fiind instalat la 17 noiembrie 1984, în catedrala din Detroit¹².

În cursul păstoririi sale, s-a continuat activitatea constructivă, prin zidirea de noi biserici și case parohiale, precum și activitatea misionară și editorială. De pildă, sub îndrumarea preotului Ioan Mihuț s-a ridicat o biserică monumentală, în stil bizantin tradițional, cu hramul Pogorârea Duhului Sfânt, în Warren–Michigan, iar preotul Cornel Avramescu a îndrumat lucrări de zidire a unei noi biserici, cu clădirile anexe necesare, la Tustin, în California.

Se știe că în deceniul al nouălea, și mai cu seamă după 1989, s-au stabilit în Statele Unite noi imigranți (se apreciază că ar fi peste 50 000). Cei mai mulți s-au stabilit în orașele mari, acolo unde erau și alți români (mulți chemați de aceștia), ca New York, Chicago, Cleveland, Los Angeles etc., întărind astfel parohiile existente. Alții s-au stabilit în localități în care nu existau parohii ortodoxe. Pentru aceștia, Episcopia a creat așa-numitele „misiuni”, un prim pas spre constituirea de parohii. Multe dintre acestea au azi biserici (închiriate) sau paraclise proprii: London–Ontario, Ottawa și Toronto în Canada, Houston în Texas, Palm Spring și Sacramento în California, Portland în Oregon, Jaksonville în Florida, Atlanta în Georgia, Las Vegas în New Mexico, Phoenix în Arizona și altele.

Întrucât în mănăstirea cu hramul Schimbarea la Față de lângă Elwood City s-au închinoviat multe călugărițe de alt neam, vorbind numai limba engleză, prin strădaniile părintelui arhimandrit Roman Bragă și ale surorii sale, schimonahia Benedicta, cu sprijinul direct al Episcopiei, în 1987 s-a întemeiat o nouă mănăstire de maici, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, la câteva mile de Vatra. Azi are peste zece maici, unele tinere, venite din țară, în frunte cu noua stareță, Gabriela Ursache de la Văratec. În anul 2000 s-a întemeiat o nouă mănăstire, de data aceasta de călugări, în Detroit, Michigan, cu hramul Înălțarea Domnului, condusă de arhimandritul Irineu Duvlea (acum episcop), fost stareț la Mănăstirea „Brâncoveanu”–Sâmbăta de Sus, care a dus acolo și câțiva călugări din această ctitorie brâncovenească din Transilvania.

La Vatra s-au executat lucrări de reparație și întreținere și s-a amenajat și cimitirul din incintă, cu un frumos monument în amintirea lui Valerian Trifa și altul închinat lui Policarp Morușca.

Apare, în continuare, ziarul oficial „Solia” și calendarul „Solia”, precum și noua revistă „Lumină lină”, în limbile engleză și română. În paginile lor sunt articole semnate de episcopul Nathaniel și alți colaboratori. Își continuă activitatea societățile românești de femei și tineret.

¹² Date biografice la Alexandru Nemoianu, *Cuvinte despre românii americani*, Cluj-Napoca, 1997, p. 120–125.

După evenimentele din decembrie 1989, episcopul Nathaniel a luat inițiativa acordării unor ajutoare materiale pentru țara-mamă, prin programele „Ajutor pentru România” și „Ajutor pentru copiii din România”.

În perioada 6–28 mai 1994 episcopul Nathaniel, în fruntea unei delegații de preoți și mireni, a efectuat o vizită în România, aceasta fiind prima vizită pe care a făcut-o în țara-mamă. Cu acest prilej, a slujit alături de Prea Fericitul patriarh Teoctist, cei patru mitropoliți și mai mulți episcopi, a vizitat centre eparhiale, mănăstiri, facultăți de teologie și seminarii, instituții culturale și de asistență socială aproape din toate zonele țării, s-a rugat la mormântul primului episcop al Americii, Policarp Morușca, a vizitat satul natal al părinților săi. Vizita sa reprezintă un moment deosebit în istoria eparhiei pe care o conduce și, desigur, va inaugura o nouă orientare în raporturile Patriarhiei cu „diaspora” din America. În octombrie 1995 a fost din nou prezent la București, cu ocazia festivităților legate de împlinirea a 110 ani de la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre și 70 de ani de la înființarea Patriarhiei Române.

La 2 noiembrie 2002 a fost hirotonit un episcop-vicar, *Irineu Duvlea* (n. 1962), licențiat în teologie la Sibiu, fost stareț al Mănăstirii „Brâncoveanu” – Sâmbăta de Sus.

Episcopia are 120 de preoți, între care se numără și pensionarii, folosiți încă, la nevoie, în diferite „misiuni”. Dintre cei în funcție, peste 30 sunt absolvenți ai Institutului Teologic din Sibiu; alții sunt absolvenți ai institutului din București, ai Seminarului „Sf. Vladimir” din New York sau ai altor școli teologice din America. Câțiva preoți sunt „convertiți” de la alte confesiuni. Organul deliberativ al Episcopiei este Congresul, format din preoți în funcție și câte doi delegați mireni (pot fi și femei) din fiecare parohie. Ca organ executiv funcționează Consiliul episcopal, format din patru preoți și opt mireni, la care se adaugă și câțiva membri de drept: președinta Asociației de Femei Române Ortodoxe (ARFORA), președintele Asociației Tineretului Român Ortodox (AROY) și alți doi președinți de asociații, unul din SUA și altul din Canada. Se întrunește periodic. Pentru o mai bună îndrumare a activității misionare, culturale sau de alt gen, în cadrul Episcopiei funcționează câteva „departamente” speciale, formate din preoți și mireni: Afaceri Externe, Educație Religioasă, Publicații, Artă Religioasă, Misiune, Asistență Socială etc.

Paralel cu Episcopia „de la Vatra”, a funcționat, în continuare, și eparhia condusă de Andrei Moldovan, dar sub jurisdicția Patriarhiei Române, păstrând legăturile cu țara. Se conduce după Statutul Episcopiei, intrat în vigoare în 1935, sub episcopul Policarp, aprobat și de Sf. Sinod. Inițial, eparhia avea un număr redus de parohii, care l-au recunoscut ca episcop pe Andrei Moldovan. Neavând un suport material stabil, nici așezăminte culturale sau publicații, contestat mereu, păstorirea lui n-a înregistrat rezultate deosebite.

După moartea sa, la 14 martie 1963, Sf. Sinod intenționa să trimită în America pe episcopul de atunci al Aradului, Teoctist Arăpașu, cu titlul de

arhiepiscop, dar n-a primit viza autorităților americane. În această situație, Episcopia a fost condusă de vicarul administrativ Simion Mihălțan, iar din august 1964 de protopopul Ioan Bugariu. La 23 aprilie 1966 s-a întrunit Congresul eparhiei respective, care a ales ca episcop pe arhimandritul *Victorin Ursache* (n. 1912, în Mânăstioara, jud. Suceava), cu studii la Facultatea de Teologie din Cernăuți, fost stareț la Mânăstirea Neamț, superior al așezămintelor românești din Țara Sfântă, preot în America și profesor la Seminarul Teologic „Sf. Tihon” din South Cannan–Pennsylvania. Confirmat de Sf. Sinod la 7 iunie 1966, a fost hirotonit episcop la 7 august 1966 de arhiepiscopii greci Jacobos al Americii, Epifanie și Aristobul, în catedrala Sf. Gheorghe din Windsor–Ontario, și înscăunat apoi la 21 august 1966, de către reprezentantul Sf. Sinod, mitropolitul Nicolae Corneanu. La 11 iunie 1973 Sf. Sinod i-a acordat titlul de arhiepiscop, iar la 21 iulie 1973, Congresul Bisericesc al eparhiei, întrunit la Edmonton–Boian, Alberta, în Canada, a ridicat Episcopia la treapta de Arhiepiscopie, act recunoscut de Sf. Sinod.

Datorită unor teologi de prestigiu trimiși din țară (arhimandriții dr. Vasile Vasilache, Bartolomeu Anania, Paulin Popescu, Felix Dubneac, Iustinian Dalea, preoții dr. Ștefan Slevoacă, dr. Dumitru Bodale, Vasile Ignătescu sau teologul Gheorghe Alexe), eparhia condusă de arhiepiscopul Victorin a putut prospera mai ales sub raport cultural. Arhimandritul Bartolomeu (actualul arhiepiscop al Clujului) și Gheorghe Alexe s-au ocupat, cu competența ce le este cunoscută, de editarea gazetei lunare și a calendarului „Credința”, precum și a altor publicații. După 1976, când arhimandritul Bartolomeu s-a reîntors în țară, activitatea editorială a fost îndrumată numai de Gheorghe Alexe. Amândoi, precum și arhim. Vasile Vasilache, arhim. Paulin Popescu, preotul Dumitru Bodale au publicat mai multe lucrări proprii, fie în română, fie în engleză, contribuind astfel la ridicarea prestigiului teologiei românești.

La începutul anului 2004 eparhia avea aproximativ 20 de parohii în SUA și peste 20 în Canada, cu peste 45 de preoți, activi sau pensionari. Majoritatea sunt licențiați în teologie la București sau Sibiu.

Arhiepiscopia face parte din Conferința Permanentă a Episcopilor Ortodocși din America – Sanding Conference of Orthodox Bishops in America (SCOBA) –, ai cărei membri sunt episcopii diasporei din America, participând, prin reprezentanții ei, la ședințele acesteia, întreținând relații frățești cu toate bisericile care aparțin acestei structuri ortodoxe. Activează în Societatea Teologică Ortodoxă din America (OSTA). Ca și în cazul Episcopiei „de la Vatra”, și această eparhie românească își ține congresele anuale la începutul lunii iulie, de regulă la Troy, lângă Detroit. Pe lângă parohii există reuniuni ale femeilor (AROLA) și reuniuni ale tineretului (ROYA) și „școli duminicale”. După 1989 parohiile aparținătoare Arhiepiscopiei au făcut numeroase colecte – bani, alimente etc. – pentru România.

Eparhia are câteva biserici monumentale, într-un stil deosebit, cum sunt cele din Windsor–Ontario, Hamilton–Ontario (cu un frumos muzeu istoric, organizat de preotul Nicolae Ciurea), Montreal–Ontario, Lasing–Illinois, Troy–Michigan, Southbridge–Massachusetts (cu o parohie de aromâni).

Ca organ deliberativ funcționează Congresul eparhial, format din toți preoții în funcție și câte doi delegați mireni din fiecare parohie.

Ca organ permanent de conducere funcționează Consiliul arhiepiscopal, format din arhiepiscop, ca președinte, vicar, doi secretari, patru clerici și opt mireni, ca membri. Și în cadrul acestei eparhii activează mai multe „comisii”, care se ocupă de anumite sectoare ale vieții bisericești: Studii și Cercetări, Ecumenică și Teologică, Educativă, Financiară, Liturgică, precum și un Departament pentru Publicații.

Arhiepiscopia a primit, în mai multe rânduri, vizitele unor ierarhi din țară. De pildă, între 3 iunie și 2 iulie 1976 a avut loc vizita unei delegații sinodale, din care făceau parte mitropolitul Teoctist Arăpașu, pe atunci al Olteniei, episcopul Vasile Coman al Oradiei și preotul N. Cazacu, secretarul Cabinetului patriarhal. Au fost vizitate parohiile din Detroit, Chicago și Philadelphia din SUA, Windsor, Hamilton, Montreal, Timmnis, din Canada. O nouă delegație a vizitat eparhia, din 11 mai până în 2 iunie 1978, fiind formată din mitropoliții Teoctist Arăpașu, acum al Moldovei și Sucevei, Nicolae Corneanu al Banatului și asistentul Aurel Jivi de la Institutul Teologic din Sibiu. S-a sfințit atunci și biserica Sf. Ioan Botezătorul din Montreal.

Între 25 aprilie și 15 mai 1979 – deci la împlinirea a 50 de ani de când s-a luat hotărârea de înființare a unei eparhii – a fost vizitată de o delegație a Bisericii-mamă, formată din patriarhul Iustin Moiescu, mitropoliții Teoctist Arăpașu, pe atunci al Moldovei și Sucevei, Nicolae Corneanu al Banatului, episcopul-vicar patriarhal de atunci, Antonie Plămădeală, diaconul Ion Bănățeanu, secretarul Cabinetului patriarhal, și Nicolae Mihăiță (azi arhiepiscopul Nifon al Târgoviștei), pe atunci secretar al Serviciului Relații Externe al Patriarhiei. Era prima vizită a unui patriarh al Bisericii noastre dincolo de ocean. Cu acest prilej, delegația a participat la congresul anual și aniversar ținut la Troy, a vizitat sediul Arhiepiscopiei din Detroit și câteva biserici parohiale din Canada (Windsor, Hamilton și Montreal). A fost primită de primul ministru în Quebec, de guvernatorul Canadei în Ottawa, de președintele Statelor Unite, pe atunci Jimmy Carter, la Casa Albă, precum și de arhiepiscopul grec ortodox al Americii, Jakobos, cu care membrii delegației au slujit în catedrala sa din New York (13 mai 1979). A fost regretabil atunci că fiecare dintre cele două eparhii și-a organizat separat festivitățile aniversare (Episcopia de la Vatra le-a avut în 28–29 aprilie 1979, la Detroit). Alte vizite au avut loc și în anii următori.

Arhiepiscopul Victorin, foarte înaintat în vârstă, a fost „pus în retragere” de Sf. Sinod în februarie 2001. La 16 iulie a trecut la cele veșnice, în Detroit; potrivit dorinței sale, trupul neînsuflețit i-a fost adus în țară și înmormântat la Mănăstirea Putna.

În această situație, la 9 martie 2002, un congres electoral întrunit la Troy, Michigan, sub președinția mitropolitului Iosif Pop de la Paris, a ales un nou arhiepiscop pentru America, în persoana arhimandritului *Nicolae Condrea* (n. 15 aprilie 1967, în Constanța, cu studii teologice la Sibiu și Strasbourg, fost preot la Stuttgart). A fost hirotonit arhieru și instalat la Montreal, Canada, la 14 iulie 2002, de însuși Prea Fericitul patriarh Teoctist, înconjurat de un mare sobor de ierarhi, preoți și diaconi (între care și arhiepiscopul Nathaniel de la „Vatra”). Noul arhiepiscop a reușit

curând să cumpere o reședință corespunzătoare, cu o biserică, în Chicago, unde s-a și stabilit. Ajutat de preoții săi, încearcă o revigorare a vieții spirituale și culturale din parohia pe care o conduce.

DE LA TRECUT ȘI PREZENT – LA VIITOR

Din paginile de față rezultă că de peste o jumătate de veac „diaspora” românească din America este divizată, lucru păgubitor nu numai pentru Biserica noastră strămoșească, ci pentru întreaga suflare românească din Statele Unite și Canada. Acuzele reciproce pe care și le-au adus reprezentanții celor două eparhii în presa românească din America n-au făcut altceva decât să ne creeze o imagine denaturată printre străini, dar, ceea ce este și mai grav, să îndepărteze pe mulți dintre credincioșii noștri de acolo de Biserică. Pe de o parte, preoții și credincioșii aparținători eparhiei „de la Vatra” apreciază așa-zisa „alegere” a lui Andrei Moldovan drept „necanonică”, întrucât n-a fost ales de un congres electoral, ci în ascuns, de un grup de preoți nemulțumiți. Ca atare ei consideră ca „necanonică” și hirotonia lui în țară, unde n-a fost trimis legal, câtă vreme episcopul lor „canonic” trăia și fusese „pus în retragere” de autoritățile de atunci și împiedicat să se reîntoarcă la păstoriții săi. În plus, i se reproșează mereu conducerii Bisericii-mamă – Sfântului Sinod și mai ales patriarhului Justinian – că în statutul de organizare a Bisericii noastre, votat de Sf. Sinod la 19–20 octombrie 1949, aprobat apoi și de autoritatea de stat, în art. 1 se preciza că „Biserica Ortodoxă Română cuprinde pe toți credincioșii de religie ortodoxă din Republica Populară Română”. Cu alte cuvinte, Biserica-mamă, prin propriul ei statut, renunța la dreptul ei de jurisdicție în America. Este adevărat că această prevedere era impusă de autoritățile de atunci – mai ales că eram în perioada „războiului rece” –, dar se pune întrebarea de ce Patriarhia a intervenit în viața „diasporei” americane, când autoritățile comuniste din țară aveau interese? Se mai reproșează mereu că ierarhii și preoții din eparhia de la Detroit au avut legături cu țara-mamă, în perioada „regimului comunist”.

Pe de altă parte, preoții și credincioșii din eparhia de la Detroit reproșează celor din Episcopia „de la Vatra” atât trecutul politic al lui Viorel Valerian Trifa, dar mai ales hirotonia lui de către ierarhii ucraineni „samosveați”, deci fără „succesiune apostolică”, fapt pentru care însuși Valerian a acceptat rehirotonirea sa. Cea mai gravă acuză care i se aduce este însă că a subordonat eparhia sa *românească* unei Mitropolii *ruso-americane*, recunoscută ulterior ca „Biserică autocefală” doar de Patriarhia Moscovei, fără îndeplinirea formelor canonice cerute de un asemenea act. Este semnificativ faptul că această Biserică n-a fost invitată în noiembrie 1993, la a doua întâlnire – de la Balamand – a Comisiei pregătitoare a celei de a patra Conferințe preconciliare panortodoxe, care urmează să definitiveze agenda Sfântului și marelui Sinod ortodox în pregătire; totuși, Patriarhia Moscovei a inclus printre delegații săi și pe preotul John Crickon din SUA, care activa în OCA(!).

Greșelile și patimile omenești sunt inevitabile, și ele au marcat întreaga istorie a omenirii, dar, din nefericire, și istoria Bisericii creștine. Oricât ar fi de

dureros, și pentru unii și pentru alții, trebuie să prezentăm lucrurile cu toată obiectivitatea, pentru a pune în lumină adevărul istoric. Fiecare dintre cele două eparhii și-a avut greșelile și abaterile ei de la canoane și de la rânduielile bisericești tradiționale, după cum fiecare își are meritele ei de ordin misionar, cultural, social și național. Judecând cu obiectivitate, este limpede pentru oricine că despărțirea românilor ortodocși a fost nefirească, mai corect spus anormală, creată de ambiții omenești, alimentate de regimul de tristă amintire din România.

Astăzi, când s-a ajuns la atâtea reconcilieri pe plan politic, despre care nimeni n-ar fi crezut că pot fi rezolvate vreodată, socotim că a sosit și timpul reconcilierii românilor ortodocși din „diaspora americană”. A sosit timpul să se pună capăt unei perioade dureroase din istoria ei și să se inaugureze o etapă nouă, de relații canonice și spirituale frățești, în duhul dragostei creștine, între cele două eparhii românești, pe de o parte, între ele și Biserica-mamă, pe de altă parte.

În mediul pluriconfesional, laicizant și protestantizant, în care trăiesc românii ortodocși din America, este nevoie să se reîntoarcă și unii și alții la tradiționala omenie românească, la pace și bună înțelegere, de care strămoșii noștri au știut să dea dovadă întotdeauna în decursul istoriei, mai cu seamă în momente de grele încercări.

Această „reconciliere” și „unitate” bisericească ortodoxă este cerută de însăși „divizarea” confesională a românilor din Statele Unite și Canada, căci, pe lângă ortodocși, mai trăiesc acolo: greco-catolici (azi pot fi numiți catolici), baptiști, adventiști, pentecostali, dar mai cu seamă indiferenți și atei. Toți aceștia denigrează în mod premeditat și sistematic Biserica ortodoxă și pe slujitorii ei, profitând de disensiunile existente, pentru ca să-și câștige ei înșiși noi adepți dintre ortodocși, ca să slăbească și, mai ales, să compromită ortodoxia românească, cu tot trecutul și cu toate valorile ei.

La această mult dorită unitate a ortodoxiei românești îndeamnă și situația actuală a altor „diaspore” ortodoxe de pe continentul american. Exceptând pe greci, care se găsesc în totalitate sub jurisdicția Patriarhiei ecumenice din Constantinopol, în ultimii ani rușii, ucrainenii și sârbii au știut să depășească neînțelegerile și disensiunile dintre ei – provocate tot de regimurile politice totalitare din țările lor – și să procedeze la o reconciliere „națională”, absolut necesară atât Bisericii lor, cât și țării de origine.

Singuri românii au rămas divizați și subordonați unii Patriarhiei Române, alții unei „Biserici” străine de neamul nostru, care se declară „americană” și „autocefală”, cu pretenții de hegemonie asupra diasporei noastre. În această conjunctură, de-a dreptul dramatică, tot mai mulți preoți, din ambele eparhii, socotesc că trebuie să se uite trecutul, cu umbrele lui, să se analizeze cu obiectivitate cauzele care au generat diviziunea și să se aprecieze corect, la justa valoare, aportul fiecărei eparhii la promovarea culturii și a spiritualității românești pe continentul american. În același timp, trebuie să se caute modalități concrete de reconciliere între eparhii și de reluare a raporturilor canonice cu Biserica-mamă, așa cum au făcut și alte „diaspore” ortodoxe.

Un prim pas s-a făcut, prin slujirea împreună a preoților din cele două eparhii, prin vizite reciproce, schimb de publicații și de felicitări între ierarhi și

preoți, culminând cu vizita episcopului Nathaniel în România. În 1993 s-au constituit două comisii de dialog ale ambelor eparhii, care trebuie să-și reia lucrările. Astăzi, două eparhii românești în Statele Unite și Canada sunt insuficiente pentru numărul mare de parohii existente, dar mai cu seamă pentru numărul enorm de români ortodocși de pe continentul american, care ar putea să se constituie în noi parohii. De aceea, socotim că ideea unora de a se crea o Mitropolie românească cu trei eparhii sufragane (o Arhiepiscopie și două Episcopii), care să-și păstreze identitatea și caracterul specific, în legături canonico-tradiționale cu Biserica-mamă, ar fi soluția cea mai potrivită, care să ducă la reconcilierea și unificarea diasporei românești din America.

Alte lucrări consultate (în ordine cronologică)

1. Nicolae Iorga, *Americanii și românii din America. Note de drum și conferințe*, București, 1928, 127 p.
2. Pr. Trandafir Scorobeș, *Raport asupra misiunii în America*, Sibiu, 1929, 35 p.
3. Veniamin Pocitan Ploieșteanul, *Biserica Ortodoxă Românească din America (The Romanian Orthodox Church of America)*, București-Cernica, 1937, 112 p.
4. Policarp Morușca, *Episcopia misionară și românii din America*, în BOR, an. LVIII, 1940, nr. 7-8, p. 538-557.
5. Policarp Morușca, *Românii din America*, în vol. *Omagiu Înalt Prea Sfinției sale dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorire*, Sibiu, 1940, p. 601-609.
6. Ion Casian (= Liviu Stan), *Românii din America și viața lor religioasă*, în BOR, an. LXVIII, 1950, nr. 11-12, p. 588-602.
7. *Romanian Orthodox Church in America, Fifty Years of Jakson*, 1959.
8. Pr. dr. Ștefan Slevoacă, *Biserica Ortodoxă Română în America de Nord*, în BOR, an. XC, 1972, nr. 7-8, p. 856-861.
9. Stelian Popescu, *Emigrația română în America de Nord până la primul război mondial*, în „Apulum”, Alba-Iulia, IV, 1977, p. 479-496.
10. *Historical Anniversary Album, 1929-1979*, Jakson, 1979, 128 p.
11. Gerald Bobango, *The Romanian Orthodox Episcopate of America: The First Half Century, 1929-1979*, Jakson, Michigan, 1979.
12. Stelian Popescu-Boteni, *Relațiile între România și S.U.A. până în 1914*, Cluj-Napoca, 1980.
13. Dr. Antonie Plămădeală, *Permanențe românești în S.U.A. și Canada*, în vol. *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1981, p. 399-413.
14. Traian Lascu, *Valerian*, Madison Heights, Michigan, 1984.
15. Pr. prof. Aurel Jivi, *Contribuții la istoria relațiilor ecumenice româno-americane*, în ST, an. 36, 1984, nr. 7-8, p. 482-493.
16. Pr. prof. Aurel Jivi, *Începuturile vieții bisericești la românii ortodocși din America*, în volumul omagial închinat mitropolitului Antonie: *Teologie, slujire, ecumenism*, Sibiu, 1996, p. 282-294.
17. Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Mărturii documentare privitoare la „diaspora” românească din Statele Unite la începutul secolului al XX-lea*, în același volum, p. 383-394.
18. Bogdan Grigore, *Bibliografie istorică. Emigrarea românilor transilvăneni în S.U.A., reflectată în „Telegraful român”*, în „Clio. Revistă de cultură și informație istorică”, Sibiu, 2001, p. 18-28.
19. Preot Remus Grama, *Contribuții la reluarea legăturilor dintre cele două Arhiepiscopii Ortodoxe Române din S.U.A. înainte și după 1990*, în vol. *Slujitor al Bisericii și al neamului*, închinat pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, Cluj-Napoca, 2002, p. 648-656.

20. Acte inedite din Arhiva Mitropoliei Sibiului, referitoare la perioada de început.
21. *Album aniversar*, publicat de Episcopia Ortodoxă Română din America, Detroit, 1954, 184 p. (un scurt istoric la p. 9–61, întocmit de episcopul Valerian).
22. Reportaje din BOR, mai ales după 1966, privind alegerea episcopului Victorin și vizitele diferitelor delegații sinodale române în America.
23. Articole publicate în calendarele și ziarele eparhiale „Solia” (mai ales cele din 1990 și 1994) și „Credința”.

Autocefalie, Patriarhie, Slujire sfântă, București, 1995, p. 301–331.

CONTRIBUȚIA BISERICII DIN TRANSILVANIA LA CREAREA ȘI ACTIVITATEA ASTREI

Lupta purtată de reprezentanții „iluminismului românesc” din secolul al XVIII-lea pentru obținerea de drepturi național-politice – inclusiv recunoașterea românilor ca a patra națiune, egală în drepturi cu celelalte trei, luptă care a culminat cu celebrul *Supplex Libellus Valachorum* din 1791 – a mers paralel cu lupta pentru emanciparea poporului român prin cultură. Prin lucrările lor cu caracter istoric și lingvistic, acești reprezentanți ai luminismului de la noi au căutat să dovedească originea latină a poporului și a limbii române, precum și continuitatea acestui popor pe teritoriul fostei Dacii.

Dar formarea unei culturi naționale proprii se putea face – în context general european – și prin crearea de societăți literare și culturale românești, așa cum aveau alte popoare din jurul nostru. Lipsa unei astfel de societăți a fost sesizată încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea de către medicul oculist Ioan Piuariu-Molnar, care propunea, în 1789, să se creeze Societatea Literațiilor din Sibiu, în vederea tipăririi unui ziar românesc. Peste câțiva ani, în 1795, tot el a încercat să înființeze așa-numita Societate Filozoficească a Neamului Românesc din Mare Principatul Ardealului, care să cuprindă „preoți, învățători, toți supuși Bisericii Răsăritului, doctori, filozofi, istorici și alți mai mulți învățați la număr”. Proiecta, de asemenea, să se tipărească o „bibliotecă” (colecție) cu „vestiri filozoficești și moralicești, manufacturi neguțătorești, științi și regule dieteticești”, cu biografiile voievozilor munteni și moldoveni, cu „istoria românilor pe larg, culeasă din cele mai vechi adevărate istorii”, precum și „alte deprinderi ale lumii, vrednice a le ști”¹.

În 1821 se proiecta – la Brașov – înființarea unei societăți literare, în scopul sprijinirii învățământului românesc, editarea unei gazete și promovarea literaturii în limba română. Inițiatorii ei au fost cărturarii munteni Nicolae și Iancu Văcărescu, lordache și Dinicu Golescu, Ion Câmpineanu, Scarlat Rosetti, Ioan Heliade Rădulescu, precum și brașovenii Vasile Popp și Ioan Barac. În anul 1836 s-a reluat ideea înființării unei astfel de societăți, de către muntenii Ioan Heliade Rădulescu,

¹ D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 280; Mircea Popa, *Ioan Piuariu-Molnar*, Cluj-Napoca, 1976, p. 61–62.

Cezar Bolliac, bănăţeanul Eftimie Murgu și ardelenii George Barițiu și Timotei Cipariu. Dar intențiile lor se transpun în faptă – parțial – abia în anul 1839, când s-a înființat la Paris – sub conducerea lui Ion Câmpineanu – Societatea pentru Învățătura Poporului Român, ai cărei membri militau pentru atragerea a cât mai mulți tineri români pentru studii în capitala Franței².

În februarie 1845 s-a înființat, la București, Societatea Literară a României, care urmărea, după cum îi arăta și numele, să cuprindă cărțurari din toate „țările românești” existente atunci. Între fondatorii ei se numărau munteni ca Nicolae Bălcescu, C. A. Rosetti, Ștefan Golescu, Ion Ghica, Dumitru Brătianu, C. G. Filipescu, I. Voinescu, Cezar Bolliac, A. G. Golescu, transilvăneanul August Treboniu Laurian, moldovenii ca Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi și Mihail Kogălniceanu. Cu toate idealurile mărețe pe care și le-a propus, Societatea și-a încetat activitatea în anul 1847.

Tot în anul 1845 s-a înființat, la Paris, Societatea Studenților Români, în frunte cu muntenii Ion Ghica, C. A. Rosetti și moldoveanul Scarlat Vârnăv³.

După înăbușirea revoluției din 1848, generația pașoptistă a contribuit la crearea de noi așezăminte culturale. În numeroase orașe din Transilvania se înființează o serie de societăți literare ale elevilor români care studiau în diferite școli maghiare sau germane. De pildă: Societatea Literară a Junimii Române Studioase de la Academia de Drepturi și Arhigimnaziul din Oradea Mare (1851), cu o activitate apreciabilă, Societatea de Lectură a Studenților Români din Satu Mare (1859), Societatea Română de Lectură din Cluj (1860), Societatea de Bibliotecă a Elevilor Români de la Gimnaziul din Baia Mare (1869), Societățile de Lectură ale Teologilor Români din Blaj (1862), din Sibiu (1865), Arad (1867), Gherla (1869), Caransebeș (1868), Societatea Literară a Junimii Studioase de la Gimnaziul Fundațional din Năsăud (*Virtus Romana Rediviva*) în 1870, o serie de alte societăți românești de lectură (unele sub denumirea de „casine”), la Timișoara, Oravița, Caransebeș, reuniuni de cântări și muzică (Lugoj ș.a.), reuniuni învățătoarești, reuniuni de femei, reuniuni de meseriași în diferite părți ale Transilvaniei etc. În aceeași perioadă s-au înființat cunoscutele societăți literare ale studenților români: „Petru Maior” la Budapesta (1862), „România Jună” la Viena (1871) și „Iulia” la Cluj (1872)⁴.

Începând cu deceniul al șaptelea al secolului al XIX-lea, alături de aceste societăți literare, mai ales ale tineretului studios, apar câteva „asociații culturale ținutale”: Asociațiunea pentru Cultura Poporului Român din Maramureș (1861),

² V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 11.

³ I. Lupaș, *Andrei Șaguna și conducătorii „Asociațiunii transilvane” (1861–1922)*, București 1922, p. 8; Cornelia Bodea, *Actions prerévolutionnaires roumaines*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. III, 1965 și V. Maciu, *Un centre révolutionnaire: La Société des étudiants roumains de Paris (1845–1848)*, *ibidem*, 1965; V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 12.

⁴ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 24–43. Pentru activitatea studenților sibieni să se vadă: Mircea Păcurariu, *Câteva aspecte din strădaniile studenților teologi de la Sibiu pentru promovarea limbii române*, în MA, Sibiu, an. VII, 1962, nr. 9–12, p. 642–665 și în lucrarea *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu, 1786–1986*, Sibiu, 1987, p. 209–236.

Asociațiunea Națională Arădeană pentru Cultura și Conversarea Poporului Român (1862) și, în sfârșit: Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, cunoscută sub numele, prescurtat, ASTRA (1861), în jurul căreia se va concentra întreaga viață cultural-națională românească din fosta monarhie habsburgică⁵.

Începuturile Astei sunt cunoscute. Încă din anul 1852, Simion Bărnuțiu și Ioan Maiorescu preconizau înființarea unei „academii”, după tipul universităților apusene, pe când marii revoluționari din 1848, Avram Iancu, Ioan Axente Sever și protopopul Simion Balint, cereau „fundarea unei societăți literare române care va avea de scop cultura și dezvoltarea limbii române și publicarea de cărți folositoare”, după cum informa gazeta „Transilvania”⁶.

A urmat o perioadă de aproape un deceniu de frământări, discuții și corespondențe pentru realizarea proiectatei asociații. Lucrurile încep să se contureze după anul 1859, când a apărut la Arad un fel de almanah literar, intitulat „Muguri”, editat de teologii și elevii români ai liceului de acolo, cu 59 de poezii, fie originale, fie reproduse după alții. Acest almanah a fost aspru criticat în paginile ziarului „Telegraful român” de către cunoscutul cărturar sibian Zaharia Boiu (1834–1903), fapt care l-a determinat pe profesorul Atanasie Șandor din Arad să ia apărarea elevilor săi în paginile aceluiași ziar sibian. La scurt timp, Ioan Pușcariu (1824–1911), un alt distins cărturar transilvănean, mai târziu membru al Academiei Române, se angaja și el în discuție, tot în paginile „Telegrafului”, printr-un articol intitulat *Din Țara Oltului*, arătând că nu elevii și studenții arădeni erau vinovați de versurile slabe din Almanah, ci mai mult „societatea românească, lipsită de biblioteci, muzee și alte instituții culturale”. Din aceste motive, Pușcariu adresa acum un adevărat *apel* către cele trei milioane de români din Imperiul Habsburgic, în vederea înființării unei reuniuni pentru cunoașterea literaturii și a culturii poporului român. „Dacă ne-am aduna – scria el – sub forma asta legală în tot anul, o dată la Brașov, apoi la Săcele, la Zărnești, la Făgăraș, la Sibiu, la Rășinari, la Săliște, la Blaj, la Hațeg și așa mai încolo, unde s-ar găsi niscai cvartire modeste pentru confluenții reuniunii, apoi am trece la Lugoj și prin Lipova cea arsă și la Arad și mai pe urmă la Cernăuți și Suceava, dacă din contribuirea ce-o ar hotărî statutele s-ar forma un fond pentru o bibliotecă română, muzeu român ș.a., dacă literații noștri și mai ales cei începători, mai nainte de a-și da lucrările lor pe mâna fiilor lui Guttenberg, le-ar așterne acestei reuniuni spre o revizuire literară, cred că atunci ne-am putea cunoaște mai întâi slăbiciunile noastre, apoi am putea îndrepta și pe ale tinerilor mai cu datornică cruțare, fără să aibe scârbe, fără de a-i descuraja și a-i desmâna poate pentru totdeauna de la literatură”⁷...

La apelul lui Ioan Pușcariu din 20 martie 1860, au răspuns o serie de alți intelectuali români. Încurajat de succes, el publică un nou articol în paginile „Telegrafului român”, cu același titlu: *Din Țara Oltului*, făcând, de data aceasta,

⁵ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 43–58.

⁶ *Ibidem*, p. 59–62 și I. Lupaș, *op. cit.*, p. 9–10.

⁷ TR, nr. 12 din 20 martie 1860.

propuneri concrete în vederea înființării asociației, care va lua naștere pe bază de statute, va avea un loc stabil, un fond realizat din contribuția membrilor, o administrație proprie, se va întruni anual la un loc hotărât de adunarea precedentă⁸.

Tot atunci, tânărul jurist Ioan Rațiu (1828–1902), viitorul președinte al Partidului Național Român din Transilvania, a alcătuit un memoriu în vederea obținerii aprobării pentru funcționarea legală a proiectatei asociații. A fost înaintat guvernatorului Transilvaniei, Lichtenstein, la 10 mai 1860, de către Andrei Șaguna (1808–1873), episcopul ortodox al Ardealului. În acest memoriu se preciza că noua societate va avea denumirea de Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, având drept scop „lășirea culturii populare și înaintarea literaturii cu puteri unite”. Printre cei 171 de semnatari apar nume bine cunoscute în istoria culturii românești, ca mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu din Blaj, episcopul Andrei Șaguna, Ioan Pușcariu, Timotei Cipariu, George Barițiu, Pavel Vasici, Ioan Axente Sever, Iacob Bologa, Gavriil Munteanu, precum și alții mai puțin cunoscuți, profesori, juriști, preoți, meseriași, negustori, țărani⁹.

Guvernatorul a dat un răspuns lui Șaguna abia la 12 iulie 1860, arătând că înainte de a permite adunarea solicitată, era nevoie ca autoritățile să cunoască, măcar în linii mari, un proiect de statut al viitoarei asociații.

După primirea acestui răspuns, Andrei Șaguna s-a adresat lui Ioan Pușcariu, George Barițiu și Timotei Cipariu, rugându-i să elaboreze fiecare câte un proiect de statut. Din aceste trei proiecte, Șaguna a întocmit unul singur, pe care l-a înaintat guvernatorului Lichtenstein.

Primindu-se apoi aprobarea pentru întrunirea unei adunări „constituante”, tot Șaguna a convocat la Sibiu, pentru ziua de 9/21 martie 1861, pe cei 171 de semnatari ai petiției din 10 mai 1860. Adunarea s-a deschis în clădirea Institutului Teologic-Pedagogic de atunci, sub conducerea episcopului Andrei Șaguna. El a deschis adunarea printr-o însuflețită cuvântare, în care spunea, între altele: „[...] din parte-mi mă oblig că voi sprijini scopul Asociațiunii noastre, încât va sta în puterile mele, căci aș fi norocos a auzi sunetele dulci ale limbii mele materne, care de străini nu s-au învrednicit de atențiune, însă acelea cu atât mai scumpe sunt inimii mele”¹⁰.

În continuare – în zilele de 10–12 martie 1861 –, adunarea a discutat și aprobat proiectul de statut întocmit de Șaguna, pe baza celor prezentate de I. Pușcariu, T. Cipariu și G. Barițiu. Se preciza că scopul noii Asociații era „[...] înaintarea literaturii române și a culturii poporului român în deosebitele ramuri, prin studiul, elaborarea și edarea de opuri, prin premii și stipendii pentru diferite specialități de știință și artă și alte asemenea”. Adunarea s-a încheiat printr-o cuvântare a lui George Barițiu, în care mulțumea lui Șaguna „pentru ostenele și sacrificiile ce ați

⁸ TR, nr. 19 din 1/13 mai 1860. Asupra acestor chestiuni vezi și cele publicate de Ioan Pușcariu în broșura: *Reminiscențe din anul 1860*, de Un contemporan, Sibiu, 1897, passim.

⁹ *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, Tipografia Diecezană, 1862, p. 3–10.

¹⁰ *Ibidem*, p. 47–48 (întreaga cuvântare, la p. 37–48).

binevoit, precum în nenumărate [alte] cazuri, așa și cu ocaziunea aceasta a le aduce în cauza națiunii”, rugându-l să se ocupe – în continuare – de problema Asociației până la deplina ei constituire¹¹.

Statutul aprobat de adunarea constituantă a fost înaintat, tot de Șaguna, Curții imperiale din Viena¹².

Primind aprobarea, a convocat prima adunare generală a Asociației, la Sibiu, pentru ziua de 23 octombrie (4 noiembrie) 1861, la care erau invitați „toți inteligenții [intelectualii, n.n.] națiunii noastre care voiesc a fi membrii «Asociațiunei»”.

Prima adunare generală a Astei marchează începutul rodniciei activității a acestui nou așezământ de cultură românească, cu sediul în Sibiu. În cuvântarea de deschidere, Șaguna preciza că „Asociațiunea are o problemă pe cât de nobilă, frumoasă și unică în felul său, astăzi, în întreaga noastră națiune din toate părțile..., pe atât și de serioasă și grea, pentru că cere o perseverență de fier și un sacrificiu din inimă. Deși Asociațiunea noastră este cea dintâi în felul său la noi, totuși, vocea trecutului va spune că pe lângă aceea că până acum n-am avut nici o Asociațiune formată și din partea statului recunoscută și aprobată..., totuși, au fost bărbați români singuratici care prin scrierile lor și edarea acelora la lumină s-au meritat prea mult pe terenul literaturii române și cultivarea poporului. Astfel de bărbați naționali binemeritați pentru cultura literaturii române și cultivarea poporului am avut noi și până acum și îi avem și astăzi, pretutindeni pe unde se află națiunea noastră. *Așadară aducerea aminte de acești bărbați români binemeritați recomand eu Asociațiunii*”.

La cuvântarea lui Șaguna a răspuns distinsul cărturar Timotei Cipariu (1805–1887), subliniind însemnătatea limbii în viața poporului român, „teaur mai scump decât viața, teaur care, de l-am fi pierdut, de l-am pierde, de vom suferi [îngădui, n.n.] vreodată ca cineva, cu puterea, cu înșelăciunea sau cu momelile să ni-l răpească din mâinile noastre, atunci mai bine să ne înghită pământul de vii; să ne adunăm de la părinții noștri cu acea mângâiere că nu am trădat cea mai scumpă ereditate, fără de care nu am fi demni de a ne numi fiii lor: limba românească”¹³.

Chiar în ședința de constituire s-a strâns un fond de 5 600 de florini, de la 212 membri, cele mai însemnate sume oferindu-le cei doi arhieri: mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu de la Blaj (2 000 fl.) și episcopul Andrei Șaguna de la Sibiu (1 050 fl.).

În ședința a doua și a treia a fost ales comitetul de conducere al Asociației. Președinte a fost ales Andrei Șaguna, vicepreședinte Timotei Cipariu, iar secretar George Barițiu. Tot atunci au fost aleși: secretarul II (protopopul Antonie Veștemean din Sibiu), controlorul (Ioan Pinciu din Rășinari), arhivarul-bibliotecar (Visarion Roman) și alți 17 membri în comitet (între care Ilie Măcelariu, dr. Pavel Vasici, Ioan Axente Sever, preotul Sava Popovici din Rășinari, profesorii Nicolae Popea din Sibiu, Gavriil Munteanu din Brașov).

¹¹ *Ibidem*, p. 93–101: statutele aprobate.

¹² *Ibidem*, p. 36.

¹³ *Ibidem*, p. 80–90.

S-au ales atunci și o serie de „membri onorari”, recrutați dintre cărturari români din diferite „țări”, între care: Aron Florian, Simion Bărnăuțiu, Damaschin Bojâncă, August Treboniu Laurian, Ioan Maiorescu, Alexandru Papiu Ilarian, Aron Pumnul, Petru Suci, deci profesori transilvăneni care activau dincolo de Carpați, apoi profesorul George Fontanin din Craiova, principele Bibescu-Brâncoveanu din București, Nicolae Jiga din Oradea, Constantin Hurmuzaki din Iași, Zenovie Constantin Pop din Viena, fiul cunoscutului mecena sibian Hagi Constantin Pop, Scarlat Rosetti din București, frații arhieriei Neofit și Filaret Scriban din Iași etc. Au fost aleși și câțiva cărturari maghiari, ca Gheorghe Csáki, „pentru meritele câștigate prin ajutoarele făcute școlilor și literaturii române”, Aurelian Kecskemeti, „redactor în Pesta, pentru favorirea limbii române”, E. J. Tkaloz, redactorul ziarului „Ost und West” din Viena.

Ultima ședință a avut loc în ziua de 26 octombrie/7 noiembrie 1861, când s-a hotărât ca Asociația să ofere 10 burse unor studenți merituoși pentru anul școlar 1861/62, să se facă un sigiliu și altele. Episcopul Andrei a oferit o cameră în incinta Institutului Teologic-Pedagogic sibian pentru cancelaria, arhiva și biblioteca tinerei Asociații. Tot el a rostit cuvântul de închidere, cu îndemnul: „Să ne mai întâlnim la masa mamei noastre comune; să ne îndulcim de limba, naționalitatea și de toate câte sunt ale românului”¹⁴.

A doua adunare generală prezidată de Andrei Șaguna a fost cea de la Brașov, ținută spre sfârșitul lunii iulie 1862, la care au participat peste 800 de persoane. În cuvântul său de deschidere, vorbea despre însemnătatea limbii și a culturii naționale, declarând că poporul român „nimic mai mult și mai puțin nu dorește, decât aceea ca să rămână în viața sa națională, adică în viața limbii sale și prin aceea ca prin mijlocul cel mai sigur să întemeieze și să lățească cultura și prosperitatea națională și patriotică, precum o vede aceasta la celelalte *națiuni surori compatrioate*...” Își exprima în cuvinte entuziaste mulțumirea pentru faptul că a contribuit la fondarea Asociației, prezicându-i un viitor strălucit, încât „literatura, școalele și instituțiile literare, ca unicele mijloace de cultură națională, le vom vedea și la noi în stare înfloritoare; satele și orașele române înaintate, și nu vor trece multe zeci de ani și vom vedea acolo grădini și holde frumos cultivate, bogate de pomi fructiferi, unde până ieri-alaltăieri erau numai pălămide și alte ierburi sălbatice; nu vor trece multe zeci de ani și ne vom bucura văzând economia națională la plugarii noștri, înflorirea artelor și a tot felul de măiestrii la românii noștri, pe scurt, nu vor trece multe zeci de ani și națiunea română va fi regenerată și întinerită în puterile sale intelectuale, industriale și materiale, pentru că națiunea este setoasă după cultură și luminare, iar membrii acestei Asociațiuni nu vor cruța nici un sacrificiu ce ar condiționa un viitor mai fericit și propășire națională”¹⁵.

Un fapt de mare însemnătate legat de această Adunare generală a fost deschiderea unei expoziții cu produse ale „industriei casnice” românești. A fost

¹⁴ *Ibidem*, p. 49–90: procesele verbale, lista membrilor, cuvântările.

¹⁵ Din broșura *A doua Adunare generală a „Asociațiunii transilvane”*, Sibiu, 1862, p. 36–38.

prima expoziție de acest gen la românii din Transilvania, poate chiar la românii de pretutindeni.

În ședințele acestei Adunări generale s-au citit disertații în problema ortografiei de către George Barițiu, Gavriil Munteanu, Timotei Cipariu și Ioan Pușcariu. Tot acum au fost premiate – cu 50 de florini – poeziile lui Andrei Mureșanu (1816–1863), autorul cunoscutului imn *Deșteaptă-te române*, strânse în volum și publicate la Brașov. Cu acest prilej, președintele, justificând faptul că premiul oferit era destul de modest, dată fiind starea materială precară a Asociației, preciza că „la acest neînsemnat premiu se adaugă altul, foarte mare, premiul moral și cred că explic simțămintele și convigerile Adunării, poftind d-lui Andrei Mureșanu a avea tăria trupească ca vârful Surului și Măgura Codlei”¹⁶.

Tot acum au fost acordate burse pentru studenți, în valoare de 1 200 de florini, la care se adăugau 200 de florini pentru „doi tineri români calificați în vreo meserie și cari voiesc a se face măiestri”, 100 de florini ca premiu „pentru cea mai bună carte despre înaintarea economiei de câmp și a pomăritului între români”; alți 100 de florini pentru un român „care va învăța arta stenografică și va da chiar în viitoarea adunare generală probe despre a sa capacitate și istețime”.

În cadrul acestei adunări generale, se începe diversificarea preocupărilor membrilor Astrei, prin înființarea celor trei secții: filologică, istorică și de științe fizico-naturale. Secția de filologie era condusă de Timotei Cipariu, ca președinte, preoții profesori Ioan Micu Moldovan și Grigorie Silași (pe atunci în Viena) membri; secția istorică avea ca președinte pe George Barițiu, iar Iosif Hodoș și Ioan Antonelli membri; secția de științe fizico-naturale era condusă de dr. Pavel Vasici, cu următorii membri: Alexandru Bohățel, Ananie Trâmbițaș, Ștefan Pop, dr. N. Stoide, dr. Artemiu Alexi și I. Mărculețiu¹⁷. Tot așa vor fi împărțite peste câțiva ani și secțiile viitoarei Societăți Academice Române din București, devenită Academia Română. În 1900 s-au adăugat alte două secții: școlară și economică.

Adunarea a ales și câțiva noi membri onorari, ca Alexandru Odobescu, C. A. Rosetti, George Sion, Nicolae Ionescu, Grigorie Nanu, participanți la lucrări, precum și pe Mihail Kogălniceanu, geograful E. Bieltz, directorul gimnaziului săsesc din Brașov, Kratky ș.a.¹⁸. Adunarea s-a încheiat, și de data aceasta, prin însuflețitele cuvinte ale președintelui Șaguna¹⁹.

Următoarele adunări generale au avut loc la Blaj (1863), Hațeg (1864) și Abrud (1865). Din motive independente de voia sa, Șaguna n-a putut lua parte la acestea, lucrările fiind prezidate de vicepreședintele Timotei Cipariu. De fiecare dată, Cipariu și-a exprimat dorința de a-l vedea din nou pe Șaguna conducând lucrările adunărilor generale, „cu toată energia îndătinată și cu toată însuflețirea ce

¹⁶ *Ibidem*, p. 20.

¹⁷ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 77.

¹⁸ *Ibidem*, p. 68. Cf. și relatările lui Al. Odobescu, în *Opere complete*. Ediție critică publicată sub îngrijirea prof. univ. Al. Dima, vol. II, București, 1967, p. 237–255.

¹⁹ *A doua Adunare...*, p. 31.

știa insufla în inimile tuturor”. La adunarea de la Hațeg, s-a reînnoit mandatul lui A. Șaguna ca președinte, T. Cipariu ca vicepreședinte și G. Barițiu ca secretar.

Cea de a șasea Adunare generală a Asociației s-a ținut la Alba-Iulia, în zilele de 28 și 29 august 1866, sub conducerea lui Șaguna, devenit între timp arhiepiscop al Sibiului și mitropolit al Ardealului. După mulțumirile de rigoare adresate lui Cipariu, pentru „deosebita dexteritate” cu care a condus lucrările ultimelor trei Adunări, Șaguna a dezvoltat în fața participanților o temă deosebit de interesantă, despre valoarea morală și socială a muncii, arătând că „fără muncă pricepută și stăruitoare nu poate înainta cultura unui popor, nici onoarea și aprecierea lui în societatea civilă”²⁰.

Aceasta a fost ultima adunare generală condusă de Andrei Șaguna. La viitoarea adunare, ținută la Cluj, în august 1867, a fost ales ca președinte Vasile Pop, iar ca vicepreședinte, în locul lui T. Cipariu, directorul Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, Ioan Hannia; secretar a rămas tot G. Barițiu. Drumul trasat de primul președinte a fost continuat de urmașii săi, până în 1948.

Aportul lui Andrei Șaguna la fondarea și conducerea Astrei a fost unanim apreciat de contemporani și de urmași. De pildă, Timotei Cipariu rostea cuvinte de recunoștință și apreciere cu ocazia primei adunări generale de la Sibiu, din 1861, de care am amintit mai sus. Iar mai târziu, distinsul cărturar și academician Andrei Bârseanu (1858–1922), vicepreședinte (în 1905), apoi președinte al Astrei (între 1911 și 1922), spunea: „[...] un bărbat providențial a fost Șaguna pentru Asociația noastră, căruia avem a-i mulțami o parte însemnată din înfăptuirea ei, îndrumările cele mai prețioase pentru viitorul ei... Cuvine-se, deci, să-i fim în veci recunoscători, cuvine-se ca figura lui bărbătească să o avem pururea înaintea ochilor noștri sufletești, iar învățăturile lui înțelepte să le avem totdeauna de îndreptar în lucrările Asociației noastre. Dar lucrările săvârșite de Șaguna în interesul însoțirii noastre culturale sunt numai un episod din activitatea uriașă și binecuvântată dezvoltată de acest bărbat epocal spre binele și înaintarea neamului nostru românesc – un episod, însă, care stă în strânsă legătură cu întreaga ființă sufletească și cu întreagă vrerea, atât de puternică, a acestui om în adevăr extraordinar”²¹.

Arătăm mai sus că în adunarea de la Cluj (1867), în locul lui Șaguna a fost ales ca președinte juristul Vasile Pop (1867–1875). Locul lui Cipariu a fost luat de Ioan Hannia, directorul Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, înlocuit apoi cu Iacob Bologa, în 1870, care, între 1875 și 1877 a urmat ca președinte, apoi din nou ca vicepreședinte. Din 1877 până în 1887, Asociația a avut în frunte pe marele cărturar, canonicul Timotei Cipariu – membru al Academiei Române –, deși majoritatea adunărilor generale au fost conduse de vicepreședintele Iacob Bologa. Din 1888 până la moartea sa, în 1893, Asociația a avut ca președinte pe George

²⁰ Cf. Broșura *Protocol despre a VI-a Adunare generală a Asociațiunii transilvane*, Sibiu, 1866, p. 18–24. Amănunte asupra începuturilor Asociației vezi și în „Transilvania”, an. XLII, nr. 4, 1911 (număr jubiliar, cu studii semnate de Andrei Bârseanu, Ioan Lupaș, ș.a.).

²¹ Andrei Bârseanu, *Vorbire de deschidere la Adunarea generală a Asociației, în Sibiu, la 12 octombrie 1909*, în „Transilvania”, an. XL, nr. 5, 1909, p. 376–377.

Barițiu, care, timp de 28 de ani, a fost secretarul ei. Din 1866 fusese ales membru al Societății Academice Române, apoi președinte al secției istorice, iar în ultimul an al vieții președintele Academiei Române.

În aceeași perioadă a activat ca vicepreședinte arhim. Ilarion Pușcariu, vicarul Arhiepiscopiei Sibiului (1888–1901), în 1888 a fost ales ca vicepreședinte Nicolae Popea, viitorul episcop de Caransebeș, dar n-a fost recunoscut de Guvernul din Budapesta. Din 1894 până în 1901 a activat ca președinte canonicul Ioan Micu Moldovan de la Blaj, membru al Academiei Române. I-a urmat băănățeanul Alexandru Mocioni (1901–1904), vicepreședinte fiind Iosif Sterca Șuluțiu (1901–1904), care a fost ales președinte, între 1904 și 1911. În 1904 a fost ales ca vicepreședinte Andrei Bârseanu, profesor la Gimnaziul „Andrei Șaguna” din Brașov, urmând și el ca președinte din 1911 până la moarte (1922); ca vicepreședinte a funcționat acum Vasile Suci (1911–1919), viitorul mitropolit al Blajului.

Ca secretari și redactori ai revistei „Transilvania” au funcționat un timp preoții și profesorii de teologie din Sibiu: Ioan Popescu (1889–1891) și Zaharia Boiu (1892–1895), apoi Cornel Diaconovici (1895–1906), Octavian Goga (1906–1914). Ca secretari II au funcționat, între alții, dr. Daniil Popovici-Barcianu (1881–1887), dr. Ioan Crișan (1887–1893) și Vasile Bologa (1894–1897); ca bibliotecari Nicolae Cristea (1865–1870), Ioan Crișan (1883–1888) și Petru Șpan (1892–1893), toți profesori la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu (V. Bologa pentru scurt timp) și alții²².

Câteva date din prodigioasa activitate a Astei vor contura și mai bine rolul pe care l-a îndeplinit ea în viața poporului român din Transilvania, mai ales până în 1918. În ce privește organizarea, Asociația avea ca organ executiv Comitetul central („stătătoriu”), format din 12 membri, care ținea ședințe lunare. El stabilea și organiza buna desfășurare a programului științific și de culturalizare a maselor, pe baza statutelor și a hotărârilor luate de adunările generale. Conducerea propriu-zisă era încredințată la șapte „oficanți”: un președinte, un vicepreședinte, un secretar prim, un secretar II, un bibliotecar-arhivar, un casier și un controlor, aleși pe o perioadă de trei ani, cu dreptul de a fi realeși.

Adunările generale se țineau în fiecare an, în diferite orașe ale Transilvaniei: Cluj (1867), Gherla (1868), Șomcuta Mare (1869), Năsăud (1870), Sebeș (1872), Deva (1874), Reghin (1875), Blaj (1877), Sighișoara (1879), Turda (1880), Sibiu (1881), Dej (1882), Brașov (1883), Orăștie (1884) Gherla (1885), Alba-Iulia (1886), Sibiu (1887), Abrud (1888), Făgăraș (1889), Reghin (1890), Hațeg (1891), Sibiu (1892), Năsăud (1893), Sebeș (1894), Lugoj (1896) – prima în Banat –, Mediaș (1897), Beiuș (1898), Deva (1899), Băile Herculane (1900), Sibiu (1901), Oravița (1902), Baia Mare (1903), Timișoara (1904), Sibiu (1905), Brașov (1906), Bistrița (1907), Șimleul Silvaniei (1908), Sibiu (1909), Dej (1910), Blaj (1911), Sibiu (1912), Orăștie (1913) ș.a. La ele puteau participa membrii fondatori (cei care depuneau cel puțin 200 de fl.), membrii ordinari (cei care plăteau 5 fl. pe an), cu drept de vot deliberativ, apoi membrii corespondenți (aleși de adunarea

²² Cf. Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 27–60.

generală, la propunerea președintelui, dintre cei care contribuiau cu scrisul lor la programul Astrei) și membrii onorari (cei care aduceau contribuții deosebite la propășirea Astrei, cu drept de vot consultativ). Între cei din urmă s-au numărat o serie de personalități din vechea Românie și chiar din alte țări ale Europei. Scopurile înalte urmărite de Asociație au atras de la bun început numeroși membri. În primul an erau 17 membri fondatori, 19 pe viață și 709 ordinari; în 1909 cifra lor totală era de 1 980, iar în 1914 de 10 300! Toate fondurile Astrei s-au constituit numai din cotizațiile membrilor sau din donații, căci ea nu se bucura de nici un sprijin din partea statului austro-ungar.

Dintre adunările generale – adevărate sărbători românești –, reținem pe cea de la Blaj, din 1911, cu ocazia sărbătoririi semicentenarului Astrei, cu 30 000 de participanți. Au fost de față atunci cei doi mitropoliți, Ioan Mețianu, de la Sibiu, și Victor Mihali, de la Blaj, precum și o serie de personalități de peste Carpați (G. Coșbuc, Șt. O. Iosif, V. Eftimiu, I. L. Caragiale, N. Iorga, S. Mehedinți, I. Bianu, Sextil Pușcariu), filologul ceh J. Urban Jarník, gazetari și corespondenți de presă din România, Austria și chiar din Londra. Alături de cuvintele însuflețite ale mitropoliților și ale lui Andrei Bârseanu, au rostit conferințe Octavian Goga și profesorul bănățean Iosif Popovici, un apreciat lingvist. La programul muzical-artistic, condus de compozitorul și dirijorul Iacob Mureșianu, au contribuit artiști de talent, ca Zaharia și Olimpia Bârsan, Aristizza Romanescu, Petre Liciu, veniți de la București, și alții. Cea mai puternică impresie a produs-o, însă, zborul lui Aurel Vlaicu, care simboliza triumful geniului românesc și credința nestrămutată în biruința cauzei naționale.

Din 1868 se înființează „despărțămintele” (filialele) Astrei, în frunte cu câte un subcomitet (în fruntea membrilor dintr-o comună se afla o „agentură”). An de an se creează noi „despărțăminte”, mai ales în localitățile-sedii de protopopiate, în cadrul cărora s-au evidențiat protopopii, precum și unii preoți. Ele au avut un rol însemnat în răspândirea ideilor înaintate în lumea satelor transilvane, prin biblioteci, case culturale, șezători culturale, prelegeri populare, cursuri de alfabetizare, reuniuni agricole, premii pentru încurajarea agriculturii, difuzarea publicațiilor Astrei etc. Din inițiativa și cu sprijinul Astrei se ridică busturi (Sibiu ș.a.) și monumente comemorative (Baia de Criș, Tebea, Alba-Iulia, Mirăslău ș.a.). Se creează fonduri și fundații din cotizațiile membrilor, din tipărirea unor cărți și broșuri, din donații. Anual, s-au acordat burse la elevi și studenți, între ei numărându-se Victor Babeș, G. Bogdan-Duică, Ioan Lupaș, Octavian Goga, I. U. Soricu, Aron Cotruș, Valeriu Bologa, Iuliu Hațeganu.

Sub egida Astrei au fost publicate numeroase lucrări istorice, literare și științifice (de pildă cunoscuta colecție de documente a lui Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele naționale-politice ale românilor de sub coroana ungară* (8 volume, Sibiu, 1902–1915)). Din 1868 până în 1945 a apărut la Sibiu revista „Transilvania” (la început bilunar, apoi de șase ori pe an, mai târziu lunar), în care s-au publicat sute de studii și articole de istorie, documente istorice, literatură, pedagogie, știință, note și recenzii, traduceri din literatura universală etc. Până în

1893 a fost redactată de G. Barițiu, apoi de Ioan Popescu, Zaharia Boiu, Cornel Diaconovici, Octavian Tăslăuanu, Andrei Bârseanu și alții. Paralel cu „Transilvania”, Asociația a mai editat și „Țara noastră” (1907–1910), prima revistă cultural-literară pentru popor, la început sub conducerea lui Octavian Goga, iar din 1908 sub conducerea unui comitet, format din Octavian Goga, Ilarie Chendi și Victor Eftimiu.

Dar cea mai durabilă operă realizată de Astra a fost *Enciclopedia română*, în trei volume, tipărită la Sibiu între anii 1898 și 1904, sub redacția lui Cornel Diaconovici. Au fost antrenați în această lucrare 172 de colaboratori: profesori, publiciști, juriști, preoți, medici, ingineri, agronomi, arhitecți, învățători etc. din Transilvania și de peste Carpați, care au scris aproape 40 000 de articole²³. Ideea publicării unui dicționar al limbii române a fost preluată și realizată de Academia Română.

Tot sub egida Astei au văzut lumina tiparului și câteva colecții: „Biblioteca populară” (1891), una dintre cele mai răspândite colecții din Transilvania, cu peste o sută de broșuri, cu caracter literar, istoric și mai ales economic, pentru țărani (tirajul fiecăreia era de 15 000 de exemplare); „Biblioteca tineretului”, cu o serie de broșuri destinate elevilor și tineretului (s-au publicat părți din operele lui C. Negruzzi, V. Alecsandri, I. Creangă, P. Ispirescu, M. Sadoveanu, O. Goga, I. Al. Brătescu-Voinești, I. Agârbiceanu ș.a.); „Biblioteca profesiunilor industriale”, care urmărea publicarea unor broșuri și cărți tehnice.

Încă din 1861 s-a înjghebat o modestă bibliotecă într-o cameră, la Institutul Teologic-Pedagogic (primul bibliotecar a fost Visarion Roman). Prin donații de la diferite persoane și instituții, biblioteca a sporit mereu, încât în 1918 avea 18 024 de opere în 22 158 de volume. Între donatori s-au numărat: Timotei Cipariu, George Barițiu, Iosif Hodoș, Simion Manguica și alți cărturari, dar mai ales Academia Română, care își trimitea la Sibiu toate publicațiile. După 1868 se înființează și biblioteci ale „despărțămintelor”; în 1911 erau 440, în 1914 numărul lor a ajuns la 600. Și toate acestea s-au făcut din colecte și strădanii comune, fără vreun sprijin din partea statului ori a cercurilor conducătoare.

Între realizările de seamă ale Astei se numără și expozițiile: în 1862 la Brașov, în 1881 la Sibiu, în clădirile Mitropoliei (atunci a participat cu exponate și Școala de Fete a Azilului „Elena Doamna” din București) și în 1905, tot la Sibiu. Încă din 1861, Barițiu propusese să se înființeze un muzeu, propunere care a fost mereu în atenția președinților și a adunărilor generale. Abia în anii 1903–1905 Asociația a reușit să ridice o clădire proprie, în centrul Sibiului (Biblioteca Astra de azi), cu săli pentru bibliotecă, muzeu și conferințe. Muzeul avea patru secții: etnografică, istoric-culturală, literară și artistică. Inaugurarea s-a făcut în 1905, o dată cu expoziția, cu prilejul celei de a 44-a Adunări generale. A fost o adunare impresionantă, cu mii de participanți.

²³ Mircea Stoia, *Semnificația națională a primei Enciclopedii române editate de Astra*, în vol. *Repere sibiene*, III, Sibiu, 1982, p. 267–295.

Menționăm și faptul că Astra a sprijinit, în tot decursul existenței sale, școlile românești din Transilvania. Se acordau ajutoare anuale școlilor din Sibiu, Blaj, Gherla, Cluj, Câmpeni, Șimleu ș.a., burse pentru mulți elevi de la gimnaziile, școli reale și comerciale, pentru studenți în medicină, drept ș.a. În 1886 a înființat prima „școală civilă de fete” din Sibiu – cu internat – având ca directori pe profesorul dr. Daniil Popovici-Barcianu (1876–1887), urmat de Ioan Popescu (1888–1891), dr. Ioan Crișan (1891–1893), toți profesori la Institutul Teologic-Pedagogic, urmași de dr. Vasile Bologa (1893–1919), tot teolog și preot²⁴. Numeroase cursuri de alfabetizare se desfășurau tot sub îndrumarea „despărțămintelor” Astei, mai precis sub a preoților și învățătorilor confesionali. În timpul primului război mondial, a trimis pe front și în spitale mii de abecedare și broșuri pentru soldații români care au fost înrolați în armata austro-ungară. Nu trebuie trecute cu vederea numeroasele propuneri ale Astei de înființare a unei universități românești, lucru ce se va realiza abia în 1919.

Din toate acestea, rezultă că Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român din Transilvania a avut un rol hotărâtor în promovarea limbii și a culturii românești, în condițiile opresiunii maghiare, după crearea statului dualist Austro-Ungar, în 1867²⁵.

Prin toate acestea, ca și prin multiplele legături pe care le-a întreținut cu cărturarii de dincolo de Carpați, Astra a avut o contribuție deosebită la pregătirea marelui act al unirii tuturor provinciilor românești, la 1 decembrie 1918.

În noile condiții politico-sociale create după realizarea unității noastre de stat, Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român din Transilvania și-a continuat lucrarea culturală, deși în condiții cu totul diferite față de cele din trecut. S-au creat acum o serie de asociații cu caracter cultural, în întreaga țară, care de multe ori și-au manifestat ostilitatea față de Asociația transilvană. În pofida dificultăților și a greutăților financiare, Astra și-a continuat activitatea, sub conducerea președinților: Vasile Goldiș (1862–1934), cunoscutul om politic, între anii 1923 și 1932, urmat de dr. Iuliu Moldovan (1882–1966), profesor la Facultatea de Medicină din Cluj și membru corespondent al Academiei Române, între anii 1932 și 1947, și apoi a episcopului dr. Nicolae Popoviciu de la Oradea (1947–1948). Primul președinte al Astei fusese un episcop, Andrei Șaguna, devenit apoi mitropolit, iar ultimul tot episcop, Nicolae Popoviciu, care, dacă vremurile nu i-ar fi fost potrivnice, ar fi ajuns și el mitropolit.

În această perioadă s-au organizat câteva „regionale” ale Astei, în Basarabia (1927), Dobrogea (1927) și Banat (1937).

²⁴ A se vedea dr. Vasile Bologa, *Școala civilă de fete cu internat a Asociațiunii. Istoricul înființării și dezvoltării în cei dintâi 25 de ani*, în „Transilvania”, nr. 4, 1911, p. 411–456.

²⁵ Asupra rolului ei până în 1918, vezi dr. Antonie Plămădeală, *Asociațiunea, „un reazem al naționalității române”*, în vol. *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1981, p. 338–348.

Reprezentanții Astei au participat la „Serbările înfrățirii culturale de la București” (31 mai, 1 și 2 iunie 1924), fiind primiți la Academia Română, la Universitatea Populară „Nicolae Iorga” din Vălenii de Munte; tot în 1924 (30–31 august și 1–3 septembrie) Astra a participat la serbările prilejuite de împlinirea a 100 de ani de la nașterea lui Avram Iancu (Țebea, Muntele Găina, Vidra, Câmpeni și Cluj).

Acum au activat în cadrul Astei o serie de personalități ale vieții culturale, bisericești și politice ale românilor transilvăneni: mitropoliții Nicolae Bălan de la Sibiu, Vasile Suciuc și Alexandru Nicolescu de la Blaj, episcopii Iuliu Hossu și Nicolae Colan de la Cluj, medicul Gheorghe Preda de la Sibiu (ani în șir vicepreședinte), profesorii universitari clujeni Sextil Pușcariu, George Bogdan-Duică, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, Silviu Dragomir, Ioan Moga, Iuliu Hațieganu, apoi Ilie Beu și prof. Silviu Țeposu (un timp vicepreședinte), publicistul Horia Petra-Petrescu, toți trei sibieni, doctorul Eugen Nicoară din Reghin, Tiberiu Brediceanu și mulți alții.

În mod deosebit s-a impus, în cadrul unor adunări generale, mitropolitul Nicolae Bălan, care aborda, în cuvântările sale, chiar și unele probleme de ordin național-politic. De exemplu, în cuvântarea rostită la adunarea de la Sibiu din 26 septembrie 1943, și-a exprimat speranța că războiul se va încheia curând și că hotarele țării se vor restabili, așa cum fuseseră până în 1940²⁶.

S-a continuat șirul adunărilor generale anuale, precum urmează: Sibiu (1920, 1922, 1927, 1928), Oradea (1920), Sighet (1921), Timișoara (1923), Arad (1924), Reghin (1925), Zalău (1926), Turda (1929), Caransebeș (1930), Sfântu Gheorghe (1931), Deva (1932), Brașov (1933), Târgu-Mureș (1934), Satu Mare (1935), Blaj (1936), Timișoara (1937), Abrud (1938). Datorită celui de al doilea război mondial, din 1939 și până în 1947, toate adunările generale – deci nouă la număr – au avut loc la Sibiu; în 1934, 1940 și apoi în 1945 se preconizase, dar fără rezultat, ca o adunare generală să fie convocată la Cluj.

Revista „Transilvania” și-a continuat apariția tot la Sibiu; au apărut studii și articole remarcabile, mai ales cu profil istoric, între anii 1940 și 1945, când revista s-a bucurat de colaborarea profesorilor Universității din Cluj, acum refugiată la Sibiu.

Sub egida Astei și mai ales a „despărțămintelor” ei au apărut o serie de alte reviste și ziare locale: „Revue de Transylvanie” la Cluj (condusă de Silviu Dragomir și D. D. Roșca), „Astra hunedoreană”, „Astra Bihariei”, „Astra Reghin”, „Astra dobrogeană”, „Hotarul” (Arad), „Dacia” (Timișoara) și altele.

S-au organizat o serie de expoziții de țesături, de carte, de fotografii, de pictură, precum și conferințe publice, reprezentații teatrale, concerte de muzică, cursuri de cultură generală și de economie pentru țărani etc.

Ultimele adunări generale s-au preocupat mai mult de probleme administrative. Era firesc să fie așa, datorită războiului și mai ales anilor care au urmat, inclusiv instaurarea regimului totalitar. Încă din 1947 se înregistrează o nejustificată imixtiune a noilor autorități politice în viața Astei. În acel an, de pildă, au fost aleși ca membri de onoare Petru Groza, Lucrețiu Pătrășcanu și Ștefan Voitec.

²⁶ Vol. *Mântuiește Doamne poporul Tău*, Sibiu, 1945, p. 55–58.

În decembrie 1947 a avut loc la Sibiu cea de a 83-a Adunare generală, sub președinția episcopului Nicolae Popoviciu de la Oradea. S-au luat o serie de hotărâri care nu s-au mai putut transpune în faptă.

La 30 octombrie 1948, într-o ședință plenară a Comitetului central al Astei, s-a decis ca ea (cu despărțămintele și cercurile cultural de la sate) să se contopească cu „Sfaturile județene și sătești ale căminelor culturale”; hotărârea era motivată cu „inactivitatea ei și cu pierderea legăturilor cu masele largi populare”.

Ministerul Artelor și Informațiilor a luat act de această dizolvare la 31 decembrie 1948. Tot cu această dată, s-a hotărât ca Biblioteca și Muzeul Asociației să funcționeze, în continuare, sub conducerea unui comitet de 7 persoane, președintele fiind un contabil, iar restul mici funcționari și muncitori. În 1950 și-a încetat activitatea și acest comitet, Muzeul Astra fiind încorporat în Muzeul Brukenthal, iar biblioteca trecută în patrimoniului Sfatului Popular Sibiu.

Prin hotărârea nr. 399 din 14 aprilie 1950 a Consiliului de Miniștri, au fost dizolvate o serie de societăți culturale, între care figura și Astra. În felul acesta, ea și-a încheiat oficial existența după nouă decenii de viață și de neîncetate strădanii în slujba culturii românești²⁷.

După 1990, Astra s-a reînființat, încât începe o etapă nouă în viața ei, care, desigur, la timpul convenit, va atrage atenția cercetătorilor.

MA, an. 31, 1986, nr. 5, p. 120–128.

²⁷ Amănunte despre activitatea Astei în perioada interbelică, la Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura și cultura poporului român (Astra) și rolul ei în cultura națională (1861–1950)*, Cluj-Napoca, 1986, îndeosebi p. 48–146.

„TELEGRAFUL ROMÂN”, CEL MAI VECHI ZIAR DIN ȚARĂ

La 3 ianuarie 2003 s-au împlinit 150 de ani de la apariția gazetei „Telegraful român”, organ statornic de luptă națională, socială, economică și culturală a românilor transilvăneni, având astăzi *cea mai îndelungată existență în țara noastră*. Se cade deci să cinstim după cuviință această „tribună patriotică”, așa cum a fost numită, subliniind câteva dintre marile sale realizări, prin care a slujit năzuințele poporului român spre dreptate socială, libertate și unitate națională.

Tipărirea unei gazete românești după înfrângerea revoluției de la 1848–1849 și instaurarea unei epoci apăsătoare de absolutism habsburgic era pe deplin justificată, în vederea apărării obiectivelor naționale românești. Inițiativa tipăririi ei se datora pururea pomenitului ierarh Andrei Șaguna, care urmărea ca și prin aceasta să dea expresie făgăduinței solemne pe care o făcuse, cu ocazia hirotonirii sale întru arhieru, în aprilie 1848: „[...] pe românii ardeleni din adâncul lor somn să-i deștept și cu voia lor către tot ce e adevărat, plăcut și bun să-i trag”. Încă din septembrie 1846, deci în primul său an de activitate ca vicar la Sibiu, Șaguna îndemna pe intelectualii români să pună bazele unui ziar românesc. Apoi, chiar în cursul revoluției, mai exact prin memoriul său din 25 februarie 1849, a cerut aprobarea pentru înființarea unui organ de publicitate românesc la Viena, pentru apărarea intereselor națiunii sale. Nereușind atunci, a înaintat noi cereri, către autoritățile de stat locale, ultima fiind la 30 octombrie 1852.

La 15 decembrie 1852, când a primit răspuns favorabil la cererea sa, pregătirile pentru apariția ziarului erau terminate. Cu câteva zile înainte, se încheiase contractul cu primul redactor, cărturarul Aaron Florian (1805–1887), originar din Rod, județul Sibiu, fost profesor la Școala Centrală din Craiova și la Colegiul Național „Sfântul Sava” din București. Îndată după numirea sa ca redactor, Florian a publicat, potrivit obiceiului timpului, o *Prenunerațiune la Telegraful român* (inițial fusese numit „popular”), în care întâlnim însă o formulare a propriilor opinii ale lui Andrei Șaguna. „Tendința acestei gazete – se spunea în *Prenunerațiune* – va fi a împărtași poporului român din politică, industrie, comerț și literatură, idei și cunoștințe practice, potrivite cu timpul și amăsurate

trebuințelor lui, a-l învăța să-și cunoască pozițiunea și drepturile [...], a-l lumina asupra intereselor care taie în viața privată și publică a lui și a-i mișca activitatea puterilor fizice și morale; a da direcțiune spiritului lui către tot ce contribuie la înaintarea și dezvoltarea sa și a-l convinge că numai prin îmbunătățirea stării sale materiale și morale poate ajunge la cultură și fericire...¹. În adevăr, încă de la primul număr, apărut la 3 ianuarie 1853, în tipografia eparhială înființată de Andrei Șaguna cu trei ani în urmă, „Telegraful român” se prezenta cititorilor săi ca o „foaie politică, industrială, comercială și literară”. Deși era întemeiată de un ierarh și apărea sub egida Bisericii, „Telegraful român” nu putea sluji numai interesele bisericești, ci mai ales cele naționale, așa cum făcuse secole de-a rândul ortodoxia română din Transilvania. De aici, acel caracter multilateral al ziarului, pe care-l subliniau redactorii săi, ori de câte ori puteau s-o facă. Așa, de pildă, se spunea o dată că are „un caracter religionar [religios n.n], național și politic”, altă dată se preciza că rostul său este acela „de a lăți știința și cunoștințele solide și folositoare pentru orice cărturar și a apăra interesele Bisericii noastre” sau „de a lăți, prin tonul său cel moderat, interesul păcii, al ordinii și al progresului, bineînțeles și idei solide între poporul nostru”².

Trebuie să menționăm de la bun început că în primele două decenii de apariție, deci în timpul vieții lui Șaguna (†1873), în paginile ziarului se reflectă întreaga gândire social-politică a marelui său întemeitor, iar după moartea sa, urmașii săi au căutat să-i continue bunele tradiții. De altfel, chiar din contractul de angajare încheiat cu Aaron Florian i se impunea condiția ca fiecare număr al ziarului să fie văzut și aprobat de ierarh, mai ales în „decada absolutistă”, adeseori corectând șpalturile și neîngăduind să se tipărească nici un material mai important fără aprobarea sa.

În paginile ziarului au apărut nenumărate articole de „orientare” semnate de Șaguna însuși, considerate apoi ca fiind „dintre cele mai temeinice câte s-au publicat în ziaristica noastră din acele decenii”³. În acest ziar apăreau mai întâi pastoralele și cuvântările sale, discursurile rostite în parlamentele din Viena și Pesta, cuvântările rostite în diferite ocazii. Tot aici au văzut lumina tiparului diverse polemici purtate cu adversarii săi, între care și memorabila polemică avută cu Ioan Heliade Rădulescu în chestiunea *Bibliei* traduse de acesta⁴.

Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că până la apariția ziarului „Observatorul”, cu o existență scurtă (1878–1885), apoi a „Tribunei”, tot la Sibiu, în 1884, „Telegraful” a fost singurul organ de presă românesc în Sibiu, slujind – împreună cu „Gazeta Transilvaniei” de la Brașov – marile idealuri de libertate, progres și unitate

¹ Reprodușă și la Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna, Monografie istorică*, ed. II, Sibiu, 1911, p.169; idem, *Contribuțiuni la istoria ziaristicii românești ardelenene*, Sibiu, 1926, p. 83.

² Onisifor Ghibu, *Ziaristica bisericească la români*, Sibiu, 1910, p. 19.

³ I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, p. 167.

⁴ *Ibidem*, p. 167–168; Gh. Tulbure, *Mitropolitul Șaguna, Opera literară. Scrisori pastorale. Circulări școlare. Diverse*, Sibiu, 1938, p. 30–31; Keit Hitchins, *Andrei Șaguna – întemeietorul Telegrafului Român*, în TR, an. 126, nr. 1–4, 1978, p. 3.

a românilor, rămânând, ca și după dispariția „Tribunei” (1903), să militeze pentru aceleași țeluri până la unirea din 1918. Pentru aproape un sfert de veac a fost singurul ziar care apărea sub egida Bisericii în întreagă Mitropolia Transilvaniei (abia în 1877 a apărut „Biserica și școala”, ca buletin oficial al Episcopiei Aradului, iar în 1866 „Foaia diecezană”, buletinul Episcopiei Caransebeșului).

Până în 1857 „Telegraful” a apărut de două ori pe săptămână: miercurea și sâmbăta. Din cauza greutăților financiare prin care trecea, de la începutul anului 1858 a apărut numai joia, dar în format mai mare. Din 1861 a apărut din nou de două ori pe săptămână, iar din 1863 până după 1918 a apărut de trei ori pe săptămână.

Faptul că „Telegraful român” a reușit să se mențină de la început și până azi la un înalt nivel de expunere a problemelor zilei se explică prin aceea că el s-a bucurat de privilegiul rar de a fi avut întotdeauna în fruntea sa câte o personalitate marcantă a culturii românești, care a știut să-l pună în slujba intereselor poporului român, identificându-se cu năzuințele acestuia.

Așa cum am arătat mai sus, primul redactor al ziarului sibian a fost *Aaron Florian*. Dar cu numărul 8 din ianuarie 1853, activitatea lui s-a încheiat, fiind chemat la Viena, în calitate de coredactor la „Buletinul legilor imperiului”, editat de Ministerul Justiției. După scurt timp, s-a reîntors între ai săi, de data aceasta la București, unde va ajunge profesor la noua Universitate de aici (1864). De la numărul 9, din 31 ianuarie 1853, sarcina de redactor a fost preluată de medicul și biologul bănățean dr. *Pavel Vasici* (1806–1881), viitor membru al Academiei Române, care va conduce ziarul până la 28 aprilie 1856. Om de vastă cultură și însuflețit de idei democratice, Pavel Vasici a folosit ziarul sibian pentru promovarea ideilor înaintate, pentru răspândirea cunoștințelor economice, agricole și de alt gen, pentru susținerea drepturilor „veșnice și neînstrăinabile” ale românilor transilvăneni⁵.

După el, „Telegraful” a fost redactat, pentru perioade mai scurte de timp, de tinerii profesori ai secțiunii pedagogice a institutului sibian: *Ioan Bădilă* (1824–1873), mai târziu profesor în București (din mai 1856 până la 11 decembrie 1857), economistul și publicistul *Visarion Roman* (1833–1885), întemeietorul Băncii „Albina” din Sibiu (între 18 decembrie 1857 și 12 iunie 1858), preotul *Ioan Rațiu* (1827–1891), mai târziu protopop al Hațegului (între 19 iunie 1858 și 29 noiembrie 1862), apoi de preotul *Zaharia Boiu* (1834–1903), profesor în secțiunea teologică a institutului, mai târziu consilier (asesor) arhiepiscopal, cunoscut predicator, autor de manuale didactice, predici și scrieri literare, membru în Comitetul Central al Astei și redactor al revistei „Transilvania” (între 2 decembrie 1862 și 14/26 octombrie 1865), mai târziu membru corespondent al Academiei Române.

O epocă strălucită în istoria „Telegrafului român” este aceea în care a fost redactat de preotul *Nicolae Cristea* (1834–1902), profesor la Institutul Teologic-Pedagogic, apoi asesor consistorial, unul dintre liderii Partidului Național Român,

⁵ Grigorie Ploieșteanu, *Telegraful Român sub redacția dr. Pavel Vasici*, în vol. *Centenarul revistei „Transilvania”*, Sibiu, 1969 (și extras); idem, *Un iluminist român în secolul al XIX-lea: Paul Vasici*, în „Studii”, t. XXIV, nr. 1, 1971, p. 105.

condamnat și întemnițat în urma răsunătorului proces al *Memorandum*-ului din 1894. Mitropolitul Andrei Șaguna i-a încredințat redactarea ziarului la 17/29 octombrie 1865. Apreciind în mod deosebit corectitudinea și interesul cu care și-a slujit neamul în această calitate, marele mitropolit a rânduit prin testamentul său ca Nicolae Cristea să rămână redactor „cât îi va plăcea lui”. Cei 18 ani câți a stat în fruntea ziarului șagunian (până la 6/18 octombrie 1883) reprezintă perioada cea mai fecundă din istoria ei, cea mai plină de fapte mari din viața românilor de pretutindeni, culminând cu proclamarea independenței de stat a României, căpătate în urma Războiului de Independență, probleme cărora Nicolae Cristea le-a acordat o atenție specială. De aceea, s-a spus pe bună dreptate că „activitatea lui Nicolae Cristea la „Telegraful român” rămâne în istoria ziariştilor noastre ca o pildă de dăruire totală”⁶, iar istoricul american Keith Hitchins, profesor la Universitatea statului Illinois, scria despre el: „Priceperea cu care a condus redacția într-o perioadă de greutăți sporite pentru naționalități, larghețea, adâncimea gândirii sale social-politice, ca și patriotismul cumpătat al articolelor sale de fond îl îndreptătesc să stea alături de George Barițiu, Iacob și Aurel Mureșeanu, de Ioan Slavici, în istoria scrisului românesc din Transilvania. El și-a dat seama de rolul important pe care putea să-l dețină gazetăria în viața unui popor și a fost convins că menirea de căpetenie a acesteia trebuia să fie aceea de a alimenta progresul material și cultural al națiunii...”⁷.

Activitatea prodigioasă a lui Nicolae Cristea ca redactor s-a întrerupt însă, datorită unui articol intitulat *Răsplata* (nr. 116 din 1883), scris împotriva primului ministru de atunci, Tisza Kálmán, care nu a fost pe placul autorităților austro-ungare. Nicolae Cristea a fost nevoit să se retragă, „după ce am parcurs optsprezece ani cărarea cea spinoasă de publicist, ca redactor al acestei foi”, cum mărturisea el însuși (nr. 117 din 8/20 octombrie 1883).

După retragerea lui, perioada de glorie a „Telegrafului român” a luat sfârșit, mai ales că în anul următor apărea, tot la Sibiu, „Tribuna”, sub redacția lui Ioan Slavici. Între noii redactori ai „Telegrafului” s-au numărat: preotul *Matei Voileanu* (1852–1933), viitor consilier arhiepiscopal, cercetător al trecutului Bisericii din Transilvania (8/20 octombrie 1883–30 decembrie 1886), dr. *Remus Roșca*, în călugărie Eusebiu (1856–1944), ulterior profesor și rector al Institutului Teologic-Pedagogic (între 3/15 ianuarie 1887 și 18/30 septembrie 1890), preotul *Nicolae Ivan* (1855–1936), mai târziu consilier arhiepiscopal și apoi primul episcop al Clujului (20 septembrie/2 octombrie 1890–17/29 octombrie 1892), publicistul, geograful și etnograful *Silvestru Moldovan* (1860–1915), autorul cunoscutei serii de volume *Țara noastră* (între 20 octombrie/1 noiembrie 1892 și 6/18 mai 1895), preotul *Gavriil Hango* (1862–1918; între 1 ianuarie 1896 și 30 decembrie 1897), secretarul consistorial dr. *Elie Miron Cristea* (1868–1939), viitor episcop al Caransebeșului, apoi mitropolit primat și primul patriarh al Bisericii Ortodoxe

⁶ Elena Dunăreanu, *Literatura în „Telegraful Român” (1853–1973)*, Sibiu, 1973, p. 7.

⁷ Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970, p. 123.

Române (din ianuarie 1898 până în decembrie 1900). Toți au fost nevoiți să adopte politica moderată a mitropolitului Miron Romanul (1874–1898).

O epocă nouă în istoria „Telegrafului român” se deschide la începutul secolului al XX-lea, când mitropolitul Ioan Mețianu (1899–1916) a încredințat redacția ziarului cunoscutului publicist și istoric bănățean *Teodor V. Păcățian* (1852–1941), autorul masivei colecții de documente *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor din Transilvania* (8 vol.). Activitatea lui ca redactor s-a desfășurat de la 4/17 ianuarie 1901 până la 5/18 decembrie 1917, deci într-o epocă de mari fapte și evenimente în istoria poporului nostru, între care: legea școlară a ministrului Apponyi Albert din 1907, izbucnirea primului război mondial în 1914, în care, peste doi ani a intrat și România, alături de Puterile Antantei, crearea așa-numitei „zone culturale”, cu etatizarea școlilor românești din localitățile învecinate cu România etc. Teodor Păcățian a trebuit să facă față tuturor acestora, să insereze faptele cu prudență pentru a nu primejdi existența ziarului, dar în același timp să ia atitudine față de unele dintre ele, să însuflețască sentimentele de dragoste față de poporul din care făceau parte și să le prezinte toate nedreptățile la care erau supuși de autoritățile maghiare.

În decursul întregii sale activități de ziarist, i s-au intentat șapte „proces de presă”, dintre care patru erau pentru articolele publicate în „Telegraful român”. Deși a fost condamnat la 18 luni de închisoare, cu amenzi în bani și plata cheltuielilor de judecată, nimic n-a putut să-i clatine demnitatea și patriotismul fierbinte de care era însuflețit⁸.

După el, „Telegraful” a fost redactat, pentru perioade mai scurte de timp, de dr. *Nicolae Regman* (1881–1951), profesor la Sibiu, cu pregătire teologică (9/22 decembrie 1917–18/31 ianuarie 1918 și 18 septembrie 1918–14/27 februarie 1919), dr. *Gheorghe Comșa* (1889–1935), viitorul episcop Grigorie al Aradului (20 ianuarie/2 februarie 1918–13/26 septembrie 1918) și consilierul arhiepiscopal *Matei Voileanu* (2/15 martie 1919–12 februarie 1920)⁹.

Cu aceasta se încheie o primă perioadă în istoria „Telegrafului român”, aceea a mitropolitului Andrei Șaguna și a urmașilor săi Miron Romanul, Ioan Mețianu și Vasile Mangra (1916–1918). În această perioadă el a îndeplinit o misiune constructivă, pe măsura îngăduinței vremurilor pe care le-a străbătut, cu materiale care îmbrățișau toate domeniile de manifestare spirituală a românilor transilvăneni, dar și probleme naționale ale românilor de pretutindeni, contribuind astfel la pregătirea Marii Uniri de la 1 decembrie 1918.

O prezentare succintă a principalelor probleme care au preocupat pe redactorii „Telegrafului român” în perioada 1853–1918 ne va edifica asupra rolului

⁸ Ioan Lupaș, *Teodor V. Păcățian*, Sibiu, 1941, 14 p.; reprodus și în vol. *Scieri Istorice*, I. *Introducere*, ediție îngrijită, note și comentarii de acad. Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1977, p. 233. Date despre toți redactorii apar și în lucrarea noastră, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002.

⁹ Vezi articolul *Redactorii Telegrafului Român*, în TR, an. 101, nr. 1–2 din 1953, p. 10 și 12 și pr. Ioan Beju, *Redactorii Telegrafului Român*, în TR, an. 126, nr. 1–4, 1978, p. 11–12.

pozitiv pe care l-a avut în viața poporului român și a Bisericii Ortodoxe Române. În primul rând, au fost prezentate pe larg cele mai de seamă fapte și evenimente din „țară”, adică din vechea Românie. De pildă, știri privitoare la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn în Moldova, apoi în Țara Românească, preluate mai ales din periodicele de acolo („Naționalul”, „Steaua Dunării”, „Monitorul”), apoi zeci de articole consacrate reformelor care au avut loc în cursul domniei lui Alexandru Ioan Cuza: secularizarea averilor mănăstirești, împrumutarea țăranilor, reforma învățământului, lupta pentru canonicitate etc.¹⁰

În cursul Războiului de Independență – când ziarul era redactat de Nicolae Cristea – s-au publicat dezbaterile parlamentare legate de proclamarea independenței României, apoi sute de știri – uneori pe pagini întregi – privitoare la războiul ruso-româno-turc, cu aprecieri ale unor periodice românești, dar mai ales străine, asupra eroismului ostașilor români, dovedit în luptele eroice de la Grivița, Plevna (nr. 81–96), Rahova și Smârdan. Interesul pe care-l manifesta ziarul sibian față de acest război reiese și din faptul că în paginile sale au fost reproduse mai multe poezii de Vasile Alecsandri închinată ostașilor români. Dar știrile cele mai interesante priveau cele peste 300 de colecte în bani, articole de îmbrăcăminte și pansamente, organizate în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, de preoți, alți intelectuali și țărani, pentru sprijinirea armatei române, a răniților, orfanilor și văduvelor de război, care nu erau altceva decât o expresie a conștiinței de unitate națională românească¹¹.

În 1894, când a avut loc procesul memorandiștilor (în care au fost condamnați și Nicolae Cristea și doi profesori de la Institutul Teologic-Pedagogic sibian), redactor fiind Silvestru Moldovan, în paginile „Telegrafului” au apărut știri detaliate privitoare la proces (nr. 47–54), cu comentarii străbătute de un cald patriotism, asupra sentinței nedrepte care s-a pronunțat. Au fost reproduse articole din presa străină, mai ales din cea franceză, privind cauza românilor transilvăneni.

Marea răscoală țărănească din 1907 a fost în atenția redactorului de atunci, Teodor V. Păcățian și a lui Partenie Cosma, directorul Băncii Albina, un militant energic pentru drepturile poporului român de pretutindeni¹².

Ample articole, reportaje și informații au fost consacrate anului mării bucurii românești – 1918. Începând cu luna octombrie, apar știri amănunțite despre prăbușirea monarhiei habsburgice, despre constituirea Consiliului Național Român și a legiunilor militare românești, vești din țara-mamă. La 7/20 noiembrie 1918 (nr. 122) a apărut o ediție specială, cu o singură pagină, sub titlul *Marea adunare națională de la Bălgrad*, în care era anunțată convocarea acesteia. În numerele următoare s-a publicat manifestul Marelui Sfat al națiunii române „Către popoarele lumii”, apoi materiale privitoare la convocarea Marii Adunări de la Alba-Iulia, reportaje detaliate

¹⁰ Pr. prof. Sofron Vlad, *Ecoul evenimentelor din Biserica Românească, din Principate în ziaristica bisericească din Sibiu*, în BOR, LXXIX, 1961, nr. 3–4, p. 381–392.

¹¹ Mircea Păcurariu, *Ecoul Războiului de Independență în Telegraful român din Sibiu*, în MA, XII, 1967, nr. 4–5, p. 315–344.

¹² Pr. prof. dr. Milan Șesan, *Ecourile răscoalei țărănești în presa românească transilvăneană*, în MA, XXII, 1977, nr. 1–3, p. 10–21.

despre lucrările acesteia, sub titlul semnificativ *Ziua învierii obștei românești* (nr. 130–132). În continuare, s-au publicat știri privitoare la activitatea Consiliului Dirigent, primirea celor patru delegați ai românilor transilvăneni la București și altele. În felul acesta, „Telegraful român” a avut un aport deosebit la realizarea visului de aur al unirii tuturor românilor într-o singură țară. În același timp, el constituie un izvor prețios de informație istorică pentru cunoașterea împrejurărilor în care s-a proclamat marea unire de la 1 decembrie 1918¹³.

„Telegraful român” a acordat o mare atenție problemelor de limbă și literatură românească, precum și creațiilor poporului nostru. Chiar din foaia de titlu a primului număr el se prezenta și ca „o gazetă literară”, iar *Prenumeratiunea* din 8 decembrie 1852 anunța că în paginile sale „se vor publica cărțile cari ies din tipar cu recesiuni scurte despre valoarea lor intrinsecă și despre stilul și limba cu care sunt scrise. Se va arăta câteodată lipsa și trebuința acelor cărți ce opiniunea publică și neapărata trebuință le cere, ca să se lucreze și să se dea lumină pentru învățătura și folosul poporului român. Se vor publica din când în când poezii fugitive ușoare, cu luare-aminte la arta, spiritul, gustul și simțămintele cu care sunt lucrate...”¹⁴ Credincios acestui legământ, „Telegraful român” a publicat, începând cu primul său număr, diverse lucrări literare românești și străine, poezii, proză, teatru, creații folclorice, a semnalat aparițiile editoriale mai de seamă. Chiar în primele numere, Aaron Florian publica o serie de articole privitoare la dezvoltarea ziaristicii și a literaturii române, iar Andrei Mureșanu publica o lungă serie de articole despre „arte sau măiestriile cele frumoase”, despre poezia, pictura și muzica românească¹⁵. În paginile sale și-au făcut debutul literar Zaharia Boiu (cu poezia *Salutare la Telegraful român*, nr. 1, 1853), Visarion Roman (cu poezia *Fiul grijei*, în nr. 36/1853), mai târziu Alexandru Macedonschi (cu poezia *Dorința poetului*, în nr. 94/1870), iar spre sfârșitul secolului Ilarie Chendi, pe atunci student teolog (cu nuvela *Emi*, în nr. 68/1892)¹⁶.

În paginile „Telegrafului” au fost publicate sute de lucrări ale scriitorilor noștri clasici din toate ținuturile locuite de români, informații despre preocupările lor literare, evenimente din viața lor personală, precum și necroloagele unor scriitori sau ale altor oameni de seamă, români și străini. De-a lungul anilor, cititorii au întâlnit în paginile ziarului numele lui Vasile Alecsandri (cu poezii reproduse mai ales din „Convorbiri literare” și „Noua albină română”: *Lăcrămioare*, *Dorul româncei*, *Adio Moldova*, *Altarul Mănăstirii Putna*, *Cântecul gîntei latine*, *Dumbrava Roșie*, *Odă statuii lui Mihai Viteazul*, *Odă la statuia lui Ștefan cel Mare*, *Odă ostașilor români*, *Păstorul și plugarii*, *Peneș Curcanul*, *Sergentul* etc., mai ales în 1877), ale lui Dimitrie Bolintineanu, Cezar Bolliac, Mihai Eminescu (câteva poezii, dar mai ales știri asupra ultimilor ani de viață și asupra comemorărilor sale), Ion Creangă

¹³ Mircea Păcurariu, *Momente importante din istoria poporului român oglindită în Telegraful român*, în TR, an. 126, nr. 1–4, 1978, p. 9.

¹⁴ I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, p. 170.

¹⁵ TR, nr. 3–4, 34–40 și 41–43 din 1853.

¹⁶ Elena Dunăreanu, *op. cit.*, p. 10–11.

(*Amintiri din copilărie*, în 1881), Nicu Gane (nuvelele *Piatra lui Osman*, *Andrei Florea Curcanul*, *Sfântul Andrei* etc.), Alexandru Odobescu (cu opera *Pseudochinegheticos*, în mai multe numere din 1878), Bogdan Petriceicu Hasdeu, Titu Maiorescu (*Despre poezia română*, în mai multe numere din 1867, *Literatura română și străinătatea*, în 1882, *Apărarea poporanismului*, în 1909), Barbu Delavrancea, Alexandru Vlahuță, Duiliu Zamfirescu și alții. Majoritatea operelor literare publicate erau reproduse după ziarele și revistele din vechea Românie: „Steaua Dunării”, „România liberă”, „Zimbrul”, și mai ales din „Convorbiri literare”.

Cum era și de așteptat, paginile „Telegrafului român” au fost onorate de o pleiadă de poeți și prozatori transilvăneni, între care îi consemnăm pe Andrei Mureșanu, Iosif Vulcan, Ioan Slavici (*Gura satului*, 1879), Andrei Bârseanu, Virgil Onițiu, George Coșbuc (poezii, povestiri), Ilarie Chendi (nuvelele *Emi*, *Flori și buruieni*, *Păcat de mamă*, *S-a dus în țară*), Ștefan Octavian Iosif, Octavian Goga, Maria Cunțan, Maria Ciobanu-Botîș, Nicolae Regman (sub pseudonimul Z. Sandu), Nicolae și Horia Petra-Petrescu și mulți alții. O mențiune specială merită poeziile patriotice ale lui Zaharia Boiu, publicate mai ales în anii 1877–1878 (majoritatea sub pseudonimul Eugen Silvan), prin care preamărea vitejia ostașilor români, strânse mai târziu în volumul *Frunze de laur*, tipărit postum (1904).

În paginile ziarului au apărut numeroase creații populare din toate ținuturile locuite de români (colinde, doine, povestiri, anecdote, proverbe), unele reproduse după Vasile Alecsandri, Simion Florea Marian, Atanasie Marienescu, Ioan Pop-Reteganul, altele publicate pentru prima oară aici de colaboratorii săi – preoți, învățători confesionali sau studenți teologi (Laurențiu Ciorbea ș.a.).

Au apărut, de asemenea, traduceri din clasicii literaturii universale: B. Björnson, Anton Cehov, Feodor Dostoievski, Lev Tolstoi, Alexandre Dumas, Jokái Mór, Selma Lagerlöf, Alphonse de Lamartine, Guy de Maupassant, George Sand (romanul *Cristian Waldo* sau *Căile norocului*, în întregime, în 1883), Mark Twain, Maxim Gorki etc.¹⁷

Interesul manifestat față de problemele de cultură în general și pentru cele de literatură în special culminează cu data de 1 ianuarie 1876, de când a apărut suplimentul literar săptămânal, cu 8 pagini, intitulat „Foișoara Telegrafului român”, redactată tot de Nicolae Cristea („Telegraful” avea însă și până atunci o rubrică permanentă, cu numele „Foișoara”).

Încă de la primul său număr, „Foișoara” preciza că ea „va cuprinde și tractate literare de interes comun cari, pe de o parte să facă pre public cunoscut cu ideile și descoperirile nouă ce le aflăm la alte popoare, iar pe de alta, să sporească fondul de idei sănătoase și folositoare care să țină cumpăna superficialității și a frazelor fără cuprins”. „Foișoara” a apărut numai doi ani (52 de numere), ea reintrând în paginile gazetei la începutul anului 1878. Astfel, „Telegraful” a continuat să publice literatură în cadrul diverselor rubrici, intitulate, succesiv, „Foița”, „Partea științifică și literară”, „Diverse”, „Literatură”, iar din 1899, periodic, un supliment era destinat în exclusivitate literaturii beletristice¹⁸.

¹⁷ *Ibidem*, passim.

¹⁸ *Ibidem*, p. 9–11; eadem, *Literatura în Telegraful român*, în TR, an. 126, nr. 1–4, 1978, p. 8; C. L. Dragu, *Cu privire la „Foișoara Telegrafului român”*, în același număr, p. 5.

Unul dintre meritele culturale deosebite ale ziarului sibian este acela că s-a opus tendințelor de extremă latinizare ale zilei, de înnoire a limbii și de înlăturare a elementelor nelatine, promovând un stil și un mod de exprimare apropiat de limba poporului. De aceea a renunțat la ortografia etimologică cipariană, în care erau scrise toate periodicele și cărțile în Transilvania, și a adoptat ortografia „Junimii” de la Iași, care a devenit apoi ortografia Academiei Române. Preconizând cultivarea limbii vorbite de popor, valorificarea tezaurului limbii și literaturii noastre populare, unificarea ortografiei de tip fonetic, publicarea unui dicționar etimologic al limbii române, „Telegraful român” realiza atunci „o adevărată revoluție culturală”¹⁹. S-au reprodus în coloanele sale *Cugetările* lui Alecu Russo împotriva latiniştilor, publicate în „România literară”, precum și alte lucrări apărute dincolo de Carpați²⁰.

În multe numere ale ziarului erau prezentate părerile redactorilor în probleme de limbă. De pildă, într-un articol din 1853 apar aceste cuvinte îndreptate împotriva latiniştilor: „Limba noastră trebuie să rămână în ființa ei, adecă are să fie românească cu firea și îmbrăcămintea ei, iar nu acuș latinească, acuș franțuzească, italienească și câte altele”²¹. Iar într-un articol din 1861 – intitulat *Limba și naționalitatea* – scris, se pare, de însuși Șaguna, se arăta că „individualitatea unui popor se manifestă și susține prin limbă, limba este fașa comună a tuturor fiilor de o mamă, ea este vasul în care se păstrează cugetele și simțămintele, cercarea și știința, câștigurile dobândite și dorul; ea este mijlocul spre învierea și lățirea acestora; ea singură este măsura culturii”²².

„Foișoara” „Telegrafului român”, ca și ziarul în sine, cu limba pe care o folosea, au atras atenția lui Mihai Eminescu, care, în 1876, a reprodus în paginile „Curierului” de la Iași – al cărui prim redactor era – un articol publicat de Eugen Brote în „Foișoară”. Eminescu remarcă faptul că limba în care era scris articolul respectiv „era de o curățenie abia obișnuită în jurnalistica română”. Iar în anul următor, ocupându-se de limba cărturarilor români din Transilvania, scria în revista „Convorbiri literare” de la Iași (nr. 5, din 1 august 1877) că „Telegraful român era cea mai modernă foaie de peste Carpați”²³.

O serie de alte probleme de ordin cultural au fost dezbătute pe larg în paginile „Telegrafului român”. De pildă, în 1861, românii din Transilvania erau chemați să participe la înființarea Astrei, iar apoi, decenii de-a rândul, s-au publicat dări de

¹⁹ Vasile Netea, *O tribună patriotică, Telegraful român*, în TR, an. 126, nr. 1–4, 1978, p. 7. Vezi și Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în Telegraful român*, în același număr, p. 5.

²⁰ TR, nr. 30–33 și 52–57 din 1855.

²¹ I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, p. 179.

²² Citat la Nicolae (Mladin), mitropolitul Ardealului, *Telegraful român la 125 de ani de la apariție*, în TR, an. 126, nr. 1–4, 1978, p. 1.

²³ Pr. Valeriu Popa, *M. Eminescu despre Telegraful român*, în TR, an. 101, nr. 1–2, 1953, p. 12.

În primii ani de apariție, „Telegraful” se tipărea cu litere chirilice, întrucât mulți cititori – mai ales din mediul rural – nu cunoșteau alfabetul latin. Din 1859 unele articole încep să fie tipărite cu litere latine, iar de la 1 ianuarie 1863, pe când era redactat de profesorul Zaharia Boiu, se tipărește în întregime cu litere latine. Cf. I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, p. 180–181.

seamă substanțiale despre activitatea desfășurată de această prestigioasă tribună de luptă culturală, despre serbările – îndeosebi cele ale semicentenarului, în 1911 – și despre alte manifestări organizate de ea. În același timp, erau prezentate dezbaterile Academiei Române²⁴, activitatea Societății Arboroasa din Cernăuți, a Ligii Culturale din București și a altor societăți românești cu caracter cultural-științific.

Menționăm apoi nenumăratele știri referitoare la școlile confesionale românești din Transilvania – singurele școli românești în acel timp –, lupta neobosită a lui Andrei Șaguna și a urmașilor săi pentru apărarea și salvarea lor în fața încercărilor de înstrăinare din partea Guvernului din Budapesta, strădaniile clerului și ale credincioșilor pentru susținerea acelor școli, dări de seamă asupra conferințelor învățătorilor, recenzii la manualele școlare tipărite de Biserică și o serie de alte probleme de interes școlar-educativ. Nu o dată redactorii gazetei au luat atitudine împotriva măsurilor abuzive ale regimului cu privire la școli, mai ales împotriva legii ministrului Apponyi Albert, din 1907, și a „zonei culturale”, în 1917.

În primele două decenii ale secolului al XX-lea s-au intensificat preocupările pentru istoria noastră națională și bisericească, pentru problemele de pedagogie și învățământ, limbă și cultură, artă, valorificarea limbii și a literaturii populare, creații literare proprii, pentru consolidarea – prin cultură – a legăturilor dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților. Acum au apărut în paginile „Telegrafului român” materiale temeinice, documentate, semnate de tinerii profesori de la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, care au devenit, în scurt timp, personalități proeminente în cultura românească: Petru Șpan, Vasile Stan, Aurel Crăciunescu, Nicolae Bălan, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Onisifor Ghibu, Pavel Roșca, Romulus Câdea, și de alți oameni de cultură, ca Sebastian Stanca, Enea Hodoș, Gheorghe Tulbure, Gheorghe Bogdan-Duică și mulți alții.

În felul acesta, „Telegraful român” a avut un însemnat rol cultural-educativ și implicit patriotic în rândurile cititorilor săi, pregătind drumul spre unitatea națională din 1918.

Așa cum arătam la început, încă în *Prenumeratiunea* din 1852, „Telegraful” preciza că „din sfera industriei se vor publica invențiunile și aflările nouă ale spiritului omenesc, se vor face cunoscute îmbunătățirile și înlesnirile cu care sporește industria [...], se va arăta înaintarea ce alte popoare și țări fac în așezăminte de fabrici și manufacturi. Dar lucrul de căpetenie al gazetei va fi a deștepta simțul și a ațâța gustul poporului român pentru arte și măiestrie, a atrage luarea aminte a lui asupra acelor ramure de industrie și asupra acelor meserii cu care ar putea și ar trebui să se ocupe și dânsul spre îmbunătățirea stării sale materiale și morale”. „Din sfera comerțului se va da curagiu poporului român ca să îmbrățișeze și el acele ramure de comerț care îi sunt la îndemână și să se întindă și dânsul la acele speculațiuni de negoț din care ar putea trage foloase mari și simțite”²⁵.

²⁴ Mircea Păcurariu, *Activitatea Academiei Române reflectată în paginile ziarului „Telegraful român” de la Sibiu*, în vol. *Identitate națională și spirit european. Academicianul Dan Berindei la 80 de ani*, București, 2003, p. 635–644.

²⁵ I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, p. 170.

Într-adevăr, în paginile ziarului apar numeroase îndemnuri adresate românilor de a îmbrățișa meserii – unele scrise de Șaguna însuși –, cuvinte de apreciere a tinerelor asociații meșteșugărești ale românilor. De altfel, Nicolae Cristea, paralel cu slujba de consilier arhiepiscopal și redactor al „Telegrafului român” a fost întemeietorul și primul președinte al Reuniunii Sodalilor [meseriașilor, n.n.] Români din Sibiu (1867–1897). De aceea, nu e de mirare că adeseori se publicau anunțuri privitoare la deschiderea unor mici ateliere meșteșugărești sau magazine de desfacere conduse de români, cu îndemnul de-a le cerceta, dări de seamă despre activitatea asociațiilor meseriașilor români. Era și acesta un mijloc de încurajare a tinerilor meseriași și comercianți români.

Totodată, profesorii Institutului Teologic-Pedagogic Daniil Popovici-Barcianu, Dimitrie Comșa, Ioan Oțoiu, Ascaniu Crișan și alții au lucrat pentru popularizarea cunoștințelor agricole, economice, medicale și științifice în rândul cititorilor. O serie de articole de acest gen erau reproduse din alte publicații, românești și străine, dar mai ales din țara-mamă. În multe rânduri ziarul era preocupat de îmbunătățirea vieții țaranului român, de cultivarea rațională a pământului și de o serie de alte probleme²⁶. Deci și sub acest aspect, „Telegraful român” a avut un rol pozitiv, progresist.

După 1918, dar mai ales după 1920, anul alegerii și înscăunării mitropolitului Nicolae Bălan, a început o perioadă nouă în viața „Telegrafului român”. Caracterul de „gazetă politică, industrială, comercială și literară” a trecut pe planul al doilea, ca să dispară treptat, încât „Telegraful” a devenit acum o foaie bisericească a Arhiepiscopiei Sibiului (noile eparhii și-au înființat propriile lor organe de publicitate: „Legea românească” la Oradea; „Renașterea” la Cluj; mai târziu „Biserica bănățeană” la Timișoara, pe lângă cele mai vechi de la Arad și Caransebeș). De altfel, în condițiile noi, create în țara noastră după 1918, „Telegraful român” a devenit un ziar al Bisericii, care a contribuit la rezolvarea marilor probleme ce se puneau întregii Biserici Ortodoxe Române: reorganizarea și unificarea bisericească, înființarea Patriarhiei, crearea de eparhii noi, alegeri de ierarhi, reorganizarea și perfecționarea învățământului teologic, știri din viața și activitatea preoțimii din Arhiepiscopia Sibiului etc.

S-a remarcat astfel o sporire considerabilă a articolelor cu caracter teologic și pastoral, a celor de istorie bisericească, a recenziilor la valoroasele lucrări apărute atunci la Sibiu sub îndrumarea mitropolitului Nicolae Bălan. Dacă până în 1918–1920 „Telegraful” era angajat direct în munca de luminare a poporului român, după această dată el era preocupat de îndrumarea cât mai corespunzătoare a clerului, ca prin acesta să fie călăuzită turma dreptcredincioasă. În această perioadă redactarea „Telegrafului român” a fost încredințată consilierului arhiepiscopal dr. *George Proca*

²⁶ *Ibidem*, p. 174–177.

(12 februarie 1920–25 decembrie 1933), apoi părintelui dr. *Dumitru Stăniloae* (1903–1993), profesor și rector la Academia Teologică „Andreiană” (1 ianuarie 1934–29 aprilie 1945). Sub conducerea acestuia, ziarul va reflecta epoca de înflorire teologică inaugurată la Sibiu de mitropolitul Nicolae Bălan. Între colaboratori se numărau tineri profesori de la Academia Teologică „Andreiană”, formați sub îndrumarea marelui ierarh, consilieri arhiepiscopali, profesori de religie, protopopi și preoți-parohi, studenți teologi, oameni de cultură din afara Bisericii. Putem spune că în această perioadă, de un sfert de veac, „Telegraful român” s-a identificat cu marile probleme și realizări – mai ales de ordin cultural – care au caracterizat păstoria mitropolitului Nicolae Bălan, oglindind în paginile sale toată opera sa creatoare.

Aproape fiecare număr al ziarului avea câte un articol de fond semnat de părintele Dumitru Stăniloae. Ele reflectau problemele mari care îl preocupau încă din anii tinereții: rolul ortodoxiei în viața poporului român, inclusiv relația națiune–ortodoxie la noi, drepturile noastre asupra Transilvaniei, inclusiv problema Dictatului de la Viena, dezbinarea din 1698–1701 și urmările ei nefaste pentru români, cunoscutele polemici cu Lucian Blaga (care vor fi incluse în volumul *Poziția domnului Lucian Blaga față de creștinism și ortodoxie*, 1942), pericolul pe care îl reprezenta comunismul pentru România, îndrumări de ordin pastoral-misionar pentru preoți și multe altele²⁷. La acestea se adaugă pastoralele de Paști și Crăciun ale mitropolitului Nicolae Bălan, cuvântările sale (multe cu caracter național-politic, legate mai ales de Dictatul de la Viena), articole cu caracter teologic, pastoral și istoric ale profesorilor de la Academia Teologică (Nicolae Terchilă, Iosif Hradil, Spiridon Căndea, Nicolae Neaga, Grigorie Marcu, Teodor Bodogae, Liviu Stan, Corneliu Sârbu, Emilian Vasilescu), ale unor profesori de religie (Gheorghe Maior, Aurel Nanu, Vasile Coman, Mariana Vasilescu, Ioan Stanciu, Zosim Oancea), ale unor consilieri, protopopi și preoți-parohi.

În primii trei ani după încheierea celui de al doilea război mondial, ziarul șagunian a fost condus de preotul profesor dr. *Corneliu Sârbu* (13 mai 1945–începutul anului 1948) și, pentru câteva luni, de diaconul dr. *Emilian Vasilescu* (18 aprilie–28 noiembrie 1948), pe atunci profesor la Academia Teologică „Andreiană”. Sub îndrumarea acestora, ziarul a consemnat fapte precum instalarea primului guvern de orientare comunistă, abolirea monarhiei, schimbările structurale din cursul anului 1948.

Din 1948 și până în decembrie 1989, deci timp de peste patru decenii, a început o etapă nouă în istoria „Telegrafului român”. Pentru câțiva ani a devenit organul de publicitate al tuturor eparhiilor din Ardeal și Banat, apoi „o foaie religioasă” editată de Arhiepiscopia Sibiului, cu două (dar de regulă numai una) apariții pe lună.

La 23 decembrie 1948 a apărut primul număr redactat de profesorul dr. *Nicolae Mladin* (1914–1986) de la Institutul Teologic-Pedagogic sibian, pe

²⁷ Vezi pr. prof. Dumitru Abrudan, *Părintele Profesor Dumitru Stăniloae, redactor al Telegrafului Român*, în vol. *Persoană și comuniune. Prinos de cinstire Pr. Prof. Acad. Dumitru Stăniloae*, Sibiu, 1993, p. 68–73. În același volum vezi o listă a celor aproximativ 350 de articole publicate în TR (p. 38–49).

care-l va conduce până în iunie 1967, când a fost ales mitropolit al Ardealului. De atunci și până în vara anului 1978 ziarul sibian a fost redactat de diaconul *Gheorghe Papuc* (1928–1993), consilierul cultural al Arhiepiscopiei Sibiului, înlocuit însă, din dispoziția fostului Departament al Cultelor. Din 1978 până azi conducerea ziarului a fost încredințată preotului dr. *Dumitru Abrudan*, profesor la Institutul Teologic-Universitar din Sibiu (azi Facultatea „Andrei Șaguna”). Ziarul s-a bucurat în permanență de îndrumarea mitropoliților Nicolae Bălan (†6 august 1955), Iustin Moiescu (1956–1957), Nicolae Colan (1957–1967), Nicolae Mladin (1967–1981) și Antonie Plămădeală (din 1982).

Anii 1948–1989, mai ales până prin 1967–1968, reprezintă perioada cea mai tristă din istoria ziarului șagunian. Toate articolele care au apărut după 1948 erau cenzurate cu atenție la fostul Minister (devenit apoi Departament) al Cultelor; multe dintre ele erau respinse, iar autorii chiar atenționați pentru cele scrise. De multe ori li se impuneau teme care nu aveau nimic comun cu Biserica sau articole omagiale la care era îndatorată întreaga presă românească (uneori asemenea articole erau trimise direct de la București în vederea publicării). Tirajul era extrem de redus, urmărindu-se ca ziarul să nu pătrundă în mediul laic (a crescut doar în ultimii ani ai regimului comunist).

În pofida atâtor restricții, redactorii și colaboratorii ziarului s-au străduit să fie la înălțimea înaintașilor lor. S-au publicat mai multe articole de istorie națională și bisericească, altele privind probleme de cultură și de artă, deoarece acestea erau mai ușor aprobate de cenzură. Au apărut, însă, și nenumărate articole din toate ramurile teologiei, scrise de ierarhi din Ardeal, profesori de teologie și preoți-parohi sau chiar de intelectuali laici. Se adăugau știrile curente din viața bisericească: alegeri și înscăunări de ierarhi, vizite ale unor personalități bisericesti din afara hotarelor (mai ales la Sibiu) și altele.

Din decembrie 1989, de când n-a mai fost cenzurat, a început o etapă nouă în istoria ziarului „Telegraful român”, prin revenirea la frumoasele tradiții din trecut. Se publică, în continuare, articole care abordează teme teologice, istorice, de cultură laică, știri din viața Bisericii, aniversări și comemorări ale unor personalități bisericesti și laice. Ziua de 3 ianuarie 2003, când ziarul a împlinit 150 de ani de existență neîntreruptă, ar trebui să constituie un imbold pentru o etapă nouă în istoria lui, care să țină seama de exigențele unei prese moderne, îmbinând în mod armonios trecutul cu prezentul.

BOR, an. XCVI, 1978, nr. 3–4, p. 252–266.

CONTRIBUȚIA BISERICII ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA LA PROMOVAREA ECONOMIEI ÎN A DOUA JUMĂTĂȚE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL CELUI DE-AL XX-LEA

Pentru un neavizat – și mai ales pentru un străin – un astfel de titlu pare de-a dreptul straniu, întrebându-se de ce s-ar fi implicat Biserica în probleme de ordin economic. Pentru a înțelege acest lucru, considerăm că în prealabil este necesară o succintă prezentare a conjuncturii istorico-politice și sociale în care a trăit poporul român din Transilvania și părțile de vest ale României de azi (Banatul, Crișana, iar în nord Maramureșul) până în 1918, la crearea statului național român unitar. Se știe că secole de-a rândul aceste teritorii au ajuns în stăpânirea regatului medieval maghiar (sec. XI–XVI), apoi au fost transformate într-un „principat autonom”, dar sub suzeranitate otomană (1541–1688), după care au fost anexate la Imperiul Habsburgic (1688–1918), iar în cadrul acestuia, din 1867 până în 1918 – deci în perioada de existență a „monarhiei dualiste Austro-Ungaria” –, au fost anexate, sub raport administrativ, la Ungaria.

Cu alte cuvinte, românii transilvăneni n-au avut o organizare de stat proprie timp de câteva secole. În această conjunctură, neavând conducători politici români, Biserica Ortodoxă a fost singura instituție care îndruma nu numai viața spirituală a credincioșilor ei români, ci și toate acțiunile și manifestările lor de ordin cultural sau social. Confruntându-se, timp de secole, și cu acțiunile prozelitiste ale altor două confesiuni (catolică, în secolele XIV și XV, și reformată-calvină, în secolele XVI și XVII), care urmăreau nu numai o simplă schimbare de confesiune, ci și înstrăinarea românilor ca neam (etnie), conducătorii Bisericii Ortodoxe Românești (episcopi și mitropoliți) au reușit să salveze ortodoxia și – prin ea – au salvat însăși etnia amenințată cu înstrăinarea (maghiarizarea). Abia în anul 1701, autoritățile habsburgice au reușit să creeze o Biserică nouă (cu nimic diferită de cea ortodoxă sub raport dogmatic sau cultic), numită „unită cu Roma” (sau „greco-catolică”).

Din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Biserica românească din Transilvania (acum cu două „rituri” – ortodox și unit cu Roma) a început să se implice tot mai mult și în probleme de ordin național-politic. Sunt semnificative memoriile episcopului Inochentie Micu de la Blaj (1732–1751, †1768) adresate

Curtii imperiale din Viena, în deceniile 4 și 5 ale secolului, apoi renumitul memoriu intitulat *Supplex Libellus Valachorum*, din 1791–1792, redactat cu concursul conducătorilor Bisericii, memoriile episcopilor Vasile Moga de la Sibiu și Ioan Lemeni de la Blaj, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, culminând cu revoluția românească din anii 1848/1849, unul din liderii ei fiind episcopul Andrei Șaguna de la Sibiu, considerat *diplomatul revoluției*.

Dar unii slujitori ai Bisericii s-au implicat – din prima jumătate a secolului al XIX-lea –, chiar și în probleme de ordin economic, scriind o serie de broșuri pentru îndrumarea țărănimii. Prezentăm doar două nume de astfel de preoți. Primul a fost Petru Maior (cca 1756–1821), apreciat teolog și filolog, care a prelucrat sau tradus din limba germană lucrări cu profil economico-agricol, iar celălalt, protopopul Ioan Tomici din Caransebeș (1771–1839), cu lucrări de același profil, traduse din limba sârbă¹.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, personalitatea reprezentativă a vieții politice, culturale și spirituale a românilor transilvăneni a fost, incontestabil, episcopul (în 1848), apoi mitropolitul (din 1864) Andrei Șaguna de la Sibiu (1808–1873). Acest rol i-a fost subliniat, între alții, până și de un istoric american de azi, Keith Hitchins, profesor la Universitatea statului Illinois, în mai multe lucrări, între care și monografia *Orthodoxy and nationality: Andrei Șaguna and the Romanians of Transylvania, 1846–1873*, Cambridge–London, 1977, X + 334 p. (trad. rom. București, 1995, 344 p.). Șaguna are meritul de a fi inițiat o serie de acțiuni care vizau, în primul rând, propășirea culturii naționale în Transilvania: prin cele aproximativ 800 de școli primare îndrumate de Biserică (numai în Arhiepiscopia Sibiului), prin reorganizarea Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu (azi facultate), cu două secții, una pentru pregătirea preoților, alta pentru învățători, prin înființarea tipografiei eparhiale, în 1850, în care s-au publicat peste 200 de cărți, prin ziarul „Telegraful român”, cu apariție neîntreruptă din 1853 până azi, fiind cel mai vechi ziar românesc etc. După modelul acestor realizări de excepție, s-au creat instituții similare – în speță școli – și în episcopiile ortodoxe de la Arad și Caransebeș. Biserica unită își avea propriile școli și alte așezăminte culturale, mai ales la Blaj, centrul ei spiritual și cultural.

Dar Andrei Șaguna a inițiat și o serie de acțiuni care vizau promovarea economiei românești din Transilvania. Vom enumera câteva dintre ele. În primul rând trebuie să notăm acțiunile care urmăreau ameliorarea stării materiale a țărănimii, care constituia marea masă a credincioșilor ortodocși (ca și în cazul

¹ Petru Maior: *Învățătură pentru prăsirea pomilor* (Buda, 1812, 172 p.), *Învățătură de a face sirop și zahăr din mustul tuleilor de cucuruz* (Buda, 1812, 24 p.), *Disertație...despre zahăr* (Buda, 1813, 28 p.), *Învățătură despre agonisirea vișei de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet* (Buda, 1813, 110 p.), *Învățătură pentru ferirea și doftorirea boalelor...ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor* (Buda, 1816, 130 p.). Ioan Tomici: *Cultura albinelor sau învățătură despre finerea stupilor* (Buda, 1823, 180 p.) și *Învățătură despre finerea și creșterea omidelor de mătase* (Buda, 1823, 70 p., traducere din limba sârbă). Toate urmăreau să ofere țăranilor cunoștințe din variate domenii, care în final să ducă la un trai mai bun pentru ei și familiile lor.

Vezi Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996, p. 243 și 460.

Bisericii unite cu Roma). Preoții satelor transilvănene au fost, secole în șir, niște preoți-țărani, cu oarecare învățătură (dobândită mai ales în școlile mănăstirești), nevoiți să-și lucreze propriul lot de pământ (în unele cazuri și așa-numita „sesie parohială”, un lot de pământ arabil, fânaș sau pădure – proprietatea parohiei, dat în folosința preotului, cât timp era în activitate). În Transilvania, Biserica românească nu avea proprietăți mari, cum dețineau, de exemplu, mănăstirile din Țara Românească și Moldova sau parohiile românești din Bucovina – după ce aceasta a fost anexată la Imperiul Habsburgic, în 1775 –, sau cele din Basarabia, anexată la Imperiul Țarist, în 1812, care să permită preoților un trai decent, oferindu-le astfel posibilitatea de a se consacra exclusiv problemelor spiritual-pastorale. Dimpotrivă, așa cum notam mai sus, preotul ardelean a fost nevoit să-și lucreze singur pământul (ajutat uneori și de credincioși), din care să-și întrețină familia (salariul de la statul austro-ungar s-a introdus abia în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, dar cu o serie de condiții).

În această situație, tot Andrei Șaguna a găsit soluții care să contribuie la progresul economic al preoților săi, dar mai ales al credincioșilor-țărani îndrumați de aceștia. O primă cale a fost aceea de a oferi o oarecare pregătire economico-agricolă studenților teologi și elevilor-pedagogi de la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, viitori preoți și învățători ai școlilor patronate de Biserică, pentru ca, la rândul lor, să poată îndruma și ei pe viitorii lor credincioși. S-au introdus, deci, în programa școlară a institutului ore speciale de cunoștințe economice și agricole încă din 1852, predate inițial de nespecialiști. Pentru a remedia această lacună, tot Șaguna a oferit o bursă de studii unui tânăr absovent de teologie, *Dimitrie Comșa* (1846–1931), care a urmat cursurile academiilor de agronomie din Altenburg și Leipzig. Obținând diploma de inginer agronom, a fost numit apoi profesor de științe economice și agricole la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, unde a funcționat până în 1909, când a fost înlăturat de la catedră de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, sub pretextul că nu cunoștea temeinic limba maghiară. În cadrul catedrei sale, Comșa predă lecții speciale de agricultură, pomicultură, horticultură, viticultură, legumicultură și apicultură, în ambele „secții” ale institutului sibian. Pe lângă cunoștințele teoretice predate la catedră, profesorul D. Comșa făcea și „lecții practice” în „grădina școlară” a institutului, pe un teren de câteva hectare, proprietatea Mitropoliei, vizite la ferme-model din județul Sibiu, toate din dorința de a împărtăși cât mai multe cunoștințe practice viitorilor preoți și învățători.

În cei 35 de ani de activitate la catedra respectivă, D. Comșa a fost și un veritabil îndrumător al vieții agricole românești din județul Sibiu, ajutat de preoții și învățătorii satelor, foști studenți și elevi ai săi. Toate acțiunile sale nu aveau alt obiectiv decât progresul agriculturii românești. De pildă, în 1888 a sprijinit înființarea Reuniunii Române de Agricultură din județul Sibiu, condusă inițial de Eugen Brote, alt inginer agronom și cunoscut om politic, iar între anii 1895 și 1905 Reuniunea a fost condusă de însuși Dimitrie Comșa. În această calitate, de președinte al Reuniunii, ajutat și de secretarul ei, Victor Tordășianu, care îi fusese student, a organizat peste 20 de expoziții de vite cornute în diferite sate ale

județului, dar și expoziții de fructe, precum și una de oi (în Poiana Sibiului, cunoscut sat de oiери). Un juriu, format din medici, preoți, învățători sau țărani, se ocupa cu premiarea celor mai bune vite (oi sau fructe), subvențiile pentru premii fiind puse la dispoziție de Reuniunea de Agricultură, primăria locală și parohie sau de alte instituții românești.

Pe lângă acestea, Reuniunea, condusă de profesorul Dimitrie Comșa, organiza anual, în satele județului Sibiu, câte 5–6 „întruniri agricole” și câte 6–8 „prelegeri populare”, cu teme de agricultură, pomicultură, viticultură, agricultură, zootehnie etc. Profesorul Comșa a avut cel mai important rol în cadrul acestora, rostind sute de „prelegeri” pe înțelesul țăranilor, însoțite de „demonstrații practice”, în grădini și vii, în livezi cu pomi fructiferi. Mai notăm că tot el, împreună cu Victor Tordășianu, a stăruit pentru înființarea de „tovărășii agricole” sau a unor „însoțiri de credit” rurale, pentru a pune la dispoziția țăranilor ajutoare în bani, în caz de nevoie.

În sfârșit, mai trebuie notat și faptul că pentru îndrumarea țăranimii, același Dimitrie Comșa a tipărit o serie de broșuri pentru popularizarea cunoștințelor agricole, dar mai ales pentru a le recomanda metode agricole moderne de cultivare a pământului (multe au apărut în Tipografia Arhiepiscopiei Sibiului). Tot el a redactat și *Calendarul bunului econom* (pentru anii 1887–1891), precum și ziarul „Economul” (1893–1894) – prin „econom” înțelegându-se pe atunci un țăran-proprietar de pământ –, în care a publicat zeci de articole cu îndrumări în domeniul agricol². Dintre „elevii” lui Dimitrie Comșa, merită să fie reținut numele preotului *Ioan Hanzu* din satul Cacova (azi Fântânele, jud. Sibiu), care a făcut din satul său (respectiv parohia sa) un adevărat sat de pomicultori, cum a rămas până azi.

Activitatea lui Dimitrie Comșa la catedră a fost continuată de *Ioan Oțoiu* (1912–1919), preot și inginer agronom, care, după 1918, a ajuns profesor de Zootehnie la Academia de Înalte Studii Agronomice din Cluj (studiile de agronomie le urmasa cu o bursă oferită de Arhiepiscopia Sibiului).

În același context, mai notăm că în ziarul oficial al Arhiepiscopiei Sibiului, „Telegraful român”, au apărut, până în 1918, sute de articole cu caracter economic și agricol, semnate de profesorii Dimitrie Comșa și Ioan Oțoiu, precum și de numeroși preoți și învățători din mediul rural. De altfel, chiar de la început, „Telegraful român” se prezenta ca o „gazetă politică, industrială, comercială și literară” (subl. n.).

Din 1852, tot din inițiativa lui Andrei Șaguna apare, fără întrerupere, *Calendarul* (almanah) al Arhiepiscopiei Sibiului, destinat, în speță, credincioșilor țărani. În primii cinci ani au apărut numeroase articole semnate de un cunoscut

² Dintre lucrările sale în volum, reținem doar *Călăuza agricolă*, în 3 volume, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1924–1925, cu 650 p. + 340 fig., vol. I. *Economia câmpului*, vol. II. *Pomăritul și vieritul*, vol. III. *Legumăritul și florăritul*.

Vezi despre el Mircea Păcurariu, *Un memorandist, etnograf și îndrumător al țăranimii: profesorul Dimitrie Comșa*, în MA, an. 26, 1981, nr. 10–12, p.871–880 (și în vol. *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002, p. 197–205).

pedagog și naturalist, Pavel Vasici, sub titlul *Despre grădini* (aproximativ 120 de pagini), care ar putea fi considerate ca prelegerile unui adevărat curs de agronomie, primul de acest gen în limba română. Până pe la mijlocul secolului al XX-lea (când a început „colectivizarea” agriculturii, „operă” a regimului comunist), în paginile acestei publicații sibiene apărea și câte un „calendar economic”, cu îndrumări agricole practice pentru fiecare lună a anului. Tot așa, din 1852 și până în 1952, deci timp de o sută de ani, calendarul sibian publica și *Însemnarea târgurilor* din Transilvania, cu indicarea precisă a localităților și zilelor în care aveau loc târguri de vite și de mărfuri, deosebit de utile pentru țărani. În ultimele pagini ale calendarului se publicau diverse reclame comerciale, adresele unor mari firme producătoare de articole de larg consum, prin care, practic, erau ajutați tot țărani, meseriași și intelectualii români³.

Acțiuni similare au întreprins și celelalte eparhii românești din Ardeal și Banat. Concret, institutele teologico-pedagogice din Arad (întemeiat în 1822), Caransebeș (din 1865) și Blaj (existent din 1754) aveau catedre speciale de „economie” (agricolă). Buletinele eparhiale: „Biserica și școala” de la Arad (din 1877), care se prezenta în subtitlu ca „foaie bisericească, școlară, literară și economică”, „Foaia diecezană” de la Caransebeș (1886) și „Unirea” de la Blaj (1891), ca și calendarele acestor centre eparhiale publicau și ele articole cu îndrumări pentru țărani, precum și lista târgurilor din zonele respective.

În felul acesta, Biserica, prin câțiva slujitori devotați ai ei, a avut o modestă contribuție la propășirea agriculturii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.

Un alt sector al vieții economice în care s-a implicat Biserica românească din Transilvania a fost cel al *meseriilor*. Este un lucru știut că, până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, aici meseriile erau rezervate aproape exclusiv sașilor, constituiți în bresle meșteșugărești (mai ales în Sibiu, Brașov, Bistrița, Sighișoara, Mediaș, Sebeș). În memoriile episcopului Inochentie Micu și ale altor lideri politici români adresate Curții imperiale din Viena s-a cerut mereu dreptul – pentru români – de a exercita diferite meserii. Acest drept a fost obținut, cu mari eforturi, abia după revoluția din 1848/1849. Tot Andrei Șaguna a fost cel care a inițiat o serie de acțiuni pentru sprijinirea meseriașilor români. Chiar prin anumite „pastorale” adresate credincioșilor săi (care erau citite de preoți în biserică, în fața credincioșilor), îi îndemna pe aceștia să-și angajeze copiii la meșteri sași pentru ca să învețe o meserie. După un număr de ani, crescând numărul tinerilor români care cunoșteau acum o meserie, în anul 1867 a inițiat, tot la Sibiu, constituirea unei Reuniuni a Sodalilor (calfe) Români din acest oraș. Timp de 30 de ani, deci până în 1897, această Reuniune a fost condusă de preotul *Nicolae Cristea* (1834–1902), cunoscut lider politic (condamnat în așa-numitul „proces al memorandiștilor” din

³ Mircea Păcurariu, *125 de ani de la apariția Calendarelor Arhiepiscopiei Sibiului*, în *MA*, an. 22, 1977, nr. 7–9, p. 597–598.

1892–1894), unul dintre cei mai apreciați ziariști din Transilvania, fost, timp de 18 ani, redactor al ziarului „Telegraful român”. Munca lui a fost continuată de *Victor Tordășianu* (1897–1920), inițial secretar al acestei Reuniuni, absolvent al Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, care a fost, o viață întreagă, revizor-contabil al Arhiepiscopiei Sibiului. A fost cel mai activ conducător al Reuniunii meseriașilor sibieni. În decursul îndelungatei sale activități, a plasat sute de copii săraci și orfani – mai ales din județul Sibiu – la diferiți patroni (meșteri), fie români, fie sași sau maghiari, iar din fondurile Reuniunii a reușit chiar să trimită câțiva tineri în Apusul Europei, pentru perfecționare în meseria lor, a acordat ajutoare în bani și îmbrăcăminte la peste 1 000 de ucenici și elevi sau orfani și văduve de meseriași. Pe lângă concursul generos pe care l-a acordat lui *Dimitrie Comșa* în vederea organizării expozițiilor pe care le-am menționat, *Victor Tordășianu* a organizat singur două „expoziții industriale românești”, cu piese lucrate de meseriași români – membri ai Reuniunii –, dar și cu obiecte ale „industriei casnice românești”. Reuniunea meseriașilor din Sibiu s-a remarcat și printr-o serie de manifestări culturale și artistice românești⁴.

Notăm că și după anul 1918 această Reuniune a fost condusă de doi teologi sibieni: profesorul *Nicolae Colan*, de la Academia Teologică „Andreiană”, viitor episcop la Cluj, apoi mitropolit al Ardealului, și protopopul (apoi consilier mitropolitan) *Emilian Cioran*, tatăl filosofului *Emil Cioran*.

Reuniuni similare s-au organizat și în alte orașe ale Transilvaniei, tot cu concursul unor preoți. Așa a fost Asociația pentru Sprijinirea Învățăcelilor și Sodalilor Meseriași Români din Brașov, înființată în 1869, primul ei președinte fiind preotul *Bartolomeu Baiulescu* (1831–1909). Tot el a inițiat ziarul „Meseriașul român” (cu subtitlul: „foaie pentru învățătură și petrecere, alcătuită pentru meseriași și toți iubitorii de meserii” – 1886–1889), primul ziar de acest gen la români. De asemenea, a întemeiat, la Brașov, Banca Meseriașilor Români, Asociație de Credit și Depuneri (1887–1894)⁵.

Preotul profesor dr. *Grigorie Silași* (1836–1897) a fost președintele Reuniunii Meseriașilor Români din Cluj (1874–1885), pe atunci un oraș majoritar maghiar⁶. La Sebeș (jud. Alba), protopopul *Sergiu Medean* a fost promotorul și primul președinte al Reuniunii Meseriașilor și Comercianților Români din acest oraș.

În sfârșit, în 1898, Mitropolia de la Blaj a înființat și îndrumat o „școală de meserii și negustorie”, care a funcționat până după unirea din 1918. Încercările

⁴ Mircea Păcurariu, *Un binefăcător uitat: Victor Tordășianu*, în MA, an. 25, 1980, nr. 7–9, p. 712–727 (reprodus și în vol. *Cărturari sibieni de altădată*, p. 265–279).

⁵ Măriuca Radu, *Asociațiunea pentru sprijinirea învățăcelilor și sodalilor români meseriași din Brașov – susținătoare a învățământului profesional brașovean românesc*, în „Cumidava”, 12, 1979–1980, p. 229–237; eadem, *Date privind activitatea Asociațiunii pentru sprijinirea învățăcelilor și sodalilor meseriași români din Brașov, 1869–1918*, în „Cumidava”, 13, 2, 1983, p. 191–201.

⁶ Dintre numeroasele lucrări consacrate lui Silași, menționăm: Ioan Lupaș, *Comemorarea profesorului Grigorie Silași*, Cluj, 1937, 32 p.; Gheorghe Platon și T. Rusu, *Grigorie Silași, luptător pentru cauza națională a românilor*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” – Iași, Istorie*, 19, 1973, fasc.1, p. 35–54; Andrei Moldovan, *Grigorie Silași, luptător pentru emanciparea politică și culturală a românilor din Transilvania*, în „File de istorie”, Bistrița, 5, 1988, p. 102–109.

guvernelor din Budapesta de-a o desființa sau de a introduce maghiara ca limbă de predare n-au avut nici un rezultat. Până în 1918 au absolvit școala aproximativ 500 de tineri meseriași (cojocari, croitori, pantofari, tâmplari etc.), nu numai români, ci și maghiari și sași.

Un alt segment din viața economică a Transilvaniei de altădată l-au reprezentat instituțiile bancare românești. Numeroși preoți – fie ortodocși, fie uniți – au avut o contribuție substanțială la înființarea unor bănci românești în Transilvania și Banat, până în 1918; alții au făcut parte din comitetele de conducere. Cea mai veche și mai cunoscută bancă românească a fost „Albina” din Sibiu, înființată în aprilie 1872 (deci acum 130 de ani), prin eforturile lui Visarion Roman (1833–1885), absolvent al Institutului Teologic-Pedagogic sibian, un timp redactor al ziarului oficial al Arhiepiscopiei, „Telegraful român”. El a devenit și primul director al Băncii „Albina” (tot el crease și prima cooperativă de credit în comuna Rășinari, în 1867). Un rol însemnat în viața Băncii „Albina” l-a avut și preotul Ioan Hannia, profesor și director al Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, care a fost ani în șir membru în consiliul de administrație. Preoții au avut, în permanență, aproximativ 15% din acțiuni⁷.

În anii următori s-au înființat zeci de alte bănci românești în Transilvania și Banat, majoritatea cu concursul preoților din localitățile respective. În mod deosebit trebuie consemnate băncile „Patria” din Blaj (înființată în 1886), considerată ca bancă a Mitropoliei unite de acolo, și „Lumina” din Sibiu, înființată cu sprijinul direct al Mitropoliei ortodoxe, în 1909 (cu un capital de 600 000 coroane de aur), pentru a susține școlile primare ale Bisericii, amenințate cu desființarea (mai corect: maghiarizarea), din lipsă de fonduri.

Merită să fie reținute și numele altor bănci românești: „Economul” din Cluj, „Victoria” din Arad (la înființarea căreia a contribuit preotul-profesor de teologie Roman Ciorogariu – viitor episcop la Oradea), „Timișana” din Timișoara (1884), la înființarea căreia a avut un rol însemnat protopopul Meletie Drăghici, „Populară” din Caransebeș, cu concursul profesorului de teologie dr. Dimitrie Cioloca, „Crișana” din Brad – jud. Hunedoara, înființată de preotul Ioan Gherman, profesor la gimnaziul ortodox de acolo, „Maramureșana” din Sighet, întemeiată de preotul Simeon Balea din satul Săpânța. Menționez mai sus că preotul Bartolomeu Baiulescu înființase Banca Meseriașilor Români din Brașov, iar Banca „Andreiana” din Rășinari a fost întemeiată și condusă mult timp de preotul Emilian Cioran, la începutul secolului al XX-lea. Aproape toate cele peste o sută de bănci populare românești existente în Transilvania și Banat, până în 1918, au beneficiat de sprijinul statornic al preoților, fie ortodocși, fie uniți⁸.

⁷ Pavel Berariu, *Visarion Roman*, Cluj, 1937; Nicolae Petra-Petrescu, *Monografia Băncii „Albina”*, Sibiu, 1897; prof. dr. Sabin Cioran, *Rolul băncilor din Ardeal în pregătirea Unirii*, în vol. *Factorii transilvani ai Unirii*, Brașov, 1943, p.75–87; Mihai D. Drecin, *Banca Albina din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni*, Cluj-Napoca, 1982, p. 25–76.

⁸ Detalii interesante la Sabin Cioran, *op. cit.*, p. 87–120.

Profesorul de teologie dr. *Vasile Stan* de la Sibiu (1875–1945), viitor episcop al Maramureșului, a fost cel care (alături de Victor Tordășianu și dr. Petru Șpan, alt profesor de teologie) a înființat o „Centrală” a cooperativelor de credit sătești (sau „însoțiri de credit rural”, cum se numeau atunci), după modelul inițiat de germanul W. Fr. Raiffeisen. Rezultatul demersurilor sale s-a materializat în 1914, când a luat naștere, la Sibiu, Federația „Înfrățirea” (prin fuzionarea a 27 de „însoțiri de credit”), părintele Vasile Stan fiind ales președinte al consiliului de administrație. În 1915, Federația a primit peste 100 de vagoane de porumb din vechea Românie, care au fost distribuite în 42 de localități din Transilvania, acolo unde se simțea nevoia. În 1916 au venit alte 20 de vagoane, dar au fost rechiziționate pentru armata maghiară. În plin război, în 1917, Federația a reușit să obțină credite de la Banca „Albina” pentru țărani români⁹.

Toate aceste bănci românești au îndeplinit și un însemnat rol cultural-național. De pildă, au acordat sute de burse unor elevi și studenți români, mai ales din zonele în care își desfășurau activitatea. Au sprijinit instituțiile culturale patronate de Biserică: gimnaziul din Brad (Banca „Crișana”), școala de fete din Arad (Banca „Victoria”), internatul elevilor români din Timișoara („Timișana”), Școala Civilă de Fete a „Astrei” din Sibiu („Albina”), Gimnaziul „Andrei Șaguna” din Brașov („Albina” și altele). Au fost sprijinite și o serie de Reuniuni economice românești din Transilvania.

Dar în mod deosebit trebuie evidențiat faptul că ele au acordat în permanență credite cu dobândă mică unor țărani, cu care aceștia au putut apoi să-și cumpere loturi de pământ (chiar peste 50 de jugăre) de la unii mari latifundiați maghiari. Un economist secui, Tokaji László, a întocmit chiar o „statistică” a „pierderilor” de terenuri agricole vândute țăranilor români (publicată în 1913, la Cluj). Până și prestigiosul ziar maghiar „Pesti Hirlap”, într-un articol publicat în 1905, era nevoit să recunoască rolul pozitiv al băncilor românești și opera lor național-politică, socială și culturală în viața românilor transilvăneni, iar scriitorul maghiar Kovács Imre, tot la începutul secolului al XX-lea, era nevoit să recunoască rolul „popilor de la sate”, al „Astrei” și al instituțiilor bancare românești în „organizarea economică a românilor”¹⁰.

Rolul acestor bănci – înființate și cu concursul slujitorilor Bisericii – a fost evidențiat și de mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan (1920–1955), cu ocazia Congresului Economic al Transilvaniei și Banatului, ținut la Cluj, la 28 noiembrie 1935¹¹. Alături de școală și de biserică, aceste bănci au ținut trează conștiința națională, au contribuit la progresul economic al țăranilor români (au împiedicat, în multe locuri, chiar și exodul țăranilor români spre America, frecvent la începutul secolului al XX-lea), au susținut o serie de instituții culturale românești.

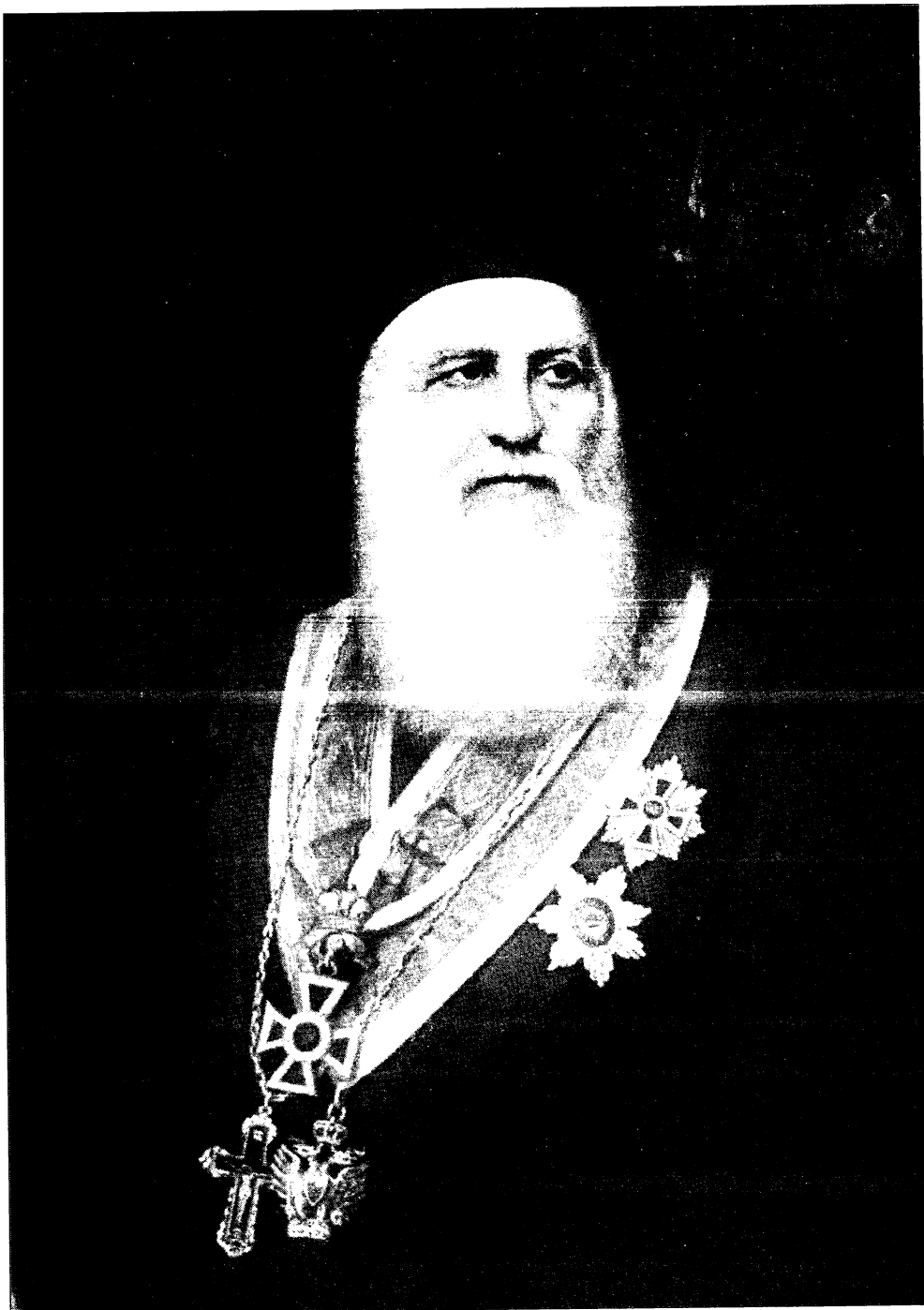
⁹ I.N. Ciolan, *Dr. Vasile Stan, un pionier al cooperăției transilvane*, în MA, an. 26, 1981, nr. 4–6, p. 407–413; Mircza Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, p. 357–361.

¹⁰ Sabin Cioran, *op. cit.*, p. 99–101.

¹¹ Cf. „Revista economică”. Cluj, an 37, nr. 48–51 din decembrie 1935.

În concluzie, putem afirma că Biserica românească din Transilvania s-a implicat în viața economică a românilor de aici, prin sprijinirea țăranilor și a unor „reuniuni” agricole, prin îndrumarea primilor meseriași români și organizarea lor în „reuniuni”, dar și prin înființarea unor bănci românești, care au sprijinit, în primul rând, pe țărani.

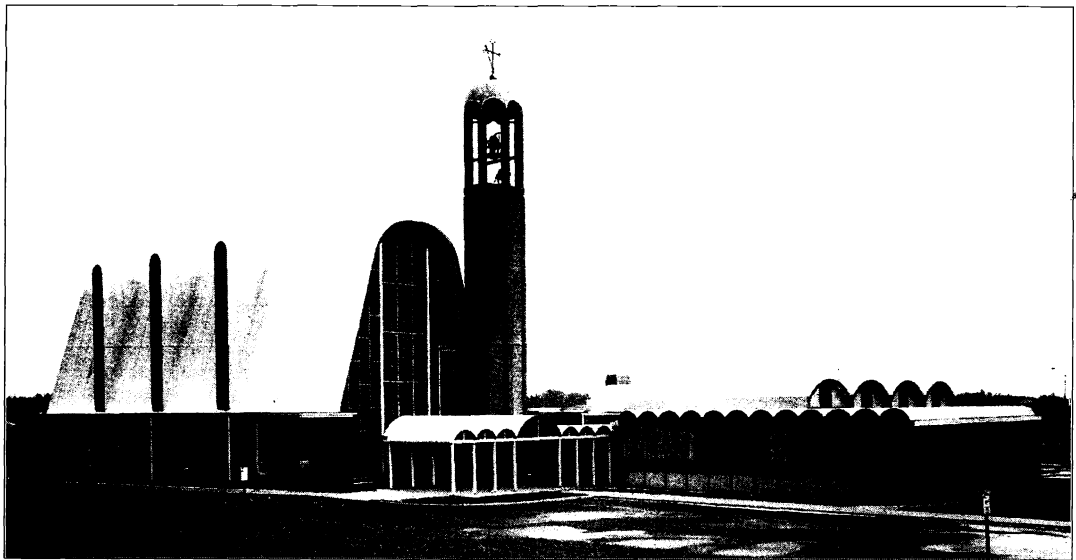
**„Anuarul II (27) al Facultății de Teologie «Andrei Șaguna» din Sibiu”,
2001–2002, p. 92–100.**

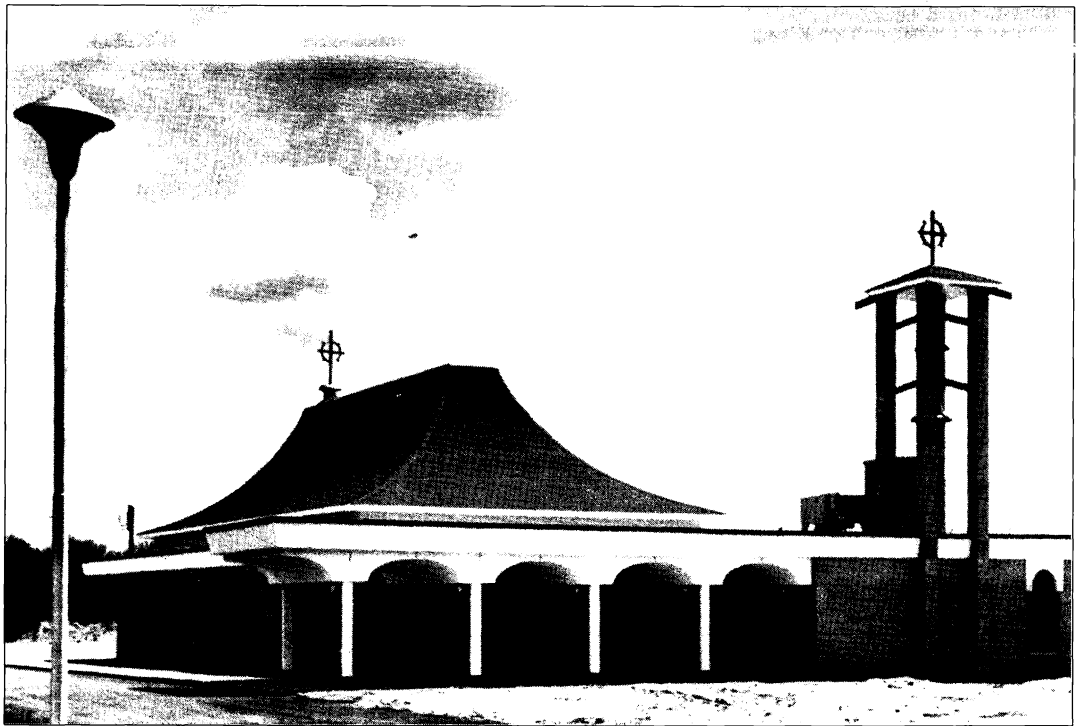
19. Andrei Șaguna, episcop (1848–1864), apoi mitropolit al Transilvaniei (1864–1873).
Tablou, în ulei, de la Arhiepiscopia Sibiului.

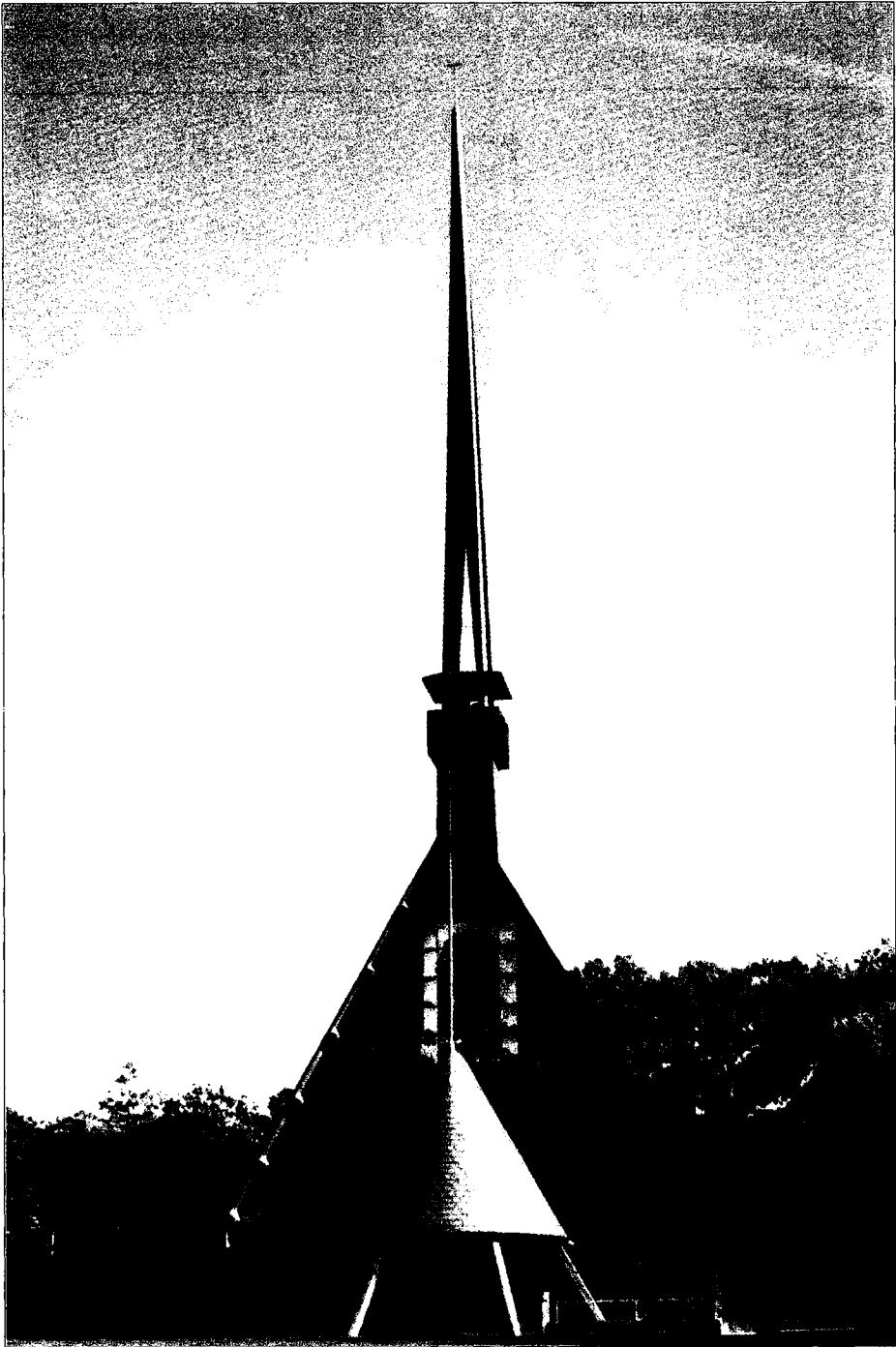
20. Biserica din Densuș, jud. Hunedoara. Probabil inițial monument funerar roman, transformat în lăcaș de cult creștin după anii 271–275; a fost refăcută în mai multe rânduri de cnejii locali.

21. Biserica românească și clădirile anexe din Canton, Ohio, S.U.A.

22. Biserica românească Învierea Domnului din Warren, Ohio, S.U.A.

23. Biserica românească Sfânta Maria din Cleveland, Ohio, S.U.A., sfințită în 1960, cu un turn clopotniță specific arhitecturii maramureșene.

24. Interiorul bisericii Mănăstirii Schimbarea la Față, de lângă Elwood City, PA, S.U.A., fondată în 1967 de maica Alexandra, fosta principesă Ileana din familia regală română.

IV.

SLUGJITORII BISERICII ȘI EVENIMENTELE MAJORE DIN ISTORIA NEAMULUI

Credința nației române nu a fost, nu este și nu va fi decât unirea românilor într-un singur stat, singura ancoră a mântuirii sale, singurul port în care poate scăpa corabia națională de furtuna valurilor care o impresoară [...].

NEOFIT SCRIBAN

(Cuvânt bisericesc adresat deputaților
Adunării Elective, la 5/17 ianuarie 1859)

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ȘI UNIREA PRINCIPATELOR

An de an întregul popor cinstește după cuviință ziua de 24 Ianuarie, ziua realizării actului revoluționar și hotărâtor al Unirii Principatelor Române. Acest act apare ca un rezultat firesc al dezvoltării treptate a conștiinței unității de neam, de limbă și de credință a românilor de pretutindeni, ca un rezultat al strădaniilor de veacuri ale poporului român. Într-adevăr, păstorii, cărașii, negustorii, modeștii slujitori ai altarului, preoții și mai ales călugării, care treceau dintr-o țară în alta cu oile, cu căruțele pline de sare și pește sau cu manuscrise, cărți și obiecte de cult, au contribuit, poate fără să-și dea seama, la apropierea sufletească a românilor din Muntenia, Moldova și Transilvania. Dar conștiința unității de neam, de limbă și de credință apare limpede și de nenumărate ori la cărturarii și cronicarii noștri din trecut, precum Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino Stolnicul, Dimitrie Căntemir, care au relatat în lucrările lor că muntenii, moldovenii și ardelenii sunt de același neam, având o origine și o limbă comune.

Un factor deosebit de important care a contribuit la trezirea și dezvoltarea conștiinței de unitate națională a românilor a fost Biserica. Prin introducerea limbii române în cult, Biserica Ortodoxă a adus o contribuție efectivă la opera de unificare culturală și spirituală a românilor de pe teritoriul țării noastre. În prefețele cărților bisericești s-a subliniat în repetate rânduri originea comună și unitatea de neam, limbă și credință a românilor de pretutindeni, cum este cazul predosloviilor lui Coresi, Varlaam, Simion Ștefan, Chesarie al Râmnicului și ale altora.

În secolul al XVIII-lea, istoricii și filologii Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior se străduiesc să pună în lumină romanitatea poporului și a limbii noastre, precum și continuitatea românilor pe pământul Daciei de altădată.

Ideea unității poporului nostru se conturează cu deplină claritate în secolul al XIX-lea. De pildă, Tudor Vladimirescu, printr-o scrisoare din 5 aprilie 1821, cerea cărmuirii Țării Românești să intre în legătură cu moldovenii, „ca unii ce suntem de un neam, de o lege..., ca fiind la un gând și într-un glas cu Moldova, să putem câștiga deopotrivă dreptățile acestor Prințipaturi, ajutându-ne unii pe alții”. Iar *Regulamentul organic* din 1831 arăta că „Începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășluitoților într-aceste două Prințipaturi, precum și cele deopotrivă

trebuie sunt îndestule elementuri de o mai aproape a lor unire, care până acum s-au fost poprit și s-au zăbovit numai după împrejurări întâmplătoare și cele urmate după dânsle” (art. 371 din *Regulamentul Țării Românești*; vezi și art. 425 din *Regulamentul Moldovei*, cu un cuprins aproape identic).

Idealul unirii Țării Românești cu Moldova a existat și în timpul revoluției de la 1848, apărând la Mihail Kogălniceanu, în *Dorințele partidei naționale din Moldova*, și la Nicolae Bălcescu, luminoasa figură a vremii, care scria în revista „România viitoare”: „România există și orb este cel ce nu o vede”. Unii preconizau chiar unirea cu provinciile de peste munți. O întreagă literatură, o serie de publicații istorice și reviste cu titluri simbolice („Dacia literară”, „Steaua Dunării”, „Românul”, „Naționalul”, „România literară”, „Revista română”) pledau pentru unire. Ea a fost pregătită și din punct de vedere administrativ, prin unele măsuri de organizare similare în Țara Românească și Moldova, precum și prin unele legiuri promulgate în ambele Principate, după 1848.

Curentul pentru Unire era atât de puternic, încât au fost câștigați și cei doi domni numiți în 1849, în urma Convenției de la Balta Liman: Grigorie Ghica, în Moldova, și Barbu Știrbei, în Țara Românească. Au aderat cele mai largi pături ale locuitorilor din cele două țări, mai ales în urma Tratatului încheiat între cele șapte Mari Puteri ale Europei la Paris, la 18/30 martie 1856, după Războiul Crimeii. Acest Tratat, încheiat între Anglia, Austria, Franța, Prusia, Rusia, Sardinia și Turcia, se ocupa, în articolele XX–XXVII, de Principatele Române. Tratatul prevedea, printre altele: 1. Protectoratul celor șapte Puteri asupra Principatelor, dar sub suzeranitatea Turciei. 2. Înființarea unei comisii europene la București, formată din reprezentanți ai celor șapte Puteri, care să cerceteze starea de atunci a Principatelor și să facă propuneri în vederea reorganizării lor. 3. Administrație independentă și națională, precum și deplina libertate a cultului, legislației, comerțului și navigației. 4. Convocarea unor divanuri ad-hoc în ambele Principate, pentru a stabili organizarea lor politico-socială. 5. Încheierea unei Convenții speciale la Paris, care să definitiveze această organizare.

În fața acestor prevederi ale Tratatului, menite să dea țărilor noastre o nouă organizare politică și socială, problema Unirii lor s-a pus cu o și mai mare însuflețire. Cu sprijinul Puterilor străine favorabile Unirii (Sardinia, Franța, Rusia și Prusia), partidele unioniste, care au luat naștere în ambele Principate, au reușit să-și asigure victoria în alegerile pentru divanurile ad-hoc, întrunite în toamna anului 1857 și să pregătească drumul spre marele act din 5 și 24 ianuarie 1859. Alături de popor, în aceste timpuri de adânci prefaceri, se găseau o serie de oameni de carte, ca Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Costache Negri, Cezar Boliac, Dumitrie Bolintineanu, C. A. Rosetti, N. T. Orășanu și alții. Lupta cea mai îndârjită a dus-o partidul unionist din Moldova, care a fost nevoit să lupte cu adversitatea și uneltirile caimacamilor Toderiță Balș și Nicolae Vogoridi, sprijiniți de reprezentanții partidului separatist, și îndeosebi de cele trei Puteri străine potrivnice Unirii (Austria, Anglia și Turcia), care, din interese economice și politice, doreau menținerea stărilor de lucruri existente. Atenția lor se îndreptase

mai mult asupra Moldovei, căci ar fi fost suficient refuzul unei țări, pentru a cădea plănuita combinație a Unirii. În Țara Românească lucrurile au decurs mai liniștit, fără să aibă răsunetul celor din Moldova. Țara Românească a avut și norocul de a avea în fruntea ei, în calitate de caimacam, pe fostul domn regulamentar Alexandru Ghica (1856–1858), care sprijinea ideea Unirii. În București și-au avut sediul și Comisia Europeană, formată din reprezentanții celor șapte Puteri, instituită prin Tratatul de la Paris, în vederea supravegherii alegerilor pentru divanurile ad-hoc, încât adversarii Unirii n-au avut curajul și posibilitatea să falsifice alegerile, așa cum s-a petrecut în Moldova.

În vremea acestor frământări și lupte pentru Unire, clerul ortodox român s-a alăturat partidului unionist, sprijinindu-i cu căldură toate acțiunile. Printre cei mai de seamă susținători ai Unirii se număra însuși întâistătătorul Bisericii moldovene, mitropolitul Sofronie Miclescu, influențat și de nepotul său, cunoscutul unionist Anastasie Panu¹. La cererea mitropolitului Sofronie, unul dintre fruntașii clerului moldovean, arhimandritul Neofit Scriban, profesor la Seminarul de la Socola, a scris atunci lucrarea *Unirea și neunirea Principatelor*. În prima parte a lucrării combătea argumentele separatiștilor, iar în partea a doua arăta care vor fi foloasele bisericești, politice, administrative și economice pe care le-ar aduce Unirea².

Împotriva broșurii arhimandritului Neofit Scriban s-a ridicat însă unul dintre membrii marcanți ai partidului antiunionist, postelnicul Nicolae Istrati, fost ministru al Cultelor sub Grigorie Ghica (1853), care a tipărit un răspuns sub titlul *Despre cvestia zilei în Moldova* (Iași, 1856, 35 p.). Apărând cu slabe argumente pozițiile separatiștilor, broșura lui Istrati a fost combătută, printre alții, și de arhimandritul Neofit Scriban, prin lucrarea intitulată *Foloasele Unirii Principatelor române*³. Și această lucrare și-a împărțit-o în două capitole: I. „Foloasele din lăuntru” (p. 6–20), în care arăta că prin unire se va ajunge la o prosperare economică și la o mai bună organizare administrativă; și II. „Foloase din afară” (p. 20–37), în care sublinia importanța politică a unirii celor două Principate. Tot arhimandritul Neofit Scriban a publicat atunci și o poezie, intitulată *La unirea românilor*⁴.

¹ Aportul său a fost pus în lumină de mitropolitul Nestor Vornicescu, în lucrarea *Unde-i turma, acolo-i și păstorul. Participarea mitropolitului Sofronie Miclescu la înfăptuirea Unirii*, Craiova, 1984, 156 p. (extras din BOR, an. CIL, 1984, nr. 1–2, p. 79–117 și din MO, an. 36, 1984, nr. 1–2, p. 7–38).

² Arhim. Neofit Scriban, *Unirea și neunirea Principatelor*, Iași, 1856, 27 p. (cu o precuvîntare de T. Codrescu). Publicată și în „Zimbrul”, Iași, IV (1856), nr. 117, 1 iun., și în „Steaua Dunării”. Iași, II (1856), 5 iun., p. 113–115 (în ambele ziare cu o scurtă introducere a redacției). Reprodusă și în *Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, III, București, 1889, p. 1–7 (în continuare: *Acte și documente*); *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, București, 1962, p. 16 (în continuare: *Documente...*).

³ Tipărită la Iași, în 1856 (37 p.) Publicată și în „Zimbrul”, IV (1856), nr. 142 și 143, 3 și 4 iulie 1856.

⁴ „Zimbrul”, IV (1856), nr. 140, 1 iun., reproducă și de Neofit Scriban. *Încercări poetice. Discursuri politice. Memuare și scrisori politice*, Iași, 1870, p. 53–55.

Un alt distins și învățat membru al clerului din Moldova, arhimandritul Melchisedec Ștefănescu, pe atunci rector al Seminarului din Huși, a rostit, în ziua de 29 iunie/11 iulie 1856, cu prilejul hramului Episcopiei, o înflăcărată predică în sprijinul Unirii, sub titlul: *Jertfă pentru Unirea Principatelor*⁵, în care se adresa diferitelor categorii sociale, pe care le îndemna la Unire.

Clerul de mir și monahal a adoptat de la început o atitudine favorabilă Unirii. La 25 mai/6 iunie 1856, s-a înființat la Iași un Comitet al Unirii, format din frunzații progresiști ai timpului. La 30 mai/11 iunie 1856 ei au semnat un act constitutiv, prin care cereau Unirea Principatelor și o nouă capitală, în centrul ambelor Principate⁶. În urma înființării Comitetului Unionist din Iași (numit și Comitetul Central al Unirii), s-au primit numeroase scrisori de adeziune la programul său, din diferite regiuni ale țării, în care apar și numele multor preoți de mir și monahi. De pildă, actul de adeziune al județului Dorhoi, din 10/22 iunie 1856, era semnat, printre alții, și de arhimandritul Victor Lemeni și de preotul Constantin Buțureanu⁷. Aceeași dată o avea și actul de adeziune al județului și Mănăstirii Neamț, prin care se cerea Unirea Principatelor și o nouă capitală. După semnatarul din județul Neamț – între care întâlnim și pe un preot Georgie – urmau semnăturile călugărilor de la Mănăstirea Neamț. În fruntea lor semna arhimandritul Dionisie Romano, starețul mănăstirilor Neamț și Secu, originar din Sălișteea Sibiului, apoi ieromonahul Ghenadie Popescu, un bănățean, profesor și rector al Seminarului Teologic de acolo, ieromonahii Policarp și Benedict, profesori, ieromonahul Chesarie, inspector la același Seminar, precum și alți numeroși protosingheli, duhovnici, ieromonahi, ierodiaconi și monahi, numărul lor ridicându-se la 31⁸. Actul de adeziune al județului Roman, cu aceeași dată și cu expunerea acelorași dorințe⁹, era semnat de episcopul-locotenent Nectarie Hermeziu Sotiriupoleos, arhimandritul Bartolomeu, preoții Dimitrie Matcaș, Ștefan Tobolca, Ioan și Eftimie. S-au înființat tot atunci comitete unioniste și în alte orașe ale țării, din care făceau parte și unii membri ai clerului. De pildă, în comitetul unionist din Roman figura preotul iconom Dimitrie Matcaș¹⁰, în cel de la Tecuci Gheorghe Dimitriu¹¹, iar în cel de la Focșani Triandaf Bene¹².

La 3/15 iulie 1856, domnitorul Grigorie Ghica, în care unioniștii au avut un sprijin puternic, a lăsat conducerea țării în mâinile Consiliului Administrativ, întrucât i se împliniseră cei 7 ani de domnie. În aceeași zi a fost numit caimacam, adică locțiitor de domn, vornicul Teodor (Toderița) Balș, unul dintre cei mai

⁵ „Steaua Dunării”, II, (1856); nr. 55. 14 iun., p. 129–131 (cu o scurtă introducere din partea redacției) și extrasul sub titlul: *Jărtvă pentru Unirea Principatelor*, de arhimandritul Melchisedec. Iași, 1856. 16 p. (reprodusă și în *Acte și documente*, III. p. 620–627 și trad. franceză. p. 627–634).

⁶ *Ibidem*, III, p. 521–523 și 531–532.

⁷ *Ibidem*, III, p. 547.

⁸ *Ibidem*, III, p. 548–550.

⁹ *Ibidem*, III, p. 552.

¹⁰ *Ibidem*, IV, p. 377.

¹¹ *Ibidem*, IV, p. 295.

¹² *Ibidem*, IV, p. 282.

îndârjiți separatiști. Prin același firman al sultanului, fostul domn Alexandru Ghica era numit caimacam în Țara Românească, în locul lui Barbu Știrbei. Credincios turcilor și austriecilor, cărora le promisese că va împiedica Unirea, Teodor Balș a început, îndată după numire, lupta împotriva unioniștilor. A suprimat libertatea presei, instituind cenzura, pentru a nu se mai putea manifesta ideile unioniste, și-a luat în minister antiunioniști (Nicolae Istrati, Nicolae Vogoridi, Nicolae Canta), a înlocuit cu antiunioniști prefectii de județe, directorii de la departamente, președinții și asesorii divanurilor și ai tribunalelor, șefii jandarmeriei, subprefecții plășilor etc. Abuzurile sale au produs vii nemulțumiri, încât însuși Divanul Țării, în decembrie 1856, și-a dat demisia, în semn de protest față de atitudinea caimacamului. Teodor Balș moare însă la 1 martie 1857, urmându-l în cămăcămie grecul Nicolae Vogoridi, ginerele scriitorului Costache Conachi. Acesta, fiind o unealtă servilă în mâna Porții Otomane, a început cu o și mai aprigă îndârjire lupta împotriva unioniștilor, pentru a asigura reușita partidului antiunionist în alegerile pentru Divanul Ad-hoc. Măsurile abuzive din timpul lui Teodor Balș au continuat și sub el: înlocuiri în funcțiile publice cu persoane antiunioniste, arestări, amenințări, promisiuni și falsificări, mai ales în timp ce se efectuau alegerile pentru Divanul Ad-hoc.

Cum era și firesc, atacurile sale erau îndreptate și împotriva frunțașilor clerului moldovean, care mărturiseau crezul unioniștilor. Lupta sa împotriva clerului a început îndată după citirea firmanului de convocare a divanurilor ad-hoc, întocmit de Conferința reprezentanților Puterilor Europene la Istanbul (Constantinopol), din 13 ianuarie (st. n.) 1857.

Articolul I al firmanului prevedea că mitropoliții erau președinți ai divanurilor, iar episcopii membri de drept. Egumenii mănăstirilor închinată și neînchinată aveau dreptul să-și aleagă câte un deputat de fiecare eparhie. Observăm că prin acest articol al firmanului, dreptul de alegători și de a fi aleși era rezervat doar unei mici părți a clerului, căci preoții de la țară și cei din orașele nereședinte de eparhii, precum și călugării și cântăreții bisericești erau lipsiți de acest drept, fapt care a provocat firește nemulțumiri.

În lupta împotriva clericilor unioniști, Nicolae Vogoridi a avut un sprijin din partea celor doi sufragani ai mitropolitului Sofronie, care aderaseră la programul separatiștilor: episcopul Meletie Istrati al Hușilor și episcopul-locotenent (locțiitor) Nectarie Hermeziu de la Roman, deși acesta semnase inițial actul de adeziune la Unire. Atitudinea lor se poate explica atât prin influența ce o exercitau asupra-le frații lor, postelnicii Nicolae Istrati și, respectiv, Grigorie Hermeziu, dar și din dorința episcopului Meletie de a-i urma lui Sofronie în scaunul mitropolitan, iar a celui alt de a fi numit episcop eparhiot la Roman.

Într-o interesantă notă asupra mitropolitului și a clerului moldovean, trimisă de baronul Talleyrand-Périgord, reprezentantul Franței în Comisia de la București, lui Alexandre Walewski, ministrul de Externe francez, la 4 mai 1857, erau prezentate unele dintre dificultățile ce i s-au făcut mitropolitului Sofronie din cauza atitudinii sale unioniste. Încă sub cămăcămia lui Teodor Balș, ministrul său de Culte, Panaiotachi Balș, i-a promis mitropolitului că nepotul său, arhiepiscopul Calinic

Miclescu Hariupoleos, egumenul Mănăstirii Slatina, va fi numit episcop la Roman, dacă vor accepta programul antiunionist. Apoi Nicolae Vogoridi i-a cerut lui Dimitrie Miclescu, nepotul mitropolitului, să-i pună în vedere că dacă va mai permite întrunirile preoților spre a se consulta asupra alegerii reprezentantului lor în Divan, va fi pus în situația ca Poarta să-i retragă mandatul de președinte al Divanului. Însuși Vogoridi l-a vizitat pe mitropolit, căutând să-l convingă că Unirea era cu neputință de realizat din cauza opoziției Turciei. El a mai stăruit ca frații Neofit și Filaret Scriban să nu fie trecuți pe lista candidaților din partea clerului, afirmând că însăși Poarta ar fi cerut excluderea lor. Ministrul său de Culte, Gheorghe Beldiman, i-a relatat mitropolitului că Poarta Otomană era foarte nemulțumită de atitudinea sa și, pentru a restabili raporturile cu ea, singurul lucru care i cerea era acela de a influența alegerile egumenilor și preoților în sens antiunionist. Același ministru i-a adus la cunoștință că toți preoții care au în problema națională alte păreri decât cele ale Guvernului, vor fi lipsiți de dreptul de alegători și de aleși. În același timp l-a amenințat că nepotul său, arhiereul Calinic Miclescu, va fi înlăturat din egumenia Slatinei, pentru că difuzase manifeste unioniste prin împrejurimi¹³.

Neînțelegerile apar și cu ocazia vizitei comisarilor străini de la București în Moldova, în aprilie 1857. Poporul, în frunte cu păstorii lor sufletești, le-a făcut o primire entuziastă, iar mitropolitul Sofronie, împreună cu unii arhieri și preoți, au vizitat pe comisarii Franței și Sardiniei, expunându-le doleanțele și speranțele lor¹⁴. Din această cauză, caimacamul a adresat o scrisoare ofensatoare mitropolitului Sofronie, la 12/24 aprilie 1857, în care se plângea de atitudinea clerului¹⁵. Mitropolitul i-a răspuns peste două zile, relatându-i că „după științele ce am luat, clerul n-a făcut decât a merge să hiritisească pe domnii comisari” veniți în Iași¹⁶. Supărat de cele petrecute, caimacamul a revocat din funcție pe ministrul de Culte Gheorghe Beldiman, care nu se arătase destul de ferm cu reprezentanții Bisericii, înlocuindu-l cu logofătul Alexandru Sturdza-Bârlădeanu¹⁷. Împreună cu Savfet Effendi, comisarul turc, Vogoridi s-a adresat direct autorităților centrale din Istanbul, cerând ca patriarhul să înlătore pe mitropolitul Sofronie din scaun. Lucrul a fost împiedicat de ambasadorul francez la Istanbul, Ernest Thouvenel, care, printr-o notă-protest adresată lui Galib-Pașa, ministrul de Externe al Turciei, se declarase împotriva oricăror măsuri ce s-ar lua în vederea înlocuirii mitropolitului¹⁸. Tot așa declarase și ambasadorul Rusiei¹⁹. Îndemnat, fără îndoială, de unele

¹³ *Ibidem*, IV, p. 509–511 și 832. Cf. și IV, p. 698.

¹⁴ *Ibidem*, IV, p. 409.

¹⁵ *Documents pour servir à l'histoire de l'application de l'article 24 du Traité de Paris en Moldavie*, Londres, 1857, p. 109 (în continuare *Documents...*): *Acte și documente*, IV, p. 414.

¹⁶ *Documents*, p. 110; *Acte și documente*, IV, p. 433.

¹⁷ *Acte și documente*, IV, p. 480–481.

¹⁸ *Ibidem*, IV, p. 552–553. Compară și cu p. 718 și 833.

¹⁹ Intervenția ambasadorului rus este menționată și de o scrisoare confidențială a lui Ioan Fotiadi, capuchehaia Moldovei la Istanbul, adresată lui Vogoridi, *ibidem*, IV, p. 594.

persoane din cercurile oficiale din Istanbul, patriarhul Chiril VII (1855–1860) a adresat o scrisoare mitropolitului Sofronie, cu data de 19 aprilie/1 mai 1857, în care îi vorbea în termeni vagi de o conduită neconformă cu demnitatea sa, atrăgându-i atenția că va lua măsuri energice împotriva lui, dacă va persista în acea conduită²⁰. Scrisoarea patriarhului a produs o profundă indignare în Moldova, nu numai pentru tonul ei ofensator, ci și pentru că i-a fost predată mitropolitului deschisă, de către ministrul Cultelor²¹.

În urma primirii acestei scrisori, care însemna un amestec fâțiș al Patriarhiei în problemele Bisericii din Moldova și în ale țării însăși, arhimandritul Neofit Scriban a întocmit o lucrare, tipărită la Paris, cu titlul *Scurtă istorisire și hronologie despre Mitropolia Moldovei* (Paris, 1857, 28 p.), în care prezenta o serie de argumente prin care să dovedească „autocefalia” Bisericii moldovene față de Patriarhia de Constantinopol²².

Nereușind nici de data aceasta, caimacamul a căutat să se folosească de alte mijloace de luptă împotriva mitropolitului. După ce acesta a înaintat lista preoților alegători din Iași, Departamentul Cultelor a respins-o, sub pretext că în ea figurau și câțiva profesori de la Seminar care erau monahi și locuiau în Mănăstirea Socola²³. Mitropolitul a răspuns Departamentului printr-o adresă energică, în care arăta că firmanul nu făcea deosebire între preoții de mir și monahi, iar „a hotărî cine este preot și cine nu, aceasta nu este dat Sfatului, nici vornicului bisericesc, ci nouă, mitropolitului și arhiepiscopului țării”²⁴.

În fața acestei atitudini demne a mitropolitului, Vogoridi a convocat Consiliul de Miniștri, pentru a lua în discuție destituirea lui. Nefiind toți membrii săi de acord în această problemă, Guvernul a fost nevoit să rehunțe la destituire, dar i-a pregătit mitropolitului alte lovituri²⁵.

Deoarece arhiepiscopul Filaret Scriban Stavropoleos, fratele lui Neofit, era unul dintre militanții de frunte ai mișcării unioniste, caimacamul a decretat, fără știrea mitropolitului, înlocuirea sa din postul de rector al Seminarului de la Socola cu arhiepiscopul Vladimir Suhopan Irinupoleos²⁶. Fiind informat de această schimbare de către ministrul Cultelor, Alexandru Sturdza-Bârlădeanu²⁷, mitropolitul Sofronie a

²⁰ *Documents...*, p. 111; *Acte și documente...*, IV, p. 465–466.

²¹ *Ibidem.*, IV, p. 833.

²² O altă lucrare a lui N. Scriban. *Dovezi despre autocefalia sau neatârarea Mitropoliei Moldovei*, a rămas în manuscris, dar ea a fost prezentată unor diplomați ai Puterilor europene, ca să cunoască această problemă. Amănunte la mitropolit Nestor Vornicescu, *Vechimea și neatârarea Mitropoliei Moldovei în epoca înfăptuirii Unirii din 1859*, în vol. său *Studii de teologie istorică*. Craiova, 1998, p. 171–187.

²³ *Documents...*, p. 112–113, reproduș și în *Acte și documente...*, IV, p. 641–642.

²⁴ Adresa Departamentului avea data de 11/23 mai, iar a mitropolitului 14/26 mai 1857. *Documents...*, p. 113–114 și *Acte și documente...*, IV, p. 655–656.

²⁵ *Ibidem.*, IV, p. 718.

²⁶ Vezi raportul Sfatului Administrativ Extraordinar către caimacam, cu data de 17/29 mai 1857, publicat în „Gazeta de Moldavia”, nr. 39, 20 mai 1857, relativ la această schimbare în conducerea Seminarului. Reproduș și în *Acte și documente...*, IV, p. 681–682.

²⁷ *Documents...*, p. 115; *Acte și documente...*, IV, p. 704.

răspuns ministrului, la 22 mai/3 iunie, în termeni foarte energici, protestând împotriva amestecului Guvernului în afacerile Bisericii. Arăta că nu acceptă înlocuirea făcută de Guvern și că i-a pus în vedere lui Suhopan să se întoarcă la mănăstire²⁸. În aceste condiții, Vladimir Suhopan a fost nevoit să se întoarcă la Doljești, unde era egumen, iar Filaret Scriban a rămas la Seminar, declarând că nu-l va părăsi decât dacă va fi scos cu forță²⁹.

Trebuie să relatăm aici și o altă contribuție de seamă la realizarea actului Unirii, venită din partea clerului. Comitetul unionist din București s-a adresat Comitetului din Iași, la 11/23 martie 1857, exprimându-și dorința de a intra în legătură cu aceștia, în vederea susținerii cauzei lor comune, care era Unirea³⁰. Din partea Comitetului unionist din Iași și a mitropolitului Sofronie, a fost trimis în Țara Românească arhimandritul Neofit Scriban, în vara anului 1857. Avea misiunea să intre în legătură cu unioniștii munteni, cu mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei, dar și cu membrii Comisiei Europene din București, cărora să le aducă la cunoștință plângerile moldovenilor împotriva caimacamului și a Guvernului său³¹. El avea și o scrisoare din partea lui M. Kogălniceanu, adresată lui I. I. Filipescu, cu data de 8/20 iunie 1857, prin care marele patriot moldovean ruga pe colegul său muntean să acorde arhimandritului tot sprijinul, în vederea îndeplinirii misiunii sale. Kogălniceanu califica pe Scriban drept „un campion energetic al cauzei noastre”³². Arhimandritul Neofit și-a îndeplinit cu cinste misiunea ce i s-a încredințat, intrând în legătură cu baronul de Talleyrand și ceilalți membri ai Comisiei, cu mitropolitul Nifon și cu fruntașii unioniști din Țara Românească. A adresat apoi mitropolitului și fiecărui episcop eparhial câte o scrisoare, prin care îi ruga să sprijine Unirea³³. Tot la București, în biserica Sărindar, a rostit un cuvânt la ziua caimacamului Alexandru Dimitrie Ghica, adept al Unirii³⁴.

Se cunosc în acest timp și unele neajunsuri ce se făceau preoților unioniști din eparhiile Romanului și Hușilor. Astfel, la 11/24 aprilie 1857, locotenentul de episcop Nectarie Hermeziu de la Roman l-a destituit pe preotul iconom Gheorghe Dimitriu din Tecuci (tatăl scriitorului Calistrat Hogaș) din funcția de protoiereu al ținutului, fiind unul dintre cei mai cunoscuți unioniști³⁵. Prezentându-se în fața caimacamului spre a-i cere lămuriri asupra destituirii sale, protopopul a declarat: „...Mi-i da ori nu mi-i da înapoi protopopiatul, eu nu mă las de Unire. Acesta este crezul meu astăzi și Dumnezeu m-ar trăzni dacă m-aș ispiti să-l părăsesc”. Peste scurt timp, protopopul a fost, totuși, reintegrat în drepturile sale³⁶.

²⁸ *Documents...*, p. 51–54; *Acte și documente...* IV, p. 723–726; vezi și Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași (1803–1903)*, Iași, 1904, p. 80–81, anexa 43.

²⁹ *Acte și documente...* IV, p. 731.

³⁰ *Ibidem*, IV, p. 104–105.

³¹ Cf. *Apologia Prea Sfințitului Arhiepiscop D. D. Neofit Scriban*, București, 1867, p. 36.

³² *Documente...*, III, p. 276.

³³ Vezi scrisoarea adresată episcopului Climent al Argeșului, în *Bibl. Academiei*, Ms. 4, f. 755–768.

³⁴ N. Scriban, *Cuvinte bisericesti*, București, 1868, p. 243–246.

³⁵ Decretul de destituire, în *Documents...*, p. 102–103; *Acte și documente...*, IV, p. 397–398.

³⁶ Vladimir Streinu, *Neamul lui Hogaș*, în „*Tribuna*”, Cluj, an. II (1958), nr. 5, 1 febr., p. 6.

Dintr-o adresă a Comitetului Unionist din Roman către Comitetul Central al Unirii din Iași, cu data de 17/29 iunie 1857, reiese că postelnicul Grigorie Hermeziu, președintele Tribunalului din Roman, fratele lui Nectarie, a adresat cuvinte jignitoare preotului Iorgu Stamatina, catehet la Roman, pentru că simpatiza mișcarea unionistă, iar pe preoții unioniști i-a amenințat că vor fi „bătuți cu biciul, puși în gros și alungați din târg”³⁷.

Protosinghelul Veniamin Arhipescu, egumenul Schitului Pârvești-Tutova, a fost muștrat de administratorul de district, pentru că vorbea în schitul său în sprijinul Unirii, „amenințându-l cât le-a stat în putere”³⁸.

Într-un memoriu al unioniștilor moldoveni, adresat Comisiei Europene din București, cu data de 22 aprilie/4 mai 1857, în care se plâneau de abuzurile cârmuirii, cerând protecția Comisiei, în fruntea semnatarilor figurau trei arhieri (Marchian Folescu Ierapoleos, Chesarie Răsmeriță Sinadon, Ghenadie Șendrea Tripoleos), trei arhimandriți (Neofit Scriban, Antonie Dumbravă de la Bogdana și Varahiil Lateș de la Lipova), doi protosingheli, 38 de preoți, un arhidiacon și șapte diaconi³⁹.

Atacurile împotriva clericilor unioniști s-au accentuat mai ales în vara anului 1857, cu ocazia alegerilor pentru Divanul Ad-hoc, când s-au depus toate eforturile pentru alegerea ca membri în Divan a unor preoți cu simpatii separatiste. Guvernul a fost ajutat în această acțiune de cei doi episcopi antiunioniști: Meletie Istrati de la Huși și Nectarie Hermeziu de la Roman. O serie de preoți cunoscuți ca unioniști au fost înlăturați din listele electorale din ordinul Guvernului. Egumenii greci ai mănăstirilor închinată, cărora li se acordase dreptul de a-și trimite doi reprezentanți în Divan, au declarat mitropolitului, încă din 28 martie/9 aprilie 1857, că nu vor lua parte la alegeri⁴⁰.

La 30 mai/11 iunie 1857 ziarele oficiale „Gazeta de Moldavia” și „Buletinul oficial extraordinar” publicau listele nominale ale membrilor clerului, îndreptățiți să ia parte la alegerile fixate pentru 30 iunie/12 iulie 1857. Era stabilit un număr de 205 alegători, și anume: mitropolitul, episcopul de Huși, locotenentul de episcop de Roman, 9 egumeni ai mănăstirilor închinată, 2 egumeni ai mănăstirilor neînchinată, 138 de preoți din Iași, 28 de preoți din Huși și 25 de preoți din Roman. Egumenii chinoviilor Neamț și Vorona erau declarați membri de drept ai Divanului⁴¹. Deci, pe lângă faptul că preoții de țară și cei din restul orașelor erau înlăturați de la

³⁷ *Acte și documente...*, IV, p. 1007.

³⁸ *Ibidem*, IV, p. 272.

³⁹ *Documents...*, p. 12–16 și *Acte și documente...*, IV, p. 497–500.

⁴⁰ Vezi circulara mitropolitului Sofronie către egumenii mănăstirilor închinată și neînchinată privitoare la alegeri (cu o interesantă listă a mănăstirilor închinată și neînchinată, cu egumenii lor), în „Gazeta de Moldavia”, nr. 24, din 25 mart. 1857, reprodusă și în *Acte și documente...*, IV, p. 237–240. Răspunsul egumenilor greci cf. *ibidem*, IV, p. 281–282. Mitropolitul voise să fie înscrși în liste și egumenii mănăstirilor închinată, pentru ca prin participarea reprezentanților lor în Divan, implicit ar fi urmat o supunere a lor la legile țării și la hotărârile care s-ar fi luat în Divan. Cf. *ibidem*, IV, p. 265–266, și V, p. 452.

⁴¹ „Gazeta de Moldavia”, nr. 42, din 30 mai/11 iun. 1857; „Buletinul oficial extraordinar al Principatului Moldovei”, nr. 1, Iași, 30 mai 1857: *Acte și documente...*, IV, p. 786.

alegeri, nici chiar cei din reședințele ierarhice și egumenii nu erau înscrși cu toții. Printre alții, erau înlăturați din liste și patru „monahi” de la Socola (arhimandritul Neofit Scriban, protosinghelii Iosif Bobulescu, inspectorul Seminarului, Ieremia Dârțu și Isaia Vicol, cateheți), sub pretext că și-ar avea reprezentanți în Divan în persoana egumenilor⁴². A doua zi, Neofit Scriban, Iosif Bobulescu și Ieremia Dârțu s-au adresat mitropolitului, protestând împotriva acestei măsuri arbitrare a Guvernului⁴³. Tot atunci a protestat și Filaret Scriban, împotriva faptului că nu se publicase lista nominală a egumenilor îndreptățiți la vot. El se temea să nu fie înlocuit la rectoratul Seminarului și egumenia Socolei cu Vladimir Suhopan, căruia i-ar fi revenit apoi dreptul de alegător⁴⁴. În aceeași zi, 75 de preoți din Iași au înaintat mitropolitului o notă de protest împotriva unor dispoziții ale Sfatului Administrativ Extraordinar privitoare la alegerile din colegiul preoților⁴⁵. Peste câteva zile, la 6/18 iunie, mitropolitul Sofronie s-a plâns Comisiei Europene de la București de eliminarea celor patru „monahi” din listele electorale, înaintând și protestul arhimandritului Neofit și al celor 75 de preoți ieșeni⁴⁶.

La 25 iunie/7 iulie, Ministerul Cultelor a cerut mitropolitului Sofronie să convoace preoții alegători din Iași și pe egumeni pentru ziua de 30 iunie/12 iulie 1857⁴⁷. În răspunsul său, din aceeași zi⁴⁸, și în altul din 6/18 iulie, mitropolitul arăta Departamentului că nu va lua parte la alegeri din cauza abuzurilor săvârșite, dăclinând toată răspunderea asupra Guvernului⁴⁹. Mitropolitul s-a retras la Cucuteni, lângă Iași, unde a primit apoi o serie de plângeri referitoare la modul în care s-au desfășurat alegerile.

Nu numai mitropolitul, ci și alți clerici au refuzat să ia parte la alegeri. La 5/17 iulie, patru egumeni declarau Ministerului Cultelor că se abțin de la alegeri: arhierii Filaret Scriban Stavropoleos, egumen la Socola, Calinic Miclescu Hariupoleos, egumen la Slatina, Marchian Folescu Ierapoleos, egumen la Coșula și arhimandritul Antonie Dumbrovă, egumen la Bogdana⁵⁰. În însăși ziua alegerilor, la 7/19 iulie 1857, 120 de preoți din Iași – din cei 138 înscrși în liste – au raportat mitropolitului că s-au abținut de la vot⁵¹. Din plângerea lor, rezultă că în cursul nopților de 5/6 și 6/7 iulie numeroși preoți au fost vizitați de diferiți comisari ai Guvernului, care le-au pus în vedere să participe la alegeri și să voteze pe candidații Guvernului. Lucrul acesta este și mai bine relatat în declarațiile acestor preoți înaintate mitropolitului, în zilele 7/19 și 8/20 iulie 1857.

⁴² *Ibidem*, IV, p. 744–745.

⁴³ *Ibidem*, IV, p. 787–788 și 789–790.

⁴⁴ *Ibidem*, IV, p. 792–795.

⁴⁵ *Ibidem*, IV, p. 790–791.

⁴⁶ *Ibidem*, IV, p. 867–875.

⁴⁷ *Ibidem*, IV, p. 55.

⁴⁸ *Ibidem*, IV, p. 56–57.

⁴⁹ *Ibidem*, IV, p. 118.

⁵⁰ *Ibidem*, IV, p. 134–135.

⁵¹ *Ibidem*, IV, p. 157–158.

De pildă, arhimandritul Neofit Arbore și fratele său, preotul iconom Vasile Arbore, relatau mitropolitului că un funcționar al caimacamului, prezentându-se la locuința lor, le-a oferit fiecăruia câte 200 de galbeni, precum și slujbe de egumeni și câte două decrete de boierie pentru rudele lor, cerându-le, în schimb, să-și dea votul pentru candidatul Guvernului. La această ofertă, frații Arbore au răspuns: „În sărăcie ne-am născut, în sărăcie trăim și cu onoare dorim a muri; o nelegiuire ca aceasta la care suntem invitați nu am săvârșit vreodată și, prin urmare, nu voim a săvârși nici acum, măcar că ni s-ar propune și mai mari favoruri din partea Guvernului”⁵². Preotul iconom Ioan Picior-Manu declara că un comisar de poliție a intrat în biserică, în timp ce săvârșea Sfânta Liturghie, pentru a-i cere să semneze convocarea pentru alegeri⁵³. Un alt preot, iconomul Constantin, a fost dus în noaptea de 6/7 iulie, la palatul domnesc, unde i s-a oferit slujba de preot al paraclisului palatului, dacă își va da votul pentru iconomul Ioan Silvan⁵⁴. Preotul Constantin Șoimaru a fost condus în aceeași noapte, de către un subcomisar de poliție și de doi jandarmi, la o secție de poliție, unde a fost silit să semneze un act, care nu i s-a citit, punându-i-se în vedere ca a doua zi să participe la alegerea deputatului clerului⁵⁵. Arhimandritul Constandie fusese căutat de un comisar de poliție, de un funcționar public și doi funcționari din Departamentul Cultelor, ultimii trei fiind trimiși de însuși caimacamul. Cei doi funcționari de la Culte l-au invitat la caimacam, care dorea să-i ofere bani și egumenia Mănăstirii Bogdana, în schimbul votului pentru candidatul Guvernului⁵⁶. Preoții Mihail Istrati și Gheorghe Gavrilescu au fost vizitați tot atunci de comisari ai poliției și de jandarmi, pentru a semna ordinul de convocare la alegeri⁵⁷.

Cu toate aceste proteste și abțineri, în ziua de 7/19 iulie 1857, în colegiul preoților a fost ales iconomul Ioan Silvan, preot la Mitropolie. La alegeri se prezentaseră, pe lângă el, doar doi preoți de la biserica Sfântul Dumitru-Balș. Împotriva acestei alegeri ilegale, la care se mai adăuga și faptul că Ioan Silvan nu era originar din Moldova, ceilalți 135 de preoți din Iași au adresat mitropolitului o notă de protest, la 9/21 iulie 1857⁵⁸.

Tot atunci s-a făcut la Iași alegerea celor doi reprezentanți ai mănăstirilor neînchinat. Din cei 9 egumeni înscriși în liste, s-au prezentat doar 5, între care și arhiepiscopul Vladimir Suhopan Irinupoleos, care era „supus austriac”, fiind originar din Bucovina. Au fost aleși: arhiepiscopul Iosif Evhaiton, egumenul Mănăstirii Râșca și arhimandritul Nicon Mironescu, egumenul Mănăstirii Bisericanii, unchiul episcopului Meletie de la Huși⁵⁹. Pe lângă acești doi egumeni aleși, Guvernul a mai

⁵² *Ibidem*, IV, p. 158–159, cf. și *Documente...*, III, p. 288.

⁵³ *Acte și documente...*, V, p. 161.

⁵⁴ *Ibidem*, V, p. 162.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, V, p. 181–182.

⁵⁷ *Ibidem*, V, p. 182–183.

⁵⁸ *Ibidem*, V, p. 216–217.

⁵⁹ „L’Etoile du Danube”, Bruxelles, nr. 49 din 1 august 1857 și *Acte și documente...*, V, p. 177.

numit, cu de la sine putere, alți doi deputați dintre egumeni, anume pe arhimandritul Gherasim, starețul mănăstirilor Neamț și Secu, și pe arhimandritul Iosif, egumenul Mănăstirii Vorona, pe motiv că acestea erau singurele „chinovii” din țară, deși firmanul nu amintea nimic de ele⁶⁰.

În aceleași condiții au avut loc și alegerile de la Roman. Dintr-o adresă a Comitetului Unionist din Roman, cu data de 22 iunie/4 iulie 1857, trimisă Comitetului din Iași, rezultă că episcopul-locotenent Nectarie și fratele său, postelnicul Grigorie Hermeziu, au sfătuit pe preoți să nu-l aleagă pe iconomul Dimitrie Matcaș, ci pe Teodor Gheorghiu, candidatul Guvernului⁶¹.

La 6/18 iulie 17 preoți din Roman au declarat locotenentului de episcop că nu vor lua parte la alegeri⁶². Într-adevăr, a doua zi, din cei 25 de preoți înscriși în lista alegătorilor nu s-au prezentat decât Teodor Gheorghiu, protoiereul „despărțeniei a doua”, care era candidatul Guvernului, și Constantin Brăescu. În fața acestei abțineri a clerului, episcopul-locotenent Nectarie a destituit în aceeași zi pe Dimitrie Matcaș din funcția de protoiereu al „despărțeniei întâia” și de membru al Consistoriului, socotindu-l vinovatul principal pentru neparticiparea preoților la alegeri⁶³. În seara aceleiași zile, directorul cancelariei episcopale a chemat la Episcopie pe preotul Andrei Nistor-Hagiu, unde l-a ținut până după miezul nopții, când protopopul Teodor Gheorghiu a reușit să mai aducă pe preoții Șcarlat Onu și Constantin Brăescu. Ținând seama de acest număr redus de alegători, Nectarie a mai adus cinci călugări de la Episcopie, pe care tot el îi înlăturase din listă înainte de alegeri. După miezul nopții, s-a făcut alegerea deputatului, sub conducerea locotenentului de episcop, în prezența fratelui său Grigore și a administratorului de district Gheorghe Lipan. Episcopul a silit pe acești alegători – deși numai cei patru preoți aveau un astfel de drept – să-l aleagă pe Teodor Gheorghiu⁶⁴. În aceeași noapte, preotul respectiv, însoțit de jandarmi și de angajați ai tribunalului, a violat domiciliul mai multor preoți, cerându-le să participe la alegerile ordonate de episcop⁶⁵. Împotriva acestui abuz, ca și împotriva modului în care a decurs alegerea, un număr de 17 preoți au protestat chiar a doua zi, la Mitropolie⁶⁶. Tot a doua zi după alegeri, au fost înlăturați din funcția de membri ai Consistoriului Eparhial preoții Vasile Brăescu⁶⁷ și Ștefan Tobolca⁶⁸, ambii cu simpatii unioniste, după ce Dumitrie Matcaș fusese înlăturat chiar în ziua alegerilor, după cum am relatat mai sus.

⁶⁰ Cf. Depeșa lui V. Place către Walewski din 22 iulie, *ibidem*, V, p. 229 și 235.

⁶¹ *Ibidem*, V, p. 33–34.

⁶² *Ibidem*, V, p. 150–151.

⁶³ *Ibidem*, V, p. 163.

⁶⁴ Asupra acestei alegeri, vezi *ibidem*, V, p. 183–184, 188–189, 191–192 și 336.

⁶⁵ Vezi protestul iconomilor Nicolae Pascu, Ioan Sofrocescu sen. și Ionică Sofrocescu jun. împotriva acestui fapt, *ibidem*, p. 337–339.

⁶⁶ *Ibidem*, V, p. 185–187.

⁶⁷ *Ibidem*, V, p. 181.

⁶⁸ *Ibidem*, V, p. 189 și 332.

Este regretabil că nu avem date referitoare la modul în care s-au desfășurat alegerile la Huși. Știm doar că din cei 28 de preoți înscriși în liste, au participat numai 9, alegând pe iconomul Ioan Râșcanu, fără îndoială, împotriva voinței lor⁶⁹.

Înseamnă că din cei 3 263 de preoți de mir din Moldova⁷⁰, au fost înscriși în liste 191 de preoți, dintre care au participat la alegeri doar 16: 3 la Iași, 4 la Roman și 9 la Huși, dar și aceștia votaseră mai mult forțați de împrejurări și împotriva voinței lor. Abținerea clerului a influențat și alegerile din celelalte colegii electorale, la care de asemenea n-au participat mulți alegători⁷¹.

În urma acestor false alegeri, „Gazeta de Moldavia” a publicat lista deputaților aleși în Divanul Ad-hoc. Din partea clerului, pe lângă cei trei membri de drept, figurau cei 7 deputați consemnați mai sus⁷².

Îndată după aceste alegeri, mitropolitul Sofronie a anunțat, din Cucuteni, Comisia Europeană de la București de ilegalitățile și procedeele arbitrare ale Guvernului, rugând-o să ia apărarea drepturilor clerului⁷³.

Datorită protestelor ambasadurilor Franței, Rusiei, Prusiei și Sardiniei la Istanbul – pentru un timp s-au rupt chiar relațiile acestor țări cu Poarta – și a „pactului” de la Osborne, din 9 august 1857, dintre Franța și Anglia, Turcia a fost nevoită să anuleze alegerile abuzive din Moldova și să procedeze la noi alegeri. Ministerul de Interne a decis ca noile alegeri pentru deputații clerului să se facă în ziua de 29 august/10 septembrie 1857, la reședința fiecărei eparhii, sub conducerea chiriarhului locului. La Iași urma să aibă loc, tot atunci, și alegerea egumenilor, sub conducerea mitropolitului⁷⁴.

La noile alegeri, efectuate în deplină legalitate, clerul și-a ales pe cei mai vrednici reprezentanți în Divan. Din partea ierarhiilor erau membri de drept: mitropolitul Sofronie Miclescu, căruia îi era încredințată și conducerea lucrărilor Divanului, arhiepiscopul Nectarie Hermeziu Sotiriupoleos, episcop-locotenent la Roman, și arhiepiscopul Ghenadie Șendrea Tripoleos, numit episcop-locotenent la Huși în locul lui Meletie Istrati, care murise la 31 iulie 1857. Alegerile au avut loc sub conducerea acestora, în ziua de 29 august/10 septembrie. Din partea egumenilor mănăstirilor neînchinatelor au fost aleși arhiepiscopul Filaret Scriban Stavropoleos,

⁶⁹ Cf. Depeșa lui V. Place către Walewski, *ibidem*, V, p. 247.

⁷⁰ După „L’Etoile du Danube”, nr. 58, din 1 oct. 1857, unde este publicată o statistică a preoților, călugărilor, bisericilor și mănăstirilor din Moldova.

⁷¹ Vezi în acest sens *Protestația locuitorilor din Moldova în contra modului de aplicare a firmanului pentru convocarea Divanului Ad-hoc? Abținere generală a petiționarilor*, București, 1857, 12 p., și în traducerea franceză, Bruxelles, 1857, 24 p. Reprodușă și în *Documents...*, p. 55 ș.u. și în *Acte și documente...*, IV, p. 904–921. Un articol publicat mai târziu în ziarul „Românul” (din 24 aug. 1866, p. 575) scria: „Clerul deveni o putere. Fiecare preot ajunsese a fi cel mai ardinte propagandist al Unirii. Nouă ne-a fost păstrată fericita ocaziune de a vedea în orașul T... preoți cutreerând parohiile lor, din casă în casă, cu crucea în mână, jurându-se pe Sfânta Evanghelie că chiar de li s-ar lua darul, că chiar de vor fi trimiși la ocnă, totuși nu vor boteza, nu vor cununa, nu vor înmormânta pe nimeni care va fi, care nu va lupta până la moarte pentru Sfânta Unire”.

⁷² „Gazeta de Moldavia”, nr. 57, din 22 iul./3 aug. 1857 și *Acte și documente*, V, p. 370.

⁷³ *Ibidem*, V, p. 228.

⁷⁴ „Gazeta de Moldavia”, nr. 65, din 19 aug. 1857 și *Acte și documente*, V, p. 505–514.

egumenul Socolei, și Calinic Miclescu Hariupoleos, egumenul Slatinei, cu unanimitate de 9 voturi. Din partea clerului din Iași a fost ales arhimandritul Neofit Scriban, cu 136 de voturi din 139 exprimate, din partea clerului din Huși arhimandritul Melchisedec Ștefănescu, cu 29 de voturi din 35, iar din partea clerului din Roman iconomul Dimitrie Matcaș, cu 24 de voturi din 30⁷⁵. Toți împărțeau vederile cele mai înaintate, cu excepția lui Nectarie Hermeziu.

Pe baza unui „ofis” al caimacamului⁷⁶, mitropolitul Sofronie a convocat pe membrii Divanului pentru ziua de 22 septembrie/4 octombrie 1857. Cu acest prilej, mitropolitul a întocmit o ectenie specială, care s-a și tipărit, împărțindu-se la toate parohiile, pentru ca să fie rostită la ectenia mare în ziua deschiderii Divanului⁷⁷. Lucrările au început la data fixată, fiind precedate de un *Te-Deum*, oficiat în Biserica Sfântul Nicolae Domnesc de către mitropolitul Sofronie, înconjurat de un sobor de slujitori. Cu acest prilej, arhimandritul Neofit Scriban a rostit o înflăcărată cuvântare, în care vorbea deputaților de marea misiune ce au de îndeplinit⁷⁸.

Trecând în sala de ședințe, mitropolitul a deschis Divanul printr-o cuvântare, în care, abordând și problema Unirii, spunea: „Moldo-românii de astăzi sunt toți tot una, ei au o origină, un sânge, o patrie, o istorie, o credință, un Dumnezeu. Să ne silim dară să fim așa, ca să fim vii și să învieze întru noi iubita noastră Patrie”⁷⁹.

Deputații clerului au avut un rol important în lucrările Divanului, votând reformele și îmbunătățirile propuse și chiar luând cuvântul pentru a le sprijini. Majoritatea ședințelor s-au ținut sub președinția mitropolitului Sofronie⁸⁰. Încă în ședința a doua, din 23 septembrie (st. v.), au fost aleși în cele două comisii pentru verificarea mandatelor deputaților: arhimandritul Melchisedec în comisia I și iconomul Matcaș în comisia a II-a.

În memorabila ședință din 7/19 octombrie 1857 (a șaptea), Mihail Kogălniceanu a citit propunerea făcută în numele mai multor deputați – între care figurau și episcopul Ghenadie, arhimandriții Neofit și Melchisedec și iconomul Matcaș – privitoare la viitoarea organizare a țării, între care și „Unirea Principatelor într-un singur stat, sub numele de România”⁸¹. În urma cuvântului deputatului Constantin Hurmuzaki, care a sprijinit propunerea, s-a trecut la votarea ei. Din cei 83 de

⁷⁵ Vezi lista deputaților în *Acte și documente*, V, p. 609, și II, 1, p. 30. Lista alegătorilor: *ibidem*, VI, 1, p. 1–4 (participaseră la alegeri 9 egumeni, 139 de preoți din Iași, 35 de preoți din Huși și 30 de preoți din Roman, în total 213 alegători). Despre D. Matcaș, vezi: Dan Emilian Nicolau, *Un slujitor al altarului care a activat pentru Unire: preotul Dimitrie Matcaș*, în *MMS*, an. LIV, 1978, nr. 1–2, p. 11–20.

⁷⁶ *Ibidem*, V, p. 664.

⁷⁷ Se amintește de ea în A. Xenopol – C. Erbiceanu, *Serbarea școală de la Iași*, Iași, 1885, p. 276. A fost apoi retipărită la București, în Tipografia lui George Ioannid. Probabil este cea publicată de P. Ș. Năsturel și P. I. Cernovodeanu, *Câte ceva privitor la Ortodoxia românească în preajma Unirii țărilor române*, în „*Glasul Bisericii*”, XVIII (1959), nr. 1–2, p. 111–113.

⁷⁸ Neofit Scriban, *Cuvinte bisericesti*, p. 74–82. Un rezumat al predicii vezi în *Documente...*, II, p. 234–235.

⁷⁹ Cuvântarea mitropolitului în *Acte și documente...*, V, p. 690–691, și VI, p. 34–35.

⁸⁰ Procesele verbale ale ședințelor se găsesc în „*Buletinul ședințelor Adunării Ad-hoc a Moldovei*”, Iași, 1857, și *Acte și documente...*, VI, p. 35–531 (și trad. franceză, p. 532–1053).

⁸¹ *Ibidem*, VI, 1, p. 68. Propunerea lui M. Kogălniceanu la p. 63–68.

deputați, numai doi au fost împotriva: logofătul Alecu Balș „proprietar – cum spunea el cu mândrie – a 80 000 fălcii de pământ” și episcopul-locotenent Nectarie Hermeziu de la Roman. Restul aleșilor clerului – alături de toți ceilalți deputați – au votat cu multă însuflețire propunerea marelui patriot Mihail Kogălniceanu. Mitropolitul Sofronie, semnând în fruntea actului, a rostit cuvintele: „Unde-i turma, acolo-i păstorul”; iar preotul Dimitrie Matcaș declara că „alegătorii săi, tot clerul de Roman, l-au rugat, cu lacrimile în ochi, ca să voteze pentru dorințele rostite în programul național: Unirea Principatelor și celelalte”⁸².

În ședința a opta, din 10 octombrie 1857, s-a ales un comitet de 9 membri – între care era și arhimandritul Neofit –, căruia i s-a dat însărcinarea să formuleze chestiunile ce trebuiau discutate în Divan, privitoare la reorganizarea Principatelor (reforme interne). Comitetul a formulat un program în 15 puncte, între care punctele 5 și 6 aveau în vedere probleme de ordin bisericesc: „Libertatea cultelor în mărginirea capitulațiilor (5) și înființarea unei autorități sinodale centrale pentru trebile duhovnicești ale Bisericii Române” (6)⁸³. În ședința din 4 noiembrie s-au și adoptat hotărâri privitoare la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre și la înființarea unei autorități sinodale centrale⁸⁴.

În dezbaterile care au avut loc în cursul lunii decembrie în comitetul fiecărei clase reprezentate în Divan, deputații clerului au întocmit un program în 12 puncte – la care se adăugau și unele amendamente –, care cuprindea măsurile preconizate de ei în vederea organizării Bisericii moldovene. În ședințele Divanului din 20 și 21 decembrie, s-a formulat în mod definitiv un program în 14 puncte, referitor la organizarea bisericească. La loc de frunte figura autocefalia Bisericii moldovene, reorganizarea învățământului teologic, a monahismului etc.⁸⁵.

Deputații clerului au sprijinit diferite alte amendamente și propuneri și au votat pentru măsurile propuse în vederea reorganizării Principatelor. De exemplu, în nesfârșitele discuții asupra raporturilor proprietarilor cu sătenii – cu citirea impresionantă a jalbe a deputaților săteni la 16 decembrie 1857 –, aceștia au fost sprijiniți de frații Scriban, episcopul Ghenadie, arhimandritul Melchisedec și iconomul Matcaș, ei înșiși fiind fii de preoți sau de țărani și care cunoșteau deci viața țăranilor clăcași. Încheierea lucrărilor a avut loc la 22 decembrie 1857/ 3 ianuarie 1858.

La 22 mai (st. n.) 1858 s-a deschis la Paris Conferința Miniștrilor de Externe ai celor șapte Mari Puteri, care avea să decidă asupra viitoarei organizări a Principatelor Române⁸⁶. Lucrările acesteia au durat până la 19 august 1858, când s-a promulgat așa-numita „Convenție de la Paris”, prin care se admitea doar schimbarea titlului

⁸² *Documente...*, II, p. 268; *Acte și documente...*, VI, p. 78–79.

⁸³ *Ibidem*, VI, 1, p. 87 și 120. Discuțiile asupra acestei chestiuni la p. 98–120: cf. și *Documente...*, II, p. 283–287.

⁸⁴ *Acte și documente...*, VI, p. 160.

⁸⁵ *Ibidem*, VI, 1, p. 469–470; Filaret Scriban. *Istoria bisericească a românilor pe scurt*, Iași, 1873, p. 140–151.

⁸⁶ Lucrările Conferinței în *Acte și documente...*, VII, p. 266–306.

oficial al țărilor române în acela de „Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei”, dar cu doi domni, două guverne și capitale deosebite și tot sub suzeranitate otomană. Prin aceeași Convenție se prevedea înființarea unei comisii centrale la Focșani, pentru pregătirea legilor de interes comun, o curte de casație comună, o organizare identică a oștirii, unificarea sistemului de măsuri și greutate. Nu cuprindea nici o prevedere referitoare la Biserică. Legea electorală anexată Convenției, în vederea alegerilor pentru Adunarea Electivă – menită să aleagă pe noii domnitori – dădea puterea electorală în mâinile marilor proprietari, negustorilor și altor oameni înstăriți. Și de data aceasta preoțimea a fost înlăturată, deoarece nu beneficia de averea, care să-i dea dreptul să participe la alegeri. Președinția Adunării era și acum încredințată mitropoliților, iar sufraganii erau membri de drept⁸⁷.

La 19/31 octombrie 1858 a avut loc instalarea noii Căimăcâmii, formată din trei membri: Ștefan Catargiu, Anastasie Panu și Vasile Sturdza, care a condus Moldova până la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza⁸⁸. În luna decembrie 1858 au avut loc alegerile deputaților pentru Adunarea Electivă. Deși preoțimea era exclusă, ea a avut totuși contribuția ei și la aceste alegeri. Astfel, la 10/22 decembrie 1858, Căimăcâmia s-a adresat mitropolitului Sofronie, rugându-l să-i acorde sprijinul în alegerile din 14/26, 16/28, 17/29 și 18/30 decembrie 1858. Era rugat să dea o carte de dezlegare a jurămintelor cu care au fost legați unii dintre alegători de o partidă sau alta și care să fie citită în toate bisericile Moldovei la *Te-Deum*-ul ce va avea loc în zilele amintite⁸⁹, lucru pe care mitropolitul l-a și făcut⁹⁰. Cu prilejul acestor *Te-Deum*-uri s-au rostit și cuvântări ocazionale. Așa, de pildă, arhimandritul Melchisedec a rostit o cuvântare în catedrala episcopală din Huși, la 16/28 decembrie, cu ocazia alegerii deputaților proprietarilor mici și ai târgoveților din ținutul Fălciu⁹¹. Tot el a rostit a nouă cuvântare, în aceeași catedrală, la 18/30 decembrie, cu ocazia alegerii deputaților proprietarilor mari din ținutul Fălciu (era de față și viitorul domn Alexandru Ioan Cuza)⁹². Arhimandritul Neofit Scriban a rostit o cuvântare în fața alegătorilor din Iași⁹³.

Lucrările Adunării Elective s-au deschis în ziua de 28 decembrie 1858/9 ianuarie 1859. Întrucât ședința din 5/17 ianuarie 1859 era consacrată alegerii noului domnitor, înainte ca Adunarea să treacă la realizarea acestui mare act, s-a oficiat un *Te-Deum* în Biserica Sfântul Nicolae Domnesc. Cu această ocazie, arhimandritul Neofit Scriban a rostit o înflăcărată cuvântare în fața deputaților prezenți, spunându-le, printre altele: „Credința nației române nu a fost, nu este și nu va fi decât unirea

⁸⁷ Textul Convenției cu stipulațiile electorale pentru alegerile de deputați în Adunarea Electivă. *ibidem*, VII, p. 306–317.

⁸⁸ *Ibidem*, VII, p. 585; Ștefan Catargiu a fost înlocuit mai târziu cu Ioan A. Cantacuzino.

⁸⁹ *Ibidem*, VII, p. 1286–1287.

⁹⁰ *Ibidem*, VII, p. 1291–1293.

⁹¹ *Ibidem*, VII, p. 1354–1358.

⁹² *Ibidem*, VII, p. 1377–1380.

⁹³ Vezi lucrarea sa *Încercări poetice*, p. 85–95.

românilor într-un singur stat, singura ancoră a mântuirii sale, singurul port în care poate scăpa corabia națională de furtuna valurilor ce o împresoară...⁹⁴.

La ora 12 s-a deschis ședința Adunării Elective, sub președinția mitropolitului Sofronie, care a rostit o scurtă cuvântare. Trecându-se la votare, spre uimirea tuturor, partizanii fostului domn Mihail Sturza și ai fiului său Grigorie, văzând că sunt prea puțini la număr, au votat și ei pentru candidatul unioniștilor, designat în seara zilei de 3 ianuarie, colonelul Alexandru Ioan Cuza, bine cunoscut în mase pentru atitudinea sa democratică și pentru activitatea depusă în slujba Unirii. Mitropolitul Sofronie, ca președinte, a votat cel din urmă, bineînțeles, pentru colonelul Al. I. Cuza⁹⁵. În uralele nesfârșite ale deputaților și ale tribunelor, mitropolitul a proclamat apoi ales pe Alexandru Ioan Cuza. Primul domn a depus apoi jurământul, iar marele patriot Mihail Kogălniceanu a rostit un înflăcărat discurs⁹⁶.

Alegerea lui Alexandru Ioan Cuza a fost salutăată cu bucurie de toate categoriile sociale ale Moldovei. La această sărbătoare a țării a luat parte și clerul, mai ales că noul domnitor avea strânse legături de prietenie cu mulți clerici, printre care frații Scriban, arhimandritul Melchisedec, Dimitrie Matcaș și alții. După alegerea din Țara Românească, arhimandritul Neofit Scriban a scris un articol intitulat *O salutare României în 24 ianuarie 1859*⁹⁷. Arhimandritul Dionisie Romano, tipărint în 1859 o lucrare omiletică la Iași, a dedicat-o noului domnitor, adresându-i în prefață câteva cuvinte prin care îi ura o domnie rodnică și fericită⁹⁸.

Ideea unirii însuflețise și pe elevii seminariilor teologice din Moldova. Lucrul este explicabil, dacă ne gândim că rectorii și profesorii lor se numărau între cei mai de seamă reprezentanți ai partidului unionist. Cu prilejul alegerii lui Alexandru Ioan Cuza, un tânăr din Seminarul Mănăstirii Neamț, cu numele Nicolae Costea (viitorul arhieru Narcis Crețulescu Botoșăneanu), a compus o poezie cu titlul *Cântec lui Cuza Vodă la Unirea țărilor, la 1859*. Pus pe note de un frate din mănăstire, Mihail Ardeleanu, cântecul a fost introdus apoi în repertoriul unor coruri ale timpului⁹⁹.

În cele ce urmează vom prezenta atitudinea clerului din Țara Românească în problema Unirii Principatelor. Este adevărat că preoțimea de aici nu a jucat rolul deosebit al celei din Moldova, unde se remarcă activitatea mitropolitului Sofronie Miclescu, a fraților Scriban, a arhimandritului Melchisedec Ștefănescu, a iconomului

⁹⁴ „Steaua Dunării”, 1859, nr. 6 din 10 ian.; N. Scriban, *Cuvinte bisericești*, p. 247–248; *Acte și documente*.... VIII, p. 338–339.

⁹⁵ *Ibidem*, VIII, p. 342–345.

⁹⁶ *Ibidem*, VIII, p. 345.

⁹⁷ „Steaua Dunării”, V (1859), nr. 23, 3 febr.; N. Scriban, *Încercări poetice*, p. 58–65; *Acte și documente*.... VIII, p. 611–615; reproducă și în vol. *Mărturii despre Unire*, ediție îngrijită de Virgiliu Ene, București, 1959, p. 492–496.

⁹⁸ Arhimandritul Dionisie, *Principii de retorică și elocuența amvonului*, Iași, 1859, p. V. VI.

⁹⁹ Revista „Arhiva”, Iași, X (1909), nr. 1, p. 46.

Dimitrie Matcaș și a celorlalți clerici menționați în prima parte a lucrării. Aceasta și din cauza evoluției normale a lucrărilor în Țara Românească, dar și datorită faptului că Divanul muntean n-a luat în discuție problema reformelor interne, așa cum făcuse Divanul Ad-hoc din Iași. Când vorbim de o contribuție a clerului muntean la realizarea Unirii, ne gândim la aportul mitropolitului, al celor trei episcopi sufragani, al unor preoți de mir și călugări, dintre care unii aleși deputați în Divanul Ad-hoc, și la unele articole din presa vremii.

La 3/15 martie 1857 s-a constituit un Comitet Unionist și în București, când s-au formulat și dorințele românilor, în patru puncte, în care se cerea și Unirea¹⁰⁰. Îndată după constituirea Comitetului Unionist, și-a dat adeziunea la programul său episcopul Filotei al Buzăului. Nu numai că și-a dat adeziunea la acel program, dar a adresat și o circulară protopopilor și egumenilor, prin care-i invita să ceară preoților din eparhie să facă rugăciuni pentru Unire¹⁰¹.

Aceeași atitudine a avut-o și episcopul Calinic „cel Sfânt” de la Râmnic. La 15/27 aprilie 1857 a trimis și el o circulară către protopopi, cu un cuprins asemănător celei a lui Filotei, cerând să pună în vedere preoților și egumenilor să facă rugăciuni pentru unirea românilor¹⁰².

Mitropolitul Nifon și episcopul Climent al Argeșului n-au luat de la început o poziție fermă în privința aderării lor la programul partidului unionist, dar mai târziu au sprijinit cu căldură toate hotărârile Divanului Ad-hoc și ale Adunării Elective.

Cauza Unirii a fost îmbrățișată și de alți clerici munteni, mai ales în preajma alegerilor pentru Divanul Ad-hoc. Redactorii ziarului bisericesc „Predicatorul”, protosinghelul Dionisie Măldărescu și Ilie Benescu, profesori la Seminarul din București, au publicat în ziarul lor multe articole cu caracter patriotic și cu îndemnuri la unire¹⁰³. Preotul Grigorie Muscelcami Referendarul publica în ziarul „Românul” un apel adresat „Fraților preoți”, în care le vorbea de alegerea deputaților în Divan¹⁰⁴. Tot în ziarul „Românul”, un alt cleric bucureștean, protosinghelul Veniamin Catulescu, publica o lungă poezie, intitulată *Rugăciunea preoțească*, închinată Unirii¹⁰⁵.

O activitate deosebită în sprijinul Unirii a depus și arhimandritul Iosafat Snagoveanul, de la Paris. Participant la revoluția din 1848 în Țara Românească,

¹⁰⁰ *Acte și documente...*, IV, p. 50–52.

¹⁰¹ Circulara publicată de Ec. Gh. Ionescu, *Viața și activitatea lui Filotei, episcopul Buzăului, 1850–1860*, ed. II, București, 1941, p. 139–140, și Gabriel Cocora, *Episcopul Filotei al Buzăului, luptător pentru Unirea Țărilor Române*, în BOR, LXXVII, 1959, nr. 1, p. 45–46. Pentru atitudinea sa Comitetul central al Unirii din București i-a trimis o scrisoare de mulțumire, publicată în ziarul „Concordia”, București, nr. 34 din 11/23 iun. 1857 (reprodusă în *Acte și documente...*, IV, p. 932–933).

¹⁰² Circulara în „Concordia”, nr. 26, din 7/19 mai 1857, reprodusă și în *Acte și documente...*, IV, p. 445–446. Și el a primit o scrisoare de mulțumire din partea Comitetului Unionist din Craiova (*Acte și documente...*, IV, p. 548–549) și a Comitetului central din București (*ibidem*, IV, p. 930–931). Vezi și pr. prof. Ene Braniște, *Din activitatea Sfântului Calinic Cernicanul în perioadă Unirii Principatelor*, în „Glasul Bisericii”, an. 27, 1968, nr. 11–12, p. 1158–1164.

¹⁰³ Vezi nr. 38, 39, 40, 41, 42, 48 și 50 din an. I.

¹⁰⁴ „Românul”, red. C. A. Rosetti, București, I, 1857, nr. 9, din 7/19 sept., p. 4.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 12 din 17/29 sept., p. 2–3.

după înăbușirea ei a fost silit să-și părăsească țara, ajungând, după multe peregrinări, la Paris. Acolo a deschis, în anul 1853, o capelă pentru români, servind și aceasta la înfrățirea muntenilor și moldovenilor refugiați în capitala Franței. În calitate de slujitor al capelei române din Paris, arhimandritul Iosafat a rostit mai multe cuvântări patriotice, între care consemnăm cuvântarea ținută la 15 ianuarie (st. v.) 1856, cu prilejul emancipării țiganilor din Principate¹⁰⁶. O altă cuvântare a rostit în august 1856, în care se ocupa și de problema Unirii Principatelor, afirmând, printre altele: „Mă simt dator și eu, ca preot și român, a mă adresa cu aceasta către tot românul și patriotul adevărat care-și iubește patria și fericirea ei, invitându-l și îndemnându-l ca să ceară cu stăruință Unirea Principatelor”, iar mai departe: „toate le avem și nimic nu ne lipsește decât numai unirea ; pentru că unirea aduce tăria și prin urmare înflorirea și înaintarea”¹⁰⁷. Înainte de alegerea deputaților pentru divanurile ad-hoc, arhimandritul Iosafat a adresat un apel preoților din țară, îndemnându-i: „[...] Voi, care sunteți numiți sarea pământului și lumina lumii, se cuvine ca, la o împrejurare ca aceasta de la care depinde viața națională, în care să trăiască toți românii – fiii sufletești ai fraților voastre –, să nu vă mărginiți numai a vă împlini datoria ca alegători și ca aleși, ci bătând la ușa fiecaruia, amestecându-vă în toate adunările românilor să arătați mai întâi cât este de mare importanța acestui deputat, în acest Divan ce se convoacă astăzi... *Veghere dar, fraților preoți, și Domnul Dumnezeu nostru va fi cu voi. Ne trebuie o nație recunoscută de celelalte nații prin autonomia ei, o patrie tare, prin unirea gemenelor țări române”¹⁰⁸.

La 27 august/8 septembrie 1857 s-a publicat „ofisul” caimacamului Alexandru Ghica, fixând data și modul alegerilor. Pentru egumeni era fixată ziua de miercuri, 11 septembrie, la Mitropolie, iar pentru preoți ziua de joi, 12 septembrie, la reședința fiecărei eparhii¹⁰⁹. Pe lângă cei patru membri de drept: mitropolitul Nifon și episcopii Calinic al Râmnicului, Filotei al Buzăului și Climent al Argeșului, din partea egumenilor mănăstirilor neînchinat au fost aleși: arhimandritul Athanasie Stoenescu, egumenul Mănăstirii Sadova, viitor episcop la Râmnic și arhimandritul Ieronim, egumenul Mănăstirii Bistrița, iar din partea preoților: protopopul Iancu Sachelarie, din partea preoților din București, protopopul Constantin protonotariul, la Episcopia Râmnicului, protopopul Vasile Serea „catihetul”, la Episcopia Buzăului, și protopopul Constantin iconomul, la Episcopia Argeșului¹¹⁰. Egumenii greci au refuzat și aici să-și trimită reprezentanți în Divan, deși li se acordase acest drept¹¹¹.

¹⁰⁶ „Zimbrul”, nr. IV, 1856, nr. 22, 31 ian.: „Steaua Dunării”. II (1856) nr. 12, 2 febr.. reproducă și de V. Pocitan, *Înființarea capelei române din Paris și arhimandritul Iosafat*, București, 1913, p. 35–36.

¹⁰⁷ „Zimbrul”, nr. IV, 1856, nr. 167, 2 aug.: „Steaua Dunării”, II (1856), nr. 54, reproducă și în *Acte și documente...*, IX, p. 477–480, și V. Pocitan, *Biserica ortodoxă română din Paris*, p. 34–38.

¹⁰⁸ „Buciumul”, Paris. I (1857), nr. 3, din 5 apr., reproducă de V. Pocitan, *Înființarea capelei...*, p. 39–40.

¹⁰⁹ *Acte și documente...*, V, p. 563–566.

¹¹⁰ Lista lor, *ibidem*, V, p. 683 și VI. 2, p. 182 și *Documente...*, I, p. 573.

¹¹¹ *ibidem*, I, p. 488–489; 504, 515–516, 520–521.

În urma alegerilor, caimacamul Alexandru Ghica a invitat pe mitropolit să procedeze la deschiderea lucrărilor Divanului¹¹². Acesta s-a deschis în ziua de 30 septembrie/12 octombrie 1857¹¹³. Înainte de începerea lucrărilor, s-a oficiat un *Te-Deum* la Mitropolie, de către mitropolit, înconjurat de un sobor de arhierei, preoți și diaconi. Cu această ocazie s-au rostit câteva ectenii și o rugăciune anume întocmită de către mitropolitul Nifon pentru acest important eveniment. Textul rugăciunii a fost trimis la toate bisericile din București, spre a fi rostită la slujbe¹¹⁴. Trecând în sala de ședințe, mitropolitul a deschis Adunarea printr-o cuvântare ocazională, în care spunea, printre altele: „[...] Priviți și veți vedea că toți suntem români; aceleași simțăminte ne leagă, același sânge ne unește. Toți avem o patrie înainte: să avem și un cuget și un scop; să ne însuflețim de aceeași dragoste și de aceeași sfântă credință, ca cerul să binecuvânteze ostenele noastre”¹¹⁵.

Cu excepția ședinței a XX-a, toate celelalte au fost prezidate de mitropolitul Nifon. Este adevărat că ceilalți membri ai clerului aleși în Divan n-au avut rolul activ al celor din Divanul Moldovei. De fapt, Divanul muntean nici n-a luat în dezbateră reformele interne, așa cum se procedase la Iași, ci s-a limitat doar la formularea celor patru puncte fundamentale în privința viitoarei organizări a țării. Singurul care a avut un rol mai însemnat a fost episcopul Filotei al Buzăului. Încă în prima ședință s-au ales două comisii de verificare a mandatelor deputaților, în prima fiind ales și preotul Vasile Catihetul¹¹⁶. În ședința a doua, din 2 octombrie, s-a ales comisia de redactare a regulamentului Divanului, în care figura și episcopul Filotei¹¹⁷. Comisia a lucrat sub conducerea sa, întocmind un regulament în 87 de articole, care a fost acceptat de Divan în ședința din 7 octombrie¹¹⁸. În ședința a cincea, din 8 octombrie 1857, s-a ales o comisie formată din 9 deputați, între care figura și episcopul Filotei, care să refere asupra propunerii lui C. A. Kretzulescu, privitoare la cele patru puncte. Comisia a lucrat tot sub conducerea episcopului Filotei, prezentând, în ședința a șasea, din 9 octombrie, un raport care formula cele patru dorințe fundamentale ale țării: 1. Autonomia și neutralitatea teritoriului moldo-român. 2. Unirea țărilor România (Muntenia, n.n.) și Moldova într-un singur stat și sub un singur guvern. 3. Prinț străin. 4. Guvern constituțional reprezentativ și o singură Adunare Obștească¹¹⁹. În ședința a XVI-a, din 18 noiembrie

¹¹² *Acte și documente...*, V, p. 712.

¹¹³ Procesele-verbale se găsesc în „Monitorul Adunării Ad-hoc din România”. București, 1857, 266 p. (până la ședința din 2 noiembrie 1857). Reproduse și în *Acte și documente...* VI, 2, p. 1–398 (text român și traducere franceză pentru ședințele I–XIV și numai text francez pentru ședințele XV–XXI).

¹¹⁴ *Rugăciune întocmită de mitropolitul Nifon cu ocazia deschiderii Divanului Ad-hoc din anul 1857, septembrie 29*, București, 1857, 14 p., reprodusă și în „Predicatorul”. I. 1857, nr. 57, p. 290–293.

¹¹⁵ Cuvântarea mitropolitului în „Românul” I (1857), nr. 16, din 1/13 oct., reprodusă în *Acte și documente...*, V, p. 905–907 și VI, 2, p. 1–2 și la preotul Grigorie N. Popescu, *Din trecutul Seminarului Nifon, mitropolitul din București*, București, 1943, p. 44–45.

¹¹⁶ *Acte și documente...*, VI, 2, p. 3.

¹¹⁷ *Ibidem*, VI, 2, p. 9; *Documente*, I, p. 583–584.

¹¹⁸ *Acte și documente...*, VI, 2, p. 10.

¹¹⁹ *Ibidem*, VI, 2, p. 30–31 și 34.

1857, s-a ales o nouă comisie, care să refere asupra propunerii prezentate de 30 de deputați de a nu trece la discutarea reformelor interne. Și de data aceasta, între cei cinci membri ai comisiei figura și episcopul Filotei¹²⁰. Comisia a prezentat în ședința următoare un raport în același sens.

Lucrările Divanului s-au încheiat la 22 decembrie 1857/3 ianuarie 1858. Câteva luni mai târziu, la 17/29 octombrie 1858, în locul lui Alexandru Ghica au fost numiți trei caimacami: Ioan Manu, Emanoil Băleanu și Ioan Filipescu¹²¹, sub care s-au făcut alegerile pentru Adunarea Electivă. Înainte de alegeri, printr-un „ofis” cu data de 18/30 octombrie 1858, Căimăcămia a cerut mitropolitului Nifon să pună în vedere preoțimii ca să sfătuiască poporul „la moderație, iubire și liniște”¹²². Alegerile s-au făcut în zilele de 8/20, 10/22, 11/23 și 12/24 ianuarie 1859, iar Adunarea s-a deschis în 22 ianuarie/3 februarie 1859. Din ea făceau parte și mitropolitul Nifon, ca președinte, precum și episcopii Calinic al Râmnicului, Filotei al Buzăului și Climent al Argeșului.

Se știe că în Țara Românească principalii candidați la domnie erau foștii domni Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei. Totuși, în mintea unor patrioți luminați a încolțit ideea de a fi ales domnul Moldovei și în Țara Românească. La aceasta a contribuit și acțiunea energică a maselor de români. Încă în dimineața zilei de 22 ianuarie au venit în Dealul Mitropoliei peste 30 000 de oameni, ca să ia parte la deschiderea Adunării și să împiedice alegerea vreunui din foștii domni. În seara zilei de 23 ianuarie, la o întrunire a deputaților partidei naționale, ținută la hotelul Concordia, Dimitrie Ghica a dezvăluit gândul sincer al mai multor deputați de a se face unirea Principatelor, proclamând pe Alexandru Ioan Cuza ca domn și în Țara Românească. Propunerea a fost susținută cu căldură și astfel s-a hotărât de toți cei de față să aleagă pe domnul Moldovei.

La 24 ianuarie, după deschiderea Adunării, deputatul Vasile Boerescu a cerut o ședința secretă, în care a adus la cunoștință hotărârea partidei naționale, care a și fost primită cu mare entuziasm. Începându-se apoi votarea, toți deputații Adunării Elective și-au dat votul pentru Alexandru Ioan Cuza. Bătrânul mitropolit Nifon a avut astfel bucuria să-l proclame domn al Țării Românești, tot el anunțând și la Iași alegerea sa. Mulțimea care aștepta afară a fost cuprinsă de un entuziasm de nedescris, din piepturile tuturor izbucnind strigătele: „Trăiască Unirea!” „Trăiască Cuza-Vodă al Moldovei și al Munteniei! Trăiască România una și nedespărțită!”¹²³.

O delegație a Adunării muntene, din care făcea parte și episcopul Climent al Argeșului, s-a deplasat la Iași, în 29 ianuarie/10 februarie 1859, prezentând lui Alexandru Ioan Cuza actul de alegere ca domn al Țării Românești. Cu acest prilej, episcopul Climent a rostit și un scurt cuvânt în fața domnitorului¹²⁴.

La începutul lunii februarie 1859, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a făcut prima călătorie de la Iași la București. În toate orașele și satele de pe parcurs i s-au

¹²⁰ *Ibidem*, VI, 2. p. 337.

¹²¹ *Ibidem*, VII, p. 571.

¹²² *Ibidem*, VII, p. 580-581.

¹²³ *Ibidem*, VIII, f. 592.

¹²⁴ *Ibidem*, VIII, p. 720.

făcut primiri călduroase, care erau expresia bucuriei și entuziasmului întregului popor față de domnul țării unite. Între cei care au rostit cuvântări de bun venit în diferitele orașele ale Țării Românești s-au numărat și câțiva slujitori ai Bisericii. Astfel, la Episcopia Buzăului a fost primit de episcopul Filotei, iar profesorul Dimitrie Racoviță de la Seminar a rostit un discurs¹²⁵. La bariera Ploieștilor a rostit un scurt cuvânt din partea orășenilor arhimandritul Ghenadie Pârvulescu, pe atunci stareț al Mănăstirii Brebu¹²⁶.

Cu prilejul primirii lui Alexandru Ioan Cuza în Adunarea Țării Românești, la 8/20 februarie 1859, a rostit un cuvânt de bun-venit mitropolitul Nifon, arătând că poporul român „nu se îndoiește că Măria Ta ești cel trimis de Providență ca să pui sfârșit suferințelor și durerilor lui; nu se îndoiește că Măria Ta ești venit ca să-l luminezi cu înțelepciunea Măriei Tale și să pregătești un viitor fericit și demn de gloria strămoșilor noștri”¹²⁷.

Clerul a salutat cu bucurie alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Țării Românești. Cunoaștem cuvântarea rostită de arhimandritul Iosafat în capela română din Paris, la 1/13 februarie 1859, cu ocazia acestei alegeri¹²⁸. Alte cuvântări s-au rostit cu ocazia realizării definitive a Unirii, în decembrie 1861. De pildă, la Episcopia din Râmnicu-Vâlcea a rostit o cuvântare preotul Dumitru Brănescu, profesor la Seminar, publicată în ziarul „Biserica” al preotului Grigorie Musculeanu¹²⁹. În același ziar s-a publicat un imn scris în cinstea Unirii și executat de elevii Seminarului din Râmnic. sub conducerea profesorului de muzică Nicolae Călinescu¹³⁰.

Rezultă că preoțimea a adus o contribuție importantă în lupta pentru Unirea celor două țări românești, începând cu cei doi mitropoliți, care, ca președinți ai divanurilor ad-hoc și ai adunărilor electivă, dispunând să se facă rugăciuni și *Te-Deum*-uri cu ocazia convocărilor, au sprijinit toate acțiunile patriotice din țările lor. Merită să fie subliniată contribuția mitropolitului Sofronie, care a luptat cu energie împotriva tuturor uneltirilor caimacamului Vogoridi, primind muștrări pentru atitudinea sa

¹²⁵ Reprodus la Dionisie Romano, *op. cit.*, p. 65–70.

¹²⁶ Cf. C. Bobulescu, *Vieți de zugrăvi (1657–1765) și autobiografia lui Ghenadie Pârvulescu arhimandritul*, București, 1940, p. 53.

¹²⁷ *Acte și documente...*, VIII, p. 880–881; „Naționalul”, din 12 februarie 1859; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 49; în 1860 mitropolitul Nifon a publicat „Rânduiala Rugăciunii ce se va săvârși în toți anii la 24 ianuarie, ziua alegerii Prea Înălțatului nostru domn Alexandru Ioan I” – cf. C. Erbiceanu, *Note asupra istoriei bisericești a românilor*; în BOR, XXIX. 1905–1906. p. 1234, și Velicu Dudu, *Pentru consolidarea Unirii Principatelor Românei. Pastorale mitropolitului Nifon al Ungrovlahiei*, în MO, an. XVIII, 1966, nr. 1–2, p. 136–138.

¹²⁸ *Acte și documente...*, VIII, p. 881–882.

¹²⁹ „Biserica”, II, 1863, nr. 10, din 3 martie, p. 75–76, și nr. 11 din 10 mart., p. 81–83.

¹³⁰ *Ibidem*, nr. II, p. 83–84. De acest imn amintește și bătrânul preot Vasile Constantinescu de la Biserica Negustorilor din capitală (1842–1935), în întâmplările povestite preotului profesor Nicolae M. Popescu. *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942, p. 203.

patriotică chiar și din partea patriarhului ecumenic. Episcopii, de asemenea, și-au adus contribuția ca membri ai divanurilor ad-hoc, între ei distingându-se ierarhii și ceilalți clerici din Moldova, precum și Filotei al Buzăului. Alți fruntași, ca frații Scriban, arhimandritul Melchisedec, arhimandritul Iosafat Snagoveanul și ceilalți, consemnați în lucrarea de față, au sprijinit Unirea fie prin predici, fie prin diferite lucrări și articole, iar unii ca membri ai divanurilor.

Fără îndoială că și preoțimea de mir de la sate și orașe și-a adus contribuția ei modestă în lămurirea credincioșilor asupra marilor reforme și realizări care urmau să aibă loc, dacă se va ajunge la unirea celor două țări. Dacă n-a putut să facă mai mult în aceste frământări, este pentru faptul că la alegerile pentru divanurile ad-hoc n-a avut dreptul decât un număr redus de preoți, iar în alegerile pentru adunările electivă a fost exclusă.

Activitatea clerului în acei ani nu poate fi trecută cu vederea, ci ea se impune atenției noastre, a celor de azi, putând să slujească drept un exemplu luminos de atașament față de dreptele năzuințe ale poporului.

BOR, an. 85, 1967, nr. 1-2, p. 73-94.

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ȘI RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ

În rândul datelor memorabile din cartea de aur a istoriei poporului român, date care evocă glorioasele lupte pentru libertate, independență și progres, duse de-a lungul zbuciumatei sale istorii, se înscrie la loc de cinste și ziua de 9 Mai. În această zi, în anul 1877, țara noastră s-a proclamat stat independent, eveniment de seamă pe drumul făuririi și consolidării României moderne.

Se știe că timp de peste patru secole Țara Românească și Moldova au fost nevoite să recunoască suzeranitatea otomană. Aceasta a dus la jefuirea bogățiilor țării, la distrugerea de bunuri materiale și spirituale, fapte care au împiedicat pentru mult timp dezvoltarea economică a țării și evoluția vieții sociale. Datorită însă luptei eroice și rezistenței poporului nostru, Principatele Române n-au fost transformate niciodată în pašalâcuri, așa cum se întâmplase cu unele țări din jur, ci Înalta Poartă a fost silită să le respecte organizarea politică și administrativă proprie.

Secole de-a rândul poporul nostru a luptat însă pentru independența sa, neîncetând nici o clipă să năzuiască spre libertate. Fiind așezat în câmpia Dunării și în arcul carpat, poporul român s-a apărut nu numai pe sine, ci – prin aceasta – el a devenit și o pavăză a Europei în fața primejdiei otomane. Oștile lui Iancu de Hunedoara, ale lui Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Cumplit și ale lui Mihai Viteazul au înscris pagini de glorie în cartea luptelor pentru păstrarea independenței și libertății celor trei țări române.

Lupta Moldovei și a Țării Românești pentru consolidarea autonomiei lor interne, apoi pentru cucerirea libertății depline s-a intensificat pe măsura slăbirii Imperiului Otoman atât pe plan intern, cât și în relațiile sale cu celelalte Puteri europene. Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774) și de la Adrianopol (1829) au constituit momente de seamă în lupta pentru consolidarea autonomiei Principatelor. În 1829 li s-a recunoscut deplina autonomie administrativă, fiind retrase atunci și garnizoanele otomane de la nord de Dunăre. Principatele au continuat să rămână însă sub suzeranitatea Porții, lucru ce impunea plata tributului și pe mai departe și respectarea tarifului vamal impus de ea. Mișcarea revoluționară din 1848, dar mai ales unirea Moldovei cu Țara Românească, în 1859, au făcut să crească și mai mult nădejtile poporului în eliberarea națională.

Dar zorii luminoși, vestitori ai libertății și independenței noastre naționale, au început să răsără abia din vara anului 1875, când a început lupta generală de eliberare națională a popoarelor din Peninsula Balcanică. Atunci a izbucnit răscoala din Bosnia și Herțegovina, extinsă în 1876 în Bulgaria, Serbia și Muntenegru. Forțele revoluționare ale bulgarilor – între care și un grup format și condus de Hristo Botev, la noi în țară – fiind însă prea slabe, au fost înfrânte. În urma acestui fapt, la 18/30 iunie 1876 Serbia a declarat război Turciei, fiind urmată îndată de Muntenegru. Deși România a fost solicitată să intre în război, ea a declarat că nu poate ieși din neutralitate. În mod tacit, a consimțit, totuși, la înrolarea și trecerea de voluntari, în grupe mici, pe teritoriul nostru. Încă din 15/27 iunie 1876 ministrul de Externe, Mihail Kogălniceanu, trimitea Porții și Puterilor europene garante un memoriu, prin care cerea, în schimbul neutralității României, satisfacerea a șapte revendicări, între care: recunoașterea individualității statului român și a numelui de România, admiterea reprezentantului ei în corpul diplomatic, încheierea cu Imperiul Otoman a unor convenții comerciale, poștale și telegrafice, recunoașterea pașaportului român și abținerea consulilor Turciei de a se amesteca în afacerile care priveau pe românii din străinătate etc. Nota se încheia cu amenințarea că dacă aceste revendicări nu vor fi satisfăcute, România va fi nevoită să acționeze.

Cercurile conducătoare din țara noastră, în frunte cu principele Carol, precum și poporul, vedeau limpede că o înlăturare a dominației otomane nu se putea obține decât prin forța armelor. La aceasta a contribuit și faptul că în cursul lunilor iulie–septembrie 1876 armatele sârbe au fost distruse de turci. În a doua jumătate a lunii septembrie 1876 au fost concentrate cele patru divizii românești, sub pretextul unor manevre de toamnă. La începutul aceleiași luni, într-un consiliu ținut de țarul Alexandru al II-lea al Rusiei la Livadia, în Crimeea, s-a ajuns la concluzia că războiul a devenit inevitabil. La 26 septembrie/8 octombrie o delegație guvernamentală română, formată din primul ministru, ministrul de război și alții, au discutat la Livadia, cu cancelarul Gorceakov și cu țarul Alexandru al II-lea, condițiile trecerii armatelor rusești pe teritoriul țării noastre, în drumul lor spre Balcani.

La 4/16 aprilie 1877, ministrul de Externe, Mihail Kogălniceanu, și baronul Stuart, agentul diplomatic al Rusiei în România, au semnat, la București, Convenția prin care se permitea libera trecere a armatei ruse pe teritoriul țării noastre, Guvernul rus obligându-se să suporte cheltuielile de transport. Convenția a fost aprobată apoi și de Corpurile Legiuitoare ale României, în cursul aceleiași luni. În Convenție nu se specificau obligații militare din partea României, dar era limpede că semnarea ei, ca și trecerea armatei ruse pe teritoriul României urmau să fie considerate de Turcia drept acte de ostilitate. De aceea, la 6/18 aprilie 1877 s-a dat decretul de mobilizare a armatei permanente și teritoriale, cu rezervele lor, urmând să fie organizate și milițiile în corpuri active, după necesități. S-a hotărât ca, până la sosirea armatelor ruse, diviziile I și a II-a să fie concentrate la Calafat, iar diviziile a III-a și a IV-a între Oltenița și Giurgiu, cu scopul de a împiedica forțele otomane să mute teatrul de război pe teritoriul țării noastre.

La 12/24 aprilie 1877, Rusia a declarat război Turciei și trupele rusești au trecut frontiera în România. La scurt timp, forțele armate otomane au început să

bombardeze centrele românești de pe Dunăre: Brăila, Calafat, Bechet, Oltenița și Călărași. Între timp, la 28 aprilie/8 mai, se terminase și mobilizarea armatei române, ajungându-se la un efectiv de 58 700 de ostași, plus milițiile și gărzile civice. Astfel, România a ajuns în război cu Turcia. La 28 aprilie/8 mai 1877 artileria română a început să răspundă bombardamentului turcesc de la Calafat, trăgând asupra Vidinului.

În aceste împrejurări, s-a intensificat și mai mult agitația pentru independență. Fiind pregătit astfel terenul, la 9/21 mai 1877, Mihail Kogălniceanu, în calitate sa de ministru de Externe, a declarat în Adunarea Deputaților că „suntem dezlegați de legăturile noastre cu Înalta Poartă...”, prin urmare „suntem independenți, suntem națiune de sine stătătoare”, „suntem o națiune liberă și independentă”. Adunarea a votat în aceeași zi o moțiune în acest sens. Hotărârea Parlamentului a fost primită cu un entuziasm de nedescris de mulțimea care înconjură clădirea acestuia sau aștepta pe străzile din jur. Manifestații de bucurie au avut loc în toate orașele țării, așa cum nu se mai văzuseră de la Unirea Principatelor.

Dar proclamarea independenței era numai o primă etapă a luptei pentru obținerea suveranității depline a statului. Trebuia ca acest act să fie urmat de o înfrângere a forțelor turcești pe câmpul de război și apoi să fie recunoscut de Puterile europene. Deși Guvernul român se oferise încă de la sfârșitul lunii aprilie 1877 pentru o cooperare militară româno-rusă în sudul Dunării, țarul și cancelarul Gorceakov au refuzat în principiu colaborarea. Abia după ce armata rusă a întâmpinat o rezistență puternică la Plevna, fratele țarului, marele duce Nicolae, comandantul suprem al trupelor ruse, a cerut printr-o telegramă adresată principelui Carol, la 19/31 iulie 1877, cooperarea armatei române. Guvernul român a hotărât atunci ca armata noastră să treacă Dunărea, dar cu condiția ca ea să aibă o bază de operații proprie și o conducere absolut independentă.

Acum au avut loc marile bătălii de pe teritoriul Bulgariei, între care cea mai de seamă a fost cea pentru cucerirea redutei Grivița 1 (la 30 august/11 septembrie 1877), punct puternic fortificat din dispozitivul de apărare al Plevnei. În apropierea acestei redute au murit cunoscuții eroi: maior George Șonțu, căzut în fruntea batalionului său, căpitanul Nicolae Valter Mărăcineanu, în fruntea altui batalion și care luase sub comanda sa și pe dorobanții lui Șonțu, și alții. Biruința cea mai importantă a acestei zile a fost cucerirea redutei Grivița 1. Ea s-a soldat însă cu mari pierderi din partea trupelor românești: 793 de morți și 1 182 de răniți.

O dată cu venirea de noi trupe din Rusia, armatele ruse și române au întreprins alte acțiuni pentru încercuirea Plevnei. S-au ocupat mai multe localități din jur, așa încât Plevna a ajuns să fie complet încercuită de trupele ruso-române. În același timp, se dădeau lupte și în alte părți, cum a fost cea de la Rahova, cucerită de armata noastră în cursul lunii noiembrie. S-au continuat apoi acțiunile împotriva Plevnei, care, la 28 noiembrie/10 decembrie 1877 a capitulat, iar comandantul turc Osman-Pașa a predat sabia colonelului român Cerchez, comandantul Diviziei de rezervă. Au fost luați atunci 45 000 de prizonieri turci, la care se adăugau un număr de peste 5 000 de morți și răniți. Astfel, o dată cu cucerirea Plevnei, s-a terminat și etapa cea mai grea a războiului. Îndată după

căderea Plevnei, armata rusă s-a îndreptat spre Sofia și Adrianopol, iar armata noastră spre Vidin și Belogragic. În cursul lunii ianuarie 1878, armatele române au dus lupte grele în fața Vidinului, între care cea mai de seamă a fost cea din satul Smârdan, la 12/24 ianuarie 1878. Vidinul a fost supus unui bombardament sistematic zile de-a rândul, dar, pe când se aștepta iminenta sa capitulare, a sosit vestea încheierii armistițiului, la 23 ianuarie/4 februarie 1878, așa că ostilitățile au încetat în aceeași zi pe tot frontul. Armistițiul prevedea, între altele, și ocuparea unor cetăți și orașe care să servească drept gaj până la încheierea păcii. Potrivit acestor clauze, trupele românești au ocupat Vidinul și Belogragicul.

La 19 februarie/3 martie 1878 s-a încheiat pacea de la San Stefano, între Rusia și Turcia. Tratatul prevedea recunoașterea independenței României, Serbiei și Muntenegrului, precum și autonomia Bulgariei. Dar aceste prevederi n-au fost acceptate de celelalte state europene, îndeosebi de Anglia și Austro-Ungaria, prima fiind interesată ca Imperiul Otoman să-și păstreze strâmtoarele Bosfor și Dardanele, iar a doua din dorința de a anexa Bosnia și Herțegovina. După lungi tratative între cabinetele Marilor Puteri europene, s-a ajuns la convocarea unui Congres de pace la Berlin, la 1/13 iunie 1878, cu participarea Marilor Puteri europene, care să modifice prevederile tratatului de la San Stefano. Cu toate că România participase la război și ieșise învingătoare, reprezentanții Guvernului român, Ion C. Brătianu și Mihail Kogălniceanu, n-au fost primiți la Congres decât pentru a-și expune memoriul întocmit (19 iunie/1 iulie). Lucrările Congresului s-au încheiat la 1/13 iulie, semnându-se un nou tratat, care modifica simțitor prevederile celui de la San Stefano, în defavoarea popoarelor balcanice. Astfel, Bosnia și Herțegovina au fost date Austro-Ungariei în „administrare”, Anglia a luat insula Cipru, principatul Bulgariei s-a micșorat, creându-se în același timp provincia autonomă Rumelia. S-a recunoscut independența Serbiei, Muntenegrului și României. Țara noastră primea vechiul pământ românesc al Dobrogei; în schimb, Rusia anexa cele trei județe din sudul Basarabiei: Cahul, Ismail și Bolgrad (care fuseseră retrocedate Moldovei prin Tratatul de pace de la Paris, din 1856). În anii următori a avut loc recunoașterea oficială a independenței României de către fiecare stat european în parte.

Astfel țara noastră a dobândit egalitate juridică cu toate statele europene, dreptul de a hotărî singură în politica sa internă și externă. S-a creat astfel posibilitatea ca poporul nostru să-și ducă în condiții mai favorabile lupta de întregire națională, care s-a și realizat apoi peste 40 de ani, prin unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România¹.

În cele ce urmează vom prezenta atitudinea Bisericii Ortodoxe Române față de Războiul de Independență. Este cunoscut faptul că Biserica Ortodoxă a

¹ Asupra Războiului de Independență cităm numai: generalul Radu Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877–1878*, București, 1926, 172 p.; *Istoria României*, IV, București, Editura Academiei, 1964, p. 586–642; Academia Română, *Istoria românilor*, vol. VII, tom. I. *Constituirea României moderne (1821–1878)*, București, 2003, p. 633–708.

condamnat întotdeauna războaiele de agresiune și jaf, dar a acceptat războaiele drepte, care duceau la înlăturarea unui jug străin și asupritor. În cazul războiului din 1877–1878, Biserica noastră și-a dat seama de faptul că prin el se va ajunge la recunoașterea deplină a independenței de stat a țării, dar și la eliberarea popoarelor din Balcani de sub opresiunea otomană, în care zăceau de cinci secole. De aceea, Biserica Ortodoxă Română a sprijinit toate acțiunile menite să asigure victoria armatelor ruse și române împotriva turcilor și, potrivit misiunii sale, ea a căutat să vină în sprijinul celor răniți pe câmpurile de luptă și al familiilor celor plecați, mai ales al celor morți sau răniți.

Până în 1967 nu exista nici un studiu asupra atitudinii Bisericii Ortodoxe Române în timpul Războiului de Independență². De fapt, asupra acestui capitol se găseau prea puține însemnări, incomplete, de altfel, risipite incidental prin colecția de *Documente privind războiul din 1877–1878*, în paginile revistei „Biserica Ortodoxă Română”, prin scrierile referitoare la acțiunea politică și militară, prin diferite ziare contemporane, sau în puține dintre amintirile și notele contemporanilor, date la iveală pînă acum³. Menționăm în primul rând că Biserica a fost prezentă la toate actele mai de seamă legate de pregătirea acestui război. Așa, de pildă, la 11 aprilie 1877, țarul Alexandru al II-lea, care venise pînă la Ungheni, pentru a trece în revistă armata rusă, a fost întâmpinat de o delegație românească, în frunte cu mitropolitul Iosif Naniescu al Moldovei, care l-a salutat printr-o scurtă cuvântare, în care amintea și de sprijinul dat de țarii ruși Bisericii noastre⁴.

La 3 mai 1877 a sosit în țara noastră marele duce Nicolae, fratele țarului, comandantul suprem al armatei. În gara București a fost întâmpinat și de câțiva membri ai Sfântului Sinod, între care și mitropolitul Iosif Naniescu. A rostit un cuvânt de bun venit fostul episcop al Argeșului, Ghenadie Țeposu, pe atunci vicarul Mitropoliei Ungrovlahiei⁵.

La 24 mai 1877 a venit în țara noastră însuși țarul Alexandru al II-lea. În ziua de 25 mai a fost întâmpinat în gara Iași de autoritățile românești, în frunte cu mitropolitul Iosif Naniescu și arhieriei Iosif Bobulescu, Ieremia Dârțu și Vladimir

² Informații sumare la Gh. I. Moiescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu. *Istoria Bisericii Române*. Manual pentru institutele teologice. vol. II. București. 1958, p. 526–528. Cu ocazia aniversării a 100 de ani s-au publicat o serie de studii, mai ales în presa bisericească de la noi, din care cităm: *Contribuții aduse de slujitorii bisericești pentru Independența de Stat a României în anii 1877–1878*. Craiova, 1978. 196 p.; Gherasim Cristea. *Războiul de Independență în documentele Episcopiei Râmnicului, Râmnicu-Vâlcea*, 1977, 106 p. + ilustr.; revistele BOR, an. XCV. 1977, nr. 5–6, p. 361–530 și 535–550; ST, an. XXIX, 1977, nr. 5–6, p. 387–414; „Glasul Bisericii”, an. XXXVI, 1977, nr. 5, p. 308–384; MMS, an. LIII, 1977, nr. 5–6, p. 289–449; MA, an. XXII, 1977, nr. 4–6, p. 237–390; MO, an. XXIX, 1977, nr. 4–6, p. 254–421; MB, an. XXVII, 1977, nr. 4–6, p. 258–307 și 381–402 (și extras. 78 p.).

³ Un studiu asemănător a scris generalul R. Rosetti, *Participarea populației civile la războiul din 1877–1878*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Istorie (M.S.I.), s. III, t. XXIII, nr. 10, București, 1941, 18 p.

⁴ BOR, III, 1876–1877, p. 362, și *Documente privind istoria României: Războiul pentru Independență*, vol. II, București, 1952, p. 175–176, doc. 303 și 304 (cităm: DRI).

⁵ BOR, III, 1877–1878, p. 361.

Suhopan. Corurile din Iași, conduse de Gavriil Musicescu, au executat un imn în cinstea sa. A vorbit mitropolitul și i-a răspuns țarul. La 26 mai a fost salutat în gara Bărboși de episcopul Melchisedec Ștefănescu al Dunării de Jos. În după-amiaza aceleiași zile a sosit în Buzău, unde a fost întâmpinat de episcopul Inochentie Chițulescu. La 27 mai a fost primit în gara București, unde a fost salutat de vicarul Ghenadie Țeposu, în numele mitropolitului primat Calinic Miclescu⁶.

O primă cale de a veni în ajutorul țării era aceea ca unii slujitori ai Bisericii să se pună în serviciul armatei, în calitate de preoți militari, și să însoțească trupele pe câmpul de luptă, mângâind și întărind pe ostași și îndeplinind toate slujbele religioase cerute în astfel de împrejurări. Slujitorii Bisericii s-au achitat cu cinste de o astfel de îndatorire. Se cuvine să amintim aici un articol, scris în timpul războiului de arhimandritul Gavriil Rășcanu, fost preot militar, intitulat *Datoriile preotului în armată*⁷. În prima parte a articolului, el arăta îndatoririle acestuia în timp de pace, iar în partea a doua se ocupa de îndatoririle preotului militar în timp de război.

Încă din 1850 se întâlnesc trei preoți care activau în cadrele armatei, în calitate de confesori militari: Radu, Ștefan și Gheorghe, pentru unitățile militare din București, Brăila și Craiova. În anii următori, locul lor a fost luat de alți preoți militari, pentru perioade scurte de timp. Tot în 1850, Mitropolia din București și Departamentul Lucrărilor Ostășești au întocmit primele instrucțiuni, sub titlul *Îndatoririle preoților de oștire*, de care s-au folosit până în 1870. După Unirea Principatelor, în 1859, s-au creat noi posturi de preoți militari, inclusiv în Moldova. Atribuțiile lor erau – în mare – cele expuse în articolul arhimandritului Gavriil Rășcanu. De pildă, preotul Ioan Bobulescu, viitorul episcop Iosif al Râmnicului (1818–1886), era în anii 1860–1862 preot al Regimentului I de Linie⁸. În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza au mai activat ca preoți militari: Amfilohie Ionescu, Irimia Măcărescu, Mihail Gheorghiescu și Chiriac Nicolau. În 1867 întâlnim ca preoți militari pe ieromonahii Narcis Crețulescu, Veniamin Alexandrescu și Gavriil Rășcanu, protosinghelul Hariton Mateescu, preoții Mirodot și Costache Savin⁹. Timp mai îndelungat au activat în cadrele armatei ieromonahul Anania Melega, cunoscut prin traducerile sale din rusă și prin unele lucrări originale, fost profesor la Seminarul din Râmnic, confesorul Regimentului I Călărași prin anii 1868–1876¹⁰; protosinghelul Agatanghel Guțu, confesorul spitalelor și al trupelor din garnizoana Craiova, în serviciul armatei de prin 1868

⁶ *Ibidem*, p. 363–365.

⁷ *Ibidem*, IV, 1877–1878, p. 173–180.

⁸ Vezi despre el C. Erbiceanu, *Viața și activitatea Prea Sfințitului Iosif Bobulescu*, în BOR, XIX, 1895–1896, p. 319–322.

⁹ Numele acestor preoți la Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *op. cit.*, II, p. 526.

¹⁰ Vezi despre el pr. Vasile Pocitan, *Ieromonahul Anania Melega*, în BOR, XLVII, 1929, nr. 1, p. 1166–1181.

până după 1880¹¹, și ieromonahul Narcis Crețulescu, fost preot militar de prin 1867 până prin 1880, viitorul arhiereu Botoșăneanul¹².

În 1870 s-a decretat primul *Regulament pentru clerul de armată*, prin care se prevedea că fiecare regiment putea să-și aibă preotul său. Printr-un decret din 1876, toate corpurile de armată și unitățile teritoriale puteau să aibă preoți. În 1877 însă preoții unităților au fost înlocuiți cu preoții de garnizoană, care deserveau toate unitățile din aceeași localitate. Iată care era numele preoților militari în anii 1877–1878, în garnizoana București: arhimandriții Ignat Sterian și Ghenadie Merișescu, protosinghelul Sava Dimitrescu și ieromonahul Veniamin Alexandrescu (în 1878 apare în locul celui din urmă preotul Nicolae Budișteanu); în garnizoana Craiova: protosinghelul Agatanghel Guțu; în garnizoana Galați: ieromonahii Ioachim Voluntas și Neofit Racoviță; în garnizoana Brăila: ieromonahul Irinarh Grădeanu; în garnizoana Iași: preotul Ilie Grigoriu și ieromonahul Narcis Crețulescu¹³.

Deci în întreaga țară existau numai acești 10 preoți militari, cea mai mare parte a lor recrutați din clerul monahal. Ei au însoțit, desigur, trupele românești pe câmpul de luptă în Războiul de Independență. Dar, în afară de ei, au mai fost angajați și alți preoți militari, deoarece nevoile erau mai mari. De pildă, la 13 mai 1877, arhimandritul Calinic Popovici, superiorul Mănăstirii Nifon, cerea prefecturii județului Buzău înrolarea sa ca preot militar. După ce arăta că țara are trebuință de concursul și brațul fiecărui român pentru a învinge pe inamic, el declara că se oferă „cu toată bunăvoința a merge în mijlocul luptătorilor, unde voi pune toată activitatea pentru a încuraja și a face rugăciunile religioase în calitate de preot”. La 25 mai Ministerul de Război comunica celui de Interne că a aprobat numirea arhimandritului Calinic în calitate de confesor al Regimentului 8 Dorobanți, cerând să se prezinte la comandantul Corpului I de Armată de la Calafat¹⁴.

Un alt preot militar era Ion Lăcureanu Protonotarie, confesorul Regimentului I Linie, pentru care intervenea Ministerul de Justiție pe lângă Tribunalul Argeș, la 13 octombrie 1877, să-i amâne un proces, întrucât era pe front¹⁵.

Este regretabil că nu avem decât o singură știre despre faptele de vitejie ale preoților atașați pe lângă unități în Războiul de Independență. Este vorba de preotul Gavrilă Ursu, confesorul Regimentului IV Artilerie, care a fost decorat cu „Virtutea Militară”¹⁶.

Au fost însă și câțiva teologi, care au luptat în acest război cu arma în mână. Așa e cazul tânărului Vincențiu Grama (1852–1920), originar din Râușor–Făgăraș, absolvent în 1875 al Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu. În vara anului 1877,

¹¹ Vezi lucrarea Protos Agatanghel Guțu, *Alegeri din scrierile mai multor predicatori*, Craiova, 1880, prefăța.

¹² Nestor Vornicescu, *Arhiereul Narcis Crețulescu-Botoșăneanul (1835–1913)*, în MMS, XXXV, 1959, nr. 5–6, p. 335–343.

¹³ *Anuarul Armatei Române pe anul 1877*, București, 1877, p. 109, și *Anuarul pe 1878*, p. 119.

¹⁴ DRI, III, p. 94–95, doc. 186.

¹⁵ *Ibidem*, VI, p. 665, doc. 1296.

¹⁶ Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *op. cit.*, II, p. 528.

împreună cu alți cinci tineri făgărășeni, a trecut munții, îndreptându-se spre București, unde au cerut înrolarea lor ca voluntari în armata română. Vincențiu Grama a făcut întreaga campanie în Bulgaria, luptând eroic, fapt pentru care a primit și două decorații. Tinerii făgărășeni și cu alți tineri aflați pe front au organizat acolo și un cor, dirijat de Grama¹⁷. Intre cei 14 studenți mediciniști, înrolați ca voluntari pentru serviciul sanitar al armatei, se număra și studentul Ion Niculescu, absolvent al Seminarului din Buzău, căruia ceilalți colegi ai săi îi și spuneau „Niculescu-Popa”¹⁸.

Printre cei care au luptat pe front, fără îndoială că se numărau și fiii de preoți. Unii dintre ei au și murit ca eroi, cum a fost căpitanul Gheorghe Valentineanu, din Regimentul 15 Dorobanți, fiu de preot moldovean, rănit în ziua de 6 septembrie la atacul redutei Grivița 2, și mort în Spitalul Doamnelor din Iași, la 13 noiembrie 1877¹⁹.

Dar armata noastră a fost ajutată efectiv și de numeroși călugări și călugărițe, care s-au pus în serviciul ei în calitate de infirmieri sau brancardieri. Se știe că scaunul de mitropolit primat al țării era ocupat, din 1875, de Calinic Miclescu, care fusese până atunci mitropolit al Moldovei. La începerea războiului, fiind bolnav, a însărcinat pe vicarul său, învățatul Ghenadie Țeposu, fost episcop al Argeșului, să adreseze o chemare către călugării și călugărițele din mănăstirile Mitropoliei Ungrovlahiei, ca să se pună în serviciul armatei române. Apelul lui Ghenadie a avut ecoul dorit, căci s-au înscris de îndată 20 de călugări de la Cernica și 26 de la Căldărușani, precum și 25 de maici de la Țigănești și alte 20 de la Pasărea, deci un număr de 46 de călugări și 45 de călugărițe.

Reproducem aici un scurt fragment din cererea unora dintre ei: „[...] inima noastră era plină de întristare că nu putem veni și noi cu ceva ofrande a depune pe altarul patriei, față de evenimentele ce se petrec la hotare, unde frații și rudele noastre își varsă sângele pentru cea mai sfântă cauză, regenerarea României prin independență. Astăzi însă, când prin glasul Sfinției Voastre ni se face cunoscut că tot putem și noi a face ceva, ne dăm cu toată bunăvoința pre noi înșine ca ofrandă țării. Facă ea din noi orice împrejurările vor reclama!”²⁰.

La 26 iulie 1877 mitropolitul Calinic se adresa Ministerului Cultelor, anunțând că 50 de călugări și 50 de călugărițe din cuprinsul eparhiei sale erau gata să se pună

¹⁷ După terminarea războiului, Vincențiu Grama s-a întors acasă, fiind hirotonit preot în parohia Râușor, pe care a păstorit-o până la moartea sa (5 sept. 1920). A fost un preot vrednic, căci sub el s-a renovat biserica parohiei și s-a zidit o nouă școală confesională ortodoxă. Cf. Sextil Pușcariu, *Răsunetul Războiului pentru Independență în Ardeal*, în vol. *Războiul neatârării*, București, 1927, p. 202–203; Mircea Păcurariu, *Un voluntar transilvănean în Războiul de Independență: Vincențiu Grama*, în MA, an. XXII, 1977, nr. 4–6, p. 337–358.

¹⁸ Dr. Gh. Sabin, *Amintiri din Războiul Independenței*, București, 1912, p. 19–22.

¹⁹ Generalul R. Rosetti, *Moartea vitează a unor ofițeri, 1877–1878*, în *Analele Academiei Române*, M.S.I., s. III, t. XXIX, nr. 5, 1947, p. 14.

²⁰ BOR, III, 1876–1877, p. 430.

în serviciul ambulanțelor românești, rugând să se ia măsuri pentru transportarea și întreținerea lor. Pentru că armata noastră nu intrase încă în război, Comitetul Central al Crucii Roșii nu i-a putut da un răspuns categoric²¹. La 9 august – deci după ce se ceruse cooperarea armatei noastre cu cea rusă – mitropolitul Calinic a intervenit din nou la Ministerul Cultelor în chestiunea celor 100 de călugări și călugărițe. Raportul mitropolitului a fost înaintat Comitetului Central al Crucii Roșii, care, la 11 august, cerea un număr de 30 de maici care să fie trimise la Spitalul Filantropia din București, spre a fi instruite de medici „atât asupra îngrijirii bolnavilor, cum și pentru prepararea pansamentelor și manipularea bandajelor”. Mitropolitul a dat de îndată dispoziții starețelor de la Țigănești și Pasărea să trimită fiecare câte 15 maici, pe ziua de 17 august, la Spitalul Filantropia²².

La 13 august Comitetul Central al Crucii Roșii se adresa din nou mitropolitului Calinic, rugându-l să ia măsuri pentru trimiterea a 30 de călugări. Mitropolitul a cerut în aceeași zi stareților de la Cernica și Căldărușani să trimită fiecare câte 15 călugări, în ziua de 17 august²³.

La 31 august Crucea Roșie s-a adresat din nou mitropolitului Calinic, cerând un număr de 12 călugări, care să ajute la transportarea răniților la barăcile construite de Spitalul Filantropia. La 2 septembrie mitropolitul a cerut stareților de la Cernica și Căldărușani să pună la dispoziția Crucii Roșii și acest număr de monahi²⁴. Și din eparhiile sufragane Mitropoliei Ungrovlahiei s-au înscris numeroși călugări și călugărițe pentru a sluji armata română ca infirmieri sau brancardieri. Astfel, din Eparhia Râmnicului-Noul Severin s-au înscris 14 maici de la Mănăstirea Hurezi și 10 de la Dintr-un Lemn, precum și 2 călugări de la Episcopie și alți 5 de la Mănăstirea Bistrița (dintre care 2 erau ieromonahi, deci puteau îndeplini și slujbe, în caz de nevoie). Pe lângă aceștia, alte 6 maici de la Hurezi erau mai de mult timp în serviciul Spitalului Independenței, înființat la Craiova²⁵. La 30 septembrie 1877 episcopul Atanasie Stoenescu al Râmnicului informa pe redactorul revistei „Biserica Ortodoxă Română”, episcopul Ghenadie Țeposu, că la prima listă de călugări din eparhia lui s-au mai adăugat și alții, și anume: 16 maici de la Hurezi, în frunte cu stareța Teofana Ionescu, 3 călugări de la Tismana și 2 de la Schitul Lainici²⁶.

Aceleași bune servicii au făcut țării și călugării din Moldova, în urma apelului călduros al mitropolitului Iosif Naniescu. Acesta adresase, la 27 august 1877, un apel starețului mănăstirilor Neamț și Secu și egumenilor de la schiturile

²¹ *Ibidem*, p. 533. Crucea Roșie din România se înființase în iunie 1876.

²² *Ibidem*, p. 534–535.

²³ *Ibidem*, p. 535. Vezi și „Vocea clerului”, I, 1877, nr. 23 din 4 sept., p. 182–183. La 21 august Societatea Crucea Roșie invita pe mitropolit ca în după-amiaza acelei zile să fie prezent la slujba religioasă care urma să aibă loc în fața Universității cu prilejul plecării ambulanțelor care vor forma spitalele Crucii Roșii (BOR, III, 1876–1877, p. 536).

²⁴ *Ibidem*, p. 536. În aceeași revistă se publica și un tabel nominal al tuturor călugărilor și maicilor puse în serviciul Crucii Roșii. Erau 16 de la Cernica, 24 de la Căldărușani, 15 de la Țigănești și 14 de la Pasărea, deci un număr de 69 (cu 3 mai puțin decât ceruse Crucea Roșie). *Ibidem*, p. 537–539.

²⁵ *Ibidem*, p. 544–545.

²⁶ *Ibidem*, IV, 1877–1878, p. 53–54.

Horaița și Vorona, precum și starețelor de la Agapia, Agafton și Văratec, cu îndemnul de a trimite monahi și monahii în serviciul ambulanțelor românești. Pentru frumusețea și căldura sufletească cu care a fost scris acest apel, reproducem un scurt fragment din el:

Împrejurările grele prin care trece astăzi România, Patria noastră comună, sunt cunoscute tuturor. În asemenea împrejurări Patria are nevoie de ajutorul tuturor fiilor ei, fără osebire; prin urmare, toți cei ce iubim binele și prosperitatea țării, suntem datori să-i venim în ajutor cu toate mijloacele de care dispunem. Afară de cei ce sunt chemați a lupta cu armele în mână pe câmpul de război, afară de ajutoarele în bani și alte obiecte necesare la armată și mai cu seamă pentru ostașii români răniți, ce se oferă din partea tuturor claselor societății noastre române, de către toate vârstele, fără osebire de sex, pe lângă medicii oștiresi, mulți bărbați și femei au alergat la apelul ce li s-a făcut pentru a servi la ambulanțele de pe câmpul de război.

Deci, fiindcă clerul, în genere, și mai ales partea monahică, a căror viață este consacrată pentru lucrarea faptelor bune ce le învață și poruncește sf(ânta) noastră religie creștină, suntem datori a da exemplu nu numai cu cuvântul, dar și cu fapta, urmează să fim gata la apelul ce ni s-ar face din partea Guvernului țării. Astfel, atât monahii, cât și monahiele ce sunt mai în vârstă și nu pot suporta greutatea ostenelelor sunt datori, stând în monastire, a se ruga lui Dumnezeu ne-ncetat, ziua și noaptea, pentru ajutorul armatei române și a toată armata creștină, iar cei ce sunt în putere de a lupta cu ostenelele, să meargă în mijlocul ostașilor Patriei ce se luptă cu armele și cad răniți, a le îndulci suferințele și durerile ranelor prin serviciul ce se face la ambulanță.

În continuare, dădea îndrumări stareților și starețelor asupra alegerii călugărilor pentru serviciile ambulanțelor românești²⁷. La 13 septembrie Ministerul Cultelor a și cerut să se trimită 20 de călugărițe de la Mănăstirea Agapia. Acestea au plecat spre București în 16 septembrie²⁸.

Mai notăm că la 18 aprilie 1877 s-a format la Iași Comitetul Doamnelor, condus de Maria Rosetti-Roznovanu. Menirea Comitetului era aceea de a strânge bani și ofrande pentru armata română. La apelul Comitetului din Iași s-au format comitete similare și în alte orașe ale Moldovei, în același scop. Comitetul din Iași, dar și cele din provincie, au desfășurat o activitate caritabilă dintre cele mai de seamă, strângând bani și daruri pentru armată și ajutând la întreținerea bolnavilor și a răniților din spitalele orașelor respective. Astfel, îndată după începerea războiului, Comitetul din Iași a organizat o ambulanță proprie, care a însoțit Divizia a IV-a, formată din ostași moldoveni, pe câmpul de luptă, în tot timpul războiului²⁹.

Tot Comitetul Doamnelor din Iași a înființat și un spital, instalat la Turnu-Măgurele, care a funcționat din 20 august până în 28 decembrie 1877. Spitalul a avut

²⁷ *Ibidem*, III, 1876–1877, p. 540–541.

²⁸ *Ibidem*, III, 1876–1877, p. 541.

²⁹ Radu Rosetti, *Ambulanța Doamnelor din Iași în 1877–1878, Analele Academiei Române*, M.S.I., s. III, t. XXII, nr. 7, 1940, p. 3, ș. u.

în serviciul său, pentru început, două călugărițe, apreciate într-un act oficial drept „foarte bune”, la care s-au mai adăugat apoi altele, de la Mănăstirea Văratec³⁰.

La 20 octombrie 1877 mitropolitul Iosif Naniescu răspundea unei adrese a Comitetului Doamnelor din Iași, informându-le că a scris starețelor de la Agapia și Văratec, ca la oricare i s-ar adresa dr. Ulea, medicul spitalului din Târgu Neamț, să-i pună la dispoziție 10 călugărițe³¹.

La 20 noiembrie 1877, Comitetul Doamnelor a inaugurat la Iași al doilea spital pentru răniți, cu 50 de paturi, numit Ospiciul Sfânta Maria, care a funcționat până la 31 martie 1878. În serviciul acestuia s-au aflat și 10 maici, puse la dispoziția sa de Mitropolie³².

Un comitet ad-hoc din Galați a înființat în acel oraș două spitale pentru îngrijirea răniților. Comitetul a cerut sprijinul episcopului Iosif Gheorghian al Hușilor, viitorul mitropolit primat, rugându-l să-i pună la dispoziție câteva călugărițe. În eparhia Hușilor exista pe atunci o singură mănăstire de maici, Adam, în fostul județ Tutova, deci episcopul Iosif a cerut stareței să trimită 8 maici pentru îngrijirea ostașilor răniți. Tot episcopul Iosif – la rugămintea primarului din Bârlad – a dat dispoziții aceleiași starețe să-i trimită câteva maici pentru îngrijirea răniților din spitalele orașului Bârlad³³.

Dar Biserica, prin slujitorii ei – arhierei și preoți –, a avut un rol însemnat și în strângerea de bani și daruri pentru armata română. Între cei care au contribuit cu sume mai mari s-au numărat membrii Sfântului Sinod. De pildă, mitropolitul primat Calinic Miclescu a făcut Crucii Roșii o donație de 1 000 de lei³⁴, mitropolitul Iosif Naniescu 1 000 de lei, plus 100 de lei înscriși pe lista studenților Universității din Iași pentru cumpărarea de arme³⁵, episcopii Isaia Vicol al Romanului și Inochentie Chițulescu al Buzăului câte 500 de lei³⁶, iar episcopul Melchisedec Ștefănescu al Dunării de Jos a oferit 2 000 de lei Crucii Roșii³⁷ și 1 000 de lei pentru cumpărare de arme³⁸.

În acțiunea de formare de comitete pentru ajutorarea răniților, și-a spus cuvântul și preoțimea, formând un comitet propriu în București, în frunte cu preotul Grigorie Musceleanu, apoi și în alte eparhii. Comitetul din București a adresat preoțimii un apel în care se spunea, între altele: „[...] să facem cât putem spre a ușura suferința celor ce mănuiesc arma pentru țară. În acest scop dar, iubiți frați,

³⁰ *Ibidem*, p. 14. Cf. și DRI, VII, p. 207–208, doc. 367.

³¹ *Ibidem*, VII, p. 82, doc. 149.

³² R. Rosetti, *Ambulanța...*, p. 15.

³³ BOR, III (1876–1877), p. 546.

³⁴ *Ibidem*, p. 530.

³⁵ *Ibidem*, p. 610.

³⁶ *Ibidem*, IV, 1877–1878, p. 53.

³⁷ *Ibidem*, III, 1876–1877, p. 530.

³⁸ DRI, VI, p. 141, doc. 262 și p. 3187, doc. 641.

puneți ostenele voastre, fiți activi și cu inimă, alergați cu timp și fără timp, spre a aduna de unde veți putea de la bunii noștri români mijloace bănești și ajutoare pentru răniții români pe care le vom înainta Societății Crucea Roșie, la care ne-am adresat spre a da liste de subscripțiune și Dumnezeuul părinților noștri va fi cu noi”³⁹.

Rezultatele apelului au fost deosebit de însemnate. De pildă, comitetul clerului din București a oferit Crucii Roșii în mai multe rânduri bani, suma lor ridicându-se la 1 930,15 lei și obiecte în valoare de 6 000 de franci⁴⁰. Dar în fruntea acțiunii de colectare de bani și ofrande pentru armată se situează, pe bună dreptate, mitropolitul Moldovei Iosif Naniescu, cunoscut de altfel ca un ierarh cu frumoase însușiri caritabile. Astfel, la rugămintea Comitetului Doamnelor din Iași, mitropolitul a dat dispoziții, încă în cursul lunii mai, tuturor protoiereilor de județe din eparhia sa, ca ei să ia măsuri să se pună cutii în toate bisericile parohiale, pentru adunarea de bani în vederea ajutorării soldaților români, cutii pe care preoții să le recomande credincioșilor⁴¹.

La 14 iulie 1877, mitropolitul Iosif trimitea o circulară celor șase protopopi din eparhia sa (din Iași și județele: Iași, Botoșani, Dorohoi, Suceava și Neamț), cerându-le să îndemne preoții din protopopiatele respective să ofere bani și obiecte pentru armată. Reproducem câteva fragmente din această circulară:

Clerul Bisericii noastre Ortodoxe Române, ales și ieșit din națiune, în toate împrejurările vieții naționale prin care a trecut România, de secole, a fost totdeauna alături și împreună cu națiunea. Acum dar, mai cu seamă, când fiii poporului român, copiii și frații noștri, sunt la hotarele țării cu arma în mână, vărsându-și sângele pentru a apăra drepturile, viața, averea, căminurile și onoarea românilor, împreună cu templurile sfintei noastre religii, clerul nu poate să rămână nepăsător și fără a lua parte, pe cât se poate, la sacrificiile ce se cer în asemenea timp extraordinar. Pe lângă rugăciunile ce Biserica, prin clerul său, înalță neîncetat ziua și noaptea către Dumnezeu pentru ajutorul armatelor creștine[...], noi, clerul, împreună cu rugăciunile și binecuvântările noastre, se cuvine și suntem datori să însoțim pe bravii fii ai României și cu ajutorul material de care putem dispune.

În continuare, cerea protopopilor să îndemne preoțimea să contribuie cu ce-i stă în putință. Trimitea în acest scop 34 de liste de subscripție, care urmau să fie împărțite la subprotoierei sau altor preoți distinși, care să le recomande preoților și egumenilor⁴².

Rezultatul apelului adresat de mitropolit protopopilor săi s-a văzut curând. Astfel, la 27 august 1877, mitropolitul înainta Comitetului Doamnelor din Iași daniile primite de la protopopii de Iași (425,42 de lei) și Suceava (159,75 de lei), precum și

³⁹ Apelul a fost publicat în ziarul de atunci, între care și „Vocea clerului”, I, 1877, nr. 22 din 8 mai, p. 172. A fost reprodus și în „Biserica și școala” de la Arad, I, 1877, nr. 17, din 22 mai/3 iun., p. 135.

⁴⁰ „Vocea clerului”, I, 1877, nr. 31 din 30 oct., p. 246. În BOR, III (1876–1877), p. 531 se găsește numai suma de 1 730,30 de lei (probabil n-au fost consemnate toate colectele).

⁴¹ DRI, III, p. 200–201, doc. 388; cf. și BOR, III, 1876–1877, p. 539.

⁴² Apelul publicat în DRI, IV, p. 572–573, doc. 1 042 și în BOR, III (1876–1877), p. 543–544.

145 coți de pânză, 15 șervete și două cămăși⁴³. La 12 septembrie înainta a doua listă de ofrande, de la aceiași protopopi, și anume: de la cel din Iași 208,50 de lei, 206 coți de pânză și 150 de șervete, iar de la cel din Suceava 11 saci cu felurite obiecte⁴⁴. A urmat în curând o nouă danie, de 180,40 lei, colectați de la preoții din județul Suceava, prin subprotoierii Alexievici și V. Creangă⁴⁵. La 6 februarie 1878 Mitropolia (prin vicarul Vladimir Suhopan) trimitea Comitetului Doamnelor din Iași o nouă danie, venită acum din partea preoțimii din județul Iași, și anume: 330,10 lei, 281 coți de pânză, 140 de șervete, 23 de cămăși, 5 perne și altele⁴⁶.

Călugărițele de la Agapia – prin stareța lor Tavita Ursachi – au oferit Comitetului Doamnelor din Iași un colet cu mai multe articole de îmbrăcăminte⁴⁷. Călugării de la Neamț și Secu au strâns 192,20 de lei și numeroase articole de îmbrăcăminte⁴⁸.

Și în alte eparhii s-au format comitete de preoți, care au strâns bani și obiecte pentru armată. De pildă, episcopul Anastasie Stoenescu al Râmnicului-Noul Severin a trimis, în câteva rânduri, generalului Haralmabie liste de obiecte de îmbrăcăminte și încălțăminte, oferite de comitetele clericale din eparhia sa⁴⁹.

În eparhia Argeșului, episcopul Ghenadie Petrescu – viitorul mitropolit primat – formase în Pitești, la 7 septembrie 1877, un comitet de preoți și credincioși, sub conducerea sa, care a trimis două rânduri de liste de subscripție în vederea cumpărării de arme și alte lucruri necesare armatei⁵⁰. El a adresat, la 12 septembrie 1877, o pastorală către clerul și credincioșii din eparhia sa în legătură cu războiul, cerând preoților să facă rugăciuni în toate bisericile și mănăstirile pentru biruința ostașilor români, dând și îndemnuri de a sprijini toate măsurile luate de conducerea țării⁵¹.

În eparhia Dunării de Jos, episcopul Melchisedec a dispus, încă din mai 1877, ca preoții să adune ofrande pe listele Crucii Roșii sau pe ale comitetelor formate în acest scop, iar în cazul că nu existau astfel de liste, să le facă protopopii. Se cunoaște acest lucru dintr-o adresă a protoieriei județului Brăila, din 30 iulie 1877, către Primăria orașului, prin care o informa de rezultatul colectei făcute de preoți, pe baza a 24 de liste formate de protoierie. Protopopul înainta acum suma de 938,20 de lei, precum și pachete cu diferite obiecte de la preoții din oraș (Simeon Budeanu, Stan Niculescu, Stan Bârzănescu, Radu Meca, Stan Rădulescu și alții)⁵².

Unii dintre profesorii seminariilor teologice, însuflețiți de aceleași sentimente patriotice, au făcut și ei astfel de donații. De pildă, arhimandriții Ghenadie Enăceanu, viitorul episcop al Râmnicului, și Silvestru Bălănescu, viitorul episcop al Hușilor, pe atunci profesori la Seminarul Central din București, au oferit

⁴³ DRI, V, p. 630, doc. 1 259.

⁴⁴ *Ibidem*, VI, p. 182, doc. 347.

⁴⁵ *Ibidem*, VI, p. 668, doc. 1 301.

⁴⁶ *Ibidem*, IX, p. 245, doc. 524.

⁴⁷ *Ibidem*, V, p. 424–425, doc. 837.

⁴⁸ *Ibidem*, VII, p. 701, doc. 1 194.

⁴⁹ *Ibidem*, VII, p. 614, doc. 1 064.

⁵⁰ BOR, IV, 1877–1878, p. 215–216.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² DRI, V, p. 199–200, doc. 420.

jumătate din salariul lor lunar de profesori, în sumă de 141,31 de lei, începând cu ziua de 1 iunie 1877 și până la terminarea războiului⁵³. Ceilalți profesori ai Seminarului au oferit suma de 262 de lei, în ziua de 30 mai 1877⁵⁴. Profesorii Seminarului din Huși au oferit suma de 342,98 de lei⁵⁵.

Și elevii seminariilor teologice au făcut aceleași fapte vrednice de laudă. Cunoaștem colecta făcută între elevii celor 7 clase ale Seminarului Central din București, care au strâns suma de 759,50 de lei⁵⁶.

În cele ce urmează notăm câțiva preoți-învățători care au oferit din salariile lor pentru nevoile armatei și ale căror nume au ajuns până la noi. De pildă, directorul școlii primare urbane din Târgu-Moinești, preotul David Climescu (viitorul episcop Dionisie al Buzăului), a oferit, la 27 aprilie 1877, salariul său de învățător pe un trimestru, în sumă de 127,50 de lei⁵⁷.

Preotul Constantin Rădulescu, institutor în Ocnele Mari, județul Vâlcea, înștiința Ministerul Instrucțiunii, la 16 septembrie 1877, că oferă câte 10 lei lunar din salariul său, până la terminarea războiului. Socotim potrivit să reproducem scrisoarea sa deosebit de impresionantă, trimisă Ministerului:

Deși subsemnatul mă gădesc împovărat de o grea familie, având a îngriji de patru fete, care sunt mai greu de îngrijit și deși am mai oferit și zece lei la Crucea Roșie, precum și o vacă, cu toate acestea, văzând greaua împrejurare în care se află astăzi iubita noastră țară – România –, vin prin aceasta și mai ofer, pentru frații noștri ostași care se află în rezel pentru iubita noastră patrie, câte 10 lei noi pe fiecare lună, din salariul meu, începând de la 1 septembrie și va continua până la terminarea rezelului⁵⁸.

Pe o listă cu subscripțiile învățătorilor de la școlile rurale din județul Dolj, se numără și câțiva preoți-învățători, fiecare din ei oferind câte 25,50 de lei: Al. Buculescu din Barea, Șt. Mirescu din Sălcuța, Gr. Săndulescu din Mosna, Trandafir Pretor din Carpeni, I. Ștefănescu din Florești, Foțiu Marinescu din Bucovățu și S. Georgescu din Mălăești⁵⁹. La 8 decembrie 1877, cei 13 învățători din plasa Lovișteea, județul Argeș, anunțau pe revizorul școlar din Pitești că oferă pentru armată salariul lor pe o lună. Între aceștia erau și preoții-învățători: I. Niculescu din Berindești-Corbeni, G. Popescu-Vladu din Titești, George Căineni din Căineni și G. Șerbeanu din Șerbănești⁶⁰.

Numeroși alți preoți apar pe listele de subscripție ale satelor și orașelor în care locuiau. De pildă, pe o listă a prefecturii județului Argeș se aflau și preoții Dumitru Crinescu (5 lei) și Negoescu (10 lei), care oferiseră acești bani pentru cumpărarea de arme din America⁶¹.

⁵³ *Ibidem*, III, p. 402–403 și 473, doc. 765 și 883; BOR, III, 1876–1877, p. 531.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 530.

⁵⁵ DRI, V, p. 612, doc. 1 230.

⁵⁶ BOR, III, 1876–1877, p. 531–532.

⁵⁷ DRI, II, p. 438, doc. 862.

⁵⁸ *Ibidem*, VI, doc. 467.

⁵⁹ *Ibidem*, V, p. 273–274, doc. 536.

⁶⁰ *Ibidem*, VIII, p. 116–117, doc. 212.

⁶¹ *Ibidem*, IX, p. 131, doc. 254.

Chiar și epitropiile unor biserici au oferit bani pentru armată. De pildă, epitropia bisericii Slobozia din București a oferit, în octombrie 1877, suma de 1 200 de lei, din fondurile bisericii, pentru cumpărarea de arme⁶².

O altă cale de-a veni în ajutorul țării în timpul războiului era și aceea de-a lămuri pe credincioși asupra nevoii ajutorării celor plecați la război. De aceea, ca urmare a măsurilor luate de Guvern ca țărani rămași acasă, precum și comunele, să lucreze pământul celor plecați, un distins slujitor al Bisericii, diaconul Ștefan Călinescu, adresa o chemare *Către preoții săteni* în acest sens. El îi îndemna să sprijine hotărârea Guvernului și să stăruie în predicile lor ca toți cei rămași acasă să vină în ajutorul fraților lor care luptau cu arma în mână pentru libertatea și independența țării⁶³. Iată ce spunea diaconul Călinescu în apelul său:

Preoți români! Cugetați un minut la împrejurările grele în care se află țara noastră; cugetați cu multă maturitate și în urmă faceți tot ce (vă) dictează inima de român, de creștin, în fine, tot ce vă dictează misiunea voastră de păstori și părinți sufletești ai confracțiilor voștri săteni. Voi știți, și trebuie să știți, că mulți dintre confracții săteni sunt duși la hotarele țării și chiar dincolo de hotare spre a o apăra, spre a o salva cu brațul, cu sângele lor. Pe aceștia i-au chemat țara, mama noastră a tututor, ca să lupte pentru cauza cea mai sfântă a românismului, pentru sfânta independență, pentru lege și drepturile noastre naționale... Confracții noștri au răspuns cu bucurie la chemare și îndată au lăsat căminul, soție și copii, spre a veni încununăți cu cununile victoriei, cu care în urmă să înfrumusețeze altarul Independenței române.

Ei s-au dus să lucreze pentru țară și lucrează cu vitejie pentru binele nostru, al tututor, pentru binele românismului. Ei nu mai lucrează țarina fiecăruia în parte, ci cultivă țarina cea mare și frumoasă a Independenței române. Dar oare țarinile lor particulare, țarinile fiecărui viteaz luptător, cine le lucrează, cine le cultivă? Cine are să semene grâul, cine are să culeagă porumbul luptătorilor noștri?

Îndemna apoi pe preoți să sfătuiască pe cei rămași acasă la îndeplinirea acestui lucru:

Luați dară inițiativa și îndemnați pe confracți spre a-și împlini această datorie către frații trimiși la luptă. Faceți ca toți să poarte sarcinile unul pentru altul, căci numai așa vom putea fi creștini adevărați și numai așa se va putea înțelege scopul pentru care sunt adunați oameni în sate și în orașe. Numai prin acest ajutor, pe care-l va da unul altuia și mai cu seamă celor ce luptă pentru țară, se va dezvolta simțământul național și numai așa luptătorii români vor iubi patria și pe confracții lor cu mai mare ardoare, formând între dânșii o legătură tare pe care să nu o poată rupe nimic.

⁶² *Ibidem*, VI, p. 665–666, doc. 1 297.

⁶³ Chemarea a fost publicată în ziarul „Telegraful” din București, nr. din 6 sept. 1877, și reprodușă în BOR, III, 1876–1877, p. 502–505.

Continua apoi și cu alte îndemnuri, iar la urmă dădea și un scurt model de predică în acest scop.

Dar Biserica Ortodoxă Română și-a arătat atașamentul față de cauza dreaptă a poporului cu prilejul Războiului de Independență și prin rugăciunile pe care le-a făcut în tot timpul războiului pentru biruința oștilor româno-ruse și pentru odihna celor căzuți în luptă. Astfel, la scurt timp după începerea războiului, arhimandritul Silvestru Bălănescu (viitor episcop la Huși) scria un articol cu titlul *Biserica românească față cu cei căzuți în rezel pentru credință și patrie*⁶⁴. Arhimandritul Silvestru arăta în articolul său că în acele împrejurări grele, Biserica își putea oferi ajutorul ei în două feluri: *moral*, făcând rugăciuni pentru odihna celor căzuți pe câmpurile de luptă, și *material*, ajutând familiile acestora. Pentru a se ajunge la realizarea acestora, Silvestru Bălănescu propunea ca preoții să ia măsuri ca toți ostașii căzuți pe câmpurile de luptă să fie înscriși în „sinodicele” bisericilor din parohiile lor, urmând ca ei să fie pomeniți timp de trei ani la proscomidie, la fiecare liturghie care se va săvârși în biserica respectivă, iar după acești trei ani, în toate zilele rânduite de Biserică pentru pomenirea morților. În continuare, propunea să se instituie o zi anume pentru pomenirea tuturor ostașilor „care, cu sacrificiul vieții lor chiar, au reînviat spiritul de eroism al străbunilor noștri”, zi în care să se săvârșească un parastas la fiecare parohie.

Ajutorul *material* urma să se acorde văduvelor și orfanilor de război. În acest scop, Silvestru Bălănescu propunea să se înființeze la fiecare biserică „cutia pentru ajutorul familiilor celor căzuți în război pentru credință și Patrie în anul 1877”. Un comitet, format din preotul paroh, un credincios și un delegat al comunei, urma să deschidă aceste cutii la sfârșitul fiecărei luni, dar să primească și ofrande în natură de la credincioși. El cerea apoi ca în orașele de reședință ale protopopiatelor să se formeze alte comitete, alcătuite tot din trei persoane, în frunte cu protopopul respectiv, care să primească daniile în bani și în obiecte de la comitetele parohiale. În încheierea articolului, arhimandritul Silvestru socotea că o măsură bine venită ar fi fost și aceea ca Biserica să pună la dispoziția Guvernului câteva mănăstiri mai mici sau cu personal puțin, în care să se înființeze orfeline și case de infirmi. Multe dintre propunerile sale s-au și pus în practică.

Consemnăm doar câteva dintre slujbele oficiate în cursul acestui război. De pildă, înainte de a trece Dunărea în Bulgaria, la Corabia, armata noastră a fost binecuvântată de episcopul Râmnicului, Atanasie Stoenescu⁶⁵. În ziua de 8 septembrie 1878 s-au făcut rugăciuni în toată țara pentru sufletele celor căzuți în fața Plevnei. Mitropolitul Iosif Naniescu al Moldovei a adresat și de data aceasta o pastorală către credincioșii din eparhia sa, îndemnându-i să ia parte la parastatul care urma să se

⁶⁴ *Ibidem*, IV, 1877–1878, p. 43–46.

⁶⁵ Atanasie Mironescu, *Sfânta Episcopie a Eparhiei Râmnicului-Noul Severin în trecut și acum*, București, 1906, p. 166.

săvârșească în toate bisericile în ziua amintită⁶⁶. Alte slujbe s-au oficiat la 30 noiembrie, în urma luptelor de la Plevna. Se cunoaște și o predică rostită cu acest prilej de preotul Ilie, protopopul de Râmnicu-Sărat, în care, printre altele, făcea și un apel la credincioșii săi să contribuie cu bani la ajutorarea ostașilor care-și varsă sângele „pentru noi și țara română”⁶⁷. La 18 februarie 1878 s-a oficiat în toată țara o slujbă solemnă pentru pomenirea tuturor eroilor căzuți în război⁶⁸.

Din această expunere rezultă că Biserica Ortodoxă Română și-a făcut pe deplin datoria față de Patrie și de fiii ei, care și-au vărsat sângele pentru libertate și independență în războiul din 1877–1878. Prin vrerea lui Dumnezeu, Biserica Ortodoxă Română a reușit, după câțiva ani, în 1885, să-și dobândească și neatârarea sa canonică, prin recunoașterea autocefaliei sale față de Patriarhia ecumenică.

BOR, an. 85, 1967, nr. 5–6, p. 602–617.

⁶⁶ Textul pastorelei a fost publicat în diferite ziare contemporane, din care l-a reprodus și „Biserica și școala” din Arad, nr. 35 din 18/30 sept. 1877, p. 274. Un text prescurtat al acestei pastorele a apărut în DRI, VI, p. 113, doc. 202; cf. și p. 72, doc. 121.

⁶⁷ BOR, IV, 1877–1878, p. 55–57. Cf. și DRI, VII, p. 715, doc. 1 217, p. 743, doc. 1 248.

⁶⁸ BOR, IV, 1877–1878, p. 375–376.

ECOVRIIE RĂZBOIULVI DE INDEPENDENȚĂ LA ROMÂNII TRANSILVĂNENI

Independența de Stat a României, proclamată la 9 mai 1877, este o încununare a luptelor milenare duse de înaintașii noștri pentru libertate și unitatea noastră națională. Independența a fost țelul suprem al dacilor conduși de Decebal, al românilor conduși de Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, al învățaților care s-au străduit să mențină nestinsă flacăra dorinței de libertate a poporului, al pandurilor lui Tudor Vladimirescu, al luptătorilor din 1848 și 1859. După 1848, când se auziseră la Blaj memorabilele cuvinte „noi vrem să ne unim cu țara”, conștiința națională a românilor transilvăneni a devenit și mai activă, așteptând „plinirea vremii” pentru ca „toți să fie una”.

Războiul de Independență din 1877–1878 a fost o expresie desăvârșită a solidarității și unității românești. Mișcarea de solidaritate a românilor transilvăneni cu frații lor de dincolo de Carpați s-a manifestat în diverse forme: în acțiuni de sprijinire morală, mai ales prin presă, prin înrolarea unor voluntari din Transilvania în armata română și prin contribuțiile materiale la sprijinirea războiului. Vom prezenta, în cele ce urmează, câteva dintre contribuțiile românilor transilvăneni la sprijinirea Războiului de Independență și la consolidarea conștiinței de unitate națională a tuturor românilor, stăruind și asupra aspectelor legate de Biserica Ortodoxă Română.

Presă și literatura transilvană și Războiul de Independență. Presa românească din Transilvania anilor 1877–1878 a avut un rol hotărâtor în organizarea și dinamizarea mișcării de sprijinire a României, în afirmarea solidarității și unității naționale românești. „Gazeta Transilvaniei” la Brașov, „Telegraful român” la Sibiu, „Biserica și școala” la Arad, „Familia” la Budapesta, „Albina Carpaților” la Sibiu, ca și alte periodice românești își informau zilnic cititorii despre evenimentele din România și, în mod deosebit, despre eroicele lupte de la Grivița, Plevna, Rahova și Smârdan, polemizând, în același timp, cu presa oficială, mai ales cea maghiară, care transmitea știri tendențioase. „Telegraful român” de la Sibiu, organul de publicitate al

„Arhidiecezei ortodoxe a Transilvaniei”, era redactat – din 1865 până în 1883 – de preotul și „asesorul consistorial” (consilier arhiepiscopesc) *Nicolae Cristea* (1834–1902), unul dintre fruntașii luptei naționale a românilor transilvăneni, viitor memorandist. În tot cursul războiului, Nicolae Cristea a reprodus în paginile „Telegrafului român” știri referitoare la Războiul de Independență după ziarele „Timpul”, „România liberă”, „Monitorul român”, „Unirea democratică”, „Telegraful”, toate din București, „Curierul” din Iași, „Der Osten” din Viena, „National Zeitung” din Berlin, „Politik” din Praga, „Kölnische Zeitung”, „Pester Llyod”, „Le Temps”, „L’Orient” etc. Știrile începeau chiar cu evenimentele care au precedat războiul. De pildă, sunt reproduse „protocoalele” (procesele-verbale) Conferinței Reprezentanților Puterilor Europene, ținută la Istanbul în decembrie 1876, este prezentată pe larg lucrarea lui Frederic Damé *L’Etat roumain et la paix de l’Orient. Neutralisation de la Roumanie* (București, 1877), apoi un rezumat al conferinței lui E. R. N. Arntz, profesor de drept internațional la Universitatea din Bruxelles, apărută și în broșură, sub titlul *De la situation de la Roumanie au point de vue du droit international* (Gand, 1877). Începând cu luna aprilie 1877, după ce Rusia a declarat război Turciei, știrile sunt mult mai bogate. Între altele, s-a publicat Convenția încheiată de România cu Rusia, la București (4/16 aprilie 1877), prin care se permitea trecerea trupelor ruse pe teritoriul României. În alte numere sunt redată pe larg dezbaterile din Parlamentul României legate de proclamarea independenței, iar în articolul *Independența României* este redată o parte din cuvântarea rostită de Mihail Kogălniceanu în Parlament, la 9 mai 1877.

Începînd cu nr. 31, „Telegraful român” publica în fiecare număr știri de pe câmpul de luptă – uneori coloane sau pagini întregi – sub titlul *Teatrul războiului* (de la nr. 50, schimbat în *Războiul*), iar de la nr. 65 încep știrile privitoare la participarea armatei române la operațiuni. Marile lupte de la Grivița, Plevna, Rahova și Smârdan erau descrise cu multă căldură, reproducându-se ce era mai semnificativ din presa străină cu privire la eroismul soldaților români. De pildă, despre luptele din jurul Plevnei s-a scris în 15 numere ale ziarului (nr. 81–96), iar la căderea ei, a apărut un lung reportaj, pe trei pagini¹.

În ultimul număr al ziarului pe 1877, Nicolae Cristea făcea un cuprinzător bilanț al faptelor din anul care se încheia, cu unele considerații asupra locului pe care-l va avea Războiul de Independență în istoria poporului român:

A fost acesta un an mare în viața popoarelor europene, un an hotărâtor în viața popoarelor din Orient, a fost anul care desparte viața poporului român în două.

Au trecut aproape trei sute de ani de când vestea despre faptele bărbătești ale românilor străbătea prin toate țările Europei și lumea sta surprinsă de uimire față de Mihai, viteazul domn, care știa să stea drept și îndrăzneț între două împărății puternice. Mihai a căzut și cu încetul românii au pierdut nădejdea în izbândă... au aruncat armele și s-au retras în liniștea vetrelor lor. S-au retras, dar nu au pierdut gândul de viață, ci au așteptat numai ca vrăjmașii să cadă în virtutea lipsei lor de trăinicie...

¹ Vezi amănunte la Mircea Păcurariu, *Ecoul Războiului de Independență în „Telegraful român” din Sibiu*, în MA, an. XII, 1967, nr. 4–5, p. 315–344.

Au trecut însă câteva luni de zile și numele „curcan” a ajuns a fi popular în Europa: la Plevna, la Rahova, la Palanca, românii au dovedit că sunt adevărații urmași ai străbunilor lor, că știu să apere o cauză, că sunt un popor de bărbați.

Și astăzi nimeni nu mai cutează a deosebi pe români de români: fie oriunde, în Moldova, în Muntenia, în Ardeal, în Banat, în Bucovina, românul, când e vorba de faptă bărbătească, e român ca toți românii. Asta ne leagă, ne împreună și ne încheagă, asta silește lumea să recunoască în noi un popor compus din oameni de același fel binecuvântat...

Zicem dar, fără de sfială: anul 1877 a dat Europei un nou popor.

Și în curând acest popor va dovedi că, afară de aceea că știe să apere o graniță, afară de aceea că știe să mențină ordinea, mai știe să primească roadele muncii veacurilor și să comunice cultura societăților cu care se atinge, va arăta că poartă comori bogate în sufletul său...

În încheiere, scria că dacă Austro-Ungaria nu va înțelege nici acum aspirațiile românilor transilvăneni, ei se vor „mângâia cu speranța că tot are să vină ce o dată neapărat va trebui să vină”².

*Pagini entuziaste se întâlnesc și în „Gazeta Transilvaniei” de la Brașov, redactată pe atunci de George Barițiu. Ca și „Telegraful român”, fiecare număr al „Gazetei” transmitea știri privitoare la mersul războiului – cu rubrica permanentă *Rezbel* – despre luptele eroice de la Grivița și Plevna, corespondențe „din țară”, liste de subscripții pentru răniții, orfanii și văduvele de război, polemici cu gazetele oficiale, comentarii pe marginea evenimentelor zilei etc. Reproducem doar câteva fragmente din articolele mai semnificative:*

Ziua proclamării independenței României a produs în inimile fiecărui român sentimentele de bucurie, că după atâtea secole... România este redată sieși... De azi încolo, România începe o epocă nouă, o viață nouă, de libertate și independență... să trăiască România liberă și independentă!³.

Luarea redutei celei mari Grivița și păstrarea acestei poziții tari este a se mulțumi mai cu seamă eroismului admirabil al bravilor oșteni români care, disprețuind moartea, s-au repezit asupra formidabilului fort de repetate ori și, urcând cu scările șanțurilor inamicului, l-au respins din cuibul acela întărit. Victoria de la Grivița a făcut să lucească paloșul strămoșesc în vechea-i splendoare. Toată presa europeană admiră astăzi eroica atitudine a trupelor române în sângeroasa luptă de la Plevna.

În tot locul, unde bate o inimă românească, va duce numai bucurie și veselie, căci Plevna a căzut prin concursul valoroaselor brațe ale oștirii române... Ochii ni se umplu de lacrimi când ne gândim la atâta sânge vărsat, la suferințele bravilor care au fost răniți pe câmpul glorios. Nu, sângele acesta nobil nu s-a vărsat în zadar, fiecare picătură din el va aduce roduri însutite și va forma chitul care va lega de aci încolo nedespărțit toate elementele de viață ale poporului de la Dunăre⁴.

² TR, nr. 103 din 29 dec. 1877/10 ian., p. 412.

³ GT, nr. 43 din 5/17 iunie 1877, p. 2.

⁴ GT, nr. 97 din 11/23 dec. 1877, p. 3.

Același lucru îl făcea Iosif Vulcan în revista „Familia”, care apărea pe atunci în Budapesta. Pe lângă rubrica permanentă a războiului, a deschis una intitulată sugestiv *Totul pentru ostașii români*, în care publica listele de subscripție organizate de români în orașele și satele de pe întreg cuprinsul Transilvaniei.

Interesul ziarelor și revistelor românești față de Războiul de Independență se poate observa și în faptul că în paginile multora dintre ele au fost reproduse poezii închinată ostașilor români, majoritatea după revista „Convorbiri literare”, sau bucați în proză cu subiecte luate din război. De pildă, „Telegraful român” a reprodus poeziile: *Hora Griviței*, *Odă ostașilor români*, *Sergentul*, *Păstorii și plugarii*, *Peneș Curcanul*, toate de Vasile Alecsandri, și nuvela *Andrei Florea Curcanul* a lui Nicolae Gane.

„Familia” lui Iosif Vulcan a reprodus: *Balcanul și Carpatul*, *Sergentul* și *Căpitanul Romano*, de V. Alecsandri, *Steaua României*, de G. Sion, *Armatelor române*, de N. T. Orășanu, *Marșul* dedicat aceleiași armate, de Gr. Bengescu și altele. Au fost reproduse aici și numeroase ilustrații și portrete de eroi.

În „Albina Carpaților” de la Sibiu au fost reproduse câteva poezii de Vasile Alecsandri: *Odă ostașilor români*, *Peneș Curcanul*, *Sergentul*, *Căpitanul Romano*, *Frații Jderi*, *Hora la Plevna* și altele. Tot după bardul de la Mircești foaia „Albina Carpaților” a reprodus sceneta *La Turnu Măgurele*.

Calendarul „Amicul poporului” de la Sibiu pe anii 1878 și 1879, redactat de Visarion Roman, reproducea *Balcanul și Carpatul* (1878), *Cântecul gintei latine*, *Sergentul*, *Căpitanul Romano* (1879). Același lucru l-a făcut și „Calendarul” pe anul 1879, editat de Arhiepiscopia ortodoxă a Sibiului, în care au apărut poeziile: *Cântecul gintei latine* și *Peneș Curcanul*, de V. Alecsandri, și nuvela *Andrei Florea Curcanul*, de N. Gane. „Calendarul bunului econom”, redactat de Dimitrie Comșa, profesor la Institutul Teologic, și Eugen Brote, a reprodus *Cântecul gintei latine*, *Sergentul* și *Lăcrimioare* (1879), apoi *Sentinela română*, poem istoric (1880), toate de V. Alecsandri.

Sub impulsul acestor poezii, se va dezvolta o impresionantă creație originală, legată nu numai de eroismul ostașilor români în războiul din 1877, ci mai ales de ideea de unitate națională a tuturor românilor. Merită să fie reținute poeziile: *Scamă pentru cei răniți* a lui Iosif Vulcan („Familia”, nr. 32, 1877), *Dacă tot românul* și *Visul*, de același, *Cununa de laur* și *Dimineața*, de Petre Dulfu, *Hora dorobanțului*, *Plecarea la luptă*, *La război*, *Dorobanțul* etc. de Aron Densușianu, *Testamentul soldatului*, *Trecerea Dunării* etc. de Zaharia Boiu, *Sunt român*, *Hora curcanilor*, *Marș triumfal* etc. de Teohar Alexi, *28 noiembrie* și poemul *Plevna*, de studentul Vasile Mihail Lazăr, *Armatei române*, de Ion Scipione Bădescu, *Femeilor române* și *Luarea Rahovei*, de B. Vineșiu etc. Țăranul Nicolae Herlea din Vinerea, lângă Orăștie, publica un imn închinat *Ostașilor români* în „Gazeta Transilvaniei”. În „Albina Carpaților” au apărut *La intrarea triumfală a armatei române în capitala României, la 8 octombrie 1878* și alte poezii. Elevii școlilor românești din Transilvania scriau diferite poezii în revistele lor, iar Teohar Alexi a tradus în limba germană poezia *Peneș Curcanul*, a lui V. Alecsandri, pe care a

publicat-o la Braşov. Poeziile lui Zaharia Boiu vor apărea mai târziu în volum, sub titlul *Frunze de laur. Poezii eroice din 1877–1878* (Sibiu, 1904)⁵.

Cea mai însemnată manifestare literar-istorică transilvăneană în legătură cu Războiul de Independenţă era intitulată *Rezbelul oriental ilustrat*, de dr. A. P. Alexi şi Maxim Pop, profesori la gimnaziul din Năsăud, tipărită la Graz în 1878 (724 de pagini, cu numeroase ilustraţii). Fascicola a doua a lucrării a fost confiscată de poliţia din Graz, iar autorilor li s-a intentat un proces „pentru tulburarea liniştei publice şi atâţare de duşmăanii contra naţionalităţilor”. Cu toate că unele părţi din manuscris au fost înlăturate de cenzură, cartea a făcut, totuşi, o frumoasă educaţie patriotică românească în rândul cititorilor⁶. Cu astfel de profesori-patrioţi nu este de mirare că în gimnaziul românesc din Năsăud s-a format, ca intelectual român, acela care – alături de Alecsandri – a devenit unul dintre cei mai de seamă cântăreţi ai Războiului Independenţei: George Coşbuc.

Voluntari transilvăneni în Războiul de Independenţă. Solidaritatea românilor transilvăneni cu fraţii lor de dincolo de Carpaţi s-a manifestat şi prin înrolarea unor tineri din Transilvania şi Banat în armata română, luptând cu arma în mână în tot cursul războiului. Între aceştia, se numără foşti ofiţeri din armata austro-ungară, medici, farmacişti, tineri intelectuali şi ţărani. Numărul lor nu se cunoaşte, deşi va fi fost destul de ridicat, din moment ce autorităţile austro-ungare s-au sesizat în mai multe rânduri de înrolarea lor în armata română.

La loc de frunte trebuie să-l notăm pe căpitanul *Moise Grozea* din Obreja (lângă Caransebeş), demisionat din armata austro-ungară. El a comandat coloana principală de atac asupra redutei Griviţa (30 august 1877), fapt pentru care a fost citat, prin ordin de zi, pe întreaga armată. A fost rănit în luptă. Pentru eroismul său a fost decorat cu „Steaua României”, „Virtutea Militară” şi ordinul răsesc „Sfânta Ana” şi avansat la gradul de maior⁷.

Un alt voluntar a fost căpitanul *Constantin Şaguna*, se pare nepot al mitropolitului Andrei. După ce a absolvit studiile militare şi a fost avansat la gradul de ofiţer, a slujit zece ani în armata franceză. În 1877, răspunzând apelului lansat de Guvernul român, a demisionat din armata franceză şi a cerut să fie primit în rândurile armatei române. A luat parte activă în războiul din 1877–1878⁸.

Se cunosc apoi şase tineri voluntari originari din Ţara Făgăraşului: Vincenţiu Grama, teolog, Gheorghe Borzea şi Ioan Dejenar, funcţionari în cancelaria avocatului Ioan Roman din Făgăraş, Ioan Popovici, funcţionar la prefectura judeţului, Corneliu Aiser, negustor, şi Damaschin Popa Radu, arhivar în Făgăraş.

⁵ Sextil Puşcariu, *Răsunetul Războiului pentru Independenţă în Transilvania*, în vol. *Războiul neatârării*, Bucureşti, 1927, p. 212, şi Mircea Popa, *Literatura transilvană şi Războiul pentru independenţă*, în *Almanah Tribuna*, 76, Cluj, 1976, p. 146–149.

⁶ S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 214.

⁷ Vezi Sextil Puşcariu, *Douăzeci de scrisori ale lui Moise Grozea din Războiul de la 1877*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj”, vol. IV, 1926–1927, Bucureşti, 1927, p. 229–244.

⁸ Paul Abrudan, *Voluntari ardeleni în Războiul pentru independenţă din 1877–1878*, în „Transilvania”, Sibiu, anul V, nr. 6, 1976, p. 46.

La indemnul avocatului Ioan Roman, un înflăcărat patriot, au hotărât să treacă în România pentru a se înrola în armată ca voluntari. Au plecat în noaptea de 2 iunie 1877, fiind conduși până la culmile Carpaților de doi preoți. S-au îndreptat apoi spre București, prin Câmpulung. Cu ajutorul transilvăneanului Teofil Frâncu, trecut mai de mult în „țară”, au fost primiți de ministrul de Război, care, după lungi insistențe, a acceptat înrolarea lor ca voluntari. Dintre aceștia numai primii trei au făcut războiul în Bulgaria⁹. Lor li s-a adăugat și tânărul Ieronim Gheaja¹⁰.

Dintre voluntari, ne interesează în mod deosebit *Vincentiu Grama* (1852–1920) din Râușor, lângă Făgăraș, absolvent al Institutului Teologic din Sibiu (1876). În timpul războiului, el a fost repartizat la trupele de infanterie, în Regimentul II de linie, încadrat în Divizia III. Această divizie a luat parte la eroicele lupte din fața Plevnei, din 30 august 1877, fiind încredințată cu cucerirea redutei Grivița 2 (din Divizia III au făcut parte și cunoscuții eroi Gheorghe Șonțu, Nicolae Valter Mărăcineanu ș.a.). De asemenea, a luat parte la marile bătălii pentru cucerirea Plevnei în lunile septembrie-noiembrie, până la capitularea acesteia (28 noiembrie 1877). După această bătălie, Regimentul II a intrat în Divizia IV, care a participat, în continuare, la luptele pentru cucerirea Rahovei. Pentru dragostea sa față de neam, ca și pentru participarea sa eroică pe câmpurile de luptă, V. Grama a primit două medalii românești: „Trecerea Dunării” și „Apărătorii Independenței” și una rusească: „Medalia Comemorativă de Campanie”¹¹. După lăsarea la vatră, a fost hirotonit preot, în același an, pentru parohia Râușor, păstorind cu vrednicie până la moarte¹².

Tot din părțile Făgărașului era și sublocotenentul *Dumitru Stanciu* din Viștea, participant la luptele de la Grivița, din 30 august 1877, când a fost ușor rănit¹³. Între voluntarii transilvăneni se număra și „badea Gheorghe Cârțan” din Oprea – Cârțișoara (1849–1911), care, împreună cu ciobanul Ion Cotigă, a oferit întreaga lor turmă, de 1 200 de oi, pentru nevoile armatei; „badea *Gheorghe Cârțan*” s-a înrolat apoi ca voluntar. A făcut numai instrucție în compania a treia de recruți, fără a fi trimis pe câmpul de luptă¹⁴. Documentele timpului mai consemnează pe voluntarii Alexandru Blaiu din Făgăraș, Aron Moraru și Iacob Moraru din Vad-Făgăraș, doi tineri sibieni și șapte tineri din Cârțișoara¹⁵. În tradiția satului Streza-Cârțișoara era cunoscut numele voluntarului Constantin Folea¹⁶.

Din Sălișteța Sibiului s-au înrolat ca voluntari Nicolae Comșa, un tânăr din familia Sora, doi frați din familia Peligrad¹⁷. Din alte părți ale Transilvaniei

⁹ Sextil Pușcariu, *Răsunetul Războiului...*, p. 201–202.

¹⁰ *Ibidem*, p. 202–203.

¹¹ Arhiva Arhiepiscopiei Sibiu, *Dosar III, 175/1879*, actul nr. 1278.

¹² Vezi despre el: Mircea Păcurariu, *Un voluntar transilvănean în Războiul de Independență: Vincentiu Grama*, în MA, an. XXII, nr. 4–6, 1977, p. 337–358.

¹³ P. Abrudan, *op. cit.*, p. 46–47.

¹⁴ Octavian Metea, *Patriotul Badea Cârțan*, București, 1972, p. 49–52.

¹⁵ P. Abrudan, *op. cit.*, p. 47.

¹⁶ Informație dată de pr. Liviu Scorobeț din Streza-Cârțișoara (1977).

¹⁷ P. Abrudan, *op. cit.*, p. 46.

consemnăm pe Nicolae Ciuceanu, foștii elevi din Blaj N. Căluțiu și Artimon Pop, apoi Petru Drăghici din Bobohalma, lângă Târnăveni¹⁸.

Din Brașov poate fi pomenit avocatul Manole Burbea, din Țara Moșilor Ioan Niculescu, decorat cu ordinul „Coroana României”, iar din Sătmar a luptat Ioan Popovici (Popescu), trecut mai de mult în țară, decorat cu medalia „Independența României”¹⁹. Iosif Negru scria, din Turnu-Măgurele, în august 1877, că s-a înrolat în armata română ca dorobanț. Din aceeași scrisoare rezultă că mai erau cu el alți 90 de voluntari transilvăneni²⁰.

Câțiva transilvăneni s-au înrolat ca voluntari în serviciile sanitare de pe front. Între aceștia se numără Gheorghe Diamandi din Brașov, absolvent al Facultății de Medicină din Viena (1876), care a luat parte la campania din fața Plevnei, făgărășanul Nicolae Grancea, pe atunci student la Facultatea de Medicină din București, voluntar în Batalionul 2 Vânători, rănit la Grivița, decorat cu „Virtutea Militară” și „Steaua României” (†1891, ca medic militar activ), asistentul de farmacie Adam Hențescu din Rișca (lângă Brad, j. Hunedoara), voluntar în Batalionul 2 Vânători, rănit la Grivița (în 1916–1918 a luptat în războiul pentru întregirea țării). În spitalele din „zona interioară” au lucrat medicii transilvăneni: Constantin Nica din Brașov (la București), Ioan Arsene, fiul preotului din Gura Râului–Sibiu (la Brăila) și Ioachim Drăgescu (la Craiova)²¹. Între călugării și călugărițele care s-au angajat în serviciile sanitare ale armatei, ca brancardieri și surori de caritate, erau și transilvăneni, care trăiau în mănăstiri din vechea Românie.

Pe lângă acești voluntari cunoscuți cu numele, desigur, au fost mulți alții care au rămas în anonim. Probabil numele lor n-a fost publicat, pentru a-i feri de represiunile autorităților atât pe ei, cât și pe familiile lor.

Plecarea tinerilor ardeleni „în țară” și înrolarea lor în armata română a produs, cum era de așteptat, nemulțumirea și, în același timp, îngrijorarea cercurilor conducătoare austro-ungare, problema fiind ridicată și în Parlamentul din Budapesta. Deputatul Partenie Cosma (1837–1924), unul dintre fondatorii Băncii „Albina” din Sibiu și, un timp, președintele Partidului Național Român din Transilvania, a fost nevoit să răspundă în Parlament și să justifice atitudinea românilor transilvăneni în „chestiunea orientală”²². Ministrul de Externe al Ungariei, contele Andrassy, a protestat energic pe lângă Guvernul din București și a cerut extrădarea acestor voluntari. În același timp, s-au luat măsuri pentru paza frontierelor²³.

Mai notăm aici că pe lângă Marele Cartier General al armatei române au fost atașați și patru pictori: Nicolae Grigorescu, George Demetrescu-Mirea, Carol Popp

¹⁸ S. Pușcariu, *Răsunetul războiului*, p. 201–202.

¹⁹ P. Abrudan, *op. cit.*, p. 47.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 48, și Valeriu L. Bologa, *Ajutorul românilor ardeleni pentru răniții Războiului Independenței*, în „Transilvania”, anul 72, nr. 5–6, 1941, p. 390, nota 1.

²² Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 618.

²³ GT, XLI, nr. din 26 mai/7 iunie 1877, p. 4.

de Szatmary și Sava Henția, ultimii doi fiind transilvăneni. De la Cărol Popp de Szatmary (1812–1887) au rămas mai multe acuarele, desene în creion și peniță (*Atacul redutei Grivița, Scenă de război, Cazac călare etc.*), iar de la Sava Henția (1848–1904), originar din Sebeșel–Alba, numeroase lucrări grafice în creion și cărbune, mai rar în tuș și acuarele: *Trecerea Dunării la Corabia, Trecerea Dunării la Nicopole, Transportul de muniții pe frânt, Prima lovitură de tun, Podul român de la Corabia, Pontoane și bărci la Corabia, Nicopole 1877, Bivouac, Cai și corturi, Ziua de sâmbătă în lagărul de la Calafat, Soldați jucând hora, Roșior, O familie de bulgari în fața casei etc.*²⁴.

Ajutoare materiale și financiare pentru armata română. În întreaga Transilvanie s-au făcut aproximativ trei sute de colecte în bani, articole de îmbrăcăminte și pansamente, pentru ajutorarea ostașilor răniți, a orfanilor și văduvelor de război. Astfel de colecte s-au făcut aproape în toate orașele, ca și în sute de sate. În fruntea acțiunii se găseau intelectualii români de atunci: preoți, învățători, avocați, notari, precum și unii țărani, dar mai ales soțiile și fiicele lor. Și-au dat obolul cele mai largi pături sociale românești: intelectuali, țărani, comercianți, meseriași, studenți, elevi.

Inițiativa organizării de colecte a pornit de la Sibiu. Încă din 5/17 mai 1877 s-a constituit aici un comitet de românce, care urma să se ocupe cu strângerea de ofrande care să fie trimise Crucii Roșii din România. Procesul-verbal de constituire – publicat în „Telegraful român” – era semnat de 19 persoane, iar comitetul avea următoarea componență: președintă Iudita Măcelariu, soția avocatului Ilie Măcelariu (1822–1891), primul președinte al Partidului Național Român din Transilvania, înființat în 1869; vicepreședintă Maria Hannia, soția directorului Institutului Teologic-Pedagogic „Andreian”, Ioan Hannia; casieră Agnes Popa; secretare: Caliope Boiu, soția fostului profesor de teologie, acum consilier arhiepiscopal Zaharia Boiu, și Maria Cosma, soția lui Partenie Cosma; membre: Elefteria Cristea, soția lui Nicolae Cristea, fost profesor de teologie, acum consilier arhiepiscopal și redactor la „Telegraful român” și sora comerciantului brașovean Diamandi Manole, de care vom vorbi mai jos, Elena Popescu, soția lui Ioan Popescu, cunoscutul pedagog și profesor de teologie, Maria Cunțan, soția profesorului de cântări bisericești Dimitrie Cunțan, Ana Hodoș (soția avocatului Iosif Hodoș, fiica preotului Simion Balint, luptătorul din 1848, și mama lui Nerva Hodoș, autorul *Bibliografiei vechi românești*) și altele²⁵.

Comitetul sibian a adresat – tot prin „Telegraful român” – un *Apel către români*, în care se arăta că întrucât războiul „a atins pe frații noștri și surorile noastre din România, noi, conduse de simțul inimii noastre, inspirate totdeauna de instinctul sublim al umanității, nu putem sta indiferente la ceea ce frații și surorile noastre, ei, sângele nostru, vor avea de a îndura în această mare dramă ce se

²⁴ Mircea Țoca, *Războiul de Independență în opera artiștilor contemporani*, în „Almanah Tribuna”, 76, Cluj, 1976, p. 106–108.

²⁵ TR, supliment la nr. 36 din 8/20 mai 1877.

prepară și a început deja pe frumoasele, istoricele și de vechi sânge fumegânde țărniuri ale Danubiului. Simțul de fiice, mame și surori ne impune această datorință de a veni în ajutorul ostașilor răniți și în ușurarea suferințelor familiilor acelor ostași care au căzut sau vor cădea în luptă”²⁶. Amintind de constituirea Comitetului din Sibiu, apelul continua cu îndemnul de-a contribui cu bani și obiecte pentru ajutorarea răniților.

Vestea înființării Comitetului Femeilor Române din Sibiu s-a răspândit curând în toată Transilvania, mai ales prin mijlocirea preoților și învățătorilor români, care făceau cunoscut acest lucru fie în biserici, fie în școlile confesionale.

Apelul a fost reprodus și în alte periodice românești din Transilvania, dar și în cele săsești. De pildă, în „Gazeta Transilvaniei” de la Brașov, în „Biserica și școala”, noul organ de publicitate al Episcopiei ortodoxe a Aradului, în „Hermannstädter Zeitung” și în „Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt” din Sibiu. În „Gazeta” brașoveană, apelul era însoțit și de o *Epistolă respectoasă către femeile române* a lui George Barițiu, cu îndemnuri la sprijinirea războiului.

La 10/22 mai 1877 fruntașii românilor din Brașov s-au întrunit în localul Casinei române și au constituit Comitetul Românilor din Brașov pentru Ajutorarea Soldaților Răniți din România. Președinte era comerciantul Diamandi Manole, casier Nicolae T. Ciurcu, secretar profesorul dr. Ioan Lapedatu, iar membri erau Dimitrie Ionciovici, profesorul Aron Densușianu, protopopul Ioan Petric, preoții George Perșinaru, Bartolomeu Baiulescu și alții. Cu acest prilej, Comitetul a lansat un *Apel filantropic* către toți românii, din care spicuim acest fragment:

*Frații noștri de dincolo, puși în dura necesitate de a-și apăra cu arma averea și existența, vocea carității vine și reclamă de la umanitate ajutor și alinare. Cu cât mai vârtos nu va reclama această sacră voce de la noi, unde ea este totodată vocea sângelui, pentru că ei sunt frații noștri? ... ci dacă luminile civilizațiunii au ajuns a face un adevărat cult în îngrijirea și alinarea durerilor celor căzuți în război, vom putea rămânea noi nepăsători față de cei mai aproape ai noștri ce și-au expus viața pentru legea, onoarea și existența neamului românesc?*²⁷

Oficialitățile din Budapesta desigur că nu puteau admite aceste manifestări ale solidarității românilor transilvăneni cu cei de dincolo de Carpați. Drept aceea, la 24 mai 1877, Ministerul de Interne al Ungariei a interzis comitetele de români constituite doar cu câteva zile înainte. Ziarul „Kelet” scria că „nu se poate admite ajutorarea unei armate care poate aduce în primejdie chiar existența Ungariei, a unor soldați care, vindecați, ar putea să ridice arma împotriva ei”.

Din „Telegraful român” reținem că la 30 mai 1877 (st. n.) comitele suprem al comitatului Sibiu, Friederich Wächter, a trimis o scrisoare Iuditei Măcelariu, prin care o anunța că interzice funcționarea Comitetului Femeilor Române din Sibiu, permițând însă colectarea de ajutoare de la persoane particulare, dar cu știrea autorităților²⁸. Comitetul s-a întrunit a doua zi și a autorizat-o pe Iudita Măcelariu să

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ GT, an. XL, nr. 37 din 15/27 mai 1877. Reprodus și în TR, nr. 39 din 17/31 mai 1877, p. 156.

²⁸ *La dizolvarea Comitetului doamnelor de aici*, art. scris de redacție și de Iudita Măcelariu, în TR, nr. 40 din 22 mai/3 iunie 1877, p. 160–161.

intervină la forurile competente pentru revocarea ordinului amintit. Într-adevăr, la 1 iunie ea a adresat comitelui suprem un memoriu-protest, în care arăta că și în alte războaie s-au constituit comitete similare pentru ajutorarea răniților și chiar atunci funcționau comitete maghiare care strângeau bani sau obiecte pentru răniții turci, fără ca prin aceasta să se încalce „principul neutralității”, cum pretextase Wächter.

La 11 iunie 1877 (st. n.), Wächter comunica Iuditei Măcelariu că a înaintat protestul ei la Minister, dar a fost respins²⁹. Fără să se descurajeze, ea a continuat să strângă singură bani și diferite obiecte, pe care le trimitea Crucii Roșii din București. La 22 septembrie 1877 a publicat, tot în „Telegraful român”, un nou *Apel filantropic*, pentru intensificarea acțiunii³⁰.

Același lucru s-a petrecut și la Brașov. La 17/29 mai 1877, Diamandi Manole și Nicolae Ciurcu, casierul comitetului, au fost anchetați de primarul și căpitanul poliției din localitate, care le-au adus la cunoștință ordinul de dizolvare a Comitetului de Ajutorare a Răniților. Li s-a dat însă permisiunea să colecteze bani sau obiecte ca persoane particulare. Îndată după aceasta, Diamandi Manole a convocat pe membrii comitetului, comunicându-le dispoziția primită. Cu acest prilej s-au adoptat mai multe hotărâri, între care: întocmirea unui memoriu către Ministerul de Interne din Budapesta și declanșarea unei campanii în presă în legătură cu dizolvarea comitetului, publicarea unui nou apel pentru sprijinirea armatei române. Diamandi Manole a fost însărcinat cu strângerea donațiilor în bani, iar Hareti Stănescu cu colectarea ofrandelor materiale.

La 9/21 iunie 1877 conducătorii mișcării naționale a românilor brașoveni, în frunte cu George Barițiu, au redactat un *Apel la români*, care a fost publicat apoi în „Gazeta Transilvaniei”. Reproducem o parte din acest apel, pentru a cunoaște sentimentele patriotice ale înaintașilor noștri:

Guvernul maghiar a desființat comitetul pentru primirea ofrandelor în favoarea fraților noștri din România, răniți în război. Însă simțământul umanității, iubirea și legătura de sânge nu se dizolvă decât o dată cu viața. În numele acestor înalte și sfinte sentimente, noi, ca particulari, venim a apela, pentru ajutorarea fraților noștri răniți în război, la toți aceia în al căror piept bate o inimă de român... Dacă iubirea frățească ne face să implorăm de la Cel de sus ca frații noștri din România să se întoarcă de pe câmpul de onoare încărcăți de izbândă și glorie, aceeași iubire ne impune a veni în ajutorul acelor care au căzut pentru gloria și viitorul neamului românesc.

Români! Nu numai îndatorirea sângelui, nu numai vocea carității cere de la noi acest ajutor, aceasta o pretinde înaltul obligament ce ni-l impune civilizația. Secoli întregi au luptat frații noștri din România pentru lumină și lege contra barbarismului. Un Mircea, un Ștefan, un Mihai au trăit și au murit cu arma în mână la porțile Europei. S-ar putea acum, români, ca noi, cei mai de aproape ai lor, noi asupra cărora s-au răsfrânt razele binefăcătoare ale victoriei lor, să

²⁹ TR, nr. 43 din 2/14 iunie 1877, p. 172.

³⁰ TR, nr. 75 din 23 sept./5 oct. 1877.

rămânem nepăsători față de aceia care vin a continua opera ce au început-o glorioșii lor strămoși?... Apelăm dar la toți românii dintre Tisa și Carpați, la june și bătrân, la avut și la sărac, a da fiecare obolul său pentru alinarea suferințelor fraților noștri din România răniți în război. Apelăm cu deosebire la tine, junime română, garanția viitorului și vasul de aur al simțămintelor nealterate! Adu-ți aminte că antecesorii tăi și-au pus o pagină de aur în analele poporului român. Ia, junime, și de astă dată, apostolatul, pentru a propaga ideea cea mai sfântă, simțământul cel mai blând și cel mai dulce: de-a alina suferințele celui ce a rămas pe câmpul de război.

Apelul era semnat de prot. Ioan Petric, Diamandi Manole, dr. Ioan Neagoe, prof. Aron Densușianu, prof. dr. Ioan Lepădatu, George Barițiu, Iacob Mureșianu³¹.

La 18 iunie 1877, Diamandi Manole a prezentat primarului Brașovului un protest, spre a fi înaintat Ministerului de Interne, în care își exprima indignarea pentru faptul că era admisă funcționarea de comitete pentru ajutorarea răniților turci, în timp ce comitetele românești erau interzise³².

În afară de centrele de colectare de la Sibiu și Brașov, au fost și altele, mai modeste, în diferite părți ale Transilvaniei, care au trimis sumele încasate sau obiectele direct la București, pe adresa lui Dimitrie Ghica, președintele Crucii Roșii. Astfel de centre au funcționat la Făgăraș, Turda, Sighișoara, Alba-Iulia, Blaj, Târgu-Mureș, Reghin, Năsăud, Cluj, Băsești-Sălaj, Câmpeni, Budiul de Câmpie, Deva, Hațeg, Lugoj, Timișoara, Caransebeș, Oravița, Beiuș etc.

În cele ce urmează vom consemna câteva dintre colectele făcute în orașele și satele Transilvaniei, centralizate la Sibiu de Iudita Măcelariu, iar la Brașov de Diamandi Manole (respectiv Hareti Stănescu) sau trimise direct la București. Rezultatele colectelor, cu numele tuturor donatorilor și sumele oferite, erau publicate în „Telegraful român”, în „Gazeta Transilvania” și în „Familia”³³.

La Sibiu s-au făcut colecte încă din cursul lunii mai 1877. Într-o primă colectă s-au strâns 1 342,50 lei și 287,50 florini valută austriacă, într-a doua 623 lei și 110 fl., continuând cu altele. Dintre donatori consemnăm pe mitropolitul Miron Romanul (18 lire turcești în aur = 414 lei), vicarul Nicolae Popea (20 galbeni = 240 lei), colonelul David Urs (116 lei), avocatul Iosif Hodoș (100 fl.), Iosif Sterca Șuluț (100 fl.), Ilie Măcelariu (50 lei), Visarion Roman (100 lei), Partenie Cosma (20 fl.), Iacob Bologa (180 lei), dr. Aurel Brote (100 lei), directorul Institutului Teologic-Pedagogic Ioan Hannia (108 lei), consilierii arhiepiscopesci Zaharia Boiu

³¹ GT, nr. 45 din 12/24 iunie 1877, și TR, nr. 47 din 16/28 iunie 1877, p. 187.

³² TR, nr. 49 din 23 iunie/5 iulie 1877, p. 197-198.

³³ Studii amănunțite asupra colectelor vezi la S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 203 și urm., Valeriu L. Bologa, *op. cit.*, p. 401-407; Mircea Păcurariu, *Ecoul Războiului de Independență*, p. 324-344; Paul Abrudan, *Contribuția materială și financiară a românilor transilvăneni în sprijinul războiului independenței*, în „Transilvania”, Sibiu, anul V, 1976, nr. 7, p. 35-37; nr. 8, p. 34-36 și nr. 9, p. 45-46; idem, *Ofrandele bănești și materiale ale românilor transilvăneni în sprijinul Războiului pentru independență din 1877-1878*, în MA, an. XXII, 1977, nr. 4-6, p. 365-390 (tabele detaliate despre contribuții, după TR și mai ales după GT).

(20 lei) și Petru Bădilă (20 fl.), profesorii de teologie Ilarion Pușcariu (60 lei), Ioan Popescu (4,70 fl.), Dimitrie Cunțan (14,50 fl.), protosinghelul Nicanor Frateș (50 lei) etc. Tinerii români din Sibiu aveau un fond de 41,76 fl. destinat pentru înființarea unui cabinet de lectură. În momentele grele prin care trecea „țara”, au oferit banii societății Crucea Roșie din București. Prin membrele fostului comitet de colectare, s-au organizat în Sibiu mai multe ateliere de preparat scamă și vată.

Aceleași rezultate mulțumitoare au dat și colectele inițiate în comunele învecinate, contribuind peste 1 200 de persoane, majoritatea țărani. De pildă, la Rășinari, Ana Brote și Aleman Dancăș au strâns 91,10 fl. și 15 lei, între donatori figurând și tânăra învățătoare Aurelia Bratu, mama lui Octavian Goga. În Boița, țărani Ioan Popa și Constantin Popovici au colectat 136 fl. și 41 lei, iar studentul medicinist Ioan Cloajă a strâns obiecte de la 50 de femei. În Săliștea Sibiului au făcut colecte preotul Ioachim Munteanu și învățătorul Dumitru Chirca (222 fl. și 4 lei). O colectă cu rezultate deosebite s-a realizat în Ocna Sibiului, unde au lucrat mai multe echipe, conduse de învățători, țărani și femei, strângându-se 88,76 fl., de la 112 persoane, și obiecte (pânză, scamă, ștergare, cămăși) de la 183 de femei.

Merită să ne rețină atenția colectele făcute în Tilișca, de preoții Petru Iuga și Ioan Iosof (2,05 lei și 47,50 fl., de la 67 de persoane). În afară de aceasta, învățătorii Dumitru Iosof și Ioan Necșa au îndemnat și pe elevii și absolvenții școlii lor să-și dea modestul obol pentru ajutorarea răniților sau a colegilor lor de școală „din țară”, ai căror părinți căzuseră pe câmpul de luptă. Îndemnul înflăcăraților dascăli n-a fost zadarnic, căci ei au reușit să strângă 11,14 fl. și 5,10 lei de la 107 elevi și 37 de absolvenți, fiecare contribuind cu câte 4–10 creițari. Alții au oferit scamă și pânză, încât în Tilișca numărul donatorilor s-a ridicat la 211.

Alte colecte s-au făcut în Cacova (azi Fântânele, 12 fl. și 280 lei, din care 200 de lei oferiți de bunul patriot Alexandru Lebu), în Gura-Râului de preoții Ioachim Munteanu și Ioan Stoichiță (60 fl.), în Sadu (50 fl. strânși de notarul Constantin Popovici), în Poplaca (34,52 fl. strânși de la 111 persoane de preotul Coman Baca, învățătorul Radu Neagu și subprimarul Zaharia Bădilă), în Șura Mică, Hamba, Săcădate, Avrig, Racovița, Porcești (azi Turnu Roșu), Merghindeal, Rusciori, Vărd, Șalcău. Agapia Droc, soția protopopului Ioan Droc din Miercurea Sibiului, a centralizat colectele făcute de diferite persoane din Miercurea, Săliște, Sebeș, Jina, Ludoș, Vingrad, Topârcea și mai ales din Poiana Sibiului. Sub îndrumarea sa, mai multe femei din Miercurea au țesut pânză, altele au confecționat scamă. În jurul Mediașului s-au făcut colecte la Mediaș (preotul George Crișan și doi țărani), Moșna, Nemșa, Biertan, Țapu, Bratei ș. a. În afară de bani s-au strâns numeroase articole de îmbrăcăminte.

În Brașov, s-a făcut o primă colectă chiar cu ocazia constituirii comitetului, la 10/22 mai 1877. Cifrele sunt semnificative. De la 78 de persoane s-au strâns 7 450 franci de aur. Principalii donatori (cu sume oferite în franci de aur) au fost: Dimitrie Stănescu 2 000, Diamandi Manole 1 000, Constantin Steriu 500, George B. Pop 500, prot. Iosif Barac 200, prof. Aron Densușianu 150 fl., preotul

Bartolomeu Baiulescu 100, prot. Iosif Petric 50, preotul George Perșinariu 20, prof. Ioan Lapedatu 20, prof. Ștefan Iosif (tatăl poetului) 5.

A doua colectă făcută de Diamandi Manole se ridică la 1 538 de franci (Ioan Pop 200, Octavian Sorescu și Ludovic Roman câte 100, prot. Ioan Petric 20, prof. Ioan Meșotă 100 etc.). Pe a treia listă apar donatori cu sume mai modeste, probabil recrutați dintre românii lipsiți de mijloace materiale. Pe cele trei liste figurează 378 de români brașoveni.

În afară de bani, Hareți Stănescu a colectat sute de kilograme de scamă, vată, bandaje, cămăși etc. fie din Brașov, fie din alte părți ale Transilvaniei. Rezultatele colectelor sale au fost date publicității în patru rânduri.

Reuniunea Română de Gimnastică și Cântări din Brașov organizase o „producțiune muzicală” la 12 iulie 1877, în folosul Crucii Roșii. A rezultat un venit de 240 fl. (din care D. Manole 12 fl., prof. Gheorghe Dima 4 fl.).

Ulterior s-au făcut alte colecte în Brașov și împrejurimi: Brașov–Dârste, de preotul Toma Bârsan, Brașov–Stupini, de preotul Ioan Maximilian (71 fl. strânși de la 70 de persoane, între care multe femei, chiar văduve), în Bran–Șimon, de preoteasa Maria Moșoiu și de preotul Nicolae Mănoiu, apoi în Ghimbav, Vlădeni, Baci, Purcăreni. O colectă frumoasă s-a făcut în Turcheș, de preotul N. Soiu și doi credincioși (125 de franci și 10 florini, dintre care 20 de franci erau oferiți de „o femeie bătrână, Susana”).

În Făgăraș acțiunea de colectare de bani și obiecte a fost îndrumată de Anastasia Popescu, soția protopopului Petru Popescu, și de Zinca Roman, soția avocatului Ioan Roman, un însuflețit patriot, cel care îndemnase și pe tinerii făgărașeni să se înroleze în armata română. Consemnăm și faptul că aici se înființaseră, în 1876, două Reuniuni ale Femeilor Române din Făgăraș și împrejurimi, conduse de cele două vrednice românce menționate mai sus³⁴. Desigur, acțiunea de colectare era ajutată și de membrele acestor reuniuni. În Făgăraș s-au strâns 258 de fl., 1 galben, 1½ napoleon de aur, 1 taler, din care avocatul Ioan Roman a oferit singur 100 de fl. Alte colecte s-au făcut în satele învecinate: Vad, Breaza, Veneția de Jos, Șinca Veche, Ohaba, Galați, Drăguș, Beclean, Cârțișoara, Voivodenii Mari, Voivodenii Mici, Șinca Nouă, Grid, Poiana Mărului, Viștea de Jos, Lisa, Șercăița, Todorița, Mărgineni, Berivoiul Mic, Ileni, Vaida Recea, Copăcel, Ludișor. Totalul sumelor realizate în Făgăraș și împrejurimi se ridică la 576,12 florini, 1 galben, 1½ napoleon, 2 taleri, 7,50 lei, 10 franci de aur, la care se adaugă sute de kilograme de obiecte. Numai în Beclean s-au înscris 131 de țărani, care au donat porumb și secară, care apoi s-au valorificat. Ca și în alte părți ale Transilvaniei, colectele au fost făcute de preoți, învățători, notari, țărani sau soțiile lor.

La Alba-Iulia colectele au fost îndrumate de două tinere: Eufrosina Cirlea și Eufimia Pipoș, care au strâns, în două etape, 250,50 fl., 3 galbeni, 20 de franci,

³⁴ Nicolae Aron, *Monografia bisericilor, școalelor și Reuniunilor Române din Făgăraș*, Făgăraș, 1913, p. 136 urm.

5 lei și 2 taleri, pe care i-au trimis direct lui Dimitrie Ghica, la București. Alături de români, pe listele lor apar și câțiva maghiari, germani și evrei.

La Sebeș, colectele au fost inițiate de Ecaterina Tipei, soția protopopului (45,20 fl. și obiecte), care a primit danii și din împrejurimi (Lancrăm etc.). Învățătorul Ioan Decan a strâns bani și obiecte din Cut și Vingard.

Rezultate deosebite s-au înregistrat în județul Hunedoara. De pildă, la Orăștie se înființase un comitet de colectare încă din iunie 1877, din inițiativa și sub conducerea Anei Tincu, dar, fiind dizolvat de autorități, a continuat ea singură. A strâns aproape 300 de lei și obiecte de la 125 de persoane din Orăștie și satele din jur, majoritatea femei. Remarcăm faptul că alături de români apar și mulți sași, maghiari și evrei. În Hațeg colecta a fost făcută de Suzana Popovici și Lucreția Borha-Rațiu (168 fl., 2 napoleoni, 2 galbeni imperiali, obiecte).

În Țara Hațegului, colecta a fost inițiată de preotul Ștefan Grațian din Ostrov, care a strâns 18 fl. de la preoți, preotese și credincioși din Ostrov, Ostrovel, Păucinești, Zeicani, Clopotiva, Densuș ș.a. La Hunedoara a făcut o colectă „asistentul de farmacie” Aureliu Cuteanu.

În Deva colecta este inițiată de Francisc Hossu Longin, candidat de avocat, care a realizat o sumă impresionantă printre avocați, funcționari, preoți și țărani din Deva și împrejurimi, și anume: 50 de franci de aur de la avocatul Lazăr Petco, 18 taleri de argint, 6 sfați, 2 galbeni, 91,10 fl.

La Dobra inimosul protopop Romul Crainic a strâns 65,69 fl. de la 18 preoți, două preotese și numeroși învățători, țărani și pădurari din Dobra și împrejurimi (Ilia, Roșcani, Panc, Zam, Lăpușnic etc.). Pentru acțiunea sa a fost reclamat de baronul Kémeny, pretor în Ilia, și anchetat de pretorul G. Nandra din Dobra. În nordul județului s-au făcut colecte la Brad și Baia de Criș de Zoe Mihălțan și Iudita Secula.

Colecte importante s-au făcut și în Munții Apuseni. De pildă, în Abrud s-au făcut trei colecte de Ana Gal, soția protopopului, și Ana Filip (180 de lei și 339, 10 fl.), de Nicolae Lazăr și Nicolae Crișan (30 de franci și 67,20 de fl.) și Alexandru Sterca Șuluțiu (42 de fl.); la Câmpeni, de fostul tribun Ioan Andreica din oastea lui Avram Iancu (179,19 fl.) și de dascălul Gherasim Candrea (100 de fl. strânși din Câmpeni, Lupșa, Secătura, Vidra, Albac etc.); în Băzești, de preotul Ștefan Pop, în Roșia de Cecilia Hocman (140 de lei și 49,50 de fl., între donatori numărându-se și protopopul Simon Balint, fost prefect în oastea lui Avram Iancu, care a oferit 3 napoleoni și câte 1 taler pentru cei 8 nepoți ai săi); în Zlatna, de absolventul de teologie Vasile Damian, viitor protopop.

La Baia de Arieș colectele au fost îndrumate de protopopul Ioan Danciu, care a strâns 75,75 fl. de la numeroși preoți, învățători, epitropi, cântăreți și credincioși de pe Valea Arieșului. Chiar și unele parohii au oferit bani din „casa bisericii”. Se strâng bani din Muncel, Sălciua de Sus și de Jos, Lupșa, Valea Lupșei, Șasa-Lupșa, Ocoliușul Mare și Mic, Cacova Ierii etc. Consemnăm și colecta făcută de protopopul Petru Vlăsa din Indol, într-o serie de sate din Munții Apuseni (azi jud. Cluj): Indol, Iara, Belioara, Ghiriș, Băișoara, Tur, Surduc, Hasmaș, Cacova, Bicălatu și Cristelec.

Rezultate deosebite s-au înregistrat și la Blaj. O primă colectă a fost organizată de Maria Marin și Iuliana Pop, care au încasat 512,14 fl., 4 napoleoni, 8 galbeni de aur, 17 fl. de argint, plus numeroase obiecte. Între donatori se numărau cărturarii Timotei Cipariu și Ioan Micu Moldovan, numeroși preoți și „un cutare” care oferise 200 de fl., probabil însuși mitropolitul Ioan Vancea. A doua colectă a fost de 52 de fl., iar a treia de 6 fl., strânși de la elevi din clasa a VI-a gimnazială.

În Sighișoara s-au făcut două colecte, prima de A. Hôrșă (45 de fl.), a doua de preteasa Ioana Moldovan, născută Boiu (27 de fl. și obiecte). S-au făcut apoi alte colecte, în 16 sate din jur: Albești, Boiul Mare, Hașfalău (azi Vânători), Șaeș, Apold, Saschiz, Daneș, Micăsasa, Hetur, Zoltan, Șaroș, Nadeș, Beia, Criș, Dumbrăveni și Arghita. S-au strâns 207 fl. și 96 kg de obiecte. Din colectele din satele respective, 11 au fost inițiate de preoți parohi. Alte colecte s-au organizat la Boziaș (lângă Târnăveni), la Seleuș, lângă Sighișoara (de preteasa Ana Zaslo, de la 87 de femei), iar în jurul Cohalmului (azi Rupea) de inginerul Galea (27,42 fl. de la 76 persoane) și de preotul Ioan Mircea din Cața.

În Turda și în satele de pe Câmpia Transilvaniei – deci din jurul orașului Luduș – s-au făcut colecte cu rezultate satisfăcătoare, pe listele trimise de Emilia Rațiu, soția dr. Ioan Rațiu, viitorul președinte al Partidului Național Român și viitorul memorandist. Colectele s-au făcut de preoți și țărani sau de soțiile lor, în următoarele localități: Turda, Luduș, Lechința, Velcheriu, Ceanu Deșert, Grindeni, Chicidul de Câmpie, Hădărău, Chețani, Șăulia de Câmpie, Poiana Arieșului, Ghiriș, Tritiul de Sus, Tritiul de Jos, Sânmihaiul Arieșului, Ceanu Mare, Pogăceaua, Silvașul de Câmpie, Budâi (azi Papiu Ilarian, de preteasa Carolina Papiu, rudă cu Al. Papiu Ilarian), Săcal, Grebeniș, Petrilaca, Frata. S-au strâns peste 400 de florini, plus obiectele.

La Târgu-Mureș a făcut o colectă, mai mult printre femei, Maria Hosu (49 de fl., 4 galbeni și 8 taleri), la Reghin avocatul Patriciu Barbu, viitorul memorandist (27 de fl.), iar în satele Hodac, Ibănești și Solovăstru preotul Ioan Lupu (43,20 de fl. și 3 taleri).

La 3 iunie 1877 se formase un comitet de românce la Năsăud, condus de Elisabeta Pop Păcurariu. Peste câteva zile a avut soarta comitetelor similare din Sibiu, Brașov și Orăștie. După dizolvarea lui, colectele au fost conduse tot de Elisabeta Pop Păcurariu și de profesorul dr. A. P. Alexi, iar la Bistrița de Lia Silași, născută Alexi. Alte colecte s-au făcut în satele din regiune: Prundul Bârgăului (de medicul Liviu Mureșan, 33 de fl.), Șoimuș, Mintiu, Rebrîșoara, Feldru, Parva și altele.

La Cluj a inițiat două colecte Maria Ilieș (263,90 de fl., primiți de la studenții și elevii români din oraș, de la preotul profesor Grigorie Silași – 13 florini etc.) și o altă colectă, făcută de Carolina Coroianu, soția avocatul Iuliu Coroianu, viitorul memorandist (114,50 de fl. și obiecte), strânși de la o serie de intelectuali și preoți din Cluj și împrejurimi. La Feiurdeni, preotul Dumitru Cosma a colectat de la credincioșii săi 10,60 de fl. și un taler. La Dej, Gherla și împrejurimi acțiunea de colectare era dirijată de avocatul Augustin Munteanu (138,40 de fl., 9 galbeni și 20 de franci), în Gherla de Petru Fodoreanu și Ludovica Borgovan etc.

În părțile Sălajului a inițiat colecte protopopul Teodor Pop (89 de fl.), Emilia Pop în Zalău, preoteasa Maria Barbolovici în Șimleu, mai mult printre familiile preoțești, altele în Nadiș, Sălășig etc. În Băsești și satele învecinate colecta a fost îndrumată de eleva Elena Pop, fiica lui Gheorghe Pop, memorandistul de mai târziu și președintele Partidului Național Român din Transilvania. Gheorghe Pop a oferit 100 de fl., iar de la alții s-au strâns 87,10 fl., 3 galbeni și 3 taleri, 12,700 kg scamă.

Alte colecte s-au organizat în Baia Mare, Baia Sprie (140,18 fl.), Chiuzaia, Șomcuta Mare (de elevul Victor Colceriu) și în satele din jur. Un învățător din Șomcuta Mare, Ilie Pop, adresa un apel către colegii săi, îndemnându-i să adune scamă pentru răniți. El scria, între altele:

Numele de român, ce-l port cu fală și care astăzi atrage atențiunea Europei întregi, datorința ce-mi e impusă prin legătura de sânge, simțul uman și filantropic, împrejurarea că rarul eroism al bravilor descendenți ai lui Traian, Ștefan și Mihai au reîmprospătat la Grivița gloria străbună, toate aceste m-au îndemnat la împlinirea uneia din cele mai sfinte datorințe, de a contribui, după putință, la alinarea durerilor scumpilor noștri confrați din România liberă, cari sângerează în lupta contra despotismului asupritor³⁵.

În Țara Lăpușului, colecta a fost organizată de protopopul Ioan Georgiu, care a trimis lui Diamandi Manole 101 fl., la 27 iunie 1877, însoțită de o scrisoare, în care arată că românii lăpușeni „și-au ținut de sfântă datorie” a trimite acest ajutor „fraților de un sânge de peste Carpați”, subliniind că „bucuria se poate ceti în fața fiecărui român când aude despre brava oștire română și spiritul ce-o animează³⁶”. Ulterior a organizat o nouă colectă (85 de fl., de la 144 de persoane) tot în Țara Lăpușului, ajutat și de alți români. În Maramureșul istoric s-au făcut colecte în satele Văleni, Săliștea de Sus, Sarasău și Borșa³⁷.

În Bihor s-au colectat bani și articole de îmbrăcăminte mai ales în Oradea și Beiuș. De pildă, avocatul Desideriu Borbola a oferit 500 de franci, Veturia Roman a strâns 150,60 de fl. și 2 galbeni (ea a oferit 50 de fl., o văduvă 5 fl., un „necunoscut” 20 de fl. etc.)³⁸. Alte colecte s-au făcut în Beiuș de către preoteasa Irina Antal (210 fl. de la 128 de persoane) și de Hermina Ignat, soția unui avocat (176,20 fl. de la peste 130 de persoane), pe listele lor figurând și intelectuali sau țărani din satele Delani, Criștioru, Răbăgani, Dumbrăvița, Pomezău, Lazuri, Căbești, Roșia etc.³⁹.

Consemnăm aici și colectele făcute în Budapesta și Viena, unde trăiau pe atunci și români din Transilvania și Banat. Din Budapesta, Vincențiu Babeș (1821–1907), avocat, publicist, membru al Academiei Române și viitor președinte al Partidului Național Român, împreună cu cei șase fii ai săi (între care și viitorul savant Victor), a oferit 80 de lei, iar soția sa, Amalia, Ilca Mocioni și Constanța Pușcariu au trimis

³⁵ GT, nr. 101 din 25 decembrie 1877, p. 4.

³⁶ GT, nr. 50 din 30 iunie/12 iulie 1877, p. 4, și TR, nr. 33 din 7/29 iulie 1877, p. 213.

³⁷ GT, nr. 76 din 29 sept./11 octombrie 1877, p. 4, și TR, nr. 77 din 29 sept./11 oct. 1877, p. 308.

³⁸ „Biserica și școala”, Arad, an. I, nr. 19 din 5/17 iunie 1877, p. 151–152.

³⁹ „Biserica și școala”, an. I, nr. 20 din 12/24 iunie 1877, p. 159–160.

diverse articole de îmbrăcăminte și pansamente. Studentul Ioan Dragoș a strâns de la colegii săi, aflați la studii, 27,20 de fl., iar Leontina Roman, probabil soția lui Alexandru Roman, profesor, om politic, ziarist și membru al Academiei Române, a strâns 45 de fl., 17,45 de lei și diferite obiecte. La Viena, Vasile Mihail Lazăr, casierul comitetului provizoriu al studenților români, a colectat, printre colegii săi, 62 de lei și 7 fl. Și studenții de aici încercaseră să organizeze un comitet pentru ajutorarea răniților, dar autoritățile n-au admis⁴⁰.

O evaluare a tuturor colectelor în bani și obiecte este greu de făcut. Dăm, ca exemplificare, doar evaluările colectelor întreprinse prin centrul de la Sibiu (Iudita Măcelariu). Aceste colecte s-au făcut în 145 de localități, dintre care 24 de orașe și 121 de sate. Au fost înregistrați 1 952 de donatori (dintre care 1 888 erau români), care au contribuit cu 3 327,42 de fl. și 3 457,75 de lei, adică 10 159,19 lei valută în 1877–1878). La aceasta se adaugă daniile materiale de la 947 de persoane din 38 de localități, și anume: 176,600 kg de scamă, 1,300 kg de vată, 54 de pachete cu vată, 1 374 comprese de pânză, 454 triunghiuri, 310 bucăți de feși, 65 de ștergare, 33 de cearceafuri, 187 de cămăși, 103 de indispensabili, 765 m de pânză, 2 legături cu pânzetură⁴¹.

Donațiile trimise la Centrul din Brașov (Diamandi Manole) proveneau din 83 de localități, de la 3 299 de persoane, ridicându-se la suma de 2 754,94 de florini și 9 915,33 de lei, adică 15 463,91 lei valută în 1877–1878. La aceasta adăugăm daniile materiale, provenite de la 592 de persoane din 38 de localități: 129,400 kg de vată, 12 pachete de vată, 928 comprese, 792 triunghiuri de pânză, 549 feși, 96 ștergare, 40 cearceafuri, 103 cămăși, 31 indispensabili, 151 m de pânză, 15 kg de bandaje, 24 perechi de pantaloni, 13 perechi de ciorapi, 5 fețe de perină, 2 514 scândurele pentru fixat brațele fracturate, la care se adaugă alte baloturi cu pânză, scamă, rufe⁴².

În orice caz, colectele din Transilvania se ridică la sume impresionante. Să ne gândim că un preot din Transilvania avea pe atunci un venit anual de aproximativ 400 de florini, deci 33 de fl. lunar (unii aveau chiar sub 200 de fl. anual), un învățător confesional avea între 150 și 300 de fl. anual. Cercetând listele de subscripții, constatăm că unii preoți oferiseră câte 1, 2, 5, 10, 20 și chiar 50 de florini (protopopii și mai mult). Dintre țărani, au fost unii care oferiseră și câte 20 de fl., deși un hl de grâu se vindea atunci cu 5–8 fl.

În mod deosebit trebuie subliniat faptul că din cele aproximativ 300 de liste de subscripții, aproape 100 au fost organizate de preoți și protopopi și 20 de soții de preoți. Pe listele de subscripții apar aproximativ 400 de slujitori ai Bisericii: ierarhi, consilieri, profesori de teologie, protopopi (peste 25), preoți (aproximativ 300), teologi și soții de preoți (peste 50), la care se adaugă și câteva „epitropii parohiale”. Cifrele nu sunt însă exacte, pentru că la mulți donatori nu este precizată funcția, deci între ei vor fi fost și preoți sau soții ale lor. Esențialul este că preoțimea și-a făcut și de data aceasta datoria în mod exemplar, slujind aspirațiile poporului român de unitate, libertate și independență națională.

⁴⁰ „Familia”, 1877, p. 358.

⁴¹ Paul Abrudan, *Contribuția materială și financiară...*, în „Transilvania”, an.V, nr. 8, 1976, p. 36.

⁴² *Ibidem*, nr. 9, 1976, p. 46.

Unii dintre inițiatorii și organizatorii colectelor au avut de suferit din cauza acestei acțiuni. De pildă, avocatului Desideriu Borbola din Oradea i s-a devastat locuința, deoarece a trimis bani pentru ostașii români. Preotului profesor I. F. Negruțiu i s-a intentat un proces pentru publicația sa *Cărțile săteanului român*, avocatului român Fr. Hossu-Longin din Deva i s-a intentat un proces „de agitație”, studenților teologi de la Gherla li s-a sechestrat arhiva și cărțile societății lor de lectură⁴³.

Un document interesant în legătură cu măsurile luate de autorități împotriva celor care făceau colecte se păstrează în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Budapesta informa pe mitropolitul Miron Romanul, la 3 martie 1878, că în Câmpeni și împrejurimile Sohodolului (j. Alba), la 14 și 15 decembrie 1877, cu ocazia căderii Plevnei „s-au făcut demonstrații antistatale, și cu acea ocazie, participanții, în stare de beție, au spus cuvinte de ocară împotriva țării [Austro-Ungaria, n.n.], cuvinte de laudă despre România, despre ruși, despre domnitorul Carol și despre anul 1848. Aceleași persoane au organizat demonstrații în ambele localități, au tulburat liniștea cu detunături de mortiere, cântece, muzică și strigăte...”. Un rol însemnat în aceste acțiune a revenit învățătorului confesional Ion Palade din Câmpeni, fapt pentru care Ministerul cerea mitropolitului Miron să-l ancheteze și să ia măsuri. Din dosarul respectiv nu reiese că mitropolitul ar fi dat curs ordinului ministerial. Notăm că Ion Palade era absolvent al Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, în 1876, fost coleg de an cu Vincențiu Grama, care în acea perioadă lupta în armata română ca voluntar⁴⁴.

În schimb, multe dintre româncele din Transilvania care au organizat colecte pentru ostașii răniți au fost decorate cu Crucea „Elisabeta”: Iudita Măcelariu, Hareti Stănescu, Cecilia Stătescu, Eufrosina Cirlea, Eugenia Munteanu-Alduleanu, Emilia Rațiu, Zinca Roman, Iulia Rotariu, Sevastița Mureșan, Anastasia Popescu și altele⁴⁵.

Este bine să prezentăm aici și câteva aspecte ale solidarității și unității românești în masele largi ale poporului, manifestările entuziasmului popular, așa cum se reflectă în presa vremii sau în relatările unor contemporani.

Studenții români din Budapesta, mândri de actul epocal de la 9 mai 1877 și mai ales de victoria reputată de oștile române la Plevna, au adresat o telegramă de felicitare primului ministru al României, în care făceau urarea: „Răsară din toate independența Patriei române și mărirea neamului nostru! Trăiască armata română și România independentă!”⁴⁶. Profesorul Enea Hodoș scria, în 1927, că studenții români din Viena au primit vestea capitulării Plevnei cu „însuflețirea furtunatică a tinerilor”, iar studentul Mihail Lazăr de la Politehnică, descendent din familia lui Gheorghe Lazăr, a scris un poem epic cu titlul *Plevna*, a cărui citire aprindea și mai

⁴³ S. Pușcariu, *Răsunetul războiului*, 206–207.

⁴⁴ *Arhiva Arhiepiscopiei Sibiu*, actul nr. 602 din 1878.

⁴⁵ TR, nr. 142 din 5 dec. 1878.

⁴⁶ GT, nr. 97 din 11/23 dec. 1877, p. 3.

mult focul sacru, iar autorul lor, „talentatul inginer de mai târziu, ținea mult să se citească în adunarea generală din 1878, la Șimleu, unde îl însoțiam vreo 10 universitari vienezi, dar nu i s-a dat voie, spre mâhnirea lui și a noastră”⁴⁷.

Maria Baiulescu, fiica vrednicului protopop Bartolomeu Baiulescu din Brașov, își amintea, după 50 de ani, că în 1877 „toată studențimea universitară de la Brașov se aduna la noi, și parcă văd hărțile cu stegulețe cu care se însemnau victoriile cele mari de la Grivița și Plevna, când această tinerime era în cel mai mare entuziasm de bucurie... Elevii din liceu, fiecare copil și toți cântau *Colo-n Plevna la redute* și toate celelalte cântări și poezii vitejești”⁴⁸. „Gazeta Transilvaniei” relatează că vestea căderii Plevnei „a produs cea mai mare bucurie între populațiunea română... și a fost primită cu entuziasm”. Cartierul Șchei era iluminat, iar de pe vârful Tâmpa au fost slobozite rachete. Pe la orele 22 un mare număr de români s-au întrunit în localul numit „cartierul general de la Grivița”, unde s-a sărbătorit capitularea Plevnei. O solie a sașilor din oraș a prezentat felicitări, fapt care a sporit entuziasmul participanților⁴⁹.

În Sibiu, românele „purtau tricolorul ostentativ, pe stradă și în baluri, cu riscul să fie bruscate”, iar în iarna anilor 1877/78, „în semn de admirație a vitejiei curcanilor purtau «pălăria dorobanțului», o cochetă căciuliță de astrahan, à la Mihai Viteazul, iar în dreapta o cocardă tricoloră și cu peană de curcan”⁵⁰.

Atmosfera de la Arad este relatată într-o scrisoare a viitorului episcop al Oradiei, Roman Ciorogariu (1852–1936): „Eram în extaz, extazul bucuriei, de succesele diplomatice și belice ale miciei, dar viguroasei României, care și-a smuls din ghiarele diplomației austro-ungare, prin înțelepciunea și vitejia ei, rolul hotărâtor în rezelul balcanic... Nu ne puteam deda la manifestații extreme în stil mare, ci trăiam într-o emoție sufletească care a adâncit, de la vlădică până la opincă, mai mult decât orice manifestație externă, legătura sângelui cu frații noștri de pe câmpul de luptă în a căror mână este și soarta noastră. Și copiii știau de trecerea Dunării și de redutele cucerite de curcanii noștri; prin școlile confesionale se cânta și declama vitejia curcanului român”⁵¹.

Istoricul și publicistul Virgil Șotropa scria, tot în 1927: „În Năsăud, întregă populația românească era mândră de bravura oștirilor românești, dovedită în luptele cu turcii și de elanul cu care pleaseră și intrară în război «curcanii». La sosirea fiecărei știri despre vreo învingere a românilor – Grivița, Rahova, asaltată de ei, predarea Plevnei și amănuntele capitulării etc. – plecau în șiruri, în frunte cu muzica pompierilor, ori, pe atunci, încă cu veteranii «băndași» rămași din timpul regimentului grăniceresc, parcurgeau stradele în strigăte, chiote de bucurie și

⁴⁷ S. Pușcariu, *Răsunetul războiului*, p. 209, nota 1.

⁴⁸ *Ibidem*, 208, nota 1.

⁴⁹ Paul Abrudan, *Solidaritatea națională a Războiului de Independență*, în „Transilvania”, an. V, nr. 5, 1976, p. 18.

⁵⁰ S. Pușcariu, *Răsunetul războiului*, p. 209, nota 1.

⁵¹ *Ibidem*, p. 209, nota 2.

cântece naționale. Profesori tineri și elevi țineau scurte dar înflăcărate discursuri și la ferestrele unor clădiri de-ale fondurilor școlare erau admirate transparentele cu diferite urări și texte sentențioase”⁵².

Aceeași atmosferă entuziastă era și la Gherla, după cum scria, peste 50 de ani, profesorul Ioan F. Negruțiu, pe atunci student teolog. „În ziua de 28 noiembrie 1877 – relatea el –, cetatea Plevna este cuprinsă de armata română... Bucuria noastră, a tinerilor și bătrânilor din acele timpuri, era mare, încât pană omenească nu o poate scrie. Noi, studenții de la Academia Teologică, cântam, ne veseleam, ne întăream în credința noastră neclintită că visul nostru se va realiza, că «viitor de aur România are»”⁵³.

La Blaj, toți „au primit cu multă bucurie știrea că Plevna a căzut... Chiar și ungerii din localitate – poate influențați de manifestările tinerimii școlare, a inteligenții [intelectualității, n.n.] și a tuturor cetățenilor din Blajul istoric – au luminat și ei ferestrele locuinței lor... Tinerimea școlară cânta, iar orașul întreg era în mare veselie”⁵⁴.

La Baia de Criș și la Câmpeni au avut loc manifestații cu ocazia căderii Plevnei, organizate de preoți și învățători, toastându-se pentru România și armata ei. După victoria de la Plevna s-au organizat adunări și manifestații de solidaritate la Turda, Deva, Hațeg, Lugoj, Zalău, Șimleul Silvaniei și în multe alte localități⁵⁵.

Din toate acestea se desprinde că Războiul de Independență din 1877–1878 a fost o strălucită expresie a unității și solidarității tuturor românilor. El a întărit credința românilor transilvăneni că independența României constituie un nou pas spre realizarea unității statale depline. Credința lor nezdruccinată a devenit realitate după 40 de ani, prin actul istoric de la 1 Decembrie 1918, prin unirea Transilvaniei cu România și realizarea Statului național român unitar.

BOR, an. 95, 1977, nr. 5–6, p. 471–499.

⁵² *Ibidem*, p. 209.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

BISERICA DIN TRANSILVANIA ȘI MAREA UNIRE

Realizarea statului național unitar român în 1918 ne îndeamnă să punem în lumină nu numai modul în care s-a ajuns la acest act memorabil, ci și contribuția specială a unor anumite instituții sau personalități. Fără îndoială că la realizarea unității noastre statale Biserica a avut o contribuție decisivă. Trebuie să avem în vedere că în decursul zbuciumatei noastre istorii, deși n-a existat o unitate politică, a existat o unitate de limbă, de credință și de cultură, factori esențiali în pregătirea unirii „politice” din 1859 și, mai apoi, din 1918. Prin numeroasele trecători din Munții Carpați – care n-au constituit niciodată un hotar despărțitor între frați – au umblat neîncetat atâția țărani, ciobani, negustori, zugravi de icoane și de biserici, copişti de manuscrise, meşteri tipografi, preoți și călugări, dascăli și ierarhi, care aveau același grai, aceeași credință și același suflet românesc. În zonele subcarpatice din Oltenia, Muntenia și Moldova există zeci de sate cu numele „Ungureni” sau cu numele unor sate din zonele sudice ale Transilvaniei, ceea ce arată că ele au fost întemeiate de țărani și de ciobani transilvăneni plecați din locurile natale, din cauza asupririi naționale și religioase la care erau supuși. În aceste sate, noii veniți au ridicat biserici, în care slujeau preoți din neamul lor, s-au înrudit cu cei pe care i-au găsit acolo, întărind astfel și mai mult unitatea românească. Încă de la începutul secolului al XV-lea, mitropolii Ungrovlahiei, adică ai Țării Românești, aveau și calitatea de „exarhi ai Plaurilor”, adică de reprezentanți sau împuterniciți ai Patriarhiei ecumenice de Constantinopol pentru teritoriile intracarpatiche, aflate pe atunci sub stăpânire străină, catolică. În această calitate, ei hirotoneau – la Argeș, Târgoviște sau București – pe mitropolii Transilvaniei, cu sediul la Feleac, Geoagiu sau Alba-Iulia, obicei respectat până în 1698. Episcopii de Vad depindeau canonic de Mitropolia Moldovei, mulți dintre cărmuitorii ei fiind moldoveni, hirotoniți la Suceava ori la Iași. Tot în Moldova au fost hirotoniți unii dintre episcopii Maramureșului. La rândul lor, câțiva ierarhi de dincolo de Carpați erau transilvăneni, ca episcopii Pahomie de la Roman și Misail de la Buzău, mitropolitul Iacob Stamati de la Iași, toți în secolul al XVIII-lea, episcopii Filotei și Dionisie Romano de la Buzău, în secolul al XIX-lea.

Domnitorii celor două țări extracarpatiche au stăpânit anumite „feude” din Transilvania (Amlașul, Făgărașul, Banatul Severinului – voievozii munteni,

Ciceiu, Cetatea de Baltă, Bistrița, Rodna și Ungurașul – moldovenii). În acestea, dar și în alte orașe și sate ale Transilvaniei, domnii munteni și moldoveni au ctitorit lăcașuri de închinare, între care menționăm Mănăstirea Prislop, întemeiată de ucenici ai Sfântului Nicodim de la Tismana, rectitorită de domnița Zamfira, fiica lui Moise-Vodă al Țării Românești, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, bisericile vlădicești de la Vad și Feleac, ctitorite de domni moldoveni, poate de însuși Ștefan cel Mare, catedrala mitropolitană din Alba-Iulia de Mihai Viteazul, o biserică în Tinăud (jud. Bihor), zidită de fostul domn al Țării Românești Constantin Șerban Basarab, mănăstirea de la Moglănești–Toplița, ctitorită de soția domnitorului Gheorghe Ștefan al Moldovei, biserica din Turnu Roșu (jud. Sibiu) de Matei Basarab, bisericile din Făgăraș și Ocna Sibiului, ca și mănăstirea de la Sâmbăta de Sus, ctitoriile voievodului martir Constantin Brâncoveanu, Biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului, un adevărat simbol al unității românești, ea fiind ctitorită și ajutată în decursul veacurilor de zeci de domni, boieri și credincioși din Țările Române și atâtea altele.

În mănăstirile Țării Românești și ale Moldovei au trăit mii de călugări și de călugărițe din Transilvania, unii din ei ajungând pe scaunele ierarhice de acolo. Prezența ardelenilor în mănăstirile muntene și moldovene este frecventă mai ales după anii 1761–1762, când au fost distruse toate mănăstirile și schiturile ortodoxe din Transilvania, din ordinul generalului austriac Nicolaus Adolf Buccow. În această situație dramatică, mulți călugări și credincioși transilvăneni au întemeiat biserici, schituri și mănăstiri la sud și la răsărit de Carpați: Pocrov în Moldova, Suzana și Cheia pe Valea Teleajenului, Predeal pe Valea Prahovei, Stânișoara pe Valea Oltului, Cocos în Dobrogea ș.a. Transilvăneanul Gheorghe, stareț la Cernica și Căldărușani (†1806), a readus la viață aceste două mănăstiri muntene, introducând aici regulile noi de viață ale starețului Paisie de la Neamț. Numărul ardelenilor din aceste două mănăstiri depășea, la începutul secolului al XIX-lea, pe cel al localnicilor. Ierarhi sau domni români ca Varlaam al Moldovei, Teodosie al Ungrovlahiei, Vasile Lupu și Constantin Brâncoveanu s-au ridicat întru apărarea ortodoxiei din Transilvania, în fața acțiunilor prozelitiste ale calvinilor, apoi ale catolicilor, convinși că prin păstrarea unității de credință se păstra și unitatea neamului. Toate acestea sunt mărturii trainice ale unității noastre etnice, lingvistice și cultural-bisericești.

Un alt factor care a contribuit din plin la formarea conștiinței de unitate românească l-au constituit cărțile bisericești scrise în grai înmiresmat de cazanie de cărturarii vremii și răspândite apoi în toate locurile în care se auzea vorbă românească. Meșterii tipografi de altădată, care nu țineau seama de granițele nefirești create de vremuri – și ale căror strădanii nu pot fi îndeajuns subliniate –, lucrau și într-o parte și în alta a Carpaților, slujind întregului lor neam. Filip Moldoveanul a tipărit primele cărți românești la Sibiu, diaconul târgoviștean Coresi i-a continuat munca la Brașov, unde a tipărit cărți slavonești și românești aproape un sfert de veac, în secolul al XVI-lea; Meletie Macedoneanul, deci un „vlah” sud-dunărean, a activat la Govora, în Oltenia, preotul Chiriac Moldoveanul la Alba-Iulia,

unde a tipărit câteva cărți și ipodiatonul Mihai Ștefan, ucenicul lui Antim Ivireanul; în secolul al XVIII-lea, Petru Papavici Râmnicianul și Sandu de la Iași lucrau în noua tipografie de la Blaj. Ierarhi înzestrați cu știință de carte, cu dreaptă credință și cu dragoste fierbinte față de fiii lor sufletești au grăit prin aceste cărți unui neam întreg, că el este unul, că are aceeași credință ortodoxă și că vorbește aceeași limbă, pe care au moștenit-o de la romani, strămoșii lor.

Cazania învățatului mitropolit Varlaam al Moldovei, intitulată *Carte românească de învățătură*, a cunoscut o mai largă difuzare în Transilvania – peste 400 de exemplare – chiar decât în Moldova, unde apăruse (Iași, 1643), fiind oferită ca „dar limbii românești” pentru „toată seme[n]ția românească, pretutindenea ce se află pravoslavnici întru această limbă”, cum preciza Vasile-Vodă Lupu în „Cuvântul” său. Contemporanul lor, mitropolitul Simion Ștefan al Transilvaniei, în prefața *Noului Testament* de la Bălgrad (Alba-Iulia) din 1648, pune problema unității limbii literare românești, mărturisind că s-a străduit să traducă în așa fel încât să fie înțeles de toți românii, iar dacă nu va izbuti, vina o poartă „cei ce au răsfirat românii printr-alte țări, de s-au mestecat cuvintele cu alte limbi”, deci aceia care au creat hotare despărțitoare între frați. Același lucru îl făcea mitropolitul Dosoftei al Moldovei în prefața unora dintre cărțile sale. *Biblia de la București*, din 1688, se tipărise, după cum se preciza în prefață, „ca să lumineze celor din casă și Bisericii noroade: rumânilor, moldovenilor, și ungrovlahilor”. În prefața celor 12 mineie de la Râmnic, a căror editare o inițiasă episcopul Chesarie, fiind continuată de urmașul său Filaret (între anii 1776 și 1780), se dezbăteau și probleme de istorie națională: originea romană a neamului și limbii noastre, continuitatea noastră pe teritoriile locuite de daci și apoi de romani. Mineiele de la Râmnic – inclusiv prefetele – au fost reeditate la Buda în 1804–1805, prin grija episcopului Iosif al Argeșului și a medicului sibian Ioan Piuariu-Molnar, la Mănăstirea Neamț, în 1830–1832, iar mai târziu la Sibiu, prin osteneala marelui ierarh Andrei Șaguna, în 1854–1856.

Copiști de manuscrise ca Vasile Sturze, călugării Agaton și Varlaam, toți moldoveni, sau Ioan Magistrator și Constantin Dimitrevici, munteni, vor copia o serie de cărți de slujbă și de învățătură în diferite sate sau schituri din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În schimb, în Moldova au activat dascălii și copiii ardeleni Toader din Feldru și Ioan din Cerghid (în secolul al XVII-lea), dar mai ales arhimandritul Eustatie Popovici din Abrud (în secolul al XVIII-lea), cel din urmă trăind în mai multe schituri moldovene, sau renumitul dascăl și traducător ardelean Macarie, care a activat ani îndelungați la Mitropolia din București, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Spre sfârșitul aceluiași secol și începutul celui următor, protosinghelul Naum Râmnicianu, originar din Jina Sibiului (†1838/1839), a desfășurat o apreciazabilă activitate de dascăl și cronicar (a scris mai mult în limba greacă) la Râmnic, București și în câteva mănăstiri din Țara Românească. Din renumita „școală de copiiști” de la Mănăstirea Cernica, creată de starețul Gheorghe (†1806), originar din Transilvania, făceau parte și câțiva călugări copiiști din aceeași parte a pământului românesc.

Numeroși zugravi de biserici din Țara Românească au împodobit cu picturi unele biserici din părțile de sud ale Transilvaniei, mai cu seamă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: Grigorie Hranite și Simion Oprovici din Craiova, Nicolae și David din Pitești sau diaconul Vasile Alexievici din părțile Gorjului, stabilit în Srediștea Mică, în Banat, unde a întemeiat o adevărată „școală” de pictură bisericească. La rândul lor, frații zugravi Stan și Iacob, fii de preot din Rășinari, au refăcut picturile din străvechea ctitorie a lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea; peste un secol, „pictorii academici” Mișu Popp și Constantin Lecca din Brașov sau bănățeanul Nicolae Popescu vor împodobi cu picturi mai multe biserici din Țara Românească.

Primii profesori ai seminariilor teologice din Țara Românească au fost transilvăneni: Nicolae (Nifon) Bălășescu la București, Gavriil Munteanu și Dionisie Romano la Buzău, Radu Tempea VI la Râmnic, la care se adaugă maramureșeanul Ghermano Vida la Socola-Iași și mulți alții. Ei sunt continuatori ai muncii marelui dascăl al neamului, Gheorghe Lazăr din Avrig, alături de ceilalți cărturari transilvăneni și bănățeni care au activat în învățământul „laic”: Aron Florin, Damaschin Bojincă, August Treboniu Laurian, Simion Bărnuțiu și alții.

Conștiința de unitate națională românească a dobândit noi valențe prin istoriografia românească, reprezentată de marile figuri ale umanismului românesc din secolul al XVII-lea. Grigorie Ureche, de pildă, scria: „Românii, câți se află locuitori la Țara Ungurească și în Ardeal și la Maramureș de la un loc sunt cu moldovenii și cu toții de la Râm se trag”. Miron Costin, într-o lucrare special dedicată originii noastre, intitulată *De neamul moldovenilor*, scria: „Locuitorii țării noastre, ai Moldovei și Țării Românești și românii din Țările Ungurești...toți de un neam și o dată descălecați sunt”. Iar în alt loc scria: „De la Râm ne tragem și cu a lor cuvinte ni amestecat graiul”. Învățațul muntean Constantin Cantacuzino Stolnicul scria, în *Istoria Țării Românești*, că „prin români se înțeleg nu numai ceștia de aici [din Țara Românească, n.n.], ci și din Ardeal, care mai neaoși sunt, și moldovenii toți câți și într-altă parte se află și au această limbă...toți români îi ținem, că toți aceștia dintr-o fântână au izvorât și cură”. Mult mai pe larg se ocupă de romanitatea, continuitatea și unitatea noastră strălucitul domnitor și cărturar de renume europeană Dimitrie Cantemir, în lucrarea sa *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*.

Cu și mai multă vigoare s-a manifestat conștiința de neam în Transilvania în cunoscutele memorii adresate de episcopul Inochentie Micu Curții imperiale din Viena, în care – pe baza celor citite în *Hronicul* lui Cantemir –, invoca autohtonía românilor transilvăneni, romanitatea lor, continuitatea vieții lor în teritoriile intercarpatice. Conștiința unității de neam a românilor de pretutindeni este limpede exprimată de ieromonahul Samuil Micu în *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor*, de Gheorghe Șincai în *Hronica românilor*, de protopopul Petru Maior în *Istorie pentru începutul romanilor în Dacia* și în alte lucrări, de preotul Sava Popovici din Rășinari, care rostea predici în fața credincioșilor săi prezentând originea romană și continuitatea noastră în Dacia, de preotul bănățean Dimitrie

Țichindeal, care vorbea despre „mărita nație daco-românească”, de autorii cunoscutului *Supplex Libellus Valachorum* din 1791 (la redactarea căruia au contribuit și clerici-cărturari) și de atâția alții.

Conștiința de unitate națională se face simțită și în momentele de răscruce din istoria neamului nostru. De pildă, în anul 1821, Tudor Vladimirescu îndemna Divanul Țării Românești să conlucreze cu cel din Moldova, „ca unii ce sunt de un neam și de o lege”, iar în Transilvania țărani români vorbeau de „crăișorul Todoruț” sau „Tudoraș”. Chiar și regulamentele organice din 1831–1832 reflectau această conștiință de unitate națională, evidențiind originea comună și unitatea de credință, de limbă și de obiceiuri a muntenilor și moldovenilor.

Deosebit de puternic s-a afirmat această conștiință a unității de neam în cursul Revoluției din 1848, care a cuprins aproape întreg pământul românesc, ea constituind unul dintre factorii de seamă care au asigurat caracterul unitar al mișcării. Tineri patrioți ardeleni s-au implicat și în mișcarea revoluționară din Țara Românească (Aron Pumnul, August Treboniu Laurian, Nicolae Bălășescu, Aron Florian, Dionisie Romano ș.a.), iar câțiva tineri moldoveni au fost prezenți la Marea Adunare Națională românească de la Blaj, din 3/ 5 mai. Patrioții români ai anului 1848 erau însuflețiți de o profundă conștiință națională, lucru dovedit mai ales de programele lor de acțiune: *Proclamația-Program* de la Islaz a revoluționarilor munteni, *Prințiipiile noastre pentru reformarea patrii*, redactată la Brașov, și *Dorințele Partidei naționale din Moldova*, din august 1848, care cereau unirea celor două principate și independența lor.

Deși revoluția românească din 1848 a fost înăbușită, marile ei idealuri de libertate, dreptate și independență au rămas vii în conștiința generației „pașoptiste”. Strădaniile patrioților din Țara Românească și Moldova au fost încununuate de realizarea unității românești, într-o primă fază, prin actul dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza, la 24 ianuarie 1859. Trebuie să notăm că în divanurile ad-hoc din Țara Românească și Moldova, în toamna anului 1857, chemate să se pronunțe asupra viitoarei organizări a celor două Principate, au fost aleși și reprezentanți ai Bisericii: mitropoliții Sofronie Miclescu al Moldovei și Nifon al Ungrovlahiei, ca președinți, episcopii eparhioți ca membri de drept (între ei Calinic cel Sfânt de la Râmnic, ardeleanul Filotei de la Buzău), ca și unii reprezentanți aleși ai clerului de mir și monahal (între care arhieriei Calinic Miclescu – viitorul mitropolit – și Filaret Scriban, arhimandriții Neofit Scriban și Melchisedec Ștefănescu, viitorul episcop, toți din Moldova).

Actul unirii din 1859, prin care s-a consolidat statul român modern, a fost salutat cu entuziasm și de presa românească din Transilvania, inclusiv de ziarul șagunian „Telegraful român” de la Sibiu. Cunoscutul cărturar Alexandru Papiu Ilarian, fiu de preot, ucis în cursul evenimentelor dramatice din anul 1848, scria aceste rânduri semnificative:

Românii din Transilvania, în împrejurările de față, numai la Principate privesc, numai de aici așteaptă semnul, numai de aici își văd scăparea. Când s-a ales Cuza domn, entuziasmul la românii Transilvaniei era poate mai mare decât în Principate... Un lucru mi se pare a fi mai mult decât sigur: că românii de peste Carpați, bărbați și femei, bătrâni și tineri, toți ar fi gata de a muri pentru Domnul Cuza...

Actul din 1859 a fost primul pas spre unirea deplină. Peste aproape două decenii, în 1877, s-a dobândi și recunoscut independența de stat a României. Războiul de neamănare purtat atunci a constituit o nouă și strălucită expresie a unității noastre, căci în armata română au luptat numeroși voluntari transilvăneni și bucovineni, între care și tânărul teolog sibian Vincențiu Grama, viitor preot în satul său natal, Râușor, lângă Făgăraș. În Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș s-au făcut peste 300 de colecte pentru sprijinirea armatei, a ostașilor răniți și a familiilor celor căzuți la datorie, mai mult de o treime dintre ele fiind inițiate de preoți și preotese. Ziarele românești din Transilvania – „Gazeta de Transilvania” de la Brașov, „Telegraful român” de la Sibiu etc. – relatau pe larg evenimentele petrecute „în țară”, subliniind cu entuziasm eroismul soldaților români.

Mișcarea memorandistă din 1892 a constituit un prilej de manifestare a unității românești. Întrucât cercurile conducătoare de la Viena și Budapesta, în frunte cu împăratul Francisc Iosif I, n-au dat curs revendicărilor românești formulate în *Memorandum*, ci, dimpotrivă, s-a intentat un proces autorilor lui, la Cluj, în mai 1894, s-a dezlănțuit o amplă mișcare românească în sprijinul acestora. În toate orașele-reședințe de județ din vechea Românie s-au organizat adunări de protest împotriva sentinței nedrepte a tribunalului din Cluj, în presa românească de pretutindeni au apărut ample articole și reportaje asupra aceluși odios proces, înfierând politica de oprimare a românilor dusă de Guvernul de la Budapesta. Academia Română a adresat un „Apel către toate corpurile învățate din lume privitor la persecuțiile românilor din Transilvania și Ungaria”, în urma căruia numeroși oameni politici și scriitori de renume mondial și-au exprimat în scris solidaritatea cu lupta poporului român oprimat (W. Gladstone, Georges Clemenceau, Emiie Zola, Fr. Mistral, G. Carducci ș.a.). Trebuie să notăm că în procesul memorandiștilor, judecat la Cluj, în mai 1894, au fost condamnați la închisoare și cinci slujitori ai celor două Biserici românești de atunci: Vasile Lucaciu din Șișești–Baia Mare (cinci ani, deținut la Seghedin), profesorii Dimitrie Comșa (trei ani) și Daniil Popovici-Barcianu (doi ani și șase luni), amândoi de la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, preotul Gherasim Domide din Rodna Veche–Bistrița (doi ani și șase luni) și preotul Nicolae Cristea, consilier arhiepiscopesc la Sibiu (opt luni), toți închiși la Vaț; la 15 septembrie 1895 au fost grațiați de împăratul Francisc Iosif I. O serie de preoți au fost anchetați înainte de începerea procesului.

După arestarea conducătorilor Partidului Național Român din Transilvania, a fost ales un comitet provizoriu, în frunte cu ieromonahul Vasile Mangra, pe atunci unul dintre liderii mișcării național-politice românești din Transilvania, cel care a inițiat și o serie de adunări de protest în urma condamnării memorandiștilor. Tot el a inițiat și convocat la Budapesta un congres al naționalităților oprimate din Ungaria, la 10 august 1895, la care au participat reprezentanți ai românilor, slovacilor și sârbilor.

Anul 1905 a inaugurat o etapă nouă în istoria românilor transilvăneni, prin reluarea așa-numitei „politici activiste” de către Partidul Național Român, în locul celei „pasiviste”. Datorită acestei schimbări, în alegerile parlamentare din acel an

au fost aleși în Camera Deputaților (Dieta) din Budapesta mai mulți deputați români „cu program național”, între care protopopii ortodocși Vasile Damian din Brad și Gheorghe Popovici din Lugoj și preotul unit Vasile Lucaciu, reușind să învingă în alegeri candidații „guvernamentali”. Alături de mitropolii și episcopii lor – membrii de drept în Casa magnaților –, acești deputați au participat cu multă demnitate la dezbaterile parlamentare, ridicându-și glasul mai ales împotriva legilor școlare propuse de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Apponyi Albert, prin care se urmărea desființarea școlilor românești îndrumate de Biserică și înlocuirea lor cu școli de stat cu limba de predare maghiară.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și începutul celui următor, mai mulți preoți au fost implicați în „procese de presă” sau „procese de agitație” împotriva statului maghiar și condamnați la închisoare. Menționăm doar câțiva: Ioan Macavei din Archiud (j. Bistrița Năsăud), condamnat în 1890 la șase luni „închisoare ordinară” pentru două articole scrise în „Tribuna” de la Sibiu; Vasile Morar din Ciufud (azi Izvoarele, lângă Blaj), la un an și șase luni închisoare – împreună cu un învățător și un student teolog – pentru că au cântat *Deșteaptă-te române* și „*Doina* lui Lucaciu”; Aurel Domșa din Blaj, condamnat la opt luni închisoare sub acuzația de „trădare de patrie”, deoarece a condus un grup de 120 de români la Expoziția Jubiliară de la București, din 1906; tânărul profesor Ioan Lupaș, de la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, pentru un articol scris în ziarul „Țara noastră” din Sibiu, în 1907 (fiind în închisoarea din Seghedin, a redactat acolo cunoscuta monografie *Mitropolitul Andrei Șaguna*, care a fost apoi premiată de Academia Română).

Dar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea lupta românilor transilvăneni pentru realizarea unității de stat s-a dus mai mult pe tărâm cultural. Societatea Academică din București (1866), devenită, în 1879, Academia Română, număra, printre membrii ei, cărturari din toate ținuturile locuite de români (Transilvania, Banat, „părțile ungurene”, Basarabia, Bucovina) și chiar aromâni. Așa se face că în înaltul for cultural al românilor de pretutindeni au fost aleși și cărturari din teritoriile intracarpate, inclusiv slujitori ai Bisericii, ca Timotei Cipariu și Ioan Micu Moldovan, de la Blaj, mitropolitul Andrei Șaguna din Sibiu (onorar), cu preoții și profesorii săi Sava Popovici Barcianu din Rășinari, Ioan Popescu și Zaharia Boiu din Sibiu (corespondenți), episcopul Nicolae Popea, de la Caransebeș (titular), mai târziu Augustin Bunea, de la Blaj, profesorii Ioan Lupaș și Silviu Dragomir, arhimandritul Ilarion Pușcariu, toți de la Sibiu, arhimandritul Vasile Mangra, pe atunci la Oradea, preotul bocuvinean Simion Florea Marian, din Suceava, cunoscut pentru culegerile sale de folclor și studiile pe care i le-a închinat.

Cu aceleași obiective și în aceleași spirit își desfășurau activitatea și o serie de societăți culturale românești: „Asociația pentru Cultura Poporului Român din Maramureș” (1860), „Asociația Transilvană pentru Literatura și Cultura Poporului Român” (Astra, 1861), în frunte cu Andrei Șaguna, „Transilvania” din București (1867), condusă de Alexandru Papiu Ilarian; în cadrul acestora au activat mulți

ierarhi, profesori de teologie și preoți parohi. La acestea se adaugă și câteva societăți studențești: „Petru Maior” din Budapesta (1862), „România Jună” din Viena (1864), care va organiza cunoscutul Congres Studențesc de la Putna, din 1871, „Julia” din Cluj, societățile tinerilor teologi de la Sibiu, Blaj, Arad, Caransebeș, societățile unor elevi români care învățau în școli maghiare din Transilvania etc.

În 1891 s-a constituit, la București, „Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor”, care urmărea promovarea și realizarea unității românești prin cultură. Sub îndrumarea unor cărturari de mare prestigiu – Vasile Alexandrescu-Urechia, Alexandru Xenopol, Barbu Delavrancea, Alexandru Vlahuță, Spiru Haret, George Coșbuc, Nicolae Iorga, Nicolae Filipescu, Tache Ionescu ș.a. –, Liga a desfășurat o activitate național-culturală apreciabilă, publicând un număr impresionabil de cărți și broșuri care au fost difuzate în Transilvania, dar și în alte teritorii românești înstrăinate.

În 1908, Nicolae Iorga întemeia „Universitatea Populară” din Vălenii de Munte, devenită curând locul de întâlnire al cărturarilor și studenților de pe întreg cuprinsul pământului românesc; mulți tineri teologi ardeleni au conferențiat acolo. Același Nicolae Iorga publica, la începutul secolului al XX-lea, cunoscutele sale lucrări închinată istoriei românilor transilvăneni: *Sate și preoți din Ardeal* (1902), *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (două volume, 1915); *Scrisori și inscripții ardelenene și maramureșene* (două volume, 1906).

În 1906, la Expoziția Jubiliară de la București (la 40 de ani de domnie ai regelui Carol și 1800 de ani de la cucerirea Daciei de împăratul Traian), au participat mii de români din Transilvania, mai cu seamă țărani, în frunte cu preoții lor; s-au remarcat cunoscutele coruri bănățene instruite și dirijate de Ion Vidu. Tot astfel, în 1911, când s-au aniversat 50 de ani de la întemeierea Astei, au fost prezenți la Blaj cei mai de seamă reprezentanți ai culturii românești de pretutindeni (Nicolae Iorga, Ioan Luca Caragiale, George Coșbuc, Șt. O. Iosif, Octavian Goga, Sextil Pușcariu, Simion Mehedinți, Victor Eftimiu, Aurel Vlaicu etc.), în frunte cu mitropoliții Ioan Mețianu de la Sibiu și Victor Mihali de la Blaj.

În preajma unirii. Cu prilejul hramului Mănăstirii Neamț, în anul 1914, episcopul Nicodim Munteanu de la Huși, viitorul patriarh, adresa miilor de credincioși prezenți aceste cuvinte semnificative:

De sute de ani veniți la această mănăstire ca să vă întăriți în credința ortodoxă și în dragostea de neam. Dar ca să pătrundeți până aici, acei din provinciile subjugate a trebuit să treceți granițele cu multă frică și cu mari greutate. Țineți minte însă un lucru: nu va trece mult și aceste blestемate hotare care ne frâng trupul nostru național vor cădea – și hotărât că vor cădea – și atunci vom alcătui o apă și un pământ...Duceți vestea aceasta în părțile voastre și vestiți tuturor că se apropie ziua mântuirii și unirii întregului nostru neam.

Cuvintele profetice ale episcopului Nicodim s-au împlinit curând. În vara aceluiași an a izbucnit primul război mondial, iar după doi ani, la 14/27 august 1916, România declara război Austro-Ungariei, urmărind eliberarea ținuturilor

românești intracarpatică și realizarea unității noastre de stat. Dar până la ziua memorabilă de 1 Decembrie 1918, poporul român de pretutindeni a avut parte de mari suferințe și a trebuit să dea nenumărate jertfe de sânge, mai ales în Transilvania. Ca în toate momentele mari ale istoriei noastre, clerul român s-a implicat cu toată ființa sa în evenimentele memorabile petrecute atunci. Se poate vorbi, ca și în cazul revoluției din 1848, de preoți „martiri”, dar și de ierarhi și preoți „eroi” care au contribuit direct la înfăptuirea unității noastre de stat.

După ce România a intrat în război împotriva Austro-Ungariei și Germaniei, în august 1916, aproximativ 300 de preoți de parohie au fost mobilizați pentru perioade mai scurte sau mai îndelungate și trimiși pe front, în calitate de „confesori militari”, acordând asistență spirituală ostașilor noștri sau prohodind pe eroii căzuți în luptă. Câțiva dintre acești preoți au devenit ei înșiși „eroi”, jertfindu-și viața pentru apărarea țării. Alți preoți militari au fost luați prizonieri și deportați în Germania. Peste 200 de călugări și călugărițe au lucrat cu abnegație în serviciile sanitare ale armatei române, dintre care câteva maici au murit la datorie, îngrijind ostașii răniți.

Aproximativ 20 de preoți din teritoriile ocupate de forțele inamice au fost împușcați ori au murit în lagărele germane în care au fost deportați. Tot cam atâția preoți din județele Tulcea, Constanța și Ialomița au fost împușcați de soldați din armata bulgară de ocupație. Erau „martirii” anilor 1916–1918.

Într-o altă parte a pământului românesc, în Bucovina, mai mulți preoți au fost închiși în lagărul de la Thalerhof, lângă Graz; câțiva dintre ei au murit acolo din cauza condițiilor inumane de viață (ca Simion Volosciuc, Dimitrie Brăileanu, Corneliu Tomovici; monahul Chiril Cozarchievi de la Dragomirna), iar Gheorghe Pițu din Cosmin a fost ucis. Mitropolitul Bucovinei, Vladimir Repta, a fost nevoit să se refugieze la Viena în cursul războiului (unde a dus și moaștele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava); autoritățile de stat habsburgice i-au cerut demisia în câteva rânduri, dar a refuzat să o dea.

Intrarea României în război alături de Puterile Antantei a determinat autoritățile maghiare să declanșeze o puternică acțiune de reprimare a oricăror manifestări cu caracter românesc din Transilvania. Acțiunea lor s-a îndreptat în primul rând împotriva intelectualilor, mai cu seamă a preoților, îndrumătorii satelor românești de atunci. Aproximativ 150 de preoți români – fie ortodocși, fie uniți – au fost arestați, judecați și aruncați în închisorile din Cluj, Târgu-Mureș, Odorhei, Oradea, Timișoara, Caransebeș, Seghedin și altele. Câțiva au fost condamnați la moarte, dar cei mai mulți la închisoare, sub acuzația de „trădare de patrie” (maghiară!) sau de „spionaj în favoarea României”.

Reținem câteva nume de astfel de preoți: *Coman Baca* din Poplaca și *Ioan Coman* din Sita Buzăului–Brașov, condamnați la moarte prin spânzurătoare (sentința n-a fost, însă, executată), *Teofil Păcurariu* din Nandu Vale–Hunedoara (12 ani de

temniță grea, redusă la cinci ani), *Mihai Ganea* din Veneția de Jos-Făgăraș (opt ani și șase luni), toți decedați la scurt timp după eliberare, *Nicolae Munteanu* și *Iosif Cațavei* din Lisa-Făgăraș (patru ani, amândoi morți în închisoare), *Nicolae Vlad* din Șelimbăr-Sibiu (zece ani), *Lazăr Popa* din Șinca Nouă-Făgăraș (opt ani, reduși la trei), *Ioan Capătă* din Șona-Făgăraș (cinci ani), *Ioan Modroiu* din Vama Buzăului-Brașov (patru ani), *Ioan Bogdan* din Zizin-Brașov (patru ani), *Ioan Nan* din Sânpetru-Brașov (trei ani), *Gheorghe Neagovici* din Întorsura Buzăului-Covasna (trei ani) și alții. Toți au executat numai o parte din pedeapsă – mai ales în închisoarea din Cluj –, fiind eliberați în urma evenimentelor din toamna anului 1918.

Alți peste 220 de preoți au fost deportați în județul Șopron, regiunea cea mai îndepărtată din vestul Ungariei. Acolo au trăit în cea mai neagră mizerie, având domiciliu forțat fie în orașul Șopron, fie în satele județului (Ruszt, Sopronnyek, Borisfalva, Csava, Lakompak etc.). De pildă, protopopul dr. *Ioan Lupăș* din Săliște (încă de atunci membru al Academiei Române), a fost deportat la Ruszt (15 august-13 octombrie 1916), apoi cu domiciliu forțat în Budapesta, până la 6 august 1917. Mai consemnăm, între ei, pe protopopii *Vasile Saftu* din Brașov, *Sergiu Medean* și *Ioan Simu* din Sebeș, *Ștefan Rusu* din Târgu-Mureș, *Cornel Popescu* din Hațeg; preoții *Ioan Prișcu* și *Nicolae Stinghe* din Brașov, amândoi cu familiile, *Filip Crețaru* din Bod, în vârstă de aproape 80 de ani, *Ilie Ioanovici* din Feldioara, *David Coman* din Vama Buzăului (în jud. Brașov), *Ioan Dima* din Sita Buzăului, *Gheorghe Cerbu* din Întorsura Buzăului, *Aurel Nistor* din Araci (toate în jud. Covasna), *Vasile Stoicanea* din Șercaia-Făgăraș, *Dumitru Mandeal* din Porumbacu de Jos, *Toma Doican* din Sebeșu de Jos, *Ioan Druhora* din Boița, *Valeriu Popovici* din Sibiel, *Ilie Beu* din Apoldul de Jos, *Nicolae Manițiu* (cu familia) și *Toma Oprean* din Vurpăr, *Iacob Terchilă* din Copșa Mică, *Toma Stanciu* din Agârbici (toate din jud. Sibiu), *Sebastian Stanca*, preot istoric din Sebeș-Alba, *Candin Suciu* din Măgina-Alba, *Victor Șandru* din Lupeni-Hunedoara, *Ariton Popa* și *Ioan Oprinca* din Reghin, *Alexandru Gligor* din Șard-Mureș, câțiva preoți din Banat etc. În număr mai redus au fost deportați în localitatea Zombor, în nordul Serbiei (între ei și preotul *Trandafir Scorobeș* din Roșia, județul Sibiu, viitorul arhieru Teodor Rășinăreanu).

Este interesant de notat că au fost deportate și câteva preotese și chiar copii minori ai unor preoți. Dintre preotese reținem doar două nume: văduva preotului Iosif Goga din Rășinari, *Aurelia*, deportată la Ruszt, în județul Șopron, singura ei vină fiind aceea că era mama „poetului pătimirii noastre” Octavian Goga, care militase atât de mult pentru intrarea României în război în vederea realizării unității noastre de stat; tot din Rășinari era și preoteasa *Elvira Cioran*, refugiată pentru câteva luni în vechea Românie, o dată cu armata română, împreună cu cei trei copii, între care și viitorul filosof Emil, după care a fost arestată și reținută peste trei luni în închisorile din Sibiu și Cluj.

Câțiva preoți și-au pierdut viața în închisori sau în satele județului Șopron: profesorul de teologie dr. *Gheorghe Dragomir* din Biserica Albă (azi în Iugoslavia), *Alexandru Atnagea* din Vrani-Caraș-Severin, *Petru Langa* din Șercaia-Făgăraș; alți aproximativ 20 au murit în urma suferințelor îndurate în timpul detenției sau al

deportării: *Avram Stanca* din Petroșani, *Ioan Bercan* din Rupea, *Emanoil Beșa* din Zlatna, *Iacob Chifa* din Soporul de Câmpie–Cluj, *Iosif Cațavei* din Lisa–Făgăraș, *Ioan Coman* din Sita Buzăului–Covasna.

După retragerea trupelor românești din Transilvania, în septembrie 1916, peste o sută de preoți din părțile Sibiului, Făgărașului și Brașovului au fost nevoiți să plece împreună cu acestea în vechea Românie, de teama unor represalii din partea autorităților maghiare. Unii dintre ei au fost numiți preoți în diferite parohii din Moldova ori s-au înrolat în armata română; alții au ajuns până în Ucraina, de unde s-au reîntors în parohiile lor abia după încheierea războiului (între cei refugiați se număra și preotul *Ion Agârbiceanu* din Orlat–Sibiu, cunoscut încă de atunci ca scriitor).

Nu trebuie trecut cu vederea nici Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, școală cu vechi tradiții spirituale românești. Îndată după ce trupele românești au trecut Carpații, autoritățile maghiare au decis ca atât Consistoriul eparhial din Sibiu, cât și Capitlul din Blaj să fie transferate la Oradea. Pe lângă Consistoriu (cu bătrânul vicar, arhimandritul dr. Ilarion Pușcariu și „asesorii”, Nicolae Ivan, viitorul episcop de Cluj, Matei Voileanu, George Proca și Lazăr Triteanu, viitorul episcop Lucian de la Roman, secretarul Octavian Costea), au fost mutați la Oradea și profesorii cu studenții secției „teologice” a institutului sibian (cea „pedagogică” fiind transferată la Arad), cu toate cadrele didactice. Toți asesorii și profesorii sibieni, unii împreună cu familiile, în total 23 de persoane, au fost transportați la Oradea într-un vagon de vite. Călătoria a durat patru zile și patru nopți (numai în Vințul de Jos au stat 19 ore!); un alt „tren special” (cum scria presa maghiară), cu profesori și preoți sibieni, a sosit la Oradea trei zile mai târziu. Între profesori se numărau: arhimandritul-director Eusebiu Roșca, Vasile Stan, Nicolae Bălan, Pavel Roșca, Romulus Căndea și Timotei Popovici. Dintre ceilalți profesori, Silviu Dragomir, Ascaniu Crișan și Victor Păcală erau la Arad cu „secția pedagogică”, Ioan Oțoiu refugiat în vechea Românie, iar Aurel Crăciunescu era mobilizat ca preot militar în armata habsburgică. Studenții teologi au urmat cursurile anului școlar 1916–1917 la Oradea, iar „pedagogii” la Arad. Este adevărat că majoritatea pedagogilor sibieni au fost încorporați în armata austro-ungară și trimiși pe diferite fronturi. Dintre „teologi”, trei au fost deportați în județul Șopron (se pare la Borisfalva): *Nicolae Șoneriu* (viitor profesor de istorie), *Ioan Pop* (ambii în anul III) și *Emil Pop* din anul II (viitorul botanist, profesor la Universitatea din Cluj și academician). Alți câțiva teologi sibieni au plecat cu trupele române dincolo de Carpați. Merită să fie reținut numele lui *Nicolae Colan* din Araci–Covasna, viitorul academician și mitropolit al Ardealului, și colegul său *Andrei Oțetea* din Sibiel, viitorul istoric și academician, care au ajuns până în Basarabia, militând acolo pentru unirea acestei provincii cu România. Abia la 1 iulie 1917 autoritățile de stat au aprobat reîntoarcerea Consistoriului și a Institutului Teologic la Sibiu, deși era totul pregătit pentru această acțiune încă de la sfârșitul lunii decembrie 1916. Din toamna anului 1916 până în ianuarie 1918, clădirea Institutului Teologic-Pedagogic a fost transformată în spital militar.

O nouă suferință asupra românilor din părțile de vest ale Transilvaniei, mai ales în Arad, Bihor și Sătmar, a apărut o dată cu destrămarea Imperiului Austro-Ungar și mai ales după izbucnirea „revoluției” bolșevice din Ungaria, condusă de Bela Kun. Este semnificativ masacrul care s-a petrecut la Beliș, în Munții Gilăului (j. Cluj), unde, la instigarea armeanului maghiarizat Urmanczy János, un detașament special a ucis 45 de țărani (bărbați, femei, tineri și bătrâni) din localitatea respectivă, la care se adăugau și alții din satele vecine. În ianuarie 1919 a avut loc un nou masacru la Ciucea.

În aceeași perioadă a destrămării monarhiei bicefale și a bolșevizării resturilor armatei maghaire și secuiești, au fost uciși șapte preoți români și doi teologi, ale căror nume trebuie înscrise pentru totdeauna în cartea martirajului românesc: *Ioan Opriș* din Cristiș (azi Oprișani–Turda), *Cornel Leucufia* și *Cornel Popescu* din Șimand–Arad, *Augustin Târziu* din Chereuș–Arad, *Mihai Dănilă* din Dijir–Bihor, *Isidor Silaghi* din Bicău–Satu Mare, *Corneliu Gavriș* din Voinești–Satu Mare și absolvenții de teologie *Atanasie Conciatu* din Deta–Timiș și *Ioan Vasile Filip*, un bihorean, împușcat la Marghita.

Unitatea statală. După doi ani de război și suferințe au urmat și clipe de bucurie și înălțare sufletească pentru românii de pretutindeni, prin realizarea unirii Transilvaniei, Basarabiei și Bucovinei cu „țara-mamă”. La pregătirea acestui act memorabil din istoria țării noastre, Biserica strămoșească de pe întreg cuprinsul spațiului etnic românesc și-a avut partea ei de contribuție. Vom sublinia doar câteva aspecte din aportul slujitorilor Bisericii.

Prima provincie românească unită cu țara-mamă a fost Basarabia, prin actul de unire votat de Sfatul Țării la Chișinău, la 27 martie/9 aprilie 1918 (cu 86 voturi pentru, 3 contra, 36 abțineri, 13 deputați fiind absenți). Teritoriul românesc dintre Prut și Nistru revenea la țara din care a fost desprins, prin forță și trădare, de o putere străină de neamul și sufletul românesc, cu 106 ani în urmă. Realizarea acestui act memorabil s-a datorat în primul rând marilor cărturari și patrioți Pantelimon Halippa, Ion Inculeț, Ion Pelivan (toți trei absolvenți ai Seminarului din Chișinău și ai unor universități rusești), Daniel Ciugureanu, Vasile Stroescu, Ștefan Ciobanu, Paul Gore, Anton Crihan (†1993, în USA, la 100 de ani, înmormântat în Chișinău) și alții. Alături de ei se aflau și slujitori ai Bisericii, ca arhimandriții *Gurie Grosu*, viitorul mitropolit al Basarabiei, și *Dionisie Erhan*, viitorul episcop de Ismail, preoții *Alexandru Baltaga* din Călărași–Lupușna (mort în 1941, în deportare sovietică), *Andrei Murafa* și alții. La aceștia se adaugă profesorul și ziaristul *Grigore Constantinescu*, mai târziu preot, originar din Iași, absolvent al Academiei Teologice din Kiev, mulți ani profesor de limba română la Seminarul din Chișinău și îndrumător al presei românești din Basarabia (de pildă, revista bisericească „Luminătorul”), militant pentru „românizarea” culturii de acolo; teologul și pedagogul ardelean *Onisifor Ghibu*, care a organizat cursuri de limba română la Chișinău, în 1917–1918, și a inițiat, tot acolo, trei periodice românești („Ardealul”, „România nouă” și „Școala moldovenească”), militând – prin toate

acestea – pentru redeşeptarea conștiinței naționale a românilor din Basarabia și, în final, pentru unirea ei cu România.

O altă „țară” românească, Bucovina, răpită de Imperiul Habsburgic încă din 1775, își proclama unirea cu țara-mamă la Cernăuți, în ziua de 28 noiembrie 1918, de către reprezentanții populației de acolo, sub președinția preotului *Dionisie Bejan*.

În Transilvania, cunoscutul militant pentru drepturile poporului român, preotul *Vasile Lucaciu*, a trecut în țara-mamă, împreună cu *Octavian Goga*, încă din 1914, desfășurând o largă acțiune pentru intrarea României în război, alături de Antanta. Tot atunci a fost ales președinte al Ligii culturale de la București. În 1917 a fost trimis de Guvernul român, împreună cu preotul-ziarist *Ioan Moța* din Orăștie și cu ziaristul *Vasile Stoica*, în America (prin Siberia), pentru a prezenta forurilor politice de acolo revendicările românești. Din America, a venit singur la Paris, în același scop. *Onisifor Ghibu*, fost inspector al școlilor din Arhiepiscopia Sibiului și un timp profesor la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, a trecut munții tot în 1914, la București, unde a fondat, alături de alți doi cărturari ardeleni, revista „Tribuna”, militând în paginile ei pentru intrarea României în război în vederea eliberării Transilvaniei; mai târziu a militat pentru unire în Basarabia.

La 18/31 octombrie 1918 s-a constituit Consiliul Național Român Central, cu sediul la Arad, un rol de seamă în cadrul acestuia revenindu-i lui *Vasile Goldiș*, pe atunci secretarul Episcopiei Aradului. Pe baza directivelor acestui Consiliu, au fost convocate numeroase adunări populare în orașele și satele românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, care au ales apoi consilii naționale județene, orașenești sau comunale, precum și gărzi naționale românești, în vederea menținerii ordinii publice și a apărării poporului, împotriva celor care ar fi încercat să-l împiedice în afirmarea voinței sale de libertate și unitate națională. În cadrul acestor adunări s-au adoptat memorii și moțiuni cu mii de semnături, prin care se cerea unirea Transilvaniei cu România.

Slujitorii Bisericii (episcopi, vicari, consilieri și canonici, profesori de teologie, protopopi și preoți parohi) au luat parte activă la lupta pentru unitate statală, ajutând la formarea și funcționarea consiliilor și gărzilor naționale locale. De pildă, la Sibiu au activat profesorii de teologie *Nicolae Bălan* și *Silviu Dragomir*, la Blaj vicarul *Vasile Suciu* (viitorul mitropolit), cu profesorii *Alexandru Borza* și *Alexandru Ciura*, la Caransebeș episcopul *Miron Cristea*, protopopul *Andrei Ghidiu* și profesorul de teologie *Petru Barbu*, la Oradea vicarul *Roman Ciorogariu* (viitorul episcop de acolo) cu secretarul său *Aurelian (Andrei) Magieru*, viitor episcop, la Săliște protopopul *Ioan Lupaș* și mulți alții.

Propaganda națională era sprijinită și de periodicele bisericești ale timpului: „Telegraful român” de la Sibiu, „Biserica și școala” de la Arad, „Foaia diecezană” de la Caransebeș, „Unirea” de la Blaj, la care se adaugă și „Gazeta poporului” de la Sibiu, redactată de profesorii de teologie *Nicolae Bălan* și *Silviu Dragomir* și de catehetul *Ioan Broșu*.

La 21 noiembrie 1918, cei cinci episcopi români din Ardeal (scaunele mitropolitane de la Sibiu și Blaj fiind vacante), *Ioan Papp* de la Arad, *Miron*

Cristea de la Caransebeș, Dimitrie Radu de la Oradea, Iuliu Hossu de la Gherla și Valeriu Traian Frențiu de la Lugoj, au dat publicității o „declarație de adeziune” la Consiliul Național Român Central, pe care îl recunoșteau drept singurul conducător politic al națiunii române. Actul semnat de ierarhii ardeleni era deosebit de semnificativ și a avut un larg ecou în rândul clerului și credincioșilor.

Pe baza directivelor Consiliului Național Român Central, la 14 noiembrie 1918 au fost trimiși într-o misiune la Iași, unde erau refugiate autoritățile de stat din vechea Românie, profesorul *Nicolae Bălan* de la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu și căpitanul *Victor Precup*. Profesorul Bălan a fost primit de regele Ferdinand, generalul Constantin Coandă, președintele Consiliului de Miniștri, generalul Constantin Prezan, șeful Marelui Stat Major al Armatei, Ion I. C. Brătianu, Nicolae Iorga și alți oameni politici, miniștrii Angliei, Franței și Statelor Unite, pe care i-a informat asupra situației existente în Transilvania. Într-o scrisoare trimisă atunci de la Iași lui Vasile Goldiș, îi recomandă să întrerupă imediat orice tratative cu Guvernul maghiar din Budapesta și „în timpul cel mai scurt posibil, într-o adunare ce se va ține oriunde, dar mai bine la Alba-Iulia, și la care să participe mulțime cât mai mare și reprezentanții consiliilor locale de pretutindeni, proclamați alipirea necondiționată la România, înainte de intrarea trupelor românești în Transilvania”. După câteva zile a avut o întrevedere, la Giurgiu, cu generalul francez Berthelot, șeful Misiunii Militare Franceze în România.

La Adunarea națională de la 1 Decembrie 1918 de la Alba-Iulia, Biserica românească – ortodoxă și unită – a fost reprezentată, în primul rând, prin delegații de drept: cei cinci episcopi în funcție (doi ortodocși și trei uniți), patru vicari, zece delegați ai institutelor teologico-pedagogice și câte doi reprezentanți ai studenților de la fiecare institut teologic. A fost reprezentată apoi și prin numeroși preoți și învățători confesionali, aleși ca delegați oficiali în circumscripțiile lor electorale.

În dimineața acelei memorabile zile de 1 Decembrie 1918, s-a săvârșit Sfânta Liturghie și un *Te-Deum* în cele două biserici românești din Alba-Iulia. La cea ortodoxă a slujit episcopul Ioan Papp, răspunsurile fiind date de un grup de teologi sibieni, dirijați de profesorul Timotei Popovici. La ora 10 s-a reunit Marea Adunare Națională Constituantă, la care au luat parte cei 1 228 de deputați și delegați oficiali. În biroul Adunării au fost aleși trei președinți – *George Pop de Băsești*, cu episcopii *Ioan Papp* de la Arad și *Dimitrie Radu* de la Oradea –, trei vicepreședinți și nouă secretari (între care și *Silviu Dragomir*, pe atunci profesor de teologie la Sibiu). După cum se știe, raportul principal a fost prezentat de Vasile Goldiș, care a citit apoi și istorica *Declarație de unire cu țara mamă*. Între cei care au luat cuvântul pe „Câmpul lui Horea” s-au numărat și câțiva slujitori ai Bisericii.

În Marele Sfat Național, format din 212 membrii, în afară de episcopi au mai fost aleși și o seamă de profesori de teologie, protopopi și preoți. Acesta a ales apoi Consiliul Dirigent, ca guvern provizoriu al Transilvaniei, cu sediul la Sibiu, din care făcea parte și preotul *Vasile Lucaciu*.

La 14 decembrie 1918, o delegație a Marelui Sfat Național, formată din *Vasile Goldiș*, *Alexandru Vaida-Voievod* și episcopii *Miron Cristea* de la Caransebeș și *Iuliu*

Hossu de la Gherla, au prezentat actul unirii Transilvaniei cu România, la București. Se încheia astfel lupta de veacuri a poporului român pentru libertate și independență națională, pentru unitate statală, deschizându-se o etapă nouă în istoria românilor de pretutindeni, din nefericire de prea scurtă durată.

În acest timp, în Banat situația era mai confuză, deoarece a ajuns sub ocupație militară sârbă. La începutul anului 1919, s-a constituit „Liga Bănățeană”, sub președinția activă a dr. Avram Imbroane (teolog și diacon), între conducătorii ei numărându-se și câțiva preoți. Liga și-a propus să informeze opinia publică internațională și Conferința de pace de la Paris în problema Banatului și a drepturilor românești asupra acestui teritoriu. Sub îndrumarea Ligii, au fost convocate numeroase întruniri în diferite orașe din Banat, în care s-au adoptat moțiuni în acest sens. O delegație aleasă de Ligă a plecat la București, apoi la Paris, ca să prezinte Conferinței de pace un memoriu cu privire la drepturile noastre asupra teritoriului locuit de românii bănățeni. Din delegație făcea parte și preotul dr. *Ioan Sârbu* din Rudăria-Caraș-Severin, un apreciat istoric, profesorul universitar *Constantin Nedelcu*. Cunoștințele istorice ale preotului Ioan Sârbu au fost de un real folos și pentru informarea delegației României la Conferința de pace.

Unirea de la 1 Decembrie a avut urmări benefice nu numai pentru statul național român unitar, ci și pentru Biserică. La 18/31 decembrie 1919, în scaunul vacant de mitropolit primat al României a fost ales episcopul *Miron Cristea* de la Caransebeș, care, în 1925, a devenit primul patriarh al României. Tot în 1925 a intrat în vigoare noul statut de organizare a Bisericii Ortodoxe Române, care a pus bazele unei organizări bisericești unitare, ale cărei principii sunt în vigoare și astăzi.

Lucrări consultate (în ordine cronologică)

- Pr. Constantin Nazarie, *Activitatea preoților de armată în campania din 1916–1918*, București, 1921, 108 p.
- Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române în Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, 180 p.
- Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, 520 p.
- Teoctist Stupcanu, *Activitatea călugărilor din eparhia Moldovei în timpul războiului*, în „Viața monahală”, Iași, an. I, 1934, p. 315–327.
- Cicerone Iordăchescu, *Însemnări din anii 1916–1919. Din primul an al războiului de reîntregire, 1916–1917*, Iași, 1937.
- Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*. Vol. I. *Chipuri, fapte, suferințe și pilde pentru viitor*. Vol. II. *Temnițe și lagăre*, București, 1940, 144 + 382 p.
- Pr. Ioan Dăncilă, *Biserica strămoșească și marea noastră unire. Contribuția mitropolitului Nicolae la actul unirii*, în vol. „Omagiu Î.P.S. sale dr. Nicolae Bălan la douăzeci de ani de arhipăstorire”, Sibiu, 1940, p. 42–55.
- Prof. Romulus Căndeș, *Biserica ardeleană în anii 1916–1918*, în „Candela”, Cernăuți, an. 37, 1926, nr. 10–11, p. 232–275 (și extras; versiunea franceză sub titlul: *L'assant des Hongrois contre l'Eglise roumaine, 1916–1918*, în „Revue de Transylvanie”, VII–IX, 1941–1943, p. 210–250).
- Prof. Ioan Matei, *Rolul Bisericii în pregătirea unirii naționale*, în vol. *Factorii transilvăneni ai Unirii*, Brașov, 1943, p. 1–24.

- Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba-Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, 510 p.
- Vasile Netea, *O zi din istoria Transilvaniei, 1 Decembrie 1918*, București, 1970, 208 p.; BOR, an. 96, 1978, nr. 11–12, p. 1250–1316; MMS, an. 54, 1978, nr. 9–12, p. 655–725 (îndeosebi p. 691–721); MA, an. 23, 1978, nr. 10–12, p. 700–797; MO, an. 30, 1978, nr. 10–12, p. 748–822; MB, an. 28, 1978, nr. 10–12, p. 577–657.
- Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867–1918)*, Sibiu, 1986, 304 p. (îndeosebi p. 83–98, 177–209 și 260–282).
- Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu și Andrei Nicolescu, *Preoți în lupta pentru marea Unire, 1916–1919*, București, 2000, 488 p.

RT, an. 8(80), 1998, nr. 4, p. 172–188.

PREOȚI MILITARI ROMÂNI ÎN RĂZBOIUL PENTRU ÎNTREGIREA NEAMULUI

Prezența unor preoți alături de ostașii români în luptele pentru apărarea pământului strămoșesc nu a fost întâmplătoare, pentru că, în tot decursul istoriei, preoții s-au identificat întru totul cu aspirațiile neamului lor, de libertate și unitate națională. Mulți preoți au săvârșit slujba prohodirii eroilor căzuți la datorie în luptele purtate pentru apărarea pământului strămoșesc de marii noștri domnitori Mircea cel Bătrân, Vlad Tepeș, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Viteaz și Mihai Viteazul. Au fost și cazuri în istoria noastră când „preoți ostași” au luptat cu arma în mână alături de ceilalți ostași ai țării, cum a fost legendarul preot Stoica din Fărcaș (jud. Dolj), în oastea lui Mihai Viteazul, câțiva preoți implicați în Răscoala țărănească din 1784 sau în Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, în 1821.

Anii 1848–1849 au înregistrat în oastea românească a lui Avram Iancu prezența a numeroși preoți absolvenți de teologie și chiar tineri care-și făceau atunci studiile teologice la Blaj și la Sibiu. Unii dintre ei au avut chiar roluri de conducere – prefecți, viceprefecți, tribuni, vicetribuni și centurioni. La loc de frunte s-au situat preotul prefect Simion Balint din Roșia Montană (jud. Alba), care a raportat mai multe victorii împotriva oștilor maghiare la Iara și la Abrud, preotul prefect Nicolae Vlăduț din Bogata (jud. Mureș), prefectul Vasile Moldovan, absolvent de teologie de la Blaj, de la care au rămas și interesante memorii asupra evenimentelor din anii 1848–1849, preotul viceprefect Simion Groza din Rovina (jud. Hunedoara), preoții tribuni Simion Prodan din Măgina, Bucur din Galda, Ioan Gomboș din Vidra de Sus, Ioan Fodoreanu din Cărpiniș, Nicolae Repede din Geoagiu (sate în jud. Alba), Ioachim Băcilă din Alba-Iulia, ultimul aprovizionând armata cu alimente și furaje, și mulți alții. Însuși Avram Iancu, într-un raport despre luptele din Munții Apuseni, întocmit la Viena în 1850, avea cuvinte de apreciere la adresa acestor preoți¹.

De la acești „preoți ostași”, nevoiți să lupte cu arma în mână pentru apărarea pământului strămoșesc, s-a ajuns, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la

¹ Amănunte la Mircea Păcurariu, *Revoluția românească din Transilvania și Banat din anii 1848–1849. Contribuția Bisericii, Sibiu, 1995, îndeosebi p. 170–192.*

„preoții de polc”, în 1850, în Țara Românească, apoi la „preotul duhovnic” al ostașilor, la „confesorul militar”, în 1859, în Principatele Române.

În 1830 s-a creat, în ambele Principate, „miliția națională”, nucleul armatei noastre permanente. În timpul domniei lui Barbu Știrbei, în Țara Românească (1849–1856), mitropolitul Nifon (1850–1875) făcea primele demersuri pentru numirea unor preoți în tânăra armată națională. Documentele vremii consemnează pe preoții bucureșteni Radu, Ștefan și Gheorghe pentru unitățile militare din București, Brăila și Craiova. Mitropolia i-a înzestrat pe toți trei cu câte un antimis, câte două rânduri de veșminte, cărți liturgice și obiecte de cult. În același an, Mitropolia și Departamentul Lucrărilor Ostășești au întocmit primele instrucțiuni privitoare la *Îndatoririle preoților de oștire*, după care s-au condus până în 1870.

În anii următori, în locul acestor trei preoți au fost numiți alții, fie preoți de mir, fie călugări-ieromonahi. În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866), numărul preoților militari a sporit, ca urmare a creșterii numărului de regimente, ei fiind salarizați din bugetul armatei².

În 1870 a intrat în vigoare primul *Regulament pentru clerul de armată*, prin care se prevedea dreptul ca fiecare regiment să-și aibe preotul său. Printr-un decret din 1876 se preciza că toate trupele și unitățile teritoriale puteau să aibă câte un preot. În 1877, preoții unităților au fost înlocuiți cu preoții de garnizoană, care deserveau toate unitățile din aceeași localitate. Iată numele preoților militari din anii 1877–1878: arhimandriții Ignatie Sterian și Ghenadie Merișescu, protosinghelul Sava Dimitrescu și ieromonahul Veniamin Alexandrescu (înlocuit în 1878 cu preotul Nicoale Budișteanu) în garnizoana București; protosinghelul Agatanghel Guțu în garnizoana Craiova; ieromonahii Ioachim Voluntas și Neofit Racoviță în garnizoana Galați; ieromonahul Irinarh Grădeanu în garnizoana Brăila; preotul Ilie Grigoriu și ieromonahul Narcis Crețulescu în garnizoana Iași³.

În afară de ei, în timpul Războiului de Independență au mai fost angajați și alți preoți militari, la propria lor cerere: arhimandritul Calinic Popovici de la Mănăstirea Nifon, jud. Buzău, la Regimentul 8 Dorobanți; Ion Lăcureanu, din părțile Argeșului, la Regimentul I de Linie. Despre preotul Gavrilă Ursu, confesorul Regimentului IV Artilerie din Iași, a rămas știrea că a fost decorat cu „Virtutea Militară”.

În cursul aceluiași război, armata română a fost ajutată efectiv și de numeroși călugări și călugărițe, care s-au pus voluntar în serviciul ei, în calitate de infirmieri și brancardieri. De pildă, la apelul mitropolitului primat Calinic Miclescu au răspuns peste 60 de călugări și călugărițe de la mănăstirile Cernica și Căldărușani, respectiv Țigănești și Pasărea. Din eparhia Râmnicului s-au oferit, voluntar, 50 de călugărițe și 10 călugări. La apelul mitropolitului Iosif Naniescu al Moldovei, au lucrat ca infirmiere, în diferite spitale din Moldova, vreo 40 de maici de la mănăstirile Agapia, Văratec și Agafton. Din eparhia Hușilor s-au înscris ca infirmiere, la spitalul din Bârlad, câteva călugărițe din Mănăstirea Adam⁴.

² Amănunte la Gheorghe Vasilescu, *Asistența religioasă în oastea Țării Românești în 1850–1870*, în vol. *Armata și Biserica*, București, 1996, p. 129–137.

³ *Anuarul Armatei Române pe anul 1877*, București, 1877, p. 109, și *Anuarul pe 1878*, p. 119.

⁴ Amănunte la Mircea Păcurariu, *Atitudinea Bisericii Ortodoxe Române față de Războiul de Independență*, în BOR, an. LXXV, 1967, nr. 5–6, p. 606–617 (și în acest volum).

Preoții militari și-au continuat activitatea în cadrul armatei române și în perioada următoare, într-un număr redus, până la izbucnirea primului război mondial. În cursul acestei mari conflagrații, în care România s-a implicat din august 1916, au fost mobilizați peste 250 de preoți ortodocși care au însoțit trupele noastre pe câmpurile de luptă, unii din ei jertfindu-și viața pentru libertatea și unitatea patriei. Din nefericire, câțiva preoți români din Transilvania, Banat și Bucovina au fost încorporați în armata austro-ungară și trimiși pe fronturile din Italia și Galiția. Câțiva preoți români din Basarabia au fost încorporați, ca preoți militari, pentru soldații români care luptau în armata rusă, cum a fost cazul tânărului preot-poet Alexie Mateevici (1886–1917), care și-a pierdut viața răpus de tifosul exantematic.

În ședința Sfântului Sinod din 16 mai 1915, la propunerea mitropolitului Pimen Georgescu al Moldovei, s-au luat o serie de hotărâri cu privire la preoții militari și cei care urmau să fie mobilizați în caz de război. Pentru aceștia s-a instituit un protopop, în persoana profesorului *Constantin Nazarie* (1865–1926), de la Facultatea de Teologie din București. În noua sa calitate, a publicat, în același an, o broșură (52 de pagini), cuprinzând 10 cuvântări-model care puteau fi folosite de preoții militari și un număr de rugăciuni pentru vreme de război (preluate după o slujbă a *Te-Deum*-ului, tipărită la Mănăstirea Neamț, în 1862). Tot atunci a întocmit și *Instrucțiunile privitoare la atribuțiile preoților militari*. În vara anului 1916 a ținut mai multe conferințe cu preoții parohi, dându-le îndrumările necesare asupra rolului pe care-l vor avea în cazul unui război. La 15 august 1916, profesorul Constantin Nazarie a fost numit șef al Serviciului Religios de pe lângă Marele Cartier General al Armatei Române, cu gradul de colonel. Pe aceeași dată, a fost numit, ca ajutor al său, cu gradul de maior, preotul *Vasile Pocitan* (1870–1955), profesor de religie în București, mai târziu arhieru-vicar, cu numele Veniamin. Amândoi au deținut aceste posturi până după încheierea războiului, inclusiv în campania din Ungaria din 1919.

În primul război mondial au fost mobilizați aproximativ 300 de preoți de pe întreg cuprinsul vechii României (cu gradul de locotenent), pentru perioade mai scurte sau mai îndelungate. Mulți dintre ei au însoțit trupele pe câmpurile de luptă, acordând asistență religioasă ostașilor, fiii lor sufletești.

Din numeroasele rapoarte pe care le-au înaintat șefului Serviciului Religios, părintele Constantin Nazarie, rezultă că preoții militari au îndeplinit cu cinste o serie de slujbe, dar și alte îndatoriri, specifice misiunii lor pastoral-militare: Sfânta Liturghie (atunci când era posibil, de regulă în bisericile unor parohii în care era staționată o unitate militară), sfințirea apei, cu stropirea ostașilor cu aghiasmă, *Te-deum*-uri, prohodirea celor căzuți la datorie, slujbe pentru cei bolnavi sau răniți, spovedania și împărtășirea ostașilor, predici la slujbele amintite sau la înmormântări, botezul unor soldați evrei, încurajarea permanentă a ostașilor, ajutor dat în infirmerii pentru îngrijirea celor răniți, cursuri de scris-citit, aritmetică, istorie și geografie pentru soldații neștiutori de carte (când era posibil), organizarea unor șezători culturale (cu recitări și coruri ostășești), grija față de copiii orfani din satele în care era staționată unitatea lor și multe altele.

Câțiva dintre acești preoți și-au jertfit viața pentru apărarea pământului patriei lor, pentru întregirea hotarelor ei firești. Preotul *Nicolae Armășescu* din Tomșani-Vâlcea, de la Regimentul 2 Vânători, a fost rănit mortal pe câmpul de luptă chiar la începutul campaniei; a murit la Spitalul Colțea din București, fiind înmormântat cu onoruri militare în Cimitirul Ghencea. Preotul *Nicolae Furnică* din Urziceni-Ialomița, de la Regimentul 75 Infanterie, a luptat vitejește la Turtucaia, fiind străpuns cu baionetele de ostașii armatei inamice. Bătrânul preot *Ștefan Ionescu-Cazacu* din Poiana-Olt, înrolat în Regimentul 3 Olt, a murit la 1 ianuarie 1918 în urma rănilor primite în cursul luptelor de la Mărășești. Moartea lui a fost anunțată printr-un ordin de zi, semnat de generalul I. Vlădescu, comandantul Diviziei a doua, care se încheia cu aceste cuvinte emoționante: „Aduceți-vă aminte de el cu toată evlavia, iar când vă închinați, rugați-vă lui Dumnezeu pentru el”. Osemintele sale au fost depuse în mauzoleul de la Mărășești.

Între cei morți mai figurează preoții *Ion Rătescu* din Brigada 2 Roșiori, *D. Bârlogeanu* din Regimentul 51/52 Infanterie și *I. Cerbulescu* din ambulanța Diviziei I Infanterie. Alți șase preoți, din diferite unități, au fost răniți. Preotul *Constantin Buzescu* din Vitănești-Olt, de la Regimentul 4 Argeș, a lăsat un interesant „jurnal de front”, în care descria luptele de la Mărășești-Mărăști; a murit în primăvara anului 1919, din cauza „vărsatului negru”, contactat pe front⁵.

Câțiva preoți militari au fost luați prizonieri și deportați, ca *Ion Florescu-Dâmbovița*, de la Biserica Stejarul, profesor de religie și duhovnic la Internatul Facultății de Teologie din București, preotul *Constantin Sădeanu*, deportați în Bulgaria, *Vasile Ionescu* din Groșerea-Gorj, *Gheorghe Jugăreanu* din Mizil, *Emanuil Mărculescu* din Corabia, deportați în Germania, și alții. Rapoartele pe care le-au prezentat, după eliberare, privitoare la suferințele lor, sunt de-a dreptul cutremurătoare.

Toți preoții militari și-au făcut din plin datoria față de patrie și de ostașii lor, fiind unanim apreciați de comandanții armatei. În primul rând, îl consemnăm pe protosinghelul *Iustin Șerbănescu* de la Mănăstirea Cernica, fost „copil de trupă” în Regimentul 21 Ilfov, în care și-a satisfăcut stagiul militar ca soldat, caporal și sergent. S-a călugărit apoi în Mănăstirea Cernica, fiind hirotomit ieromonah, apoi hirotosit protosinghel. De prin 1912 făcea onorific slujba de confesor în cadrul aceluiasi regiment, ca apoi să activeze pe front, între anii 1916 și 1919. Iată, de pildă, cum era prezentat în „Monitorul oficial” nr. 96 din 1918:

A luat parte la toate luptele, mergând cu sfânta cruce în mână în fruntea luptătorilor regimentului. În ziua de 2 octombrie 1916, văzând că Regimentul Feldioara a pierdut în lupte aproape toți ofițerii și comandantul acestui corp și luptând ca un erou o zi și o noapte, a respins pe inamic până la muntele Susai, oprindu-l de a ocupa Azuga. În luptele de la muntele Dihamului, a condus un batalion de sodați, iar la 17 noiembrie 1916, fiind pentru a doua oară rănit pe muntele Sorica, în timpul unui atac al Azugăi, a refuzat evacuarea pentru a nu se despărți de vitejii regimentului.

⁵ Pr. Nicolae C. Buzescu, *Spicuirii din jurnalul de front al preotului-căpitan Constantin Buzescu din Corbu-Olt*, în MO, an. XXX, 1978, nr. 10-12, p. 801-802.

Peste o săptămână a căzut prizonier, împreună cu ostașii care nu se mai puteau apăra. În vara anului 1917 a evadat, rătăcind prin munți câteva luni, până ce a reușit să treacă în liniile românești. În 1919 a însoțit trupele în Ungaria, cum vom relata mai jos.

Un general scria despre preotul *Ioan Gheorghiu* din Sulina – din Regimentul 73 Infanterie – că „se ducea la datorie sub ploaia de gloanțe, [...], în luptele de la Clește, Clăbucet, Dihamul și Periș; a fost un adevărat apostol”. În timpul luptelor din zona Mărășești-Răzoare a urmat trupa în tranșee, fiind mereu alături de soldați, iar în perioada de refacere a armatei, în Moldova, a ajutat la îngrijirea bolnavilor și a răniților.

Despre un alt preot militar, *Cicerone Iordăchescu*, mai târziu profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău, un ofițer superior scria că „a luat parte la toate luptele, fiind întotdeauna în prima linie, îngrijind răniții și îmbărbătând oamenii prin exemplul său”⁶.

Cuvinte elogioase s-au scris și despre preotul *Toma Chiricuță*, un apreciat teolog, cu studii în Germania (Regimentul 12 Infanterie): „A luat parte la toate luptele, îmbărbătând pe soldați, de cele mai multe ori sub ploaia de gloanțe și șrapnele”.

Despre arhimandritul *Damaschin Popescu* din Regimentul 31 Calafat, un ofițer superior scria: „Dezinteresat de viață, a fost pe câmpul de luptă, slujind morții chiar în cursul activității. Este un preot distins, curajos și un prea bun patriot”.

Preotul *N. Marinescu* din București (Regimentul 74/80 Infanterie), „în timpul diferitelor lupte, personal cu arma în mână, a luptat alături de trupă, dând dovezi de curaj. A stat în tranșee nopți întregi, încurajând trupa în nopțile cele mai aspre”.

Despre preotul *N. Oniceanu* din Heci-jud. Iași (Regimentul 32 Mircea) se nota într-un raport oficial că „în marile lupte de la Mărășești, cu crucea în mână a adunat și îmbărbătat răzletele cete ale diferitelor unități, împingându-i din nou în focul luptei, foc din mijlocul căruia n-a lipsit un moment”.

Preotul *Gheorghe Tudorache* din Târgu-Ocna (Regimentul 55/69 Infanterie) „s-a dus în linia întâi de luptă, pentru a îmbărbăta ofițerii și trupa... S-a stabilit așa legătură sufletească între acest preot și soldați, încât ei îl numeau tătucul nostru, pentru că este tot timpul între ei, în infirmerie, îi îngrijește, îi împărtășește, îi încurajează”.

Despre preotul *Iordache Tudorache* din Gologanu – jud. Vrancea (Regimentul 10 Vânători) un colonel scria că „n-a părăsit regimentul un singur moment; deși în vârstă, a fost totdeauna neobosit, îngrijind bolnavii [...] A luat parte și la luptele de la Mărășești, stând veșnic printre soldați”.

Preotul *Ilie Turcu* din Rast – jud. Dolj (Regimentul 41/71 Infanterie), „în luptele de pe Valea Jiului și Oltului, a dat dovezi de curaj, îmbărbătând pe soldați în ploaia de obuze și gloanțe”, fiind el însuși rănit și declarat „invalid de război”.

O activitate tot atât de patriotică și cu adevărat preoțească au desfășurat și preoții militari din spitale (mobile, de evacuare, de contagioși) sau din trenurile sanitare, apreciați în termenii cei mai elogioși de către superiorii lor. Astfel, despre preotul *Petre Petroșanu* din Mihăilești-jud. Vâlcea (Regimentul 2 Grăniceri)

⁶ După război a publicat o lucrare cu titlul *Însemnări din anii 1916–1919. Din primul an al Războiului de reîntregire, 1916–1917, Iași, 1937.*

aflăm, dintr-un raport oficial, că „a fost la dispoziția medicilor în tot timpul cât trupa a fost bătută de tifos exantematic, ajutându-i. În cele trei infirmerii, sute de bolnavi au găsit în Sfinția sa, pe lângă un alinător de suferințe fizice, și un cuvânt de îmbărbătare. Când ambii medici au căzut pradă boalei, preotul a rămas singur, ca prin cunoștințele ce căpătase alături de medici, să îngrijească pe bolnavi”.

Preotul *Alexandru Popescu* din Hăbeni-jud. Dâmbovița (Spitalul de Contagioși 2) „a înființat în Adjudul Nou o cantină pentru 150 de copii orfani, învățându-i rugăciuni, cântece patriotice și reguli de bună purtare... În Ploiești, Sinaia, Câmpulung, a ajutat în mod foarte activ la facerea pansamentelor. La Ploiești a fost ajutor de medic în Spitalul de Contagioși Movila, iar la Dorohoi a funcționat ca ajutor de medic patru luni, în spitalele de holerici și tifos exantematic, fiind exemplu de muncă și dispreț (față) de moarte” (din raportul unui medic militar).

Venerabilul preot *Meletie Răuș* din Râmnicu Vâlcea, deși avea aproape 60 de ani, a lucrat în Spitalul de Contagioși nr. 1, apoi în spitalele din Bârlad.

Despre preotul *N. Vasilescu* din Ploiești (trenul sanitar nr. 1) un medic militar relatează că „a învățat să panseze răniții, ca și cel mai bun om de meserie...vagoane întregi de răniți au fost pansați de el”.

Încheiem șirul acestor exemple de preoți devotați misiunii lor cu aprecierile la adresa celor care mai târziu vor ajunge ierarhi în Moldova. Astfel, preotul *Gheorghe Leu*, de la Seminarul „Central” din București – viitorul episcop Grigorie de la Huși –, care îngrijea răniții de la spitalul mobil și de la trenul sanitar nr. 6, era apreciat de generalul Anastasiu ca „unul din rarele exemple de preoți ce am întâlnit; un preot model, un apostol”, iar un medic militar scria despre același preot: „Am admirat curajul și lipsa friciei de moarte...întotdeauna în contact intim cu bolnavii. A împărțit gratuit sute de broșuri, icoane și cruciulițe. La Spitalul mobil nr. 1, murind un preot, tată a nouă copii, s-a zbuciumat de l-a înmormântat ca în vremuri normale, iar de soarta copiilor se interesează ca un adevărat părinte”.

Cuvinte elogioase s-au scris și despre preotul *Teodor Sîmedrea* din satul Prunaru (azi jud. Teleorman), încorporat în Regimentul 36 Infanterie, care mai târziu a ajuns arhiereu-vicar la Patriarhie, episcop la Bălți, apoi mitropolit al Bucovinei (1941–1945, †1971), cu sediul la Cernăuți. De pildă, un maior raporta despre el că în timpul epidemiilor „a îngrijit, alături de medici, numeroși bolnavi și a servit mult la ridicarea moralului trupei. Nu mai puțin activ a fost de când regimentul e pe front”. Iar un colonel scria: „A contribuit mult la ridicarea moralului trupei și ofițerilor. *Din toată activitatea acestui preot, mi-am format convingerea că preoții sunt un element foarte bun, care pot contribui într-o măsură largă la educarea morală a ostașilor chiar în timp de pace*”(subl. n.)⁷.

⁷ Aprecierile de mai sus, reproduse după pr. Constantin Nazarie, *Activitatea preoților de armată în campania din 1916–1918*, București, 1921, passim, și pr. Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, vol. I. *Chipuri, fapte, suferințe și pilde pentru viitor*, București, 1940, p. 91–116 (la p. 117–142 tabelul tuturor preoților mobilizați). Părți însemnate din raportul părintelui Nazarie privind activitatea preoților în armată (inclusiv lista preoților mobilizați, morți, dispăruți sau răniți) a fost republicată de Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu și Andrei Nicolescu, *Preoți în luptă pentru marea Unire, 1916–1919*, București, 2000, p. 428–463.

Pentru faptele lor de arme, pentru modul exemplar cu care au îngrijit răniții, mulți dintre ei au fost avansați la gradul de căpitan sau decorați cu ordinele: „Avântul Țării”, „Serviciul Credincios”, „Răsplata Muncii pentru Biserică”, „Meritul Sanitar” și „Coroana României”.

Pe lângă acești preoți care au activat în mijlocul ostașilor pe câmpurile de luptă ori i-au îngrijit în spitale, nu pot fi trecuți cu vederea nici călugării și călugărițele – mai ales din mănăstirile Moldovei –, care au lucrat cu multă abnegație, cu dăruire de sine, pentru îngrijirea soldaților răniți sau bolnavi. Un merit deosebit a revenit mitropolitului dr. Pimen Georgescu al Moldovei, care a strălucit pentru înscrierea lor ca voluntari în serviciile sanitare ale armatei române și pentru pregătirea lor în vederea acestei misiuni. Mai trebuie notat că a pus la dispoziția armatei clădirile din incinta unor mănăstiri pentru adăpostirea și îngrijirea răniților și bolnavilor. La îndemnul mitropolitului s-au înscris peste 200 de călugări și călugărițe, organizându-se astfel Misiunea Călugărilor Infirmeri, pusă sub conducerea arhimandritului *Teoctist Stupcanu*. Toți și-au făcut din plin datoria, activând în diferite spitale; cei care erau hirotoniți preoți funcționau și în calitate de confesori (duhovnici) în spitalele respective. Unii dintre ei s-au îmbolnăvit – mai ales de tifos exantematic – și au murit la datorie⁸.

Multe călugărițe – îndrumate de maica *Eupraxia Macri* – au făcut cursurile speciale pentru infirmiere la spitalul din Târgu-Neamț, de unde au fost repartizate la spitalele din Moldova, în care au îngrijit mii de răniți. Altele – îndrumate de maica *Ana Ghenovici* – au urmat cursuri speciale la institutul surorilor de caritate din București, fiind repartizate apoi la diferite spitale. Câteva călugărițe au făcut cursuri de infirmiere chiar în mănăstirile lor, lucrând apoi în serviciile sanitare ale armatei române. Unele dintre ele și-au pierdut viața din cauza tifosului exantematic. Sunt semnificative cuvintele scrise mai târziu de una dintre aceste călugărițe-infirmiere, maica *Maria-Mina Hociotă* de la Văratec, originară din Săliștea Sibiului:

Noi, călugărițele și călugării, ne-am pus în nesiguranța vieții [...] pentru țară și am slujit cu credință și am mers în război cu toată conștiința, în ajutorul răniților, pentru care am muncit cu un sentiment sfânt, să le ajutăm în suferință [...] Ne-am împlinit datoria nu ca niște oameni, ci ca niște ostași ai Domnului și ai țării noastre, făcând «ascultarea» până la capăt, la terminarea războiului. Așa să ne ajute Dumnezeu, după conștiința cu care am slujit țara, cu dragoste de cetățeană română și de ardeleană⁹.

Nu putem trece cu vederea faptul că un preot de excepție al vremii, *Grigorie Popescu-Breasta* din Craiova (1875–1955), a fost însărcinat, în 1917, cu transportarea capului domnitorului Mihai Viteazul de la Mănăstirea Dealu, tocmai la Kerson, în

⁸ Pr. N. Popescu, *op. cit.*, vol. I, p. 71–90 și arhim. Teoctist Stupcanu, *Activitatea călugărilor din eparhia Moldovei în timpul războiului*, în „Viața monahală”, Iași, an. I, 1934, p. 315–327. A se vedea și Gabriel Pârvu, *Pregătiri sufletești pentru zile mari*, București, 1916, 213 p., cu activitatea desfășurată de preoți militari, călugări și călugărițe din Moldova, sub îndrumarea mitropolitului Pimen.

⁹ Dr. Antonie Plămădeală, *Marina Hociotă – maica Mina din Săliștea Sibiului*, „o nouă Ecaterina Teodoroiu”, în vol. *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1981, p. 464.

Rusia, pentru a fi salvat de o posibilă profanare din partea trupelor de ocupație. Capul a fost readus în țară după încheierea războiului¹⁰.

În afară de acești preoți de mir și călugări, aflați în serviciul activ al armatei române, cei din teritoriile ocupate vremelnic au îndurat alte suferințe. Aproximativ 20 de preoți și-au pierdut viața, fie împușcați de soldați din armata austro-ungară, fie în urma schingiuirilor îndurate, fie în lagărele din Germania în care au fost deportați. Sute de preoți au fost bătuți, anchetați, jefuiți de bunurile lor materiale ori alungați din parohii.

Aproximativ 20 de preoți din județele Tulcea, Constanța și Ialomița au fost împușcați – ori au murit în urma suferințelor îndurate – de către soldați din armata bulgară de ocupație. Câțiva preoți și călugări de aici au fost deportați în sudul Bulgariei, alții jefuiți sau alungați din parohii.

O soartă asemănătoare au avut și preoții din Transilvania, aflată pe atunci între granițele Imperiului Habsburgic. Peste o sută de preoți din părțile Sibiului, Făgărașului și Brașovului au fost nevoiți să-și părăsească locurile natale, o dată cu trupele române, în a doua jumătate a lunii septembrie 1916. Alți aproximativ 150 de preoți au fost aruncați în închisorile maghiare – mulți fără judecată – din Cluj, Târgu-Mureș, Odorhei, Oradea, Timișoara, Caransebeș și Seghedin. Câțiva au fost condamnați la moarte, dar sentința n-a fost executată. Alți peste 220 de preoți, vreo 15 preotese și câțiva studenți teologi au fost deportați – chiar din august 1916 – în județul Șopron, din vestul Ungariei, unde li s-a impus domiciliu forțat, unora chiar până în vara anului 1918. Șapte preoți și doi absolvenți de teologie – mai ales din părțile de vest ale Transilvaniei – au fost uciși de unități bolșevizate ale armatei maghiare, în primele luni ale anului 1919¹¹.

Câțiva preoți ardeleni, refugiați în vechea Românie, s-au înrolat în armata română: *Iosif Comănescu-tatăl* și *Iosif Comănescu-fiul* din Codlea, *Ion Nan* din Râșnov, *Zenovie Popovici* din Satulung, *Ioan Rafiroiu* din Poiana Sărată (localități din jud. Brașov). Alți doi, *Ion Agârbiceanu*, cunoscutul scriitor, pe atunci preot în Orlat-Sibiu, și *Andrei Gălea* din Turnu Roșu-Sibiu, mai târziu consilier arhiepiscopesc la Sibiu, s-au înrolat în regimentele de voluntari ardeleni „Turda” și „Alba-Iulia”, organizate în 1918 în vechea Românie¹².

Unii preoți ardeleni, după ce au zăcut un timp în închisorile maghiare, au fost eliberați, dar înrolați imediat în armata austro-ungară și trimiși pe diferite fronturi – în Italia și Galiția –, ca preoți militari, urmând să acorde asistență religioasă soldaților români care luptau pentru o cauză cu totul străină de aspirațiile neamului lor (până atunci pentru soldații din Viena funcționa doar un preot român în armata habsburgică).

¹⁰ Pr. M. Neamțu, *Clerici craioveni în slujba idealului unității naționale înfăptuită în 1918*, în MO, an. XXX, 1979, nr. 4-6, p. 313-319.

¹¹ Amănunte la Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986, îndeosebi p. 179-209 și 260-282.

¹² Pr. N. Popescu, *op. cit.*, vol. I, p. 117-142, *passim*.

Între aceștia s-au numărat *Sebastian Rusan* din Vulcan–Hunedoara (spre sfârșitul vieții a ajuns episcop, arhiepiscop și apoi mitropolit al Moldovei), *Pompei Morușca* din Șeica Mare–Sibiu, mai târziu episcop al Americii, sub numele de Policarp, *Andrei Moldovan* din Hendorf (azi Brădeni)–Sibiu, mai târziu preot și episcop în America, *Ioan Dăncilă* din Râpa Râmețului–Alba, după 1919 preot în armata română, *Constantin Moldovan* din Cristian–Sibiu, *Silviu Andrica* din Sârbi–Hunedoara, *Coriolan Buracu* din Mehadia–Banat, mai târziu preot militar în armata română¹³.

A mai fost înrolat și profesorul dr. *Aurel Crăciunescu*, de la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, mai târziu consilier patriarhal. Același lucru s-a întâmplat cu preotul dr. *Ioan Felea* din Pecica – Arad, fost un timp profesor la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, trimis pe frontul rusesc, apoi pe cel italian. După 1 Decembrie 1918, Consiliul Dirigent l-a trimis în fruntea unei delegații în Italia, pentru a face înscrieri de voluntari între prizonierii români din fosta armată austro-ungară. Mai târziu, a fost numit de Guvernul român reprezentant al Crucii Roșii Române, însărcinat cu aducerea osemintelor ostașilor români din Transilvania, Banat și Bucovina, care, datorită împrejurărilor vitrege ale istoriei, luptaseră în armata austro-ungară împotriva trupelor italiene.

Un rol însemnat în evenimentele din toamna anului 1918 a revenit preotului *Gheorghe Oprean*, mai târziu protopop în Târnăveni, care a fost ales secretar al așa-numitului Senat central al ofițerilor și soldaților români, cu sediul la Viena.

Preotul *Laurențiu Curea* din Deva a organizat, tot atunci, o unitate de voluntari români la Praga.

Un alt preot, dr. *Virgil Ciobanu*, originar din Roșia Montană–Munții Apuseni, era, din 1906, preot militar în Viena, pentru ostașii români. În 1914 a fost trimis pe front, iar în 1918, fiind în Praga, a contribuit și el la organizarea unităților de voluntari români (după război a fost șef de lucrări la Facultatea de Medicină din Cluj, căci studiasse medicina pe când era la Viena)¹⁴.

Așadar, în cursul primului război mondial, numeroși preoți și-au făcut datoria către țară, slujind în armată în calitate de „confesori militari”. Au contribuit și ei – unii prin jertfa propriei vieți – la realizarea unității noastre naționale.

Este cazul să mai notăm aici că, în cursul anului 1918, mai mulți preoți militari – din vechea Românie, dar și din Ardeal –, au activat în diferite unități militare din Basarabia. Prin slujbe, dar mai ales prin predicile lor, și-au adus o modestă contribuție la românizarea acestui străvechi pământ românesc. Deși erau subordonați tot Serviciului Religios de pe lângă Marele Cartier General al Armatei Române, ei au activat acolo, în Basarabia, sub îndrumarea directă a preotului *Constantin Partenie*, confesorul Garnizoanei Chișinău, care slujise până atunci în armata țarsită. Între preoții militari din Basarabia îi consemnăm pe *Gheorghe*

¹³ *Ibidem*, I, passim.

¹⁴ Activitatea acestor preoți a fost prezentată după diferite acte din Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, după lucrările noastre: *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, ed. II, București, 1994, p. 380–382 și *Dicționarul teologilor români*, București, 1995 (pentru A. Crăciunescu, I. Felea, S. Rusan și P. Morușca).

Crețu, Ioan Gheorghiu, Teodor Simedrea (viitorul episcop Tit de la Bălți, apoi mitropolit al Bucovinei), *Grigorie Prejbeanu, Petru Pieptu* și alții¹⁵.

În sfârșit, nu putem trece sub tăcere faptul că un număr de preoți au activat în armata română chiar și în timpul cunoscutei „campanii de la Tisa” (martie–august 1919), când oștile române au intrat în Ungaria, până la Budapesta, pentru a distruge armatele bolșevice ale lui Bela Kun. Între preoții care au însoțit trupele noastre, câțiva activaseră în fosta armată austro-ungară (ca *Ioan Dăncilă*) sau în armata vechii României, ca arhimandritul *Iustin Șerbănescu* de la Cernica și ca bucovineanul *Ioan Partenie* (luat în captivitate de unguri timp de 56 de zile) sau erau ardeleni refugiați în România (ca *Iosif Comănescu jr.*) etc.¹⁶.

În august 1921 s-a înființat Episcopia Armatei (Inspectoratul Clerului Militar), cu sediul în București, apoi în Alba-Iulia, în incinta noii biserici „a încoronării”. Deși părintele Constantin Nazarie slujise atâția ani în armata română, acum au fost preferați alții pentru postul de „inspector al clerului militar”, cu rang de episcop (era preot văduv, deci putea fi numit). A fost condusă de episcopii *Iustinian Teculescu* (1923–1924), ales apoi la Ismail, dr. *Ioan Stroia* (1925–1937), amândoi ardeleni, și de dr. *Partenie Ciopron*, originar din părțile Dorohoiului (1937–1948), mai târziu episcop de Roman¹⁷. O serie de preoți de vocație au activat în perioada interbelică în cadrele armatei, ca dr. *Constantin Nițescu*, profesor la Liceul Militar de la Mănăstirea Dealu, *Dimitrie Lungulescu* la Craiova, *Ioan Dăncilă* la Sibiu, *Coriolan Buracu* la Făgăraș și mulți alții. Oricum, preoții români de pretutindeni și-au făcut datoria față de neam și țară în anii viforoși ai războiului pentru întregirea țării.

BOR, an. 96, 1978, nr. 11–12, p. 1250–1263.

¹⁵ Gheorghe Nicolescu și colab., *op. cit.*, p. 154 urm.

¹⁶ *Ibidem*, pentru anul 1919.

¹⁷ Comandor dr. Aurel Pentelescu, *Înființarea Episcopiei Armatei. Episcopii militari*, în vol. *Armata și Biserica*, București, 1996, p. 172–185.

PREOȚI MILITARI ROMÂNI ÎN AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

În 1996 am publicat, în volumul *Armata și Biserica*, un studiu intitulat *Preoți militari în armata română până la 1918*, cu prezentarea unor nume de preoți care au însoțit trupele române în Războiul de Independență și mai ales în războiul pentru întregirea neamului, din 1916–1918. În anul 2000, informațiile cunoscute despre participarea preoților la primul război mondial (pr. Constantin Nazarie, *Activitatea preoților de armată în campania din 1916–1918*, București, 1921) și mai ales pr. Grigorie N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, 2 vol., București, 1940) au fost completate de volumul de documente al cercetătorilor Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu și Andrei Nicolescu, intitulat *Preoți în lupta pentru marea Unire, 1916–1919*, apărut la București.

Trecând peste aceste momente istorice, vom expune succint, în cele ce urmează, anumite aspecte din activitatea preoților militari în timpul celui de-al doilea război mondial. În decursul mării conflagrații mondiale, preoții români – mai ales cei ortodocși – au avut un rol important în educarea religios-morală și patriotică atât pe front, cât și în garnizoanele aflate în țară (în care rămâneau preoții militari activi mai în vârstă), în ridicarea moralului soldaților de pe front, în săvârșirea de slujbe, mai cu seamă prohodirea celor căzuți la datorie. În prima fază a războiului, cel de pe frontul de est, preoții militari, alături de cei plecați voluntar în Transnistria, au avut un rol însemnat în acțiunea de „reîncreștinare” a unor ucraineni din satele și orașele prin care treceau trupele române, așa cum vom relata mai jos.

Până acum, activitatea preoților militari în prima fază a războiului, cea din est, era cunoscută doar din paginile revistei „Arma cuvântului”, care a apărut la Alba-Iulia din 1940 până la începutul anului 1944 (19 numere). Desigur, peste activitatea lor pastorală și socială s-a așternut o nemeritată uitare, din motive ușor de înțeles. Abia în anul 2000 s-au publicat 258 de documente din arhiva fostului inspectorat al clerului militar din Alba-Iulia, într-un volum intitulat *Preoți în tranșee. 1941–1945* (400 p.), redactat de aceiași distinși cercetători – col. Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu și Andrei Nicolescu – de la Centrul de Cercetare și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice „Radu Rosetti” din Pitești.

Articolele publicate în revista „Arma cuvântului”, ca și actele inedite din volumul menționat pun în lumină, în primul rând, personalitatea episcopului general de brigadă dr. *Partenie Ciopron* (1896–1980), părintele sufletesc al oștirii române timp de 11 ani (1937–1948). Între anii 1941 și 1944 a avut și calitatea de „loctiitor de episcop” la Bălți, încât a fost mereu în apropierea frontului, pe care l-a cercetat în câteva rânduri. El a fost ajutat în munca lui de preotul colonel *Ioan Dăncilă* (1889–1983), care a activat ca preot militar și în primul război mondial (dar în armata habsburgică), apoi s-a încadrat ca preot activ în Garnizoana Sibiu; în anii celui de-al doilea război mondial avea gradul de colonel și calitatea de „subinspector” sau „șef al cancelariei”, deci un vicar al Episcopiei Armatei, cu sediul la Alba-Iulia. Considerăm că acest vrednic preot militar a avut inițiativa publicării revistei „Arma cuvântului”, el însuși fiind autorul a zeci de articole, dări de seamă etc.

Episcopul Partenie – de cele mai multe ori însoțit de protopopul colonel Dăncilă – a făcut mai multe inspecții pe front (se apreciază că a stat efectiv pe frontul de est cinci luni, cf. vol. *Armata și Biserica*, București, 1996, p. 234). Prima vizită pe front a făcut-o la 30 iunie 1941, deci îndată după începerea ostilităților, însoțit de preotul colonel Ioan Dăncilă. Au urmat apoi alte „vizite pastorale” și inspecții în Transnistria, până în Crimeea, cu inspectarea trupelor pe câmpul de luptă, a spitalelor cu răniți, dar și vizite în garnizoanele din țară și chiar în lagăre de prizonieri sovietici (de pildă, la Tiraspol, la Budești–jud. Ilfov). În 1943 episcopul era din nou în Transnistria și în Crimeea, tot cu preotul colonel Ioan Dăncilă; slujba Învierii, cu Liturghie, au făcut-o într-o biserică din Simferopol, iar în ziua a doua de Paști au oficiat Liturghia în Mănăstirea Topli, refăcută de unitățile militare românești. În mai 1944 erau amândoi din nou pe front, în zona Chișinău–Iași. Cu ocazia acelor inspecții se săvârșeau slujbe (liturghii, Te-Deum-uri etc.), iar episcopul rostea cuvântări de îmbărbătare în fața trupeii, purta discuții cu ofițerii superiori.

Revista „Arma cuvântului”, editată la Alba-Iulia, redactată de același însuflețit patriot Ioan Dăncilă, a fost de un real folos preoților militari, prin mulțimea și varietatea materialelor publicate: pastoralele episcopului de Crăciun și de Paști, circulare, articole cu caracter pastoral, moralizator și patriotic, reportaje de pe front trimise de preoți, poezii, recenzii. Printre cei mai asidui colaboratori ai redactorului Ioan Dăncilă s-au numărat preoții militari: locotenent-colonel Matei Popescu, maior Victor Păcuraru, maior Ilie Deleanu, căpitani Gheorghe Secaș (în rezervă) din Sibiu, cunoscut prin activitatea sa publicistică, Grigorie Enăchescu, Nicolae Petrache, Boris Totoescu, Ioan Croitoru, Sofronie Bulz, Sextil Dascălu (mai ales poezii), Ioan Boțocan. Mai târziu cei mai mulți dintre ei au fost avansați la gradul de maior (vezi și Ilie Manole, *Publicații religioase pentru instituția clerului militar*, în vol. *Armata și Biserica*, p. 191–203).

În același timp, episcopul Partenie s-a interesat de editarea unor cărți de rugăciuni pentru ostași (de pildă, la 13 august 1941, cerea Ministerului Apărării Naționale tipărirea a 500 000 de astfel de cărți) și a calendarului de perete al oștirii. N-a fost neglijată nici procurarea și trimiterea pe front a sute de mii de cruciulițe și iconițe.

La 22 iunie 1941, sub îndrumarea episcopului general de brigadă Partenie Ciopron, efectivul clerului militar se prezenta astfel: un protopop colonel, Ioan Dăncilă, care era „subinspectorul clerului militar”, 18 preoți de corp de armată, cu gradul de locotenent-colonel sau maior, și 88 de preoți de garnizoană, cu gradul de maior sau căpitan, deci un efectiv de 108 clerici. La aceștia se adaugă alți aproximativ 200 de preoți de parohie, mobilizați pentru perioade mai scurte de timp, asimilați tot cu gradul de căpitan (vezi studiul introductiv, p. IX). Cei mai în vârstă activau în diferite garnizoane din țară (Coriolan Buracu la Făgăraș, Veron Mușătescu la Târgoviște etc.); cei mai tineri, însă, au însoțit trupele pe câmpurile de luptă, ajungând până în Crimeea, în nordul Caucazului și chiar la Stalingrad (azi Volgograd).

Trebuie reținut faptul că episcopul general Partenie Ciopron avea în subordine și câțiva preoți aparținători altor confesiuni: căpitanul Vasile Bondrea, greco-catolic, după 1948 revenit la ortodoxie și devenit profesor la Seminarul Teologic din Cluj; mai târziu – pe frontul de vest –, preotul greco-catolic Ștefan Berinde; doi pastori evanghelici luterani, trimiși de episcopul Wilhelm Stäedel din Sibiu (Ekkehart Lebouton și Erhard Brandesh, pentru perioade scurte) și chiar un imam musulman: o adevărată înfrățire ecumenică. Nu trebuie uitat apoi că preoții noștri au făcut slujbe de înmormântare și pentru unii soldați din armata germană, atunci când nu erau de față preoți romano-catolici sau evanghelici-luterani.

Pastorația preoților militari trimiși pe front cuprindea un spectru foarte variat de probleme: săvârșirea unor slujbe, îndeosebi Te Deum-uri, sfințirea apei, cu sfințirea trupei, a caselor folosite și chiar a tranșeelor, a drapelurilor și a troițelor ridicate de ostași, uneori Sfânta Liturghie, chiar pe câmpul de luptă (fiecare preot având la el un antimis, absolut necesar), la care se adaugă spovedania și împărtășania unor ofițeri, subofițeri și soldați, prohodirea celor căzuți la datorie, cu predici funebre, mai târziu săvârșirea unor parastase și sfințirea cimitirelor de eroi. La slujbe, preoții erau ajutați de cântăreți, recrutați din rândul soldaților. Trebuie să facem precizarea că printre cei trimiși pe front s-au numărat și mulți studenți teologi și absolvenți de seminarii, care, de multe ori, îndeplineau slujba de cântăreți; unii dintre acești tineri teologi au căzut la datorie, alții au fost răniți.

Aceiași preoți se ocupau – cu ajutorul soldaților, firește – cu amenajarea unor cimitire pentru ofițerii și soldații morți la datorie, cu înfrumusețarea lor, cu confecționarea crucilor de morminte și a unor troițe, cu întocmirea actelor de înmormântare și chiar cu trimiterea de scrisori de condoleanțe către familiile eroilor; pentru că unii soldați erau neștiutori de carte, tot preoții le scriau rândurile adresate celor de acasă. În anumite momente, mai ales în cele de refacere a trupei după lupte mai grele, unii preoți au organizat – mai cu seamă pe frontul de vest – și mici coruri ostășești. Convorbirile zilnice cu soldații (pastorația individuală) a fost de mare efect, ridicând moralul multor ostași, mai ales al celor răniți, însuflându-le încrederea în victoria armatei române. În multe cazuri, preoții ajutau serviciile sanitare, strângând răniții de pe câmpul de luptă ori acordându-le primul ajutor. Alții însoțeau pe ostași până la linia întâi, încurajându-i, așa cum vom relata în continuare.

Un rol de seamă au avut preoții militari în lucrarea misionară de „înceștinare” a Ucrainei, prin zeci de mii de botezuri pentru copii de până la 15 ani, în diferite localități în care nu mai slujiseră preoți de ani de zile. Ca nași se ofereau mulți ofițeri, subofițeri și soldați.

Este adevărat că această lucrare misionară în mijlocul populației din Transnistria, deci până la Bug, a fost încredințată așa-numitei Misiuni Ortodoxe Române din Transnistria, cu sediul la Odessa, condusă inițial de arhimandritul Iuliu Scriban, apoi de fostul mitropolit al Bucovinei Visarion Puiu și de arhimandritul Antim Nica, mai târziu episcop de Ismail, după război vicar patriarhal și apoi episcop și arhiepiscop al Dunării de Jos. O serie de preoți de parohie din țară au fost încadrați temporar la parohii din Ucraina, iar în septembrie 1941, ierarhii ardeleni și bănățeni, în frunte cu mitropolitul Nicolae Bălan de la Sibiu, au organizat o „misiune bisericească” în Basarabia și Transnistria, cu zeci de preoți care au făcut misiune în diferite parohii. În iunie–august 1942, episcopul Nicolae Popovici de la Oradea a organizat, singur, o nouă „misiune”, cu câțiva preoți din eparhia sa, străbătând Transnistria și o parte din Ucraina, până la Odessa și Kerchi. A mai făcut misiuni, la începutul războiului, și arhierul-vicar Efrem Enăchescu Tighineanul, locțiitor de arhiepiscop al Chișinăului (în ianuarie 1944 ales mitropolit, tot acolo).

Nu intră în tema noastră activitatea acestor „misiuni” pastorale, și de aceea ne limităm doar la prezentarea unor aspecte din activitatea clerului militar în acțiunea de „înceștinare” a Transnistriei, așa cum se desprinde din volumul de documente citat. Iată, de pildă, ce raporta preotul Veron Mușătescu: „Am observat dorința arzătoare a ucrainenilor de a se creștina. Cu toată opresiunea metodică a comuniștilor în scopul de a deșrădăcina din sufletul omului fiorul sfânt al credinței, se poate spune – fără teama contrazicerii – că nu au izbutit. Este suficient să te vadă în reverență, ca să dea tot respectul preotului. Când te vedeau oficiind serviciul divin, ochii lor numaidecât se umezeau și erau scâldați în lacrimi. Botezurile săvârșite au fost cerute de ei; când auzeau de slujbă veneau în mare număr și cu lacrimi în ochi își învățau copiii să facă semnul sfintei cruci” (p. 4).

Același lucru îl constata și preotul Nicolae Petrache, la 18 august 1941: „Dacă bolșevismul și comunismul au putut distruge biserica materială, n-au putut distruge cealaltă biserică, a sufletului, care a rămas împodobită cu credința pravoslavnică” (p. 10). Același preot notează bisericile dărămate de comuniști, dar și numărul impresionant de botezuri pe care le-a săvârșit, cu nași din rândul soldaților. Emoționantă este o scenă relatată de același preot. Într-un sat s-a aflat că fostul preot trăia într-o altă localitate, la vreo 25 de km; drept urmare, împreună cu colonelul (viitor general) Leonard Mociulschi, s-au deplasat acolo și preotul a fost adus, cu întreaga familie, la fosta lui parohie, unde, a doua zi, a oficiat Sfânta Liturghie (cu veșminte oferite de preotul Petrache) – în prezența generalului Mihail Lascăr și a altor ofițeri superiori –, după mulți ani de despărțire de păstoriții lui (p. 15–16).

Protopopul maior Gheorghe Ureche, prezentând ierarhului său o dare de seamă privind activitatea lui în Basarabia în lunile iulie și august 1941, raporta că

în comuna Volintiri, preotul paroh Mihai Mizumschi a fost împușcat de sovietici doar cu trei zile înainte de intrarea trupelor noastre în comună. Același preot nota că în primul sat de dincolo de Nistru, Tașlăe, locuit de moldoveni, a botezat 400 de copii, în prezența generalului Vasile Atanasiu. De reținut și faptul că același preot a oficiat diferite slujbe în bisericile romano-catolice din anumite localități cu populație germană, din stânga Nistrului.

Protopopul maior Theodor Gheorghiu nota că, la cererea locuitorilor dintr-un sat transnistrean, au mers în procesiune la cimitir, „unde au făcut slujba prohodului pentru cei îngropați timp de ani de zile fără preot”. Și el raporta că a botezat 531 de copii, de la 4–5 ani până la 14–15 ani. La 30 august 1941, patru preoți din Divizia I Infanterie raportau că au botezat 4 000 de copii și tineri (p. 46). Preotul căpitan activ Gheorghe Barbu botezase peste 800 de copii și peste 4 000 de bărbați și de femei, până în septembrie 1941 (p. 69 și p. 173–181). Alte numeroase botezuri au săvârșit preoții căpitani Dumitru Antonescu (p. 95 și 148), Grigorie Enăchescu (p. 103–104 și 118–120), Ioan Boțocan (p. 107 și 203–205, aproape o mie de copii), Marin Dumitrescu (p. 126–129, 843 de botezuri și deschiderea a șapte capele), Claudiu Petrovici (p. 130–132), Nicolae Floroiu (p. 142–143 și 152–156), și mulți alții.

Dintr-o caracterizare a superiorilor, aflăm că preotul Nicolae Petrache din Brigada I Mixtă Munte „a realizat deschiderea a 15 biserici pângărite de bolșevici, înființarea a cinci capele religioase și a creștinat 649 copii, fiind ascultat de mii de credincioși” (p. 148). Preotul căpitan în rezervă Ioan Mihuț, de la Ambulanța Diviziei 10 Infanterie, raporta că a botezat peste 1 500 de copii; a făcut un lucru și mai impresionant în Crimeea, unde, împreună cu un colonel Vlad, „am reușit să găsim și să creștinăm copiii multor familii de români sibieni, veniți de mult timp ca ciobani și rămași pe aceste meleaguri” (p. 151). Preotul căpitan Alexandru Gligor, de la Regimentul 23 Infanterie, a botezat – în primul an de război – peste 2 300 de copii.

Slujba de Înviere a anului 1942 a fost săvârșită pe front pentru soldați și credincioșii din localitățile învecinate, care nu mai asistaseră la o asemenea slujbă de 25 de ani. Preotul căpitan Gheorghe Nariță din Divizia 8 Cavalerie nota: „Bătrânii, cu lacrimi în ochi au petrecut tot timpul slujbei; tineretul sub 20 de ani însă privea ca la teatru, fiind străin de tot ce se petrece” (p. 171). Aceleași constatări le făcea și preotul căpitan Gheorghe Barbu de la Regimentul 8 Infanterie, într-o dare de seamă foarte detaliată, referitoare mai ales la modul în care s-au oficiat slujbele în săptămâna Patimilor și la Paști în anul 1942, în satul Spiridonovka, unde au avut loc lupte grele și de durată, sat în care nu se mai oficiaseră slujbe de 25 de ani (cf. p. 176–178).

Un detaliat memoriu de activitate a prezentat – la 4 septembrie 1942 – preotul căpitan Gheorghe Gh. Tudorache, din Comandamentul Forțelor Navale Maritime, care a săvârșit numeroase slujbe pe diferite nave de război (crucișătoare, distrugătoare, torpiloare), a spovedit și împărțit membrii respectivelor echipaje. Pentru „neobosita activitate religioasă” desfășurată în rândul marinarilor, care „prin exemplul său personal a reușit să entuziasmeze și să insuflă spiritul de jertfă echipajelor care plecau în misiune”, preotul căpitan Gheorghe Gh. Tudorache a fost

„citat prin ordin de zi pe Forța Navală Maritimă”, semnat de comandorul Alexandru Bardescu (p. 228).

Preotul maior Gheorghe Ureche, protopopul Corpului 3 Armată, lucra în numele episcopului: „Am vizitat garnizoanele Odessa, Tiraspol și Tighina, făcând inspecții la toți confesorii activi și mobilizați din garnizoane și spitale” (p. 217). Tot el nota că „a comunicat familiilor celor căzuți în război slujbele ce s-au oficiat pentru sufletele celor scumpi ai lor și îngrijirea frumoasă a mormintelor celor ce se găsesc în cimitirul eroilor din Constanța” (p. 205–210).

În Taganrog, preotul căpitan S. Coman din Ambulanța Diviziei 46 a Diviziei 9 Cavalerie a pus soldații să dea jos de pe soclu statuia lui Lenin și în locul ei s-a pus o cruce mare de lemn; același preot a redeschis – cu ajutorul soldaților – câteva biserici (p. 218–220).

O impresionantă și amplă dare de seamă a înaintat preotul căpitan Octavian Friciu (din Garnizoana Turda), ajuns la Ambulanța Diviziei 20 Infanterie, care, în toamna anului 1942, a ajuns cu unitatea sa până la Stalingrad, de unde a scăpat cu mare greutate din încercuirea armatei sovietice (p. 230–239). Și-a făcut, totuși, datoria, scriind: „Supuși tuturor privațiunilor, foamei, vântului, frigului mare, drumurilor grele, a trebuit să merg kilometri întregi pe jos ca să-mi îndeplinesc datoria și să satisfac pe toți ostașii, făcându-le slujbe religioase, ducându-le cuvinte de îmbărbătare și speranță mare pentru salvarea noastră” (p. 237).

Câțiva preoți s-au implicat direct în lupte. De pildă, preotul căpitan Claudiu Petrovici, de la Batalionul 20 Vânători de Munte, raporta: „În timpul luptei am fost lângă batalion, în zona de luptă...Sub focul inamicului, am evacuat aproximativ 170 de răniți. În timpul evacuării răniților, am fost bombardați timp de $\frac{3}{4}$ oră de aviația inamică. Dar, sub paza lui Dumnezeu, am scăpat neatins decât în mod superficial, la față” (p. 72).

Preotul căpitan Gheorghe Marinescu – din Regimentul 1 Vânători „Garda Regina Elisabeta” – era propus spre a fi decorat cu ordinul „Coroana României”, cl. V, cu spade și panglică de „Virtute Militară”, pentru următoarele fapte: „În timpul luptelor din sectorul Kagarlyk, a dat un prețios ajutor medicului regimentului la pansarea răniților și îmbărbătarea lor, stând neclintit la postul de ajutor regimentar, zi și noapte”. 1. A înmormântat ostașii Regimentului 1 Vânători Gardă și ai altor unități, organizând echipe de căutare a morților căzuți pe câmpul de luptă, în grâu și porumb. A construit [sic] un cimitir în satul Kagarlyk, care a fost dat ca model. 2. În luptele din sectoarele Leninal–Iosefsthal și Dalnic, pe lângă ajutorul neîncetat dat medicului regimentului, s-a dus în fiecare noapte în linia de luptă, unde a îmbărbătat pe soldați, îndemnându-i să lupte pentru victoria crucii contra bolșevismului și unde a condus echipele de pionieri pentru adunarea răniților și morților”. Propunerea de decorare a fost aprobată de generalul Nicolae Șova, cel care a ctitorit biserica din Ivești – jud. Galați (p. 96).

Preotul Ioan R. Ionescu din Regimentul 4 Vânători Moto era propus pentru decorare cu ordinul „Coroana României”, cu spade și panglici de „Virtute Militară” cl. V, motivându-se că „a dat asistență și îngrijire răniților, ofițeri și trupă, făcând

personal pansamente...a ajutat la evacuarea răniților, încurajându-i și îmbărbătându-i tot timpul, îngrijindu-se îndeaproape de starea lor”, iar în altă zi, „sub focul de mitraliere și artilerie al carelor, a încurajat oamenii, a ajutat la salvarea mașinilor și a răniților”. De fapte similare a dat dovadă și în luptele din zilele următoare (p. 255). Preotul Grigorie Enăchescu din Batalionul 1 Vânători devenise, într-un moment critic, „loctiitor de comandant-ajutor”, făcând inspecții în cantonament și dând îndrumări de lucru (p. 167).

Generalul Leonard Mociulschi avea cuvinte de apreciere pentru preotul căpitan Gheorghe Luca din Divizia 3 Munte, decorat cu ordinul „Coroana României”, cu spadă și panglică de „Virtute Militară” cl. V (p. 252–253). Cuvinte de apreciere s-au scris și despre preotul Nicolae Petrache – pe care l-am mai menționat – din Divizia I Munte, decorat cu ordinul „Coroana României”, cu spade și panglică de „Virtute Militară” cl. V și „Steaua României” cu spade, cl. V. (p. 252–254).

Protosinghelul Nicodim Ioniță din Regimentul 38 Artilerie era propus pentru decorare cu ordinul „Coroana României”: „Pentru frumoasa activitate ce a desfășurat-o în mijlocul ostașilor pe front, în timpul acțiunilor din 1–16 octombrie 1941 de la Nov–Dufinka și Odessa”, propunere aprobată de generalul Bârzotescu (p. 143).

Preotul locotenent-colonel Matei Popescu, din Corpul 5 Armată, în vârstă de 50 de ani, a fost decorat cu ordinul „Coroana României”, pentru că „a desfășurat o rodnică activitate în calitatea sa de preot și șef al Serviciului religios al Corpului 5 Armată. Continuu între ostași – pe front, în zonă, la ambulanțe și spitale –, a cercetat durerile lor, i-a îmbărbătat și a contribuit în foarte mare măsură la menținerea moralului trupei. Slujbele religioase oficiate și predicile ținute de pr. lt. col. Popescu Matei erau bine simțite și remontau sufletește pe toți cei care le ascultau. De asemenea, a activat cu râvnă pentru readucerea locuitorilor satelor ucrainene, din zona Corpului 5 Armată, la religia și practica ritului creștin ortodox, botezând sute de copii și oficiind slujbe religioase în fiecare sărbătoare, pentru săteni. A depus o muncă demnă de laudă pentru întreținerea cimitirelor eroilor, pentru ridicarea a două troițe și restaurarea provizorie a bisericii din Severinovka” (p. 147).

Colonelul A. Runceanu, șef de Stat Major la Corpul I Armată, într-o dare de seamă către Inspectoratul Clerului Militar, scria și aceste cuvinte:

Toți preoții unităților se găsesc în permanență în primele linii, unde, prin convorbiri cu ostașii, caută să le ridice moralul, să-i încurajeze, să le arate importanța luptei pe care o duceau aici, în Răsărit, pentru Neam și Cruce. Celor răniți le-au spus cuvinte de mângâiere; celor șovăielnici le-au ridicat moralul. Au mărturisit și împărtășit ostașii; au oficiat serviciul divin și sfințirea apei și au aghesmuț armamentul și adăposturile. Pe cei căzuți pe frontul de luptă i-au înmormântat cu tot fastul creștinesc cuvenit...S-a oficiat în fiecare duminică serviciul religios prin diferitele comune prin care au trecut sau se găsesc în prezent cantonate unitățile. S-au botezat copii...S-au oficiat parastase pentru morții locuitorilor din diferite comune prin care au trecut. La sfârșitul fiecărei slujbe religioase, preoții țin populației civile predici de educație creștinească, arătându-le rolul Bisericii și al credinței în viața unui popor (p. 215).

Câțiva preoți au căzut la datorie, alături de fiii lor sufletești. Așa a fost protosinghelul Nicodim Ioniță, pe care l-am mai pomenit, originar din comuna Vintilă-Vodă, din județul Buzău (n. 1905), licențiat în teologie la Chișinău, cu studii de specializare în Franța și Anglia, o mare speranță a teologiei românești, încadrat voluntar în Regimentul 38 Artilerie. A căzut în luptă, la 19 martie 1942, lângă localitatea Pavlograd. A fost îngropat în Pavlograd, prohodit de preoți români, dar și ruși, în prezența soldaților și a unor credincioși ruși care l-au apreciat foarte mult (cf. „Arma cuvântului”, an. III, 1942, nr. 4–6, p.119–121, și Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*, București–Chișinău, 1996, p.189). A mai căzut la datorie și protopopul maior Alexandru Soroceanu (cf. „Arma cuvântului”, an. III, nr. 7–9, 1942, p. 181). Dintre studenții teologi, îl consemnăm pe Nicolae Lăpădatu, din anul III de la Academia Teologică „Andreiană” din Sibiu, originar din satul Uroi, lângă Deva, sublocotenent în Regimentul 92 Infanterie din Orăștie. A murit în luptele de la Sevastopol, în vara anului 1942 (cf. „Telegraful român”, an. 90, nr. 30 din 26 iulie 1942, p. 3).

Din nefericire, soarta războiului, pentru România, a fost cu totul alta decât cea prevăzută de mareșalul Ion Antonescu. Pe lângă atâtea sute de mii de pierderi de vieți omenești, de prizonieri români în fosta Uniune Sovietică, de cei dispăruți, de sute de mii de orfani și văduve, au urmat și pierderile teritoriale cunoscute: Basarabia și nordul Bucovinei, apoi noile jertfe de vieți omenești pe teritoriul Transilvaniei de nord, în Ungaria și Cehoslovacia, dar mai cu seamă instaurarea regimului comunist, la 6 martie 1945, cu tot cortegiul de suferințe cunoscute pentru întregul popor român.

După dezastrul de la Stalingrad și retragerea armatelor germane și române de pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice, se cunosc puține lucruri despre activitatea preoților noștri pe front. Sigur că în acea perioadă dramatică activitatea lor s-a limitat la slujbele obișnuite, mai ales înmormântări, spovedanii și împărtășanii, dar mai cu seamă la încurajarea soldaților, fie prin cuvântări ocazionale la diferite slujbe, fie prin convorbiri individuale, mai ales în spitale.

Se cunosc puține lucruri despre preoții care au căzut prizonieri la sovietici. Oricum, au avut o atitudine demnă, din moment ce ei au refuzat să se încadreze în Divizia „Tudor Vladimirescu”, fapt pentru care trei soldați prizonieri, probabil foști cântăreți bisericești, au fost hirotoniți ca preoți la Moscova, desigur, din ordinul autorităților sovietice. Unul dintre cei care a refuzat să se înscrie în Divizia de voluntari „Tudor Vladimirescu” a fost preotul Dimitrie Bejan (1909–1995), originar din Hârlău, licențiat în teologie și istorie, confesor militar pe frontul de est – a ajuns la gradul de maior –, cu o activitate misionară apreciabilă, care a botezat mii de copii din teritoriile ocupate. În 1942 a fost luat prizonier, fiind deținut în lagărele de la Oranki, Manastârca și altele. Eliberat în 1948, s-a reîntors în țară, dar a fost din nou arestat și condamnat de Tribunalul Militar București la 7 ani de închisoare (1949–1956), după care a urmat o deportare în satul Răchitoasa, jud. Ialomița (1956–1958), din nou arestat și condamnat de Tribunalul Militar Constanța la 8 ani închisoare, pe care a executat-o la Jilava, Aiud etc., fiind eliberat

abia în 1964. A slujit apoi ca preot în județele Neamț și Botoșani, până în 1971, când a fost pensionat forțat, la intervenția organelor de Securitate. Din fericire, Dumnezeu i-a dăruit o viață lungă, încât a putut publica și câteva volume memorialistice, în care descrie suferințele lui în Uniunea Sovietică și apoi în închisorile românești: *Oranki. Amintiri din captivitate* (București, 1995), *Bucuriile suferinței* (2 vol., Chișinău, 1995–1996) și altele. Un adevărat *erou* al neamului și al Bisericii, cu 22 de ani de captivitate comunistă !

Un alt preot militar căzut prizonier a fost Gheorghe Tudorache, consemnat în volumul de documente citat, despre care apar oarecari știri doar în cărțile părintelui Bejan, menționat mai sus, precum și în cartea *Amintiri din Gulag* (București, 1992), a părintelui Vasile Țepordei, care a fost condamnat de sovietici și deținut câțiva ani în diferite lagăre siberiene.

După 23 August 1944, când România a întors armele împotriva Germaniei, preoții militari și-au continuat munca în mijlocul ostașilor armatei române. Din cercetarea actelor păstrate în Arhiva Inspectoratului Clerului Militar, se constată că au fost mobilizați mai mulți preoți tineri care au însoțit trupele noastre pe câmpurile de luptă din Ungaria și Cehoslovacia. Activitatea lor a fost poate și mai dificilă decât în războiul din Est, pe de o parte, pentru faptul că majoritatea soldaților erau obosiți și descurajați după patru ani de război, încheiați cu pierderi teritoriale, dar mai cu seamă cu pierderea atâtor vieți omenești, iar pe de altă parte, acum trebuia să li se explice soldaților-țărani de ce n-am continuat „războiul sfânt”, de ce am întors armele împotriva fostului aliat și care era rostul prezenței lor pe teritoriul Ungariei și al Cehoslovaciei. Pastorația militară din această nouă fază a războiului a cuprins – în mare –, aceleași aspecte: îngrijirea răniților, convorbiri personale cu soldații, slujbe de Crăciun – 1944, Anul Nou, Bobotează și Paști – 1945, liturghii, atunci când s-a putut, spovedanii și împărtășanii, Te Deum-uri, sfințirea apei, prohodirea soldaților morți pe câmpul de luptă, parastase, predici funebre liturgice sau ocazionale și mai ales amenajarea și înfrumusețarea mormintelor celor peste 170 000 de soldați morți acolo; se adăugau și problemele administrative curente: întocmirea actelor de deces, a rapoartelor personale de activitate.

După încheierea ostilităților, în mai 1945, când trupele românești au mai rămas pe teritoriul Cehoslovaciei și Ungariei până la 12 iunie 1945, unii preoți au organizat chiar coruri, cu programe artistice, au rostit conferințe de educație morală și civică. În marșul lung și obositor spre țară, care a durat din 12 iunie până pe la mijlocul lunii august (!), preoții, ca și ofițerii, au fost nevoiți să ridice moralul soldaților, demoralizați și mai ales revoltați de tratamentul „marelui aliat din Răsărit” față de armata română, dar și de faptul că nu s-au găsit mijloace de transport pentru readucerea acestor soldați în țară. S-au înregistrat pierderi de vieți omenești chiar și în cursul acestor reîntoarceri spre țară, din cauza oboselii, lucru ce rezultă chiar din rapoartele preoților, care au săvârșit prohodirea lor. În lungul

lor marș, ostașii participau la slujbele săvârșite prin localitățile prin care treceau, de regulă duminica.

Episcopul general, dr. Partenie Ciopron, a fost la datorie și în această nouă fază a războiului, prin prezența pe front, inspectând trupele și interesându-se de activitatea preoților, organizând concursuri pentru ocuparea posturilor vacante de preoți militari activi și de numire a unor preoți militari în rezervă, prin trimiterea unor circulare și a pastoralilor de Crăciun și de Paști. A fost ajutat, în munca lui, de același entuziast preot colonel Ioan Dăncilă, precum și de preotul căpitan Pantelimon Birău, ca „șefi ai cancelariei”. Episcopul Nicolae Popovici al Oradiei a fost din nou pe front, în mai 1945, așa cum fusese și în prima fază a războiului.

În pofida atâtor neajunsuri, preoții militari și-au făcut din plin datoria, lucru ce rezultă din rapoartele superiorilor lor, care îi propuneau pentru decorare fie cu „Steaua României” cu Spade, fie cu „Coroana României” cu Spade. Din actele de arhivă rămase rezultă că au fost decorați peste 20 de preoți, unii dintre ei cu ambele decorații. La absolut toți se menționa devotamentul arătat față de răniți, conștiinciozitatea cu care au săvârșit slujbele, ajutorul pe care l-au dat soldaților la strângerea trupurilor celor morți pentru a fi îngropate, modul în care și-au încurajat soldații, dar mai cu seamă grija pe care au manifestat-o în permanență pentru amenajarea și înfrumusețarea cimitirelor de eroi sau ridicarea de troițe în amintirea lor. Desprindem doar câteva aspecte din munca unora dintre ei.

Dintre cei decorați cu „Steaua României” și „Coroana României” notăm pe preotul căpitan în rezervă Nicolae C. Buzescu, de la Regimentul 10 Infanterie (fiul preotului erou din primul război mondial Constantin Buzescu din Vitănești–Argeș), viitor doctor în teologie, profesor și director al Seminarului Teologic din București (1907–1992), apreciat pentru faptul că a strâns singur răniții de pe câmpul de luptă și i-a adus la postul de prim-ajutor, dar și pentru faptul că „mereu se găsea în linia întâi”, îmbărbătându-și camarazii; o dată a reușit chiar să regrupeze soldații care-și pierduseră comandantul și să ocupe cu ei un dispozitiv (vol. *Preoți în tranșee*, p. 289 și 317). Aceleași decorații le-au primit și preoții Nicolae Floroiu, căpitan activ în Regimentul 10 Dorobanți (p. 267), Ernest Sârbu, căpitan activ Regimentul 26 Dorobanți (p. 319: „înmormânta la 200–300 m de linia pușcașilor”), Ioan Năstase din Regimentul 16 Infanterie (p. 328: „a contribuit la menținerea și ridicarea moralului oștenilor; a trecut pe la toate unitățile din prima linie în timpul celor mai grele lupte”), Cornel Sava, din Armata IV (p. 335: „pentru intensă activitate desfășurată în timpul campaniei contra germano-maghiarilor pe teren moral-religios, sentimentul patriotic și dragostea de semeni dovedită și pentru curajul și sfidarea pericolului arătate cu ocazia vizitei Prea Sfinției sale episcopul Nicolae de la Oradea, când a însoțit îndeaproape trupele din linia întâi, îmbărbătându-i și încurajându-i”), Ioan Grosu din Ambulanța 132 (p. 336: „a fost citat prin ordin de zi nr. 197/ 9 III 1945 pe Divizie, pentru munca și spiritul de jertfă dovedit pentru patrie), Constantin Ionescu din Regimentul 4 Dorobanți, căpitan activ (p. 337: „a mers până în primele linii” în 12 localități, „sfidând pericolul morții”), Ion Boeru, preot maior din Divizia 6 Infanterie (p. 345: „mereu între ostași în clipe grele, prin

cuvinte pline de îmbărbătare a contribuit la ridicarea moralului și oțelirea sufetească atât de necesară în luptă”), Gheorghe Angheliescu, căpitan activ din Regimentul 23 Infanterie, decorat și pe frontul de Est (p. 346: „a fost văzut ca trăgător la vreo pușcă mitralieră” sau „trăgând la unul din tunuri”; din nefericire, pe când îngropa ostașii „sub ploaia de obuze inamice”, la 30 decembrie 1944, într-un sat din Cehoslovacia, a fost grav rănit la ambele picioare, încât, nota raportul, „cred că-l vor aduce în poziția de invalid”), Mihai Popescu, preot căpitan activ din Regimentul 36 Infanterie (p. 347: „pentru curajul dovedit în grelele lupte purtate de regiment”, în Cehoslovacia,... „mergând până la primele linii pentru a încuraja și îmbărbăta ostașii, cât și pentru contribuția reală pe care a adus-o la organizarea și înfrumusețarea cimitirelor eroilor”).

Numărul celor decorați o singură dată cu „Steaua României”, „Coroana României”, „Crucea Regina Maria” sau „Crucea Meritul Sanitar” a fost mult mai mare. Cităm doar câteva cazuri: preotul unit Ștefan Dănilă Berinde din Ambulanța 39 Munte era decorat cu „Coroana României” cl. V cu spade și panglici de „Virtute Militară” (p. 275: „pentru curajul, spiritul de jertfă, abnegație și înaltul sentiment creștinesc și patriotic de care a dat dovadă în calitate de confesor voluntar al ambulanței, în campania contra germano-maghiarilor și eliberarea Transilvaniei de nord; a amenajat patru cimitire de eroi români pe teritoriul Ungariei”), preotul căpitan voluntar Nedelcu Negoită din Batalionul 7 Vânători de Munte (p. 308: „pe lângă datoriile sale duhovnicești, a luat parte activă la transportul și pansatul răniților, iar când erau luptători puțini în prima linie, a dus muniție și grenade, fapt care a ridicat mult moralul trupei”), Gheorghe Coman – tatăl scriitoarei Ana Blandiana –, căpitan în rezervă, din Spitalul 5 de Campanie (p. 365: „pentru destoinicia și devotamentul depus în păstrarea moralului... pentru munca și priceperea dovedită la înapoierea unității în țară!”), Gheorghe Codreanu, căpitan activ din Divizia 18 Infanterie (p. 365: „până la 10 mai 1945 s-a îngrijit, cât se poate de conștiincios, de latura duhovnicească a răniților și a trupei; a dat ajutor efectiv la îngrijirea și evacuarea răniților; după această dată, având în sarcină educația și cultura trupei, a fost neconținut în mijlocul ostașilor, sfătuindu-i la supunere și ascultare și dând exemple frumoase, răscolind istoria neamului”).

Sunt numai câteva crâmpie din activitatea preoților din armata română în cursul celui de-al doilea război mondial. Din cele expuse aici, foarte succint, se desprinde constatarea că acești confesori militari au fost cu adevărat „preoți cu crucea-n frunte, căci oastea e creștină”, care și-au pus sufletul pentru semenii lor. Ei au săvârșit un adevărat „apostolat militar”, prin cuvânt și faptă în mijlocul oștirii, ținând mereu trează încrederea în victoria finală.

Din nefericire, n-au fost „vremile sub om, ci bietul om sub vreme”, căci, după 1945, a urmat un întuneric de aproape o jumătate de veac, cu desființarea Episcopiei Armatei și clerului militar în august 1948, cu tot cortegiul de suferințe care au urmat. Mulți dintre marii comandanți de oști din cel de-al doilea război mondial, ca și un număr enorm de ofițeri au fost „epurați” din armată, alții chiar aruncați în închisori. De aceeași soartă nefericită au avut parte și mulți dintre preoții militari.

În volumul *Biserica întemnițată, 1944–1989*, publicat de Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu și Flori Stănescu (București, 1998), apar și câteva nume de preoți militari, menționați și de noi în această lucrare, care și-au făcut datoria către neam și țară în timpul războiului, dar apoi au fost aruncați în închisorile comuniste. Așa au fost bătrânul maior *Coriolan Buracu* (1888–1964), bănățean din Mehadia, care a participat și la realizarea unirii din 1918, închis între anii 1948 și 1949 și 1952–1964, împreună cu alți membri ai familiei (p. 105); preotul *Ioan R. Ionescu*, cel decorat cu „Coroana României” în urma unui raport foarte elogios, condamnat, în 1952, de Tribunalul Militar Galați la 8 ani închisoare, dar grațiat după 3 ani (p. 235); preotul unit *Ștefan Dănilă Berinde*, închis mai mulți ani la Sighet, București, Timișoara și Gherla (p. 84) și tatăl scriitoarei Ana Blandiana, preotul căpitan în rezervă *Gheorghe Coman*, fost profesor de religie la Oradea și Timișoara, condamnat în 1957 și mort după eliberarea din 1964 (p. 133); cei doi din urmă au fost decorați pe frontul de Vest. Fără îndoială că vor mai fi fost și alții.

Alte câteva nume de preoți militari care au însoțit trupele pe frontul de Est și apoi au fost condamnați la închisoare în regimul comunist apar în cartea lui Vasile Manea și Cicerone Ionițoiu, *Martiri și mărturisitori ai Bisericii din România, 1948–1989* (București, 1998). De pildă, preotul *Dumitru Bălașa*, originar din județul Vâlcea, mai târziu un apreciat istoric bisericesc, decorat pe front cu „Steaua României”, a fost arestat în 1959 și condamnat la șase ani închisoare, într-un proces care s-a desfășurat la Tribunalul Militar Craiova, în Vinerea Patimilor din anul 1960 (p. 28–29). Părintele *Gheorghe Beșchea*, originar din Osman, județul Brăila, fost preot militar pe frontul de Est, prizonier în luptele de la Cotul Donului, a fost deținut timp de șase ani în lagărul de la Oranki; în 1958 a fost arestat și condamnat la 15 ani muncă silnică pentru „crimă de uneltire contra ordinii sociale”, fiind eliberat abia în 1964 (†1986) – (p. 34–35). Preotul *Stelian Dumitriu*, al cărui tată a murit eroic în primul război mondial, a fost mobilizat în 1942 și trimis pe frontul de Est cu Divizia 14 Infanterie Iași. În 1958, pe când păstorea în parohia Sinești–jud Iași, a fost arestat și condamnat la zece ani închisoare (fratele său, avocatul Pavel Dumitriu, care-l apăra în proces, a fost arestat cu acel prilej și condamnat la cinci ani închisoare); la 11 mai 1963 procesul lor s-a rejudecat la Tribunalul Suprem, fiind eliberați și repuși în toate drepturile (p. 73–76). În sfârșit, preotul *Petru Roșu* din Sebeș, jud. Alba, a fost trimis pe front ca preot militar între anii 1941 și 1943, după care a servit în cadrul Regimentului 10 Călărași din Sebeș, fiind avansat până la gradul de locotenent-colonel. După desființarea Episcopiei Armatei, a slujit ca preot în Sebeș și Alba-Iulia–Partoș, fiind arestat în trei rânduri, iar în 1959 condamnat de Tribunalul Militar Deva la nouă ani de închisoare. A murit la 9 iunie 1964, în lagărele din Delta Dunării, deci cu puțin timp înainte de eliberarea tuturor deținuților politici (p. 153). Acte de la acești patru preoți din perioada în care au slujit pe frontul de Est nu apar în volumul *Preoți în tranșee*. N-ar fi exclus ca ele să fi fost scoase din arhiva Inspectoratului Clerului Militar, cu ocazia proceselor lor.

Cimitirele eroilor – din țară, din Ungaria și din Cehoslovacia – au fost uitate, iar cele din fosta Uniune Sovietică, desigur, au fost pângărite de „glorioasa armată roșie” și de autoritățile locale sovietice, reinstalate după retragerea trupelor germane și române. Este ușor de imaginat ce soartă tristă au avut capelele amenajate pe teritoriul sovietic de preoții noștri, ca și bisericile vechi, redeschise în diferite localități. Mult mai tristă va fi fost soarta celor care au întâmpinat cu bucurie armata română creștină, a celor care și-au adus copiii la biserică spre a fi botezați de preoții noștri. Consider că ar fi o datorie de onoare pentru Ministerul Apărării Naționale să se intereseze de soarta cimitirelor de eroi români din Ucraina, Federația Rusă, Ungaria, Slovacia și Cehia. Ar fi o datorie de onoare pentru noi ca cimitirele românești să fie îngrijite, așa cum – din 1944 și până azi – sunt îngrijite cimitirele soldaților sovietici de pe pământ românesc. Eroii noștri nu trebuie uitați, indiferent de locul sau țara în care își dorm somnul de veci!

*Logos Î.P.S. Arhiepiscop Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani,
Cluj, 2001, p. 376–385.*

25. Mitropolitul Sofronie Miculescu al Moldovei (1851–1860),
tablou pictat de N. Grigorescu, azi în muzeul Mănăstirii Agapia.

26. Mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei (1850–1875), președinte al Divanului Ad-hoc (1857) și al Adunării Elective a Țării Românești, care l-a ales domn pe Al. Ioan Cuza.
Pictură (neterminată) de Gh. Tattarescu.

27. Sfințirea unor drapele ale armatei române, în 1877. În prim-plan principele Carol și Mihail Kogălniceanu, pe atunci ministru de Externe, cu alți demnitari de stat.
Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de stampe.

28. Călugărițe din serviciile sanitare ale armatei române, în Războiul de Independență din 1877–1878.

29. Episcopul Calinic cel Sfânt al Râmnicului, membru în Divanul Ad-hoc al Țării Românești (1850–1868).
Tablou, în ulei, de Oreste Cantini, Episcopia Râmnicului.

30. Episcopul Melchisedec al Romanului (1879–1892), membru în Divanul Ad-hoc al Moldovei, membru al Academiei Române.

v.

LEGĂTURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU ALTE BISERICI ORTODOXE SURORI

„Noi, din partea noastră, făgăduim, pe credința noastră creștinească și cu jurământul Domniei noastre, că vom sta în picioare și ne vom lupta până la moarte pentru legea creștinească”.

ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT
(din scrisoarea adresată monarhilor apuseni,
la 25 ianuarie 1475)

ROLUL ROMÂNILOR ȘI AL BISERICII LOR ÎN SUSȚINEREA POPOARELOR CREȘTINE DIN BALCANI ȘI ORIENTUL APROPRIAT ÎN EVUL MEDIU

Cste bine cunoscut faptul că românii, care până în epoca modernă au trăit în trei „țări românești” distincte, situați într-o zonă geografică puțin propice, la hotarul dintre lumea orientală și cea occidentală, la un moment dat în vecinătatea a trei mari „imperii” (otoman, habsburgic și țarist) sau, după expresia plastică a cronicarului moldovean Miron Costin, „în calea tuturor răutăților”, au fost statornici apărători și susținători ai lumii creștine. Îndeosebi cele două țări extracarpatică – Țara Românească și Moldova – au îndeplinit un rol important în istoria Europei medievale, îndeosebi a celei sud-estice. În adevăr, după dispariția tragică a Imperiului Bizantin sub loviturile violente ale forțelor otomane, după o glorie milenară fără asemănare în lumea creștină, locul acestuia ca protector al creștinătății ortodoxe din sud-estul Europei și din Orientul Apropiat va fi preluat de aceste țări românești de la Dunăre. Cealaltă „țară” românească – Transilvania, inclusiv Banatul, Crișana și Maramureșul – n-a putut contribui decât în măsură redusă la apărarea creștinătății, datorită statutului său politic diferit de al celorlalte două: din secolele XI–XIII până în 1526 sub stăpânirea regatului maghiar, din 1541 principat autonom sub suzeranitate otomană, iar după 1688 și până în 1918 inclusă între hotarele Imperiului Habsburgic.

Se știe că din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, au căzut succesiv sub dominație otomană o serie de state creștine din sud-estul Europei, mai ales după ce Adrianopolul a devenit capitala Imperiului Otoman (1365): Ahaiia, principatul Atenei, Macedonia, țaratele bulgare de Târnovo (1393) și Vidin (1396), Imperiul Bizantin însuși, cu mărețul oraș al împăratului Constantin cel Mare (1453), despotatul sârb (1459) și despotatul din Moreea (1460), imperiul din Trapezunt (1462), insulele Lesbos și Tasos (1462), Bosnia (1463), Albania (1479), Herțegovina (1483), Muntenegrul (1496), insula Rodos (1522), Ungaria centrală (transformată în pašalâc în 1541), insula Cipru (1571). În astfel de împrejurări, spre sfârșitul secolului al XV-lea, în sud-estul Europei nu mai existau decât două state creștine: Țara Românească și Moldova, care au rămas, în continuare, cu un teritoriu

distinct, cu hotare bine delimitate, cu propriile lor instituții politico-administrative, economice și sociale, cu un patrimoniu spiritual și cultural-artistic propriu. Această continuitate se explică prin aceea că țările române au știut să folosească în mod judicios mijloacele politico-diplomatice ale timpului, pe de o parte recunoscând suzeranitatea otomană, în schimbul unui tribut sau haraci (plătit din 1417 în Țara Românească și din 1456 în Moldova, refuzat după 1457 de Ștefan cel Mare, reînnoit în 1492), iar pe de altă parte, în anumite cazuri, recurgând la rezistență armată, cu mobilizarea tuturor forțelor populare capabile de luptă împotriva oștirilor otomane. Până și autoritățile otomane au fost nevoite să recunoască individualitatea celor două țări românești extracarpatică – iar după 1541 și a Transilvaniei –, cu respectarea autonomiei lor interne, a integrității teritoriale și cu interdicția pentru musulmani de-a se stabili pe teritoriul celor două țări și de a ridica moschei. Această ultimă prevedere a avut o importanță covârșitoare pentru buna desfășurare a activității Bisericii Ortodoxe Române – care îndruma întreaga viață cultural-artistică, uneori chiar pe cea politică și social-economică –, ferindu-i pe credincioșii ei de politica de „islamizare” forțată dusă de turci într-o serie de țări subjugate de ei, mai ales în Bosnia, Herțegovina și Albania, păstrându-se astfel intactă însăși ființa națională românească.

Acest statut de autonomie al țărilor române a asigurat nu numai condițiile necesare pentru dezvoltarea economică și culturală, precum și lupta pentru independență și unitate națională românească, dar, în același timp, a făcut ca țările noastre să fie în măsură să ajute popoarele din spațiul balcanic să-și păstreze specificul național și credința ortodoxă, să-și organizeze lupta pentru recăstigarea independenței și libertății lor. Într-adevăr, timp de câteva secole, Țările Române au rămas singura nădejde și singurul refugiu al lumii ortodoxe cotropite, amenințate cu pierderea credinței ortodoxe și, implicit, cu pierderea ființei naționale. Românii – în frunte cu domnitorii și ierarhii lor – au dovedit atunci o impresionantă conștiință creștină. Cu pământul lor bogat, putând să hrănească el singur câteva popoare, cu sufletul lor generos, capabil să trăiască autentic adevărurile evanghelice, românii s-au dăruit „cauzei creștinătății”, cauză care depășea orice egoism național, pe de o parte luptând cu arma în mână pentru apărarea pământului strămoșesc, dar și a Europei creștine, întreținând în permanență contacte diplomatice cu o serie de state învecinate în vederea unor alianțe antiotomane, iar pe de altă parte împărțind „milostenia” lor creștinilor pe trei continente, în Europa sud-estică, în Africa nord-estică, în Asia Mică și în Orientul Apropiat, întreținând astfel în permanență un spirit cu adevărat „ecumenic”.

Pentru români, lupta împotriva Semilunei, pentru apărarea pământului strămoșesc, însemna, în același timp, solidaritatea cu întreaga lume creștină, în vederea apărării credinței creștine, ortodoxă sau catolică deopotrivă. Este un fapt incontestabil că toate popoarele creștine căzute sub dominație otomană vedeau în domnitorii români adevărații „bazilei ai speranței” recuceririi Constantinopolului și a refacerii Imperiului Bizantin de altădată. Dacă visul lor nu s-a putut realiza, aceasta s-a datorat atât disproporției de forțe dintre români și Imperiul Otoman, cât și faptului că ceilalți monarhi ai Europei – care se pierdeau în războaie de „o sută

de ani”, de „trezeci de ani” sau în lupte năsfârșite pentru tron – n-au știut să răspundă la chemările domnilor români de a-și uni eforturile întru apărarea creștinătății întregi. Deși românii s-au considerat întotdeauna parte integrantă a lumii ortodoxe răsăritene, când s-a pus problema încheierii unor alianțe antiotomane cu Polonia, cu Ungaria, cu Veneția, cu scaunul papal ori cu Imperiul Habsburgic, au trecut peste deosebirile confesionale dintre creștini. În această privință merită să fie subliniat faptul că există o deosebire între voievozii români și bazileii bizantini, căci pe când aceia acceptau – în schimbul ajutorului papal – unirea cu Biserica Romei, românii – deși latini, înconjurați de slavi –, propuneau alianțe pe alte temeuri, cerând respectarea credinței ortodoxe.

Sunt semnificative, în acest sens, cuvintele a trei mari domni români care au avut un rol hotărâtor în luptele antiotomane. Astfel, într-o scrisoare a lui *Vlad Țepeș* (1456–1462) către Matei Corvin, regele de origine română al Ungariei, prin care-l informa de incursiunile sale la hotarele Imperiului otoman, făcute „pentru păstrarea creștinătății întregi”, îi solicita sprijin, avertizându-l că „dacă vom ajunge la un sfârșit rău și va pieri această țărișoară a noastră, nici Măria ta nu vei avea folos și înlesnire de așa ceva, pentru că va fi spre paguba creștinătății întregi”.

În același sens se exprima și contemporanul său *Ștefan cel Mare* (1457–1504), considerat de cronicarul polon Dlugosz „cel mai vrednic să i se încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales funcția de comandant și conducător împotriva turcilor”, iar de papa Sixt IV drept „atlet al credinței creștine”. Într-o scrisoare-circulară adresată principilor creștini, la 25 ianuarie 1475, după ce le reia biruința sa asupra „dușmanilor creștinătății”, la Vaslui, le solicita ajutor pentru țara sa, pe care o numea „poarta creștinătății”, avertizând că dacă va fi pierdută, „atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie”, făgăduind „pe credința noastră creștinească și cu jurământul domniei noastre, că vom sta în picioare și ne vom lupta până la moarte pentru legea creștinească”.

Poate și mai semnificativ în această privință este domnitorul *Mihai Viteazul* (1593–1601), care a reușit să realizeze o alianță antiotomană cu catolicii (principele Sigismund Báthory al Transilvaniei și împăratul Rudolf II al Germaniei), bucurându-se și de sprijinul financiar și moral al țarului Rusiei. Într-o declarație către un trimis al regelui Poloniei, domnul român afirma:

Tot ce fac, fac din dragoste pentru creștinătate, ca să nu se verse sângele creștinilor...Acum sunt gata să-mi vărs sângele, căci plec la luptă cu turcii, care sunt mai presus de puterile mele.

Tot el solicita ajutoare unui hatman polonez prin cuvintele:

Vă rugăm stăruitor să vă îndurați de treburile creștinești și să stingeți focul care arde peretele vecinului, înainte ca el să vă ajungă pe voi.

Iar în memoriul către împăratul Rudolf II, din 17 ianuarie 1601, scria că toate faptele sale au fost puse „în slujba creștinătății”, socotind că în calitate de creștini ar fi mai bine „să ne unim și să apucăm armele împotriva dușmanului creștinătății”.

În lungile confruntări româno-otomane, în care țările românești au fost „ca un zid tare și puternic înaintea turcilor” – după cuvântul umanistului român Constantin

Cantacuzino Stolnicul (cca 1650–1716) – pentru apărarea ființei lor naționale, dar și a Europei apusene și nordice, s-au distins câteva figuri de iluștri comandanți de oști, ale căror fapte au stârnit admirația lumii europene. Consemnăm între ei pe Mircea cel Bătrân (1386–1418), cu o rezistență de aproape trei decenii, învingător al sultanului Baiazid I „Fulgerul”, participant la marea expediție creștină a cavalerilor apuseni de la Nicopole (1396), Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei, apărător al Belgradului, care a condus rezistența aproape un deceniu și jumătate (1442–1456), iar după căderea Bizanțului Vlad Țepeș în Țara Românească și mai ales Ștefan cel Mare în Moldova, toți trei învingători ai lui Mehmed II, cuceritorul Constantinopolului.

În secolul al XVI-lea s-au remarcat Radu de la Afumați în Țara Românească, Petru Rareș și Ioan Vodă cel Cumplit în Moldova, iar în ultimul deceniu al secolului Mihai Viteazul, rămas în istorie nu numai pentru faptul că a reușit să realizeze pentru scurt timp unitatea politică a celor trei țări românești (1600), dar și prin înfrângerea memorabilă a lui Sinan-Pașa la Călugăreni, în 1595, în care contemporanii vedeau un viitor eliberator al sud-estului european. Prin jertfele acestor mari domnitori români și ale ostașilor-eroi pe care i-au condus au fost apărate toate statele Europei apusene, creându-le condiții de pace, astfel că au putut să prospere mereu sub raport economic, cultural și artistic, dar au fost apărate și bisericile apusene – catolică și, ulterior, confesiunile protestante – cu toate așezămintele lor, pe când popoarele ortodoxe din Balcani și Orientul Apropiat – cu așezămintele lor bisericești și culturale tradiționale – erau supuse tuturor vexațiunilor și împilărilor otomane.

În secolul al XVII-lea, datorită amestecului tot mai accentuat al Porții Otomane în viața internă a țărilor românești, rolul lor pe plan politic decade, crescând însă aportul lor la promovarea culturii ortodoxe, cum vom relata mai jos. Totuși, nu putem trece cu vederea contribuția românească la acțiunea de despresurare a Vienei în asediul otoman din 1683. Fiind obligați să participe la acest asediu alături de turci, cu un corp de armată, domnii români Șerban Cantacuzino al Țării Românești și Gheorghe Duca al Moldovei au întreținut legături secrete cu asediații, furnizându-le informații despre trupele otomane, cum relata, între alții, și ambasadorul austriac Kaunitz. Înfrângerea trupelor otomane la asediul Vienei, la care au contribuit și românii, a dus la declinul puterii otomane și a inaugurat o epocă nouă în istoria popoarelor din sud-estul Europei, care au început să-și redobândească treptat independența. În secolul al XVIII-lea, rolul politic de protectoare a tuturor țărilor oprimate din sud-estul Europei a fost preluat, treptat, de Rusia țaristă.

În secolul al XVIII-lea, țările române au fost sărăcite de regimul „turcofanariot” și pustiite de numeroasele războaie purtate pe pământul lor între ruși și turci, încât au pierdut treptat rolul de prim ordin pe care l-au deținut timp de trei secole în viața bisericească și culturală a popoarelor din Balcani și din Orientul Apropiat. Cu toate acestea, numeroși boieri și ierarhi români au sprijinit războaiele Rusiei împotriva Imperiului Otoman, în speranța înlăturării dominației acestuia.

Ierarhi români din ambele principate (mitropolitul Grigorie II de la București și episcopul Inochentie de la Huși), cu alți clerici și boieri au fost într-o misiune diplomatică la Sankt Petersburg, în 1770, pentru a solicita sprijinul țarinei Ecaterina a II-a în vederea eliberării țărilor lor și a celor sud-dunărene. La începutul secolului al XIX-lea, alți ierarhi români adoptă o atitudine politică favorabilă Rusiei, în speranța realizării aceleiași deziderat.

Nu este lipsit de interes să menționăm că pe ospitalierul pământ românesc și-au găsit adăpost, în fața expansiunii otomane, nu numai greci, bulgari și albanezi, ci și numeroși aromâni (mulți stabiliți în orașele mari din Transilvania), care s-au contopit apoi, pe încetul, în masa românească, dar și armeni, stabiliți mai ales în orașele Moldovei (o Episcopie armeană se înființase la Suceava, încă din 1401, cu sprijinul domnitorului Alexandru cel Bun!). În părțile Banatului, s-au așezat printre români zeci de mii de sârbi, refugiați tot din cauza expansiunii otomane (sunt cunoscute cele două mari emigrări sârbești, din 1690, condusă de patriarhul Arsenie III Cernoievici, și din 1737, de patriarhul Arsenie IV Ioanovici, mulți sârbi și aromâni venind din regiunea Kosovo). Tuturor acestora români le-au respectat limba, credința și tradițiile lor strămoșești, beneficiind de drepturi depline în noua lor patrie.

Au existat și alte mijloace prin care țările române și Biserica lor au venit în sprijinul popoarelor subjugate din Balcani și Orientul Apropiat, în vederea eliberării și dobândirii independenței lor naționale. După 1453, Țările Române singure au susținut financiar întreaga creștinătate dintr-un imens spațiu geografic, din Carpații nordici până în Egipt și de la Marea Adriatică și Marea Ionică până în Siria și Țara Sfântă. Cele patru patriarhii ortodoxe grecești – din Constantinopol, Alexandria, Antiohia (arabă) și Ierusalim –, așezămintele monahale de la Muntele Athos, de la Meteora, în Grecia centrală, din insulele Cipru, Rodos, Patmos, Halchi, din Țara Sfântă și de la Muntele Sinai s-au susținut aproape cinci secole – de la domnitorul Nicolae Alexandru Basarab al Țării Românești (1352–1364) și până la secularizarea efectuată sub Alexandru Ioan Cuza (1863), primul domn al României întregite – exclusiv din ajutoare românești. Aproape toți domnii munteni și moldoveni (cu excepția unora care au avut domnii foarte scurte) și-au înscris numele printre marii ctitori și binefăcători ai Locurilor Sfinte din Răsăritul ortodox. Ajutoarele lor se acordau sub diferite forme: danii în bani, danii de veșminte și vase liturgice, manuscrise, cărți și obiecte de cult (dintre care o parte se păstrează până azi în marile muzee și biblioteci din Bulgaria, Iugoslavia, Macedonia, Albania, Turcia, Siria, Liban, Israel și Egipt), dar mai ales sub forma „închinării” unor mănăstiri și schituri românești, cu toate proprietățile lor, așezămintelor bisericesti menționate mai sus, urmând ca o parte dintre veniturile lor să fie trimise aceluia. Din aceste ajutoare românești au fost subvenționate o serie de școli grecești și chiar arabe, așezăminte de asistență socială (azile, spitale, orfelinate), s-au construit ori s-au refăcut biserici și mănăstiri – mai ales la Athos –, s-a plătit copierea de manuscrise ori tipărirea de cărți

grecești, slave și chiar arabe, s-au acordat burse tinerilor care doreau să învețe carte. Ajutoarele românești au contribuit nu numai la promovarea culturii și artei tradiționale ortodoxe, la cultivarea tradițiilor de libertate și independență, ci se poate afirma, fără exagerare, chiar la supraviețuirea Bisericii ortodoxe și a credincioșilor ei, având în vedere multele încercări de islamizare.

Cultura, arta și, în genere, spiritualitatea bizantină au supraviețuit încă patru secole după căderea Constantinopolului (1453), dezvoltându-se, în Țara Românească și Moldova, cu sprijinul material și moral al domnitorilor români. La curtea lor erau întâlniți în permanență patriarhi, mitropoliți, episcopi, călugări, preoți de mir sau profesori greci, veniți după ajutoare materiale („milostenie”). Unii dintre ei rămâneau pentru totdeauna printre români, alții erau promovați chiar în scaune ierarhice sau deveneau egumeni la mănăstiri, profesori la academiile grecești din Iași și București. Se poate spune că adevărata reședință a câtorva patriarhi greci a fost în Țările Române, cum a fost cazul marelui patriarh Dositei al Ierusalimului (1669–1707), care timp de patru decenii a fost, de la București și Iași, un îndrumător energic al activității culturale și teologice în limba greacă și un luptător neobosit pentru apărarea ortodoxiei de pretutindeni. Din 1682, când s-a înființat prima tipografie grecească la Iași, și până la începutul secolului al XIX-lea, s-au tipărit peste o sută de cărți grecești la Cetățuia (Iași), București, Snagov, Râmnic și Târgoviște, toate cu sprijinul financiar al domnilor și ierarhilor români. Prin aceste cărți s-a pregătit spiritul lumii neogrecești de renaștere națională.

Școlile superioare grecești înființate la noi (Colegiul Greco-Latin de la Târgoviște, academiile de la Iași și București, toate în secolul al XVII-lea) au constituit un alt factor important în lupta poporului grec pentru eliberarea de sub dominația otomană. În afară de acestea, se cunosc aproximativ 50 de școli grecești în Balcani, în insule, la Constantinopol, în Asia Mică și Egipt, întreținute de domnii români în secolele XVIII–XIX. Profesorii acestor școli au contribuit la progresul cultural al grecilor, au insuflat elevilor lor idei sociale și politice înaintate, de libertate, independență și progres, care au avut drept rezultat războiul de eliberare și independență din anii 1821–1829. Consemnăm și faptul că timp de aproape o sută de ani, peste 250 de tineri greci și-au făcut studiile universitare în Apusul Europei, cu burse oferite de „Așezământul” mitropolitului Dositei Filitti (1793–1810) al Țării Românești, ajungând oameni de seamă, care au lucrat apoi pentru progresul economic, social și cultural al Greciei moderne.

Apropierea geografică, la care se adăuga limba comună de cult, a făcut ca poporul român să intre în legături directe cu popoarele slave sud-dunărene. Ca și în cazul grecilor, de multe ori țările și bisericile noastre au sprijinit lupta acestora pentru dobândirea libertății și independenței lor. Acest sprijin românesc își are rădăcini adânc înfipte în istoria poporului român și a celui bulgar. În 1185–1186, bulgarii și „vlahii” sud-dunăreni s-au ridicat împreună împotriva dominației bizantine, reușind

să creeze statul româno-bulgar independent, cu capitala la Târnovo, sub conducerea fraților Asănești, de origine românească. Crearea noului stat a fost sprijinită și de Biserică, preotul „vlah” Vasile dând binecuvântarea pentru începerea răscoalei în biserica satului Asănești. El a devenit apoi arhiepiscopul Bisericii româno-bulgare cu sediul la Târnovo, recunoscută ca autocefală de către Patriarhia ecumenică, în 1235.

După căderea sub otomani a Țaratelor de Târnovo (1393) și Vidin (1396), numeroși oameni de carte bulgari au găsit adăpost și teren prielnic de activitate în țările noastre. În decurs de o jumătate de mileniu, în mănăstirile noastre s-au copiat numeroase manuscrise în slavona de redacție medio-bulgară, care au circulat apoi și la noi, dar mai ales în bisericile bulgare. Mănăstirea Rila din Bulgaria a fost ajutată în permanență de domnii români, după cum dovedește însăși stema Moldovei, săpată pe vechiul turn de piatră al mănăstirii, sau stemele Țării Românești și Moldovei, pe catapeteasma bisericii. În această mănăstire, ca și la Kremikovski, ctitoria lui Radu cel Mare al Țării Românești, sau în alte biserici și mănăstiri ctitorite cu ajutor românesc (bisericiile din Vidin și Sviștov, ctitorite de Matei Basarab, catedrala din Dristra – Silistra, de Grigorie Ghica), s-a putut desfășura o rodnică activitate culturală, de care au beneficiat vecinii noștri din sudul Dunării, contribuind la afirmarea conștiinței lor naționale.

În marile biblioteci și muzee din Bulgaria se găsesc numeroase manuscrise sau tipărituri slavone care au apărut în centrele tipografice românești de pretutindeni, lucru ce dovedește larga lor difuzare și circulație în sudul Dunării.

Secolul al XIX-lea reprezintă – pentru Bulgaria – epoca renașterii și a independenței ei, după cinci secole de dominație otomană. În lupta pe care au purtat-o patrioții bulgari – preoți și mireni – pentru dezvoltarea culturală și emanciparea politică a țării lor, au beneficiat de un sprijin frățesc și dezinteresat din partea țărilor și bisericilor românești. La Mănăstirea Neamț a trăit monahul Spiridon – unul dintre primii scriitori ai renașterii bulgare pe pământ românesc –, care a scris aici *Istoria slavo-bulgară*, în jurul anului 1790. Episcopul Sofronie de Vrața – considerat „apostolul” renașterii politice și culturale a Bulgariei – a fost nevoit să se refugieze la București din cauza regimului de teroare al lui Pasvan-Oglu, pașa de Vidin, fiind primit „ca un frate”, după însuși cuvântul său, de mitropolitul Dositei Filitti. Cu ajutorul acestuia, al episcopilor de Buzău și Argeș și al unor călugări români, Sofronie a tipărit la Râmnic, în 1806, *Nedelnicul* sau *Chiriadromionul*, prima carte tipărită în limba bulgară. În timpul războiului ruso-turc din 1806–1812, episcopul Sofronie a desfășurat o apreciabilă activitate politică, în calitate de membru, apoi de președinte al comitetului bulgar din București, în vederea eliberării țării sale de sub jugul otoman. În 1810 a tipărit la București o *Proclamație către poporul bulgar*, în care cerea conașionalilor săi să ajute trupele rusești în luptele lor împotriva celor otomane.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în școlile românești de toate gradele învățau și elevi bulgari. Unul dintre tinerii care a studiat la București, călugărul Neofit de Rila, a deschis apoi prima școală primară și primul gimnaziu (liceu) cu limba de predare bulgară, la Gabrovo. Primul *Abecedar* bulgar a fost editat la

Braşov, în 1824, iar câţiva ani mai târziu cunoscutul editor de cărţi româneşti Zaharia Carcalechi a tipărit la Buda un nou *Bucvar* (abecedar, carte de citire) în limba bulgară, ajuns la 15 ediţii.

În 1828 a văzut lumina tiparului, la Bucureşti, *Tetraevanghelul*, prima ediţie a acestuia în limba bulgară, tipărit cu îndemnul şi cheltuiala mitropolitului Grigorie Dascălul al Ţării Româneşti, cel ce stăruise şi pentru obţinerea aprobării patriarhului ecumenic, care iniţial se declarase împotriva tipăririi Sfintei Scripturi în limba bulgară.

În anii care au urmat, s-a tipărit a doua ediţie a *Tetraevanghelului*, apoi trei ediţii ale *Noului Testament*, în traducerea lui Neofit de Rila, precum şi mai multe cărţi liturgice slavone, pentru nevoile bisericilor bulgare, toate la Bucureşti, apoi cărţi cu profil laic, manuale şcolare, precum şi primele ziare şi reviste, la Bucureşti, Giurgiu, Ploieşti, Galaţi şi mai ales la Brăila. Aceste tipărituri au avut un rol însemnat în formarea limbii literare bulgare moderne, au contribuit – alături de şcoli şi asociaţii culturale – la trezirea conştiinţei naţionale bulgare. În oraşele amintite şi-au desfăşurat activitatea o serie de comitete revoluţionare, în frunte cu marii patrioţi Gheorghe Kakovschi, Liuben Karavelov, Hristo Botev, ierodiaconul Vasile Levschi şi mulţi alţii, care au pregătit drumul pentru eliberarea de sub dominaţia otomană şi crearea statului independent bulgar.

Biserica Ortodoxă Română şi-a adus contribuţia şi la eliberarea Bulgariei şi recunoaşterea ei ca stat independent în 1877–1878. După cum se ştie, războiul româno-ruso-turc, care a adus schimbări profunde în viaţa Bulgariei, a fost sprijinit efectiv şi de Biserica noastră, prin preoţii militari, prin călugării şi călugăriţele din serviciile sanitare ale armatei române, prin colectele organizate în toate teritoriile locuite de români. Presa bisericească de la noi, îndeosebi revista „Biserica Ortodoxă Română” din Bucureşti şi ziarul „Telegraful român” din Sibiu, au îmbrăţişat cu căldură cauza poporului bulgar.

În 1389, după lupta de la Câmpia Mierlei (Kosovopolje), partea de sud a Serbiei a devenit vasală Imperiului Otoman, iar în a doua jumătate a secolului al XV-lea turcii au cucerit despotatul sârb (1459), Bosnia (1463), Herţegovina (1483) şi Muntenegru (1496).

Expansiunea otomană în aceste teritorii sud-slave a făcut pe mulţi credincioşi sârbi să se refugieze în părţile Banatului şi Aradului, încă din secolul al XIV-lea. Aşezarea lor în aceste teritorii locuite de români a dus la închegarea unor trainice legături bisericeşti şi culturale româno-sârbe. Sârbii stabiliţi la noi şi-au putut continua propria lor organizare naţională şi bisericească între români.

În cursul atâtor secole de dominaţie otomană, popoarele Serbiei, Macedoniei, Bosniei, Herţegovinei şi Muntenegrului s-au răscolat de mai multe ori. Între altele, în 1594 a izbucnit o răscoală antiotomană în părţile Banatului sârbesc de azi, de unde s-a întins şi în Banatul românesc, înăbuşită însă în sânge. La această răscoală

a luat parte și episcopul Teodor al Vârșetului, care păstora peste credincioșii sârbi și români din aceste teritorii. În toamna anului 1690 și primăvara celui următor, un număr de 30–40 000 de familii sârbești, în frunte cu patriarhul Arsenie III Cernoievici din Ipek, și-au părăsit locurile de baștină ocupate de turci și s-au stabilit în Srem (Sirmium), în Slovenia și sudul Ungariei, de unde au înaintat spre Vârșeț, Timișoara și Arad. În 1737 a avut loc ultimul exod sârbesc, condus de patriarhul Arsenie IV Ioanovici Șacabent, când grupuri însemnate de sârbi s-au așezat în districtele bănățene sudice. Sub îndrumarea episcopilor de la Arad, Timișoara și Caransebeș, credincioșii sârbi stabiliți în aceste teritorii au putut să-și dezvolte o viață culturală, bisericească și economică proprie.

Ca și în cazul așezămintelor bisericești de limbă greacă, numeroase mănăstiri din țările slave menționate mai sus, căzute sub dominație otomană, s-au bucurat de un statornic sprijin românesc. Consemnăm între acestea mănăstirile sârbești din Deceani, Sopoceani, Mileșevo, Lopușnia, Racovița, Cruședol, Hopovo, Trebinje, ca și Mănăstirea Hilandar din Muntele Athos.

Datorită ajutoarelor primite din partea domnilor munteni și moldoveni, aceste mănăstiri au devenit centre importante de cultură sârbă, care au contribuit la dezvoltarea culturii și artei lor tradiționale, la întărirea conștiinței de unitate și independență națională. Manuscrise copiate în mănăstirile din Moldova, Țara Românească sau în părțile Aradului și Banatului, ca și cărțile slave tipărite la noi au cunoscut o largă difuzare în aceste teritorii slave sud-dunărene. Unele dintre ele se păstrează și azi în muzeele și bibliotecile Iugoslaviei (Serbia și Muntenegru).

În cursul mișcării de eliberare națională din Bosnia, Herțegovina, Serbia și Muntenegru, din anii 1875–1878, popoarele acestor țări au fost ajutate, între alții, și de România și Biserica Ortodoxă Română. De pildă, în armata sârbă au luptat mulți români din părțile Banatului, apreciați elogios de anumite ziare din Europa Centrală. Lupta antiotomană a acestor popoare a fost privită cu căldură de presa românească, inclusiv de cea bisericească („Telegraful român” de la Sibiu, „Biserica și școala” de la Arad, „Biserica Ortodoxă Română” din București etc.).

La 10 august 1895, din inițiativa ieromonahului Vasile Mangra de la Arad, a avut loc la Budapesta un congres al naționalităților oprimate din Austro-Ungaria, la care au participat delegați români, slovaci și sârbi. Congresul a dovedit solidaritatea și unitatea acestor națiuni în lupta lor cu autoritățile maghiare pentru obținerea de drepturi naționale și sociale.

Rezultă deci că țările noastre, inclusiv Biserica lor ortodoxă, au sprijinit în decursul veacurilor și lupta popoarelor din Serbia, Muntenegru și Macedonia de azi pentru libertate, unitate și independență națională.

*

Câteva mănăstiri de pe teritoriul Albaniei de azi, de asemenea, au fost subvenționate de domni din Țara Românească și Moldova (Adormirea Maicii

Domnului din Drinos, Sfântul Ioan Teologul din Malçani), precum și unele școli (din Bularat, Korçe, Poliçani, Tirana și altele).

Potrivit unor izvoare documentare, prima școală albaneză s-a înființat la București, în 1840, cu sprijinul statului muntean de atunci. În 1844 și 1845 a apărut, la București, primul *Abecedar* în limba albaneză. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-au înființat în București (dar și în alte orașe) societăți culturale albaneze, o școală pedagogică pentru tineri albanezi (1892), subvenționată de Guvernul României, s-au editat ziare și manuale școlare în limba albaneză. În 1909 s-a constituit Comunitatea Ortodoxă Albaneză din București, căreia i s-a oferit biserica numită „Dintr-o Zi”, ctitoria doamnei Maria, soția lui Constantin Brâncoveanu. În 1912 a venit în București preotul Fan S. Noli, viitor mitropolit și prim-ministru al Albaniei, care a avut convorbiri cu lideri albanezi de la noi și cu oameni politici români, în vederea proclamării independenței țării sale față de Turcia (care s-a și făcut, la Vlore, la 28 noiembrie 1912).

*

O altă contribuție care merită să fie pusă în lumină este și cea privitoare la sprijinul dat de țările și Biserica noastră bisericilor și popoarelor din Siria și Georgia, în lupta lor de eliberare națională și de salvare a ortodoxiei. Astfel, credincioșii de limbă arabă din Patriarhia ortodoxă a Antiohiei au primit numeroase ajutoare materiale în decursul secolelor XVII–XIX. Patriarhul Antiohiei Macarie III Zaim, de pildă, a întreprins, tocmai în acest scop, o călătorie de vreo patru ani în țările noastre, la mijlocul secolului al XVII-lea. Cu banii primiți s-au refăcut o serie de așezăminte culturale și sociale ale Patriarhiei. În 1701, Antim Ivireanul tipărea la Snagov prima carte cu litere arabe, *Liturghierul*, urmat de un *Ceaslov*, tipărit la București, în 1702. Câțiva ani mai târziu, tipografia arabă de la noi a fost dăruită patriarhului antiohian Atanasie Dabbas, care a instalat-o la Alep, în Siria, continuându-se mult timp imprimarea de cărți arabe. Alte cărți arabe se vor tipări la Iași și București, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, de către patriarhul Silvestru Cipriotul, tot cu ajutor românesc. Patriarhia Antiohiei avea și câteva mănăstiri „închinată” în Moldova.

*

În primul deceniu al secolului al XVIII-lea, domnitorul Constantin Brâncoveanu și mitropolitul său Antim Ivireanul au trimis pe meșterul tipograf Mihail Ștefan tocmai la Tbilisi, în Georgia, unde a imprimat aproape zece cărți în limba georgiană. În tipografia fondată de el s-au tipărit, în anii următori, alte cărți liturgice, teologice și laice.

Mănăstirea georgiană Ivir din Muntele Athos a beneficiat de permanente dării românești, care au contribuit efectiv la propășirea culturii georgiene și la întărirea idealului de libertate al georgienilor, atât de mult cotropiți, în decursul istoriei, de perși și turci.

Rezultă că timp de câteva secole, țările românești au salvat cultura și spiritualitatea popoarelor balcanice și a celor din Orientul Apropiat, amenințate mereu cu pierderea identității naționale și a credinței ortodoxe. Sacrificiile poporului român pentru acele popoare oprimite reprezintă unul dintre cele mai impresionante exemple de sprijin frățesc și dezinteresat. Țările românești – prin dărnicia lor – au devenit, după sintagma atât de cunoscută a lui Nicolae Iorga, „Bizațul de după Bizanț”.

În felul acesta, personalitatea poporului român în istorie apare aureolată de o *dăruire* totală pentru alții. Faptele de *eroism* ale apărătorilor integrității teritoriale a țărilor noastre, dar și a Europei întregi, s-au contopit într-un tot armonios cu *generozitatea* lor față de cei care își pierduseră libertatea și dreptul la o viață de stat proprie. Acest dublu aspect – *eroismul și generozitatea*, aproape proverbiale în lumea Răsăritului ortodox – se explică prin sufletul autentic creștin al românilor, care n-au „teoretizat” cuvântul *Evangeliei* lui Iisus Hristos, ci l-au trăit din plin, l-au transpus realmente în fapte, făcând din el un principiu de viață. Ele sunt cele două forțe care luminează întreaga istorie românească.

Toate aceste lucruri – prezentate aici succint – merită să fie cunoscute și de cei de azi, urmașii eroilor români de altădată, apărătorii țărilor românești și ai Europei, după cum ar merita să fie cunoscute și de cei care mai pun azi în discuție problema intrării noastre în comunitatea statelor europene.

BOR, an. XCVII, 1979, nr. 1-2, p. 184-196.

LEGĂTURILE ȚĂRILOR ROMÂNE CU PATRIARHIA ANTIOHIEI

Antiohia Siriei, întemeiată în anul 301 î. Hr. de regele Seleucos Nicator, fiind apoi capitala regatului sirian al Seleucizilor, a fost unul dintre cele mai însemnate centre economice, politice și culturale din antichitate. Și-a păstrat acest întreit rol și după ce Siria a fost cucerită de romani, în anul 64 î.Hr., devenind capitala provinciei Siria.

La scurt timp după întemeierea Bisericii creștine, apar propovăduitori ai noii învățături și în acest oraș, botezându-se atât iudei, cât și păgâni (*Faptele Apostolilor*, 11, 19–20). Cuvântul lui Dumnezeu s-a propovăduit apoi de către Sfântul Barnaba (*Fapte* 11, 22), care l-a adus aici și pe Saul, aflat pe atunci în Tars (*Fapte* 11, 25). Aici s-a dat prima oară numirea de creștini celor care aderaseră la noua învățătură (*Fapte* 11, 26). Antiohia a devenit astfel cel mai important centru creștin din perioada apostolică, după Ierusalim. Din Antiohia a pornit Sfântul Apostol Pavel în cele trei călătorii misionare (*Fapte* 13, 1 și urm.; 15, 35 și urm.; 18, 23 și urm.), după primele două întorcându-se tot aici, spre a continua propovăduirea cuvântului dumnezeiesc. În Antiohia s-a produs neînțelegerea asupra impunerii tăierii împrejur a celor botezați dintre păgâni, lucru care a dus la convocarea Sinodului Apostolic din Ierusalim (*Fapte* 15), ale cărui hotărâri au fost apoi comunicate creștinilor din Antiohia. După acest sinod, venind aici Sfântul Apostol Petru, a fost înfruntat de către Sfântul Apostol Pavel, pentru că se ferea să mănânce la mesele credincioșilor proveniți dintre păgâni (*Gal.* 2, 11 și urm.). Acestea sunt știrile pe care ni le oferă *Noul Testament* asupra vieții creștine din Antiohia în epoca apostolică.

O tradiție creștină de prin secolele III–IV susține că primul episcop al Antiohiei a fost Evodie, căruia i-a urmat Sfântul Ignatie Teoforul (†107). Prin canonul 6 al Sinodului I ecumenic s-a recunoscut episcopilor din Roma, Alexandria și Antiohia o autoritate mitropolitană față de ceilalți episcopi din Italia, Egipt sau Siria. Prin canonul 28 al Sinodului IV ecumenic s-a definitivat organizarea bisericească a celor cinci patriarhate, Antiohiei recunoscându-i-se locul IV, cu jurisdicție asupra Siriei, Feniciei și Arabiei. Sub jurisdicția patriarhului de Antiohia erau 13 mitropoliți și 140 de episcopi.

În secolul al III-lea s-a format în Antiohia o cunoscută școală teologică, care folosea metoda „istorico-literală” în interpretarea *Sfintei Scripturi*. Printre cei mai de seamă reprezentanți ai ei s-au numărat: preotul Lucian de Samosata, care se crede că ar fi întemeietorul ei, preotul Dorotei, arhiepiscopul Eustațiu al Antiohiei, toți în prima jumătate a secolului al IV-lea, Eusebiu, episcop de Emesa (azi Homs), Diodor din Tars, care a inaugurat perioada de aur a acestei școli, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, Teodor de Mopsuestia, precursor al nestorianismului, Teodoret din Cir, în secolul al V-lea. Cel mai de seamă reprezentant al școlii teologice din Antiohia a fost însă Sfântul Ioan Gură de Aur, născut chiar în acest oraș, prin 354, desfășurând aici o intensă activitate misionară și predicând, ca diacon și preot, până la alegerea sa ca arhiepiscop de Constantinopol, în 397. În secolul al III-lea, a apărut o nouă școală teologică în cuprinsul Patriarhiei de Antiohia, cea de la Edessa (azi Urfa), care a ajuns la înflorire în secolul al IV-lea prin Sfântul Efrem Sirul.

Spre sfârșitul epocii patristice din cuprinsul patriarhatului antiohian s-au ridicat alți Sfinți Părinți și scriitori bisericești de seamă, ca Roman Melodul din Emesa (490–560), Andrei Criteanul din Damasc, deși a trăit la Ierusalim și Creta, Sfântul Ioan Damaschinul, născut pe la 675 în Damasc și alții.

Dar în cuprinsul Patriarhiei de Antiohia au apărut și două cunoscute erezii: a lui Pavel de Samosata, împotriva căruia s-au ținut două sinoade chiar în Antiohia, și a lui Apolinarie din Laodiceea. Mai târziu a găsit aici un teren propice de dezvoltare monofizismul, datorită acțiunii misionare pe care a desfășurat-o episcopul Iacob Baradai din Edessa. În secolul al VII-lea s-a răspândit monotelismul, chiar prin patriarhul de atunci al Antiohiei, Macarie, precum și erezia maronită. Din cauza frământărilor produse de aceste erezii, credincioșii care au păstrat credința ortodoxă, care era și credința împăratului din Bizanț, au primit numele de melchiți (sir. *melek* = împărat).

În Antiohia a luat naștere și un rit liturgic propriu, cunoscut sub numele de „ritul antiohian”, întrebuițat până în secolul al XII-lea, când i-a luat locul „ritul bizantin”. Limba liturgică a fost cea greacă, în afară de nordul Siriei, unde se folosea siriaca. Din secolul al VII-lea, după venirea arabilor, a început să se folosească și limba acestora. Începând cu secolul al XII-lea, poporul sirian nu mai înțelegea decât limba arabă, așa încât de acum s-a început traducerea slujbelor în această limbă.

Din datele sumare expuse aici, se constată că patriarhatul apostolic al Antiohiei a avut un rol important în istoria Bisericii creștine din primele secole. Cu timpul, însă, din cauza împrejurărilor politice, rolul Antiohiei în viața ortodoxiei s-a diminuat tot mai mult. Fosta provincie romană Siria – componentă, din 395, a Imperiului Roman de Răsărit, devenit apoi Imperiul Bizantin – a fost cucerită de arabi în anul 636. Siria „musulmană”, devenită califat, va atinge apogeul sub dinastia Omeiazilor (661–759); califatul își stabilise acum capitala la Damasc, care va deveni, pentru un secol, centrul politic și spiritual al lumii arabe. Pentru clerul și credincioșii ortodocși sirieni au urmat însă timpuri foarte grele; scaunul patriarhal de Antiohia rămânea de multe ori vacant pentru perioade destul de îndelungate. În

a doua jumătate a secolului al XI-lea, Siria – inclusiv Antiohia – vor fi cucerite, pentru scurt timp, de turcii selgiucizi. Dar în 1098 ele sunt cucerite de cavalerii apuseni ai primei cruciade, care au întemeiat un „principat al Antiohiei”, iar locul patriarhului ortodox a fost luat de un patriarh latin. În această situație, patriarhii ortodocși au fost nevoiți să-și caute refugiu în alte părți, îndeosebi la Constantinopol. Între ei s-a remarcat cunoscutul canonist Teodor Balsamon (cca 1189–după 1195). În 1268, Siria, inclusiv Antiohia, au fost cucerite de mamelucii egipteni, care au stăpânit-o până în 1516. În acest an, Siria a fost cucerită de oștile otomane ale sultanului Selim I; în 1517 au mai fost cucerite Libanul, Palestina și Egiptul. Siria a devenit o simplă provincie a Imperiului Otoman, cum a rămas timp de patru secole. După încheierea primului război mondial, mai precis în 1920, a intrat sub mandatul Ligii Națiunilor, sub administrație franceză, în pofida încercărilor de creare a unui stat sirian independent. Abia la 27 septembrie 1941 s-a proclamat Republica Siria, dar tot sub mandat francez; deplina independență a obținut-o la 17 aprilie 1946, o dată cu retragerea trupelor străine din țară.

După 1268, patriarhii sirieni au putut reveni în Antiohia. Dar distrugerile provocate de cavalerii cruciați, precum și de o serie de cutremure, au dus la ruinarea aproape completă a orașului, atât de înfloritor altădată. La sfârșitul secolului al XIII-lea, patriarhii au părăsit din nou Antiohia, mutându-și sediul în alte orașe. În 1342, patriarhul Ignatie II și-a stabilit reședința în Damasc, unde a rămas până azi. Orașul Antiohia, numit acum Antakya, aparține Turciei (situat în sud-estul ei, la granița cu Siria) și are aproximativ 125 000 de locuitori.

Condițiile grele de viață în care s-a dezvoltat scaunul patriarhal de Antiohia au silit pe câțiva dintre cărmuitorii ei să facă unele călătorii în Țările Române și în Rusia, pentru ca să obțină ajutoare, lucru destul de obișnuit în acele vremuri. Este adevărat că numărul patriarhilor antiohieni veniți în Țările Române a fost mult mai mic decât al celor greci din Constantinopol, Alexandria sau Ierusalim. Tot așa și legăturile de orice natură (închinări de mănăstiri, ajutoare materiale, corespondență etc.) dintre țările noastre și Patriarhia Antiohiei au fost mai slabe în comparație cu cele pe care le-au avut cu bisericile ortodoxe de limbă greacă. La acest lucru va fi contribuit și distanța prea mare dintre noi și Siria, dar poate și faptul că patriarhii, fiind sirieni, vorbitori de limbă arabă, întâmpinau greutăți în celelalte țări ortodoxe din cauza necunoașterii limbii acestora.

Primul patriarh de Antiohia care a călătorit prin Țările Române a fost unul cu numele de Ioachim, pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, secol în care au păstorit în Antiohia trei patriarhi cu acest nume. După Mihail VI (†1542/43) a urmat Ioachim IV, care a păstorit până prin 1575–1576. Urmașul său a fost Mihail VII, din 1576, care, la o dată anterioară celei de 25 mai 1581, a fost nevoit să se retragă din scaun, din cauza opoziției ce se formase împotriva lui, stabilindu-se ca mitropolit de Alep, unde a murit la 25 decembrie 1592 (4 ianuarie 1593). În locul său a fost ales *Ioachim*

V Dau. Acesta, făcând numeroase datorii, mai ales în timpul certurilor pe care le-a avut cu Mihail VII, a fost nevoit să se adreseze țarului Rusiei, cerându-i acordul să meargă la Moscova după „milostenie”. Într-adevăr, în 1587 el a întreprins o călătorie în Rusia, trecând prin Constantinopol, Țările Române, provinciile rutene ale Poloniei și Kiev. El a fost primul patriarh antiohian care a călătorit la Moscova. Acolo, țarul a discutat cu el și problema reînființării Patriarhiei ruse¹.

În drumul său spre Rusia, patriarhul Ioachim V a trecut și prin Țările Române. Prezența lui pe pământul românesc este atestată și de mărturiile contemporane², dar și de faptul că el a dăruit episcopului Gheorghe Movilă II al Rădăuților o icoană a Maicii Domnului, pe care acesta a dăruit-o apoi Mănăstirii Sucevița, ctitoria familiei sale. Icoana are o inscripție în limba slavă cu următorul cuprins: „Părintele Ioachim, patriarhul Antiohiei, a dat această icoană părintelui Gheorghe, episcopul Rădăuțiului, și episcopul Gheorghe a dat-o la nou ziditul său lăcaș și mănăstire Sucevița, unde este hramul Învierii Domnului Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos... anul 7095/1587”³.

După reîntoarcerea din Rusia în Siria, patriarhul Ioachim V a fost ucis, cu ocazia unei vizite pastorale făcute în Hauran, la 7/17 octombrie 1592, urmându-i în scaun mitropolitului de Homs, sub numele de Ioachim VI Ziade (1592/93–1604)⁴.

Mai mult de jumătate de secol nu se mai întâlnește nici un patriarh antiohian în Țările Române⁵. În schimb, este consemnat un călugăr, care pare să fie originar din Patriarhia Antiohiei. Numele său apare în însemnarea de pe ultima pagină a *Evangheliei învățătoare* de la 1644: „S-a început a se tipări această carte numită *Evanghelie cu învățătură* în Mănăstirea Govorii și s-a sfârșit în Mănăstirea din Deal cu hramul Sfântului ierarh Nicolae, egumen fiind Varlaam Arapul”⁶. Considerăm că

¹ Cyrille Charon (Karalevski), *Histoire des Patriarcats Malchites*, col. 637–638.

² *Ibidem*. Karalevski se întreba care Ioachim V a făcut călătoria în Rusia, al IV-lea sau al V-lea. Este, desigur, vorba de Ioachim V, la 1587, așa cum notează toate izvoarele contemporane și lucrările posterioare. Tot el arată că un însoțitor al patriarhului Ioachim, mitropolitul Issă, a scris o relatare a călătoriei lor, în versuri arabe, într-un stil vulgar. Manuscrisul povestirii a rămas inedit (ms. arab 312 din Biblioteca Națională din Paris).

³ Textul inscripției e publicat de Melchisedec în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I, vol. II, Iași, 1862, p. 50, 213–214; Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 213–214; idem, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 58–59. Tot D. Dan, în *Cronica Episcopiei*, afirma (p. 137) – fără să documenteze – că Gheorghe Movilă ar fi corespondat cu patriarhul Ioachim al Antiohiei. Cf. și N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, vol. I, ed. II, București, 1929, p. 259.

⁴ C. Karalevski, *op. cit.*, col. 538.

⁵ N. Iorga, în *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, p. 9, doc. nr. XI, arată că într-o carte de judecată dată în Târgoviște, la 10 iulie 1646, prin care Matei Basarab întărea Mănăstirii Vieroș jumătate din satul Bezdead, apărea – alături de mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei – și un patriarh antiohian cu numele Ioanichie. Or, în toate lucrările privitoare la trecutul Bisericii antiohiene nu se găsește în acest timp un patriarh cu numele Ioanichie, căci între 1634 și 1647 a păstorit patriarhul Eftimie (Euthinie) III Chiotul. Poate este o confuzie, căci în această vreme atât la Constantinopol, cât și la Alexandria păstoreau patriarhi cu numele de Ioanichie, cel de Alexandria făcând chiar o călătorie în țările noastre. Vezi diac. asist. I. Pulpea-Rămureanu, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu țările române*, în ST, an. VIII (1956), nr. 1–2, p. 68.

⁶ Ioan Bianu–Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, 1508–1716, București, 1903, p. 146.

trebuie să fie de origine arabă, de vreme ce arabii aduși la noi ca robi erau cunoscuți sub numele de „harapi” (cum ne informează și Pavel de Alep); chiar și unele traduceri vechi din Sfântul Eftimie Sirul îl prezintă cu numele de Eftimie Harapul.

Unul dintre patriarhii cei mai de seamă ai Antiohiei, care a avut, în același timp, și cele mai strânse legături cu Țările Române, a fost *Macarie III Zaim*. Acesta făcea parte dintr-o familie preoțească, el însuși fiind preot de mir, cu numele Iosif. Rămas văduv, s-a călugărit, ajungând în 1635 mitropolit de Alep, sub numele de Meletie. În decembrie 1647, la moartea patriarhului Eftimie, a fost ales ca urmaș al acestuia, sub numele de Macarie III. Datorită greutăților materiale în care se zbătea scaunul său patriarhal, a întreprins o călătorie în țările ortodoxe – Țara Românească, Moldova, Ucraina și Rusia –, așa cum făceau și ceilalți patriarhi, pentru a strânge „milostenie”. Momentul era favorabil, pentru că în Țările Române domneau pe atunci Matei Basarab și Vasile Lupu, în Ucraina hatmanul Bogdan Hmelnițki, iar în Rusia țarul Alexei Mihailovici Romanov, toți cunoscuți apărători și suținători ai Bisericii ortodoxe.

Din fericire, s-a păstrat și o descriere a călătoriei patriarhului Macarie în aceste patru țări ortodoxe, făcută de fiul și însoțitorul său, arhidiaconul Pavel de Alep. Acesta a notat cu grijă toate amănunțele călătoriei, din momentul plecării din Damasc (9 iulie 1652), până la reîntoarcere (1 iulie 1659). Pe lângă însemnările de călătorie, el mai făcea, în partea introductivă, și un scurt istoric al Patriarhiei din Antiohia, iar în partea finală relatează unele fapte petrecute după revenirea la Damasc, până în 1661⁷.

⁷ Lucrarea lui Pavel de Alep a rămas mult timp în manuscris (copii la Paris, Londra și Petersburg). Prima dată s-a publicat în traducere engleză de către F.C.Belfour, *The travels of Macarius, patriarch of Antioch*, 2 vol., Londra, 1829–1836. S-a tradus apoi în rusește de către un melchit ortodox din Damasc, stabilit în Rusia, Gheorghe Murkos: *Puteșestvie antiohiiskago patriakha Makarii v Rosiiu polovinie XVII veka*, publicată în 5 volume de către Societatea de Istorie și Antichități de pe lângă Universitatea din Moscova, 1896–1900, o traducere mai bună decât a lui Belfour. Cea mai bună traducere, în limba franceză, cu text paralel în arabă, a făcut preotul profesor Vasile Radu, traducătorul *Bibliei* în română. Traducerea lui a fost tipărită sub titlul *Voyage du patriarche Macarie d'Antioche en Orient, en Moldavie et en Valachie*. Texte arabe et traduction française, Paris, 3 vol., 1927, 1930, 1949.

În română, de asemenea, s-au publicat mai multe traduceri, majoritatea cuprinzând părțile privitoare la Moldova și Țara Românească. Prima este traducerea lui C. Negruzzi (după textul rusesc al lui Saveliev): *Călătoria arabului patriarh Macarie de la Alep la Moscova*, în „Propășirea”, I, 1844, nr. 34–36 și „Arhiva românească”, vol. II, 1845, p. 187–221 (ed. II, în „Arhiva românească”, II, Iași, 1862, p. 140–164). B. P. Hasdeu a făcut o traducere după Belfour, în „Arhiva istorică”, an. I (1865), nr. 2, București, p. 59–111. A treia traducere este o teză de licență, lucrată sub îndrumarea lui Nicolae Iorga, de Emilia Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române, 1653–1658*, București, 1900 (descrierea primei călătorii în țările noastre o reproduce după Hasdeu, cu îndreptările necesare, iar a doua o traduce după Belfour). Traducerea are, desigur, numeroase lacune. Unele au fost semnalate – făcând întregirile necesare – de către V. Bogrea, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj”, I, 1921–1922, p. 407–408, și II, 1923, p. 339–344. O traducere după manuscrisul arab aflat la Paris a făcut Gheorghe Popescu-Ciocănel, *Călătoriile patriarhului Macarie în Valahia, Moldova, Țara Cazacilor și la Moscova între anii 1652–1659* (extras din „Buletinul geografic”, an. XXIX și XXXII), București, 1909–1912, vol. I și IV. Este o traducere foarte slabă. Are numai partea introductivă, până la

Descrierea călătoriei patriarhului Macarie este de cel mai mare interes pentru noi, căci relatează pe larg faptele petrecute în Moldova, în ultimele luni de domnie a lui Vasile Lupu, înlăturarea lui și urcarea pe tron a lui Gheorghe Ștefan (1653). Pentru Țara Românească sunt prezentate faptele petrecute la sfârșitul domniei lui Matei Basarab, urcarea pe tron a lui Constantin Șerban Basarab Cârnu (1654), mazilirea acestuia și urcarea pe tron a lui Mihail Radu (Mihnea III), în 1658. Pe alocuri se prezintă și unele fapte petrecute în afara hotarelor celor două țări române (luptele țarului rus cu suedezii, luptele ungarilor cu tătarii și altele). Pe lângă aceste fapte de ordin politic, în însemnările lui Pavel de Alep se găsesc descrieri de monumente de artă, aspecte din viața social-economică, din viața bisericească și altele. Pentru Țara Românească se dau știri mult mai numeroase, datorită faptului că aici au stat timp mai îndelungat (1653–1654 și 1656–1658), străbătând țara de la un capăt la altul, ca să cunoască diferitele ei așezăminte bisericești⁸.

Prezentăm, în cele ce urmează, un rezumat din notele de călătorie ale arhidiaconului Pavel de Alep, pe baza traducerilor efectuate de Vasile Radu (în franceză) și Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru (în română). Patriarhul Macarie cu fiul său Pavel și mai mulți însoțitori au părăsit Damascul la 9 iulie 1652. Au străbătut Asia Mică, ajungând la Constantinopol la 20 octombrie. Aici au rămas până după Boboteaza anului 1653. S-au îndreptat apoi, pe Marea Neagră, spre Constanța. La 17 ianuarie au ajuns la Galați, unde li s-a făcut o primire deosebită. După o ședere de două zile, s-au îndreptat spre Iași, unde au fost primiți de cler și credincioși, în frunte cu mitropolitul Varlaam, în ziua de 23 ianuarie 1653. Au fost găzduiți la Mănăstirea Sfântul Sava. În zilele următoare patriarhul a fost primit de Vasile Lupu, căruia i-a oferit daruri și părți din moaștele unor sfinți. Pavel de Alep descrie în continuare câteva mănăstiri și biserici din Iași, precum: Sfântul Sava, Golia, Sfinții Trei Ierarhi, Galata și Barnovschi. Menționează slujbele săvârșite de patriarh în diferite biserici, obiceiurile din Moldova în timpul postului Patimilor, sfințirea mirului în Joia Patimilor, slujba Învierii și altele.

Partea cea mai interesantă a notelor lui Pavel de Alep o formează însă expunerea faptelor petrecute în ultimele luni de domnie a lui Vasile Lupu și urcarea pe scaunul domnesc a lui Gheorghe Ștefan. Astfel, arhidiaconul Pavel relatează: mișcarea pusă la cale de Gheorghe Ștefan, cu ajutorul lui Matei Basarab și Gheorghe Răcoczy, fuga lui Vasile Lupu, intrarea lui Gheorghe Ștefan în Iași, alungarea sa de către cazacii lui Timuș Hmelnițki, lupta care s-a dat în apropierea

plecarea din Constantinopol (vol. I), apoi cele petrecute după părăsirea țărilor noastre (vol. IV). O ultimă versiune românească s-a publicat în volumul VI din colecția „Călători străini despre țările române” (București, 1976, p. 1–307, îngrijită de Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru). Noua traducere este făcută după textul francez publicat de preotul Vasile Radu.

⁸ Prezentări în mare a călătoriei, la N. Iorga, *Trecutul românesc prin călătorii*, București, 1920, p. 268–285 (ed. II: *Istoria românilor prin călătorii*, București, 1928, p. 331–351); Constantin Mosor, *Călătoria patriarhului Macarie al Antiohiei în țările române și importanța ei pentru istoria Bisericii Ortodoxe Române*, în „Glasul Bisericii”, nr. XXXI, 1972, nr. 1–2, p. 73–90; Alexandru Moraru, *Paul de Alep despre Biserica Ortodoxă din Moldova*, în MMS, an. III, 1976, nr. 7–8, p. 494–506; a se vedea și studiul introductiv al Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 3–13.

Iașiului, primirea lui Timuș de către patriarh în Mănăstirea Sfântul Sava, revenirea lui Vasile Lupu la Iași, lupta moldovenilor, aliați cu cazacii, împotriva oștilor muntene, înfrângerea lui Vasile Lupu și a ginerelui său Timuș, fuga lor, intrarea oștilor ungurești în Iași. Descrie apoi – deși n-a fost mărtor ocular – asediul Sucevei, unde era blocată oastea lui Timuș, moartea acestuia, predarea Sucevei lui Gheorghe Ștefan de către cazacii aflați în ea.

Pavel de Alep menționează cu regret înfrângerea lui Vasile Lupu, la adresa căruia avea numai cuvinte de apreciere, mai ales că „Vasile făgăduise patriarhului să-i plătească toate datoriile și cheltuielile”⁹. Desigur, Vasile Lupu ar fi ajutat mult Patriarhia de Antiohia, așa cum ajutase și celelalte patriarhii și biserici din Răsărit¹⁰.

În continuarea însemnărilor sale, Pavel de Alep consemnează diferitele slujbe pe care le-au săvârșit în bisericile din Iași la sărbătorile mai însemnate. Teama de noi incidente i-a făcut însă să părăsească Iașiul la 13 octombrie 1653 și să se îndrepte spre Țara Românească. Au trecut prin Scânteia, Vaslui, Bârlad, Tecuci, ajungând în Focșani la 21 octombrie. Acolo au fost nevoiți să zăbovească 31 de zile. În acest timp, patriarhul Macarie a făcut un drum până la Roman, pentru ca să-l roage pe Gheorghe Ștefan să permită trecerea în Țara Românească a străinilor care-l însoțeau. La 13 noiembrie asista la liturghia săvârșită în catedrala din Roman de către episcopul Anastasie. Au trecut în Țara Românească abia la 22 noiembrie.

Prin Râmnicul Sărat și Buzău au ajuns la Târgoviște, în ziua de 29 noiembrie 1653, fiind întâmpinați de mitropolitul Ignatie Sârbul. Despre acesta arhidiaconul Pavel spune că era „un bătrân venerabil, care cunoștea limbile turcă, persană, greacă și română”. Au fost găzduiți la Mănăstirea Stelea. După câteva zile au fost primiți de Matei Basarab, căruia i-au oferit câteva daruri, între care și o bucată din craniul (fruntea) Sfântului Apostol Filip. În continuare, descria slujbele și obiceiurile de la sărbătorile mai însemnate ale anului: la Crăciun (umblarea cu icoana și cu colinda), la Anul Nou, la Bobotează (cu sfințirea apei), în postul Paștilor, în Joia Patimilor (cu slujba spălării picioarelor) și la Înviere. La toate aceste sărbători a fost invitat să slujească și patriarhul Macarie. Pavel de Alep consemna de asemenea diferitele obiceiuri de la Curtea domnească cu prilejul sărbătorilor mari, precum și obiceiurile de la nunți și înmormântări. Descria Târgoviștea, cu bisericile sale, Curtea domnească, catedrala și reședința mitropolitană. Oferea chiar și unele amănunte privind situația economică și financiară a țării, a armatei. În Duminica Mironosițelor (9/19 aprilie 1654) a închis ochii bătrânul domn Matei-Voievod, fiind ales – în aceeași zi – noul domn Constantin Șerban Basarab. Pavel de Alep a avut acum prilejul să descrie modul alegerii domnului, depunerea jurământului de credință față de el de către marii dregători ai țării și comandantii oștilor, precum și înmormântarea lui Matei Basarab¹¹.

⁹ Emilia Cioran, trad. cit., p. 62; Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, trad. cit., p. 93.

¹⁰ Vezi N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutela Patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii ortodoxe*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXXVI, 1913–1914, București, p. 207–236.

¹¹ Despre participarea patriarhului Macarie la înmormântarea acestuia amintește și *Letopisețul cantacuzinesc*: „Și îndată scoaseră și trupul lui Matei Vodă din casele domnești și-l puseră în mijlocul curții,

În ziua de 22 mai 1654 au părăsit Târgoviștea, îndreptându-se spre Moldova, ca de acolo să treacă în Rusia. În drumul lor, au făcut un scurt popas la moșia Filipești a postelnicului Constantin Cantacuzino. Pavel de Alep descrie pe larg mănăstirea de aici, ctitoria postelnicului. La 2 iunie au ajuns la Iași, fiind găzduiți tot la Sfântul Sava. Au stat aici doar câteva zile, făcând în acest timp și o vizită domnitorului Gheorghe Ștefan. În dimineața zilei de 6 iunie 1654, au părăsit Iașiul, îndreptându-se spre Ucraina hatmanului Bogdan Hmelnițki. Ajungând la Kiev, au vizitat Lavra Pecerskaia, Biserica Sfânta Sofia și alte așezăminte bisericesti ale orașului. După o ședere destul de scurtă, s-au îndreptat spre Moscova. La 17 august 1654 au ajuns la Colomna, dar în Moscova au intrat abia la 26 ianuarie 1655. În capitala Rusiei au rămas timp mai îndelungat. În însemnările sale, Pavel de Alep da referințe asupra evenimentelor istorice ale timpului, asupra vizitelor făcute țarului Alexei Mihailovici și patriarhului Nicon. La 4 august 1655 au plecat la Novgorod, întorcându-se în Moscova la 20 septembrie 1655.

În timpul șederii lor la Moscova, anume la 7 mai 1656, patriarhii Macarie al Antiohiei și Paisie al Ierusalimului au semnat tratatul încheiat cu rușii de trimișii lui Gheorghe Ștefan: mitropolitul Ghedeon și logofătul al doilea, Grigore Neaniul. După iscălitura sa, în limba arabă: „Macarie, din mila lui Dumnezeu patriarh al Antiohiei și al întregului Răsărit”, urmează textul grecesc: „Precum scrie și adeverește fratele și coliturghisitorul meu, Prea Fericitul patriarh al Ierusalimului chir Paisie, asemenea adevereșc și eu că Ștefan-Vodă nu va ieși cu toată țara lui din supunerea țarului și pentru aceasta dau scrisoarea de față cu iscălitura mea; iar dacă va ieși, îl vom socoti pe el și toată țara lui afurisit și de neiertat”. Era pusă apoi pecetea lui cu inscripția grecească: „Macarie, din mila lui Dumnezeu patriarh al Antiohiei”¹².

Patriarhul Macarie și însoțitorii săi au părăsit Moscova abia la 29 mai 1656, îndreptându-se – pentru a doua oară – spre Țările Române. La 28 iunie au ajuns la Kiev, iar la 1 septembrie au intrat în Iași. Această nouă vizită la Iași a fost foarte scurtă. Pavel de Alep consemnează doar primirea lor de către Gheorghe Ștefan și oficierea câtorva slujbe. La 8 octombrie au părăsit Iașiul, îndreptându-se spre Țara Românească. În drumul lor au făcut scurte popasuri la Roman și Bacău, apoi au vizitat, împreună cu domnul, ctitoria sa de pe valea Troțușului, probabil Cașinul. La 19 octombrie erau în Focșani, trecând în Țara Românească.

Au ajuns în Târgoviște la 24 octombrie 1656, fiind întâmpinați de mitropolitul Ștefan (care ocupa pentru a doua oară scaunul vlădicesc, după Ignatie Sârbul), de alți ierarhi ce se aflau acolo, de cler și credincioși. Au fost găzduiți și acum tot la Mănăstirea Stelea. Pavel de Alep relatează acum mai pe scurt vizita făcută domnitorului Constantin Șerban și slujbele săvârșite la sărbătorile mari.

fiind și sfântul Macarie patriarhul de la Antiohia cu mitropolitul Ignatie cu mulți arhieri și călugări popi”. *Istoria Țării Românești. Letopiseful cantacuzinesc*. Ediție critică întocmită de C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 118.

¹² Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656*, în „Revista istorică română”, vol. III, fasc. II–III, 1933, p. 246.

Anul 1657 a fost consacrat vizitării principalelor mănăstiri din Țara Românească. De aceea și însemnările de călătorie ale lui Pavel de Alep sunt deosebit de bogate și de interesante. La 12 ianuarie 1657 s-au îndreptat spre Curtea de Argeș, făcând scurte popasuri la Golești și Pitești. Mănăstirea lui Neagoe Basarab de la Argeș este descrisă pe larg, cu date privind istoria și aspectul ei arhitectonic. Patriarhul a săvârșit aici diferite slujbe și hirotonii. Au vizitat apoi Mănăstirea Câmpulung¹³. După reîntoarcerea la Târgoviște, au vizitat și Mănăstirea Dealu. În continuare, Pavel de Alep consamnă pe scurt slujbele săvârșite în postul Paștilor, în săptămâna Patimilor, la Paști, la Înălțare, la Rusalii și la moartea doamnei Bălașa, soția lui Constantin Șerban¹⁴.

La 18 iunie 1657 au pornit într-o altă călătorie pentru vizitarea mănăstirilor țării. Prin Pitești și Argeș, au ajuns la Râmnic, unde au găsit pe fostul mitropolit Ignatie Sârbul. De aici s-au îndreptat spre Cozia, căreia arhidiaconul îi făcea o frumoasă descriere. Au vizitat apoi Schitul Ostrov, Ocele Mari, mănăstirile Dintr-un Lemn, Bistrița, Arnota, Polovragi, orașul Târgu-Jiu, Mănăstirea Tismana, Baia de Aramă, descriind și felul de extragere al aramei, mănăstirile Strehaia, Gura Motrului și Țântăreni. Ajunși în satul Poiana, au fost poftiți în casa unui boier, în care au săvârșit o înmormântare, dar și o nuntă, cea din urmă relatată pe larg în însemnările lui Pavel de Alep. De aici au plecat la Craiova, apoi la mănăstirile Bucovăț, Jitianu, Brâncoveni, Hotărani, în târgul Caracal, în Segarcea, Călui, Stănești, Drăgășani, Clocociov, Glavacioc, apoi la alte două mănăstiri în apropiere de București. Aproape la toate mănăstirile patriarhul antiohian a săvârșit diferite slujbe, iar la unele a făcut și hirotonii de preoți și diaconi. Pavel de Alep descrie toate aceste monumente, asupra unora prezentând date istorice și arhitectonice foarte interesante (Cozia, Bistrița, Tismana, Călui). Descriind Mănăstirea Călui, care i-a impresionat foarte mult, spunea că ar fi avut dorința să fie închinată Patriarhiei Antiohiei, dar gândul lor nu s-a putut realiza. El notează cu atenție satele mai mari și târgurile prin care au trecut, descriind uneori și frumusețile pământului românesc (Cozia). Amintește de oameni cu care au venit în contact, unora dintre ei făcându-le caracterizări foarte frumoase (de pildă, vornicul Preda din Brâncoveni).

La București, patriarhul antiohian și însoțitorii săi au vizitat catedrala mitropolitană, care era tocmai în construcție, mănăstirile Sfânta Ecaterina, Sfântul Ioan Botezătorul, Sfinții Apostoli, Sfântul Sava, Mihai-Vodă, Radu-Vodă și mai multe biserici. Au părăsit Bucureștiul la 1 septembrie. Ajunși în satul Dobreni, proprietatea domnului, au avut prilejul să vadă o moară, pe care arhidiaconul o descrie cu grijă, arătând că ar fi avut dorința ca să fie închinată Antiohiei, căci le-ar

¹³ Probabil acum a întărit patriarhul Macarie hrisovul prin care Matei Basarab acordase Mănăstirii Câmpulung – la 10 aprilie 1647 – „jumătate din vama domnească de la schela Rucărului și a Dragoslavelor și cu jumătate de judecată de acoloa”. Cf. pr. Ioan Răuțescu, *Dragoslavele*, ed. II, Câmpulung, 1937, p.22.

¹⁴ Pe piatra ei de mormânt – aflată acum în Biserica Sfânta Vineri din Târgoviște – era și mențiunea: „[...] întâmplându-s[e] la pogrebanie ei fericitul părint[e] Macarie i patriiarhul ot Atehofia”. N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, București, 1905, p. 110–111; Stelian și George Metzulescu, *Câteva lămuriri în legătură cu ctitorul catedralei patriarhale*, în BOR, an. LXXVI, 1958, nr. 9, p. 843 urm.

fi adus un venit destul de însemnat. Au vizitat apoi Mănăstirea Comana, satul Hărăști, mănăstirile Negoești, Plătărești, Tânganu, Sfântul Nicolae, Căldărușani și Snagov. Au ajuns în Târgoviște în seara zilei de 10 septembrie 1657, după o călătorie de 82 de zile. În continuare, consemna pe scurt cununia lui Constantin-Vodă cu o sclavă circaziană, numită la botez Natalia, naș fiindu-i patriarhul, apoi sărbătorile Crăciunului și Bobotezei.

În ajunul Bobotezei din anul 1658 a venit însă firmanul de mazilire a lui Constantin Șerban-Vodă. Pentru patriarh și însoțitorii săi au început acum din nou zilele de îngrijorare pe care le trăiseră cu cinci ani în urmă, în Moldova, la înlăturarea din domnie a lui Vasile Lupu. De data aceasta ei au avut mult de suferit, căci la scurt timp după mazilirea lui Constantin, au intrat în țară oști turcești și tătărești, ca să înscăuneze pe noul domn Mihai Radu (Mihnea III). Târgoviștea fiind ocupată și arsă, patriarhul și toți ai săi au fost nevoiți să se refugieze la Câmpulung. Tătarii se apropiau însă și de acest oraș și de aceea au fugit în satul Piatra Craiului și la Mănăstirea Nucșoara, după ce își dăduseră toate lucrurile în seama unor țărani, ca să le ascundă. Vorbind despre unii boieri și negustori care se refugiaseră la Brașov, Pavel de Alep scria că românii ortodocși din acest ținut ar fi dorit mult ca patriarhul să-i viziteze și pe ei, dar acest lucru n-a fost posibil în acele împrejurări. Abia în a treia săptămână din post s-au putut reîntoarce la mănăstirea din Câmpulung, oraș pe care-l părăsesc după sărbătorile Paștilor. S-au îndreptat acum spre București, unde au ajuns la 28 aprilie, căci noul domn își stabilise reședința aici. El a primit pe patriarhul antiohian cu care a discutat îndelung chiar și probleme teologice, încât Pavel de Alep se mira de mulțimea cunoștințelor sale. În ziua de Rusalii (30 mai/9 iunie) patriarhul a încoronat pe Mihnea III ca domn al Țării Românești. În Duminica următoare, a Tuturor Sfinților, a făcut sfințirea bisericii începute de Constantin Șerban-Vodă, actuala catedrală patriarhală¹⁵.

Ultimile pagini ale însemnărilor consemnează greutățile prin care au trecut înainte de a părăsi Țara Românească. O nouă venire a turcilor și vestea intrării tătarilor în țară i-a făcut să-și grăbească plecarea. Arhidiaconul Pavel s-a îndreptat spre Galați, de unde a expediat o parte din provizii cu o corabie spre Trapezunt. Între timp, patriarhul a fost nevoit să se refugieze la Pitești, unde l-a găsit apoi fiul său. Acesta a trebuit să facă apoi diferite drumuri ca să-și strângă banii pe care li-i datorau anumiți boieri, precum și lucrurile care le mai rămăseseră pe la diferiți țărani. Au părăsit Piteștiul la 1 septembrie, îndreptându-se spre București. De aici, au pornit spre Galați la 9 septembrie 1658. Au făcut un popas mai îndelungat la Mănăstirea numită Slobozia lui Ienachi, iar la 17 septembrie erau la Galați. Aici au fost nevoiți să rămână 22 de zile, căci abia la 13 octombrie 1658 au găsit loc pe corabia unui creștin, care să-i ducă la Sinope. Au trecut pe la Reni, Isaccea, Ismail, Chilia, apoi pe la Constanța și Varna, ajungând la Sinope la 16 noiembrie. Și-au continuat apoi călătoria prin Asia Mică, ajungând la Alep în 21 aprilie 1659, apoi – trecând prin Hama și Homs –, au ajuns acasă, la Damasc, la 1 iulie 1659.

¹⁵ Cf. preotul Nicolae Șerbănescu, *Scurt istoric al catedralei Patriarhiei Române*, în BOR, an. LXXVI, 1958, nr. 9, p. 828–829.

Deci călătoria lor durase șapte ani, din 9 iulie 1652 până la 1 iulie 1659, din care patru ani au petrecut în țările noastre (1653–1654 și 1656–1658), iar restul în Ucraina și Rusia și pe drum. Cu toate necazurile pe care le-au îndurat în cursul atâtor ani de călătorie, cauzate mai ales de luptele pentru domnie de la noi, ei au reușit să strângă sume însemnate de bani cu care și-au plătit datoriile și au început o serie de lucrări la reședința și catedrala patriarhală din Damasc. Pavel de Alep și-a continuat jurnalul de călătorie, istorisind și unele fapte petrecute după reîntoarcerea lor acasă, până la 15 iulie 1661.

În timp ce se afla în Țara Românească, patriarhul Macarie a cunoscut un letopiseț al Țării Românești într-o versiune grecească, pe care l-a tradus în limba arabă, sub titlul *Istoriei și știri pe scurt despre domnii Țării Românești și despre petrecerea lor în vremea șederii în domnie, precum am putut culege și aduna*. A fost descoperit de acad. Virgil Cândea în biblioteca Mănăstirii Deir es-Sir, în apropiere de Beirut, în Liban. Iar Pavel din Alep a scris – la Kolomna, pe când erau în Rusia – *Istoria voievodului Vasile Lupu al Moldovei și a războaielor sale* (în limba arabă), care a fost descoperită încă din 1910 într-o bibliotecă din Zahle, tot în Liban¹⁶.

Peste câțiva ani, țarul Alexei Mihailovici Romanov a invitat pe patriarhul Macarie la Moscova ca, împreună cu Paisie al Alexandriei și un sinod de ierarhi ruși, să judece pe patriarhul Nicon. De data aceasta, patriarhul antiohian s-a îndreptat spre Moscova prin Georgia, unde s-a întâlnit și cu Paisie al Alexandriei, călătorind apoi împreună. La Moscova a avut loc, în 1666–1667, cunoscutul sinod care a condamnat pe patriarhul Nicon. Tocmai în timpul șederii sale la Moscova a sosit acolo după „milostenie” și mitropolitul Ardealului Sava Brancovici, împreună cu fratele său Gheorghe. Cel din urmă relatează în *Cronica* sa că mitropolitul Sava ceruse acordul principelui ardelean Mihail Apafi să meargă în Rusia, „mai ales că se auzea că se află acolo și judecătorii lumii răsăritene, patriarhul Alexandriei cu patriarhul Antiohiei, cu mulți alți mitropoliți și episcopi, nu numai din țara Moscovei, ci erau adunați și de la alte neamuri, căci se făcuse un sinod la Moscova pentru oarecari legiuiri”. În ziua de Sfinții Apostoli Petru și Pavel din anul 1668, patriarhii Alexandriei, Antiohiei și Moscovei au slujit Liturghia în catedrala patriarhală din Moscova, fiind înconjurați de un mare sobor de ierarhi și preoți, din care făcea parte și mitropolitul Sava¹⁷. Nu știm dacă el va fi avut și alt prilej de a se întâlni și a sta de vorbă cu patriarhul Macarie.

Probabil pe la începutul anului 1669, patriarhul antiohian a părăsit Moscova, îndreptându-se spre Siria, tot prin Georgia. În luna martie 1669 a pierdut acolo pe fiul său Pavel, care, după unii, ar fi murit otrăvit. La scurt timp după revenirea sa în Damasc, s-a stins și el din viață, la 12/22 iunie 1672. El a rămas în amintirea urmașilor ca un mare patriarh, care, pe lângă ostenele unor călătorii atât de lungi,

¹⁶ Virgil Cândea, *Sources roumaines et grecques dans les bibliothèques du Proche-Orient*, în „Bulletin d’Association Internationale d’Études du Sud-Est Européen”, Bucarest, VIII, 1970, nr. 1–2, p. 66–78; idem, *Letopisețul Țării Românești (1292–1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii, revistă de istorie”, an. VIII, 1970, nr. 4, p. 673–692.

¹⁷ Silviu Dragomir, *Fragmente din cronica sârbească a lui George Brancovici*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj”, II, București, 1924, p. 59–60. Cf. și Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939, p. 56–60.

făcute în vederea refacerii materiale a scaunului său, a înzestrat și literatura teologică cu câteva lucrări, în mare parte traduceri și compilații, între care se remarcă o istorie a Patriarhiei de Antiohia¹⁸.

La moartea sa, clerul și credincioșii din Antiohia s-au împărțit în două tabere. Unii doreau ca patriarh pe nepotul lui Macarie, adică pe fiul lui Pavel de Alep, Constantin Zaim. Cealaltă grupare de credincioși a chemat pe mitropolitul Neofit de Hama ca să conducă scaunul vacant până ce Patriarhia de Constantinopol va numi un nou titular. Constantin Zaim, care era foarte tânăr, a reușit, totuși, ca prin darurile oferite pașei din Damasc să fie numit patriarh sub numele de Chiril V. A fost apoi hirotonit de către trei episcopi la 2/12 iulie 1672. Episcopii din opoziție s-au întrunit însă la Beirut, făcând apel la patriarhul ecumenic Dionisie IV Muslim. Acesta, împreună cu sinodul patriarhal, întrunit în noiembrie același an, au anulat alegerea lui Chiril din cauza vârstei necanonice și a coruperii puterii civile. A fost ales ca patriarh Neofit de Hama. Au început acum lupte între acești doi patriarhi, care au durat până în 1682, când Neofit, sub povara numeroaselor datorii pe care le făcuse ca să-și poată ocupa scaunul, a ajuns la o înțelegere cu Chiril. El renunța la scaunul patriarhal, în schimb Chiril îi ceda eparhia Laodiceea până la moarte¹⁹.

În curând însă patriarhul Chiril a trebuit să înceapă lupta cu un nou pretendent la scaunul patriarhal. Este vorba de ieromonahul Procopie Dabbas, originar din Damasc și călugărit la Mănăstirea Sfântul Sava de lângă Ierusalim, care pretindea să fie hirotonit mitropolit de Alep. Fiind refuzat de Chiril, ieromonahul Procopie a reușit, totuși, ca prin ajutorul unui unchi al său, Mihail, să obțină de la Constantinopol un firman prin care era numit patriarh de Antiohia. El a câștigat de partea sa trei episcopi, care l-au hirotonit și instalat la 25 iunie/5 iulie 1685, sub numele de Atanasie III. Au început acum neînțelegeri între ei, care s-au terminat abia în octombrie 1694. Atanasie a renunțat atunci la scaunul patriarhal, mulțumindu-se cu scaunul de mitropolit al Alepului.

¹⁸ C. Karalevski, *op. cit.*, col. 643, și Atanasie Dabbas, *Istoria patriarhilor de Antiohia*, în BOR, an. XLIX, 1931, nr. 2–3, p. 157.

¹⁹ C. Karalevski, *op. cit.*, col. 643–644, și At. Dabbas, *op. cit.*, în rev. cit., nr. 9, 1930, p. 852.

Ion Neculce afirmă în *Letopiseșul* său că murind Constantin Cantemir (27 martie 1693), „s-au tâmplat la prohodul lui patru patriarhi, unul de Ierusalim și altul de Antiohia și altul de Alicsândria și unul mazil de Țarigrad, Iacob”. Vezi Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. II, îngrijită de Iorgu Iordan, București, 1959, p. 115. Bazat pe acest text, Dimitrie G. Ionescu, în *Relațiile Țărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, București, 1935, p. 27, afirma că patriarhii amintiți de Neculce erau: Dositei al Ierusalimului, Neofit al Antiohiei, Gherasim Palada al Alexandriei și Iacov, fost al Constantinopolului. Ar reieși că e vorba de fostul patriarh Neofit, acum mitropolit. Dar această afirmație nu are nici un temei, căci nu se face nicăieri amintire de vreo călătorie a lui Neofit la noi. Mai mult chiar, Dimitrie Cantemir arăta că în preajma morții tatălui său erau în jurul lui patriarhii: Iacob al Constantinopolului, Gherasim al Alexandriei și Dosoftei al Ierusalimului. Cf. Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, București, (1960), p. 148. Cronica lui Pseudo-Nicolae Costin (cronică a Moldovei pentru anii 1661 și 1709) nota că la moartea lui Constantin Cantemir au fost de față Gherasim al Alexandriei și Iacov, fost de Constantinopol. Cf. *Cronicele Romaniei sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, ed. II a lui M. Kogălniceanu, vol. II, București, 1872, p. 39. Atanasie Dabbas, în *Istoria* sa, de asemenea nu menționează vreo călătorie a lui Neofit la noi.

În acest timp, în Țara Românească domnea Constantin Brâncoveanu, care, ca și Vasile Lupu, a acordat un larg sprijin tuturor bisericilor ortodoxe. La Curtea sa găseau totdeauna sprijin numeroși episcopi, mitropoliți și patriarhi din Orient. Spre el s-a îndreptat acum și *Atanasie III Dabbas*, în vederea refacerii situației sale materiale, mai ales că se întâmplase atunci și o foamete în Siria.

În jurul anului 1700, el a trecut prin Constantinopol spre Țara Românească. La 12/23 mai 1700 era în București, căci atunci a cununat pe fiica lui Brâncoveanu, Safta, cu vel-cămărașul Iordache Crețulescu²⁰.

Atanasie a rămas la Curtea lui Brâncoveanu patru ani. La 1702 a tradus pentru domn, din limba arabă în greaca populară, lucrarea sa intitulată *Istoria patriarhilor de Antiohia*. Era o enumerare a tuturor patriarhilor, începând cu Sfântul Petru, pe care-l socotește că a fost primul episcop, și până la el. Lucrarea era mai mult o compilație după istoricii mai vechi, folosind – pe alocuri chiar copiind – mai ales *Istoria* patriarhului Macarie III. Ea lasă de dorit și în privința cronologiei patriarhilor și în privința stilului. Merită atenție prin faptul că era, până atunci, singura lucrare cu această temă în limba greacă²¹.

În timpul șederii sale la noi, Atanasie l-a informat pe Brâncoveanu că preoții din patriarhatul Antiohiei simțeau lipsa cărților liturgice tipărite în limba arabă. Domnul muntean, care a fost un susținător sincer al creștinilor ortodocși și pe calea tiparului, a luat act de nevoile preoților sirieni și a rânduit ca tipograful său, ieromonahul Antim Ivireanul, să lucreze literele arabe necesare pentru tipar. În *Istoria* patriarhului Atanasie, consemna el însuși buna primire ce i s-a făcut de către Brâncoveanu, precum și înființarea tipografiei²².

În urma măsurilor luate de Brâncoveanu în vederea tipăririi de cărți arabe, în anul 1701 a apărut, la Snagov, prima carte cu caractere arabe, și anume *Liturghierul greco-arab*. El purta titlul: „*Trei Sfinte Liturghii*, cu diferite alte rugăciuni trebuitoare pentru slujba ortodoxă, tipărite acum pentru întâia oară grecește și arăbește după cererea și cu îngrijirea Prea Sfințitului părinte Kir Atanasie, fost patriarh al Antiohiei, cu cheltuiala domnului Țării Românești, domnul Io Constantin Basarab-Voievod, Teodosie fiind arhiepiscop al acelei țări. În mănăstirea Sfintei Maici a Domnului numită Snagov, în anul de la Hristos 1701, cu îngrijirea călugărului Antim, georgian de neam”²³.

²⁰ Cronica lui Radu Greceanu, în *Cronicarii munteni*, ed. îngrijită de Mihail Gregorian, vol. II, București, 1961, p. 108.

²¹ Manuscrisul lucrării (cu o prefață de 7 pagini, închinată lui Brâncoveanu) se păstrează în fosta bibliotecă imperială din Viena. Ea a fost publicată (textul grecesc și traducerea paralelă în română) de pr. Vasile Radu și Ciril Karalevski: Atanasie Dabbas, *Istoria patriarhilor de Antiohia*. Text grecesc publicat și tradus de ..., în BOR, an. XLVIII, 1930, nr. 9, p. 851–864; nr. 10, p. 961–972; nr. 11, p. 1 039–1 050; nr. 12, p. 1 136–1 150; an. XLIX, 1931, nr. 1, p. 15–32 și nr. 2–3, p. 140–160. Prefața și două fragmente din această lucrare (călătoriile lui Macarie și Atanasie la noi), în originalul grec și în traducere, au fost publicate și de N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Sect. Ist., s. II, t. XX, 1897–1898, p. 224–234.

²² V. Radu, C. Karalevski, trad. cit., p. 160

²³ Emile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivire metropolitain de Valachie*, în „Nouveaux mélanges orientaux”, Paris, 1886, p. 537–538; Alexandru Papadopol-Calimach, *Un episod din istoria tipografiei în România* (extras din *Analele Academiei Române*, Mem. Sect. Ist., s. II, t. XVIII, București, 1896, p. 6–10); Constantin Erbiceanu,

Liturghierul avea 14 foi nenumerate și 253 de pagini numerotate, fiind tipărit pe două coloane, textul grecesc în stânga, iar cel arab în dreapta. Foile nenumerate cuprindeau câteva versuri grecești în cinstea lui Brâncoveanu, scrise de învățatul grec Ioan Comnen, precum și două prefețe semnate de patriarhul Atanasie (text arab și grecesc). Prima prefață – scrisă în ianuarie 1701 – era închinată lui Brâncoveanu, elogiindu-i râvna pentru sprijinirea Bisericii antiohiene și a slujitorilor ei. A doua prefață era adresată preoților arabi, elogiind, de asemenea, pe domnul muntean, prin dărnicia căruia s-a înlăturat lipsa cărților de cult în limba arabă. Din cele două prefețe reiese că Brâncoveanu nu a suportat numai cheltuielile de tipar, ci a dispus ca toate exemplarele tipărite să fie împărțite în dar preoților ortodocși de limbă arabă. În a doua prefață menționa și strădania ieromonahului Antim Ivireanul pentru lucrarea literelor necesare tiparului²⁴.

În 1702 a văzut lumina tiparului, la București, o nouă carte greco-arabă. Ea purta titlul „*Ceaslov*, adică rugăciuni canonice cu celelalte slujbe pentru tot anul, tipărit pentru întâia oară grecește și arăbește după cererea și cu îngrijirea Preasfințitului părinte Atanasie, fost patriarh al Antiohiei, cu cheltuiala preaslăvitului și preastrălucitului stăpânitor al întregii țări a Ungrovlahiei, domnul Ioan Constantin Basarab-Voievod, Preafericitul părintele mitropolit kir Teodosie fiind arhiepiscop al acestei țări. În București, oraș în Ungrovlahia, în anul de la Hristos 1702, de ieromonahul Antim, georgian de neam”.

Cartea avea 11 foi nenumerate și 732 de pagini numerotate. Și ea avea 12 versuri grecești închinare de Ioan Comnen lui Brâncoveanu, apoi două prefețe ale patriarhului Atanasie, una adresată domnitorului, prin care-i mulțumea pentru ajutorul dat la tipărirea cărții, și alta adresată preoților arabi, cărora le da, printre altele, îndemnul de a face rugăciuni pentru binefăcătorul lor Constantin Brâncoveanu. Cartea propriu-zisă cuprindea rugăciunile *Ceaslovului* și *Minologhiul* (p. 1–168 și 638–732 numai text arab, iar p. 169–638 text paralel, grec și arab)²⁵.

Observăm că și de data aceasta a venit în sprijinul credincioșilor din Siria nu numai evlaviosul domn român Constantin Brâncoveanu, ci și iscusitul său tipograf Antim Ivireanul, care peste câțiva ani avea să devină episcop al Râmnicului și apoi mitropolit al Țării Românești. Aportul acestuia la ajutorarea credincioșilor arabi a fost subliniat și de ucenicul său Mihail Iștvanovici, care, în prefața *Molitvelnicului* tipărit la Râmnic, în 1706, îi adresa cuvintele: „[...] Și pre cei pravoslavnici arapi,

Bibliografia greacă sau cărțile grecești imprimate în Principatele Române în epoca fanariotă, București, 1903, p. 50; I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 423–433; C. Charon, *op. cit.*, III, p. 55–72; Emile Legrand–Louis Petit et Hubert Pernot, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiées par des grecs au dix-huitième siècle*, t. I, Paris, 1918, p. 1–9; pr. Nicolae Șerbănescu, *Antim Ivireanul tipograf*, în BOR, an. LXXIV (1956), nr. 8–9, p. 716.

²⁴ Textul grecesc și traducerea românească a celor două prefețe, la I. Bianu–N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 424–432; numai traducerea românească la C. E[rbiceanu], *Prefețele la Liturghierul elino-arab scrise de Atanasie fost patriarh al Alexandriei (cit. Antiohiei) și imprimate în această carte în 1701 la Znağov*, în BOR, an. XIII (1889–1890), nr. 9, p. 531–539.

²⁵ E. Picoț, *op. cit.*, p. 541–544; I. Bianu–N. Hodoș, *op. cit.*, p. 442–447 (sunt reproduse aici și prefețele în greacă și traducerea românească); C. Charon, *op. cit.*, p. 103–105; E. Legrand, *op. cit.*, p. 19–23.

cu a acestuiași luminat domn cheltuială, i-ai făcut părtași bucuriei acestui slăvit meșteșug al tipografiei, tipărindu-le și în limba lor cărți, carii bucurii nice odinioară nu s-au învrednicit neamul lor a vedea despre pravoslavie”²⁶.

Atanasie Dabbas a părăsit Curtea lui Brâncoveanu în 1704. La rugămintea sa, domnul muntean i-a dăruit materialul tipografic arab, pentru a-l duce în Siria. În 1705, patriarhul ecumenic Gavriil III l-a numit arhiepiscop al Ciprului, poate tot în urma intervenției lui Brâncoveanu. Neînțelegându-se însă cu ciprioții, i-a părăsit în 1706. Ajuns în Siria, a încheiat o înțelegere cu patriarhul Chiril V Zaim, potrivit căreia și-au împărțit patriarhatul în două: Chiril rămânea în Damasc, iar Atanasie își stabilea reședința la Alep (azi Haleb), în nord. Această situație a durat până în ianuarie 1720, când, murind Chiril, patriarhul ecumenic Ieremia III a adresat o enciclopică clerului și credincioșilor antiohieni, prin care-i sfătua să-l recunoască pe Atanasie ca unic patriarh.

Abia revenit la Alep, Atanasie a și instalat tipografia adusă din Țara Românească. În același an, a tipărit o *Psaltire* cu textul numai în limba arabă. Ea avea titlul: „Cartea strălucitului psalm, purces de la Sfântul Duh prin gura prorocului și regelui David, în număr de 150 de psalmi, urmați de 10 cântece, tipărită acum în urmă în Alepul cel apărât, cel bine păzit, în anul de la Hristos 1706” (8 foi nenumerate și 276 de pagini numerotate).

Această nouă tipăritură arabă, deși a apărut tocmai în îndepărtatul Alep, avea pe versoul paginii de titlu stema Țării Românești, așa cum avuseseră și celelalte, precum și două prefețe. Prima era scrisă de Atanasie Dabbas și adresată tot binefăcătorului său Brâncoveanu, căruia îi mulțumea pentru sprijin, asemănând *Liturghierul* și *Psaltirea* apărute în arabă cu cele două table ale Legii pe care le-a adus Moise poporului lui Israel. A doua prefață era scrisă de altcineva și din ea reiese că *Psaltirea* s-a tipărit și pentru ca să fie folosită de copiii din școlile arabe²⁷.

Patriarhul Atanasie a continuat să tipărească și în anii următori – tot la Alep – diferite cărți în limba arabă. Astfel, tot în 1706 a tipărit o *Evanghelie*, care în 1708 a apărut în a doua ediție. În 1708 a tipărit *Mărgăritarele alese* (care erau traduceri ale sale din *Omiliile* Sfântului Ioan Gură de Aur), *Cartea profesiilor și Explicarea Evangheliilor de peste an*. În 1711 a tipărit *Predicile patriarhului Atanasie II al Ierusalimului* și un *Penticostar*, iar în 1721, lucrarea lui Ilie Miniati, *Piatra scandalei*, tradusă în arabă după ediția greacă de la Lipsca, din 1718²⁸.

Tipografia arabă de la Alep a lucrat sub conducerea diaconului Abdallah Zakher până în 1724. Atunci, ivindu-se unele neînțelegeri între credincioșii

²⁶ I. Bianu-N. Hodoș, *op. cit.*, p. 542. Despre sprijinul dat de Antim, vezi și diac. asist. I. Rămureanu, *Antim Ivireanul, luptător pentru Ortodoxie*, în BOR, an. LXXIV, 1956, nr. 8–9, p. 840–844. A se vedea și Florența Ivanciuc, *Tipare de carte bisericească pentru arabi în vremea domnului Constantin Brâncoveanu*, în BOR, an. XCIV, 1976, nr. 7–8, p. 792–797.

²⁷ I. Bianu-N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 469–477 (sunt reproduse și cele două prefețe, în traducere franceză, prima în întregime, iar a doua numai fragmente); C. Charon, *op. cit.*, p. 108–112.

²⁸ Dan Simonescu și Emil Muracadé, *Tipar românesc pentru arabi în secolul al XVIII-lea* (extras din „Cercetări literare”, III), București, 1939, p. 3–4 și 15–20; I. Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, BRV, IV, p. 32–40.

ortodocși și cei care începuseră să accepte „unirea” cu Roma, tipografia a fost mutată la Mănăstirea Balamand, lângă Tripoli, unde a lucrat tot sub conducerea lui Zakher, deși înclina acum spre învățătura catolică. Ivindu-se o nouă neînțelegere și între călugării acelei mănăstiri, tipografia s-a împărțit în două: o parte a fost mutată la Mănăstirea Sfântul Ioan din Sneg, în sudul Libanului, unde, reorganizată, a tipărit diferite cărți bisericești și școlare până în zilele noastre. A doua parte a tipografiei a fost dusă în localitatea Zaurac, unde, completată cu piesele necesare, și-a continuat activitatea, dar fără să ajungă la importanța celei din Mănăstirea Sfântul Ioan²⁹.

Patriarhul Atanasie a închis ochii la 13/24 iulie 1724, după o păstorire așa de agitată, reușind, totuși, să lase amintirea unui ierarh vrednic, care și-a înzestrat Biserica cu primele cărți liturgice și teologice tipărite. Spre sfârșitul vieții, a fost activ și în lupta împotriva propagandei catolice, tipărind în acest scop lucrarea lui Ilie Minia, *Piatra scandalei*, și adresând credincioșilor săi, împreună cu patriarhul Hrisant al Ierusalimului, o lungă enciclică în care erau combătute toate punctele doctrinare greșite ale Bisericii catolice³⁰.

Moartea sa a fost consemnată și în cronica munteană a lui Radu Popescu, care-i făcea și această frumoasă prezentare: „Noi încă l-am văzut pe acest sfânt patriarh chir Athanasie, că au venit aicea în țara noastră și în zilele lui Costandin Vodă și în zilele măriei sale lui Nicolae Vodă. Era un om dumnezeesc, bun, blând, smerit, ferindu-se de toate realele atâta cât întrecea întru bunătăți pe toți ceilalți câți i-am văzut în viața noastră. Făcut-au și cărți bisericești pravoslavnice cu slove hărăpești, tipărindu-le aicea în țară. Care ducându-le sfinția sa în țara Antiohiei și împărțindu-le pe la bisearici, s-au umplut toți de bucurie, mulțumind sfinției sale de lucrul care ei niciodată nu văzuse: cărți date în tipariu cu slove hărăpești”³¹.

După moartea lui au apărut aceleași neînțelegeri care se petrecuseră cu o jumătate de secol în urmă, la moartea lui Macarie III. Îndată după moartea lui Atanasie, a fost ales ca patriarh Serafim Tanas, cu ajutorul unui fruntaș din Damasc, care, prin darurile oferite guvernatorului orașului, a reușit ca protejatul lui să fie hirotonit și apoi înscăunat, la 19 septembrie/1 octombrie 1724, sub numele de Chiril VI. În același timp, s-a aflat la Constantinopol că înainte de a muri, patriarhul Atanasie își exprimase dorința ca succesorul său să fie un tânăr monah, originar din Cipru, Silvestru. Acesta se născuse în 1696 din tată grec și mamă maronită, adică Gheorghe și Fotini. Trăise un timp ca monah în Muntele Athos, apoi a ajuns ucenic și protosinghel (vicar) al lui Atanasie. El a fost chemat de la

²⁹ *Ibidem*, p. 5.

³⁰ Despre Atanasie au scris: C. Karalevski, *op. cit.*, col. 644–646; V. Radu–C. Karalevski, *op. cit.*, 852–864; G. Levenq, *Athanasie III (Athanasios) patriarche melkite d'Antioche*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, t. IV, Paris, 1930, col. 1369–1374.

³¹ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ediție critică de Constantin Grecescu, București, 1963, p. 273–274; același text, cu mici deosebiri, și în *Cronicarii munteni*, ed. cit., vol. I, p. 544. De aici rezultă că patriarhul Atanasie ar mai fi venit o dată în Țara Românească, în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat (1716 și 1719–1730), ceea ce nu este relatat în alte izvoare documentare.

Muntele Athos la Constantinopol și hirotonit patriarh la o săptămână după Chiril. La alegerea sa a contribuit mult și intervenția domnului muntean Nicolae Mavrocordat, așa cum ne informează tot cronicarul Radu Popescu: „Într-acest an (=1724) au murit și Preasfințitul Patriarh al Antiohiei și mai înainte până a nu se pristăvi au lăsat în urma sfinției sale să pue patriarh pe Silvestru, protosinghelul său. Și au scris și la măriia sa domnul țării noastre ca să se nevoiască la Poartă cu priiatenii mării sale să nu să pue altul, ci să fie acesta care l-au lăsat sfinția sa diadoh. Și așa, cu scrisorile mării sale lui Vodă, ce au scris pe la priiateni, s-au așezat să fie acel Silvestru, care au zis prea fericitul patriarh Athanasie”³².

În decembrie 1724 patriarhul ecumenic Ieremia III a dat o sentință de excomunicare împotriva lui Chiril VI, care a fost nevoit să se refugieze în Liban, iar Silvestru a putut să-și ocupe scaunul. În aceste împrejurări, patriarhul Chiril a făcut o mărturisire de credință catolică, fiind confirmat de papa ca patriarh unit al Antiohiei. Cu el a început șirul patriarhilor uniți cu Roma, care durează până în zilele noastre³³.

Noul patriarh *Silvestru* (numit și Cipriotelul) a avut de luptat acum nu numai cu greutățile materiale pe care le întâmpinaseră și înaintașii săi, ci și cu propaganda catolică, ce începuse acum să fie tot mai intensă în cuprinsul Patriarhiei de Antiohia. În lupta sa împotriva prozelitismului catolic, patriarhul Silvestru a găsit sprijin tot în Țările Române. Am relatat că în actul alegerii sale se bucurase de sprijinul lui Nicolae Mavrocordat. De altfel, în tot cursul păstoriei sale i s-a acordat o atenție deosebită din partea familiei Mavrocordaților, care a ocupat scaunele domnești din Țările Române aproape fără întrerupere, între anii 1711 și 1763.

Patriarhul Silvestru a făcut două călătorii în țările noastre, în 1729–1730 și în 1744–1749. Prima dată a venit mai mult ca într-o recunoaștere a drumurilor străbătute de înaintașii săi Macarie și Atanasie. Reîntorcându-se la Damasc din prima călătorie făcută în Țările Române, a menținut legăturile cu domnii, cu ierarhii și cu boierii de la noi prin corespondență. Din scrisorile lor reiese că Patriarhiei Antiohiei i s-au acordat mereu ajutoare materiale. Astfel, la 10 februarie 1739, patriarhul Silvestru scria domnului Moldovei Grigorie Ghica și mitropolitului Ungrovlahiei Neofit Cretanul, recomandându-le pe hagiul Ioan și cerând sprijin financiar pentru scaunul Antiohiei³⁴. La 3 mai 1745 domnul Moldovei Ioan Mavrocordat a dat chiar un hrisov, prin care acorda un ajutor bănesc Patriarhiei de Antiohia³⁵.

În a doua călătorie, patriarhul Silvestru a stat aproape 5 ani în preajma Curții Mavrocordaților, fie la Iași, fie la București, desfășurând acum o remarcabilă

³² R. Popescu, *op. cit.*, p. 273, și *Cronicarii munteni*, ed. cit., p. 544.

³³ Date asupra lui Silvestru și a împrejurărilor în care a ajuns patriarh, la pr. Vasile Radu, *Mănăstirea Sfântul Spiridon și patriarhul Silvestru al Antiohiei*, în „Revista istorică română”, vol. III, fasc. 1, 1933, p. 22–28.

³⁴ *Ibidem*, p. 28. Tot atunci i-a scris și boierului muntean Roset stolnicul. Mai înainte îi scrisese lui Grigorie Ghica, mulțumindu-i pentru darul de 500 de piaștri acordat Mănăstirii Chicu din insula Cipru, patria sa.

³⁵ *Ibidem*; N. Iorga, *Documente grecești privitoare la istoria românilor* (vol. XIV, partea a II-a din colecția Hurmuzaki, 1716–1777), București, 1917, p. 1118, doc. 1083.

activitate culturală. În mai 1744 era în Iași, după cum arăta o însemnare făcută pe cele 12 Minee grecești tipărite la Veneția, în 1731–1732, pe care le-a dăruit Mănăstirii Sfântul Sava din Iași, în care a fost găzduit³⁶. Ca și înaintașul său Atanasie, el a venit acum la noi cu gândul întemeierii unei noi tipografii arabe. Într-adevăr, din resturile tipografiei arabe din București a patriarhului Atanasie (căci acesta nu dusese întreaga instalație la Alep), Silvestru a deschis o nouă tipografie, în care a reușit să dea la lumină mai multe lucrări. Spre deosebire însă de Atanasie, care a tipărit mai multe cărți necesare cultului, Silvestru a fost nevoit să tipărească lucrări de apărare a ortodoxiei împotriva acțiunilor prozelitiste catolice. În această privință el a fost un vrednic continuator al patriarhului Dosoftei al Ierusalimului, care tipărise, în limba greacă, numeroase cărți de apărare a ortodoxiei, la sfârșitul secolului al XVII-lea, la Iași și la București.

Tipografia a fost instalată în Mănăstirea Sfântul Sava din Iași, metoc al Sfântului Mormânt. Aici a tipărit, în iulie 1745, cu cheltuiala domnitorului Ioan Mavrocordat, un *Liturghier* (în arabă *Condak*). Din prefața patriarhului Silvestru, rezultă că era a doua ediție a *Liturghierului greco-arab* tipărit în 1701, la Snagov. S-a editat tot în cele două limbi și s-a menținut aceeași execuție tipografică. Silvestru a corectat doar greșelile de limbă și de tipar, strecurate în ediția de la 1701³⁷.

În 1746 a tipărit cartea intitulată *Arbitrul adevărului și expunerea dreptății*. Era o lucrare de apărare a ortodoxiei împotriva atacurilor catolice, scrisă de patriarhul Nectarie al Ierusalimului (1661–1669) și tipărită în greacă la Iași, în 1682. A fost tradusă în limba arabă încă din 1733, dar datorită împrejurărilor nefavorabile nu s-a tipărit până atunci. Patriarhul Silvestru n-a tradus cartea cuvânt cu cuvânt, ci pe alocuri numai a rezumat-o. Ea combătea primatul papei, azima, obiceiul de a nu împărtăși copiii până la 12 ani, despărțirea mirungerii de botez, celibatul preoților și altele. În același volum era și o a doua lucrare, care nu avea un titlu special, dar, după cuprins, putea să fie intitulată *Manual în contra infailibilității papei*. Autorul acestei cărți era Eustratie Argentis din Hios. Traducerea lucrării din greacă în arabă a făcut-o preotul Masaad Nașu, în 1740, la Cairo. Cele două cărți s-au tipărit tot cu cheltuiala lui Ioan Mavrocordat. De aceea, patriarhul Silvestru îndemna în prefață pe credincioșii arabi să facă rugăciuni către Dumnezeu pentru acest binefăcător al lor. Meșteri tipografi au fost diaconul Gheorghe din Alep și călugărul Mihail Dimitrie Bezi din Kourt-al-Dahab, de lângă Tripoli, care făceau parte din suita patriarhului³⁸.

În 1746–1747 Silvestru a tipărit, tot la Iași, lucrarea intitulată *Cina cea divină*, o prescurtare a lucrării lui Eustratie Argentis *Σύνταγμα κατά τῶν ἀζύμων*, care trata despre Sfânta Euharistie. Traducerea în arabă a fost făcută de patriarhul Silvestru, după versiunea greacă în manuscris, căci în greacă nu s-a tipărit decât

³⁶ Pr. Ilie Gheorghită, *Tipografia arabă din mănăstirea Sfântul Sava și venirea lui Silvestru, patriarhul Antiohiei, la Iași*, în MMS, an. XXX, 1958, nr. 5–6, p. 421.

³⁷ *Ibidem*, p. 420; D. Simonescu – E. Muracadé, *op. cit.*, p. 7.

³⁸ I. Bianu–D. Simonescu, B.R.V., IV, p. 61–67; V. Radu, *Mănăstirea Sfântul Spiridon*, p. 26; Dan Simonescu–E. Muracadé, *op. cit.*, p. 9–12 și 21–26; I. Gheorghită, *op. cit.*, p. 420.

mai târziu, în 1760, la Lipsca. Cheltuielile de tipar au fost suportate de același domn, iar tipărirea s-a făcut tot de către meșterii menționați mai sus³⁹.

În 1747 a apărut, tot la Iași, *Colecția scrisorilor a două sinoade convocate la Constantinopol despre catolicismul din Siria*. Erau hotărârile a două sinoade din anii 1723 și 1727⁴⁰.

În 1747 patriarhul Silvestru a fost și în București, unde a tipărit o *Psaltire*. În prefața ei nota că s-au tipărit la București mai multe cărți arabe. Până acum însă acestea sunt singurele tipăriri cunoscute⁴¹.

În aprilie 1748 s-au imprimat și antimise cu text grecesc, sfințite de patriarhul Silvestru⁴².

În anul 1747 a avut loc un alt fapt de seamă, care pune și mai bine în lumină legăturile pe care le-am avut cu Patriarhia Antiohiei și mai ales ajutorul de care a beneficiat ea din partea domnilor noștri. Este vorba de închinarea Mănăstirii Sfântul Spiridon Vechi din București către acest scaun patriarhal. Închinarea s-a făcut la 8 decembrie 1746, de către Constantin-Vodă Mavrocordat. Acest lucru rezultă din inscripția de la ușa de intrare a bisericii, din care opt rânduri erau scrise în greacă, iar două în arabă (prescurtarea textului grecesc), în care se arăta că mănăstirea a fost refăcută din temelie, cu toate chiliile din jur, de către Constantin Mavrocordat, închinând-o apoi Antiohiei⁴³. În aceeași biserică se păstrează o icoană a Sfântului Spiridon – pictată de însuși patriarhul Silvestru – având o lungă inscripție în limba arabă, în care se relateau împrejurările venirii sale la noi și a închinării mănăstirii. Reproducem din ea fragmentele care ne interesează: „[...] În anul 1747 am venit în Valahia. În această vreme era pe tron și conducea țara Măria sa Constantin Voievod. Când a aflat că al nostru scaun apostolic se afla mai prejos decât celelalte trei scaune patriarhicești și că nu are nici o mănăstire care să-i fie închinată deosebit, ca pentru celelalte scaune patriarhale din această țară, Măria sa i-a făcut danie această sfântă mănăstire, cu hramul celui între sfinți slăvitului Spiridon, făcătorul de minuni. ... El a zidit-o din nou pentru pomenirea părinților săi și a sa, făcând-o lăcaș pentru ierarhii și călugării arabi. Clădirile și toate chiliile

³⁹ V. Radu, *Mănăstirea Sfântul Spiridon*, p. 26; D. Simonescu–E. Muracade, *op. cit.*, p. 421.

⁴⁰ D. Simonescu–E. Muracadé, *op. cit.*, p. 8; I. Gheorghită, *op. cit.*, p. 421.

⁴¹ D. Simonescu–E. Muracadé, *op. cit.*, p. 7. A se vedea și Dan Simonescu, *Cărți arabe tipărite de români în secolul al XVIII-lea (1701–1747)*, în BOR, an. LXXXII, 1964, nr. 5–6, p. 524–561; Virgil Cândea, *Une politique culturelle commune roumaine-arabe dans la première moitié du XVIII-e siècle*, în „Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen”, III, 1965, nr. 1, p. 51–56; Dan Simonescu, *Impression de livres arabes et karamanles en Valachie et en Moldavie au XVIIIe siècle*, în „Studia et Acta Orientalia”, V–VI, 1967, p. 49–75 (și extras).

⁴² N. Iorga, *Documente grecești*, vol. cit., p. 1121, nr. 1088. În 1745 s-a tipărit (probabil la București), o carte de iertare a păcatelor, dată de patriarhul Silvestru, foaie volantă cu text românesc. I. Bianu–N. Hodoș, *op. cit.*, II, p. 84.

⁴³ Inscripția greacă cu o traducere românească, necorespunzătoare, la N. Iorga, *Inscripții...*, I, p. 267–268. Idem, *O biserică siriană la București*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXII (1929), fasc. 61, p. 97; textul grec și arab, cu traduceri în română, la V. Radu, *Mănăstirea Sf. Spiridon*, p. 16–18.

cele din lăuntru mănăstirii au fost zidite în vremea șederii noastre acolo. În afară, mănăstirea are danii, așezăminte și moșii, înscrise în condica mănăstirii...⁴⁴.

Despre închinarea Mănăstirii Sfântul Spiridon către Patriarhia Antiohiei scria și cronicarul grec Chesarie Daponte, care a trăit la noi: „Constantin-Vodă a domnit în Valahia și în Moldova de zece ori și a zidit în București sfânta mănăstire a Sfântului Spiridon, aferosind-o scaunului Antiohiei, pentru evlavie și dragostea către Silvestru al Antiohiei, care de la Iași a venit la București”⁴⁵.

În anul 1749 patriarhul Silvestru era încă în București. Acum a dat diferite îndrumări privitoare la rânduielile călugărești stareșului Vasile de la Poiana Mărului, povățuitorul lui Paisie Velicicovschi. Acest lucru îl arată însuși stareșul Vasile în precuvântarea lucrării sale *Întrebătoare răspunsuri adunate din sfințita Scriptură pentru depărtarea de bucatele ceale oprite făgăduinții călugărești*, apărută mult mai târziu, în 1816, la Mănăstirea Neamț⁴⁶.

Din 1749 nu mai avem nici o știre despre șederea patriarhului Silvestru la noi. El s-a reîntors în Siria, de unde va fi menținut legăturile cu domniile țărilor noastre prin corespondență. Desigur, tot datorită lui a fost închinată Patriarhiei de Antiohia, în 1751, și Mănăstirea Popăuți din Botoșani, ctitoria lui Ștefan cel Mare, din 1496. Ea a fost închinată Antiohiei de către Constantin-Vodă Racoviță, după cum arăta cronică spătarului Ioan Canta: „Era o biserică de piatră în Popăuți, la Botoșani, făcută de Ștefan Voievod cel Bătrân, i-au dat moșiile lui tătâne-său lui Mihai-Vodă și au făcut-o mănăstire cu egumen și cu sobor, închinând-o la Patriarhia Antiohiei, unde este hramul Sfântului Nicolae”⁴⁷.

Patriarhul Silvestru a păstorit până la moartea sa, survenită la 13/24 martie 1766. A fost o personalitate remarcabilă în istoria Patriarhiei de Antiohia, dar și în istoria ortodoxiei în genere, prin lupta dusă împotriva propagandei catolice în Orient și prin ridicarea Bisericii sale din starea precară în care se afla. El a folosit ospitalitatea ce i s-a acordat în țările noastre ca un mijloc de refacere a Bisericii antiohiene, așa cum făcuseră și înaintașii săi Macarie și Atanasie. Cronicarul grec Chesarie Daponte, vorbind despre patriarhul Silvestru, scria că era „virtuos, milostiv, pictor, a răposat în tron, veșnică amintirea lui. Acesta a venit pentru milostenie la Iași, în zilele domnului meu Ioan-Vodă. Învăța prin biserici și liturghisea și arăbește și grecește, căci știa. A imprimat și liturghie deodată în arăbește și elinește și antimise”⁴⁸.

⁴⁴ Textul arab și traducerea în română la V. Radu, *Mănăstirea Sf. Spiridon*, p. 20–22. Așa cum menționează și inscripția, mănăstirea a fost acum numai refăcută, căci ea exista încă de prin 1680. Cf. George D. Florescu, *Din istoricul bisericii Sfântului Spiridon cel vechi din București*, în „Glasul Bisericii”, an. XXI, 1962, nr. 1–2, p. 136–150 (sunt reproduse aici și cele două inscripții, după V. Radu). Mănăstirea Sf. Spiridon Vechi a fost demolată în timpul regimului comunist, dar a fost reclădită, în forma ei arhitectonică inițială, în ultimul deceniu al secolului al XX-lea și sfințită de patriarhii Teoctist al României și Ignatie al Antiohiei.

⁴⁵ C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1890, p. 183–184.

⁴⁶ I. Bianu–N. Hodoș, *op. cit.*, III, p. 148.

⁴⁷ *Cronicele României*, ed. cit., vol. III, p. 186–187.

⁴⁸ Chesarie Daponte, *Catalogul istoric al romeilor însemnați*, la C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 103.

Cu Silvestru Cipriotul se încheie șirul patriarhilor antiohieni care au călătorit în Țările Române în trecut. Timp îndelungat apoi nu am mai avut alte legături cu Patriarhia Antiohiei, afară de cele care se stabiliseră cu cele două mănăstiri închinat acestui scaun patriarhal. Abia în anul 1814 întâlnim la Iași un profesor de muzică bisericească venit din Antiohia, arhidiaconul Nichifor Cantuniari. Numele său este cunoscut dintr-o însemnare făcută pe un manuscris psaltic grecesc din 1837 al ieromonahului Visarion din Mănăstirea Neamț. Acesta mărturisea că și-a luat bucățile muzicale „amestecând puțin cevași din proforoa Prea cinstului și prea alesului între dascălii musichiei cei vechi kir Nichifor Cantuniari, arhidiaconul Patriarhiei Antiohiei, carele au paradosit [predat, n.n.] cântările și alcătuirile sale în orașul Iași, în sfânta Mitropolie, în zilele Prea înălțatului domnului Scarlat Calimah Voievod, pe la anul 1814. Unde ducându-mă și eu acolo am ascultat când cânta dascălul ucenicilor săi mathimile”⁴⁹.

Am arătat mai sus că în 1751 a fost închinată Patriarhiei de Antiohia Mănăstirea Popăuți din Botoșani. Din acel an ea a fost condusă de egumeni trimiși de Patriarhia din Antiohia, dintre care unii au fost înmormântați aici. În 1815 a ajuns egumen la Popăuți arhimandritul român Inochentie, care în 1819 a fost ridicat la treapta arhieriei cu titlul de mitropolit de Iliupolis (scaun ierarhic sub jurisdicția Antiohiei). A fost ridicat la această treaptă „după alegerea Prea fericitului patriarh a dumnezăeștii cetăți Antiohiei, chirio chir Serafimu”, cum arată el însuși în actul alegerii. El a semnat chiar un act prin care se obliga să rămână sub ascultarea Patriarhiei din Antiohia pentru toată viața, fără ca să ceară vreodată o altă mănăstire sau să râvnească la vreun scaun vladicesc în Moldova⁵⁰.

Inochentie luase mănăstirea în „embatic” (arendă) pe viață. În 1835 ea avea un venit anual de 24 500 de lei, din care 5 000 se trimiteau Patriarhiei Antiohiei⁵¹. Inochentie a condus mănăstirea cu multă grijă, înzestrând-o cu diferite odoare și plătind toate obligațiile către Patriarhie. A făcut chiar și o călătorie până acolo. A murit la 10 ianuarie 1840, fiind înmormântat în pronaosul bisericii, alături de egumenii străini trimiși din Damasc⁵².

Până în 1863, când s-a făcut secularizarea averilor mănăstirești, cele două mănăstiri închinat Antiohiei au dobândit mai multe moșii și prăvălii. Astfel, Sfântul Spiridon vechi avea două proprietăți funciare în județul Ilfov, hanul Sfântului Spiridon și 20 de prăvălii cu embatic, toate în București. Mănăstirea Popăuți avea trei proprietăți funciare în județul Vaslui și opt pogoane de vie la

⁴⁹ Diac. prof. Ioan Ivan, *Manuscrisele de muzică psaltică de la Mănăstirea Neamț*, în MMS, an. XXXVI, 1960, nr. 9–12, p. 611; Ștefan C. Alexe, *Un manuscris grecesc din biblioteca mănăstirii Neamț*, în MMS, an. XXXVIII, 1962, nr. 5–6, p. 360.

⁵⁰ N. Iorga, *Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, vol. III, București, 1924, p. 28–29.

⁵¹ *Documente privitoare la istoria românilor* (col. Hurmuzaki, vol. V, supl., 1882–1883), București, 1894, p. 302–303, doc. 143.

⁵² N. Iorga, *Inscripții...*, I, p. 222; date asupra lui la pr. D. Grigoraș, *Un ctitor de seamă: Inochentie, mitropolit de Iliupoleos și egumen al mănăstirii Popăuți (Botoșani)*, în MMS, an. XXX, 1954, nr. 7–8, p. 108–112.

Nicorești. Între anii 1848 și 1854 Patriarhia Antiohiei avusese un venit de 36 350 de piaștri „valahi” în Țara Românească și de 153 185 de piaștri în Moldova, în total 189 535 de piaștri⁵³. Ca și celelalte patriarhii și locuri sfinte din Orient, au făcut și antiohienii încercări de a-și menține proprietățile, dar au rămas zadarnice.

Cum era și firesc, a urmat o perioadă de răcire a raporturilor noastre cu Patriarhia Antiohiei. Poate că la aceasta a contribuit și faptul că de la Silvestru Cipriotul și până în 1898 scaunul patriarhal a fost ocupat de ierarhi greci, veniți de la Constantinopol și de la Ierusalim, care nu mai aveau entuziasmul și dorința patriarhilor sirieni de odinioară, de a-și vedea scaunul într-o stare cât mai bună. Lupta dusă de credincioșii sirieni, ajutați de ruși, pentru înlăturarea amestecului Patriarhiei ecumenice în numirea întâistătătorului Bisericii lor s-a terminat abia în 1898, când a demisionat ultimul patriarh grec, Spiridon. În 1899 a fost ales un patriarh arab (sirian), Meletie II Dumani, continuându-se apoi șirul patriarhilor arabi până azi.

Am putea spune că o dată cu ocuparea scaunului patriarhal de către autohtoni, s-au reluat treptat legăturile frățești dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Antiohiei. Astfel, la 3 noiembrie 1899, patriarhul Meletie Dumani trimitea o scrisoare mitropolitului primat al României, Iosif Gheorghian, anunțându-i alegerea și înscăunarea sa. Între altele își exprima dorința vie de a strânge și întări din ce în ce mai mult legătura sfântă și temeinică întru Hristos dintre bisericile surori. La această scrisoare, mitropolitul Iosif i-a răspuns la 11 mai 1900, felicitându-l pentru alegerea sa în scaunul patriarhal⁵⁴.

Urmașul său, patriarhul Grigorie IV Haddad (1906–1930), l-a anunțat, de asemenea, pe mitropolitul Iosif Gheorghian de alegerea și înscăunarea sa, printr-o scrisoare cu data de 14 august 1906. Între altele, patriarhul Grigorie îi scria: „[...] una din cele mai sfinte și plăcute datorii ale noastre va fi și aceea a păstra cu Î.P.S.Voastre legăturile sfinte ale dragostei [...] și rugăm să ne învredniciți cu scrisori frățești dese spre întărirea legăturilor frățești de dragoste între noi”. Mitropolitul Iosif i-a răspuns la 25 octombrie 1906, arătându-și bucuria prilejuită de scrisoarea patriarhală⁵⁵.

Legăturile dintre cele două biserici s-au manifestat apoi și prin trimiterea unor tineri din cuprinsul Patriarhiei Antiohiei, care să studieze la facultățile de teologie din țara noastră. Astfel, în 1910–1911, s-a înscris la Facultatea de Teologie din București ierodiaconul Abu Tabar, originar din Beirut, absolvent al școlii clericale din Mănăstirea Balamand⁵⁶. În 1933 s-a înscris, tot la Facultatea de Teologie din București, un al doilea student trimis de Patriarhia de Antiohia, Emil Muracadé⁵⁷. În timpul studiilor sale la noi a făcut unele traduceri din limba arabă în

⁵³ Marin Popescu-Spineni, *Procesul mănăstirilor închinat*, București, 1936, p. 143, 150–152, 155 și 158.

⁵⁴ BOR, an. XXIV, 1900–1901, nr. 2, p. 174–179.

⁵⁵ *Ibidem*, an. XXX, 1906–1907, nr. 8, p. 841–844.

⁵⁶ T. G. Bulat și Al. I. Ciurea, *75 de ani de la întemeierea Facultății de Teologie din București*, BOR, an. LXXV, 1957, nr. 11–12, p. 1162.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 1190.

română și a tipărit chiar și unele lucrări originale⁵⁸. A fost hirotonit preot pentru catedrala din Damasc.

În acest timp revistele noastre bisericești au publicat o seamă de știri privitoare la viața bisericească din cuprinsul Patriarhiei de Antiohia.

După alegerea și înscăunarea patriarhului Justinian Marina (1948), legăturile cu celelalte Biserici ortodoxe surori s-au consolidat tot mai mult. Ele s-au manifestat prin schimburi de scrisori irenice, de reviste și lucrări teologice, prin schimburi de studenți în teologie, prin vizite reciproce ale unor delegații bisericești, prin sărbătorirea în comun a momentelor mai însemnate din istoria ortodoxiei sau a unor biserici etc.

Cum era și firesc, legăturile Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica Antiohiei au intrat într-o nouă fază. Încă din 1945, cu prilejul înscăunării patriarhului Alexei al Moscovei, o delegație a Bisericii noastre, condusă de episcopul Iosif Gafton, a avut prilejul să cunoască pe venerabilul patriarh de Antiohia Alexandru III Tahan, care venise la Moscova în fruntea delegației Bisericii sale, formată din mitropoliții Teodosie al Tirului, Alexandru al Emesei și arhimandritul Vasile Samaha⁵⁹.

În 1948, patriarhul Justinian și-a anunțat alegerea și înscăunarea tuturor întâistătătorilor Bisericii ortodoxe autocefale, între care și patriarhului Alexandru III al Antiohiei⁶⁰.

În același an, la consfătuirea panortodoxă de la Moscova, delegația Bisericii noastre, condusă de patriarhul Justinian, a avut prilejul să ia legătura cu delegația Bisericii antiohiene, formată din mitropoliții Alexandru al Emesei, Ilie al Libanului și arhimandritul Vasile Samaha⁶¹.

În octombrie 1950, arhimandritul Vasile Samaha, care fusese numit reprezentant permanent al Patriarhiei de Antiohia pe lângă patriarhiile rusă și română, a făcut o vizită în țara noastră. Cu acest prilej, a înmănat ordinul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” al Patriarhiei Antiohiei patriarhului Justinian, mitropolitului Nicolae Bălan al Ardealului și episcopului vicar de atunci, Teoctist Arăpașu⁶².

În 1951, cu ocazia unei consfătuiri a conducătorilor unor biserici autocefale, care a avut loc la Moscova, patriarhul Justinian, care conducea delegația Bisericii noastre, a avut prilejul să cunoască pe patriarhul *Alexandru III*, care venise în fruntea

⁵⁸ *Pulbere de stele*, București, 1939, 32 p. (ed. II, 1942, 60 p.); Khalil Jubran, *Spicuri din operele lui...*, traducere după original..., București, 1944, 22 p. În colaborare cu Dan Simonescu a scris lucrarea citată de noi, *Tipar românesc pentru arabi în secolul XVIII*.

⁵⁹ BOR, an. LXIII, 1945, nr. 1–3, p. 6 și urm.

⁶⁰ Scrisoarea irenică a Preafericitului patriarh Justinian și răspunsul patriarhului Alexandru, în BOR, an. LXVI (1948), nr. 11–12, p. 517–523 și 529–531.

⁶¹ Ovidiu Marina, *30 de zile în U.R.S.S.*, București, 1949, p. 28.

⁶² BOR, an. LXVIII, 1950, nr. 10, p. 510–530.

delegației Bisericii antiohiene, din care făceau parte și mitropolitul Alexandru al Emesei și arhimandritul Vasile Samaha. Patriarhul Justinian a invitat atunci delegația antiohiană ca, la reîntoarcerea spre Siria, să facă o vizită și în țara noastră⁶³.

Astfel, între 22 august și 3 septembrie 1951, patriarhul Alexandru și cei doi însoțitori ai săi au fost oaspeții Bisericii noastre. La 26 august cei doi patriarhi au slujit Sfânta Liturghie în catedrala din București, iar la Institutul Teologic din București s-a acordat patriarhului Alexandru titlul de Doctor Honoris Causa în teologia ortodoxă, ca semn de prețuire a lucrărilor sale teologice și a strădaniei depuse în vederea strângerii legăturilor frățești dintre bisericile ortodoxe. În zilele următoare, oaspeții antiohieni au vizitat mai multe mănăstiri și biserici din țară. Astfel, patriarhul Alexandru a fost cel de-al cincelea patriarh antiohian care a vizitat țara noastră, reluând firul bunelor legături pe care le-au avut cu țările noastre marii săi înaintași Ioachim, Macarie, Atanasie și Silvestru⁶⁴.

În anul 1953 a avut loc o nouă vizită a unor reprezentanți ai Bisericii antiohiene la noi. Este vorba de vizita făcută între 16 și 19 iunie 1953 de către mitropoliții Ignatie al Epifaniei, Atanasie al Hauranului, Alexandru al Emesei și arhimandritul Vasile Samaha, care veneau de la Moscova, unde participaseră la sărbătorirea a 40 de ani de slujire arhierescă a patriarhului Alexei I. Oaspeții au vizitat mai multe așezăminte culturale și bisericesti din București⁶⁵.

Anul 1954 a fost și mai rodnic în privința schimbului de vizite între cele două biserici. În zilele de 3–5 iulie 1954 a avut loc la Damasc sărbătorirea patriarhului Alexandru, cu prilejul împlinirii a 85 de ani de viață și 50 de ani de arhierie. Au participat numeroase delegații ale bisericilor ortodoxe surori, între care și una a Bisericii Ortodoxe Române, formată din mitropolitul Sebastian Rusan al Moldovei și Sucevei, Teofil Herineanu, pe atunci episcop al Romanului și Hușilor și pr. Alexandru Ionescu, vicarul Arhiepiscopiei Bucureștilor. Era prima vizită oficială făcută de reprezentanți ai bisericii noastre în Siria. Delegații Bisericii Ortodoxe Române au rămas în Siria în zilele de 5–14 iulie, vizitând Damascul și împrejurimile lui, cu monumentele și urmele primelor zile ale creștinismului, precum și mănăstirile Sfânta Tecla, Maalaula și Maica Domnului din Saydnaia și orașul Baalbek⁶⁶.

În toamna aceluiași an, patriarhul Alexandru, cu toată vârsta înaintată, a vizitat pentru a doua oară țara noastră, venind tot de la Moscova. Vizita a avut loc între 12 și 18 septembrie 1954. Patriarhul era însoțit de mitropoliții Teodosie al Tripolei, Nifon

⁶³ *Consfătuirea de la Moscova a întâistătorilor Bisericilor ortodoxe din Antiohia, Rusia, Georgia, România și Bulgaria*, în BOR, an. LXIX, 1961, nr. 7–9, p. 285–302.

⁶⁴ *Vizita Î.P.S. Patriarh Alexandru III al Antiohiei în țara noastră*, în BOR, an. LXIX, 1961, nr. 7–9, p. 305–321, și „Glasul Bisericii”, an. X, 1951, nr. 8–9, p. 21–35.

⁶⁵ *Vizita unor reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe din Siria și Liban în țara noastră*, în BOR, an. LXXI, 1953, nr. 5–6, p. 605, 608.

⁶⁶ Preotul Alexandru Ionescu, *Jubileul de aur al Prea Fericitului Patriarh Alexandru al III-lea al Antiohiei și al întregului Orient*, în „Glasul Bisericii”, an. XIII, 1954, nr. 9–10, p. 475–481; *Călătoria Î.P.S. Mitropolit Sebastian și P. S. Teofil în Siria*, în MMS, an. XXX, 1954, nr. 7–8, p. 4–62.

al Heliopolei, Ilie al Libanului și arhimandritul Vasile Samaha. În ziua de 14 septembrie s-a săvârșit Sfânta Liturghie în catedrala patriarhală, slujind și mitropoliții Nifon și Ilie, iar mitropolitul Teodosie a rostit predica zilei. Patriarhul Justinian a prezentat credincioșilor pe oaspeți, apoi a vorbit patriarhul Alexandru, care a distins pe Întâistătorul Bisericii noastre cu ordinul bisericesc „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” clasa I. În zilele următoare, o parte dintre oaspeți a vizitat mănăstirile Pasărea, Cernica și Căldărușani, iar patriarhul Alexandru a vizitat Mănăstirea Țigănești. La plecare, patriarhul Justinian a oferit conducătorului Bisericii antiohiene daruri, constând în obiecte de cult lucrate în atelierele Patriarhiei⁶⁷.

Între 4 și 28 februarie 1958 Biserica noastră a fost vizitată din nou de episcopul Vasile Samaha (hirotonit arhieru la 13 februarie 1955), care avea misiunea de a înmâna ordinul bisericesc „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” mai multor membri ai Sfântului Sinod, din partea patriarhului Alexandru III (mitropoliții Iustin Moisescu al Moldovei și Firmilian Marin al Olteniei, episcopii-vicari patriarhali Antim Nica și Teoctist Arăpașu). Oaspetele antiohian a văzut diferite biserici și mănăstiri din Moldova (Sfântul Ioan din Suceava, Sfântul Nicolae din Rădăuți, Sucevița, Putna, Gura Humorului, Slatina), din Oltenia (Jitianu) și din jurul capitalei (Samurcășești, Ghighiu) și câteva așezăminte culturale din capitală. La 26 februarie a prezentat o comunicare la Institutul Teologic din București⁶⁸.

În mai 1958, la festivitățile prilejuite de împlinirea a 40 de ani de la reînființarea Patriarhiei Ruse, delegația Bisericii noastre, în frunte cu patriarhul Justinian, a întâlnit la Moscova și delegația antiohiană, formată din patriarhul Alexandru și mitropoliții Epifanie al Akkaronului, Alexandru al Emesei și Trifon al Laodiceei⁶⁹. Era ultima întâlnire a întâistătorilor celor două Biserici, căci peste o lună, la 18 iunie, bătrânul patriarh apostolic al Antiohiei s-a stins din viață, după o păstorire de 27 de ani ca patriarh și 55 de ani de arhierie, fiind în vârstă de 89 de ani. Moartea sa a fost consemnată și în câteva dintre revistele bisericești de la noi⁷⁰.

În noiembrie 1958 a avut loc alegerea noului patriarh al Antiohiei, *Teodosie VI Abou Rjeile*⁷¹. Era cunoscut Bisericii noastre, căci ne vizitase țara în septembrie

⁶⁷ Pr. N. Cazacu, *Înalt Prea Sfințitul Patriarh Alexandru III al Antiohiei și a tot Orientul a vizitat pentru a doua oară țara noastră*, în BOR, an. LXXII, 1954, nr. 9, p. 932–945.

⁶⁸ *Vizita Prea Sfințitului Vasile Samaha*, în BOR, an. LXXVI, 1958, nr. 3–4, p. 276–288 (comunicarea ținută la institut, la p. 289–301); V. Diacul, *Vizita Prea Sfințitului Vasile Samaha*, în „Glasul Bisericii”, an. XVII, 1958, nr. 3, p. 258–269; T.M., *Vizita Prea Sfințitului Vasile Samaha la Iași*, în MMS, an. XXXIV, 1958, nr. 1–2, p. 148–157; Cronicar, *Vizita Prea Sfințitului Vasile Samaha, episcop de Serghiopolis*, în MO, an. X, 1958, nr. 3–4, p. 211–223.

⁶⁹ Preot Simion Neaga, *Vizita delegației Bisericii Ortodoxe Române în Uniunea Sovietică*, în BOR, an. LXXVI, 1958, nr. 7–8, p. 587–631.

⁷⁰ Preot asistent Ioan Rămureanu, *Încetarea din viață a patriarhului Alexandru III al Antiohiei și al întregului Orient*, în BOR, an. LXXVI, 1958, nr. 7–8, p. 756–763; preotul Ioan Ionescu, *Încetarea din viață a P.F. Alexandru III Patriarhul Antiohiei și a tot Orientul*, în MO, an. X, 1958, nr. 7–8, p. 534–536.

⁷¹ *Noul Patriarh al Antiohiei și a tot Orientul*, în BOR, an. LXXVI, 1958, nr. 12, p. 1090–1091.

1954, ca însoțitor al patriarhului Alexandru, fiind pe atunci mitropolit de Tripoli. În ziua de 4 august 1959, fiind în drum de la Moscova spre Sofia, patriarhul Teodosie a făcut un scurt popas la aeroportul de la Băneasa, unde a fost întâmpinat de patriarhul Justinian, de cei doi episcopi vicari și de preoți din București. În cuvântările rostite de cei doi patriarhi, s-a subliniat dorința continuării legăturilor de prietenie începute sub arhipăstoria patriarhului Alexandru III⁷². Oricum, patriarhul Teodosie VI poate fi considerat ca al șaselea patriarh antiohian care a trecut prin țările noastre.

În afară de aceste legături stabilite pe calea vizitelor reciproce și a întâlnirilor la marile praznice ale ortodoxiei, legăturile dintre cele două biserici ortodoxe surori s-au întărit și prin întâlnirile delegaților lor la diferite întruniri pancreștine și ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor. În revistele noastre bisericești au apărut numeroase dări de seamă despre anumite evenimente care au avut loc în cuprinsul Patriarhiei de Antiohia (îndeosebi în revistele „Biserica Ortodoxă Română” și „Mitropolia Olteniei”), precum și câteva articole care prezintă istoria și organizarea acelei Patriarhii⁷³. Patriarhii Justinian, Iustin și Teoctist au avut un schimb permanent de scrisori irenice cu patriarhii apostolici ai Antiohiei menționați mai sus, cu prilejul marilor praznice ale Bisericii creștine. Câțiva tineri sirieni și-au făcut studiile la Institutul Teologic din București, ca Nadim Tarazi, devenit profesor la Facultatea de Teologie din Balamand.

Între 20 septembrie și 3 octombrie 1974, noul patriarh *Elias (Ilie) IV*, fost mitropolit al Libanului, a făcut o vizită oficială în România, la invitația patriarhului Justinian Marina. Din delegația antiohiană mai făceau parte mitropolii Spiridon de Heliopolis, Constantin de Bagdad, Alexe de Homs și Elias de Alep, arhimandriții Elias Marcos și Makarios Tayar și diaconul Moussa Khoury. Au fost vizitate: Mănăstirea Cernica, centrul mitropolitan Craiova (mitropolit fiind Teoctist Arăpașu), cu mănăstirile Bucovăț și Jitianu, iar în zilele următoare mănăstirile Ciorogârla, Țigănești, apoi Schitul Maicilor și Antim, Biserica Sf. Spiridon, Seminarul și Institutul Teologic, toate din București.

S-a oficiat Sfânta Liturghie – de către cei doi patriarhi – în catedrala din Craiova (26 octombrie) și în cea patriarhală din București (27 octombrie). Patriarhul antiohian a oferit distincții mai multor ierarhi români⁷⁴.

În ultimele două decenii ale secolului al XX-lea, legăturile bisericești româno-antiohiene s-au consolidat, prin patriarhul *Ignatie IV Hazim* (n. 1920 în Siria, episcop-vicar din 1962, mitropolit din 1966, patriarh din 2 iulie 1979). O primă vizită a făcut între 2 și 6 noiembrie 1981, la invitația patriarhului Iustin Moisescu. Din delegația antiohiană au făcut parte mitropolii Gheorghe al

⁷² *Întâlnirea dintre Prea Fericiții Patriarhi Justinian al României și Teodosie VI al Antiohiei și al Întregului Orient*, în BOR, an. LXXVII, 1959, nr. 7–10, p. 659–660.

⁷³ Prof. N. Chișescu, *Biserica antiohiană în trecut și prezent și actualul ei întâistătător*, în MO, an. IX, 1957, nr. 5–6, p. 390–400; pr. Scarlat Porcescu, *Patriarhia Antiohiei*, în MMS, an. XXXV, 1959, nr. 7–8, p. 519–524; pr. Olimp Căciulă, *Patriarhia din Antiohia. Organizarea ei administrativă actuală*, în MO, an. XII, 1960, nr. 7–8, p. 502–503.

⁷⁴ Un reportaj în revista BOR, an. XCII, 1974, nr. 9–10, p. 1165–1185.

Muntelui Liban și Ioan de Lattakia, arhimandriții Nifon Saikali și Isam Bitar, preoții Joseph Al-Zehlaoui și Jelya Ibrahim Iacobub. În timpul șederii la noi, oaspeții au vizitat mănăstirile Țigănești, Cernica și Curtea de Argeș, Seminarul și Institutul Teologic din București, Muzeul Satului etc. Au avut loc discuții frățești, iar patriarhul Iustin a oferit daruri, promițând Patriarhiei ajutoare în veșminte, obiecte de cult, icoane și altele⁷⁵.

În octombrie 1995, la aniversarea a 110 ani de la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre și a 70 de ani de la ridicarea ei la rangul de Patriarhie, din partea Patriarhiei Antiohiei a fost prezent mitropolitul Ilie al Tirului și Sidonului⁷⁶.

A doua vizită patriarhală a avut loc în perioada 25 octombrie – 11 noiembrie 1996, de data aceasta la invitația patriarhului Teoctist. Patriarhul Ignatie IV era însoțit de mitropolitul Ilie al Tirului și Sidonului, de episcopul Nifon Saikali de Filipolis și de ieromonahul Matei Rezek. În ziua de sâmbătă, 26 octombrie 1996, cei doi patriarhi au sfințit noua biserică Sf. Spiridon vechi din capitală, primul lăcaș de închinare reconstruit pe locul celui vechi (închinat odinioară Patriarhiei de Antiohia, demolat din dispoziția autorităților comuniste în noaptea de 13/14 iunie 1987). În ziua de 27 octombrie, au slujit împreună în catedrala patriarhală, cu prilejul praznicului Sfântului Dimitrie Basarabov. În zilele următoare, delegația antiohiană a vizitat Episcopia Buzăului, cu o serie de obiective de interes social și cultural din oraș, centrul pentru copii și tineret de la Bisoca, Schitul Poiana Mărului, mănăstirile Suzana și Cheia din Arhiepiscopia Bucureștilor, precum și Mănăstirea „Brâncoveanu” de la Sâmbăta de Sus, în Arhiepiscopia Sibiului, iar la reîntoarcere Mănăstirea Sinaia și catedrala din Ploiești, apoi Facultatea de Teologie din București. Delegația a fost primită și de președintele României, Ion Iliescu⁷⁷.

*

Din cele expuse, rezultă că de-a lungul veacurilor țările române au acordat întotdeauna sprijin moral și material Bisericii antiohiene. Patriarhii sirieni Ioachim V Dau, dar mai ales Macarie III Zaim, Atanasie III Dabbas și Silvestru Cipriotul, care au călătorit prin țările noastre, s-au bucurat de o atenție deosebită din partea voievozilor din Țara Românească și Moldova, care le-au oferit găzduire, ajutoare materiale și sprijin în tipărirea cărților de cult în limba arabă. Legăturile au fost reluate, așa cum am constatat, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, mai ales prin patriarhii Alexandru III, Elias IV și Ignatie IV.

ST, an. 16, 1964, nr. 9–10, p. 593–621.

⁷⁵ Un scurt reportaj în BOR, an. XCIX, 1981, nr. 11–12, p. 1203–1205.

⁷⁶ BOR, an. CXIII, 1995, nr. 7–12, p. 132–133.

⁷⁷ Un amplu reportaj de Mihai Daniel Lungu, în BOR, an. CXIV, 1996, nr. 7–12, p. 94–157.

ROMÂNII ȘI ȚARA SFÂNTĂ

Legăturile țărilor noastre cu Patriarhia Ierusalimului și cu așezămintele bisericești din cadrul acesteia atestă unitatea spirituală care a existat întotdeauna între bisericile ortodoxe, și, în același timp, scot în relief lupta de apărare a ortodoxiei de pretutindeni, pe care au dus-o Țările Române timp de aproape o jumătate de mileniu.

Aceste legături cu locurile în care s-a născut, a trăit și a propovăduit Mântuitorul Iisus Hristos își au rădăcinile în primele veacuri creștine. Din Țara Sfântă a venit în părțile noastre Sf. Apostol Andrei, originar din Betsaida Galileii, care a propovăduit în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, provincia Scythia Minor de mai târziu, Dobrogea de azi, lucru relatat în *Istoria bisericească* a episcopului Eusebiu din Cezareea Palestinei (265–339/40). Potrivit unor cercetări recente, ar fi predicat în Scythia Minor și Sf. Apostol Filip, originar tot din Betsaida. Sf. Apostol Pavel, deși originar din Tarsul Ciliciei, trăitor mult timp în Ierusalim, unde a și propovăduit apoi pe Hristos, a ajuns în călătoriile sale misionare și în provinciile Illyricului – Peninsula Balcanică de azi –, unde locuia și o populație dacomoesică romanizată. Între cei care au contribuit la cunoașterea învățaturii creștine pe teritoriul țării noastre se vor fi numărat și ostași din Legiunea a V-a Macedonica, adusă la sfârșitul secolului I din Palestina și așezată la Troesmis (azi Iglița–Turcoaia, jud. Tulcea), iar de acolo, prin 167–168, la Potaissa (azi Turda).

Sf. Ioan Casian (cca 360–cca 435), teolog de renume, originar din Scythia Minor, a trăit vreo cinci ani, împreună cu sora sa și cu un prieten, Gherman, într-o mănăstire din apropierea Betleemului, apoi în pustiurile Egiptului, după care a plecat la Constantinopol, la Roma și în Marsilia. Fără îndoială că între viețuitorii din marile așezări monahale din Țara Sfântă și din Egipt vor fi fost și unii din neamul nostru. De asemenea, între pelerinii care cercetau Ierusalimul și celelalte locuri legate de viața și activitatea Mântuitorului – consemnați în izvoarele istorice încă din secolele III–IV – se vor fi numărat și unii episcopi, preoți și credincioși din părțile noastre. Desigur, numărul lor va fi fost destul de redus, dată fiind lungimea drumului, dar și mulțimea cheltuielilor. Stăpânirile succesive ale arabilor (din sec. VII), ale cruciaților (sec. XII–XIII), ale mamelucilor din Egipt, apoi ale Imperiului Otoman (1517–1917) au împiedicat mult pelerinajele creștine în Țara Sfântă.

Sporadic, nu este însă exclusă prezența unor călugări și închinători români chiar și în această perioadă (în sec. XIV trăiau monahi români la Paroria, lângă Adrianopol, și la Muntele Athos).

Secolul al XVI-lea. Știrile despre legăturile noastre cu Ierusalimul – atestate documentar – încep abia din secolul al XVI-lea. După cucerirea Constantinopolului de sultanul Mehmed II, în 1453, țările românești extracarpatice, aflate în plină ascensiune politică, economică și cultural-bisericească, au preluat de la bizantini rolul de protectoare și sprijinitoare ale bisericilor ortodoxe grecești și sud-slave căzute sub stăpânire otomană. Ele au contribuit la păstrarea limbii și credinței acestora, la dezvoltarea culturii și artei tradiționale ortodoxe, devenind astfel cu adevărat „Bizanțul după Bizanț”, cum le caracteriza marele nostru istoric Nicolae Iorga. În acest context istorico-politic, după anul 1517, când Țara Sfântă a fost ocupată de Imperiul Otoman, patriarhii Ierusalimului – ca și colegii lor din Constantinopol, Alexandria și Antiohia sau ca egumenii mănăstirilor de la Athos, Meteora, Sinai și alte părți ale lumii grecești – și-au îndreptat tot mai mult privirile spre domni români, de la care au solicitat ajutoare materiale pentru Patriarhie și pentru bisericile din cuprinsul ei.

Primele ajutoare materiale românești cunoscute acordate acestei Patriarhii se datorează evlaviosului domn Neagoe Basarab al Țării Românești (1512–1521), despre care Gavriil Protul, în lucrarea sa istorico-hagiografică *Viața Sf. Nifon, patriarhul Constantinopolului*, scria că „[...] au dăruit și au îmbogățit [...] și sfânta cetate a Ierusalimului, Sionul, care este mama Bisericilor [...], dempreună cu toate bisericile denprejurul ei”. Dintr-o însemnare din 1533, pe un codice aflat în Mănăstirea Sf. Sava, ctitorită de împăratul Iustinian al Bizanțului (527–565) – situată la aproximativ 30 km de Ierusalim, în pustiul Iudeii –, rezultă că ea a fost refăcută atunci „după stăruințele domnilor Valahiei” și, desigur, cu cheltuiala lor, venind în acest scop și egumenul Ioachim Vlahul de la Sinai. Probabil că este vorba de Neagoe Basarab, de ginerele său Radu de la Afumați (1522–1529) ori de Vlad Înecatul (1530).

În 1560, Alexandru-Vodă Lăpușneanu al Moldovei (1552–1561 și 1564–1568) dăruia Sfântului Mormânt și Mănăstirii Sf. Sava satul Ocna. Se cunoaște și o scrisoare a călugărilor de la Sf. Sava, din „pustiul ce zace lângă sfânta cetate Ierusalim”, adresată doamnei Ruxandra – soția lui Lăpușneanu și fiica lui Petru Rareș –, prin care-i mulțumeau pentru ajutoare, rugând-o să-i aibă în grijă și în viitor.

Mănăstirea Sf. Sava se va învrednici de danii mult mai bogate din partea domnitorului Petru Șchiopul (1574–1579 și 1582–1591), care, la 18 aprilie 1576, îi dăruia satul Stroești, cu mori pe Sâtna, scutindu-l de orice dări. Dintr-un document din 4 august 1583, aflăm că au venit la el călugării „de la Mănăstirea Sf. Sava din apropierea Ierusalimului”, care l-au rugat să le dea un loc în Iași să-și ridice o biserică-metoc. Domnitorul le-a îndeplinit dorința, dăruindu-le un teren cu case, pe care-l cumpăraseră atunci în „târgul Iașilor”. Desigur, cu ajutorul domnului, călugării de la Sf. Sava au zidit un metoc în Iași, cunoscut, până azi, sub numele de mănăstirea sau biserica Sf. Sava.

Dania a fost confirmată de domnul primei uniri românești, printr-un hrisov dat în Iași, la 5 iunie 1600, în care citim și aceste rânduri: „Io Mihail Voievod, domn al Țării Ungrovlahiei, Ardealului și al Țării Moldovei...am dat și am întărit și am miluit de la noi sfânta mănăstire numită Sfântul Sava sfințitul din târgul Iași, cu acele case domnești de lângă sfânta biserică, cu tot locul lor...Iar călugării de la sfânta mănăstire să aibă a ruga pe Dumnezeu pentru domnia mea și pentru copiii domniei mele și pentru păcatele părinților noștri...”. Dania a fost reinnoită apoi de Ieremia Movilă (1595–1606). Probabil biserica Sf. Sava a fost grav avariata de un incendiu în 1616, pentru că în 1625 „s-a înnoit din temelie” de Ioan (Ianache) postelnicul, care i-a făcut o serie de danii (un hrisov de danie se păstra la Mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim).

Tot la sfârșitul secolului al XVI-lea se întâlnesc și primele „închinări” de mănăstiri românești către mănăstirile de la Athos, Meteora, Ianina, insulele grecești, Țara Sfântă, Sinai sau alte așezăminte bisericesti din Balcani și Orientul Apropiat. Prin închinare, o parte din venitul mănăstirii românești urma să fie trimis mănăstirii de care depindea acum, pentru întreținerea acesteia. Timp de aproximativ trei veacuri au fost închinare zeci de mănăstiri românești, din veniturile cărora au putut să se întrețină o seamă de așezăminte ale grecilor, căzute sub dominația otomană. Cu timpul, egumenii greci trimiși să cârmuiască aceste mănăstiri s-au făcut vinovați de numeroase abuzuri și neorânduiești, care au dus la nemulțumirea clerului și a credincioșilor români. Abia în decembrie 1863, în timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza, s-a făcut secularizarea averilor acestor mănăstiri, adică trecerea lor în proprietatea statului român, încetând astfel și ajutoarele românești către Locurile Sfinte.

Prima mănăstire românească închinată Ierusalimului se pare că a fost cea de la Gruiu, jud. Ilfov, azi biserică de mir, ctitoria logofătului Borcea, din 1578–1589. Se cunoaște o „carte” a patriarhului Sofronie al Ierusalimului, din 1589, privind închinarea Gruului. După spusele lui Dositei al Ierusalimului (1669–1707), în cartea sa *Istoria patriarhilor Ierusalimului*, tipărită la București (1715–1723), patriarhul Sofronie IV (1579 – 1608) a venit la Iași, în timpul lui Petru Șchiopul, iar de acolo în Țara Românească, probabil la Mihnea Turcitul (1577–1583 și 1585–1591), când s-a făcut închinarea Gruului. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, mănăstirea avea moșii la Băicești, Berilești, Bucșani, Cătrunești, Fântânele, Fierbinți, Ghermănești, Hârsești, Lolocești, Mănești (pământ, case, vie).

Probabil tot pe-atunci a fost închinată și Mănăstirea Călușu (azi jud. Olt), numită la început Cepturoaia, ctitoria lui Vlad banul și a fraților săi Dumitru pârcașul și Balica spătarul (în timpul lui Neagoe Basarab), restaurată și înfrumusețată de frații Buzești – Radu, Preda și Stroe –, nepoții lui Vlad banul, în 1588. Într-un document din 4 martie 1614 se menționa că mănăstirea „ce se cheamă a Stelii spătarul” din Târgoviște „iaste metohu Ierusalimului la Sf. Mormânt al lui Hristos”; desigur, închinarea se făcuse mai demult. În mai multe acte, Mănăstirea Gruiu apare ca metoc al Mănăstirii Stelea.

În cursul acestui secol au fost trimiși în țările noastre călugări din Frăția Sfântului Mormânt, ca să strângă ajutoare în bani și obiecte de cult pentru nevoile

Patriarhiei, lucru ce se desprinde dintr-o însemnare pe un codice din 1556, aflat în tezaurul Sfântului Mormânt.

Din secolul al XVI-lea datează și câteva manuscrise de proveniență românească ajunse în patrimoniul Sfântului Mormânt fie prin donații, fie luate de foștii lor egumeni, mai ales în 1863. Cele mai multe au fost studiate de Marcu Beza (1885–1949), un aromân, fost consul al României la Ierusalim, în cursul cercetărilor sale în Grecia, Muntele Athos, Muntele Sinai, Țara Sfântă, insulele Cipru, Rodos și altele, prezentate în lucrarea *Urme românești în Răsăritul Ortodox* (București, 1935 și 1937). Între acestea se numără două tetraevanghele slavone, unul de la Elena, soția lui Petru Rareș, din 1551, cu o frumoasă ferecătură de metal (pe o parte Învierea, pe alta Sf. Nicolae), iar al doilea de la Ștefan Rareș, din 1549, tot cu o ferecătură din metal, având pe coperta din față Învierea și figurile lui Ștefan Rareș și a mamei sale Elena, iar pe cealaltă pe Maica Domnului cu Pruncul Iisus în brațe, iar dedesubt trei sfinți. Amândouă sunt împodobite cu frumoase frontispicii și inițiale înflorate, obișnuite în vechile manuscrise copiate la noi în secolele XV–XVI.

Alte două tetraevanghele grecești se datorează cunoscutului cărturar și caligraf Matei, viitor mitropolit, numit al Mirelor (cca 1550–1624), aflate de Marcu Beza la Mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim. Primul l-a scris în 1599, pe când era egumen la metocul din Iași (o însemnare în versuri spunea despre el că este originar din Epir). Al doilea *Tetraevanghel* a fost scris tot de el, în 1610, dar în Țara Românească, fiind acum egumen la Dealu și mitropolit titular (onorific, n.n.) al Mirelor Lichiei (de la 1605), „din dorința și cu cheltuiala preacinstitei și înălțatei doamne Cătălina, mare băneasă a Craiovei și s-a trimis în dar Mănăstirii Sf. Sava”. Tot la Mănăstirea Sf. Sava se păstrează o *Psaltire* slavonă, cu această însemnare finală, din 1558: „Eu, ieromonahul Evloghie din Moldovlahia, de la biserica ce se cheamă la noi Putna, am întocmit această *Psaltire* cât am putut mai bine”. Legăturile cu țările noastre erau atât de puternice, încât un ieromonah Ieremia, de la Mănăstirea Sf. Sava, nota pe marginea unei cărți, la 29 iunie 1606: „A murit Ieremia Voievod și a urmat fratele acestuia, Simeon”.

Secolul al XVII-lea. Legăturile noastre cu Țara Sfântă vor fi mult mai puternice în secolul al XVII-lea, când au venit în țările noastre după ajutoare toți patriarhii Ierusalimului, precum și o serie de mitropoliți, închinându-li-se numeroase alte mănăstiri muntene și moldovene, din venitul cărora Patriarhia va putea să înfrunte neîncetatele abuzuri venite din partea celor de alt neam și de altă credință.

Secolul al XVII-lea reprezintă perioada cea mai fecundă a legăturilor noastre cu Ierusalimul, a celor mai substanțiale ajutoare oferite de domnii români acestei Patriarhii. Nevoile materiale în care se zbăteau, asupririle din partea autorităților otomane, care stăpâneau pe atunci Țara Sfântă, la care se adăuga acțiunea iezuiților stabiliți acolo, au determinat pe patriarhii din Ierusalim să urmeze exemplul colegilor lor din Constantinopol, Alexandria și Antiohia, a unor mitropoliți sau a călugărilor de la Athos și din alte părți, plecând după ajutoare materiale în Țările Române.

Astfel, patriarhul *Teofan* (1608–1644), luptător neobosit pentru apărarea ortodoxiei, a vizitat în mai multe rânduri țările noastre. În 1617 era în Iași, la curtea lui Radu Mihnea (1616–1619 și 1623–1626), cunoscut sprijinitor al grecilor, care a închinat Sfântului Mormânt Mănăstirea Galata, ctitoria lui Petru Șchiopul. De aici a plecat în Polonia, contribuind la refacerea Bisericii ortodoxe ucrainene, dezbinată prin „unirea” cu Roma a unei părți a clerului și credincioșilor, făcută la Brest, în 1596. După o scurtă ședere la Ierusalim, a venit din nou în Moldova, în 1628, unde domnea acum Miron Vodă Barnovschi (1626–1629). Acesta a închinat Sfântului Mormânt ctitoria sa din Iași, Biserica Adormirea, cunoscută sub numele de Barnovschi, cu satele Toporăuți și Șipot. Probabil tot acum se va fi închinat și Mănăstirea Sf. Ioan cel Nou din Iași, cunoscută de obicei sub numele de Nicorița sau a lui Nicoară hatmanul, din anii 1626–1629. Teofan s-a oprit și în Țara Românească, unde Leon Tomșa (1629–1634) dăruia Sfântului Mormânt satul Poeni. Cu banii strănși, Teofan a reușit să răscumpere, dând 20 000 de florini, Biserica Nașterii Domnului din Betleem. El revine pentru a treia oară în Moldova în timpul lui Vasile Vodă-Lupu (1634–1653), marele ocrotitor al tuturor așezămintelor bisericesti din Răsărit, pe care l-a rugat să plătească toate datoriile Patriarhiei, care se ridicau la suma enormă de 56 000 de florini. Datorită acestui ajutor substanțial, peste câteva decenii, un alt patriarh al Ierusalimului, Dositei, declara că „de la căderea Constantinopolului, nici un bazileu sau domnitor nu a făcut atâta bine scaunului patriarhal de Ierusalim”. În 1643, Teofan era din nou la Iași, sfințind Sfântul Mir, firește, cu cheltuiala lui Vasile Lupu. Tot acum, marele paharnic Gheorghe, fratele domnitorului, închina Patriarhiei de Ierusalim Biserica Adormirea Maicii Domnului din Ismail, refăcută de el. În drum spre scaunul său, Teofan și-a dat obștescul sfârșit (15 decembrie 1644), fiind îngropat în insula Halchi, lângă Constantinopol.

Îndată după moartea sa, Vasile Lupu a izbutit să impună alegerea ca patriarh a lui *Paisie*, egumen la Mănăstirea Galata din Iași și exarh, adică reprezentant al Patriarhiei Ierusalimului în Moldova. Deși alegerea s-a făcut la Ierusalim, totuși, hirotonia întru arhieru i s-a făcut la Iași, la 25 martie 1645, de către un sobor de arhierii, din care făcea parte și mitropolitul Varlaam al Moldovei și episcopul Atanasie al Romanului. După o scurtă ședere la Ierusalim, a pornit și el după ajutoare pentru Patriarhia sa. În Țara Românească i s-a închinat Mănăstirea Polovragi (6 iulie 1648), refăcută între anii 1647 și 1648 de logofătul Danciu Pârâianu, dar cu condiția de a nu se amesteca în conducerea ei, ci numai de a primi un ajutor anual de 50 de taleri. De aici, a plecat în Moldova, apoi în Rusia, încercând o apropiere a domnilor români de țarul Alexei Mihailovici, după care s-a reîntors la scaunul său. A murit în 1660, în Asia Mică, în cursul unei noi călătorii după ajutoare.

Strădaniile sale au fost continuate de patriarhul *Nectarie* (1661–1669), ales tot prin mijlocirea lui Vasile Lupu, deși era mazilit, și a lui Grigorie Ghica al Țării Românești (1660–1664). În 1663 era în Moldova, găzduit în metocul Sf. Sava din Iași, de unde s-a reîntors cu numeroase daruri din partea lui Eustratie-Vodă Dabija

(1661–1665). Probabil acest domn îi va fi închinat Mănăstirea Bârnova, începută de Miron Barnovschi și terminată de Dabija, iar după moartea acestuia, de soția sa, Dafina. Se pare că tot atunci au fost închinată Biserica Sf. Gheorghe din Galați, zidită, în 1664, de un „hagi Mihalache”, un fost pelerin la Locurile Sfinte, Schitul Dealul Mare sau Hadâmbul, lângă Iași, ctitoria postelnicului Iane Hadâmbul, din 1659, devenit metoc al Mănăstirii Sf. Sava din Iași, precum și Schitul Dumbrăvița, în părțile de sud ale Moldovei. Cu banii strânși la noi, a reușit să refacă numeroase biserici din Țara Sfântă.

La începutul anului 1669, Nectarie s-a retras de bună voie din scaun, urmându-i tânărul mitropolit din Cezareea Palestinei, *Dositei* (n. 1641), originar din Moreea, ierarh cu frumoasă pregătire și o mare putere de muncă. Aproape patru decenii, Dositei a fost îndrumătorul neobosit al activității cultural-teologice în limba greacă și mai ales apărătorul însuflețit al ortodoxiei în fața catolicilor și protestanților, reușind să ridice, ca nimeni altul, nu numai prestigiul Patriarhiei sale, ci al întregii ortodoxii. A fost ridicat pe scaunul patriarhal într-o vreme de mari frământări, când asupra Patriarhiei apăsa datoria enormă de 100 000 de taleri, iar iezuiții își desfășurau nestânjeniți activitatea în Țara Sfântă. Era firesc ca să înceapă și el lungi călătorii – de ani de zile – în Țările Române, pe care le mai vizitase de două ori, ca însoțitor al predecesorilor săi, Paisie și Nectarie.

Am putea spune, fără exagerare, că adevărata reședință a lui Dositei era la București și Iași, și nicidecum la Ierusalim. În 1670 era la București, unde l-a cunoscut pe mitropolitul Sava Brancovici al Transilvaniei și sfințea Sfântul Mir – fapt pentru care va ajunge la neînțelegeri cu patriarhul ecumenic –, apoi la Iași, unde domnea prietenul său Gheorghe Duca (1665–1666, 1668–1672 și 1678–1683). Acesta îi închina atunci mănăstirile Cetățuia, ctitoria sa din anii 1668–1672, deci înainte de terminarea lucrărilor de zidire și pictare, precum și Hlincea, ctitoria Mariei, fiica lui Petru Șchiopul și soția lui Zotu Țigara, de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Prin daniile primite acum – vreo 20 000 de taleri –, Dositei a izbutit să refacă Biserica Nașterii Domnului din Betleem. A sfințit-o cu prilejul sinodului convocat la Ierusalim în martie 1672, care a reluat discuția asupra mărturisirii de credință atribuite patriarhului Ciril Lucaris și a aprobat propria sa mărturisire, intitulată *Pavăza ortodoxiei*.

În 1673 era din nou în țările noastre, când Grigorie Ghica al Țării Românești (1660–1664 și 1672–1673) închina Sfântului Mormânt Mănăstirea Căluu, din jud. Olt, scoasă de sub închinare în timpul lui Matei Basarab, precum și Schitul Ungurei, în jud. Buzău. Uneltirile catolicilor – care oferiseră o sumă enormă autorităților otomane pentru cumpărarea Sf. Mormânt – l-au rechemat la Ierusalim, fiind nevoit să-l răscumpere cu banii strânși la noi și cu obligația de a plăti o rentă anuală de 1 000 de piaștri unei moschei.

În 1676–1678 a venit iarăși în Moldova, unde Antonie-Vodă Ruset (1675–1678) i-a închinat Mănăstirea Cașin, ctitoria domnitorului Gheorghe Ștefan. Tot atunci, mitropolitul Dosoftei al Moldovei (1671–1674 și 1675–1686), prieten al patriarhului, îi închina Mănăstirea Probota, în care se călugărise, ctitoria și necropola lui Petru

Rareș, iar doamna Safta, văduva lui Gheorghe Ștefan, îi închina Bistrița (4 mai 1677), străvechea ctitorie a lui Alexandru cel Bun.

În 1680, patriarhul Dositei a pornit într-o nouă călătorie, care a durat mai mulți ani, străbătând toată lumea ortodoxă, din Țara Sfântă în Balcani, urmărind acum nu numai strângerea de ajutoare materiale, ci și încheierea unor legături cu Rusia – aflată în plină ascensiune –, în vederea eliberării popoarelor subjugate de Imperiul Otoman.

În 1681–1682 a reușit să înființeze o tipografie grecească la Mănăstirea Cetățuia, cu ajutorul lui Gheorghe Duca, conducătorul ei fiind ieromonahul-tipograf Mitrofan, viitor episcop de Huși (1683–1686), apoi de Buzău (1691–1702). Era a doua tipografie grecească în Răsărit, după cea înființată de Ciril Lucaris la Constantinopol. Prin aceasta, Dositei urmărea tipărirea unor cărți de slujbă în limba greacă, dar mai ales cărți teologice, de apărare a ortodoxiei în fața acțiunii prozelitiste a catolicilor și protestanților. Așa au văzut lumina tiparului lucrările: *Întâmpinare împotriva primatului papei*, a lui Nectarie al Ierusalimului (1682), *Dialog împotriva ereziilor*, a Sf. Simeon al Tesalonicului, și *Explicarea Sfintei Liturghii*, a lui Marcu Eugenicul al Efesului (1683). Mai târziu au apărut lucrările: *Slujba Sf. Serghie și Vach* (1685), *Manual împotriva lui Ioan Cariofil*, scris de însuși patriarhul Dositei (1694), *Cuvânt împotriva hotărârii Sinodului de la Florența*, a teologului Ioan Eugenicul, fratele lui Marcu (1694), *Tomul împăcării* (1692–1694), cuprinzând lucrările mai multor teologi greci din secolele XIV–XV împotriva latinilor, și *Tomul dragostei asupra latinilor* (1698), reunind de asemenea scrierile mai multor teologi greci despre primatul papal, Filioque și alte probleme controversate (Sf. Grigorie Palama, Marcu Eugenicul, Nicefor Gregoras, patriarhul Ghenadie II Scholarios ș.a.); *Tomul bucuriei* nu s-a mai tipărit la Iași, ci la Râmnic, în 1705, unde era episcop Antim Ivireanul.

În 1686–1687 era din nou în Țara Românească, la curtea lui Șerban-Vodă Cantacuzino (1678–1688), apoi în Moldova, unde domnea Constantin Cantemir (1685–1693). Domnul muntean i-a oferit 2 650 de groși pentru refacerea bisericii Sfântului Mormânt, obținând el însuși firmanul necesar pentru această lucrare. *Biblia* de la București, tipărită în 1688, avea și o prefață pusă sub numele patriarhului Dositei, spre a-i da mai multă autoritate în fața cititorilor, deși autorul era învățatul Constantin Cantacuzino Stolnicul. În 1690, Dositei tipărea la București o lucrare polemică a marelui teolog grec Meletie Sirigul împotriva catolicilor, împreună cu propria sa lucrare împotriva calvinilor, la care a scris o lungă prefață dedicată lui Constantin Brâncoveanu. În toamna anului 1692 era naș la cununia uneia dintre fiicele lui Brâncoveanu cu Radu Iliăș. A plecat apoi din nou în Moldova, unde, în martie 1693, slujea la prohodirea lui Constantin Cantemir, alături de patriarhii Iacob, fost ecumenic, și Gherasim Palladas al Alexandriei, aflați în Iași.

În 1693, a obținut de la noul domn Constantin Duca (1693–1695 și 1700–1703) un hrisov de întărire a mănăstirilor închinat Sfântului Mormânt, pomenite mai sus. Peste câțiva ani a renunțat la mănăstirile Bistrița, Proboța și Tazlău, deoarece erau

greu de cârmuit. Tot în 1693 ruga pe Constantin Brâncoveanu să răscumpere Mănăstirea Polovragi. Domnul i-a plătit 1 500 de taleri și a declarat-o metoc al noii Mănăstiri de la Hurezi. În schimb, i se închină Mănăstirea Sf. Sava din București, refăcută. Probabil în această perioadă au fost închinat Ierusalimului mănăstirile Plătărești și Negoești, ctitoriile lui Matei Basarab, poate și Țânțărenii, refăcută de Cornea Brăiloiu, un metoc al Mănăstirii Călușu, și Biserica Răzvan din București.

În 1697–1698 se află din nou în Țara Românească. Cu prilejul hirotoniei tânărului și nestatornicului mitropolit Ațanasie Anghel al Transilvaniei, la București, la 22 ianuarie 1698, l-a pus – împreună cu mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei – să semneze o mărturisire în 22 de puncte, care avea rostul să-l întărească în credința ortodoxă, atrăgându-i atenția îndeosebi asupra învățăturilor atacate de calvini sau de catolici. În 1701 a trimis o scrisoare lui Atanasie, alta lui Ștefan Raț, promotor al uniației, muștrându-i pentru apostazierea lor de la dreapta credință, iar în 1702 a adresat – împreună cu mitropolitul Teodosie – o pastorală către credincioșii transilvăneni, informându-i că a aruncat anatema asupra lui Atanasie și îndemnându-i să nu se abată de la dreapta credință.

Menționăm și faptul că patriarhul Dositei a întreținut o intensă corespondență cu țarii Rusiei, îndeosebi cu Petru cel Mare (1682–1725), relatându-i situația din Balcani și nădăjduind în realizarea eliberării popoarelor subjugate de Imperiul Otoman. Marele cărturar moldovean Nicolae Milescu Spătarul a ajuns în slujba țarilor ruși la recomandarea patriarhului, prietenul său. Apărătorul neobosit al ortodoxiei s-a stins din viață la Constantinopol, la 7 februarie 1707, după o păstorire de 38 de ani ca patriarh, plină de lupte cu catolicii și cu protestanții, dar mai ales cu autoritățile otomane, pentru apărarea Sfântului Mormânt.

Rezultă din cele prezentate aici că Dositei a fost un reprezentant de seamă în istoria legăturilor Patriarhiei Ierusalimului cu Țările Române. Modul în care era apreciat Dositei în vremea lui se desprinde și din prezentarea pe care i-o face Radu Greceanu Logofătul în *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod*: „Acest mai sus pomenit patriarhu, anume Dositheu, au stătut mare om și învățat foarte, au păstorit turma pravoslavii ca un vrednec păstoriu, lumină multă lumii și Bisericii lui Hristos au fost știut de monarși și domni mari, toți ereticii și câți erau împotrivneci pravoslavii să temea dă el, că putere mare și tare avea și la cuvânt și la scris. Mare pagubă s-au cunoscut că s-au făcut la norodul pravoslavnec și rar om în chip și în vrednicie să va putea afla ca el...”

Politica sa bisericească a fost continuată – deși cu mai puțină energie – de nepotul său *Hrisant Notaras* (1707–1731), ales patriarh cu sprijinul lui Constantin Brâncoveanu. Călătorise mult prin țările noastre, ca exarh al Sfântului Mormânt și ca însoțitor al patriarhului Dositei, care l-a folosit în multe misiuni diplomatice. Curând după alegere a venit la București, unde, la 29 iunie 1707, înconjurat de un mare sobor de arhieriei, egumeni și preoți, a sfințit Biserica Sf. Gheorghe Nou, ctitoria domnitorului, închinată Sfântului Mormânt, chiar în acel an, la 1 septembrie. La începutul anului 1708, slujea la înmormântarea bătrânului mitropolit Teodosie al Ungrovlahiei (†27 ianuarie 1708), împreună cu Gherasim al Alexandriei. Toate

acestea sunt relatate pe larg de logofătul Radu Greceanu în *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voevod*.

În 1714, când a fost mazilit și apoi ucis binefăcătorul său Constantin Brâncoveanu, Hrisant era la Iași, la primul domn fanariot Nicolae Mavrocordat (1711–1715), care făcea atunci Sfântului Mormânt o danie anuală de 150 stânjeni mari de sare de la ocnă. Același domn, în cursul domniilor sale în Țara Românească (1715–1716 și 1719–1730), închina Ierusalimului Mănăstirea Comana, veche ctitorie a lui Radu-Vodă Șerban, iar în 1723, propria sa ctitorie de la Văcărești. Cea din urmă a primit ca metocuri Schitul Barbu, din părțile Buzăului, precum și Mănăstirea Tânganu de lângă București, ctitoria domnitorului Radu cel Frumos.

Patriarhul Hrisant a tipărit și câteva cărți grecești la noi. Încă pe când era arhimandrit a redat în greaca modernă *Învățăturile împăratului Vasile Macedoneanul către fiul său Leon*, tipărite la București, în 1691, cu ajutorul lui Constantin Brâncoveanu. În 1715 termina – la București – tipărirea propriei sale cărți *Despre oficiile, clericii și dregătoriile Sfintei Biserici*. În același an, a dat la tipar, la București, opera unchiului său, *Istoria patriarhilor Ierusalimului*, isprăvită abia în 1723, operă masivă, în două volume, cu 1 240 de pagini, care era, de fapt, o istorie a întregii ortodoxii, cuprinzând și date interesante despre ajutoarele acordate de țările noastre Patriarhiei din Ierusalim. Tot în 1715, cu binecuvântarea sa, a apărut la Iași, „în tipografia Sfântului Mormânt”, mutată de la Cetăția la Sf. Sava, *Dogmatica Sfântului Ioan Damaschin*. În 1728, și-a tipărit la Iași lucrarea *Manual despre superioritatea Ierusalimului și a Sfântului Mormânt*.

În 1727 era din nou la București, iar în anul următor la Iași, unde se ocupa de mănăstirile închinat Patriarhiei sale. A fost ultima călătorie în țările noastre, căci în 1731 și-a dat obștescul sfârșit, după o păstorire îndelungată și plină de roade, la care au contribuit în mare măsură și ajutoarele permanente pe care i le-au oferit domnii români. Cu atâtea mănăstiri închinat, care aveau sute de proprietăți, ale căror venituri erau trimise în parte la Ierusalim, se înțelege că Patriarhia a putut face față multelor dificultăți cauzate de autoritățile otomane și chiar de slujitorii altor biserici creștine.

Dărnicia românească poate fi cunoscută chiar și din cercetarea tezaurului Sfântului Mormânt, unde se găsesc până azi nenumărate manuscrise, cărți, hrisoave domnești și vase liturgice de proveniență românească, descoperite acolo de Marcu Beza înainte de al doilea război mondial. Așa sunt: un epitrahil de la Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, o cruce masivă de argint aurit, având sculptate în partea de jos chipurile lui Eustratie-Vodă Dabija și al doamnei sale Dafina, câteva evanghelii grecești: una copiată în 1616, de mitropolitul Ungrovlahiei Luca din Cipru (1602–1629), alta copiată în Moldova, în 1633, de un ieromonah Porfirie, una din 1642–1643, copiată de un monah Antim, având chipurile lui Matei Basarab și al doamnei Elina, alta copiată la Iași, în 1660, de spătarul Nicolae Milescu, patru evanghelii slavone, dintre care una copiată în 1665 din dispoziția lui Eustratie Dabija, cu minunate frontispicii și inițiale înflorate, a doua copiată de un ierodiacon Ștefan din Suceava, a treia de un „popa Nicolae”, a patra provenită de la Probotă.

La Mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim, tot Marcu Beza găsisse un exemplar din *Psaltirea* românească tipărită la Alba-Iulia, în 1651, sub mitropolitul Simion Ștefan, precum și un exemplar din *Biblia* de la București, din 1688, desigur, aparținătoare unor monahi români care vor fi trăit acolo. Fără îndoială că în Biserica Sfântului Mormânt și în celelalte biserici din cuprinsul Patriarhiei Ierusalimului s-au folosit și cărțile grecești de slujbă – ca și cele teologice – tipărite la Cetățuia, prin osteneala lui Mitrofan, viitorul episcop de Huși și Buzău, sau la București, Snagov, Râmnic și Târgoviște, prin osteneala lui Antim Ivireanul și a ucenicilor acestuia. Cercetări minuțioase vor putea duce la descoperirea altor cărți și obiecte de proveniență românească.

Notăm că în acest secol se cunosc și câteva pelerinaje românești la Locurile Sfinte. Este vorba de călătoria făcută în 1682 de Elena (Ilinca), soția lui Constantin Cantacuzino postelnicul (mama domnitorului Șerban), împreună cu fiul ei, spătarul Mihail, și fiica sa Stanca, însoțiți de mai mulți ostași. Tot în această perioadă a călătorit în Țara Sfântă și la Sinai fostul mitropolit Varlaam al Ungrovlahiei (1672–1679, †1702). Fără îndoială că vor mai fi fost și alți călugări, preoți sau credincioși români care au ajuns la Ierusalim, cunoscuți de acum înainte sub numele de „hagiu” sau „hagi”, cum a fost acel hagi Mihalache, ctitorul bisericii Sf. Gheorghe din Galați, sau pitarul Iane hagiul, care a ctitorit – împreună cu slugerul Gheorghită Dedulescu – Schitul Jitia, din jud. Buzău, metoc al Sinaiului.

Așadar, secolul al XVII-lea reprezintă o perioadă „de apogeu” a legăturilor dintre țările noastre și Patriarhia Ierusalimului. Prin ajutoarele masive acordate de domnia români, Patriarhia a putut să supraviețuiască și să-și îndeplinească misiunea ei în mijlocul credincioșilor, în ciuda atâtor lupte și frământări produse de cei de alte neamuri și credințe religioase.

Secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. În secolul al XVIII-lea, legăturile Țărilor Române cu cele patru patriarhii, cu mănăstirile de la Athos, Meteora, Sinai și cu celelalte așezăminte grecești căzute sub dominația otomană au fost mai puțin însemnate. Domnii fanarioți (1711/15–1821), deși de neam grec, nu manifestau același interes față de așezămintele menționate, așa cum făcuseră domnii români din secolele anterioare. Este adevărat că, datorită multelor mănăstiri închinare de la noi, care aduceau venituri substanțiale, conducătorii acelor nu mai erau nevoiți să solicite alte ajutoare materiale din partea domnilor Țării Românești și ai Moldovei. Egumenii mănăstirilor închinare Ierusalimului erau trimiși de acolo. Unii dintre ei au fost pricepuți chivernisitori ai bunurilor încredințate lor, interesându-se și de refacerea lăcașurilor de închinare și a clădirilor din cuprinsul mănăstirilor respective; alții, dimpotrivă, au manifestat lipsă de interes și delăsare sau au comis abuzuri și neorânduiele, spre paguba și nemulțumirea țării atât de darnice care-i adăpostea.

Dintre patriarhii Ierusalimului nu s-a mai ridicat nici unul la înălțimea lui Dositei și a lui Hrisant Notaras, încât și importanța Patriarhiei începe să scadă treptat. Ei au venit foarte rar în țările noastre, fie pentru dani, fie pentru tipărirea unor cărți grecești, fie ca să se intereseze personal de starea mănăstirilor închinare.

Dintre cei care au venit în Țările Române în acest secol îi consemnăm pe *Meletie* (1731–1737), *Partenie* (1737–1766), *Efrem* (1766–1771), *Avramie* (1775–1787) și *Antim* (1788–1808). La stăruințele lui Partenie, prezent în Moldova în 1743, s-a reînchinat Mănăstirea Soveja sau Dobromirna din ținutul Vrancea, ctitoria lui Matei Basarab, domnitor al Țării Românești.

Probabil cu consimțământul lui Partenie și, desigur, cu cheltuiala domnului Moldovei, patriarhul Silvestru al Antiohiei (1724–1766), care a venit în țările noastre în mai multe rânduri, a înființat o tipografie arabă în chiliile Mănăstirii Sf. Sava din Iași, închinată Ierusalimului, în care a tipărit, între anii 1745 și 1747, câteva cărți de slujbă, teologice și polemice, între care și *Arbitrul adevărului și expunerea dreptății*, o traducere rezumativă din opera fostului patriarh Nectarie al Ierusalimului, care fusese tipărită la Cetățuia, în 1682.

În mod deosebit ne reține atenția patriarhul Efrem, îndrumător al activității editoriale pe pământ românesc. Prin strădaniile lui s-a înființat o tipografie grecească la București, cu sprijinul domnitorului Alexandru Scarlat Ghica (1766–1768). În această „nouă” sau „de curând înființată tipografie a neamului ortodox al romeilor” (grecilor, n.n.) au apărut o serie de cărți, cele mai multe sub îngrijirea și cheltuiala lui Efrem: *Mărturisirea ortodoxă*, a lui Petru Movilă (1767), care urma să fie împărțită „în dar, din partea Sfântului Mormânt”, *Manualul despre superioritatea Ierusalimului și a Sf. Mormânt*, a lui Hrisant Notaras (1768, ediția a II-a, după cea din 1728), un *Comentar la gramatică* de ierodiaconul Neofit din Peloponez și *Învățătura ortodoxă*, a patriarhului Meletie Pigas al Alexandriei (1769), „îndreptată” de protosinghelul Chesarie, viitorul episcop de Râmnic (1773–1780). Tot acum au apărut două cărți în care numele patriarhului nu era pomenit, dar presupunem, totuși, că nu a fost străin de tipărirea lor: *Învățătura creștinească a credinței noastre ortodoxe*, în greaca modernă și în limba turcă (1768), „îndreptată și tipărită în aceste două limbi spre folosul creștinilor” de ieromonahul Partenie Metaxopol, din Mănăstirea Sumela, din Trebizonda, și *Alegere din toată Psaltirea*, alcătuită de ierodiaconul Neofit din Peloponez și tipărită de același ieromonah Partenie.

Ocuparea Țărilor Române de trupele țariste (1769–1774), cu lupte între turci și ruși, a împiedicat continuarea activității tipografice din București. De aceea, cartea cu *Slujba Sfântului Alexandru*, pregătită de Efrem pentru tipar încă din 1767, s-a tipărit în 1771, la Veneția (în tipografia lui Nicolae Glichii din Ianina), cu îngrijirea marelui vistier Ienăchiță Văcărescu.

Un patriarh care a stat mult timp la noi a fost Avramie (între anii 1780 și 1784), care a reușit să obțină închinarea mănăstirii cu hramul Nașterea Maicii Domnului sau Asănichioaia, din jud. Buzău, precum și Schitul Provița din jud. Prahova. Având nevoie de bani, a dat mii de cărți de iertare credincioșilor care ajutau Sfântul Mormânt. S-a îngrijit de refacerea unor mănăstiri și biserici închinare Patriarhiei, lucru pe care-l va face și urmașul său, Antim, ultimul patriarh ierusalimitean care a vizitat Țările Române.

Probabil că unii dintre acești patriarhi sau egumeni ai mănăstirilor închinare vor fi luat cu ei cărți, icoane, vase liturgice, hrisoave de danie sau alte obiecte, care

se păstrează până azi în patrimoniul Sfântului Mormânt, la Mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim sau în metocul Sf. Mormânt din Constantinopol (o parte dintre documentele aflate aici au fost publicate de pr. Paul Mihail din Iași). Dintre daniile românești din secolul al XVIII-lea o consemnăm aici doar pe cea de 10 pungi de bani, lăsate prin testament de doamna Marica, văduva lui Constantin Brâncoveanu, „pentru ca să se dreagă ce va fi stricat la Vitleem, ca să se pomenească sufletul răposatului dumnealui și al meu”.

O altă danie care merită să fie amintită este a unui dregător al lui Constantin Brâncoveanu, Gheorghe Castriotul, originar din Castoria, din Munții Pind, care a dăruit Patriarhiei 2 650 de ducăți, din venitul cărora să fie plătiți preoții din șase localități din Țara Sfântă (Ierusalim, Gaza, Rama ș.a.), care să învețe pe copiii creștinilor de acolo în greacă și în arabă.

Numărul călugărilor și al credincioșilor români care au vizitat Ierusalimul și Țara Sfântă a fost în continuă creștere. Astfel, după 1718, a făcut un pelerinaj la Locurile Sfinte, cu doi dintre fiii săi, cunoscutul zugrav Pârnu Mutu (1657–1735), cel care a împodobit cu fresce ctitoriile Cantacuzinilor (Cotroceni, Mărgineni, Filipești Târg, Filipeștii de Pădure, Măgureni, Adormirea din Râmnicu Sărat ș.a.). După reîntoarcere, s-a călugărit la Mărgineni, sub numele de Pafnutie (1724), apoi a îmbrăcat marea schimă monahală la Schitul Robaia–Argeș, unde a și murit, în 1735.

Se întâlnesc acum și călugări transilvăneni, ca ieromonahul Nicodim, unul dintre marii apărători ai ortodoxiei (care a fost și la Petersburg), ieromonahul Visarion de la Sâmbăta de Sus–Făgăraș, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu, autorul unei lucrări împotriva uniației, călugării Avram de la Schitul Șinca Veche–Făgăraș, Isaia Tempea de la Schitul Bucium–Făgăraș și alții. Pe un exemplar din *Biblia* de la 1688, aflată la Ierusalim, sunt trecuți cu numele câțiva închinători din Brașov: Oprea Pepene, cu soția sa Despa, Enache Stana, cu soția, toți în 1745, apoi Ioan Pop, cu fratele său ieromonahul Gherasim, însoțiți de Ioan Grecul și de un Teodosie, în aprilie 1761, desigur, cu prilejul praznicului Învierii.

În a doua jumătate a secolului, a făcut o călătorie la Athos și în Țara Sfântă preotul bănățean Mihai Popovici din Sănnicolaul Mare, jud. Timiș, care mai târziu va ajunge până la Petersburg, lăsând interesante însemnări asupra celor trei călătorii. Cuviosul ieromonah Visarion Sarai, vlah din Bosnia, luptător pentru apărarea ortodoxiei în Transilvania, trecut de Biserica Ortodoxă Română în rândul sfinților, în 1955, a fost călugărit în Mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim.

Mulți dintre cei care au vizitat Locurile Sfinte sunt ctitori de lăcașuri sfinte. Așa, de pildă, un hagi Marcu Donici a ctitorit Biserica Adormirea din Mănăstirea Călărășauca, jud. Soroca, în 1782; cunoscutul mecena Hagi Constantin Pop din Sibiu, ctitorul unei biserici în acest oraș, de asemenea va fi cercetat Locurile Sfinte; aromânul Panaiot Hagi Nicu se număra printre ctitorii Bisericii Sf. Treime din Brașov; un hagi cu numele Atanasie contribuie la terminarea zidirii Bisericii Sf. Voievozi-Metoc din Galați (1802–1805); un Hagi Țenea, cu alți doi credincioși, zidește bisericile Sf. Vineri din Pitești și Valea Rea, jud. Argeș, la începutul secolului al XIX-lea; Biserica Sf. Grigorie Decapolitul din Podari–Dolj a fost

ctitorită de Hagi Mladen Stoianovici (probabil un sârb stabilit în Oltenia) și Hagi Neagoe, în 1817; biserica din Berești-Bacău este ctitoria hagiului Constantin Călin, la 1818 ș.a. Deci închinarea la Locurile Sfinte aducea un spor de viață duhovnicească în rândul credincioșilor noștri, era un imbold de a cerceta locurile în care a trăit și a propovăduit Mântuitorul nostru Iisus Hristos.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Patriarhia Ierusalimului a continuat să beneficieze de veniturile care îi erau trimise din partea mănăstirilor închinare din Țara Românească și Moldova. O parte dintre acestea s-au degradat, din cauza dezinteresului pe care-l manifestau egumenii lor, trimiși de Patriarhie. Puțini dintre ei se gândeau la restaurarea bisericilor, a clădirilor sau a zidurilor de incintă (cum au fost cei de la Sf. Sava din Iași, Sf. Gheorghe din Galați, Mănăstirea Cașin). Cei mai mulți aveau în vedere numai propriile lor interese, lăsând mănăstirile în paragină, încărcate de datorii. Arendașii unor moșii – de regulă, tot greci – au exploatat și ei pe țăranii români care munceau. Din aceste motive, curând după revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, în 1821, și după restabilirea „domniilor pământene” a pornit – mai ales în Țara Românească – o puternică mișcare pentru readucerea mănăstirilor închinare sub autoritatea lor firească, adică a ierarhilor locului. Mitropolitul Grigorie Dascălușul al Țării Românești (1823–1829 și 1833–1834), cu aprobarea domnitorului Grigorie IV Ghica (1822–1828), a numit numai egumeni români, a întocmit „catagrafii” (inventare) cu averile mănăstirilor, le-a rânduit case de venituri și a oprit, în parte, trimiterea de bani la Locurile Sfinte, până la plățirea tuturor datoriilor pe care le aveau acele mănăstiri. Îndată după ce s-au luat aceste măsuri, călugării greci au început o luptă energetică pentru redobândirea situației pierdute. Cu ajutorul Rusiei țariste, în 1828, egumenii greci au fost așezați din nou în drepturile lor. În anii care au urmat, s-a încercat, în mai multe rânduri, să se ia măsuri de îndreptare, dar fără rezultat.

Problema a fost rezolvată definitiv abia în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866). La 13/25 decembrie 1863, Guvernul său, condus de marele patriot Mihail Kogălniceanu, ministru al Cultelor fiind scriitorul Dimitrie Bolintineanu, a prezentat în Camera Deputaților un proiect de lege privitor la secularizarea tuturor averilor mănăstirești, fie a celor închinare, fie a celor neînchinare, cu îndatorirea, pentru egumenii greci, de a restitui statului român toate obiectele de artă și toate documentele mănăstirilor. Proiectul a fost admis cu mare entuziasm, în aceeași ședință, intrând astfel în patrimoniul statului un sfert din teritoriul țării, stăpânit în cea mai mare parte de străini. Datorită secularizării, în anul următor s-a putut efectua împroprietărirea țăranilor clăcași.

Ca să ne dăm seama mai bine de averile imense folosite veacuri în șir de Patriarhia Ierusalimului, notăm că la secularizare avea 21 de mănăstiri, 9 schituri și 3 biserici închinare, 195 de proprietăți (teren arabil și pădure de sute de mii de hectare), 365 de pogoane de vie, 8 case (6 în Târgoviște și 2 în Craiova), 3 hanuri

în București și 1 în Iași, 64 de prăvălii (dintre care 59 în București), o moară în jud. Buzău și 670 de prăvălii cu embatic (arendare pe termen foarte lung, în intervalul căruia arendașul beneficia de drepturi de proprietate deplină), dintre care 220 în București, 425 în Iași, 23 în Galați și 2 în Pitești. Numai în intervalul 1848–1854 s-au trimis la Ierusalim 6 497 009 piaștri, care, în valuta de mai târziu, se ridicau la zeci de milioane de lei. În 1851, numai la arendarea anuală a moșiilor din Moldova se obținuse suma de 173 326 de galbeni. Cât vor fi luat egumenii și arendașii!? Alte proprietăți au rămas după 1812 dincolo de Prut, în Basarabia, pe care le-au folosit și după 1863. Cu asemenea posibilități materiale era firesc ca Patriarhia din Ierusalim să facă față atâtor vexațiuni ale autorităților otomane. Era firească atunci și lupta îndârjită pe care au dus-o egumenii mănăstirilor închinată după 1863, luptă care, după cum se știe, a fost definitiv pierdută.

În secolul al XIX-lea, numărul pelerinilor a fost în vădită creștere, printre ei numărându-se ierarhi, egumeni, călugări, călugărițe, preoți de mir, negustori, țărani, ciobani. Câțiva dintre ei au lăsat scurte, dar interesante note de călătorie. Așa a fost, de pildă, ieromonahul Chiriac din mănăstirile Neamț–Secu, care, între anii 1840 și 1841, a vizitat Athosul, apoi, prin Constantinopol, Hios, Rodos, Cipru, a ajuns în Țara Sfântă, unde a vizitat Ierusalimul, Betleemul, Nazaretul, Tiberiada. După ce s-a reîntors, a scris însemnări de călătorie, care au circulat în copii prin mănăstirile moldovene (publicate în 1936). În 1834–1835, a făcut o călătorie de 13 luni la Athos, în Țara Sfântă, la Sinai, Cairo, Cipru și Constantinopol negustorul craiovean Hagi Nicolau, scriind scurte note de drum, publicate abia în 1926. Un ieromonah de la Mănăstirea Ciolanu, jud. Buzău, făcea o lungă călătorie la Athos, Țara Sfântă, și Egipt, în 1860, cu alți închinători români, lăsând frumoase însemnări de călătorie, publicate în 1978. Ieromonahul moldovean Anania Melega făcea și el un pelerinaj în Țara Sfântă și la Sinai, între anii 1866–1868, iar în anul următor a publicat o carte cu caracter istoric despre locurile vizitate. Starețul Mănăstirii Slatina, Chelsie Dimitriu, făcea o călătorie în 1865, împreună cu două maici, între care și Tavita Ursache, stareța Agapiei (în 1885 Chelsie a publicat broșura *Călătoria la Locurile Sfinte*).

Dintre ierarhii care au vizitat Locurile Sfinte îl consemnăm pe Neofit Scriban, arhiepiscop titular, fost locțiitor de episcop la Argeș, în 1874, care a publicat apoi cartea intitulată *Călătoria mea la pământul sfânt și la Ierusalim*. În 1896, episcopul Gherasim Timuș al Argeșului (1893–1911), însoțit de profesorul Constantin Erbiceanu de la Facultatea de Teologie din București, vizitează Bulgaria, Constantinopolul, Ierusalimul și celelalte Locuri Sfinte, Damascul, Smirna, insulele Samos și Corfu, Atena și Italia; la reîntoarcere, episcopul a publicat cartea *Călătoria la Locurile Sfinte*. În 1904, vizitează Țara Sfântă profesorul Badea Cireșeanu de la Facultatea de Teologie din București, făcând și cercetări liturgice, pe care le va folosi în lucrarea sa *Tezaurul liturgic*, în trei tomuri. În 1909, pornesc spre Țara Sfântă arhimandritul Nifon Popescu, starețul Mănăstirii Sinaia, și preotul V. Nicolau din Brebu, jud. Prahova, dar în Tiberiada părintele Nifon și-a aflat sfârșitul, fiind îngropat acolo.

Întâlnim și câțiva ciobani din părțile Sibiului și Făgărașului, precum și țărani sau orășeni din alte zone ale țării. Ciobanul Nicolae Hagi Ghișe din Poiana Sibiului, după reîntoarcerea de la Locurile Sfinte, s-a călugărit la Mănăstirea Cocoș, din jud. Tulcea, căreia i-a lăsat întreaga avere. Un țăran din Galeș–Sibiu, Nicolae Sas, a cercetat Locurile Sfinte în 1870, lăsând și scurte însemnări asupra călătoriei sale. Un Constantin Oprean, din Poiana Sibiului, își însemna numele pe o piatră de la Mănăstirea Sf. Arhangheli din Ierusalim, la 2 aprilie 1888. Neobositul călător transilvănean Gheorghe Cârțan (1849–1911), din Cârțișoara, a ajuns la Locurile Sfinte în 1897. Un Alexandru, cu soția lui Zamfira și copiii Andrei și Elena, erau în Țara Sfântă în 1872. Credinciosul Manolache Barbu, din Bârlad, dăruia o toacă mănăstirii de pe Muntele Ispitirii (Sarandarion), la 29 septembrie 1882. Exemplele s-ar putea înmulți. Interesul credincioșilor noștri pentru Locurile Sfinte reiese și din faptul că s-au tipărit acum tot mai multe *proschinitare* ale Athosului și Ierusalimului (unul a fost publicat de Anton Pann, în 1852).

În acest secol, se întâlnesc și câțiva cărturari români la Locurile Sfinte. Așa a fost Dimitrie Bolintineanu (1819–1872), care, la reîntoarcere, a tipărit cartea *Călătorii în Palestina și Egipt* (Iași, 1856). Spre sfârșitul secolului a făcut o călătorie de studiu și pentru închinare în Serbia, Croația, Bulgaria, Grecia, Athos, Siria, Palestina, Egipt, Asia Mică cunoscutul etnograf, folclorist și muzicolog ieșean Teodor Burada (1839–1923), publicându-și notele de călătorie fie în volum, fie în ziarul „Evenimentul” din Iași.

Mulți călugări români s-au așezat și în acest secol în mănăstirile din Țara Sfântă: Sf. Sava, Sf. Gheorghe Hozevitul, de pe Muntele Ispitirii, în mănăstirile grecești și rusești din Ierusalim și altele. Dintre aceștia, ne rețin atenția călugării moldoveni *Irinarh Roset* și ucenicul său *Nectarie Banu*. Primul (n. 1771, la Focșani) s-a călugărit de tânăr la Neamț, unde a lucrat un timp în noua tipografie a mănăstirii, apoi în cea a Mitropoliei din București. După o petrecere de câțiva ani în Munții Neamțului și doi ani în Athos, s-a reîntors în Moldova și i s-a încredințat conducerea Mănăstirii Horaița (jud. Neamț), unde a ridicat o nouă biserică. După 25 de ani a plecat la Locurile Sfinte, împreună cu ucenicul său Nectarie Banu. Au stat vreo cinci ani în Nazaret, apoi s-au mutat pe Muntele Tabor, unde au început construirea unei biserici, din daniile strânse de ei printre credincioșii de acolo. Irinarh a murit la 26 decembrie 1859, în vârstă de 88 de ani, fiind îngropat în pronaosul bisericii începute de el. Biserica a fost terminată de Nectarie Banu și sfințită la praznicul Schimbării la Față, din anul 1861, de către patriarhul Chiril al Ierusalimului, care l-a hirotonit preot și l-a ridicat la vrednicia de arhimandrit și egumen. În anii următori, s-au zidit chiliile din jur, trapeza și alte clădiri. După o viețuire de 38 de ani pe Muntele Tabor (dintre care 20 ca egumen), arhimandritul Nectarie s-a retras la Mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim, unde și-a petrecut restul vieții. Așezământul românesc (ajuns apoi grecesc, sub ascultarea Mitropoliei Nazaretului) a fost vizitat apoi de numeroși pelerini veniți din țară (de pildă, credincioșii Ștefan și Elena din Galați, care, în 1884, îi donau o evanghelie).

Notăm și faptul că nartexul (pronaosul) de azi de la Mănăstirea Sf. Sava se datorează tot unui român, după cum arată inscripția: „S-a zidit acest nartex cu cheltuiala lui Anania Vlahul dintre monahi, la anul 1893” (M. Beza îl considera transilvănean).

Iată deci că și în secolul al XIX-lea, legăturile românilor cu Țara Sfântă au fost neîntrerupte, în pofida nemulțumirilor provocate printre greci de actul secularizării.

Din 1918 până în prezent. După formarea statului național român unitar în 1918, a urmat, în mod firesc, organizarea unitară a Bisericii Ortodoxe Române și apoi ridicarea ei la treapta de Patriarhie, în 1925. În aceste condiții, legăturile Bisericii Ortodoxe Române cu Patriarhia apostolică a Ierusalimului au cunoscut aspecte noi, care au dus și la o mai mare apropiere și colaborare. Se înregistrează acum legături între ierarhi, prin schimburi de vizite și scrisori irenice, pelerinaje numeroase și mai bine organizate.

În toată perioada de care ne ocupăm, au viețuit în mănăstirile din Ierusalim și din jur mulți călugări și călugărițe de neam român, trăind în bună înțelegere cu cei aparținători altor etnii. Unele călugărițe își cumpăraseră case modeste în Ierusalim sau în alte părți, unde primeau pelerini sau călugări și călugărițe veniți pentru închinare. Una dintre acestea, maica Porfirie din Rășinari-Sibiu, a amenajat, în 1926, un altar cu hramul Sf. Sava cel Sfințit, înzestrat de ea cu cele trebuitoare, în incinta Mănăstirii Sfinții Arhangheli din Ierusalim (unde erau găzduiți de regulă românii). A fost sfințit de un mitropolit grec, apoi s-au făcut în el slujbe în românește. Un paraclis românesc se mai amenajase, într-o casă cumpărată de români, încă din 1908.

Între călugării mai cunoscuți care au trăit în Țara Sfântă, în secolul al XX-lea, trebuie să-i notăm pe Ștefan Sihastrul de la Mănăstirea Sfântul Sava (†1939), ieromonahul Ignatie Rădulescu, din aceeași mănăstire (†1940), dar mai ales schimonahia Vera Preotu (1876 – 1988), fiică de preot din Chișinău, care a trăit în Țara Sfântă de la vârsta de 16 ani până la moarte, deci timp de 96 de ani.

Până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, au continuat pelerinajele în Țara Sfântă ale unor ierarhi, profesori, preoți, călugări și credincioși. Unii dintre preoții și intelectualii mireni care au vizitat Locurile Sfinte au scris impresionante note de călătorie, tipărite în tiraje mulțumitoare, pentru a fi la îndemâna cât mai multor credincioși. Așa au fost preotul Gr. D. Cruceanu (*Prin Locurile Sfinte-Ierusalim*, București, 1924, 112 p.), inginerul Petru Fotoc (*Pe pământul făgăduinței*, Caransebeș, 1925, 34 p.), Elena Voitești (*Locurile Sfinte*, Sibiu, 1925), preotul și scriitorul Gala Galaction (Grigorie Pișculescu), în 1926 (cu mai multe foiletoane publicate în ziarul „Dimineața”, reunite apoi în volumul *În pământul făgăduinței*, București, 1930), preotul Vasile Pocitan, viitorul arhiepiscop Veniamin (o serie de articole în ziarul „Crucea”), profesorul G. Rașcu (*În pământul făgăduinței*, conferință, 1936), protosinghelul Damaschin Trofin (*O călătorie la Ierusalim*, Neamț, 1936, 72 p.), Leon Bochișiu (*Palestina*, Cluj, 1939, 172 p. + 23 pl.), Olga Greceanu, Oltea Nistor și alții.

Dar în această perioadă întâlnim și primele pelerinaje organizate, cu preoți și credincioși români, având în fruntea lor un ierarh. Primul de acest fel a pornit din inițiativa și conducerea mitropolitului Ardealului, *Nicolae Bălan* (1920–1955), în lunile septembrie–octombrie 1925. Între cei 160 de închinători se numărau ierarhi, profesori de teologie, preoți, medici, avocați, negustori și țărani din toate părțile României întregite. Notăm între ei pe episcopul Justinian Teculescu, arhimandritul Andrei Magieru, viitorul episcop de Arad, profesorii sibieni Aurel Crăciunescu, Grigorie Cristescu și Nicolae Colan, episcopul și mitropolitul de mai târziu, preoții Virgil Nistor și Pompei Morușca (episcopii de mai târziu Veniamin al Caransebeșului și Policarp al Americii), studentul teolog Nicolae Popoviciu, viitorul episcop de Oradea și alții. În drum, s-a făcut o oprire în Constantinopol, iar la reîntoarcere vizite în Alexandria, Cairo și din nou la Constantinopol. În Țara Sfântă, pelerinii au fost însoțiți peste tot de mitropolitul Vasile al Ascalonului și arhimandritul Teodorit, vizitându-se toate localitățile care aveau legătură directă cu viața pământească a Mântuitorului, săvârșindu-se și o liturghie la Biserica Sf. Mormânt, având în fruntea lor pe patriarhul Damian al Ierusalimului. Mitropolitul Nicolae a oferit patriarhului suma de 554 000 de lei pentru nevoile bisericii pe care o cărmuia. Despre acest prim pelerinaj organizat s-au scris două cărți deosebit de interesante, una, a preotului Grigorie Cristescu (1895–1961), pe atunci profesor la Academia Teologică din Sibiu (*Mai aproape de Tine, Doamne*, Sibiu, 1926, 320 p.), alta, a preotului Iosif Trifa (*Pe urmele Mântuitorului*, Sibiu, 1928, 240 p.).

În 1930, de Paște, s-a organizat al doilea pelerinaj românesc la Ierusalim, din inițiativa și sub conducerea mitropolitului Bucovinei, *Nectarie Cotlarciuc* (1924–1935). Din grupul de 116 pelerini făceau parte și profesorii Vasile Tarnavski și Vasile Gheorghiu, de la Facultatea de Teologie din Cernăuți, preoți, călugări și credincioși, mai ales din Bucovina. S-au vizitat Constantinopolul, Ierusalimul și o serie de alte localități din Țara Sfântă. Preotul consilier Ioan Puiu a publicat un amplu reportaj asupra acestei călătorii în revista „Candela” de la Cernăuți (nr. 4–6, 1930), sub titlul: *Un pelerinaj român la Ierusalim*. În anul 1935, tot de Sf. Paști, a fost un alt pelerinaj organizat, despre care vom vorbi mai jos.

Curând după făurirea statului român unitar și a unificării organizației noastre bisericești, s-au reluat și legăturile dintre ierarhiile celor două biserici. Astfel, în septembrie 1924 ne-a vizitat țara patriarhul *Damian al Ierusalimului* (1897–1935), primit la București și la Iași, care relua, astfel, șirul călătoriilor făcute de înaintașii săi în țările noastre. Vizita a fost salutată cu entuziasm de presa noastră bisericească. În august–septembrie 1926, mitropolitul *Vasile al Ascalonului* a fost oaspete al mitropolitului Nicolae Bălan, întorcându-i astfel vizita făcută în 1925.

În mai 1927 a avut loc prima vizită a unui întâistătător al Bisericii Ortodoxe Române la Ierusalim, și anume a patriarhului *Miron Cristea* (1920–1939). Era însoțit de arhierul Tit Simedrea, mai târziu mitropolit al Bucovinei, de arhimandritul Timotei Evanghelidis, superiorul bisericii grecești din București, de preotul Dimitrie Antal (viitorul arhieru Emilian) și de alte persoane. Au trecut pe la patriarhul Damian și pe la alți ierarhi din cadrul Patriarhiei Ierusalimului,

vizitând Betleemul, Betania, Ierihonul, Nazaretul, Muntele Tabor, Tiberiada ș.a., dar și Constantinopolul, insula Halki, Alexandria și Atena.

Tot în această perioadă s-au pus bazele unor așezăminte românești la Ierusalim și în Țara Sfântă. Problema zidirii unei biserici și a unui cămin românesc la Ierusalim s-a pus încă din 1906, când s-a format un comitet în frunte cu Teodor Burada, cunoscut folclorist, etnograf și muzicolog ieșean, în vederea cumpărării unui imobil sau a unui teren. În anii 1910–1912 s-a și cumpărat un teren trecut pe numele arabului Hanna Baramki. Izbucnind primul război mondial, s-a putut improviza o capelă abia în 1920. În 1927, cu prilejul călătoriei patriarhului Miron la Locurile Sfinte, Baramki a donat terenul arhierelui Tit Simedrea, care, la rândul său, l-a donat Patriarhiei Române. În 1930 a fost numit slujitor al capelei ieromonahul *Gherasim Luca*, iar ca îngrijitor și cântăreț, ieromonahul Damaschin Trofin, amândoi de la Mănăstirea Neamț. Ieromonahul Gherasim, fost preot la unele parohii românești din Canada și Statele Unite, a cumpărat din banii săi un loc în Nazaret pentru construirea unei biserici românești, precum și un loc lângă râul Iordan, tot pentru o biserică sau schit. În toate acțiunile sale a fost sprijinit de Marcu Beza, pe atunci consulul României la Ierusalim, iar în țară, de patriarhul Miron.

La 28 martie 1935 s-a pus piatra fundamentală a bisericii și căminului românesc de la Ierusalim, prin rugăciunile episcopului Lucian Triteanu al Romanului (1923–1947, †1953), trimisul Patriarhiei noastre. Tot atunci se găseau la Ierusalim episcopii Cosma Petrovici al Dunării de Jos și Gherontie Nicolau al Constanței, împreună cu 150 de pelerini, conduși de preotul Constantin Dron din București, precum și un grup de parlamentari români. Biserica a fost construită de arhitectul arab Andoni Baramki, după planurile făcute de arhitectul Patriarhiei, Dimitrie Ionescu-Berechet (†1969). Tâmpla a fost executată la Căldărușani, sub conducerea sculptorului-ieromonah Ieronim Balintoni, iar icoanele pictate de Iosif Keber.

La 25 aprilie 1935 s-a pus piatra de temelie la cea de a doua biserică românească, cea de la râul Iordan, nu departe de orașul Ierihon, cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul. Planurile au fost întocmite de același arhitect Dimitrie Ionescu-Berechet, iar conducerea lucrărilor încredințată tot lui A. Baramki.

Protosinghelul Gherasim Luca a fost însărcinat cu săvârșirea slujbelor în biserica de la Iordan, iar monahul Inochentie Moisiu de la Neamț, cu administrarea așezământului din Ierusalim. Izbucnind cel de-al doilea război mondial, Patriarhia Română a fost pusă în imposibilitatea de a continua legăturile cu așezămintele sale din Țara Sfântă.

În 1947, Patriarhia a numit ca superior al acestor așezăminte pe arhimandritul *Victorin Ursache*, fost stareț la mănăstirea Neamț, viitor întâistătător al Arhiepiscopiei ortodoxe române din America. Situația era acum și mai dificilă, din cauza ostilităților dintre evrei și arabi, produse în urma proclamării statului Israel, în 1948. Din acest an, capela de la Iordan a rămas în teritoriul ocupat de arabi, iar biserica și căminul din Ierusalim au rămas pe teritoriul noului stat Israel. Cele din urmă au suferit mari avarii în timpul ostilităților dintre evrei și palestinieni. După

1948, s-a urmărit mereu reluarea raporturilor cu Patriarhia Ierusalimului, dar nu s-a putut realiza decât târziu, din cauza evenimentelor politice. Cu toate acestea, patriarhul Justinian (1948–1977) a avut un permanent schimb de scrisori irenice cu patriarhii Ierusalimului Timotei (1935–1956) și Benedict (1957–1980).

În această perioadă a trăit în Țara Sfântă unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai spiritualității românești, ieromonahul *Ioan Iacob*, zis *Hozevitul* (1913–1960). A trăit întâi într-o peșteră din pustiul Iordanului și în Mănăstirea Sfântul Sava, situată pe valea Iordanului (8 ani), apoi a fost numit egumen al așezământului românesc de la Iordan, pomenit mai sus (5 ani) și, în sfârșit, într-o peșteră de la Mănăstirea Sfântul Gheorghe Hozevitul (8 ani). A trecut la cele veșnice la 5 august 1960.

După 20 de ani, în august 1980, s-a descoperit trupul său neputrezit în peștera în care fusese depus. De atunci moaștele sale sunt păstrate pentru cinstire în biserica Mănăstirii Sf. Gheorghe. În iunie 1992, Sf. Sinod al Bisericii noastre a hotărât ca el să fie trecut în rândul sfinților, fiind prăznuit în ziua de 5 august.

În martie 1963 a fost trimis la Ierusalim ieromonahul *Lucian Florea*, ca superior al bisericii noastre de acolo și ca reprezentant al Patriarhiei Române pe lângă Patriarhia Ierusalimului (la 26 martie a fost hirotosit arhimandrit de către patriarhul Benedict). În cursul celor peste 11 ani de activitate la Ierusalim a arhimandritului Lucian Florea, prin grija patriarhului Justinian, s-a făcut pictarea bisericii în anul 1965, de către pictorul profesor Gheorghe Popescu (†1975), ajutat de Niculina Dona (†1981), în stilul bizantino-român tradițional; s-a recondiționat tâmpla bisericii, cu piese sculptate și icoane executate în Atelierele Patriarhiei, unde s-au lucrat și stranele, ușile de la intrare și candelabru; s-a refăcut clopotnița, distrusă în timpul războiului din 1948; biserica a fost înzestrată cu covoare oltenești, cu mobilier, odăjdii, obiecte și cărți de cult și s-au adus îmbunătățiri la cămin. În 1973, arhimandritul Lucian Florea a pus bazele unui periodic de teologie și cultură românească „Învierea”, care apare de atunci fără întrerupere, de patru ori pe an, sub îndrumarea superiorilor așezământului și cu concursul unor teologi din țară.

După ce arhimandritul Lucian a fost ales episcop-vicar al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române pentru Europa Centrală și Occidentală, în decembrie 1974, locul său l-a luat arhim. dr. *Vasile Costin*, din mai 1975. Acesta i-a continuat strădaniile până în decembrie 1979, când a fost ales episcop-vicar patriarhal la București. Din martie 1980, postul de superior al așezămintelor românești de la Ierusalim a fost încredințat părintelui arhimandrit *Vasile Cornilă*, fost vicar al Arhiepiscopiei Sibiului. Îmbolnăvinduse în martie 1982, locul său a fost luat de arhimandritii *Teofil Panait* (1982–1986), *Irineu Ilie* (iulie 1986–octombrie 1988), mort într-un tragic accident în Ierusalim, *Irineu Chiorbeja* (1988–noiembrie 1989), *Irineu Pop* (noiembrie 1989–august 1990), azi episcop-vicar al Arhiepiscopiei Clujului, *Vincentiu Grifoni* (august 1990–ianuarie 1994), azi episcop-vicar patriarhal, *Ioan Selejan* (ianuarie–iulie 1994), azi episcop al Covasnei și Harghitei, și *Ieronim Crețu* (din vara anului 1994). Toți se străduiesc să continue munca înaintașilor, prin slujbe la sfântul altar, prin primirea și găzduirea pelerinilor veniți din țară, prin cultivarea

legăturilor ecumenice cu Patriarhia Ierusalimului și cu reprezentanții altor biserici creștine de acolo, prin întretinerea de bune relații cu autoritățile statului Israel.

Câțiva teologi români au făcut studii de specializare în teologie biblică la Ierusalim (pr. prof. Dumitru Abrudan–Sibiu, pr. prof. Emilian Cornițescu–București, pr. prof. Vasile Mihoc–Sibiu și alții). Frații pictori Gavriil și Mihail Mororșan au împodobit cu zugrăveli în frescă Biserica Bunavestire din Nazaret (cu cheltuiala Patriarhiei Române) și biserica melchită din Ierusalim.

Datorită condițiilor create la căminul românesc din Ierusalim, în fiecare an, mai ales cu prilejul praznicului Crăciunului și al Învierii, sute de pelerini din țară – preoți, unii cu familiile, călugări, călugărițe, credincioși, credincioase – vin să se închine la Sf. Mormânt al Domnului și să viziteze Ierusalimul și celelalte așezăminte sau monumente de interes biblic și istoric, aflate azi pe teritoriul statului Israel, fie ortodoxe, fie aparținătoare altor culte.

Paralel cu acestea, a avut loc și un schimb de vizite între patriarhii Benedict și Justinian. Cu prilejul sărbătoririi Mileniului Muntelui Athos, în 1963, cei doi patriarhi au avut prilejul să se cunoască personal. În iunie 1968, cu prilejul sărbătoririi a 20 de ani de la înscăunarea patriarhului Justinian, printre invitați se număra și patriarhul *Benedict al Ierusalimului* și al Țării Sfinte, însoțit de mitropoliții Vasile al Iordanului și Gherman al Sevastiei, un arhimandrit, un medic și un diacon. După festivități, delegația ierusalimiteană a vizitat Râmnicul, Cozia, Argeșul, Târgoviștea, mănăstirile Dealu, Viforâta, Sinaia, Ghighiu și alte obiective de interes cultural și bisericesc din capitală și din alte orașe. Patriarhul a rămas cu profunde impresii despre Biserica noastră și despre poporul român, impresii pe care le-a mărturisit și în cuvântările de atunci.

În zilele de 20–30 mai 1975, patriarhul Justinian, răspunzând invitației patriarhului Benedict, a făcut o vizită la Ierusalim, însoțit de mitropoliții Iustin Moiescu al Moldovei, Teoctist Arăpașu al Olteniei, arhiepiscopul Teofil Herineanu al Clujului, episcopul Vasile Coman al Oradiei, episcopii vicari Antonie Plămădeală și Lucian Florea, consilierul patriarhal Constantin Pârveu, noul superior al așezămintelor de la Ierusalim Vasile Costin, trei arhidiaconi, la care se adăugau opt preoți, ca pelerini la Locurile Sfinte. Delegația s-a bucurat de o caldă primire din partea patriarhului Benedict și a membrilor Sf. Sinod al Patriarhiei Ierusalimului, a reprezentanților autorităților de stat (din Ministerul Cultelor, Ministerul de Externe etc.) și a reprezentanților cultelor religioase din Israel. Membrii delegației au slujit în Biserica Sf. Mormânt și în alte biserici, au vizitat cele mai de seamă locuri sfinte de pe teritoriul statului Israel (Ierusalimul, Betleemul, mănăstirile Sf. Sava, Sf. Teodosie, Sf. Ilie, Sihemul, Sebastia, Muntele Tabor, Iordanul, Marea Tiberiadei, Capernaumul, Cana Galileii, Nazaretul, Betania, Ierihonul, Marea Moartă, Qumranul, Massada).

Au fost primiți de șeful statului Israel, ministrul Cultelor, viceprimarul Ierusalimului, de cărmuitorii unor biserici creștine (patriarhii armean și latin) și au avut convorbiri cu numeroși reprezentanți ai altor culte. În ziua de 28 mai 1975, s-a făcut sfințirea bisericii așezământului românesc din Ierusalim de către patriarhul Justinian, înconjurat de un sobor de ierarhi și preoți greci și români.

Legăturile dintre cei doi patriarhi au continuat, prin schimburi de scrisori irenice, până la moartea patriarhului Justinian (26 martie 1977). De atunci ele au fost continuate de patriarhul Iustin Moisescu.

La înmormântarea venerabilului patriarh Benedict al Ierusalimului, Biserica noastră a fost reprezentată de mitropolitul Nicolae Corneanu al Banatului și arhimandritul Vasile Cornilă. Noul patriarh al Ierusalimului și a toată Palestina, Diodor I, ales la 17 februarie 1981, a înștiințat de alegerea sa și pe patriarhul Iustin, iar la festivitate, Biserica noastră a fost reprezentată de mitropolitul Nestor Vornicescu al Olteniei și arhimandritul Vasile Cornilă, la 1 martie 1981. La festivitățile prilejuite de împlinirea a 110 ani de la recunoașterea autocefaliei Bisericii Române și 70 de ani de patriarhat, a fost prezent și mitropolitul Constantin de Sintopolis, din partea patriarhului Diodor al Ierusalimului (†2002).

Un ultim moment de seamă din istoria legăturilor noastre cu Patriarhia Ierusalimului îl constituie pelerinajul din zilele de 4–12 ianuarie 2000, organizat de Patriarhia Română, cu prilejul împlinirii a două mii de ani de la Nașterea Mântuitorului Iisus Hristos. A participat însuși patriarhul Teoctist, însoțit de alți membri ai Sfântului Sinod (arhiepiscopul Andrei din Alba-Iulia, episcopii Casian al Dunării de Jos, Laurențiu al Caransebeșului ș.a.), precum și un grup de preoți și credincioși. Au fost vizitate așezămintele bisericești de acolo, iar patriarhul Teoctist și ceilalți ierarhi au avut o întrevvedere cu patriarhul Diodor al Ierusalimului.

În încheiere, mai notăm că prin grija arhimandritului Ieronim Crețu, superiorul așezământului românesc din Ierusalim, s-a construit o nouă biserică și un cămin impunător pentru pelerini, în orașul Ierihon.

Rezultă, din această sumară prezentare, că legăturile românilor ortodocși cu Țara Sfântă se pot urmări încă de la începuturile vieții creștine și până azi, în duhul dragostei de Hristos, contribuind la întărirea frăției creștinilor de pretutindeni, la statornicirea păcii și a buneii înțelegeri între toate neamurile pământului.

Lucrări consultate (în ordine cronologică)

- Dumitru Stăniloae, *Viața și activitatea patriarhului Dositei al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Române*, în „Candela”, an. XI, 1929, nr. 4–6, p. 208–276 (și extras, Cernăuți, 1929, VI + 70 p.).
- Nicolae Iorga, *Ceva din legăturile domniilor românești cu Ierusalimul*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Ist., s. III, t. XIII, București, 1932–1933, p. 109–129 (și extras).
- Paul Mihailovici, *Regestele actelor moldovenești din arhiva din Constantinopol a Sfântului Mormânt*, în „Revista Societății Istorice-Arheologice-Bisericești” din Chișinău, t. XXXIV, 1934, p. 361–416 (și extras, Chișinău, 1934, 56 p.).
- Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ed. a II-a, București, 1937, 212 p. (și în vol. *România și Țara Sfântă, la două milenii de creștinism*, ediția a doua, București, 2000, p. 57–72).
- Ion Popescu-Ciliteni, *Patriarhul Avramie al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Române, 1775–1787*, în „Arhivele Olteniei”, an. XXI, 1942, nr. 119–124 (și extras: Craiova, 1942, 55 p.).
- P.P. Panaitescu, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului și mitropolitul Dosoftei al Moldovei*, în BOR, an. LXIV, 1946, nr. 1–3, p. 93–109.
- Ilie Georgescu, *Legăturile țărilor române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului și țările române (veac. XVII–XVIII)*, în ST, an. VIII, 1956, nr. 5–6, p. 349–362 (și în vol. *România și Țara Sfântă*, p. 95–103).

- Al. A. Botez, *Pelerini români ortodocși la Locurile Sfinte*, în MMS, an. 1971, p. 277–281.
- Ioan Ivan, *Patriarhii ortodocși în Moldova*, în MMS, an. II, 1975, nr. 9–12, p. 668–698 (și în vol. *Românii și Țara Sfântă*, p. 103–111).
- Ioan Dură, *Dositei al Ierusalimului și influența lui în țările române și în Biserica lor*, Atena, 1977, 292 p. (în limba greacă).
- Românii și Țara Sfântă, la două milenii de creștinism*, ediția a doua, București, 2000, 350 p. (o culegere de studii referitoare la legăturile noastre cu Ierusalimul, utilă mai ales pentru secolul al XX-lea).

Donățiile domnilor români apar și în volumele de *Documente privind istoria României*, din 1951–1955, seriile A și B, *Moldova și Țara Românească*, iar pentru activitatea editorială în limba greacă la noi a se vedea Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografie românească veche*, vol. I, 1508–1716, și vol. II, 1716–1808, București, 1903 și 1910 (a se vedea și Dan Simonescu, *Le monastère de Cetățuia (Iassy), foyer de culture de l'Orient orthodoxe*, în „Balcania”, VI, 1943, p. 357–365).

„Învierea”, Ierusalim, an. 9, 1981, nr. 1–3, p. 1–2; nr. 4–6, p. 2–4; nr. 7–9, p. 2–3; nr. 10–12, p. 3–4.

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI MĂNĂȘTIREA SFÂNTA ECATERINA DE LA MUNTILE SINAI

S trăveche ctitorie a împăratului Iustinian (527–565), Mănăstirea Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai a întreținut secole de-a rândul strânse legături cu românii. Potrivit relatărilor unor învățați englezi din secolul al XIX-lea – bazate pe informații mai vechi –, împăratul-ctitor ar fi dus acolo un grup de robi „valahi”, care să slujească mănăstirii, ai căror descendenți (numiți *gebalié*) – arabizați și islamizați – trăiesc și azi în jurul ei. Presupunem, apoi, că între călugării dornici de o viață duhovnicească mai înaltă, care s-au așezat în această strălucită, dar prea îndepărtată ctitorie imperială bizantină, se vor fi numărat, de la bun început, și români. În 1533, de pildă, egumenul mănăstirii era Ioachim Vlahul, probabil un român sud-dunărean sau aromân. Cunoscuta lucrare *Scara (Leasvița)* a Sf. Ioan Sinaitul, trăitor în mănăstirile de la Muntele Sinai (sec. VI–VII), a avut o largă răspândire în țările noastre, îndeosebi în Moldova, unde a circulat în zeci de copii în manuscris – în slavonă și română (o traducere în limba română a făcut, în 1618, egumenul Varlaam de la Secu, viitorul mitropolit cărturar al Moldovei (1632–1657)). Scrierile lui Grigorie Sinaitul, de asemenea, au circulat mult în țările noastre.

Legăturile propriu-zise cu Mănăstirea Sf. Ecaterina – și cunoscute azi – încep din secolul al XV-lea, fiind materializate mai ales în numeroasele ajutoare ce i-au fost oferite de domnii români până către deceniul al șaptelea al secolului al XIX-lea. Șirul cunoscut al acestor ajutoare începe cu dania anuală de 5 000 de aspri, la care se adăugau alți 500, drept cheltuieli de drum, pentru cei care veneau să ridice acești bani, făcută de Radu cel Mare, domnul Țării Românești (1495–1508), la 15 septembrie 1497. Gavriil Protul, în lucrarea sa istorico-hagiografică *Viața patriarhului Nifon*, scria că Neagoe Basarab (1512–1521) a înzestrat „și sfântul munte a Sinaei cu toate vasele bisericii și cu alte daruri multe le-au îmbogățit și au făcut și mertic mare”. Alte danii au făcut domnii de mai târziu: Vlad Înecatul (1530–1532), la 25 octombrie 1530 (15 000 de aspri, plus 500), Radu Paisie (1535–1545), la 18 februarie 1540 (10 000 de aspri, plus 2 000, pentru drum), Petru cel Tânăr (1519–1568), în 1564 (6 000 + 500 de aspri). Alexandru II Mircea

(1568–1577) și soția sa Ecaterina au zidit la Sinai un paraclis, cu hramul Sf. Ioan Prodromul, în 1576, existent și azi. O însemnare grecească de atunci arată că acest domn muntean „a mai dăruit mănăstirii sate, pământ și venituri în Valahia”.

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea încep primele „închinări” de mănăstiri românești către mănăstirile de la Muntele Athos, de la Meteora, din Țara Sfântă, către cele patru patriarhii – de Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim – sau către alte așezăminte bisericești din Grecia și Orientul Apropiat, căzute sub dominație otomană. Firește, și Mănăstirea Sf. Ecaterina s-a bucurat de privilegiul de a-i fi închinată câteva mănăstiri românești. Astfel, hatmanul Melentie Balică i-a închinat *Biserica Sfinții Arhangheli* din Iași, ridicată între anii 1583–1586, refăcută în 1726 și 1733 de domnitorul Grigorie II Ghica, de când credincioșii i-au dat numele de *Mănăstirea Frumoasa*, care i-a rămas până azi.

La 10 aprilie 1587, Petru-Vodă Șchiopul (1574–1579 și 1582–1591), „văzând atâta bunăvoință” din partea lui Melentie Balică și a familiei sale către Mănăstirea Sf. Ecaterina, îi dăruia, la rândul său, șase fâlci de vie, crame, o pivniță, teasc, case, în apropiere de Hârlău. În 1593, Aron-Vodă (1591–1595) întărea Sinaiului dreptul de proprietate asupra satului Turțulești, în ținutul Tigheciu, dincolo de Prut. În 1597, Ieremia Movilă (1595–1606) dăruia satul Ulmi, cu iaz și moară pe Bahlui, „mănăstirii numită metohul Sănaiului”, adică Mănăstirii Sfinții Arhangheli. În două documente din 1606 se vorbea de „dughenile călugărilor de la Sinai” aflate în Iași, probabil aparținătoare tot acestei mănăstiri. Domnii următori, mai ales Movileștii, și Isac Balică, fiul ctitorului, i-au făcut și alte dării. În veacul al XVIII-lea, Frumoasa avea și un metoc, *Schitul Fâstici* din județul Vaslui, care a fost un timp metocul Mănăstirii Sf. Ecaterina din București, închinată tot Sinaiului. Se înțelege că și acest schit era considerat ca închinat mănăstirii de la Sinai.

La 21 decembrie 1610 era închinată Sinaiului *Biserica Sfânta Paraschiva* din Iași, zidită acum, pe locul uneia mai vechi, din lemn, de marele vornic Nestor Ureche, tatăl lui Grigore cronicarul. Probabil tot atunci a fost închinată Sinaiului *Mănăstirea Sf. Ecaterina* din București, ctitoria vornicului Ivașcu Goleșcu, din ultimul pătrar al secolului al XVI-lea, refăcută de Pană vistierul, la începutul secolului următor (mult timp a fost numită „mănăstirea lui Pană Vistierul”). În 1775–1782 doamna Ecaterina, soția lui Alexandru Ipsilanti, a făcut mai multe reparații clădirilor din jur și a construit un han în apropiere, tot spre folosul călugărilor de la Sinai. Această biserică a fost demolată, iar pe locul ei s-a ridicat cea de azi, între 1850 și 1852, care servește acum ca paraclis pentru Facultatea de Teologie din București. Un timp a avut ca metoc *Schitul Fâstici*, cum arătam mai sus. Unul dintre egumenii mănăstirii bucureștene, Filaret Mihalitzis, originar din insula Zante, a ajuns episcop la Buzău (1748–1753), apoi mitropolit al Ungrovlahiei (1753–1760), remarcându-se ca un vrednic ierarh.

O mănăstire cu rosturi de seamă în trecut, închinată Sinaiului, a fost *Mărginenii* de pe valea Prahovei, numită pe atunci mănăstirea de la *Cricov*, *Drăghicești* sau a lui *Drăghici vornicul*, după numele ctitorului. A fost ridicată înainte de 1486, apoi refăcută în 1646 de Constantin Cantacuzino Postelnicul și ginerele său Pană Filipescu Spătarul. În 1724 a fost închinată Mănăstirii Sf. Ecaterina de la Sinai de

către domnitorul Nicolae Mavrocordat (1715–1716 și 1719–1730), dar la 22 aprilie 1731 se redactează al doilea act de închinare, sub domnitorul Mihai Racoviță (1730–1731), de data aceasta cu consimțământul direct al urmașilor ctitorilor. Fiind distrusă de un cutremur, a fost refăcută de egumenul Antim în 1742, iar mai târziu distrusă de marele cutremur din 1802 și refăcută de egumenul Ioachim în 1806, amândoi veniți de la Sinai. Azi, fosta mănăstire e în ruine. Unul dintre egumenii ei, Antim, cel pomenit mai sus, a fost promovat în 1753 pe scaunul episcopal de la Buzău, dar după trei ani un sobor de opt arhierei (dintre care șapte erau greci), în frunte cu mitropolitul Filaret Mihalitzis, au hotărât să-l înlăture din scaun pentru fapte nevrednice de înalta slujire la care a fost rânduit. S-a retras la mănăstirea sa de metanie din Muntele Sinai, unde va fi și murit.

La rândul ei, însăși Mănăstirea Mărgineni avea un metoc, *Mănăstirea Verbila* (jud. Prahova), ctitorie boierească din secolul al XVI-lea, refăcută de același Pană Filipescu, în timpul domniei lui Matei Basarab. Fiind distrusă de marele cutremur din 1802, a fost refăcută în 1835, prin strădaniile egumenului Partenie de la Sinai. Și aceasta avea proprietăți, din veniturile cărora o parte era trimisă la Mănăstirea Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai.

O altă mănăstire munteană închinată Sinaiului a fost *Adormirea* din Râmnicul Sărat, ctitorită de Mihai Cantacuzino Spătarul și nepotul său, domnitorul Constantin Brâncoveanu, prin anii 1690–1697 (pe locul uneia mai vechi), reînnoită în mai multe rânduri în secolele XVIII–XIX. În actul de închinare semnat de Brâncoveanu, la 4 iulie 1700, se preciza că „o am întărit cu sate, cu moșii, cu vii și cu alte venituri”. La 16 martie 1704 a semnat un hrisov de închinare a ctitoriei sale și spătarul Mihai Cantacuzino, arătând că în urma unei călătorii pe care a făcut-o la Sinai, „cunoscând frumusețea sfintei mănăstiri din Muntele Sinai și petrecerea părinților celor ce lăcuesc întrânsa și turburarea cea nesuferită de către harapi, cu cheltuelile cele mari cătră dâșii și mirându-mă de răbdarea lor cea pustnicească, mi s-au făcut milă de necazurile lor ceale mari și întorcându-mă acasă, cu vrerea lui Dumnezeu, am vrut ca să fac cătră aceia ajutorime, dupre puțință, în spre puțină lor mângâiere a nevoilor lor, ...am ridicat din temelie și am zidit mănăstirea prea frumoasă”...cu ajutorul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. Domnii următori au confirmat daniile ctitorilor, adăugând și altele, încât mănăstirea avea o situație materială dintre cele mai bune.

La rândul ei, Mănăstirii Adormirea îi erau închinat câteva schituri din părțile Râmnicului Sărat: *Jitia* (ctitorită de pitarul Iane hagiul și slugerul Gheorghită Dedulescu, la sfârșitul sec. XVII), *Peleticu* (ctitorit de un preot Fătu, la sfârșitul sec. XVII), *Trestieni*, *Cocorăști*, *Vârtejcoi* și *Biserica Sf. Nicolae Vechi* din Focșani.

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea a fost ridicat *Schitul Adam* (în zona Tecuci), de către căpitanul Adam și cei patru fii ai săi (unul fiind monahul Varnava), pe care „îl închinară...sfintei slăvitei biserici a mănăstirii Sinaiului, ca să fie metoc”.

Toate aceste mănăstiri și schituri închinat aduceau venituri importante, dintre care o parte erau trimise Mănăstirii Sf. Ecaterina, de către egumenii lor. Cu aceste venituri și cu daniile anterioare ale domnilor munteni și moldoveni, mănăstirea s-a întreținut aproximativ patru secole. Numai în perioada 1848–1854

i s-au trimis 1 384 531 plăști din Țara Românească și 695 205 din Moldova (în total 2 079 736 de plăști), sumă enormă pentru acel timp.

În afară de bani, domnii români au acordat Mănăstirii Sf. Ecaterina numeroase veșminte, vase liturgice, manuscrise și cărți în limba greacă. În cartea lui Marcu Beza *Urme românești în Răsăritul ortodox* (două ediții, București, 1935 și 1937), sunt reproduse și pagini de manuscrise, hrisoave domnești sau obiecte de cult de proveniență românească pe care le-a găsit în Mănăstirea Sf. Ecaterina. Între ele, o *Evangelie* grecească, în manuscris, trimisă acolo de Alexandru II Mircea – al cărui nume l-am mai pomenit – și soția sa Ecaterina. Are copertă în metal, artistic lucrată, pe o parte având Învierea, iar pe celalată Schimbarea la Față, sub care sunt redată chipurile domnului, al soției sale și al unui fiu. O altă *Evangelie* grecească a fost copiată și împodobită cu frontispicii și inițiale înflorate din dispoziția și cheltuiala domnitorului moldovean Ieremia Movilă (1595–1606), care ajutase Sinaiul și sub alte forme, întru pomenirea lui, a soției sale Elisabeta și a fiului lor Constantin.

Tot la Sinai se păstrează un frumos tablou al domnitorului Constantin Brâncoveanu, din 1696, cu o inscripție în limba latină. Este firesc să admitem că și daniile voievodului-martir acordate Sinaiului au fost deosebit de însemnate, din moment ce tabloul lui se păstrează până azi la loc de cinste în mănăstire.

De la Ioan Nicolae Mavrocordat, domnul Moldovei (1743–1747), se păstrează un dicher și un tricher de argint. O inscripție pe o candelă masivă de argint, din 1785, pomenește numele lui Alexandru Ipsilanti, care a domnit în amândouă principatele, al soției sale Ecaterina și al fiilor lor. Unele danii au făcut și „vlahii” din Balcani, cum este perdeaua de altar dăruită de aromânul Nicolae Dimitriu din Moloviște, lângă Bitolia, în 1770. Câte alte manuscrise și obiecte de proveniență românească vor mai fi încă în mănăstire, care n-au fost văzute de Marcu Beza!

Dar legăturile noastre cu Mănăstirea Sf. Ecaterina s-au manifestat și în alte forme. În cursul veacurilor, numeroși călugări români sau aromâni vor fi ajuns nu numai la Athos sau în Țara Sfântă, dar și la Muntele Sinai. Arătam mai sus că în 1533 era egumen acolo Ioachim Vlahul. Despre primele pelerinaje românești la Sinai avem știri abia de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Astfel, în 1682, Elena (Ilinca), soția postelnicului Constantin Cantacuzino (mama domnitorului de atunci, Șerban, 1678–1688), cu fiul său Mihai spătarul, cu fiica Stanca, având mai mulți ostași ca însoțitori, au făcut o călătorie în Țara Sfântă și la Sinai. Probabil l-au întâlnit acolo pe fostul mitropolit Varlaam al Ungrovlahiei (1672–1679), pornit tot pe atunci într-o călătorie la Locurile Sfinte și Sinai. Impresionat de frumusețea așezării, spătarul Mihai a ctitorit – după câțiva ani – *Mănăstirea Adormirea* din Râmnicul Sărat, pe care a închinat-o Sinaiului. Prin anii 1694–1695 a ctitorit o nouă mănăstire, în Munții Bucegi, pe care a numit-o *Sinai* sau *Sinaia*. În jurul acestei mănăstiri a luat apoi naștere stațiunea și orașul cu același nume. La Sinai urma să fie exilat însuși marele mitropolit Antim Ivireanul (1708–1716), dar n-a mai ajuns acolo, fiind ucis în drumul său spre exil de ostașii turci care-l însoțeau.

Notăm și faptul că în 1710, în timpul păstoririi lui Antim Ivireanul, s-a tipărit o carte în limba greacă, intitulată *Slujba Sfintei Ecaterina și proshchinitarul* [ghidul,

n.n.] *Muntelui Sinai*, sub îngrijirea ieromonahului Mitrofan Grigoras, carte de care aveau nevoie pelerinii care plecau acolo.

Între pelerinii români – mai ales călugări – din secolul al XVIII-lea, unii vor fi avut curajul să facă drumul lung și obositor până la Mănăstirea Sf. Ecaterina din Sinai. Între cei din secolul al XIX-lea, unii au lăsat și interesante însemnări asupra călătoriilor făcute la Locurile Sfinte. Dar din cuprinsul acestora constatăm că puțini au ajuns la Sinai, pentru că ori mergeau direct în Țara Sfântă, ori mergeau cu vaporul la Alexandria, iar de acolo tot cu vaporul la Haifa, încât Sinaiul, prea îndepărtat, rămânea nevizitat. Totuși, unii se abăteau și pe-acolo, în dorința de-a avea o imagine completă asupra marilor așezăminte bisericesti din Răsăritul ortodox. Sunt semnificative, în acest sens, relatările călătorului englez Alexander Wiliam Kinglake, din anul 1844, care a găsit un grup de pelerini moldoveni tocmai într-un han din Gaza: „Pe când ședeam la intrarea chilie mele – scria el –, uitându-mă jos, în curte, văd că sosise din deșert o caravană. Era compusă mai ales din pelerini moldoveni, care, spre a-și săvârși deplin misiunea, începuseră prin a vizita racla Fecioarei în Egipt, iar acum se duceau la Ierusalim. Fuseseră surprinși în deșert de bătaia unui vânt, care în așa chip răscolea nisipul și ridica înaintea lor așa munți [de nisip], încât călătoria lor a fost grozav de neliniștită și împiedicată, iar proviziile lor, inclusiv apa – cea mai prețioasă din toate – au fost isprăvite cu mult înainte de-a ajunge la capătul anevoiosului drum”.

În 1834–1835, negustorul craiovean Hași Marin Nicolau a făcut o călătorie de 13 luni, vizitând Athosul, Palestina, Sinaiul, Egiptul (Cairo), Ciprul, Constantinopolul, lăsând și scurte note de călătorie. Între altele, scria: „Și am plecat de la Erușalim la Sfânta Sinaie, 1835, ianuarie 8, și am mers două zile până la Gaza pă cămile, și am mers două zile până la Sueș tot pă năsâp; și de la Sueș am luat alte cămile și am mers până la Sinaie șapte zile tot printre munți, până la Sfânta Sinaie. Și am șezut la Sfânta Sinaie douăsprezece zile și am mers la muntele unde a luat Moisi tablele legii...” După o scurtă descriere a mănăstirii, relatează reîntoarcerea pe un alt drum, la Ierusalim, unde a prăznuit Paștile, apoi drumul pe mare, până la Constantinopol și Galați. În același „catastiv” sunt și alte „însemnări pentru Sfintele Locuri”, scrise de o altă mână, între care și un fragment privitor la Muntele Sinai.

Peste mai bine de trei decenii, ieromonahul moldovean Anania Melega vizitează Țara Sfântă, Muntele Sinai și Cairo, publicând o carte cu descrierea locurilor văzute.

În secolul al XX-lea, numărul pelerinilor români în Palestina și Sinai s-a înmulțit: profesori de teologie, preoți, călugări, călugărițe, oameni de carte, credincioși și credincioase. Unii dintre ei și-au publicat și însemnările de călătorie. În drumul său spre Locurile Sfinte, din mai 1927, patriarhul Miron Cristea s-a întâlnit, la Atena, cu arhiepiscopul Muntelui Sinai.

După 1948, patriarhii Justinian și Iustin au întreținut un permanent schimb de scrisori irenice cu arhiepiscopii Muntelui Sinai, în duhul dragostei lui Hristos și al păcii, continuat azi de Preafericitul părinte patriarh Teoctist.

Numărul pelerinilor români la Muntele Sinai a sporit simțitor după anul 1963. La aceasta au contribuit, în mare măsură, condițiile create la căminul românesc din

Ierusalim, prin grija superiorilor săi, arhimandriții Lucian Florea, Vasile Costin și cei care le-au urmat. Datorită mijloacelor moderne de transport, drumul Ierusalim – Sinai se poate face azi în cu totul alte condiții decât cele relatate de englezul A. W. Kinglake și de Hagi Nicolau, în urmă cu un secol și jumătate.

Notăm și faptul că în secolul al XX-lea a sporit și interesul pentru cunoașterea legăturilor dintre Țările Române și Muntele Sinai. La cercetările făcute pe teren de Marcu Beza, se adaugă unele cercetări și documente privitoare la această problemă publicate de istoricul nostru de renume mondial Nicolae Iorga. Pe de altă parte, în perioada interbelică, revista „Biserica Ortodoxă Română” a publicat numeroase știri privind starea Mănăstirii Sf. Ecaterina din Muntele Sinai în vremea respectivă.

Între 15 și 24 iulie 1981, arhiepiscopul Damianos al Muntelui Sinai, Faranului și Raitului și arhimandritul Sofronie, eclesiarhul Mănăstirii Sf. Ecaterina, au vizitat țara și Biserica noastră, fiind primiți de patriarhul Iustin, căruia i s-a conferit cea mai înaltă distincție a acestei Biserici, Ordinul „Sf. Ecaterina”, clasa I. În cursul călătoriei cei doi oaspeți au vizitat Institutul și Seminarul Teologic din București, Tipografia Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii noastre, Muzeul Satului, mănăstirile Căldărușani, Țigănești, Cernica și Pasărea.

Legăturile noastre cu străvechea ctitorie a împăratului Iustinian, prezentate pe scurt și prea puțin cunoscute, ar merita o cercetare mai temeinică în arhivele din țară, precum și în tezaurul Mănăstirii Sf. Ecaterina. În felul acesta, s-ar pune în lumină aspecte încă necunoscute ale ajutoarelor românești acordate secole de-a rândul așezămintelor ortodoxe din Răsărit.

Lucrări consultate (în ordine cronologică)

- P. Gârboviceanu, *Actul de închinare al mănăstirii Adam către mănăstirea Sinaiului, 1695*, în BOR, an. 33, 1915, p. 646–650.
- Nicolae Iorga, *Legăturile românești cu Muntele Sinai. Observații la comunicarea d-lui M. Beza*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Ist., s. III, t. 13, 1932–1933, p. 335–346.
- Nicolae Iorga, *Evangheliarul lui Alexandru-Vodă Mircea la Muntele Sinai*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 27, 1934, p. 85–86.
- Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ed. II, București, 1937 (reprodus și în vol. *Românii și Țara Sfântă, la două milenii de creștinism*, ediția a II-a, București, 2000, p. 57–72).
- Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare*, I, București, 1991, p. 242–248.
- Ioan Vasile Leb, *Legăturile românilor cu mănăstirea Sfânta Ecaterina din Sinai*, în vol. *Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj-Napoca, 2000, p. 160–171.
- Academia Română, *Documente privind istoria României*, A. Țara Românească și B. Moldova, mai ales pentru secolul al XVI-lea, și reeditarea colecției *Documenta Romaniae Historica*, tot pe serii: A. Moldova, B. Țara Românească, C. Transilvania – cu date referitoare la sprijinul financiar al domnilor români.

„Învierea”, Ierusalim, an. 11, 1983, nr. 1–3, p. 1 și 4.

LEGĂTURILE BISERICESTI ALE ȚĂRILOR ROMÂNE CU INSULA CIPRU

Insula Cipru, despre care s-a discutat atât de mult în secolul al XX-lea în cele mai înalte foruri politice internaționale, are o istorie pe cât de străveche, pe atât de zbuciumată. A fost colonizată de ahei încă din secolul al XIV-lea î. Hr., care au întemeiat mai multe orașe-cetăți. Datorită poziției sale geografice favorabile, între Europa, Asia Mică și Africa de Nord, ca și bogatelor zăcămine de cupru (de unde și numele de Kypros), teritoriul ei a fost mult disputat și stăpânit de marile puteri ale lumii antice: egipteni, fenicieni, asirieni, perși, iar în secolul I î. Hr. a devenit provincie romană.

Învățătura creștină a fost propovăduită aici mai întâi în Salamina și Pafos de Sf. Apostol Pavel, însoțit de Sf. Barnaba, numit înainte Iosif, levit din Cipru, unul dintre cei 70 de ucenici ai apostolilor, și de Ioan Marcu, în cursul primei călătorii misionare. După Sinodul din Ierusalim, Barnaba și Ioan Marcu au venit din nou în Cipru, pregătind o serie de ucenici, care le-au continuat lucrarea misionară. Barnaba a murit aici ca martir. Până în secolul IV, populația insulei a fost creștinată în întregime. Între personalitățile Bisericii de aici se număra și Sf. Epifanie, arhiepiscopul Salaminei (sec. IV). Prin canonul 8 al Sinodului III ecumenic (431), s-a recunoscut autocefalia Bisericii din Cipru, cu rang de arhiepiscopie.

În secolele următoare, viața bisericească a insulei a depins, în mare măsură, de împrejurările politice. După 395 a rămas în cadrul Imperiului Roman de Răsărit (Bizantin). În anul 649 a fost cucerită de arabi, care au distrus orașul Salamina (Constanția), unde își avea reședința arhiepiscopul. În această situație, arhiepiscopul s-a mutat în provincia Helespont, din Asia Mică, cu o parte a populației, stabilindu-și sediul în orașul Noua Iustiniană, fiindu-i din nou recunoscută autocefalia de către Sinodul VI ecumenic (692). La scurt timp însă, arhiepiscopul s-a reîntors în Cipru, stabilindu-și sediul, în cele din urmă, la Nicosia (numit din 1995 Lefkosia), unde a rămas până azi.

După 959 Ciprul a ajuns din nou în stăpânirea Imperiului Bizantin, fapt care a dus la o refacere a vieții bisericești. Dar în 1191, insula a fost cucerită de cavalerii cruciadei a treia, devenind un regat franc de sine stătător, condus de familia de Lusignan (1192–1489). După 1489, a trecut în stăpânirea Veneției, timp în care s-a întărit

catolicismul în detrimentul Bisericii Ortodoxe (în 1196 s-au înființat o arhiepiscopie catolică și trei episcopii). În 1571 insula Cipru a fost cucerită de Imperiul Otoman, situația Bisericii ortodoxe devenind deosebit de grea. Au fost aduși numeroși coloniști turci, schimbându-se, astfel, structura etnică a insulei. În 1878, la Congresul de Pace de la Berlin, Turcia a cedat temporar Ciprul Angliei, care, în 1925, i-a dat statutul de colonie britanică. Mișcarea de eliberare națională, pornită cu deosebită vigoare după al doilea război mondial, a dus – după semnarea unor tratate de pace la Zürich (1959) și Londra (1960), între Marea Britanie, Grecia și Turcia –, la proclamarea independenței de stat a insulei Cipru, la 18 august 1960. Peste scurt timp, la 1 octombrie 1960, s-a proclamat republică. Arhiepiscopul Makarios, care a condus mișcarea de eliberare națională, a devenit primul președinte al statului, demnitate pe care a deținut-o până la moarte (3 august 1977). În vara anului 1974 însă, în urma unei încercări de alipire a insulei la Grecia, au debarcat aici trupe turcești, care a ocupat nord-estul insulei; în 1974 acest teritoriu a fost proclamat, unilateral, ca stat autonom și federal (numit, din 1983, Republica turcă a Ciprului). Starea conflictuală dintre cele două comunități se menține până azi, în pofida tratatelor purtate între ele sub egida ONU.

Potrivit unor date din 1996, Republica Cipru are peste 770 000 de locuitori, dintre care grecii ortodocși reprezintă 80%, turcii islamici 18%, iar restul sunt creștini maroniți, armeni sau catolici. Ortodocșii sunt organizați în 6 mitropolii, cu 469 de parohii, 568 de preoți și diaconi, 8 mănăstiri de maici (78 la număr) și 14 mănăstiri de călugări, cu un număr de 90 de viețuitori¹.

Între țările românești și credincioșii greci din insula Cipru s-au stabilit legături care se pot urmări pe o perioadă de aproximativ patru secole, din păcate prea puțin puse în lumină de cercetările istorice. Primul cercetător care și-a îndreptat atenția asupra acestei probleme a fost Marcu Beza (1885–1949), în volumul intitulat *Urme românești în Răsăritul Ortodox* (ed. I, București, 1935, 172 p.; ed. a II-a, București, 1937, 212 p.). În a doua jumătate a secolului al XX-lea, au mai făcut cercetări de acest fel Ariadna Camariano-Cioran și acad. Virgil Cândea.

Din puținul material documentar publicat până în prezent, încercăm să prezentăm principalele aspecte ale legăturilor bisericești româno-cipriote de-a lungul veacurilor.

Probabil după ocuparea insulei Cipru de turci, în 1571, și-a îndreptat pașii spre Țările Române – în care-și găsiseră adăpost atâția ierarhi, călugări și cărturari greci – și un tânăr monah cu numele *Luca*. Era „crescut din fragedă vârstă în starea monahală și deprins foarte la caligrafie, cum scria un panegirist al său”². N-ar fi exclus

¹ O scurtă istorie a Bisericii din Cipru, la ierom. Irineu Crăciunaș, *Arhiepiscopia Ciprului*, în MMS, an. XXXVI, 1960, nr. 5–6, p. 414–419, și Aurel Jivi, *Biserica Ortodoxă din Cipru și situația ei actuală*, în ST, an. XXII, 1970, nr. 1–2, p. 118–128. Vezi și John Meyendorf, *Biserica Ortodoxă ieri și azi*, trad. rom., București, 1996, p. 147–148.

² N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Academiei Române”, s. II, Istorie, t. XXI, 1898–1899, p. 13, 22.

ca el să fi fost trimis de egumenul vreunei mănăstiri din Răsărit – poate de la Athos –, cărora le erau închinată mănăstiri din Țara Românească, și să fi rămas pentru totdeauna la noi. Cert este că la 10 septembrie 1583, deci în timpul domniei lui Petru Cercel, „[...] prea cinstitul și prea sfințitul arhiepiscop [sic!] chir Luca al Buzăului” primea dreptul să judece pe credincioșii din eparhia sa, „după pravila sfintei Biserici”. Se pare că era un fel de act de numire în scaunul episcopal de la Buzău³.

Era un om de carte, bun organizator și priceput diplomat. Mihai Viteazul l-a trimis în două misiuni peste hotarele țării. Astfel, în mai 1595 făcea parte din delegația condusă de mitropolitul Eftimie la Alba-Iulia, la principele Sigismund Báthory, pentru a încheia un tratat de alianță antiotomană. În primăvara anului 1597, Luca a fost trimis singur într-o misiune diplomatică, la țarul Rusiei Feodor Ivanovici (1584–1598), fiul lui Ivan cel Groaznic. În iunie era la Moscova, unde a prezentat țarului și sfetnicului său, Boris Godunov, o scrisoare din partea lui Mihai Viteazul și a cerut, prin viu grai, ajutor împotriva forțelor otomane. Țarul i-a dat o scrisoare de răspuns, precum și un ajutor pentru domnul român: 200 de galbeni, cinci perechi de blăni de samur și de vulpe neagră⁴.

Se pare că în toamna anului 1602, noul domn Radu Șerban (1602–1611) a ridicat pe episcopul Luca în scaunul mitropolitan⁵. Se cunosc zeci de acte în care era pomenit ca mitropolit. Este de remarcat faptul că s-a bucurat de prețuirea tuturor celor cinci domnitori care au ocupat scaunul între anii 1602 și 1629, încredințându-i diverse procese pentru judecare. Uneori „judeca” cu soborul „Sfintei Mitropolii”, alteori cu sufraganii săi de la Râmnic și Buzău sau chiar cu unii arhieri greci aflați în Țara Românească⁶.

Deși era grec, mitropolitul Luca s-a identificat întru totul cu aspirațiile poporului pe care-l păstora. Încă de pe când era episcop, a ridicat din banii săi schitul Izvorani, căruia i-a purtat o grijă deosebită în tot cursul vieții, înzestrându-l cu numeroase sate și alte bunuri. Azi, ctitoria lui servește ca biserică parohială în satul Izvorani – jud. Buzău⁷.

S-a străduit să apere autonomia Bisericii din Țara Românească față de Patriarhia ecumenică. De aceea, în septembrie 1615, patriarhul Timotei II, cu Sinodul său, au hotărât să-l înlăture din scaunul mitropolitan, pentru că s-a arătat „neascultător și nesupus și uzurpator” și de la alegerea sa ca mitropolit a refuzat să

³ *Documente privind istoria României. Veacul XVI. B. Țara Românească*, vol. V, București, 1952, p. 135–136. Despre activitatea sa de la Buzău, vezi pr. Gabriel Cocora, *Episcopul Luca al Buzăului*, în „Glasul Bisericii”, an. XXIII, nr. 9–10, 1964, p. 897–914.

⁴ Gheorghe Cronț, *Episcopul Luca al Buzăului, sol diplomatic al voievodului Mihai Viteazul*, în MO, an. XXVII, 1975, nr. 5–6, p. 357–363.

⁵ Amănunte despre activitatea sa ca mitropolit vezi la pr. dr. Nicolae Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în BOR, an. LXXVII, 1959, nr. 7–10, p. 768–772; pr. Ioan Ionescu, *Mitropolitul Luca din Cipru, un reprezentant al culturii bizantino-cipriote în Țara Românească*, în „Glasul Bisericii”, an. XXXIX, 1980, nr. 1–2, p. 78–94.

⁶ Cf. Mircea Păcurariu, *Dicasteria și Consistoriul Mitropoliei Ungrovlahiei*, în BOR, an. LXXVII, 1959, nr. 7–10, p. 962–963.

⁷ Ion Ionașcu, *Mănăstirea Izvorani (Buzău), ctitoria episcopului Luca*, în rev. „Îngerul”, Buzău, an. VIII, 1936, nr. 3–4, p. 31–93 (și extras, Buzău, 1936, 66 p.).

trimită Patriarhiei „peșcheșul legiuit”. Se pare că a îndeplinit de îndată această obligație, deoarece a rămas și pe mai departe în scaun⁸.

De la mitropolitul Luca au rămas câteva manuscrise grecești, care-l arată ca un caligraf foarte talentat: un manuscris terminat la 20 martie 1588, azi la Muntele Athos, un *Evangheliar* terminat la 4 iunie 1594, azi la Ierusalim, un alt *Evangheliar*, copiat cu cheltuiala marelui vistier Hrizea, în 1624, dăruit Mănăstirii Ivir din Muntele Athos, un *Liturghier* pentru Marea Lavră de la Athos și o *Psaltire* începută de el și terminată de ucenicul său, arhiereul Iacov, prin 1634–1635⁹.

Tot de la el se păstrează un antimis din anii 1603–1604, găsit în biserica Schitului Brădet (jud. Argeș), socotit a fi cel mai vechi antimis cunoscut până azi la noi¹⁰.

Mitropolitul Luca a întreținut strânse legături cu celelalte biserici ortodoxe. Între acestea se numără și Biserica românească din Transilvania. Desigur, potrivit vechiului obicei, el a hirotonit, în catedrala din Târgoviște, pe mitropolitul Teoctist din Alba-Iulia, prin 1605. S-au întâlnit din nou în 1606, fie la Târgoviște, fie la Brașov, hotărând să înlăture din slujbă pe preotul Neagoslav de la Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, originar însă din Țara Românească, acuzat de „necuviință și trufie”¹¹.

La 15 noiembrie 1624 mitropolitul Luca scria, din Târgoviște, țarului Mihail Feodorovici al Rusiei (1613–1645), recomandându-i-l pe mitropolitul Serghie al Grevenei, „care este foarte supărat de agareni [turci, *n.n.*] pentru Biserica lui Hristos și pentru dreapta credință”, rugându-l să-i acorde sprijinul său¹².

În cursul păstoririi sale, a fost vizitat, la Târgoviște, de patriarhul Alexandriei Ciril Lucaris, venit, în 1613, la fostul său coleg de studii de la Veneția și Padova, domnitorul Radu Mihnea (1611–1616). Ciril a rămas în Țara Românească până în 1615, făcând o călătorie și în Moldova. A rostit mai multe predici la Mitropolia din Târgoviște și a sfințit Mănăstirea Radu-Vodă din București. În 1620 era din nou în Țara Românească, fiind ales tocmai atunci patriarh ecumenic¹³.

O serie de alți ierarhi și călugări greci au venit tot în acel timp după ajutoare, unii dintre ei rămânând la noi până la moarte, întărind astfel și mai mult elementul grecesc în Țările Române. Cel mai cunoscut între ei era învățatul mitropolit Matei

⁸ Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, partea I, București, 1915, p. 113; N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 771.

⁹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, I, p. 719–726; N. Iorga, *La figuration des évangelistes dans l'art roumain et l'école chypriote-valaque*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXVI, 1933, p. 3–4; Marcu Beza, *Urme românești în Ierusalim*, în „Boabe de grâu”, an. IV, 1933, p. 325; idem, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*, ed. I, București, 1935; N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 772.

¹⁰ Cf. N. Iorga, *Un antimis al mitropolitului Luca* (1604), în BOR, an. LII, 1935, nr. 5–6, p. 484–487.

¹¹ Radu Tempea, *Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*, ed. Oct. Șchiau și Livia Bot, București, 1969, p. 60 și 196.

¹² Dr. Silviu Dragomir, *Contribuții la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Ist., II, tom. XXXIV, 1911–1912, p. 1140–1141.

¹³ Dimitrie Ionescu, *Relațiile Țărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, București, 1935, p. 7–12; pr. prof. Ioan Pulpea-Rămureanu, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu țările române*, în ST, an. VIII, 1956, nr. 1–2, p. 64–66.

al Mirelor, apreciat copist, de la care au rămas o serie de manuscrise cu caracter istoric sau hagiografic, egumen la Mănăstirea Dealu până la moarte (1624). Fără îndoială că, între acești greci, unii vor fi fost originari din Insula Cipru, veniți la noi pe lângă compatriotul lor, mitropolitul Luca.

Documentele vremii consemnează un nepot al mitropolitului, cu numele Lorinț, căsătorit în satul Vernești, lângă Buzău, din care descindea Vasile Cârlova (1809–1831), primul nostru poet modern, autorul poeziilor *Odă oștirii române* și *Ruimurile Târgoviștei*. Descendenții acestui Lorinț, complet românizați, au ajuns ctitori de mănăstiri și biserici în părțile Buzăului (schiturile Barbu, Grăjdana, Ulmeasa, bisericile din Vernești și Calvini)¹⁴.

După o păstorire de aproape o jumătate de veac, mitropolitul Luca din Cipru și-a sfârșit viața în primele luni ale anului 1629, fiind înmormântat la Mitropolia din Târgoviște. Chipul său este zugrăvit în bisericile din Izvorani și din Vernești.

Om de carte, bun caligraf, diplomat iscusit, ctitor de așezăminte monahale, cârmuitor priceput al treburilor bisericesti aproape o jumătate de veac, însuflețit de o dragoste sinceră față de țara sa adoptivă și de păstoririi săi, mitropolitul Luca din Cipru se înscrie printre marii ierarhi ai Ungrovlahiei din trecut.

Alte legături cu Ciprul se pot semnala în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu. Printre profesorii Academiei Domnești din București se număra și Marcos Porfyropoulos din Cipru, succesorul învățatului Sevastos Kyminitis din Trapezunt la conducerea școlii, după moartea acestuia (1702). A predat literatura și filosofia greacă, fizica, cosmografia și astronomia. Între altele, preda elevilor săi *Dialogurile morților*, de Lucian de Samosata, *Munci și zile*, de Hesiod, *Discursurile* lui Socrate; a tradus în neogreacă o parte din opera istoricului bizantin Procopie din Cezareea¹⁵. Prin 1710, compatriotul său, Gheorghe din Cipru, preda la aceeași Academie *Sentințele* lui Cato cel Bătrân, firește, în limba greacă¹⁶.

În anul 1700 a venit la Curtea lui Constantin Brâncoveanu fostul patriarh al Antiohiei *Atanasie Dabbas*. În timpul șederii sale în Țara Românească, la rugămintea sa, Antim Ivireanul a tipărit primele două cărți de slujbă în limba arabă: *Liturghierul greco-arab* (Snagov, 1701) și *Ceaslovul greco-arab* (București, 1702). În 1705, patriarhul ecumenic Gavriil III, la rugămintea lui Constantin Brâncoveanu, a încredințat lui Atanasie conducerea Arhiepiscopiei Ciprului. Aici, în Cipru, în 1705, Atanasie a tradus în limba arabă lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* (tipărită la Iași, în 1698, în română și greacă), sub titlul *Sănătatea înțeleptului și nebunia osânditei lumi*. În afară de manuscrisul autograf al lui Atanasie, acum în Biblioteca Națională din Paris, se mai cunosc încă șase copii ale acestei

¹⁴ Ioan C. Filitti, *Vlădica Luca (†1629), strămoș al poetului buzoian Vasile Cârlova (1809–1831)*, în „Convorbiri literare”, an. LV, nr. 4, 1923 (și broșură, București, 1935, 14 p.).

¹⁵ Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p. 121, 123, 156, 161, 178, 256.

¹⁶ *Ibidem*, p. 120. Mult mai târziu, în decembrie 1812, era recomandat domnitorului Ioan Caragea un Dumitru din Cipru, ca profesor de limba franceză (*ibidem*, p. 53).

traduceri arabe, în diferite biblioteci străine¹⁷. În 1706, Atanasie, neînțelegându-se cu ciprioții, a plecat în Siria. Acolo a reușit să-și reocupe scaunul patriarhal, păstorind până la moarte, în 1724¹⁸.

Urmașul său în scaunul de patriarh al Antiohiei a fost un tânăr monah, *Silvestru*, născut în insula Cipru, în 1696, din tată grec și mamă maronită. A trăit un timp la Athos, apoi a ajuns protosinghelul lui Atanasie Dabbas. La alegerea sa ca patriarh, în 1724, a contribuit mult domnitorul Nicolae Mavrocordat al Țării Românești, cum ne informează cronicarul Radu Popescu, care-l cunoștea personal, făcându-i și acest luminos portret: „Era om dumnezeiesc, bun, blând, smerit, ferindu-se de toate relele, atâta cât întrecea întru bunătăți pre toți ceilalți câți i-am văzut în viața noastră”¹⁹. Tot în anul 1724 a mai fost ales patriarh de Antiohia Chiril VI, care, neputându-se menține în scaun, a făcut o mărturisire de credință catolică, el fiind primul patriarh unit în Siria. Din aceste motive, păstoria lui Silvestru – care a durat 40 de ani – a fost foarte agitată. A făcut două călătorii în Țările Române, prima în 1729–1730, a doua în 1744–1749, stând în preajma domnitorilor din familia Mavrocordat, fie la Iași, fie la București. Ca și înaintașul său, a reușit să înființeze o tipografie arabă, de data aceasta la Mănăstirea Sf. Sava din Iași. A tipărit aici mai multe cărți de apărare a ortodoxiei, toate în limba arabă: *Arbitrul adevărului și expunerea dreptății* a patriarhului Nectarie al Ierusalimului (1746), *Cina cea divină* a teologului grec Eustatie Argentis (1746–1747), *Colecția hotărârilor a două sinoade convocate la Constantinopol despre catolicismul în Siria* (Iași, 1747), *Liturgierul greco-arab* (1745, o nouă ediție a celui din 1701); la București a tipărit o *Psaltire* arabă, în 1747²⁰.

Astfel, patriarhul Silvestru a contribuit din plin la strângerea legăturilor bisericești ale Țărilor Române atât cu Patriarhia Antiohiei, cât și cu țara sa natală, insula Cipru.

¹⁷ Virgil Câdea, *Sources roumaines et grecques dans les bibliothèques du Proche Orient*, în „Buletin de l'Association Internationales d'Etudes du Sud-Est Européen”, București, VIII, 1970, nr. 1–2, p. 66–78; idem, *Vechi contacte românești cu Levantul*, în „Magazin istoric”, an. IV, 1970, nr. 6 (39), p. 10–17.

¹⁸ Mircea Păcurariu, *Legăturile țărilor române cu Patriarhia Antiohiei*, în ST, an. XVI, 1964, nr. 9–10, p. 10–17 (și în acest volum).

¹⁹ Radu Popescu, *Istoria domnilor Țării Românești*. Ed. critică de C. Grecescu, București, 1963, p. 273.

²⁰ Amănunte despre patriarhul Silvestru la Vasile Radu, *Mănăstirea Sf. Spiridon și patriarhul Silvestru al Antiohiei*, în „Revista istorică română”, an. III, 1933, p. 11–31 (și extras: București, 1933, 24 p.); Dan Simonescu și Emil Muracade, *Tipar românesc pentru arabi în secolul al XVIII-lea*, în „Cercetări literare”, III, 1939, p. 1–32 (și extras: București 1939, 32 p.); pr. dr. Ilie Gheorghită, *Tipografia arabă din mănăstirea Sf. Sava și venirea lui Silvestru, patriarhul Antiohiei*, în MMS, an. XXXIV, 1958, nr. 5–6, p. 418–423; Dan Simonescu, *Cărți arabe tipărite de români în sec. al XVIII-lea*, în BOR, an. LXXXII, 1964, nr. 5–6, p. 524–561; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, 609–613; Virgil Câdea, *Une politique culturelle commune roumaine-arabe dans la première moitié du XVIIIe siècle*, în „Buletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen”, III, nr. 1, 1965, p. 51–56; Dan Simonescu, *Impression de livres arabes et Karamalis en Valache et en Moldavie au XVIIIe siècle*, în „Studia et Acta Orientalia”, V–VI, 1967, p. 49–75 (și extras).

Fără îndoială că în cursul secolului al XVIII-lea și în primele două decenii ale celui următor, deci în epoca „fanariotă”, între numeroșii ierarhi, egumeni și călugări, profesori, dregători, negustori și oameni cu alte profesii veniți la noi, unii vor fi fost originari din insula Cipru.

Din secolul al XVIII-lea se cunosc și câteva danii românești hărăzite unor așezăminte bisericești din Cipru. De pildă Grigorie Ghica, domn în mai multe rânduri în Țara Românească și Moldova, în prima jumătate a secolului, a acordat Mănăstirii „Maicii Domnului” sau Chicu (Kikkou), de pe muntele Olimp (Hionistra), un ajutor anual de 500 de groși, hrisovul său fiind confirmat și de alți domni fanarioți²¹.

Mănăstirea Mahera, nu departe de Nicosia, a beneficiat de asemenea de ajutoare românești. Doi călugări de acolo, arhimandritul Haralambie și ierodiaconul Ciprian, au fost trimiși de egumenul mănăstirii după ajutoare în Țările Române. La Iași, domnitorul Mihail Șuțu (1792–1795) le-a dăruit 100 de groși, iar pe Ciprian l-a dat la studii în academia grecească de aici. Tot la Iași Ciprian a fost hirotonit ieromonah. Mai târziu a fost ales arhiepiscop în Cipru, dar în 1821 a fost spânzurat de turci, fiind acuzat că a avut legături cu Eteria.

În Mănăstirea Mahera se păstrează două tablouri ale lui Haralambie și Ciprian, lucrate la Iași, în 1801 (poate de cunoscutul pictor Eustatie Altini), două cutii pentru moaște, una în lemn, încrustată cu sidef, alta în aur, cu o inscripție în care se arată că a fost lucrată la Iași, în 1795, cu cheltuiala arhimandritului Haralambie, un epitaf din 1792, cu o inscripție în care se arată că era proprietatea acelui-ași Haralambie. Se adaugă și câteva manuscrise de muzică psaltică, toate de proveniență românească, una având însemnarea că aparținea preotului Dimitrie, legătorul de cărți din Iași (1797), alte două fiind lucrate de preotul Bălaș²².

În biserica Faneromeni din Nicosia se păstra o icoană a Maicii Domnului cu Pruncul Iisus în brațe, în partea de jos fiind pictat donatorul ei, Iosif cu soția sa Ana și copiii, având și o inscripție în limba greacă. Un cercetător englez afirmă că acela care a comandat și dăruit icoana era, de fapt, un „Iosif Moldovlahul sau Moldoveanul”, fapt confirmat și de Nicolae Iorga²³.

²¹ Hrisovul de danie, în grecește, reprodus la Marcu Beza, *Bibliotecă mănăstirești în Palestina, Cipru și Muntele Sinai*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Lit., seria III, t. VI, 1932–1934, p. 209 (și extras, p. 3); cf. și Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ed. I, p. 62 și 67; Ariadna Camariano-Cioran, *Contributions aux relations roumano-chypriotes*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, 15, 1977, nr. 3, p. 506–508; eadem, *Aides pécuniaires fournies par les Pays Roumains aux écoles grecques*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, 18, 1980, nr. 1, p. 81.

²² M. Beza, *Bibliotecă*, p. 212–213 (în extras, p. 6–7), unde e reprodus și hrisovul de danie al lui Mihail Șuțu; M. Beza, *Urme românești*, p. 68. La p. 64 sunt reproduse tablourile arhiepiscopului Ciprian și ale arhimandritului Haralambie, la p. 65, 66 și 67, pagini din manuscrisele muzicale copiate la noi, iar la p. 68–69 cele două cutii pentru moaște; pe o planșă color epitaful lucrat la Iași. Vezi și N. Iorga, *O danie necunoscută în Cipru*, în „Revista istorică”, 19, 1933, p. 14–15.

²³ Cf. N. Iorga, *Portretele domnilor noștri la Athos*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Ist., t. IX, 1928–1929; M. Beza, *Urme românești*, p. 69 (tot acolo interiorul bisericii din Faneromeni). Notăm că întreg capitolul privind *Urmele românești în Cipru* a fost reprodus integral (inclusiv fotografiile) din rev. „Boabe de grâu”, an. V, 1934. A se vedea și Virgil Cădea, *Prefața* la cartea lui

Desigur, „urmele”, mai corect spus „ajutoarele românești” în Cipru, au fost mult mai bogate, pentru că acestea s-au revărsat din belșug asupra tuturor așezămintelor bisericesti din Balcani și Orientul Apropiat. Cercetările de arhivă care se vor efectua în viitor vor pune mai mult în lumină o serie de alte aspecte ale legăturilor româno-cipriote.

În secolul al XIX-lea și apoi în cel următor, mulți pelerini sau turiști români – mai ales în drum spre Ierusalim – s-au abătut și spre insula Cipru. Consemnăm între aceștia pe cunoscutul călugăr călător Chiriac din Mănăstirea Secu, care, în drumul său spre Țara Sfântă, în iulie 1841, s-a oprit pentru câteva zile în Cipru. Șederea este relatată în însemnările lui de călătorie foarte succint: „După 3 zile am ajuns la Simeo, în ostrovul Chiprului. Acest mic târgușor nu are altceva de însemnat fără numai vin prea mult și eftin. Dar fiindcă n-au beciuri iese foarte rău la băut. De acoloa am ajuns în 6 ceasuri până la târgu Chipru și am zăbovit acolo 2 zile. Acest târg este cu îndestulare despre toate, dar nu este mare. Acolea în biserică, în oltari, se află mormântul Sf. Lazăr, unde m-am și închinat. De acolo am pornit la Verut [Beirut, *n.n.*] și în 2 zile am ajuns”²⁴.

În timpurile mai noi, de la mijlocul secolului al XIX-lea până azi, legăturile noastre bisericesti cu Ciprul s-au limitat la schimbul de scrisori irenice între mitropoliții primați – din 1925 patriarhii – Bisericii Ortodoxe Române și arhiepiscopii Bisericii Ortodoxe autocefale a Ciprului. Pe lângă acestea, între anii 1934 și 1939, în paginile revistei „Biserica Ortodoxă Română” au apărut o serie de știri din viața Bisericii din Cipru, sub semnătura profesorilor Gheorghe Moiescu și Gheorghe Cronț²⁵. În a doua jumătate a secolului al XX-lea, s-au publicat știri despre situația acestei Biserici în revista „Mitropolia Olteniei”²⁶.

Patriarhul Justinian Marina a avut o atitudine de largă înțelegere față de poporul cipriot, care a reușit să înlăture regimul colonial abia în 1960. Prin două scrisori din anul 1956, adresate arhiepiscopului de atunci al Atenei, Spiridon, patriarhul Justinian își exprima regretul și dezaprobarea față de exilul arhiepiscopului Makarios al Ciprului (martie 1956–aprilie 1957, în insulele Seychelles din Oceanul Indian) și al mitropolitului Ciprian al Kyriniei, ca și față de arestarea mitropolitului Antim de Kytion, loțiitor de arhiepiscop și uciderea unor patrioți ciprioți. Patriarhul Justinian încredința pe arhiepiscopul Atenei că Sf. Sinod și clerul

Ahille Emilianides, *Povestiri cipriote*, Iași, 1982, p. V–IX; idem, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, I, București, 1991, p. 231–232.

²⁴ C. Giuglea, *Călătoriile călugărului Chiriac de la Mănăstirea Secu*, în BOR, an. LIV, 1936, nr. 3–4, p. 165.

²⁵ BOR, 1934, p. 69–71, 663–664; 1935, p. 189–190, 271, 378–379; 1936, p. 104–105, 212–214, 353; 1937, p. 753; 1938, p. 309, 474–475; 1939, p. 509–510 (răspunsul arhiepiscopului-loțiitor Leontie la scrisoarea irenică a noului patriarh Nicodim).

²⁶ De exemplu: MO, an. XI, 1959, nr. 9–12, p. 634–637 și an. XII, 1960, nr. 3–4, p. 235–236 (ambele se ocupă cu alegerea arhiepiscopului Makarios ca președinte al Republicii Cipru); MO, an. XXI, 1969, nr. 1–2, p. 128–131 (rolul Bisericii Ortodoxe în mișcarea de eliberare națională a Ciprului) etc.

Bisericii noastre „sunt alături de poporul grec [din Cipru, *n.n.*] care nu vrea altceva decât dreptul pe care-l au și trebuie să-l aibă toate neamurile din lume: libertatea de autodeterminare și de eliberare de sub tirania altor neamuri”²⁷. În anul următor, după reîntoarcerea arhiepiscopului Makarios din exil, Biserica noastră a luat atitudine împotriva faptului că autoritățile coloniale de atunci din Cipru nu i-au permis să se reîntoarcă în mijlocul păstoriților săi²⁸.

În anii care au urmat proclamării independenței de stat a Ciprului (1960), între patriarhul Justinian și arhiepiscopul Makarios III, care a devenit în același an primul președinte al Republicii Cipru, a avut loc un schimb permanent de scrisori irenice, așa cum se poate constata din paginile revistei „Biserica Ortodoxă Română”. În iunie 1968, la festivitățile prilejuite de împlinirea a 20 de ani de arhiepiscopie a patriarhului Justinian, a fost de față și o delegație a Bisericii din Cipru, formată din arhiepiscopul *Hrisostom al Constanței* și arhimandritul Grigorie Kiccotis. În zilele următoare, delegația cipriotă a vizitat Mănăstirea Cozia, catedrala din Râmnic, mănăstirea și biserica domnească din Curtea de Argeș, catedrala și biserica domnească din Târgoviște, mănăstirile Viforâta și Dealu²⁹.

În noiembrie 1975, la festivitățile prilejuite de împlinirea a 50 de ani de la înființarea Patriarhiei Române și 90 de ani de la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre, a participat o altă delegație a Bisericii din Cipru, formată din mitropolitul *Hrisantos de Limasol* și dr. Andreas Mitsides, directorul Cancelariei Arhiepiscopiei Ciprului. În cuvântarea rostită atunci de mitropolitul Hrisantos, în numele arhiepiscopului Makarios, amintea de ajutoarele românești acordate Bisericii din Cipru, de ajutorul moral acordat de patriarhul Justinian patrioților ciprioti în lupta lor pentru eliberarea insulei de sub dominația colonială. Cu acest prilej, membrii delegației au vizitat biserica domnească și mănăstirea din Curtea de Argeș, o serie de așezăminte și instituții bisericești din capitală. Au fost prezenți, de asemenea, la festivitățile care au avut loc la Constanța, la 9 noiembrie 1975, cu prilejul ridicării Episcopiei Tomisului și Dunării de Jos la treapta de arhiepiscopie și la hirotonia episcopului-vicar³⁰.

În 1977, cu prilejul încetării din viață a patriarhului Justinian, arhiepiscopul Makarios al Ciprului a trimis o telegramă de condoleanțe³¹, iar peste câteva luni o telegramă de felicitare cu prilejul alegerii noului patriarh al Bisericii noastre, Iustin Moisescu. Dar la scurt timp după aceasta, mitropolitul Hrisostom de Pafos aducea la cunoștința patriarhului Bisericii noastre trecerea la cele veșnice a arhiepiscopului Makarios (3 august 1977)³².

²⁷ În legătură cu arestarea și deportarea arhiepiscopului Makarios al Ciprului, în BOR, an. LXXIV, nr. 3-4, 1956, p. 267-270; arhid. V. Anania, *În jurul deportării arhiepiscopului Macarie al Ciprului*, în BOR, an. LXXIV, nr. 5, 1956, p. 434-439; cf. și *Apostolat Social*, vol. VI, București, 1958, p. 185-186.

²⁸ În legătură cu eliberarea Prea Fericitului Makarios al Ciprului, în BOR, an. LXXV, 1957, nr. 5, p. 401-409.

²⁹ BOR, an. LXXXVI, 1968, nr. 6, p. 567-568 și 613-623 și în vol. *Douăzeci de ani din viața Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1968, p. 51-52 și 97-107.

³⁰ BOR, an. XCIII, 1975, nr. 11-12, p. 1237, 1267-1268 și 1488.

³¹ BOR, an. XCV, 1977, nr. 4, p. 275-276.

³² BOR, an. XCV, 1977, nr. 7-8, p. 720.

Schimbul de scrisori irenice a continuat sub patriarhul Iustin și noul cârmuitor al Bisericii din Cipru, *Hrisostom*³³.

Contactele cu Biserica Ciprului s-au reluat în timpul păstoririi patriarhului Teoctist. Menționăm, de pildă, participarea arhiepiscopului Hrisostom al Ciprului (însoțit de mitropolitul Hrisostom de Kition și de dr. Andreas Mitsichis, de la Biroul Relații Externe al Arhiepiscopiei) la festivitățile prilejuite de împlinirea a 110 ani de la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre și 70 de ani de la ridicarea ei la treapta de Patriarhie – octombrie 1995³⁴.

Între 8 și 15 mai 1996, patriarhul Teoctist, în fruntea unei delegații, a făcut o vizită în Biserica autocefală a Ciprului, fiind primul patriarh român care a vizitat această țară. Delegația era formată din mitropolitul Nestor Vornicescu al Olteniei, episcopul Epifanie Norocel al Buzăului, episcopul-vicar patriarhal Teofan Savu Sinaitul, pr. Constantin Cornițescu, decanul Facultății de Teologie din București, prof. univ. Mihai Diaconescu și diaconul Nicolae Vladu. Au fost vizitate așezăminte bisericesti și culturale din Nicosia, Pafos, Limasol și Larnaka, mănăstirile Macheria, Irakleidon, Trooditissa, Kikkou, Chrysoroiatissa, Sf. Gheorghe – Alamanos, Sf. Rafael Stavrouneion etc. Delegația a fost primită și de președintele Republicii Cipru, Glafos Kleridis. A fost o vizită cu adevărat istorică și care va duce la o și mai strânsă colaborare între Bisericile noastre³⁵.

Mai notăm că și alți reprezentanți ai Bisericii noastre au participat la diferite întruniri teologice care au avut loc în insula Cipru. Cunoscuții frați pictori, Mihail și Gavriil Moroșan, au pictat câteva biserici de acolo (Sf. Anton din Limasol, în 1980, Bunavestire din Limasol, în 1984 etc.), iar preotul Petre Matei a fost însărcinat de Patriarhie cu îndrumarea duhovnicească a credincioșilor ortodocși români care lucrează sau sunt stabiliți în Cipru.

Rezultă că în veacurile trecute, țările românești și Biserica noastră au avut legături permanente cu insula Cipru. Ajutoarele românești oferite unor așezăminte bisericesti cipriote constituie o mărturie de necontestat asupra rolului pe care l-au îndeplinit țările noastre în lucrarea de apărare a limbii, a culturii și chiar a ființei naționale a popoarelor oprimate din Balcani, insulele grecești și Orientul Apropiat. Legăturile de azi între Biserica Ortodoxă Română și Biserica autocefală a Ciprului reprezintă o contribuție de seamă la întărirea legăturilor între poporul român și poporul cipriot.

MO, an. 31, 1979, nr. 10–12, p. 685–694.

³³ Alegerea sa – cu scurte date biografice – prezentată și în paginile revistei MO, an. XXIX, 1977, nr. 10–12, p. 835–836.

³⁴ BOR, an. CXIII, 1995, nr. 7–12, p. 132–133.

³⁵ Un amplu reportaj semnat de diaconul Nicolae Vladu, în BOR, an. CXIV, 1996, nr. 1–6, p. 98–174.

كتاب

القدسات الثلاثة الالهيه * مع بعض احتياجات
اخر ضروريه لاصلوات الارتوذكسيه *
قد طبع الان حديثا في اللغة اليونانيه والعربيه *
بالتماس ومشارفه الاب الطرواني
كيريو كير اثناسيوس السطريرك
الانطاكي سابقا *

بصرف السيد الامجد الرفيع الشأن * منقلد
حكم جميع بلاد ونكر وفلاخيا * كير كير يونانو
قسطنطين بسارابا ويوزا الكرم
في تقليد رياسة كهنوت الاب المطران الكلي
الغبطه كير ثاوضوسيوس للبلاد المذكوره اعلا
سے دير سيدتنا والدة الاله الكنا مسيناغوفو *
سے سنة الف وسبعليه وارحد مسيحيه

سد الكاهن في التوحدين انتموس الكرجي الاصل

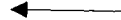

32. Patriarhul Macarie al III-lea Zaim al Antiohiei.

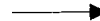
**31. *Liturghierul greco-arab*, tipărit la Snagov, în 1701,
pentru credincioșii din Patriarhia Antiohiei.**

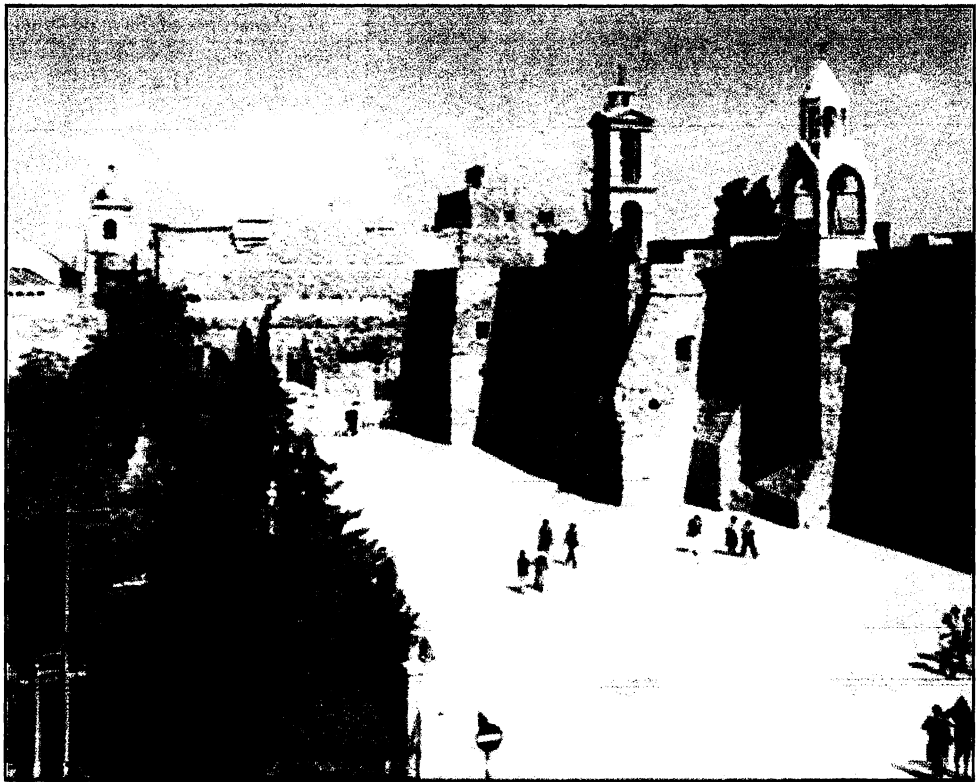

33. Mitropolitul Teodosie
al Ungrovlahiei (1668–1672 și 1679–1708),
frescă din pronaosul Mănăstirii Polovragi.

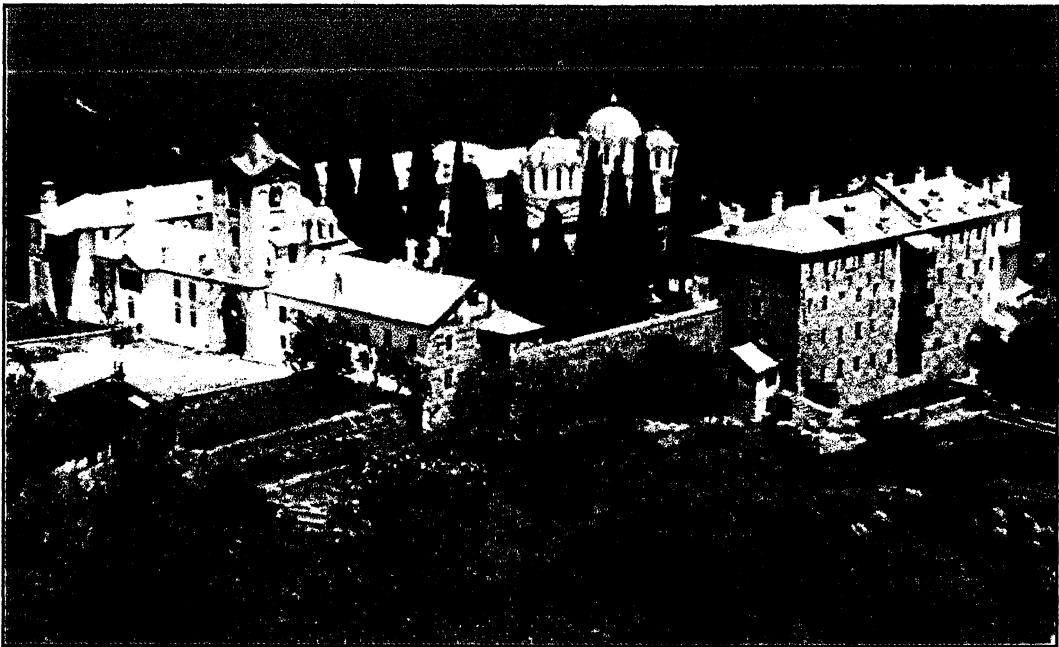

34. Antim Ivireanul, mitropolit
al Ungrovlahiei (1708–1716),
pictură executată de părintele arhimandrit
Sofian Boghiu, Mănăstirea Antim din București.

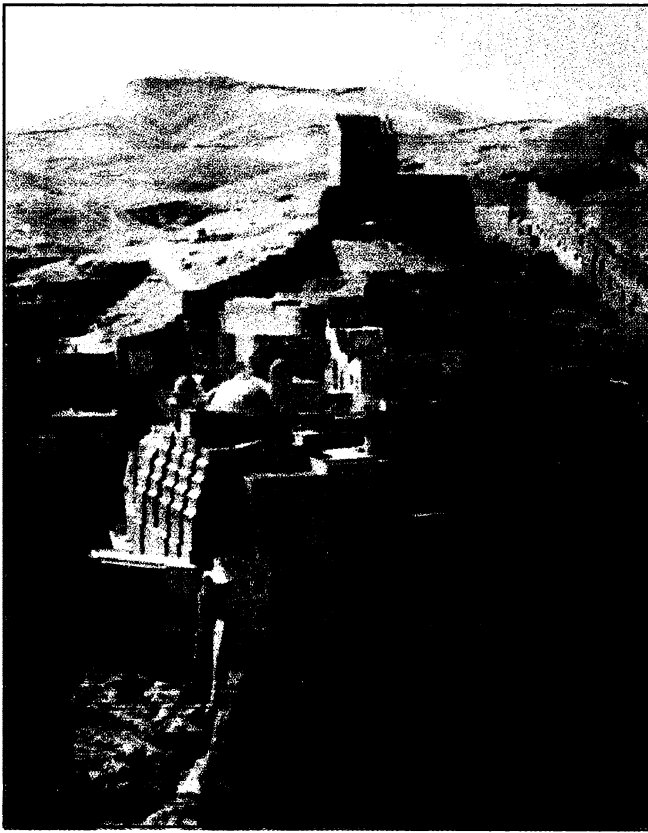

35. Biserica Nașterii Domnului din Betleem, ajutată de mulți domnitori din Țara Românească și Moldova.

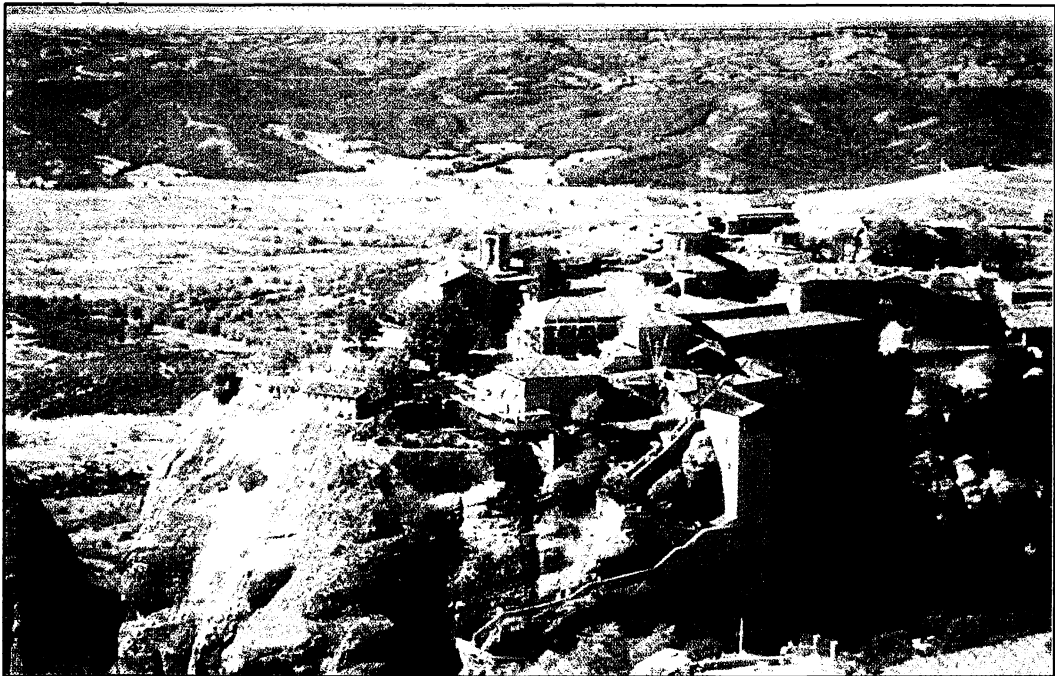
36. Mănăstirea românească Prodromu, din Sf. Munte Athos, Grecia, ctitorită în secolul al XIX-lea.

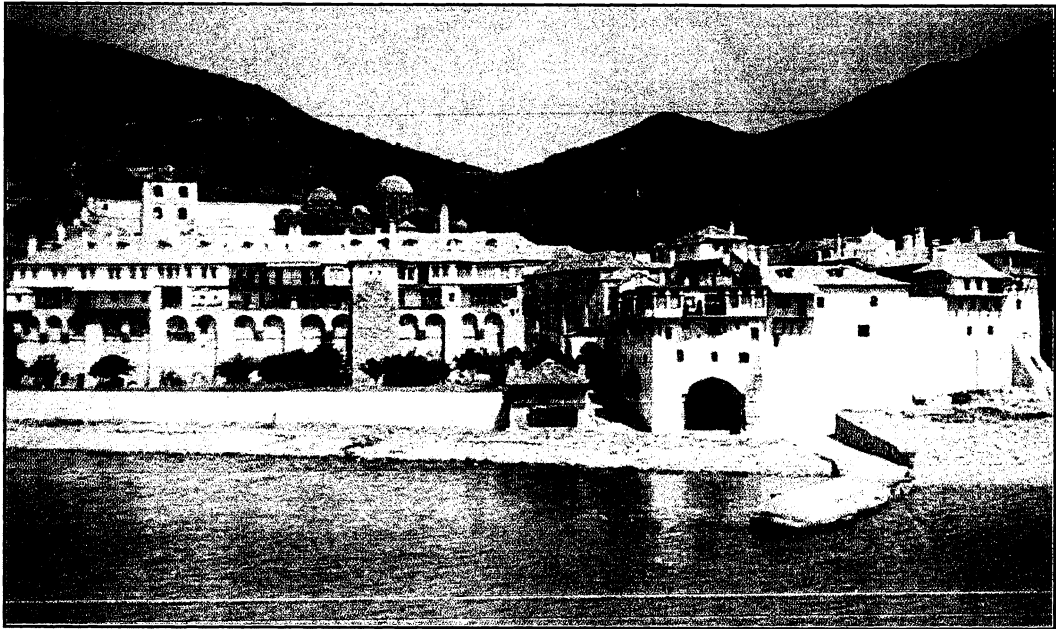
37. Mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim, sprijinită de domnii români în evul mediu.

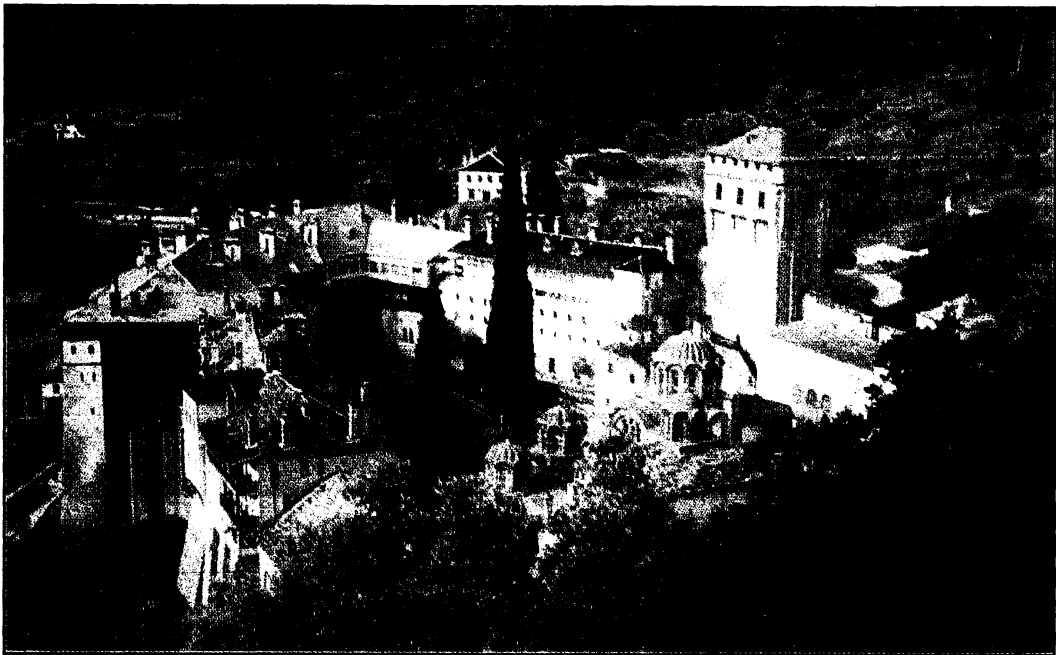
38. Mănăstirea Varlaam, de la Meteora, Grecia, sprijinită financiar de domnii români în evul mediu.

39. Mănăstirea Schimbarea la Față de la Meteora, ajutată material de domnii Țării Românești și ai Moldovei în evul mediu.

40. Mănăstirea Xenofon din Muntele Athos, sprijinită material de domnii români în evul mediu.

41. Mănăstirea Hilandar din Muntele Athos, ajută financiar de domnii Țării Românești și ai Moldovei în evul mediu.

SUMMARY

The studies included in this volume were initially published in the ecclesiastical magazines of the Romanian Patriarchy “Biserica Ortodoxă Română” (Romanian Orthodox Church), „Studii teologice” (Theological Studies), “Mitropolia Moldovei și Sucevei” (The Metropolitan Seat of Moldavia and Suceava), “Mitropolia Ardealului” (The Metropolitan Seat of Transylvania), “Mitropolia Olteniei” (The Metropolitan Seat of Oltenia), etc. particularly until 1989, as well as in collective volumes that have been edited in recent years. As, at the respective time, the circulation of these magazines was limited, the studies are now back in print, revised and completed with the latest bibliography. All the studies included here address various issues related to the history of the Romanian Church and culture, and they can be divided into several groups, or categories.

A distinct group includes studies and monograph works dedicated to prestigious hierarchs of the past: *Ilie Iorest*, *Simion Ștefan* and *Sava Brancovici*, all of whom held office as Metropolitan of Transylvania in the 17th century. They were highly cultivated men and defenders of the Orthodox faith, which was at the time confronted with Magyar-Calvinist proselytism. Other studies focus on Bishop *Climent* of Râmnic (1735–1748), founder of ecclesiastical establishments in Vâlcea county and supervisor of the publishing activity in Râmnic; *Neofit* (1808–1884) and *Filaret Scriban* (1811–1873), the bishop brothers who were professors and authors of theological works, textbooks and translation works; *Vasile Mangra* (1850–1918), who was professor in Arad, vicar in Oradea, and, subsequently, Metropolitan of Transylvania (1916–1918). He was also a reputed church historian and Member of the Romanian Academy, and in his youth he had fought for the national and political rights of the Romanian people. Also part of this first extended chapter are two studies on *Gheorghe Șincai* and *Petru Maior*, who are presented, for the first time, as church historians.

A different group of studies approaches the past activity of Romanian monastic establishments: *St. Michael Monastery at Perii Maramureșului* (nowadays in the Ukraine), *Argeș Monastery and the Romanian People in Transylvania*, *Bessarabian Monasteries and Hermitages*. Studies on these monasteries have been written before,

but the present ones bring new data and interpretations, emphasizing the role played by them in promoting Romanian culture and spiritual unity.

The third group of studies deals particularly with the ecclesiastical life of the Romanian people from Transylvania: *The Reestablishment of The Transylvanian Orthodox Metropolitan Seat in 1864*, *The History of the Ecclesiastical Life of the Romanian People in Hunedoara County*, *The Romanian Orthodox Diaspora in the United States and Canada*. The last study presents both the very first Orthodox people who left Transylvania, and an objective account of the Diaspora in the past and at present. Further studies refer to the *contribution of the Church in Transylvania to the foundation and activity of ASTRA* and to the *advancement of the Romanian economy in Transylvania until 1918* (agriculture, trade, banking system, all of which are issues that were not tackled before).

The studies in the fourth group deal with the involvement of parish priests and monks in the most important events in the history of modern and contemporary Romania. More precisely, they deal with the *Unification of the Principalities* (the hierarchs, priests and monks who were elected in the Ad-hoc Divans of Moldavia and Vallachia, as well as the direct support they provided for the accomplishment of the 5 and 24 January 1859 acts); the *1877 Independence War* (the military priests who accompanied the soldiers on the battlefields, the monks and nuns who served in the ambulance services of the Romanian army). A special supplementary study on the same issue, entitled *The Independence War and the Romanian People in Transylvania*, presents the volunteers from Transylvania and the fund-raising activities initiated by the priests in Transylvania for the Romanian army. *The Church and the 1918 Act of Union* presents the contribution of the Romanian clergy to the 1 December Unification. Other noteworthy studies are *Military Priests in the Romanian Army in World War I* and *Military Priests in the Romanian Army in World War II* (presented for the first time). With regard to this chapter, mention should be made that the participation of the clergy in the revolution led by Tudor Vladimirescu was not part of the studies, as the respective issue had been vastly investigated by Alexandru Elian, Member of the Romanian Academy, in „Glasul Bisericii”, 1970 (7–8), pp. 734–748. Furthermore, the contribution of the Church in Transylvania to the 1848–1849 Revolution was presented by the author in a special paper published in Sibiu, 1995 (236 p.), as well as in a wider forum, in “Revista teologică” (Theological Magazine), Sibiu, 1998 (2–3), pp. 44–80; the study has not been included in the present paper for lack of space. A special paper regarding the involvement of the Romanian clergy in the anticommunist fight is in draft.

The last studies present *The Links between the Romanian Orthodox Church and other sister Orthodox Churches in the Middle Ages, the Patriarchy of Antiochia* (currently in Syria, with the seat in Damascus), *the Patriarchy of Jerusalem* and other ecclesiastical establishments in the Holy Country, *St. Catherine Monastery on Mount Sinai* (nowadays in Egypt) and the *Island of Cyprus*. During the Turkish domination, these Churches were financially supported, for several centuries, by the rulers of Moldavia and Vallachia. The studies also mention the ‘visits’ paid by some

Patriarchs of Antiochia and Jerusalem to the Romanian Principalities in order to ask for help, the donations received by the ecclesiastical institutions from the Near East from Romanian monasteries, the Greek and Arabic books printed in the Romanian Principalities for the believers there. These studies also present the links between the Romanian Church and the Orthodox Churches in the Near East under Patriarchs Justinian Marina, Iustin Moisescu and Teoctist Arăpașu. Our links with Antiochia and Cyprus have been presented here for the first time; the links with the other two countries have been presented in other studies before, albeit briefly. The links with Mt. Athos have not been the subject of the studies, as they were widely investigated by other historians, such as Teodor Bodogae, G. Cioran, P.Ș. Năsturel; it is also the case of the links with the Patriarchal Seats in Constantinople and Alexandria in Egypt.

RÉSUMÉ

Les études renfermées dans ce volume ont été publiées initialement dans les revues ecclésiastiques du Patriarcat Roumain, surtout jusqu'en 1989 («Biserica Ortodoxă Română» (L'Église Orthodoxe Roumaine), «Studii teologice» (Études théologiques), «Mitropolia Moldovei și Sucevei» (L'Église métropolitaine orthodoxe de la Moldavie et de Suceava), «Mitropolia Ardealului» (L'Église métropolitaine orthodoxe de la Transylvanie), «Mitropolia Olteniei» (L'Église métropolitaine orthodoxe de l'Olténie), etc.) ou dans des volumes collectifs parus les dernières années. Étant donné qu'à cette époque-là elles sont parues dans un tirage très réduit, elles sont maintenant de nouveau imprimées, revues et complétées avec la bibliographie afférente des dernières années. Toutes les études de ce volume abordent des thèmes divers de l'histoire de l'Église et de la culture roumaines; elles peuvent être réparties en plusieurs groupes.

Un premier groupe est constitué par les études ou les monographies consacrées à des prélats de grand prestige du passé: *Ilie Iorest*, *Simion Ștefan* et *Sava Brancovici*, tous les trois métropolitains de la Transylvanie au XVIIe siècle, des gens de culture et protecteurs de l'Église Orthodoxe devant le prosélytisme calviniste-hongrois; l'évêque *Climent* de Râmnic (1735–1748), fondateur de saintes demeures au département de Vâlcea et dirigeant de l'activité éditoriale à Râmnic; les frères évêques *Neofit* (1808–1884) et *Filaret Scriban* (1811–1873), des gens de culture remarquables, professeurs, auteurs d'ouvrages théologiques, de manuels scolaires et de traductions; *Vasile Mangra* (1850–1918), professeur à Arad, vicaire à Oradea, ensuite métropolitain de la Transylvanie (1916–1918), historien ecclésiastique et membre titulaire de l'Académie Roumaine, et dans sa jeunesse un brillant militant pour les droits nationaux-politiques des Roumains transylvains. Toujours dans ce premier grand chapitre on insère deux études sur *Gheorghe Șincai* et *Petru Maior*, présentés maintenant – pour la première fois – comme historiens d'église.

Une autre catégorie d'études traite le passé d'établissements monacaux roumains: *Le Monastère Saint Michel de Perii Maramureșului* (aujourd'hui en Ukraine), *Le Monastère d'Argeș et les Roumains transylvains*, *Monastères et ermitages bessarabiens*. Bien qu'on en ait encore écrit, ces études apportent des

données et des interprétations nouvelles, mettant en évidence le rôle des monastères respectifs dans la promotion de l'unité spirituelle et culturelle roumaine.

Le troisième groupe d'études se rapporte surtout à la vie ecclésiastique des Roumains transylvains: *La reconstitution de l'Église métropolitaine orthodoxe de la Transylvanie en 1864*, *L'histoire de la vie ecclésiastique des Roumains de Hunedoara*, «Diaspora» roumaine orthodoxe des États-Unis et du Canada, avec ses premiers croyants partis de Transylvanie (avec une présentation objective de la situation de cette «diaspora», autrefois et aujourd'hui), *La Contribution de l'Église de Transylvanie à la création et à l'activité de ASTRA*, ainsi qu'à la promotion de l'économie roumaine de Transylvanie jusqu'en 1918 (agriculture, métiers, banques, etc.), des thèmes qui n'ont pas été étudiés jusqu'à présent.

Le quatrième groupe d'études est formé par celles dédiées à l'engagement des curés d'une paroisse et des moines dans les plus importants événements de l'histoire de la Roumanie moderne et même contemporaine. Il s'agit de *L'Union des Principautés* (avec des prélats, des prêtres et des moines élus dans les Assemblées ad-hoc de la Moldavie et de la Valachie et avec leur appui direct qu'ils ont donné à la réalisation de l'acte du 5 et du 24 janvier 1859), *La Guerre d'Indépendance de 1877* (avec des prêtres militaires qui ont accompagné les soldats sur les champs de bataille, avec des moines et des nonnes dans les services sanitaires de l'armée roumaine), auxquelles on ajoute une étude spéciale intitulée *La Guerre d'Indépendance et les Roumains transylvains* (des volontaires de Transylvanie, des collectes organisées par les prêtres de cette région pour l'armée roumaine); *L'Église et l'Union de 1918* (avec toutes les actions du clergé roumain pour l'accomplissement de l'acte du 1er Décembre 1918); *Prêtres militaires dans l'armée roumaine dans la Première Guerre mondiale* (de tous les «pays» roumains à cette époque-là) et dans *la Seconde Guerre mondiale* (présentée pour la première fois). En ce qui concerne ce chapitre visant le clergé, on doit faire la mention qu'on n'a pas analysé la participation du clergé à la révolution conduite par Tudor Vladimirescu en 1821, parce que celle-ci a été traitée par l'académicien Alexandru Elian (dans la revue «Glasul Bisericii» (La Voix de l'Église), n°s 7-8, 1970, pp. 734-748). Et la contribution de l'Église de Transylvanie à la révolution de 1848-1849, nous l'avons présentée dans un ouvrage spécial (paru à Sibiu, 1995, 236 p.), et dans une étude plus ample (dans «Revista teologică» (La revue théologique), Sibiu, n°s 2-3, 1998, pp. 44-80), qui n'a pas été incluse dans le présent volume, faute d'espace. Un travail à part concernant l'engagement du clergé roumain dans la lutte anticommuniste est en cours d'être élaboré.

Les dernières études présentent *Les relations de l'Église Orthodoxe Roumaine avec d'autres Églises Orthodoxes sœurs au Moyen Âge*, avec *Le Patriarcat d'Antioche* (aujourd'hui en Syrie, ayant le siège à Damas), avec *Le Patriarcat de Jérusalem et d'autres établissements ecclésiastiques du Pays Saint* (Israël aujourd'hui), avec *Le Monastère Saint Catherine du Mont Sinai* (aujourd'hui en Égypte) et avec *L'Île de Chypre*. Au cours de la période de la «turcocratie», ces Églises ont été aidées pendant plusieurs siècles par les princes régnants de la

Valachie et de la Moldavie, car, sans un appui financier de la part de ceux-ci, elles n'auraient pas pu durer; on y mentionne aussi des «visites» de certains patriarches d'Antioche et de Jérusalem venus dans nos pays pour demander des aides, «les soumissions» de certains monastères roumains devant ces institutions ecclésiastiques de l'Orient, les livres grecs et arabes imprimés dans nos pays pour les églises et les croyants de ce coin du monde; dans la partie finale de ces études on présente aussi les relations de l'Église roumaine avec ces institutions-là de l'Orient pendant la direction religieuse des patriarches Justinian Marina, Iustin Moisescu et Teoctist Arăpașu. Nous signalons le fait que les relations roumaines avec l'Antioche et le Chypre ont été présentées maintenant pour la première fois; les liens avec les deux autres ont été traités par d'autres chercheurs aussi, mais d'une manière assez sommaire. On n'a pas présenté les relations des Roumains avec le Mont Athos, car celles-ci ont été étudiées amplement par d'autres historiens également (Teodor Bodogae, G. Cioran, P.Ș. Năsturel), ainsi que les relations avec les Patriarcats de Constantinople et d'Alexandrie de l'Égypte, approfondies par d'autres chercheurs, avant nous.

S U M A R

Cuvânt înainte	5
Abrevieri	8

I. PERSONALITĂȚI ALE VIEȚII BISERICEȘTI

Mitropolitul Ilie Iorest al Transilvaniei	11
Mitropolitul Simion Ștefan – slujitor al Bisericii și al poporului român	29
Mitropolitul Sava Brancovici al Transilvaniei	46
Episcopul Climent al Râmnicului	69
Arhiepiscopul Neofit Scriban	95
Arhiepiscopul Filaret Scriban	110
Vasile Mangra, istoric și militant pentru drepturile românilor transilvăneni	125
Gheorghe Șincai – om de cultură și istoric bisericesc	148
Considerații asupra <i>Istoriei bisericești</i> a lui Petru Maior	166

II. LĂCAȘURI DE CULT ROMÂNEȘTI

Mănăstirea Sfântul Mihail din Perii Maramureșului	193
Mănăstirea Argeș și românii transilvăneni	204
Mănăstiri și schituri basarabene	217
Biserica românească din Basarabia după 1812.....	232

III. TRANSILVANIA – IMPLICAREA BISERICII ÎN VIAȚA CULTURALĂ ȘI SOCIALĂ ROMÂNEASCĂ

Reînființarea Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei în 1864	245
Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni	264
Aspecte din istoria vieții bisericești a românilor din Statele Unite și Canada	293
Contribuția Bisericii din Transilvania la crearea și activitatea ASTREI	319
„Telegraful român”, cel mai vechi ziar din țară	333
Contribuția Bisericii românești din Transilvania la promovarea economiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea	346

IV. SIVUTTORII BISERICII ȘI EVENIMENTELE MAJORE DIN ISTORIA NEAMULUI

Biserica Ortodoxă Română și Unirea Principatelor	357
Biserica Ortodoxă Română și Războiul de Independență	380
Ecourile Războiului de Independență la românii transilvăneni	397
Biserica din Transilvania și Marea Unire	417
Preoți militari români în războiul pentru întregirea neamului	433
Preoți militari români în al doilea război mondial	443

V. LEGĂTURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU ALTE BISERICI ORTODOXE SURORI

Rolul românilor și al Bisericii lor în susținerea popoarelor creștine din Balcani și Orientul Apropiat în evul mediu	459
Legăturile Țărilor Române cu Patriarhia Antiohiei	470
Românii și Țara Sfântă	497
Țările Române și Mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai	519
Legăturile bisericești ale Țărilor Române cu insula Cipru	525
Summary	535
Résumé	538

MIRCEA PACURARIU, preot, profesor de teologie, s-a născut la 30 iulie 1932, în Ruși, jud. Hunedoara.

Licențiat al **Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu** (1956), doctor în teologie, specialitatea istoria Bisericii Române (Institutul Teologic din București, 1959); profesor la Seminarul Teologic de la Mănăstirea Neamț (1959-1961), asistent (1961), conferențiar (1979), profesor (1974-2002, la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, azi Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna”); din 2002 profesor consultant, mentor, corespondent al Academiei Române (1977).

A publicat 20 de lucrări de sinteză și manuale pentru învățământul teologic seminarial și universitar (unele traduse și în alte limbi: germană, greacă și engleză) și peste 700 de studii, articole, recenzii, unele în periodice bisericești din țară și din străinătate.

Lucrarea reprezintă o cercetare deosebită pentru cunoașterea spiritualității românești, în cadrul căreia Biserica Ortodoxă îndeplinește un rol important.

Cele 30 de studii reunite aici, apărute, între 1959 și 2002, în diverse reviste teologice sau volume colective, revăzute, completate și cu bibliografia adusă la zi, au fost împărțite în 5 capitole: I. *Perspectivi ale vieții bisericești*; II. *Lăcașuri de cult românești*; III. *Transilvania – implicarea bisericii în viața culturală și socială românească*; IV. *Sfăștitorii Bisericii și evenimentele majore din istoria neamului*; V. *Legăturile Bisericii Ortodoxe Române cu alte biserici ortodoxe surori*.

ISBN 973-27-1101-9

9 789732 110109

STUDII DE ISTORIE A BISERICII